

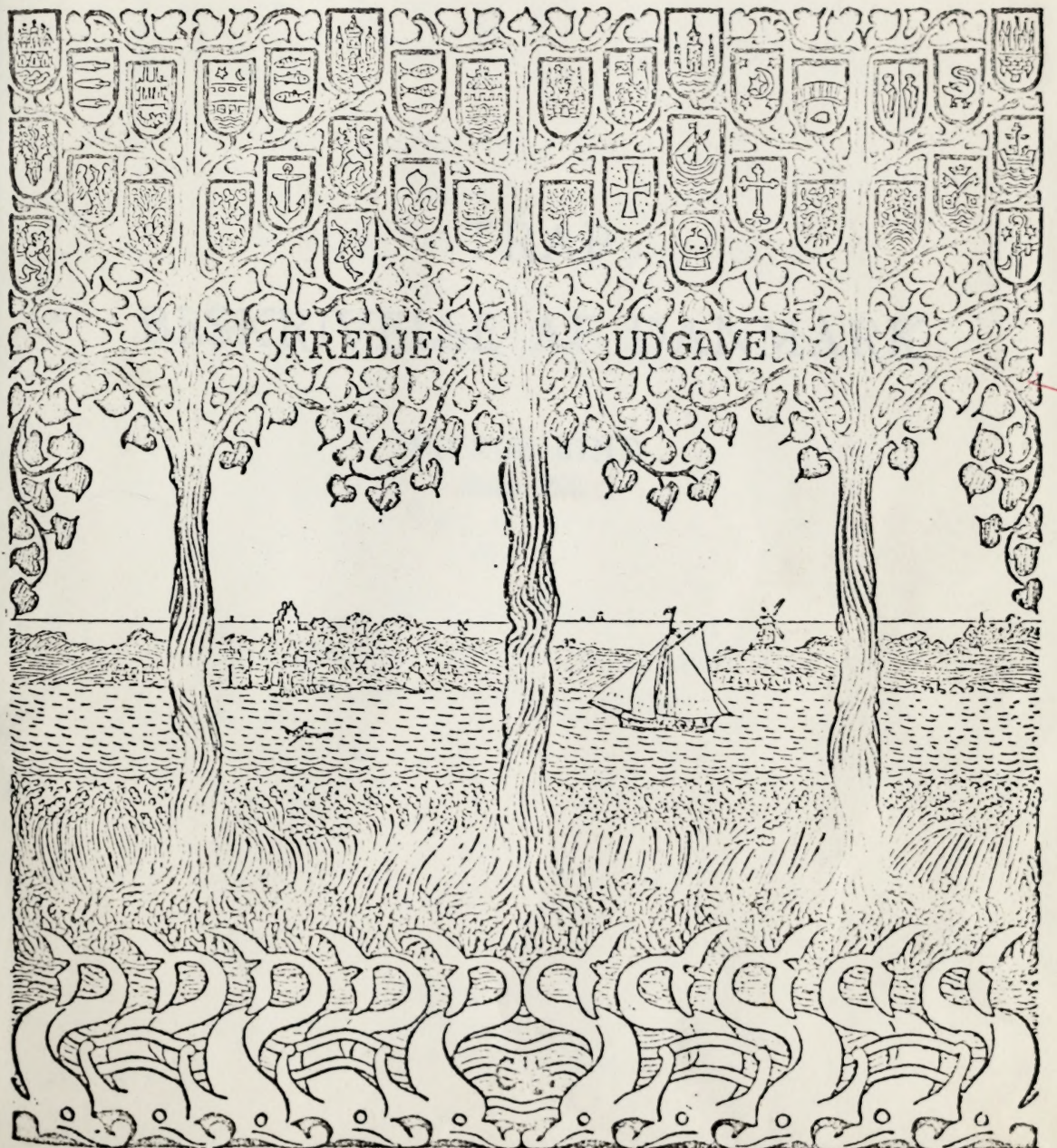
Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
Brigham Young University

de
Hist/Rel Ref.
DL
109
.T7
1906
Vol. 4
Pt. 2

TRAP

DANMARK

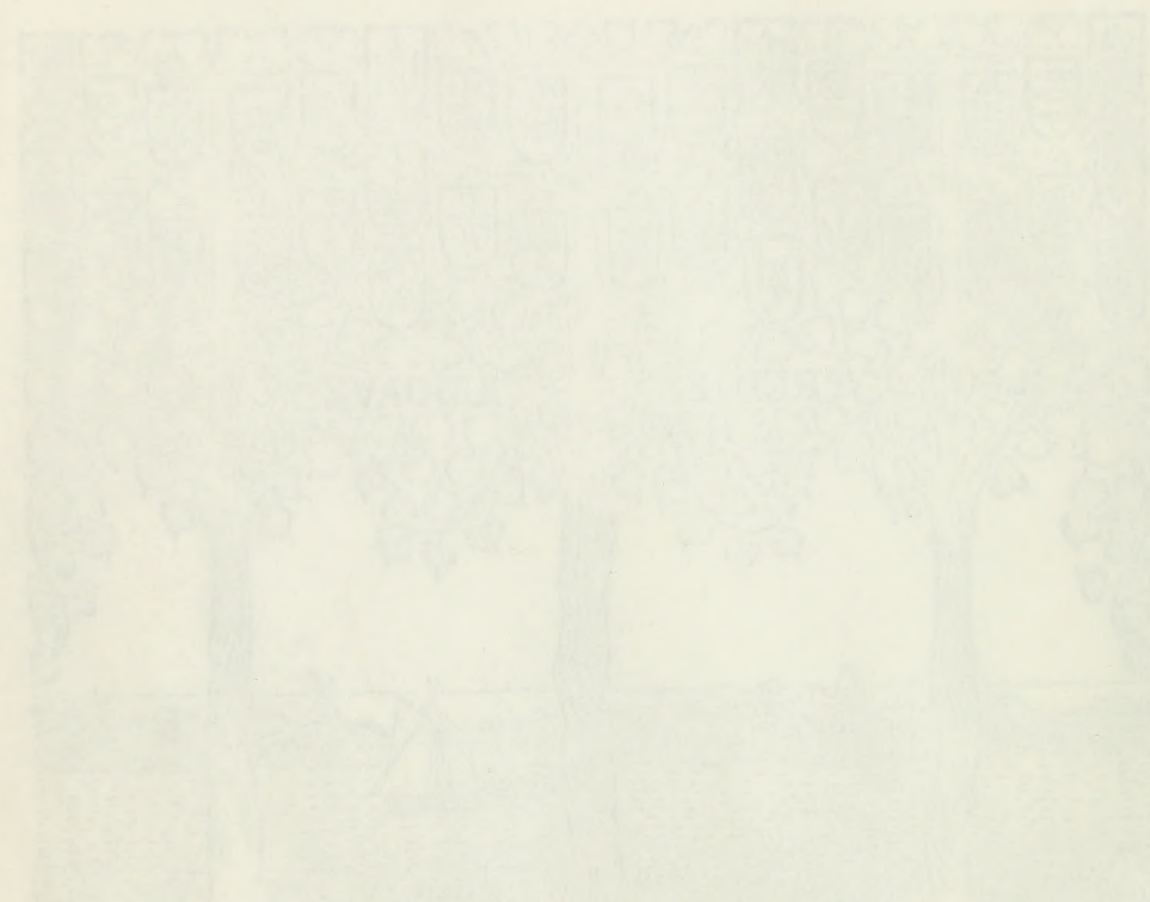

FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD, KJØBENHAVN

29 Hæfte.

THE GREAT

DANMARK

PRINTED BY THE DANISH LITHOGRAPHIC INSTITUTE, COPENHAGEN

J. P. TRAP
KONGERIGET
DANMARK

TRAP
BESKRIVELSE AF DANMARK

FJERDE BIND
DELL 2NE

J. P. TRAP
KONGERIGET
DANMARK

TREDJE OMARBEJDEDE UDGAVE

UNDER MEDVIRKNING AF

V. FALBE-HANSEN OG H. WESTERGAARD

UDARBEJDET AF

H. WEITEMEYER

DEL 02
of

FJERDE BIND

HJØRRING THISTED AALBORG
VIBORG OG RANDERS AMTER

KJØBENHAVN MCMII
FORLAGT AF UNIVERSITETSBOGHANDLER G. E. C. GAD
TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE

Aars Herred.

Sogne:

Haverslev, S. 503. — Brorstrup, S. 503. — Ravnkilde, S. 504. — Skivum, S. 507. — Giver, S. 507. — Blære, S. 509. — Ejdrup, S. 510. — Aars, S. 511. — Havbro, S. 512. — Ulstrup, S. 514. — V.-Hornum, S. 515. — Hyllebjærg, S. 516. — Flejsborg, S. 516.

1610

1648

L.H.
1900.

A

ars Herred begrænses mod N. af Slet Hrd., Limfjorden (Sebbersund) og Hornum Hrd., mod Ø. af Hindsted og mod S. af Gislum Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Lerkenfeld Aa. Dets

største Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. $4\frac{1}{2}$, fra N. til S. $2\frac{1}{2}$ Mil. De for det meste bakkede, i den østl. Del temmelig højtliggende Jorder (Enehøj, 297 F., 93 M.) ere gennemgaaende sandede, oftest med Sand og Grus, enkelte Steder med Al til Underlag. Af Vandløbene nævnes *Halkjær Aa*, der løber mod N. ud i Sebbersund. Herredet er helt blottet for Skov, undtagen mod Ø. (i alt 1547 Td. Ld.). Det hører til de ufrugtbareste Herreder i Amtet (ved Matr. gnmstl. 35 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 50,644 Td. Ld. ($5_{,07}$ □ Mil, $289_{,15}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv.

Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1445 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890: 6423 (1801: 2782, 1840: 3654, 1860: 4544, 1880: 6132). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Gislum Hrd., i verdsl. Hens. hører det til Aars-Slet, Rinds-Gislum og Hornum Herreders Jurisdiktioner og Amtets Forligskredse 6. (Haverslev, Brorstrup og Ravnkilde S.), 7. (Skivum, Giver, Blære og Ejdrup), 8. (Ulstrup, V.-Hornum, Hyllebjærg og Flejsborg) og 9. (Aars og Havbro).

Aars Herred nævnes ikke i Vald. Jrdb., men var dog til allerede 1394, da det hed *Arsoghghæreth*; det er dannet af Dele af Hornum og Slet og maaske flere Herreder; fra 1660 hørte det til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

Der er i Hrd. talt omtr. 750 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf henved 20 Jættestuer, Dysser og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); over Halvdelen er dog nu sløjet eller forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1900 vare 33 fredlyste. De fleste kendes fra Sognene Brorstrup (omtr. 130), Aars (i den nordl. Del 110), Ulstrup (95), Giver (70), Ejdrup (70) og Ravnkilde (60).

Litt.: Indberetn. til Nationalmuseet om antikv. Undersøgelser i A. Hrd., af *Kr. Bahson* og *E. Rondahl*, 1885-88.

Haverslev Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Aarestrup i Hornum Hrd., omgives af Brorstrup og Ravnkilde Sogne og Hornum Hrd. (Aarestrup og Sønderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Hobro og $4\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Ved Nordvestgrænsen løber Sønderup Aa.

Fladeindholdet 1896: 1760 Td. Ld., hvoraf 696 besaaede (deraf med Rug 128, Byg 96, Havre 310, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 48, Grøntf. 19, Kartofler 40, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 358, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 14, Skov 14, Moser 10, Kær og Fælleder 155, Heder 57, Veje og Byggegr. 46, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 129 Heste, 543 Stkr. Hornkvæg (deraf 303 Køer), 409 Faar, 273 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 68 Td.; 16 Selvejergaarde med 53, 2 Arvefæstegd. med 7, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 405 (1801: 168, 1840: 201, 1860: 265, 1880: 355), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomhed, 199 af Jordbr., 113 af Industri, 10 af Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haverslev* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Vestby*. *Groftager Huse*. *Haverslevgaard* har 16 Td. Hrtk., 333 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 97 Kær og Græsningsjord, Resten Ager; til Gaarden høre et Arbejderhus og en Lægebolig. *Gammel- og Ny-Overvad*, Gde., *Stausgd.*; *Kragelund* med Teglværk (Aføyggergd. under Nørlund).

Haverslev S., een Sognekommune med Brorstrup og Ravnkilde Sogne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 333. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund og de fleste Tiendeydere i Sognet.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Tre oprindl. Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Korets Østgavl og Kirkens Sydside ere omsatte. Taarnet og det samtidige Vaabenhus ere af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten; Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Kirken har fladt Loft undtagen Koret, der er hvælvet. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Korsfestelsen). Ny Døbefont af Cement. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. I Taarnrummet Epitafium over Jørgen Mørch til Nørlund, † 1758, og Hustru.

Haverslevgaard solgtes 1876 af H. J. Svanholm for 154,000 Kr. til Etatsraad Kjellerup til Visborggd., hvis Enke nu ejer den.

Haverslev Hospital, der stiftedes omtr. 1650, vistnok af Gregers Krabbe til Torstedlund, er forlængst nedbrudt.

Ved Haverslev har der været to formentlige Helligkilder, *Stavishjærg Kilde* og *Hvide Kilde*.

Om Sognets Hist. se under Aarestrup S. 457 og Brorstrup S. 504.

Brorstrup Sogn omgives af Annekset Ravnkilde og Haverslev Sogn, Hornum Hrd. (Sønderup S.), Giver Sogn og Gislum Hrd. (Binderup, Tisted og Grynderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Hobro, $3\frac{1}{4}$ Mil S. for Nibe og $4\frac{1}{2}$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere lermuldede med Sand- og Grusunderlag. Paa Nord- og Sydvestgrænsen løbe mindre Aaløb.

Fladeindholdet 1896: 3418 Td. Ld., hvoraf 1359 besaaede (deraf med Hvede 13, Rug 307, Byg 147, Havre 552, Boghvede 5, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh.

133, Grøntf. 81, Kartoffler 54, andre Rodfr. 64), Afgræsn. 850, Høslæt, Brak, Eng m. m. 751, Have 12, Skov 19, ubevokset 11, Moser 24, Kær og Fælleder 303, Heder 43, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 226 Heste, 898 Stkr. Hornkv. (deraf 420 Koer), 748 Faar, 377 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 106 Td.; 25 Selvejergaarde med 91, 36 Huse med 15 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 418 (1801: 200, 1840: 215, 1860: 295, 1880: 388), boede i 79 Gaarde og Huse; Erhverv: 5 levede af immat. Virksomhed, 319 af Jordbr., 50 af Industri, 5 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Brorstrup* (1408: Brothersthorp) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse for B.-Ravnkilde og Haverslev S. (opr. $\frac{9}{5}$ 1874; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 186,737 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 15,744 Kr., Antal af Konti 815) og Valgsted for Amtets 4. Folketingskr.; *Mejlby* (1408: Medhelby) med Forsamlingshus (opf. 1898) og Andelsmejeri. Mod N. V. *Smorup* (Præstegd. indtil 1874) med 16 Td. Hrtk., 800 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 8 Skov, Resten Ager. *Brorstrupgaard* har 16 Td. Hrtk., 400 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 20 Plantage, Resten Ager; 1 Fæstehus. *Vejrhøjgd.*, *Holmegd.*; *Stensager Huse*.

Brorstrup S., een Sognekommune med Annekset og Haverslev S., hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jørisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 334. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund og de fleste af Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeløft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. To oprindl. Vinduer (nu tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten, er fra gotisk Tid, nedrevet før 1769 i Højde med Skibet. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyere. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Renæssancetiden. Stolestader fra 1634 og 1656; paa den øverste Stol staar 1661, H. Peder Pedersen Bay, Malene Samuelsdatter Vinding.

Et Vidne udgaves 1484, at Hr. Aage Frost, som boede i *Smorupgaard* og „ligger begravet for den søndre Dør i Brorstrup Kirke“, var en fri Mand og 1281 gav nævnte sin Gaard til samme Kirke. Gaarden var Præstegaard indtil 1875, da den solgtes til Kapt. Bluhme til Nørlund.

Ved Smorup har staaet et *St. Anne Kapel*, som ifl. Kongebrev af $\frac{21}{5}$ 1552 skulde nedbrydes, medens Materialet og Inventariet skulde overdrages til Brorstrup Kirke („siden Præsten har berettet, at Kapellet er øde, og der ikke holdes Tjeneste i det“). Paa D. Atl.'s Tid saas der endnu Ø. for Præstegaarden Rudera af dette „Frostes Kapel“.

Ved Smorup er der fredlyst 24 Gravhøje (*Tinghøje* og *Skjoldshøje*).

Student Chr. Madsen fik 1547 Stadfæstelsesbrev paa Ravnkilde, Brorstrup og Haverslev Sogne. Ved Klemmebr. af 1555 bestemtes, at Præsten til de 3 Sogne skulde holde en Kapellan, som skulde bo i Præstegaarden i Haverslev, medens Præsten skulde beholde Smorup Præstegd. Se videre under Aarestrup S. 457.

Ravnkilde Sogn — den østl. Del, omtr. $\frac{1}{6}$, regnes til Hindsted Hrd. —, det største i Herredet og Anneks til Brorstrup, omgives af dette og Haverslev Sogne samt Hornum Hrd. (Aarestrup S.), Hindsted Hrd. (Rold og Vebstrup S.) og Gislum Hrd. (Rørbæk og Grynderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. N. V. for Hobro og $4\frac{1}{2}$ Mil S. S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 268 F., 84 M.) ere ler- og sandmuldede. Henved $\frac{1}{7}$ er dækket af Skov (Nørlund Sk.). Ved Østgrænsen løber Lindenberg (eller Rold-) Aa. Mod S. ligger *Brastrup Sø*.

Fladeindholdet 1896: 7108 Td. Ld., (hvoraf 1201 Td. Ld. i Matr. ere opførte

under Hindsted H.), hvoraf 2328 besaaede (deraf med Rug 516, Byg 327, Havre 1068, Boghvede 5, Spergel 16, Blandsæd til Modenh. 79, Grøntf. 76, Kartofler 132, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 1440, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1311, Have 34, Skov 997, Moser 298, Kær og Fællede 135, Hegn 4, Heder 303, Veje og Byggegr. 253, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 368 Heste, 1489 Stkr. Hornkv. (deraf 836 Køer), 1162 Faar, 802 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 207 Td. (31 Td. under Hindsted H.); 57 Selvejergaarde med 176, 106 Huse med 30 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 1023 (1801: 428, 1840: 500, 1860: 846, 1880: 1138), boede i 188 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 695 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 173 af Industri, 4 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 46 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

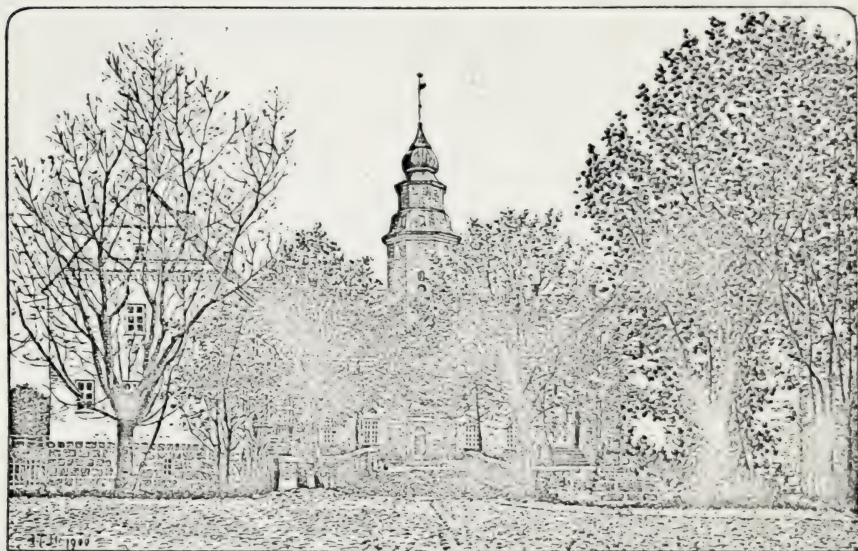
I Sognet Byerne: *Ravnkilde* med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1900) samt Telefonstation; *Kirkegaarde* (eller *Over-Ravnkilde*); *Nysum*; *Skaarup* (1403: Scorthorp); *Fyrkilde*; *Brastrup*; *Lille-Rør-bæk*. Hovedgaarden *Nørlund* med Avlsgaarden *Nørlund Ladegaard* og *Nørlund Skove* (i disse, der mod Ø. begrænses af den paa Ørredfiskeri rige Rold Aa, ligge et mindre Kalkværk, et stort Dampsavværk med elektrisk Drivkraft til Ladegaarden, mange Fiskedamme, Tørvemoser, Arbejderboliger, Skovfogedboligerne *Trads* og *Damborg* og Jagthuset *Conradsminde*, et tidligere Glasværk) har omtr. 58 Td. Hrtk.; under Hovedgaarden drives omtr. 43 Td. Hrtk., omtr. 2000 Td. Ld., hvoraf omtr. 800 Ager og Eng; for øvrigt danne *Nørlund* og *Torstedlund* Hovedgaarde, se S. 455, en samlet Ejendom paa omtr. 4200 Td. Ld., hvoraf omtr. 2000 Td. Ld. ere Skov, Resten Ager og Eng.

Ravnkilde S., een Sognekommune med Hovedsognet og Haverslev Sogn, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 332. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af *Nørlund* og de fleste Tiendeydere.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Kapel mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (undtagen Apsis, hvis Mure hvile umiddelbart paa Grundstenene). Syddøren og Korbuen ere bevarede. Skibets og Korets Nordmur er omst. Kirken er hvælvet (undtagen Vaabenhuset). Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyt. Kapellet er opf. af Gude Galde i 17. Aarh. Over et tilmuret Vindue i dets Nordgavl findes en trekantet Vinduesgavl af Sandsten med et Menneskehoved i Midten. Den nu tilmurede Indgang fra Skibet til Kapellet dannes af en Renaissanceportal med to mandlige Figurer paa Siderne (Johs. Døberen og Moses?). Paa Overpartiet staar Aarst. 1657 og en Indskrifttavle, opsat 1657 af Verner Parsberg til *Nørlund* og Anna Galde, ifl. hvilken der i Kapellet hvile Ligene af Gude Galde og Hustru Helvig Marsvin og deres Sønner Jørgen, Ludvig og Mourids G., m. fl. (se for øvrigt D. Atl. V S. 23). Altertavle fra 17. Aarh. med 4 udskaaene Fremstillinger af Scener af Lidelseshist., der ikke oprindel. høre dertil. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme. Prædikestol fra samme Tid som Altertavlen. Paa en Høj paa Kirkegaarden en Runesten, fundet paa Stenild Hede, en Tid liggende i Vaabenhuset foran Indgangen til Kirken, optaget 1860 og opstillet paa sin nuv. Plads i 1870'erne (se Thorsen. D. Runemindesm. II S. 129).

Nørlund skal efter et Tingsvidne af 1484, fundet i Godsarkivet, oprindl. være bygget, ikke til et Herresæde, men til et „Roverskjul“, hvorfor Dronn. Margrethe lod det „nedherlægge“. Den ældste kendte Ejer var Hr. Palle Marsk, der hed saaledes, fordi hans Farfader Hr. Palle Jonsen (Munk) i mange Aar i Vald. Atterdags Tid havde været Marsk. Den arvedes af Hr. Palles Søn Hr. Ludvig Marsk, † uden Børn, hvorefter den omtr. 1517 tilfaldt hans Søsterson Hr. Joh. Bjørnsen († 1534), der solgte N. til Peder Lykke, Lensmand paa Aalborghus. I Skipper Klements Fejde 1534 blev N. brændt. Fra 1571 tilhørte N. Ludvig Munk, † 1602, og derpaa hans Enke Ellen Marsvin, Chr. IV's Svigermoder (Kirstine Munk er født 1598 paa *Nørlund*), og kom senere til Gude Galde, † 1626, g. m. Ellens Søster Helvig Marsvin. Med deres Datter Anna kom Gaarden til Verner Parsberg, senere til Sonnen Gude

P., † 1692, hvis Enke Karen Krag († 1737) 1703 ægtede Admiral Knud Reedtz († 1733). Paa Auktion 1737 blev N. (43, 74 og 335 Td. Hrtk.) købt for 15,700 Rd. af Told- og Postforvalter i Christianssand Michael Ries, der druknede 1739, hvorefter N. blev solgt 1741 ved Auktion for 21,000 Rd. til Marcus Pedersen Morehs Enke Kirsten Pedersdatter Lessøe, der 1746 overdrog den til sin Søn Jørgen Moreh, † 1758, hvis Enke Margr. Grotum Berg 1778 solgte N. (43, 74 og 407 Td. Hrtk.) for 43,000 Rd. til Kmhr. Iver Rosenkrantz-Levetzau til Restrup, med hvilket Stamhus N. var forenet under de to flg. Stamhusbesiddere Gehejmekonferensr. S. V. Raben-Levetzau og hans Broder Kmhr. Fr. Raben, der 1812 solgte Nørlund til en Mand, der ogsaa købte Torstedlund; 1826-30 ejedes Gaardene af C. Neergaard, derpaa af Krigsr. Rasm. Conradsen († 1837), der 1834 anlagde Glasværket „Conradsminde“ i Skoven (nedlagt i 1860'erne) og havde et Stutteri paa Gaardene. Efter ham solgtes de (med 3-400 Td. Hrtk. Bøndergods) for 168,000 Rd. til senere Kmhr. A. T. Schütte, der gjorde meget for at ophjælpe Ejendommene og anlagde Kalkværket; han solgte dem (med Skove, 9 Kirker, Glasværket Conradsminde, et Glasværk i Aalb. m. m.) 1857 for 625,000 Rd. til Kmjkr., senere Kmhr., S. W. V. Mylius, Ejeren af Mylen-

Nørlund.

berg Gods, som dog atter 1861 maatte aftræde dem til Schütte, der 1866 overdrog dem til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Kapt., Folketingsmand H. E. Bluhme. — Den nuv., af de gamle Grave omgivne Hovedbygning (den ældre „Røverborg“ skal væsentlig kun have bestaaet af et Kampestenstaarn paa en lille Holm) er opf. 1581-97 i et Engdrag paa en af store Kampesten opfyldt Grund af Ludv. Munk med for sin Tid uhyre Bekostninger (et uhjæmlet Sagn sætter Opførelsen i Forbindelse med hans Frieri til Ellen Marsvin — de bleve gifte 1589 —). Den bestaar af 3 Floje i to Stokv. af røde Munkesten med høje, hvælvede Kældere. Midtflojens Sidepaviljoner have før været et Stokværk højere, men da de polske Hjælpetropper i Svenskekrigen 1658-59 røvede Kobbretaget, forfaldt Bygningen, saa at det øverste Stokv. styrtede i Graven (endnu i vor Tid er der fundet Murstykker der). En 4. Floj, der lukkede for Borggaarden, og hvori der var Portaarn, er nedrevet i 18. Aarh. Genemkørslen, der førte til den nu ligeledes forsvundne Vindebro over Graven, skal have haft meget svære Kobberporte. Gaarden har haft flere Taarne; nu har den kun et ottekantet med Kuppel og Spir (110 F.), der staar lige for Midtflojen. Her stod tidligere et højt Taarn, hvis øverste Halvdel paa Grund af Brøstfieldighed nedreves i Slutn. af 18. Aarh., Resten 1855, hvorefter det nuv. opførtes. Den smukke Portal paa Taarnet bærer L. Munks og Ellen Marsvins Vaabener og Aarst. 1589.

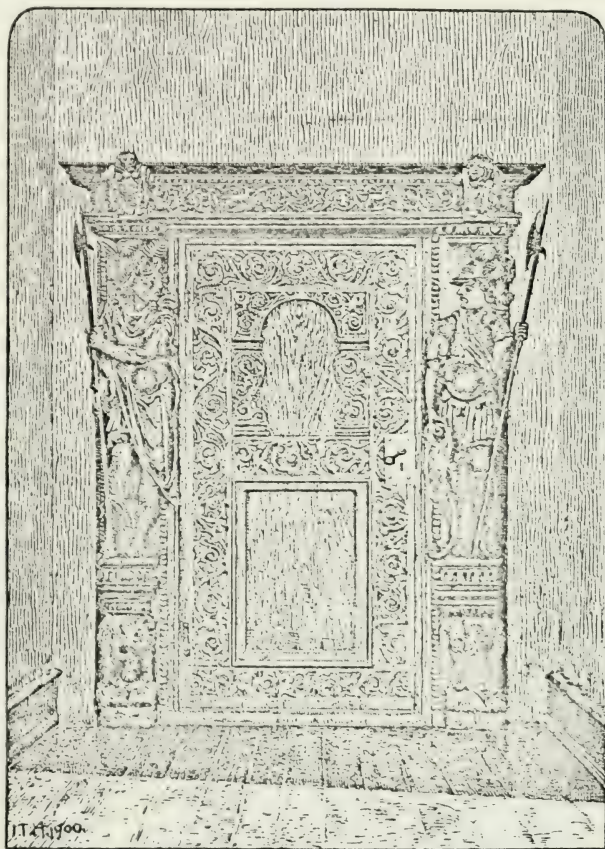
Baade i Gaarden og i Værelserne har der været Billedhuggerarbejde i Sandsten og Egetræ, hvoraf en Del endnu er bevaret; saaledes er der i Stueetagen en sjælden, smukt udskaaen Dør med Drabanter ved Siderne, og i „Sakristiet“, der støder til en hvælvet Sal, „Kapellet“, findes en Sandstenskamin med Munks og Marsvins Vaabener og Aarstallet 1591. Paa 1. Sal er den store Riddersal; i den østl. Fløj „Dronningens Værelse“, en hvælvet Sal med Sandstenssøjle i Midten; ogsaa i Yderenderne af begge Sidesløje er der hvælvede Rum med Midtsøjler. Gaarden, der var i Forfald siden Midten af 18. Aarh., saa at den til sidst næsten stod som Ruin, blev med stor Bekostning istandsat af Schütte. Ladegaarden, omtr. 1000 Al. V. for Hovedbygningen, stammer fra samme Tid som denne; den afbrændte 1843, men opførtes atter paa de gamle Kampestensmure (se *T. Becker, N.*, to Tidsbilleder, i Folkekal. f. Danm. 1860 S. 24 flg., og Afbildn. af Bygninger fra N., i Tegn. af æld. n. Arkitekt. 1. S. 1. R. Pl. 4 og 15 og 1. S. 2. R. Pl. 5).

Om *Præstegaarden* (Anneksgd.) i Ravnkilde se Saml. til j. Hist. X S. 37 flg.

Ved Skaarup er der fredlyst 3 ret anseelige Gravhøje, *Trehøjene*.

Ved Skaarup er der fredlyst 3 ret anseelige Gravhøje, *Trehøjene*.

Skivum Sogn omgives af Annekset Giver, Blære og Ejdrup S. samt Hornum Hrd. (Bislev, Veggerby, Suldrup og Sønderup Sogne). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. for Nibe og $3\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (højeste Punkt 214 F.,

Dør paa Nørlund.

67 M.) ere sandmuldede. En Del Plantage (Plejstrup og Lynnerup Planter, Skivum Krat langs med Sønderup Aa, m. m.). Karakteristisk for Egnen ere de dybe Klofter, der gaa ud til Skivum By fra en Sænkning, som menes at have staaet i Forbindelse med Limfjorden. Ved Lynnerup Plantage den lille Skjelsø. Nordøstgrænsen dannes af Sønderup Aa, Vestgrænsen af Halkjær Aa. Det nordl. Hjørne berøres af Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 4045 Td. Ld., hvoraf 1244 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 149, Havre 560, Boghvede 5, Spergel 38, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 62, Kartoffl. 113, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 843, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 707, Have 16, Skov 169, Moser 31, Kær og Fællede 213, Heder 715, Veje og Bygge-

grunde 96, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 771 Stkr. Hornkv. (deraf 347 Køer), 987 Faar, 358 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 103 Td.; 27 Selvejergaarde med 87, 67 Huse med 16 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 547 (1801: 186, 1840: 282, 1860: 372, 1880: 522), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomh., 361 af Jordbrug, 58 af Industri, 16 af Handel, 2 af Skibsfart, 49 af forsk. Daglejer-virks., 27 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv. I Sognet en ret betydelig Virksomhed ved Afbankning af Egebark til Garverier.

I Sognet Byen *Skivum* (i Vald. Jordb.: Skithum) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $\frac{13}{6}$ 1869; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 37,512 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1714 Kr., Antal af Konti 297), Mølle og Købmandsforretn. *Vegger* med Forsamlingshus (opf. 1899), Kro, Bageri, Købmandsforretn. og Haandværkere samt Jærnbane. *Plandal*, Gde., *Lynnerupgde.* *Sønderlund*, Gd.

Skivum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 370. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren ere bevarede. Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er fra Renæssancetiden. Trefløjet Altertavle fra 1590 med et godt udført Maleri (Korsfæstelsen), med Ove Lunges og Anne Maltesdatters Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, skænket 1631 af Vogn Jensen (se under *Veggergd.*), Hustru og Børn. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten, med Indskrift, men Navnet er borthugget (Antiqv. Tidsskr. 1843-45, S. 186).

Veggergaard ejedes fordm af en Smaaadels-, senere Selvejerbondeslægt Ged. 1496 nævnes Per Ged i V., der 1511 var Herredsfoged i Aars H., 1547 og 1562 Søren G. i V., der ogsaa var Herredsfoged, 1631 Vogn Jensen i V. — I *Sønderlund* boede 1553 en Laurids Ged.

I Vald. Jrdb. nævnes *Ukar Mølle* (*Vegger?*).

Plejstrup Plantage, omtr. 60 Td. Land, er en af de første Privatplantager under Hedeselskabet. — *Skivum Krat*, langs med Sønderup Aa, har flere Steder helt Karakter af Skov, mest Egetræer, og har flere smukke Punkter (*Veggergds. Krat*, *Egelund* og *Højris Hulvej*).

Giver Sogn, Anneks til Skivum, omgives af dette, Blære og Aars Sogne, Gislum Hrd. (Binderup S.), Brorstrup Sogn og Hornum Hrd. (Sønderup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{21}{4}$ Mil S. S. V. for Nibe og 4 Mil S. V. for Aalborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 177 F., 55 M.) ere sandmuldede. Paa Østgrænsen løber Sønderup Aa, paa Vestgrænsen Halkjær Aa.

Fladeindholdet 1896: 2672 Td. Ld., hvoraf 764 besaaede (deraf med Rug 156, Byg 80, Havre 413, Grøntf. 6, Kartofler 52, andre Rodfr. 57), Afgræsn. 551, Høslæt, Brak m. m. 394, Have 8, Skov 8, Moser 15, Kær og Fælleder 137, Hegn 8, Heder 586, Stenmarker m. v. 163, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 117 Heste, 541 Stkr. Hornkvæg (deraf 217 Køer), 692 Faar og 250 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 64 Td.; 13 Selvejergaarde med 55 og 22 Huse med 9 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 239 (1801: 112, 1840: 146, 1860: 164, 1880: 264), boede i 38 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomhed, 194 af Jordbr., 16 af Industri, 10 af forsk. Daglejervirks. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Giver* med Kirke og Skole; *Katby*; *Astrup*; *Mosbæk*. *Katbygd.*, *Aagd.* med anselig Plantage.

Giver S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme

Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 371. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørlund.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To oprindl. Vinduer, Syddøren og Korbuen ere bevarede. Ved Skibets Vestende ligger en tilhuggen Sokkelsten, der synes at have baaret en Stræbepille (noget Taarn har her næppe været). Vaabenhuset er fra nyere Tid. Altertavle med Thorvaldsens Kristus i Gibs. Ny Døbefont af Cement (den gml. romanske Granitfont staar nu i Vaabenhuset). Tarvelig Prædikestol fra 19. Aarh. I Vaabenhuset er opstillet en 1895 i Kirkemuren fundet, 3 F. høj Runesten med skaalformede Fordybninger paa Bagsiden og med Indskrift paa Forsiden: „Kali rejste denne Sten over Thursun, sin Fader, en meget god Høvding“.

Boghandler Søren Gyldendal († 1802) er født 1742 i Sognet, hvor Faderen, Jens Mortensen Skoleholder, havde antaget Navnet G. efter en Dal Gyldendal (Gyveldal).

Lige N. for *Mosbæk* findes paa en lav, firkantet Banke Tomten af en Bygning, der har været omtr. 26. F. i Firkant. Rummet er fyldt med Kalkbrokker, men uden Rest af Mursten. Traditionen siger, at det har været en Kirke.

Ved Giver har der været en hellig Kilde.

I Sognet fandtes 1898 en maaske fra Jernalderen stammende Hustomt.

Giver Sogn har tidligere været Anneks til Aars og Havbro Sogne, men var alt ved Klemmebrevet af 1555 annekteret til Skivum.

Blære Sogn omgives af Annekset Ejdrup, Skivum, Giver, Aars og Ulstrup Sogne samt Slet Hrd. (Gundersted S.). Kirken ligger 2 Mil S. S. V. for Nibe og $4\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere sandmuldede. Østgrænsen dannes af *Halkjær Aa*, der her løber gennem den omtr. 20 Td. Ld. store *Laaen Sø*, nu til Dels tørlagt. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Løgstør Landevej til Nibe samt Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 4004 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Rug 237, Byg 92, Havre 452, Boghvede 3, Spergel 68, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 33, Grøntf. 51, Kartofler 70, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 832, Høslæt, Brak, Eng m. m. 624, Have 12, Skov 16, Moser 10, Kær og Fælleder 107, Heder 1286, Flyvesand m. v. 24, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 698 Stkr. Hornkvæg (deraf 326 Køer), 873 Faar, 303 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 108 Td.; 31 Selvejergaarde med 92, 36 Huse med 15 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 452 (1801: 231, 1840: 333, 1860: 376, 1880: 418), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomhed, 367 af Jordbrug, 29 af Industri, 6 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Blære*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1883), Sparekasse for B.-Ejdrup S. (opr. $\frac{11}{8}$ 1871; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 59,288 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5229 Kr., Antal af Konti 239), Andelsmejeri, Købmandsforretn. og Jærnbanest.; *Langdal*; *Troelstrup*. *Povlholm*, Gd., har $13\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 485 Td. Ld., hvoraf 110 Ager, 35 Eng, 40 kultiv. Kærjord, 4 Plantage og 260 uopdyrket og 40 opdyrket Hede; til Gaarden høre et Hus med 25 Td. Ld. opdyrk. Hede og en Vandmølle. *Kjærgd.*, *Fælledgd.*, *Hestbækgd.*

Blære S., een Sognekommune med Annekset, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 367. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer og Norddøren ere bevarede (nogle af Vinduerne og Norddøren tilmurede). Taarnet, af

Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid; det øverste Parti er ommuret og forsynet med et Art Mansardtag, efter at Taarnet var nedblæst ²⁷/₂ 1869, ved hvilken Lejlighed Skibet led en Del. Taarnrummet, nu Vaabenhus, har mod S. en bred, buet Portal, opf. 1869; tidligere havde det Spidsbue ind til Skibet; nu er der en Mur, hvori en Dør. Altertavlen er en Ramme fra Renæssancetiden med en Kristusfigur; paa Fodstykket: 1591 og Rosenkrantzernes, Tornekrantzernes og Dyrernes Vaabener. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 17. Aarh. I Taarnrummet er indmuret en Sten med en udhugget Mand med en Tang.

Langdal var tidligere en Hovedgaard. Malte Nielsen skødede 1481 L. og Kjeldal til Viborg Stift. Senere tilhorte den Claus Nielsen Tornekrands, hvis Enke Fru Tale Rosenkrantz 1624 solgte den til Hartv. Kaas (se i øvrigt Personalh. Tidsskr. 1891 S. 104 flg.). — I *Troelstrup* har ligget en adelig Sædegaard, der 1460 ejedes af Anne Gundesdatter Munk, 1501 af Fru Karen, Anders Breens Efterl. — Et Byggested *Pwgilt* i Blære S. nævnes 1519.

Ejdrup Sogn, Anneks til Blære, omgives af dette og Skivum Sogne, Hornum Hrd. (Bislev S.), Sebbesund og Slet Hrd. (Ajstrup og Gundersted S.). Kirken, noget sydl., ligger omtr. $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. V. for Nibe og $3\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende Jorder, der ere temmelig jævne paa enkelte isolerede Højdepunkter nær (Langager Høje, 210 F., 66 M.), og som skraane ned mod Fjorden, ere sandmuldede. Halkjær Skov. Ved Østgrænsen løber Halkjær Aa, ved Vestgrænsen Vidkjær Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe; Nordøsthjørnet berøres af Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 3939 Td. Ld., hvoraf 1197 besaaede (deraf med Rug 280, Byg 163, Havre 525, Boghvæde 3, Bælgsæd 4, Spergel 31, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 31, Kartofler 116, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 842, Høslæt, Brak, Eng m. m. 828, Have 21, Skov 70, Moser 18, Kær og Fælleder 200, Hegn 3, Heder 722, Veje og Byggegr. 32, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 189 Heste, 768 Stkr. Hornkvæg (deraf 391 Køer), 1135 Faar, 240 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 138 Td.; 38 Selvejergaarde med 128 og 24 Huse med 9 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 387 (1801: 244, 1840: 380, 1860: 447, 1880: 418), boede i 76 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 295 af Jordbr., 29 af Industri, 6 af Handel, 7 af forsk. Dag-lejervirks., 15 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ejdrup* med Kirke; *Skjorbæk*, ved Landevejen, med Skole og Kro. *Skjorbæk Hedehuse*. Hovedgaarden *Halkjær* har 12 Td. Hrtk., 220 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 40 Kær, Resten Ager (Halkjær Skov, 50 Td. Ld., er solgt); ved Gaarden Fiskeri og Rørsvær. *Louisendal* og *Jakobsensminde* (Parceller fra Halkjær); *Elbægd.*; *Kjærsgd.*; *Kjeldaldgde.* med Vandmølle. *Koppes Vandmølle*.

Ejdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 366. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraalkant. Flere oprindelige Vinduer (tilmurede) og Norddøren ere bevarede. Skibets og til Dels Korets Sydside er ombygget 1894 (se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 261). I Sydturen er indsat to Sten med indhuggede Figurer og en Tympanon (vistnok fra Syddøren) med et Kors. Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten. Taarnrummet har en nu tilmuret Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er fra Renæssancetiden. Altertavle fra Renæssancetiden med et Maleri. Romansk Granitdøbefont, bestaaende af to Kumer, af hvilke den nederste er omvendt, prydede med Bladslængninger og Dyrfigurer. Prædikestol fra Renæssancetiden. I Skibet et Krucifiks og et Madonnabillede.

Halkjær tilhorte i katolsk Tid Viborg Bispestol; omtr. 1380 tilstod Per Andersen Munk af Hedegaarde at have haft H. af Biskop Ib, for at han skulde opbygge den Stiftet til Gode. 1458 og 1460 havde Niels Munk Gaarden i Forlening, 1493 en

Præst Hr. Gregers Jensen, 1509 Niels Kaas, 1517 Christen Pedersen. Ved Reform. kom den til Kronen. Fra 1544 ejedes den af Niels Axelsen Rosenkrantz († 1581), derefter 1603 af Axel Nielsen R., senere af Jørgen Friis, † 1616, af Manderup Due, † 1660, Sønnen Jørgen D., dennes Broder Bernt D., † 1699, hans Sønner Manderup og Albr. Chr. D., hvilken sidste 1726 solgte H. (31, 98, ialt 469 Td. Hrtk.) for 23,000 Rd. til Fr. Kjær til Børglum, der vistnok har afhændet den til And. Kjærulf, efter hvis Søn Søren K. den 1731 ved Auktion (31, 52 og 314 Td. Hrtk.) blev solgt for 16,050 Rd. til Christen Andersen, † 1747, hvis Søster Mette Andersdatter og Svoger Jørgen Pedersen overdrog den til deres Søn Anders Egeberg, der 1772 solgte den for 24,000 Rd. til sin Svoger Didrik Andr. Colding, som 1795 afhændede den for 43,100 Rd. til Math. Blegvad, der straks transporterede den til Andr. Dyhr. Han solgte den (31, 52 og 340 Td. Hrtk.) 1798 for 59,000 Rd. til Christen Friis fra Lundgd., der 1798 fik Bevill. til at afhænde Godset uden Tab af Hovedgaardsfrihed for Gaarden. Han solgte den (29, 52 og 203 Td. Hrtk.) 1804 for 46,500 Rd. til Peder Møllerup; 1814 ejedes den af Peder Wandborg. Senere har den ofte skiftet Ejer; bl. a. nævnes Weinschenck og A. Langballe, hvis Enke solgte den 1899 for 52,000 Kr. til den nuv. Ejer, S. Christiansen fra Hjørring. — Den gamle Hovedbygning, 3 Fløje af Mur og Bindingsværk og omgivet af Grave, er nedreven, og en ny Bygning i 1 Stokv. med Frontespice og Kvist blev opf. 1852 af Grundmur.

Vester-Hedegaard i Ejdrup Sogn nævnes 1463.

Aars Sogn omgives af Annekset Havbro, Ulstrup, Blære og Giver Sogne samt Gislum Hrd. (Binderup, Gislum og Vonsild S.). Kirken, mod S., ligger $2\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Nibe og $4\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Aalborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 195 F., 61 M.) ere sandede og sandmuldede. Østlig i Sognet løber *Halkjær Aa*, der opstaa af to Bække i Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Løgstør til Hobro samt Hobro-Løgstør Banen og Svenstrup-Nibe-Aars Banen.

Fladeindholdet 1896: 6976 Td. Ld., hvoraf 2078 besaaede (deraf med Rug 461, Byg 201, Havre 973, Boghvede 18, Spergel 74, Blandsæd til Modenhed 15, Grøntf. 109, Kartofler 142, andre Rodfrugter 80), Afgræsning 1453, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1162, Have 30, Skov 26, Moser 118, Kær og Fælleder 558, Heder 1329, Flyvesand 46, Veje og Byggegr. 169, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 311 Heste, 1404 Stkr. Hornkv. (deraf 562 Køer), 1658 Faar, 713 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 186 Td.; 55 Selvejergaarde med 160, 68 Huse med 26 Td. Hrtk. og 51 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 915 (1801: 380, 1840: 465, 1860: 507, 1880: 782), boede i 162 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomhed, 642 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 95 af Industri, 35 af Handel, 42 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aars*, ved Landevejen, stor Landsby med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøj- og Landbrugsskole (opr. 1899), Forsamlingshus (opf. 1892), Missionshus (opf. 1897), Lægebolig, Dyrslægebolig, Sparekasse for A.-Havbro S. (opr. $\frac{14}{12}$ 1871; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 134,041 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2527 Kr., Antal af Konti 684), Bank for A. og Omegn (opr. $\frac{25}{5}$ 1899), Andelsmejeri, Mølle, Bryggeri, Maltgørieri, Maskinbyggeri (særlig Landbrugsmaskiner), Maskinsnedkeri, Farveri, Uldstrikkeri, Bagerier, Købmandsforretninger, Haandværkere, m. m., Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Feb., Apr., Sept., Okt. og Nov.), Station paa Hobro-Løgstør Banen og Endepunkt for Svenstrup-Nibe-Aars Banen (se S. 381), Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition (i A. udkommer Aars Adresseavis; ved Byen et lille Anlæg); *Pisselhøj*; *Tandrup*; *Tolstrup*; *Gundestrup* (1268: Gunørstorp) med Skole; *Sjøstrup*, ved Landevejen. *Svenstrupgaarde*; *Vester- og Øster-Ovstrup*, Gde. (i Vald. Jrdb.: Ofhogstorp), med Vandmølle; *Rævhale*, Gd., *Pugholm*, Gde., *Stenild*, Gd.

(i Vald. Jrdb.: Stenwædlæ wat, o: Stenvejlevad), *Dronningholm*, Gde., *Slemstrup*, Gde. *Dybvads Vandmølle*.

Aars S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstor), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 368. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordøren og Vinduerne tilmurede). Over Syddøren en halvruud Tympanon med Kors. Taarnet er fra gotisk eller tidlig Renæssancetid, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten (paa Muren: 1857 og 1877). Det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er vistnok fra Renæssancetiden. Ny Altertavle med Thorvaldsens Christus i Gibs. Kalk fra 1554. Ny Døbefont af Sandsten. Prædikestol fra 1882 med gammel Himmel over. Paa Stolestaderne Navnene Mette Jørgensdatter og Mette Sørensdatter samt Aarst. 1666. Paa et Panel i Kirkens Vestende staaer en Række Navne. I Skibet Series pastorum og et Krucifiks fra Renæssancetiden. Mindetavle over Præsten Lorents Pedersen Herch, † 1750. Ligsten over Provst Jens Nielsen, † 1651, og Hustru. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten med Indskrift paa begge Sider: „Asser satte denne Sten efter Val-Toke sin Drot — Stenen her vil stande længe og Val-Tokes Navn vide bære“ (se Antiqv. Tidsskr. 1843-45, S. 177 flg. og *Wimmer*, Danske Runemindesm. I S. 101 flg.).

Dalsgaard i Aars Sogn nævnes 1509. — Palle Lind pantsatte 1415 *Ovstrupgaard* til Aars Kirke, som 1434 fik Skøde paa Gaarden af Jes og Per Mortensen. — Fru Maren Krag til *Røvhale* nævnes 1654. — *Slemstrup* blev 1652 af Jfr. Elsebe Sandberg solgt til Henrik Bille og 1654 mageskiftet til Peder Harbou, hvis Hustru Maren Mund døde her 1661. Sønnerne Peder og Claus H. skrev sig 1666 og 1682 hertil; men i alt Fald den sidste havde kort før sin Død 1667 skødet Gaarden til den bekendte Guldmager Vald. Daa.

I et Tingsvidne af 1492 fortælles, at i Bondekrigen under Chrf. af Bayern „Piisselhøw og Slemstrup blev brændte, da blev Rwnslycke ogsaa brændt, og var her Orlog og Krig i Landet, da det blev brændt“ (D. Mag. 3. R. III S. 261).

I Rævemose ved *Gundestrup* fremdroges 1891 i 1½ F. Dybde et pragtfuldt, interessant Sølvkar fra den ældre Jernalder (vistnok 1. Aarh. e. Chr.). Det er omtr. 1½ F. højt, 2 F. 2 T. i Gnmst. og er samlet af flere Stykker: en lav Kumme, paa hvis Bund der ligger en kredsrund Plade, og til hvis Rand der er føjet en lodret opstaaende Overdel, bestaaende af en ind- og udvendig Række firkantede Plader, der have været forbundne indbyrdes og med Kummen ved Jærnbaand og foroven baaret et Kantbeslag med Bæringene. Pladerne ere prydede med graverede eller opdrevene Figurer, der gengive dels formentlige Guder og Gudinder, dels forskellige Scener (Dyrekampe, Krigeroptog m. m.) og Dyr, alt blandet mellem hinanden uden Orden. Karret, der vistnok er forfærdiget her i Landet, har sikkert været benyttet ved religiøse Cemonier; det har været hensat i Mosen som Offergave til Guderne, forsættelig skilt i sine enkelte Bestanddele. En af de firkantede Plader og det meste af Kantbeslaget manglede (se *S. Müller*, i Nord. Fortidsminder I S. 35).

Ved Tolstrup er der fredlyst 3 ret anelige Gravhøje.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at naar Præsten enten i Aars eller Havbro døde, skulde de to Sogne sammenlægges.

Havbro Sogn, Anneks til Aars, omgives af dette, Ulstrup, og V.-Hornum Sogne samt Gislum Hrd. (Farsø og Vonsild S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2¾ Mil S. Ø. for Løgstor og 3¼ Mil S. V. for Nibe. De ujevne Jorder ere sandede og sandmuldede, enkelte Steder med Lerunderlag. Ved Sydvest- og Vestgrænsen løber Trend Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstor til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3107 Td. Ld., hvoraf 1215 besaaede (deraf med Rug 240, Byg 156, Havre 523, Spergel 31, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 71, Kartofler 75, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 484, Høslæt, Brak, Eng m. m. 762, Have 21, Skov 17, ubevokset 10, Moser 25, Kær og Fælleder 498, Hegn 5, Heder 23, Veje og

Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 189 Heste, 970 Stkr. Hornkvæg (deraf 490 Køer), 556 Faar, 655 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 126 Td.; 30 Selvejergaarde med 110, 45 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 484 (1801: 214, 1840: 277, 1860: 319, 1880: 444), boede i 81 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 392 af Jordbr., 4 af Gartneri, 34 af Industri, 8 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Havbro* (Nørre- og Sønder-H.), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1885), Bageri og Planteskole; *Jelstrup*, ved Landevejen. Hovedgaarden *Mølgaard* har omtr. 26 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 400 Eng og Kær, 20 Plantage, 3 Have, Resten Ager; til Gaarden høre udmærket Tørveskær og $\frac{1}{8}$ Td. Hrtk. Fæstegods. *Lyngborg Huse*, *Annekshuse*. *Havbrogde.*, *Torsgde.* og *Bandsholm*, Gde. og Huse.

Havbro S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 369. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mølgd.

Kirken (1517 kaldet St. Karens Kirke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen, eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Nordøren tilmuret). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og af Mursten, er fra gotisk Tid. Det hvævede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Ny Altertavle med et Maleri (Paaskemorgen, Kopi). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1882. I Skibet et Krucifiks. Paa Korvæggene er der fundet Rester af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 52).

Mølgaard var 1406 en Del af Hr. Erik Iversen Lykkes mødrene Arv. I 16. Aarh. ejedes den af Jak. Seefeld til Visborg, som 1581 mageskiftede den til Laurids Munk til Nysum († 1601), der saa herefter tog Ophold paa M., som tilfaldt Sønerne Niels og Søren Munk. Dog vare de ikke Eneejere, thi de afkøbte før 1616 deres Morbroder Niels Mund en Søsterlod i Gaarden, hvilken deres Moder Karen Mund og hendes anden Ægtefælle Ernst Diede havde i Brug, og 1618 oplod Ernst Diede dem sin Hustrus Halvpart i Gaarden. Disse Brødre ejede M. til deres Død henh. 1652 og 1666, og 1667 solgte saa Christen Nielsen Munk M. (9 Td. Hrtk.) med 1 Gd. og 2 Bol til Claus Harbou til Slemstrup, der straks efter udlagde den for Gæld til sin Svoger Anders Schiøning i Havbrogd., † 1693, hvis Enke Else Pors ægtede Chr. Daniel v. Stoltzig, der 1717 solgte M. til Anders Kjærulf til Bjørnsholm, med hvis Datter Andrea Kirst. Gaarden kom til Konferensr. Henrik Hielmstiærne; han solgte 1749 M. (11, 16 og 257 Td. Hrtk.) til Oberstlieutn. Wulff Casp. v. Lüttichau, hvis Enkes Dødsbo 1775 skødede den (11, 36 og 221 Td. Hrtk.) for 16,750 Rd. til Lieutn. Fr. Rubeck Chr. Bülow („Herregaardsslagteren“, † 1819), der 1774 havde ægtet Eva Louise Lüttichau og 1796 solgte M. (11, 63 og 305 Td. Hrtk.) for 39,000 Rd. til Hans Juul Glud, som 1803 skødede den for 51,000 Rd. og 100 Dukater til Peder Kjeldsen, † 1846, hvis Familie endnu ejer den; den nuv. Ejer, Chr. Kjeldsen, fik den 1880 (efter at Bondergodset var delt mellem Arvingerne; det er senere bortsolgt) for omtr. 180,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. i Slutn. af 18. Aarh., bestaar af 3 Fløje i 1 Stokv., dels af Grundmur, dels af Bindingsværk; den nuv. Ejer har tilbygget en Kvist paa Midtfløjen. (Om Mølgd. se Saml. til j. Hist. VI S. 81 flg.).

Havbrogaard ejedes 1401 af Lille Munk, 1454 af Gunde og Søren Munk, 1471 af Peder Munk, 1502 af Søren Munk, 1542 og 1565 af Peder Munk, 1577 af Niels og Jens Munk; sidstnævnte døde 1636, og H. kom saa til hans Datter Anne, g. m. Niels Munk til Mølgd., † 1652, og deres Søn Laurids M., † 1677; denne sidstes Søn Bagge M. ejede endnu 1687 H., men maa have skilt sig ved den, thi 1698 blev H. Sædegaard (12 Td. Hrtk.) af Mads Jensen Brøndum og Hustru Else Marie Pedersdatter Dons solgt til Paul Lauridsen fra Hammelse; 1699 udgav de dog et nyt Skøde paa den til Mag. Chr. Christensen Stistrup, Provst og Præst i Ullis. Else Dons havde arvet H. efter Anders Schiøning til Mølgd. Siden kom den til And. Kjærulf ved Indførsel hos dens dav. Ejer Jens Jensen, men Kjærulfs Dødsbo solgte den 1737 ved Auktion til Borgmester H. Himmerich Grotum i Aalb. († 1768) for 282 Rd.; han solgte den (12 og 49 Td. Hrtk.) til Student Peder Bering i Viborg, der 1779 solgte den (12 og 62 Td. Hrtk.) for 4500 Rd. til Bülow til Mølgd., der lagde den ind under denne Gaard.

Paa *Bandsholm* boede 1663 Fru Anne Munk fra Havbro, hvis Frænke Jfr. Mette Harbou døde her 1672, 1673 Fru Annes Sonneson Niels Munk, 1675 hendes Svigersøn Just Christensen. 1795 var den en Bondegaard paa 5 Td. Hrtk. under Mølgd.

Torsgaard ejedes 1488 af Christen Grøn, 1498 og 1532 af Gunde Nielsen Munk. 1625 af Anders Friis, der havde forlenet den bort til den under Ørnstrup nævnte Poul Jakobsen (S. 515), men 1626 solgte den til Hr. Mogens Kaas.

Ulstrup Sogn omgives af Annekset Gundersted i Slet Hrd., Flejsborg, V.-Hornum, Havbro, Aars og Blære Sogne. Kirken, noget mod S. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Løgstør og $2\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere dels gode, dels sandede. I den sydl. Del løber et Tilløb til *Trend Aa*; mod N. ligger *Øje Sø*, omtr. 1 Td. Ld., ved Nordvestgrænsen *Sjørup Sø*, 35 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Nibe til Hvalpsund og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 5859 Td. Ld., hvoraf 1726 besaaede (deraf med Rug 371, Byg 178, Havre 724, Boghvede 14, Spergel 56, Frøavl 9, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 132, Kartofler 144, andre Rodfr. 69), Afgræsn. 901, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 17, Skov 183, Moser 69, Kær og Fælleder 350, Hegn 5, Heder 1630, Veje og Byggegr. 154, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 175 Heste, 1057 Stkr. Hornkv. (deraf 492 Køer), 1018 Faar, 573 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 130 Td.; 39 Selvejergaarde med 100, 79 Huse med 30 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 682 (1801: 234, 1840: 362, 1860: 403, 1880: 609), boede i 129 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 540 af Jordbrug, 61 af Industri, 15 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirksomh., 23 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ulstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Kro, Markedsplads (Marked i Jan., Marts, Juli, Sept. og Decb.) og, i Nærheden, *Hornum Stationsby* med Jærnbanestation, Telegrafst. og Postekspedition; *Søttrup* med Skole, Forsamlingshus for Friemighed (opf. 1889) og Teglværk; *Hvorvarp*; *Graarup* (c. 1400: Grubthorp). Gaarde: *Helminggd.* (omtr. 9 Td. Hrtk.), *Skønninggd.*, *Lere*, *Tawdal*, *Sondrup*, *Rubækgd.*, *Toftgd.*, *Fadestrup* med Vandmølle.

Ulstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 364. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hvanstrup, Farsø Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kalkstenskvadre paa Sokkel, under Koret profileret, under Skibet med Skraakant. Den oprindelige Korbue, af Kalksten, og begge Døre ere bevarede (Norddøren tilmuret). Ved Korets Østgavl ere to Stræbepiller af Granitkvadre, Kalksten og profilerede Sokkelsten. Den i nyeste Tid tilbyggede Korsarm er opført af Mursten paa Soklen fra det nedbrudte Parti af Skibets Nordmur. Taarnet er af Granitkvadre (maaske fra den nedbrudte Kirke i Lille Sjørup) og af Mursten. Det lille Taarnrum skilles fra Skibet ved en Dør. I Taarnmuren ere tre romanske Ligsten med Korsstave indsatte. Vaabenhuset er nyt. Altertavle med Thorvaldsens Christus i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Præstestol fra 1664. Klokke fra 1510.

Til *Ulstrup* skrev sig 1452 en Adelsmand Jens Andersen.

I *Graarup* laa fordm en adelig Sædegaard, der 1466 tilhorte Niels Elbæk, 1500 og 1533 Munk Elbæk (Vognsen), 1580 dennes Søn Palle Munk.

Enevold Pedersen Munk solgte 1661 *Helminggaard* til Jørgen Christoffersen Seefeld, men 1684 ejedes den af Peder Munk, der 1686 solgte denne sin „Bondegaard“ (11 Td. Hrtk.) til Bernt Due til Krastrup. 1757 var den en Bondegaard under Gunderstedgd.

Ved *Søttrup* ligge 2 fredlyste Gravhøje.

Vester-Hornum Sogn omgives af Annekserne Hyllebjerg og Flejsborg samt Ulstrup og Havbro Sogne og Gislum Hrd. (Farsø S.). Kirken, mod S., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Løgstør og 3 Mil S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder (Præstens Høj, 199 F., 62 M., med trig. Station) ere overvejende skarpsandede. Paa Sydgrænsen løber Trend Aa; en udtørret Del af *Sjørup Sø* (se S. 514) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Nibe til Hvalpsund og fra Løgstør til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 2651 Td. Ld., hvoraf 869 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 133, Havre 354, Blandsæd til Modenhed 55, Grøntf. 40, Kartofler 46, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 565, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 14, Skov 14, Moser 20, Kær og Fælleder 263, Hegn 3, Heder 237, Stenmarker m. m. 32, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 127 Heste, 679 Stkr. Hornkv. (deraf 288 Køer), 504 Faar, 349 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 93 Td.; 22 Selvejergaarde med 78, i Fæstegd. med 4, 34 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 365 (1801: 163, 1840: 192, 1860: 222, 1880: 304), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 260 af Jordbrug, 42 af Industri, 9 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigvæs.

I Sognet Byerne: *Vester-Hornum*, ved Løgstørvejen, med Kirke, Præstegaard, Skole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Andelsmejeri; *Krogstrup*; *Rise* med Mølle. Hovedgaarden *Ørndrup* har $14\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 496 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 70 Kær, 36 udtørret Sø, 10 Hede, Resten Ager; til Gaarden 2 Lejehuse og et Teglværk. *Hornumbro Vandmølle*.

V.-Hornum S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 363. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer og Nordøren ere bevarede (Syddøren tilmuret). I gotisk Tid opførtes ved Vestgavlen et Taarn, hvis Underrum havde Spidsbue ind til Skibet; men denne er senere tilmuret og Taarnet nedrevet. Vaabenhuset er opf. af Kamp, vistnok i 16.-17. Aarh. Alterbillede (Christus med 3 Apostle) af Fru Ingemann. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Præstestol fra 1666. Series pastorum.

Ørndrup blev af Kong Hans forlenet til den bekendte Niels Clementsen. 1621 skrev en Adelsmand Poul Jakobsen sig til den, men den ejedes vist af Mikkel Nielsen Tornekrannds, der 1624 solgte den til Anders Friis. Dog har vist den egentlige Ejer været Mikkel Nielsens afg. Hustru Ide Bjørn, thi hendes Søstersøn Jørgen Ernst Worm skrev sig 1625 til Ø. Anders Friis udkøbte Poul Jakobsen, men solgte 1626 Ø. til Hr. Mogens Kaas, i hvis Tid den 1650 var beboet af en Smaaadelsmand Gert Thomesen. Hr. Mogens Kaas' Søn Jørgen K. solgte 1662 Ø. til Fru Dorte Daa, hvis Foged paa Torstedlund 1672 solgte 9 Td. Hrtk. i den til Peder Jensen, der 1679 solgte den (24 Td. Hrtk.) til Licentiat Niels Hofmand, som 1695 solgte den med Tiender (32 og 18 Td. Hrtk.) til Christen Jensen Berregaard i Nibe, † 1710, hvis Enke Anne Cathr. Pedersdatter 1713 ægtede Hak Henriksen Kampmann, † 1743, efter hvem den (11, 18 og 25 Td. Hrtk.) 1743 paa Auktion blev købt for 2861 Rd. af forrige Ejers Søn Jens Berregaard, † 1757, hvorpaa den blev solgt for 4655 Rd. til Birkedommer Jens Kjær, † 1764, hvis Enke Vibeke Marie Hagedorn 1765 ægtede Kapt. Fomsgaard, der 1773 solgte Ø. til Mads Speitzer, som 1777 skødede den til Søren Thomsen Nysum, der 1785 solgte den for 7700 Rd. til Major Fred. Rubeck Chr. Bülow, som 1793 afhændede den for 8900 Rd. til Major Chr. C. Lüttichau † 1796. Den ejedes saa af Jens Christensen, † 1846, derpaa af Mikkel Kjeldsen til 1872, Th. Weinschenck til 1878, Per Kjeldsen til 1880, der solgte den 1880 for 130,000 Kr. til den nuv. Ejer, A. H. Schjerup. — Den gamle Hovedbygning af Bindingsværk brændte 1894, hvorefter den nuv., af Grundmur, 4 Floje i eet Stokv., opførtes.

Ved V.-Hornum er der fredlyst en Gravhøj.

Hyllebjærg Sogn, Anneks til V.-Hornum, omgives af dette og det andet Anneks Flejsborg samt Slet Hrd. (Bjørnsholm S.) og Gislum Hrd. (Strandby og Farsø S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Løgstør og 3 $\frac{1}{2}$ Mil S. V. for Nibe. De især i Midten højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 188 F., 59 M.) ere overvejende skarpsandede. Paa Sydgrænsen løber Trend Aa.

Fladeindholdet 1896: 1982 Td. Ld., hvoraf 562 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 86, Havre 257, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 20, Kartoffler 40, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 333, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 4, Moser 9, Kær og Fælleder 276, Hegn 3, Heder 351, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 96 Heste, 429 Stkr. Hornkv. (deraf 163 Køer), 538 Faar, 130 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 67 Td.; 20 Selvejergaarde med 59, 18 Huse med 8 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 235 (1801: 144, 1840: 184, 1860: 161, 1880: 248), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomhed, 189 af Jordbrug, 17 af Industri, 1 af Handel, 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hyllebjærg* (1405: Høllebergh) med Kirke (noget S. Ø. for Byen) og Skole. *Holmgaarde*. *Boltrup*, Gd., *Svenstrupgd.*

Hyllebjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 362. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenus mod S. Skib, Kor og Taarn ere opf. af røde Mursten, vistnok i gotisk Tid, men Murene ere ofte omsatte, saaledes at alle oprindelige Enkeltformer ere udslittede. Taarnet er ombygget 1868. Taarnrummet har været hvælvet; nu har hele Kirken fladt Loft, Vaabenuset er nyt. Ny Altertavle med et Maleri (Christus med Kalken). Høje Malmstager fra 1590 med Krabbernes og Reventlowernes Vaabener. Romansk Granitdøbefont med Bladværk paa Foden (formodentlig har her tidligere ligget en i romansk Tid opf. Kirke). Prædikestol i Renæssancestil.

Holmgaarde (15, med Gods 42 Td. Hrtk.) blev 1707 af Gehejmer. Meyercrones Enke Kirstine Schrøder solgt til And. Kjærulf til Bjørnsholm.

Flejsborg Sogn, Anneks til V.-Hornum, omgives af dette og det andet Anneks Hyllebjærg, Slet Hrd. (Bjørnsholm, Vilsted, Ovdrup og Gundersted S.) og Ulstrup Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 $\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Løgstør og 3 Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 170 F., 53 M.) ere skarpsandede. En Del af *Sjørup Sø* (se S. 514) hører til Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 3123 Td. Ld., hvoraf 784 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 96, Havre 349, Boghvede 5, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 28, Kartoffler 59, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 482, Have 8, Skov 13, Moser 26, Kær og Fælleder 128, Hegn 5, Heder 1026, Flyvesand m. v. 11, Veje og Byggegr. 72, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 558 Stkr. Hornkv. (deraf 215 Køer), 626 Faar, 267 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 51 Td.; 13 Selvejergaarde med 38, 29 Huse med 12 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 271 (1801: 78, 1840: 117, 1860: 167, 1880: 242), boede i 46 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 208 af Jordbr., 18 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Flejsborg*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Kro; *Svenstrup*; *Fjstrup*; *Lille-Sjørup*; *Gatten* med Jærnbanepl. og Telegrafstation.

Flejsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks,

hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Norddøren kan spores. I gotisk Tid blev der mod V. tilføjet et Taarn, hvis Underrum fik Spidsbue ind til Skibet; senere nedreves Taarnet, og Spidsbuen tilmuredes. Vaabenhuset er nyt. Altertavle fra 17. Aarh. med et Kors i Midtfeltet. Ny Døbefont af Cement. Prædikestol i Renæssancestil. I Muren er indsat en Sten med en romansk Dyrefigur. I Vaabenhuset er opstillet en Runesten med Indskr.: „Thorkel satte Sten efter . . . søn, sin Fader“.

Ved *L.-Sjørup* paa en Skrænt ned mod Søen har der ligget en Kirke, opf. i romansk Tid af Granitkvadre; Grundplanen ses endnu. Omtr. 1885 borttoges de sidste Grundsten til Bygningsbrug. N. for Kirken har den indhegnede Kirkegaard endnu i Mands Minde været at se. Efter et vistnok urigtigt Sagn har Flejsborg Kirke ligget i Sjørup, før den rejstes paa sin nuv. Plads.

Gislum Herred.

Sogne:

Rørbæk, S. 518. — *Grynderup*, S. 519. — *Stenild*, S. 520. — *Tisted*, S. 520. — *Binderup*, S. 521. — *Durup*, S. 522. — *Gislum*, S. 523. — *Vonsild*, S. 524. — *Ullis*, S. 525. — *Fovlum*, S. 526. — *Lovns*, S. 527. — *Alstrup*, S. 528. — *Strandby*, S. 529. — *Farsø*, S. 531.

1610.

✻ 1655

1648.

J.T.H. 99.

G

islum Herred, det sydvestligste i Amtet, grænser mod N. til Slet og Aars Hrd. fra hvilke det for en Del adskilles ved Trend Aa, mod Ø. til Hindsted Hrd., mod S. til Randers Amt (Onsild Hrd.) og Viborg Amt (Rinds Herred), hvorfra det for største Delen skilles ved Lerkenfeld (eller Gjedsted) Aa, og mod V. til Limfjorden (Lovns Bredning, Hvalpsund og Risgaarde Bredning), i hvilken det mod S. V. udsender en Halvø. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er omtrent 4, fra N. til S. 2 Mil. Overfladen er meget vekslende, dog gennemgaaende stærkt bakket (højeste Punkt Bavnehøj, 195 F., 61 M.). Jorderne ere overvejende sandede med Sand og

Grus, nogle Steder med Al til Underlag. Paa Skov er det fattigt (i alt 1037 Td. Ld.); en Del Hedestrækninger. Det er Amtets ufrugtbareste Herred (efter Matr. gnmstl. 37 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 51,810 Td. Ld. (5,19 □ Mil, 295,8 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{4}$ 1895 1400 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890: 6799 (1801: 3029, 1840: 3611, 1860: 4593, 1880: 6233). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Aars Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rinds-Gislum og Aars-Slet Herreders Jurisdiktioner samt Amtets 6. Forligskreds (Rørbæk, Grynderup, Stenild, Tisted, Binderup og Durup S.) og 9. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Gislum Hrd. (saaledes ogsaa i Vald. Jrdb.) horte i Middelalderen til Himmersyssell og fra 1660 til Mariager Amt; se videre S. 341.

Der er i Herredet talt over 1000 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf henved 40 Jættestuer, Dysser og andre Stengrave fra Stenalderen), men omtr. $\frac{3}{4}$ er nu mere eller mindre forstyrret eller sløjfet; $\frac{1}{4}$ 1900 vare 112 fredlyste. Monumenterne ere temmelig jævnt fordelte over hele Herredet; flest kendes fra Sognene Farsø (omtr. 130), Vonsild (100), Tisted (95), Gislum (85). Alstrup og Stenild (hver 80).

Litt.: *K. S. Testrup*, Uddrag af Rinds Hrd.'s Krønike, i Saml. til j. Hist. I S. 364 flg. — *W. Dreyer*, Oldtidsminder i den vestl. Del af Rinds og Gislum Hrd., smstds. X S. 184 flg. og 2. R. I S. 408 flg. — *Lintrup*, Visitatsb., smstds. 3. R. II S. 92 flg.

Rørbæk Sogn omgives af Annekserne Grynderup og Stenild samt Hindsted Hrd. (Hørby, Døstrup og Vebbestrup S.) og Aars Hrd. (Ravnkilde S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. S. Ø. for Nibe. De noget højtliggende, ret jævne Jorder ere overvejende sandmuldede med Ler- og Grusunderlag. Paa Østgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2219 Td. Ld. (heraf 459 Td. Ld., 11 Td. Hrtk., i Matr. opførte under Hindsted Hrd.), hvoraf 681 besaaede (deraf med Rug 166, Byg 101, Havre 324, Blandsæd til Modenh. 21, Grøntf. 4, Kartofler 35, andre Rodfr. 30). Afgræsn. 587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 439, Have 15, Skov 10, Moser 23, Kær og Fællede 67, Heder 285, Veje og Byggegr. 107, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 119 Heste, 576 Stkr. Hornkv. (deraf 276 Køer), 559 Faar, 292 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 68 Td.; 22 Selvejergaarde med 66 og 10 Huse med 2 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 282 (1801: 121, 1840: 144, 1860: 197, 1880: 257), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbr., 8 af Industri, 8 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Rørbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri og Jærnbanehpl. Hovedgaarden *Rørbæk-Hovgaard* ($9\frac{5}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld.). Gaarden *Volstrup*, med Vandmølle, har $13\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 520 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 100 Hede og Græsfællede, 15 Skov og Have, Resten Ager.

Rørbæk S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 335. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Volstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med fladt Bjælkeloft. Den er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Vistnok ved Middelalderens Slutn. tilføjedes mod V. et Taarn, som senere nedbrødes undtagen det nederste Parti, der ved en

delvis Ombygning 1875 indrettedes til Vaabenhus, medens et ældre Vaabenhus mod S. nedreves. Korbuen og et Par oprindl. Vinduer ere bevarede. En af Portalerne anbragtes 1875 mellem Skibet og Taarnpartiet, ligesom der 1892 opførtes et lille Træspir paa Kirkens Vestende. I Korgavlen indsattes 1875 en Kvadersten med 5 halvkugleformede Huller (før i det gamle Vaabenhus' Mur). Altertavle og Prædikestol ere i senere Renæssancestil. Granitdøbefont med Bladornamenter. I Koret Epitafium over Præsterne Eskil Gyntelberg, † 1652, og Jak. Hansen Abel, † 1695, med deres Hustru.

Rørbæk-Hovgaard tilhørte i 16. Aarh. Familien Kruse, fra hvilken (Terkel Krabbe, † 1622, g. m. Dorte Kruse) den 1616 blev solgt til Claus Maltesen Sehesteds Enke Fru Anna Lykke til Nøragergd., med hvilken den en Tid lang var forenet; 1703 blev den (9, med Gods 34 Td. Hrtk.) af Fru Elisab. Sehested til Barritskov solgt til Niels Lauridsen i Volstrup, som 1721 solgte den til Jens Andersen, der 1740 afhændede denne sin med adelige Friheder beneficerede Sædegaard (8 Td. Hrtk.) med en Gaard (5 Td. Hrtk.) og 2 Huse for 600 Rd. til Erik Buch, hvis Svoger Clement Møller som Panthaver 1747 lod Gaarden sætte til Auktion og selv købte den for 502 Rd., men solgte den 1748 for 550 Rd. til Thomas Karmark, † 1753, hvorefter den blev solgt til Majorinde Busch paa Korsøgd., der 1763 solgte den til Dines Christensen, † 1794, hvis Enke Kirsten Kjeldsdatter døde 1826 (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 274). Nuv. Ejer er J. C. Døcker.

Volstrup var fordm. en adelig Sædegaard. Der nævnes 1405 en Væbner Jes Harbo i V. 1692 blev den (11 Td. Hrtk.) af Christen Lauridsen (der havde den fra Faderen Laur. Eskesen) solgt til Hans Pedersen Bødker i Viborg, og 1707 atter ved en af Mag. Th. Bie m. fl. afholdt Auktion solgt for 4509 Rd. (15, Tiender 10, Gods 63 Td. Hrtk.) til Jens Hansen Bergh til Boller († 1717), der 1716 afhændede den (i alt 115 Td. Hrtk.) for 42 Rd. pr. Td. Hrtk. til Søren Guldager, fra hvem den 1731 ved Tvangsauktion (11, Ml. 4, Tiende 20, Gods i alt 156 Td. Hrtk.) kom til Lene Rasmusdatter, Dines Pedersens Enke, for 5000 Rd. Hun solgte den (11, 4, 34, og 141 Td. Hrtk.) 1741 for 6800 Rd. til Jens Smidt, som 1754 solgte den for 10,300 Rd. til Ove J. Haugaard, der 1761 ved Auktion afhændede den for 13,400 Rd. til Major Peder Benzon, som 1764 solgte den til Oberstlieutn. C. H. Grotum, † s. a., hvis Bo straks solgte den for 13,200 Rd. til Christen Helming, † 1782, hvorefter den arvededes af Maren Nielsdatter Asferg, som 1783 ægtede Peder Quistgaard, der 1795 solgte V. med Gods for 21,400 Rd. til Jens Kjeldsens Enke Mette Lauridsdatter († 1801), som 1800 overdrog V. for 22,776 Rd. til Svingersonnen Christen Dinesen, † 1828 (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 280 flg.). Nu ejes den af Chr. Stenilds Enke.

Ved Rørbæk er der fredlyst 4 anselige Gravhøje, ved Volstrup 2.

Rørbæk og Grynderup vare oprindl. Annekser til Durup, der ogsaa havde Stenild til Anneks; ved Klemmebrevet af 1555 tillodes det Præsten at holde en Kapellan, og det bestemtes, at der skulde oprettes to Pastorater efter Præstens Død; dette skete 1577, da Rørbæk-Grynderup blev eet Pastorat, Durup-Stenild et andet; ved Reskr. af $\frac{20}{100}$ 1821 blev Stenild Anneks til Rørbæk (fra 1824) og Durup Anneks til Tisted-Binderup.

Grynderup Sogn, Anneks til Rørbæk, omgives af dette og det andet Anneks Stenild, Durup og Tisted Sogne samt Aars Hrd. (Borstrup og Ravnkilde S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, ret jævne Jorder (Store Stenhøj, 263 F., 72 M.) ere sandmuldede med Ler- og Grusunderlag. Mod S. ligger *Allestrup Sø*. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 2597 Td. Ld., hvoraf 902 besaaede (deraf med Rug 227, Byg 115, Havre 481, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 14, Kartoffler 32, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 786, Høslæt, Brak, Eng m. m. 476, Have 13, Skov 3, Moser 59, Kær og Fælleder 26, Heder 247, Veje og Byggegr. 70, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 642 Stk. Hornkvæg (deraf 299 Køer), 528 Faar, 276 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldhartk. 1895: 57 Td.; 14 Selvejergaarde med 44, 1 Fæstegd. med 4, 24 Huse med 9 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 309 (1801: 126, 1840: 155, 1860: 172, 1880: 238), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv: 1 levede af imnat, Virksomhed, 269 af Jordbr., 3 af Gartneri, 16 af Industri, 5 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grynderup* med Kirke og Skole; *Kjemtrup*; *Allestrup*. Gaarde: *Tulstrup* og *Kjemtrup*.

Grynderup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 337. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Vaabenhuset fra gotisk Tid af Granit og røde Munkesten. Norddøren, der benyttes, Korbuen og Vinduerne paa Nordsiden (tilmurede) ere bevarede. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil (paa Alterbordet staar 1618). Romansk Granitdøbefont; paa Messingdøbefadet er afbildet en Kvinde med et Spejl i Haanden. Alterstagerne ere fra 1642, skænkede af Christen Christensen i Kjemtrup, Alterkalken fra 1685.

Quistgaard i *Grynderup* nævnes 1496.

Ved Grynderup er der fredlyst 17 runde Gravhøje og 2 Langhøje.

Om Sognets Hist. se S. 519.

Stenild Sogn, Anneks til Rørbæk, omgives af dette, det andet Anneks Grynderup, Durup Sogn, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Randers Amt (Onsild Hrd.), hvorfra det skilles ved Simested Aa, og Hindsted Hrd. (Øls og Hørbys S.). Kirken, noget sydl., ligger noget over 1 Mil N. V. for Hobro og $4\frac{1}{2}$ Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede med Ler- og Grusunderlag, noget ringere end i Nabosognene. Mod N. ligger *Lille Sø* (*Hjeds Sø*), omtr. 5 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Hobro til Løgstør og Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 3861 Td. Ld. (heraf den østl. Del, 957 Td. Ld., 17 Td. Hrtk., i Matr. opført under Hindsted Hrd.), hvoraf 1160 besaaede (deraf med Rug 285, Byg 104, Havre 625, Boghvede 8, Blandsæd til Modenhed 17, Grøntf. 16, Kartofler 53, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 900, Høslæt, Brak, Eng m. m. 680, Have 16, Skov 81, ubevokset 31, Moser 50, Kær og Fælleder 113, Hegn 16, Heder 681, Veje og Byggegr. 123, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 783 Stk. Hornkvæg (deraf 360 Køer), 933 Faar, 295 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 94 Td.; 31 Selvejrgaarde med 83, 33 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 392 (1801: 246, 1840: 250, 1860: 283, 1880: 373), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbr., 20 af Industri, 29 af forsk. Daglejervirks. og 20 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Stenild* (i Vald. Jordb.: Stenwædlæ wat), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1890); *Boldrup*; *Røjdrup*. *Boldrup Huse*. *Hannerup*, Gd. og Andelsmejeri.

Stenild S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 336. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten; det er ligesaa bredt som Skibet, men lavt (dets øverste Del er vistnok nedbrudt). Spidsbuen ind til Taarnrummet er nu lukket ved et Skillerum med en Dør. Altertavle og Prædikestol (den sidste fra 1619) ere i Renæssancestil. Stor romansk Granitdøbefont med Løver og Mandehoveder. Paa Korbuen fandtes der 1883 Rester af Kalkmalerier fra omtr. 1250 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 47).

I Sognet er der fredlyst 21 runde Gravhøje og 1 Langhøj.

Om Sognets Hist. se S. 519.

Tisted Sogn omgives af Annekserne Binderup og Durup samt Grynderup Sogn og Aars Hrd. (Brorstrup S.). Kirken, mod S. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Hobro og $3\frac{1}{4}$ Mil S. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder

ere sandmuldede. En Del Hede mod Ø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 3228 Td. Ld., hvoraf 1070 besaaede (deraf med Rug 250, Byg 135, Havre 555, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 36, Kartofler 47, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 846, Høslæt, Brak, Eng m. m. 741, Have 10, Moser 16, Kær og Fællede 204, Heder 285, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 140 Heste, 694 Stk. Hornkv. (deraf 255 Køer), 1012 Faar, 232 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejergaarde med 75, 30 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 365 (1801: 175, 1840: 195, 1860: 259, 1880: 357), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 296 af Jordbr., 16 af Industri, 17 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tisted* (Kongens T.; i Vald. Jrdb.: Tystathe), ved Landevejen, med Kirke og Præstegd.; *Bonderup*, ved Landevejen, med Skole. *Alstruphede*, Huse; *Stensbjærg*, Gd.

Tisted S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 339. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre, Skibet paa enkelt, Koret paa Dobbeltsoffel. Dørene ere bevarede (den sydl. benyttes endnu, Norddøren er tilmuret). Korbuen er spids. Paa Korets Sydside ses en Kvader med en udhugget Dyrefigur. Kirkens Nordside og Vestgavl, den sidste af røde Munkesten, ere ommurede; 1882 ommuredes Sydsidens Kvadre. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid. Anselig, udskaaen Altertavle i Renæssancestil med Malerier; Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont med Dobbeltløver (det oprindl. Fodstykke mangler).

I *Alstrup Hede*, fælles for Tisted og Durup Sogne, ses Spor af en Landsby, der ifl. Sagnet er forsvundet før „Pestens Tid“ (Gaardspladser, Indelukker osv.). *Alstrup-Hedegaard* nævnes 1487.

Kongen havde ifl. Vald. Jrdb. 6 Bol i *Tystathe*, vurderede til 6 Mark Guld. Deraf Navnet „Kongens Tisted“.

Ved Alstrup er der fredlyst 5, ved Bonderup 3 og ved Tisted 13 Gravhøje. Om Sognets Hist. se S. 519.

Binderup Sogn, Anneks til Tisted, omgives af dette og det andet Anneks Durup, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Gislum Sogn og Aars Hrd. (Aars, Giver og Brorstrup S.). Kirken, noget sydl., ligger $2\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Hobro og $3\frac{1}{4}$ Mil S. for Nibe. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Paa Syd- og Østgrænsen løber Lerkenfeld Aa. I Sognet krydses Landevejene fra Aalborg til Viborg og fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 2687 Td. Ld. (heraf den nordøstl. Del, 1222 Td. Ld., 39 Td. Hrtk., i Matr. opf. under Aars Hrd.), hvoraf 858 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 111, Havre 412, Boghvede 3, Spergel 3, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 50, Kartofler 42, andre Rodfr. 24), Afgræsn. 543, Høslæt, Brak, Eng m. m. 606, Have 7, Moser 171, Kær og Fællede 244, Heder 201, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 163 Heste, 613 Stk. Hornkv. (deraf 250 Køer), 635 Faar, 248 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 82 Td.; 24 Selvejergaarde med 69, 35 Huse med 13 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 392 (1801: 144, 1840: 156, 1860: 187, 1880: 353), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 273 af Jordbr., 52 af Industri, 26 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Store-Binderup* med Kirke, Skole, Kro, Købmandsforetn., Teglværk, Mølle, Farveri og Telefonst.; *Lille-Binderup* med Missionshus (opf. 1895), begge Byer ved Aalborgvejen. *Højslev Vandmølle* med Farveri og Stampeværk.

Binderup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 340. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granit til Dels paa profileret Dobbeltsoffel. Eet oprindl. Vindue spores. Senere Tilbygninger ere Taarnet, væsentlig af Mursten og med Pyramidetag (tidligere har en Spidsbue ført ind til Skibet), og Vaabenhuset. Altertavle i gotisk Stil med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. Klokken, uden Indskrift, er fra den tidligere Middelalder.

Ved Lille-Binderup er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. de to anselige *Bjørnhøje*.

Durup Sogn, Anneks til Tisted, omgives af dette og det andet Anneks Binderup, Grynderup og Stenild Sogne samt Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Hobro og 4 Mil S. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. I den sydl. Del løber *Tarsdal Bæk*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør og Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 3278 Td. Ld., hvoraf 1012 besaaede (deraf med Rug 246, Byg 118, Havre 521, Blands. til Modenh. 9, Grøntf. 31, Kartofler 42, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 979, Høslæt, Brak, Eng m. m. 580, Have 20, Skov 102, ubevokset 5, Moser 56, Kær og Fælder 144, Heder 277, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 23 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 727 Stkr. Hornkvæg (deraf 301 Køer), 707 Faar, 336 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 92 Td.; 22 Selvejergaarde med 83, 24 Huse med 8 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 324 (1801: 178, 1840: 207, 1860: 243, 1880: 351), boede i 54 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomh., 250 af Jordbr., 28 af Industri, 15 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

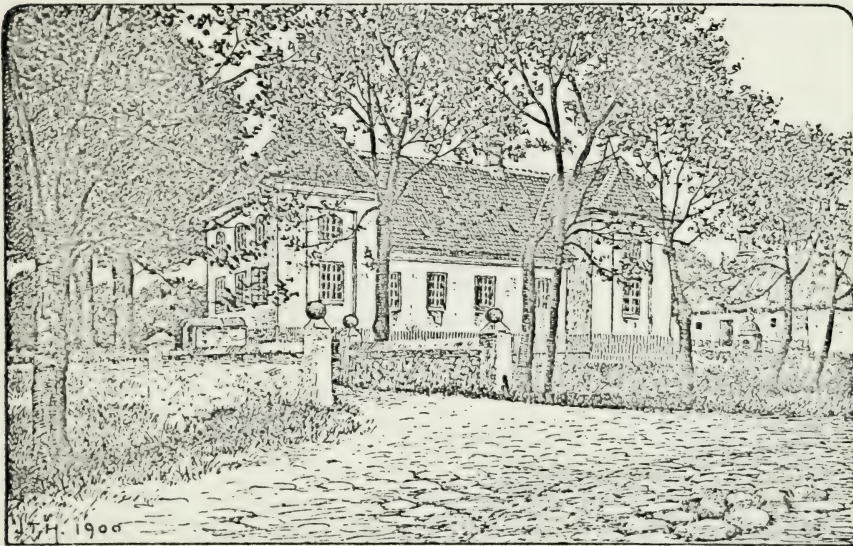
I Sognet Byerne: *Durup* med Kirke og Skole; *Nørager* med Forsamlingshus (opf. 1894). *Nørager Jærnbane*station med Kro, Andelsmejeri, Købmandshdl., Telegraf- og Telefonst. Hovedgaarden *Nøragergaard* har 20 Td. Hrtk., 570 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 35 Skov, 20 Tørvemose, Resten Ager. *Ømark*, Gde.; *Lisentorp*, Gd.; *Torupgd. Tarsdal Mølle*, baade Vand- og Vejmølle (omtr. 3 Td. Hrtk., 120 Td. Ld. tiendefri Jord, tidligere fraskilt Nøragergd., 1895 atter købt af den nuv. Ejer).

Durup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, oprindl. med Apsis, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Soffel. Norddøren, vistnok til Dels ombygget, benyttes endnu; eet oprindl. Vindue (tilmuret) ses. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og røde Munkesten (paa Sysiden: M. G. R. — A. M. H. og 1780), og Vaabenhuset, ligeledes af Munkesten, med Kamgavl og Blindinger. Taarnrummet, med fladt Loft og Spidsbue ind til Skibet, er indrettet til Gravkapel. Vistnok i 2. Halvdel af 16. Aarh. blev Kor med Apsis nedbrudt og Køret genopf. i samme Bredde som Skibet, ligesom Kirken overhvalvedes. Ved en Restaur. 1885 (Arkit: Weber) omsattes Murene til Dels, og Korhvalvingen fornyedes. Altertavle og Orgel, nærmest i Rokostil, ere sammenbyggede; Altermaleriet (Gravleggelsen) er fra 1638. Prædikestol i s. Stil. Romansk Granitdøbefont med Ornamente (den blev i Slutn. af 18. Aarh. ført til Nøragergaard, men gaves tilbage til Kirken 1878); sjældent Messingdøbefad med Maria med Jesusbarnet og Bogst. C. M. — A. L. (s: Cl. Maltens Sehested og Anne Lykke) samt 1599. I Gravkapellet, skilt fra Skibet ved en Smedejærnsport, hviler i en Marmorliste Konferensr. H. C. Rosenerone, † 1774. Under Køret er en Gravhvalving. I Skibet Ligsten over Præsten Mikkel Sørensen, † 1602, med 7 Børn.

Nøragergaard var vistnok blandt det gejstl. Gods, der ved Reform. tilfaldt Kro-

nen. 1492 nævnes Vester N. 1551 mageskiftede Kronen denne Gaard til Hans Stygge, hvis Søn Niels S. 1604 solgte den til Cl. Maltesen Sehested, hvis Søn Hannibal S. 1640 solgte den til sin Broder Mogens S. Dennes Søn Axel S. udkøbte 1689-94 sine Medarvinger og solgte saa 1705 N. (49 og 258 Td. Hrtk.) til Adam Ernst v. Pentz, der 1713 afhændede den for 7990 Rd. til Niels Arctander i Viborg, † 1723, hvorefter den 1724 (49, 104 og 312 Td. Hrtk.) blev købt for 11,000 Rd. i Kroner og 8600 Rd. Kur. af Major Iver Nic. Sehested, blandt hvis Kreditorer Prof. Edv. Londemann — adlet under Navn af Rosencrone kort før sin Død 1749 — 1730 overtog N. for 10,000 Rd. Han skødede den 1741 til sin Søn Kapt. Hans Chr. R., siden Konferensr. og Højesteretsassessor, † 1774. Sønnen M. G. Greve R. solgte 1800 N. (49, 104 og 332 Td. Hrtk.) og Testrupgaard (12, 40 og 142 Td. Hrtk.) for 100,000 Rd. til Kancellir. Tolstrup og Ritmester, senere Oberst Schuchardt, † 1819, hvilken sidste 1801 overtog N. (49, 72 og 124 Td. Hrtk.) for 47,000 Rd. og efterhaanden frasolgte Gods og Tiender og 4 Parceller af Hovedgaarden og endelig omtr. 1810 Gaarden selv for 72,000 Rd. til en Fæstebonde fra Nørlund, J. Bisgaard, fra hvem den 1839 gik over til Sønnen Fr. B. († 1879), som 1870 overdrog den til Sønnen, Lieutn.

Nøragergaard.

R. B.; denne solgte den 1874 for 180,000 Kr. til Th. Hjorth, der 1888 solgte den for 150,000 Kr. til den nuv. Ejer H. Kjeldsen (tidligere til Restrup i Hvam S.). — Hovedbygningen, opf. 1608 af Anna Lykke, bestod oprindl. af 2 Fløje af Grundmur i 2 Stokv. med Kviste; men den ene Fløj nedreves omtr. 1814. Oprindl. har Gaarden ligget omtr. 500 Al. nordligere; den endnu 1875 ret godt bevarede Borgplads, en regelmæssig firkantet Banke, 75 Al. i Kvadrat og omgivet af tilgroede Grave, er nu udjævnet.

Store Durup og *Lille D.* med Gaardsted nævnes 1485. En Adelsmand Mads Lykke skrev sig 1511 til D. — *Andbjærg* Gaardsted nævnes 1487.

Ved Nørager er der fredlyst 3 Gravhøje, ved Torupgd. 1 Høj og ved Durup 11 Høje samt en Høj, der omslutter en mindre Jættestue (kun Kamret er tilbage). Om Sognets Hist. se S. 519.

Gislum Sogn omgives af Annekset Vonsild, Aars Hrd. (Aars S.), Binderup Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil N. V. for Hobro og $3\frac{1}{4}$ Mil S. S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende skarpsandede. Gennem den nordvestl. Del gaar Hobro-Løgstor Banen.

Fladeindholdet 1896: 2920 Td. Ld., hvoraf 998 besaaede (deraf med Rug 242, Byg 116, Havre 479, Boghvede 7, Blandsæd til Modenhed 15, Grøntf. 57, Kartofler 49, andre Rodfr. 33), Afgræsn. 780, Høslæt, Brak, Eng m. m. 596, Have 16, Skov 2, Moser 30, Kær og Fælleder 354, Heder 95, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 158 Heste, 729 Stk. Hornkvæg (deraf 296 Køer). 903 Faar, 311 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldehartk. 1895: 84 Td.; 27 Selvejergaarde med 71, 46 Huse med 13 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 465, (1801: 196, 1840: 207, 1860: 313, 1880: 397), boede i 86 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 358 af Jordbr., 23 af Industri, 3 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gislum* med Kirke, Præstegd., Skole og Købmandshdl.; *Nyrup*. *Kjellingtandgde*.

Gislum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 341. Lægd. Kirken tilhører to Gaardmænd i Aars Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. De oprindl. Døre og nogle Vinduer ses; Korbuen er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum, der nu er Forhal og har Spidsbue ind til Skibet, er fra gotisk Tid (se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 95); paa Vestmuren: 1747. Ny Altertavle med Thorvaldsens Christus. Prædikestol i senere Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning og Løvværk; over Fonten Himmel fra 1726. Malmlysekrone fra 1735. Mindetavler over Præsterne Chrf. Christensen Kragbæk, † 1704, og Peder Witt, † 1728, samt over Forvalter Thom. Sørensen Brengenholt, † 1744, og Hustru. En Tavle fra Reformationsfesten 1717.

Jens Mogensen i *Gislum* (synes af have været af Adel) nævnes 1468.

I Gislum Præstegd. er Historikeren *Laur. Engelstoft* († 1851) født 1774.

Herredstinget skal før være holdt V. for Nyrup i Heden, hvor endnu nogle af Tingstenene, omgivne af en Kreds af Sten, ses, senere ved Kirken (se Saml. til j. Hist. I S. 364).

Før Reformationen vare Gislum, Vonsild, Farsø, Testrup og Svingelbjærg (se Vesterbølle Sogn) Sogne forenede under een Præst; fra 1544 bleve Farsø, Vonsild og Svingelbjærg udskilte; ifl. Resk. af $\frac{1}{4}$ 1817 blev Vonsild Anneks til Gislum, medens Testrup kom til Simested (se for øvrigt Testrup Sogn, Rinds Hrd.).

Vonsild Sogn, Anneks til Gislum, omgives af dette, Aars Hrd. (Aars og Havbro S.), Farsø Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Hobro og $3\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Nibe. De højtliggende, noget ujævne Jorder ere overvejende skarpsandede. Gennem den østl. Del gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 5905 Td. Ld., hvoraf 1958 besaaede (deraf med Rug 466, Byg 230, Havre 958, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 131, Kartofler 115, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 1395, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1397, Have 27, Moser 59, Kær og Fælleder 402, Heder 507, Stenmarker 11, Veje og Byggegr. 141, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 288 Heste, 1168 Stk. Hornkvæg (deraf 426 Køer), 1785 Faar, 519 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldehartk. 1895: 145 Td.; 55 Selvejergaarde med 124, 68 Huse med 21 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 803 (1801: 371, 1840: 376, 1860: 477, 1880: 679), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 645 af Jordbr., 56 af Industri, 27 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vonsild* (Vognsild; 1186: Othenshylle, 1473: Odenfeld, 1483: Otensild) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Købmandshdlr. og Telefonst.; *Svoldrup* (1478: Souldrup, 1483: Suldrup);

Morum; *Østrup* med Skole, Jærnbane- og Telegrafst. samt Købmandshdl.; *Vestrup* med Missionshus (opf. 1899) og Mejeri. *Aarupgaard*. *Mejlstrup*, Gde. og Huse; *Jørgensminde*, Gd.

Vonsild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld, Vesterbølle Sogn.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, foran hvilken Vaabenhuset, af Granitkvadre og Mursten, er bygget, er bevaret (en Tympanon ved Vaabenhuset hidrører vistnok fra denne Dør); derimod synes der aldrig at have været nogen Norddør. Paa det anselige Kor ses Spor af de oprindl. Vinduer. Korbuen er bevaret. Skibet har Bjælkeloft, Koret blev overhælvvet i Slutn. af Middelalderen, ligesom vistnok ogsaa Taarnet, af Granitkvadre og Mursten og med Rundbue ind til Skibet, da opførtes. Granitalterbord. Altertavle i Barokstil med et forgyldt Kors. Prædikestol i Renæssancestil fra 1606. Romansk Granitdøbefont.

Peder Munk i *Vonsild* nævnes 1631. — I *Morum* har ligget en adelig Sædegaard, der 1546 tilhørte Søren Munk, 1560 dennes Børn Torlof og Marine M.

Ved Vonsild er der fredlyst en Gravhøj.

Om Sognets Hist. se S. 524.

Ullis Sogn omgives af Annekset Fovlum, Alstrup Sogn og Viborg Amt (Rinds Hrd.), hvorfra det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $3\frac{3}{4}$ Mil S. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, noget ujævne, mod S. dog mest lave og jævne Jorder ere overvejende sandede og muldsandede. Ved Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg, ved Nordvestgrænsen Landevejen fra Aalb. til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 2127 Td. Ld., hvoraf 624 besaaede (deraf med Rug 161, Byg 96, Havre 306, Boghvede 7, Kartofler 46, andre Rodfr. 6). Afgræsn. 390, Høslæt, Brak, Eng m. m. 558, Have 16, Kær og Fælleder 316, Heder 194, Veje og Byggegr. 29 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 488 Stk. Hornkvæg (deraf 173 Køer), 797 Faar, 146 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 79 Td.; 26 Selvejergaarde med 72, 19 Huse med 7 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 283 (1801: 173, 1840: 194, 1860: 216, 1880: 278), boede i 48 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 249 af Jordbr., 6 af Industri, 3 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ullis* (1475: Willis, 1485: Vuldís) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Søkbæk* (1461 og 85: Syckebeck). *Humlegaard*.

Ullis S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken, paa en Sandbakke med stejlt Affald mod S., bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra Overgangstiden, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, de øverste Dele dog af røde Munkesten. Den runde Korbue, af Munkesten, er vistnok oprindl. Norddøren er bevaret; paa Syddørens Plads sidder en Gruttesten, formodentlig i sin Tid benyttet som Vievandskar. Det lave Taarn (D. Atl. fortæller, at Lüttichau til Lerkenfeld gjorde det lavere 1745, da han lod Kirken reparere), af Granit og Munkesten, med Pyramidetag og Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset, af gule Mursten, er opf. 1872. Altertavle i senere Renæssancestil med et Kors i Midtfeltet. Prædikestol fra 1599. Granitdøbefonten, med Løvefigurer i stærkt Relief, synes ældre end den nuv. Kirke. Stolestader fra 1618 og 1632. I Taarnrummet en Dør i barok Renæssancestil fra en Prædikestol. Klokken, uden Indskr., er vistnok fra 14. Aarh. (If. D. Atl. har „en Enkefrue, som har boet V. for Kirken, ladet den bygge, fordi hun en Julenat, da hun vilde køre til Fovlum Kirke, væltede paa en stor Sten, som endnu kaldes Julestenen“; Stenen er nu fjernet.).

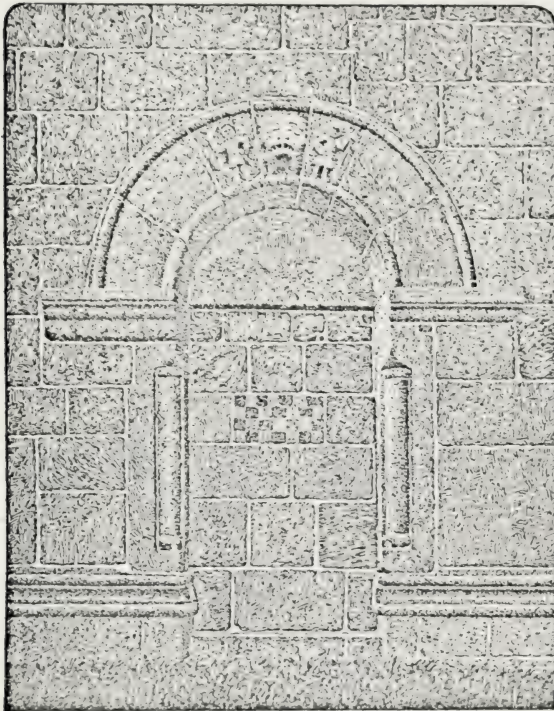
I Sognet er der fredlyst to Gravhøje.

Ullis-Fovlum Sogne vare til omtr. 1560 forenede med Lovns-Alstrup Pastorat.

Fovlum Sogn, Anneks til Ullis, omgives af dette, Alstrup Sogn, Limfjorden (Risgaarde Bredn.), Strandby og Farso Sogne og Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, mod S., ligger $3\frac{1}{2}$ Mil S. for Løgstor og $4\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Nibe. De ikke videre højtliggende, mod N. bakkede, i øvrigt ret jævne Jorder ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstor til Viborg, ved Sydøstgrænsen Landevejen fra Aalb. til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 2207 Td. Ld., hvoraf 799 besaaede (deraf med Rug 200,

Byg 109, Havre 394, Boghvede 3, Kartofler 59, andre Rodfr. 32), Afgræsning 506, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 18, Kær og Fællede 170, Heder 160, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 397 Stkr. Hornkvæg (deraf 214 Køer), 624 Faar, 237 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 66 Td.; 26 Selvejergaarde med 58, 18 Huse med 8 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 287 (1801: 123, 1840: 160, 1860: 200, 1880: 289), boede i 52 Gaarde og Huse; Erh.v.: 6 levede af immat. Virksomhed, 234 af Jordbr., 12 af Fiskeri, 11 af Industri, 2 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

Fovlum Kirkes Sydportal.

Landevejen, med Vandmølle og Købmandshandel.

Fovlum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 344. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvalvning, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa en profileret Sokkel. Den tilmurede Syddør har Halvsøjler paa Siderne, og i de 3 øverste Sten i Rundbuen findes to mandl. Figurer og Forparten af et Dyr. Norddøren, uden Relieffer, benyttes endnu. Det oprindl. Vindue i Apsis mod Ø. bruges endnu. Granitkorbuen er bevaret; en lign. Rundbue findes mellem Kor og Apsis. Vaabenhuset er opf. 1879 i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel (Arkitekt: Paludan). Sydturen er restaur. i nyeste Tid. Udskaaeren Altertavle som i Ullis. Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. Stolestader (fornyeede 1900) fra 1682 og 1690. Der er fundet Rester af Kalkmalerier (se *M. Peter-*

I Sognet Byerne: *Fovlum* med Kirke (noget S. V. for Byen ved Landevejen), Skole og Forsamlingshus (opført 1897); *Dollerup*; *Stistrup*, ved *Stistrupgaarde*.

sen, Kalkm. S. 48). Et Epitafium over Præsten Mag. Christen Stistrup, † 1712, med Familie, er forsvundet. Ifl. D. Atl. har der bag Alteret staaet Kister, hvori formentlig vare Ligene af to af Pastoratets Præster, da Præstegaarden laa i Dollerup, nemlig Hr. Morten, der druknede i Limfjorden, og hans Efterfølger Hr. Mads, der ved 1570 blev halshugget i Sognet paa et Sted midt mellem de to Kirker (de to Kister, der sidst stode her og nedgravedes paa Kirkegaarden, indeholdt dog Ligene af en Mand og en Kvinde, formentlig ovenn. Stistrup og Hustru). Naar Sagnet fortæller, at Rigsr. Jørgen Lykke til Bonderup (Lerkenfeld) havde faaet Herredstingsdom over Præsten, fordi denne fra Prædikestolen havde lastet Hr. Jørgen for at have taget Dollerup Mølle fra Præstegaarden og for at have nedbrudt Svingelbjærg Kirke og brugt Stenene til Opf. af Bonderup, er det dog urigtigt (se under Vesterbølle Sogn, Rinds Hrd.). Præsten blev vel henrettet, men det var for falske Lærdomme og Fornærmelser mod Regeringen, efter at han var dømt ved gejstlig Ret (se *Kolderup-Rosenvinge*, Gamle Domme III S. XI flg.).

En Fru Berete boede 1568 i *Fovlum*.

Lovns Sogn, det mindste i Herredet, bestaar af en i Limfjorden (Lovns Bredn. og Hvalpsund) udgaaende Landtunge, der ender i Knudshoved, og er mod Land begrænset af Annekset Alstrup Sogn. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 $\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Skive og 4 Mil S. for Løgstør. De især mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (Skovbakke, 146 F., 45 M.) med høje Skrænter ud til Fjorden (Melbjærg Hoved, 83 F., 26 M.) ere sandede og muldsandede. Mod N. Ø. ligger den til Dels udtørrede *Lovns Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hvalpsund til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 2076 Td. Ld., hvoraf 668 besaaede (deraf med Rug 175, Byg 106, Havre 306, Boghvede 20, Grøntf. 3, Kartofler 47, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 500, Høslæt, Brak, Eng m. m. 407, Have 9, Moser 4, Kær og Fælleder 49, Heder 290, Stenmarker 105, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 97 Heste, 381 Stkr. Hornkvæg (deraf 168 Køer), 936 Faar, 264 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejergaarde med 72, 28 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 569 (1801: 201, 1840: 316, 1860: 402, 1880: 504), boede i 105 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 135 af Jordbr., 260 af Fiskeri, 55 af Industri, 41 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lovns* (1480: Louens, 1494: Lwens) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Hole*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1897), Mølle, Teglværk og Købmandshdl. *Hvalpsund Færgested* med Overfart til Sundsøre, Anløbssted for Dampskibe og Kro. Fiskerlejet *Illerisøre* med Kro og Markedsplads (Marked i Maj og Okt.). *Ovenskov*, Gde. og Huse; *Skovgaarde*; *Torpgaarde*, Gde. og Huse; *Overgaard*, Gd. og Huse, *Hessel-Skovhuse*. Hovedgaarden *Hessel* har 12 $\frac{5}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 350 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, Resten Ager. *Liengd*.

I Sognet er der ret betydeligt Fiskeri, navnlig af Sild og Aal; 1897-98 fiskedes der ifl. Fiskeriberetn. fra 40 Baade for en Værdi af omtr. 40,000 Kr. Aal og 5000 Kr. Sild; desuden for over 5000 Kr. Torsk.

Lovns S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 346. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hessel.

Den højtliggende, uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, fra den senere Middelalder, med Bjælkeloft (Koret har dog Spor af tidligere Hvalving), ere udv. af Mursten; Korbuens, af Mursten, er spids. Mod V. staar den nederste Del af et Taarn, væsentlig af raa Granit. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid. Altertavle med Maleri, en Kopi af C. Bloch: Opstandelsen. Prædikestol fra 1576. Granitdøbefont. Series pastorum. Epitafium over Præsten Chr. Stisser, † 1759.

Hessel (Hesæl) blev af Vide Videsen 1391 pantsat for „Hungertrang“ til Peder Andersen Munk, der 1396 fik kgl. Dom derpaa. Hr. Jens Terkelsen i H. nævnes 1411 (1419 nævnes Hr. Eiler Ronnow af „Hesle“, men uvist, hvor dette H. ligger). Per Raa i Hesil nævnes 1470. Hr. Jørgen Lykke fik 1567 Hessel i Mageskifte med Kronen; derpaa ejedes den i Beg. af 17. Aarh. af Rigsr. Jørgen Lunge til Odden, 1647 af Vald. Daa, 1686 af Borgmester Chr. Spormann, der 1688 solgte den til Karen Foss, sl. Peder Rosenstands, hvis Arvinger 1708 solgte Hessel (12, med Gods i alt 49 Td. Hrtk.) for 48 Rd. pr. Td. Hrtk. til Anders Moldrup paa Vestervig, som 1732 overdrog den (i alt 51 Td. Hrtk.) for 25 $\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. Hrtk. til sin Broder Peder Moldrup til Vestervig. Denne solgte den 1734 for 2150 Rd. til Gehejmekonferensr. Vinc. Lerche, og den var saa forenet med Lerkenfeld, indtil den 1775 blev solgt (15, Tiender 34, Bondergods 211 Td. Hrtk.) for 21,050 Rd. til Lieutn. Chr. Fr. Kaalund (g. m. en Datter af General Lüttichau til Lerkenfeld), der 1797 solgte den for 32,500 Rd. til Niels Sev. Würnfeldt, som atter 1800 afhændede den for 39,500 Rd. til Købmand Niels Fr. Hillerup, der alt 1799 (!) havde erhvervet Bevill. til at fræelge Godset uden Tab af Hovedgaardsfriheden, men dog 1800 solgte H. for 40,100 Rd. til et Interessentskab (Jørg. Peter Rommedahl, Rasmussen paa Sejlstrup og Forvalter Chrf. Nislev paa Hessel). Den ejedes derpaa en Tid af en Købmand Aagaard og solgtes 1809 for 9170 Rd. til Niels Rostrup († 1821), fra hvem den overtoges 1819 af Statskassen, hvorefter den 1823 solgtes for 3205 Rd. til P. O. Kastrup og A. Christensen, som 1829 solgte den for 5600 Rd. til J. L. Elle, † 1863, hvis Søn H. C. Elle er den nuv. Ejer. — Den ved Fjorden højt og smukt beliggende Hovedbygning, oprindl. af Bindingsværk, er efterhaanden til Dels bleven ombygget af Grundmur af J. L. Elle og er i 1 Stokv. Den ældre Bygning har vistnok ligget N. for den nuv. paa en Banke, der til Dels er omgivet af Lavninger, og hvor der er oppløjet Murbrokker.

Alstrup Sogn, Anneks til Lovns, omgives af dette, Limfjorden (Hvalpsund), Fovlum og Ullis Sogne, Viborg Amt (Rinds Hrd.) og Limfjorden (Lovns Bredn.). Kirken, mod S., ligger 2 $\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Skive og 4 Mil S. for Løgstør. De for det meste højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Hede, især mod N. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nibe til Hvalpsund; Nordøstgrænsen berøres af Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2540 Td. Ld., hvoraf 667 besaaede (deraf med Rug 204, Byg 73, Havre 311, Boghvede 16, Grøntf. 4, Kartofler 53, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 452, Have 9, Skov 23, Kær og Fælleder 68, Heder 731, Flyvesand 6, Stenmarker 72, Veje og Byggegr. 58 Td. Kreaturhold 1898: 107 Heste, 384 Stkr. Hornkv. (deraf 159 Køer), 988 Faar, 187 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 70 Td.; 22 Selvejergaarde med 59, 25 Huse med 10 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 326 (1801: 140, 1840: 238, 1860: 269, 1880: 324), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 229 af Jordbrug, 44 af Fiskeri, 15 af Industri, 14 af Handel, 10 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Alstrup* (1307: Allesthorp) med Kirke, Skole og Sparekasse for Lovns-A. og Ullis-Fovlum Past. (opr. $\frac{8}{5}$ 1874; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 197,955 Kr., Rentef. 3 $\frac{3}{5}$ pCt., Reservecf. 7419 Kr., Antal af Konti 596). *Hestbækgd.* med Mølle, Maltgørerer og Købmandshdl. (Godthaab). *Illerisgd.*; *Elkjærgde.*; *Gjæstedbro*, Mølle og Huse; *Tinggd.*; *Strætgd.*; *Østergd.*; *Søndergd.*; *Kaldal*, Gd.; *Lundgd.*

Alstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 345. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hessel.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeløft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den rundhuede Syddør benyttes endnu; Skibet har aldrig haft Norddør, derimod ses paa Korets Nordside en oprindl. lille (tilmuret) Dør. Eet oprindl. Vindue

paa Korets Nordside og Granitkorbuen ere bevarede. Det ved Middelalderens Slutn. tilbyggede Taarn, af Granit og Mursten og med hvælvet Underrum, der har Rundbue ind til Skibet, er i Beg. af 18. Aarh. gjort lavere, saa at dets Mure kun staa i Skibets Højde. Vaabenhuset, af gule Mursten, er fra Nutiden. Ny Altertavle, i hvis Midtparti den korsfæstede med Maria og Johs. fra en ældre Tavle. Prædikestol i senere Renæssancestil. Bægerformet Granitdøbefont. Klokke, med Minuskelindskr., fra 1481.

Ved Alstrup er der fredlyst 3 Gravhøje, ved Hestbæk 2, deribl. den anselige *Bavnehøj*.

Strandby Sogn omgives af Annekset Farsø, Fovlum Sogn og Limfjorden (Risgaarde Bredn.) samt Slet Herred (Bjørnsholm S.) og Aars Hrd. (Hyllebjærg S.), fra hvilke det skilles ved Trend Aa. Kirken, noget vestl., ligger $3\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Skive og $2\frac{3}{4}$ Mil S. for Løgstør. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Krat og Plantage samt Hede. Mod Ø. ligger *Sjørup Sø*, omtr. 5 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 7861 Td. Ld., hvoraf 1993 besaaede (deraf med Rug 618, Byg 161, Havre 796, Boghvede 41, Spergel 63, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 55, Grøntf. 26, Kartofler 175, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 1336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 940, Have 23, Skov 792, ubevokset 270, Moser 32, Kær og Fælleder 553, Heder 1690, Flyvesand m. m. 115, Veje og Byggegr. 111, Vandareal 6 Td. Kreaturhold 1898: 240 Heste, 1154 Stkr. Hornkv. (deraf 553 Køer), 1630 Faar, 539 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 159 Td.; 49 Selvejergaarde (med 129, 91 Huse med 30 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 945 (1801: 356, 1840: 474, 1860: 657, 1880: 894), boede i 181 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 644 af Jordbr., 72 af Fiskeri, 72 af Industri, 27 af Handel, 53 af forsk. Daglejervirks., 53 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

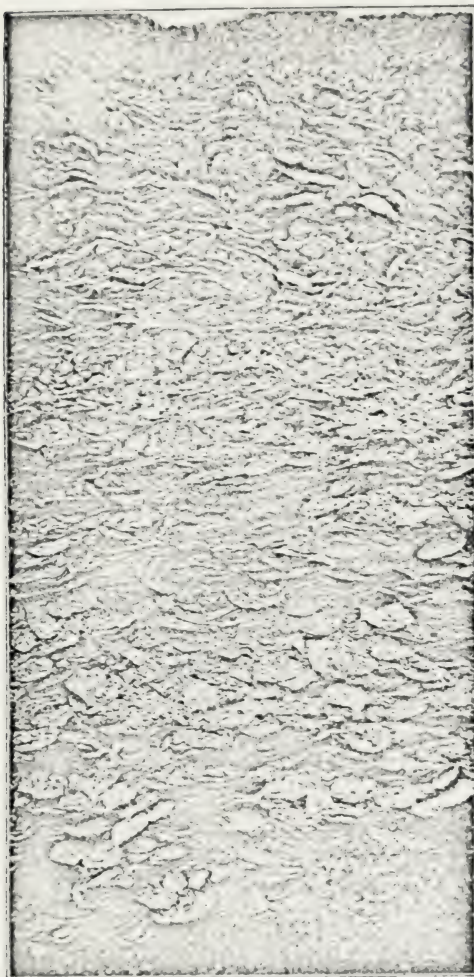
I Sognet *Strandby Kirke*, ved Landevejen, med Skole, Forskole, Mølle og Købmandshdl. og Byerne: *Tandrup*; *Strandbygaarde*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1897); *Grønnerup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897) og Købmandshdl.; *Myrhøj*, ved Landevejen; *Ertbølle* med Missionshus (opf. 1887); *Risgde*. *Trendgaard* med Mølle og Købmandshdl. *Vestergde.*; *Sjørupgde.*; Hovedgaarden *Gunderupgd.* har 28 Td. Hrtk., omtr. 1500 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 980 Plantage, Resten Ager. Andre Gaarde: *Stødesholm* (Afbyggergd. fra Gunderupgd.), *Kjærsgd.*, *Vadgd.* (tidligere Præstegd.). *Lillemølle*.

Strandby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Farsø Lægedistr. (Farsø), 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 372. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gunderupgd.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, det første med Bjælkeloft, det andet med en senere indbygget Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (dog ogsaa nogen Al) paa smukt profileret Dobbeltsokkel. Syd- og Norddøren (sidste tilmuret) ere bevarede (i Sydportalen en Dør med Aarst. 1743) ligesom den halvrunde Granitkorbue. Alt i tidlig Tid er Skibet forlænget betydeligt mod V. Taarnet er fra den senere Middelalder, forneden af Granitkvadre, foroven af røde Mursten i Munkeskifte, med Spidsbue ind til det kælderagtige Underrum (paa Taarnet staa: J. P. — G. H. 1741). Vaabenhuset, af Mursten, er senere tilføjet. Kirken er restaur. 18⁰⁴⁻⁹⁶. Altertavle, med Malerier, og Prædikestol ere i Renæssancestil, sidste bekostet 1639 af Axel Juul til Bjørnsholm. Høj Granitdøbefont. Over Korbuen Mindetavle over Tøger Hofman til Gunderupgaard, † 1692, og Hustru Karen Hemmer, † 1704, begr. i Hvælvingen under Koret. I Kirken 3 Tavler over Viborgbisperne, Provsterne i Gislum Hrd. og Præsterne siden Reformationen. Tre Malmlysekroner fra 1724 og 1725,

skænkede af nedenn. Niels Poulsen og Gabr. Hofmann, hvis Ligkister staa i Taarnrummet.

Gunderupgaard ejedes 1443 af Ture Ranke, hvis Enke Fru Anne 1470 gav Gods i Fredbjerg til Farsø Kirke. Siden kom den til Kronen, der 1573 mageskiftede den, Strandbygd. og Kjærsgd. til Rigsr. Bjørn Andersen, der efterlod dem til Døtrene Sidsel og Margrethe. Sidsel B. ægtede 1588 Godslev Budde til Rødslet, der gjorde

Snit af en Køkkenmødding ved Ertbølle
(fra Overfladen omtr. til Bunden).

G. til Herregaard, men senere solgte G., Kjærsgd. og halve Strandbygd. til Gude Galde, hvis Enke Helvig Marsvin 1632 solgte dem til Jmfr. Rigborg Arenfeldt, der 1633 købte den anden Halvdel af Strandbygd. af Joh. Brockenhuus. Kjærsgd. blev da beboet af en fattig Adelsmand Svend Fredberg. Jmfr. Rigborg, der kort efter ægtede Axel Juul, efterlod sine Gaarde til sin Søn Niels J., der 1668 mistede G. (43 og 171 Td. Hrtk.) ved Indførsel, som hans Frænde Axel Iversen Juul gjorde hos ham for en Gæld paa 11,135 $\frac{1}{2}$ Rd.; men Axel Juul solgte straks G. (21, med Gods i alt 166 Td. Hrtk.) for 6524 Rd. til Assessor Peder Sørensen Hofman i Randers. 1687 ejedes den af Kancelliassessor Peder Hiort, derpaa af Tøger Hofman, † 1692, og Hustru (se under Kirken), 1709 af Niels Poulsen (g. m. Gertrud Hofman), † 1745, hvis Arvinger 1746 overdroge den for 19,000 Rd. til Kapt., senere Oberst Jens de Poulsen (se S. 139), der 1756 solgte G. (31, med Tiender og Gods i alt 381 Td. Hrtk.) til Thom. Lund. Denne skødede den (31, i alt 345 Td. Hrtk.) til Etatsr. H. Chr. Rosencrone, hvis Søn Marcus Gerh. Greve R. 1794 solgte G. med Tiender og Bøndergods (31, 24 og 260 Td. Hrtk.) m. m. for 34,000 Rd. til Iver Kjærulf. Senere har den bl. a. i mange Aar været ejet af Familien Weinschenk, fra 1866 af Ivar K. W., indtil den 1885 ved Tvangsaukt. solgtes til Landmandsbanken i Kbh., der har ladet store Hedestrækninger beplante. — Hovedbygningen, der brændte 1715, blev genopbygget 1716 i 3 Floje af Bindingsværk i 1 Stokv.; af den midterste, Hovedflojen, staar nu kun den vestl. Del, medens Resten ombyggedes af Grundmur i

1899; Sideflojene ere ombyggede i 1894 og 1896. Paa Gaardens Mark tæt ved Aaen ligger den gamle, nu fredlyste Borgplads, *Voldene*, en firkantet Plads (280)×(440 F.), omgivet paa 3 Sider af dobbelte, lave Volde, hvormellem en Grav, der strækker sig om alle 4 Sider. Der siges, at Godslev Budde først vilde have bygget Gaarden der, men opgav Planen og opførte den paa det nuv. Sted.

Strandbygaard ejedes 1435 af Laur. Nielsen, 1443 og 1499 af Mikkel Lauridsen (Saltensee); senere er den bleven udskiftet i 4 Bøndergaarde.

Om *Vadgaard*, der blev Præstegaard 1564 og var det indtil 1870, se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 401 flg.

Paa *Gunderupgaards* Mark N. V. for *Vadgaard* skal der have staaet et Kapel;

ved Gravning er der fundet Menneskeben (se ovenanførte Sted S. 404). I Nærheden har der været en hellig Kilde, *Kapelkilde*.

Ertbølle har tidligere ligget omtr. $\frac{1}{4}$ Mil østligere og hed da *Ildrup*; Bygnings-tomter, Brønde osv. vise dens Plads. — Ved Ertbølle hæver ud mod Limfjorden den isolerede, af Moler bestaaende Knude *Ertbølle Hoved* sig.

I Sognet er der fredlyst 8 Gravhøje, deriblandt ved Risgaarde den anselige *Grønhøj* og *Skjelhøj* og ved Tandrup de to *Twillinghøje*. Ved Ertbølle findes en *Køkkenmødding*, en af Landets anseligste, fra den ældre Stenalder, oprindelig henved 225 Al. lang, men efterhaanden er mere end $\frac{1}{3}$ bortført. Den bevarede Del er indtil 30 Al. bred og Skallagets Tykkelse indtil 3 Al. Ved Undersøgelser af Nationalmus. 1893-97 er der fremdraget over 8500 Oldsager og omtr. 20,000 Dyreknogler (af vilde Dyr og Hunde). Et 75 Al. langt Stykke af Dyngen blev fredlyst 1894.

I katolsk Tid tilhørte Strandby Kirke Vitskøl Kloster, hvis Munke havde Ret til med Bispens Samtykke at udnævne en Vikar til Kirken (se D. Mag. I S. 139), der tillige var Rektor ved Klosterets Latinskole. Efter Reformationen var Sognet et Pastorat for sig, men fik fra 1664 Bjørnsholm og Malle til Anneks; ved Reskr. af $\frac{25}{10}$ 1805 bleve disse eet Pastorat for sig, og Strandby fik Farsø til Anneks.

Farsø Sogn, det største i Herredet og Anneks til Strandby, omgives af dette, Fovlum Sogn, Viborg Amt (Rinds Hrd.), Vonsild Sogn og Aars Hrd. (Havbro, V.-Hornum og Hyllebjærg S.), hvorfra det skilles ved Trend Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 3 Mil S. S. Ø. for Løgstør og 4 Mil N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Vejr sæter, 169 F., 52 M.) ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Nibe til Hvalpsund.

Fladeindholdet 1896: 8304 Td. Ld., hvoraf 2496 besaaede (deraf med Rug 616, Byg 283, Havre 1069, Boghvede 20, Spørgel 68, Blandsæd til Modenh. 69, Grøntf. 98, Kartofler 167, andre Rodfr. 104), Afgræsn. 1501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1541, Have 34, Skov 23, Moser 87, Kær og Fælleder 808, Hegn 5, Heder 1663, Veje og Byggegr. 134, Vandareal 12 Td. Kreaturhold 1898: 386 Heste, 1718 Stk. Hornkv. (deraf 784 Køer), 1757 Faar, 830 Svin og 52 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 239 Td.; 63 Selvejergaarde med 207, 104 Huse med 32 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1057 (1801: 479, 1840: 539, 1860: 718, 1880: 939), boede i 187 Gaarde og Huse; Erhverv: 37 levede af immat. Virksomhed, 771 af Jordbr., 118 af Industri, 46 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 48 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Farsø*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Missionshus (opf. 1898), Forsamlingshus (opf. 1897), Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1894; to Bygninger, hvoraf den ene for smitsomme Sygdomme; Plads for 8 + 10 Patienter), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse for Strandby-F. Sogne (opr. $\frac{1}{6}$ 1877; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 303,314 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reserverf. 11,298 Kr., Antal af Konti 842), flere Købmandshdlr., Mølle, Andelsmejeri (Fælleslykke) og Kro; *Fandrup*; *Fragtrup*; *Fredbjerg*; *Gjøltrup*; *Støttrup*; *Vannerup* med Skole; *Ebdrup*; *Holme*. *Dammergd.* Hovedgaarden *Hvanstrup* har 19 $\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 555 Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Eng, 17 Plantage, 3 Have, 210 opdyrket, Resten gml. Ager; til Gaarden høre Ulstrup- og V.-Hornum Kirketiender. Andre Gaarde: *Holmgd.*, *Taarup*. *Nørre-Taarup* med Teglværk.

Farsø S., een Sognekommune med Hovedsognet, men delt i nordre og søndre Sognefogeddistr., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. Lægd 373 (nordre) og 374 (søndre Distr.). Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor — Skibet med senere indbyggede Hvælvinger, Koret med gibset Bjælkeloft —

ere fra romansk Tid, dog med Spor af Overgangsstil, af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokke. Den nordl. Portal, med Rundstave og en Dobbeltløve paa Overliggeren, benyttes endnu, idet det i den senere Middelalder tilbyggede Vaabenhus, af Mursten, er opf. foran den; Syddøren er tilmuret. Flere oprindl. Vinduer (til Dels tilmurede), med rige Profiler, og Granitkorbuene ere bevarede. Ved Middelalderens Slutn. tilbyggedes Taarnet, fornedet af Granitkvadre, foroven af store Mursten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet; det har før været højere. Altertavle (den korsfæstede) i en gotisk Ramme, Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Mandehoveder paa Kummen. I Skibet Ligesten over Præsten Søren Hansen Viborg og ovenover Rester af et Epitafium over ham, † 1666, og Hustru og Børn. Klokke, med Minuskelindskr., fra 1500.

Hvanstrup tilhørte 1494 Erik Pallesen, 1543 Niels Elbek, senere Iver Lykke, med hvis Datter Helvig H. kom til Christen Munk, der 1683 skødede den til Christen Mikkelsen, † 1703, hvis Søn Jens Christensen († 1716) arvede den (16, med Gods i alt 73 Td. Hrtk.). Enken Helle Dor. Mortensdatter Sneld solgte den 1717 for 3950 Rd. til Andr. Thembsen, der 1719 solgte den for 3990 Rd. til Mogens Brøndum, † 1731. 1735 blev H. solgt af Broderen Mads Brøndum for 2000 Rd. Kr. og 500 Rd. Kur. til Christen Meisling, der 1742 skødede den til Mathias Lasson til Bjørns-holm, der 1756 solgte den (16, 35 og 91 Td. Hrtk.) til Jakob Colding, som 1758 solgte den for 9800 Rd. gr. Kur. og 10 Speciesdukater til Majorinde Statlænder, † 1760, hvorefter den 1762 blev købt af Forpagteren, Christen Bierum, der 1768 solgte den til Major Hans Vilh. Kaalund, † 1777, hvis Enke Anne Elisab. Lüttichau 1781 solgte H. for 11,000 Rd. til Kancelliassessor Nic. Math. Host, der straks transporterede den til sin Svigermoder Maren Andersdatter Qvistgaard, Peder Damgaards Enke, der 1783 skødede den for 8650 Rd. til sin Broderson Jens Qvistgaard. Senere ejedes den af hans Svigerøn Kapt. Jelstrup; hans Enke skødede den 1827 til Aalborg Fattigvæsen, der ved Auktion 1829 solgte den for 11,961 Rd. til And. Stenild fra Rugtved og Christen Andersen Nørgaard, der s. Aar solgte den med Hornum og Ulstrup Kirker for 7961 Rd. til Godsforv. Spliid. Han afhændede den 1847 for 46,000 Rd. til Jak. Scavenius Ejlersen, der 1861 solgte den for 60,000 Rd. og en aarl. Livrente paa 700 Rd. til A. G. P. Wetche, som 1891 solgte den for 150,000 Kr. til Sønnen, den nuv. Ejer P. A. W. — Hovedbygningen, til Dels opf. omtr. 1840, bestaar af 3 grundmurede Fløje i 1 Stokv.; den ene Fløj, Økonomibygningen, er opf. 1885.

I *Fandrup* boede 1677 (og endnu 1693) Fru Anne Munk, Enke efter Niels Munk til Havbro; hun solgte den af hende paaboede Halvgaard i Fandrup til Mag. Søren Sevel i Viborg.

Fredbjerg var oprindl. en Selvejerbondegaard, hvis Ejer Jens Jensen Fredberg 1450 adledes af Chr. I med en Stormstige i Vaabenet. Den tilhørte derefter hans Efterkommere (Christen F., Jens F. 1520, Jens F., † 1566 under Gotland, Poul F. 1580, Jens F. 1608, Poul og Niels F. 1633). Niels F. pantsatte F. til sin Svoger Jørgen Pors (Børialsen), der arvede Part i den efter sin Hustru Else Fredberg, og sin Søn Jens Pors. Den arvedes af hans Børn Poul P., Anne P., g. m. Claus Harbou, der 1676 skrev sig til F., og Else P., g. m. Anders Schiøning. Sidstn. udkøbte 1688 sin Svoger Poul Pors; 1667 havde han alt afkøbt sin Svigerfader en Halvpart i Gaarden (8 Td. Hrtk.), hvis Hovedgaardsfrihed han 1688 frasagde sig. — Paa en anden Gaard i *Fredbjerg* boede 1660 Laurids Munk. Den blev siden af And. Schiøning mageskiftet til Poul Pors, der 1681 solgte den til sin Søster Else Pors. Vistnok den samme Gaard solgte Poul Pors 1694 til Chr. Mikkelsen i Hvanstrup.

Støttrup var tidligere en Hovedgaard, der 1543 og 1577 ejedes af Poul Vognsen, 1577 af Sønnen Vogn Poulsen, begge af Slægten Benderup, 1579 og 1581 af en Fru Inger. 1677 og 1683 tilhørte den Christen Munk, men 1795 var den to Bøndergaarde (8 Td. Hrtk.) under Mølgd. — *Holmgaard* blev 1680 af Niels Poulsen solgt til Albert Schade og var da et Bol. — *Ebdrupgaard* ejedes 1471 af Erik Bugge og 1618 af Ernst Diede. — *Dammergaard* blev 1509 af Tyge Jensen Seefeld solgt til Viborg Stift. — *Murbjærggaard* i Farsø Sogn nævnes 1509.

I *Fredbjerg*, der navnlig i 17. og 18. Aarh. har lidt stærkt af Sandflugt, som siges at være begyndt fra Myrholm By og Hede i Strandhy Sogn, har før været en Kirke, hvor efter Sagnet to adelige Jomfruer en Søndag efter Messen stak deres Elskere ihjel. Til Bod gav de deres Gaard til Præstebolig, og den blev kaldet *Taarup*. Kirken blev nedbrudt og Byen lagt til Farsø Kirke (se D. Atl. VI S. 548). Paa en Ejendom i Fredbjerg vises endnu Stedet, hvor den har staaet.

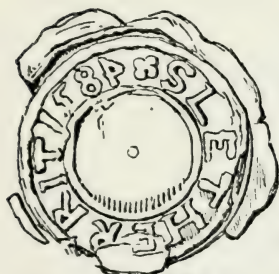
Farsø og Vonsild hørte indtil 1544 til Gislum Pastorat. Da bleve de et eget Pastorat med Svingelbjærg (Vesterbølle S., Rinds Hrd.); Præsten boede før i Vonsild, men fra omtr. 1480 blev Taarup Præstegaard; ved Resk. af $\frac{25}{10}$ 1805 blev Farsø Anneks til Strandby (se S. 531).

Ved Fredbjærg er der fredlyst 4 Gravhøje, ved Farsø de 3 *Kirkebækshøje*.

Slet Herred.

Sogne:

Kornum, S. 534. — Løgsted, S. 534. — Bjørnsholm, S. 535. — Malle, S. 540. — Vilsted, S. 540. — Vindblæs, S. 541. — Næsborg, S. 542. — Salling, S. 543. — Ovdруп, S. 545. — Gundersted, S. 545. — Farstrup, S. 546. — Lundby, S. 549. — Sebber, S. 549. — Ajstrup, S. 551.

1584.

IX H. 1900

1648.

Slet Herred, det nordvestligste i Himmerland, begrænses mod S. Ø. og S. af Aars og Gislum Hrd. og er i øvrigt omgivet af Limfjorden (Livø Bredning, Løgstør Bredn., Aggersund, Nibe

Bredn. og Sebbersund). Største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 3, fra N. til S. $2\frac{1}{2}$ Mil. Til Herredet høre *Livø* samt nogle mindre Øer i Limfjorden. De ikke videre højtliggende, men for en Del bakkede Jorder have flere spredte Bakkepartier (højeste Punkt mod N. Ø., Sebber Trehøje, 187 F., 56 M.); Landet skraaner i det hele ned mod Fjorden, langs hvilken der findes store Kærstrækninger. Mod Ø. og S. Ø. ere Jorderne mere sandede, i øvrigt ret gode, muldsandede og muldlerede.

Det er meget fattigt paa Skov (i alt 678 Td. Ld.) og hører til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $23\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Løgstør Købstad) 57,014 Td. Ld. ($5,71$ □ Mil, $324,39$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2216 Td. Folketallet i Landdistr. var $\frac{1}{2}$ 1890 8003 (1801: 4528, 1840: 5888, 1860: 6780, 1880: 7874). I Herredet ligger Købstaden Løgstør. I gejstlig Henseende danner det et eget Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Aars-Slet Hrd.'s og Hornum Hrd.'s Jurisdiktioner samt under Amtets 7. Forligskreds (Sebber og Ajstrup S.) og 8. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Slet Hrd., i Vald. Jrdb.: *Sletahæreh*, ogsaa kaldet *Vendøslæt* Hrd., hørte i Middelalderen til Himmersyssel; fra 1660 hørte det til Aalborghus Amt; se videre S. 341.

Der er i Hrd. talt omtr. 550 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf omtr. 45 Jættestuer, Runddysser, Langdysser og andre Stenalders Stengrave, 4 Langheje, Resten runde Gravhøje; over 100 ere dog nu sløjfede og omtr. 200 mere eller mindre forstyrrede; $\frac{1}{11}$ 1900 vare 23 fredlyste. Flest forekomme i Sognene Ovdrup (90), Gundested (90), Farstrup (60), Bjørnsholm (60) og Ajstrup (45).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *K. Bahnson* og *E. Rondahl*, 1885.

Kornum Sogn, det mindste i Herredet og eet Pastorat med Løgstør Købstad og Løgsted Sogn, omgives af Løgsted, Vindblæs, Salling og Næsborg Sogne samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, mod S. Ø., ligger $\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder (Korsbakke, 104 F., 32 M.) ere sandmuldede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Løgstør til Nibe og Aggersund.

Fladeindholdet 1896: 1308 Td. Ld., hvoraf 552 besaaede (deraf med Rug 144, Byg 92, Havre 215, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 29, Kartoffler 36, andre Rodfr. 19), Afgræsn. 359, Høslæt, Brak, Eng m. m. 212, Have 6, Skov 25, Moser 9, Kær og Fællede 102, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 78 Heste, 441 Stkr. Hornkv. (deraf 149 Køer), 388 Faar og 154 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 96 Td.; 17 Selvejergaarde med 88, 16 Huse med 8 Td. Hrtk., og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 309 (1801: 129, 1840: 224, 1860: 281, 1880: 308), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 182 af Jordbrug, 57 af Industri, 5 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kornum* med Kirke og Skole; *Øster-Ørbæk*; begge ved Landevejen. *Vestergaard* har $14\frac{5}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 170 Td. Ld., hvoraf 24 Eng og 3 Kær (Eng og Kær i Næsborg S.), Resten Ager. *Kornum-Østergaard* har 16 Td. Hrtk., 178 Td. Ld., hvoraf 40 Eng (i Næsborg S.), Resten Ager. *Smak*, Vand- og Vejrmølle.

Kornum S., een Sognekommune med Løgsted, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 348. Lægd. Kirken tilhører Oberst Stagemeier.

Den uanselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med fladt Loft, og er fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen og et oprindl. Vindue ere bevarede (sidste nu tilmuret); Norddøren kan spores. Ved Skibets Vestende har der indtil Slutn. af 18. Aarh. været et Taarn, med Spidsbue ind til Skibet; Buen er nu tilmuret og foran er opf. et lille Vindfang, der sammen med en Bræddebygning i Skibet danner en Art Vaabenhus. Nyt Alter af Granitplader, fra 1891 (efter Tegn. af Prof. H. B. Storck). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Renæssancetiden. Klokke fra 1500.

Ved Mageskifte med Viborg Bispestol af 1441 fik Vitskøl Kloster Kornum og Løgsted Kirker med al biskoppelig Rettighed og Ret til at indsætte og afsætte Præster. Indtil 1856 boede Præsten for Kornum-Løgsted Sogne i Kornum (tidligere Ravnsstrup, Løgsted Sogn; se Saml. til j. Hist. X S. 33); ved Res. af $\frac{13}{4}$ 1856 bestemtes det, at Præstegaarden skulde afhændes og Præsten bo i Løgstør.

Løgsted Sogn, eet Pastorat med Løgstør Købstad og Kornum Sogn, omgives af Løgstør Købstadsjorder, Kornum, Vindblæs, Vilsted og Malle Sogne samt Limfjorden (Løgstør Bredn.). Kirken, noget mod S., ligger $\frac{1}{3}$

Mil S. for Løgstør. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg og Hobro samt Hobro-Løgstør Banen. Om Løgstør Kanal, der gaar gennem Sognet, se S. 400.

Fladeindholdet 1896: 2562 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 276, Byg 189, Havre 422, Bælgsæd 7, Frøavl 34, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 128, Kartoffler 71, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 774, Høslæt, Brak, Eng m. m. 402, Have 14, Skov 13, Moser 14, Kær og Fællede 60, Heder 16, Veje og Byggegr. 68 Td. Kreaturhold 1898: 161 Heste, 737 Stkr. Hornkv. (deraf 413 Køer), 648 Faar, 328 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 162 Td.; 44 Selvejergaarde med 143, 50 Huse med 19 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 595 (1801: 287, 1840: 377, 1860: 510, 1880: 542), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 372 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 43 af Industri, 17 af Handel, 96 af forsk. Daglejer-virks., 24 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet *Løgsted Kirke*, ved Landevejen, med Skole og Mølle, og By-erne: *Løgsted*; *Mjallerup*; *Ravnstrup*; *Vormstrup*, ved Landevejen; *Vester-Ørbæk*. *Tollerupgd.* og *-hus* med Friskole. *Toftebjerg*, Gd., *Vormstrupgd.*, *Løgstedgd.*, *Ravnstrupgd.* *Røgelhuse*, Gde. og Huse.

Løgsted S., een Sognekommune med Kornum, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. Læg 347b. Kirken tilhører Agent Wibroes Arvinger.

Kirken bestaar af Skib og Kør, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kør, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Tre oprindl. Vinduer (tilmurede), Korbuen og Norddøren ere bevarede. Syd-muren er omsat. Taarnet er forneden af Kamp fra Skibets Vestgavl, foroven af Mursten; Buen fra Underrummet, nu Materialhus, ind til Skibet, er senere tilmuret. Vaabenhuset er fra sen-gotisk eller Renæssancetid. Ny Altertavle (Christus) fra omtr. 1870 af F. L. Storch. Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefont. Prædike-stol, skænket 1608 af „Løgstørs Mænd“. I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel. I Loftet et Skib, over Korbuen et Krucifiks. Series pastorum. Mindetavle over Herredsfoged P. C. Thorup, † 1760. I Taarnmuren er indsat en romansk Ligsten med Korsfigur. — Paa Kirkegaarden er der en hellig Kilde.

Adelsmanden Niels Roed skrev sig 1458 i *Løgsted*, men 1466 i *Ravnstrupgaard*. — En Gaard i Vormstrup hed 1541 *Abildgaard*. — Om Sognets Hist. og Ravnstrup Præstegd. se Kornum Sogn.

Bjørnsholm Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Malle, Vilsted Sogn samt Aars Hrd. (Flejsborg og Hyllebjærg S.) og Gislum Hrd. (Strandby S.), fra hvilket det skilles ved Trend Aa, samt Limfjorden. Kirken, mod V. ved Fjorden, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. V. for Løgstør. De ikke videre højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere mest sandmuldede med en Del Hedestrækninger (Næsby, Overlade og Falde Heder). Lundgaard Skov. Ved Stranden de smukke Klofter Næsbydale. Gennem Sognet løber *Bjørnsholm Aa*, Afløbet for den ved Nordøstgrænsen liggende *Vilsted Sø*. Til Sognet hører *Øen Livø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 10,726 Td. Ld. (deraf ere 6796 Td. Ld., 187 Td. Hrtk. i Matr. opførte under Aars H.), hvoraf 3255 besaaede (deraf med Rug 758, Byg 513, Havre 1283, Bælgsæd 5, Spergel 58, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 192, Grøntf. 87, Kartoffler 205, andre Rodfr. 146), Afgræsn. 2138, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2304, Have 46, Skov 313, ubevokset 56, Moser 102, Kær og Fællede 540, Heder 1060, Stenmarker 772, Flyvesand m. v. 12, Veje og Byggegr. 121, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 443 Heste, 2514 Stk. Hornkv. (deraf 1055 Køer) 2446 Faar, 886 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk

1895: 400 Td.; 74 Selvejergaarde med 314, 10 Arvefæstegd. med 40, 160 Huse med 45 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1716 (1801: 635, 1840: 914, 1860: 1184, 1880: 1635), boede i 305 Gaarde og Huse; Erhverv: 74 levede af immat. Virksomhed, 1085 af Jordbr., 46 af Fiskeri, 252 af Industri, 67 af Handel, 2 af Skibsfart, 70 af forsk. Daglejervirks., 62 af deres Midler, og 58 vare under Fattigv.

I Sognet *Bjørnsholm Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Ranum*, ved Landevejen, med Præstegd., Skole, Statsseminarium, Fattiggaard (opr. 1894, Plads for 35 Lemmer), Sparekasse (opr. $\frac{1}{5}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 178,400 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 12,067 Kr., Antal af Konti 600), Andelsmejeri, Mølle, Kro og Telefonstation; *Næsby* med Skole og Missionshus (i den gml. Skolebyggn.); *Rønbjerg*; *Borregaard* med Skole og Missionshus; *Sønderlade*; *Overlade* med Skole og Missionshus (opført 1891); *Munk-Sjørup* med Skole. *Trendhuse*, ved Landevejen, med Kro. Hovedgaarden *Bjørnsholm* har 43 Td. Hrtk., 1050 Td. Ld., hvoraf 600 Ager, 180 Eng, 28 Park, Resten Kær, Oredrev m. m. *Lundgaard* har $30\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 650 Td. Ld., hvoraf 190 Eng og Mose, 160 Skov, Resten Ager. *Næsbygaard* har $13\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 165 Td. Ld., hvoraf 30 Eng og Kær, 10 Plantage, 5 Have, Gaardspl., Forstrand m. m., Resten Ager. Hovedgaarden *Padkjær* har omtr. 9 Td. Hrtk., 744 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 60 Hede, 30 Skov, Resten Ager. *Elkangaard (Kjærgd.)* har omtr. 18 Td. Hrtk.; *Fad*, Gde. *Øen Livø* har $17\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 590 Td. Ld., hvoraf 219 Ager, 6 Eng, 80 Skov.

Bjørnsholm S., een Sognekommune med Annekset, hører under Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. Lægd 355 (nordre Del) og 356 (søndre Del). Kirken hører under Bjørnsholm.

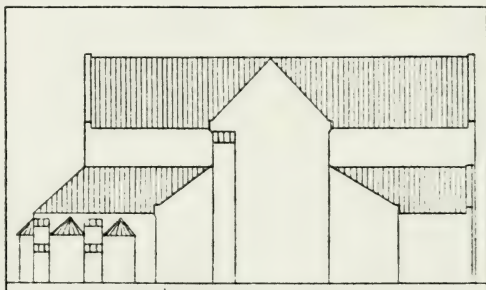
Bjørnsholm, ved Fjorden og Landevejen, er opstaaet af **Vitskøl Kloster**, grundlagt 1158 for Munke af Cistercienserordenen af Vald. I, der saaledes vilde vise sin Taknemmelighed mod Gud, fordi han, som det hedder i Stiftelsesbrevet, havde frelst ham ved Overfaldet i Roskilde 1157 og kæmpet med ham i den aabne Fejde, i hvilken han knuste Førræderne og blandt dem Nidingsdaadens Anstifter. Til Klosterets Oprettelse skænkede Kongen af sit Fædrengods Landsbyen Vithsuele med alt Tilliggende; paa Ærkebisp Eskils Tilskyndelse overdrog han Styrelsen til den ansete franske Cisterciensermunk Henrik, der blandt de første cisterciensiske Nybyggere var kommen til Sverige og her en Tid havde været Abbed for Varnhem Kloster, men nu paa Grund af Modgang havde forladt det med sine Munke. I alt kom der fra Varnhem 22 Munke og flere Konverser til Vitskøl; flere af disse drog dog snart efter tilbage til Sverige og efterfulgtes da af en Koloni Munke fra Esrom, der herefter blev Vitskøls rette Moderstiftelse. Klosteret blev indviet $\frac{1}{4}$ 1158 og helliget Jmfr. Maria; af dets danske Navn dannede Munkene det latinske *Vita schola* (Livets Skole). Ved Kongers og privates Gunst og Gave samlede Klosteret sig betydeligt Jordegods og mange Herligheder. Vald. Sejr tog det ikke alene i sin Beskærmelse og gav det fuld Immunitet for alle dets Besiddelser, men skænkede det ogsaa flere store Jordegodser, deribl. Sundby paa Mors; 1236 gav han det endvidere Immunitet for alle de Ejendomme, det havde erhvervet efter Lateranmødet 1215 — en Begunstigelse, som ellers ikke kirkl. Stiftelser nøde. Chrf. I skænkede det bl. a. Ret til Vrag og strandet Gods paa Klosterets Forstrand; Erik Glipping, Erik Menved, Vald. IV og Chrf. af Bayern stadfæstede alle dets Friheder og Herligheder, og Chr. I lagde 1477 nogle af dets Gaarde ind under Klosterets frie Birk, Aal Birk (se ndfr.). Af dets Jordegods nævnes Gunderupgd., Strandbygd., Pandum, Næsby, Svenstrup, Aastrup, Birkelse, Krastrup, Vadgd., Barmer og Livø; af Læsø ejede det en Tid en Fjerdedel (se S. 187). Fremdeles ejede det flere Kirker, saaledes Strandby, Aal, Malle, Farstrup, Kornum, Løgsted, Hals og Horup. Om dets fremragende Stilling vidner, at det alt i det første Aarti efter dets Grundlæggelse kunde blive Moder for Øm Kloster. I Spidsen for V. Kloster stod en Abbed og under ham en Prior og en

Subprior. Flere af Abbederne vare berømte, saaledes Henrik Christensen Tornekrands, senere Abbed i Esrom og Sorø. Fra gammel Tid hørte til det en Skole, som blev ved Magt længe efter den katolske Tid. Ved Reform. Indførelse fik V. ligesom andre større Cistercienserklostre Lov til fremdeles at bestaa, om det end nu blev Kronens Ejendom; 1538 stillede det under Overopsyn af Sorøabbeden, den ovenn. Henrik Tornekrands. Da den sidste Abbed — eller Forstander, thi han var gift og fungerede som luthersk Præst der paa Stedet — Anders Andersen, der havde faaet Forleningsbrev paa Klosteret 1537, resignerede 1563, forlenede Fr. II Henrik Gyldenstjerne til Aagd. dermed; men 1573 bortbyttede Fr. II det mod Vinstrup Gd. og andet Gods paa Sjælland til Rigrs. Hr. Bjørn Andersen til Stenalt († 1583), og saaledes blev det Herregaard.

V., der nu kaldtes *Bjørnsholm*, arvedes af Sønnen Truid Bjørn, † 1590, g. m. Ermegaard Gyldenstjerne, som efter Mandens Død fødte Sønnen Truid B. og derfor maatte føre Sag med sine Svogers Godsfv. Budde og Mikkel Tornekrands, der beskyldte hende for ved en fingeret Barnefødsel at have tilvendt sig Gaarden. Hun vandt Sagen og ægtede 1597 Gjord Kaas til Torupgd., der 11 Aar senere overbevistes om at have avlet to Børn med sit Søkendebarn Niels Kaas til Starupgds. Enke Birgitte Rosenkrantz; de bleve halsuggede i Kbh. (hun 1600, han 1616). Fru Ermegaard overlod ved sin Død 1532 (se Persh. Tidsskr. 2. R. VI S. 111 flg. og 3. R. I S. 284 flg.) B. til sine Søstersonner Holger Bille og Jesper Friis, hvis Enke Elsebe Ulfeld 1660 pantsatte det halve af B. til Svigersønnen Henr. Thott. B. forenedes senere af Axel Juul, der havde haft den 2. Halvdel, og arvedes af Sønnen Niels J., hvis Kreditor Joach. Kohlbat i Hamborg 1669 fik Indførsel i B. med Mølle (48 og 18 Td. H.); men B. kom saa til Niels Juuls Svigermoder Elisab. Friis, der testamenterede den til sin Dattersøn Claus Below, † 1700, der afhændede den (da meget formindsket) 1689 til And. Kjerulf, † 1735 (med sin Broder Laur. K. adlet 1724), som førerede Ejendommen betydeligt og af B. udskilte Gaardene Lundgd. og Padkjær. Han overlod 1726 B. til

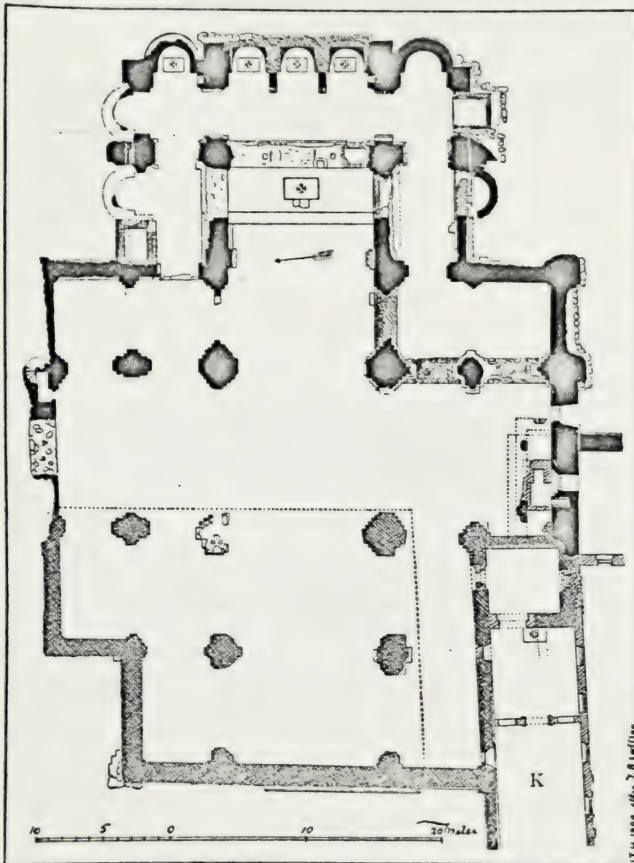
Sønnen Søren K., og da denne døde 1730, solgte han B. til Kancellir. Peder Tøgersen Lasson til Rødslet (493 Td. Hrtk.) for 23,080 Rd. Den ejedes derefter af Sønnen Matthias L., † 1756, og dennes Søn Stiftamt. Peder L., i hvis Tid den havde 65 Td. Hrtk., med Tiender 104 og Gods 454, hvilket han alt paa Skiftet 1759 overtog for 50,010 Rd. Efter hans Død 1808 solgte Arvingerne 1809 B. med Lundgd. og Padkjær samt Tiender (i alt 635 Td. Hrtk.) for 208,100 Rd. til Joh. Casp. Mylius til Estruplund († 1852), der 1828 for 214,216 Rd. maatte overdrage dem til Statskassen, der 1864 solgte dem; Bjørnsholm solgtes 1867 til Ritmester Allan Dahl, fra hvem den 1872 solgtes til Marinekapt. H. L. R. Thalbitzer, † 1888, hvis Enke Ida Th. nu ejer den.

Klosterbygningerne have udgjort 4 sammenbyggede Længer omkring Fratergaarden, langs hvis Indersider der har gaet en hvalvet Omgang (se Billedet af Gaardens vestl. Floj, paa hvilken Arkaderne skimtes under Kalkpudset). Den nordl. Længe var den nu forsvundne Klosterkirke, som ifl. enkelte Overleveringer skal have været en usædvanlig stor og pragtfuld Kirke, og det er fuldt ud blevet bekræftet ved de af Prof. Løffler 1895-98 foretagne Undersøgelser (en Udgravning 1866-67 bragte intet videre Resultat). Kirken, der var opf. i 2. Halvdel af 12. Aarh., af røde Munkesten som Hovedmateriale, med iblandet Granit, har været en Korskirke med 3 Skibe baade i Langhuset og Korsfløjene. Dens Forbillede har vel nærmest været Klosterkirken i Citeaux, uden at der dog kan være Tale om en nojagtig Efterligning. Særlig rigt og ejendommeligt var Højkoret; det havde lige Gavl mod Ø., men omkring det gik en Omgang, i hvis Yderside der var 9 halvrunde Apsider med Halvkuppelhvalvninger og foran disse Tøndehvalvninger, medens Omgangen selv havde Krydshvalvninger. Gennem Højkorets Mure var der Arkader ind til Om-

Rekonstruktion af Klosterkirkens Nordside.
Efter J. B. Løfflers Udkast i Nationalmus. Arkiv.

gangen, der selv havde Arkader ud til Tværskibets Sidegange. Højkoret, Sideskibene og Tværskibets to Fløje havde hvert 2 Krydshvælvinger; over Korset hævede sig en mægtig Krydshvælving, og over denne har der antageligt været et Spir. Ved Udgravningen viste det sig, at den oprindl. Plan ikke er bleven gennemført, idet man er standset med Langhusets første Arkade; Kirken har været omtr. 85 Al. lang — Korets Bredde 40, Tværskibets 65 Al. (som Lunds) —, men efter Planen skulde den vistnok have været 43 Al. længere. Efter at have lidt meget ved en Brand, der overgik Klosteret 1287, er den ved Middelalderens Slutn. bleven ombygget, sammen med de øvrige Klosterbygninger, og har mistet en Del af sin oprindl. Karakter.

Grundplan af Vitskøl Klosterkirke. Efter J. B. Løffler.

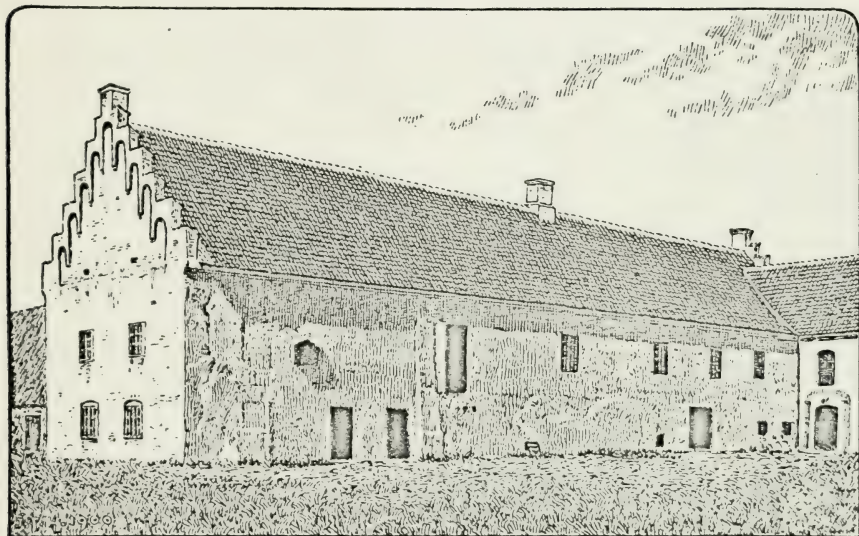
Efter Reform. er den efterhaanden forfalden; 1563 blev den antagelig plyndret for sit Kobbertag, da Kobberet skulde bruges til „Skyts“; i Beg. af 17. Aarh. kunde den ikke mere bruges til Gudstjeneste, hvilken maatte holdes i Gaardens Fruerstue, og 1643 opførtes en ny Kirke. Denne maatte dog alt 1668 afløses af en tredje, den nuv. Kirke (K), der danner Bjørnsholms nordl. Fløj og frembragtes ved, at der parallelt med Klosterkirkens Sydмур opførtes mod S. en anden Mur, vistnok væsentlig af Materiale fra Ruinen, som i Tidens Løb mere og mere nedbrødes og tilsidst overgroedes, indtil den nu er bleven afdækket.

Den nuv. Hovedbygning består af 3 Fløje, hvoraf den nordl. som sagt er Kirken. Denne består af Skib og Kor ud i eet med fladt Bjælkeloft; mod N. er et lille Vaaben-

hus, paa hvis Gavl en Stabel til Klokkerne. Ind til Gaarden har Kirken fladbuede Vinduer og et Midtparti samt 2 Portaler ved Enderne, af hvilke den vestl. har Niels Juuls fædr. og mødr. Vaabener (den østl. maskeret). Paa Alterbordet staa 2 Malmstager fra 1641. Døbefonten består af to vilkaarligt sammenstillede Stykker, Basis og Kapitæl, fra romansk Tid (den gamle Døbefont fandtes tidligere paa Gunderupgd.). Den runde Prædikestol, fra Midten af 18. Aarh., er skænket af Joh. Marie Kierulf, f. Benzon. I Kirken hænger en Malmlysekrone fra s. Tid. Fra Koret fører en med en Smedejærnsgritterdør forsynet Bueaabning ned til Axel Juuls Gravkapel (før hvælvet) med 13 Kister med Lig af Bjørnsholms Ejere. I Korgulvet 2 Ligsten over Kancellir. S. Kierulf, † 1730, og over Math. Lasson og Hustru; i Korvæggen en Mindesten over de to sidste. — Paa Kirkegaarden staa et obeliskformet Gravminde over Peder Lasson, † 1808, og Hustru, † 1778.

Af Gaardens to andre Fløje stammer den vestl. fra Kloostertiden; den er i to Stokv., væsentlig af Munkesten i Munkeskifte paa Granitsokkel; nederste Stokv. har været dækket af to Rækker Krydshvælvinger; paa Sydsiden af øverste Stokv. findes Rester af en Sandstenskamin fra senere Renæssancetid; paa den kamtakkede Sydgavl staar E. W F. og 16[4]6. Østfløjen, den nuv. Hovedbygning, er ligeledes i to Stokv. og af Munkesten paa Granitsokkel; ogsaa i dennes Østmur er der Levninger fra Kloostertiden, men i øvrigt skriver den sig fra forskellige Tider, til Dels fra en Restauration 1769; i nogle af Værelserne i 1. Stokv. findes Vægmalier og et Loftsmaleri fra 18. Aarh. (se Ill. Tid. $\frac{12}{2}$ 1899). Sydfløjen, der var nyere, opf. paa Fundamenterne af en ældre Bygning, blev nedbrudt i Slutn. af 18. eller Beg. af 19. Aarh. Den smukke, store Have er anlagt af Peder Lassen. (Se *Henry Petersen*, i Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 65, og *J. B. Løffler*, Ruinerne af V. Klosterkirke, Kbh. 1900).

I Sognet har omtr. $\frac{1}{4}$ Mil N. for Bjørnsholm ligget en Landsby *Aal* (Alæ), der ejedes af Vitskøl Kloster. Byens Kirke stod endnu ved Midten af 14. Aarh., og Stedet vises endnu (i D. Atl. kaldet „Aal Kirkegaard“). Ved Kirken var der et Birketing, som tilhørte Klosteret; det holdtes her indtil 1574, da det flyttedes til

Bjørnsholm vestl. Fløj.

„vesten for Borregaard i Heden paa Lidebakken ved den nordligste Høj paa Liden“. Her holdtes ogsaa „Bjørnsholm-“ eller „Klostermarkedet“.

I *Sønderlade* boede 1624 en forarmet jydsk Adelsmand Gert Thomesen (Dan).

Livø (alm. kaldet Liv eller Livland) har ved Nord- og Vestkysten et Bakkedrag med til Dels stejle Bakker ud til Fjorden; mod S. løber den ud i den smalle, flade Liv Tap. Øen har en lille Skov og een Gaard, Livøgd. — Om dens Beboelse i Oldtiden vidner Fundet af en Del Oldsager fra den ældre Stenalder, ligesom en Gravhøj paa Sydsiden, formentlig fra Broncealderen. I Vald. Jrdb., hvor den kaldes *Lygh*, fortælles, at der var „Hus“ og Harer; den er endnu rig paa Vildt. I et Beskærmelsesbrev af Chr. I for Vitskøl Kloster nævnes den blandt Klosterets Ejendomme, og efter 1573 tilhørte den Bjørnsholm, fra hvilken den senere solgtes; 1872 købtes den af A. W. R. Oppen-Schilden, der gjorde meget for Øen; nuv. Ejer er Direktør J. L. Jensen.

Ranum Statsseminarium er oprettet ifl. Res. af $\frac{5}{2}$ 1847 i Stedet for Seminariet i Snedsted (se S. 264) og aabnedes $\frac{1}{10}$ 1848 (der havde dog været et Seminarium i R. 1815-19, opr. af Præsten Ignatius Becher). Den først opf. Bygning i 1 Stokv. med Gymnastikhus afløstes 1886 af en ny i 2 Stokv., ligesom der 1897 opførtes en ny Forstanderbolig. Direktionen bestaar af Biskoppen over Viborg Stift og Provsten for Slet Hrd.; det har en Forstander (indtil 1895 var det Sognepræsten for Bjørns-

holm-Malle) og 5 Lærere. I Undervisningsaaret 1899-1900 var Elevernes Antal 69; indtil da havde Seminariet dimitteret 1354 Lærere (se *C. M. C. A'volsgaard*, Seminariet i Snedsted, 1812-48, og Ranum, 1848-98, Aalborg 1898).

Ved Ranum ligge to fredlyste Gravhøje.

Kjærgaard var fordum Præstegaard; den blev vistnok ødelagt i Krigen 1657-59, thi ved den Tid flyttede Præsten til Ranum.

Bjørnsholm-Malle blev henlagt til Strandby Sogn $1\frac{1}{8}$ 1664, mod at der holdtes en Kapellan; 1817 bleve de atter et eget Pastorat.

Malle Sogn, Anneks til Bjørnsholm, omgives af dette, Vilsted og Løgsted Sogne samt Limfjorden (Løgstor Bredn.). Kirken, mod Ø., ligger $\frac{3}{4}$ Mil S. for Løgstor. De temmelig lavtliggende og jævne Jorder, med enkelte Bakkepartier, ere overvejende sandmuldede. Til Sognet høre den ubeboede *Lendrup Sandø* og Sydvestspidsen af Vilsted Sø (se nedfr.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstor til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2309 Td. Ld., hvoraf 859 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 158, Havre 370, Spergel 3, Blandsæd til Modenhed 40, Grøntf. 23, Kartofler 45, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 548, Høslæt, Brak, Eng m. m. 485, Have 13, Moser 49, Kær og Fællede 102, Heder 180, Stenmarker m. v. 10, Veje og Byggegr. 54, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 605 Stkr. Hornkv. (deraf 237 Køer), 479 Faar, 147 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 115 Td.; 21 Selvejergaarde med 77, 4 Arvefæstegd. med 29, 14 Huse med 7 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 293 (1801: 142, 1840: 195, 1860: 204, 1880: 266), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 200 af Jordbr., 17 af Fiskeri, 23 af Industri, 22 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Malle* (1322 og 1340: Malug) med Kirke og Skole; *Brøttrup* (1210: Brutetorp, 1252: Brøthorp); *Vandsted* (alle ved Landevejen); *Lendrup*. *Østergaard* har $19\frac{1}{2}$ Td. Hrtk. (3 Td. i Bjørnsholm S.), 315 Td. Ld., hvoraf 47 Hede, Resten Ager. *Svenstrupgd.*, *Hedegd.* Den sydl. Ende af Løgstor Kanal, med Havnebassin (se S. 400) og et rødt, fast Fyr ligger i Sognet.

Malle S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter og Landstingskr. som dette samt Amtets 5. Folketingskr. og 5. Udskrivningskr. 354. Lægd. Kirken hører under Bjørnsholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Vinduet og Norddøren tilmurede). Murene ere flere Steder omsatte. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er fra gotisk Tid. Taarnrummet har Spidsbue ind til Skibet; under Taarnet er Gravkapel. Vaabenhuset er nyt. Alterbord af Granit med Relikviegemme. Altertavle fra Renæssancetiden med et nyt Maleri. Romansk Granitdøbefont med Himmel, som vistnok har hørt til Prædikestolen, da de begge ere fra Renæssancetiden. I Kormuren en Sten med et Menneskehoved og en Mindetavle over Præsten Thom. Blichfeldt, † 1742.

Bo Thomesen „in Brutthorp“ nævnes 1401 i et Vidne af Slet Herredsting; han førte Slægten Langes Vaaben.

I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at „Prædikanteren“ i Vitskøl Kloster skulde være Kapellan til Malle Sogn, nyde Præsterenten af Sognet og underholdes i Klosteret.

Vilsted Sogn omgives af Annekset Vindblæs, Løgsted, Malle og Bjørnsholm Sogne samt Aars Hrd. (Flejsborg) og Ovdrup Sogn. Kirken, omt. midt i Sognet, ligger I Mil S. Ø. for Løgstor. Jorderne, med enkelte Bakkepartier, ere dels sandmuldede, dels, især omkring Byen Vilsted, lermuldede med Kalk, Sand og Ler til Underlag. Mod S. Ø. findes en Del Hede. Til Sognet hører den henved 450 Td. Ld. store, ret fiskerige *Vilsted Sø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstor til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3698 Td. Ld., hvoraf 937 besaaede (deraf med Rug 235, Byg 178, Havre 423, Spergel 12, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 9, Kartofler 46, andre Rodfr. 17), Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 710, Have 13, Skov 3, Moser 35, Kær og Fælleder 180, Heder 687, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 388 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 763 Stk. Hornkvæg (deraf 319 Køer), 712 Faar, 244 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 164 Td.; 35 Selvejergaarde med 157, 28 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 446 (1801: 292, 1840: 336, 1860: 389, 1880: 425), boede i 75 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 287 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 63 af Industri, 16 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirksomh., 20 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vilsted* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlinghus (opf. 1895) og Mølle. Gaarden *Holkasminde* har $15\frac{7}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 215 Td. Ld., hvoraf $155\frac{1}{2}$ Ager, $18\frac{1}{2}$ Eng og Kær, 32 Hede (i Flejsborg S.), Resten Have, Gaardspl., Veje m. m. *Hyllestedgaard* har $13\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 282 Td. Ld., hvoraf 5 Eng (i Næsborg S.), 52 Hede (i Flejsborg S.), 2 Tørvemose, Resten Ager. *Stræt*, Gde. *Haldrupgde. Gaasted*, Gd.; *Grønning*, Gd.; *Gatten-Møllegd.*

Vilsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgster, Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Korets og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Sydveggen er senere omsat og Nordveggen helt ombygget 1885; i den sidstn. ere de oprindl. romanske Vinduer og Døre indsatte, men tilmurede. Senere, men endnu i romansk Tid, forlængedes Skibet mod V. omtr. 16 Fod, af hugne Sten, uden Sokkel, Syddøren lukkedes og en ny aabnedes længere mod V. I gotisk Tid opførtes en senere nedreven Korsarm mod S., med Spidsbue ind til Skibet, og Taarnet, der er lukket ind mod Skibet, men aabent mod V. i hele sin Højde; det har Pyramidetag. Vaabenhuset er fra sen Renæssance-tid. Skib og Kor have Hvælvinger, der ere yngre end Korsarmen. Alterbord af Granit med Panel i Renæssancestil. Altertavle (Christus i Getsemane) af A. Dorph fra 1895. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa en Stol staar Aarst. 1584, paa et Par andre 1635. I Skibet et Krucifiks. Epitafium over Ida Amalia Hvass, f. Barfoed, † 1787, og Anna Mette Hvass, f. Lassen, † 1789. Om Rester af Kalkmalerier fra omtr. 1600 se *M. Petersen*, Kalkm. S. 53.

Ved *Vilsted* har i ældre Tid ligget en Borg, der vistnok har tilhørt den bekendte Drost Hr. Laurens Jonsen (Panter) og siden hans Sønner Jens og Peder Laurensen. Sidstn. pantsatte 1342 V. til Vald. Atterdag, og Dron. Margrethe udkøbte saa 1406 Jens Laurensens Svigersøn Hr. Jens Andersen (Brok) og 1407 Peder Laurensens Sønner Anders og Jens Pedersen af V. og „Strwdstrop Strede“ og lod saa Borgen nedbryde, medens hun forlenede Poul Stigsen (Hvide) med Godset, der vedblev at være et særegent Len og Birk til Chr. IV's Tid. — Paa en sid Eng, der vistnok i ældre Tid har staaet under Vand, findes Spor af en Hustomt, en 63 F. lang, 40 F. bred og 2 F. høj Banke; S. og S. V. for den ses lignende flade Banker. Maaske ere de Levninger af ovenn. Borg. N. for Engdraget ses Rester af en lav Vold.

Vindblæs Sogn, Anneks til Vilsted, omgives af dette, Løgsted, Kornum, Salling og Ovdруп Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger over $\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Løgster. De ret højliggende, noget ujævne Jorder ere sandmuldede. Ved Sydgrænsen løber Herreds-bæk til Vilsted Sø. Gennem Sognet gaar Hobro-Løgster Banen.

Fladeindholdet 1896: 2889 Td. Ld., hvoraf 1063 besaaede (deraf med Rug 264, Byg 179, Havre 469, Boghvede 3, Ærter og Vikker 5, Grøntf. 41, Kartofler 75, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 910, Høslæt, Brak, Eng m. m. 492, Have 11, Skov 8,

Moser 10, Kær og Fællede 46, Heder 227, Flyvesand 61, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 624 Stk. Hornkvæg (deraf 269 Køer), 806 Faar, 238 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 128 Td.; 38 Selvejergaarde med 118, 33 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 427 (1801: 179, 1840: 263, 1860: 302, 1880: 386), boede i 78 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomhed, 360 af Jordbr., 28 af Industri, 9 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vindblæs* med Kirke, Skole og Mølle samt, noget østligere, Jærnbane-station med Telegrafst., Baptistkapel (opf. 1899) og Kro; *Engelstrup*. *Aarupgd.*, *Øster-Stræt*, Gd., *Bjørnumslæt*, Gde.

Vindblæs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 353. Lægd. Kirken tilhører Agent Wibroes Arvinger i Nibe.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, eet oprindl. Vindue og Korbuen ere bevarede. Skibets Nordmur er omsat. Taarnet er af Kvadre fra Skibets Vestgavl og Mursten; Taarnrummet er Materialhus. Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle med et Måleri (den korsfæstede) af A. Dorph fra 1894. Ny Døbefont af Cement (den gl. granitfont i Materialhuset). Prædikestol fra 1626. I Taarnmuren er indsat en romansk Sten med en Dyrefigur.

Et Vidne udstedtes 1461 af Viborg Landsting, at St. Hans Kloster i Viborg havde faaet „Orupgaard“ og „Orup“ Mølle af Jep Kat, men 1473 solgte Niels Mikkelsen samme Gd. og Mølle og en Gaard i „Waszdmarck“ i Vindblæs Sogn til Bispen i Viborg; dog boede han endnu 1484 selv i „Orup“, thi han havde 1478 erhvervet den tilbage ved et Mageskifte mod Viskum By.

I „Winblæsæ“ ejede Vald. Sejr 2 Mark Guld.

Ved Engelstrup er den anselige Gravhøj *Tinghøj* fredlyst.

Næsborg Sogn omgives af Annekset Salling — der skiller det fra det andet Anneks Ovdруп —, Farstrup Sogn, Limfjorden og Kornum Sogn. Kirken, noget sydl., ligger $\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Løgstør. De højtliggende, til alle Sider jævnt skraanende Jorder med store Eng- og Kærstrækninger langs Fjorden (Marsken, Nørrekjær) ere dels muldede og muldlerede, dels muldsandede. Paa Østgrænsen løber Tanbæk, gennem Sognet *Kilsaa*.

Fladeindholdet 1896: 4110 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 272, Byg 299, Havre 469, Spergel 20, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 18, Kartofler 88, andre Rodfr. 20), Afgræsning 746, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1608, Have 8, Skov 5, Moser 6, Kær og Fællede 386, Heder 91, Stenmarker m. v. 9, Veje og Byggegr. 51 Td. Kreaturhold 1898: 248 Heste, 1181 Stk. Hornkv. (deraf 467 Køer), 1281 Faar, 429 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 212 Td.; 46 Selvejergaarde med 188, 51 Huse med 13 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 700 (1801: 404, 1840: 482, 1860: 564, 1880: 663), boede i 130 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 517 af Jordbr., 50 af Industri, 7 af Handel, 49 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Næsborg* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Tolstrup*. *Havgaard Huse*. *Aggersundgaarde* med Kro og Færgefart til N.-Aggersund. *Næsborg*, Gd., har $16\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, Resten Ager; 2 Huse. *Næsborggaard* har 15 Td. Hrtk., 216 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, Resten Ager. En Gaard i Næsborg: $12\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., omtr. 153 Td. Ld., hvoraf 36 Eng, Resten Ager.

Næsborg S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7.

Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 349. Lægd. Kirken tilhører en tidligere Ejer af Brøndumgds. Arvinger.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge de oprindl. Døre (tilmurede) og Korbuen ere bevarede. I gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af Kvadre og Mursten. Taarnrummet, nu Vaabenhus, har haft Spidsbue ind til Skibet. (Der har tidligere været et Vaabenhus af Grundmur, der siden afløstes af et af Bindingsværk, se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 135). Alterbillede fra 18. Aarh. i ny Ramme. Romansk Granitdøbefont, prydet med Buer og Tandsnit. Prædikestol fra 1596. Klokke fra 1547.

En Adelsmand Anders Vinters Børn skrives 1568 „i Næsborg“.

Paa Gaarden Næsborg har der været Tingsted.

Historikeren, Bisp Chr. Th. Engelstoft († 1889) er født 1805 i Næsborg Præstegd.

Salling (eller **Skarpsalling**) Sogn, Anneks til Næsborg, omgives af dette, Kornum og Vindblæs Sogne, det andet Anneks Ovdrup, samt Lundby og Farstrup Sogne. Kirken, noget mod S. V., ligger 1 Mil Ø. S. Ø. for Løgstør. De for det meste noget højtliggende, ujævne Jorder ere mulderede og muldsandede. Østgrænsen berøres af Tanbæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 3146 Td. Ld., hvoraf 1119 besaaede (deraf med Rug 238, Byg 250, Havre 416, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 90, Kartoffler 76, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 659, Høslæt, Brak, Eng m. m. 677, Have 17, Skov 4, Moser 70, Kær og Fællede 537, Veje og Byggegr. 57, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 258 Heste, 1196 Stkr. Hornkv. (deraf 451 Køer), 939 Faar, 465 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 211 Td.; 45 Selvejergaarde med 200, 38 Huse med 11 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 596 (1801: 308, 1840: 396, 1860: 496, 1880: 616), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 402 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 73 af Industri, 8 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 39 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Salling* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897); *Brøndum*, ved Landevejen, med Mølle og Andelsmejeri; *Hemdrup*, ved Landevejen, med Telefonst. *Brøndumgaard* har 23 Td. Hrtk., 375 Td. Ld., hvoraf 160 Ager, 40 Eng, 15 Plantage, Resten opdyrket Kær. *Povstrupgaard*.

Salling S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 350. Lægd. Kirken tilhører Oberst Staggemeier.

Kirken, en af de mærkeligste Landsbykirker i Jylland, bestaar af et treskibet Langhus og Kor med Apsis. Den er opf. i romansk Tid (vistnok Midten af 12. Aarh.), udv. af tilhugne, indv. dels af tilhugne, dels af utilhugne Granitkvadre, Skib og Kor paa Sokkel med Skraakant, Apsis, der er prydet med Pilastre og Rundbuer, paa profileret Sokkel. Højkirkens Mur, med smaa rundbuede Vinduer, bæres af firkantede Piller, mellem hvilke Rundbuer føre ind til de lavere Sideskibe, der, ligesom Koret, mod Ø. ende i halvrunde Alternicher. I den senere Middelalder er der blevet tilføjet et Taarn over Højkirkens Vestende. Dette Parti, der muligvis danner Underbygningen for et oprindl. Taarn, aabner sig ind til Kirken med to, paa en rund Søjle hvilende Rundbuer; svarende til disse er der midt paa den vestl. Gavlmur to Blindingsbuer. Højkirken og Koret havde Bjælkeloft, de 3 Apsider Halvkuppelhvelvinger, medens Sideskibene afsluttedes af det temmelig flade Halvtags Sparreværk. Ved senere Ombygninger forandredes Kirken. Navnlig blev Taarnets øverste Del nedbrudt (ved Slutn. af 17. Aarh., se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 134), og Underrummet, der vistnok har tjent som Forhal, blev afsondret fra Kirken ved en Mur, alle Skibe fik eet fælles Tag, og Sideskibene fik Bræddeløfter, der naaede

midtvejs ned i Rundbuerne. (Aarst. 1758 paa Vestgættlen betegner vistnok Tiden for disse Forandringer). I vor Tid er Kirken, der var meget brøstfældig, omsat og saa vidt mulig fort tilbage til sin oprindl. Skikkelse under Ledelse af Prof. H. B. Storck; 1884 omsattes Korets og Apsis' Mure, og den gamle Anordning af Vinduerne gennemførtes (et af Vinduerne mod S. har Rundstav og en Perlerække til Indfatning); 1890-91 ombyggedes Højkirken og Sideskibene, saa at Kvadrene fik deres oprindl. Plads, Buerne ind til den tidligere Forhal aabnedes, og der indrettedes et Galleri over denne, Sideskibene fik atter deres Halvtage, og Kirken fik aaben Tagstol i den vestl. Del af det sydl. Sideskib indrettedes til Vaabenhus og den tilsvarende Del af

Salling Kirkes Indre.

det nordl. Sideskib til Varmeapparat; Klokkerne anbragtes i en Klokketol paa Kirkegaarden; Ny Altertavle af brændt Ler med farvet Glassur efter Tegn. af H. B. Storck (se Tidsskr. for Kunstind., 1887 S. 73). Prædikestol fra 17. Aarh. med Rantzauernes Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Baandslyngninger og en Haand, der bærer et Kors. (Se Aarb. f. n. Oldk. 1867, S. 145; *Løffler*, Uds. over Danm. Kirkebygn. S. 86; Ministerialtid. 1892 Nr. 38).

Brøndumgaard blev 1397 af Anders Gløbs Enke solgt til Ridder Chr. Vendelbo, hvis Enke Elne Bugge 1401 solgte den til Dronn. Margrethe, som samtidig udkøbte andre Ejere, nemlig Hr. Elef Elefsen, der havde erhvervet et aabent Brev paa Godset „Brynnom“ af en vis Fru Erenbold, og Peder Nielsen (Gyldenstjerne) af Aagd., der havde erhvervet sin Ejendom i den fra Hr. Jens Lykke. 1579 mageskiftede Kronen

den til Henrik Gyldenstjerne til Aagd.; 1757 og 1794 var den en Bondegaard (12 Td. Hrtk.) under Krastrup; 1804 blev den frasolgt. Nuv. Ejer er J. C. Norss.

Povtrupgaard (Pogthorp) ejedes af Anders Glob og 1396 af Peder Andersen Munk. I 15. Aarh. var der Strid, om Gaarden hørte til Salling eller Næsborg Sogn.

I et Mageskiftebrev af 1583 nævnes Brøndum i *Brøndum Sogn*, Slet Hrd.; maaske har der da ligget en Kirke her (se Aarb. f. n. Oldk. 1889, S. 100). — Ifl. D. Atl. (V S. 38) har Salling tidligere været Hovedsognet.

Biskop Jens Andersen Beldenak er født i Brøndum, Søn af en Landsbyskomager.

Ovdrup Sogn, Anneks til Næsborg, omgives af det andet Anneks Salling, Vindblæs og Vilsted Sogne, Aars Hrd. (Flejsborg S.), Gundersted og Lundby Sogne. Kirken, noget nordl., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Løgstør. De noget højtliggende, bakkede, mod S. jævne Jorder (Halbjærg, 136 F., 43 M.) ere overvejende skarpsandede. Paa Østgrænsen løber Tanbæk. Gennem det sydvestl. Hjørne gaar Hobro-Løgstør Banen.

Fladeindholdet 1896: 4331 Td. Ld., hvoraf 917 besaaede (deraf med Rug 205, Byg 107, Havre 384, Boghvede 5, Bælgsæd 3, Spørgel 7, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 96, Kartofler 87, andre Rodfr. 16), Afgræsning 600, Høslæt, Brak, Eng m. m. 358, Have 10, Skov 4, Moser 106, Kær og Fælder 255, Heder 1945, Flyvesand 57, Stenmarker m. v. 20, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 109 Heste, 578 Stkr. Hornkv. (deraf 218 Køer), 873 Faar, 227 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 28 Selvejergaarde med 77, 22 Huse med 8 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 326 (1801: 177, 1840: 215, 1860: 255, 1880: 337), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbrug, 7 af Industri, 1 af Handel, 22 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ovdrup* med Kirke og Skole; *Braarup*. *Hornbækgaard*. *Østerhedegd.*, *Gatten-Hedegd.*, *Braarupholm*, *Lolholm*, *Brads-have*, Gde.

Ovdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 351. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, eet oprindl. Vindue og begge Døre ere bevarede (Vindue og Norddør tilmurede). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl, er fra gotisk Tid, men senere nedrevet til Skibets Højde. Taarnrummet, nu Materialhus, havde før høj Spidsbue ind til Skibet, men denne er senere lukket. Vaabenhuset er nyere. Altertavlen er et Maleri af A. Dorph fra 1897 (Christus vandrer paa Søen). Ny Døbefont af Sandsten. Prædikestol fra Renæssancetiden.

Ved Kongebrev af $\frac{9}{12}$ 1558 befaledes, at Slet Herredsting fremtidig skulde holdes midt i Herredet S. V. for Braarup „paa et Bjærg ved en lille Høj“.

Ved Ovdrup er der fredlyst 2 anselige Gravhøje, ved Braarup ligeledes 2 Høje samt en af 4 Rundhøje og en 150 F. lang Langhøj bestaaende smuk Gruppe.

Gundersted Sogn, Anneks til Ulstrup, Aars Hrd., omgives af dette (Ulstrup, Blære og Ejdrup S.) og Ajstrup, Lundby og Ovdrup Sogne. Kirken, noget østl., ligger 2 Mil S. Ø. for Løgstør og $1\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Nibe. De højtliggende, bakkede Jorder (Raasthøj, 196 F., 62 M.), ere sandede med store Hedestrækninger fra S. Ø. til N. V. Ved Østgrænsen løber Vidkjær Aa; ved Sydvesthjørnet ligger *Navnsgø*, omtr. 4 Td. Ld. I den nordl. Del gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 5157 Td. Ld. (heraf ere 1439 Td. Ld., 29 Td. Hrtk. i Matr. opf. under Aars H.), hvoraf 1021 besaaede (deraf med Rug 259, Byg

129, Havre 458, Spergel 3, Blandsæd til Modenhed 18, Grøntf. 45, Kartoffler 78, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 856, Høslæt, Brak, Eng m. m. 616. Have 9, Skov 54, Moser 37, Kær og Fælleder 162, Heder 2267, Stenmarker m. v. 72, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 692 Stk. Hornkvæg (deraf 272 Koer), 1044 Faar, 260 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 92 Td.; 25 Selvejergaarde med 86, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 338 (1801: 182, 1840: 290, 1860: 306, 1880: 376), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 293 af Jordbr., 19 af Industri, 1 af Handel, 4 af forsk. Daglejer-virks., 11 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Gundersted Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, med Skole, og Byerne: *Borup*, ved Landevejen; *Lille-Ajstrup*; *Bjørnstrup*. Hovedgaarden *Gunderstedgaard* har $14\frac{7}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 2200 Td. Ld., hvoraf 350 Ager, 25 Eng, 25 Skov, Resten Hede. Andre Gaarde: *Vormstrup*, *Hajagergd.*, *Borupgd.*, m. m.

Gundersted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 365. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hovedgaarden *Gunderstedgd.*

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skibet er fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre ere bevarede (Nordøren tilmuret). Koret er fra Renæssancetiden af Mursten paa det tidligere, romanske Kors Sokkel. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok samtidigt med Koret. Taarnrummet har en bred, flad Bue ind til Skibet. Vaabehuset er nyt. Kirken har fladt Loft. Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Kalk fra 1632. Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol.

Gunderstedgaard tilhørte 1430 Malte Nielsen, der ogsaa ejede Pandum, 1462 Las Maltesen, 1490 Mogens Mogensen, og solgtes 1499 af Niels Maltesen til Viborg Bispestol, som dog ogsaa synes at have gjort et Mageskifte om den 1507 med Mogens Stampe, men vist 1516 mageskiftede den til Malte Lauridsen Viffert, der nok forinden havde den i Forlening. 1584 ejedes den af Vinc. Rosenkrantz og 1612 af dennes Brodersøn Niels R. Den kom siden til Bernt Due til Krastrup, som 1667 pantsatte den til Dr. Niels Benzon i Aalborg. Hans Søn, Oberst Manderup Due († ved Helsingborg 1710) arvede G.; hans Enke Charlotte Amalie Gøye ægtede Grev Chr. Rantzau, der 1725 udkøbte Manderup Dues Arvinger af Krastrup (42 Td. Hrtk.) og G. (22) med Tiender og Gods (179 og 468 Td. Hrtk.) for 30,505 Rd. Den var saa forenet med Krastrup til 1794, da den blev købt (22, 39 og 205 Td. Hrtk.) for 28,500 Rd. af U. C. Schmidten til Urup, som 1804 solgte den (21, 20 og 38 Td. Hrtk.) for 17,000 Rd. til Major Schuchardt til Nøragergd. og Kapt. Leth til Eskjær, som straks solgte den (21, 20 og 38 Td. Hrtk.) for 17,800 Rd. til Kapt. Stiernholm, der samme Dag afhændede G. med Tiender (17 og 20 Td. Hrtk.) for 13,290 Rd. til Rasmus Skovgaard. Efter ham ejedes den fra omtr. 1830 af Laugesen, af Chr. Lassen til 1875, hvorpaa den solgtes for 132,000 Kr. til den nuv. Ejer J. B. Hagen. — Den omtr. 100 Aar gamle Hovedbygning bestaar af een Længe af Grundmur i 1 Stokv.

Farstrup Sogn omgives af Annekset Lundby, Salling og Næsborg Sogne, Limfjorden (Nibe Bredn.), Sebber og Ajstrup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Løgstør. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende muldsandede, nogle Steder muldlerede med Sand og Kalk i Underlaget; mod N. V. en stor Engstrækning (Vaar Enge). Vaar Skov, Vaar Plantage, m. m. Kjolby Sø mod S. V. er nu udtørret. Til Sognet høre nogle ubeboede Smaaøer i Limfjorden (*Horngaardsholm*, *Tøtterne* samt Halvdelen af *Vaar-* og *Kyo Holm*).

Fladeindholdet 1896: 8690 Td. Ld., hvoraf 2205 besaaede (deraf med Rug 692, Byg 368, Havre 812, Spergel 9, Frøavl 43, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 10, Kartoffl.

208, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 2005, Høslæt, Brak, Eng m. m. 3127, Have 30, Skov 176, ubevokset 12, Moser 145, Kær og Fælleder 624, Hegn 9, Heder 253, Flyvesand 5, Veje og Byggegr. 91, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 391 Heste, 1909 Stkr. Hornkv. (deraf 688 Køer), 2427 Faar, 479 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 329 Td.; 58 Selvejergaarde med 295, 76 Huse med 24 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 935 (1801: 661, 1840: 775, 1860: 888, 1880: 958), boede i 178 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 645 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 100 af Industri, 9 af Handel, 5 af Skibsfart, 78 af forsk. Daglejer-virks., 30 af deres Midler, og 38 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Farstrup* (gml. Form: Fatherstorp) med Kirke, Præstegd. (S. for Byen), Skole (V. for Byen) og Sparekasse (opr. $\frac{18}{12}$ 1888; $\frac{31}{3}$ 1898 var Sparernes Tilgodehav. 28,711 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 867 Kr., Antal af Konti 114); *Kjølby*; *Stavn* med Skole og Landingssted. Hovedgaarden *Krastrup* har $44\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., omtr. 900 Td. Ld., hvoraf 600 Eng, 30 Naaleskov, Resten Ager, desuden andelsvis Brugsret til 1200 Td. Ld. Hede i Gundersted Sogn. Hovedgaarden *Vaar* har 32 Td. Hrtk., 925 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 112 Skov, 116 Plantage, 90 Kær og Mose, Resten Ager; til Gaarden nogle Huse og Farstrup Kirke-tiende. *Hornsgaard* har 17 Td. Hrtk., 490 Td. Ld., hvoraf 72 Eng, 23 Kær og Mose, 50 Plantage og 25 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Risgd.*, *Hornskovgd.*, *Bromarkgde.*, *Ørsnæsgde.*, *Lundegde.* *Nymølle*, *Vaar Mølle*.

Farstrup S., en egen Sognekommune, hører under Aars-Slet Hrd.'s Jurisdiktion (Løgstør), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 357. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vaar.

Kirken, 1473 kaldet St. Mauriti og hans Stalbrødres Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Norddøren og eet Vindue (tilmuret) ere bevarede. Paa Skibets Sydside har ligget en, efter Sigende af Granit opf. Korsarm, der blev nedreven omtr. ved Midten af 19. Aarh. Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok fra gotisk Tid. Det overhævede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er i Renæssancestil, af Granit og Mursten. Alterbord af Granit med Relikviegemme, i hvilket fandtes en Blyæske med Relikvie (nu i Nationalmus.). Anselig Altertavle fra Midten af 17. Aarh.; i Midten-Nadveren. Paa Rammen Jørgen Seefelds, Barbara Friis', Karen Sehesteds og Tyge Kruses Vaabener, paa Fodstykket Jochum Poulsens og Karen Benzons, der 1723 lode Tavlen reparere og male. Smukke Malmstager med Aarst. 1585 og Juelernes, Friisernes og Bjørn Andersens Vaabener. Romansk Granitdøbefont med Menneskehoveder paa Kummen. Smuk Prædikestol i Renæssancestil, skænket af Bjørn Andersen og Karen Friis. I Taarnrummet et Orgel. I Koret Mindetavle over Forpagter paa Vaar og Hornskov Christen Fløy, † 1757. Ved Opgangen til Koret Ligsten over Joh. Nielsdatter Bugge, gift med Forpagter paa Vaar Lindegaard, † 1706. — Paa Kirkegaarden Monument over N. E. V. Hansen til Krastrup († 1875).

Krastrup (Kragstorp, Kragstrup) tilhørte i Middelalderen Vitskøl Kloster, der 1522 solgte den til Biskop i Viborg Jørgen Friis; den ejedes derpaa af dennes Slægtninge (Brodersønnen Jørgen F., † 1616, hans Søn Niels F., † 1639, hvilken sidste var saa forarmet, at Arvingerne gik fra Arv og Gæld), saa af Manderup Due, † omtr. 1660, dennes Søn Bernt D., † 1699, og dennes Søn Oberst Manderup D., † 1710. Hans Enke Charlotte Amalie Gøye ægtede Grev Chr. Rantzau til Brahesborg, der 1725 købte K. (42 Td. Hrtk.) med Gunderstedgd. (22) med Tiender og Gods (179 og 468 Td. Hrtk.) af Manderup Dues Søsken, navnlig Broderen Albr. Chrf. Dues Kreditorer. Han solgte 1756 disse Gaarde til Etatsr. Geert de Lichtenberg, der 1757 transporterede Skødet til Marcus Marcussen, senere Justitsr., der 1794 skødede dem (42 og 22 Td. Hrtk.) og Vaar (50) med Tiender og Gods (252 og 761 Td. Hrtk.) til sin Søn Poul Marcussen og Svigersøn U. C. Schmidten, hvilken sidste straks afstod sin Part

til Svogeren, der 1804 solgte K. (42, 135 og 201 Td. Hrtk.) til Hans Hansen. Den ejedes derpaa i mange Aar af dennes Familie, deribl. ovennævnte N. E. V. Hansen, indtil den blev solgt til Tregder, hvorefter den købtes af Overauditor Wolff, der straks solgte den 1892 for 260,000 Kr. til den nuv. Ejer H. J. P. C. Holm til Louisendal. — Den nuv. Hovedbygning, der er omgivet af Grave, over hvilke fører en muret Bro med 4 Løver af Cement, er opf. i 18. og Beg. af 19. Aarh. og bestaar af 4 sammenbyggede Fløje i 1 Stokv., de to af Grundmur, de to af Bindingsværk. En Del af Ladebygningerne er meget gammel, til Dels af Bindingsværk.

Vaar var en Avlsgaard under Vitskøl Kloster, kom ved Reform. til Kronen og blev 1573 tillige med Klosteret af Fr. II mageskiftet til Bjørn Andersen, med hvis Datter Else Bjørn V. kom til Jørgen Friis til Krastrup (en anden Datter Margr. Bjørn var g. m. Jørgen Ernst Vorm, der ogsaa havde Del i Gaarden), hvis Sønnen Kansleren Chr. F., † 1639, og Anders F. arvede den, men Kanslerens Søn Chr. F. mistede den 1647 ved Indførsel, som Jørgen Seefeld til Visborggd. gjorde hos ham. Jørgen S. ejede endnu 1661 V., men fra 1668 ejedes den af Dr. med. Niels Benzon († 1674), hans Son Gehejmer. Niels B., dennes Søn Konferensr. Peder B. († 1735), der 1718 solgte den med Tiender osv. (50 og 73 Td. Hrtk.) til sin Fætter, Justitsr. Jochum Poulsen († 1756), der ombyggede Gaarden 1722. Derefter var den forenet

Vaar.

med Krastrup og Gunderstedgd., til Enken Karen Benzon 1760 solgte den (50, 73 og 275 Td. Hrtk.) til M. Marcussen. Dennes Svigersøn U. C. Schmidten udkøbte 1794 sin Svoger P. Marcussen af V. og solgte den (34, 22 og 54 Td. Hrtk.) 1803 til Generalauditor H. J. Lindahl og Birkedommer Bendix Claudi. Senere købte Wulf Salomon den for 26,000 Rd. og frasolgte efterhaanden det meste af Bøndergodset; 1809 solgte han den til et Konsortium. Senere ejedes den fra 1810 til 1856 af Jak. Trøjel, fra 1856 af V. Buchtrup og fra 1871 af E. Helms, der 1889 solgte den for 230,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægerm. G. Wolff Snedorff til Grevensvænge. — Bjørn Andersen opførte Gaarden af Bindingsværk paa en Banke paa den Plads, hvor nu Ladebygningerne staa. Da den brændte 1587, lod Enken Karen Friis neden for Banken ved Aaen opføre en ny, 1590 fuldendt Hovedbygning, af Grundmur, i 3 Fløje i 2 Stokv. med Taarn og Spir og svære hvalvede Kældere af Granit; 1722 lod Joch. Poulsen Gaarden ombygge, idet han nedrev den ene Fløj og Taarnet samt nedbrød det øverste Stokv., saa at der nu kun staaer to Fløje i 1 Stokv.; de hvalvede Kældere ere nu til Dels odelagte. En Sandstenstavle med Karen Friis' og Mandens Vaabener og en lang Indskr. paa den østl. Fløj ind til Gaarden minder saavel om hendes Opførelse af Bygningen som om Poulsens Ombygning. Poulsen udfyldte tillige Gravene og lod dem udlægge til Have.

Kjølbygaard ejedes vistnok 1410 af Hr. Christiern Nielsen (Munk), der da var „Foged“ i Slet Hrd. Hans Søn Hr. Niels Christiernsen skrev sig 1462 og 1470 til

K., men dennes Son Niels Nielsen solgte den 1492 til Biskop Niels Glob i Viborg. Siden ejedes den af Fru Else Bjørn, Jørgen Friis', og blev paa Skiftet efter hende udlagt til Sønnen Chr. Friis, som 1610 mageskiftede den til sin Fader.

Hornsgaard var 1760 en Forpagtergaard (17 Td. Hrtk.) under Vaar. U. C. Schmidten solgte den med Tiendør (16 og 8 Td. Hrtk.) og 10 jordløse Huse for 7000 Rd. til Forpagter Søren Hauerlef, der 1796 opførte Hovedbygningen af Egebindingsværk. Nuv. Ejer er P. Winther, hvis Familie har haft den siden 1831.

Ved Lundegaarde har der tidligere staaet en Kirke (Skibets Længde omtr. 45, Korets 23 F.), hvis Grundsten ere benyttede til Bygningsbrug, men Tomten ses endnu. S. V. for den ses Spor af et lavt Dige; ved Udgravning er der fundet Skeletter. Paa Mariebjærget ved Kjølbj findes *Mariekilde*, som har været Sundhedskilde.

Lundby Sogn, Anneks til Farstrup, omgives af dette, Ajstrup, Gundersted, Ovdруп og Salling Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Løgstør. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Løgstør til Nibe.

Fladeindholdet 1896: 3179 Td. Ld., hvoraf 694 besaaede (deraf med Rug 194, Byg 112, Havre 294, Blandsæd til Modenhed 5, Grøntf. 20, Kartofler 45, andre Rodfr. 19, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 593, Høslæt, Brak, Eng m. m. 440, Have 9, Skov 11, Moser 27, Kær og Fælleder 392, Heder 951, Stenmarker m. v. 16, Veje og Byggegr. 36, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 570 Stkr. Hornkvæg (deraf 198 Køer), 902 Faar, 165 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 81 Td.; 19 Selvejrgaarde med 71, 39 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 308 (1801: 212, 1840: 253, 1860: 290, 1880: 296), boede i 54 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 211 af Jordbrug, 44 af Industri, 9 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lundby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle; *Frejstrup*. *Erkildstrup*, Gde. og Huse; *Mølgaard* med Vandmølle; *Bellofte*, Gd.; *Dybvadgd.* med Teglværk; *Fredsgd.*, *Hylkjærgd.*, *Brusaa Vandmølle*.

Lundby S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette, samt 5. Udskrivningskr. 358. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, enkelte Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Syddøren tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, er vistnok fra gotisk Tid. Taarnrummet, nu Materialhus, havde før Spidsbue ind til Skibet, men denne er nu lukket. Vaabehuset er nyt. Alterbord af Granit. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i sen Renæssancestil med Joch. Poulsens og Karen Benzons Vaabener.

Lundby var tidligere Anneks til Sebber Sogn; ved Reskr. af $\frac{10}{11}$ 1819 blev det Anneks til Farstrup, medens Ajstrup, der indtil da havde været Anneks til Farstrup, henlagdes til Sebber.

Ved Hylkjærgaard er der fredlyst en Gravhøj.

Sebber Sogn omgives af Annekset Ajstrup, Farstrup Sogn og Limfjorden (Nibe Bredn. og Sebbesund). Kirken, mod S. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil Ø. for Løgstør og $\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Nibe. De noget højtliggende og ujævne (Sebber Trehøje, 187 F., 59 M., med trig. Station), mod N. Ø helt lave Jorder ere skarpsandede og sandmuldede. Til Sognet høre nogle ubeboede Holme i Limfjorden, *Klosterholm*, 38 Td. Ld., og *Startollerne*, omtr. 30 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 2199 Td. Ld., hvoraf 631 besaaede (deraf med Rug 208, Byg 130, Havre 204, Grøntf. 3, Kartofler 75, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 538, Høslæt, Brak, Eng m. m. 568, Have 14, Skov 28, Moser 87, Kær og Fælleder

202, Heder 98, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 712 Stkr. Hornkv. (deraf 284 Køer), 1046 Faar og 239 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 113 Td.; 23 Selvejergaarde med 94, 3 Fæstegd. med 8 og 111 Huse med 9 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 707 (1801: 721, 1840: 833, 1860: 782, 1880: 749), boede i 161 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 305 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 113 af Industri, 26 af Handel, 41 af Skibsfart, 79 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 60 vare under Fattigv.

I Sognet *Sebbekloster Kirke*, ved Hovedgaarden Sebbekloster, og Byerne: *Barmær* (1252: Barnæmyræ) med Præstegd. og Andelsmejeri; *Valsted* med Landingssted; *Sebbersund* med Kro og Bro over Sebbersund til Bislev S., Hornum Hrd. (se S. 459). *Sebber Skole* med Forskole, mellem de tre Byer. Hovedgaarden *Sebbekloster* har 20 Td. Hrtk., omtr. 575 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 35 Skov (i Ajstrup S.), 30 Plantage, 100 Hede, 50 Mose, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle, $4\frac{1}{2}$ Td. Hrtk. Fæstegods og Sebber Sogns Konge- og Kirketiende. *Valstedgaard* har $12\frac{3}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 190 Td. Ld., hvoraf 95 Kær og Eng, 5 Gaardspl. og Have, Resten Ager; to Huse. *Munkgaard. Vandsted, Gd., Svinestedsd., Munkholm, Gd.*

Sebber S., en egen Sognekommune, hører under Hornum Hrd.'s Jurisdiktion (Nibe), Aalborg Amtstue- og Nibe Lægedistr., 7. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 359. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sebbekloster.

Kirken bestaar af Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Af den oprindelige, i romansk Tid opførte Klosterkirke staar nu kun den østl. Del af Skibet tilbage, bygget af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To Vinduer (nu tilmurede) og Nordøren ere bevarede. Kirken har intet Kor, men tresidet Afslutning i Forlængelse af Skibet. I gotisk eller tidlig Renæssancetid blev den vestl. Del af Skibet nedreven, Sidemurene forlængedes af Mursten i Munkeskifte, de ydre Vægge i Skibets nederste Del omsattes, til Dels med Mursten, og Syddøren forhøjedes. Vistnok samtidig opførtes Taarnet, af Kvadre og Mursten i Munkeskifte. Taarnrummet havde ind til Skibet en senere tilmuret Spidsbue. Vaabenhuset er opf. i Renæssancetiden, af Mursten, med Kamgavle. Anselig udskaaen Altertavle (Nadveren) fra 1750. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol og et Pulpitur i Skibets Vestende ere fra 18. Aarh. I Skibets Loft en Malmlysekroner og to fuldriggede Skibe. Epitafium over Jørgen Gleerup til Sebbekloster, † 1727, og Else Hansdatter, † 1731, Ligsten over Jørgen Brockenhuus, † 1634, [over Karen Albretdatter, J. Gleerups første Hustru, over Oluf Brockenhuus til Sebbegaard, † 1608, og Hustru Else Steen, † 1616. I Kirkens Østende en udhugget Sten med 3 Menneskefigurer, Løvværk og Indskrift, efter Sigende fra St. Nicolai Kirke (se ndfr.).

Sebbekloster eller *Sebbergaard* var i Middelalderen et Kloster, som hørte under Viborg Bispestol, men hvis Stiftelsestid er ukendt (første Gang nævnt 1268). Det husede Nonner, vistnok af Benediktinerordenen, og styredes af en Priorisse og en oftest adelig Prior, der beskikkedes af Viborgbispen. Af dets Jordegods omtales bl. a. nogle Gaarde og Byggesteder i Ejdrup og Blære Sogne. 1520 paatænkte Bisp Jørgen Friis at overflytte Nonnerne i Vor Frue Kloster i Aalb. hertil. I hans Tid havde Klosteret sin værste Trængselstid; 1528 forlenede han det paa Livstid til sin Halvbroder, Viborgkantoren Niels Friis, men denne forsømte Klosteret i den Grad, at Nonnerne maatte klage til Kongen (de fik ikke deres retmæssige aarl. Provent; Bygningerne forfaldt, saa „at de ikke kunde ligge tørt paa deres Sovehus for Regn“); en i den Anledn. nedsat kgl. Kommission fradømte ham derfor ogsaa 1529 Forleningen, som han rigtignok snart efter synes at have faaet igen. Ved Reformationen blev Klosteret inddraget under Kronen og 1537 givet Chr. Friis i Forlening, bl. a. mod at han skulde underholde de tilbageblevne Nonner; 1561 forlenede Fr. II det til sin Moders Hofmesterinde Fru Anna Gløb, Jørgen Urnes Enke, og 1581 mageskiftede han det til Oluf Brockenhuus, † 1608. Det ejedes saa af hans Søn Joh. B., † 1619, dennes Fætter Jørgen B., † 1634, dennes Søner Sivert, Frands, Joh. og Ove, hvilken sidste dog 1670 tilskødede sin Broder Joh. sin Part i S. (7 og 68 Td. Hrtk.).

Johans Sønner Peder, Jørgen og Casp. Chr. B. skrev sig saa til S.; sidstn. fik 1677 Skøde paa sit Sødskendebarn Sophie Amalie B.'s Part i S., men 1697 solgte han Gaarden (26, 3 og 96 Td Hrtk.) for 14,148 Rd. til Borger i Aalborg Anders Madsen Klæstrup, † 1707, hvis Arvinger 1708 solgte den til den tidligere Forpagter af Gaarden, Jørgen Gleerup, † 1727, hvorefter Sønnen Bagge Jørgensen G., † 1750, overtog S. (26, 23 og 300 Td. Hrtk.) ved Moderens Død 1731; hans Enke Henrikke Margr. Holst solgte 1781 S. (26, 23 og 220 Td. Hrtk.) til Svigersønnen Prokurator P. Lund, † 1791, for 24,000 Rd. Hans Enke Marie Gleerup ægtede 1793 Huslæreren C. P. Swindt (skilt fra ham 1797). Efter Marie Gleerups Død 1805 købtes S. 1806 af Baron Juel og Justitsraad Møller, som ved Auktion 1810 solgte den for 95,200 Rd. til Amtsforsvalter H. Svanholm, som overlod den 1835 til sine Brodersønner Andr. og P. Svanholm; den sidste, † 1882, blev Eneejer 1838; nu ejes den af dennes Søn J. Chr. S. — Af Klosterbygningerne er der nu intet andet tilbage end en Del af Kirken. Den nuv. Hovedbygning, lidt S. V. for Kirken, 3 Fleje i 1 Stokv., er antagelig fra 18. Aarh., oprindl. af Bindingsværk, de to nu af Grundmur. Ladebygningerne ere opf. efter en Brand 1833. (Se Saml. til j. Hist. VII S. 67 fig., og C. Svanholm, Notitser om S. og dets Ejere, Aalborg 1885).

Ved Sebberkloster ligger en fordum hellig Kilde, *St. Poul's Kilde*.

Paa *St. Nicolai Bjærg*, en høj Banke, der ligger lige V. for Vejen fra Sebbersund, og som skal have været en Ø i gamle Dage, har der staaet en Kirke. Grunden opgravedes 1880 i Anl. af Sebbersundbroens Bygning. Kirken har haft et 44 F. langt og 26 F. bredt Skib og et 20 F. langt og 19 F. bredt Kor. Levninger af Kalk betegne endnu Stedet.

Ved Sebber er fredlyst en Gravhøj, den sydligste af „Trehøjene“.

Ajstrup Sogn, Anneks til Sebber, omgives af dette, Farstrup, Lundby og Gundersted Sogne samt Aars Hrd. (Ejdrup S.) og Limfjorden (Sebbersund). Kirken, noget østl., ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Løgstør og 1 Mil S. V. for Nibe. De mod V. noget højtliggende, i det hele ujævne Jorder ere skarpsandede og muldsandede. Gennem Sognet løber *Kyø Aa*. Halvdelen af *Vaar-* og *Kyø Holm* hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2329 Td. Ld., hvoraf 640 besaaede (deraf med Rug 171, Byg 88, Havre 211, Boghvede 6, Bælgsæd 9, Spergel 13, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 6, Grøntf. 54, Kartofler 61, andre Rodfr. 18), Afgræsn. 620, Høslæt, Brak, Eng m. m. 419, Have 7, Skov 34, Moser 4, Kær og Fælleder 47, Heder 519, Veje og Byggegr. 30, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 82 Heste, 465 Stkr. Hornkv. (deraf 216 Køer), 779 Faar, 169 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 72 Td.; 22 Selvejergaarde med 61, 1 Arvefæstegd. med 3, 25 Huse med 8 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 307 (1801: 199, 1840: 335, 1860: 329, 1880: 317), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomh., 235 af Jordbr., 25 af Industri, 2 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Store-Ajstrup* med Kirke og Skole. *Skovhuse*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Kyø* har 14 Td. Hrtk., omtr. 450 Td. Ld., hvoraf 60 Eng og Mose, 30 Skov, 60 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Ajstrupgd.*, *Kyødale*, Gd., *Viderupgd.* *Røde Vandmølle*.

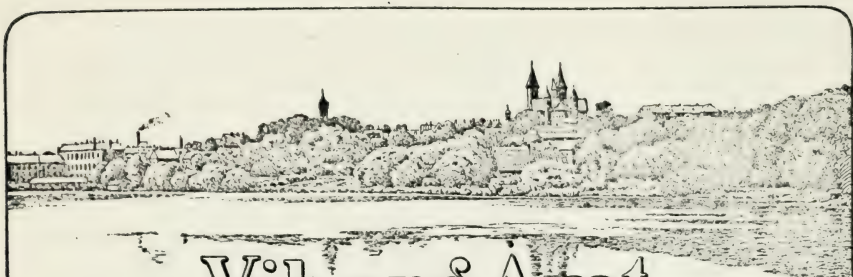
Ajstrup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 360. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et oprindl. Vindue og Norddøren ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, er fra gotisk eller Renæssancetid. Taarnrummet, nu Vaabenhus, havde tidligere ind til Skibet en nu tilmuret Spidsbue. Kirken er restaur. 1869. Ny Altertavle med Thorvaldsens Kristus og ny Prædikestol. Romansk Granitdøbefont med kløverbladformet Kumme. I Koret Ligsten over Mathias Mørch til *Kyø*, † 1741, og Hustru Karen Jørgensdatter Gleerup.

Kyø ejedes alt ved Aar 1400 af Slægten Tornekrands og tilhorte følgende af denne Slægt: Mikkel Nielsen 1401, Christiern Mikkelsen 1458, Mikkel Christiernsen 1479, Niels Christiernsen, † 1510, Erik Nielsen 1533, Mikkel Nielsen, † 1552, Niels Mikkelsen, † 1586; dennes Søn Mikkel Nielsen, † 1652 som Slægtens sidste Mand, solgte K. til Jørgen Due, som atter solgte den til Axel Rosenkrantz, der formodentlig solgte den til sin Svoger Just Høg, som 1626 afhændede den til Kansleren Chr. Friis. Antagelig kom den paa samme Vis som Vaar ved Indførsel til Jørg. Seefeld, som ejede den 1662, og hvis Søn Ulr. S. 1668 solgte den (36 Td. Hrtk.) til Albrecht Itzen i Kbh.; dennes Svigersøn Joh. Ad. de Clerque solgte 1711 K. (26 Td. Hrtk.) for 4000 Rd. til Justitsr. Peder Benzon til Vaar, der 1718 afhændede den til Mathias Mørch, † 1741, hvis Enke Karen Gleerup døde her 1748. Den kom saa til Assessor Gleerups Enke Henrikke Margr. Holst (se S. 551), der først 1758 gav sin Svigersøn Matt. Johs. Wederkinck Skøde paa K. (27, 29 og 250 Td. Hrtk.) for 13,080 Rd., men 1779 solgte den til sin anden Svigersøn P. Lund for 17,800 Rd. Dennes Enke Marie Gleerup ægtede 1793 C. P. Swindt, som 1797 skødede K. (27, 29 og 265 Td. Hrtk.) for 37,000 Rd. til M. N. Monrad, der straks efter solgte den (22, 18 og 55 Td. Hrtk.) for 22,500 Rd. til Fru Sophie Magd. Poulson, f. Dietrich, som 1803 solgte den for 26,000 Rd. til Sam. Dan. Warburg og Wulf Salomon fra Hamborg. Senere har den været ejet af M. Steinthal, Grosserer Olsen, Kbh., og Kmhr. Hofchef Greve A. L. F. Tramp, † 1863, hvis Søn, Lieutn. Greve Chr. T. nu ejer den. — Den grundmurede Hovedbygning, er opf. 1875 efter Tegn. af Arkitekt H. C. Stilling.

Ved Kyø er der fredlyst en Gruppe af 8 Gravhøje, ved St. Ajstrup en Høj med en 10 F. lang Stenkiste fra Slutn. af Stenalderen.

Ajstrup var tidligere Anneks til Farstrup Sogn og blev fra 1819 Anneks til Sebber.

Viborg Amt.

A.M.
1900.

Viborg Amt, den midterste Del af Nørrejylland, er det eneste jydsk Amt, der ikke berøres af Havet. Det begrænses mod N. af Limfjorden (Venø Bugt, Kaas Bredn., Lysen Bredn., Salling Sund, Livø Bredn., Risgaarde Bredn., Hvalpsund, Skive Fjord, Lovns Bredn. og Hjarbæk Fjord), i hvilken det udsender Halvøen Sallingland — N. for denne ligger Øen Fur, der ogsaa hører til Amtet —, og Aalborg Amt (Gislum Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa, mod Ø. af Randers Amt (Onsild, Nørhald, Støvring og Galten Hrd.), mod S. Ø. og S. af Aarhus Amt (Sabro, Gjern og Vrads Hrd.), fra hvilket det paa en Strækning skilles ved Gudenaå og Silkeborg-Langso, og mod V. af Ringkjøbing Amt (Hammerum og Ginding Hrd.), mod hvilket Skive Aa danner Grænsen. Overfladen er i det hele højtliggende, i den nordlige Del mere jævn, mod Ø. og S. til Dels stærkt bakket (Dejehøj, 345 F., 108 M., Store Hørbyhøj ved Amtets Sydspids, 417 F., 130 M., Rishøj, 336 F., 105,5 M., Lyshøj, 299 F., 96 M.), i hele Amtet med Dalstrøg langs Aærne, der bugte sig mellem Bakkerne. Sallingland er et i det hele temmelig jævnt Plateau paa henvend 100 F. Højde (Byhøj, 160 F., 50 M., Urhøje, 169 F., 53 M.), men ligeledes gennemskåret af Lavninger. I flere af Herrederne findes store Hedestrækninger, og paa Vestgrænsen danner Alheden en vidtstrakt, ensformig Slette, der skraaner mod V. og S. ned til Skive Aa. M. H. t. Frugtbarheden frembyder Amtet store Forskelligheder, men er i det hele af ringe Beskaffenhed, naar undtages den nordlige Del af Salling, der har gode Agerjorder. Ved Matr. gik der gnmstl. $27\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (363 Td. Hrtk. paa 1 □ Mil, svarende til Takst 4,5); i gnmstl. Frugtbarhed staa af de jydsk Amtet kun Aalborg, Hjørring, Ribe og Ringkjøbing Amtet lavere. I Midten af Amtet findes en Del mindre Søer. Af de mange Vandløb nævnes, foruden de ved Grænsen omtalte, Jordbro Aa, Skals Aa og Simsted Aa, alle til Limfjorden, samt Alling Aa, Tange Aa og Nørreaa, alle til Gudenaå.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: $54,93$ □ Mil ($302,4$ □ Km.), og kun Ribe og Ringkjøbing Amtet ere større. Af det samlede

Fladeindhold udgøre de to Købstæder 1,05 □ Mil (57,8 □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Soplanens Vandareal (3750 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $\frac{16}{7}$ 1896 til 544,524 Td. Ld. (omtr. 299,488 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 181,861 (deraf med Hvede 180, Rug 42,309, Byg 26,611 — omtr. Halvdelen 6-radet —, Havre 80,084 — omtr. Halvdelen graa H. —, Blandsæd til Modenhed 6293, Boghvede 2839, Bælgsæd 352, Spergel 1087, Frøavl 88, Kartofler 7877, Gulerødder 292, Foderroer 9107, Grøntfoder 4676, Havesager m. m. 64); der henlaa til Brak 33,441, til Høslæt 24,417 og Afgræsning 126,194; Engarealet var 34,789. Fladeindholdet af Have var 3163, af Skov 24,532 bevoksede og 1722 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 10,761, Kær og Fællede 15,968, Hegn og Læplantninger 543, Byggegrunde, Veje osv. 11,551 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 72,848, Flyvesand med 330 og Stenmarker med 702 og endelig af Vandareal foruden Søplanen 1706 Td. Ld. I Kornarealet spiller Dyrkningen af Havre, ligesom i Thisted og Aalborg Amter, den overvejende Rolle, idet over Halvdelen af det saml. Kornareal anvendes hertil; men ogsaa Rugarealet er betydeligt og staar kun tilbage for Ringkjøbing Amts; derimod er Hvededyrkningen ganske forsvindende, og m. H. t. Bygavlen staar det ogsaa tilbage for de frugtbarere østjydske Amter. Af de øvrige Høstafgrøder nævnes Boghvede og Spergel, ligesom der er betydelig Avl af Kartofler og Foderroer. Arealerne til Grøntfoder, men dog navnlig til Afgræsning ere meget betydelige, og kun i de to vestjydske Amter ere de større. Brakarealet er ret stort i Forhold til de besaaede Strækninger, men staar dog tilbage for de østjydske Amters. Der er store Engarealer, selv om de have større Betydning i de to vestl. og de nordl. Amter. Arealet af Skov er ikke stort (Statsskovene: Viborg Skovdistrikt, i alt 7614 Td. Ld.), derimod findes en Del Moser og Kær. Inden for de ubenyttede Arealer er Hedearalet meget stort, over 7 □ Mil, langt større end i Alm. i de jydske Amter, men dog meget mindre end i Ringkjøbing og Ribe Amter.

Af Husdyr fandtes $\frac{15}{7}$ 1898: 27,506 Heste, 117,237 Stkr. Hornkvæg (deraf 62,938 Malkekøer), 124,656 Faar, 58,063 Svin, 4 Æsler, 2040 Geder og 2735 Kaniner. Kvægavlen er af stor Betydning, men paa Grund af de store uopdyrkede Strækninger maa Kreaturstyrken i Forhold til Arealet blive mindre end i de østl. og nordl. Amter, men langt større end i de vestl., i Forhold til Folkemængden bliver Ordenen omvendt; her staar Amtet højere end de mere tæt befolkede østl. og nordl. Amter, men lavere end de vestl. Det er især Antallet af Faar (kun Ringkjøbing Amt har flere) og Hornkvæg, som er meget stort, og Studefedning spiller endnu en betydelig Rolle; Amtet har ogsaa absolut set det største Antal Stude. Antallet af Heste er stort og i stærk Stigning, hvorfor ogsaa de yngste Aldersklasser — Føl og Plage — ere stærkt repræsenterede. Faareavlen

er i Nedgang i den nyeste Tid, mednes derimod Antallet af Svin har været stærkt stigende, hvilket til Dels ogsaa gælder Malkekøerne. Hingste og Tyre høre aldeles overvejende til jydsk Race; af Væderne ere de fleste af Landracen, men der findes dog ogsaa en Del af Southdown- og Dishleyracen. Inden for Fjerkræavlens er Hønseholdet ret udbredt; der fandtes 1898: 413,609 Høns, 1466 Kalkuner, 17,284 Ænder og 16,130 Gæs. Antallet af Bistader var ret betydeligt — 9623 — og staar kun tilbage for de to vestjydske Amters.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1899: 19,372 Td.; deraf var Købstædernes 302. Landdistrikternes Hrtk. fordelte sig $\frac{1}{1}$ 1895 saaledes, at der fandtes 68 større Landbrug paa 12 Td. Hrtk. og derover med 1748 Td., 4844 Bøndergaard (1-12 Td. Hrtk.) med 14,698 Td., 8701 Huse (under 1 Td. Hrtk.) med 2532 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 92 Td. Hrtk. Endvidere var der 2566 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4742 med 15,780 Td. Hrtk. Selvejergaarde, 131 med 514 Td. Hrtk. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte og 39 med 152 Td. Hrtk. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Afsamtlige Huse vare 10,443 med 2500 Td. Hrtk. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1894 jordløse. Af Fæste- og Lejehuse fandtes 824 med 32 Td. Hrtk., deraf 672 jordløse. Ligesom i de andre jydske Amters med lav Bonitering findes der kun faa Gaarde med et større Hartkornstilliggende; derimod er Antallet af Gaarde med 4-8 og navnlig med 2-4 Td. Hrtk. meget stort; af sidstn. Klasse tæller Amtet saaledes flest af Landets Amters, og ogsaa de mindste Gaardbrug ere stærkt repræsenterede her; Amtets store Udstrækning medfører i øvrigt, at der i det hele maa findes et ret stort Antal Brug, selv om det i saa Henseende staar tilbage for de frugtbarere østjydske Amters og for det endnu større Ringkjøbing Amt. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det aldeles overvejende; af Arvefæstegaarde findes der nogle, men Antallet er ikke stort, selv om intet andet jydsk Amt har saa mange. Ogsaa inden for Husbruget er Selveje det almindeligste. Af de jordløse Huse — kun Hjørring Amt har flere i Jylland — ere selvfølgelig ikke faa i Leje m. v.

Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890: 100,777 (1801: 41,564, 1840: 55,705, 1860: 71,557, 1880: 93,369), hvoraf Købstæderne 12,099 og Landdistrikterne 88,678. M. H. t. til Befolkningstætheden staar Amtet langt tilbage for de tre østl. Amters og er ogsaa ringere befolket end noget af de tre nordl., men tættere befolket end Ringkjøbing og Ribe Amters. Paa 1 □ Mil kom der i 1890: 1830 Mennesker (33,23 paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgerne, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at 5644 levede af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd,

Læger, Sagførere, Lærere, Videnskabsmænd osv.), 59,428 horte til Jordbrugernes Klasse, 343 til Gartnerens, 1558 til Fiskernes, 16,501 til de industridrivendes, 4232 til de handlendes, 91 til de søfarendes; der var 6366, som horte til Gruppen „andre Erhverv“, hovedsagelig „forskellig Daglejvirk-somhed“, 4388 levede af deres Midler, og 2226 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er Hovederhvervet og, som det ses, gav det omtr. $\frac{3}{5}$ af Befolkningen Underhold, hvilket er forholdsvis mere end i Alm. i Landets Amter; Søfart og Fiskeri ere selvfølgelig ikke betydelige. I Sammenligning med de andre jyske Amter er ogsaa Industri og Handel af underordnet Betydning, hvorimod forholdsvis mange leve af deres Midler.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $\frac{1}{4}$ 1898- $\frac{31}{3}$ 1899. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraadskredsens Hrtk. 305,078 — 16 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 2108, Indtægt af Aktiver 17,496, Statstilskud til Viborg-Aalestrupbanen 140,000 Kr.; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 132,665, Medicinalvæsen 40,391, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 65,090, Amtsskolefond 25,740, Dyrlægevæsen 3736, Reguler-ing af Vandløb 1407, Amtsraadet 4512 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $\frac{31}{3}$ 1899 i Panteobligationer og Kapitaler 681,658 Kr., i andre Kapi-taler 946,228 Kr., hvoraf største Delen er anvendt til Viborg-Aalestrupbanen, og faste Ejendomme til Værdi af 483,580 Kr., men skyldte 1,414,945 Kr. bort. Amtsfattigkassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 2433, i Anl. af afsindiges og Idioters Underhold m. v. 8287 og som Bidrag til Sognekommunernes Fattigvæsen 9509, og fik sine væsentligste Indtægter fra $\frac{1}{4}$ pCt. Afgiften 548, Bøder 823, i Henhold til Plak. 1845: 821, Indtægt af Aktiver 2457 samt i Tilskud fra Amtsfonden 18,000 Kr. Amtsfattigkassen ejede $\frac{31}{3}$ 1899: 38,976 Kr.; desuden bestyres under Kassen Legatmidler til samlet Beløb af 30,136 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1898: paa Hartkornet 428,660 (gmnstl. c. $22\frac{1}{2}$ pr. Td. Hrtk.), paa Formue og Lejlighed 249,357, Indtægt af Aktiver 20,765, Afgifter efter Næringsloven 38,806; desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til samlet Værdi af 36,824 Kr. De væsentligste Ud-gifter vare: Fattigvæsen 221,127, Skolevæsen 279,455, Alderdomsunderst. 141,387 — s. A. modtoges 60,187 i Statstilskud —, Vejvæsen 78,758, Ud-gift ved Sogneraadene 12,478. Sognekommunerne ejede i Slutn. af 1898: i Kapitaler 133,129 Kr., i faste Ejendomme 2,651,126 og skyldte 1,260,684 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til samlet Beløb af 133,607 Kr. Hvad Beskatningens Højde angaar, staar Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) over Jyllands som Gnmst. — kun Hjør-ring Amt staar med et højere Beløb —, medens Formue- og Lejlighedsskatten udregnet pr. Td. Hrtk. er en Del lavere end Landsdelenes Gennemsnit, kun

Randers og Aalborg Amter staa med lavere Beløb. Lægges de to Skattebeløb sammen, bliver det samlede Beløb ikke meget højere end for Jylland i Gnmst.; lavere Beløb have Randers, Aarhus Amtsraads-kreds, Vejle og Aalborg Amter. Skatten pr. Td. produktivt Areal er forh. lav, men Udbyttet er jo heller ikke saa stort som andre Steder; de to vestjydske og Aalborg Amt have lavere Beløb pr. Td. Ld. I Forhold til Høstværdien er det kun i Ringkjøbing og Aalborg Amter, at Skatterne udgøre et mindre Beløb.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Viborg* og *Skive* og Herrederne: *Hindborg*, *Harre*, *Nørre*, *Rødning*, tilsammen Sallingland, *Fjends*, *Rinds*, *Nørlyng*, *Sønderlyng*, *Middelsom*, *Lysgaard*, *Hids* og *Hovlbjærg*.

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 76 Sognekommuner.

En Del af Amtet (Købstaden Skive, Sallingland og Fjends Herreder) udgør sammen med Thisted og en Del af Ringkjøbing Amt 8. Landstingskreds, medens Resten hører til 9. Landstingskreds. Amtet har 5 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet dels under Viborg, dels under Aarhus Stift. Det omfatter 6 Provstier (hvoraf det sidste under Aarhus Stift): 1) Viborg Købstads, 2) Sallinglands 4 Herreders, 3) Fjends, 4) Rinds og Nørlyng, 5) Middelsom og Sønderlyng og 6) Lysgaard, Hids og Hovlbjærg.

I jurisdiktionel Henseende omfatter Amtet, foruden de 2 Købstadsjurisdiktioner, 4 Landjurisdiktioner: 1) Sallinglands 4 Herreders, 2) Fjends og Nørlyng Herreders, 3) Middelsom og Sønderlyng Herreders samt en Del af Hovlbjærg Herreds, 4) Lysgaard og Hids Herreder samt en Del af Hovlbjærg Herred. Rinds Herred er forenet til een Jurisdiktion med Gislum Herred i Aalborg Amt, og største Delen af Hovlbjærg Herred udgør en Del af Frijsenborg-Favrskov Birk (hvis øvrige Dele hører under Aarhus Amt).

Amtet hører til 5. Udskrivningskreds og til Viborg-Thisted Amters Stiftsfysikat; der er 3 Lægedistrikter: 1) Viborg, 2) Skive og 3) Sjørup Distrikt, medens Hids Hrd. hører til Silkeborg Distr., største Delen af Hovlbjærg Herred hører til Frijsenborg Lægedistr. samt en Del af Middelsom, Sønderlyng, Nørlyng og Rinds høre til Randers, Hobro og Farsø Distrikter. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet eet Amtstuedistrikt. Amtet har for Tiden 5 Branddirektorater: 2 for Købstæderne og 3 for Landdistrikterne (et for Nørlyng, Lysgaard og en Del af Middelsom og Sønderlyng Hrd., et for Sallingland og Fjends Hrd., et for Hids Hrd.); Rinds Hrd. hører til Hobro, Dele af Middelsom og Sønderlyng til Randers og Hovlbjærg til Hammel Branddirektorat.

Viborg Amt hørte i Middelalderen til *Sallingsyssel* (Sallingland og Fjends Hrd.), *Himmeryssel* (Rinds Hrd.), *Ommersyssel* (Middelsom, Nør- og Sønderlyng Hrd.),

Loversyssel (Lysgaard og Hids Hrd.) og *Aabosyssel* (Hovlbjærg Hrd.). Fra 1660 bestod det for største Delen af *Skivehus Amt* (Sallingland) og *Hald Amt* (Fjends, Middelsom, Nørlyng og Rinds Hrd.), medens Sønderlyng og Hovlbjærg Hrd. hørte til *Dronningborg* og Lysgaard og Hids Hrd. til *Silkeborg Amt*. Ved Res. af 10/3 1794 oprettedes Viborg Amt ved Forening af Skivehus og Hald Amter samt Hovlbjærg og Sønderlyng Herreder af Dronningborg Amt; 1821 henlagdes endelig Hids Hrd. til det.

Litt.: *St. St. Blicher*, V. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1839. — Festskr. ved V. Amts landøkon. Forenings Jubilæum, Viborg 1896.

Viborg

1421

Viborg Købstad ligger omtr. i Midten af Nørrejylland, i Nørlyng Hrd., under $56^{\circ} 27' 2,65''$ n. Br. og $3^{\circ} 9' 58,91''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Domkirkens Kor). Den ligger højt paa en Bakke, som mod V. gaar over i et større Bakke- drag, mens kraaner ned mod S. og Ø. og mod Ø. begrænses af den omtr. 500 Td. Ld. store, 7000 Al. lange og 800 Alen brede Viborg Sø, der deles i to omtr.

lige store Søer — Nørre- og Søndersø — ved en 1854-55 anlagt Dæmning med en Stenbro, hvorover Landevejen fra Randers fører ind til Byen (den tidligere Dæmning med en Træbro anlagdes 1812 lidt N. for den nuv. af Asmildklosters Ejer). Søen har Tilløb N. fra og Aflob mod S. Ø. gennem Mølleaa til Nørreaa. Særlig smukt tager Byen sig ud fra Randersvejen (se Vignetten S. 553). Det højeste Punkt er ved Provinsarkivet,

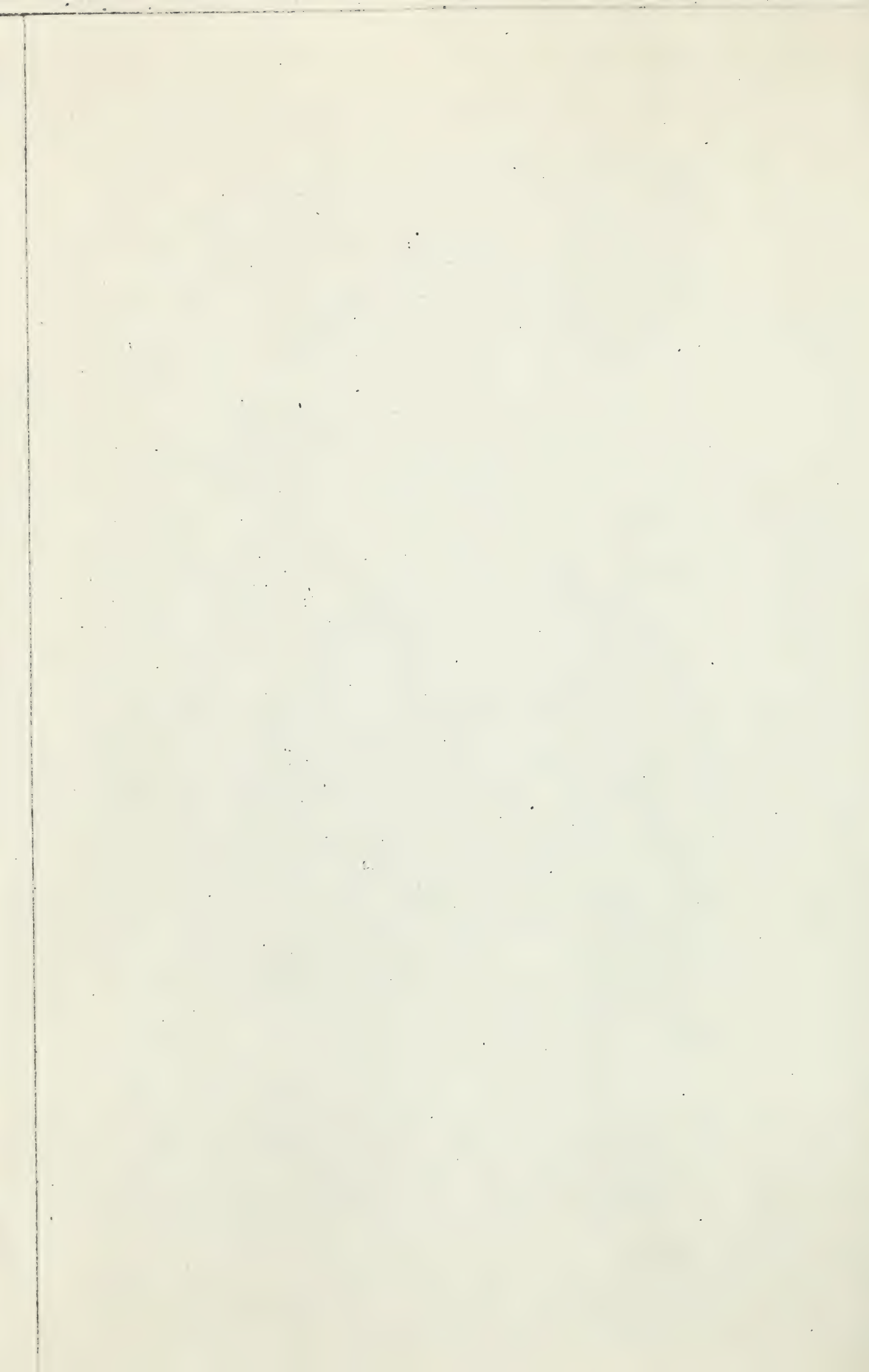
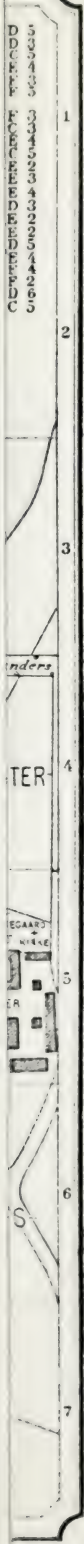

Fig. 10

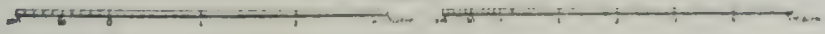

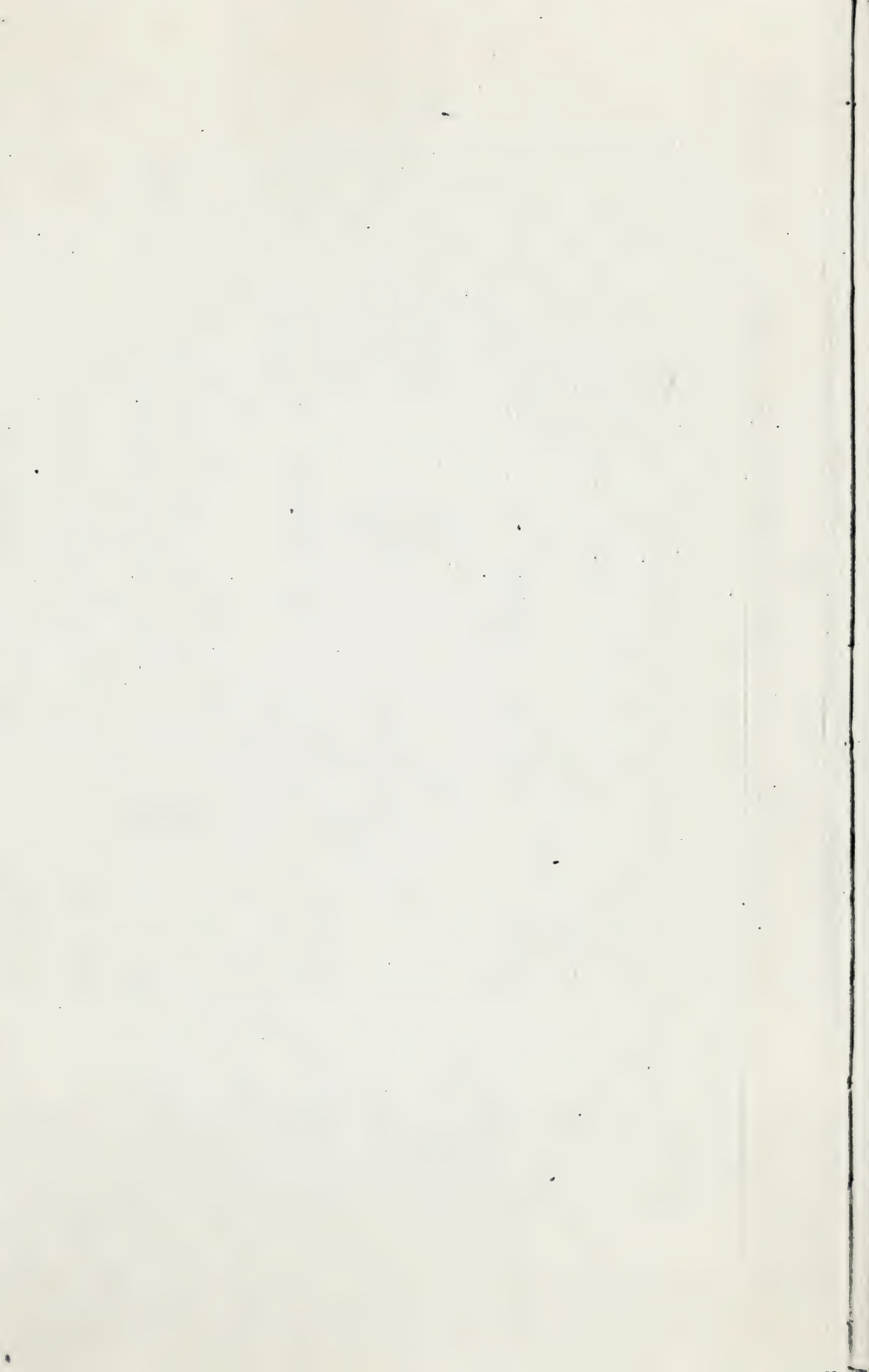
VIBORG.

- 1 Amstel
- 2 Gylden Bøje
- 3 Gylden Bøje
- 4 Gylden Bøje
- 5 Gylden Bøje
- 6 Gylden Bøje
- 7 Gylden Bøje
- 8 Gylden Bøje
- 9 Gylden Bøje
- 10 Gylden Bøje
- 11 Gylden Bøje
- 12 Gylden Bøje
- 13 Gylden Bøje
- 14 Gylden Bøje
- 15 Gylden Bøje
- 16 Gylden Bøje
- 17 Gylden Bøje
- 18 Gylden Bøje
- 19 Gylden Bøje
- 20 Gylden Bøje
- 21 Gylden Bøje
- 22 Gylden Bøje
- 23 Gylden Bøje
- 24 Gylden Bøje

D	25	Høsthus	D	5
D	26	Andersens	D	6
D	27	Andersens	D	7
D	28	Andersens	D	8
D	29	Andersens	D	9
D	30	Andersens	D	10
D	31	Andersens	D	11
D	32	Andersens	D	12
D	33	Andersens	D	13
D	34	Andersens	D	14
D	35	Andersens	D	15
D	36	Andersens	D	16
D	37	Andersens	D	17
D	38	Andersens	D	18
D	39	Andersens	D	19
D	40	Andersens	D	20
D	41	Andersens	D	21
D	42	Andersens	D	22
D	43	Andersens	D	23
D	44	Andersens	D	24
D	45	Andersens	D	25
D	46	Andersens	D	26

150 F., 47 M.; ved Domkirkens Vestside er der 119,¹⁸ F., 37 M. Afstanden fra Skive er omtr. $3\frac{1}{2}$, fra Løgstør $7\frac{3}{4}$, fra Nibe $8\frac{1}{4}$, fra Hobro 4 og fra Randers 5 Mil (ad Jærnbanen henh. $4\frac{1}{12}$ Mil, 31 Km., $10\frac{1}{6}$ Mil, 80 Km., $10\frac{1}{3}$ Mil, 78 Km., $11\frac{1}{1}$ Mil, 84 Km., og 7 Mil, 53 Km.). Byen har med sine mange Haver og ubebyggede Pladser et meget betydeligt Fladeindhold; Købstadgrundens Omkreds er omtr. 7200 Al.; den største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 2300, fra V. til Ø. 1600 Alen. Den er meget uregelmæssig bygget med mange snævre, til Dels (især mod S. og Ø.) stejle Gyder og Stræder. Mange af Husene ere uanselige, men minde ikke ved deres Udseende om Byens Ælde; den har ogsaa lidt af Ildebrande som faa andre danske Byer. Derimod bringe mange Gadenavne Tanken tilbage paa gamle Dage og dens fordums store kirkelige Betydning, saaledes Gravene, Riddergaden, St. Mathias-, St. Hans-, St. Mogens-, St. Mikkelsgade osv. Hovedaaren er St. Mathiasgade, der mod V. udmunder i Landevejen til Holstebro og mod Ø. gaar over Hjultorvet og fortsættes i Landevejen til Randers over den ovenomtalte Dæmning. Mod N. gaar fra St. Mathiasgade over Gammeltorv St. Mogensgade, der udmunder i Landevejene til Skive og Aalborg; en anden Gade fra S. til N. er Store St. Mikkelsgade, der fører ud til det store Nytorv og fortsættes i St. Hansgade.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1900 omtr 161 Td. Ld. og Markjorderne 9530 Td. Ld. Byen havde Okt. 1900 30 Gader og Stræder og 3 Torve. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 682 (Oktober 1900: omtrent 770, hvoraf 550 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 9691 Td. Ld.; deraf vare besaaede 2929, Afgræsn., Høslæt, Eng osv. 3820, Kær og Fælleder 32, Have 148, Skov 1841, Moser 109, Veje og Byggeggr. 394, Heder 393 og Vandareal 16 Td. Hartk. var $\frac{1}{1}$ 1895 262 (heraf ere 2 inddragne under Bygrunden); deraf hørte 207 til 81 Gaarde og 48 til 180 Huse; 47 Gaarde og 49 Huse drevs fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge *Nørremølle*, Gd. med Vandmølle ved Søens Nordspids, *Vintmøllegd.*, ved Vint Sø, Gaardene *Engelsborg*, *Møgelkjær*, *Liseborg* ($7\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., omtr. 200 Td. Ld.), *Øster-*, *Nørre-* og *Sønder-Teglgaard*; desuden Plantagerne *Undallslund* (se S. 572), *Margrethelund* (paa-begyndt 1853), *Liseborg Plantage* og Statsplantagen *Viborg Krat* og *Hedeplantage* (omtr. 800 Td. Ld.; overtaget af Staten ifl. Res. af $\frac{23}{6}$ 1846).

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{8}$ 1900 omtrent 10,869,000 Kr. (Antal af Forsikringer 772).

Om *Graabrødre Landdistrikt* se under Nørlyng Hrd.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes: Domkirken, som bliver beskrevet særskilt.

Søndersogns Kirke, mod S. i Byen ved St. Mikkelsgade og Sortebrødre Kirkestræde, paa en ophøjet Plads, den tidligere Kirkegaard, var fra først af Kirke for Sortebrødreklosteret (se Vib. Hist.) og blev $\frac{23}{2}$ 1529 skænket Byen til Sognekirke. Den hidrører fra 2. Fjerdedel af 13. Aarh. og vilde have været et karakteristisk Eksempel paa en Bygning fra Overgangstiden mellem romansk og gotisk Stil, hvis den ikke var bleven saa for-

vansket ved senere Ombygninger. Den ældste Del, Skib og Kor, er af røde Munkesten i Munkeskifte med sortglaserede og røde Teglsten i Indfatningen om Vinduerne (dog er der flere Steder udv. i Murene forneden tilhugne Granitkvadre). Koret fik Lys gennem høje, smalle, endnu delvis bevarede Vinduer med let Tilspidsning i Buen og til Dels sammenstillede 3 og 3 (det midterste lidt højere); særlig smukt fremtræde disse Vinduer paa den flade Altervæg mod Ø., hvor de ere anbragte i de 3 midterste af de 5, ved flade Halvsøjler adskilte Blindingsfag, i hvilke Muren her er inddelt (Anordningen er dog forstyrret ved, at Gavltrekanter er erstattet med et skraat

Søndersøgn Kirke.

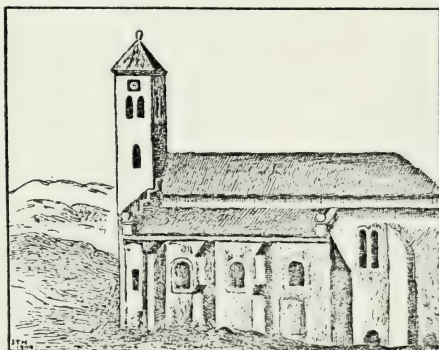
Tegtag, og ved Anbringelsen af 2 Støttepiller). Vestgavlen havde Kamtakker og en smuk Blindingsdekoration, hvoraf betydelige Rester endnu findes. Fra Kirkens ældste Tid hidrører vistnok ogsaa et Sideskib mod S., af røde Munkesten, med Spor af Munkegangens spidsbuede Aabninger. I Slutn. af Middelalderen (Ursin siger dog 1576 og 1577) tilføjedes mod N. to større Tilbygninger, af røde Munkesten i Munkesk. og med Mønstermuring, af hvilke den østl. er ældst, og op til Skibets Nordside mod V. opførtes 1634 et „Benhus“, der ifl. en i Muren indsat Indskrift er bekostet af Christen Hjarbek og Hustru. Et Spir paa Kirkens Vestende opførtes 1605, men

brændte 1615 tillige med Kirkens Overdel, hvorefter der 1696-1701 opførtes et omtr. 36 Al. højt Taarn, der 1702 fik et 34 Al. højt Spir. Det berettes, at Christen Erichsen, Præst her fra 1679 til sin Død 1711, lagde Grundstenen til Taarnet, og at han lod Kirken udbedre og smykke paa egen Bekostning; herom minder en udv. i sydl. Kormur indsat romansk Vinduesmonolith, hvorpaa er indhugget: C E S og A O F (ø: Chr. Erichsen og Hustru Anna Ostenfeldt) og 1697. Omtr. samtidig med dette Taarn er vistnok en Tilbygning mod S. ved Sideskibets Vestende, hvori en Vindeltrappe. I den store Ildebrand 1726 (se S. 581) brændte Kirken, og ved kgl. Res. af 1726 bestemtes, at den skulde nedlægges, hvilket dog afværgedes ved Menighedens Bestræbelser ($\frac{3}{6}$ 1552 var der ogsaa udgaaet Ordre om, at Kirken skulde nedbrydes), og den genopbyggedes under Ledelse af Stall-

knecht (se under Domkirken), saa at den alt $\frac{25}{6}$ 1728 kunde indvies. Men Restaurationen, hvorved den oprindl. Stil vistnok stærkt forvanskedes, var kun maadelig, og den har derfor ofte maattet repareres, saaledes mellem 1750 og 1760, 1771, 1835-36 (bl. a. Taarnet, paa hvis Fløj stod 1835) og 1853 samt 1876, da Taarnet, med Pyramidetag, erstattedes af et nyt med blindingspydede Kamgavle og hvælvet Underrum (Arkitekt: H. B. Storck); Adgangen til Klokkerne er ad forannævnte Vindeltrappe.

Kirken er nu en treskibet Bygning med Midtskib og to lavere Sideskibe, Kor, af Midtskibets Bredde, og Taarn mod V. Uden Taarnet er Kirken indv. 70 Al. lang, Skibet er 27, uden Sideskibene 14 Al. bredt. Midtskibet har 3 spidsbuede Krydshvælvinger, Koret 1 tilsvarende og 1 (længst mod Ø.) af Træ. Det nordl. Sideskib, som dannes af de to, ved en Døraabning forbundne Tilbygninger, har to uensartede, det sydl. Sideskib to halve Hvælvinger og længst mod Ø., hvor et Rum er afskildret til Præsteværelse, en hel Krydshvælving. Adgangen til Kirken er gennem Tilbygningen ved det sydl. Sideskibs Vestende, men der paa-

tænkes nu at omdanne Taarnets Underrum til Vaabenhus. Pladsen bag Alteret er aflukket ved et Panelrækværk (med Malerier af Evangelisterne og Moses og Aron), og her ere Skriftestol og Varmeapparat (det sidste skal flyttes til en i nyere Tid opf. Halvtagsbygning ved Østenden af nordl. Sideskib). Prægtig gotisk Passionsaltertavle fra omtr. 1520 (restaur. 1886-87 af Magn. Petersen), med forgyldt Billedskærerarbejde i Midtfeltet og Malerier paa Sidefløjene; den er

Søndersøgn Kirke omtr. 1730
(efter et Billede i Kirken).

et nederlandsk Arbejde, 1728 foræret til Kirken af Fr. IV; den stod vistnok før i Slotskirken paa Kbh.'s Slot (se *Fr. Beckett*, *Altert.*, S. 159 fig. og T. LXII-LXIX). Prædikestolen, med forgyldt og malet Billedskærerarbejde, har Fr. IV's og Chr. VI's Navnetræk. Trædøbefonten, fra 1730, har et gmlt. Messingdøbefad. Orgelet, i Kirkens Vestende, er fra 1887, tegn. af H. B. Storck. I Midtskibet hænger et Maleri fra 1736 (Christus paa Korset med Maria og Johs.), i sydl. Sideskib et Krucifiks fra 1674, efter Sigende fra den nedbrudte Nørresøgn Kirke. I Koret hænger en stor Malmlysekrone fra 1729, i hvert af Sideskibene to mindre (to med Aarst., 1732 og 1736). Paa Stolestadernes Døre og Panelerne langs Kirkemuren er der malet religiøse, symbolske Billeder (omtr. 200) samt Christus og 22 bibelske Personer, alt dog uden Kunstværd, fra omtr. 1730; paa et af dem er Kirken afbildet. Ved Alteret ligger en Ligsten over Borgmester Morten Hegelund, † 1574, og Hustru, og foran flere af Kirkens Døre hele eller itubrudte næsten helt udslidte Ligsten (deribl. en over Else Graae, † 1726). Under en stor Del af Kirken er der nogle og tyve murede Gravkældere, der dog ere tømte 1836, 1856 og 1884-85, idet Ligene ere nedsænkede paa Kirkegaarden (nogle Kisteplader opbevares i Kirken).

Pladsen omkring Kirken, der ikke er benyttet til Kirkegaard siden 1808,

da den nye Kirkegaard indviedes, blev nedlagt og beplantet 1847. I det sydøstl. Hjørne af Pladsen er en lille Høj, hvorfra der er god Udsigt over Sønderso med Omgivelser.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Kirken ejer i Kapitaler 4243 Kr., i Jorder 106,418 □ Al. (Lejeindtægt 1899: 343 Kr.) og i Legater 3628 Kr.

Et **Menighedshus**, ved Tausens Minde, er opf. 1893 (indviet $\frac{27}{12}$) for omtr. 16,000 Kr. efter Tegn. af Arkitekt Cl. A. Wiinholt. Det er en firkantet Bygning af røde Sten med en Overbygning og et lille Spir. Det indeholder i Midten en større Sal, hvis kasseterede Loft er 28 F. over Gulvet, og to mindre Sale, der kunne sættes i Forbindelse med Midtsalen.

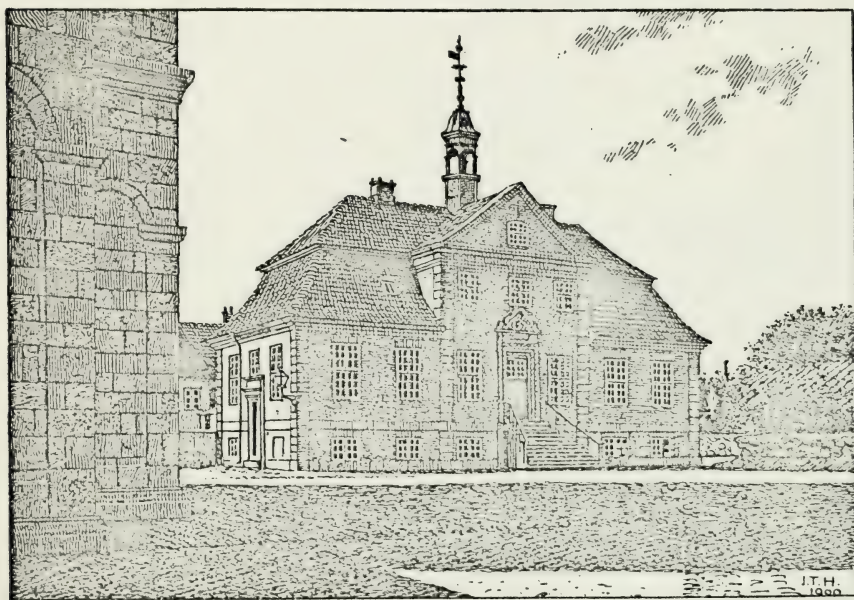
Kirkegaarden, mod N. i Byen, fælles for de to Sogne, indviedes $\frac{1}{10}$ 1808 og er senere udvidet mod N. Den er nu 6-7 Td. Ld. Ved Hovedindgangen mod Ø. er 1887 opf. et Ligkapel i Korsform af røde Sten (Arkitekt: H. A. Paludan).

Raad-, Ting- og Arresthuset, ved Stænderpladsen, er opf. 1872-74 for omtr. 200,000 Kr. af Amtet med $\frac{17}{24}$ og Købstaden med $\frac{7}{24}$, af røde Mursten i italiensk Renæssancestil efter Tegn. af Arkitekt J. Tholle og fuldendt af Bygningsinspektør V. Th. Walther. Det er en anselig Bygning i 3 Stokv. med svagt fremspringende Floje samt bagved Raadhuset mod Ø. en Arrestbygning med to runde Hjørnetaarne. Det indeholder Retslokaler for Viborg Byting, for Fjends-Nørlyng og Middelsom-Sønderlyng Herreder og for Landsoverretten; desuden en stor Festsal, Byraadssal, Amtsraadssal, Overrettens Justitskontor og dens Bibliotek, Stiftsbiblioteket (se S. 565), Arkiver og Raadhustjenerens Lejlighed. Arrestbygningen indeholder Plads for omtr. 40 Arrestanter (1 Dobbelt-, 32 Enkelt- og 2 større Celler). I Bytings- og Byraadssalen findes Portrætter af alle oldenborgske Konger, i Amtsraadssalen af alle Stiftamtmand siden 1730, i Landsoverrettens Sal en Marmorbuste (H. Bissen) af A. S. Ørsted og Portræt (V. Marstrand) af Justitiarius Schønning († 1862), i Byraadssalen desuden et Maleri af Wilmumsen, „Glaspusteren“, skænket af Grosserer B. Goldschmidt i Kbh. († 1892).

Det **gamle Raadhus**, ved Gammeltove, en Bygning af gule Mursten i 1 Stokv., med smuk Rokokoportal med Fr. IV's Navnetr. og Aarst. 1728, høj Kælder og et lille Spir paa Taget, er opf. eller ombygget 1728, efter at det tidligere, der var fra 16. Aarh. (1539 udgik Kongebrev om, at det skulde undersøges, hvorvidt Graabrødreklosteret egnede sig bedst til Raadhus eller Hospital) og havde Trappegavle, var brændt 1726 (se S. 581). Det er repareret 1817; et nyt Spir opsattes 1859. Efter det nye Raadhus' Opførelse blev det en Tid overladt Garnisonen til Brug som Garnisonsskole; nu indeholder det Politistation og Telefonstation samt Museum (se S. 565), det sidste i Stueetagen og paa Kvisten.

Katedralskolen, ved Gammeltove, St. Mogensgade og Nytorvsgade, er en anselig, grundmuret firfløjet Bygning, hvoraf den østl., bl. a. med Rektorbolig, er i to Stokv. med Kælder, den vestl. ligeledes i 2 Stokv., de andre i eet Stokv.; den nordl. Fløj har Kælder med Tøndehvælving; desuden er der et 1882-83 opf. Gymnastikhus ved Kompagnistræde, der tillige bruges som Festsal (sidstes Arkitekt: Bygningsinspektør Walther). Bygningen blev købt af Staten 1760 efter Stiftamtmand K. H. Heinen († 1754) og ombygget fra 1769, hvorefter den indviedes $\frac{14}{10}$ 1772 (re-staur. 1842). Den indeholder efter flere Om- og Tilbygninger 10 Klasse-

værelser, Biblioteksværelse (omtr. 16,000 Bd.), Fysik- og Naturhistorieværelse, Sløjdløkal, m. m. Skolen har for Tiden 1 Rektor, 3 Overlærere og 7 Adjunker; $\frac{1}{9}$ 1900 havde den 85 Elever, deraf 24 i Realklasserne. Skolen har tillige en af Lærerne opr. Forberedelsesskole. Skolen er som Domscole vistnok oprettet omtr. samtidig med Bispestolens Indretning og Domkirkens Grundlæggelse; i alt Fald bestod den i 12. Aarh., da Hellig Kjeld var Skolemester (efter ham besørgedes Embedet fremdeles af et af Domkapitlets Medlemmer). Paa Reformationstiden skal den have faaet sit Lokale paa det østl. Hj. af Skole- og St. Mathiasgade, senere var den i Domhusets nederste Stokv. Ved Fr. II's Gavebrev af $\frac{2}{12}$ 1574 tillagdes der Skolen meget betydelige Tiender, dertil kom senere andre Dotationer, og den ejer nu hele Kongetienden af 23 Sogne i Sallingland og i Fjends

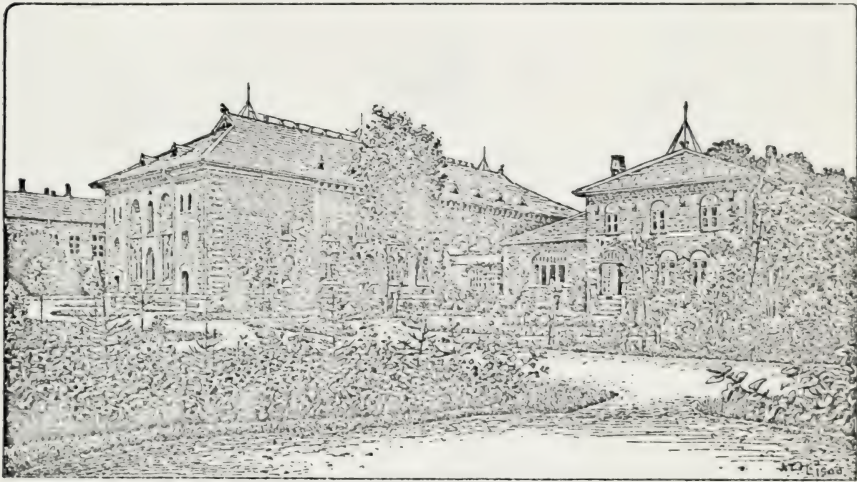

Det gamle Raadhus.

Hrd. tillige med Kornkongetienden af flere Sogne, hvoraf den saml. Indtægt er aarl. $851\frac{1}{2}$ Td. Rug, $859\frac{1}{2}$ Td. Byg og $445\frac{1}{2}$ Td. Havre samt i Pengé 42 Kr.; desuden ejer den i Kapitaler 188,094 Kr. og nogle Jorder paa Viborg Bymark (omtr. 7 Td. Hrtk., $55\frac{1}{4}$ Td. Ld.) samt Stipendiefond og Legater til et Beløb af 83,042 Kr. (se *Hundrup*, Lærerstanden i V. Katedralsk., Indbydelsesskr. 1875; Biskop, Mag. P. Villadsen og hans Bidr. til V. Skoles Hist., i Kirkeh. Saml. 3. R. IV S. 481 flg.; Hist. Tidsskr. 3. R. IV S. 109 flg. og V S. 477 flg.); Saml. t. j. Hist. 3. R. I S. 16 flg.).

Byens kommunale Skolevæsen omfatter en **Borger-** (Betalings-) og en **Friskole**. De rummes i to Bygninger, begge opf. efter Tegn. af Arkitekt C. Lange, Aarhus. Borger- og Friskolens Hovedbygning (indviet 1887), ved Rosenstræde, en anelig Bygning af røde Mursten i to Stokv. med Kælder, indeholder bl. a. 20 Klasseværelser og i Kælderen Pedelbolig, Legekælder (ogsaa paa Loftet er der Legeplads) og Lokaler og

Økonomilejlighed for Børnebespisningen. Borgerskolens Pigeafdeling, i St. Nicolaigade, af røde Sten i 2 Stokv. med Kælder, indviet 1888, har 3 Klasseværelser og Inspektorbolig, hvori tillige 3 Klasseværelser. Ved Hovedbygningen i Rosenstræde ligger tillige et Gymnastikhus. Betalingskolen havde $\frac{1}{10}$ 1900 165 Drengene og 121 Piger i henh. 6 og 4 Klasser, Friskolen 229 Drengene og 232 Piger i henh. 8 og 7 Klasser. Betalingskolen har heldags, Friskolen udvidet halvdags Undervisning. Ved Skolerne er der ansat 1 Overlærer, 10 Lærere og 9 Lærerinder. Desuden ejer Kommunen Vestermark og Loldrup Skoler samt Vestermark Pøgeskole (paa Købstadsjorderne i Graabrødre Landdistr.). — **Teknisk Skole** er oprettet 1871 paa Foranstaltning af Borger- og Haandværkerforeningen; 1893 sloges den sammen med den 1843 oprettede „Teknisk Søndagsskole“, og $\frac{10}{11}$ 1895 indviedes dens egen Bygning i Reberbanen, opf. af røde Mursten i gotisk Stil med Trappegavle og to Stokv. og Kælder

Provinsarkivet.

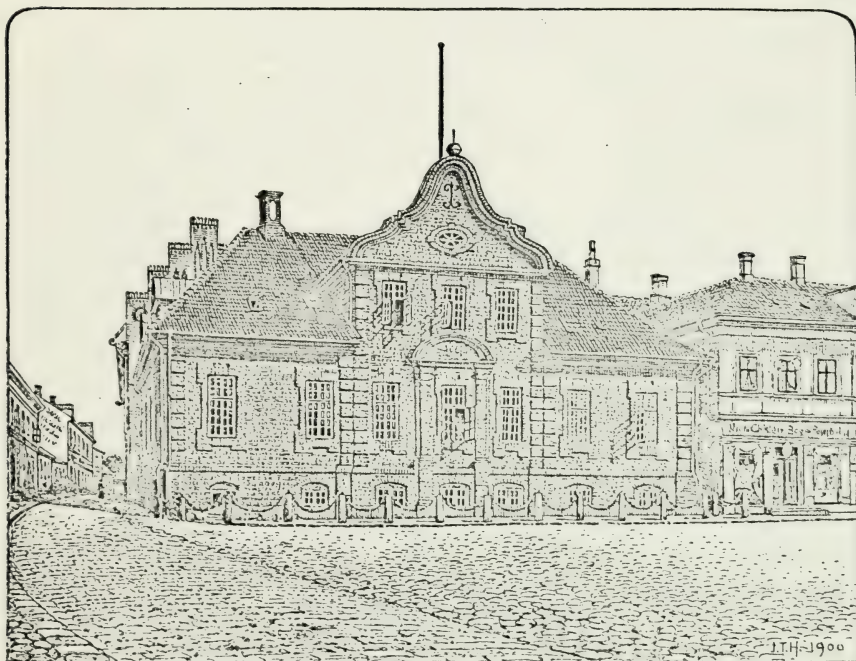
efter Tegn. af Cl. A. Wiinholt; den kostede 40,000 Kr., hvoraf Staten ydede 17,200 Kr.; Kommunen skænkede Grunden; den havde 1899-1900 209 Elever i 25 Klasser og 12 Lærere. — Af Privatskoler nævnes Plenges Real-Pigeskole, i Jærnbangegade, med Dimissionsret og 114 Elever i 6 Forberedelses- og 4 Realklasser; Bygningen, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1895.

Provinsarkivet for Nørrejylland, ved Lille St. Hansgade (opr. 1889), er opf. 1890-91 af Staten for 150,620 Kr. paa en af Viborg Kommune skænket Grund efter Tegn. af Bygningsinspektør H. Kampmann og bestaar af en Arkivbygning (166 F. lang, 53 F. bred) og en Arkivarbolig med Forbindelsesbygning, af røde Mursten, med Kridtbaand, paa Granit- og Murstenssokkel; i Arkivbygningens Vinduesblindinger ere de jydskes Byers Vaabener anbragte i brændt Ler med Farver, i Kridtstensbaandene i Gessimsen de jydskes Herredsvaabener. Bygningen indeholder et stort hvælvet Rum, i sin halve Højde delt af et Jærnrøstguld, 6g 2 mindre Arkivrum; Arkivarboligen har en Læsestue (se De Danske Provinsark. Kbh. 1893).

Viborg Museum, i det gamle Raadhus (tidligere i det 1871 nedbrudte Stænderhus, der laa tæt N. for Domkirken, og det nye Raadhus), er opr. 1861 (se Saml. til j. Hist. I S. 57). Det indeholder en Oldsagssamling (deribl. en smuk Saml. Broncealders Urner) og en Saml. Genstande fra den hist. Tid, særlig fra Middelalderen (et gotisk Monstranshus og Helgenbilleder fra Karup Kirke, en Altertavle, m. m.) og, fra Renæssance- og Rokokotiden, en betydelig Saml. af Kar til Oplysning om Jydepotteindustrien og en Samling vedr. Viborg By.

Stiftsbiblioteket, i Raadhuset (tidligere i Stænderhuset, derefter i Bispegaarden) er oprettet 1817; ved Testam. af 1879 har det faaet Prof., Dr. theol. Christen Hermansens Bogsamling.

Stiftamtshuset, paa Nytorv, Hj. af Store St. Hansgade, omtr. hvor før den

Stiftamtshuset.

1529 nedlagte St. Hans Sognekirke stod (Kirkens Taarn stod dog til 1584, da det tillige med Rester af Kirkegaarden sløjfedes for at skaffe Forsamlingsplads til Chr. IV's Hylding, hvorved Nytorv opstod). Gaarden er opf. 1757 af Friedenreich til Palstrups Enke Anne Margr. (Familiens Vaaben staar paa Façaden ud til Torvet), 1824 købt af Staten og omdannet til Embedsbolig for Stiftamtmanden (den tidligere Gaard, der ejedes af Apoteker Dan. Friedenreich, brændte 1726). En Del af Gaardens store Grund med Sidebygn. ud til St. Hansgade solgtes 1844 til private. Gaarden er nu i to Fløje, den ene, ud til Torvet, af røde Mursten i 1 Stokv. paa Granitsokkel med Kælder samt Kvist baade paa Nord- og Sydsiden, og den anden, ud til St. Hansgade, i to Stokv.; den sidste, der indeholder Amtskontor, er 1895 ombygget af H. Kampmann i gotisk Stil med blindingsprydede Trappegavle af røde Mursten i middelalderlig Skiftegang paa Sokkel af tilhugne Granitkvadre.

Bispegaarden, Ø. for Domkirken, er en trefløjet Bygning. Oprindl. stod her en Kannikeresidens (sidst beboet af Kantor Niels Friis), der 1558 af Domkapitlet udlagdes til Embedsbolig for Biskop Kjeld Juel, idet Kongen 1555 havde paalagt Kapitlet at anvise Bispen den første Residens, der blev ledig. Gaarden, der siden da har været Bispegaard, brændte 1726, men genopførtes af Stallknecht (se under Domkirken), bl. a. ved Tilskud af Bisp Trelund. D. Atl. beskriver den som en firfløjet Bygn., hvoraf Hovedfløjen var af Grundmur, de andre af Bindingsværk. Nu er der som nævnt 3 Fløje, der omslutte en firkantet Gaardsplads, som mod S. lukkes af en Mur med Port. Den nordl. Fløj, Hovedbygningen, af røde og gule Mursten i to Stokv. med Kælder, er delvis opf. af Stallknecht; Kælderen, fra den senere Middelalder, af Munkesten paa Kampestensfund. med to Rækker Krydshvælvinger (6 i hver Række) er en interessant Rest af den gamle Kannikeresidens; en tilmuret Dør

Stiftsprovstegaarden.

paa Sydsiden har vistnok kun lukket for en Kælderopgang (det hed før, at der fra den havde gaet en underjordisk Gang under Søen over til Asmild Kloster). Ved Fløjens Østende er der 1887 opf. en grundmuret Bygning i 1 Stokv. i Stedet for en ældre af Bindingsværk. Vestfløjen er i 1 Stokv. af Mursten paa Fundament af raa Kamp (Stiftsarkivet var før i dens sydl. Ende). Østfløjen, i 1 Stokv., er af Bindingsværk. N. og N. Ø. for Bygningen er en stor Have.

Stiftsprovstegaarden, Hj. af Sortebrødre Kirkestræde og St. Leonisstræde, er fra den senere Middelalder, af røde Munkesten i Munkeskifte (overkalk.) i to Stokv. med Kælder, med fladt Loft, under den østl. Del, idet Jordsmonnet skraaner stærkt mod Ø. Bygningen har Trappegavl mod Ø. og V.; kun den sidste, med smukke Blindinger, er dog velbevaret, den østlige har været nedtaget, men er nu genopført. Der ses flere spidsbuede Vinduesaabninger, navnlig i 2. Stokv. Mod N. er der 1856 tilføjet en Udbyggn. i to Stokv. med Kamgavl. Om Bygningens Anvendelse i den

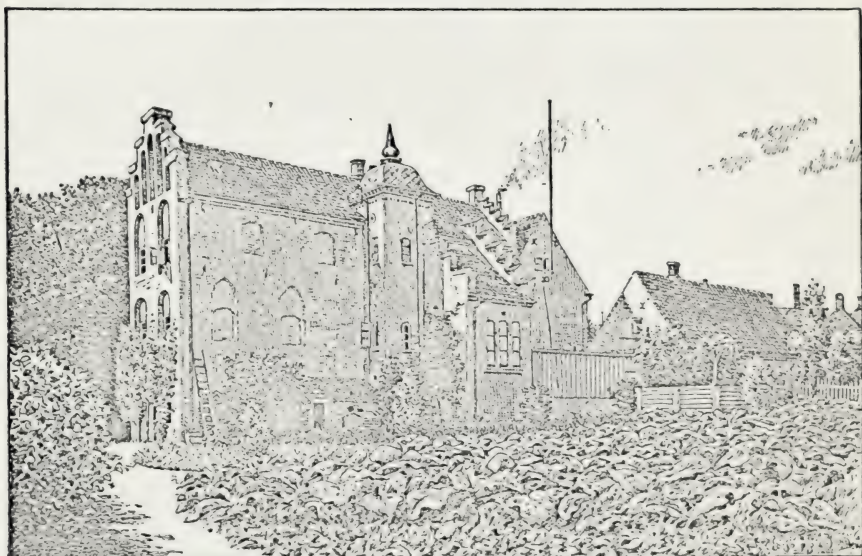
katolske Tid vides intet (at den skulde være en Rest af Helligaandshuset, se S. 580, er der ingen Hjemmel for). Senere har den været i privat Eje; i 19. Aarh. brugtes den en Tid til Kvindefængsel; 1873 blev den købt til Stiftsprovstegaard.

Sindssygeanstalten, mod S. Ø. i Byen, mellem Riddergade og Søndersø, er opr. af Staten ved Lov af $\frac{4}{5}$ 1875 og toges i Brug $\frac{7}{5}$ 1877. Den er oprettet for Østifterne (undt. Kjøbenhavn) og Nørrejyll., optager kun uhelbredelig sindssyge, især af de mindre bemidlede Klasser og har blot een Forplejningsklasse, svarende til de andre Anstalters 3. Klasse (1.⁰⁸ Kr. dagl., for uformuende 55 Øre). Fra Beg. var den kun indrettet til at optage 300 Patienter (170 Kv. og 130 M.), men 1881 udvidedes den med 15, 1885 med 25 Pladser, saa at den nu har 340 (180 Kvinder, 160 Mænd); $\frac{1}{1}$ 1900 var der 341 Patienter (deraf 180 Kv.); i alt har der siden Oprettelsen indtil $\frac{27}{10}$ 1900 været 655 Patienter. Ved Anstalten er ansat en Overlæge (den eneste kgl. ansatte Embedsm.), en Reservelæge, en Forvalter og Kasserer, en Bogholder, en Oldfrue, en Husholderske m. m.; i alt er der til Anstalten knyttet omtr. 75 Funktionærer og Tyende. Direktionen bestaar af 3 Medlemmer med Overlægen som Formand. Anstalten har et Areal af 8,₃ Td. Ld., hvoraf 6 Have. Den er opstaaet ved Omdannelse og betydelig Udvidelse (Arkitekt: H. B. Storck) af den tidligere Straffeanstalt. Patient-, Administrations- og Økonomilokalerne findes i et sammenhængende Bygningskompleks; Overlægeboligen ligger isoleret. Den Sal, der i Straffeanstaltens Tid benyttedes som Kirke, er nu indrettet til Opholdsrum for de mandl. Patienter. Ombygningen 1876-77 kostede omtr. 420,000 Kr.

Den tidligere Straffeanstalt („Viborghus“) blev oprettet ifl. kgl. Res. af $\frac{14}{11}$ 1743 som „Tugt- og Manufakturhuset i V.“. Den var oprindl. kun bestemt for Forbrydere fra Nørrejyll., men brugtes tillige i Beg. som Arbejdsanstalt for Byens fattige. Fabriksdriften (især Klæde, uldne og linnede Varer) var i det første Aarh. tillige med Fangernes Underhold overdraget til private Entreprenører og Interessentskaber under Statens Tilsyn, men gik fra 1845 helt over til denne. Dens Bygninger, opf. 1740-43 af Grundmur i 4 sammenbyggede Fløje i to Stokv. og med Kælder, udvidedes 1843 med en Tilbygning i 3 Stokv. og atter 1863-64 (Arkitekt: N. S. Neblong). Ved Res. af $\frac{8}{5}$ 1874 blev den nedlagt.

Viborg Hospital, N. for Tausens Minde, i ældre Tid kaldet det almindelige Hospital, er stiftet i Reformationstiden som en Forsørgelsesanstalt for trængende fra Vib. Stift. Om de første Skridt til dets Grundlæggelse høres i 1527, da Børgerne indberettede til Kongen, at mange fattige, syge Mennesker søgte til Byen paa Grund af dens centrale Beliggenhed i Jyll., men Børgerne kunde ikke huse dem, da Byen i den seneste Tid to Gange var brændt; for at bøde herpaa havde Børgerne nu nedlagt nogle Gilder og deraf stiftet et Hospital. Til at rumme dette overdrog Kongen under $\frac{29}{12}$ 1527 Børgerne et Hus ved St. Hans Kloster, hvilket tidligere havde tjent til Sygestue, og tillige fastsatte han, at Hospitalet skulde bestyres af to Præster og to Borgere; 1528 samtykkede han i, at Hospitalet maatte faa det Sølv og andre Kostbarheder, der havde tilhørt Julelaget og Svende Alter. Men Hospitalet kom dog ikke da i Stand, idet den kat. Gejstlighed modsatte sig Overdragelsen af St. Hans Sygestue. Kravet rejste sig dog snart igen, og Chr. III beordrede 1539 undersøgt, om det forladte Graabrødrekloster bedst egnede sig til Hospital eller Raadhus.

Undersøgelsen faldt ud til Gunst for det første, og $\frac{28}{10}$ 1541 stadfæstede Kongen, at Klosteret (undt. Kirken, se S. 580) maatte indrettes til Hospital, og at det skulde styres af et af Domkapitlets Medlemmer. Endvidere gav Kongen det 1545 en Gaard i Fardrup og den gamle Hospitalsgaard Testrupgaard (hvis Lemmer da flyttedes til Viborg); 1558 tillagde han det Lyngsøgaard (Vorde Sogn). Fr. II gav det $\frac{8}{1}$ 1583 en Fundats, hvorefter $\frac{2}{3}$ af Lemmerne skulde være fra Byen, $\frac{1}{3}$ fra Stiftet; Forstanderen skulde være en Præst, til hvis Lønning Indtægten af Vorde Præstekald henlagdes (fra Midten af 17. Aarh. blev en af Byens Borgere Forstander). I 17. Aarh. begyndte det at gaa tilbage for Hospitalet; 1641 tillodes Salg af dets øde Ejendomme, 1684 klagedes over, at der nu kun kunde underholdes 31 Lemmer (før havde der været 60), 1699 maatte Testrupgd. og Lyngsøgd. afhændes, og 1723 bortsolgtes ifl. kgl. Res. Resten af Hospi-

Hospitalets Nordfløj.

talets Gods. I 18. Aarh. steg atter dets Indtægter, saaledes Kapitalformuen fra 8630 Rd. i 1743 til 20,000 i 1779; 1768 var der 18 Lemmer, og 48 Personer uden for det understøttedes. I Beg. af 19. Aarh. var dets Eksistens stærkt truet, idet der 1810 udkom en Res. om, at $\frac{2}{3}$ af dets Renter, Tiender m. m. fremtidig skulde gaa til Byens Fattigvæsen, og at der i Hospitalsbygningen skulde indrettes Arbejdsstue og Senge for fattige; men Res. blev ikke ret efterkommet, og ved Res. af $\frac{9}{10}$ 1841 anerkendtes dets Berettigelse som særegen Stiftelse. Den nugældende Fundats er af $\frac{15}{3}$ 1855, hvorved Lemmernes Antal ansattes til 21 Kvinder og 6 Mænd; den er dog modificeret ved senere Bestemmelser, saaledes ved Resolution af $\frac{6}{12}$ 1893, hvorved Kvindernes Antal nedsattes til 17. Nu er Antallet 16; Lemmerne faa Husly, Varme, Lys, Brændsel til Madlavning, Lægehjælp og Medicin samt ugentlig 2,65 Kr. for de 12 ældste og 2,25 Kr. for de øvrige. Uden for Stiftelsen nyde for Tiden 4 Personer Understøttelse (to hver 30 Kr. 40 Ø., to hver 21 Kr. 66 Øre aarl.). Hospitalet ejede 1900 en

Kapital paa 97,890 Kr. (deri indbefattet en Del Legater) og 68 Td. Ld. paa Vib. Mark, $9\frac{3}{8}$ Td. Hrtk., samt Kongetienden af Testrup Sogn og en Del af Gislum Sogn og Kongekvægtienden af 32 Sogne i Vib. Stift. Hospitalet bestyres under Stiftamtmandens og Biskoppens Direktion og Borgmesterens og Sognepræsternes Inspektion af en Forstander. Den resid. Kapellan ved Domkirken er siden 1812 Præst ved Hospitalet.

Hospitalsbygningen bestaar af to større under en ret Vinkel sammenstødende Fløje mod N. og V. samt en lav Fløj, der udgaar mod V. fra den sidstes nordvestl. Hjørne og sammen med denne, en Gaardmur og et lavt Gærde omslutter en firkantet Gaardsplads. Nordfløjen, i to Stokv. af røde Munkesten i Munkeskifte (overkalkede) med Kamgavle, er den ældste, vistnok fra den tidlige gotiske Tid og oprindl. en Del af Graabrødreklosteret, dog maaske ikke af een Støbning. Den østl., næsten uforstyrrede Gavll har spidsbuede Blindinger og gamle Vinduesaabninger, hvilke ligeledes ses paa Fløjens Nordside, hvor de ere fladbuede, i 1. Stokv. omfattede af en spidsbuet Blinding. Under den østl. Del er en oprindl. Kælder med 6 Krydshvelvinger i to Rækker, hvilende paa to firkantede, murede Piller. Paa Fløjens Nordside er der i ny Tid tilføjet en taarnlignende Udbygning med Kuppeltag og et Halvtagshus med Kamgavle. Vestfløjen, i to Stokv., er væsentlig en nyere Bygning, ombygget efter Branden 1726; den indeholder bl. a. i øverste Stokv. en Kirkesal. Den meget svære Syd-mur i den lave Fløj, 1 Stokv., hidrører vistnok fra Munketiden; Nordmuren er derimod ny. Gaardmuren mod S. er opf. efter 1744, idet Hospitalet da solgte en der i Ruin efter Branden 1726 liggende Bygning (tidligere brugt af Prædikanten i Hospitalet) til Graabrødrekirken, mod at denne bekostede Muren opført. En stor Have ligger N. og navnlig Ø. for Hospitalet.

Amtssygehuset, højt beliggende mod S. uden for Bygrunden, er opf. 1889 efter Tegn. af Arkitekt H. Ph. Smidth af Amtet (der ejer $\frac{2}{3}$) og Byen ($\frac{1}{3}$). Det bestaar af en Hovedbygning i to Stokv., et Epidemihus og et Lighus; desuden hører til det en stor Have. Det kan rumme 70-80 Patienter. Det gamle Amtssygehus, i Grønnegade, bestaaende af 4 Længer, opf. 1855-56, benyttes nu som Garnisonsskole. Bygningen ejes af Kommunen. **Garnisonssygehuset**, Rosenstræde, kan optage normalt 45, ekstraord. 70 Patienter; det ejes ogsaa af Kommunen.

Fattigaarden, Nicolaigade, opf. 1883-84 af røde Mursten i to Stokv. efter Tegn. af H. A. Paludan, har Plads til omtr. 80 Lemmer, men paa-regnès kun gnmstl. at huse 46 Personer, hvoraf 36 Lemmer, Resten Funktionærer og betalende syge; Sygeafdelingen har Plads til 8 Mænd og 7 Kvinder. Desuden ejer Kommunen 3 Fattigboliger, i Gravene, Lille St. Hansgade og ved Eksercerpladsen, til i alt 10 Familier og 2 enkelte Personer.

Tvangsarbejdsanstalten, V. for Byen ved Skottenborg, en Bygning af røde Sten i 4 Fløje (østl. i 2, de andre i 1 Stokv.), er opf. 1881-82 (Arkitekt: Paludan) og tilhører Amtet; den har Plads for 30-40 Lemmer (dels til Forsørgelse, dels til Straf). Til Anstalten hører bl. a. en 2 Td. Ld. Have og en omtr. 7 Td. Ld. Mark.

Milde Stiftelser: **Lars Worres Minde**, Reberbanen, opr. 1851 af Købmand L. W. († 1853) og Hustru († 1893), ejer et Hus i 1 Stokv. til Fribolig for 8 Enker eller ugifte, enligt stillede Fruentimmer uden for Embedsklassen, og 4000 Kr., hvis Renter benyttes til Vedligeholdelse, Skatter osv., medens Resten uddeles til Beboerinderne; den bestyres af Byraadet.

Haandværkerforeningens Stiftelse, Reberbanen, opr. 1865, med et Hus af røde Mursten i 1 Stokv. til Fribolig for Haandværkere og deres Enker; den bestyres af Haandværkerforeningens Bestyrelse. **Alderdomshjem for Arbejdere**, Skottenborg, opr. 1885, har et Hus i 1 Stokv.; det har egen Bestyrelse. **Murer- og Tømrersvendeforeningens Stiftelse**, i Lille St. Pederstræde, har et Hus med Friboliger. **Børneasylet**, i Mogensgade, opr. 1875, i 1 Stokv., har Plads for 60 Born; det bestyres af en Komité, hvori Byens to Sognepræster sidde. — Af **Velgørenhedsforeninger** nævnes: Foreningen til Underst. af værdige trængende uden for Fattigvæsenet (stift. 1846), den kvindl. Plejeforening (st. 1862), Børnebespisningsforeningen (stift. 1890), Vib. Amts Sygeplejeforening (st. 1881), Viborg Afholdsforening (opr. 1888); desuden er Vib. Sædet for Vib. og Omegns Afholdskreds, der repræsenterer 42 Afholdsforeninger. Endvidere Vib. Fængselselskab (st. 1860).

Den nye **Statsbanegaard**, mod S. V. uden for Bygrunden ved Enden af Jærnbangade, opf. efter Tegn. af Th. Arboe, toges i Brug $\frac{1}{12}$ 1896, se S. 576 (den ældre, opf. 1863, laa mod S. Ø. ved Søndersø).

Gasværket, S. for Byen ved Mikkelsanlæg, toges i Brug $\frac{4}{10}$ 1900 i Stedet for det 1859 anlagte Gasværk, der laa ved Søndersø i Nærheden af Sindssygeanstalten. Det er anlagt og drives af det dansk-engliske Gas-kompagni, med hvilket Kommunen har Kontrakt til $\frac{1}{1}$ 1925. Produktionen i 1899 var 13,530,000 Kbfd. Gas. — **Vandværket**, mod N. ved Nørresø, med et Vandtaarn ved Skottenborg, er anlagt af Kommunen 1899-1900. Vandet pumpes op fra Brønde, der ere borede ved Nørresøs Vestbred; det gnmstl. Forbrug pr. Døgn er 3-4000 Td.

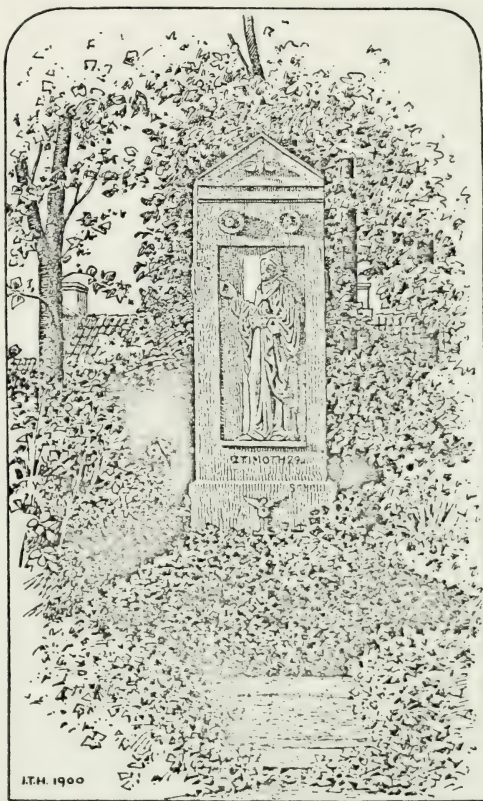
Posthuset ligger i St. Mathiasgade. **Telegraf- og Telefonstationen** i Jærnbangade. **Toldkammerbygningen**, i Toldbodgade, er opf. 1896 efter Tegn. af Th. Arboe.

Som Garnison (fra 1865) for 9. Regiment, bestaaende af 6., 8., 29. og 39. Bataillon, ejer Byen flere Bygninger, der benyttes af Militæretaten. **Eksercerhuset** og **Depotbygningen**, begge opf. 1871, efter Tegn. af J. Tholle, ligge S. for Kirkegaarden ved Skottenborg. V. for Bygningerne ligger den omtr. 31 Td. Ld. store Eksercerplads. Garnisonssygehuset se S. 569. **Hovedvagten** ligger ved Lille St. Hansgade, **Krudt-huset** uden for Nedergades Port. Et Soldaterhjem, opr. 1884, ligger i Rosenstræde. Der er ingen Kaserner; Militæret indkvarteres hos Grundejerne.

Af andre Bygninger mærkes: Frimurerlogen, Jærnbangade, en lille rød Bygning, opf. 1897, Borger- og Haandværkerforeningen, Hj. af St. Mogensgade og Gammeltorv, 2 Stokv., købt 1875, Dansk Arbejderforening, Grønnegade, opf. 1882, Sparekassen, St. Mathiasgde., opf. 1868, efter Tegn. af Tholle, med en smuk Tilbygning, opf. 1889 efter Tegn. af Prof. H. C. Amberg, Kreditforeningen, Hjultorv, i to Stokv., opf. 1868 efter Tegn. af Tholle, en Varmbadeanstalt, Lille St. Hansgade, Viborg Teater (rummer omtr. 480 Tilskuere), i Hotel Phonix, St. Mathiasgade, Viborg Klub, St. Mathiasgade. Kødkontrolstationen, paa Hjultorv, er opr. 1896.

I Byen findes flg. Anlæg: **Tausens Minde** (ejer sig selv), anlagt 1835 af Plantør Schaldemose paa Graabrødre Kirkegaards Plads og en Grund, der tidligere horte til en Kannikerresidens N. for Stænderpladsen, noget over $\frac{1}{2}$ Td. Ld. I Anlægget er der i Anledn. af Reformationsfesten 1836 rejst et Mindesmærke for *Hans Tausen*, en 7 F. høj Støtte af

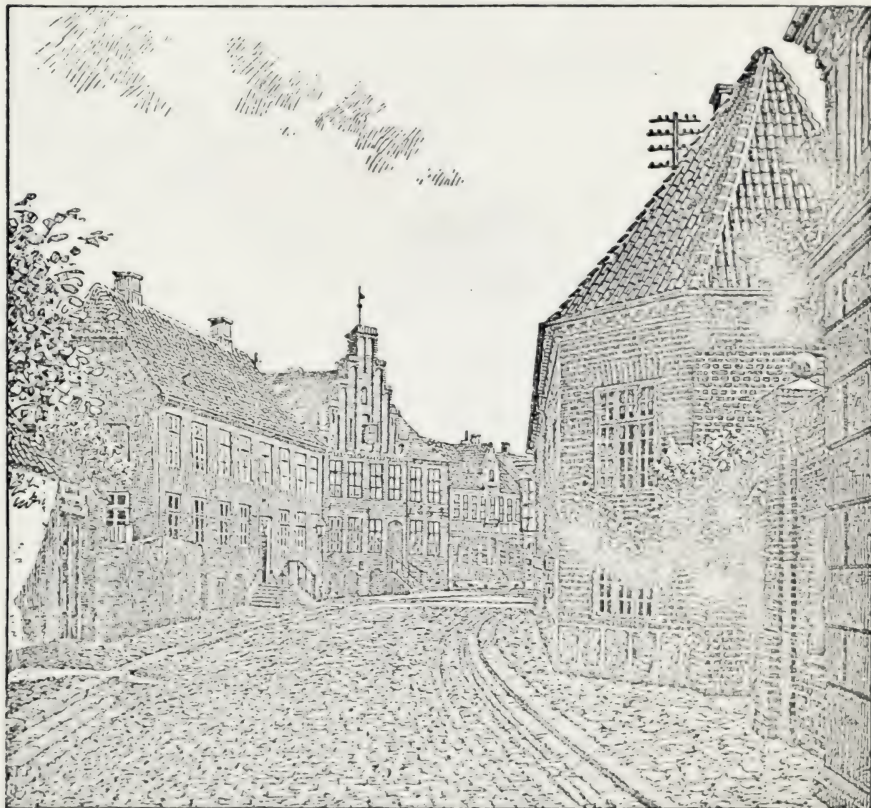
Bremersandsten med et hvidt Marmorbasrelief, af H. E. Freund, og Indskrift. Foran Støtten ligger en Ligsten, der har ligget paa Kirkegaarden over Hr. Jens Nielsen (Løvenbalk), † 1442, og Hustru, men som 1786 blev solgt og ført til Hinge Kirkegaard, hvor den gamle Gravskrift borttoges, medens der i de 4 Hjørnemedailloner (med Evangelistmærkerne) anbragtes en Indskr. om, at Tausen fra Stenen 1528 havde holdt sin første evangeliske Prædiken (en ganske urigtig Tradition); 1835 førtes den atter tilbage til Vib.; Indskriften fra 1786 er nu helt ødelagt. Ved Opgangen til Støtten staa to Ligsten, den ene romansk med Korsstavfigur, der 1623 er bleven benyttet paa ny som Ligsten, den anden fra 1667 over Else Pedersdatter. Ved Pladsens Rydning 1896 afdækkedes Graabrødrekirkens Fundamenter, men tildækkedes straks. Ved lave Væksthækker har man søgt at vise Kirkens Plads og Grundplan; endog Alterbord, Altertavle og Prædikestol har man efterlignet ved Beplantning. Det smukke Anlæg **Borgevold**, 5-6 Td. Ld., er anlagt i 1860'erne af Slotsgartner T. Rothe ved Nørresø, hvor Dæmningen fører over. I Anlægget ligger det fredlyste Voldsted *Store Borgevold*, hvor Viborg Slot (se S. 577) har staaet. Voldstedet, der i nyere Tid er blevet noget omdannet og beplantet (mod S. og V. har der været Grave), er en ret anselig, noget uregelmæssig firkantet, stejl Banke (højeste Punkt 36 F., Gnmst. ved Foden 350 F.). Ved Udgravninger 1889-90 fremdroges Dele af Kampestensfundamenter og enkelte Mursten; det syntes herefter, som om der til forskellige Tider var foretaget Opfyldninger for at danne Borganlægget. Lige N. for Voldstedet har ligget det midt i 19. Aarh. sløjfede, langt mindre *Lille Borgevold*, en naturlig Banke, som maaske slet ikke har hørt med til Borgen. I Anlægget staa et Monument for *St. St. Blicher* — Granitsokkel med Bronzebuste og Reliefs, af Th. Thielemann —, oprindl. rejst 1866 paa Stænderpladsen, flyttet 1875, uden for Anlægget den 1867 opf. Salonen (Arkitekt: Tholle) paa en Odde i Søen (hvor den tidligere Dæmning gik over), i Anlægget en 1897 opf. Musikpavillon (Arkitekt: Hagemann) samt en Fiskeudklækningsanstalt, der tilhører det af Arth. Feddersen stiftede „Vib. Fiskeriselskab“ (det har et lign. Anlæg ved Asmildkloster). Uden for

Tausens Minde.

St. Mikkelsport langs med Landevejen til Aarhus ligger **Mikkelsanlæg**, paabegyndt omtr. 1843. N. V. for Byen langs med Landevejen til Skive ligger Kommunens 1853 paabegyndte Plantage **Undallslund**, omtr. 300 Td. Ld.

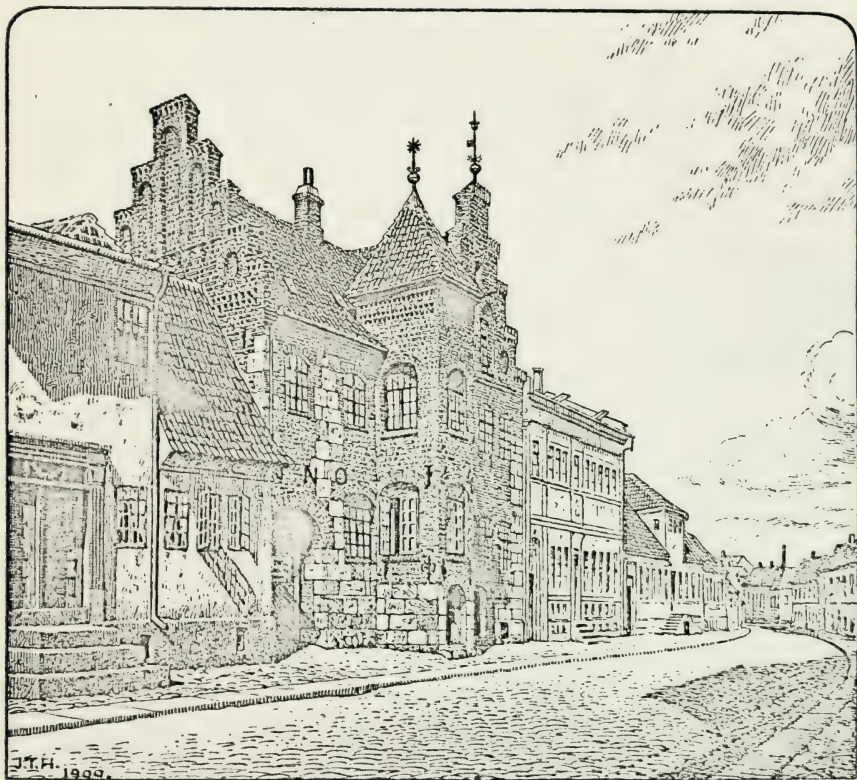
Gamle Huse. Paa Grund af de mange Brande, navnlig den 1726, er der kun faa ældre Huse. Foruden de alt omtalte offtl. Bygninger (og dem, der omtales under Byens Hist.) nævnes flg. private. I St. Mogensgade, over for Tausens Minde, ligger et Hus (Nr. 7), to Stokv. med Kælder, af røde Munkesten, dels i Munkesk., dels i uregelmæssigt Skifte, men uden

Husene Nr. 7 og 9 i St. Mogensgade.

arkitektonisk Udsmykning. Ved en Smøge skilles det fra Naboejendommen (Nr. 9), der bestaar af to, væsentlig af røde Munkesten, men vistnok ikke samtidig opf. Partier: et Gavlhus, to Stokv. med Kælder, og en yngre Sidesøj langs Gadelinien, to Stokv. Den oprindl. Kamgavl mod Ø. paa Gavlhuset nedtoges 1811, men 1884 er der atter opsat en blindingsprydet Kamgavl (Arkitekt: Prof. H. C. Amberg), ligesom Murene da rensedes for Kalkpudset; i to runde Blindinger staa: 1520 (det omtrentlige Opførelsesaar?) og 1884; paa Sidesøjlen 1643. Begge Husene (Nr. 7 og 9) siges at være opf. i 1. Halvdel af 16. Aarhundrede af Landsdommer Jens Mogensen Hvide eller Mogens Thomsen til Damsgd. (se *Heise*, Dipl. Vib. S. XLVII). Nordligere i samme Gade ligger en anden Gaard, Nr. 31, der bestaar af

en Hovedfløj mod N. med Gavl ud mod Gaden og en Sidefløj mod Ø. langs med Gaden med en taarnlignende Karnapbygn. og Port. Huset er i to Stokv. med Kælder under en Del af Nordfløjen og er i de nederste Partier — ved Nordfløjen og navnlig dennes Nordmur næsten op til Tag-skægget — af tilhugne Granitkvadre (deribl. flere Sokkelsten med Skraakant), i øvrigt af røde Mursten, bl. a. om de fladbuede Vinduer; de havde opr. rundbuede Granitoverliggere. Huset stammer vistnok fra Reformationstiden, maaske opf. af Sten fra en af Byens mange, 1529 nedlagte Kirker (St. Mogens?; at det har tilhørt et St. Mogens Kloster, har intet paa sig, se S. 580). Byg-

Huset Nr. 31 i St. Mogensgade.

ningen er undergaaet flere Forandringer, hvorom Aarst. 1643, paa Nordfløjens Sydside, og 1649, paa Østfløjen, vidne; 1816 blev en Kamgavl paa Nordfløjens Østside og et Stykke af Muren nedtaget, og Karnappen fik Valmtag i Stedet for et tidligere Pyramidetag; endelig blev Bygningen 1885 (Arkitekt: Amberg) restaureret, da den var i høj Grad brøstfældig; den østl. Kamgavl genopførtes (nogle løse Tal, der fandtes og mentes at skulle læses som 1460, opsattes paa den), Karnappen fik atter Pyramidetag, der opførtes en Kamgavl paa Østfløjens Sydside, og Murenes Overkalkning fjernedes. Et ved Restaurationen fundet Brudstykke af en Granittympanon er indsat i Nordfløjens Syd mur; et lign. Brudstykke, der senere fandtes under Brolægningen, ligger i Gaarden. Huset benyttes nu til Borgmester-

og Herredsfogedbolig og Kontorer. Af Bindingsværkshuse fra før 1726 ere ingen bevarede (et i Mogensgade, fra 1660, nedreves 1833). Et Portovertræ med Snitværk (to Løver), Indskr. og Aarst. 1663 er indsat i Porten i et nyt Hus i St. Mathiasgade (Nr. 27). Af Bindingsværkshuse er det ældste vistnok St. Mathiasgade Nr. 88, to Stokv., dog delvis omsat; paa et Træstykke staar en Indskr., Aarst. 1727 og Niels Jepsøn Salling og Margr. Ledertoer. — I det nordl. Hjørneste af Nytorvsgejde og St. Mogensgade, hvor det 1667 brændte Værtshus „Paradis“ laa, findes hvælvede Kældere fra Renæssancetiden.

Indbyggerantallet var $\frac{1}{2}$ 1890 8352, Nov. 1899 8350 (1801: 2379, 1840: 3343, 1860: 4861, 1880: 7653). — Erhverv 1890: 1520 levede af immateriel Virksomhed (deraf 646 Militær), 3140 af Industri, 1338 af Handel, 8 af Fiskeri, 1033 af Jordbrug, 522 af forsk. Daglejervirksomh., 287 af deres Midler, 340 vare i Sindssygeanst., 155 nøde Almisse, og 9 vare i Fængsel. — Handelen hæmmes en Del ved, at Byens Ladeplads ved Hjarbæk Fjord er fjernet $1\frac{1}{2}$ Mil.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 4274 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 11,106 Pd., uldne Manufakturv. 8791 Pd., Vin 18,211 Pd., Glas og Glasvarer 30,252 Pd., Humle 4911 Pd., Stentøj, Fajance osv. 27,154 Pd., Kaffe 13,621 Pd., Olier 7030 Pd., Risengryn og Rismel 42,732 Pd., Salt 33,617 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 25,146 Pd., Tobaksblade og Stilke 64,264 Pd., Stenkul 115,060 Pd., Metaller og Metalvarer 721,843 Pd. samt Tømmer og Træ 78 Clstr. og 1636 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 8 Fartøjer og maalte Baade med i alt 78 Tons. I udenrigsk Fart indkom 3 med 78 Tons Gods og udgik 2 uden Ladning; i indenrigsk Fart udgik 1 Skib uden Ladning.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 55,521 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 4172 Kr., i alt 59,693 Kr. (454 Kr. mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 22,605 Kr.; det produc. Udbytte var 264,947 Potter.

Der holdes aarl. 11 Markeder i Viborg: 1 i Jan. med Heste, 1 i Feb. med Heste og Kvæg, 1 i Marts, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni (Snapstinget) med Heste og Kvæg, 2 Dage i Sept. (Tofte-marked) med Kvæg, Faar og Heste, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg samt Faar og 1 i Dec. med Heste og Kvæg. Torvedag hver Onsd. og Lörd., desuden sidste Lördag i hver Maaned, fra Mikkelsdag til Jul hver Lördag med lev. Kreaturer.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Bryggeriet Odin (Aktieselsk., opr. 1890; omtr. 20 Arbejdere), et Svineslagteri (Aktieselsk., opr. 1897; omtr. 16 Arbejd.), en Vatfabrik, 3 Uldspinderier og Farverier (Bentsens, Fallesens og Knudtzens), 2 Jærnstøberier (Højers og Schnevoigts), 1 Maskinfabrik (Eskild Philipsens), 1 Maskinfabrik (Ernst Philipsens), 1 Cyclefabrik, Viborg Metalvarefabrik, 2 Savværker (Schourups og Løgstrups), 1 Trævarefabrik (Riegels), 1 Skovfabrik (Aktieselsk.), 2 Tobaksfabrikker (Krogths og Jensens, med 70 Arbejd.), 1 Garveri (Brøndums),

1 Mineralvands- og Brystsukkerfabrik, 2 Handelsgartnerier (Brostrøms, der 1864 har anlagt en Planteskole, N. for Byen, den største i sin Slags i Landet, og Riegels', S. for Byen), 3 Bogtrykkerier, m. m.

I Viborg udgives 1 Avis: „Viborg Stiftstidende“; „Viborg Amtstidende“ og „Vib. Stifts-Folkeblad“ udgives henh. i Silkeborg og Kolding.

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 458 Heste, 1478 Stkr. Hornkvæg (deraf 941 Køer), 1614 Faar, 808 Svin og 28 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged samt By- og Raadstueskriver, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 15 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst., d) for Skolevæs., e) for Brolægnings- og Vejevæs., f) for den offtl. Belysn., g) for Bygninger og Inventar, h) for Jordejendommene og Søen, i) for Beplantningen, k) for Redaktionen af Byraadets Forhandlinger; endvidere et Skatte-, et Torve-, et Legat-, et Vandvæsens- og et Arkivudvalg, samt et Udvalg for Udskrivning af Heste og et for Tilsyn med Plejebørn.

Finansielle Forhold 1898. Indtægter: Skatter 128,757 (deraf Grundsk. 9028, Hussk. 4876, Formue- og Lejlighedssk. 111,413, lignet paa Menigheden 3110, Bidr. fra Landdistr. 330), Afgifter ifl. Næringsloven 9876, Indtægt af Aktiver 21,070, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 7549, Tilskud fra Gaskompagniet 6469, Skolekontingent 5552 Kr.; Udgifter: Tilskud til Stat 2537, til Amt 1819, til Amtsskolefond 2464, Byens Bestyrelse 5806, Fattigvæsen 24,337, Alderdomsunderst. 17,387, Skolevæs. 32,309, Rets- og Politivæs. 7863, Medicinalvæs. 6521, Gader og Veje 5732, Belysn. 2782, offtl. Renlighed 2965, Vandforsyning 1047, Brandvæs. 3727, Indkvarteringsvæs. 14,975, Lystanlæg 2080, afløst Højtids-offer 4800, Kirkeudgifter 3100 Kr. Kommunen ejede $31\frac{1}{12}$ 1898 i Kapitaler 136,310, i Ejendomme med Udbytte 234,390 og i Ejendomme uden Udbytte 346,000 Kr. og skyldte bort 449,440 Kr.; under Byraadet var Legater til et Beløb af omtr. 350,000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6\frac{1}{2}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 2,723,600 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 1,865,350 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raad-, Ting- og Arresthuset og i Amtssygehuset, Skolerne, Militærbygningerne, Fattiggaarden og det gamle Fattighus, Vandværket og Vandtaarnet, 3 Fattigboliger, se S. 569, Musikpavillonen ved Borgevold, et Skovfogedhus og Plantorboligen i Undallslund; desuden af Jorder: Anlæggene Borgevold med „Kildetoften“ og ved St. Mikkelssport, Plantagen Undallslund, Eksercerpladsen, Sandgravene og flere mindre Jordstykker, samt Viborg Sø med Andel i Fiskeriet deri.

Politikorpset bestaar af Politimesteren, 1 Overbetjent, 2 Politibetjente og — navnlig til Besørgelse af Natpolititjenesten — 3 Patrouillebetjente; desuden 2 Reservebetjente. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Vandinspektør, 1 Adjutant, 7 Assistenters og 21 Underassistenter samt det tjenstpligtige Mandskab (mellem 20 og 45 Aar). Korpset deles i en Sluknings-, en Vandforsynings-, en Rednings-, en Nedbrydnings- og en Ordensafdeling; den sidste (30 Mand under 1 Assistent og 2 Underassistenter) staar under Politimesteren, de øvrige under Brandinspektøren. (Byens Borgervæbning ophævedes ifl. kgl. Res. af $11\frac{1}{7}$ 1843).

I Viborg By og Omegns Sparekasse (opr. $29\frac{1}{10}$ 1828) var $31\frac{1}{3}$

1899 Sparernes Tilgodehav. 4,566,380 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 432,276 Kr., Antal af Konti 7564. — I Arbejder Spare- og Laanekassen i Viborg (opr. $\frac{10}{8}$ 1873) var Sparernes Tilgodehav. 21,076 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reservef. 1594 Kr., Antal af Konti 938. — Kreditforeningen af Landejendomsbesiddere i Nørrejyll. (stift. 1851) har Kontor i V. — Kjøbenhavns Handelsbank har Filial i Viborg.

I gejstlig Hens. er Byen delt i to Sogne: Domkirken, hvortil hører Graabrødre Landdistr., og hvormed tillige er forbundet Annekserne Asmild og Tapdrup, samt Søndersogn. Med Annekserne danner Viborg Købstad eet Provsti; Sognepræsten ved Domkirken er Stiftsprovst for Viborg Stift og Provst for Viborg Amt.

I Viborg bo Siftamtmanden, der tillige er Amtmand over Viborg Amt, Biskoppen over Vib. Stift og Stiftsfysikus for Vib.-Thisted Amter. Tillige har Landsoverretten for Nørrejyll. (opr. ifl. Frdn. af $\frac{25}{1}$ 1805), der bestaar af en Justitiarius og 8 Assessorer, Sæde her. Om Garnisonen se S. 570.

Viborg hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Vib. Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her) og Vib. Lægedistr. (Distriktslægen bor her) og har 2 Apoteker (Svaneapoteket og Ny Apotek). Den hører til 5. Udskrivningskreds' 161. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 67-103, 113-22, 130-46, 161 og 315-31.

Ved Vib. Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 3 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet en Bestyrer. Der er Statstelefon og privat Telefon (jydsk Telefonselskab).

Viborg er Station paa den nørrejydske Tværbane Langaa-Viborg-Struer; Strækningen Langaa-V. aabnedes $\frac{21}{7}$ 1863, V.-Skive $\frac{17}{10}$ 1864; se i øvrigt under Fredericia. Tillige er Byen Udgangspunkt for Vib.-Aalestrup Banen; ifl. Lov af $\frac{12}{4}$ 1889 gaves der $\frac{28}{5}$ 1890 Vib. Amtskommune Koncession paa den, hvortil Staten tilskød 80,000 Kr. pr. Banemil og Halvdelen af Ekspropriationsomkostningerne; den 5 Mil lange Bane, der drives af Staten, aabnedes $\frac{15}{9}$ 1893. For at skaffe den bedre Tilslutning til Tværbanen flyttedes Vib. Banegaard (ifl. Lov af $\frac{8}{5}$ 1894). Ved Lov af $\frac{27}{4}$ 1900 bestemtes Anlægget af en Statsbane Vib.-Herning (de paa-gældende Amts- og Købstadskommuner skulle erstatte Statsbanen 25,000 Kr. pr. Mil, at betale med $\frac{1}{15}$ aarl. i 15 Aar). I Vib. solgtes i Driftsaaret 1899-1900 84,333 Billetter, og der ankom af Gods, Kreaturer osv. 39,087 og afgik 8889 Tons.

Historie. Navnet skrives i Vald. Jordeb. *Wibjærgh* og *Wybærgh*; omt. 1317 forekommer Wiburgh, 1368 Wiburg, 1399 Wiborgh; osv.; endnu 1466 findes Wibergh; paa Latin kaldes den altid *Viberga*; Navnet udledes sikkert af det oldn. „Vi“ eller „Ve“, o: Helligdom, og „Bjærg“. Den hører til Landets ældste og mærkeligste Byer, hvis Historie gaar tilbage i Oldtiden, da den var Hovedofferstedet for Nørrejyll.; den var Jyllands Hovedstad og Sædet for dets Landsting, og i lange Tider det Sted, hvor Kongevalg og Kongehylding hyppigst fandt Sted, og de fleste vigtige Begivenheder i Landets Historie ere indtil op i den nyere Tid knyttede til dens Navn. Det var saaledes paa Vib. Ting, at Ulf Jarl lod Hardeknud udraabe til Konge 1027; ogsaa Magnus den gode blev hyldet her 1042, ligesom Svend Estridsen 1043 og 1047, Harald Hein, Knud den hellige og Oluf Hunger. Det var her, at Jyderne toge Knud Magnussen

til Konge efter Erik Lams Død; i Nærheden af Byen overvandt 1150 Svend Grathe Knud, hvorefter den første lod Byen befæste og gav den flere Privilegier; da Knud Aaret efter vendte tilbage, slog Svend ham atter ved Gjedsted S. for Vib.; da Vald. senere sluttede sig til Knud, lode de sig begge 1154 hylde paa V. Ting; efter Overfaldet i Roskilde 1157 var det her, at Vald. fremstod med Anklage mod Svend for hans Troløshed. Ogsaa efter at Vald. I havde fastsat Tronfølgen, var det Skik, at Kongerne lode sig hylde for Nørrejyllands Vedk. paa Vib. Ting. Saaledes hyldedes Chr. I her; Erik Glipping kronedes Juledag 1259 i Domkirken, og baade han og Sønnen Erik Menved opholdt sig ofte i V.; efter at den sidste 1313 havde dæmpet det Oprør, som de jydskke Bønder havde vedtaget mod Kongen paa V. Landsting, opførte eller ombyggede han det befæstede Slot, der laa paa Borgevold, se S. 571 *). Ogsaa Chr. II blev hyldet i V. $\frac{25}{1}$ 1320, ved hvilken Lejlighed han udstedte den bekendte Haandfæstning, ligeledes Vald. V $\frac{7}{8}$ 1326 og Vald. Atterdag $\frac{24}{8}$ 1340. Den sidste, ligesom sine Forgængere, opholdt sig flere Gange i Byen og udstedte Breve herfra og holdt Retterting her. Efter at Chr. af Bayern var bleven hyldet her $\frac{9}{4}$ 1440, stadfæstede han to Dage efter Byens gamle Privilegier, de ældste, man kender (mange Gange senere bekræftede), og han begunstigede Byen paa andre Maa-der, saaledes ved at give den Toldfrihed $\frac{11}{8}$ 1442 og ved $\frac{9}{7}$ 1444 at sikre den mod Gejstlighedens Anmasselser, idet han forbød, at Prælater, Kanniker, Præster og Klerke uden- og indenbys maatte besidde Ejendomme i V., uden at de svarede Skat deraf. Chr. I hyldedes i V. $\frac{28}{9}$ 1448; paa en Forsamling her rejste en Del jydskke Bisper og Rigsraader Oprørsfanen mod Chr. II, og det var ogsaa her, at Opsigelsesbrevet mod ham udstedtes $\frac{20}{1}$ 1523, og at Fr. I hyldedes $\frac{28}{3}$ 1523, ved hvilken Lejlighed han udstedte sin Haandfæstning og Chr. II's Love bleve brændte som skadelige og stridende mod gode Sæder. Ogsaa de senere Konger hyldedes her; den sidste var Chr. V (1655 som Prins).

Byen var en af de ældste danske Handelsstæder. Paa Harald Blaatands Tid opholdt Islænderen Gisle Surson sig her for Handelens Skyld, ved hvilken Lejlighed han blev omvendt til Christendommen. Vib. var tidlig Nørrejyllands vigtigste Møntsted og et af Rigets første Udmøntningssteder fra Knud den stores indtil Chr. II's Tid. Fra de fleste Konger i denne Periode kendes Mønter herfra. De ældste vare vægtige og af engelsk Præg; men snart, selv under Knud d. store, forringes Vægten her som andetsteds i Jyll. Paa Svend Estridsens og Harald Hens Tid sloges her Mønter, som ikke bare Kongens, men forskellige Møntmesteres Navne. Nogle Mønter under Knud d. store og Hardeknud fra en vistnok nærliggende By Ørbæk staa utvivlsomt i Forb. med Udmøntningen i Vib. Hvad der dog særlig karakteriserer Vib. i Middelalderen, er det stærke kirkelige Liv, der rørte sig her, efter at den var bleven Bispesæde, og den fik som faa andre danske Byer et stort Tal Kirker og Klostre.

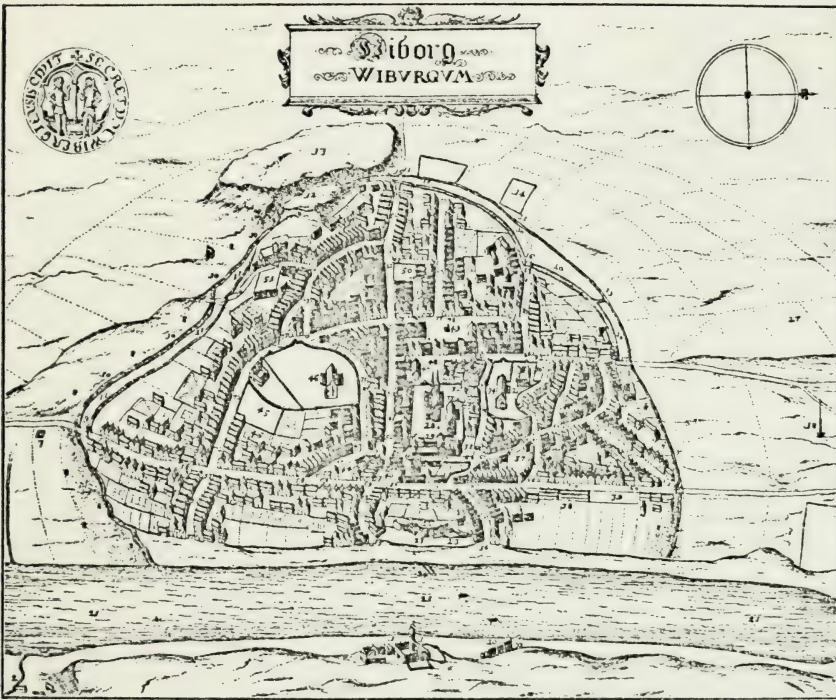
Foruden Domkirken og de 3 Klosterkirker (se ndfr.) havde Byen i katolsk Tid 12 Sognekirker, nemlig: 1) *St. Stefans K.* (først nævnt 1351), V. for Borgevold mellem St. Ibs- og St. Nicolaigade; 2) *St. Nicolai K.* (1452), ved det nordl. Hj. mellem St. Ibsgade og St. Nicolai Kirkestræde; 3) *St. Ibs K.* (1284), i det østl. Hj. mellem St. Nicolaigade og Rosenstræde; 4) *St. Mogens K.* (1448), lige N. for Graabrødrekirke i det sydl. Hj. mellem St. Mogensgade og Rosenstræde; 5) *St. Hans Sognek.* (1274), ved Nytorv; 6) *St. Mathie K.* (1307), paa Hjultorvs nordl. Side; 7) *St. Budolfi K.* (omtr. 1200, en Tid lang tillige Klosterkirke), mellem Store St. Pederstr. og St. Mathiasgade; 8) *St. Peders K.* (1274), ved Østsiden af Lille St. Pederstr.; 9) *St. Mikkels K.* (1159), mod S. i Lille St. Mikkelsgade ved St. Mikkelsport; 10) *St. Trinitatis eller Drottens K.* (omtr. 1200), i Hj. mellem St. Leonistr. og Riddergade; 11) *St. Villads K.* (omtr. 1200), i sydl. Hj. mellem Riddergade og det fordums St. Villadsstr.; 12) *St. Mortens K.* (1477), i nordl. Hj. mellem forann. to Gader. Dertil komme *St. Laurentii Kapel*, mod N. uden for Byen (ved Krudthuset), og *St. Jørgens eller Jerusalems Kapel*, mod S. uden for Byen (i Riegels Planteskole). Ældre Topografer nævne endnu nogle Kirker, men deres Eksistens kan ikke bevises. Alle disse 12 Kirker gav Fr. I $\frac{23}{2}$ 1529 Borgerne Lov til at nedbryde, men Rester af

*) Slottets Hist. er meget usikker. Efter en gml. Fortegnelse over Sjølemesser i Vib. Domkirke var det Svend Estridsen, der „lod bygge Borgevold og sætte et stateligt Slot med to Taarne derpaa i søndre Side og Grave der omkring“. Almindelig antages det dog, at det er opført af Svend Grathe. Efter at Erik Menved havde ombygget det, maå det antages, at det snart efter blev nedrevet ifl. Bestemmelsen i Chr. II's Haandfæstning; senere omtales det ikke. (Den tidligere Antagelse, at Slottet endnu stod 1483, skyldes en Forveksling med Vib. Slot i Finland).

dem bleve dog staaende længe efter. St. Laurentii Kapel var alt 1528 givet Vikaren Jens Nielsen „at bruge til hans Nytte“. St. Nicolai Kirkeklæde skænkedes 1529 til Hans Tausen, og s. Aar blev et Hus paa Kirkegaarden overladt til Mester Chr. Pusel. St. Peders Kirke blev af Fr. I givet til Hr. Mogens Gøye, og 1562 fik Fru Mette Munk Stadtfæstelse paa Kronens Rettighed i den. Drottens Kirke med Kalk, Sten og Tommer gav Chr. III 1552 til Ærkedegn Anders Skovgaard. Af St. Hans Sognekirke stod Taarnet til 1584 (se S. 565). Af St. Ibs Kirketaarn stod endnu paa Chr. IV's Tid et Stykke, hvori Stormklokken hang; men da flyttedes den til Domkirken. Af flere af Kirkerne er der i 19. Aarh. fundet Fundamenter og derved gamle Grave.

Den vigtigste kirkelige Institution var Domkapitlet, der indtil 1440 under Navnet *St. Marie* eller *Vor Frue Kloster* udgjorde et Samlag af regelbundne Augustinerkanniker, i Spidsen for hvilke stod en Provst og en Prior samt, til Varetagelsen af Gudstjenesten i Domkirken, en Kantor og en Ærkedegn. Kapitlets Oprindelse er ikke ganske sikker; mulig var der først i Vib. et Benediktinerbo, som ved Bispestolens Oprettelse organiseredes som et Domkapitel; i alt Fald vides, at Kapitlet alt af Bisp Heribert fik Privilegier, og at Knud d. hellige ogsaa gav det Friheder. Det blev tidlig en rig og begunstiget Institution. Vald. Sejr gav det 1239 Frihed for Leding, Vragret paa Læsø samt alle kgl. Rettigheder over dets vornede, et Privilegium, der dannede Grundlaget for alle dets kgl. Privilegier. Bisp Niels skænkede det St. Mortens Kirke paa Fur, Lime Kirke (Salling) og Asmild Kirke, ved hvilken der oprettedes et Nonnekloster under dets Overhøjhed (s. d.); hertil kom Helstrup, Frebjerg, Nørholm, Storvorde og Sejlflod Kirker samt betydeligt Jordegods, hvoraf nævnes Læsø (se S. 187), Fur og Hovedgaardene Nørholm og Tjeleris. Af Pave Alex. III fik det 1169 bekræftet Ret til Bispevalg. Denne store Magtstilling begyndte dog myndige Bisper i 14. og 15. Aarh. at angribe, og det kunde saa meget lettere ske, som der ved 1400 viste sig Tegn til Opløsning inden for Kapitlet. Det regelbundne Klosterliv vilde nu ingen mere paalægge sig; man begyndte derfor at indtage verdslige Kanniker, og efter lange Forhandlinger med Paven skete April 1440 Overgangen fra et regelbundet Klostersamfund til et alm. Domkapitel af verdslige Kanniker med 3 Prælaturer og 12 Præbender (se *M. Mackeprang*, i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 485 flg.). Efter denne Tid tog Kapitlets Magt af, og efter Reformationen hørte den helt op. Det bestod dog længe, væsentlig som en Forsørgelsesanstalt for Byens gejstlige, der endnu nyde Indtægter fra Domkapitlet. Vor Frue Klosters Bygninger og Kannikerresidenserne have ligget væsentlig N. og Ø. for Domkirken. — Længe før Reform. var ogsaa et andet Kloster blevet ophævet, nemlig *St. Budolfi Kloster*, for Nonner af Augustinerordenen, knyttet til Kirken af s. Navn; men om det ligesom denne allerede hidrørte fra 12. Aarh., er usikkert (det nævnes første Gang 1263). Dets senere Skæbne er næsten ubekendt; 1268 betænktes det i et Testam., 1346 fik det noget Jordegods, 1461 omtales det endnu. Testrup siger, at det nedlagdes 1490 (Nonnerne ere da mulig flyttede til Asmild Kl.); Klosteret skal have ligget paa det østl. Hj. af St. Mathias- og Store St. Mikkelsgade, hvor der nu staar en gml. Hjørnegaard, hvis Mure ud til de nævnte Gader ere af røde Munkesten og vise Spor af gamle Vinduesaabninger i Blindinger; tidligere skal der have været 2 Kamgavle. Snarere har Klosteret dog ligget ved St. Budolfi Kirke. — Af Byens tre andre Kloster angives *St. Hans Kloster* eller *Korsbrødregarden*, for Munke af Johanniterordenen, at være stiftet 1160, men det maa være noget yngre. Der vides ikke meget om det ud over dets Godshistorie og Navnene paa en Del af Priorerne. 1447 fik det Fader Mølle, -Dam og -Damsbund samt 5 Gaarde i Fabjærg Sogn, Skodborg Hrd.; 1448 skænkede Erik Nielsen (Rotfeld) af Bratskov det en Pengesum og alt sit Gods i Salling; 1460 overdrog Anders Iversen det et øde Gaardsted i Aars Hrd. mod at maatte blive begr. i Klosterkirken. Det synes ved Reformations-tiden alt at have været i Forfald; om dets Sygestue, der laa N. for Klosterkirken, hed det 1527, at den ikke mere brugtes efter sin oprindl. Bestemmelse; men dog lykkedes det ikke at faa den omdannet til alm. Hospital (se S. 567). Ved Reform. inddrogtes Klosteret og bortforleenedes til adelige. Chr. III bevilgede 1552, at Kirken maatte blive et Domhus for Viborg Landsting, men 1573 tillod Fr. II, at Taarnet og to Kapeller paa Kirkens Nordside maatte nedbrydes, og 1576 bestemtes den gml. Bispegaard til Domhus. Endelig bestemte et Kongebrev af 17/8 1578, at Kirke og Kloster skulde nedbrydes, og Materialet fra hin alene anvendes til Domkirken, fra dette halvt til Domkirken og halvt til Domhuset. 1671 skodede Chr. V Klosterhaven med et Hus (og Asmild) til Kancellir. V. Lange. Klosteret har ligget mod N.

i Byen nær ved St. Ibs Port, mellem St. Ibsgade og Nørresø; Rester fandtes i 19. Aarh. — Et *Sortebrødre*kloster skal være stiftet 1227; i alt Fald var det der 1246, thi da bestemtes, at der fra Vib. som fra andre danske Dominikanerklostere skulde sendes nogle Munke til Liffland. I Testamenter blev Klosteret betænkt bl. a. 1263, 1268, 1307 og 1456. Prioren Niels Jepsen overlod 1516 en Gaard i Lysgaard til Biskop Erik Kaas; 1523 fik samme Prior Vib. Bys Teglgård overladt. 1529 maa Klosteret være kommet i Kronens Eje og saaledes vistnok alt da være rommet af Munkene, idet Jens Hvas da fik kgl. Befaling til at have Tilsyn med Klosteret, og s. Aar blev Kirken givet Byen til Sognekirke; 1530 fik Fru Anne Gyldenstjerne, Predbj. Podebusks Hustru, Ejendomsbrev paa et Hus i Sortebrødre klosteret. Det har ligget op til Sønder sogns Kirkes Sydside (se S. 560), med hvilken det formentlig har dannet en firfløjet Bygning, men nu er der intet Spor tilbage. Til Klosteret har vel ogsaa hørt fritliggende Huse, og et saadant er maaske den to

Viborg omtr. 1670. Efter Resen.

1. Asmild Kloster. 2. Søndermølle. 7. St. Mikkel's Brønd. 8. Dumpen til Søen. 9. St. Mikkel's Port. 10. Gravene. 11. Gamle Fortifikation. 12. Skansebanke. 13. Sparretoft. 14. Plads, hvor det Samle Landsting har staaet. 15. St. Mathias Port. 16. St. Hans Port. 17. St. Mogens Port. 18. gtedet, hvor fordum Papegejestangen stod. 20. Færgehús. 21. Søen. 22. Borgevold. 23. Bleg-have. 24. Den grønne Odde i Søen. 27. Bispegaardstoft. 28. Domkirken. 29. Bisperesidens. 30. „Adelens Gaarde, hvor de holdt i forrige Tider Bryllup“. 31. „Øde Plads, hvor gml. Bispegd. har staaet“. 32. „Gml. Bispegd., som nu er Landsdommergd.“. 33. Domhuset. 34. Graabrødre kirke. 35. Hospitalet. 36. Stedet for St. Mogens Kirke. 37. Stedet for St. Ibs Kirke. 38. Fiskeboderne. 39. „Duebrødre ell. St. Hans Kloster stod“. 40. Stedet for St. Villads Kirke. 41. Skoleboderne. 42. Skolen. 43. Lones Kilde. 44. Stedet for St. Mortens Kirke. 45. Stedet for Sortebrødrekl. 46. Sortebrødre kirke. 47. Raadhuset. 48. Gammeltoiv. 49. Nytoiv. 50. Hjultov. 51. Stedet for St. Peders Kirke. 52. St. Mathiasgd. 53. St. Villads Kirkestr. ell. Riddergd. 54. Rønden. 55. Mellem Søgyde. 56. Nørre Søgyde. 57. „Søgyde af St. Mikkel'sgade“. 58. St. Mikkel'sgd. 59. St. Villadsgd. 60. St. Ibsgd. og Port. 62. Frands Berings Gyde. 63. Jens Frises Gyde. 64. Skivemarked. 65. Stedet for St. Mogens Kirke. 66. Stedet for St. Ibs Kirke. 67. Rykind. 68. Mellem Muren. 69. St. Nicolaistr. og Kirkestr. 70. Lonesstræde. 71-72. Nørre- og Søndre Sortebrødrestr. 73. Gamle Bradepande. 74. Ny Bradepande eller St. Pederstr. 75-76. Støre og Lille Vildtoivstr. 77. Vestergd. 78. St. Hansstr. 79. „Picken gans“. 80. Nytoivgyde. 81. Klosterstr. 82. St. Mogensstr. 83. Mage-løsstr. 84. Trangtrappe. 85. Mellem Risten. 86. Skoleristen. 87. Kirkestr. neden for Domkirken.

Stokv. høje Bygning, til Dels opf. af Munkesten, St. Mikkelsgade Nr. 12. — Et *Franciskanerkloster* — Hovedkloster i Vib. Custodi — blev stiftet 1235 eller 1237; men det kom dog først ret i Stand en Del Aar senere, da Grevinde Mariane af Eberstein og hendes Sønner, Marsken Ludv. Albertsen og Albert, ydede Hjælp til det og lode Bygningerne opføre. Det betænkedes i Testamenter 1263, 1268, 1307 og 1456, og 1274, 1295 og 1388 holdt Franciskanerordenen Kapitel her. Peder Harboe tilskodede det 1448 en Gaard i St. Mogens Sogn; 1518 bragtes Konventet til Observans. Efter langvarige Fortrædeligheder, om hvilke Munken Jacobus Johannis har berettet, bleve Munkene vist ved Nytaarstid 1530 uddrevne, og 1541 omdannedes Klosteret til et alm. Hospital, som hvilket en Del af det endnu tjener, medens Resten nedreves i Midten af 18. Aarh. (se S. 567-68). Kirken, S. for Klosterbygningen, blev 1529 givet Byen til Sognekirke og blev benyttet til 1812, da den nedlagdes ifl. Res. af ^{29/12} 1809; Taarnet blev nedbrudt 1813, den øvrige Bygning 1830 (der var i Mellemtiden Tale om at anvende den til Galehus, Opdragelsesanstalt eller Internat for Natmandsfolk osv.). Kirken bestod af Skib og Kor med Apsis, et 1760-61 opf. Taarn mod V. og Kapel og Vaabenhus mod S. samt mod N. to Udbygninger („Korskirken“, opf. 1657, og „Læsekamret“, 1696) Om dens Beliggenhed se S. 571. Inventariet findes nu delvis i Domkirken og Søndersgns Kirke samt i Kirker i Vorde, Randers og Holstebro. (At Byen har haft flere Klosters, saaledes et St. Mogens, er urigtigt). — Desuden var der 3 milde Stiftelser. Uvist hvor laa et *Helligaandshus* (hørende til de borgerlige Hospitalsstiftelser); det nævnes kun 1476; mulig er det sammensmeltet med et af Byens andre Hospitaler. Et *St. Mikkel's Hospital* oprettedes 1159, idet Domkapitlet s. Aar skænkede Byens fattige St. Mikkel's Kirke til et Hospital, o: dens Indtægter skulde anvendes til dette Brug; 1498 tog Kong Hans Hospitalet og dets Forstander, Kanniken Jens Christiensen, i sin Beskærmelse. Det var saaledes utvivlsomt et af Gejstligheden styret Hospital; det omtales endnu paa Reformationstiden. Det laa mod S. uden for Byen ved St. Mikkel's Port; Stedet, „den øde Kirkegaard“, har senere været benyttet til Begravelsesplads for henrettede Misdædere. Endelig var der S. V. for dette Hospital en *St. Jørgens Gaard* for spedalske, ved hvilken Aar 1440 Hr. Peder Mathiesen var Forstander; da han tillige var Præst ved St. Mikkel's Sogn, har St. Jørgens Gaard vistnok været nøje forbunden med St. Mikkel's Hospital. 1542 var Spedalskhuset sikkert nedlagt; thi da overlodes St. Jørgens Kapellet (ogsaa kaldet Jerusalems K.) til Morten Hege-lund til Nedbrydning. Pladsen, hvor det har staaet, kaldes endnu „Kapelbakke“ eller „Sygestuejord“, og endnu i Midten af 18. Aarh. blev den brugt til Begravelsesplads, især for fremmede. — Ogsaa af Gilder havde Byen en Del, deribl. St. Knuds, de 11,000 Jomfruers eller Ursulas, St. Kjelds, St. Birgittes, St. Annas eller Præstegilde, Julelaget m. m. Flere af disse nedlagdes 1527 (se S. 567). — Af hellige Kilder nævnes St. Kjelds K. (vistnok i Domkirken, se S. 588), St. Mikkel's K., uden for St. Mikkel's Port, Lones (Leonis K.), ved Leonisstræde, Kilden ved Borgervold, og Jmfr. Maries Sundhedsbrønd, i Graabrødreklosterets Have.

Byen maa antages i Middelalderen at have haft omtrent den samme Udstrækning som nu, om den end har været tættere bebygget, især ned mod Søen. Som nævnt har den været befæstet med Volde og Grave, der strakte sig S., V. og N. om Byen, medens den mod Søsiden har været dækket af den ovenfor omtalte Borg. Gennem Befæstningen førte 5 Porte: St. Mikkel's, St. Mathias, St. Hans (ell. Skottenborg), St. Mogens og St. Ibs (ell. Nødergades) udenfor Gaderne af s. Navn. Hvornaar denne Befæstning er nedlagt, vides ikke; i Breve fra Kong Hans af 1496 og 1505 befaledes det Borgene at holde Porte og Plankeværker om Byen i Stand; i 16. Aarh. er den dog vistnok bleven opgivet, dog stode Voldene en lang Tid endnu (se Resens Kort, som dog ikke er helt korrekt), i 18. Aarh. var der store Rester af dem, og endnu ses et lille lavt Stykke Vold med foranliggende Grav fra St. Mogensgade, omtr. hvor Reberbanen udmunder, og mod Øst til St. Ibsgade. Portene holdt sig til Dels endnu længere, længst St. Mogens Port (der skal have været den vigtigste og var hvælvet) og St. Mikkel's, der 1841 fik Stakitporte.

Den fremragende Plads, som Viborg havde indtaget blandt Jyllands Byer i den katolske Tid, hævdede den under Reformationsrøret, ja den blev endog den første By i Landet, hvor den nye Lære forkyndtes, og hvis Borgere ivrigt sluttede sig til den. Da Hans Tausen 1525 af sin Prior i Antvorskov Kloster sendtes til St. Hans Kloster i Viborg for at paavirkes i katolsk Aand af dets Prior Peder Jensen, vandt han denne saaledes, at han fik Lov at prædike i Klosterkirken (at han en Tid har været holdt i Fængsel og prædikedet ud af Vinduerne til Borgerne, er sikkert urigtigt);

men da han snart følte sig utryg her, forlod han under Borgernes Beskyttelse Klosteret og fik af Rektor ved Latinskolen, Jak. Skjønning (senere Vib. første lutherske Bisp) Lov til at prædike i dennes Sognekirke, St. Hans. Senere, da hans Tilhørerkreds stadig voksede, prædikede han først fra Benhuset paa Graabrødre-Kirkegaard, og snart efter tiltvang Borgerne ham Adgang til Graabrødrekirken selv. Under Modstand fra Bispen Jørgen Friis (Optrinet i Graabrødrekirke, da Bispens Udsendinge fordrede, at han skulde forlade Kirken, er bekendt) og den katolske Gejstlighed, men understøttet af Venner som Tøger Jeisen (Løvenbalk) og den i Vib. fødte Jørgen Sadolin samt beskyttet af Kongen, der i Efteraaret 1526 havde udnævnt ham til sin Kapellan, dog med Tilladelse til foreløbig at blive i Vib., fortsatte han Reformationsværket, og 1529 blev han udnævnt til Sognepræst ved den Byen s. Aar skænkede Graabrødrekirke. Vel forlod han i Efteraaret 1529 Vib., men Reformationen havde sejret, og Aaret efter satte de lutherske Præster Byens katolske Præsteskab i Ban, og Borgerne bemægtigede sig Domkirken. Ogsaa i Grevens Fejde have Viborgs Borgere upaatvivlelig deltaget og hyldet Chr. II; Skipper Klement havde en Tid, før han trak sig tilbage til Aalborg, sit Hovedkvarter her, og efter en gml. Beretning var det i Vib., at han tillige med Jens Hvas til Kaas henrettedes $\frac{9}{10}$ 1536 (en Blykrone, der sattes paa Klements Hoved, opbevaredes længe i Domkirken).

Byens Storhedstid holdt sig op til Enevældens Indførelse. Tronfølgerne hylledes her, Kongerne opholdt sig ofte her og holdt Retterting, og den var Samlingssted for den jydsk Adel, som her forhandlede om sine Interesser eller mødte til sine Bryllupper og andre Festligheder, til hvilke Forsamlinger den havde sin egen Gaard (ved den nuv. Bispegd.), ligesom ogsaa mange adelige havde Gaarde i Byen, særlig ned mod Søen, hvor de opholdt sig ved Landstings- og Snapstingstider, men som ellers stode ledige. Snapstinget (eller Snapslandstinget), der nævnes første Gang 1442, kaldtes det første og fornemste Landsting i Aaret, der havde stor Betydning og var en vigtig Indtægtskilde for Byen, idet det tillige var Omslagstermin for hele Jylland og Marked og kaldte mange, endog Udlændinge, dertil. Det holdtes efter „12. Dag Jul“ (Helligtrekongersdag), men rykkedes senere længere hen i Aaret; nu holdes det i Juni som alm. Marked, men staar i Betydning tilbage for Toftemarkedet (se S. 574), tidligere kaldet St. Mauritii Marked*).

Danske Atlas (IV S. 595) siger, at Vib. før Suveræniteten skal have langt overgaaet andre jydsk Købstæder i Formue og Indbyggernes Tal. Dog begyndte den allerede i denne Periode at gaa tilbage. Ved Brande $\frac{16}{5}$ 1567 og $\frac{27}{4}$ 1615 (se ogsaa S. 567) ødelagdes store Dele af Byen, saa at der maatte tiltaas den Lettelser (1567 bleve de skadelidte fri for Skat og al kgl. Tyng i 5 Aar). Tre Gange i 17. Aarh.'s Krig var Vib. besat af Fjender, 1627 af de kejserlige Tropper under Tilly, Schlick og Strozzi, 1644-45 af de svenske under Horn, Wrangel og Torstenson og 1657-58 af de svenske under Hans Beddeker; da de sidste havde forladt den, fik den en med Hensyn til Udsugelse og Plyndring lige saa slem Indkvartering af de allierede, Brandeburgerne og Polakkerne; Kurfyrsten af Brandenburg og General Montecuculi havde en Tid Kvarter her. Byen led meget ved disse Indkvarteringer, og Kommunen maatte for at rede sig ud af Gælden afhænde flere af sine Ejendomme og optage Laan.

Med Suverænitetens Indførelse tog Byen yderligere af i Velstand, da Adelen Møder her nu ophørte (det sidste var 1659 eller 1660). Og dertil kom andre Ulykker. En stor Del af Byen, navnlig Graabrødre Sogn, brændte $\frac{19}{4}$ 1667 (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 511); under den skaanske Krig fortælles det, at Tilstanden var saa slet, at Gaardene, hvoraf mange stode øde, solgtes for $\frac{1}{3}$ af Tagstenenes Værdi, og desuagtet maatte Byen betale 6000 Rd. i Krigsstyr; endnu 1682 laa de fleste af de brændte Gaarde i Ruiner. Den største Brand var dog den, der udbrød $\frac{25}{6}$ 1726 paa Hjultorv og først standsede, efter at over Halvdelen af Byen (71 Gaarde og 78 Huse) var lagt i Aske tillige med Domkirken, Sortebrødrekirke, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløj af Hospitalet, og 215 Familier, deribl. næsten alle Byens Embedsmænd og de anseligste Borgere, vare blevne husvilde; Skaden ansloges af Byen til 90,000 Rd.; Byen fik Konsumtionsfrihed for 12 Aar (se Saml. til j. Hist. IV S. 410 flg.). Til Byens Genopbyggelse udskrives der en Skat over hele Danmark og Norge paa 52,700 Rd. De offtl. Bygninger bleve som nævnt S. 584 genopførte, men mange private havde ikke Penge til at rejse deres Huse igen, og langt op i

*) Om Snapstinget (ogsaa: Snabssting), hvis Navn man urigtigt har villet udlede af Begyndelsesbogstaverne i „Sessiones novi anni primæ“, se *Ursin*, Stiftsst. Vib. S. 265 flg., *J. Kinch*, Snapsting, Drikting osv., i Saml. til j. Hist. I S. 66 flg., og *Kolderup Rosenvinge*, Gml. d. Domme, 3. Saml. S. 123, Nr. 46 Anm. 1. St. Mauritii Marked nævnes første Gang 1520.

vor Tid saas endnu øde Pladser efter Branden. I 18. Aarh. førte Byen en hensygnende Tilvarelse; medens den endnu 1672 havde 2704 Indb., var Tallet 1769 sunket ned til 1990; den var da i Omfang vel den største, men i Befolkning den mindste af de jydskke Stiftsstæder næst Ribe. I Aarene 1774 (11 Huse) og 1782 (6 Gaarde og 11 Huse) var der atter mindre Brande. Der fremkom fra Borgerne flere Andragender med Forslag til Byens Ophjælpning; saaledes ansøgte de 1776 om Konsumtionsfrihed, 1788 bl. a. om, at der maatte opkræves Portpenge af dem, der passerede ud og ind af Byen, hvilket dog alt afsloges. Sidstn. Aar skildrede Borgerne Tilstanden saaledes: „af dens 2000 Indb. maatte 300 underholdes som fattige, hos 50 maatte der aarl. gøres Udpantning for Skatter, og det samme vilde snart blive Tilfældet med alle“.

I vor Tid er Byen dog gaet betydelig frem; ved Slutn. af 19. Aarh. havde den mere end 5 Gange saa mange Indb. som ved Beg. Fraset hele Landets materielle Opsving, ere flere specielle Omstændigheder Aarsag til dette. Vel tabte Byen ved Ophævelsen af Landstinget 1805, hvorved ogsaa Snapstingets Marked helt sank i Betydning; men til Gengæld fik Landsoverretten for Nørrejyll. sit Sæde her. Byen fik herved atter Præget af at være Landsdelens Hovedstad, og det forøgedes, da den ved de raadgivende Provinsialstænders Indstiftelse blev udvalgt til Mødested for den jydskke Stænderforsamling, der traadte sammen 1836 og holdt Møder her til 1848 i det i den Anledn. ombyggede Domhus (nedrevet 1871; se S. 586. Mødesalen var mod V. i øverste Stokv.). I 1848 var Byen, som Sæde for Stænderforsamlingen, stærkt med i Frihedsbevægelsen. Her holdtes saaledes, samtidig med Valget af de „ærfarne Mænd“, 22. og 23. Marts et alm. nørrejydsk „Folkemøde“, hvor man, uden endnu at kende noget til Kasinomødet i Kbh., vedtog omtr. lignende, til Dels endnu mere yderliggaaende Beslutninger. Mødet bidrog meget til at vække den store Begejstring i Jyll. i de følgende Dage. Der maa ogsaa nævnes Oprettelsen af et eget Toldsted 1841, ligeledes Jærnbaneanlæggene, de store Hedeopdyrkninger i Omegnen, og at den blev Garnisonsby 1865, ligesom de ved Hald holdte aarl. Lejrsamlinger, fra 1868 til 1880. — I Krigen 1807-14 blev Byen benyttet som Depot for Krigsfanger. — Byen er ofte bleven besøgt af Kongerne i 19. Aarh., især af Fr. VI, bl. a. ved nogle af de her afholdte Vædekørseler og Væderidt, 1831-35.

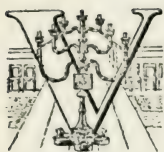
Der er flere Gange tænkt paa at gøre Byen til et Samlingspunkt for den videnskabelige Uddannelse i Jylland. Baade Chr. III og Fr. II syslede med Tanken om at forbinde et Gymnasium med Latinskolen. Da Universitetsbygningerne i Kbh. brændte 1728, skal det have været paatænkt at forlægge Universitetet til Vib., og da det blev opgivet, foreslog Stiftsprovst Tychonius, at der oprettedes et Universitet i Vib.; 1793 ansøgte Byen om, at der maatte blive oprettet et Akademi, og 1840 og 1845 fremsattes atter Forslag om et Universitets Oprettelse. I den nyeste Tid har Provinsarkivet for Jyll. faaet sin Plads her. — Ved kgl. Brev af 14 $\frac{1}{2}$ 1573 oprettedes i Vib. det første Apotek i Nørrejyll. (det kom dog først i Stand 1577).

Af kendte Mænd, der ere fødte i V., nævnes Biskop Jørgen Sadolin (1499), Historie-skriveren Vitus Bering (1617), Nationalekonomen O. C. Olufsen (1764) og Admiral, Marineminister C. Zahrtmann (1793).

Paa Markjorderne er der fredlyst 5 Gravhøje. — Ved Vintmølle ligger den berømte *Dauerlyng*, hvortil knytte sig uhjemlede Sagn om Kongehydning. De der liggende firkantede Pladser, indhegnede med lave Jordvolde, ere formentlig Dykningsstykker fra Oldtiden.

Litt.: *Christen Erichsen*, Vib. Byes Beskr., Kbh. 1727 (et Uddrag af Forfatterens — Præst ved Sortebrødrekirke, † 1711 — store Saml. til Byens Hist., hvoraf det meste gik tabt ved Branden 1726; en Foliant findes dog endnu i Universitetsbibl.; de fleste Brevskaber, han har benyttet, brændte 1726). — *A. C. Krog*, Saml. Efterretn. om Vib. Bye, Viborg 1779. — *M. R. Ursin*, Stiftsstaden Vib., Kbh. 1849. — *A. Heise*, Dipl. Vibergense, Kbh. 1879. — *G. Christensen*, Illustr. Fører i V. og Omegn, Viborg 1873. — *A. Heise*, Uddrag af Thjørrings Skildr. af vib. Personligheder, i Saml. til j. Hist. IV S. 278 flg. (ogsaa benyttede af ovenn. Krog). — *C. Gullev*, Antiq. Medd. fra V., i Saml. til j. Hist. II S. 97 flg. (og s. Forf. haandskrevne Notitser, i Vib. Museum). — *L. Zinck*, V. og dens hist. Minder, i „Rundt paa Jorden“ 1871.

Viborg Domkirke.

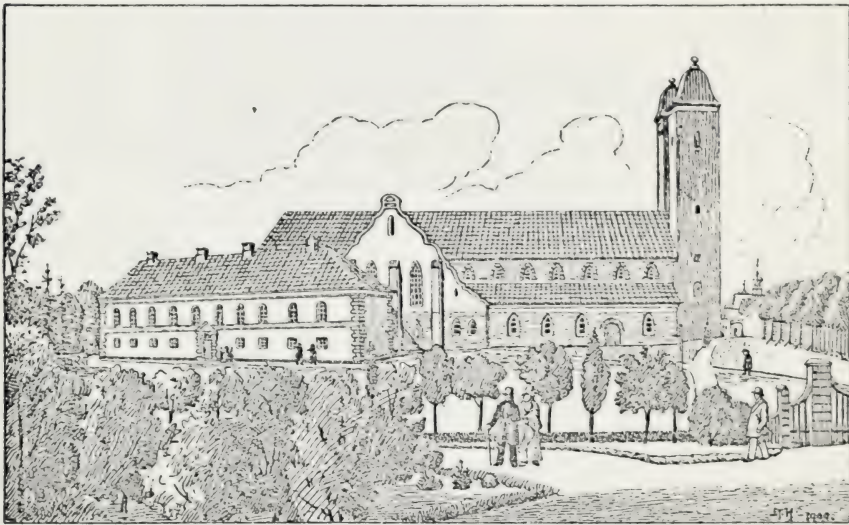

or Frue eller St. Marie Kirke, mod Ø. i Byen paa en fri Plads, er Danmarks anseligste Granitkirke. Tidligere har der maaske staaet en Trækirke her. Grunden til Stenkirken blev lagt ved 1130 af Bisp Eskil (dræbt 1132), og Bisp Niels († 1191) skal have fuldendt den ved 1169.

Den var opf. af omhyggeligt tilhugne Granitkvadre — dog var der ogsaa anvendt rhinlandsk Tuf, i Kortaarnenes øvre Partier og Triforiernes Blindinger, samt Al, i Kryptens Indervæg (til Rundingens Murvæk) og til en Alterniche i Vestvæggen, og Fraadsten, i Kryptens Hvælvinger og Kortaarnene — og ligesom Lund og Ribe Domkirker, om end med mindre rigt udformede Enkeltheder end disse, i ren romansk Stil som en treskibet Basilika. Mod V. begrænsedes Sideskibene af to firkantede Taarne, mellem hvilke Midtskibets Gavlside kun traadte et Par Al. frem. Dernæst var der et Tværskib mellem Skibet og Koret, hvilket havde halvrund Apsis, og endelig var der — hvad der særlig adskilte Kirken fra Ribes og Lunds — paa Overgangen mellem Højkoret og Apsis to mindre, firkantede Trappetaarne. Fra en overhvalvet Forhal mellem de vestl. Taarne førte en rundbuet Dør ind i Midtskibet, der utvivlsomt fra Beg. havde Bjælkeloft, og som ved rundbuede, paa firkantede Piller hvilende Arkader aabnede sig ind til de med ribbeløse Krydshvælvinger dækkede Sideskibe. Over Arkaderne var der i Højkirken Triforier og over dem atter smaa, rundbuede Vinduer, der gav Højkirken Lys foroven. Maaske have Højkoret og Korsarmene ogsaa været overhvalvede. Der var Halvkuppelhvælving i Apsis, den mest udformede Del af Kirken; den havde udvendig et maskeret Stokv., der ved Halvsøjler inddeltes i 3 hele og 2 halve, rundbuede Blindingsfag, hvoraf de 3 hele midterste vare forsynede med Vinduer, og ovenover et aabent Søjlegalleri. I Hjørnerne mellem Korsarmene og Højkoret var der to smaa Kapeller. Under Højkor og Apsis var der en treskibet Krypt, hvortil Nedgange fra Korsarmene, med 12 Hvælvinger, hvilende paa 10 Halvpiller og 6 runde Piller, hvoraf de to midterstes Søjleskafter af rød Porfyr, de øvrige af Granit, alle med tærningformede Kapitæler med afrundede Hjørner. Over Korset har Kirken sikkert haft en Tagrytter. Endelig var der til forskellige Tider i Middelalderen blevet tilbygget 3 Kapeller, nemlig ved sydl. Sideskib St. Annas Kapel, hvis Halvtag støttede sig til Korsfløjen, og Vor Frues Kapel (fra omtr. 1400), der laa lige V. for St. Annas, samt ved nordl. Sideskib, støttende sig til Korsfløjen, St. Kjelds (fra 13. Aarh.).

Den første uheldige Forandring fandt sikkert Sted ved Ildebranden ^{17/6} 1501. Vestgavlne med Taarnene (undt. sydl. Taarns nederste Del) og Apsis' øverste Del med Galleriet ødelagdes helt, og kun Krypten blev urørt. Kirken blev dog snart, ved Bisp Niels Friis' Bestræbelser, genopf., med Anvendelse af Mursten, i sen-gotisk Stil, og vistnok efter en halv Snes Aar kunde Gudstjenesten atter optages. Højkirkens Vestgavl var nu rykket tilbage til Taarnenes Linie, disse vare blevne bredere og havde faaet slanke, firsidede Spir, bag Triforierne var der opf. en Mur for at støtte Højkirkens Vægge, og langs dennes Ydervæg og Taget var der indrettet en Vægtgang med Brystværn; samtidig fik Midtskibet Krydshvælvinger. Atter led Kirken meget ved Branden ^{16/5} 1567; især ødelagdes Taarnspirene og Taget, Klokkerne smeltede, og Korsgavlne beskadigedes. Restaurationen tog Tid

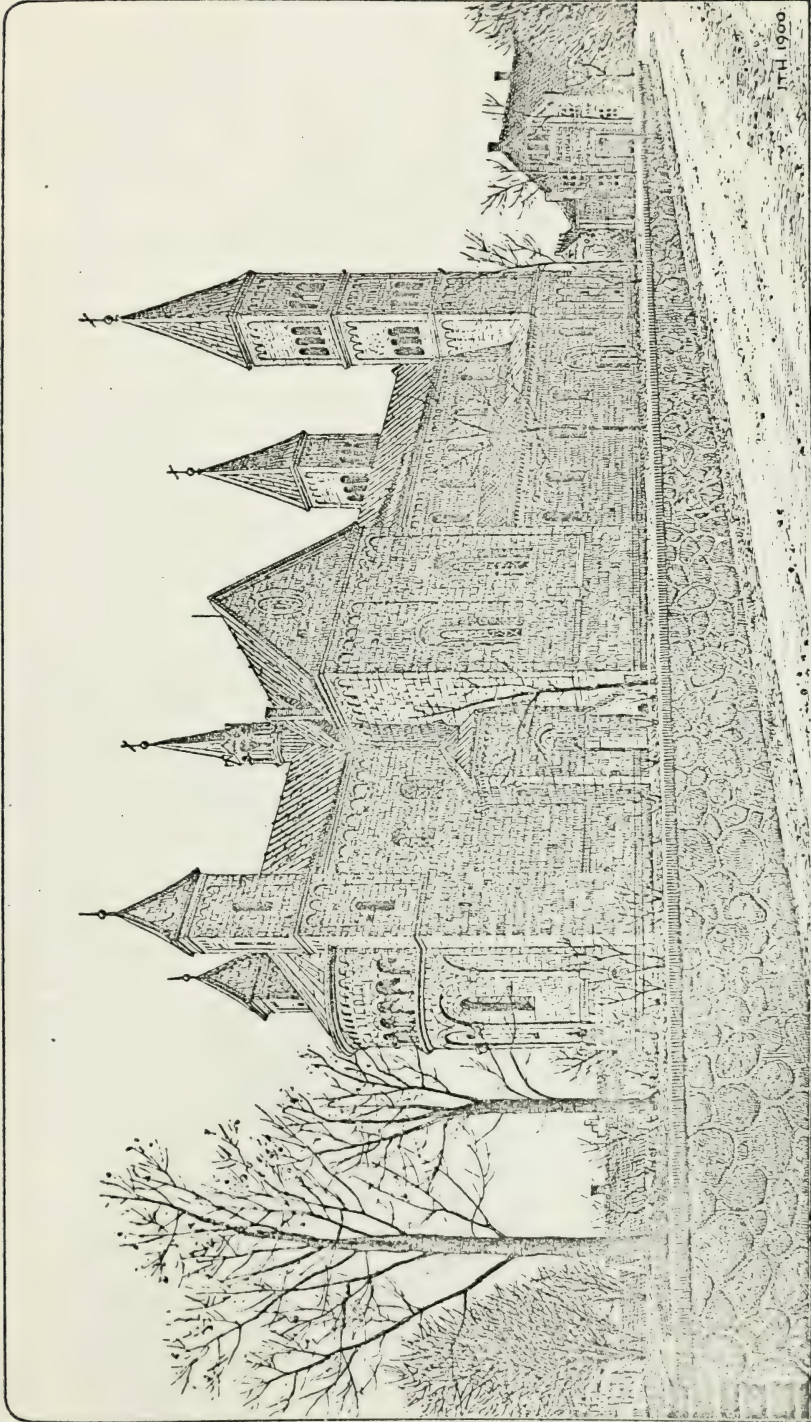
(1578 tillodes det at nedbryde St. Hans Kloster og Kirke og at anvende Stenene til Domkirken og Domhuset), og da man ikke havde Midler nok til Istandsættelsen, tog Brøstfældigheden til. I 1694 bleve ved en Restauration af det Indre Væggene, især i Hovedskibet, som vare bemalede med adelige Vaaben, overkalkede; men allerede 1724 klagedes atter over Kirkens Brøstfældighed. Endelig gjorde Branden $\frac{25}{6}$ 1726 det næsten helt af med Kirken, idet kun Murene og nogle Rester af Hvelvingerne bleve staaende. Den blev vel genopført i Løbet af 4 Aar (indviet $\frac{25}{6}$ 1730); men Arbejdet, der lededes af Klaus Stallknecht fra Altona, som havde paataget sig det for en meget ringe Sum (han byggede paa Domkirken, Sortebrøderkirken, Bispegaarden, Raadhuset og en Fløj af Hospitalet for i alt 36,000 Rd.!), var baade smagløst og slet udført. De gamle, brøstfældige Mure beholdtes, de tomme Rum lukkedes med kalkpudset Bræddeværk eller ud-

Viborg Domkirke før Ombygningen, med Stænderhuset.

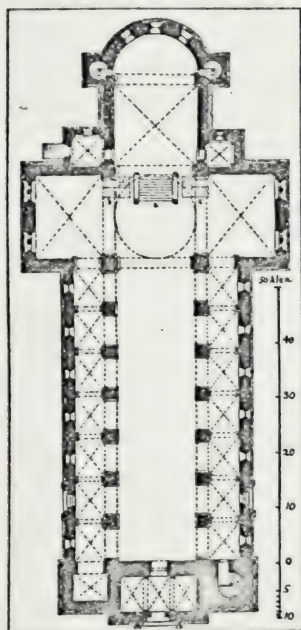
Efter Lithografi af F. W. Otte.

fyldtes med Mursand, ildskørnede Sten osv., Triforierne tilmuredes, der opførtes udsvejfede Gavle, og Taarnene fik grimme, blytækte Kalotter („Kaffekandelaag“); endelig blev Krypten lukket og benyttet til Gravkælder med Aflukker mellem Søjlerne. Der maatte stadig gribes til nye Reparationer; saaledes 1772-74, da en stor Mængde af Kirkens Ligsten ødelagdes og Gravene forstyrredes, 1796-98 (under Krigen 1807-14 benyttedes Kirken en Tid til Kornmagasin!), og fra 1828, da Krypten restaureredes og Ligene optoges af den, til 1835, da et Konventhus ved Korets Sydside nedbrødes. Men alle Restaurationerne gik mere ud paa at dække over Brøstfældigheden end paa egentlig at afhjælpe den, og i 1850'erne var man paa det rene med, at der maatte tages anderledes alvorlig fat. En af Arkitekt N. S. Nebelong fortagen Undersøgelse 1859 og flg. Aar førte til det Resultat, at største Delen af Ydermurene maatte nedtages til Grunden, og hans Plan til en Restauration gik ud paa at fremdrage det oprindelige, hvor det fandtes, og erstatte det manglende i Overensstemmelse hermed. Undersøgelserne, ved

Viborg Domkirke, 1900.

hvilke man efterhaanden ved Kalkpudsets Fjernelse fik Øjet op for den oprindelige Stil, fortsattes, og da Kirkens Hvælvinger begyndte at aabne sig, og Kirken derfor maatte lukkes Aug. 1862, stemte „det særlige Kirkesyn“ (Høyen, Herholdt) sammen med Nebelong for, at Kirken helt skulde ombygges. Stiftsprovst Welding var bl. de ivrigste for Genopførelsen; Rigsdagen bevilgede ved Lov af $19/1$ 1863 400,000 Kr. til Vib., Maribo og Kalundborg Kirkers Restauration, hvilken Sum for Vib. Vedk. senere suppleredes dels ved nye Bevillinger, dels ved omtr. 100,000 Kr., der indkom ved privat Subskription over hele Landet. I Slutn. af 1863 begyndte den fuldstændige Nedrivning (det manglede dog ikke paa manende Røster, saaledes 1865 fra Worsaac, om i det mindste til Dels at bevare Midtskibets Mure), saa- at kun Krypten og den nederste Del af Koret blev staaende,

Grundplan af Domkirken.

og $8/4$ 1864 begyndte Opførelsen med Nedlæggelsen af den første Sten i den sydl. Korsfløj. Arbejdet lededes af Nebelong († 1871), der havde givet Tegningen, derefter af J. Tholle († 1871) og saa af H. B. Storck. Den nye Kirke indviedes $10/9$ 1876. Det gamle Stænderhus, der laa tæt N. for Kirken, var blevet nedrevet 1871.

Den nye Kirke, hvis Mure ere dels af rød, mangefarvet Granit fra Jylland, dels af graa, ensfarvet Granit fra Uddevalla (Korsfløjene), Kernen af Mursten, staar nu væsentlig i den ovenfor skildrede, oprindelige Skikkelse, dog uden de i Middelalderen tilføjede 3 Kapeller samt Konventhuset. Ved den strengt gennemførte Stil og det ensartede Materiale gør Bygningen et særdeles harmonisk Indtryk. Dens udv. Længde er 111, Bredden i Skibet 36, i Korset 49 Al.; den indv. Længde med Forhallen er 105, uden den $95\frac{1}{2}$ Al., Bredden noget over 31 Al., deraf Midtskibet 14, Sideskibene omtr. 6 Al. (det nordl. lidt smallere); til Tagryggen er der 35, til Vesttaarnenes Spir $67\frac{1}{2}$, til Kortaarnenes Spir 43, til Spiret over Korset $53\frac{1}{2}$ Al.; til Midtskibets Loft er der omtr. 26 Al. Over Apsis' nederste Stokv., der er inddelt som ovenfor omtalt, ses det aabne

Søjlegalleri med 10 Søjler; Rundingsens Mur afsluttes af en rundbuet Frise, der fortsættes om hele Kirken; i Højde med Søjlernes Kapitæler i nederste Stokv. sidde to udhugne Menneskehoveder og nederst paa hver Side af det midterste Vindue ned til Krypten en udhugget Løve (se Ursin, S. 105). Paa Vestsiden af det nordl. Vesttaarn er indmuret en Sten med en Lindorm og et mindre Dyr underenden. Over sydl. Indgang til Langhuset, som en Tid har været Hovedindgang, sidder en gammel Tympanon med én Christusfigur (funden i den vestl. Brandmur om Domkirkens Kirkegaard), over nordl. Indgang ogsaa en gammel Tympanon med to modvendte Løver (fra den nedbrudte Graabrødrekirke), over Hovedindgangen i Vestgavlen en ny Tympanon med Korsfigur m. m. Den nordl. og sydl. Indgang have hver 4 Søjler ved Siderne, den vestl. 6. Kirken er overalt tækket med Bly.

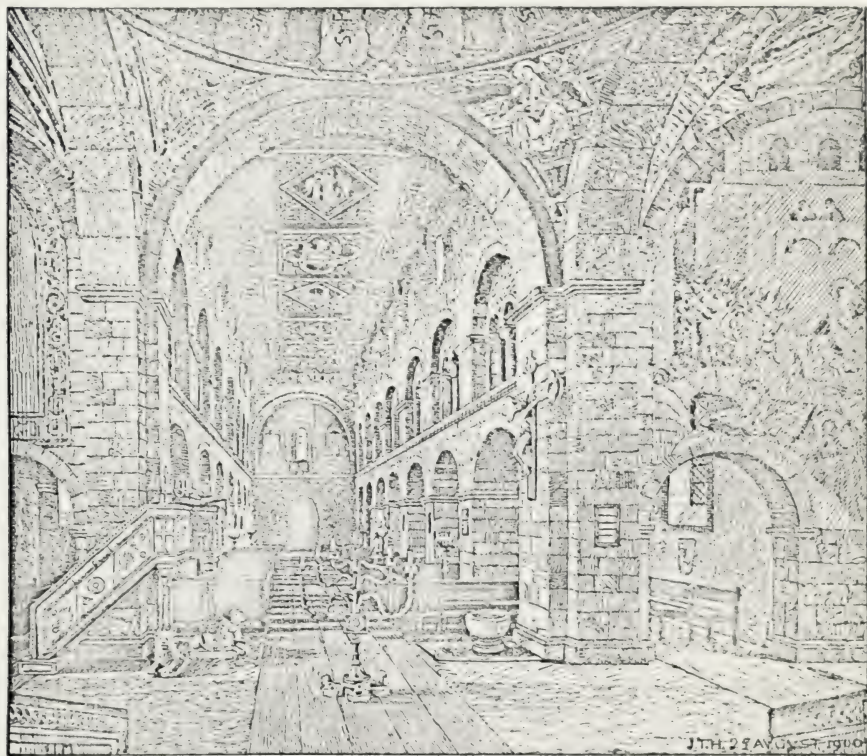
Gennem den med fladt Træloft dækkede Forhal mellem Vesttaarnene kommer man ind i Hovedskibet, hvis Gulv er af brændte, røde Fliser, og som har fladt, kasseteret Træloft, hvis Felter ere prydede med Malerier med Motiver fra St. Michaelis Kirke i Hildesheim, udførte af F. C. Lund, efter

Domkirkens Indre, set fra Hovedindgangen.

Udkast af Storck (i de 7 store Midtfelter: Moses og David, Marias Bebudelse, Maria og Elisabeth, Christi Fødsel, Christus i Templet, Christi Daab, de 4 store Profeter; i Sidefelterne: de 12 smaa Profeter). Hver af Midtskibets Sidemure bæres af 6 firkantede, med Rundbuer forenede Piller, der atter bære 6 lavere Piller, som ogsaa forenes med Rundbuer, mellem hvilke de smukke Triforier sidde; over disse findes tæt oppe under Loftet paa hver Side 7 Vinduer,

der sammen med et stort Vindue i Vestgavlen oplyse Hovedskibet. Sideskibene, med ribbeløse Krydshvælvinger ($9\frac{3}{4}$ Al. over Gulvet) oplyses hvert af 6 lignende Vinduer, hver af Korsarmene af to store, tvedelte Vinduer og Højkoret af 4 smaa, højtsiddende Vinduer (2 i hver Side), Over Korsets Midte hæver sig en Kuppel, der bæres af 4, med Rundbuer forenede Halvpiller. Korsarmene og Koret, til hvilket en Stentrappe (10 Trin) fører op, have ribbeløse Krydshvælvinger, Apsis Halvkuppelhvælvning. Baade Kuplen (de 12 Apostle) og Apsis Halvkuppel (Christus paa sin Herligheds Trone i Regnbueglorien og omgiven af Evangelistmærkerne — Motivet fra Skibby Kirke, Horns Hrd.) ere prydede med Kalkmalerier, udf. af

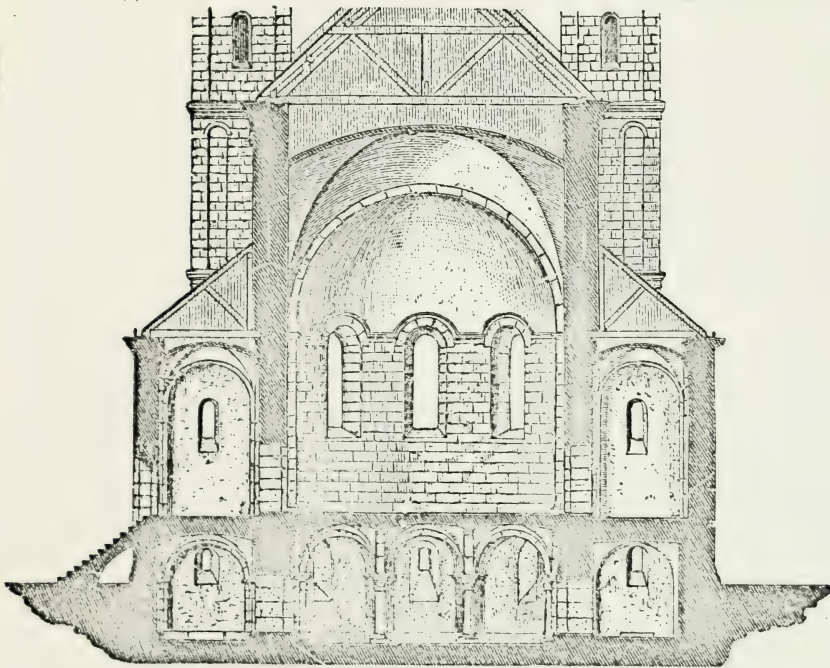

Domkirkens Indre, set fra Koret.

F. C. Lund efter Udkast af Størck, ligesom ogsaa Højkorets Hvælvning og Sidemure, Korsarmene og Sideskibenes Hvælvinger have maalede Dekorationer. Disse Kalkmalerier ere dog allerede til Dels ødelagte, og Joak. Skovgaard er 1899 begyndt at male Prøver paa nye, og det er Meningen at udstrække disse Dekorationer til hele Kirken. Paa begge Sider af Kortrappen er Nedgang til Krypten. Den er 4 Al. under Kirkens Gulv, 22 Al. lang, $13\frac{1}{2}$ Al. bred og $6\frac{1}{2}$ Al. høj; i Vestvæggen er der en Alterniche, og paa hver Side to smaa firkantede, hvælvede Rum, svarende til de ligeledes hvælvede Smaakapeller ovenover i Hjørnerne mellem Korsarmene og Højkoret. I det sydl. Rum skal St. Kjelds Kilde have været. Krypten, hvori holdes Skriftemaal, har Lys fra 7 smaa Vinduer, der sidde lige ved Jorden

i Kor og Apsis. Det nordl. Kapel ved Koret indeholder Præsteværelse (til hvilket er Adgang ad en udvendig Stentrappe), i ældre Tid kaldet „Brevkamret“, idet der her stod en Del adelige og gejstlige Brevkister (ødelagte 1726). Ad Vindeltrapper i Kortaarnene er der Adgang (nu lukket) til det aabne Søjlegalleri paa Apsis.

Alteret, som staar paa sin oprindl. Plads, i Apsis, er af forgyldt Metal (Motiv fra Sal Kirke ved Skive), efter Tegn. af Storck udf. af Prof. C. Peters (det gl. Alterbillede fra 1730, den korsfæstede, af H. Krock, hænger nu i nordl. Kapel ved Koret; Figurer fra Alterrammen staa paa det sydl. Triforigalleri). Døbefonten, i Midtskibet ved nordl. Korsarm, er

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

Tværsnit af Viborg Domkirkes Kor og Krypt.

Efter Heinr. Hansens Tegn. i „Danske Mindesmærker“ I 1868.

af Granit. Prædikestolen, af Bremer-Sandsten, bæres af 3 polerede Granit søjler, der hvile paa liggende Granitløver (modell. af H. Bissen). Det meget store Orgel, over Forhallen paa begge Sider af det store Gavlvindue, er bygget af Køhne. I øvrigt er næsten alt Inventariet nyt, og alt, Korstole (de gml. Kannikestole brændte 1726), Stolestader, Døre osv., ere dygtige Arbejder i romansk Stil. Kun faa ældre Ting ere bevarede, deribl. den foran Opgangen til Koret opstillede, $4\frac{1}{2}$ Al. høje, syvarmede Lysestage („Lyskloven“), hvilende paa 3 Bronceløver og med en paa Stangen fastgjort Bogstol; den er efter en Indskrift forfærdiget i Lübeck 1494 og skænket Kirken af Kanniken Peder Povlsen; efter Branden 1726 blev den restaur. 1730 af Kaspar König fra Danzig (se Tegn. af æld. n. Ark. 1.

Saml. 2. R. Pl. 7). I Midtskibet hænger et middelalderligt Krucifiks, i sydl. Korsarm 3 Helgenfigurer fra Karup Kirke (skænkede af Past. Rasmussen, Finderup), i hver af Korsarmene en stor Messinglysekrone, begge med Indskr.: Peter Jessen, Dorothea Chatrine Ostenfeldt og Aarst. 1781. Kirken har desuden 7 andre Lysekroner.

Af de mange Begravelser, til Dels i særskilte Kapeller, Epitafier og Ligsten, der tidligere fandtes i Kirken, var der kun bevaret forholdsvis faa indtil Ombygningen, og der er endnu færre efter den. Under Forhallen er der 1869 indrettet en Gravhvelving (8 Krydshvelvinger, hvilende paa 3 Midtpiller), hvortil der gennem en gammel Smedejærnsdør er Nedgang ad en Granitvindetrappe i det sydl. Vesttaarn; selve Gravhvelvingen lukkes ogsaa af en gml. Smedejærnsdør. Her staa 8 Kister (før i den 1663 indrettede „Sehestedske Begravelse“ mellem Vesttaarnene, hvor nu Forhallen er) med

Krypten.

Lig af Malte Sehested til Rydhave, † 1661, og hans 2. Hustru Margr. Reedtz, † 1697, Fr. Sehested, † 1726, og hans to Hustruer Else Margr. Rothkirk, † 1704, og Sophie Birg. Sehested, † 1755, Iver Nic. Sehested, † 1753, og Hustru Abel Margr. Schwaneveide, † 1734, samt Oberstlieutn. Jens Sehested til Rydhave, † 1773 (stor Granitkiste, bekostet 1796 af Datteren Birg.). Fra denne Gravhvelving er der Indgang til et andet hvælvet Gravrum under nordl. Vesttaarn, hvori 3 Kister (før i Vor Frue Kapel, se S. 583, senest kaldet det Jessenske Kapel; det havde 4, paa en Midtpille hvilende Hvelvinger), der indeholde Ligene af Rektor P. Jessen, † 1780, og Hustru Dorothea Cathr., f. Ostenfeldt, † 1798, samt efter Sigende Fru Gertrud Hofman til Sorbygd.; i Sidevæggene to Mindetavler over ovenn. Jessen og Hustru og over Rektor Jens Ostenfeldt, † 1744, og Hustru. Nederst i nordl. Vesttaarn er der et 1665 indrettet hvælvet Gravrum, der lukkes med en smuk Smedejærnsdør, hvorpaa to adelige Vaabenskjolde, Aarst. 1665 og Navnene Hans Juel, Elisab. Krag, Kjeld Krag og Sophie Krabbe;

her staa 5 Kister med Lig af Kjeld Krag til Trudsholm, † 1673, og Hustru Sophie Krabbe, † 1693, Hans Juul til Staarupgd., † 1697, og Hustru Elisabeth Krag, samt Ritm. Iver Krag til Trudsholm, falden ved Malmø 1677. I det lille Kapel (tidligere Sakristi) mellem Koret og sydl. Korsarm, før kaldet „Præstekapel“, „Provstens Skriftekammer“ eller „Vandals Kapel“, staa 4 Kister med Lig af Generalmajor Gregers Daa, falden ved Gadebusch 1712, og Hustru Jeanne Marie Rüse, † s. A. (to smukt restaur. Metalkister) samt af Vald. Daa til Borreby, † 1691, og Major Chr. Kruses Datter Joh. Marie, † 1713 (to læderbetrukne, messingbeslaaede Kister).

Af hist. berømte Personer, der ere blevne begr. i Kirken, nævnes først og fremmest flg. Endnu inden Kirken var færdig, jordedes her Domprovsten i Vib., Kjeld, † 1150, kanoniseret 1188, skrinlagt 1189; det 3 F. lange Helgenskrin af Træ med forgyldte Messingbeslag og Dragehoveder og med Lænker til Ophængning blev ødelagt ved Branden 1726 (et af Dragehovederne findes dog i Nationalmus.; se *Henry Petersen*, St. Kjelds Helgenskrin, i Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 110 flg., og Nord. Ugebl. f. kat. Kristne 36. Aarg. S. 548 flg. og 891 flg.). Erik Glipping blev efter Mordet 1286 begr. i Koret foran Højalteret, i en dobbelt Kiste af Bly og Træ, der ned-sattes i en muret Grav; 1708 blev Graven, paa hvilken der 1638 var lagt en ny Træramme, aabnet, og ved Branden 1726 ødelagdes den næsten helt; 1863 blev Bunden af den murede Grav genfundet paa Foranledn. af Fr. VII; en Indskriftsten i Korgulvet betegner Stedet. I et lille Rum i Dør-aabningen til sydl. Kapel ved Koret opbevares nogle ved Undersøgelserne fundne Sager: Rester af Blykisten, Læderstykker, Stenen fra Kongens Signetring, et Stykke af hans Sølv-Hostieæske osv. (se Aarb. f. n. Oldk. 1873 S. 263 flg.). I sydl. Kapel hænger en Hjælm, et Bryst- og Rygpanser og et afbrudt Sværd, som man før mente havde tilhørt Kongen; men de ere bevislig flere Aarh. yngre. Den tidligere Antagelse, at der i kat. Tid og helt op til 1630 er blevet holdt Sjølemesser i Krypten for den myrdede Konge under Navn af „Vaadesang“, er i alt Fald for den protestantiske Tids Vedk. urigtig (vistnok misforstaaet Tydning af „Ottesang“, jydsk „Wuthesang“; se *A. Heise*, i Kirkeh. Saml. 4. R. I S. 380 flg.). At Svend Grathe har været begravet i Kirken, er ogsaa urigtigt (se under Torning Sogn, Lysgaard Hrd.). Den fra Vald. Sejr kendte Bisp Gunner († 1251) var jordet foran Alteret i St. Kjelds Kapel, Kansleren Niels Kaas, † 1594, ved den øverste Pille paa Midtskibets nordl. Side, og Bisp Hans Vandal, † 1641, i ovenn. „Vandals Kapel“; ogsaa Bisp Henr. Gerner, † 1700, var jordet i Kirken; men disse Grave, foruden mange andre, ere nu forsvundne.

Af Ligsten og Epitafier, flere dog stærkt slidte og beskadigede, ere flg. bevarede. I sydl. Korsarms Gulv: Ligsten over Bisp Niels Glob, † 1498 (anselig Sten med Billede i fuld Ornat; oprindl. i nordl. Korsarm; se *Löffler*, Gravst. Pl. XXX), over Lektor Petrus Johs. Høg, † 1603, og Hustru, over Apoteker Dan. Friedenreich, † 1706, og Hustru, over Morten Sørensen Hegelund, samt Stenplader fra to Epitafier, et over Kjeld Krabbe, † 1612 (bekostet af Enken Christence Juel), og et over Borgmester Cl. Christensen, † 1671. I Væggen i sydlige Sideskib ere indmurede 5 Ligsten: over Kantor Niels Friis, † 1557, og Hustru (med begges Billeder; afbild. hos *Heise*, Dipl. Vib., Pl. IV), over Bisp Peder Villadsen, † 1673, over Bisp Peder Thøgersen, † 1594, over Præst Vilhelm Paludan, † 1634, og Hustru, og over Bisp Søren Glud, † 1693, og Hustru. Paa Muren ved Opgangen

i det sydl. Vesttaarn hænger et anseligt Epitafium over ovenn. Malte Sehested og Hustru Margr. Reedtz samt Fr. Sehested og hans to Hustruer, med Billeder af de to første (istandsat 1753 og 1876). Ved Siderne af Opgangen ere indmurede to Ligsten begge fra 1566, den ene over Anna Martini, Lektor Niels Sorensen Juls Hustru, den anden ulæselig. I Væggen i det nordlige Sideskib ere indmurede 5 Ligsten: over Graabrødreguardianen Johs. Kanuti, † 1506, med Billede (afbild. hos *Heise*, Dipl. Pl. III), over Præst Andr. Skote, † 1594 (begge have før ligget i Graabrødrekirken), over Bisp Kjeld Juel, † 1571, og Hustru, over Dr. med. og Apoteker Joh. Stabel, † 1738, Apoteker Ludolf Kappel, og deres Hustru Margr. Kirst. Jelling, † 1770, og en Sten vistnok over Lektor Foss' Hustru Maren, † 1588 (stærkt slidt). I samme Væg en Granitsten, med en Dommedagsfremstilling, fra den senere Middelalder. — I Kryptens Gulv en romansk Ligsten med Korsstav, funden i Kæret ved Borgevold; i Rummet under sydl. Kapel ved Koret opbevares en fragm. romansk Ligsten og en fragm. Ligsten over Mette Sørensdatter Hegelund, i Rummet under nordl. Kapel en mandslang Granitkiste fra den tidligere Middelalder, funden 1863 stykkevis i Korets Sidemure (se Aarb. f. n. Oldk. 1873 S. 271, hvor den er afbild.). — Paa Pillerne i Kirken hænge oliemalede Portrætter af Bisperne Henr. Gerner (skænket af Dronn. Louise), Joh. Trellund, † 1735, Andr. Wøldike, † 1770, Chr. M. Rottbøl, † 1780, P. Jakobsen Tetens, † 1805, Jens Bloch, † 1830, N. E. Øllgaard, † 1863, og O. C. Laub, † 1882. — I nordl. Kapel ved Koret hænger en Tavle, bl. a. med Fortegn. over Præsterne i Graabrødrekirken fra Reformationen af.

Ad en Granitvindeltrappe i sydl. Vesttaarn er Opgang til Orgelet og Triforigallerierne; Trætrapper føre videre op til Klokkerne, af hvilke der i hvert af Vesttaarnene er to (i alt Fald 3 af disse ere omstøbte 1730 af Kaspar König); i Spiret over Korset er en lille, 1897 af Præst Rasmussen, Finderup, skænket Klokke. Kirken har faaet Varmeapparat 1888 (under nordl. Korsarm).

Kirken har i kat. Tid haft et stort Antal Altere, hvoribl. det ovenn. St. Kjelds, Helligtrefoldighedsalter (i Helligaandskapellet), Vor Frue Alter, Helligkors Alter (i Helligkorskap.), Alle Helgens Alter, St. Mortens Alter, St. Hans Baptiste Alter og St. Botulphi Alter. Desuden havde den foruden St. Kjelds Helgenskrin en usædvanlig Mængde Relikvier, saaledes af St. Villads, noget af Vor Frues Haar og Klæder, et Stykke af de 5 Brød, noget af de 11,000 Jomfruer, noget af de 10,000 Riddere m. m. (se *Ursin* S. 119 flg.), hvad der ogsaa i høj Grad bidrog til Kirkens Anseelse.

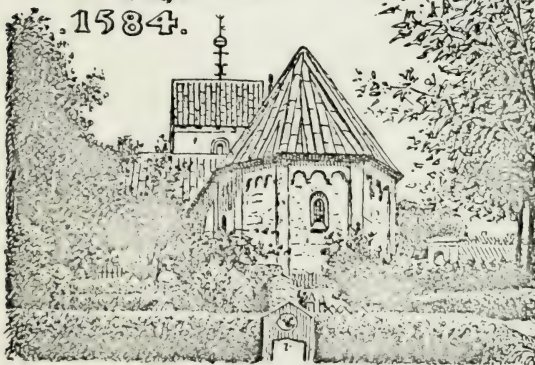
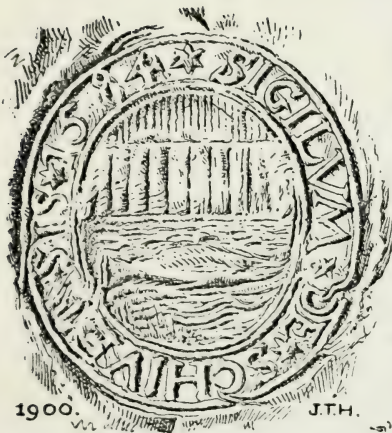
Kirken var før omgivet af Kirkegaarden, som mod V. var lukket med en Mur, der gik fra Raadhuset mod N. til Hjørnестedet (se Resens Tegn., S. 579). I Muren var en 1584 bygget Gennemkørselsport; en da anbragt Indskriftsten blev 1749 flyttet til den indv. Side af Muren, og der blev ved Porten sat en ny Sten med Aarst. 1749; 1801 blev Muren nedbrudt, og Kirkegaarden planeredes 1811. Indskriftstenene bevares nu i Rummet under sydl. Kapel i Koret, hvor der ligesom i nordl. Rum ligger en Del Brudstykker af romanske Søjler. N. og Ø. for Kirken laa i kat. Tid Kannikernes Boliger.

Ved Domkirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Sognepræst til Asmild-Tapdrup Sogne. Kirken ejede Okt. 1900 i Kapitaler 20,846 Kr. og i Jorder omtr. 40 Td. Ld. (Lejefgift 1899: 1150 Kr.) samt Skavngaard Landgilde (af 17 Bøndergaarde i Rinds Sogn, 200-225 Kr.

aarl.) og Læsø Landgilde (fast Pengeafgift: 196 Kr.). Dens Gæld var 19,766 Kr.

Litt.: *N. Høyen*, i Danske Mindesmærker I S. 35 flg. — *M. R. Ursin*, Stiftsst. Vib. S. 104 flg. — *J. B. Løffler*, Uds. over Danm. Kirkeb. S. 69 flg. — *A. Heise*, Dipl. Vib. — Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 589 flg. — *C. Gulleb*, Bidr. til V. Domkirkes Reparationshist., i Saml. til j. Hist. III S. 284 flg.

Skive

Skive Købstad ligger i Hindborg Herred i det sydøstl. Hjørne af Halvøen Salling under $56^{\circ} 33'$ n. Br. og $3^{\circ} 33' 16,16''$ v. L. for Kbh. (beregnet for det gamle Kirketaarns Sydgavl). Byen ligger ved Skive Aas vestre Bred, omtr. 2500 Al. fra dens Udløb i Skive Fjord, paa et mod Nordøst opadstigende Bakkedrag med temmelig brat Affald mod S. og V. til store Engdrag. Det højeste Punkt i Byen er ved den gamle Kirke, 95 F., 30 M., paa Torvet er der 66,9 F., 21 M., paa Østertorv ud for Østergade 13,4 F., 4 M. Afstanden fra Viborg er omtr. $3\frac{1}{2}$, fra Nykjøbing $3\frac{3}{4}$ og fra Holstebro $4\frac{1}{2}$ Mil (ad Jærnbane henh. 4,12 Mil, 31 Km. — med Jærnbane og Dampfærge —, 5,3 Mil, 39 Km., og $6\frac{1}{2}$ Mil, 49 Km.). Byens stør-

ste Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1400, fra V. til Ø. 2400 Al. Byen gør et tiltalende Indtryk, hvad enten man ser den fra Banegaarden, der ligger nede i Engdraget paa den anden Side af Skive Aa, over hvilken der foruden Jærnbanebroen fører en Bro fra Stationsvejen, eller ude fra Fjorden, eller man færdes i de til Dels temmelig stejle Gader. Særlig smuk og vid Udsigt er der fra Skovbakke og Bjørnehøj mod N. og Ø. Hovedaarerne ere den fra N. til S. løbende Nørregade, der mod N. fører ud til Nykjøbingvejen og mod S. fortsættes over Torvet i Adelgade, og de i østl. Ret-

ning lobende Gader Østergade og Tinggade, der udmunde i Østertorv og fortsættes mod Ø. i Vejen til Stationen og Viborgvejen; mod V. fortsættes Østergade i den nye Frederiksgade, der udmunder i Holstebrovejen. Mange af de 1 Stokv. høje Huse ere i de senere Aar blevne afløste af anseeligere Bygninger. Gamle Huse er der næsten ingen af.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1900 omtr. 83, Markjorderne 719 Td. Ld. (Juli 1900 indlemmedes omtr. 14 Td. Ld. af Landsognet i Bymarken*). Byen havde da 21 Gader og Stræder, 2 Torve og 2 Markedspladser. Husenes Antal var ved Folketællingen 1890 312 (Dec. 1900: 369, hvoraf 319 paa Bygrunden). Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 omtr. 780 Td. Ld.; deraf vare besaaede 235, Afgræsn., Høslæt, Eng 383, Kær og Fællede 13, Have 15, Skov 43, Heder 44, Veje og Byggegrunde 46 Td. Det saml. Hartk. var $\frac{1}{1}$ 1895 43 Td. (deraf $3\frac{1}{2}$ inddragne under Bygrunden); deraf hørte 15 til 9 Gaarde og 24 til 141 Huse; 5 Gaardbrug og 86 Husbrug dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligger *Hedemarksskolen*.

Husenes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{6}$ 1900 5,237,654 Kr. (Antal af Forsikringer 374).

Om Skive Landsogn se Hindborg Herred.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

Kirken, mod S. V. i Byen ved den gamle Markedsplads, er opf. 1896. 98 (indviet $\frac{15}{5}$ 1898) efter Tegn. af Prof. Hans J. Holm i tidlig Renæssancestil af røde Mursten med Kridtstensbaand, paa en Granitsokkel. Kirken (udv. Længde 62 Al., Bredden 17, med Korsarmene 27 Al.) bestaar af Skib og Kor med lige Afslutn. mod S., to Korsarme mod V. og Ø. og Taarn med kobbertækket Spir (125 F.) mod N. Skibet har Tøndehvælvning med Stikkapper ud til de store rundbuede Vinduer. Koret, der er hævet 6 Trin over Skibet, har lav Krydshvælvning; bag Alteret er Præstens Stol; da Jordsmonnet skraaner ned mod S., er der under Koret indrettet Skriftestol og Plads til Kirkens Varmeapparat. Korsarmene have hver to Krydshvælvninger og Pulpiturer, til hvilke Adgangen sker gennem to smaa Udbygninger, med taarnlignende Kuppelbygninger, mellem Korsarmene og Koret. Taarnets Underrum tjener til Vaabenhus; over dette er der i Skibets Nordende et Pulpitur, og atter over dette har Orgelet sin Plads. Den ejendommelige, fortrinligt malede Altertavle (Bjærgprædiken) er fra 1897 af A. Jerndorff. Granitdøbefonten, Prædikestolen af udskåret Egetræ, Stolestaderne i Skriftestolen, to Malmlysekroner i Korsarmene (den ældste fra 1699) samt de to Klokker (den ene fra 1591, med Indskrift) ere fra den gamle Kirke.

Kirkens Opførelse skyldes væsentlig Gaver fra Apoteker G. J. N. Norgaard og Hustru, der dels have skænket 35,000 Kr., dels testamenteret den 65,000 Kr., ved hvis Udbetaling i sin Tid Laanet fra Stiftsmidlerne vil blive tilbagebetalt.

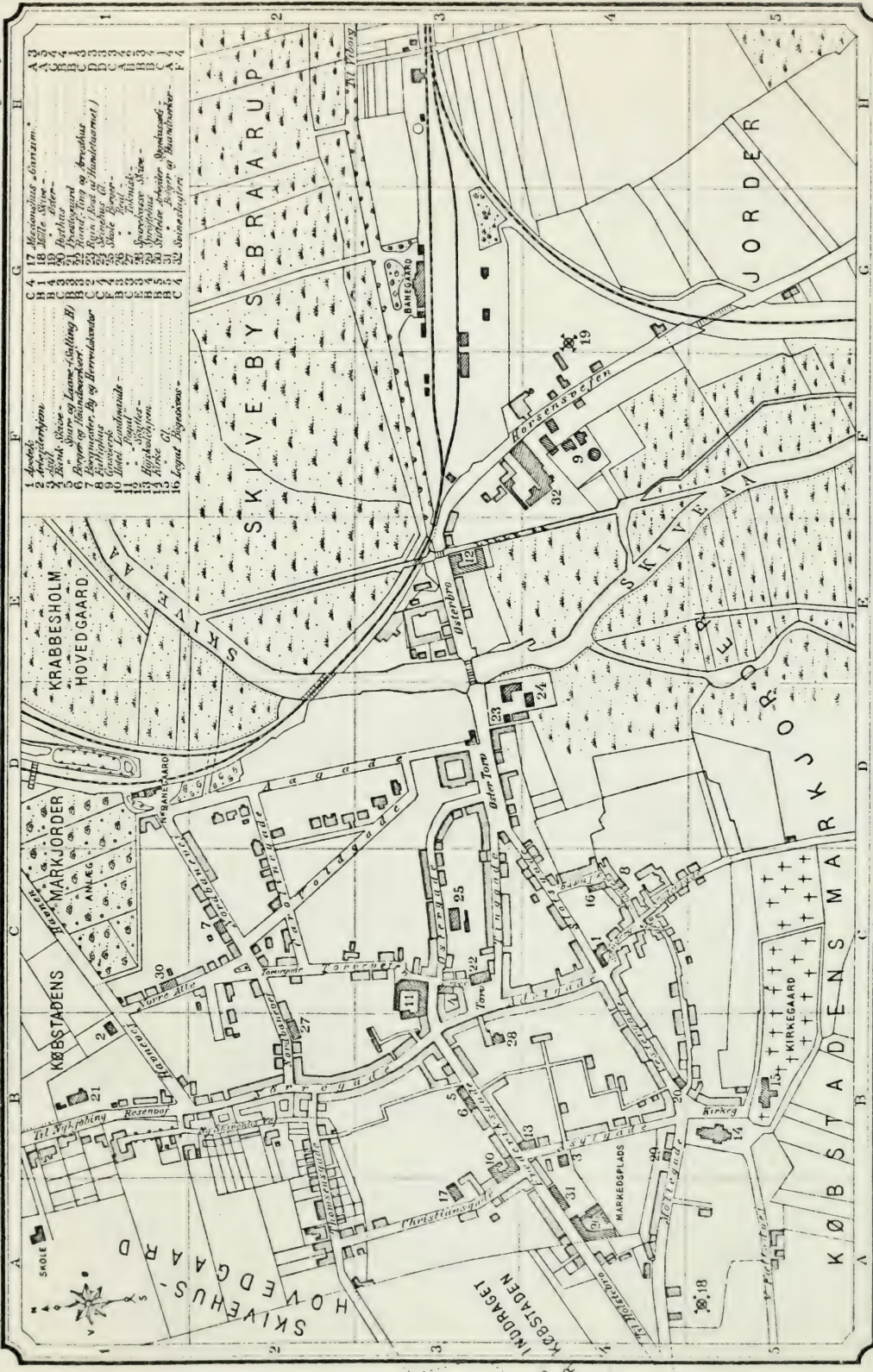
Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Resen Sogn, og en Kapellan pro loco. Kirken ejer i Kapital 850 Kr., i Tiender og Landgilde af Landsognet omtr. 28 Td. Rug, $38\frac{1}{2}$ Td. Byg, $29\frac{1}{2}$ Td. Havre og af Byens Hartk. 15 Td. Byg; desuden nogle Englodder,

* Ved Res. af 17_I 1881, 8_V 1885 og 1_{II} 1887 indlemmedes nogle Arealer af Skive Landsogn.

SKIIVE.

Tægt Beskrivelse af Amtet Skive, III. Udgave.

Eftertryk forbydes.

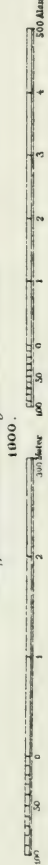

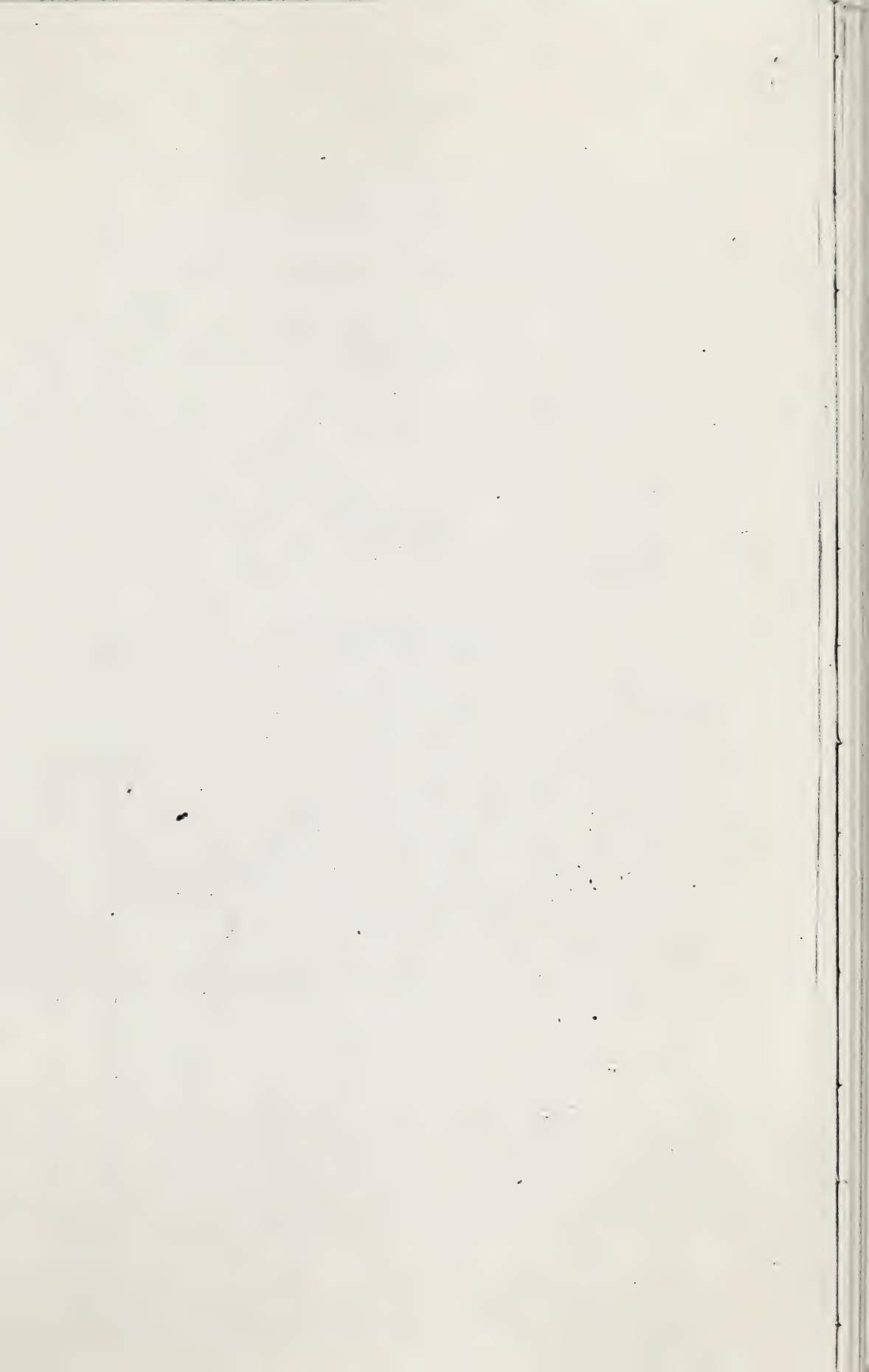
1	Andeterræn	17	Mænskelig - Gæstgæst.
2	Andeterræn	18	Andeterræn - Gæstgæst.
3	Andeterræn	19	Andeterræn - Gæstgæst.
4	Andeterræn	20	Andeterræn - Gæstgæst.
5	Andeterræn	21	Andeterræn - Gæstgæst.
6	Andeterræn	22	Andeterræn - Gæstgæst.
7	Andeterræn	23	Andeterræn - Gæstgæst.
8	Andeterræn	24	Andeterræn - Gæstgæst.
9	Andeterræn	25	Andeterræn - Gæstgæst.
10	Andeterræn	26	Andeterræn - Gæstgæst.
11	Andeterræn	27	Andeterræn - Gæstgæst.
12	Andeterræn	28	Andeterræn - Gæstgæst.
13	Andeterræn	29	Andeterræn - Gæstgæst.
14	Andeterræn	30	Andeterræn - Gæstgæst.
15	Andeterræn	31	Andeterræn - Gæstgæst.
16	Andeterræn	32	Andeterræn - Gæstgæst.

Forlagt af Universitetsboghandler C.E.C. Gad.

Læst af V. A. Børgesen.

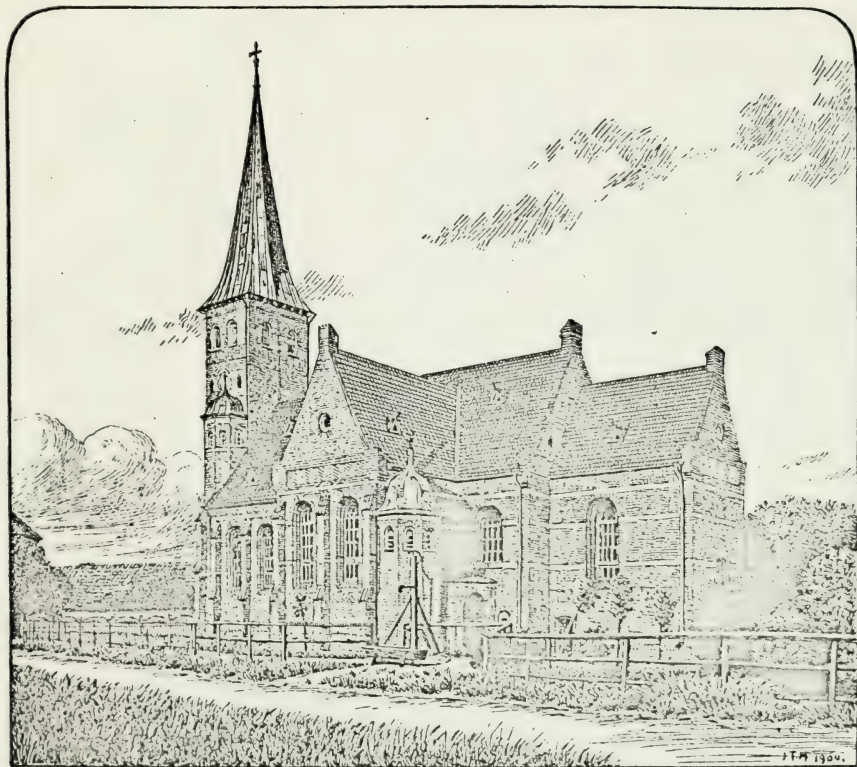
Asel-E-dammet Lich Enkel.

der give i aarl. Leje 280 Kr.; dens Gæld er 3400 Kr. til Skive Kommune og 65,000 Kr. til Vib. Stiftsmidler og en aarl. Livrente paa 1000 Kr. til Apoteker Norgaard og Hustru; Gælden forrentes halvt af Staten, halvt af Kommunen.

Den gamle Kirke (se Vignetten S. 593), S. Ø. for den nye, forðum indviet til St. Peder (nævnt første Gang 1304), benyttes nu som Ligkapel og Reservekirke; den er opf. i romansk Tid (Slutn. af 12. Aarh.) af Granit, forlænget i 14. Aarh., og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Korsfløj mod S. og Vaabenhus mod N. Altertavlen (Christi Fødsel), fra 1855 af C. Dalsgaard, hænger der endnu. Men det

Skive Kirke.

interessanteste ere dog de 1887 fremdragne Kalkmalerier, der dække alle Hvælvingerne og Pillerne, og som bl. a. indeholde Fremstillinger af Martyrer og Helgener (flere end der andetsteds er fundet i Landet), som Knud Konge og Knud Hertug; Malerierne ere fuldendte 1522, hvilket Aarst. tillige med Niels Høgs Vaaben og Navn findes paa Malerierne (se Aarb. f. n. Oldk., 1888 S. 104 flg., *J. Lohmann*, Kalkm. i Skive Kirke, Skive 1890, og *M. Petersen*, Kalkm. S. 32). Kirken ventes istandsat ved Tilskud fra Staten og bevaret som nationalt Mindesmærke.

Byen har kun een Kirkegaard, ved den gamle Kirke, $3\frac{1}{3}$ Td. Ld. Fra den højtliggende Kirkegaard er der vid Udsigt over Skive Aas Dal.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet, to Stokv. med et frem-springende Midtparti, er opf. 1846 og ejes af Amtskommunen med $\frac{3}{4}$ og

Købstaden med $\frac{1}{4}$. Det indeholder bl. a. i Stuen Arrestforvarerbolig og 8 Arrestceller, paa 1. Sal en Retssal, der tillige benyttes som Byraadssal (med et Oliemaleri af Fr. V.), et Forligskommissionslokale, en Raadhussal og Arkiv. Der paatænkes en Ombygning af Raadhuset og Tilbygning af et Arresthus. Et ældre Raadhus, omtr. paa samme Sted som nu, brændte 1715, og efter den Tid benyttedes forskellige lejede Lokaler, indtil det nuv. Raadhus opførtes.

Det kommunale Skolevæsen omfatter Borgerskole og Realskole. **Borgerskolen**, Østergade, er opf. 1844 i to Stokv. **Realskolen**, Frederiksgade, med Dimissionsret, har en ældre Bygning, der er opf. 1877 af et Aktieselskab og 1887 gik over til Kommunen, og en 1889 opf. Bygning, begge i to Stokv. Borgerskolen havde Juni 1900 13 Klasser og 475 Elever, Realskolen 9 Kl. og 187 Elever; ved Skolerne ere ansatte 9 faste Lærere og 2 Timelærere, 4 faste Lærerinder og 2 Timelærerinder. — **Teknisk Skole** (opr. 1868), Nordbanevej, er opf. 1890 af røde Mursten i to Stokv. efter Tegn. af Arkitekt Jensen, Aarhus, paa en af Kommunen skænket Grund af Industriforeningen med Tilskud af Stat og private (med Inventar har den kostet 35,000 Kr.); 1899-1900: 202 Elever. — Desuden er der en privat Pigeskole.

Fattiggaarden, ved Nykjøbing Landevej, er opf. 1869 og har Plads til 18 Lemmer. **Amtssygehuset**, beliggende meget højt N. for Byen, ved Reservevej, er opf. 1885 efter Tegn. af Arkitekt H. A. Paludan; det bestaar af 3 Fløje af røde Mursten i to Stokv., hvoraf den ene Fløj er for epidemiske Sygdomme, og har i det hele 84 Senge. Det ejes af Amtskommunen med $\frac{3}{4}$ og Købstaden med $\frac{1}{4}$.

Milde Stiftelser: **Madame Bøgeskovs Legathus**, Sønderbyens Tværgade, oprettet 1788 af Inger Steenbloch, Enke efter Præsten Søren Bøgeskov, med to Huse i 1 Stokv. med 4 Friboliger for trængende uden for Fattigvæsenet; Stiftelsen, der ejer omtr. 3800 Kr., bestyres af Sognepræsten og Byfogden. **Det Ramborgske Legathus**, ligeledes i Sønderbyen, opr. 1844, har 4 Friboliger for Enker uden for Fattigvæsenet; det bestyres af Sognepræsten. **Borger- og Haandværkerstiftelsen**, Frederiksgade, er opr. 1879, 2 Stokv. høj af røde Mursten, hvori 16 Boliger (deraf 4 fri, de andre til moderat Leje) for trængende Borgere og deres Enker; Stiftelsen, der ejer omtr. 2100 Kr. og flere Legater, bestyres under Borgm. Tilsyn af 1 Byraadsmedlem, 1 Medlem af de fattiges Kasses Bestyrelse og 3 af Borger- og Haandværkerforeningens Medlemmer. **Apoteker Norgaards og Hustrus Børnehjem**, Asylgade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. 1882 af Apoteker N.; Asylet, der har Plads til omtr. 50 Børn, bestyres under Stiftsovrighedens Tilsyn af Kirkeinspektionen. **Apoteker Norgaards og Hustrus Arbejderhjem**, Skovvej, af røde Mursten i 1 Stokv.; er opf. 1890 med Fribolig for 4 Familier af Arbejderstanden; det bestyres af Byraadet. **Arbejder-Sygekasseforeningens Stiftelse**, i Nørre Allé, 2 Stokv. høj, opf. 1892 med 9 Lejligheder til moderat Leje for Foreningens Medlemmer.

Et **Gasværk**, ved Hørsensvejen, er anlagt 1896 for 135,000 Kr.; 1899 produceredes 263,266 Kubikm. Gas.

Skive har 2 **JærnbaneStationer**: Stationen paa den jydsk Tværbane Langaa-Viborg-Holstebro, Ø. for Aaen, opf. 1864, og Nordbane-gaarden, for Enden af Nordbanevej, Udgangspunkt for Skive-Glyngøre Banen, opf. 1884. **Posthuset** og **Telegrafstationen** har Lokale i Vestergade; **Toldkammeret**, ved Havnen, har Lokale i Havnefogedboligen (Toldkontoret er paa JærnbaneStationen).

Af andre Bygninger nævnes: Præstegaarden, ved Resenvej, opf. 1885; et Missionshus „Garizim“, Christiansgade, opf. 1898, Ny Borger- og Haandværkerforening, Frederiksgade, opf. 1882 (med Teater); Høj-skolehjemmet, Asylgade.

Byen har et smukt, 1877 paabegyndt Anlæg, omtr. 8 Td. Ld., N. Ø. for Byen ved Vejen til Krabbesholm. Desuden har Byen en omtr. 30 Td. Ld. stor Granplantning paa Bymarken.

Indbyggerantallet var 1. Februar 1890 3747 (1801: 520, 1840: 1015, 1860: 1709, 1880: 2521). Erhverv 1890: 334 levede af imateriel Virksomhed, 79 af Jordbrug, 32 af Gartneri, 42 af Fiskeri, 14 af Søfart, 1515 af Industri, 927 af Handel, 669 af forskellig Daglejervirksomhed, 92 af deres Midler, 4 nøde Almisse, og 39 vare i Fængsel. — Da Byen har et meget godt Opland i Sallingland og en Del af Landet mod S., er Handelen ret betydelig og har taget et stort Opsving i sidste Halvdel af 19. Aarh., til hvilket baade Jærnbannerne og den 1869 anlagte Havn have bidraget. Fiskeriet dreves ifl. Fiskeriberetn. 1897-98 fra 7 Baade; der fiskedes særlig Aal (Værdi: 1550 Kr.), Torsk (2300 Kr.) og Rejer (1500 Kr.).

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 14,943 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 28,229 Pd., uldne Manufakturv. 19,406 Pd., Vin 35,895 Pd., Glas og Glasvarer 43,340 Pd., Kaffe 44,627 Pd., Risengryn og Rismel 14,469 Pd., Salt 180,884 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 45,570 Pd., Tobaksblade og Stilke 30,133 Pd., Stenkul 425,000 Pd., Kokes 76,000 Pd., Metaller og Metalvarer 454,138 Pd. samt Tømmer og Træ 2048 Clstr. og 9017 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 12,620 Pd. Fedt, 43,295 Pd. Uld, 43,130 Pd. Huder og Skind og 107,034 Pd. Mos og Tang.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 10 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 227 Tons, deraf 1 Dampskib med 19,5 T. og 20 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 67 og udgik 58 Skibe med henh. 3076 og 4 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 78 og udgik 73 Skibe med henh. 3211 og 480 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 76,279 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 4729 Kr., i alt 81,008 Kr. (2134 Kr. mindre end i 1898).

I Skive holdes aarl. 10 Markeder: 1 i Jan., 1 i Feb. og 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni med Heste, 1 i Juli, 1 i Sept. og 1 i Okt. med Heste, Kvæg og Faar samt 1 i Nov. med Kvæg og Faar.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Skive Jærnstøberi og Maskinfabrik (aarl. Omsætning omtr. 150,000 Kr., 55 Arbejdere), Nielsens Farveri, Spinderi og Klædefabrik (omtr. 25 Arbejd.), et Svineslagteri (omtr. 30 Arbejd.), et Tarmsliberi (omtr. 20 Arbejd.), en Papirposefabrik (14 Arbejd.), desuden nogle Tobaksfabrikker, Ølbryggerier, Eddikebryggeri, Silde-røgeri, Mineralvandsfabrik, Lervarefabrik, Garverier, Savskæreri, m. m.

I Skive udgives to Aviser: „Skive Avis“ og „Skive Folkeblad“.

Kreaturhold 1898: 167 Heste, 128 Stkr. Hornkv. (deraf 104 Køer), 310 Faar, 283 Svin og 13 Geder.

Byens Øvrighed består af en Borgmester, der tillige er Byfoged og

Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Sallinglands Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Fattigvæs., c) for Alderdomsunderst. og Legater, d) for Skolevæs., e) for Havnen, f) for Gasværket, g) for Mark- og Vejevæs., h) for Plantningen, i) for Kødkontrollen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 68,089 (deraf Grundsk. 3481, Hussk. 3474, Formue- og Lejlighedssk. 58,265, lignet paa Menigheden 2869 Kr.), Afgifter efter Næringsloven 7956, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2995, Indtægt af Aktiver 2628, Skolekontingent 3466, Gasværk 17,969, Kødkontrol 1579 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 1279, til Amt 290, til Amtsskolefond 1087, Byens Bestyrelse 2795, Fattigvæs. 16,184, Alderdomsunderst. 6817, Skolevæs. 24,008, Rets- og Politivæs. 3910, Medicinalvæs. 6227, Gader og Veje 8070, Belysn. 3000, Brandvæs. 762, offtl. Renlighed 565, Anlæg 1067, afløst Højtidsoffer 2700, Kirkeudgifter 1885, Udg. til Kødkontrol 1189 Kr. Byen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler 38,473 og i faste Ejendomme med Udbytte 212,645 og uden Udbytte 169,911 Kr. og skyldte bort 256,258 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed 7 pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,254,100 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 961,750 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Raadhus og Sygehus, Skolerne, Fattiggaarden, Gasværket, et Sprojttehus, en Desinfektionsanstalt, Jorder til Værdi af 62,787 Kr. og Tiender til Værdi af 39,676 Kr.

Byens Brandkorps bestaar af en Sluknings-, en Nedbrydnings-, en Rednings- og en Vandforsyningsafdeling; alle mandlige Indb. mellem 20 og 50 Aar ere tjenesteplygtige. Under Brandkorpset sorterer et Ordenskorps.

I Skive Bank (opr. $\frac{25}{7}$ 1857) er Aktiekapitalen 300,000 Kr.; $\frac{31}{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 2,529,651, Vekselkontoen 1,506,134 Kr. — I Salling Herreders Spare- og Laanebank (opr. $\frac{20}{5}$ 1876) er Aktiekapitalen 200,000 Kr.; $\frac{31}{3}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 1,583,526 Kr., Vekselkontoen 648,579 Kr.; Sparernes Tilgodeh. (indbef. i Indlaan) var 1,393,949 Kr., Rentef. $4\frac{1}{4}$ pCt., Antal af Konti 1985. — I Skive Sparekasse (opr. $\frac{14}{3}$ 1857) var $\frac{31}{3}$ 1899 Sparernes Tilgodehav. 1,282,170 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 36,472 Kr., Antal af Konti 2173. — Desuden er der en 1880 opr. Frimærkespareforening.

Havnen er anlagt 1869 henved $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen ved Krabbesholm for 60,000 Kr. Ved en af Staten 1870 anlagt Havnebane staaer den i Forbindelse med Jærnbane stationen. Havnen bestaar af eet Bassin, 22,632 □ Al., Dybde $8\frac{3}{4}$ F., Bolværkslængde 1290 F.; Havnepladsen er 52,378 □ Al. (i Anl. af Limfjordens Uddybning udarbejdes Planer til Havnens Uddybning til 13 F. og Udvidelse i Bredden til 328 F., alt anslaaet til 120,000 Kr.). Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer, hvoraf 2 kunne vælges uden for Byraadet. Havnekassen ejede $\frac{1}{1}$ 1900 i Kapitaler 23,452 Kr. samt Havnefogedbolig, Maskiner m. m. til Værdi 6500 Kr.; dens Gæld var 31,339 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 9400 Kr. Naar Dampskib ventes, tændes to røde og 2 grønne Fyr. Havnefogden har Ret til at lodse.

I gejstlig Hens. er Skive med Landsogn forenet med Resen Sogn som Anneks. Desuden er der ansat en Kapellan pro loco.

Skive hører til 8. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Viborg Amtstue- og Skive Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 5. Udskrivningskr. 277. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 147-150, 158-60 og 277-314.

Ved Skive Toldsted er ansat en Toldforvalter og 3 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester (og 3 Ekspedienter), som tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen har Statstelefon og privat Telefon. Ved Havnen er ogsaa Telefonstation.

Skive er Station paa Tværbanen Langaa-Viborg-Struer (Strækningen Viborg-Skive aabnedes $17/10$ 1864, Skive-Struer $17/11$ 1865; se i øvrigt under Fredericia) og Udgangspunkt for den S. 214 omtalte, $1/5$ 1884 aabnede Skive-Glyngøre Bane. I Driftsaaret 1899-1900 solgtes i Sk. 52,654 Billetter; der ankom af Gods, Kreaturer osv. 24,758 T. og afgik 14,226 Tons.

Historie. Skive, i Valdemar II's Jordebog kaldet *Skyuæ* (senere *Schiffue*), ligesom Kongsgaarden, der kaldes *Skhiuægarthæ* (det oldn. ski) betyder Planke eller en Indhegning af Planker), var paa Vald. Sejrs Tid Krongods og Kongsgaarden Kongens private Ejendom, og 1327 skænkedes Tredjedelen af Godset til Erik af Sønderjyll. som Arv efter hans Moder, Erik Plovpenning's Datter; her var ogsaa et kgl. Birk, nævnt 1407. Byens ældste kendte Privilegier, hvori de ældre stadfæstedes, ere givne af Vald. V paa Danehoffet i Nyborg $15/8$ 1326, senere mange Gange bekræftede og udvidede, bl. a. $22/1$ 1443 af Chr. af Bayern, da han opholdt sig paa Skivehus, 1530 og $22/12$ 1566. Byen omtales 1329 som en Del af det Gods, der blev givet i Pant til Marsken Ludvig Albertsen Ebersteins Arvinger. I øvrigt omtales Byen kun sjældent; 1573 eftergav Kongen Borgerne en Del af Skatterne „fra den sidste Fejdes Tid“ (om Skive Bymark, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 357 flg.). Fra 1660 til Oprettelsen af Viborg Amt 1794 var den Sæde for Amtmanden over Skivehus og Hald Amter. Ved kgl. Reskr. af $12/5$ 1727 forordnedes Herredstinget for Sallingland at skulle holdes i Byen. Den har vel i den nyere Tid lidt af Ildebrande som de andre Byer, men det er dog først fra 18. Aarh., vi have Efterretning om saadanne, nemlig 1715, 1725 (da brændte „al den Del, som var tilbage og ikke afbrændte 1715“), 1748 og 1749; 1672 havde den 529, 1769 435 Indb., saa at den da var den tredjemindste Købstad i Jylland; den er vel ogsaa bleven fortrængt i sin Handel af Aalborg (1708 klage Borgerne over dette). I 19. Aarh. er den imidlertid taget stærkt til, saa at den nu har over 7 Gange saa mange Indb. som 1801, hvortil Grunden navnlig maa søges i de forbedrede Handelsforhold ved Aggerkanalens Aabning (1841 blev Byen fuldstændigt Toldsted) og de senere Aars Havne- og Jærnbaneanlæg. — Byen har haft en *Latinskole*, der ophævedes 1739, hvorefter dens Indkomster henlagdes under Viborg Katedralskole (se om denne *Heise*, Dipl. Vib. S. 334 fl., og Saml. til j. Hist. IV S. 323).

Om de kirkelige Forhold ved Skive Kirke og Præstegaard og om den første lutherske Præst her, Oluf Libbert, se Kirkeh. Saml. 2. R. V. S. 552 flg.

Om *Skivehus* se Landsognet.

Salling

eller *Sallingland*, der omfatter den nordvestl. Del af Viborg Amt: de 4 Herreder Hindborg, Nørre, Harre og Rødding, er en Halvø, der skyder ud i Limfjorden mellem Skive Fjord, Hvalpsund, Risgaarde Bredn., Livø Bredning, hvori den til Salling hørende Ø Fur ligger, Salling Sund, Lysen Bredn. (der afsætter Harre Vig), Kaas Bredn. og Venø Bugt. Mod S. Ø. berører den Fjends Herred, i øvrigt begrænses den mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Om Overfladen se S. 553; Jorderne ere gennemgaaende gode, muldede og

sandede med en Blanding af Ler. Vandløbene ere kun smaa; det største er Hinnerup Aa, der løber mod N. ud i Fjorden over for Fur.

Salling (gml. Form *Sallingholm*, idet den vistnok har været en Ø) udgjorde i Middellalderen en Del af Sallingsyssel, se S. 557.

Halvoen har i Oldtiden været en ret vigtig Beboelsesplads. Af Dysser og Jættestuer kendes vel næppe 20; derimod er der talt omtr. 1150 Gravhøje (uden Fur). Bebyggelsen synes at have været størst i Kystegnene, idet omtr. 860 af Oldtidsmonumenterne falde paa de 17 Sogne langs Limfjorden.

Litt.: *H. C. Strandgaard*, Beskr. over Salling m. H. t. Fortiden og Fortidsminderne, i Saml. t. j. Hist. V S. 265 flg.; se ogsaa *s. Forf.* smstds. VIII S. 165 flg. og X S. 340 flg. — Sallinglands Kirker I, Afd. Rødding Hrd., beskr. af *F. Uldall* (med en Indledn. om Norrejyll. Granitkirker, af *J. Helms*), Kbh. 1885; 2. Afd. Nørre Hrd., opmaalte under Ledelse af *H. B. Storck*, beskr. af *V. Koch*, Kbh. 1893. — *P. C. Christensen*, Kæltringeliv i S., i Aarb. f. d. Kulturh. 1897, S. 152 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om ant. Undersøgelser af Hindborg, Harre, Rødding og Nørre Hrd.'s Kirker, af *F. Uldall*, 1873—74.

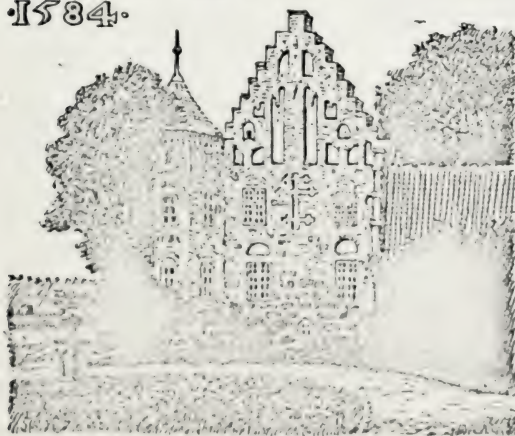
Hindborg Herred.

Sogne:

Skive Lands., S. 601. — Resen, S. 602. — Hem, S. 604. — Dalby, S. 604. — Hindborg, S. 605. — Oddense, S. 605. — Otting, S. 607. — Brøndum, S. 607. — Hvidbjærg, S. 608. — Volling, S. 608.

1584.

H

indborg Herred, det sydøstligste og mindste i Salling, begrænses mod N.Ø. af Nørre og Harre Hrd., mod V. af Rødding Hrd., mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Fjends Hrd. og mod Ø. af Skive Fjord. Største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 2, fra Ø. til V. $1\frac{3}{4}$ Mil. Højeste Punkt paa den overvejende bølgeformede Overflade er Bavnhøj, 110 F., 34,5 M. Skovarealet er 183 Td. Ld. Jorderne, se S. 599, høre til Amtets frugtbareste (ved Matr. gnmstl. $15\frac{3}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla-deindholdet (med Skive Købstad) 20,526 Td. Ld. ($2,06$ □ Mil, $113,4$ □ Km.).

Landdistrikternes Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskjoldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1168 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890 i Landdistr. 4274 (1801: 2274, 1840: 2658, 1860: 3157, 1880: 4107). I Herredet ligger Købstaden Skive. I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallings andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Herreders Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds.

Hindborg Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hærnburchæreth* (1407: Høneborgh.), hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er kun talt omtr. 160 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 2 Dysser), og omtr. Halvdelen er nu sløjet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 9 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Oddense (omtr. 45), Resen (25), Brøndum (17) og Otting (17); se i øvrigt S. 600.

Skive Landsogn omgives af dennes Købstadsjorder, Resen, Dølby og Hem Sogne, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), Fjends Hrd. (Fly og Dommerby S.) og Skive Fjord. De mod N. og N. V. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels sandede, dels lerede og muldede. *Skive Aa* løber gennem Sognet efter at have dannet Vestgrænsen for den sydl. Del. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Nykjøbing og Fursund, Holstebro og Viborg samt Skive-Glyngøre Banen og den jydskse Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3342 Td. Ld. (2004 Td. Ld., 47 Td. Hrtk. opføres i Matr. under Fjends Hrd.), hvoraf 1045 besaaede (deraf med Rug 255, Byg 174, Havre 405, Boghvede 6, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenhed 57, Grøntf. 22, Kartofler 49, andre Rodfrugter 68), Afgræsning 724, Høslæt, Brak, Eng m. m. 641, Have 31, Skov 6, Moser 22, Kær og Fælleder 66, Heder 731, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 152 Heste, 765 Stkr. Hornkv. (deraf 439 Køer), 808 Faar, 330 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshrtk. 1895: 150 Td.; 36 Selvejergaarde med 129, 74 Huse med 21 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 932 (1801: 369, 1840: 388, 1860: 482, 1880: 731), boede i 139 Gaarde og Huse; Erhverv: 78 levede af immat. Virksomh., 397 af Jordbr., 20 af Gartneri, 219 af Industri, 73 af Handel, 7 af Skibsfart, 85 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Egeris* med Skole; *Bilstrup*; *Lund*, ved Holstebrovejen, med Skole; *Vinde* med *Vinde-Nørremark*, Gde. og Huse. *Skivehus Skole*. *Skive Jærnbanehpl.* *Skive Fattiggaard* (se S. 596). Hovedgaarden *Ny-Skivehus* har 22 $\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 226 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Gammel Skivehus*, Villa, *Gammelgde.*, *Aarbjærg*, *Glattrup*, *Svansøgd.*, *Engborggde.*

Skive Lands., een Sognekommune med Resen og fælles Kirke med Skive By, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 314. Lægd.

Skivehus var tidligere et kgl. Slot (som dog vist ikke har haft stor Betydning), beliggende tæt ved Skive Bygrunds Sydgrænse; i et Dokum. af 1407 kaldes det „det Slot og Fæste Skyvæ“, hvilket tyder paa, at det har været befæstet. I øvrigt vides, at det tjente til Bolig for Lensmændene over Skivehus Len. Af disse nævnes 1375 Jac. Nielsen, 1407 Hr. Joh. Skarpenborg, 1439 Niels Eriksen Banner, 1460 Hr. Joh.

Bjornsen, 1461 og 1468 Erik Bjornsen, 1481 Bisp Niels Glob, 1489 Oluf Pedersen Glob (dog muligvis kun sin Frænde Bispens Foged paa Slottet), 1503 Eiler Bryske, osv. 1661 blev S. (40 Td. Hrtk.) med underliggende Gods af Fr. III overdraget til Rigsadmiral Ove Gjeddes Arvinger i Stedet for tabt Arvegods i Skaane. Sønnen, Kancellir. Chr. G., der 1667 havde afkøbt sin Broder Fr. Eiler G. en Halvpert i S. (20 Td. H.), solgte 1693 S. (28 Td. H.) med Gods til Oberst Verner Parsberg til Eskjær og Astrup; dennes Enke ægtede Gehejmer. Cl. Reventlow, der 1735 købte S. (28 og 266 Td. H.) for 30,000 Rd. af sin Stedson Joh. Parsbergs Bo. Reventlow solgte 1750 S. for 12,000 Rd. D. C. til Amtmand, Kmhr. Baron Verner Rosenkrantz til Villestrup og Krabbesholm († 1777), som 1773 solgte S. (28, 14 og 326 Td. H.) for 24,000 Rd. til Overretsprok. Peder Lund, hvis Enke 1791 ved Auktion solgte S. (Bøndergodset forøget til 337 Td. H.) for 40,150 Rd. til Justitsr. Chr. Lange til Eskjær. Senere ejedes den af Etatsr. Axel Lassen, forhen til Astrup, og af Generalkommiss. Schuchardt. Efter at Godset var bortsolgt, henlagdes største Delen af Gaardens Jorder til den nye Hovedgaard *Ny-Skivehus*, N. V. for Byen, som ejedes en Tid af Lorenz Lund, der havde købt den ved Auktion for 11,000 Rd. Sølv; 1818 købtes den ved Auktion for 16,566 Rd. Sølv af H. Chr. Gjedde († 1836), fra hvis Enke den 1853 gik over til Sonnen And. G., der 1878 solgte den til Forpagter Th. Mejer paa Borglumkl. for 212,000 Kr.; han solgte den 1885 for 215,000 Kr. til H. Glud, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1866, er i Stokv. af Grundmur med Frontespice; desuden er der en Sideløj*).

Svansøgd. ejedes 1678 af Margr. Brockenhuus, Hans Chr. Medings Enke. — I Engen V. for Svansøgd. findes et firkantet, af Grav og Vold omgivet Voldsted, fra hvis nordvestl. Hjørne der gaar en Ophøjning ind mod Land, vistnok den gamle Dæmning, ad hvilken Vejen gik ud til Gaarden.

Ved Svansøgd. er der fredlyst 5 Gravhøje, ved Vinde 1.

Byen *Braarup* blev ifl. kgl. Brev af $\frac{1}{2}$ 1546 afbrudt og lagt ind under Skive By.

Resen Sogn, Anneks til Skive, omgives af Skive Lands. og Dølby Sogn samt Nørre Hrd. (Lyby S.) og Skive Fjord. Kirken, noget østl., ligger over $\frac{1}{4}$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Krabbesholm Skov. Gennen Sognet gaa Landevejene fra Skive til Nykjøbing og Fursund samt Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1484 Td. Ld., hvoraf 582 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 110, Havre 226, Blandsæd til Modenhed 58, Grøntf. 4, Kartofler 20, andre Rodfr. 47), Afræs. 313, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 374, Have 22, Skov 95, Moser 11, Heder 35, Stenmarker 7, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 83 Heste, 452 Stk. Hornkvæg (deraf 271 Køer), 289 Faar, 167 Svin og 14 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 73 Td.; 17 Selvejergaarde med 65, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 364 (1801: 168, 1840: 214, 1860: 269, 1880: 380), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 185 af Jordbr., 5 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 90 af Industri, 8 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

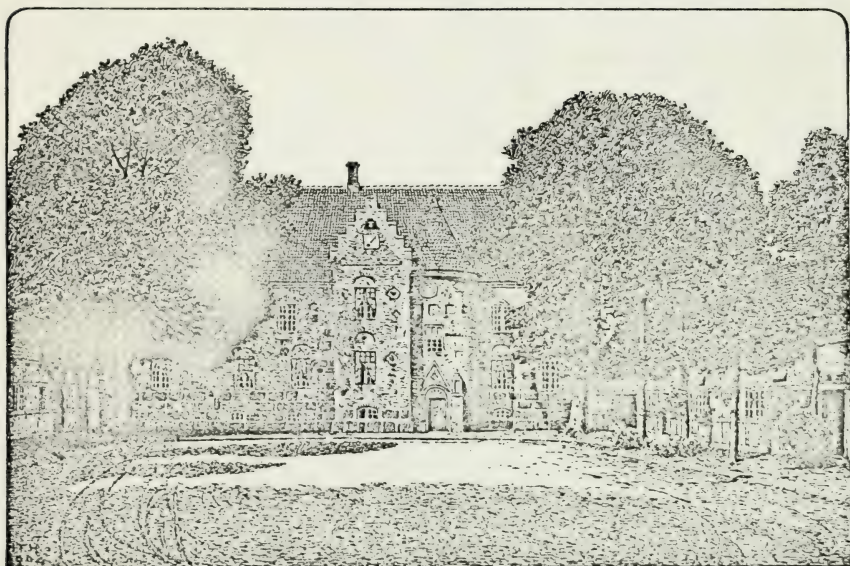
I Sognet Byen *Resen* med Kirke og Skole. Hovedgaarden *Krabbesholm* med Teglv. har 21 $\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 443 Td. Ld., hvoraf 75 Eng, 105 Skov, Have og Gaardspl., 10 Teglværkspl., Huse osv., Resten Ager. Ved Krabbesholm *Skive Havn* med Havnebane til Skive Banegaard (se S. 598). Andre Gaarde: *Resengd.* med Teglv., *Røgild*, *Marielyst*, *Dølbygd*, *Hagens Vandmølle*.

*) Om det ældste *Skivehus'* Udseende vides intet. De Bygninger, der omtales i en af de ældste Synsforretninger, fra 1606, synes ikke da at have været meget gamle. Hovedflojen, vistnok mod S., af Bindingsværk i 1 Stokv. med Kælder, angives opført af Lensmanden Jørg. Friis (1595—96); mod Ø. i Borggaarden laa en Bindingsværksbyggn. i 1 Stokv. og mod N. en af Lensmanden Jak. Høg (1596—1602) opf. Stald; desuden nævnes bl. a. endnu et Bindingsværkshus, et gmlt. Porthus og en gml. Bro. I 1. Halvd. af 17. Aarh. er der vel foretaget nogle Om- og Tilbygninger, men de gml. Bygninger vare væsentlig bevarede, saa at det i en Synsforretn. af 1656 siges, at de fleste Huse vare saa brøstfældige, at Lensmanden ikke kunde holde Hus der, før der var bygget paa dem. Hovedflojen, med Fruerusten, var da den gamle; mod Ø. i Borggaarden laa det gml. Hus; mod N. var et Hus, hvori bl. a. Skriverstue; desuden nævnes bl. a. et Fangetaarn (muret under Jorden, oven til firkantet og tækt med Fjæle). I Gml. Skivehus' Have findes Ruin af et Kælderrum, „Hundehullet“.

Resen S., een Sognekommune med Skive Lands., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 278. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (vistnok noget yngre end Egnens øvrige Kirker), med fladt Loft, ere af Munkesten med iblandet Granit. Taarnrummet, skilt ved en ny Mur med en rundbuet Aabning fra Skibet, er hvælvet. Altertavle fra 1742 i Rokokostil; Prædikestol fra s. Aar. Romansk Granitdøbefont. Epitafium over Justitsr. Jørgen Rosenkrantz, † 1754, og Hustru Maria Elisab. de Roglinge, † 1716, og Børn, bl. hvilke Ritmester Chr. R., † paa Krabbesholm 1749 (se Personalh. Tidsskr. 4. R. II. S. 170). Klokke, fra Beg. af 15. Aarh., støbt af Nicolaus.

Krabbesholm skal oprindl. have bestaaet af to Gaarde *Sønder-* og *Nørre-Skovshoved*, som Marsken Niels Høg, Lensmand paa Skivehus, tilskiftede sig af Kong Hans, hvorefter han sammenlagde dem og gjorde dem til en Hovedgaard, der kaldtes

Krabbesholm (se ogsaa Vignetten S. 600).

K. af næste Ejer, Iver Krabbe til Østergd. († 1561), g. m Niels Høgs Stifdatter Magdalene Banner. Deres Datter Dorte bragte K. til sin Mand Erik Lykke; den tilhorte derpaa hans Søn Hans L., der fødte sit Gods, hvorefter en af Kreditorerne Henr. v. d. Wisch 1632 solgte K. til Mogens Kaas († 1659), der efterlod den til sin Søn Jens K., hvis Enke Karen Reedtz 1696 testamenterede den til sin Datter Joh. Sophie, Frands Juuls, der 1719 solgte den (31, Tiende 7, Mlsk. 4, Gods 202 Td. H.) for 15,000 Rd. d. C. til Major Fr. Sehested til Rydhave, hvis Enke Birg. Sophie Sehested 1743 for 4000 Rd. gr. C. overdrog K. til sin Svigersøn Kmhr. Amtmand Baron Verner Rosenkrantz, der tilkøbte Skivehus. Han solgte 1773 K. (31, 60 og 305 Td. H.) for 36,000 Rd. til Grev Adam Tramp, der 1785 solgte den for 40,000 Rd. til Hans Rasmussen. En flg. Ejer var Generalmajor J. de Paulsen, † 1786. I Beg. af 19. Aarh. ejedes den af en Rasmussen, fra hvem den i 1820'erne gik over til Svigersønnen Jens Dalsgaard (Maleren C. Dalsgaards Fader). Hans Arvinger solgte den 1872 til Ingeniør R. Fugl, der 1887 for 180,000 Kr. solgte den til Jægerm. T. R. Rosen, † 1898, hvis Son Chr. Rosen nu ejer den. — Hovedbygningen, der ligger smukt ved Skive Fjord med vid Udsigt over Salling, Fjends Hrd. osv., bestaar af 3 Fløje, der omslutte Borggaarden, med Grave mod S. og til dels Ø. Hovedfløjen mod N., der er opf. af Iver Krabbe i 16. Aarh., er af røde

Mursten og Granit i to Stokv. med Kælder, Kamgavle og 3 Taarne, hvorat de to ind til Gaarden (et firkantet og et rundt) og et paa Nordsiden; den skal have haft et 4. Taarn, som blev nedbrudt i 18. Aarh. af V. Rosenkrantz, der lod Gaarden modernisere; Riddersalens Vægge og Loft ere prydede med Malerier fra 1755 (se J. G. Burman-Becker, Vævede Tapeter og mærkelige Vægdekorationer, Kbh. 1860, S. 44); et gmlt. Maleri paa Gaarden viser, at et af Taarnene har haft et højt Spir, samt at Udkørselen fra Gaarden over Gravene, som endnu til Dels omgive den, gik gennem en sirlig Port. Rosenkrantz flyttede ogsaa Ladegaarden, som før laa paa en høj Bakke bag Skoven, ned til Gaarden, til et Sted, hvor der før var Have, fra hvilken en Vindebro førte over til det nedbrudte Taarn.

Paa Krabbesholms Grund ligger *Skive Havn* (se S. 598) og Udskebningssted, for hvis Benyttelse Byen udreder en aarl. Afgift til Gaardens Ejer.

Resengaard, nævnt i et Vidisse 1396, ejedes af Hr. Niels Bugge, der havde købt den. — *Hagens Mølle* solgtes 1489 af Hr. Poul Laxmand til Viborg Bispedømme.

Hem Sogn omgives af Annekserne Dølby og Hindborg samt Brøndum og Hvidbjærg Sogne, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Skive Landsogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Skive. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende gode, lerblandede Muldjorder. Vest- og Sydgrænsen dannes af den til Skive Aa løbende Krarupmølle Bæk. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1939 Td. Ld., hvoraf 926 besaaede (deraf med Rug 151, Byg 171, Havre 411, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 13, Kartofler 8, andre Rodfr. 116), Afgræsning 518, Høslæt, Brak, Eng m. m. 418, Have 15, Skov 7, Kær og Fælleder 12, Heder 7, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 868 Stkr. Hornkv. (deraf 316 Køer), 568 Faar, 489 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 141 Td.; 31 Selvejrgd. med 130, 30 Huse med 11 Td. Hrtk., 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 467 (1801: 229, 1840: 285, 1860: 343, 1880: 455), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomh., 261 af Jordbrug, 64 af Industri, 82 af forsk. Daglejer-virks., 25 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hem* (1466: Høom) med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Andelsmejeri; *Krarup*. *Brøndumbæk*, Gde. og Huse. Gaarde: *Krarup-Nygd.*, *Kurgd.*, *Haldborg*.

Hem S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Lands-tings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 303. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; senere er Koret forlænget mod Ø., af Munkesten, Skibets Mure delvis omsatte, samt Taarn og Vaabenhus opførte, alt af Munkesten. Det hvalvede Taarnrum, ved en Gitterdor skilt fra Skibet, er Gravkapel for Generalmajor Jens de Paulsen, † 1786, og Hustru. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil, sidste med Aarst. 1711. Romansk Granitdøbefont.

Dølby Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette og det andet Anneks Hindborg, Oddense Sogn, Nørre Hrd. (Lyby S.), Resen Sogn og Skive Landsogn. Kirken, noget vestl., ligger $\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels lerede, dels muldsandede. Gennem Sognet gaar Landvejen fra Skive til Nykjøbing; Østgrænsen berøres af Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2241 Td. Ld., hvoraf 1061 besaaede (deraf med Rug 179, Byg 211, Havre 476, Blandsæt til Modenh. 70, Grøntf. 4, Kartofler 19, andre Rodfr. 101), Afgræsning 652, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 20, Skov 11, Moser 16, Heder 16, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 181 Heste, 818 Stk. Hornkv. (deraf 312 Køer), 635 Faar, 447 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 131 Td.; 35 Selvejergaarde med 123, 26 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{4}$ 1890: 422 (1801:

273, 1840: 332, 1860: 372, 1880: 415), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbr., 4 af Gartneri, 6 af Fiskeri, 36 af Industri, 6 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirksomh., 18 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Dølby* (gml. Form: Dalby) med Kirke og Skole; *Øster-Dølby*; *Oksenvad*; *Trustrup*; *Fjlskjær* (de 3 sidste ved Landevejen). *Tolstrupgd.*, *Vestergd.* *Rud Vand* og *Vejrmølle*.

Dølby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (1505: St. Martini Kirke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoffel. Norddøren og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet, er senere tilføjet af Munkesten (delvis ombygget 1871); Vaabenhuset er fra 1869. Altertavle med et Maleri fra 1857. Prædikestol i Renæssancestil fra 1643. Romansk Granitdøbefont.

Oksenvadgaard (Ouxenvandt) var 1390 øde og tilhørte Grinderslev Kloster. — *Tolstrupgaard*, to Gaarde, bleve 1514 af Kjeld Iversen pantsatte og 1526 solgte til Bisp Erik Kaas. — *Rud Mølle* nævnes 1505.

Hindborg Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette og det andet Anneks Dølby, Oddense, Otting og Brøndum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, ret jævne Jorder ere dels lerede, dels sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1267 Td. Ld., hvoraf 621 besaaede (deraf med Rug 103, Byg 116, Havre 294, Blandsæd til Modenhed 44, Grøntf. 4, Kartofler 6, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 289, Høslæt, Brak, Eng m. m. 235, Have 9, Skov 5, Kær og Fælleder 21, Heder 51, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 485 Stkr. Hornkv. (deraf 174 Køer), 350 Faar, 142 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 85 Td.; 20 Selvejergaarde med 78, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 303 (1801: 162, 1840: 183, 1860: 226, 1880: 289), boede i 57 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbr., 23 af Industri, 2 af Handel, 11 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Hindborg* (gml. Form: Hærnborg) med Kirke, Skole og Fattiggaard, opr. 1887, Plads for 28 Lemmer). *Gravgd.*, *Hoskjærgd.*, m. m.

Hindborg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 304. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lave og uanselige Kirke bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, fra romansk Tid, ere af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Koret er senere blevet udvidet og ombygget. Taarnet, af Kvadre og Mursten, var tidligere overhvelvet og har Rundbue ind til Skibet (1872 slog Lynet ned i det). Hele Kirken har fladt Loft. Den er restaur. 1883. Paa Korets Blytag Aarst. 1743, maaske Tidspunktet for Ombygningen af Koret. Ny Altertavle med et Maleri (Christus velsigner Bornene) af Anker Lund. Ny Prædikestol. Romansk Granitdøbefont.

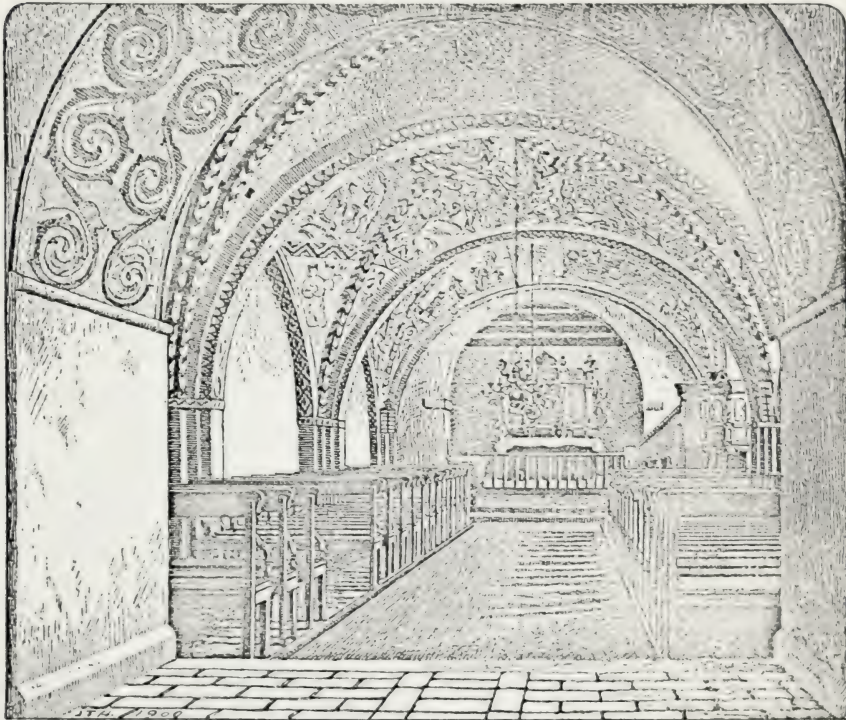
Holmgaard nævnes 1526 i Sognet.

Oddense Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Otting, Hindborg og Dølby Sogne, Nørre Hrd. (Lyby S.), Harre Hrd. (Hjerk S.) og Rødding Hrd. (Krejbjærg S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere lerede og sandmuldede. Nordgrænsen dannes af Viummølle Aa.

Fladeindholdet 1896: 3417 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Rug 273, Byg 259, Havre 670, Blandsæd til Modenhed 100, Grøntf. 11, Kartofler 21, andre Rodfr. 91), Afgræsning 757, Høslæt, Brak, Eng m. m. 765, Have 19, Skov 15, Moser 5, Kær og Fælleder 74, Heder 268, Veje og Byggegr. 84 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1138 Stk. Hornkvæg (deraf 350 Køer), 979 Faar, 427 Svin

og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 213 Td.; 43 Selvejergaarde med 203, 31 Huse med 9 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 532 (1801: 350, 1840: 360, 1860: 412, 1880: 570), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomh., 345 af Jordbr., 2 af Gartneri, 80 af Industri, 15 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Oddense* (1464: Odens, 1499: Vodens, det samme Navn som Odense; Udtalen er Wojens) med Kirke, Præstegd., Skole (fælles for Oddense og Otting S.) og Folkehøjskole (opr. 1851 i Krejbjærg, flyttet til O. 1855); *Frammerslev*; *Nestild* med Fattiggaard (opr. 1888, Plads for 28 Læmmer); *Kaastrup*; *Lille-Ramsing*. Gaarde og Huse: *Vester*.

Oddense Kirkes Indre.

gaarde, Savstrupgde. med Andelsmejeri, *Holmhuse*. *Ramsinggaard* har 15 Td. Hrtk., 218 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 10 Hede og Mose (i Ronbjærg S.), 5 Have og Plantage, Resten Ager. *Thorsvej*, Gd. i L.-Ramsing, har omtr. 12 Td. Hrtk., 240 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, Resten Ager. *Bligaard*.

Oddense S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 298. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den høje Kirke bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, med senere indb. Hvalvinger, og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre og flere Vinduer (nu tilmurede) ere bevarede. Senere Tilføjelser ere Taarnet, med hvalvet Underrum og af Granit og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten. Paa Taarnet og Korbuen flere smukt

tilhugne Granitsten (se Aarb. f. n. Oldk. 1881 S. 276—77). Ejendommelige, ved en Restaur. 1878 til Dels odelagte Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (*M. Petersen*, Kalkm. S. 36). Altertavle fra 1602 (den korsfæstede) og Prædikestol, omtr. fra s. Tid, ere restaur. 1855. Granitdøbefont.

Savstrup blev 1455 af Peder Nielsen pantsat til Biskop Knud i Viborg. 1519 var den beboet af en Bonde. 1663 var den to Bøndergaarde, tils. 18 Td. H., tilhørende Hr. Ove Gieddes Arvinger. 1716 boede her Kapt. Niels Høg og 1728 hans Enke Dorte Giedde. 1780 var den delt i Over- og Neder-S., der af Johs. Hansen paa Astrup blev solgt for 3000 Rd. til Axel Rosenkrantz Lasson.

Bligaard blev 1514 af Henrik Steen solgt til Bisp Erik Kaas.

Ved Frammerslev er fredlyst en Gravhøj.

Om den lutherske Præst Peder Jensen, se Kirkeh. Saml. 2. R. V. S. 556 fl.

Otting Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Oddense, omgives af dette, Hindborg og Brøndum Sogne samt Rødding Hrd. (Krejbjærg og Balling S.). Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende og bakkede Jorder (Jeghøj, 191 F., 60 M., med trig. Stat.) ere ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 953 Td. Ld., hvoraf 410 besaaede (deraf med Rug 75, Byg 77, Havre 215, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 3, Kartofler 12, andre Rodfr. 17), Afgræsning 271, Høslæt, Brak, Eng m. m. 205, Have 7, Heder 37, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 60 Heste, 369 Stk. Hornkvæg (deraf 130 Køer), 370 Faar, 111 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 59 Td.; 14 Selvejergaarde med 56, 15 Huse med 3 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 191 (1801: 126, 1840: 159, 1860: 195, 1880: 212), boede i 36 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomhed, 128 af Jordbr., 20 af Industri, 36 af forsk. Daglejervirks., 3 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Otting* med Kirke. *Otting-Udmark*, Gde. og Huse.

Otting S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 299. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, fra romansk Tid, ere af raa og hugget Granit. Norddøren og flere Vinduer (nu tilmurede) ere bevarede; meget lille Korbue. Taarn og Vaabenhus ere senere opf. af Mursten. Altertavle med et Maleri (Christus i Emaus). Prædikestol fra 1712. Romansk Granitdøbefont.

Brøndum Sogn omgives af Annekset Hvidbjærg, Hem, Hindborg og Otting Sogne, Rødding Hrd. (Balling S.), Vølling Sogn, Rødding Hrd. (Haasum S.) og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere ler- og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1983 Td. Ld., hvoraf 831 besaaede (deraf med Rug 153, Byg 154, Havre 357, Blands. til Modenh. 67, Grøntf. 6, Kartofler 19, andre Rodfr. 73), Afgræsning 481, Høslæt, Brak, Eng m. m. 471, Have 13, Moser 62, Kær og Fælleder 35, Heder 48, Veje og Byggegr. 37, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 119 Heste, 687 Stk. Hornkvæg (deraf 240 Køer), 614 Faar og 272 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 140 Td.; 28 Selvejergaarde med 133, 38 Huse med 6 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 403 (1801: 296, 1840: 276, 1860: 314, 1880: 396), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 50 af Industri, 4 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Brøndum* (i Vald. Jrdb.: Brunnum) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Grove* med Biskole; *Rettrup*, ved Landevejen. *Nørregaard*; *Mølgaard*. Fattiggaard (opr. 1883, Plads for 16 Lemmer).

Brøndum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands

Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 312. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, fra romansk Tid, ere af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og et Vindue ere bevarede. Taarnet, af Mursten ligesom Vaabenhuset, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Paa Taarnet staar 1747 (se D. Atl. IV S. 731). Alterbord af Granit. Altertavle fra 1616 i Renæssancestil med et nyere Maleri. Romansk Granitdøbefont. I Koret Epitafium med Maleri over Præsten Morten Brøndum, † 1674, med Hustru og Børn.

I Brøndum ejede Vald. Sejr 13 Mark Guld. — I Grove laa en Gaard *Grovholm*, som Jes Grøn 1468 og Jep Pusil 1469 solgte til Bisp Knud.

Hvidbjærg Sogn, Anneks til Brøndum, omgives af dette og Hem Sogn samt Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger henved 1 Mil V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Bavnhøj, 110 F., 34,5 M.) ere ler- og sandblandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund og Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 1983 Td. Ld., hvoraf 641 besaaede (deraf med Rug 116, Byg 123, Havre 272, Blands. til Modenh. 27, Grøntf. 19, Kartofler 34, andre Rodfr. 46), Afgræs. 386, Høslæt, Brak, m. m. 366, Have 9, Møser 49, Kær og Fællede 127, Heder 353, Veje og Byggegrunde 46, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 98 Heste, 575 Stkr. Hornkv. (deraf 236 Køer), 617 Faar og 238 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 94 Td.; 25 Selvejergaarde med 81, 41 Huse med 13 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 409 (1801: 208, 1840: 274, 1860: 329, 1880: 406), boede i 84 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af inmat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 48 af Industri, 48 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Hvidbjærg*, ved Landevejen, med Kirke og Skole. *Bønding*, Gde. *Holmegd. Krarupmølle*, Gd.

Hvidbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 313. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par Vinduer ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, med Pyramidetag, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten. Ny Altertavle med et Billede (Christus i Getsemane) af A. Dorph fra 1898 (den gamle, fra 1750, er i Taarnhvælvingen). Prædikestol fra Midten af 18. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa Korvæggene er der fundet Spor af Kalkmalerier, paa Korbuen to Helgenbilleder (hvoraf det ene af Knud Hertug), de to sidste bevarede (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 98 fig., og *M. Petersen*, Kalkm. S. 32 og T. XXXIV). — I Kirkegaardsdiget en Sten med Runcindskrift (se *Thorsen*, D. Runemindesmærker II S. 167).

Et Lovhævd paa Hvidbjærg Kirkegods toges 1511 (se Ældste d. Arkivregr. II S. 352).

Erik Krabbe skrev sig 1621 til *Bønding*.

Ved Hvidbjærg er der fredlyst 2 Gravhøje.

Volling Sogn, Anneks til Balling Sogn i Rødding Hrd., omgives af dette og Brøndum Sogn samt Rødding Hrd. (Haasum og Ramsing S.). Kirken, mod N., ligger 1 $\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere ler- og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1137 Td. Ld., hvoraf 490 besaaede (deraf med Rug 75, Byg 83, Havre 159, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 7, Kartofler 7, andre Rodfr. 61), Afgræs. 260, Høslæt, Brak, Eng m. m. 270, Have 9, Kær og Fællede 37, Heder 25, Veje og Byggegrunde 42 Td. Kreaturhold 1898: 70 Heste, 416 Stkr. Hornkv. (deraf 180 Køer), 338 Faar og 295 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 84 Td.; 23 Selvejergaarde med 78, 15 Huse med 6 Td. Hrtk., 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 251 (1801: 153, 1840: 187,

1860: 215, 1880: 253), boede i 53 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 168 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 38 af Industri, 13 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Volling-Østerby* med Kirke og Skole: *Refsgaarde*. I øvrigt spredte Bebyggelser.

Volling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 310. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den mærkelige Norddør og eet Vindue (nu tilmuret) ere bevarede. Taarnet, af Granit og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilbyggede. Kirken har fladt Bjælkeloft. I Apsis (Halvkuppelhvælv.) et ejendommeligt Alterbord: en svær Granitplade med Relikviagemme, hvilende paa fire Søjler. Altertavle i Renæssancestil med Malerier af Jæger i Viborg. Prædikestol i s. Stil. Romansk Granitdøbefont.

Refsgaard hed egentlig *Rævhoved*. Den var 1663 en Bondegaard (20 Td. H.), der tilhørte Mogens Krag, med hvis Datter Christence Marie den kom til Oberst Wentzel Fr. v. Rheder, der 1693 solgte den (med Gods 30 Td. H.) til Chr. Linde til Stenumgd.

Nørre Herred.

Sogne:

Jebjærg, S. 610. — *Lyby*, S. 610. — *Grinderslev*, S. 611. — *Grønning*, S. 616. — *Tise*, S. 617. — *Funget*, S. 617. — *Torum*, S. 618. — *Selde*, S. 619. — *Rybjærg*, S. 620.

J 610

J 648 - 55

N

ørre Herred, det nordøstligste i Salling, begrænses mod S. V. og V. af Hindborg og Harre Hrd., mod N. og Ø. af Limfjorden (Livø Bredn., Risgaarde Bredn., Hvalpsund og Skive Fjord). Fra N. til S. strækker det sig $2\frac{3}{4}$ Mil, største Bredde fra V. til Ø. er $1\frac{1}{2}$ Mil. Højeste Punkt paa den overvejende bølgeformede Overflade er Urhøje, 169 F., 53 M. Skovarealet er 353 Td. Ld. Jorderne, se S. 599, høre til de frugtbareste i Amtet (efter Matr. gnmstl. $16\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 25,603 Td. Ld. ($2,56$ □ Mil. 141 □ Km.). Ager og Engs

samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1572 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890 5704 (1801: 2838, 1840: 3669, 1860: 4416, 1880: 5274). I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallings andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. horer det under Sallinglands Herreders Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskr. (Junget, Torum, Rybjærg og Selde S.) og 2. Forligskr. (de øvrige S.).

Nørre Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Nørgahæreth*, hørte i Middelalderen til Sallingssyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 230 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun en enkelt Dysse, Resten Gravhøje); men omtr. Halvdelen er nu sløffet eller mere og mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 31 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Grinderslev (omtr. 60), Grønning (40), Selde (30) og Tise (25); se i øvrigt S. 600.

Jebjærg Sogn omgives af Annekset Lyby, Grønning, Grinderslev, Rybjærg og Roslev Sogne samt Harre Hrd. (Roslev S.). Kirken, noget sydl., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. for Skive. De bølgeformede Jorder ere overvejende lermuldede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2196 Td. Ld., hvoraf 910 besaaede (deraf med Rug 165, Byg 170, Havre 426, Blandsæd til Modenh. 55, Grøntf. 13; Kartoffler 19, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 418, Høslæt, Brak, Eng m. m. 451, Have 20, Moser 5, Kær og Fællede 66, Heder 239, Veje og Byggegr. 84 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 755 Stkr. Hornkv. (deraf 348 Køer), 614 Faar og 327 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 126 Td.; 32 Selvejergaarde med 109, 51 Huse med 16 Td. Hrtk. og 35 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 665 (1801: 250, 1840: 346, 1860: 432, 1880: 472), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv: 82 levede af immat. Virksomhed, 352 af Jordbr., 93 af Industri, 28 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 58 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Jebjærg* (1390: Idebærg) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole, Folkehøjskole (opr. 1884), Forsamlingshus (opf. 1881), Sparekasse for J.-Lyby Past. (opr. $\frac{11}{12}$ 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 58,966 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 6040 Kr., Antal af Konti 377), Andelsmejeri. Mølle, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Nannerup*; *Tustrup*. *Brøddinggd.*, *Tustrupgd.*, *Hanghøj*, Gd.

Jebjærg S., een Sognekommune med Annekset, horer under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 380. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeløit, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par oprindelige Vinduer ere bevarede (Syddøren og Vinduerne nu tilmurede). Taarnet, af raa Granit og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet og Pyramidetag; Vaabenhuset er af Mursten. Alterbord af Granit. Altertavle og Prædikestol fra Renæssancetiden. Alterstagerne ere skænkede 1684 af Just Aretander og Mette Bøeg. Romansk Granitdøbefont. Klokkeren er støbt af Nicolaus i Beg. af 15. Aarh.

Jep Grøn solgte 1468 *Tustrupgaard* til Bispem af Viborg.

Ved Jebjærg er der fredlyst 3 Gravhøje. — I en Mose ved Jebjærg er der gjort et stort, værdifuldt Depotfund fra Broncealderens Slutn., bestaaende af et stort Antal Smykkeringe, nogle Hængekar, Segle m. m.

Lyby Sogn, Anneks til Jebjærg, omgives af dette og Grønning Sogn,

Skive Fjord, Hindborg Hrd. (Resen, Dølby og Oddense S.) og Harre Hrd. (Hjerk S.). Kirken, mod V., ligger omtr. $1\frac{1}{4}$ Mil N. for Skive. De bølgeformede Jorder ere lermuldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Skive til Fursund og Nykjøbing samt Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 3037 Td. Ld., hvoraf 1262 besaaede (deraf med Rug 250, Byg 226, Havre 602, Blandsæd til Modenhed 65, Grøntf. 14, Kartoffler 37, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 674, Høslæt, Brak, Eng m. m. 662, Have 21, Skov 5, Moser 20, Kær og Fælleder 27, Heder 250, Stenmarker 21, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 1055 Stkr. Hornkvæg (deraf 377 Køer), 916 Faar, 467 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 194 Td.; 39 Selvejergaarde med 184, 40 Huse med 10 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 606 (1801: 317, 1840: 369, 1860: 413, 1880: 524), boede i 105 Gaarde og Huse; Erhverv: 47 levede af immat. Virksomhed, 379 af Jordbr., 2 af Gartneri, 65 af Industri, 13 af Handel, 36 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 32 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Lyby*, med Kirke, Skole, Mølle og Jærnbanepl.; *Øster-Lyby* med Mølle; *Intrup*; *Bostrup* med Kro. Gaarden *Lisedal* (i V.-Lyby) har $13\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 131 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 1 Skov, Resten Ager. *Dalgd.*, *Mølgd.*, *Abelgd.*

Lyby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 279. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeløst, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbelt-sokkel. Koret synes at have haft Apsis. Syddøren er bevaret; Norddøren og nogle oprindl. Vinduer ere tilmurede. Det senere tilbyggede Taarn, af Munkesten, har hvælvet Underrum (nu Materialhus); Vaabenhuset er af smaa, røde Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Menneskefigurer paa den kløverbbladformede Kumme (se Tegn. af æld. n. Arkitekt. 1. S. 3. R. Pl. IV.). I Skibet et Krucifiks. Series Pastorum. Klokker er støbt 1410 af Nicolaus.

I L. (Lydeby) Kirke samledes Adelen og de fornemste Indb. i Salling og udstedte $\frac{2}{3}$ 1375 et Dokument, hvori de forbandt sig til at holde „Guds Kirke og Kirkens Personer“ ved deres Ret og Friheder, hvori de skulde være forurettede, da man troede derved at kunne afvende de Landeplager, som i den senere Tid havde hjemsøgt Landet.

Væbner Peder Hase gav 1425 en Gaard i Vester-Lyby, *Søndergaard*, til Præstebordet i Lyby og til at være Præstens frie Sædegaard, mod Sjølemesser for sig og sine Forældre. — 1453 skænkede Væbner Jep Kat til Frøslevgd. sin Gaard *Abelgaard* i Øster-Lyby til Præstebordet i Lyby. — Fru Inger Urne til *Lybygaard* nævnes 1630. — *Dalgaard* ejedes 1589 af Just Nielsen Skade.

Paa en høj Hedebakke mod S. Ø. i Sognet findes et, mulig fra Oldtidens Slutn. eller den tidlige Middelalder stammende Befæstningsanlæg, *Ridebanen*, en kredsrund, lav Jordvold, der indeslutter en jævn Flade, ca. 80 F. i Gnmst.

I Bostrup Hede ligger en *hellig Kilde*, der endnu i 19. Aarh. besøgtes Valborg og St. Hansaften, og hvis Vand var godt for Børn med Fnat; som Vederlag kastedes en lille Mont i selve Kilden eller paa Bredden af den.

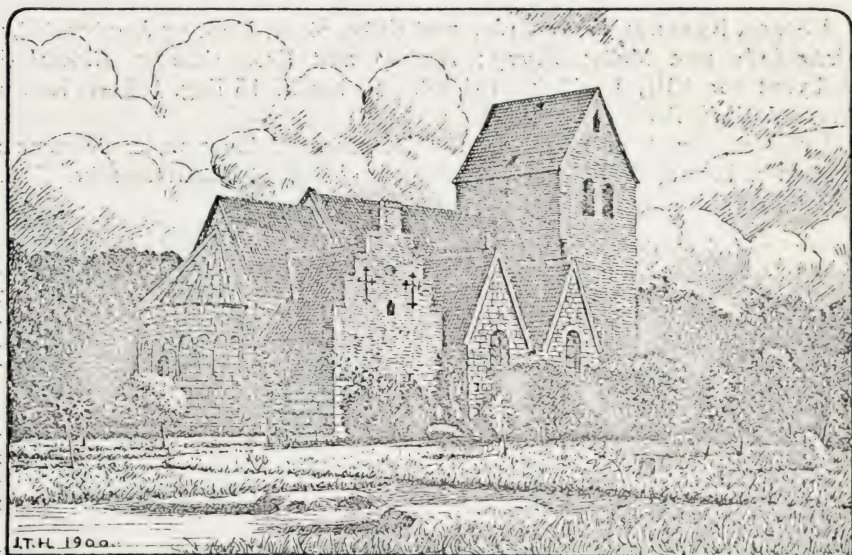
Ved den nu fredlyste Gravhøj *Tinghøj* mellem Bostrup og Vium holdtes i ældre Tid Sallings alm. Ting, og herhen lagdes Tingstedet igen ved Reskr. af $\frac{13}{3}$ 1688, da Sallings 4 Herreder og 2 Birker samt Fur sammenlagdes til een Jurisdiktion. — Foruden Tinghøj er der ved V.-Lyby fredlyst 1, ved Ø.-Lyby 5 Gravhøje.

Grinderslev Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Grønning, Jebjærg, Rybjærg, Torum, Junget og Tise Sogne samt Limfjorden. Kirken, midt i Sognet, ligger henved 2 Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (højeste Punkt 160 F., 50 M.) ere ler- og muldsandede. En Del Skov (Eskjær Sk., Skjerris Sk.). Mod N. ligger den

for en Del udtørrede, omtr. 200 Td. Ld. store *Brokholm Sø*. I Sognet krydses Landevejene fra Hvalpsund til Nykjøbing og fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 5068 Td. Ld., hvoraf 1989 besaaede (deraf med Hvæde 5, Rug 282, Byg 418, Havre 757, Froavl 7, Blandsæd til Modenh. 273, Grøntf. 55, Kartofler 37, andre Rodfr. 153). Afgræsn. 1032, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1040, Have 61, Skov 265, Moser 67, Kær og Fælleder 209, Heder 298, Stenmarker 10, Veje og Byggegr. 92, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 283 Heste, 1451 Stkr. Hornkv. (deraf 732 Køer), 1008 Faar, 635 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 299 Td.; 50 Selvejergaarde med 278, 57 Huse med 19 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1002 (1801: 475, 1840: 769, 1860: 838, 1880: 1075), boede i 183 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomh., 631 af Jordbr., 34 af Fiskeri, 149 af Industri, 15 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet *Grinderslev Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og

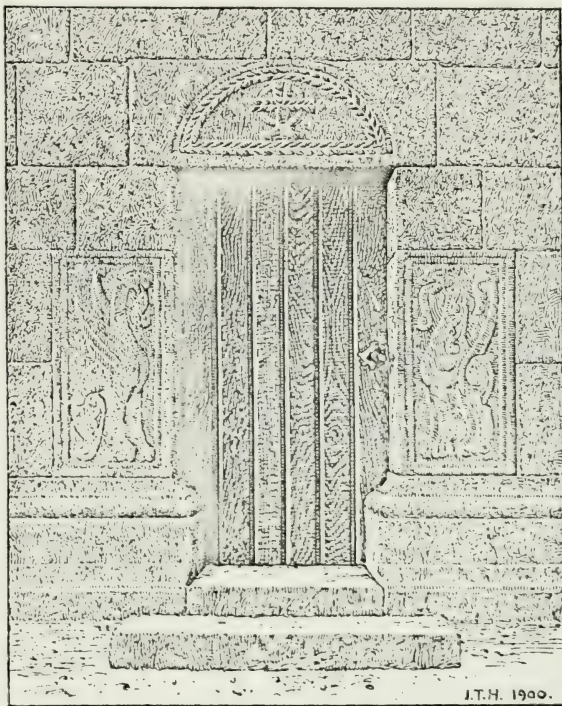

Grinderslev Kirke.

Byerne: *Grinderslev*, ved Skivevejen, med Kirke, Skole og Kro (Elisabethsminde); *Breum*, ved s. Vej, med Præstegd. og Fattiggaard (opf. 1868, Plads for 50 Lemmer); *Mogenstrup* med Skole; *Rørup*; *Stovby*, ved Hvalpsundvejen; *Vejsmark*. Fire Hovedgaarde: *Grinderslevkloster* har $31\frac{7}{8}$ Td. Hrtk., 462 Td. Ld., hvoraf omtr. 27 Eng, $7\frac{1}{2}$ Skov, $20\frac{1}{2}$ Mose og Kær, $25\frac{1}{2}$ Hede, 6 Gaardspl. og Have, Resten Ager; 5 Huse. *Nørgaard* har 28 Td. Hrtk., 469 Td. Ld., hvoraf 32 Eng, 22 Skov, 10 Gaardspl. og Have, Resten Ager. *Astrup* har $27\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 441 Td. Ld., hvoraf omtr. 86 Eng og Græsningsjord, 41 Skov, Resten Ager. *Eskjær* har omtr. 32 Td. Hrtk., 470 Td. Ld. (og *Store- og Lille-Rotholm*, Tise S., i Limfjorden, omtr. 10 Td. Ld.), hvoraf omtr. 20 Eng, 125 Skov, Resten Ager. Gaarden *Langsgaard* har 22 Td. Hrtk., 364 Td. Ld., hvoraf 98 Eng og Mose (88 i Junget S.), 16 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Breumfogedgd.*, *Havgd.*, *Vihøjgd.* (omtr. 12 Td. Hrtk.) med Lægébølg; *Slejtrupgd.*, m. m. *Rusted Vandmølle*.

Grinderslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 282. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke*, der udgjorde den sydl. Fløj af Grinderslev Klosterbygninger (se ndfr.) og var indviet til St. Peder, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Sideskib og Sakristi mod N. samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere opf. i romansk Stil af tilhugne Granitkvadre med Bjælkeloft i Skib og Kor og Halvkuppelhv. i Apsis, der hvilede paa en meget høj Dobbeltsoffel og var prydet med 5, ved Halvsejler adskilte Blindinger, som afsluttedes hver med to Røndbuer. Apsis er senere omsat, til Dels med Mursten ligesom Sydmuren, hvori den ejendommelige Sydportal, der ved Siderne har to Dyreskikkelser og som Dæksten en Sten med et af en Glorie omgivet Kors. Antagelig ved Slutn. af 16. Aarh.*) tilføjedes Taarnet, af Kvadre fra den nedbrudte Vestgavl og af Mursten, Nordmuren omsattes med røde Munkesten, der indbyggedes Stjernehvælvinger i Skib og Kor, og mod N. opførtes to sammenbyggede Kapeller med Sadeltage og Gavle mod N., hvert med en Spidsbue ind til Skibet; senere nedtoges Gavlene, og Kirketaget forlængedes ned over Sideskibet, hvis Nordmur derved kun blev 5 Al. høj. Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyeste Tid. I 1878 blev Apsis restaur. (Arkit.: Paludan), ligesom den tilmurede Syddør aabnedes. 1885—89 blev hele Kirken restaur. (Bygningsinspektør Walther), hvorved Sideskibet fik sine oprindl. Spidsbue og Krydshvælvinger, en Gravkælder under Koret istandsattes (to Gravkældere under Skibet og en under Taarnet ere tillukkede og fyldte med Kister). Altertavlen, med et Maleri (Nadveren), og Prædikestolen, med to Apostelfigurer (vistnok fra en katolsk Altertavle), ere i Renæssancestil fra omkr. Aar 1600. Romansk Granitdøbefont. Paa de øverste Stolestader ere opsatte 4 udskaarne Endestykker fra 1478 og omkr. 1500. I Skibet et Krucifiks; en Metallisekrone, skænket af Mette Mikkelsdatter Tougaard, † paa Astrup 1730. Kun faa Ligsten ere bevarede. I Korvæggen ere indsatte to Sten over Niels Juul til Astrup, † 1575, og Hustru Margr. Sandberg, † 1581, med deres Figurer, og over Bertel Kaas til Nørgd. og Hustru, i Taarnrummet en over Hans Lykke til Havne, † 1553, og Hustru Johanne Nielsdatter Rotfeld til Eskjær, † 1577, med deres Figurer, og et Sandstensepitafium, opsat 1591 (?) af Erik Lykke med hans og Hustrus knælende Skikkelser og to Born, samt en Trætavle

Grinderslev Kirkes Sydportal.

*) 1575 udgik to Kongebr. om, at, da Fru Johanne, Hans Lykkes Enke, havde berettet, at Klosterkirken var meget brøstfældig, og Taarnet helt var faldet ned, og hun samtidig havde tilbudt at bidrage til Istandsættelsen, skulde Kronens Bønder i Hindsted Hrd. og i Salling hjælpe til ved at føre Mursten og Kalk til Klosteret.

med Chr. Friis til Astrups og Hustru Vibeke Juels Ahner, opsat 1651. (Se *J. B. Løfler*: G. Kloster og Kirke, i Kirkeh. Saml. 2. R. VI S. 716 fig.)

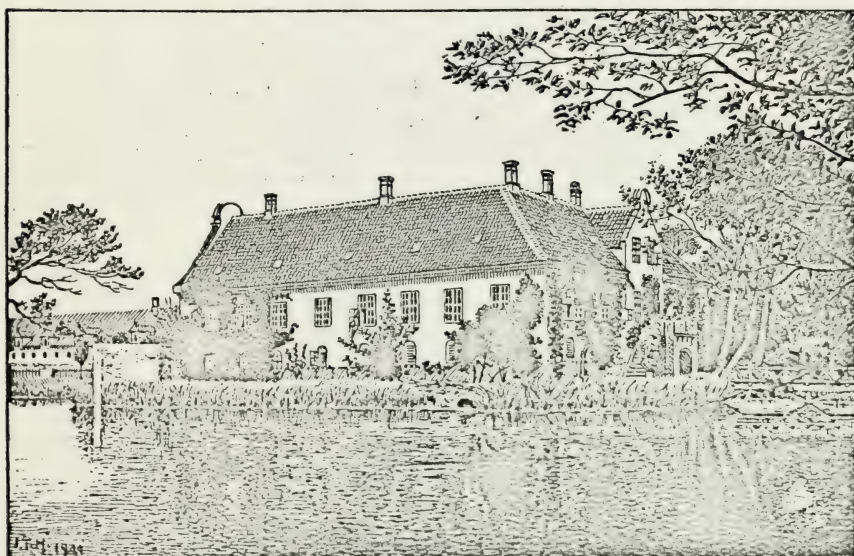
Grinderslev Kloster, for regelbundne Kanniker af Augustinerordenen, det eneste Kloster i Salling, er vistnok stiftet ved Midten af 12. Aarh.; i hvert Fald omtales det 1176, da Bisp Niels af Viborg stiftede et Broderskab mellem Vor Frue Kloster i Vib. (3: Domkapitlet) og Grinderslev Kl., hvorefter dette fremtidig skulde staa i et vist Underdanighedsforhold til hint (efter dets Sekularisation 1440, formentl. til Biskoppen) og Kannikernes Valg af deres Prior stadfæstes af Domkapitlet. 1234, 1275 og 1284 holdt Augustinerordenen Kapitel i Grinderslev. For øvrigt kendes ikke meget til Klosterets Skæbne, og kun faa Priorer kendes af Navn. Prior Hans Hansen var med i Forsamlingen 1375 i Lyby Kirke (se S. 611). Om det aandelige Liv i Klosteret turde det saakaldte „Grinderslevhaandskrift“, fra Slutn. af 15. Aarh., afgive Vidnesbyrd; det har hørt til Klosterets Bibliotek og indeholder navnlig mystiske Skrifter af Suso, Bonaventura og Thomas a Kempis. Klosteret blev 1531 af Viborg-bispen forlenet til Hans Pogwisch; ved Reform. inddroges det under Kronen, og samtidig ophævedes vistnok alt Munkeliv. Derefter var det en adelig Forlening, indtil det 1581 af Fr. II blev mageskiftet til Chr. Lykke (se II S. 710), hvis Arvinger synes at have afhændet det til Iver Lykke (begr. i G. Kirke). Deres Søn Vald. L. døde 1657, og hans Enke Sophie Reedtz ejede endnu 1684 G., der 1688 tilhørte deres Datter Dorte L., som efterlod den til sin Søsterdatters Datter Jmfr. Birg. Marie Arenfeldt, som 1750 solgte den (32 og 209 Td. H.) for 80,000 Rd. gr. C. til Math. Brunou fra Holstebro, der 1761 afhændede den (32 og 40 Td. H.) for 16,000 Rd. gr. C. til Thomas Lund, der 1763 solgte G. for 19,000 Rd. til Mads Biørn. Dennes Enke Birg. Nordkier solgte 1788 G. for 11,895 Rd. til Peder og Mikkel Kjeldsen, som 1791 skødede den for 12,800 Rd. til Ole Fr. Obel, der 1796 solgte den for 11,500 Rd. til Erhard Stiernholm, som 1804 solgte den (30 og kun 5¼ Td. H. Bondergods) for 18,000 Rd. til Jakob Himmerig Biørn; den solgtes 1840 for 24,000 Rd. til Sønnen M. V. B., som 1845 solgte den til P. M. Qvist; han afhændede den 1851 for 45,000 Rd. til R. J. Kirketerp, hvis Enke solgte den 1876 for 200,000 Kr. til den nuv. Ejer, H. T. Møller. — De vistnok af 3 sammenbyggede Fløje bestaaende Klosterbygninger (4. Fløj var som nævnt Kirken) ere forlængst forsvundne, idet Gaarden i Slutn. af 17. Aarh. blev opf. fra ny, dog til Dels paa de gamle Fundamenter. Den nuv. Hovedbygning er opf. 1886—87 af Grundmur i 1 Stokv. med et fremspringende Midtparti og to Sidefløje.

Norgaards første kendte Ejer var Sti Munk, nævnt 1420 og 1471, derpaa Bertel Kaas 1477, dennes Søn Iver K. 1517, hans Søster Edel K., Mogens Jensen (Harbous), 1543 og 1558, hendes Datterbørn Mogens Spend 1570 og Inger Spend, g. m. Mads Pors, disses Datter Anne P. 1599, dennes Broder Hans Pors' Enke Anne Florisdatter 1638, hendes Søn Erik P., † 1645, hvis Enke Anne Skade ægtede Folmer Rosenkrantz, som 1655 solgte N. til Vald. Lykke til Grinderslevkl., hvis Enke Sophie Reedtz 1684 solgte den (36 Td. H.) med 4 Bøndergaarde til Anne Jensdatter (Erik Grubbe til Tjeles Frillekone), som 1685 overdrog den til sin Svigersøn Fr. Ulf. Ulfeld. Den næste Ejer Erik Sterch overlod 1702 N. (30 Td. H.) til sine Sønner Christen og Laurids, hvilken sidste 1703 købte Broderens Halvpert. Paa Auktion efter ham 1731 købte hans Søster Anne Eriksdatter, Præsten i Grinderslev Hans Brunnows Enke, N. (30, 27 og 98 Td. H.) for 3783 Rd., men hendes 2. Ægtefælle, Mads Jensen Brøndum solgte den 1745 for 5000 Rd. til Claus Vadum fra Aalb. Dennes Enke Mette Hansdatter Winde solgte 1747 N. for 3500 Rd. til Peder Damgaard, hvis Enke Maren Andersdatter Qvistgaard 1779 oplod den (30, 70 og 221 Td. H.) for 25,000 Rd. til sin Søn Christen Damgaard. 1804 blev den af Mette Damgaard, Mads Qvistgaards Enke, solgt til Sønnen Iver Q. for 52,000 Rd.; senere ejedes den af M. Q., O. Eckermann, Assessor Hein, Agent Nyholm og Overretssagf. L. Jensen; nuv. Ejer er E. H. Beyr. — Hovedbygningen er som paa Grinderslevkl.

Astrup tilhørte omtr. 1440 Iver Juell, Fader til Bisp Hartvig J. i Ribe, dernæst Sønnen Kjeld Iversen, † 1536, Iver Kjeldsen, † 1556, der ogsaa ejede Stubbergd. og Rybjærg, og Niels Kjeldsen, † 1573, Kjeld Iversen, † 1606, Just Brockenhuus 1619, der 1622 solgte A. til Chr. Friis, hvis Søn Otte F. mistede A., der blev udlagt for Gæld til hans Søster Margr. F., som dog 1694 transporterede den til hans Datter Elisab. F., der omtr. 1702 oplod den (32 Td. H.) til sin Moder Fru Birg. Lykke, † 1708, hvis Søn Mogens Friis 1714 solgte den til Major Chr. Kruse, der ved Tvangsauktion solgte den (33 og 205 Td. H.) for 7703 Rd. til Oberst Verner Parsbergs Enke Christiane Barb. Rantzau, der 1727 overdrog den til sin Søn Ritmester

Joh. P. til Eskjær, hvis Bo 1735 solgte den (33, 14 og 277 Td. H.) for 30,000 Rd. til Kmhr., siden Gehejmekonferensr. Cl. Reventlow. Denne solgte 1750 A. til Forpagter paa Taarupgd. Peder Malling (senere Borgm. i Vib.), som 1767 solgte den (34, 15 og 328 Td. H.) til Axel Rosenkrantz Lasson, der 1792 fik Bevill. at sælge Godset og 1797 solgte A. (33, 13 og 120 Td. H.) for 35,200 Rd. til Forpagter paa Rugd. C. A. Tram. Efter at denne havde frasolgt Fæstegodset, solgte Enken den 1838 for 26,000 Rd. til V. F. Moldenhawer, hvis Arvinger solgte den 1847 for 50,000 Rd. til O. Eckermann til Nørgd. og Justitsr. Ingerslev til Marselisborg, hvilke s. Aar overdrog den til Kancellir. Th. Funder fra Aarhus († 1860). Hans Enke overdrog den 1868 til Svigersønnen A. L. H. Muller († 1884), hvis Enke Kamma F. nu ejer den. — Den ældste Hovedbygning, med dybe Kældere, blev midt i 18. Aarh., da den var meget forfalden, nedreven af Malling og erstattet med en Bindingsværksbygning, hvoraf en Del staar endnu; i Flugt med den opførte A. R. Lasson 1773 en grundmuret Bygning i 1 Stokv. og 1786 for den østl. Ende af denne en grundmuret Pavillon i 2 Stokv. med høj Kælder.

Tæt ved Astrup staar paa et Volddige et 1 Al, 16 T. højt, raat udhugget Kors

Eskjær.

(se Vignetten S. 609) af graaligrød Granit med Tovsnoning, vistnok fra omkring 1100, dog ikke paa sin oprindl. Plads (se Kirkeh. Saml. 3. R. I. S. 1 flg.).

Eskjær ejedes 1328 af Hr. Jep Nielsen. 1491 nævnes Hr. Niels Høg af Æskær, med hvis Datter Anne den kom til Niels Jensen Rotfeld og med deres Datter Johanne til Hans Lykke, † 1553, dennes Søn Erik L., † 1602, dennes Søn Iver L., der kort efter 1618 maa have mistet den for Gæld. 1655 blev den af Niels Parsberg pantsat til Hr. Otte Krag (da 96 Td. H., 1663 kun 79); 1664 fik Grev Chr. Rantzau Indførsel i E., men denne Ret afstod Greverne Ditl. Rantzau og Fr. Ahlefeldt 1681 til Niels Parsbergs Søn Major Verner P. og hans Kæreste Mette Marsvin. Han solgte 1698 E. (63, 26 og 278 Td. H.) og Skivehus til Jfr. Christiane Barb. Rantzau, hvem han kort efter ægtede. Ved hans Død 1719 kom begge Gaarde til hans Søn Joh. P., † 1730 som Slægtens sidste Mand, hvorefter hans Bo 1735 solgte E., Skivehus og Astrup til Gehejmer. Cl. Reventlow for 30,000 Rd., og han solgte E. 1750 til Mads Hastrup, † 1767. Paa Auktion i dennes Dødsbo 1768 blev E. (64, 58 og 270 Td. H.) købt for 50,010 Rd. af Major J. C. v. Geistler, der 1781 solgte den for 49,100 Rd. til Christen Lange, af hvem den atter 1797 blev solgt for 93,350 Rd. til Etatsr. H. J. de Leth, † 1845, og Thomsen til Østergd., hvilke 1798 delte Ejendommen saaledes, at Leth fik E. (30, 18 og 93 Td. H.) og Thomsen Parcelgaard *Langesgaard* (16), Brokholm (13) med Tiender 39 og Gods 99 Td. H.

Senere overtoges E. af Staten, der omtr. 1830 solgte den for 30,000 Rd. til Kammerr. Grønbech, † 1858, hvis Dodsbo solgte den for 122,000 Rd. til Baron J. E. Adeler, der 1869 solgte den for 121,000 Rd. til den nuv. Ejer, cand. jur. Th. Schütte. — Den af brede Grave omgivne, trefløjede Hovedbygning af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder er ombygget 1761 (Aarst. staar over Hovedindgangsdøren); under den midterste Fløj er der hvælvede Kældere med svære Piller, stammende fra en meget gammel Bygning; i den nuv. Ejers Tid er Bygningen bleven underkastet en Hovedrestauratation.

Mogenstrup var 1403 en Gaard, som Jes Pabe pantsatte til Hr. Joh. Skarpenberg. 1469 blev den af Jep Pusil solgt til Bisp Knud i Viborg, der ogsaa købte Parter i den af Jes, Christen og Nis Grøn. 1498 tilhørte den en Adelsmand Mads Lykke. — Johannes Slet af *Breum* nævnes 1327.

Paa Grinderslevkl. Mark ligger *Breunkilde*, ved hvilken Sagnet lader Troidene samles St. Hansnat.

I Klemmebr. af 1555 hedder det, at „Sognepræsten til Gr. Kloster skal beholde den Gaard i *Breum*, som Hr. Oluf nu ibor, og skal samme Gaard altid herefter være Præstegd. i Sognet.“

Ved Grinderslev er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Nørgaard 2 og ved Breum 4, deribl. den anseelige *Hovmandshøj*.

Grønning Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Grinderslev, omgives af dette, Jebjærg og Lyby Sogne samt Skive Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 $\frac{1}{4}$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, især mod Ø. bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Gennem Sognet, der gennemstrømmes af et mindre Vandløb, som falder i Skive Fjord, gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 1951 Td. Ld., hvoraf 718 besaaede (deraf med Rug 131, Byg 142, Havre 371, Blandsæd til Modenh. 12, Kartofler 11, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 324, Høslæt, Brak, Eng m. m. 365, Have 17, Kær og Fælleder 63, Heder 400, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 553 Stkr. Hornkv. (deraf 223 Køer), 507 Faar og 248 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 108 Td.; 23 Selvejergaarde med 98, 24 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 380 (1801: 203, 1840: 257, 1860: 292, 1880: 337), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 252 af Jordbr., 30 af Fiskeri, 51 af Industri, 11 af andre Erhv., 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vester-Grønning*, *Øster-Grønning* med Kirke og Skole. Gaarde: *Grønris*, *Tordal*, *Grønninghede*.

Grønning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 281. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, paa en Banke, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor (fladt Loft) med Apsis (halvkuppelhvælv) ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Norddøren og Vinduerne tilmurede, over Syddøren en Tympanon med Dyrefigur). Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, ere senere tilbyggede. Over Alterbordet en Niche med en Vase. Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer paa Sandstensmidtstykket. Prædikestol i Renaissancestil. I Korst Monument over Frk. Pallene v. Gersdorff, † 1789, og Mindetavle over Jens Maygaard, Forvalter paa Astrup, † 1743.

I Sognet laa tidligere Hovedgaarden *Filshave*, der 1488 ejedes af Niels Eskilsen Høg, † 1516, hvis Enke Kirsten Jensdatter nævnes 1521 og med sin Svigersøn Mads Jensen (Skade) 1518 skrev sig til F.; de maatte afstaa Gaarden til Hr. Niels Høg. 1663 var den kun en Bondegård (8 Td. H.), der tilhørte Regitze Parsberg, og 1792 laa den under Astrup, men blev af A. R. Lasson solgt til Jens Christensen Foged. — *Grønninggaard* ejedes 1579 af Kirsten Bjørnsdatter Kaas.

Ved Vosbækkens Udløb i Fjorden ses endnu nogle gamle Volde og Ophøjninger,

Levninger af den i D. Atl. (IV S. 746) omtalte Mølle, som Niels Juel til Astrup 1539 fik Kongens Tilladelse til at bygge der paa Kronens Grund.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje.

Tise Sogn omgives af Grinderslev og Junget Sogne samt Hvalpsund. Kirken, mod S., ligger henved $2\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, ned mod Fjorden bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. *Store- og Lille Rotholm* (se S. 612). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hvalpsund til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2655 Td. Ld., hvoraf 946 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 191, Havre 423, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 24, Kartofler 38, andre Rodfrugter 81), Afgræsning 476, Høslæt, Brak, Eng m. m. 499, Have 18, Skov 9, Moser 72, Kær og Fælleder 47, Heder 511, Stenmarker m. v. 29, Veje og Byggegr. 45 Td. Kreaturhold 1898: 142 Heste, 723 Stkr. Hornkv. (deraf 364 Køer), 841 Faar, 356 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldehrtk. 1895: 135 Td.; 43 Selvejergaarde med 123, 39 Huse med 12 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 575 (1801: 378, 1840: 381, 1860: 439, 1880: 539), boede i 116 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 399 af Jordbrug, 7 af Fiskeri, 43 af Industri, 10 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønder-Tise*, ved Landevejen, med Kirke (noget N. for Byen), Præstegd. (opf. 1884), Skole, Sparekasse (opr. $\frac{11}{6}$ 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 96,096 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 4876 Kr., Antal af Konti 338) og Andelsmejeri (Dybækdal); *Tisetorp*, ved s. Vej; *Nørre-Tise*. *Borgedige Huse*. Gaarde: *Dalsgd.*, *Sundgaard*, ved Sundsøre, med Kro og Færgefart til Hvalpsund Færgested (Lovns S.), *Hedegde.*, *Øster-Hegnet*, *Børstinggd.*

Tise S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 284. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Marielyst ved Skive.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede (Nordøren tilmuret). Det hvælvede Sakristi, den ældste Tilbyggn., er af Granit med jærnbeslaaet Egetræsdør ind til Koret; Taarnet (paa Muren staar: 1787 og A. Q—M. R.), der har Pyramidetag og hvælvet Underrum ind til Skibet, og Vaabenhuset ere af Mursten. Altertavlen er et Maleri fra 1876 af Const. Hansen (Christus velsignende de smaa Børn). Prædikestol fra 1603. Granitdobefont.

Tise Bundgaard blev 1686 beboet af Niels Parsberg til Eskjærs Enke Helle Gyldenstjerne, som da skødede den med 8 Afbyggerhuse til sin Datter Elisab. Parsberg, Jørgen Høgs. — *Hedegaard* tilhørte i 16. Aarh. Knud Pedersen Gyldenstjerne og hans Søn Axel G.

Paa Grænsen af Tise og Junget Sogne bugter sig fra Gaasemose mod Ø. ud til Fjorden et gammelt Jorddige, *Borgediget*. I Gaasemose, hvor Sagnet vil, at der har ligget en Borg, er der truffet en mærkelig, gammel Stenbro.

Tise var tidligere et eget Pastorat, hvis Præstegaard dog laa i Grettrup, Junget Sogn (se S. 618). Ifl. Reskr. af $\frac{12}{5}$ 1824 blev Tise Anneks til Grinderslev; men $\frac{12}{3}$ 1864 bestemtes det, at det atter skulde være et eget Pastorat, hvilket skete $\frac{14}{6}$ 1884.

Junget Sogn omgives af Annekset Torum, Selde Sogn, Limfjorden (Risgaard Bredn.), Tise og Grinderslev Sogne. Kirken, noget nordl., ligger 3 Mil N. N. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Urhoje. 169 F., 53 M.) ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2358 Td. Ld., hvoraf 1023 besaaede (deraf med Rug 163, Byg 282, Havre 456, Blands. til Modenh. 12, Grøntf. 6, Kartofler 38, andre Rodfr. 66), Afgræsning 376, Høslæt, Brak, Eng m. m. 509, Have 19, Skov 42.

ubevokset 51, Moser 64, Kær og Fællede 45, Heder m. v. 190, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 735 Stkr. Hornkvæg (deraf 390 Køer), 589 Faar og 252 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldehrtk. 1895: 145 Td.; 32 Selvejergaarde med 122, 49 Huse med 23 Td. Hrtk. og 15 jordlose Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 492 (1801: 252, 1840: 275, 1860: 385, 1880: 499), boede i 97 Gaarde og Huse; Erhverv: 11 levede af immat. Virksomh., 244 af Jordbr., 10 af Gartneri, 104 af Fiskeri, 7 af Industri, 7 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Junget* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $\frac{29}{3}$ 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 51,008 Kr., Rentef. 4 pCt., Reserverf. 3737 Kr., Antal af Konti 204) og Mølle; *Grettrup* med Skole; *Skove* med Mølle. Hovedgaarden *Jungetgaard* har 30 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 20 Strandeng, 150 beplantet, Resten Ager. *Brokholm*, Gde. og Huse; *Skammergd.*

Junget S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 285. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod Syd. Skib og Kor, med fladt Bjælkeløft, ere oprindl. fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Senere nedbrødes Koret, og Skibet forlængedes mod Ø., hvor et nyt Kor opførtes, dels af Granit (vistnok fra den nedbrudte Kirke i *Grettrup*), dels af Munkesten. Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er opf. 1871. Altertavle og Prædikestol (sidste fra 1595) i senere Renæssancestil med Adelsvaabener. Romansk Granitdøbefont. Series pastorum.

Jungetgaard tilhørte i 15. og 16. Aarh. Familien Skeel (Las S. 1513, Broderen Anders S., Søn Herman S., † 1555); den sidste Ejer af denne Slægt var Albert Hermansen S., henrettet 1609 (jvfr. *V. S. Skeel*, Optegn. om Fam. S., S. 116—17). J. tilhørte 1610 Bendix Rantzau, g. m. hans Datter Karen S., og 1624 dennes Svoger Peder Bille, der solgte den til Mogens Kaas til Tidemandsholm, som 1634 solgte den til Hans Bille, † 1672; derefter ejedes J. af dennes Søn Steen B., hvis Enke Mette Sehested endnu 1719 ejede den, deres Søn Konferensr. Jørgen B., † 1733, hvis Svigersøn Schack Vittinghof Greve Holck 1751 solgte den (40, 72 og 309 Td. H.) for 18,000 Rd. til Kommercer. Laur. Hviid, der 1766 athændede den til Hofjunker Holger Sehested for 29,000 Rd. d. C., som 1768 ved Auktion solgte den for 32,000 Rd. til Borgmester Johs. Bornemann i Viborg, † 1780, hvis Bo 1781 ved Auktion solgte den for 28,140 Rd. til Anders Mortensen Qvistgaard, † 1806, hvis Familie ejede den indtil 1876, da den solgtes til A. Gjedde, som 1894 solgte den for 130,000 Kr. til den nuv. Ejer, Forpagter A. Olesen. — Hovedbygningen, omgivet af næsten tilgroede Grave, skal være opf. midt i 16. Aarh. af Herman Skeel og bestaar af 3 Floje, den midterste i 2 Stokv., mest af Grundmur, noget af Bindingsværk.

I *Grettrup*, der har været et eget Sogn under Harre Herred, har staaet en Kirke, som Chr. III ^{22/} 1552 befalede nedbrudt, hvorefter Sognefolket skulde søge Junget Kirke, der fik dens Sten, Tommer, Klokker o. a. Endnu i 2. Halvdel af 18. Aarh. var der Rester af den, og Kirkegaarden med Dige laa udyrket indtil langt op i 19. Aarh. (se D. Atl. IV S. 743). En Overdel af en Døbefont, der findes paa Jungetgd., og et Stykke af en Granitsojle i Junget Præstegd. menes at være fra Kirken.

Paa *Skammergaards* Mark laa indtil omtr. 1870 et gmlt. Befestningsanlæg, *Skansen*; det var af retvinklet Form og bestod af to af Grave og Volde dækkede Arme. — Paa Heden ved *Brokholm* findes nogle gamle Diger.

Ved *Jungetgaard* ere de to *Urhøje* fredlyste.

Torum Sogn, Anneks til Junget, omgives af dette, Selde Sogn, Harre Hrd. (Aasted og Tøndering S.) samt Rybjerg og Grinderslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger henved $2\frac{1}{2}$ Mil N. for Skive. De især mod Ø. noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede; nogen

Hede mod Ø., dog mest opdyrket og beplantet. Paa Syd- og Vestgrænsen løber Hinnerup Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 2903 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 185, Byg 279, Havre 574, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 20, Kartoffler 33, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 613, Høslæt, Brak, Eng m. m. 605, Have 19, Skov 4, Moser 119, Kær og Fælleder 52, Heder 219, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 993 Stkr. Hornkvæg (deraf 454 Køer), 773 Faar og 466 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 197 Td.; 42 Selvejergaarde med 177, 47 Huse med 20 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 651 (1801: 309, 1840: 414, 1860: 552, 1880: 580), boede i 126 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomhed, 408 af Jordbr., 7 af Gartneri, 35 af Fiskeri, 58 af Industri, 16 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torum Kirkeby*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Telefonst.; *Hinnerup*, ved s. Vej; *Møgeltorum* med Skole og Mølle; *Lille Torum*. *Øster-Møjbæk*, Gde. og Huse; *Lille-Sverrig*, Huse. Gaarden *Aagaardsholm* har 21 $\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 307 Td. Ld., hvoraf omtr. 10 Eng, 30 Mose, 6 Have, Resten Ager; to Huse. *Torum (gml.) Præstegd; Hegelund*, Gd.

Torum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 286. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod N. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; Murene ere omsatte. Tilbygningerne ere væsentlig af Munkesten. Eet oprindeligt Vindue (tilmuret) og Syddøren ere bevarede. Taarnrummet og Korsarmen ere hvælvede. Kirkens Indre er restaur. 1889. Altertavlen er et Maleri (Christus i Emaus) af Smith i Skive. Prædikestol fra 1713. Mærkelig romansk firkløverbladformet Granitdøbefont med Menneskefigurer.

Væbner Jep Pusel af *Hegelund* tilskødede 1469 Vib. Bispedomme en Del Gods i Salling; 1486 gav Lars Pusel Stadfæstelse paa alt det Gods, hans Forældre havde givet til Sjølemesser i Vib. Domkirke (se Kirkeh. Saml. II S. 561).

Stamfaderen til Familien Torm, Mag. Erik Olufsen Torm, Præst ved Frue Kirke i Kbh., er født 1607 i Lille-Torum, Søn af Oluf Frandsen, † 1645 (sidstnævntes Epitafium hænger i Kirken).

Ved Ø.-Møjbæk er der fredlyst en Gravhøj.

Torum skal tidligere have været Hovedsognet.

Selde Sogn omgives af Annekset Aasted i Harre Hrd., Torum og Junget Sogne samt Limfjorden. Kirken, mod V., ligger 3 $\frac{1}{4}$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sand- og lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Fursund.

Fladeindholdet 1896: 2816 Td. Ld., hvoraf 1214 besaaede (deraf med Rug 234, Byg 261, Havre 601, Blandsæd til Modenh. 7, Grøntf. 14, Kartoffler 31, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 591, Have 24, Skov 23, Moser 14, Kær og Fælleder 269, Heder 72, Stenmarker 43, Veje og Byggegr. 65 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 989 Stkr. Hornkvæg (deraf 437 Køer), 855 Faar, 315 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 202 Td.; 48 Selvejergaarde med 182 og 57 Huse med 19 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 748 (1801: 396, 1840: 464, 1860: 555, 1880: 703), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomh., 450 af Jordbr., 44 af Fiskeri, 109 af Industri, 36 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Selde*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Lægebolig, Sparekasse (opr. $\frac{15}{3}$ 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 143,203 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,274 Kr., An-

tal af Konti 404), Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Mølle, Kro og Telefonst.; *Floustrup*; *Lendum* med Andelsmejeri („Nord-Salling“). *Badum*, Gde., *Kjellingvad*, Huse. Hovedgaarden *Kjeldgaard* har 25 $\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., omtr. 440 Td. Ld. *Branden*, Udskibningssted, med Købmandshdl., Kro, Færgefart til Fur og Statstelefonst. Gaarde: *Eskov* (o: Skovgaard), *Vester-Møjbak*, *Rørbak*, *Frederiksborg*.

Selde S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Lands-tingskr. og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 287. Lægd. Kirken tilhører Tiendeejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Korsarme mod N. og S. og Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (nu tilmurede). Den vestl. Del af Skibets Mure er senere tilbygget eller ommuret fra Grunden af, maaske af Sten fra Lund Kirke (se ndfr.). Af de senere Tilbygninger ere de hvælvede Korsarme af Granit og Mursten; den nordl. er vistnok den ældste, den sydl. antagelig opf. i 17. Aarh. som Gravkapel af Jørg. Rosenkrantz til Kjeldgd., senere Gravkapel for Bernt Due og hans Slægt. Taarnet, væsentlig af Mumksten, har Pyramidetag og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; Rummet var tidligere Gravkapel for Familien Stiernholm, men blev Forhal 1837, da et Vaabenhus mod S. nedreves. Kirken restaureredes 1868—70, da en stor Del af det gamle Inventarium, Gravminder osv. fjernedes. Altærtavlen er et Maleri af Const. Hansen (Christus); Prædikestolen er ligeledes ny. Romansk Granitdøbefont med Runeindskrift paa Foden, hvori Navnet Guthlif (se Antiqu. Tidsskr. 1861—63, S. 7, *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 169). Over Fonten et lille Maleri fra et Sandstensepitafium, der før var i sydl. Korsarm, og fra hvilket ogsaa to Figurer over Døren til Forhallen hidrøre. I Korets Nordvæg en Stentavle over Præst Joch. Fers, † 1717. (Se *H. C. Strandgaard*, Optegn. om S. Kirke, i Saml. til j. Hist. IV S. 185 fig.).

Paa en Bakke paa Kjeldgaards Mark, endnu kaldet Lundhøj, skal der have staaet en Kirke, *Lund Kirke* (se D. Atl. IV S. 743). Ved Stedet er der en Kilde.

Kjeldgaard (Kildegård, efter en tidligere hellig Kilde ved Gaarden) tilhørte Vib. Bispestol og tilfaldt ved Reform. Kronen. Den ejedes 1578 af Ove Juel, † 1600, derefter af dennes Broderens Jens J., † 1634, hvis Datter Christence bragte den til Jørgen Rosenkrantz, der 1668 solgte den (84 Td. H.) til Fru Dorte Daa, Hr. Gregers Krabbes, der efterlod den til sin Svigersøn Bernt Due, † 1699, hans Søn Manderup D., der 1709 solgte Gaarden (30, 10 og 224 Td. H.) for 12,344 Rd. til H. Stiernholm († 1759), der 1755 overdrog den (32, 73 og 278 Td. H.) for 3262 Rd. i Kr. og 10,738 Rd. gr. C. til sin Søn Rasmus S., † 1777, hvis Enke Anne Christine Øllegaard Hvas 1783 afstod K. for 30,000 Rd. til sin Søn Fr. S. († 1810), som 1797 fik Bevill. at maatte frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. I Beg. af 19. Aarh. tilhørte K. med Østergd. (Aasted S.) Kammerr. Møller, der bortsolgte en Del af Godset. Senere ejedes K. af Nyssum, † 1831, hvis Enke solgte den 1838 for 33,000 Rd. til Jægerm. Cossel, der afhændede den 1853 for omtr. 70,000 Rd. til Wahl, og denne byttede den 1867 til Grevinde I. Tramp for Allinggd. ved Silkeborg; senere Ejere ere Sønnen Grev Tramp og A. L. Bruun indtil 1900, fra hvem den overgik til Livsforsikringsanstalten. — Den nuv. Hovedbygning, der er omgiven af Grave (paa den ene Side mellem Borg- og Ladegaard dobbelte), er opf. 1787 af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist og med to Fløje af Bindingsværk (for stod her en Bygning med Taarn). Paa et Sted i Haven, hvor Gaarden før skal have staaet (efter Sagnet indtoges den 1534 af Skipper Klement), findes Spor af Murværk og Grave.

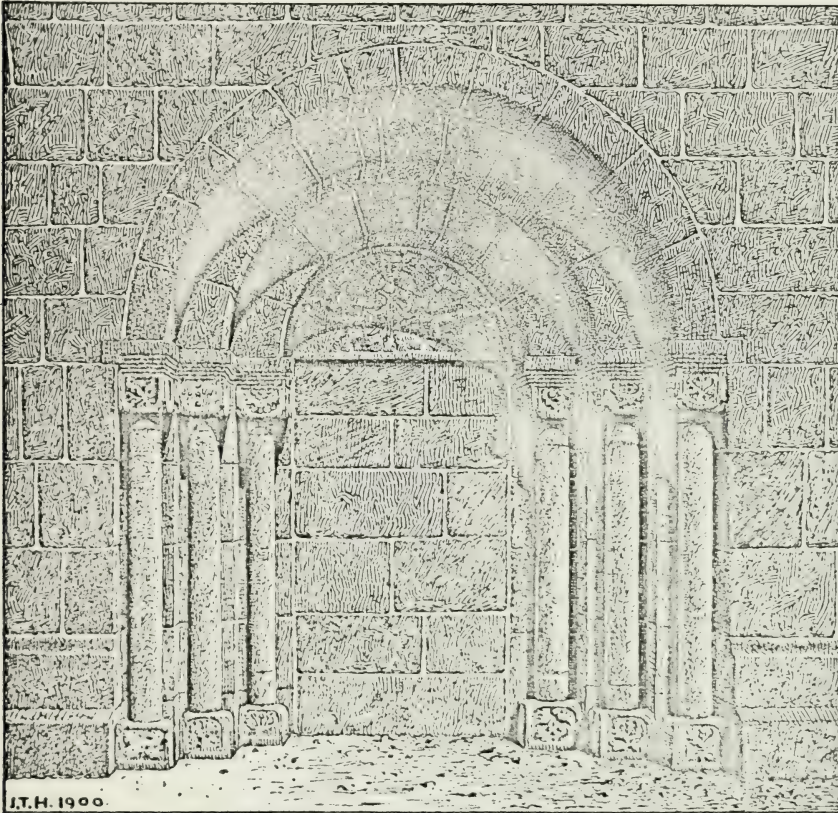
I Sognet er der fredlyst 7 Gravhøje.

Rybjærg Sogn, Anneks til Roslev i Harre Hrd., omgives af dette og Tøndering Sogn samt Torum, Grinderslev og Jebjærg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 $\frac{1}{4}$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende lermuldede. Nordøstgrænsen dannes af Hinnerup Aa. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Skive til Fursund og fra Hvalpsund til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2619 Td. Ld., hvoraf 1043 besaaede (deraf med Rug

192, Byg 200, Havre 502, Blandsæd til Mødenh. 18, Grøntf. 7, Kartofler 31, andre Rodfr. 93), Afgræsn. 505, Høslæt, Brak, Eng m. m. 565, Have 18, Moser 107, Kær og Fælleder 89, Heder 211, Veje og Byggegr. 77 Td. Kreaturhold 1898: 172 Heste, 895 Stkr. Hornkv. (deraf 355 Køer), 924 Faar og 340 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 165 Td.; 42 Selvejergaarde med 146, 40 Huse med 19 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 585 (1801: 258, 1840: 394, 1860: 510, 1880: 545), boede i 117 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomh., 421 af Jordbrug, 61 af Industri, 4 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 44 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kirkeby* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 64,872 Kr., Rentef. $4\frac{1}{4}$ pCt., Reservef. 2032

Den søndre Portal paa Rybjærg Kirke.

Kr., Antal af Konti 213); *Rybjærg*, begge ved Landevejen; *Hestbæk*; *Ylstrup* med Fattiggaard (opr. 1880; Plads til 28 Lemmer); *Ilbjærg* med Mølle. Gaarde: *Rybjærggd.*, *Gl. Rybjærggd.*, *Holmgd.*

Rybjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, horer under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 283. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvalv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Eet Vindue i Apsis og

begge Døre med ualmindelig anseelige Portaler ere bevarede; særlig mærkelig er Sydportalen (Døren tilmuret) med sin Tympanon, hvori er udhugget Kirkens Værnehelgen, Bisp Nicolaus af Myra. Norddøren dækkes af det senere tilbyggede Vaabenhushus, der væsentlig er af Munkesten ligesom Taarnet, der har Pyramidetag og hvælvet Underrum (nu Materialhus). Den overhvalvede Korsarm er opf. af røde Sten 1766 som Gravkapel for Justitsr. M. Hastrup til Eskjær og aabnet 1856, da Kisterne ned-sænkedes paa Kirkegaarden. Skibets Sydmur med Portalen er omsat 1876 (Arkitekt: Uldall), og Kirkens Indre er restaur. 1887. Udskaaren Altertavle og Prædike-stol i Renæssancestil. Stor romansk Granitdobefont. Klokke fra 1471. (Se *Løfler*, i Aarb. f. n. Oldk. 1873, S. 277 flg.).

I Sognet er Konferensr. Niels Ryberg, Søn af en Fæstebonde, født 1725 († 1804).

Harre Herred.

Sogne:

Aasted, S. 623. — Durup, S. 625. — Tøndering, S. 625. — Roslev, S. 626. — Hjerik, S. 627. — Harre, S. 628. — Navtrup, S. 628. — Vile, S. 629. — Søby, S. 630. — Fur, S. 630.

1610

H

Harre Herred, det nordvestligste i Salling, begrænses mod Ø. af Nørre, mod S. af Hindborg og Rødding Hrd., mod V. og N. af Limfjorden (Lysen Bredn. med Harre Vig, Salling Sund og Livø Bredn.). Til Herredet hører Øen *Fur*. Størst Udstrækning fra N. til S. er omtrent 2, fra Ø. til V. $1\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er gennemgaende bakket og, især mod Ø., noget højtliggende; Jorderne, se S. 599, høre til Amtets frugtbarere (efter Matr. $20\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Der er næsten ingen Skov (89 Td. Ld.).

Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 22,919 Td. Ld. ($2,30$ □ Mil, $126,64$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1134 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890: 5621 (1801: 2183, 1840: 3260, 1860: 4089, 1880: 5064). I gejstl. Hens. udgør det eet Provsti med Sallinglands andre 3 Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskreds (Hjerik og Harre S.) og 1. Forligskr. (de øvrige).

Harre Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Hargøhøret*, hørte i Middelalderen til Sallingssyssel, senere til Skivehus Len og fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 425 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og Jættestuer), men en Del er nu sløjft eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 38 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Fur (omtr. 70), Navtrup (85), Vile (60) og Harre (60); se iøvrigt S. 600.

Aasted Sogn, Anneks til Selde Sogn i Nørre Hrd., omgives af dette og Torum Sogn samt Tøndering, Durup, Navtrup og Sæby Sogne samt Fursund. Kirken, mod Ø., ligger 3 Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels lermuldede, dels sandmuldede; mod V. en Del Hede. Gennem Sognet løber *Hinnerup Aa*, der danner en Del af Østgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 3840 Td. Ld., hvoraf 1314 besaaede (deraf med Rug 238, Byg 267, Havre 554, Blandsæd til Modenh. 75, Grøntf. 27, Kartofler 44, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 665, Høslæt, Brak, Eng m. m. 941, Have 20, Skov 6, Moser 117, Kær og Fællede 412, Heder 266, Stenmarker m. v. 33, Veje og Byggegr. 62, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1124 Stkr. Hornkv. (deraf 520 Køer), 901 Faar, 462 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 219 Td.; 42 Selvejergaarde med 197, 53 Huse med 21 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 630 (1801: 334, 1840: 435, 1860: 500, 1880: 591), boede i 131 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomh., 384 af Jordbr., 29 af Fiskeri, 71 af Industri, 5 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

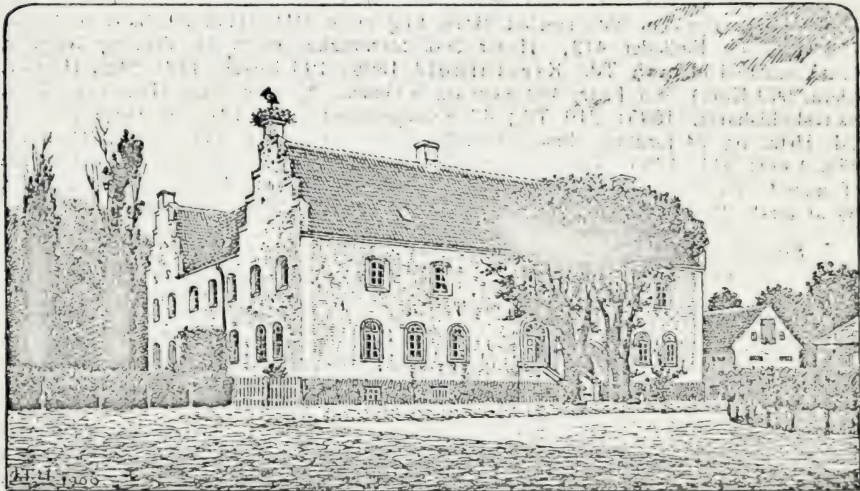
I Sognet Byerne: *Aasted* med Kirke (noget S. for Byen), Skole, Forskole, og Mølle; *Nissum* (1406: Næssom) med Fattiggaard (opr. 1889; Pl. for 28 Lemmer); *Nøreng*; *Risum*. Hovedgaarden *Østergaard* har $42\frac{5}{8}$ Td. Hrtk., 513 Td. Ld., hvoraf 90 Eng og Mose, 40 opdyrket Kærjord, 13 Have, Skov og Gaardspl., Resten Ager. Andre Gaarde: *Aastedskovgd.*, *Nøreng-Torp*, *Sæbygd.*, *Søgd*.

Aasted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 289. Lægd. Kirken tilhører 3 Mænd i Pastoratet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabehuset mod N. og Korsarm mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og eet Vindue ere bevarede (nu tilmurede). Taarnet og Korsarmen ere af Granitkvadre og Mursten, Vaabehuset af Mursten. Skibet har fladt Bjælkeloft, Taarnrummet, med Spidsbue ind til Skibet, Koret og Korsarmen ere hvælvede. Altertavle i senere gotisk Stil med et moderne Maleri og Sidefløje med udskaarne Figurer. Prædikestol fra 1589. Romansk Granitdobefont. I Korsarmen Ligsten over Iver Krabbe til Østergd. og Hustru Magdalene Banner, fra 1558, samt over Lucas Krabbe og Hustru Inger Eriksdatter Skram, fra 1543. Over Korbuen Mindetavle over Axel Viffert, Søn af Axel V. til Axelvold, født og † 1580. I Koret findes Kalkmalerier fra 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 37).

Byen *Nissum*, „Næssum“, ejedes paa Dronn. Margrethes Tid af Familien Krabbe (Niels K. i Slutn. af 14. Aarh.) som her havde en fast Borg, Næssum. Lucas Krabbe nedbrød den gml. Borg og opførte 1516 en ny $\frac{1}{4}$ Mil. S. Ø. derfor, som han kaldte *Østergaard*. Den arvedes af hans Søn Iver, der fik Godset afrundet ved at bortbytte en Del Strøgods i Salling med Asmild Klosters forrige Gods i Aasted Sogn, hvilket Mageskiifte fortsattes af Enken Margr. Banner; derfra gik den over til Datteren Anne Krabbe (1. g. m. Axel Viffert til Axelvold, 2. med Erik Kaas), dennes Søsterdatter Fru Anna Brahe, Enke efter C. Lindenov til Bredely, hendes Søner Holger og Otte Lindenov; sidstnævntes Enke Vibeke Podebusk bragte Ø. til sin anden

Mand Knud Ulfeld til Svenstrup, falden 1657. Hans Stifson Kmhr. Chr. Lindenov pantsatte 1600 Ø. (48 Td. H.) til Provst Erik Olufsen Torm, efter hvis Død 1667 Arvingerne, der 1673 havde gjort Indførsel hos Chr. Lindenov, 1686 skødede Ø. til deres Soster Mette Torms Ægtefælle Jens Henriksen, hvis Son var Fr. IV's Kammer-tjener, senere Politimester i Kbh. Erik Jensen Torm, † 1764. Hans Forældre solgte 1694 Ø. (40 og 199 Td. H.) til Forpagter paa Astrup Anders Hansen Høyer, † 1727. Derefter ejedes Ø. af Borgmester Christen Jensen Basballe, efter hvem den 1747 blev solgt til Hospitalsforstander Niels Nielsen († 1752) for 7864 Rd.; hans Sviger-son Christen Wassard solgte 1753 Ø. til Ritmester Chr. Lautrup, † 1754, hvis Enke Birg. Blichfeld 1758 solgte den for 16,000 Rd. til Niels Andersen Qvistgaard, † 1763, hvorefter hans Enke Joh. Marie Botum 1764 ægtede Chr. Kjørulff, † 1777; Stif-sønnerne Anders og Jens Q. købte s. Aar Ø. for 31,330 Rd., men 1786 udkøbte den første sin Broder for 3600 Rd. Andr. Q. døde 1792, og Ø. (45, 35 og 218 Td. H.) blev saa købt af Kapt. Th. Thomsen paa Vindumovergd., der 1804 solgte Ø. (40, 73 og 221 Td. H.) m. m. for 100,000 Rd. til Landvæsenskommisær Møller, M. Vestrup og Henn. Larsen; Thomsen fik den dog igen og ejede den til sin Død 1823, da den overtoges af Nis Nissen til Spottrup, der ejede den til 1836. Senere har den været ejet af Kammerr. Tørsleff til Kollerup, Kultusminister E. E. Rosenørn fra

Østergaard.

1855 til 71, J. C. Brinck-Seidelin og O. v. Hedemann, nu af Vallø Stift. — Hovedbygningen er den 1516 opførte (paa en Bjælke i den store Sal har staaet „A. Dni 1516, den næste Tirsdag før Midfaste, lod Lucas Krabbe den første Sten lægge til denne Grundvold“), bestaaende af 4 sammenbyggede Fløje, af Grundmur i to Stokv. med Kælder og Kamgavle, der omslutte en meget lille Gaardsplads; Borg-gaarden har før været omgivet af anselige Volde og Grave med Vindebro over; men i Beg. af 19. Aarh. sløjfedes Voldene, og Gravene fyldtes, saa at der nu kun er en Rest af Gravene mod N. og V. (*L. Højer*, Personalh. Medd. til Berigtigelse af Ø.'s Hist., i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 418 flg.).

Østergaard Gods havde særlig *Birkeret* (Aasted Birk) indtil 1688.

Sabygaard, før Sobygd., ejedes 1453 af Troels Jensen.

I et Kær V. for Aasted ligger *Holmshøj*, to firkantede Banker (85×54 og 120×72 F.), hvor det gamle *Sallingholm Slot* skal have staaet; der skal endnu kunne findes Murbrokker. — I Bakkerne mod Ø. ligger *Skanserne*, nogle anselige Jordhøjninger; i Midten ligger en Høj, som til Dels er omgivet af Vold og Grav; mod Ø. ses en stor, firkantet Indhegning. — I Heden mod N. ved Aastedskovgaards Mark er der nogle lave Diger, som i forskellig Retning strække sig over flere Td. Ld. Traditionen vil, at der her har ligget en Fiskerby.

Ved Aasted er fredlyst *Møgelhøj* og de to ved et Mellemparti forbundne *Galgehøje*.

Aasted Aa, der gennemløber Sognet, er en Rest af en Vig fra Limfjorden, der før har udskåret de 4 Sogne Aasted, Selde, Junget og Torum som en Ø fra det øvrige Salling.

Durup Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Tøndering, Aasted, Navtrup, Harre og Roslev Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2\frac{3}{4}$ Mil N. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Vejhøje, 121 F., 38 M.) ere sand- og lermuldede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1301 Td. Ld., hvoraf 602 besaaede (deraf med Rug 104, Byg 118, Havre 260, Blandsæd til Modenh. 46, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 255, Høslæt, Brak, Eng m. m. 324, Have 14, Moser 5, Kær og Fælleder 59, Heder 6, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 80 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 228 Køer), 387 Faar, 255 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 85 Td.; 24 Selvejergaarde med 69, 46 Huse med 16 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 435 (1801: 161, 1840: 228, 1860: 319, 1880: 381), boede i 84 Gaarde og Huse; Erhverv: 38 levede af immat. Virksomhed, 208 af Jordbrug, 83 af Industri, 23 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Durup* med Kirke, Præstegd., Skole, Andelsmejeri, Købmandshdl., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Tovstrup*. *Durupgde.*, Gde. og Huse.; *Duruplund*, Gde. *Vilholm*, Huse.

Durup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. LandsTINGS- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 290. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken består af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par oprindel. Vinduer og Norddøren ere bevarede. Taarnet, med hvælvet Underrum, der skilles fra Skibet ved en Mur og er Materialhus, er opf. af Kvadre og Mursten, Vaabenhuset af Mursten. Ny Altertavle med et tarveligt Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Fru Karen Nielsdatter gav 1444 *Damgaard* i Tovstrup i Sjælegave til Dueholm Kloster.

Ved Sognets yderste Grænse mod S. ligger *Tinghøj*, hvorved der skal have været holdt Ting.

Tøndering Sogn, Anneks til Durup, omgives af dette, Aasted Sogn, Nørre Hrd. (Torum og Rybjærg S.) og Roslev Sogn. Kirken, mod N., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og muldlerede. Gennem Sognet gaar Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1596 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 127, Havre 329, Blandsæd til Modenh. 49, Grøntf. 9, Kartofler 17, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 318, Høslæt, Brak, Eng m. m. 459, Have 15, Skov 9, Moser 9, Kær og Fælleder 17, Heder 22, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 756 Stk. Hornkvæg (deraf 256 Køer), 412 Faar og 247 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 110 Td.; 27 Selvejergaarde med 102, 24 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 379 (1801: 176, 1840: 222, 1860: 297, 1880: 342), boede i 71 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 272 af Jordbr., 56 af Industri, 2 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Tøndering* med Kirke, Skole og Mølle. Hovedgaarden *Hegnet* har $24\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 271 Td. Ld., hvoraf 64 Eng, 3 Skov, Resten Ager. *Gerbjærggd.* *Bjerre Vandmølle*.

Tøndering S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de

samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 293. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (indviet til St. Andreas) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (nordl. tilmuret) og flere Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, har hvælvet Under- rum. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1871. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. I Koret Ligsten over Anders Skeel til Hegnet og hans to Hustruer Fru Karen Flemming og Fru Bege Rosenkrantz (med Portrætfignurer). I den nordl. Kormur er tæt under Loftet indsat 4 Jydepotter, utvivlsomt Lydpotter (om et Sagn om dem se Saml. til j. Hist. III S. 410).

Hegnet siges at have tilhørt den berømte Hr. Niels Bugges Fader, Bugge Nielsen, men allerede fra Beg. af 15. Aarh. ejedes den af Familien Skeel (Anders S. 1443, der skal have faaet H. med sin Frue Kirsten Nielsdatter Krag, Søn Anders S. 1552, Søn Jakob S., † 1566, Broder Albert S., † 1568, Søn Christen S., † 1595, Søn Hr. Albert S., † 1639). Ved Anne Albertsdatter Skeel kom H. 1629 til hendes Mand Manderup Due († 1660). Endnu 1662 ejede Fru Anne Skeel H. (24) med Ml. (22 Td. H.); hendes Svigerdatter Birg. Reedtz overdrog den (300 Td. H.) 1692 til sin Søn Manderup Due, hvis Enke Elisab. Friis ægtede Fr. Chr. Baron Holck, der 1708 solgte H. til Kapt. A. Deichmann, hvis Kreditor Tyge Thomsen 1724 solgte H. for 9000 Rd. til Fr. Kjær til Børglumkloster, som 1737 solgte den (31, 56 og 285 Td. H.) til Frands Rantzau Benzon, der 1754 skødede den til Ritmester Chrf. Müller, hvis Søn Lieutn. Selio Georg M. 1790 maatte gøre Opbud — H. (32, 39 og 261 Td. H.) blev da vurderet til 34,000 Rd. — og solgte Gaarden 1791 for 30,000 Rd. til Byfoged Ole Selmer i Skive, som 1792 transporterede Skødet til Forpagter Christen Jacobsen. Senere ejedes den af M. Qvistgaard til Jungetgd., som solgte den 1838 (med 11, senere bortsolgte Fæstehuse) for 26,000 Rd. til J. C. Ingwersen (under en Forpagtning 1856—66 led den meget), efter hvem den overtoges af Sønnen J. C. I., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, vistnok fra Midten af 18. Aarh., er af Grundmur og bestaar af en Hovedfløj med Kælder og to Sidefløje, alle i 1 Stokv.; den er restaur. 1841 og 1883, da der tilføjedes en Karnap paa Hoved- fløjen.

Mod S. Ø. i Hegnets Mark ligger i Kæret en omtr. 3 Td. Ld. stor Bakke, *Volden*; omtr. midt paa den er der et ophøjet, halvkredsformet Voldsted, omtr. 60 F. i Gmst., hvorpaa ses Murbrokker og Rester af Kalk.

Roslev Sogn omgives af Annekset Rybjærg og Jebjærg Sogn i Nørre Hrd. og Hjerker, Harre, Durup og Tøndering Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgefor- mede Jorder (Kviehøj, 121 F., 38 M.) ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hvalpsund til Nykjøbing og Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 1461 Td. Ld. (heraf er 346 med 19 Td. Hrtk. i Matr. opført under Nørre H.), hvoraf 579 besaaede (deraf med Rug 105, Byg 104, Havre 298, Blands. til Modenh. 12, Grøntf. 3, Kartofler 16, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 333, Høslæt, Brak, Eng m. m. 335, Have 14, Skov 3, Moser 4, Kær og Fælleder 20, Heder 140, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 91 Heste, 451 Stkr. Hornkvæg (deraf 190 Køer), 464 Faar, 214 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 89 Td.; 26 Selvejergaarde med 80, 32 Huse med 9 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 376 (1801: 155, 1840: 233, 1860: 265, 1880: 305), boede i 76 Gaarde og Huse; Er- hverv: 34 levede af immat. Virksomhed, 227 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 52 af Industri, 30 af Handel, 10 af andre Erhverv, 9 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Roslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Apotek, Lægebolig, Andelsmejeri, 2 Møller, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Gamstrup*, ved Landevejen. *Roslev- Snabe*, Gd.

Roslev S., een Sognekommune med Annekset, horer under Sallinglands

Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 296. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (se Vignetten S. 622) bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, samt Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Syddøren tilmuret) og flere Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; Vaabenhuset er af Bindingsværk. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Roslev Mølle nævnes 1445 og 1531.

Ved Roslev er der fredlyst to Gravhøje.

Hjerik Sogn omgives af Annekset Harre, Roslev Sogn og Nørre (Jebyerg og Lyby S.), Hindborg (Oddense S.) og Rødding Herreder (Krejbyerg S.) samt Harre Vig med Hjerik Nor. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil N. V. for Skive. De ret højtliggende, bakkede Jorder ere sand- og lermuldede. *Viummølle Aa*, der falder i Hjerik Nor, danner Sydgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2914 Td. Ld., hvoraf 1121 besaaede (deraf med Rug 200, Byg 240, Havre 532, Blandsæd til Modenh. 57, Grøntf. 6, Kartofler 26, andre Rodfr. 60), Afgræsn. 644, Høslæt, Brak, Eng m. m. 677, Have 16, Skov 16, Kær og Fællede 89, Heder 285, Veje og Byggegr. 64 Td. Kreaturhold 1898: 188 Heste, 1030 Stkr. Hornkv. (deraf 376 Køer), 950 Faar, 277 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 179 Td.; 46 Selvejergaarde med 162. 37 Huse med 16 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 559 (1801: 297, 1840: 390, 1860: 466, 1880: 603), boede i 110 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 365 af Jordbr., 2 af Fiskeri, 69 af Industri, 14 af Handel, 39 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Neder- og Over-Hjerik* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Vium*, ved Landevejen, med Mølle (nævnt 1400); *Bajlum* (1420: Botum, 1435: Badennom), ved Landevejen. *Bajlungaard*, *Tinggaard*.

Hjerik S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 297. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og et Par Vinduer ere bevarede (Nordøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Kvadre og Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Kvadre og Mursten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri fra Midten af 19. Aarh. Alterbord af Granitkvadre. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnhvælvingen er fundet Kalkmalerier (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 38). Klokke fra 1507.

Bajlungaard er en gammel Hovedgaard. 1594 mageskiftede Steen Brahe Halvparten af „Bajlungaart“ til Ludv. Munk og Erik Lykke. Sidstnævntes Datter Jfr. Joh. Lykke ejede den 1623 og 1635, men 1637 solgte Gunde Rostrup denne sin Hovedgaard til Jørgen Høg af Todbøl, † 1656. 1663 ejedes den (17 Td. H.) af Erik Blik, 1667 af en Niels Pedersen, siden af Andr. Rhode, efter hvem Landsdommer Chr. Bartholin († 1714) arvede en Søsterlod i den (i alt 93 Td. H.). Hans Arvinger solgte 1727 B. (12 Td. H.) m. m. for 3800 Rd. til deres Svoger Kapt. Peter Forst, † 1732, hvorefter den (12) s. A. med Hostrup (16) og Godstilliggende (221 Td. H.) blev solgt for 5550 Rd. til Etatsr. Selio Müller, der 1740 solgte begge Gaarde til Peder Panderup for 5800 Rd. gr. C. Han solgte den 1744 til Niels Bang, der 1755 afhændede den for 630 Rd. til Niels Stefansen Tang, † 1789, hvis Søn Stefan T. ejede den 1804. Nuv. Ejer er Christen Jensen Tang.

I Sognet er der fredlyst 2 Gravhøje.

Harre Sogn, Anneks til Hjerik, omgives af dette, Roslev, Tøndering, Durup, Navtrup og Vile Sogne samt Harre Vig med Harre Nor. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Skive. De ikke videre højtliggende, bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede. Ved Nordgrænsen løber Harre Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Skive til Nykjøbing.

Fladeindholdet 1896: 1947 Td. Ld., hvoraf 693 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 116, Havre 330, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 15, Kartofler 40, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 334, Høslæt, Brak, Eng m. m. 393, Have 10, Skov 6, Moser 34, Kær og Fælleder 131, Heder 268, Stenmarker 38, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 565 Stk. Hornkv. (deraf 228 Køer), 610 Faar og 228 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 94 Td.; 28 Selvejrgaarde med 84, 43 Huse med 10 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 443 (1801: 193, 1840: 226, 1860: 328, 1880: 416), boede i 89 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 303 af Jordbr., 2 af Gartneri, 15 af Fiskeri, 54 af Industri, 4 af Handel, 11 af andre Erhverv, 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Harre*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Handels-etablissem. samt Udskibningssted ved det inderste af Harre Vig; *Sønderup*, ved Landevejen; *Dalstrup* med Vandmølle. *Harrebjærg*, Gde. og Huse. *Sønderupgd.*, m. m.

Harre S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 295. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nordøren og eet Vindue, nu tilmuret, ere bevarede. Taarnet, af Mursten med 4 Spidsgavle og Spir i Midten, er opf. 1869 i Rundbuestil (Arkitekt: Tholle). Vaabenhuset (nu Materialhus) er af Mursten. Kirkens Sydmur er omst. 1886 og det Indre fornyet 1888. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol fra 1621. Romansk Granitdøbefont. Ved Indgangen til Vaabenhuset ligger en middelalderlig Ligsten med et Kors.

Per Nielsen i *Sønderup*, „Sintorp“, nævnes ved 1340; 1420 lagde Hr. Niels Krabbe sine Gaarde Over- og Neder-Syndrop til det af ham indstiftede Alter i Dueholm Kloster. — *Dalle Mølle* nævnes 1386.

S. V. for Harre Kirke ligger nær ved Harre Vig mellem Lyngbakker Ruinen af „*Frue Kirke*“; den har væsentlig været af Granit, dog findes ogsaa Rester af Mursten; en Del af Kormuren i 1 Al. Højde staar endnu, Skibets Mure ere helt borte. En Hulvej ved Ruinen kaldes „Kapelalden“ og Bakkerne der omkring „Kapelbakkerne“ (se Saml. til j. Hist. II S. 108 flg. og III S. 409 flg.).

Ved Harre ere de to *Storhøje* fredlyste.

I Harre-Vig (Brevig) opdagedes den første Østersbanke 1851.

Navtrup Sogn omgives af Annekserne Vile mod S. og Sæby mod N., i øvrigt af Harre, Durup og Aasted Sogne samt Limfjorden (Salling Sund). Kirken, midt i Sognet, ligger henved 3 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skarpsandede Muldjorder med en Del Hede-, Kær- og Mosestrækninger. Ved Sydgrænsen løber Harre Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Skive til Nykjøbing og Skive-Glyngøre Banen.

Fladeindholdet 1896: 2689 Td. Ld., hvoraf 782 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 124, Havre 355, Blandsæd til Modenh. 25, Grøntf. 9, Kartofler 46, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 441, Høslæt, Brak, Eng m. m. 401, Have 14, Skov 12, Moser 147, Kær og Fælleder 72, Heder 747, Stenmarker m. v. 6, Veje og Byggegr. 61, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 492 Stk. Hornkv. (deraf 269 Køer), 726 Faar, 163 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 83 Td.; 30 Selvejrgaarde med 66, 61 Huse med 16 Td. Hrtk. og 26

jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 667 (1801: 223, 1840: 311, 1860: 436, 1880: 559), boede i 134 Gaarde og Huse; Erhverv: 42 levede af immat. Virksomh., 313 af Jordbrug, 93 af Fiskeri, 49 af Industri, 43 af Handel, 66 af forsk. Daglejervirks., 46 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv. I Sognet drives ret betydeligt Fiskeri, især af Sild og Aal (1897-98: 14 Baade).

I Sognet Byerne: *Navtrup* med Mølle; *Glyngø* med Kirke, Præstegd., Fattiggaard (opr. 1888, Pl. for 28 Lemmer) og Skole; *Bysted* med Vand- og Vejrmølle. *Glyngøre*, S. for Glyngøre Odde, med Dampfærgehavn (anlagt 1872, 1889 overtagen af Staten; Dybden 12 F.), Havn (8 F.), Endepunkt for Skive-Glyngøre Banen (se S. 215), Telegrafst., Skole og Gæstgiveri. *Dalgaard*, *Kjærgde*. *Høgedal* og *Glyngø Hede*, Huse. *Pinen Kro*, før Overfart til Salling Sund (se S. 303).

Navtrup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 292. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norrdøren og Vinduerne tilmurede). Vaabenhuset, af Mursten, er nyt. Kirken skal tidligere have haft Taarn. Alterbord af Granit (ved en tidligere Restauration fandtes en Blyæske med Relikvier). Altertavle i Renæssancestil med Thorvaldsens Kristus i Gibs. Malmalterstager fra 1649. Romansk Granitdøbefont. Epitafium over Præsten Alex. Basballe, † 1738.

I Sognet er der fredlyst 9 Gravhøje.

Litt.: R. H. Kruse, Beskr. over N. Pastorat, i Saml. til j. Hist. III S. 388.

Vile Sogn, Anneks til Navtrup, omgives af dette og Harre Sogn samt Limfjorden (Salling Sund og Lysen Bredn. med Harre Vig). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $2\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skarpsandede med nogle Hedestrækninger.

Fladeindholdet 1896: 1580 Td. Ld., hvoraf 458 besaaede (deraf med Rug 108, Byg 72, Havre 213, Boghvede 5, Kartoffler 40, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 514, Høslæt, Brak, Eng m. m. 191, Have 6, Skov 3, Kær og Fællede 106, Heder m. v. 275, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 44 Heste, 246 Stkr. Hornkv. (deraf 129 Køer), 562 Faar og 83 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 34 Td.; 11 Selvejergaarde med 25, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 252 (1801: 159, 1840: 180, 1860: 222, 1880: 259), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv: 3 levede af immat. Virksomh., 97 af Jordbrug, 112 af Fiskeri, 20 af Industri, 3 af forsk. Daglejervirks. og 17 af deres Midler. — Betydeligt Fiskeri, som i Hovedsognet (10 Baade).

I Sognet Byen *Vile* (gml. Form: *Vejel*, *Viiil*) med Kirke, Skole og Mølle. *Kybe Huse*; *Sønderhuse*. *Norupgde.*, *Vestergd.*, *Tangelv.*, Gd., *Strandgaard*, *Skyldal*, Gd.

Vile S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks Sæby, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 294. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norrdøren og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Granit, har Undertrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, har Aarst. 1795 og Bogst. TTMT—OG. Malet Altertavle og Prædikestol. Romansk Granitdøbefont med Korsfigurer.

Vestergaard var 1469 en Herregaard, der ejedes af Jes Persen. — *Skyldulgaard* nævnes 1412. — Ved Vile er der fredlyst 13 Gravhøje.

Litt.: se under Hovedsognet.

Sæby Sogn, Anneks til Navtrup, omgives af dette og Aasted Sogn samt Limfjorden. Kirken, mod S., ligger 3 Mil N. N. V. for Skive. De mod S. noget bakkede Jorder ere skarpsandede med nogle Hede- og Mosestrækninger. Til Sognet hører en Del af Grynnerup Sø, udtørret.

Fladeindholdet 1896: 1592 Td. Ld., hvoraf 439 besaaede (deraf med Rug 90, Byg 67, Havre 209, Blandsæd til Modenhed 14, Grøntf. 7, Kartoffler 27, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 282, Høslæt, Brak, Eng m. m. 389, Have 7, Moser 36, Kær og Fællede 168, Heder 194, Stenmarker m. v. 43, Veje og Byggegr. 28, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 63 Heste, 345 Stk. Hornkvæg (deraf 154 Køer), 429 Faar og 123 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 46 Td.; 14 Selvejergaarde med 36, 22 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 288 (1801: 87, 1840: 153, 1860: 195, 1880: 235), boede i 59 Gaarde og Huse; Erhverv: 20 levede af immat. Virksomhed, 201 af Jordbr., 8 af Fiskeri, 15 af Industri, 12 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sæby* med Kirke; *Grynnerup* med Skole. *Hellegde.*, *Holmgde.*, *Kjærgd.*

Sæby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks Vile, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 291. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Nordøren og Vinduerne tilmurede). Smuk oprindl. Korbue af Granit. Udskaaren Altertavle med et Maleri (Christus), Romansk Granitdøbefont med Korsfigurer. Prædikestol i Renæssancestil.

Sognet har, ligesom den nordl. Del af Navtrup Sogn, lidt af Sandflugt, som ifl. D. Atl. (IV S. 738) begyndte omtr. 1747; men den er nu forlængst standset. I Heden findes Diger og Spor af anden ældgammel Opdyrkning.

Litt.: se under Hovedsognet.

Fur Sogn, det største i Herredet, bestaar af Øen *Fur* eller *Furland* (0,4 □ Mil, 22 □ Km.) i Livø Bredning, N. for Salling, hvorfra det adskilles ved det bugtede *Fursund*, paa det smalleste Sted omtr. 815 Al. bredt; mod N. er Øen skilt fra Livø ved det langt bredere *Favnedyb*. Kirken, paa Øens Sydøstkyst, ligger omtr. $3\frac{3}{4}$ Mil N. for Skive. Øen er bredest mod N., omtr. 1 Mil, mellem Vestpynten Knudshoved og de to Østpynter Færker Odde og Engelst Odde; mod S. løber den spids til i Degen- eller Harvarp Odde. Øen har mod N. høje, lyngklædte Bakker, hvis højeste Punkt er den for sin vide Udsigt bekendte Lille Jens Høj, 242 F., 76 M., og som falde af til Kysten med temmelig bratte Skrænter. I Bakkerne fremtræde Moleret og Rødstenen, et jærnholdigt Sandstenskonglomerat, der flere Steder rager frem som smaa Klipper, saaledes N. for Lille Jens Høj i en lille Dal, der strækker sig ud til Fjorden, og hvori den meget omtalte, 6-7 Al. høje „*Rødsten*“ ligger, og ved Enden af Dalen i Havstokken. Den sydlige Del af Øen er lavere med helt jævne, gode, muldsandede Agerjorder. Øen har flere Eng- og Kærstrækninger (som Faskjær og Vojlekjær), der vistnok tidligere have staaet under Vand og delt Øen i flere Holme, saaledes „*Knuden*“ mod N. V. (ved Oversvømmelsen 1839 stode disse Lavninger under Vand).

Fladeindholdet 1896: 3999 Td. Ld., hvoraf 1328 besaaede (deraf med Rug 248, Byg 219, Havre 533, Bælgs. 23, Blands. til Modenh. 20, Grøntf. 167, Kartoffler 85, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 560, Høslæt, Brak, Eng m. m. 328, Have 24, Skov 34, Moser 24, Kær og Fællede 117, Hegn 10, Heder 1478, Stenmarker m. v. 29, Veje og Byggegr.

67 Td. Kreaturhold 1898: 142 Heste, 1083 Stk. Hornkv. (deraf 522 Køer), 1546 Faar, 441 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 197 Td.; 64 Selvejergaarde med 140, 152 Huse med 56 Td. Hrtk. og 46 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1592 (1801: 398, 1840: 882, 1860: 1061, 1880: 1373), boede i 290 Gaarde og Huse; Erhverv: 33 levede af immat. Virksomhed, 630 af Jordbr., 7 af Gartneri, 502 af Fiskeri, 168 af Industri, 48 af Handel, 25 af Skibsfart, 26 af forsk. Daglejervirks., 112 af deres Midler, og 41 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvirp*, *Nederby*, *Madsbad* og *Debel*, omtr. liggende i een Række, med Kirke, Præstegd., 2 Skoler (Hvirps og Debels), Missionshus (opf. 1893), Lægebolig, Sparekasse (opr. $\frac{9}{3}$ 1873; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodehav. 187,949 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 13,868 Kr., Antal af Konti 506), Mejeri, Gæstgiveri, Købmandshdlr., Handelsetablissemeter, m. m. Gaarde og Huse: *Vojel*; *Engelst*; *Dalager*; *Anshede*; *Præstegde.*; *Sundgde.*; *Lundgde.*; *Griselgde.*; *Pikhede*; *Slisager*; *Søndergde.*; *Blegager*; *Kjønshorg*. Ved Sydøstkysten, ved Stenør Odde, *Fur Mølle* og *Færgested*, med Overfart til Branden i Selde S. (se S. 620).

Furuden Agerbrug er Fiskeri Hovederhverv. Der fiskedes ifl. Fiskeribereten. 1897-98 fra 60 Baade især Aal (til Værdi af 63,000 Kr.), Sild (4000 Kr.), Flynder (7500 Kr.) og Torsk (3500 Kr.).

Fur S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 288. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den lange, smalle *Kirke* (vistnok fra Beg. af 12. Aarh.), indviet til St. Morten, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Kor, Apsis og den østl. Del af Skibets Nordmur ere opf. af Rødsten paa Dobbeltsokkel af samme Materiale og af Granit; Resten af Skibet er af Granit. Syddøren og flere Vinduer ere bevarede. Skibet har fladt Bjælkeloft, Kor og Apsis Hvælvinger. Taarnet, af Granit og Mursten, har hvælvet Underrum (for Gravkapel, hvori Præsten Peder Schiwe, † 1695, har hvilet) med Rundbue ind til Skibet. Sydturen er omsat 1892 og det Indre fornyet 1899. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont med Figurer af en Løve, en Drage, en Ørn og et Menneske samt Løvværksslyngninger. Prædikestol i Renæssancestil fra Beg. af 17. Aarh. (restaur. 1900). Orgel fra 1899. Lysekroner, skænket 1703 af Hofmurmester Hans Olufsen og Hustru. I Loftet et Skib; Series pastorum.

Øens Navn — i Vald. Jrdh. Fuur, hvor der nævnes Hus og Harer (1169: Phur, senere Former: Fwer osv.; Udt. er „Faarland“) — udledes af Fyr, da Øen tidligere skal have været dækket af store Fyrreskove, hvad Moserne udvise, og hvis sidste Rester skulle være ødelagte af de kejserlige Tropper 1627. Øen har alt i Oldtiden været beboet. Der er talt omtr. 60 Gravhøje og 6 Dysser, deraf 5 Langdysser, men af de sidste er kun den 206 F. lange „Emmelsten“ ved Debel tilbage; den var omsat med omtr. 60 Randsten (nu for det meste borte) og har indesluttet 2 Kamre. Af de forsvundne Langdysser hed en paa Lundgaards Mark „Prammen“, en anden paa Madsbad Mark „Stenerbakken“. Af Gravhøjene er der ved Madsbad fredlyst 3 (deribl. Lille Odinshøj), ved Pikhedegde. 2 og ved Søndergde. 2. I Middelalderen tilhørte Øen Viborg Domkapitel (se Kirkeh. Saml. 2. R. V S. 527 flg. og 565 flg., og *Heise*, Dipl. Vib.); Bisp Niels skænkede Kirken til Domkapitlet. Dog nævnes ogsaa adelige paa Øen, saaledes Mikkil Aagesen af Fur 1319 og Jens Mikkelsen af Fur 1365-93, begge af Krabbernes Slægt; Fru Marine, Hr. Jens Mikkelsens Datter, gav 1410 sin Hovedgaard *Lundegaard* paa Fur til Dueholm Kloster for Sjølømmesser. Efterhaanden er vel Domkapitlet kommet i fuld Besiddelse af Øen, om end det laa i Strid om den, saaledes med Iver Krabbe til Ostergaard, der søgte at faa Lundegaard tilbage. At der har ligget flere Hovedgaarde, er utvivlsomt, saaledes „*Østedholm*“, hvortil ovenn. Jens Mikkelsen skrev sig, og som vistnok har ligget paa en Holm „*Slottet*“ i Vigen paa Sydøstkysten. Ogsaa paa Nordvestkysten ligger et Voldsted, *Gammelgaard*. I 1. Halvdel af 18. Aarh. nævnes som Ejer af Øen And. Kjarulf til Kokkedal og Sodal, derpaa Enevold Braüs til Kokkedal, senere Byfoged

Bassenen i Nibe og Thygesen til Randrup, hvilke sidste solgte Øen til Beboerne i Beg. af 19. Aarh.

Rødstenen kan som nævnt ved Kirken benyttes som Bygningsmateriale. I „Rødstenen“ inde i Dalen, til hvilken Sagnet om Bjærgmanden, der spaaede Vald. Atterdag, er knyttet, er der en lille Hule (en langt større findes i Rødstenen ude i Havstokken, efter Sagnet gravet af engelske Krigsfanger i Beg. af 19. Aarh.). — Paa Syd-siden af Øens nordl. Bakkeparti ligger *Helligkildedalen*, hvori 3 Kilder, hvis Vand vistnok tidligere har været anset for helbredende. — Tæt Ø. for Lundegaards Mark ligger „Røverstuen“, en Fordybning i Bakkerne, der tidligere skal have været Tilhold for Røvere (se D. Atl. IV, S. 767).

Litt.: R. H. Kruse, Beskr. over Øen F., i Saml. til j. Hist. V, S. 375 flg.

Rødning Herred.

Sogne:

Rødning, S. 633. — Krejbjerg, S. 636. — Balling, S. 637. — Haasum, S. 638. — Ramsing, S. 639. — Lem, S. 640. — Vejby, S. 642. — Lime, S. 643.

Rødning Herred, det syd-vestligste i Salling, begrænses mod Ø. af Hindborg og Harre Hrd., mod S. af Ringkjøbing Amt (Ginding Herred) og er i øvrigt omgivet af Limfjorden (Sønder-Lem Vig, Kaas Bredn., Lysen Bredn.). Største Udstrækn. fra N. til S. og fra Ø. til V. er omtr. 2 Mil. Jorderne, se S. 599, høre til Amtets mere frugtbare (ved Matr. gnmstl. 19 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Skovarealet er kun 518 Td. Ld. Efter Opgørelsen 1896 var Fla-deindh. 23,884 Td. Ld. (2,39 □ Mil, 131,69 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skov-skyldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895

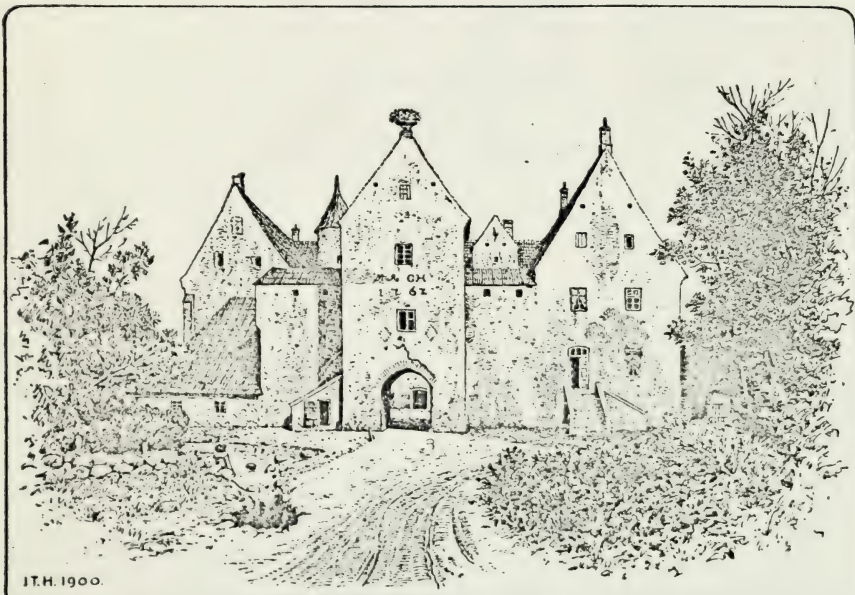
1245 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890: 4870 (1801: 2123, 1840: 2738, 1860: 3423, 1880: 4389). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med

Sallings andre Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Fortigskreds.

Rødding Hrd., i Vald. Jrdb. *Rythingshæreth* (1404: Røding, 1407: Rødhinge), hørte i Middelalderen til Sallingsyssel, fra 1660 til Skivehus Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 410 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og Jættestuer); men et større Antal er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 39 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Lime (omtr. 100), Rødding (100), Krejbjærg (95) og Lem (70); se i øvrigt S. 600.

Rødding Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Krejbjærg,

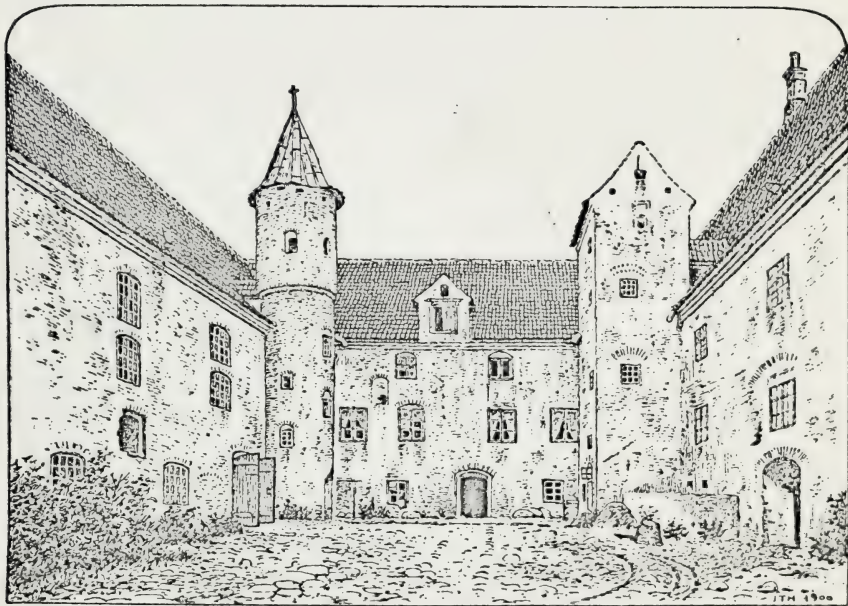
Spøttrup med Hovedindkørslen.

Balling, Ramsing, Vejby og Lime Sogne samt Limfjorden (Kaas Bredn.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over 2 Mil N. V. for Skive. De bølgefornede, mod Ø. noget højtliggende Jorder (Volshede Høj, 121 F., 38 M.) ere dels sandmuldede, dels skarpsandede med Lerunderlag. Ved Nordøstgrænsen ligger *Møllerup Sø*, hvis Aflob er *Rødding Aa* (Spøttrup Sø er nu udtørret).

Fladeindholdet 1896: 4823 Td. Ld. (35 indvundne ved Søudtørring), hvoraf 1861 besaaede (deraf med Rug 369, Byg 308, Havre 835, Blandsæd til Modenhed 100, Grøntfoder 40, Kartofler 93, andre Rodfr. 113), Afgræsn. 1138, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1045, Have 26, Skov 10, Moser 164, Kær og Fælleder 131, Heder 191, Stenmarker m. v. 26, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 152 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 1372 Stk. Hornkvæg (deraf 691 Koer), 1562 Faar, 649 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 234 Td.; 59 Selvejergaarde med 201, 111 Huse med 33 Td. Hrik. og 47 jordløse Huse, Befolkningen, $\frac{1}{4}$, 1890: 1159 (1801: 381, 1840: 413, 1860: 756, 1880: 997), boede i 230 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomhed, 729 af

Jordbr., 43 af Fiskeri, 177 af Industri, 18 af Handel, 5 af Skibsfart, 42 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 48 vare under Fattigv.

I Sognet *Rødning Kirke* og Byerne: *Rødning* (gml. Form: Rythinge) med Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $\frac{1}{1}$ 1884; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 59,695 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4595 Kr., Antal af Konti 491), 2 Møller, Andelsmejeri og Telefonst.; *Møllerup*; *Kjær*; *Ejstrup* med Skole; *Knud*. Hovedgaarden *Spøttrup* har 36 Td. Hrtk., 610 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, Resten Ager; en Mølle. *Hestehavegaard* har $12\frac{3}{8}$ Td. Hrtk., 172 Td. Ld. (omtr. $\frac{1}{3}$ i Krejbjerg S.), hvoraf 37 Eng, 17 dels uopdyrkede, dels opdyrk. og beplantede Bakker, Resten Ager. *Grundvad*, Gde. og Huse, *Kjærgde*. *Molvadgd.*, *Skovhøjgd.*, *Gammelhede* (Ny-Spøttrup), Gd., *Nymølle*, Gd., med Teglv. og Færgefart fra Sillerslev, Mors.

Borggaarden paa Spøttrup.

Rødning S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører største Delen af Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue og begge Døre ere bevarede (Vinduet og Sydd. tilmurede). Vistnok ved Middelalderens Slutn. tilføjedes Vaabenhuset og Taarnet, begge af Mursten, det sidste med hvælvet Underrum (tidligere Gravkapel) og Spidsbue ind til Skibet; paa Sydsiden staa: 1769, da det ombyggedes og vistnok fik det nuv. høje, ottekantede Spir (Taarn med Spir: 73 F.). Den hvælvede Korsarm, af Kvadre og Munkesten og med Rundbue ind til Skibet, er opf. i Slutn. af 16. Aarh. som Gravkapel for Familien Below (Kisterne nedsænkedes 1866 paa Kirkegaarden). Skib og Kor ere dækkede af en vistnok forholdsvis sent opf., ejendommelig Tøndehvælv. Altertavle med et Maleri fra 1889 (Kopi efter A. Dorph). Alterstager fra 1595 med Henr. Belows Navn. Prædikestol fra 1594 med s. Navn, Romansk Granitdøbefont.

Epitafier bl. a. over Præsterne Kn. Brynnild, † 1589 (godt Portræt), og Erik Christensen, † 1629, med to Hustruer (Portrætter), samt over Præsten Peder Tormsens to Hustruer (opsat 1695), over Forpagter Laur. Nielsen, † 1692, over Nis Nissen til Spøttrup, † 1848, og over Præsten, Konsistorialr. Rasm. Rosendahl, † 1847. — Fra Kirken findes i Nationalmus. et Vievandskar af Granit og et mærkeligt Granitalterbord, med Relikviegemme, hvilende paa 4 Granitsøjler, af hvilke den ene forestiller en Bisp; det stod i Kirken til 1872.

Spøttrup (Spydtorp) har formodentlig været blandt det Gods i Rødding, som Hr. Christen Knudsen fik med sin Hustru Kirsten og solgte til Hr. Niels Bugge, thi dennes Dattersøn Hr. Joh. Skarpenberg skødede 1404 S. til Viborg Bispedømme, der lod Gaarden bestyre af en Official eller Foged (1423 Hr. Niels, 1463 Hr. Joh. Bjørnsen, s. A. Hr. Jens Lauridsen, 1486 Oluf Pedersen Glob, 1500 Niels Maltesen, 1525 Hr. Jep Lauridsen, 1534 Anders Jensen). Biskop Jørgen Friis fik 1523 Birkeret af Fr. I for hans Gaard Spytterup under Navn af Krøgeberg (Krejbj.) Birk. 1534 skal S. være bleven afbrændt af Skipper Klement. Efter Reformationen var Rigsmarsk Otte Krumpen den første, som 1559 blev forlenet med S., og da han døde 1569, fik Jakob Rostrup Brev paa at maatte indløse den af Krumpens Enke Fru Anne Lykke. 1570 blev Grev Günther af Barby arvelig forlenet med S., som hans Forlovede Dorthe Krabbe beholdt efter hans Død 1572, ogsaa under sit Giftermaal med Benedikt Ahlefeldt og som Enkeefter ham. 1579 blev Henrik Below († 1606) arvelig forlenet med S., hvorefter den gik over til Sønnen Claus B., † 1620 (under Belowerne var der en 1595

Vægtgang paa Spøttrup.

begyndt Strid med Ejeren af Vadum Mølle og By i Lime Sogn om Fiskeriet i Spøttrup Sø). Hans Enke Karen Lange ejede S., som af Sonnerne solgtes 1650 til Fru Sophie Staverskov til Refstrup, Enke efter Laur. Ebbesen til Sonnerup. Senere Ejere vare Oberst Mogens Kruse, der gjorde Opbud 1664 (eller 1665), Amtsskriver Joch. Kohlblatt i Kiel, Poul Kohlblatt (vistnok hans Søn), der 1702 solgte S. (31. 28 og 221 Td. H.) til Axel Rosenkrantz; hans Søn Gehejmer. Mogens R. († 1776) solgte 1776 S. (45, 71 og 247 Td. H. m. m.) for 39,800 Rd. til Kammerr. Matthias Richter, der 1784 mageskiftede S. (48, 103 og 267 Td. H.), takseret til 45,000 Rd., for Voldbjerg til Peder Nissen, † 1788; hans Enke Bodil Hillerup overdrog 1803 S. for 61,500 Rd. til Sønnen Nis Nissen, der er bekendt som Legatstifter og gjorde meget for Gaarden og navnlig lagde Vægt paa Studeopdrætning, i hvilken Hens. han gjorde den til en Monstergaard, som meget har bidraget til at fremme Landbruget i hele Salling (om ham se Vib. Katedralsk. Program, 1852). Efter hans Død 1848 solgtes S. til et Konsortium, der frasolgte Bondergodset, og af hvis Medlem-

mer Niels Breinholt 1855 overtog den som Eneejer; han solgte den 1874 for 250,000 Kr. til den nuv. Ejer, Balle.

S. ligger nær ved Kysten paa en lavtliggende Grund og ved den nu udtørrede Spottrup Sø, som grænsede tæt op til Gaardens Vestside, og som har staaet i Forbindelse med Limfjorden. Bygningen har paa alle Sider været omgivet af dobbelte Volde og Grave, som endnu delvis ere bevarede paa Øst- og Nordsiden. Den indre Vold er endnu mod Ø. 13 Al. høj. Mod V. ud for Porttaarnet har der ført en Bro over Gravene; der ses endnu nogle Pælestumper af Eg. Hvor gammel Bygningen er, vides ikke; men hvis den er brændt 1534 i Grevefejden, maa antagelig store Partier være Levninger af den afbrændte Gaard. Bygningen (nu overkalket) er af røde og gule Munkesten uden Granitsokkel og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje i 3 Stokv. Til Tagrygningen er der omtr. 26 Al.; Ydermurene, der i Kælderen ere omtr. 3 Al. tykke, ere omtr. 15 Al. til Tagskægget. Østfløjen har en krydshv. Kælder med spidsbuede Grater og Gjordbuer, der hvile paa 4 murede Piller midt i Fløjen. Sydfløjen er hvælvet baade i Kælder og 1. Stokv.; i Kælderen er det flade Krydshvælvinger, der midt i Fløjen hvile paa murede Piller, i 1. Stokv. spænde de fra Mur til Mur i en elipseformet Bue med Stikkapper. I Nordfløjen (hvor Riddersalen skal have været) er det Indre helt ødelagt, idet der her (af ovenn. Breinholt) er indrettet Brænderi og senere Mejeri; men man kan dog se, at der ogsaa her i hvert Fald har været hvælvt. Kældere. Mod V. er Nord- og Sydfløjen forbunden ved en Mur, omtr. 3 Al. tyk og 11 Al. høj, hvori er indbygget et Porttaarn i 3 Stokv.; oven paa Muren er en Vægtergang, der fører fra Nordfløj gennem Taarn til Sydfløj. Porten og det overliggende Rum (se Vignetten S. 632) ere hvælvede. Adgangen til Portrummet og Vægtergangen er ad en muret Vindeltrappe i Taarnets Nordmur. Baade i Vægtergangsmur og i Portmure ses endnu de gml. Skydehuller, der for Portens Vedk. er vendt mod 3 Sider. Inde i Borggaarden findes to Trappetaarne, i det sydøstl. Hj. et firkantet med Sadeltag, i det nordøstl. Hj. et rundt med blytækt Spir; i det runde Taarn er der Trævindeltrappe, i det andet dels Træ-, dels Murstensvindeltrappe. Gaarden er baade uden og inden meget forfalden og stærkt omdannet i Slutn. af 18. Aarh., da der bl. a. indsattes nye, store Vinduer i alle Fløjene. I Øst- og Nordfløjen er der et Par smaa middelalderlige Vindueshuller, af hvilke det i Østfløjen har korresponderet med en anden Etageinddeling end den nuv. Trods alt er dog S. en Type paa en middelalderlig Borg, der fortjente at bevares (der har været tænkt paa, at Staten skulde købe den). (Se Afbildn. i Studierejser af Kunstakad. Elever II Pl. 10, og Opmaalinger 1899 af *C. Harild* og *Th. Møller*, ved *H. Kampmann*). Ladegaarden, S. for Borggaarden, er opf. efter en Brand 1888.

Hestehavegaard (12 Td. H.) laa 1776 under Spottrup. Nis Nissen solgte den til sin Svoger Justitsr. Stadel til Ullerup, Mors. Til Gaardens Drift hørte forudm hoveripligtige Bønder, som købte deres Fæstegaarde af Nissen. — En Adelsmand Chrf. Thomsen af *Ejstrup* nævnes 1558.

I Sognet er der fredlyst 5 Gravhøje.

Krejbjerg Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og Balling Sogn samt Hindborg Hrd. (Otting og Oddense S.), Harre Hrd. (Hjerk S.) og Limfjorden (Hjerk Nør og Lysen Bredn.). Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. Mod Vest ligger *Mollerup Sø* (se S. 633); gennem Sognet løber *Gjedbæk*.

Fladeindholdet 1896: 3341 Td. Ld., hvoraf 1000 besaaede (deraf med Rug 166, Byg 192, Havre 469, Blandsæd til Modensæd 52, Grøntf. 12, Kartoffler 21, andre Rodfr. 87), Afgræsn. 638, Høslæt, Brak, Eng m. m. 582, Have 14, Skov 78, ubevokset 31, Moser 36, Kær og Fællede 87, Heder 804, Stenmarker 15, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 941 Stk. Hornkvæg (deraf 340 Køer), 1007 Faar og 326 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 186 Td.; 36 Selvejergaarde med 175, 37 Huse med 11 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 501 (1801: 350, 1840: 448, 1860: 440, 1880: 498), boede i 100 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomhed, 308 af Jordbrug, 9 af Fiskeri, 68 af Industri, 16 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Krejbjerg* med Kirke, Skole, Købmandshdl., Mølle og Teglværk; *Over- og Neder-Ginderup*; *Nørre-Andrup*. *Buksager*, Gd. og

Huse. Gaarde: *Baadsgd., Gjedholm, Bakkegd., Overgde., Gml.* og *Ny-Krejbjærggd., Humlegd., Norsgd.* (nævnt 1458), m. m.

Krejbjærg S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 300. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarm mod S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, oprindl. med Apsis (nedbrudt i Beg. af 19. Aarh.), ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmuret), ligesom Korbuen. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er af Granit og Munkesten, Korsarmen (den yngste Tilbygning) af samme Materiale (paa Gavlen staar 1790), Vaabenhuset af Munkesten. Koret har Bjælkeloft, Skibet og Korsarmen ere hvælvede; Skibet har Tøndehvælving som i Rødning K. Skibets Nordside er omsat 1879. Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Christus paa Korset). Prædikestol uden Stil. Romansk Granitdøbefont.

Krejbjærg (1442: Kreyberg) var tidligere en Borg; 1488 skrev Iver Eriksen (Fasti) sig til Krejbjærggd.; 1663 var den en af 8 Bønder beboet Gaard (45 Td. H.), tilhørende Vald. Daa; 1750 blev den, da beboet af 6 Mænd, af Kancelliassessor Jens Jørgen Hopp solgt til Peder Christensen Damgaard; 1779 var den delt i 4 Gaarde (39 Td. H.) og laa under Nørgaard. — Endnu ses Ø. for Krejbjærggd. det ret vel bevarede *Krøgeberg Voldsted*, en Banke, omgivet af en temmelig dyb Grav, der mod Ø. ud mod et Kær, som skal have staaet i Forbindelse med Limfjorden, er dækket af en Vold. Paa Banken er der fundet Rester af Mursten.

Jens og Anders Nielsen i *Overgaard* nævnes 1495.

Bertel Nørgaard oprettede 1851 i Krejbjærg en Folkehøjskole, som 1855 flyttedes til Oddense (se S. 606).

Krejbjærg var forudm tillige med Rødning Sogn et eget Birk, *Krøgeberg Birk*, der 1523 henlagdes til Spøttrup (se S. 635), indtil det 1688 med flere smaa Birker lagdes ind under Salling Herreders Ting.

Ved Ginderup er der fredlyst 4 $\frac{1}{2}$ runde Gravhøje, ved Krejbjærg 7 $\frac{1}{2}$ samt en Langhøj.

Balling Sogn omgives af Annekset Volling, Brøndum og Otting Sogne, alle i Hindborg Hrd., samt Krejbjærg, Rødning og Ramsing Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 $\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Skive. De bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2393 Td. Ld., hvoraf 940 besaaede (deraf med Rug 179, Byg 168, Havre 439, Blands. til Modenh. 51, Grøntf. 21, Kartofler 27, andre Rodfr. 55), Afgræsn. 515, Høslæt, Brak, Eng m. m. 592, Have 16, Skov 18, Moser 8, Kær og Fællede 27, Høder 201, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 822 Stkr. Hornkvæg (deraf 296 Køer), 771 Faar og 333 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 172 Td.; 35 Selvejergaarde med 167, 21 Huse med 5 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 529 (1801: 267, 1840: 321, 1860: 363, 1880: 437), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 321 af Jordbr., 90 af Industri, 16 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet *Balling Kirke* og Byerne: *Nørre- og Sønder-Balling* med Skole, Købmandshdlr., Andelsmejeri og Telefonst.; *Vraa; Gust* med Præstegd.; *Nyby; Nørreby. Nesbækge., Vesterby, Gde., Nilstrup, Gde., Bilgrav, Gde., Faarkrog, Gd., m. m. Balling Over- og Neder-Vandmøller.*

Balling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 302. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus og Korsarm mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel, under Skibet

med Skraakant, under Koret med Profil. Begge Døre og flere Vinduer (Nordd. og Vinduerne tilnurede) ligesom Korbuen ere bevarede. Mod V. staar Underdelen af et Taarn af Granit med Spidsbue ind til Skibet. Vaabehuset, ligesom Taarnet vistnok fra Middelalderens Slutn., er af røde Munkesten, den hvælvede Korsarm (maaske fra Slutn. af 16. Aarh.) med Rundbue ind til Skibet (for Begravelse), af lign. Materiale som Skibet. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (indtil 1870 var der Granitalterbord med Relikviegemme); nyere Prædikestol; Granitdøbefont.

Nesbækgård blev 1393 af Herman Iversen Pennow skødet til Gunde Nielsen. Siden kom den til Viborg Bisp, der 1423 købte den med Mølle af Jens Bratze. Bisen købte endnu 1456 Nesbæk Mølle med et øde Møllested af Bolde Olufsdatter. — Ove Tygesen i *Bilgrav* nævnes 1425. — I *Bilgrav* skal iflg. D. Atl. (IV S. 733) en Bisp i katolsk Tid have boet, „og paa samme Bys Ejendom næsten en Fjerdingvej V. for i Heden ses endnu Rudera af en anden gml. Bygning, samt hvor Indkørslen og Gravene derom have været, dette Sted kaldes endnu *Holmgaard Slot*“. Endnu ses en firkantet, omtr. 100 F. lang og bred Flade, dækket af en Grav, navnlig mod Ø. *Bilgrav* tilhørte Viborg Domkirke.

„Gust Sogn i Salinge“ nævnes 1465, mulig fordi Præstegaarden alt da laa i Gust.

Haasum Sogn omgives af Annekset Ramsing, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Hindborg Hrd. (Brøndum og Volling S.). Kirken, noget nordl., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil V. for Skive. De noget bakkede, mod S. helt jævne Jorder ere mod Ø. muldede med Lerunderlag, mod V. lidt sandmuldede. Gennem Sognet løber *Trævel Aa*; ved Sydgrænsen den omtr. 7-8 Td. Ld. store *Skjørsø*.

Fladeindholdet 1896: 2432 Td. Ld., hvoraf 828 besaaede (deraf med Rug 150, Byg 147, Havre 278, Boghvede 4, Blandsæd til Mødenh. 102, Grøntf. 33, Kartofler 34, andre Rodfr. 79), Afgræsn. 513, Høslæt, Brak, Eng m. m. 603, Have 12, Skov 22, Moser 71, Kær og Fællede 188, Hegn 4, Heder 144, Veje og Byggegr. 42, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 104 Heste, 659 Stkr. Hornkv. (deraf 318 Køer), 564 Faar og 405 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 115 Td.; 24 Selvejergaarde med 107, 29 Huse med 8 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 393 (1801: 152, 1840: 337, 1860: 340, 1880: 411), boede i 65 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede at immat. Virksomh., 254 af Jordbr., 3 af Gartneri, 49 af Industri, 15 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 36 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haasum* med Kirke, Præstegd., Skole, Christens Hospital (opr. 1757 af J. Hvas de Lindenpalm til Kjærgaardsholm osv., og Hustru Maren Loss, g. 1. Gang med Christen Linde til Kjærgaardsh., med et Hus til 5, nu 4 Lemmer, der faa hver 75 Kr. aarl. af Kjærgaardsholm) og Telefonst.; *Torp*. Hovedgaarden *Kjærgaardsholms* Hovedparcel (omtr. $4\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 226 Td. Ld.) og dennes Parceller, deribl.: *Nyholm* (egentl. nu Hovedparcel, 17 Td. Hrtk., 223 Td. Ld., hvoraf 33 Eng, Resten Ager, *Vellumgaard*, 15 Td. Hrtk., 20 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 23 Hede, Resten Ager, *Lundholm* ($10\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., omtr. 250 Td. Ld.). *Kjærgaardsholm Kro* og *Kjærgaardsholm Mølle* (Aldershvile), med Farveri, Bomuldsværeri, Valkeri, Bageri og Telefonst. Andre Gaarde: *Grønholm*, *Vellumaagd.*, *Stengd.*, *Søndergd.* Fattiggaard (opr. 1882; Plads for 22 Lemmer).

Haasum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Ringkjøbing Amts 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 311. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor (tidligere med Apsis), med Bjælkeløft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Østmur er af Granit og Munkesten, ligesom Sydturen, vistnok omsat efter en Brand. Norddøren, med 2 fritstaaende

Søjler, og et Vindue ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af Granit og Mursten (Overdelen ombygget 1871), har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet; under Taarnet en tilmuret Begravelse. Vaabenhuset, fra 19. Aarh., er af Mursten. Ny Altertavle med Maleri (Christus) fra 1866. Romansk Granitdøbefont. Døbefad, skænket 1697 af Christen Linde til Volstrup. Epitafium over Melchior Glob til Vellumgd., opsat af Mogens Høg 1636, efter at det oprindl. Epit. var ødelagt 1628 af de kejserlige Tropper. Klokke fra 15. Aarh., støbt af Nicolaus.

Kjærgaardsholm tilhørte Fru Sophie Bosdatter Høg, derefter hendes Søn Henrik Eriksen af Hostrup, dennes Enke Karen Nielsdatter Krabbe 1484, hendes Brodersøn Niels Krabbe 1498, hvis Svigersøn Eiler Lykke 1545 solgte den til Fru Anne Lange til *Vellumgaard*. Dennes tidligst kendte Ejer er Peder Hase 1423, hvis Enke Kirsten Krag ægtede Anders Skeel, deres Datter Anne Skeel fik Oluf Pedersen Glob; den ejedes af deres Søn Hr. Albrecht Glob 1516 og Sønesønner Oluf og Melchior Glob. Sidstnævntes Enke Fru Anne Lange købte som nævnt 1545 *Kjærgaardsholm* og ægtede Gregers Ulfstand, der nedbrød *Vellumgd.* og opførte *Kjærgaardsholm* et andet Sted. K. blev senere forøget med Jorderne fra den nedlagte *Vellum By*. K. ejedes derpaa af Sønnen Melchior Ulfstand og Fru Elsebet Viffert, hans Søster Fru Anne Ulfstand og hendes Mand Stygge Høg († ca. 1630), deres Søn Mogens H. († 1661). K. havde da 43 Td. H., med *Vellumgd.* i alt 60. Mogens Høgs Dattersøn Jakob Ulfeld, der for sin tyranniske Fremfærd mod sin Hustru Christence Daa blev dømt til at udbringes til Østindien, men paa hendes Forbøn kom tilbage, arvede K., men efter at han 1688 var bleven ihjelskudt, ægtede Enken Mogens Kaas, som 1691 skrev sig til K. Fru Christences Arvinger solgte 1693 K. (43 og 115 Td. H.) til Anne Pedersdatter, Laur. Nielsens Enke, der straks solgte Gaard og Gods til Christen Linde, † 1706, der efterlod det til sin Søn Niels L. († 1746), som lod Gaarden ombygge. Deres Søn Christen L. († 1756) skødede 1751 K. (44 Td. H.), en Part i *Stubbergaard* (10) med Tiender og Gods (72 og 348 Td. H.) til *Fuldmægtig* ved K. og *Landting* Christen Olufsen, men købte det hele tilbage Aaret efter. Hans Enke Maren Loss ægtede Justitsr. Jørgen Hvas de Lindenpalm († 1782), der solgte K. for 46,000 Rd. D. C. til Ritmester Joh. Glud, efter hvis Død 1766 Peder Obel købte K. (44, 75 og 359 Td. H.) for 51,040 Rd. D. C. Obel solgte 1777 K. til Mads Opitius, der maatte gøre Opbud, hvorefter Obel 1779 tilbagekøbte Gaarden (44, 46 og 254 Td. H.) for 34,000 Rd. Han solgte den 1780 for 32,950 Rd. til Niels Willemoes og Kammerr. P. Hansen. Sidstnævntes Enke Mariane Bernstorff udkøbte 1799 Willemoes af K. og fik Bevill. til at frasælge Bøndergodset uden Tab af Hovedgaardsfriheden, men solgte den til Forvalter P. Holst († 1826), der solgte Bøndergodset og udstykkede Hovedgaarden i Parceller, der senere ere blevne selvstændige Ejendomme (se ovfr.). 1820 købte U. C. Schmidten K. (14 T. H.), ufrit H. 7 og et Par Parceller (13 og 9 Td. H.) for 10,500 Rd. Sølv. Senere har K. været ejet af F. Gramstrup, Sønnen L. G. og P. Sørensen, der i Beg. af 1880'erne nedrev den gml., af Volde og Grave omgivne tofløjede Hovedbygning med *Kælder* (Voldstedet ses endnu) og opførte den nuv., paa et andet Sted. Nuv. Ejer er *Kjær-Jakobsen*.

Ved Haasum er der fredlyst 2 *Gravhøje*.

Ramsing Sogn, Anneks til Haasum, omgives af dette, *Hindborg Hrd.* (*Volling S.*), *Balling*, *Rødding*, *Vejby* og *Lem Sogne* samt *Limfjorden* (*Sonder-Lem Vig*). Kirken, midt i Sognet, ligger over 1½ Mil V. N. V. for *Skive*. De noget højtliggende, lidt bølgeformede Jorder ere sand- og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 2278 Td. Ld., hvoraf 1038 besaaede (deraf med Rug 170, Byg 210, Havre 300, Blandsæd til Modenh. 154, Grøntf. 21, Kartoffler 31, andre Rodfrugter 151), Afgræsn. 258, Høslæt, Brak, Eng m. m. 608, Have 14, Skov 154, Moser 43, Kær og Fælleder 110, Heder 8, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 791 Stkr. Hornkv. (deraf 462 Køer), 621 Faar, 559 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 132 Td.; 31 Selvejergaarde med 115, 51 Huse med 17 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse, Befolkningen, ½ 1890: 525 (1801: 146, 1840: 190, 1860: 335, 1880: 508), boede i 103 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomh., 332 af Jordbr., 5 af Gartneri, 65 af Industri, 13 af Handel, 50 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet *Byerne*: *Ramsing* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1878), *Andelsmejeri*, *Mølle* med *Bageri* og *Telefonst.*; *Sønder-Andrup*.

Hovedgaarden *Bustrup* har 35 Td. Hrtk., 728 Td. Ld., hvoraf 344 Ager, 126 Eng og Oredrev, 166 Plantage, Resten Have, Gaardspl., Veje, m. m. Andre Gaarde: *Hedegd.*, *Visholm.*

Ramsing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 309. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af smukt hugne Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren og flere Vinduer ere bevarede (tilmurede). Taarnet, af røde Mursten og med Rundbue ind til Skibet, er opf. 1879 i Stedet for et ældre, Vaabenhuset, af Granit og Mursten, 1875. Hele Kirken har Bjælkeloft. Granitalterbord med Relikviememme. Altertavle i senere Renæssancestil med Aarst. 1717 og Malerier. Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont.

Bustrup skal oprindl. have bestaaet af to Gaarde, den ene i Ramsing, den anden i Lem Sogn, og tilhørte Familien Krabbe: Morten K. og Hustru Karen Glob omtr. 1460; deres Datter Maren ægtede Jes Olufsen, som skrev sig til B., men 1457 solgte Fru Maren den til sin Søster Karen og sin Broder Mogens K., hvis Søn Rigmarsk Tyge K. døde 1541. B. blev afbrændt i Skipper Klements Fejde 1534. Derefter fulgte hans Søn, Rigsraad Erik K. († 1564), hans Søn Tyge K. (se Lem Kirke) og Fru Ingeborg Juel. Senere ejedes B. af Christen Holck († 1641) 1632, dennes Svigersøn Jens Høg og Caspar Gersdorff; 1651 overdroges den tillige med Lund Hovedgaard paa Mors for 53,980 Rd. til Regeringens Kreditorer Leonh. Marselis og Købmand A. B. Berns († 1662); sidstnævntes Enke havde B. (70 Td. H.) 1663, derefter ejedes den af Berns Svigersøn Konferensr. Poul Klingenberg, Gehejmer. Jens Juel, Gehejmer. C. Güldencronc, der 1701 havde udkøbt sine Brødre Vilh. og Jørg. af B., men 1703 solgte den (46 Td. H.) til Oluf W. v. Lassen, der 1752 solgte B. til Etatsr. Gerh. de Lichtenberg, som 1764 solgte B. (40, 131 og 375 Td. H.) for 20,000 Rd. til Kammerr. Peder Skov, der overdrog den (46, 131, 361 og Kirkegods 57 Td. H.) for 40,000 Rd. til sin Søn Mog. Chr. Skow, der 1787 solgte den (47, 75, 308 og 26 Td. H.) for 42,200 Rd. til sin Broder Matth. S. († 1805), i hvis Families Eje den var til 1869, da Matth. Skow solgte den for 75,800 Rd. til Baron J. E. Adeler († 1882), hvorefter den købt af Købmand Hans Broge († 1900), hvis Arvinger nu eje den. — Hovedbygningen er opf. i 18. Aarh. af P. Skow (i Stedet for den ældre Bindingsværksbyggn.), af Grundmur i 3 Fløje, 1 Stokv. — Tjenerskabet hører i kirkl. Hens. fra gml. Tid til Lem Kirke.

I Breve fra 15. Aarh. nævnes *Trædbensgaard* og Gaarden *Blesberg* i Sognet.

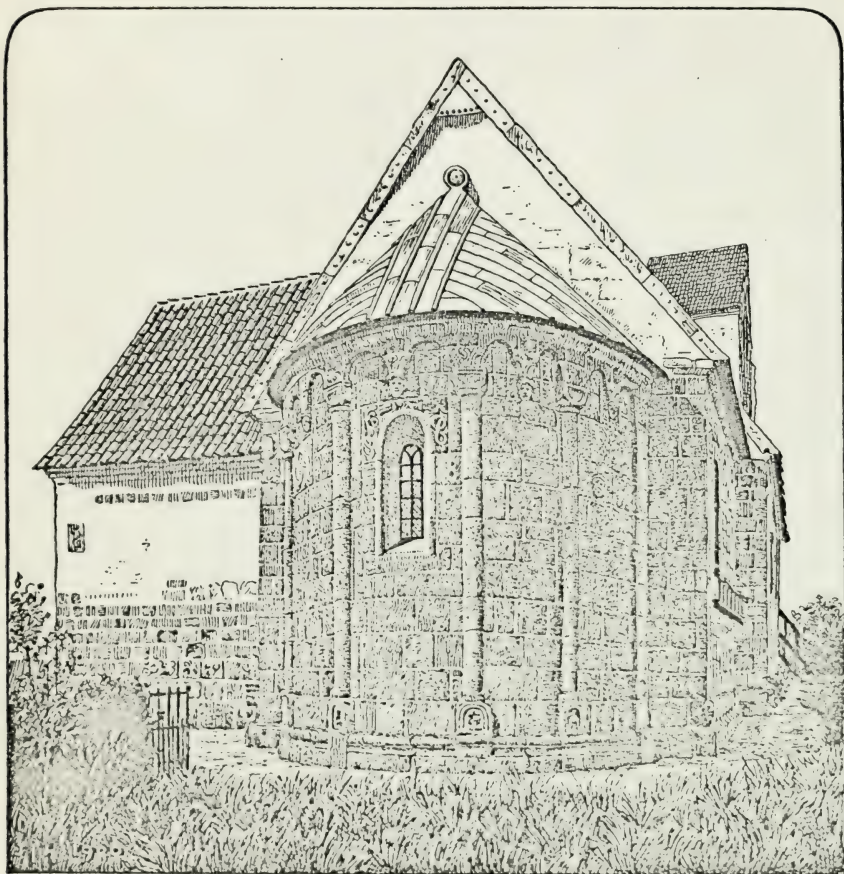
Lem Sogn omgives af Annekset Vejby, Ramsing Sogn, Limfjorden (Venø Bugt med Sønder-Lem Vig) og Lime Sogn. Kirken, mod Ø., ligger 2 Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder (Kløvenhøj, 167 F., 52 M.) ere overvejende muldede med til Dels dybt Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 3027 Td. Ld., hvoraf 1325 besaaede (deraf med Rug 224, Byg 214, Havre 515, Froavl 6, Blandsæd til Modenhed 92, Grøntf. 53, Kartoffler 64, andre Rodfr. 156), Afgræsn. 504, Høslæt, Brak, Eng m. m. 431, Have 20, Skov 37, Moser 31, Kær og Fællede 103, Heder 365, Stenmarker 132, Veje og Byggegr. 77 Td. Kreaturhold. 1898: 182 Heste, 1007 Stk. Hornkvæg (deraf 547 Køer), 780 Faar, 630 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 168 Td.; 42 Selvejergaarde med 142, 66 Huse med 26 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 731 (1801: 377, 1840: 421, 1860: 521, 1880: 654), boede i 138 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomhed, 496 af Jordbr., 5 af Gartneri, 4 Fiskeri, 107 af Industri, 1 af Handel, 53 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet *Lem Kirke* med Præstegd. og Byerne: *Nørre-Lem* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Fattiggaard (opr. 1888, Plads for 26 Lemmer), Sparekasse (opr. $\frac{20}{12}$ 1889; $\frac{31}{3}$ 1899 var Sparernes Tilgodeh. 63,543 Kr., Rentef. $4\frac{1}{2}$ pCt., Reservecf. 1819 Kr., Antal af Konti 371) og Andelsmejeri (Brodal); *Vester-Lem*; *Opperby* med Skole og Forskole; *Sønder-Lem*. Hovedgaarden *Hostrup* har 15 Td. Hrtk., 295 Td. Ld.,

hvoraf 20 Eng, 20 Mose, 15 Skov, 80 Græsningskær, Resten Ager. Andre Gaarde: *Hostrup Teglgd., Dalsgd., Ebbesgd., Brunsgd., Ravnsgd., Brogd., Kurupgd., Kæmpgd.*, m. m. *Hostrup Teglværk* (aarl. Prod.: 2 Mill. Sten).

Lem S., een Sognekommune med Annekset, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 307. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Lem Kirke.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Korsarm og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Kvadre paa profileret Sokkel. Skib og Kor have fladt Loft, Apsis Halvkuppelhvælvning. Norddøren og flere Vinduer ere bevarede (alle tilmurede). Apsis er prydet med Halvsøjler og Buer og mange arkitektoniske Enkeltheder. I Skibets, Korets og Apsis' Vægge findes mange Kvadre med figurlige Fremstillinger. Taarnet, af Granit og Mursten, har hvælvet Udderrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten, Korsarmen (vistnok opf. i 15. Aarh. efter nogle i 1900 fundne Kalkmalerier, Gravkapel fra 1588, med underjordisk Gravhvælvning; paa Gavlen: 1770) af Granit og Mursten og med spidsbuet Hvælvning og stor Rundbue ind til Skibet og Koret. Altertavle fra 1872 med et Maleri (Christus i Emaus) af Smith fra Skive. Prædikestol

fra 1868. Romansk Granitdøbefont. Paa et Stolestade Tyge Krabbes og Ingeborg Juuls Vaabener og en Indskrift, der melder, at T. Krabbe i 1588 lod Kirken „opbygge paany“, efter at den var bleven „slet afbrændt. Uden denne Mur, som stod igen“. Kirken, der var tækket med Straa, brændte ved, at en Karl skød efter Duer paa Taget.

Hostrup (Haastrup) tilhorte 1457 Fru Karen Nielsdatter Krabbe, Henrik Eriksens Efterlev., 1638 Fru Anne Lykke, men 1639 solgte Fru Birg. Brahe, Enke efter Hans Casp. v. Reibnitz, den (21 Td. H.) med Kurupgd. osv. til Jørgen Rosenkrantz til Kjeldgd., som 1646 solgte den til Mogens Høg, hvis Datter Anne Margr. H. fik den udlagt i modr. Arv, men af hendes Ægtefælle Corfitz Ulfeld købte Mogens Høg den tilbage 1648 og solgte den 1653 til Jmfr. Helle Sandberg, hvis Arvinger 1662 afhændede H. til Niels Nielsen, Borger i Skive, hvis Søn af s. Navn 1687 solgte den til sin Stiffader Mads Lauridsen; dennes Enke Dorete Poulsdatter og hendes Børn Poul og Niels Nielsen og Else Cathr. Madsdatter solgte 1703 H. (16 og 7 Td. H.) for 1300 Rd. til Chrif. Bartholin til Kaas, hvis Arvinger 1726 oplod den til deres Svoger Kapt. Peter Først for 3700 Rd. Efter hans Død 1732 blev H. købt af Etatsr. Selio Müller med Bajlungd. (11) og Gods (221 Td. H.) for 5550 Rd. Han solgte det hele 1740 for 5800 Rd. gr. C. til Peder Panderup, men Peder Pedersen P. skødede 1756 H. (16, 27 og 219 Td. H.) til Hans Hendr. Jørgensen, som atter 1761 solgte den til Malte Friis, der 1762 skødede H. med Overgd. paa Mors til Ritmester Glud til Kjærgaardsholm, hvis Dødsbo 1766 solgte H. for 14,600 Rd. til Jok. Tolstrup, som 1796 overdrog den (16, 27 og 19 Td. H.) for 11,900 Rd. til sin Søn Jørg. T. Den ejedes af denne Familie til 1855, da den gik over til Ch. Bracht (g. m. en Tolstrup), der 1881 solgte den for 130,500 Kr. til Grev Sigism. Schulin, og han solgte den 1900 for 85,500 Kr. til den nuv. Ejer, S. Kristensen Trærup. — Hovedbygningen, i to Fløje i 1 Stokv., er opf. af Peder Panderup og restaur. 1881 af Schulin.

Abildgaarde bleve 1492 af Fru Gyde Ibsdatter af Bigum solgte til Bisp Niels Glob af Vib., men ejedes 1494 af Niels Roed.

Paa Marken mellem Nørre- og Vester Lem har der ifl. D. Atl. (IV S. 734) staaet et Kapel, af hvis hugne Sten en Del skal være brugt til Bustrups Bygning. Nu er der intet Spor tilbage. Der ligger nu et Hus, „Kapelhuset“. En hellig Kilde, der var ved Kapellet, er nu Husets Brønd; den besøgte længe efter Kapellets Nedlæggelse.

Ved Præstegaarden er Gravhøjen *Hvilshøj* fredlyst.

Vejby Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Lem, omgives af dette, Ramsing, Rødding og Lime Sogne. Kirken, mod S. Ø., ligger 1³/₄ Mil V. N. V. for Skive. De noget bakkede Jorder ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1199 Td. Ld., hvoraf 514 besaaede (deraf med Rug 88, Byg 84, Havre 197, Blandsæd til Modenhed 35, Grøntf. 20, Kartoffler 20, andre Rodfrugter 70), Afgræsn. 188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 11, Moser 71, Kær og Fællede 63, Heder 30, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 63 Heste, 406 Stkr. Hornkv. (deraf 201 Køer), 384 Faar, 291 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 71 Td.; 16 Selvejergaarde med 58, 29 Huse med 13 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 260 (1801: 125, 1840: 163, 1860: 191, 1880: 228), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomhed, 181 af Jordbrug, 39 af Industri, 8 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vejby* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1898) med privat Pogeskole. *Betryk*, Gde. og Huse. Gaarde: *Gundesgd.*, *Roesdal*, *Vejbyvad*.

Vejby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 308. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit, med tilhugne Hjørnekvadre, paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede). Taarnet, af raa Granit og Mursten, har et tidligere hvælv. Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenuset, fra nyere Tid, er af Mursten. Hele Kirken har fladt Loft. Alterbillede fra 1866 (Christus) af Jæger i Viborg. Romansk Granitdøbefont.

Vejbyvad ejedes 1650 af Erik Krabbe.

Lime Sogn omgives af Rødning, Vejby og Lem Sogne samt Limfjorden (Venø Bugt og Kaas Bredn.). Det vestl. Punkt kaldes *Kaashoved*. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 $\frac{1}{2}$ Mil V. N. V. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede; mod S. findes Lerbakker; en Del Hede mod N. V. Mod N. V. ligger den omtr. 100 Td. Ld. store *Kaas Sø* og den forkrøblede Egeskov Kaas Skov.

Fladeindholdet 1896: 4391 Td. Ld., hvoraf 1563 besaaede (deraf med Rug 277, Byg 195, Havre 641, Bælgsæd 3, Blandsæd til Modenh. 199, Grøntf. 25, Kartofler 68, andre Rodfr. 149), Afgræsn. 729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 747, Have 23, Skov 197, Moser 21, Kær og Fælleder 211, Heder 654, Stenmarker 34, Veje og Byggegr. 112, Vandareal m. m. 100 Td. Kreaturhold 1898: 220 Heste, 976 Stkr. Hornkv. (deraf 519 Køer), 1415 Faar, 651 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 168 Td.; 40 Selvejergaarde med 141, 59 Huse med 27 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 772 (1801: 325, 1840: 445, 1860: 477, 1880: 656), boede i 137 Gaarde og Huse; Erhv.: 18 levede af immat. Virksomh., 548 af Jordbrug, 50 af Fiskeri, 75 af Industri, 11 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirksomh., 30 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne:

Lime med Kirke, Missionshus (opført 1889) og Skole; *Aalbæk* med Præstegaard og Skole; *Smedemark*; *Vadum*; *Sønderhede*. *Vester-* og *Øster-Hærup*, Gaarde. *Nørrehedemark*, Huse. Hovedgaarden *Kaas* har 26 Td. Hrtk., 1016 Td. Ld., hvoraf 87 Eng, 145 Skov, 130 Mose og Oredrev, 266 Hede, Resten Ager; 3 $\frac{1}{2}$

Døbefont i Lime Kirke.

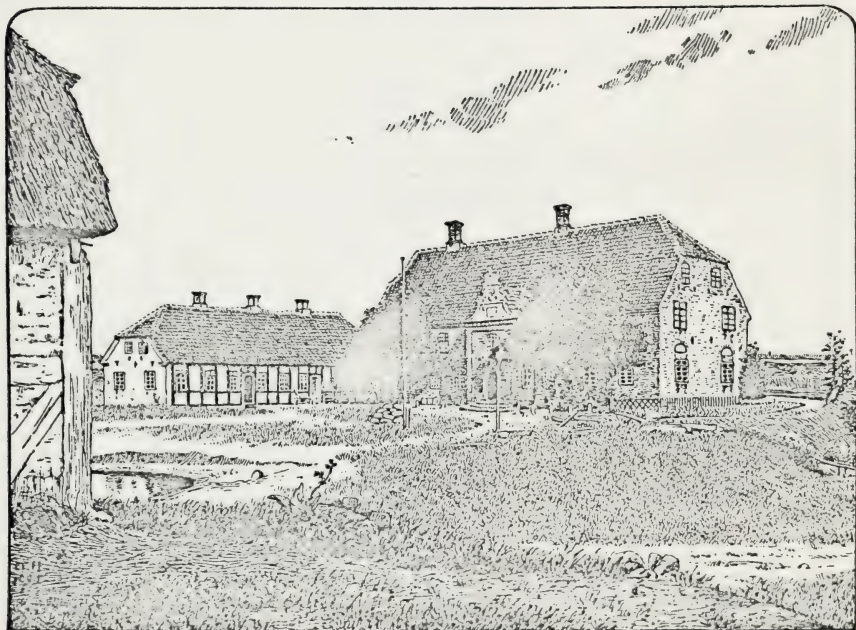
Td. Hrtk. Fæstegods. Andre Gaarde: *Nørrehede*, *Sindingde.*, *Vandborg*, *Bavnsgd.*, *Trærup*.

Lime S., en egen Sognekommune, hører under Sallinglands Hrd.'s Jurisdiktion (Skive), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Ringkjøbing Amts 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 306. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kaas.

Den anselige og mærkelige *Kirke*, indviet til St. Vincentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Forhal mod V. med Taarn og Vaabehus mod S. Skib, af raa Granit. Kor med Apsis og Forhal, af Granitkvadre, ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant, under Forhallen Dobbeltsoffel. Apsis er smykket med Lisener; men ejendommeligst er Forhallen, hvis særlig tykke Mure maaske have været bestemte til at bære et oprindl. Taarn; fra Forhallen, hvis Ydermure smykkes af Pilastre og Rundbuefriser med Mandehoveder, fører en stor Rundbue mod Ø. ind til et i sin Tid værende smalt Rum, fra hvilket atter to Rundbuer, som i Midten hvilede paa en Pille, førte ind til Skibet; det smalle Rum har maaske baaret et Galleri. Enkelte

oprindl. Vinduer (et i Korrundingen bruges endnu), Korbuen og begge Døre samt en Dor paa Korets Sydside ere bevarede; den rigt udsmykkede Norddor og Døren i Koret, med mærkelig Ornamentik, ere tilmurede. Skibet har højt Bjælkeloft, Koret og Forhallen senere indbygg. Hvælvinger. Paa Korets udv. Hjørner sidde to stærkt fremspringende Dyrefigurer af Sten. De senere Tilbygninger, Vaabehuset (tidligere Gravkapel; paa Nordsiden af Kirken har der været et i 18. Aarh. nedbrudt Vaabehus), vistnok fra Middelalderens Slutn., og Taarnet, der er bygget over Forhallen, ere af røde Mursten; det sidste har rigt udsmykket Nordgavl; paa Nordgavlen staar: 1789. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Sjælden romansk Granitdøbefont med figurlige Fremstillinger.

Kaas er Stamsædet for Adesslægten af s. Navn. Paa Erik Glippings Tid nævnes Jens Nielsen af K., der endnu levede 1320. 1408 nævnes Jens Kaas til K., og hvis Datter Gaarden kom til Thomes Jensen og med deres Datter igen til Christen Hvas 1492. I Skipper Klements Fejde blev K., der da tilhørte Jens Hvas (se om ham S. 581), nedbrændt. Jens Hvas' Søn Christen H. døde ugift 1565, hvorefter

Kaas.

K. tilfaldt hans Farsøsterdatter Inger Gundesdatter, Mikkell Nielsens Efterlev., hvis Søn Jens Hvas arvede den († 1602). Sønnen Chrf. H. solgte 1630 K. til Niels Krag, † 1650, efter hvem den kom til Sønnen Oberst Mogens K., † 1676, og dennes Søner Niels, Otte, Arent og Mogens K., hvilke 1694 solgte den til Etatsr. Chrf. Bartholin, † 1714; hans Enke Mariane Grove døde 1733, og Sønnen Konferensr. B. solgte 1745 K. for 12,200 Rd. D. C. til Assessor Jens de Hofman, † 1785. Han oplod den (28, 69 og 211 Td. H.) 1769 for 24,000 Rd. til sin Svigersøn, Assessor Matth. Vandborg, † 1796, hvorefter K. blev solgt for 57,700 Rd. til Raadmand Wissing, Forpagter Herschend og Prokurator Roedsted, der 1798 solgte den (28, 14 og 2 Td. H.) for 16,500 Rd. til Vandborgs Svigersøn Erh. Colding, † 1836. Hans Søn H. C. overtog den for 24,000 Rd.; efter hans Død gik den 1879 over til Søstersønnen, den nuv. Ejer, E. C. Kallerup. — Hovedbygningen, tæt ved Limfjorden, er opf. 1635 af Niels Krag (Aarst. og hans og Hustrus Vaaben staa over Indgangen) af røde Sten i to Stokv. med hvælvede Kældere; paa det nordøstl. Hjørne skal have staaet et Taarn, hvoraf Muren endnu bærer Spor; ved Aar 1700 blev den „moderniseret“; 1879 restaureredes den saa vidt mulig i gml. Stil; Stuerne have Bjælkelofter; i Salen et Oliemaleri, efter Sigende af Fru Hofman. Bygningen skal

være opf. paa s. Sted, hvor den efter Grevens Fejde byggedes. Før den Tid laa Gaarden noget østligere i Haven, hvor den nuv. Ejer har ladet Grunden undersøge og fundet tykt Murværk paa Granitfundament; en Del af de tilhugne Granitkvadre findes i den nuv. Bygning. Der er Rester af Grave. Ladegaarden er af Egebindingsværk fra 18. Aarh.

I D. Atl. (IV S. 737) omtales en Gaard tæt ved Kirken, *Linegaard*, som da var Bondegaard, men tidligere skal have været en anselig Bygning, maaske en Lyst- eller Avlsgaard for de viborgske Kanniker. Lime Kirke underlagdes 1176 Domkapitlet.

Ved Aalbæk er der fredlyst 2, ved Kaas 16 Gravhøje.

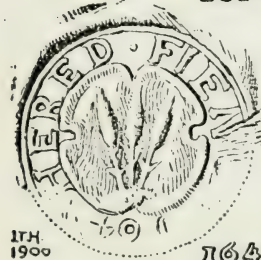
Fjends Herred.

Sogne:

Højslev, S. 646. — Dommerby, S. 648. — Lundø, S. 648. — Ørlevkloster, S. 649. — Ørum, S. 651. — Taarup, S. 652. — Kvols, S. 654. — Borris, S. 655. — Kobberup, S. 655. — Feldingbjærg, S. 657. — Gammelstrup, S. 657. — Davbjerg, S. 658. — Mønsted, S. 659. — Smøllerup, S. 661. — Vridsted, S. 661. — Fly, S. 662. — Vrove, S. 663. — Resen, S. 664. — (Frederiks Sogn, S. 664).

1610

1790

1790

Fjends Herred, det største i Amtet, begrænses mod N. V. og V. af Hindborg Herred og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa, mod Øst af Lysgaard og Nørlyng Herreder, fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Fiskbæk Aa, mod N. af Limfjorden (Lovns Bredn.), i hvilken det skyder ud som en Halvø mellem Hjarbæk- og Skive Fjord. Udstrækningen fra N. til S. er omtr. 5 Mil, fra Ø. til V. er den største Bredde $2\frac{1}{2}$ Mil. De mod N. højtliggende og bakkede Jorder — højeste Punkt Davbjerg Daas, 227 F., 70 M. — skraane jævnt ned mod V. til Skive Aa; mod S. strækker Alheden sig ind i Herredet, og fra den gaa mod N. flere af Marker og Enge afbrudte Hedestrækninger. Jorderne ere gennemgaaende

sandede, mere eller mindre muldede. Det er fattigt paa Skov (i alt 1611 Td. Ld.). Af Aaløbene mærkes Jordbro Aa til Limfjorden. Det horer til Amtets ufrugtbarste Herreder (ifl. Matr. gnmstl. 41 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Flade indholdet 78,351 Td. Ld. ($7,85 \square$ Mil, $432,2 \square$ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskuldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1857 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1890: 9350 (1801: 4268, 1840: 5679, 1860: 6607, 1880: 8444). I gejstl. Henseende danner det et

eget Provsti, i verdsl. Hens. hører det under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 2. Forligskr. (Højslev, Dommerby, Lundø, Ørslevkl., Ørum, Kobberup, Vridsted, Fly og Vrove) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Fjends Hrd., i Vald. Jrdb. *Fyallanshæreth*, senere *Fialands-* og *Fielntzh.*, hørte i Middelalderen til Sallingsyssel (maaske senere til Ommersyssel), derpaa til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt, se videre S. 558.

Der er talt omtr. 1450 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 10 Jættestuer og Dysser, 2 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men henved $\frac{2}{3}$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 92 fredlyste. De ere temmelig jævnt fordelte; flest kendes fra Sognene Kobberup (omtr. 200), Davbjerg (130), Resen (120), Mønsted (100), Ørslevkl., Feldingbjerg og Taarup (hvert 95) og Fly og Vrove (hvert 90); i Lundø er der slet ingen.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i F. Hrd., af S. Müller og E. Schiødt, 1886.

Højslev Sogn omgives af Annekserne Dommerby og Lundø Sogne, Limfjorden (Skive Fjord), Ørslevkloster, Ørum og Kobberup Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger henved 1 Mil Ø. N. Ø. for Skive. De mod N. Ø. noget bakkede, ellers temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede, med en Del Mosestrækninger. Gennem den sydvestl. Del gaa Landevejen fra Viborg til Skive og fra Skive til Virksund samt den jydskse Tværbane.

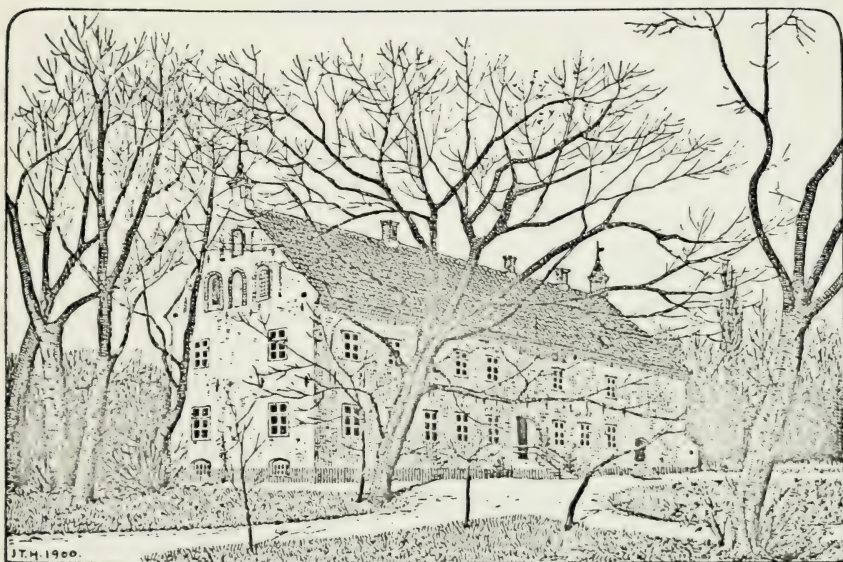
Fladeindholdet 1896: 6109 Td. Ld., hvoraf 1948 besaaede (deraf med Rug 566, Byg 288, Havre 754, Boghvede 8, Spergel 14, Frøavl 8, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 72, Kartofler 135, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1527, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1196, Have 65, Skov 29, Moser 172, Kær og Fælleder 483, Heder 549, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 120, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 346 Heste, 1376 Stkr. Hornkvæg (deraf 637 Køer), 1900 Faar og 522 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 224 Td.; 62 Selvejergaarde med 184, 100 Huse med 40 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1112 (1801: 491, 1840: 688, 1860: 800, 1880: 952), boede i 202 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 671 af Jordbr., 19 af Fiskeri, 176 af Industri, 17 af Handel, 10 af Skibsfart, 105 af forsk. Dagjervirks., 51 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Højslev* (i Vald. Jrdb. Høghæslef) med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole samt Mølle; *Staarup* med Skole; *Svenstrup*; *Sejstrup*; *Halskov*; *Vinkel* med Skole og Mølle; *Østerris*, ved Landevejen, med *Højslev Jærnbane*station med Telegraf- og Telefonst. samt Gæstgiveri og Andelsmejeri. *Degnsgaarde*, *Majgde.*, *Bruddal*, Gde., *Skovsgaarde* med Teglværk, *Vinkelplet*, Gd. og Huse; *Pothuse*. Hovedgaarden *Staarupgaard* har 22 Td. Hrtk., 550 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 150 Hede, Resten Ager; ved Gaarden en Tørvefabrik (aarl. Prod.: 4 à 5 Mill. Tørv). *Baadsgaard* har $18\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 361 Td. Ld., hvoraf 171 Eng og Kær, 6 Skov, 20 Hede, Resten Ager.

Højslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 159. Lægd. Kirken tilhører Sognets Beboere og Ejeren af Staarupgd.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. samt Kapel og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant; flere oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nord. tilmuret), Syddøren har 2 Halvsøjler og Tympanon. I den senere Middelalder er tilføjet Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum (tidligere Gravkapel) og Spidsbue ind til Skibet; Vaabenhuset og det hvælvede Kapel, opf. til Begravelse for Bjørn Kaas til Staarupgd., ere begge af Granit og Mursten. Skib og Kor have Bjælkeloft, Apsis Halvkuppelhvælv. Altertavle i Barokstil fra 1690, restaur. 1893, med et Maleri (Christus i Getsemane) af A. Dorph. Malmstager fra den senere Middelalder. Prædikestol fra 1585. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Mandehoveder. I Vaabenhuset er indsat en Ligsten med Kors og Indskr. i Majuskler, fra den tidligere Middelalder (se *Løffler*, Gravst. S. 20 og Pl. II). I Kapellet pragtfuld Ligsten over Bjørn Kaas, † 1581, og Hustru Christence Nielsdatter Rotfeld, † 1601, med Portrætfigurer, samt en Gravplade af Træ fra 1591 over Præsten Søren Ibsen, † 1585. Klokker, med Indskr. i Minuskler, er fra den senere Middelalder.

Staarupgaard (Starupgd.) ejedes 1397 og 1403 af Hr. Jep Lagesen Saltensee,

Staarupgaard.

saa af Sonnen Lage Jepsen og Fru Ide Juell; deres Datter Edel bragte den til Jens Nielsen Kaas, † 1489; derpaa fulgte Sonnen Niels K., † 1535, Sonnen Rigsraad Bjørn K., der 1564 af Fr. II fik Birkeret for S., † 1581, Sønnen Niels K., † 1597, dennes Svigersøn Albert Rostrup, der 1615 skrev sig til S., men synes at have afhændet den til sin Broder Gunde R., som 1637 pantsatte den til Hr. Hans Lindenov, men endnu 1648 skrev sig til S.; derefter Hans Juul til Meilgd. (en Datterdatter søn af den ældre Niels Kaas), som 1682 solgte den (48 Td. H.) til sin Svigersøn Henrik Friis, derpaa dennes Datter Elisab. F., † 1745, hvis Søster Lisbeth F., Priorinde ved Roskilde adl. Jomfrukl., 1747 solgte S. (39, 71 og 270 Td. H.) til Kmhr. F. Berregaard, † 1757, hans Enke Fred. Henr. Grevinde Bünau (da g. m. David Vicomte af Stormonte) solgte 1760 S. med Orslevkl. og Strandet for 58,000 Rd. til Borgmester Jakob Lerche, som 1763 solgte S. for 21,500 Rd. til Hans Hendr. Jørgensen, der 1768 afhændede den til Major Hans Moldrup, som 1782 afhændede S. til I. D. Grev Trampe, af hvis Bo den 1786 blev købt for 32,100 Rd. af C. Kondrup, der 1794 solgte den for 39,000 Rd. til Bage Lihme, som 1804 afhændede den (31, 71 og 4 Td. H.) for 32,850 Rd. til Christen Friis, † 1809. Hans Enke ægtede M. Sommer, som 1822 solgte S. til M. Revsgaard, der 1830 afhændede den til Kammerr. F. V.

Bering. Han oparbejdede Gaarden og solgte den 1855 til Stiftamtmand, Kmhr. L. P. Bretton († 1880), fra hvem den gik over til Hypotekforeningen, der 1870 solgte den for 72,000 Rd. til L. Madsen. Derefter købtes den 1878 af Kmhr. G. V. Kaas til Nedergd., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, nær ved Skive Fjord, er ligesom Ladebygningerne omgivet af de gamle Grave (uden om Gravene er der Spor af Voldene) og er opf. eller ombygget af ovenn. Bjørn Kaas i 16. Aarh. af Grundmur i to Stokv. med hvælvede Kældere og med to Taarne, hvilke nedreves af Bering.

Baadsgaard (17 Td. H.) blev 1763 af Jak. Lerche til Ørslevkl. solgt til Gartner Fr. Lund, som 1773 solgte den for 2000 Rd. til Hans Henr. Jørgensen til Ørslevkl. 1790 blev den med Deinsgd. (8 Td. H.) og Majgd. (17) af Eggert Nandrup tilskødet Sønnen Jørgen Chr. N. for 8096 Rd. Nu ejes den af et Selskab.

En Nicolaus de *Hogestøf* nævnes 1346. — 1437 nævnes *Halskovgaard*, der havde tilhørt en Fru Ane, hendes Søn Niels Ovesen og dennes Søster Maye Ovesdatter, 1699 ejedes den af Fred. Chr. Høg. — *Majgaard* eller *Madegaard* ejedes 1492—96 af Las Bratze, en Ætling af Saltenseerne paa Staarupgd. — *Svenstrup* og *Holme-gaard* m. m. Gods i Højslev Sogn bleve 1409 af Roggiel Puge og hans Hustru Sophie Nielsdatter af Elkjær skødede til Bispen i Viborg. — *Skrattegaard* i Østerris solgtes 1432 af Jens Frøst til St. Hans Kloster i Viborg.

Ved Bruddal er der fredlyst 1, ved Toftgaard 7 Gravhøje.

Dommerby Sogn, Anneks til Højslev, omgives af dette og Kobberup Sogn samt Hindborg Hrd. (Skive Landsogn) og Skive Fjord. Kirken, mod N., ligger $\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Skive. De noget bakkede Jorder ere sandmuldede med en Del Hede. En Del af den udtørrede *Tastum-* eller *Dommerby Sø* hører til Sognet (se S. 655). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Skive og den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2296 Td. Ld., hvoraf 613 besaaede (deraf med Rug 142, Byg 96, Havre 298, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 11, Kartofler 33, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 662, Høslæt, Brak, Eng m. m. 502, Have 10, Skov 2, Moser 4, Kær og Fælleder 97, Heder m. m. 362, Veje og Byggegr. 22, Vandareal m. m. 22 Td. Kreaturhold 1898: 62 Heste, 338 Stk. Hornkv. (deraf 153 Køer), 644 Faar, 175 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 67 Td.; 22 Selvejergaarde med 59, 20 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 275 (1801: 134, 1840: 173, 1860: 167, 1880: 259), boede i 48 Gaarde og Huse; Erhverv: 17 levede af immat. Virksomhed, 215 af Jordbr., 26 af Industri, 5 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Dommerby* (1462: Dumgerby, 1463-67: Dunningerby) ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle. *Jegstrup*, Gde. og Huse. *Dalsgaarde* med Teglværk: *Holmgaarde*.

Dommerby S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 160. Lægd. Kirken tilhører største Delen af Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis og et senere tilbygget Vaabenhus mod N. Kirken er opf. af Mursten med fladt Loft, Apsis har Halvkuppelhvælv. Den runde Korbue er vistnok oprindl. Navnlig Sydsiden er restaur. 1880. Altertavle fra 1858 med et Maleri. Prædikestol fra 1751. Granitdøbefont.

Poul Nielsen i *Dalsgaard* nævnes 1467.

I Dommerby Hede er der fredlyst en Gruppe af 22 Gravhøje.

Lundø Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Højslev, omgives mod Land af dette og Ørslevkl. Sogn og skyder i øvrigt ud i Limfjorden mellem Baadsgaard Vig og Lovns Bredn. som en smalt tillobende Halvø, der ender i Jelse Odde. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. Ø. for Skive. De lavtliggende, jævne Jorder ere til Dels sandmuldede. Eng-

strækningen mellem den tidligere Ø og det øvrige Land er ved Dæmning sikret mod Oversvømmelse. Til Sognet hører den lille Holm *Termø*.

Fladeindholdet 1896: 975 Td. Ld., hvoraf 286 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 39, Havre 104, Spergel 5, Grøntf. 5, Kartofler 15), Afgræsning 224, Høslæt, Brak, Eng m. m. 259, Have 5, Kær og Fælleder 71, Heder 88, Flyvesand og Stenmarker 22, Veje og Byggegr. 16, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 35 Heste, 167 Stk. Hornkv. (deraf 104 Køer), 390 Faar, 90 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 26 Td.; 12 Selvejergaarde med 20, 19 Huse med 6 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 201 (1801: 122, 1840: 164, 1860: 159, 1880: 192), boede i 39 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomhed, 111 af Jordbr., 29 af Fiskeri, 39 af Industri, 12 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lundø* (i Vald. Jrdb. Lognø og Longhø) med Kirke, Skole og Mølle.

Lundø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 158. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere opf. i Overgangsstil, væsentlig af raa Granit og med Bjælkeloft. Den lille spidsbuede Korbue er mulig oprindl.; den bevarede Norddør har Spidsbue. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, væsentlig af Mursten, med hvælvet Uenderrum og Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle med Fløje fra kat. Tid. Forgylt og malet Prædikestol fra 1890. Granitdøbefont. Et sjældent Krucifiks af forgylt Kobber fra Middelalderen og et Lavatorium i Løveform ere nu i Nationalmus.

Ørslevkloster Sogn omgives af Annekset Ørum, Højslev og Lundø Sogne og Limfjorden (Lovns Bredn., Virksund og Hjarbæk Fjord). Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Skive og $2\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Viborg. De mod V. noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels sandede, dels sandmuldede og lerblandede, med en Del Hede. Mod Ø. *Ørslevkloster Sø*, omtr. 73 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Virksund til Skive og Viborg.

Fladeindholdet 1896: 5970 Td. Ld., hvoraf 1830 besaaede (deraf med Rug 480, Byg 265, Havre 718, Boghvede 15, Spergel 4, Blandsæd til Modenhed 45, Grøntf. 100, Kartofler 132, andre Rodfr. 71), Afgræsn. 1394, Høslæt, Brak, Eng m. m. 942, Have 30, Skov 70, Moser 10, Kær og Fælleder 296, Heder 1161, Flyvesand m. m. 35, Veje og Byggegr. 122, Vandareal m. m. 78 Td. Kreaturhold 1898: 239 Heste, 982 Stk. Hornkvæg (deraf 573 Køer), 2136 Faar, 562 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 196 Td.; 62 Selvejergaarde med 171, 66 Huse med 25 Td. Hrtk. og 52 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 942 (1801: 439, 1840: 700, 1860: 757, 1880: 832), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 502 af Jordbr., 6 af Gartneri, 131 af Fiskeri, 66 af Industri, 17 af Handel, 6 af Skibsfart, 106 af forsk. Daglejervirks., 59 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

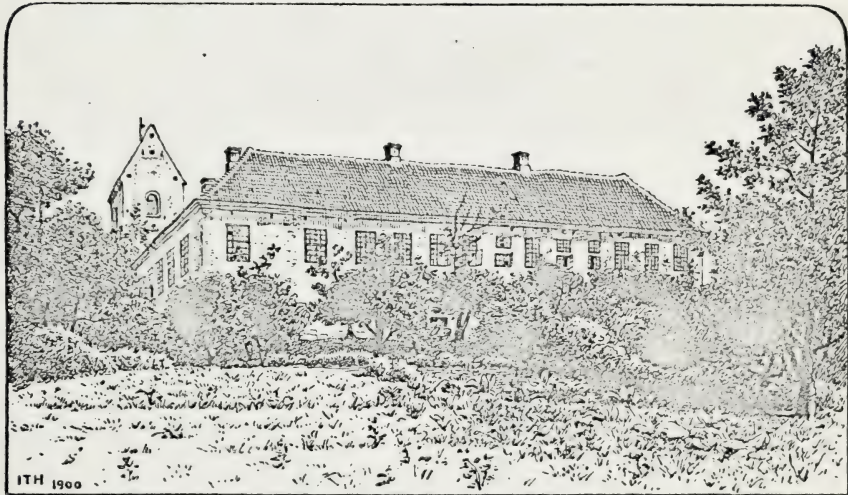
I Sognet *Ørslevkloster Kirke*, en Fløj af Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Lund* med Skole og Friskole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bødstrup*; *Hejlskov* med Præstegd.; *Hald* (1314 og 1319: Haal) med Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1900), Andelsmejeri, Mølle, Købmandshdl., Kro og Telefonst. Hovedgaarden *Ørslevkloster* har $35\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 850 Td. Ld., hvoraf 480 Ager, 65 Eng, 40 Skov, Resten Hede og Kær. *Lerkenborg* (fordum Lejgaard), Gd. (omtr. 7 Td. Hrtk.). *Virksund Færgeshus* med Overfart til Virksund Færgegaard.

Ørslevkl. S., en egen Sognekommune, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings-

og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 157. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ørlevkl.

Kirken, der har udgjort den nordl. Fløj af Ørlev Klosterbygninger, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus og Kapel mod N. Skib, Kor og Apsis, alle med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, udv. af Granitkvadre, indv. af raa Granit, paa Sokkel med Skraakant; Koret har før været hvælvet; Apsis er senere forhøjet med Mursten og har vistnok samtidig mistet sin Halvkuppelhvælv. Nogle oprindl. Vinduer skimtes; Norddøren er bevaret. Den halvrunde Korbue, af Mursten, er ombygget. Paa Korets Sydside har før en Dør ført ud til Klostergaarden. De senere Tilbygninger ere væsentlig af Mursten; Taarnrummet er hvælvet. Udskaaren Altertavle i Renæssancestil, restaur. 1736. Prædikestol fra 1740. Romansk Granitdøbefont. I Koret et Epitafium og Ligsten over Fribytterer Mogens Heinesen, henrettet 1589 og efter Dommens Tilbagekaldelse 1590 begravet her. To Jærngitterporte føre ind til det for Familien Berregaard indrettede Gravkapel; men bag ved Gitterportene er Indgangen tilmuret, da Kapellets Hvælving styrtede ned 1835 og ødelagde Kisterne, der vare af graa Marmor.

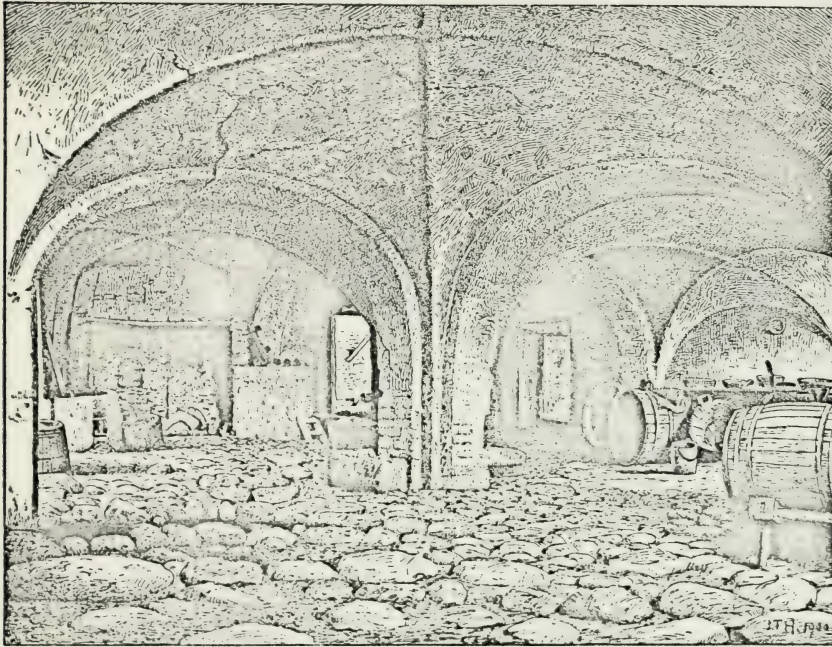
Ørlev Kloster (1268: Høsteløf, 1275, 1472 og 1496: Østerløf) er grundlagt i den

Ørlevkloster, set fra Haven.

tidligere Middelalder (nævnt første Gang 1268) for Nonner formentlig af Benediktinerordenen. Det styredes af en Priorsse samt en Prior, der udnævntes eller hvis Valg i alt Fald stadfæstedes af Viborgbisperne indtil paa Chr. I's Tid, da Nonnerne fik Brev om, at ingen Prior kunde paatvinges dem mod deres Vilje (et Forhold, der paa Reformationstiden gav Anl. til Strid med Viborg Bispestol). Klosteret har sikkert ejet en Del Jordegods, og det havde sit eget Birk; 1472 fik det af Morten Jepsen (Seefeld) noget Gods mod at afholde Sjølemesser for ham og Familie. 1528 fik Skriveren paa Skanderborg Slot Hr. Svend Mogensen kgl. Stadfæstelse paa at være Prior paa Livstid for Klosteret. Ved Reform, kom det under Kronen og bortforleenedes til adelige, men Nonnerne fik Lov at blive boende (de nævnes endnu i et Lensbrev fra 1571). Det blev 1584 af Fr. II mageskiftet til Hans Lindenov, † 1610, saa dennes Søn. Hans L., † 1620, hans Søn Anders L., derefter Hr. Hans L., † 1642, dennes Datter Christence L. († 1681), der 1664 testamenterede Ø. til sin Datterdatter Sophie Amalie Friis, g. m. Generallieutn. Joh. Rantzau († 1708); deres Datter Christence Lindenov R. bragte Ø. til sin Mand Generallieutn. Grev Chr. Fr. Levetzau til Restrup, der 1719 solgte Ø. med Tiender og Strandet med tilligg. Gods (27, 20, 19 og 443 Td. H.) til Major, senere Etatsr. og Landsdommer Iver Nic. Schested til Noragergd., der 1724 solgte Ø. til Oberstlieutn. Fr. Berregaard

(† 1724), hvis Enke Fru Marie Lassen derefter ejede den († 1749), dernæst Sønnen Kmhr. Fr. B. († 1757) og dennes Enke Fr. Henr. Grevinde Büнау, under hvilke Ejere Ø. var forenet med Staarupgd. og Strandet, med 9 Kirker og over 700 Td. H. Bøndergods. Grevinde Büнау solgte 1760 Ø. med Tiender, Strandet med Gods og Staarupgd. (27, 43, 19 $\frac{1}{2}$, 17 og 451 Td. H.) til Jak. Lerche, som 1768 afhændede Gaard og Gods (27, 42 og 315 Td. H.) og Strandet (27, 20 og 298 Td. H.) for 44,000 Rd. til Mikkel Ditl. Bering; 1794 købte Kammerr. M. P. Richter Ø. med Kirken og 288 Td. H. Bøndergods for 53,000 Rd. D. C. og solgte største Delen af Godset til Bønderne (i 1804 alene 232 Td. H.). Hans Enke Elisab. Halchus Hofman solgte 1828 Ø. Hovedgd. med Sognets Konge- og Kirketiende for 15,000 Rd. til Svigersønnen Justitsr. H. I. R. de Fønss, efter hvis Død 1859 Gaarden ejedes af Enken, † 1874, og derefter af Sønnen Fr. de F. († 1878) og Svigersønnen A. Herskind, der nu er Eneejer. — Hovedbygningen bestaar af 3 Fløje af røde Munkesten (overkalkede) i 1 Stokv.

Kælder under Ørslevkloster.

med hvælvede Kældere under Sydflojen og den sydl. Ende af Øst- og Vestflojen (2 Rækker Krydshvælv. under Sydf.). de 1 $\frac{1}{2}$ –2 Al. tykke Ydermure ere for en stor Del fra Klostertiden, ligesom Kældrene; Kirken udgør den 4., nordl. Fløj. Gaarden blev ombygget af ovenn. Joh. Rantzau i Beg. af 18. Aarh.; Østflojen er nu Stuehuset; i flere af Værelserne findes Loftsmalerier. Ladebygningerne, dels af Grundmur, dels af Bindingsværk (efter en Brand 1749 bleve de genopbyggede 1750-53), ligge N. Ø. for Borggaarden.

Ørum Sogn, Anneks til Ørslevkl., omgives af dette, Hojslev, Kobberup, Feldingbjærg og Taarup Sogne samt Limfjorden (Hjarbæk Fjord). Kirken, mod N. Ø., ligger 1 $\frac{3}{4}$ Mil Ø. for Skive og 2 $\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Viborg. De mod V. noget højtliggende, bakkede Jorder ere for en Del sandmuldede, med en Del Hede. Paa Østgrænsen løber Jordbro Aa. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Skive, gennem den nordl. Del Landevejen fra Vib. til Virksund.

Fladeindholdet 1896: 2814 Td. Ld., hvoraf 803 besaaede (deraf med Rug 232, Byg 107, Havre 331, Boghvede 8, Spergel 8, Blands. til Modenh. 26, Grøntf. 11, Kartofler 56, andre Rodfr. 23), Afgræsn. 674, Høslæt, Brak, Eng m. m. 406, Have 18, Skov 16, Moser 27, Kær og Fælleder 152, Hegn 11, Høder 675, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 444 Stk. Hornkvæg (deraf 238 Køer), 847 Faar, 289 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 68 Td.; 28 Selvejrgaarde med 60, 31 Huse med 8 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 391 (1801: 191, 1840: 253, 1860: 266, 1880: 334), boede i 69 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbr., 39 af Industri, 9 af Handel, 16 af Daglejervirksomh., 40 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ørum* (Nørre- og Sønder-Ø.) med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1883). Hovedgaarden *Strandet* ($7\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 185 Td. Ld.). Gaarden *Lille-Strandet*, *Ørumgd.*, *Dront Møllegd.* *Strandemølle*.

Ørum S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 157. Lægd. Kirken tilhører to Gaardmænd uden for Sognet.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (paa Koret ere de til Dels omsatte 1892). Flere Vinduer og de to Døre (Nordd. tilmuret) ere bevarede. Det i den senere Middelalder tilføjede Taarn, med Spidsbue ind til Skibet, er af Granit og Mursten; Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1894 (Arkitekt: Winholt) i Stedet for et ældre. Under Koret har været Begravelse for Strandets Ejere. Altertavle (restaur. 1899) og Prædikestol, begge i Renæssancestil, ere skænkede af Mogens Juel. Granitdøbefont. Paa nogle Stolestader staa 1593 og E. Vestenis og Sophie Becks fædr. og mødr. Vaabener; paa et staa: D. W. S. A. H. G. og et Billede af Hans Juel, paa et andet M. G. K. M. J. H. og et malet Drengenhoved; i øvrigt have Stolestaderne ejendommelige Malerier i Rokokostil (restaur. 1897).

Strandet tilhørte 1527 Fru Ingeborg Eriksdatter Fasti, derefter Landsdommer i Jyll. Palle Juel, † 1589, Mogens Kruse 1624, hvis Enke Dorte Vesteni 1625 skænkede en Fjerdepart i S. til Jmfr. Anne Vesteni, som endnu 1636 skrev sig hertil, skønt Fru Dorte 1626 havde givet Iver Prip Skøde paa halve S. Selv har denne formodentlig ejet en Fjerdepart, thi 1627 bortbyttede han $\frac{3}{4}$ af S. til Claus Kaas mod Øland. Den nye Ejer solgte 1630 S. til Hans Lindenov, † 1642, hvis Datter Christence, Claus Sehesteds, 1664 testamenterede den og Ørslevkl. til sin Datterdatter Sophie Amalie Friis. Disse Gaarde vare saa forenede til 1777, da H. H. Jørgensen († 1788) solgte Ørslevkl. Enken Regina Christiane Lerche ægtede Forfatteren Anton Frantz Just († 1829), som 1796 solgte S. (20, 8 og 10 Td. H.) for 10,100 Rd. til M. P. Richter til Ørslevkl., der straks solgte Hovedparcellen (10 Td. H.) for 6800 Rd. til Niels Severin Fogh, der 1801 solgte den for 5000 Rd. til Kmhr. inde Birg. Sophie Elisab. Sehested, † 1841, hvis Bo 1843 solgte den til Student Frands v. Bülow, fra hvem den 1857 solgtes til V. Bering, † 1894, hvis Enke 1899 solgte den til den nuv. Ejer M. Knudsen. Hovedbygningen, over hvis Indgang der staa 1794, bestaar af en grundmuret Hovedfløj i 2 Stokv. med 2 lavere Tilbygninger af Bindingsværk.

Mod S. i Sognet findes en rundagtig lille Holm, *Tralsborg*, hvor der efter Sagnet skal have ligget en Borg.

Ved Sønder-Ørum er der fredlyst 2 Gravhøje.

Ørum var tidligere et eget Pastorat med Borris og Gammelstrup til Annekser; 1825 blev det Anneks til Ørslevkl.

Taarup Sogn omgives af Annekset Kvols, Nørlyng Hrd. (Rømlund S.), det andet Anneks Borris, Gammelstrup, Feldingbjerg og Ørum Sogne samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 Mil Ø. S. Ø for Skive og $1\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Viborg. De i Midten noget højtliggende, bakkede Jorder ere lerblandede, sandmuldede og skarpsandede. En Del Skov (Kvodstedlund, Taarup Plantage, Dalgas Plantage) og Hede (Revn Hede). Paa Nordvest-

grænsen løber Jordbro Aa, der optager den gennem Sognet løbende *Kvodsted Bæk*, ved Sydøstgrænsen Fiskbæk Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Skive.

Fladeindholdet 1896: 4772 Td. Ld., hvoraf 946 besaaede (deraf med Rug 306, Byg 117, Havre 326, Boghvede 43, Ærter og Vikker 6, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 29, Grøntf. 10, Kartofler 55, andre Rodfr. 44, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 808, Høslæt, Brak, Eng m. m. 513, Have 18, Skov 454, ubevokset 472, Moser 56, Kær og Fælleder 244, Hegn 31, Heder 1115, Stenmarker m. m. 15, Veje og Byggegrunde 97, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 562 Stkr. Hornkv. (deraf 300 Køer), 1050 Faar, 225 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 106 Td.; 35 Selvejergaarde med 95, 31 Huse med 11 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 483 (1801: 236, 1840: 329, 1860: 388, 1880: 421), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv: 18 levede af immat. Virksomh., 359 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 28 af Fiskeri, 34 af Industri, 3 af Handel, 25 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Taarup Kirke*, ved Hovedgaarden Taarupgd., og Byerne: *Knud* med Præstegd. (Dalsgd.); *Borup* med Skole og Andelsmejeri; *Kvodsted*; *Revn. Jordbro*, Huse med 2 Vandmøller; *Moegaard* med Skole. Hovedgaarden *Taarupgaard* med *Bjørnhus* og *Dronningmaergd.* har 29 Td. Hrtk., omtr. 750 Td. Ld., hvoraf omtr. 90 Eng og Græsning, 45 Hede, 23 Gaardspl., Have og Plantage, Resten Ager. *Tejlsgd.*; *Rismølle*, Gd.

Taarup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 155. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Taarupgd.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Kapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i romansk Tid af raa Granit paa Sokkel med Skraakant, men kun Skibet staar tilbage; Kor og Apsis ere senere ombyggede med Mursten og enkelte Granitkvadre, og Skib og Kor fik Tøndehvælvinger; Apsis har Bræddeloft. Eet oprindl. Vindue og begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmuret). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, mest af Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: 1774; ifl. D. Atl. skal det have haft 5 Spir), og Vaabenhuset (restaur. 1890). Kapellet, formodentlig opf. samtidig med Korets Ombygning, af Granitkvadre og med Kamgavl af Mursten, er indrettet til Gravkapel af Tønne Juul 1684. Altertavle i Renæssancestil. Prædikestol fra Rokokotiden. Granitdøbefont. I Kapellet, der nu er aabent og har underjordisk Begravelse, et Epitafium over Tønne Juul, † 1684, og Hustru.

Taarupgaard nævnes 1519 (1345 og 1347 nævnes Peder Jensen af „Togæthorp“, som mulig er denne Gaard), da den tilhorte Jens Kaas, 1541 Mogens Kaas, Kantor i Ribe og Kannik i Viborg, senere Kansler Niels Kaas, † ugift 1594, hvorefter T. tilfaldt hans Broder søn Gjerd K., henrettet 1616 (se S. 557), der 1601 skødede T. til Broderen Niels Kaas til Birkelse, og saa dennes Søsterdatter Fru Vibeke Bild, Erik Rantzau, der solgte den til Fru Ingeborg Parsberg, derpaa dennes søn Tønne Juul, g. m. Anna Cathr. Friis, † henh. 1684 og 1698 barnløse (paa den 1637 af Felix Fuchs støbte Klokke i Taarup Kirke staa 2 Vaabener og Navnene Flemming Ulfeldt og Anna Elisab. v. d. Gröben). Ifl. deres Testament blev der af Gaard og Gods oprettet den *Taarupgaardske Stiftelse* til Understøttelse for ugifte Damer*). Hovedgaarden var bortforpagtet indtil 1806, da det ved kgl. Resol. tilledes, at den bortsolgtes mod Substitution af en Fideikommisskapital. Den købtes da af Kapt. E.

*) Den *Taarupgaardske Stiftelse* var ifl. den oprindl. Fundats af 2 $\frac{1}{2}$ 1698 oprettet til Understøttelse for 6 trængende af Familien; Direktionen skulde vekselvis føres af Juulerne og Friiserne „og være fri for at gøre Regnskab, uden alene som de for Gud og med en god Samvittighed kan forsvare“. Ifl. en ny Fund. af 2 $\frac{1}{2}$ 1815 hæve 6 Frukener i I. Klasse hver Renter af 6000 Kr., 6 i 2. Kl. hver Renter af 6000 Kr. og 12 i 3. Kl. hver Renter af 4000 Kr. Under 12 $\frac{1}{2}$ 1847 er der med kgl. Approb. oprettet 2 Pladser for Familien alene, hver med Hævning af 320 Kr. Ingen kan indskrives, uden at være af Adel eller Datter af en Mand i de 4 første Rangklasser; kun $\frac{1}{4}$ af de indskrevne maa være Døtre af Mand i 4. Rangkl. De indskrevnes Antal er fastsat til 36. Stiftelsens Kapital udgjorde $\frac{1}{7}$ 1898 284,765 Kr.

Müller til Møllerup († 1827), der efterhaanden bortsolgte en Del af Fæstegodset og noget af Hovedgaardens Hrtk. Fra ham blev den 1824 overtaget af Statsgældsdirektionen, der s. Aar solgte den til F. L. Bahnson, efter hvis Død den overtoges af Sønnen J. J. B., senere Krigsminister og Generallicutn.: 1897 overtoges den af Landmandsbanken. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgivet af de gamle Grave, over hvilke der har været en Vindebro, er opf. i Slutn. af 16. Aarh. af Niels Kaas i 3 Floje, Hovedflojen af røde Munkesten i 1 Stokv. (der skal have været et 2. Stokv., som nedtoges i 18. Aarh., og et Taarn) med hvælvt. Kældere og Kamgavle, Sideflojene af Egebindingsværk. Til Haven slutter sig en Plantage, der anlagdes for omtr. 80 Aar siden.

I Sognet har ligget en Sædegaard *Skovsgaard*, som Fru Karen Krabbe og hendes Svigersøn Otto Banner 1579 afstod til Kongen, der straks efter solgte den til Niels Kaas. — Paa Taarupgaard's Mark findes svage Rester af Voldstedet, paa hvis nu dyrkede Plads der findes Murgrus og Murstensbrokker („Taarupgaard den røde lagde Skovsgaard øde“).

Historiker og Statsminister Ove Malling er født 1748 paa Taarupgd., hvor Faderen var Forpagter (se S. 615).

Dalsgaard blev 1422 ved et Forlig mellem Jens Kaas og Bisp Lage Glob udlagt til Præstegaard.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje.

Reffn Sogn nævnes 1480 (Eldste d. Arkivreg. II S. 233).

Kvols Sogn, Anneks til Taarup, omgives af dette, Nørlyng Hrd. (Romlund og Fiskbæk S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. Ø., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Viborg og $2\frac{1}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere til Dels skarp-sandede Muldjorder. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Skive og Virksund.

Fladeindholdet 1896: 1204 Td. Ld., hvoraf 374 besaaede (deraf med Rug 102, Byg 50, Havre 162, Boghvede 11, Grøntfoder 12, Kartofler 19, andre Rodfr. 18), Afgræsn. 345, Brak og Eng 281, Have 5, Skov 45, Kær og Fælleder 38, Heder 100, Veje og Byggegr. 14 Td. Kreaturhold 1898: 68 Heste, 279 Stkr. Hornkvæg (deraf 140 Køer), 350 Faar, 194 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 45 Td.; 17 Selvejergaarde med 40, 17 Huse med 5 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 243 (1801: 126, 1840: 174, 1860: 179, 1880: 263), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 130 af Jordbr., 19 af Fiskeri, 42 af Industri, 13 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks. og 21 af deres Midler.

I Sognet Byen *Kvols* med Kirke, Skole, Hospital (opr. 1681 af Tønne Juul; Hospitalet opf. 1698 af Enken Anna Cathr. Friis til 4 Lemmer, 1795 forøget til 5; 1815 fastsattes deres Hævning til $1\frac{1}{2}$ Td. Rug aarl. og Renten af 325 Rd., medens der tillagdes Sognepræsten og Lærerne i Taarup og Kvols visse Renter, som udredes af den Taarupgaard'ske Stiftelse; ombygget 1894) og Forsamlingshus (opf. 1888). *Kuregaard*; *Højgd.*, *Molgd.*, *Hedegde*. *Nybro Kro*, ved Landevejen.

Kvols S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 154. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Taarupgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (under Koret Dobbeltsokkel). Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede). Senere tilbyggede ere Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen, raa Kamp og Munkesten, og med Rundbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: 1778), og Vaabehuset, af Munkesten. Ny Altertavle med en Kristusfigur af Gibs. Smuk gotisk Kalk. Romansk Granitdøbefont med ny indhuggede Figurer. Prædikestol i tidlig Renaissancestil.

Ved *Kuregaard* er en Gravhøj fredlyst.

Borris Sogn, Anneks til Taarup, omgives af dette, Gammelstrup og Mønsted Sogne samt Nørlyng Hrd. (Romlund og Ravnstrup S.), fra hvilket det skilles ved Fiskbæk Aa. Kirken, mod N. Ø., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil V. N. V. for Viborg og 2 Mil S. Ø. for Skive. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede. En Del Mose (Stormose) og Hede. Gennem Sognet gaar den jyske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 1977 Td. Ld., hvoraf 574 besaaede (deraf med Rug 169, Byg 48, Havre 259, Boghvede 30, Spergel 14, Blands. til Modenh. 6, Grøntf. 5, Kartofler 32, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 493, Høslæt, Brak, Eng m. m. 199, Have 9, Skov 9, Moser 195, Kær og Fælleder 102, Hegn 7, Heder 331, Stenmarker 7, Vejde og Byggegr. 44, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 249 Stkr. Hornkv. (deraf 133 Køer), 531 Faar, 130 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 42 Td.; 12 Selvejergaarde med 36, 26 Huse med 6 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 391 (1801: 105, 1840: 111, 1860: 136, 1880: 259), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv: 30 levede af immat. Virksomh., 226 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 52 af Industri, 4 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirksomh., 11 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet *Borris Kirke* og *Byen: Sparkjær* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Andelsmejeri, Mølle, Bageri, Tørvefabrik med interessant Mosebrug, *Økjær Mosebrug* (det største i Landet; Aktieselskab, aarl. Prod.: 36 Mill. Tørv), Købmandshdl., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. En Del af *Riskjær Huse* (Resten i Gammelstrup S.). *Borrisgd.*, *Borrislund*, *Lille-Taarupgd.* Desuden 5 mindre Mosebrug i Sognet.

Borris S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 153. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke*, indviet til St. Nicolaus, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra den senere Middelalder af raa Kamp med enkelte tilhugne Kvadre (vistnok fra en ældre Kirke) og Munkesten i Munkeskifte. De fladbuede Døre og Vinduer ere bevarede (Nordd. tilmuret). Skibet har fladt Loft, Koret Krydshvælvning fra Renæssancetiden. Vaabenhuset er af Mursten. Altertavle med et Billede fra 1890 (Kopi efter A. Dorph). Romansk Granitdøbefont. Prædikkestol fra 1698. I Skibet et gotisk Krucifiks. Klokke fra 1512, i en Klokkestabel. Kirken har ifl. D. Atl. haft Kalkmalerier. — Da Kirken er brøstfældig, paatænkes den nedreven og en ny opf. i Sparkjær.

En Væbner Jes Harbou i *Lille Torup* nævnes 1492.

I Sognet er der en fordum hellig *St. Laus Kilde*. — N. V. for Sparkjær fandtes i Heden før dens Opdyrkning en Del gamle Diger eller lave Jordvolde. Ved Sparkjær er der fredlyst 10 Gravhøje.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Borris Kirke skulde nedbrydes og Sognefolket søge til Gammelstrup Kirke „formedelst Kaldets Besværlighed, da Præsten hver Præstens Dag har over 3 stærke Mil at rejse, og Sognets Ringhed“. Men Ordren blev ikke udført. Det var med Gammelstrup Anneks til Ørum, indtil det ved Res. af $19/10$ 1825 blev Anneks til Taarup.

Kobberup Sogn omgives af Annekset Feldingbjærg (der skiller det fra det andet Anneks Gammelstrup), Fly, Dommerby, Højslev og Ørum Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. Ø. for Skive og $2\frac{3}{4}$ Mil V. N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Tørrehoj, 222 F., 64 M., med trig. St.) ere sandmuldede. En Del Hede. I Sognet ligger en Del af den 1869-72 udtørrede, omtr. 1360 Td. Ld. store *Tastum Sø*. Ved Søby den omtr. 6 Td. Ld. store *Molledam*. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Skive og fra Skive, over Paarup, til Vejle samt den jyske Tværbane.

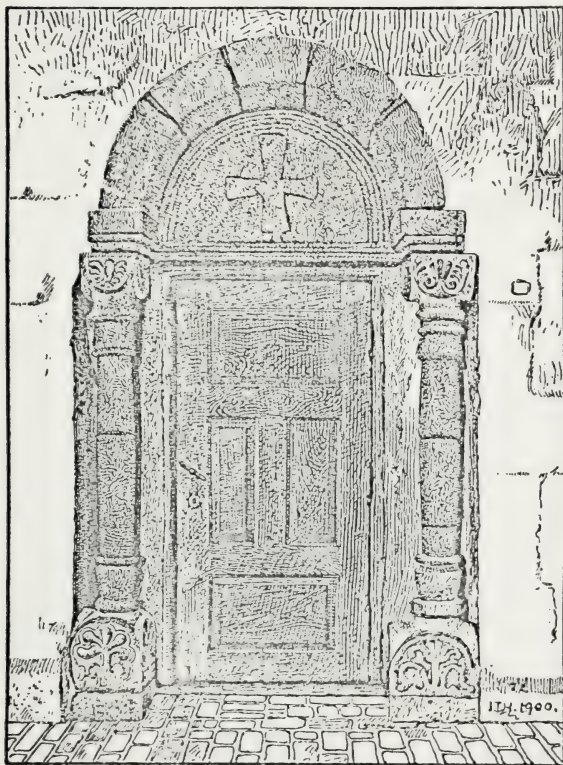
Fladeindholdet 1896: 5695 Td. Ld., hvoraf 1749 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 414, Byg 186, Havre 892, Boghvede 21, Brelgsæd 5, Blands. til Modenh. 8, Grøntf. 12, Kartofler 91, andre Rodfr. 100), Afgræsn. 1852, Høslæt, Brak, Eng m. m.

953, Have 23, Skov 202, Moser 50, Kær og Fællede 118, Hegn 17, Heder 598, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 1069 Stkr. Hornkv. (deraf 510 Køer), 1288 Faar, 513 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 122 Td.; 38 Selvejergaarde med 106, 48 Huse med 16 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 690 (1801: 272, 1840: 308, 1860: 381, 1880: 524), boede i 119 Gaarde og Huse; Erhverv: 36 levede af immat. Virksomh., 427 af Jordbrug, 47 af Industri, 6 af Handel, 141 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kobberup* (1408: Kubbethorpe) med Kirke og Præstedg.; *Søby* med Skole, Vandmølle og Teglværk; *Tastum* med Skole og Telefonst. *Gamskjær*, Gde. og Huse; *Ajstrupgde.*; *Røgind*, Gde. og Huse. *Kardyb*, Gde. Gaarden

Søvang, med Søby Vandmølle, anlagt paa den udtørrede Tastum Søs Areal (1363 Td. Ld.; et 1872 opr. Aktieselsk.).

Kobberup Sogn, een Sognekommune med Anekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Skive Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. '150. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kobberup Kirkes Syddør.

Side og en Tympanon med Kors, ere bevarede. I den senere Middelalder er tilføjet det høje Taarn, af Granitkvadre og Mursten. Det store Vaabenhus er af Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Ejendommelig Granitdøbefont med Løver og Menneskehoveder. Paa Korbæggen er fundet Rester af Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 37).

I en Dal, Thorsdal, N. Ø. for Kirken har der været en meget besøgt hellig Kilde, *St. Mikkel's Brønd*.

Gamskjær nævnes 1464, men i et Vidne af 1548 hedder det, at den altid har været Kronens Ledingsgaard. — I Søby laa *Kjærsgaard*, som Joh. Anrep købte 1626 af Erik Bille.

I Sognet findes Rester af en i vestl. Retning gaende Jordvold, der inde i Fly Sogn ender i en bredere Runding. Sagnet siger, at Dronn. Margrethe her paa Tastum Hede har haft sin Lejr mod Kong Albrecht.

I Sognet er der fredlyst 10 Gravhøje og ved Kardyb en henved 600 F. lang, oprindl. tokamret Langdysse (næsten alle Randstenene ere fjernede).

Feldingbjærg Sogn, Anneks til Kobberup, omgives af dette, Ørum og Taarup Sogne, det andet Anneks Gammelstrup, Mønsted, Smollerup og Fly Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Skive og $2\frac{1}{2}$ Mil V. N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede med en Del Hede. Paa Østgrænsen løber Jordbro Aa. Gennem Sognet gaar den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3311 Td. Ld., hvoraf 901 besaaede (deraf med Rug 234, Byg 104, Havre 418, Boghvede 15, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 15, Kartofler 60, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 370, Have 13, Skov 88, ubevokset 320, Moser 50, Kær og Fælleder 177, Heder 591, Veje og Byggegr. 63. Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 533 Stkr. Hornkv. (deraf 256 Køer), 744 Faar og 312 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 75 Td.; 24 Selvejergaarde med 66, 37 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 445 (1801: 151, 1840: 216, 1860: 210, 1880: 323), boede i 73 Gaarde og Huse; Erhverv: 28 levede af immat. Virksomh., 275 af Jordbrug, 92 af Industri, 12 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørre-Feldingbjærg* med Kirke; *Sønder-Feldingbjærg*; *Troelstrup* med Skole; *Stoholm* med Andelsmejeri, Teglværk, Kro, Markedsplads (Marked i Maj og Sept.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Skolmstrup*, Gde. og Huse, med Skovridergd. (Hedeselsk.) og Vandmølle. Gaarde: *Grønkjær* (6 Td. Hrtk.), *Torsø*.

Feldingbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 151. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nordmuren og Korets Østgavl ere urørte, med de oprindl. Vinduer; de øvrige Mure og Norddøren ere omsatte. Taarnet er af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, Vaabenhuset nyere. Det hvælvede Taarnrum har Rundbue ind til Skibet, Kirken i øvrigt fladt Loft. Altertavle i sen Renæssancestil. Blystager med Joh. Anreps og Fru Tale Kaas' Navn og Vaaben, fra 1630. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1640. Klokke fra 1513. En Begravelse under Koret blev lukket 1863, og omtr. 20 Kister nedsænkedes paa Kirkegaarden.

Grønkjær ejedes 1626 af Søstrene Fru Tale Kaas, Joh. Anreps, og Jmfr. Magdalene Kaas; førstn. solgte den 1637 til Otte Lunov, som vistnok solgte den til Hans Bille, der ejede den 1663, derefter Sønnen Steen B. 1688 (da 9 Td. H., tidligere 18, men ufri); dennes Enke Mette Sehested lod for øvrigt 1690 paa Tinge dens adl. Frihed og Rettighed, som den havde haft, offentlig aflyse, da den af Arilds Tid havde været en Bondegaard. 1751 var den en bortforpagtet Gaard under Jungetgd., men 1752 solgte Kommercer. Hviid den for 400 Rd. til Jens Mørch af Tranum Kirkegaard, som endnu 1787 ejede den. Nuv. Ejer er Laur. Pedersen. Flere Steder ved Gaarden er der ved Pløjning fundet Murstensbrokker.

Fru Tale Kaas solgte 1637 *Torsø* til Verner Parsberg.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. ved Stoholm den anselige *Tinghøj*.

Gammelstrup Sogn, Anneks til Kobberup, bestaar af to ved Mønsted og Borris Sogne adskilte Dele og omgives af disse Sogne, det andet Anneks Feldingbjærg og Taarup Sogne samt Nørlyng Hrd. (Ravnstrup S.). Kirken, mod V. i den nordl. Del, ligger omtr. 2 Mil V. N. V. for Viborg og $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Skive. De især i den sydl. Del noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels lette Muldjorder, dels sandmuldede og skarpsandede,

det sidste især i den sydl. Del. En Del Hede; noget af Mønsted Plantage. Paa Vestgrænsen af den nordl. Del løber Jordbro Aa; her ligger mod N. den lille *Birke Sø*. Gennem Sognet gaar den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2954 Td. Ld., hvoraf 793 besaaede (deraf med Rug 216, Byg 96, Havre 365, Boghvede 27, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 10, Kartofler 51, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 876, Høslæt, Brak, Eng m. m. 372, Have 12, Skov 14, Moser 48, Kær og Fællede 72, Heder 729, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 95 Heste, 366 Stkr. Hornkv. (deraf 195 Køer), 691 Faar og 182 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 68 Td.; 21 Selvejergaarde med 51, 5 Arvefæstegd. med 7, 31 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 338 (1801: 185, 1840: 221, 1860: 245, 1880: 288), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 16 levede af immat. Virksomh., 254 af Jordbrug, 23 af Industri, 16 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gammelstrup* med Kirke og Skole; *Fusager* (sydl. Del). *Riskjær Huse* (se S 655). Hovedgaarden *Lundgaard* har 16 Td. Hrtk., 370 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 16 Kær og Mose, 64 Hede (i Feldingbjærg S.), Resten Ager; et Teglværk. Andre Gaarde: *Bækkegd.*, *Drengsgd.*

Gammelstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 152. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Koret er af Granitkvadre, Skibet af Kvadre, raa Kamp og Munkesten, paa Sokkel med Skraakant; fladt Bjælkeloft (Kirken skal have haft Taarn). Syddøren og eet Vindue ere bevarede (tilmurede). Vaabenhuset er nyt. Ny Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1608. Præstestol fra 1643, Degnestol fra 1614. Paa Stolestaderne Bildernes og Kaasernes Vaabener og Aarst. 1636 (?) og 1643. Gotisk Krucifiks. Under Koret er der Begravelse, hvor Preben Bild (se ndfr.) har hvilet.

Lundgaard ejedes af Mogens Justesen (Skovgaard), hvis Enke Anne Thomesdatter 1558 skødede den til sin Broder Hartvig Thomesen Juel, † 1572. Siden kom den til Preben Bild († 1602), hvis Datter Fru Vibeke B. ejede den 1647 († 1650). L. ejedes saa (33 Td. H.) af Hr. Mogens Kaas, † 1656, dennes Datter Fru Sophie K. († 1663), Enke efter Fred. Parsberg, hendes Datter Mette P., g. m. Oberst Wolf Buchwaldt, der 1673 efter hendes Død ægtede Anna v. d. Wisch, hvem han overdrog L. (36 Td. H.) i Morgengave; men 1693 solgte de Gaarden (23 Td. H.) med Tilligg. for 26 Rd. pr. Td. H. til Tøger Ostenfeld, † 1725. Enken Sara Rasmusd. Overgaard solgte 1727 L. (23 og 207 Td. H.) til Brødrene Christen Andersen og Gravers Nielsen, der 1730 solgte den til deres Svoger Assessor Christen Friis († 1749). Derpaa ejedes den af Enken Joh. Kirst. Panderup og Sønnen Peder F., der overtog L. (23, 63 og 283 Td. H.) 1763 og 1793 overlod den for 39,400 Rd. til Sønnen Christen F., der 1797 solgte den (23 og 6 Td. H.) for 10,400 Rd. til Lars Wandborg Friis. Derefter ejedes den i længere Tid af Kammerr. O. Bering, senere af M. Jensen, hvis Søn Chr. J., der overtog den 1870, solgte den 1896 for 140,000 Kr. til den nuv. Ejer, H. J. Madsen. — Hovedbygningen er en Bygning i 1 Stokv.

I en Hede i Sognets nordl. Del ligger *Dronning Margrethes Skanse* (340 × 225 F.), en aflang, trekantet, noget forsænket Plads med omgivende Vold. Indefra set er Volden indtil 9 F. høj. Mulig er det hele dog kun en Sandflugtsdannelse. — I Sognet er fredlyst 2 Gravhøje.

Gammelstrup var Anneks til Ørum, indtil det ved Res. af $\frac{10}{10}$ 1825 blev Anneks til Kobberup.

Davbjerg Sogn omgives af Annekserne Mønsted og Smollerup og Vrove, Resen og Frederiks Sogne samt Nørlyng Hrd. (Finderup S.). Kirken, mod N. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil V. for Viborg og henved 2 Mil S. Ø. for Skive. De højtliggende og bakkede Jorder — Davbjerg Daas, 227 F., 71 M., Flintbjerg, 213 F., $66\frac{1}{2}$ M., — ere overvejende skarpsandede; en bety-

delig Del Hede; en Del af *Sjørup Statsplantage* (Resten i Vrove S.). Ved Nordvestgrænsen løber Jordbro Aa; Søgaard Sø er udtørret. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Holstebro og fra Skive over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 6059 Td. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Rug 356, Byg 125, Havre 644, Boghvede 21, Bælgsæd 8, Spergel 15, Blandsæd til Modenhed 4, Grøntf. 13, Kartoffler 110, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1455, Høslæt, Brak Eng m. m. 530, Have 18, Skov 181, Moser 114, Kær og Fælleder 96, Heder 2250, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 179 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 310 Køer), 1201 Faar, 287 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 10⁰ Td.; 36 Selvejergaarde med 93, 50 Huse med 16 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 605 (1801: 252, 1840: 350, 1860: 386, 1880: 532), boede i 109 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomhed, 412 af Jordbr., 57 af Industri, 9 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 42 vare under Fattigv.

I Sagnet Byerne: *Davbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 38 Lemmer) og Vandmølle; i Nærheden mange Kalkbrud (se under Mønsted S. 660); *Engedal. Søsøgde.*; *Knudsgde.* med Skole; *Sejbækgede.*; *Vedhovedgede.*; *Harrestruplund, Gd.*; *Søgde.*; *Nygd.*

Davbjærg S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 145. Lægd. Kirken tilhører 7 Beboere i Sagnet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nordmuren er bevaret urørt med Dør og flere Vinduer; det øvrige er omsat. I Skibets Sydмур er indsat en Kvader med en staaende Løve. Det senere tilføjede Taarn er af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeforbandt, Vaabenhuset af samme Materiale og samtidigt. Taarnrummet, der har Rundbue ind til Skibet, er hvælvet. Altertavle fra Renæssancetiden. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer og Planteslyngninger. Prædikestol i Renæssancestil. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1575. Portræt af Præsten Peder Hegelund, † 1809. Series pastorum.

Ved Harrestrup ligger Voldstedet *Harrestrup*, ogsaa kaldet *Drost Peders Høj*, hvor Sagnet lader Drost Peder Høseel have haft sin Borg. Det er en naturlig, lille, rundagtig Banke, hvis Sider ere gjorte stejle, og hvis Top er afladet; til den ene Side har den været beskyttet af Vandløb og side Strækninger; der er intet Spor af Murværk.

I Fundatsen for Tvis Kloster 1163 nævnes en Skorri af *Daggeberch*; i 15. Aarh. ejedes Davbjærggd. af Fru Ide Juel, Oluf Munks, i 16. Aarh. af Fru Kirsten Munk, Hr. Wolf Pogwischs. Kronen fik den i Mageskifte 1617 af Jørgen Skeel.

Mønsted Sogn, Anneks til Davbjærg, omgives af dette, Smollerup, Feldingbjærg, Gammelstrup og Borris Sogne samt Nørlyng Hrd. (Ravnstrup og Finderup S.). Kirken, mod N. V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil V. for Viborg og $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Skive. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med en betydelig Del Hede. Mønsted Plantage, 360 Td. Ld. Rosborg Sø er udtørret. Gennem Sagnet gaar Landevejen fra Viborg til Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 5269 Td. Ld., hvoraf 1469 besaaede (deraf med Rug 439, Byg 110, Havre 630, Boghvede 53, Bælgsæd 5, Spergel 47, Blands. til Modenh. 18, Grøntf. 21, Kartoffl. 119, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 1297, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 604, Have 19, Skov 34, Moser 82, Kær og Fælleder 41, Hegn 8, Heder 1623, Veje og Byggegr. 82, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 564 Stkr. Hornkvæg (deraf 278 Køer), 1091 Faar, 245 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 116 Td.; 41 Selvejergaarde med 96, 56 Huse med 19 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 632 (1801: 318, 1840: 369, 1860: 498, 1880: 681), boede i 126 Gaarde og Huse; Er-

hverv: 11 levede af immat. Virksomh., 432 af Jordbr., 109 af Industri (deraf 63 af Kalkbrænderi), 9 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mønsted*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Kro, Mølle og „Mønsted Kalkværker og Fabrikker“; *Toftum* med Teglværk; *Gundelund*. *Krogsgaarde*; *Mørupgde.* (1472: Mørdrup); *Mølgde*; *Bryrupgde.* med Vandmølle; *Rosgde.* med Skole; *Kovstrupgd.*, *Rosborggd.*, *Tovgd.*, *Møgelbjærggd.*, *Langskovhus*, Gd.

Mønsted S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 143. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret; Nord- og Østmuren ere omsatte. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af Mursten, er fra ny Tid. I Taarnets og Korets Mure findes bl. a. indsatte to Sten med Runeindskrifter (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 165). Altertavle i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Ligsten over Præsten Fr. Busch, † 1741, med to Hustruer og to Sønner. Klokke fra 14. Aarh. med uforstaaelige Tegn.

Rosborggaard var før en Hovedgaard. 1406 kendtes Hr. Mogens Munk at have det „Slot og Fæste Rotsborg“ tillige med Kolding og Bygholm i Forlening. Mulig er den forbleven hos hans Efterkommere, thi 1578 mageskiftede Fru Karen Gyldenstjerne til Boller den til Kronen. 1624 havde Niels Munk den i Brug, og 1637 fik Jesper Lunov Livsbrev paa „en Kronens Gaard i Hald Len kaldet Rodtzborg“. Fornævnte Kapt. Niels Munk (se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 225 flg.) boede dog her endnu 1639-40, og ligeledes var den (17 Td. H.) 1663 en Officersgaard, beboet af Preben Banner. 1742 ejedes den (10 og 161 Td. H.) efter Faderen af Hans Hansen Rosborg til Frisholt († 1752), efter hvem den (10, 24, i alt 118 Td. H.) 1753 blev købt for 4414 Rd. af Jonas Aggerholm, († 1783), g. m. Mette Palene Rosborg. Hun solgte 1785 R., Krogsgd. Mølle og Mønsted ode Mølle til Rud. Henr. Linde, † 1788, hvis Enke Aug. Elisab. Lund derefter ejede den.

Holtegaard i Mønsted nævnes 1472. — En Skov *Wythogneth* i Sognet nævnes 1362.

N. V. for Mønsted ligger den nu omtr. 500 F. lange Grøft *Dronning Margrethes Skanse*, der er dannet ved at kaste Jorden op til Siderne. Den gaar fra N. Ø. mod S. V. hen imod en Bæk; tidligere skal den have fortsat sig paa den anden Side Bækken over Lundgaards Mark. Grøften er 2 F. dyb.

Ved Møgelbjærg er der fredlyst 1 Gravhøj. — Paa en Holm i Rosborg Sø er der gjort et vigtigt Bopladsfund fra den yngre Stenalder med Stensager og Knogler af Husdyr.

I Davbjærg og Mønsted Sogne forekommer i store Mængder, indtil over 100 F. over Havet, Blegekridt, hvori er blandet Lag af Flint, og som fra ældgammel Tid er udnyttet til Kalkbrænding. Brydningen foregik her tidligere paa en egen, meget ufuldkommen Maade som en Slags underjordisk Bjærgværksdrift, idet man mellem Bankerne gravede Gruber med saa lidt stejle Nedgange som muligt; helst gravede man ind fra Foden af en Bakke, og derpaa fortsatte man med underjordiske Gange, „Kover“ (oftest 6 F. brede og høje), som stadig forlængedes og forgrenedes, undertiden flere 100 F. Inderst inde stod „Huggeren“, som brød Kalken, medens andre bar den ud. Efter et Besøg af Fr. VI 1826 blev der for at forbedre Arbejdsmaaden af Landhusholdningsselskabet 1829-30 anlagt paa Mønsted Mark *Frederiks Kalkbrud* med 10 Ovne, som blev overladt de tidligere Ejere mod, at disse drev det efter den udarbejdede Plan og under Tilsyn af Selskabet. Nu har man de fleste Steder indført en mere rationel Drift og bryder Kalken i aabne Grave; dog anlægges endnu paa Bunden af Gravene enkelte Kover, hvori Kalken brydes om Vinteren for at undgaa Frosten, der smuldrer den. Mønsted Gruberne overtoges 1872-73 af et Konsortium, der oprettede *Mønsted Kalkværker* og meget ophjalp Driften; nu ere de indlemmede i det 1891 oprettede Aktieselskab „De jydskke Kalkværker“. „Mønsted

Kalkværker og Fabrikker^a beskæftige 27 Arbejdere; den aarl. Produkt. er omtr. 16,000 Td. Kalk, foruden omtr. 1 Mill. Pd. pulveriseret Gødningskalk.

Smollerup Sogn, Anneks til Davbjærg, omgives af dette, Mønsted, Feldingbjærg, Fly og Vrove Sogne. Kirken, mod Ø., ligger 2 Mil V. for Viborg og $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Skive. De især mod Ø. og S. noget højtliggende og bakkede Jorder ere for det meste sandmuldede, med en Del Hede. Gennem Sognet løber *Laanum Bæk* til Jordbro Aa, som danner Østgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 3395 Td. Ld., hvoraf 1200 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 103, Havre 619, Boghvede 6, Grøntf. 18, Kartofler 79, andre Rodfr. 62), Afgræsn. 964, Høslæt, Brak, Eng m. m. 485, Have 15, Skov 12, Moser 44, Kær og Fælleder 143, Heder 500, Veje og Byggegr. 31 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 584 Stk. Hornkvæg (deraf 303 Køer), 907 Faar og 321 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 101 Td.; 36 Selvejergaarde med 84, 46 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 456 (1801: 193, 1840: 270, 1860: 373, 1880: 467), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomhed, 325 af Jordbr., 42 af Industri, 6 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 16 vare under Fattigt.

I Sognet Byerne: *Smollerup* med Kirke; *Laanum* (1392: Langnum) med Skole; *Øster-Børsting Rørgd.*; *Morbjærggd.*

Smollerup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 144. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bræddeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuens, Syddøren og et Par Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, af røde Mursten paa Granitsokkel, er nyt. Nordmuren er omsat i ny Tid. Altertavle, Prædikestol og Stolestader i Renæssancestil, de sidste med Aarst. 1652. Romansk Granitdøbefont. I Skibet et lille, moderne Krucifiks; i Taarnet en Træplade over Else Gregersdatter, † 1642. Sjælden Klokke, med Indskr., fra den tidligere Middelalder.

I *Smollerup* har ligget en Hovedgaard, der 1468 erhvervedes af Viborg Bispestol ved Mageskifte med Kapitlet. Den nævnes endnu 1542.

Ved Smollerup er der fredlyst 5 runde Gravhøje og en 100 F. lang Langhøj, *Karnlille Høj*.

Vridsted Sogn omgives af Annekset Fly, Vrove og Resen Sogne samt Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. for Skive og $3\frac{1}{4}$ Mil V. for Viborg. De noget bakkede Jorder ere til Dels skarpsandede med Eng- og Kærstrækninger langs Skive Aa og nogen Hede mod S. Mod S. gaar Landevejen fra Viborg til Holstebro.

Fladeindholdet 1896: 2463 Td. Ld., hvoraf 670 besaaede (deraf med Rug 209, Byg 44, Havre 302, Boghvede 9, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 5, Kartofler 41, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 736, Høslæt, Brak, Eng m. m. 488, Have 6, Skov 9, Moser 55, Kær og Fælleder 126, Heder 325, Flyvesand m. m. 12, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 99 Heste, 364 Stk. Hornkv. (deraf 154 Køer), 658 Faar og 256 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 74 Td.; 26 Selvejergaarde med 69, 14 Huse med 5 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1890: 222 (1801: 159, 1840: 182, 1860: 199, 1880: 237), boede i 37 Gaarde og Huse; Erhverv: 7 levede af immat. Virksomh. 168 af Jordbr., 26 af Industri, 11 af Handel og 10 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vridsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. $\frac{1}{6}$ 1882; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 161,535 Kr., Rentef. 4 pCt.,

Reservef. 10,987 Kr., Antal af Konti 896); *Trevad* (i Vald. Jrdb.: Trywath) med Vandmølle og Andelsmejeri; *Egebjærg*. *Hagebro Kro*, ved Landevejen.

Vridsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 148. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, tidl. kaldt St. Ebbes, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeløft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og et Par Vinduer ere bevarede (Vinduerne tilmurede). Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet. Vaabenhuset er nyt (der har før været en Udbygning mod N., som „var bleven nedbrudt og til Vaabenhusets Istandsættelse anvendt“; ligeledes skal der have været en Udbygning mod S.). Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Ifl. Indskr. paa Kalken brændte denne med Kirken 1776. Romansk Granitdøbefont med en Række Arkader. Prædikestol i Renæssancestil. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1581. I Skibet et gotisk Krucifiks.

N. for Hagebro Kro i Heden findes en Mængde firkantede Indhegninger med lave Jordvolde, formentlig Dyrkningsstykker fra Oldtiden. — Ved *Trevad* er der fredlyst 1, ved *Egebjærg* 4 Gravhøje.

Fly Sogn, Anneks til Vridsted, omgives af dette, Vrove, Smollerup, Feldingbjærg og Kobberup Sogne samt Hindborg Hrd. (Skive Lands.) og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over 1 Mil S. for Skive og $3\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Viborg. De mod Ø. noget højtliggende, bakkede Jorder ere for en Del skarpsandede, med store Enge og Kær langs Skive Aa; nogen, delvis beplantet Hede mod N.

Fladeindholdet 1896: 4731 Td. Ld., hvoraf 1605 besaaede (deraf med Rug 387, Byg 166, Havre 719, Boghvede 8, Bælgsæd 4, Blands. til Modenh. 37, Grøntf. 31, Kartofl. 87, andre Rodfr. 165), Afgræsn. 1094, Høslæt, Brak, Eng m. m. 953, Have 22, Skov 55, ubevokset 6, Moser 61, Kær og Fælleder 62, Hegn 9, Heder 794, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 1004 Stkr. Hornkv. (deraf 505 Køer), 1159 Faar, 768 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 158 Td.; 41 Selvejergaarde med 139, 76 Huse med 19 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 649 (1801: 273, 1840: 331, 1860: 460, 1880: 631), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomh., 495 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 68 af Industri, 2 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fly* (i Vald. Jrdb.: Flø) med Kirke, Skole og Mølle; *Aakjær*; *Iglsø* (eller *Ildsø*; 1537: Yelsø) med Kirke og Skole. *Ørbækgd.*; *Kjærgd.*; *Bregndalgd.*

Fly S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Skive Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 149. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Tilbygning mod S. og Vaabenhus mod S. Skibet, med Bjælkeløft, er fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant. Senere tilføjedes Taarnet, med hvælvet Taarnrum og Rundbue ind til Skibet, og Tilbygningen, ligeledes hvælvet og med Rundbue, begge af Granit og Munkesten. Vaabenhuset er nyt. Koret, med Bjælkeløft, er ny opført 1880. Altertavle i Renæssancestil med Maleri (den gode Hyrde) fra 1895 af Joh. Röhde. Malmstager, skænkede 1684 af Christen Nielsen i Bregndal. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1609. Stolestader fra 1634 og 1642. I Skibet et gotisk Krucifiks. I Taarnrummet (før Begravelse for Familien Friis, Lundgd.) Epitafium over Præsten

Lucas Steenstrup, † 1751; i Vaabenhuset Ligsten over Hans Harder, † 1713, og over Murmester Jens Thomason, † 1719. Et Røgelsekar fra kat. Tid findes i Nationalmuseet. — Paa Kirkegaarden mærkelig, tidlig middelalderlig Ligsten uden Indskr. med en Korsstav og to Stenkors for Enderne.

Iglø Kirke er opf. 1894-95 (Arkitekt: Wiinholt) af røde Sten i romansk Stil i Korsform med en taarnlignende Overbygn. over Korset, der har dekoreret Kasetloft, medens Korsarmene ere hvælvede; desuden har den Apsis med Halvkuppelhv., hvori Alteret med oldkristelige Motiver. Klokken hænger i en Klokkestabel. — I Iglø har der i Middelalderen staaet en Kirke, der nævnes 1465 og 1474, og af hvilken der endnu 1881 fandtes Levninger; Kirkegaarden med Dige er endnu delvis synlig. I Galgehøj fandtes 1867 et Bæger af Messing, nu i Nationalmuseet.

Bregndalgaard nævnes hos Arent Berntsen som Hovedgaard, men betegnes 1660 som Bondegaard, da Iver Kaas til Ulstrup skødede den til Datteren Ingeborg, der havde ægtet en ufri Mand Mikkel Jensen Ravn. De solgte den 1671 til Enevold Kaas, som 1676 skødede den til Hans Juul til Staarupgd. 1572 havde Kronen mageskiftet den til Niels Kaas til Taarupgd.

Fly (Flø) tilhørte 1231 Vald. Sejr og senere Erik Plovpenning's Døtre. — I Sognet er der fredlyst 4 Gravhøje, deribl. ved Iglø *Kokshøj*, der indeslutter to ret anseelige og velbevarede Jættestuer.

Svend Fredberg til *Kjærgaard* nævnes 1642.

Videbrev for Fly S., se Saml. til j. Hist. X S. 277.

Vrove Sogn omgives af Annekset Resen, Vridsted, Fly, Smollerup og Davbjerg Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 Mil S. for Skive og 3 Mil V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Smedebjærg, 155 F., 49 M., Thorshøj, 219 F., 69 M.) ere ler- og sandmuldede, for en ringe Del sandede; en Del Hede; en Del af Sjørup Plantage (S. 659). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Holstebro og fra Skive over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 4508 Td. Ld., hvoraf 1470 besaaede (deraf med Rug 376, Byg 145, Havre 712, Blandsæd til Modenhed 9, Grøntf. 27, Kartofler 67, andre Rodfr. 131), Afgræsning 1157, Høslæt, Brak, Eng m. m. 632, Have 22, Skov 383, ubevokset 147, Moser 12, Kær og Fælleder 136, Heder 407, Veje og Byggegr. 140 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 769 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 877 Faar og 544 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 133 Td.; 42 Selvejergaarde med 115, 42 Huse med 17 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 550 (1801: 265, 1840: 259, 1860: 316, 1880: 477), boede i 92 Gaarde og Huse; Erhverv: 24 levede af immat. Virksomh., 419 af Jordbrug, 46 af Industri, 17 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 2 vare under Fattig.

I Sognet Byerne: *Vrove* (1507: Vroffue) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Vester-Børsting*; *Sjørup* med Distriktslægebolig, Dyrslægebolig og Kro. *Kjeldbjærggde.*; *Viltrupgd.* *Virkelyst*, Plantorbolig.

Vrove S., een Sognekommune med Annekset, hører under Fjends-Norlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Sjørup Lægedistr., 8. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 147. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Den velbevarede Nordside har tre oprindl. Vinduer og Portal med Søjler; Sydsiden og Apsis, med et oprindl. Vindue, ere omstaaede. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Korbuen og Buen mellem Kor og Apsis ere bevarede (den sidste er Sakristi), Vaabenhuset er af Granit og Munkesten. En Tilbygning mod S., hvis murede Spidsbue endnu ses, nedbrødes 1827 (se Kirkeh. Saml. 4, R. IV S. 638 flg.). Altertavle i Renæssancestil med Kopi af Leonardo da Vincis Nadvere. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1609. Stolestader med malede Allegorier, fra 1703-5.

Børsting (Byrstyng) tilhørte 1284 Erik Plovpenning's Dotre.

I Sognet er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. ved Kjeldbjærggd. *Store Thors-høj* og ved V.-Børsting den 30 F. høje *Møgelhøj*. — Fra den nordl. Del af Sjørup Hede strækker sig gennem Sydspidsen af Smollerup Sogn ind i Davbjerg Sogn en temmelig lige Jordvold, *Dronning Margrethes Vold*, der ved begge Ender støtter sig til større, utilgængelige Strækninger. Den er utvivlsomt en ældgammel Vej-spærring.

Resen Sogn, det største i Herredet og Anneks til Vrove, omgives af dette, Vridsted Sogn, Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Karup Aa, Lysgaard Hrd. (Karup S.), Frederiks og Davbjerg Sogne. Kirken, mod V., ligger henved $2\frac{3}{4}$ Mil S. for Skive og ligesaa langt V. S. V. for Viborg. De mod Ø. til Dels bakkede, mod V. langs Aaen jævne og lavtliggende Jorder ere skarpsandede med Kær og Mose samt Hedestrækninger, der dække henved Halvdelen af Arealet.

Fladeindholdet 1896: 8085 Td. Ld., hvoraf 1082 besaaede (deraf med Rug 367, Byg 56, Havre 354, Boghvede 65, Bælgsæd 5, Spergel 77, Blandsæd til Modenh. 13, Grøntf. 30, Kartofler 72, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 1683, Høslæt, Brak, Eng m. m. 659, Have 9, Skov 8, Moser 240, Kær og Fælleder 294, Heder 3957, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 139, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 565 Stkr. Hornkvæg (deraf 261 Køer), 966 Faar, 241 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 93 Td.; 30 Selvejergaarde med 78, 52 Huse med 15 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 397 (1801: 155, 1840: 323, 1860: 365, 1880: 413), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 310 af Jordbrug, 31 af Industri, 7 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Resen* (Sønder-R.) med Kirke og Skole; *Rabes*; *Høgild* med Skole og Vandmølle. *Koldkurgde*. (1203: Kaldækot, 1507: Koldkudt); *Over-* og *Neder-Torp*, Gde. og Huse. *Moeshals*, Huse. *Mølgd.*, *Kongenshus*, Gd.

Resen S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 146. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælke-loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Norddøren og et Par Vinduer ere bevarede (tilmurede). Sydveggen og Korgavlen ere omsatte. Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten i Munkeskifte, har hvælvet Underrum (med Dør ind til Skibet), der nu tjener som Vaabenhus. Altertavle i Renæssancestil fra 1671. Døbefont af Træ fra 1710. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Høgild er der fredlyst 1, ved Koldkurgde. 7 Gravhøje.

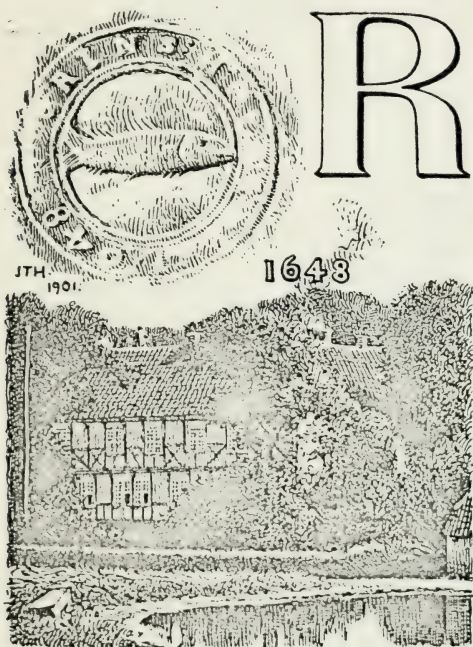
Ved Sognets Sydgrænse løber en Bæk i Skive Aa. „Midt i Bækken er der en Sten, paa hvilken man kan trine over Bækken; samme er en Skelsten, og paa den kan man kaste med Sten i 3 Stifter: Viborg, Aarhus og Ribe, 3 Sysler: Løver, Har og Ommer, 3 Amter: Silkeborg, Lundenæs og Hald, 3 Herreder: Lysgaard, Ginding og Fjends, 3 Sogne: Karup, Haderup og Resen, og 3 Bymarker: Karup, Hessellund og Høgild“ (D. Atl. IV S. 672). Stenen er nu forsvunden.

Om Frederiks Sogn, hvoraf en Del (5764 af 12,454 Td. Ld., 33 af 68 Td. Hrtk., med 328 af 775 Indb. i 1890) hører til Fjends Hrd., den anden Del under Lysgaard Hrd., se dette.

Rinds Herred.

Sogne:

Vesterbølle, S. 666. — Østerbølle, S. 668. — Gedsted, S. 668. — Fjelsø, S. 669. — Simsted, S. 670. — Testrup, S. 671. — Hvam, S. 672. — Hvilsum, S. 674. — Tostrup, S. 674. — Rovm, S. 675. — Hersom, S. 676. — Klejtrup, S. 678. — Bjerregrav, S. 679. — Laastrup, S. 680. — Skals, S. 681. — Ulbjærg, S. 682. — Lynderup, S. 683.

Rinds Herred, det nordøstligste i Amtet, begrænses mod S. af Nørlyng Hrd., fra hvilket det skilles ved Skals Aa, mod Ø. og N. af Randers Amt (Onsild Herred) og Aalborg Amt (Gislum Herred), fra hvilket sidste det til Dels skilles ved Lerkenfeld Aa, og mod V. af Limfjorden (Lovns Bredn., Virksund og Hjarbæk Fjord). Den største Udstrækning fra N. til S. og fra V. til Ø. er omtr. 3 Mil. De ikke videre højtliggende og temmelig jævne, dog mod V. og N. bølgeformede Jorder (højeste Punkt Rishøj, 227 F., 71 M.) ere gennemgaaende sandmuldede og sandede med meget betydelige Hede-

strækninger. Af Vandløbene nævnes Simsted Aa. For Skov er det næsten helt blottet (856 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstil. $31\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 71,693 Td. Ld. ($7_{,18}$ □ Mil, $395_{,3}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskuldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2218 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1890 9083 (1801: 4211, 1840: 5316, 1860: 5941, 1880: 7924). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Nørlyng Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rinds-Gislum Herreders Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskr. (Bjerregrav, Laastrup, Skals, Ulbjærg og Lynderup) og Aalborg Amts 9. Forligskr. (Vesterbølle og Gedsted) samt Aalborg Amts 6. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Rinds Hrd., i Vald. Jrdb. *Rinshæret*, hørte i Middelalderen til Himmersyssel, fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 1600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 40 Jættestuer og Dysser, Resten Gravhøje), men henved $\frac{2}{3}$ er nu sløjet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 132 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Simested (omtr. 215), Vesterbølle (170), Ulbjærg (160), Østerbølle (140), Tostrup (105) og Fjelsø (100).

Litt.: *K. S. Testrup*, Uddr. af Rinds Hrd.'s Krønike, i Saml. til j. Hist. I S. 337 flg. — *W. Dreyer*, Oldtidsm. i den vestl. Del af R. og Gislum Hrd., smstds. X S. 184 flg. og 2. R. I S. 408 flg.

Vesterbølle Sogn omgives af Annekset Østerbølle, Fjelsø og Gedsted Sogne og Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, mod V., ligger 4 Mil N. for Viborg. De ikke videre højtliggende, bølgeformede Jorder ere sandmuldede, med betydelige, til Dels beplantede Hedestrækninger. Gennem den nordl. Del løber *Lerkenfeld Aa*, der for en Del danner Grænsen mod Aalborg Amt. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 6790 Td. Ld., hvoraf 2125 besaaede (deraf med Rug 515, Byg 262, Havre 1022, Boghvede 34, Spergel 16, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 90, Kartofler 94, andre Rodfr. 68), Afgræsning 1328, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1319, Have 23, Skov 94, Moser 7, Kær og Fælleder 489, Heder 1257, Veje og Byggegr. 131, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1898: 332 Heste, 1366 Stkr. Hornkv. (deraf 524 Køer), 1907 Faar, 552 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovkyldshartk. 1895: 230 Td.; 54 Selvejergaarde med 217, 55 Huse med 13 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 766 (1801: 430, 1840: 459, 1860: 532, 1880: 661), boede i 129 Gaarde og Huse; Erh v.: 37 levede af immat. Virksomhed, 570 af Jordbr., 79 af Industri, 7 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirks., 40 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

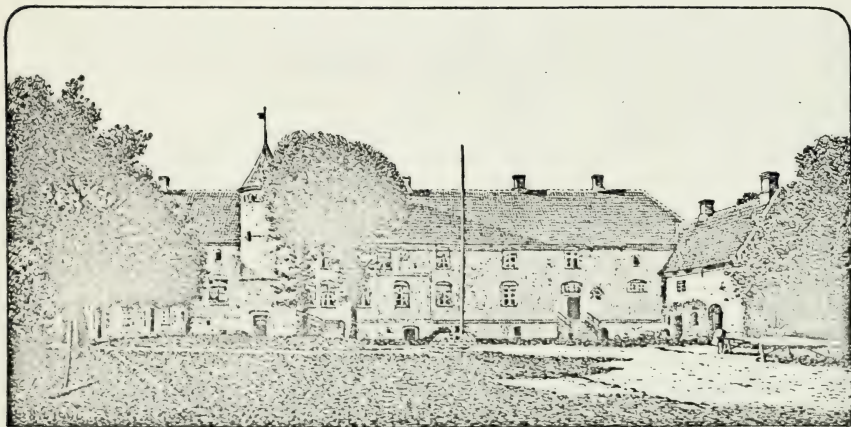
I Sognet Byerne: *Vesterbølle* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionsus (opf. 1898) og Købmandshdl.; *Knudstrup*; *Glerup*, ved Landevejen; *Svingelbjærg* med Skole. Hovedgaarden *Lerkenfeld* har 187 $\frac{7}{8}$ Td. Hrtk., 615 Td. Ld., hvoraf 44 Eng, 100 Kær og Mose, 158 Hede, 12 Aa og Veje, 8 Gaardspl. og Have, Resten Ager; et Tegl., en Vandmølle og $\frac{3}{4}$ Td. H. Fæstegods. *Stenildmosegaard* med Parcellen *Christineholm* har 17 $\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., 468 Td. Ld. (deraf Christineh. 3 Td. Hrtk., 142 Td. Ld.), hvoraf 75 $\frac{1}{2}$ Eng og Mose, 38 Plantage, 8 $\frac{1}{2}$ bepl. Hede, 6 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager. *Studstrup*, Gd.

Vesterbølle S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 320. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre, med Halvsøjler (Norrd. tilmuret), ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet — hvis hvælv. Underrum er Gravkapel og adskilt fra Kirken ved et Jærngitter — og Apsis, begge af Granit og Mursten, og Kirken overhvalvedes. Vaabenhuset er af Mursten. Skibets Sydside omsattes 1876. Udskaaen Altertavle fra omkring 1700. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol fra 1632 med Malerier. I Gravkapellet staa to Marmorkister, hvori hvile General W. C. v. Lüttichau og Hustru Lucie Magd. Ochsen. Kisterne i Gravhvalvingen underneden ere 1878 nedsænkede paa Kirkegaarden. I en Hvalving under Koret hviler Kirsten Rosenørn, † 1694, g. m. nedennævnte P. Lerche. Series pastorum. Klokker, med Indskrift i Majuskler, er fra 1420.

Lerkenfeld er dannet af to Gaarde *Bonderup* og *Kokholm*. *Bonderup* solgtes 1455 af Per Godiksen, som havde arvet den efter sin Hustrus Moder, til Wolf Jensen; men alt 1442 var den beboet af Herredsfogden i Gislum Hrd., som boede her

endnu 1463. 1467 ejedes den af en velbyrdig Jes eller Jep Haning, hvis Søn Haning Jepsen el. Jensens Enke Inge Jepsdatter solgte Kokholm til sin Broder velbyrdig Svend Oluf Jepsen, der 1498 solgte den til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz. Inge ægtede siden en Bonde Christen Ørn, og de pantsatte Bonderup til Niels Clementsen, hvis Enke Anne Mikkelsdatter 1540 afkøbte Aage Jepsen i Svenstrup og hans Hustru Marin Laurensdatter den Del i B., som Marin arvede efter sin Broder, Haning Jepsens og hendes Moder Inges Søn. Formodentlig har Anne Mikkelsdatter solgt B. til Niels Lange, der 1554 mageskiftede den til Mariager Kloster, som 1555 skødede den og Kokholm til Hr. Jørgen Lykke († 1584). Efter ham samledes B. af Rigsadmiral Claus Daa, † 1641; dernæst ejedes den af Sønnen Vald. Daa († 1691), dernæst af Justitsr. og Landsdommer Peder Lerche, der 1677 fik den ved Indførsel og 1681 udløste en anden Kreditor Wolf Blome samt da gav den Navnet L. og 1695 oprettede den til et Stamhus. Tillige fik han Birketingsret til Gaarden (ophævet 1813). Efter hans Død 1699 gik Stamhuset over til Gehejmer. Vincents L., † 1742, derpaa fra 1735 til hans Søn General Grev Chr. L., der 1743 fik kgl. Tilladelse til at ombytte det med en Fideikommiskapital og solgte L. med Hessel, Tiender, Kirkeskyld og Gods (henh. 39, 12, 161, 13 og 425 Td. H.) for 29,500 Rd. til General Wulff Casp. v. Lüttichau († 1765), hvis Enke Lucie Magd. Ochsens døde 1775, i hvilket Aar L. blev købt af Ritm. Joh. Lüttichau og Lieutn. Chr. Cæsar Lüttichau (36, 131

Lerkenfeld, set fra Gaarden.

og 375 Td. H.) for 63,000 Rd., men sidstnævnte blev 1779 Eneejer efter at have udkøbt den 1777 afdøde Joh. L.'s Arvinger. Han solgte den 1793 for 73,000 Rd. til Brødr. Mikkell († 1819), Jens († 1846) og Peder Kjeldsen, i hvilken Families Eje den er forbleven; nu ejes den af Mathias K.'s Søn, H. K. — Hovedbygningen, der skal være opf. eller ombygget 1570 af Jørg. Lykke, bestaar af en Midtfloj af Egebindingsv., beklædt med een Stens Mur, i to Stokv. med hvælvede Kældere (Tøndehvælv.), og to mindre Sidefloje i to Stokv., af Grundmur; ved Nordsiden af Midtflojen er et rundt Taarn med Pyramidetag og en oprindl. Egevindeltrappe; en rundbuget Dør, med Halvsojler, paa Vestflojen har fort ind til et tidligere overhælv. Kapel (nu Mejeri); i Østflojens 2. Stokv. er en stor Sal med Kamin i Rokokostil og W. C. v. Lüttichaus og Hustrus Navnetræk samt Aarst. 1704-65. Der har været en 4. Floj, som lukkede for Borggaarden mod N. Fra Midtflojen gaa to mindre Sidefloje ud mod Haven. De gamle Grave findes endnu. (*E. T. Kristensen*, nogle Efterretn. om L. ældre Hist., Viborg 1889).

1406 solgte Zacheus Myre sin Rettighed i „Westerbøli“ til Dronn. Margrethe. Talen er sikkert om *Nedre Hougaard*, der beboedes af Knud Hakonsen og Fru Bodil, hvis Arvinger ligeledes 1406 solgte den til Dronningen. — I *Knudstrup* ejede Brødrene Christiærn og Jep Benderup en Gaard, som Erik Høg 1537 solgte til Axel Juul. — Per Hvid af *Svingelbjerg* nævnes 1401.

Svingelbjerg var i Middelalderen et eget Sogn og Anneks til Gislum, Vonsild og

Farso (se S. 525). Ifl. Kongebrev af $\frac{5}{12}$ 1566 blev *Svingelbjærg Kirke* nedbrudt, da Beboerne selv havde erklæret, at de ikke kunde holde den ved Magt, fordi kun 7 Gaarde ydede Tiende til den, og derfor begærede at maatte „fange Vesterbølle Kirke til deres Sognekirke“. Dens Materiale anvendtes til Vesterbølle Kirke (se D. Kirkelove II S. 87); ogsaa Lerkenfeld Taarn skal være bygget af det, ligesom man i Laden til Møllen har fundet Sten fra Kirken, hvis Sted endnu paavises. Om Sagnet om Jørgen Lykke og Præsten Mads i Ullis, der bl. a. er behandlet i St. Blichers „Vinhandleren og Herremanden“, se S. 527.

I Sagnet findes flere Steder, saaledes paa Knudstrup Hede og navnlig paa Glerup Hede, firkantede, 100-200 F. store Pladser, indhegnede af lave Jordvolde, formentlig Dykningsstykker fra Oldtiden. — Der er fredlyst 9 Gravhøje.

Præsten i Vesterbølle Laurids Axelsen, † 1717, fortsatte de af Præsten i Ulbjærg-Lynderup Mads Farstrup begyndte Dagbøger fra 16., 17. og 18. Aarh., udg. af Ign. Becher, Aalborg 1813.

Østerbølle Sogn, Anneks til Vesterbølle, omgives af dette, Fjelsø, Hvam, Simested og Testrup Sogne samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sagnet, ligger $3\frac{3}{4}$ Mil N. for Viborg. De mod N. V. og Ø. noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og skarpsandede, med en Del Hede. Nordgrænsen dannes af Lerkenfeld Aa, Sydøstgrænsen af Simested Aa. Gennem Sagnet gaa Landevejen fra Hobro til Løgstør samt Hobro-Løgstør og Viborg-Aalestrup Banerne.

Fladeindholdet 1896: 3891 Td. Ld., hvoraf 1401 besaaede (deraf med Rug 310, Byg 151, Havre 710, Boghvede 24, Spergel 28, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 67, Kartoffl. 68, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1004, Høslæt, Brak, Eng m. m. 622, Have 13, Skov 10, ubevokset 4, Moser 27, Kær og Fælder 186, Heder 549, Stenmarker m. m. 6, Veje og Byggegr. 69 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 759 Stkr. Hornkv. (deraf 351 Køer), 1088 Faar, 330 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 117 Td.; 36 Selvejergaarde med 102, 53 Huse med 15 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 640 (1801: 234, 1840: 275, 1860: 354, 1880: 505), boede i 114 Gaarde og Huse; Erhverv: 8 levede af immat. Virksomhed, 500 af Jordbr., 68 af Industri, 27 af Handel, 22 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sagnet Byerne: *Østerbølle* med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1890) og Jærnbanepl.; *Bygum*; *Aalestrup* med Missionshus (opf. 1896), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Tuehøje*, Gd. og Huse. *Fuglsang*, Gd.

Østerbølle S., een Sognekommune med Hovedsagnet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 319. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lerkenfeld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer (eet paa Sydsiden med rige Profiler, se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 263), den halvrunde Korbue og begge Døre (Nordd. tilmuret) samt en Dør paa Korets Sydside (ligeledes tilm.) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælv. Underrum; Vaabenhuset er ogsaa af Granit og Mursten. Restauration af Murene 1880 og 1891. Altertavlen er fra 1703. Prædikestolen er skænket 1603 af Christen Børialsen. Ny Granitdøbefont.

I Sagnet er der fredlyst 5 Gravhøje.

Gedsted Sogn omgives af Annekset Fjelsø, Vesterbølle Sogn, Aalborg Amt (Gislum Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lerkenfeld Aa, Limfjorden (Lovns Bredn.) og Ulbjærg Sogn. Kirken, omtr. midt i Sagnet, ligger $3\frac{1}{2}$ Mil N. for Viborg. De ikke videre højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldsandede og skarpsandede. Gennem Sagnet gaa Landevejene fra Løgstør til Viborg og Hobro.

Fladeindholdet 1896: 2632 Td. Ld., hvoraf 984 besaaede (deraf med Rug

233, Byg 143, Havre 402, Boghvede 17, Spergel 79, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 33, Kartofler 45, andre Rodfrugter 28), Afgræsn. 644, Høslæt, Brak, Eng m. m. 437, Have 15, Moser 21, Kær og Fællede 270, Heder 213, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 721 Stkr. Hornkv. (deraf 287 Køer), 1187 Faar, 375 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 155 Td.; 45 Selvejergaarde med 139 og 47 Huse med 16 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 611 (1801: 264, 1840: 358, 1860: 332, 1880: 428), boede i 100 Gaarde og Huse; Erhverv: 35 levede af immat. Virksomh., 362 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 107 af Industri, 54 af Handel, 10 af forsk. Daglejer-virks., 28 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gedsted* (1289: Geetsteth, 1307: Gettstæthæ) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Forsamlingshus (opf. 1885), Afholdshjem (opf. 1900), Lægebolig, Sparekasse (opr. $\frac{22}{5}$ 1898; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 17,765 Kr., Rentef. 4 pCt., Antal af Konti 57), Købmandshdl., Tang-Madrasfabrik, Farveri, Andelsmejeri, Kro, Stats-telefonst. og Postekspedition; *Bystrup* med Skole. *Nørgd.*, *Dalsgd.*, *Holm-markgd.*

Gedsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 321. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Korsarme mod N. og S. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og de hvælvede Korsarme samt Vaabenhuset, alle af Granit og Mursten. Ved en Restauration 1868 hævedes Vaabenhusets Bjælkeloft, saa at den smukke Norddør helt kom til Syne. I Vaabenhuset en gml. Egetræsdør med Indskr. Der er 1884-95 foretaget store Ombygninger ved Kirken. Alterramme med Maleri af Fru Ingemann. Gammel egetræsmalet Prædikestol. Granitdøbefont. Under den nordl. Korsarm en lukket Gravhvælving. I Spidsbuerne, der fra Korsarmene føre ind til Kirken, findes Nicher.

I *Gedsted* skal have ligget en Kongsgaard, fra hvilken (Geetstath) Erik Menved $\frac{1}{3}$ 1289 udstedte nogle Privilegier for Vitskøl Kloster. Den kom senere i privat Eje, men blev 1408 tilskødet Dronn. Margrethe af Brødrene Per Sommer, Peder og Thomes Gedsted, hvis Vaaben var Hovedet af en Gedebuk. Gedstedgd. var da beboet af en Væbner Bratze, og endnu 1514 solgte Lars Bratze Gods i Gedsted til Bisp Erik Kaas. 1482 nævnes Mogens Nielsen i G.

Fjelsø Sogn, Anneks til Gedsted, omgives af dette, Ulbjærg, Tostrup, Hvam, Øster- og Vesterbølle Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $3\frac{1}{4}$ Mil N. for Viborg. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere sandmuldede med Klægunderlag, med en Del Hede mod V. Østgrænsen dannes af Simested Aa.

Fladeindholdet 1896: 3860 Td. Ld., hvoraf 1215 besaaede (deraf med Rug 321, Byg 159, Havre 595, Boghvede 27, Blandsæd til Modenhed 8, Grøntf. 16, Kartofler 60, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 1239, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 18, Skov 3, Moser 21, Kær og Fællede 125, Heder 628, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 186 Heste, 732 Stk. Hornkvæg (deraf 327 Køer), 1357 Faar, 302 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 120 Td.; 41 Selvejergaarde med 98, 66 Huse med 22 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 586 (1801: 226, 1840: 316, 1860: 368, 1880: 508) boede i 111 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomh., 466 af Jordbrug, 45 af Industri, 7 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 47 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fjelsø*, beliggende om en lille Sø, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (indrettet 1890), Mølle og Købmandshdl.; *Klotrup* med Skole; *Eltrup*.

Fjelsø S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 322. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren, med ornamenteret Overligger, og Norddøren (sidste tilmuret) ligesom den halvrunde Korbue ere bevarede. I senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet. Det nye Vaabenhus, af Mursten og med Granitsokkel, er opf. i romansk Stil 1887 (Arkitekt: Paludan). Udskaaeren Altertavle (restaur. 1895), skænket 1735 af Christen Sørensen i Vesterris. Prædikestol og Degnestol i Renæssancestil, den sidste fra 1634. Granitdøbefont. Klokken er fra den tidligere Middelalder.

Ved Fjelsø er der fredlyst en Gravhøj med et dobbelt Gravkammer, samt en af to parallelle, sammenbyggede Langhøje bestaaende, 552 F. lang Jordhøjning.

Simested Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Testrup, Vesterbølle, Hvam og Hvilsom Sogne samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $3\frac{3}{4}$ Mil N. N. Ø. for Viborg og omtr. 2 Mil V. N. V. for Hobro. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere muldsandede og skarpsandede, med en Del Hede; ved Nordgrænsen Skat Skov. *Simested Aa* løber gennem Sognet. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aalborg og fra Løgstør til Hobro samt Hobro-Løgstør Banen og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 6794 Td. Ld., hvoraf 2264 besaaede (deraf med Rug 541, Byg 266, Havre 1051, Boghvede 13, Bælgsæd 4, Spergel 21, Frøavl 10, Blandsæd til Modenhed 43, Grøntf. 103, Kartofler 129, andre Rodfr. 82), Afgræsn. 1729, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1075, Have 43, Skov 100, ubevokset 13, Moser 137, Kær og Fælleder 297, Hegn 10, Heder 933, Veje og Byggegr. 168, Vandareal m. m. 24 Td. Kreaturhold 1898: 291 Heste, 1468 Stkr. Hornkv. (deraf 740 Køer), 1680 Faar, 701 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 212 Td.; 70 Selvejergaarde med 182, 96 Huse med 30 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1107 (1801: 429, 1840: 592, 1860: 694, 1880: 1024), boede i 204 Gaarde og Huse; Erhverv: 29 levede af immat. Virksomh., 812 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 101 af Industri, 34 af Handel, 51 af forsk. Daglejervirks., 43 af deres Midler, og 26 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Simested*, ved Hobrovejen, med Kirke, Skole, Kro (noget Ø. for Byen), Jærnbanepl., Telegraf- og Telefonstation; *Torup*, ved s. Vej, med Skole og Kro; *Guldager*; *Hverrestrup* med *Eveldrup Præstegd.* (noget N. V. for Byen); *Baandrup* med Fattiggaard (opr. 1891, Pl. til 20 Lemmer); *Skjershale*; *Korsø* med Skole. *Dalsgaard Huse*. Hovedgaarden *Korsøgaard* har $15\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 600 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, 70 Skov og Plantage, Resten Ager; Tørvefabrikation. *Grangd.*, *Bjerregd.*, *Højslevmølle*, Gd., med Farveri.

Simested S., en egen Sognekommune, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 317. Lægd. Kirken tilhører Viborg Sparekasse.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Eet Vindue ses; begge Døre (Sydd. tilmuret) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum. Kirken er i de senere Aar undergaaet flere Ombygninger paa Grund af Brøstfældighed, blandt andet er Vaabenhuset opf. fra nyt 1884 i romansk Stil. Altertavle fra 1883 med Maleri af A. Dorph (den korsfæstede). Prædikestol fra 1884 med Billeder af Evangelisterne. Granitdøbefont. Orgelet er skænket 1891 af Frk. Behrend.

I Taarnet bag Orgelet et Billede af Hellevad til Korsøgd, Klokken er fra den senere Middelalder.

Korsøgaard erhvervedes af Rigsraad Hr. Morten Jensen (Gyrstinge) omtr. 1447 kort før hans Død, og han efterlod den til sin Søn Oluf Mortensen, hvis Datter Anne bragte Gaarden til sin Mand Peder Skram; den ejedes saa af deres Søn Erik S., † 1568, dennes Søn Laurids S. 1569, hvis Datter Maren S. 1624 efterlod den til sine Søsterbørn Oluf og Lisbeth Daa, der 1634 solgte den til Hr. Mogens Kaas. Dennes Søn Erik K. ejede den (10 Td. H.) 1665, og siges den da tilførn at have været en Bondegd. Han mistede den 1666, da Christen Olufsen i Viborg gjorde Indførsel i den; denne solgte den 1681 til Peder Benzon til Havnø († 1701), efter hvem Niels Benzon 1702 paa sine Broderbørns Vegne kompletterede K. med 200 Td. Bøndergods. 1721 solgte Ritm. Hans Benzon K. (14 Td. H.) til Chrf. Rosenørn († 1745), men paa Auktion efter dennes Søn Oberstlieutn. Peder R. 1775 blev den (14, 45 og 210 Td. H.) for 22,500 Rd. købt af Conrad Jørgen Friis († 1778), hvis Dødsbo solgte den for 20,000 Rd. til Lars Hellevad og H. A. Tegder († 1811), hvilken sidste 1796 afkøbte sin Fætter hans Halvpart for 7200 Rd. Tegder solgte en stor Del af Godset. Hans Enke Kirstine Schaarup ægtede 1812 M. Galten Kruise, der bortsolgte Resten af Godset. 1828 fik Forvalter Agier Skøde paa K. for 14,700 Rd.; 1848 købte Lund den for 12,000 Rd., fra hvis Søn den 1859 gik over til Grev C. F. E. Rantzau; 1872 købtes den for 29,000 Rd. af Fritze, 1887 for 117,000 Kr. af Poulsen, efter hvem den arvedes 1890 af cand. jur. Behrend; 1892 købtes den af V. Løhde, hvorpaa den jydsk Kreditforening solgte den 1896 for 84,000 Kr. til den nuv. Ejer, Th. Smidt. — Bygningen, af Bindingsv., er omtr. 150 Aar gammel; alle Avlsbygningerne, af Kamp, ere fra 1870'erne. Gaarden er omgivet af Grave.

Bjerregaard i Simested nævnes 1512.

Simested havde alt ved Reformationstiden Hvam og Hvilsom til Annekser. I Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at der skulde holdes en Kapellan, med Bolig i Hvam; fra 1742 blev han residerende; men ved Reskr. af $\frac{25}{10}$ 1805 nedlagdes Embedet, og samtidig bleve Hvam og Hvilsom et Pastorat for sig (fra $\frac{3}{1}$ 1806). Ved Reskr. af $\frac{1}{4}$ 1817 blev Testrup Anneks til Simested; $\frac{11}{11}$ 1825 bleve Hvam og Hvilsom atter Annekser til Simested, medens Testrup lagdes til Gislum og Vonsild (se S. 524) og $\frac{1}{7}$ 1859 til Vesterbølle-Østerbølle; 1879 udskiltes atter Hvam og Hvilsom, og Testrup kom igen til Simested.

I Sognet er der fredlyst 1 Høj med Gravkammer, 1 Langdyssø, 3 Langhøje og 19 runde Gravhøje.

Testrup Sogn, Anneks til Simested, omgives af dette og Østerbølle Sogn samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.), hvorfra det skilles ved Lerkenfeld Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger 4 Mil N. N. Ø. for Viborg og $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Hobro. De noget højtliggende, mod S. bakkede Jorder ere overvejende sandede.

Fladeindholdet 1896: 2086 Td. Ld., hvoraf 722 besaaede (deraf med Rug 209, Byg 67, Havre 297, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 45, Grøntf. 20, Kartofler 38, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 367, Have 12, Skov 146, ubevokset 8, Moser 28, Kær og Fællede 64, Heder 172, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 50 Heste, 402 Stk. Hornkvæg (deraf 183 Køer), 357 Faar, 202 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 47 Td.; 9 Selvejergaarde med 38, 24 Huse med 9 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen. $\frac{1}{2}$ 1890: 234 (1801: 75, 1840: 130, 1860: 145, 1880: 226), boede i 49 Gaarde og Huse; Erhverv: 2 levede af immat. Virksomhed, 202 af Jordbr., 16 af Industri, 2 af Handel, 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Testrup* med Kirke og Skole. Gaarden *Vesterris* har $12\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 510 Td. Ld. (i T. og Østerbølle S.), hvoraf 34 Eng, 162 Skov og Plantage, 10 Mose, Resten Ager; et Hus. *Kastrup*, Gd. (8 Td. H.), *Testrupgd.* (6 Td. Hrtk.).

Testrup S., en egen Sognekommune, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings-

og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 318. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken, ved Testrupgaard, bestaar af Skib og Kor ud i eet og Apsis, med Bjælkeloft. Oprindl. er Kirken opf. i 1. Halvdel af 15. Aarh. i gotisk Stil af røde Munkosten og bestod af et overhv. Skib, et stort Kor med Apsis, med Bjælkeloft, to vistnok hvælvede Korsarme ved Korets Vestende og et Taarn mod V. Nu staar kun Koret med Apsis og Skibets østl. Hvælving, der benyttes som Forhal. Det øvrige er nedbrudt, vistnok væsentlig 1748, hvilket Aarst. staar paa den nuv. Vestgavl. De to Rundbuer ind til Korsarmene ses endnu, tilmurede. Alle Prydelser fra kat. Tid ere forsvundne. Altertavlen er i Barokstil med et Maleri (Christus i Getsemane); Prædikestol i Renæssancestil fra 1615. De øverste Stolestader ere fra 1721. Den største af Klokkerne gaves af Fr. II 1567 til Viborg Domkirke, da dennes Klokker smeltede ved Branden.

Testrupgaard var sikkert oprindl. en adelig Sædegaard; 1399 nævnes en Adelsmand Jacob Hemmingsen af „Teztorp“. Senere kom den under Viborg Bispestol, og 1432 skal Bisp Herman have indrettet den til et Høspital, som Bisp Torlav omtr. 1439 indviede til St. Karen (undertiden kaldes det ogsaa St. Søren i Testrup). I Spidsen for Hospitalet stod en Forstander, der tillige var Præst for Testrup Kirke og Gislum Pastorat; fra 1511 til 1535 vare efter hinanden Chr. Nielsen, Villads, Mester Chr. Puszel, Jørgen Ebbesen, Erik Høg og Ib Lauridsen Forstandere (dog boede her 1503 tre Adelsmænd: Niels Juel, Thoms Skadeland og Ebbe Simonsen [Udson], 1532 Niels Juels Enke Fru Marine Nielsdatter). Til Hospitalets Fremvækst bidrog ikke lidet den nærliggende *St. Sørenskilde*, en meget besøgt Valfartskilde. Ved Testrup holdtes endvidere aarl. Markeder, saaledes Dal Marked, der holdtes i Markedsdal S. V. for Kirken (ifl. Testrup, se Saml. til j. Hist. I S. 363, laa den i Østerbølle Sogn); 1556 henlagdes disse til Hannedal, 1561 og paany 1574 til Hobro. Efter Reform. faldt Gaarden til Kronen, men vedblev endnu en Tid at være Hospital; 1542 fik Svend Juel Brev paa den mod at „besørge de fattige syge Mennesker med god Værelse, Sengklæder o. a.“; 1545 skænkede Chr. III den til Viborg alm. Hospital (se S. 568), der 1699 solgte den (12 Td. H.) og al Testrup By (i alt 43 Td. H.) for 1366 Rd. til Poul Lauridsen. Den ejedes 1717 af Hans Wassard († 1720), hvis Enke 1751 solgte den (13 og 157 Td. H.) til Jak. Joh. Colding, der 1754 solgte den til H. Chrif. Rosenørn til Nøragergd. Hans Halvbroder Gehejmer. M. G. Greve Rosenørne solgte den 1800 for 100,000 Rd. til Kancellir. Tolstrup og Ritm. Schuchardt, af hvilke førstn. solgte sin Part til Landsdommer Fønss. Nuværende Ejer er G. Hansen. — Hospitalet har ligget ved den vestl. Ende af Kirken; i Slutn. af 18. Aarh. saas endnu Rudera. En omtr. 1860 ved Testrupgd. fremgravet Ruin (40 × 20 F.), med tykke, indtil 5 F. høje Mure af røde Mursten, er mulig en Rest af Hospitalet.

Kastrup og *Vesterris* vare fordm. adelige Gaarde. Som Ejere af den første nævnes 1500 Laurids Skadeland, 1505 Jørgen Skadeland, siden Pors Nielsen af Slægten Berialsen, Søn Niels Pors 1595, Søn Jørgen Pors, der siges for Armod at have forladt Kastrup. Det maa være sket før 1637, thi da solgte Fru Ellen Marsvin den til Hr. Mogens Kaas. 1462 nævnes en Væbner Nis Jensen i Vesterris, 1546 Bertel Andersen i V., Væbner, derefter dennes Søn Laurids Bertelsen Hørbj 1580, hvis Enke Anne Skade ægtede Peder Munk, der ogsaa skrev sig til V. Sammen med Laurids Bertelsen skrev Jørgen Harbou sig 1580 til V. Mulig der dog har været to Steder af dette Navn, thi 1618 skødede Fru Sophie Ulfstand V. „i Hornum Herred“ til Iver Juul, der 1623 afbrød denne Gaard og lagde Jorderne under Lundbæk.

Ved Testrup er der fredlyst 1, ved Vesterris 16 Gravhøje, deribl. den anselige *Rishøj* med to hosliggende, ganske lave Høje.

Om Sognehistorien se S. 524 og 671.

Hvam Sogn omgives af Annekset Hvilsom, Simested, Østerbølle, Fjelso, Tostrup og Rovm Sogne. Kirken, mod V. ligger $3\frac{1}{4}$ Mil N. for Viborg og $2\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Hobro. De ikke videre højtliggende, bakkede Jorder ere sandblandede; nu er der næsten ingen Hede mere. Paa Nord- og Vestgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Aalborg og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 3000 Td. Ld., hvoraf 1032 besaaede (deraf med Rug 261, Byg 91, Havre 511, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 27, Kartofler 38, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 1118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 467, Have 23,

Skov 29, Moser 12, Kær og Fælleder 56, Heder 146, Veje og Byggegr. 100, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 671 Stk. Hornkvæg (deraf 334 Køer), 704 Faar, 337 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 91 Td.; 24 Selvejergaarde med 85, 22 Huse med 6 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 350 (1801: 190, 1840: 227, 1860: 249, 1880: 332), boede i 57 Gaarde og Huse; Erhverv: 19 levede af immat. Virksomhed, 252 af Jordbr., 25 af Industri, 15 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hvam* med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1895 og 1885), Mølle, Andelsmejeri, Kro, Jærnbanehpl., Telegraf- og Telefonst. *Tulstrupgd.* Hovedgaarden *Lille-Resstrup* har $13\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., 355 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 20 Plantage og Have, 35 til Huse m. m., Resten Ager. *Kallestrupgd.* med Fællesmejeri, *Sophiesminde*, Gd., *Resstrup-Krog*, Gd., m. m.

Hvam S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 316. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nord. tilmuret) ere bevarede. I senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet (senere tilmuret; Taarnrummet er Materialhus). Vaabenhuset, af Mursten, er fra nyere Tid; Skibets Østgavl er omsat med Mursten. Altertavle (med Nadveren) i Renæssancestil. Ny Prædikestol og Granitdøbefont. I Kormuren smuk Ligsten (før i Korgulvet), med Portrætfigurer, over Niels Harbou, † 1556, og Hustru Birgitte Munk.

Resstrup (eller *Lille-R.*) nævnes alt for 1400, da Jens Pig skødede den til Ebbe Skytte, og 1470, da den tilhørte en Væbner Niels Pedersen, men 1476 Jens Nielsen og hans Hustru Elne Mogensdatter; han førte Munkernes Vaaben. Ogsaa en Fru Johanne Nielsdatter af R. nævnes og 1488 Christen Grøn af R. 1511 solgte Albert Skeels Arvinger den til Landsdommer Niels Clementsen, ved hvis Fald 1518 og derpaa flg. Død den gik over til Kronen, der overlod den til hans Enke. Hans Datter bragte den til Christen Harbou, hvis Fader Jens H. alt 1507 skrev sig af R. Han trættes 1532 med Bisp Jørgen Friis om *Tulstrupgd.* i Hvam. Hans Søner vare Niels H. (se under Kirken) og Jørgen H. til R.; sidstnævntes Søn Otte H. og dennes Søn Niels H. skrives ogsaa til R., men have næppe været Eneejere, thi Niels H. fik 1624 tilskødet en Halvpart i Gaarden af sin Svigermoder Fru Else Krag, Laurids Lunovs. Niels H. solgte 1633 R. til Jesper Lunov, der alt med sine Brødre synes at have været Medejer forinden. Efter hans Død 1637 kom R. til hans Brødre Erik og Ove L. Siden kom en Halvpart til Fru Dorte Juul, efter hvem den gik i Arv til Chrf. Pachs, der 1645 solgte den til Hr. Mogens Kaas. Dennes Søn Erik K. skrev sig til R. Han mistede den (24 Td. H.) 1666 ved Indførsel, og den nye Ejer Karen Andersdatter Schiote, sl. Alex. Romors, solgte den 1669 til Jens Jørgensen, Raadmand i Viborg, † 1685, hvis Arvinger 1686 solgte den til Forpagter paa Lojstrup Peder Rasmussen, der 1691 frasagde sig alle Sædegaarders Privilegier og solgte den (17 Td. H.) kort efter til Handelsmand i Fredericia Jak. Ros, men generhvervede den 1696 for dog straks at skøde den til Hieron. Chr. Basballe. 1723 blev den af Margr. Mikkelsdatter, sl. Ole Henriksens i Andi, skødet til hendes Svigersøn, Præsten i Mørke og Hvilsager Peder Sommer, † 1732 el. 33, men alt 1726 blev den (17 og 31 Td. H.) solgt af Margr. Horn, sl. Ritm. Mikkel Suhrs, for 476 Rd. til Ridefoged paa Lynderup Christen Pedersen. Den flg. Ejer Oversekr. Chr. Moinichen købte Gods til og kompletterede Gaarden. Han solgte den (17 og 147 Td. H.) dog alt 1729 til Iver Jørgensen Abel. Senere tilhørte R. Gehejmraadinde Krabbe, hvis Arvinger solgte den til Kancellir. og Herredsfoged Chr. Sørensen Testrup, der 1751 solgte den (17 og 207 Td. H.) for 5990 Rd. til Søren Christensen, men 1764 paany fik Skøde paa den (17, 62 og 412 Td. H.) af sin Moder Maren Lynderup, sl. Kancellir. Testrups; men ved hans Død 1773 faldt den tilbage til Moderen, efter hvem den 1781 blev købt for 15,330 Rd. af Krigskommissær Testrup til Vifertsholm, som 1799 overdrog den for 15,000 Rd. til sin Søn Søren T. Senere ejedes den af

Kammerr. H. Svanholm til Viffertsholm, der 1831 for 3600 Rd. solgte R. til Forpagter S. Norss, som 1837 solgte den for 7400 Rd. til C. N. Schmidt. Hans Enke solgte den, efter Fraskillelsen af Sophiesminde og Restrup-Krog, 1867 for 21,000 Rd. til H. Kjeldsen, som 1888 for 90,000 Kr. overdrog den til Sønnen, den nuv. Ejer M. K. — Hovedbygningen er opf. 1870 af Grundmur med højt Midtparti og 2 Fløje i 1 Stokv.

Østergaard i Hvam (6 Td. H.) ejedes 1663 af Fru Mette Munk, † 1670. — *Tulsstrupgaard* blev 1502 af Hr. Predbjørn Podebusk skødet til Jens Harbou, der 1505 solgte den til Biskop Niels Friis. 1532 førte Christen Harbou Trætte om den med Jørgen Friis. — 1477 nævnes en god Mand ved Navn Tue i *Hvam*.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Om Sognehistorien se S. 671.

Hvilsom Sogn, Anneks til Hvam, omgives af dette, Simsted Sogn, Aalborg og Randers Amter (Gislum og Onsild Hrd.) samt Klejtrup og Rovm Sogne. Kirken, mod Ø., ligger 3½ Mil N. N. Ø. for Viborg og 1½ Mil V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere sandede; mod S. en Del Hede. Ved Nordgrænsen løber Simsted Aa.

Fladeindholdet 1896: 4705 Td. Ld., hvoraf 1297 besaaede (deraf med Rug 298, Byg 140, Havre 626, Boghvede 30, Spergel 44, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 35, Kartoffler 77, andre Rodfr. 36). Afgræsn. 1124, Høslæt, Brak, Eng m. m. 498, Have 14, Skov 4, ubevokset 15, Moser 43, Kær og Fællede 182, Heder 1410, Veje og Byggegr. 113 Td. Kreaturhold 1898: 156 Heste, 784 Stkr. Hornkv. (deraf 353 Køer), 955 Faar, 317 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 105 Td.; 35 Selvejergaarde med 90, 55 Huse med 15 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, ⅓ 1890: 499 (1801: 221, 1840: 258, 1860: 302, 1880: 443), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 410 af Jordbr., 27 af Industri, 7 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvilsom* med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1894 og 1886); *Tollestrup*; *Støttrup* (1408: Stothorp) med Skole. *Vester-Gundestrup*, Gd.

Hvilsom S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 315. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib, Kor og Taarn, alle med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel; i Taarnet er der dog ved senere Ombygninger benyttet Mursten; fra Underrummet, der aldrig har haft Vinduer og mulig oprindl. har været Forhal, føre ind til Skibet to store Rundbuer, der i Midten hvile paa en Dværsgøjle, hvis Kapital prydes af Mandehoveder, medens Fodstykket har Bladornamenter, alt af huggen Granit; ved Siderne hvile Rundbuerne paa firkantede Granitpiller. Eet oprindl. Vindue og to runde Lysaabninger i Korgavlen (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 285 og 291) samt de to Døre (Sydd. tilmuret) ere bevarede. Murene ere til Dels omsatte 1875 og 1887. Vaabenhuset, af Mursten, er senere opf. Gammel Altertavle (med Treenigheden) og Prædikestol, den sidste egetræsmalet med Billeder af Evangelisterne skinnende igennem. Granitdøbefont. Klokkeren, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Ved Hvilsom er der fredlyst 3, ved Støttrup 1 og ved Tollestrup 4 Gravhøje.

Tostrup Sogn omgives af Annekset Rovm, Hvam, Fjelsø, Ulbjærg, Laastrup, Skals og Bjerregrav Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2½ Mil N. for Viborg og 2¾ Mil V. for Hobro. De noget højtliggende og bakkede Jorder (mod N. Tulsbjærge, højeste Punkt 220 F., 69 M.) ere let- og skarpsandede. Gennem Sognet løber *Simsted Aa*. Er Del Hede. Gennem den sydl. Del gaar Viborg-Aalestrup Banen, ved Østgrænsen Landevejen fra Vib. til Aalborg.

Fladeindholdet 1896: 3832 Td. Ld., hvoraf 1176 besaaede (deraf med Rug 289, Byg 97, Havre 582, Boghvede 48, Spergel 45, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 27, Kartoffl. 54, andre Rodfr. 30), Afgræsn. 1031, Høslæt, Brak, Eng m. m. 397.

Have 12, Skov 44, Moser 24, Kær og Fællede 38, Hegn 4, Heder 1007, Veje og Byggegr. 92, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 606 Stkr. Hornkv. (deraf 281 Køer), 942 Faar og 215 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 95 Td.; 29 Selvejergaarde med 87, 30 Huse med 8 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 379 (1801: 210, 1840: 220, 1860: 239, 1880: 318), boede i 62 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 292 af Jordbr., 13 af Industri, 33 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tostrup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Lunds Stiftelse (opr. 1824 af exam. jur. Christen L., † 1827, med et Hus til trængende), Kro og Telefonst.; *Troelstrup*; *Ugleris*. *Spanggede.*, *Thorsgd.*, *Vestergd.*, *Fruergd.* *Skinderup Vandmølle.* *Møldrup*, se Rovm Sogn.

Tostrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 327. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Forhal eller Underbygning til et Taarn ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Fra Forhallen føre to, paa en firkantet Pille (forneden af Granit) hvilende Rundbuer ind til Skibet (nu tilmurede); senere er der over den nordvestl. Del af Forhallen opf. et Taarn af Mursten (maaske har der været et oprindl. Taarn). Syddøren og den lidt tilspidsede Korbue ere bevarede. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er ogsaa senere. Kirkens Mure ere delvis omsatte 1872 og 1889. Altertavle i Renæssancestil med Maleri fra 1850 (den korsfæstede). Prædikestol i s. Stil. Granitdøbefont. I Koret et Træepitafium, opsat 1773 af Præsten Johs. Holst over hans døde Datter, og en Metalmindetavle over Dyrslæge Andr. Seerup, † 1821.

Spanggaard og *Fruergaard* have ifl. D. Atl. været adelige Gaarde. — Her har ligget en Gaard *Skjeldbjærghus*, som i Beg. af 18. Aarh. var ganske øde. — Ligeledes nævnes 1469 *Hedegaard Gaardsted* og 1495 og 1511 *Herritzadall Mølle*. — Ved en Høj Ø. for Skinderup Bro holdtes indtil 1688 Herredstinget. Tingstenene vare endnu bevarede i 18. Aarh.

Paa Spanggaards Mark laa fordum *Mindrup Kirke*, der ifl. D. Atl. dannede et Anneks til Tostrup, og hvortil hørte, foruden Spanggd., Dele af Fjelse (Ettrup By), Ulbjærg (Skinderup) og Laastrup (Borup) Sogne. Endnu i Slutn. af 18. Aarh. saas Rudera af Kirken, og der er endnu Spor af Kirkegaarden.

I Sognet er der fredlyst $2\frac{1}{2}$ Gravhøje. Paa Ugleris Mark ligger den 200 F. lange Langdysse *Vathushøj*, hvis Randsten nu for største Delen mangle (nogle benyttedes ved Genopførelsen af Vib. Domkirke).

Rovm Sogn, Anneks til Tostrup, omgives af dette, Hvam, Hvilsom, Klejtrup, Hersom og Bjerregrav Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. N. Ø. for Viborg og 2 Mil V. S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder (Hulhøj, 202 F., 63 M.) ere let- og skarpsandede; mod N. en Del Hede. I Sognet *Rovm Sø* ell. *Barsø* og *Hale Sø*; gennem Sognet løber *Skals Aa*. Gennem den nordvestl. Del gaa Vib.-Aalestrup Banen og Landevejen fra Vib. til Aalborg.

Fladeindholdet 1896: 4708 Td. Ld., hvoraf 1499 besaaede (deraf med Rug 388, Byg 105, Havre 764, Bælgsæd 6, Spergel 35, Boghvede 56, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 39, Kartofler 74, andre Rodfrugter 27), Afgræsning 1421, Høslæt, Brak, Eng m. m. 508, Have 12, Skov 13, ubevokset 20, Moser 27, Kær og Fællede 37, Hegn 6, Heder 1042, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 175 Heste, 713 Stkr. Hornkv. (deraf 346 Køer), 840 Faar og 306 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 76 Td.; 24 Selvejergaarde med 56, 58 Huse med 19 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 431 (1801: 151, 1840: 203, 1860: 262, 1880: 358), boede i 82 Gaarde og Huse; Erhverv: 4 levede af immat. Virksomh., 342 af Jordbr., 38 af Industri, 4 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rovm* (1468: Rowm) med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1899 og 1890) samt Telefonst.; *Lund. Moldrup*, paa Grænsen af Tostrup og Rovm S., med Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst., Mølle, Gæstgiveri og Mejeri. Gaarde: *Nørris, Taarupgd., Trængsel, Skamris, Moldrupgd., Aastrupgd., Skravad*, med Vandmølle.

Rovm S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 328. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid paa Sokkel med Skraakant. Senere tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med lavt Pyramidetag, og Vaabenhuset, af Mursten, foran den oprindl. Dør (Nordd. er tilmuret); Korbuen og nogle Vinduer ere bevarede. En Del af Kirkens Sydside er omsat 1871; her en som et Dambrædt udhuggen Granitsten og en Sten med et Mandehoved; paa Taarnet en Sten, hvorpaa udhugget en Fisk med Rundbuer om. Udskaaen Altertavle med et Maleri (Nadveren) og Prædikestol med Aarst. 1592. Romansk Granitdøbefont.

I *Lund*, tidligere ogsaa kaldet *Romlund*, boede Poul Børialsen, adlet $\frac{3}{8}$ 1492, derefter hans Sonner Niels og Anders Poulsen 1542 og dennes Søn Poul Andersen 1574-1634. Denne lille Hovedgd. kom saa til Claus Dyre, der 1653 solgte den til Laur. Friis, som 1654 pantsatte og 1661 skødede den (med Gods 47 Td. H.) til Erik Grubbe til Tjele, hvis Svigersøn Stygge Høg ejede den (24 Td. H.) 1663; men 1672 ejedes $\frac{3}{4}$ af den af Werner Mattissen i Amsterdam. 1688 blev den (11 Td. H.) udlagt til Ryttergods.

Kjeld Persen i *Rovm* nævnes 1458. — *Moldrupgd.* ejedes 1405 og 1426 af Per Møllumsen, 1650 af Laur. Skinkel. — *Aastrup* (12 Td. H.) holdtes 1663 for en Herregaard og laa under Lynderup, hvortil den hørte endnu 1778.

At *Nørris* skal være den Gaard, der er knyttet til Niels Ebbesens Navn, som af flere tidligere antaget, er urigtigt (se Sabro Hrd., Folby Sogn).

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Hersom Sogn omgives af Annekset Bjerregrav, Rovm Sogn, det andet Anneks Klejtrup og Nørlyng Hrd. (Vammen og Pederstrup S.), hvorfra det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. Ø. for Viborg og 2 Mil S. V. for Hobro. De mod N. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede med nogen Hede og store Engstrækninger langs Aaen. En Del af *Hærup* (ell. *Ørris*) Sø, omtr. 150 Td. Ld., paa Østgrænsen, hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2950 Td. Ld., hvoraf 941 besaaede (deraf med Rug 239, Byg 105, Havre 491, Boghvede 12, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 13, Kartofler 44, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 807, Høslæt, Brak, Eng m. m. 495, Haver 12, Skov 7, Moser 24, Kær og Fællede 129, Heder 407, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 49 Td. Kreaturhold 1898: 118 Heste, 617 Stkr. Hornkv. (deraf 332 Køer), 670 Faar, 267 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 99 Td.; 26 Selvejergaarde med 87, 33 Huse med 12 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 408 (1801: 159, 1840: 255, 1860: 269, 1880: 364), boede i 66 Gaarde og Huse; Erhverv: 23 levede af immat. Virksomh., 285 af Jordbr., 47 af Industri, 7 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

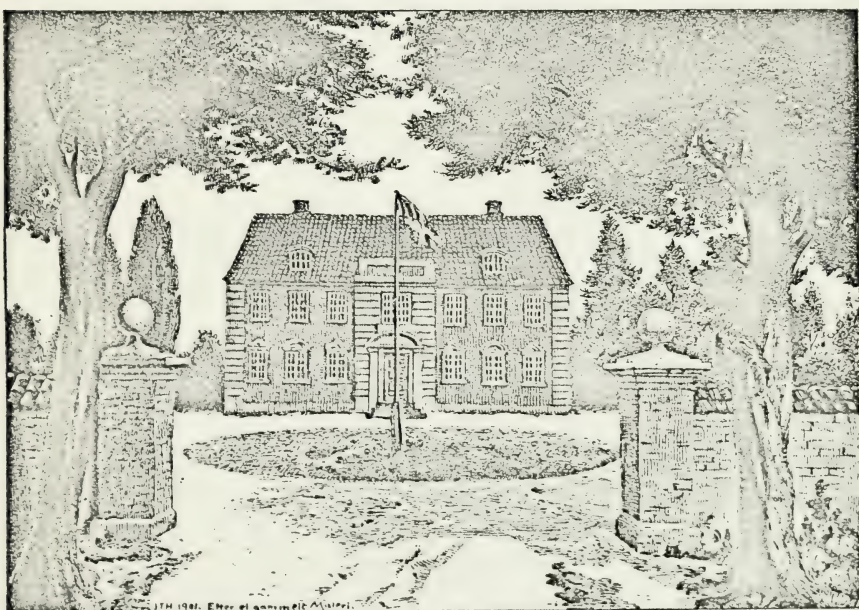
I Sognet Byerne: *Hersom* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886) og Sparekasse (opr. $\frac{11}{3}$ 1891; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 17,361 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 293 Kr., Antal af Konti 161); *Ørris*; *Neder-Holtris* (Hvolris, Hultris); *Troestrup*. Hovedgaard en *Ny-Hersomgaard* har 14 Td. Hrtk., 356 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 4 Skov, 10 Kær, 62 Hede, Resten Ager. *Hvolrisgd.* ($8\frac{1}{2}$ Td. H.). *Stubbegd.*, *Mariendal*, *Ø.* og *V. Teglggaard* (Parceller af Hersomgd.), *Mosegd.*, *Holriskro*.

Hersom S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rinds-Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9.

Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 330. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeløft, ere fra romansk Tid — ifl. D. Atl. er den indviet St. Laurentii Dag 1150 (!) af Viborgbispens Eskil (se ogsaa Saml. til j. Hist. I S. 354); den Indskr. paa Kirkevæggen, der mindede om dette, er nu forsvunden — af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer, begge Døre (Nord. tilmuret) og Korbuene ere bevarede. Vaabenhuset er af Mursten. Store Ombygninger paa Kirken 1882, 88 og 93. Altertavle i senere Renæssancestil med et Maleri (Christus). Prædikestol i Barokstil. Granitdøbefont med en Christusfigur og Mandehoveder. I Koret smukt Epitafium over Oberstlieutn. P. Rosenørn, † 1775 (to Genier, der holde en Medaillon med den afdødes Billede; han er begr. under Koret), og et mindre, begge af Wiedewelt, over Frk. S. A. Rosenørn, † 1784 (begr. paa Kirkegaarden).

Hersomgaard ejedes 1485 af Griis i H., 1496 og 1504 af Sti Vesteni, der solgte den til Hr. Niels Høg, hvis Arvinger endnu 1552 ejede den, 1606 af Fru Anne

Hersomgaard, nedbrudt 1798 (efter en Tegn. fra 1796).

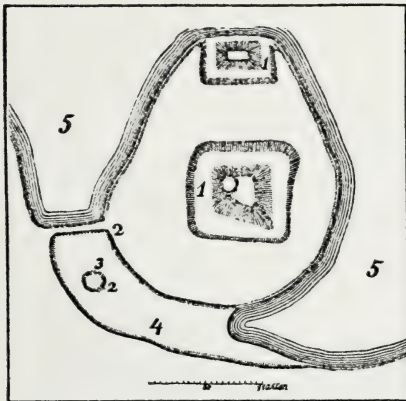
Lykke, Ludv. Munks, saa af Fru Johanne Skram, hvis Datter Fru Karen Lange, Claus Belows, 1632 solgte den til Fru Dorte Juul, Jorg. Kaas', der synes at have overdraget den til sit Søskendebarn Berete Juul, g. m. Knud Galt, der 1632 og 39 skrev sig til H. 1653 skrev Laur. Friis sig til H., mulig dog kun Bruger af den, thi alt 1647 tilhørte den Laur. Skinkel, som 1655 solgte den til Hr. Anders Bille, hvis Arvinger ejede den (39 Td. H.) 1663. I Svenskekrigen bleve dens Skove ødelagte. 1689 ejedes den (22 og 95 Td. H.) af Herluf Trolle, der 1699 solgte den for 41 Rd. pr. Td. H. til Chrf. Rosenørn. Derpaa ejedes H. af dennes Son Oberstlieutn. Peder R. (se under Kirken), efter hvem den (22, 50 og 294 Td. H.) 1775 blev købt for 25,200 Rd. af Major Chr. Rosenørn (Teilmann), der 1797 solgte den for 40,000 Rd. til Chr. Ditl. Lüttichau, som 1798 solgte den til Landvæsenskommissær Gjørup og Herredsfoged Wissing for 40,500 Rd.; de solgte den og Holris (34, 50 og 58 Td. H.) for 23,000 Rd. til Søren og Jens Tydsch. Godset blev bortsolgt, og Hovedparcellen Ny-Hersomgd. har siden haft mange Ejere, saaledes Kn. Toft, Karsten, Sackman og Schervin, som 1878 solgte den for omtr. 80,000 Kr. til Brockdorff, efter hvem den ved Konkursauktion købtes for omtr. 48,000 Kr. af den nuv. Ejer, H. Buch-Jacobsen. — Borggaarden brændte 1727 og Ladegaarden 1730, men de opførtes

igen af Rosenornerne. Hovedbygningen, der laa noget fra den nuv. Ny-Hersomgd. (Gaardspladsen og Voldene ses endnu), blev nedbrudt 1798, da Gaarden udstykkedes. Hovedbygningen paa Ny-Hersomgd., opf. i Slutn. af 18. Aarh., er af Bindingsv. og Grundmur i 1 Stokv., flere Gange udvidet.

Holris pantsattes 1355 af Jens Raad og hans Husfrue Margr. til Tyge Skammelsen, Foged paa Aalborg. Af senere Ejere kendes en Niels Stigsen, som formentlig kun havde den i Forlening af Kong Hans, og Rigsraad Niels Clementsen, med hvis Datter Anne H. vistnok kom til Christen Harbou, † 1556. Derefter fulgte Sønerne Niels, † 1560, og Jørgen, † 1593, Christen og Otto Jørgensen H. 1624, Søren, Jørgen og Niels Christensen H. 1630. Sidstnævnte udkøbte sine Brødre og mageskiftede 1637 H. til sin Fætter Christen Ottesen Harbou, som endnu 1674 ejede den, men oplod den til sin Stifdatter Anne Magd. Kruse, der ejede den 1682. Hun ægtede Fr. Ulrik Ulfeld, som efter 1691 afhændede den, vistnok til Chr. Cassius til Tanderup, der 1694 solgte den (15 Td. H.) til Chr. Fr. Bille, som 1705 solgte den for 2138 Rd. til Chrf. Rosenørn, og endnu ved Slutn. af 18. Aarh. laa den under Hersomgd.

Ved Hersomgd. er der fredlyst 1 Gravhøj. Ved Hvolrisgd. ligger den nu stærkt afgravede, anselige *Mogelhøj*, der oprindl. har indsluttet to Jættestuer; den ene (undersøgt 1874) er endnu bevaret.

Klejtrup Sogn, Anneks til Hersom, omgives af dette, Rovm og Hvil-

Klejtrup Voldsted.

Efter en Plan i Nationalmus. Arkiv.

1. Grave. 2. Pæleværk. 3. Holm. 4. Lavning.
5. Klejtrup Sø.

Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 216 Heste, 965 Stkr. Hornkv. (deraf 390 Køer), 1154 Faar, 350 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 143 Td.; 38 Selvejergaarde med 124, 47 Huse med 19 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 510 (1801: 264, 1840: 350, 1860: 346, 1880: 453), boede i 88 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 420 af Jordbrug, 44 af Industri, 9 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Klejtrup* med Kirke, Skole, Kro og Mølle; *Hejring* med Skole; *Fristrup*; *Hærup*. *Skaarupgde.*, *Dremstrupgde.*; *Kirstinelund*, Gd.

Klejtrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 341. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

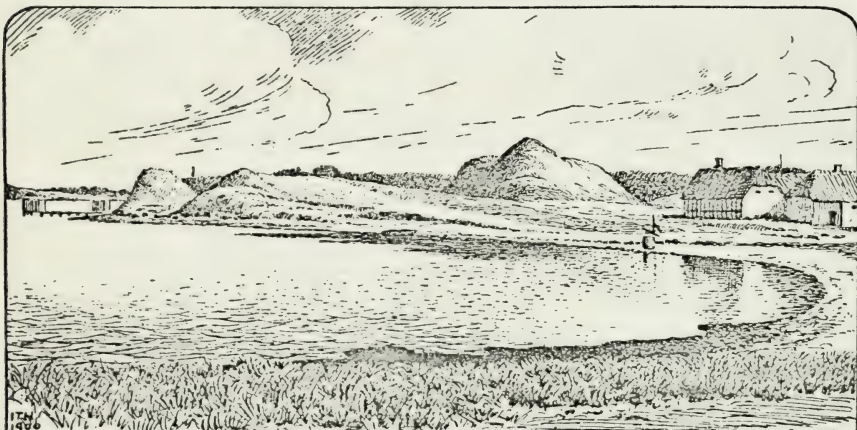
Kirken, paa en Bakke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre (Skibets østl. Spidsgavl er af Bindingsv.) paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer, begge Døre (Nordl. tilmuret) og Korbuen ere bevarede. Fra den senere Middelalder ere

som Sogne, Randers Amt (Onsild Hrd.) og Nørlyng Hrd. (Lindum, Bigum og Vammen S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod Ø., ligger $2\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Viborg og $1\frac{1}{2}$ Mil V. S. V. for Hobro. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede med store Hede- og Engstrækninger langs Aaen. En Del af den ved Vestgrænsen liggende *Hærup Sø* (se S. 676) hører til Sognet, ligesom en Del af *Klejtrup Sø*, omtr. 300 Td. Ld., ved Østgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 5062 Td. Ld., hvoraf 1502 besaaede (deraf med Rug 349, Byg 181, Havre 789, Boghvede 33, Spergel 10, Grøntf. 23, Kartofler 79, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1287, Høslæt, Brak, Eng m. m. 709, Have 16, Skov 35, Moser 31, Kær og Fællede 189, Hegn 3, Heder m. m. 1176, Veje og Byggegr. 104,

Taarnet, af Granit og Munkesten og med hvælvet Underrum, og Vaabehuset væsentlig af Granit. Paa Vaabehusets Mur en Kvader med to Kors. Betydelige Ombygninger af Murene 1880-93. Granitalterbord. Altertavle, med udskaaen Ramme og Malerier, fra 1694. Udskaaen Prædikestol med Søjler. Granitdøbefont.

Paa en Odde i den sydvestl. Del af Klejtrup Sø ligger det meget anseelige, fredlyste *Klejtrup Voldsted*. Det bestaar af to stærkt fremtrædende omtr. firkantede Borgbanker af den ældste Type, anl. højt i fast Terræn. Den mindre, nærmest Søen, har brat Fald til denne med Kampestensgrund; ved den større Banke synes det ene Hjørne afskaaret fra den øvrige Del ved en Grav. Uden om Voldstedet ligge nogle senere Byggepladser. Paa Stedet, der endnu ikke er undersøgt af Nationalmuseet, er der, saa vidt vides, ikke fundet Murrester. Om Borgens Historie vides intet; men at det har været en betydelig Kongeborg, derom vidne formentlig de mange Sagn, der ere knyttede til den. Det skal saaledes være her, at Kong Niels' Søn Inge blev sparket ihjel af en Hest 1121, hvorfor hans Tugtemester blev levende begravet her (se Suhm, Hist. af Danm. V S. 267). Ligeledes skal det være herfra, at Henrik Skatelars Hustru Ingrid flygtede med en Elsker; denne blev greben og ført til Kong Niels paa K., hvor han ogsaa begravedes levende. Endvidere have senere Sagn, der først ere opstaaede i 18. Aarh., villet gøre den til den i Folkeviseerne nævnte „Brattingsborg“ og sætte den i Forbindelse med Niels Ebbesens Historie, efter at man havde begyndt at fremdrage Gaarden Nørris i Rovm S. (se

Klejtrup Voldsted.

S. 676) som dennes Gaard (se bl. a. Hist. Tidsskr. 6. R. III S. 106, og *Sv. Grundtvig*, Danm. gml. Folkev. I. S. 92 flg). Se ogsaa Saml. til j. Hist. I S. 351. — Johs. Friis til Klækthorp nævnes 1365. Klejtrup Gd. og Mølle laa 1625 til Vib. Kapitels Bona communia.

Lidt Ø. for Voldstedet paa „Øen“ (nu landfast) findes der Murrester; maaske er det det *Klejstrup*, der ejedes af Oluf Munk og skal være afbrændt af Skipper Klement. K. var 1663 en Bondegd. paa 31 Td. H. og laa til Vib. Domkirkes Præstekald.

I *Hejring* skal fordm have staaet en Kirke; ved Gravning paa Pladsen er man stødt paa Menneskeben og Rester af Liggister. Flere tilhugne Granitkvadre fra Kirken ere indmurede i den nærmestliggende Gaard.

I Sognet er der fredlyst 1 Langhøj og 2 runde Gravhøje.

Bjerregrav Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Hersom, omgives af dette, Rovm, Tostrup og Skals Sogne samt Nørlyng Hrd. (Pederstrup S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger 2 Mil N. N. Ø. for Viborg og 2½ Mil V. S. V. for Hobro. De bakkede Jorder ere skarpsandede, med nogen Hede og Engstrækninger ved Aaen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aalborg over Lovel Bro.

Fladeindholdet 1896: 2255 Td. Ld., hvoraf 736 besaaede (deraf med Rug 213, Byg 72, Havre 345, Boghvede 23, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 17, Kartofler 45, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 798, Høslæt, Brak, Eng m. m. 317, Have 4, Skov 16, Kær og Fælleder 87, Heder 243, Flyvesand 11, Veje og Byggegr. 37. Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 380 Stkr. Hornkv. (deraf 196 Koer), 515 Faar og 190 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 59 Td.; 23 Selvejergaarde med 51, 17 Huse med 8 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 258 (1801: 132, 1840: 159, 1860: 189, 1880: 219), boede i 45 Gaarde og Huse; Erhverv: 15 levede af immat. Virksomhed, 178 af Jordbrug, 30 af Industri, 5 af Handel, 13 af andre Erhv., 11 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjerregrav* (1355: Byærgraff) med Kirke og Skole; *Hørup* med Vandmølle; *Over-Holris*. *Bjerregravhede*, Huse. Gaarde: *Nørskov*, *Havgd.*, *Navndrup*, Gde. med Vandmølle.

Bjerregrav S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Annekst, hører under Viborg Lægedistr., iøvrigt de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 329. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid (dog med Spor af Overgangsstil) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret (der har aldrig været Nordd.); Granitkorbuen er senere tilspidset. Vaabenhuset, af Mursten, er fra 1870'erne. Udskaaren Alterramme med et Maleri (Nadveren). Alterstager, skænkede 1703 af Ove Mangor til Sodal. Tarvelig, malet Prædikestol. Trædøbefont.

Havgaard nævnes 1480; den ejedes 1545 af Adelsmanden Niels Poulsen (Børial- sen), 1568 af dennes Søstersøn Anders Blik, hvis Datter Abel Blik bragte den til sin Ægtefælle Niels Krag. Han har vistnok efter 1607 mageskiftet H. til Peder Munk til Beg, der 1624 solgte den til Fru Kirsten Juul, Henr. Sandbergs.

Ved Bjerregrav er der fredlyst 1, ved Hørup 1, og ved Holris 3 Gravhøje.

Laastrup Sogn omgives af Annekset Skals, Tostrup, Ulbjærg og Lynderup Sogne samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. for Viborg. De noget højtliggende, mod Ø. og S. bakkede Jorder, ere sandede og sandmuldede, med Hede mod N. V. Øst- og Sydgrænsen dannes af Simsted (eller Laastrup) Aa, ved hvilken store Enge. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Løgstør over Lille-Vejle Bro.

Fladeindholdet 1896: 3563 Td. Ld., hvoraf 967 besaaede (deraf med Rug 269, Byg 123, Havre 395, Boghvede 47, Spergel 17, Grøntf. 31, Kartofler 54, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 969, Høslæt, Brak, Eng m. m. 417, Have 12, Skov 26, Kær og Fælleder 167, Hegn 4, Heder m. m. 953, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 625 Stkr. Hornkv. (deraf 303 Køer), 948 Faar, 280 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 123 Td.; 34 Selvejergaarde med 108, 39 Huse med 15 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 457 (1801: 191, 1840: 288, 1860: 302, 1880: 376), boede i 77 Gaarde og Huse; Erhverv: 51 levede af immat. Virksomh., 286 af Jordbr., 60 af Industri, 11 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Laastrup* (1343 og 1478: Laustrup), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole; Forsamlingshus (opf. 1899), Andelsmæjeri (Engvejle) og Telefonst.; *Sønder-Borup* med Skole; *Nørre-Borup* med Mølle, en Del af *Rind* (Resten i Lynderup S.). *Kjeldgaardsminde*, Kro med Telefonst. *Vie*, Gde. og Huse.

Laastrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-Gillum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Nørreris, Lynderup S.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af raa Granit med Hjørnekvadre og hugne Sten om Vinduer og Døre. Flere Vinduer og begge Døre (Vinduerne og Sydd. tilmurede) ere bevarede. En blindet Rundbue i Vestgavlen har ført ind til en Forhal (mulig et Taarn, der forlængst er nedbrudt). Over Vestgavlen er der et lille Træspir. Vaabenhuset, af Munkesten, er fra den senere Middelalder; det har Kamgavle, ligesom Skib og Kor. Smuk gml. Altertavle med et nyere Maleri. Alterkalk fra 1553. Alterstagerne ere skænkede af Chr. Michelsen til Lundbæk 1590. Prædikestol med Malerier. Granitdøbefont.

Laastrup er vel det Lafvestorp, som 1351 ejedes af Rigskansleren Niels Jensen (Munk) og 1379 af hans Sønner Jens og Chr. Nielsen, 1404 af Ytti Nielsen, 1487 af Erik Persen. — 1488 pantsatte Jens Nielsen af Restrup *Bjerregaard* i Laastrup til Bisp Glob. — 1466 nævnes Erik Persen af *Rind* og i et udat. Brev Per Eriksen af Rind.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje.

Laastrup-Skals blev ved Reskr. $\frac{3}{8}$ 1686 henlagt til Lect. theol. i Viborg, saa at Præsterne vare resid. Kapellaner; dette Forhold ophørte 1746 ifl. Reskr. af $\frac{14}{6}$ 1740.

I Laastrup Præstegd. er Sjællands Bisp Th. Skat Rørdam født 1832.

Skals Sogn, Anneks til Laastrup, omgives af dette, Tostrup og Bjerregrav Sogne samt Nørlyng Hrd. (Pederstrup, Løvel og Vorde S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod S., ligger omtr. $1\frac{1}{2}$ Mil N. for Viborg. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere mod N. og Ø. for det meste sandede, i øvrigt muldsandede; store Enge ved Skals Aa og mod V. Paa Nordvestgrænsen løber Simested Aa. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Løgstør, over Skals Bro og Lille Vejle Bro, og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 4815 Td. Ld., hvoraf 1615 besaaede (deraf med Rug 478, Byg 215, Havre 664, Boghvede 62, Spergel 19, Blandsæd til Modenhed 4, Grøntf. 40, Kartoffler 88, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 1301, Høslæt, Brak, Eng m. m. 813, Have 28, Skov 51, Moser 47, Kær og Fællede 588, Hegn 9, Heder 248, Veje og Byggegr. 112, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 330 Heste, 1110 Stkr. Hornkv. (deraf 563 Køer), 1483 Faar, 697 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 223 Td.; 60 Selvejergaarde med 200, 1 Fæstegd. med 4, 60 Huse med 19 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 792 (1801: 388, 1840: 561, 1860: 624, 1880: 749), boede i 131 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 565 af Jordbr., 13 af Fiskeri, 77 af Industri, 27 af Handel, 78 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skals* (1345: Skalnæs), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1868), Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. $\frac{3}{12}$ 1876; $\frac{31}{3}$ 1900 var Spar. Tilgodeh. 671,978 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 32,373 Kr., Antal af Konti 1654), Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.), Kro, Andelsmejeri (Gjølballe), Købmandshdr., mange Haandværkere m. m. samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Skringstrup* med Skole og Jærnbanehpl.; *Ejstrup* med Tegl. *Nederhede* og *Høkjærrør*, Gde. og Huse; *Nørredam*, Huse. Hovedgaarden *Holmgaard* har 15 Td. Hrtk., 540 Td. Ld., hvoraf 260 Eng og Kær, 30 Skov, Resten Ager; 2 Huse og Tørvebrug. *Dalsgaard*. *Trinderupgd.*

Skals S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 326. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Fra den senere Middelalder er Taarnet, af Granit og røde Munkesten, med Pyramidetag og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet (paa Taarnet staar: AK KV og 1737), og Vaabenhuset, af Munkesten. Korsarmen, af røde Munkesten, med Rundbue ind til

Skibet og Bjælkeloft, er vistnok fra Renæssancetiden. Ved en Restauration 1890-1900 ere bl. a. Murene delvis omsatte, smaa granitindfattede Vinduer indsatte og Taarnrummet aabnet ind til Kirken. Altertavle med et nyere Billede. Alterstager fra 1618. Gammel Prædikestol. Interessant Granitdøbefont med Relieffer. Gamle Stolestader fra 1577 og 1632, i Korsarmen fra 1608.

Holmgård tilhørte 1471 Sti Vesteni, 1561 Otto Lunov og 1604 dennes Søn Laurids L. Derefter skal den have tilhørt Rigsmarsken Hr. Jørgen Lunge, saa Jens Juel til Frøslev, som 1661 solgte den til Fru Anne Skeel, Manderup Dues, hvis Søn Jørgen Skeel D. 1696 solgte den (19 og 197 Td. H.) til Dr. Frands Reenberg, som 1715 afhændede den til Assessor Bent Jespersen, hvis Enke Mette Cathr. Winther ejede den 1730. Derefter tilhørte den Anders Kjærulf- og fra 1747 dennes Svigersøn Konferensr. Henr. Hjelmsstjerne, som 1750 solgte den (19, 44 og 226 Td. H.) til Generalmajor Lüttichau til Tjele, der 1755 afhændede den til Thomas Lund; han solgte den 1756 for 14,800 Rd. til Math. Wassard fra Kbh. († 1774), hvis Enke Elisabeth Cathr. Aagaard 1785 solgte H. for 23,000 Rd. til Købmand Søren Sørensen i Hobro, der 1796 afhændede den til Christen Friis til Halkjær for 40,000 Rd.; Friis overdrog sin Ret til Landsdommerne Gierulf og Fønss samt By- og Herredsfoged Wissing, hvilke 1799 solgte den (19, 56 og 46 Td. H.) for 28,600 Rd. til Anders Laursen og Jens Nielsen paa H. Godset blev paa denne Tid bortsolgt. Senere har den været ejet bl. a. af Lotterup og Dockedahl, efter hvem Kreditforeningen overtog den og solgte den for 40,000 Rd. til T. Cl. Jensen og V. Holstein-Rathlou; senere solgtes den for 160,000 Kr. til E. Holstein-Rathlou, der 1890 solgte den til den nuv. Ejer, V. Borup. — Den gamle Hovedbygning er af Bindingsværk i 1 Stokv.

Tyge Jensen af *Skals* nævnes 1365. — 1537 nævnes Christen Glob til *Østergaard* i Eistrup. — 1345 nævnes her Thomas og Gunulf Block og 1529 en *Blocksgaard*, der da ejedes af Per Block.

I Sognet havde Vib. Domkapitel en Del Gaarde, hvorfor et af Domkirkens Præbender kaldtes „Skals Præbende“. Desuden havde Kapitlet ved Skals Aa det vigtige, saakaldte „Kannikefiskeri“, hvis Ejendomsret endnu tilhører Kapitlet.

Ved Skringstrup er der fredlyst 1 Gravhøj.

Ulbjærg Sogn omgives af Annekset Lynderup, Laastrup, Tostrup, Fjelso og Gedsted Sogne samt Limfjorden (Lovns Bredn. og Virksund). Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. for Viborg. De ud mod Fjorden bakkede Jorder ere sandede, med store Hedestrækninger mod Ø. (Rækkeborg Hede). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Løgstør med Sidevej til Virksund.

Fladeindholdet 1896: 7172 Td. Ld., hvoraf 1846 besaaede (deraf med Rug 576, Byg 193, Havre 751, Boghvede 64, Spergel 40, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 92, Kartofler 91, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1809, Høslæt, Brak, Eng m. m. 679, Have 18, Skov 98, Moser 46, Kær og Fællede 340, Hegn 4, Heder 2192, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 120, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 235 Heste, 1950 Stk. Hornkv. (deraf 373 Køer), 1950 Faar, 385 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk 1895: 192 Td.; 55 Selvejergaarde med 165, 1 Fæstegd. med 4, 53 Huse med 23 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 619 (1801: 389, 1840: 377, 1860: 408, 1880: 555), boede i 116 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomhed, 502 af Jordbr., 53 af Industri, 7 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ulbjærg* (1411: Volberig) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingsaal og Telefonst.; *Gjørup* med Skole og Hospital (opr. 1747 af Christence Hornemann, Enke efter Kommercer. Jens Gjørup, med et Hus til Skole og 4 Lemmer, hvoraf Skolelærerens Hustru skal være det ene); *Store-Torup* med Missionssal; *Lille-Torup* med Biskole; *Skinnerup-gaarde*; *Tolstrup* med 2 Vandmøller; *Sundstrup* med Skole og Teglværk. *Virksund*, Kro og Færgegaard med Overfart til Virksund Færgelus, Ørslevkl. Sogn. Gaarde: *Skovgd.*, *Vasegd.*, *Ulstrupgd.*, *Hverrehus*.

Ulbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rinds-

Gislum Hrd.'s Jurisdiktion (Hobro), Viborg Amtstue- og Farsø Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 323. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Villa Tajot i Lynderup Sogn.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med højtliggende Bjælkeloft, ere fra romansk Tid paa profileret Sokkel. Sydportalen, med en rundbuet Overligger med to Løver, benyttet endnu; i Portalen en Egetræsdør med Indskrift og Aarst. 1591. Flere oprindl. Vinduer ses; Korbuen er bevaret. Fra den senere Middelalder ere Taarnet, med hvalvet Underrum, og Vaabenhuset, begge af Granit og Mursten (paa Taarnet IFI MCP og 1747). Korgavlen er omsat 1879, Skibets Sydside 1882. Altertavle fra 1601 i Renæssancestil med et Maleri (Christus) af Jæger i Viborg. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Stolestader fra 1574-75. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. — I Præstegaarden opbevares en Oblatæske af Sølv med Indskrift, der meddelte, at den er givet af Sognefolket i Stedet for en, som de havde laant af Kirken for at udrede den af Fjenden i Svenskekrigen forlangte Skat.

Ulbjærg Mølle blev 1404 af Bisp Lage solgt til Ytti Nielsen. — Jens Eriksen i *Sundstrup* nævnes 1411. — 1396 nævnes Niels Nielsen i *Todrup* og 1452 Kirsten Kjeldsdatter af *Lille-Torup*, 1467 Kjeld Pedersen til L.-T., 1492 Jens Harbou i L.-T. — Wanterberg til *Skove* nævnes 1404; den arvedes af Ytti Nielsen til Laastrup. 1495 solgte Jens og Anders Nielsen i Overgaard S. til St. Hans Kloster i Viborg. — *Ulstrupgaard* er mulig det Volstrup, hvortil Jens Harbou skrev sig 1505.

Ulbjærg-Lynderup Sognekald blev 1670 lagt til Vib. Bispestol som et Vicepastorat, der ifl. Reskr. af 27/5 1826 forandredes til, at det skulde svare en aarl. Afgift af 20 Td. Rug og 20 Td. Byg til Bispen i Viborg.

Ved Hverrehus skal der efter Sagnet have ligget et Slot.

I Sognet er der fredlyst 12 Gravhøje.

Lynderup Sogn, Anneks til Ulbjærg, omgives af dette og Laastrup Sogn samt Hjarbæk Fjord; et Enklave ligger mellem Laastrup og Skals Sogne. Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. N. V. for Viborg. De noget bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede, med nogen Hede.

Fladeindholdet 1896: 3578 Td. Ld., hvoraf 960 besaaede (deraf med Rug 288, Byg 124, Havre 414, Boghvede 24, Grøntf. 20, Kartofler 46, andre Rodfrugter 40), Afgræsn. 1030, Høslæt, Brak, Eng m. m. 646, Have 26, Skov 54, ubevokset 15, Moser 3, Kær og Fælleder 247, Heder 536, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 143 Heste, 725 Stkr. Hornkv. (deraf 270 Køer), 980 Faar, 251 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 130 Td.; 25 Selvejergaarde med 110, 1 Fæstegd. med 4, 45 Huse med 16 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 436 (1801: 258, 1840: 288, 1860: 326, 1880: 405), boede i 77 Gaarde og Huse; Erhverv: 12 levede af immat. Virksomhed, 314 af Jordbr., 5 af Fiskeri, 44 af Industri, 10 Handel, 30 af forsk. Daglejvirks., 13 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lynderup* med Kirke og Skole; en Del af *Rind* (Resten i Laastrup S.) med Skole. Hovedgaarden *Lynderupgaard* har 34 Td. Hrtk., 670 Td. Ld., hvoraf 260 Eng, 60 Plantage, 30 Hede, Resten Ager; til Gaarden høre en Mølle og $4\frac{1}{4}$ Td. Hrtk. Fæstegods samt Fiskeriretten i Laastrup Aa. Gaarden *Nørreris* har $16\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 420 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 20 Plantage, 100 Hede, Resten Ager. *Skoven*, Gd.

Lynderup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Lynderupgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduerne og Nordd. tilmurede). Fra den senere Middelalder ere Taarnet, med hvalvet Underrum med ellipseformet Bue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Granit og Mursten; Taarnets Spidsgavle ere af Bindingsværk. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri af Jæger i Vib. Ny Prædikestol. Alterstager fra 1585. Granitdøbefont. I Taarnrummet, der skilles fra

Skibet ved en Jærndør med Aarst. 1743, er der et Epitafium, opsat af H. H. Lichtenberg til Bistrup over hans Brud Magd. Cathr. Juulson, † 1760, og hendes Forældre Johs. Juulson til Lynderupgd. og Maria Cathr. Poulsen, hvilke sidste have skænket Lysekronen i Skibet. I Kormuren en smuk Ligsten, med Figurer i Legemsstørrelse, over Stygge Rosenkrantz til Hevringholm og Lynderupgd., † 1578, og Hustru Maren Knob, † 1587.

Lynderupgaard tilhørte i den katolske Tid Bispestolen i Viborg, der 1416 købte den af Jep Kirt, og havde blandt sit Tilligg. en god Skov. I Bisp Niels Glob's Tid 1490 og 1496 var den forlenet til Mogens Pedersen (Glob) og 1503 til Jep Friis. 1534 blev den afbrændt i Skipper Klements Fejde. Ved Reform. kom den til Kronen; Chr. III solgte 1544 Gaard og Gods (Skøde af 1553) til Chrfr. Rosenkrantz til Hevringholm, † 1565; derpaa ejedes den af hans Broder Stygge R. († 1578), hvis Datter Kirsten bragte L. til sin Mand Niels Skram. De flg. Ejere vare Verner Parsberg og hans Søn Niels P. Dennes Arvinger solgte 1662 L. til Eggert Abildgaard, hvis ødsle Hustru Fru Dorothea Lykke ødelagde Gaard og Skov, hvorfor Licentiat Peder Lassen

Lynderupgaard (se ogsaa Vignetten S. 665).

1667 gjorde Indførsel i Ejendommen (61 Td. H.), der da skal have haft i alt omtr. 700 Td. H. Han transporterede L. s. A. til Claus Reenberg, Borgmester i Viborg († 1671), som samlede paa ny 230 Td. H. under Gaarden, der senere ejedes af Enken († 1677) og i 1686 af Sønnen Rektor Mag. Jens R. († 1733). Arvingerne solgte 1735 L. (38, 68 og 249 Td. H.) for 20,000 Rd. D. C. til Niels Poulsen til Gunderupgd. († 1745), der overdrog den til sin Svigersøn Johs. Juulson. Senere gik den over til Etatsr. Lichtenberg til Bistrup, der 1763 solgte den til Malte Chr. Friis, som 1778 solgte den til sin Svigersøn Ole Chr. Secher († 1779), hvorefter dennes Enke Mette Marie Friis ægtede Mogens Lotterup, † 1803 (begr. paa Lynderup Kirkegd.), der 1799 fik Bevill. til at sælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Efter Enkens Død 1821 købtes L. af Grosserer Lund, Kbh., der 1828 for 40,000 Rd. solgte den med 230 Td. H. Bøndergøds til et Konsortium, hvoribl. Brødr. Jens og K. Kjeldsen, af hvilke sidstn. blev Enejer efter Jens' Død 1840, og hvis Son, den nuv. Ejer. J. K., overtog den 1873 uden Gods. — Hovedbygningen er ifl. en Indskrift over Døren opf. 1556 af Chr. Rosenkrantz og bestaar af en Midtfloj og to Sidesloje af Egebindingsværk i to Stokv., hvoraf det øverste springer frem. Et Stykke af

Vestfløjen, af Kamp, i sin Tid Kapel, og et andet Stykke af s. Fløj, af Grundmur, er ombygget af den nuv. Ejer.

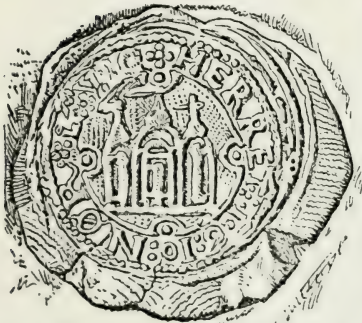
Nørreeris blev 1867 skilt ud fra Lynderupgd. Ogsaa den har man urigtigt villet sætte i Forbindelse med Niels Ebbesen, grundet paa at „Niels Ebbesens Enke“ 1392 havde Ejendomme i Egnen (se Saml. til j. Hist. IX S. 335).

Ved Lynderup er der fredlyst 2 Gravhøje.

Nørlyng Herred.

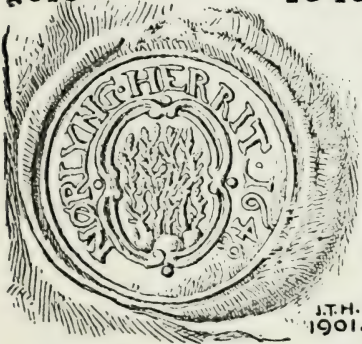
Sogne:

Graabrødre Landd., S. 686. — *Asmild*, S. 686. — *Tapdrup*, S. 688. — *Finderup*, S. 689. — *Dollerup*, S. 690. — *Ravnstrup*, S. 694. — *Vorde*, S. 694. — *Fiskbæk*, S. 695. — *Romlund*, S. 696. — *Rødding*, S. 697. — *Løvel*, S. 698. — *Pederstrup*, S. 699. — *Vammen*, S. 699. — *Bigum*, S. 700. — *Lindum*, S. 701.

1610

1648

J.H.
1901.

Nørlyng Herred begrænses mod N. af Rinds Hrd., hvorfra det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord, mod V. af Fjends og mod S.

og S. Ø. af Lysgaard, Middelsom og Sønderlyng Herreder samt mod N. Ø. af Randers Amt (Nørhald og Onsild Hrd.). Dets største Udstrækning er fra S. V. til N. Ø. omtr. 5 Mil. Jorderne ere for en Del noget højtliggende og bakkede, saaledes i Egnen om Viborg og ved Hjarbæk Fjord (højeste Punkt, Galgehøj, 217 F., 68 M.) og overvejende sandede og sandmuldede, med større, i Forbindelse med Alheden staaende Lyngheder i Midten og mod V. Det har en Del Skov (i alt 6389 Td. Ld.), navnlig mod N. Ø. og i Egnen ved Hald. Det hører til Amtets ufrugtbarreste Herreder (ved Matr. gnmstl. $41\frac{3}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896

var Fladeindholdet (med Viborg Købstad) 60,021 Td. Ld. ($6,01 \square$ Mil, $330,9 \square$ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskuldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1109 Td. Folketallet i Landdistr. var $\frac{1}{2}$ 1890 6308 (1801: 2728, 1840: 3892, 1860: 4758, 1880: 5839). I Herredet ligger Købstaden Viborg. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Rinds Hrd. (undt. Viborg Købstad og Annekserne Asmild og Tapdrup),

i verdsl. Hens. hører det under Sønderlyng-Middelsom og Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds.

Nørlyng Hrd., i Vald. Jrdb. kaldet *Lyungøhærelh norræ*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 1550 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 40 Dysser, Jættestuer og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); men henved $\frac{3}{4}$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 66 fredlyste. Monumenterne ere ret jævnt fordelte; flest kendes fra Viborg Landdistrikter (omtr. 190), Ravnstrup og Rødding (hvert 150), Vammen (140), Løvel (135), Dollerup (130), Vorde og Fiskbæk Sogne (hvert 120).

Viborg Graabrødre Landdistrikt, N. for Købstaden og Ø. for Landevejen til Aalborg, omgives af Viborg Købstadsjorder, Vorde, Løvel og Rødding Sogne. De noget bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Østgrænsen ligger *Loldrup Sø*, hvoraf en Del hører til Distriktet.

Fladeindholdet 1896: 517 Td. Ld., hvoraf 184 besaaede (deraf med Rug 40, Byg 20, Havre 84, Boghvede 3, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 3, Kartofler 9, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 160, Høslæt, Brak, Eng m. m. 87, Have 3, Skov 33, Kær og Fællede 12, Heder 29, Veje og Byggegr. 8 Td. Kreaturhold 1898: 27 Heste, 130 Stkr. Hornkv. (deraf 72 Køer), 115 Faar og 37 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 12 Td.; 4 Selvejergaarde med 11, 5 Huse med 1 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1895: 53 (1801: 28, 1840; 36, 1860: 37, 1880: 52), boede i 8 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomhed, 44 af Jordbr. og 3 af deres Midler.

I Sognet: *Nørgaard*, *Loldrupgaarde*, med Skole, og *Tøvgaard*.

Distriktet, der hører til Viborg Domkirkes Sogn og har Skole- og Fattigvæsen fælles med Købstaden, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 134. Lægd.

I Sognet er der fredlyst 1 Gravhøj.

Asmild Sogn, Anneks til Domsognet i Viborg, omgives af Viborg Købstadsjorder, Viborg Sø, Tapdrup Sogn samt Middelsom Hrd. (Vinkel og Rind S.). Kirken ligger mod V. ved Viborg Sø. De højtliggende, bakkede Jorder (Odshøj 199 F., 62,5 M.) ere dels ler-, dels sandmuldede. Ved Syd- og Østgrænsen løber den fra Hald Sø kommende *Nørreaa*, der optager *Mølleaa*, som kommer fra Viborg Sø og løber gennem Sognet. Lidt Skov. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Randers (se S. 558) og Aarhus samt den jyske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3145 Td. Ld., hvoraf 994 besaaede (deraf med Rug 264, Byg 117, Havre 370, Boghvede 14, Blandsæd til Modenh. 87, Grøntf. 56, Kartofler 37, andre Rodfr. 47), Afgræsning 820, Høslæt, Brak, Eng m. m. 568, Have 32, Skov 164, Moser 61, Kær og Fællede 90, Hegn 4, Heder 240, Stenmarker 6, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 19 Td. Kreaturhold 1898: 143 Heste, 557 Stk. Hornkv. (deraf 401 Køer), 801 Faar, 256 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 97 Td.; 26 Selvejergaarde med 81, 45 Huse med 15 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse, ca. $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 714 (1801: 193, 1840: 436, 1860: 655, 1880: 653), boede i 120 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 394 af Jordbr., 175 af Industri, 7 af Handel, 77 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Asmild Kirke* og Byerne: *Overlund*, ved Randersvejen, med Skole; *Gammel-Asmild*. *Lille-Asmild*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Asmildkloster* har 23 $\frac{1}{2}$ Td. H., 333 $\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf 200 Ager, 11 til Lejehuse, 46 Eng (8 i Tapdrup S.), 10 Mose, 20 Plantage og Have, Resten Græsningsjord, Sø, Hede, Gaardspl. og Veje; til Gaarden høre *Brohuset* (ved Broen over Viborg Sø), en stor Bygning, indrettet til Beboelse, og 7 Lejehuse, Asmild Sogns Kirke- og halve Kongetiende, Fiskeriet i Viborg Sø til Midten og et stort Rørskær i Søen. *Bruunshaab Klædefabrik* (Aale-mølle; anl. 1821, 65 Arbejdere, aarl. Produktion omtr. 70,000 Al. Klæde og heluldne Tøjer) med Skole. *Søgaarde*. *Søndermølle* med Fabrikation af fosforsur Kalk. *Rindsholm*, Gd., Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Dalsgd.*

Asmild S., een Sognekommune med Tapdrup, hører under Sønderlyng-Middelsom Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 97. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Asmildkl.

Kirken, den nordl. Fløj af Asmildklosters Hovedbyggn., indviet til St. Margrethe, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. (omtr. 41 Al. lang og over 9 Al. bred). Den er oprindl. opf. i romansk Stil, vistnok væsentlig af Granit og Fraadsten, og bestod af Skib og Kor, maaske med Apsis, samt Sideskibe, af hvilke der ved Udgravning 1873-74 er fundet Fundamenter. Nu er det især kun de nedre Partier af Skibets Mure, navnlig Sydmuren, der staa tilbage, og hvor det oprindl. Materiale ses, medens alle senere Ombygninger ere af røde Mursten i Munkeskifte. Oprindl. have 5 lave Rundbuer, der bæres af firkantede Piller, ført fra Midtskibet ind til Sideskibene; men da disse nedbrødes, vistnok først efter Reformationen (1892 fandt man paa Syd-muren Axel Juuls og Hustrus Vaabener), bleve Aabningerne tilmurede; dog ses de mod N. endnu til Dels som Blindinger. Sydmuren er forstærket ved de paa Indersiden opf. Piller, mellem hvilke 4 høje Rundbuer, som næsten naa op til Bjælkeløftet, der dækker Skib og Kor. Derimod hidrører Korets Ombygning og Udvidelse med de høje, spidsbuede Vinduer vistnok fra 13. Aarh., ligesom det lave Taarn. Udskaaren Altertavle og Prædikestol, i Renæssancestil, ere skænkede 1625 af Niels Krag og Hustru. Paa Skranken ved Knæfaldet Hans Langes og Hustru C. A. Gyldensparres Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Rebsnoning; paa Himlen over den staa bl. a. Høgenes Vaaben. Paa nogle Støtsteder Aarst. 1565 og Axel Juuls og Hustrus Vaabener. Orgelpulpituret, fra 1703, har Malerier af 9 oldenborgske Konger. Malingen af Loftet og Korskranken, i Rokostil, er fra 1777. Bronceylsekrone i s. Stil. Det hvælv. Taarnrum er Begravelse for Familien Braem; her hvile Kapt. J. Braem, † 1790, med Hustru og to Børn, og Edele Elisab. Gyldensparre, † 1717, Konferensr. Braems I. Hustru. I Kirken et Portræt af en Præst. Den ene Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh. — Paa Kirkegaarden den Bruunske Familiebegravelse, hvor bl. a. hvile Johs. I. Bruun, † 1836, Højesteretsassessor P. D. Bruun, † 1864, og Etatsr. G. Bruun, † 1901.

Asmildkloster (1179: Asmiald; Asmind) var i Middelalderen et Kloster for Nonner af Augustinerordenen, grundlagt kort efter 1170 og knyttet til den noget ældre, ovfr. beskrevne St. Margrethe Kirke (at Klosteret alt byggedes omtr. 1130 og fra først af laa i Viborg, er urigtigt). Ved 1179 indrømmede Paven Domkapitlet i Vib. Overopsynet med Nonnerne og tilkendte Kapitlet som hidtil Besiddelsen af Asmild Kirke; samtidig tog han Nonnerne i sin Beskyttelse og fastsatte, at Augustins Regel fremtidig stedse skulde overholdes der. Klosteret horte saaledes under Domkapitlet, hvis Biskop eller Kanniker besørgede Gudstjenesten; Bisperne havde deres egen Gaard her (endnu 1543 nævnes *Asmild Bispegaard*), og om den bekendte Biskop Gunner, † 1251, hedder det, at han ofte opholdt sig her, hvor han førte et gæstfrit Hus, og hvor han døde (det er mulig Rester af denne Gaard, som ses paa en Mark omtr. 200 Favne Ø. for Kirken). I Tidens Lob samlede Klosteret sig en Del Ejendomme, saaledes i Vib. By og i Asmild Sogn (bl. a. Rindsholm Skov, der 1535 dog tilskødedes Bisp Jørgen Friis), og det havde sit eget Birk; i Testamenter betænkes det af og til, saaledes 1268. I Spidsen for det stod en Priorisse (1450 nævnes Else Svendsdatter, 1489, 1530 og 1535 Maren Lauridsdatter) samt en Prior (1175: Arnfast). Efter Reform. sekulariseredes Klosteret og inddrogtes under Kronen, der gjorde det til et Len, hvormed indtil 1671 som oftest de ældste Lands-

dommere i Nørrejyll. vare forlenede. Nonnerne fik dog Lov til at blive boende, og de omtales endnu 1552. Efter 1660 boede Landsdommer Villum Lange († 1682) paa Asmildkl., som han 1671 fik tilskødet sig som Privatejendom (se S. 578). Fra ham gik Gaard og Gods (Asmild 17, Skovsgd. 11, i alt 43 Td. Hovedgaardstakst og 100 Td. Gods) 1694 ved Skøde fra de øvrige Arvinger over til Sonnen Justitsr. og Landsdommer Hans L., † 1711, hvis Enke Charl. Am. Gyldensparre 1744 testamenterede A. til sin Datter og Svigeren, Kapt. Joh. Braem, † 1790 (der legerede betydeligt til Skole- og Fattigvæsen i Asmild-Tapdrup S.), som 1787 for 30,000 Rd. solgte A. (41, 13 og 231 Td. H.) til Kancellir. N. Skou til Randrup, der, efter at have forbeholdt sig Rindsholm Skov og Kro, solgte A., Skovsgd. og Bøndergods for 74,000 Rd. til Provst Zahrtmann og Kammerr. Tetens (1791 havde Skou med kgl. Tilladelse bortsolgt omtr. 3 $\frac{1}{2}$ Td. gml. Hovedgdshrtk. paa Vib. Bys Mark, mod at A. fremdeles skulde bære Skatterne, hvilket endnu finder Sted), og de afhændede s. Aar Gaarden og noget af Godset for 48,000 Rd. til Landsdommer H. M. Hoff, der frasolgte Godset 1807 Skovsgd. Hoff fik Bevill. paa Anlægget af en Vase og Flydefærge over Vib. Sø, men gik fallit 1808, hvorefter A. med Søndermølle og Aalemølle samt Sognets Kirke- og halve Kongetiende solgtes 1809 for 37,000 Rd. til Justitsr. B. Bruun, † 1827, som 1812 anlagde Broen over Søen (se S. 558) og 1814 og 1815 fik Bevill. til Opkrævning af Broenge. Hans Enke døde 1831, hvorefter A. arvedes af Sønnen, Højesteretsassessor P. D. B., † 1864, medens Sønder- og Aalemølle tilfaldt Broderen Johs. I. B.; i Aalemølle havde Faderen anlagt Klædefabrikken (se S. 687). A. gik 1864 over til P. D. Bruuns Søn, Etatsr. G. B., † 1901, der har gjort meget for Hedesagen, og ejes nu af Kmhr. Lüttichau til Tjele. — Af Klosterbygningerne er kun Kirken tilbage. De øvrige Bygninger brændte 1713, hvorefter væsentlig paa disses Grund den nuv. Hovedbygning, 3 Fløje i 1 Stokv., opbyggedes af Egebindingsværk, 1812 og 1825 ombyttet med Grundmur. Fundamenter af Korsgangen ere opbrudte i 19. Aarh.

Ved Bruunshaab er der fredlyst 11 Gravhøje. — I Broddenbjærg Mose er fundet et formentlig Priap-Gudebillede af Træ, vistnok fra Jernalderen (se Aarb. f. n. Old. 1881, S. 369).

Ved Kongebr. af $\frac{7}{8}$ 1545 annekteredes Asmild og Tapdrup til Vib. Graabrødresogn (et nyt Brev udfærdigedes 1587, da Originalen var brændt ved Byens Brand). Ved Graabrødrekirkens Nedlæggelse 1812 forenedes de med Domsognet (ved Reskr. af $\frac{20}{8}$ 1812 var det rigtigt nok bestemt, at de skulde være et eget Pastorat). Ifl. kgl. Res. af $\frac{4}{5}$ 1878 udbetales aarl. 600 Kr. til Anskaffelse af en Præstegd. til Asmild-Tapdrup S.

Tapdrup Sogn, Anneks til Domsognet i Viborg, omgives af Asmild og Rødding Sogne samt Sønderlyng (Vejrum S.) og Middelsom Herreder (Vinkel S.). Kirken, mod S. V., ligger $\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere muldede med Ler- og Sandunderlag. Tap-hede er nu for største Delen opdyrket. Sydgrænsen dannes af Nørreaa. Gennem Sognet gaa de to Landeveje fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2267 Td. Ld., hvoraf 862 besaaede (deraf med Rug 212, Byg 129, Havre 388, Boghvede 14, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenh. 26, Grøntf. 41, Kartofler 19, andre Rodfr. 25), Afgræsning 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 572, Have 13, Skov 76, ubevokset 16, Moser 37, Kær og Fællede 28, Hegn 19, Heder m. m. 32, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 116 Heste, 545 Stk. Hornkv. (deraf 339 Køer), 560 Faar, 231 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 65 Td.; 18 Selvejergaarde med 54, 44 Huse med 10 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 391 (1801: 144, 1840: 247, 1860: 337, 1880: 369), boede i 69 Gaarde og Huse; Erhverv: 25 levede af immat. Virksomhed, 258 af Jordbr., 2 af Fiskeri, 37 af Industri, 5 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tapdrup* med Kirke og Skole; *Tisted* med Andelsmejeri og Forsamlingshus (opf. 1901 paa Tisted Hede), begge ved Landevejen. *Vibæk*, Gd., med Fattiggaard (opr. 1881; Pl. for 32 Lemmer), Fabrik for Agerdyrkningsredskaber og Mølle. *Surbæk*, Vandmølle. *Skovsgaard* (omtr. 10 Td. Hrtk., 350 Td. Ld.); *Bjørnsgaard*.

Tapdrup S., een Sognekommune med Asmild, hører under de samme

Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 98. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., ere i Overgangsstil af Granit paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue i Apsis og begge Døre (tilmurede) ere bevarede; Syddøren har 3 fritstaaende Søjler og tilsv. Ellipsebuer (se Aarb. f. n. Oldk. 1896, S. 269). Taarnet, af Granit og Mursten — Underrummet er Forhal —, er fra den senere Middelalder. Koret har Kamgavl af Mursten. Altertavle i Renæssancestil med Sidesøjle, skænket 1613 af Berte Kaas, Herman Kaas', med et Maleri (Korsfæstelsen af A. Dorph, Kopi) fra 1883 i Midtfeltet. Prædikestol med Aarst. 1788. Trædøbefont. Under Kirken lukket Begravelse, hvor bl. a. hvile Frands Iversen Dyre, † 1569, og Hustru, hvis Billeder i Legemsstørrelse ere udhuggede paa en Sten i Kirken, og Corf. Ulfeld, falden ved Kolbergheide 1644. (¹⁵/₇ 1549 kgl. Brev om K. Reparation).

Skovsgaard er formodentlig den Gaard, der 1402 ejedes af Johs. Eskildsen (Krumpen). Siden ejedes den vistnok af Væbneren Stig Nielsen, som 1481 skrev sig af Tapdrup, derefter af Frands Iversen Dyre, der ligeledes baade skrev sig til S. og til „Terpetorp“. Han døde 1569 paa „Dyreholm“, hvormed formentlig sigtes til samme Gaard. Ved hans Enkes Kirsten Mogensdatters barnløse Død kom S. til hendes Brodersøn Herman Kaas og dennes Søn Christen K., med hvis Datter Malene Sophie S. kom til Knud Holck. I alt Fald det sidste Par har dog sikkert kun været Ejer af Navn, thi alt 1625 tilhørte S. Fru Else Juel, Hans Lindenovs, og derefter hendes Børnebørn Hans og Anders Lindenov 1638, der arvedes af deres Moder Fru Else Thott, g. 2. med ovennævnte Corfitz Ulfeld, som efterlod den til sin Søster Margr. Andersdatter, fra hvem den dog straks 1652 blev solgt til Hr. Anders Bille til Dækning af Fru Elses Gæld. 1694 var den en Ladegaard paa 10 Td. H. under Asmildkl. Hovedgaardstakst, og hertil laa den endnu 1787. 1830 købtes den af Johs. I. Bruun, der anlagde *Vibæk Fabrik*. Nu ejes den af Lieutn. Thalbitzer. — Anselig Hovedbygning (Arkitekt: Meldahl).

Paa *Taphede* (Tapdruphede), der strækker sig gennem Tapdrup og Viskum Sogne, blev Junker Otto slaet og tagen til Fange af Grev Gert ⁶/₁₀ 1334.

Finderup Sogn, eet Pastorat med Hovedsognet Dollerup og Ravnstrup, omgives af disse, Viborg Købstadsjorder samt Fjends Hrd. (Mønsted, Davbjærg og Frederiks S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandede, for en stor Del dækkede med Hede. Nogen Skov og Plantage (Karup Krat, Sønder Krat, Findskov Plantage, hvoraf en Del er Guldborgland Plantage, og Finderup Plant.).

Fladeindholdet 1896: 4501 Td. Ld., hvoraf 917 besaaede (deraf med Rug 329, Byg 40, Havre 307, Boghvede 47, Bælgsæd 4, Spergel 67, Blandsæd til Modenh. 22, Grøntfoder 34, Kartoffler 60, andre Rodfr. 7), Afgræsning 1066, Høslæt, Brak, Eng m. m. 67, Have 9, Skov 266, ubevokset 46, Moser 29, Hegn 9, Heder 2030, Stenmarker 4, Veje og Byggegr. 53, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 55 Heste, 326 Stkr. Hornkv. (deraf 176 Køer), 609 Faar, 146 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 40 Td.; 15 Selvejergaarde med 24, 2 Arvefæstegd. med 4, 35 Huse med 12 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 305 (1801: 161, 1840: 264, 1860: 263, 1880: 321), boede i 58 Gaarde og Huse; Erhverv: 10 levede af immat. Virksomhed, 257 af Jordbr., 17 af Industri, 4 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 5 vare under Fattigh.

I Sagnet Byerne: *Finderup* (1300: Fyndorp, 1340: Fynnethorp, 1410: Finderup, 1415: Findetorp) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Agerskov*. *Hellerupgde.*; *Fløjsgaarde*; *Falle Skovhus*, Gd.

Finderup S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 140. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med en senere indb. Hvælv., ere fra romansk Tid af raa Granit.

De oprindl. Døre ere bevarede (tilmurede). Korbuen er spidsbuet. For at faa Lov til at benytte Koret som Gravkapel lod Kmhr. Fr. Schinkel i Slutn. af 18. Aarh. Kirken betydeligt forlænge mod V. og det lille Taarn, med Pyramidetag og Aabning mod V., ligesom Vaabenhuset opføre, alt af Mursten. I Koret, der blev skilt fra Kirken ved en Mur og havde Indgang fra Kirkegaarden, kom til at hvile bl. a. Kmhr. Fr. Schinkel, † 1794, og Hustru, samt hans Forældre Amtmand Cl. Chr. S., † 1747, og Hustru. Efter 1860 nedsænkedes Kisterne paa Kirkegaarden, og Koret aabnedes atter. Altertavle i Renæssancestil, restaur. 1792. Prædikestol i Renæssancestil med fortrinligt udskaarne Fyldinger. Granitdøbefont. Nogle Stolestader fra 1653. — Paa

Kirkegaarden er Statsmanden og Forfatteren Ove Høegh-Guldberg († 1808) begravet; paa Graven en Granitsten med Indskr., og i Kirkemuren er indsat en hvid Marmorsten med Indskriften: „Blandt Kirkegaardens Døde hviler Ove H.-G. ved sin Hustrues Side“.

I Finderup foregik Mordet St. Cecilienat ²²/₁₁ 1286 paa *Erik Glipping*, da han efter Jagten havde søgt Nattely i en Lade. Efter Mordet førtes hans Lig til Viborg (se S. 591). Ifl. D. Atl. (IV S. 647) stod Laden, der efter Mordet blev brændt, paa den nuv. Kirkes Sted. Men det er ikke Tilfældet. Kort efter Drabet, vistnok allerede 1287, opførtes paa Stedet af røde Mursten et anseeligt Bodskapel, 80 F. langt og 30 F. bredt, som stod til Midten af 16. Aarh. (nedbrudt ifl. Kongebrev af ²³/₁₂ 1551), og Stedet for dette Kapel har man paavisti vore Dage og genfundet dets Grundsten; inden for dets Plan har man fundet middelalderlige Grave og Skeletter. Paa Stedet, der ligger noget V. for den nuv. Kirke og i Nærheden af den gamle Præstegaards Plads, er der Nov. 1891, paa Bekostning af Stats-

Korset ved Finderup.

raad Thor Lange, rejst et 4 Al. højt Granitkors efter Tegn. af J. B. Löffler (omtr. som Visbykorset). Se Berl. Tid. ²²/₁₁ og ²³/₁₁ 1891.

Egnen har i ældre Tid været dækket af store Skove, især Eg, saaledes *Falleskov* (1410 nævnes Skoven „Faldet“, 1546 delt i Nørre- og Sønder-F.), hvori Falle Skovhus, den gml. Skovfogedbolig, laa. Skoven ødelagdes helt i Beg. af 19. Aarh.; endnu ses Spor af den.

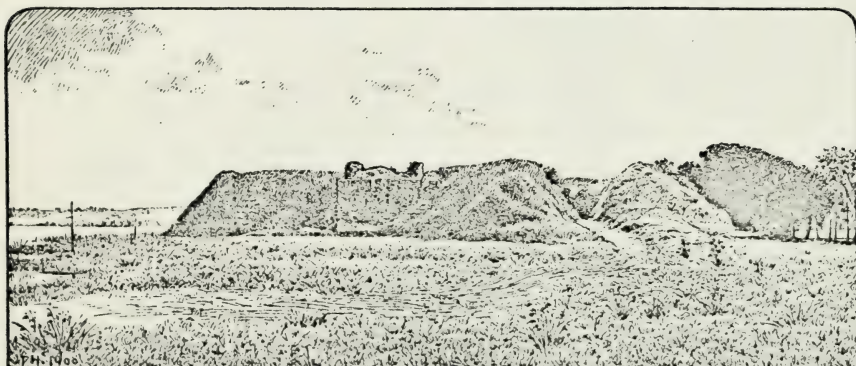
Agerskov skødedes 1326 af Hagen Turison til Vib. Bispedømme.

Dollerup Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Finderup, og Viborg Købstadsjorder samt Lysgaard og Fjends Hrd. (Almind, Lysgaard og Frederiks S.). Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende, navnlig ved Dollerup og Hald Sø stærkt bakkede Jorder

(højeste Punkt Sorthøj, 274 F., 86 M.) ere skarpsandede med en stor Del Hede samt Skov og Plantage (Langsk., Tranesk., Inderø Sk., Fallesgaardes Plantage). Ved Sydøstgrænsen ligger *Hald Sø*, omtr. 620 Td. Ld., og dens Afløb *Nørreaa*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Karup og over Paarup til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 5413 Td. Ld., hvoraf 844 besaaede (deraf med Rug 240, Byg 63, Havre 375, Boghvede 17, Bælgsæd 6, Spergel 15, Blandsæd til Modenhed 21, Grøntf. 17, Kartofler 46, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 840, Høslæt, Brak, Eng m. m. 342, Have 23, Skov 1312, Moser 25, Kær og Fællede 123, Hegn 10, Heder 1177, Veje og Byggegr. 108, Vandareal m. m. 607 Td. Kreaturhold 1898: 109 Heste, 377 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 662 Faar, 187 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 56 Td.; 13 Selvejergaarde med 45, 43 Huse med 11 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse, ca. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 433 (1801: 146, 1840: 265, 1860: 330, 1880: 437), boede i 73 Gaarde og Huse; Erhverv: 27 levede af immat. Virksomhed, 238 af Jordbr., 15 af Fiskeri, 123 af Industri, 1 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Dollerup* med Kirke og Skole. *Fallesgaarde* (1477:

Det tredje Halds Ruiner.

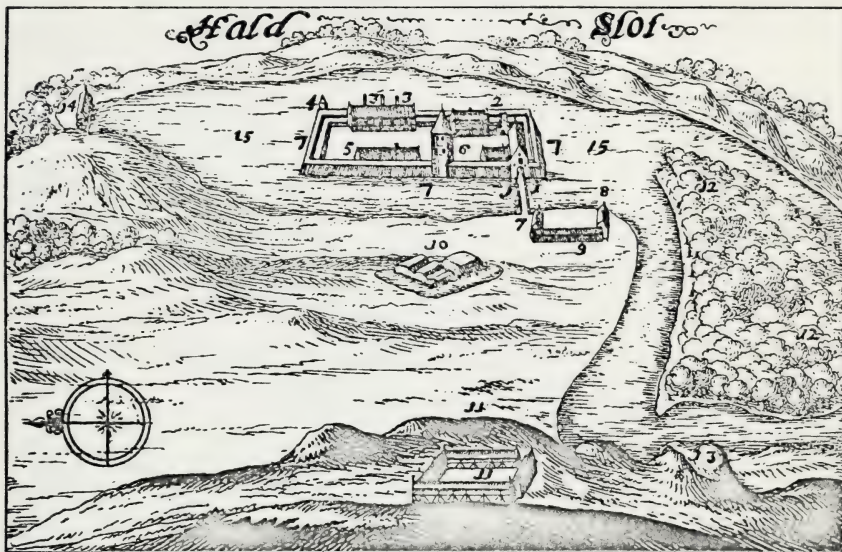
Fallith) med Plantørbolig; *Stanghede*; *Nonbogaarde* med Skole. Hovedgaarden *Hald* (1374: Hall) har 23 Td. Ager og Engs Hrtk. og $4\frac{3}{4}$ Td. Skovsk., 2500 Td. Ld., hvoraf omtr. 600 Ager, 50 Eng, 700 Skov, 490 Hede, 40 Gaardspl., Have og Veje, 620 Sø (Hald Sø, der hører til Gaarden ifl. Dom af 1532); i Arealet er indbefattet *Hald Teglgård* og *Non Vandmølle* (bortforpagtede) samt nogle Skovfoged- og Arbejderhuses Tilligg.; *Bækkelund*, med et ved Vandkraft drevet Savværk, der drives under Hovedgaarden, og et Sommerhotel (bortforpagtet). *Dollerup Mølle* med stort Uldspinderi (Vand- og Dampkraft, tils. 185 H. Kraft; omtr. 100 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 300,000 Pd. Tricotagevarer).

Dollerup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 141. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel, og et senere af Mursten opf. Vaabenhus ved Skibets Vestside. Eet oprindl. Vindue (tilmuret) og Korbuene ere bevarede. I Vaabenhuset er indsat en af Kirkens oprindl. Portaler; paa Skibets Sydside er ved en Restauration 1876 anbragt en Tympanon fra en af Portalerne. Altertavle med et af Fru M. D. Krabbe malet og skænket Billede (Kopi efter Guido Reni). Granitdøbefont. I Koret

et Røgelsekar fra kat. Tid og en Ligsten over Forvalter Christensens Hustru Charl. Am. Lind, † 1787.

Hald, hvis ældste Voldsted gaar tilbage til Oldtidens Slutn. eller den tidligste Middelalder, og om hvilken tidlige Sagn have en Del at fortælle, kan i Historien kun følges tilbage til 14. Aarh., da den ejedes af den fra Vald. Atterdags Tid bekendte Niels Bugge (dræbt ved Middelfart 1359, se III S. 388), hvem Kongen for-gæves belejrede paa H. 1355. Han havde 1345-46 købt den af Peder Ludvigsen (Eberstein) og hans Søster Margrethe. H. kom saa til Niels Bugges Svigersøn Got-skalk Skarpenberg, der kort efter solgte den til Kong Vald., men før 1377 blev den pantsat til Timme Limbek, fra hvem Dron. Margrethe løste den 1387. Hun skæn-kede H. Slot og Gods 1393 til Viborg Bispestol mod, at det skulde nedbrydes og Materialet anvendes til Domkirken Bygning, samt at der skulde afholdes en aarl. Messe for hendes og hendes Forældres Sjæle. Borgen er dog bleven genopført af Bisp Jørgen Friis (se ndfr.), der laa i stadig Strid med Vib. Borgere, som 1536

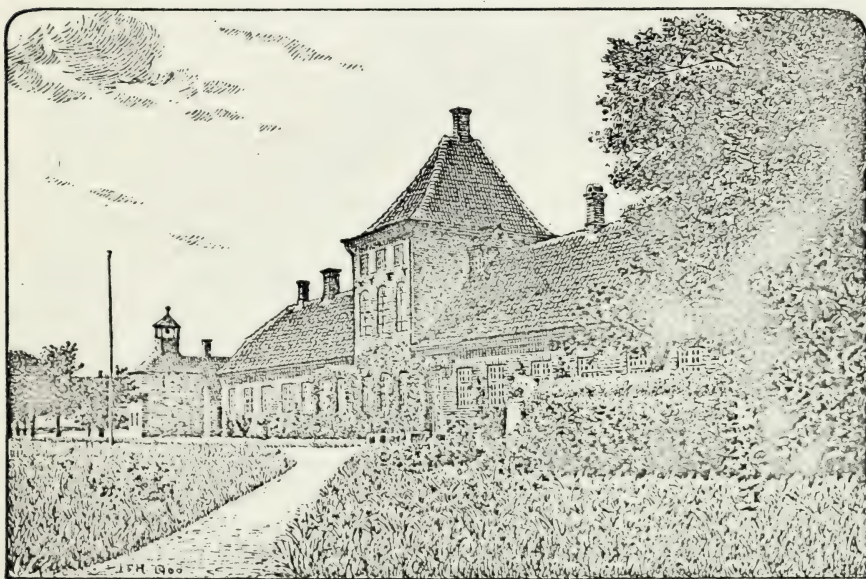
Hald efter Resen.

1. Porthuset, hvorunder nogle gamle og ubrugelige Kældere, med en Vindebro. 2. Rudera af det gml. Bryggers. 3. Den gml. Fruerstue. 4. Lysthuset. 5. Den nye Fruerstue. 6. Fangetaar-net, bygget 1528 af Bisp Jørgen Friis „til Tausanum, Borgm. Hegelund og Vib. Borgers“, mens han kom selv først derudi sig til liden Baade“. 7. Voldene. 8. Smedien. 9. Stalden. 10. Brat-tingsborg. 11. Ladegaarden. 12. Hald Skov. 13. Gamle Hald Slot. 14. Slotsmøllen. 15. Søen.

sammen med Joh. Rantzau droge mod Bispen, der skal være sat fangen i det at ham selv paa Hald byggede Taarn. Efter Reform. kom Hald til Kronen, der gjorde den til Sæde for Lensmændene over Hald Len, bl. a. Henr. Rantzau, Otte Krumpen og Ulr. Chr. Gyldenløve. Efter 1660 pantsatte Fr. III H. til de hollandske Jøder Samuel og Joseph de Lima, der fik Skøde paa den 1664 (mærk St. Blichers Novelle „Jøderne paa Hald“; se ogsaa „Dania“, VIII S. 40: „Halds Frydeskrig“). Samuel de Limas Enke Rachel solgte 1703 H. (23, i alt 279 Td. H.) for 9770 Rd. til General-major Gregers Daa († 1712, se S. 592). Hans Stiføn Ove Henrik Baron Juel-Rysensteen solgte 1717 H. for 9000 Rd. til Etatsr., Amtmand Hans Seerup, hvis Svigersøn Justitsr., Landsdommer Enevold Heug 1731 arvede den (23, 60 og 467 Td. H.) Paa Aukt. efter ham 1741 købte Christen Heug Gaard og Gods (i alt 412 Td. H.) for 11,500 Rd., men solgte den 1745 til Stiftamt., Baron Gyldenkrone, hvis Enke Grevinde Knuth 1750 solgte H. (23, 43 og 359 Td. H.) til Landsdommer Fr. Schin-ke, † 1794, hvorefter den 1797 blev solgt af hans Svigersøn Kaptejnlieutn. M. Braem for 29,244 Rd. til Ove Høegh-Guldberg. Efter hans Død 1808 solgte Arvinge-erne H. for 46,000 Rd. til Landsdommer H. M. Hoff, fra hvis Bo den 1810 afhænde-

des for 55,400 Rd. til J. E. Rosborg og C. Tolstrup. Rosborg blev Eneejer 1826 og solgte den 1847 for 67,000 Rd. til Staten, som 1851 solgte den for 62,100 Rd. til F. Ant. M. Krabbe (af Damsgaard-Krabberne). Efter hans Død 1881 gik den for 231,092 Kr. over til Sønnen, Folketingets dav. Formand, Herredsfoged Chrf. Krabbe, som 1892 overdrog den til sin Søn, Jægerm. A. K.

Nyere Undersøgelser have paavist 4 Steder for Halds Beliggenhed, før den nuv. Hovedgaard opførtes. Det *ældste Hald*, N. V. for Søen paa en Bakkeskraaning, er et ret vel bevaret Voldsted, der hører til den Gruppe gamle Borganlæg, som karakteriseres ved, at de ligge højt paa fast Grund og ikke dækkes af egentlige Volde; men det er af de mindste af den Art Voldsteder. Det er en aflang, firkantet Plads, som ved en Tværgrav er delt i to Dele, henh. 110×120 og $65-80 \times 120$ F.; uden om Pladsen er i Bakkeskraaning en dybere Grav, over hvis Bund Banken har hævet sig 20 Fod. Dette ældste Hald, paa Resens Kort „Brattingsborg“, har en senere Tradition villet udpege som „Valdemars Skanse“ under hans Belejring af Niels Bugge. (Se S. Müller, Vor Oldtid S. 646). Senere flyttedes H. ned til Søen paa en forhen helt af Vand omflydt Plads, lige over for Bækkelund Hotel. Dette *andet Hald*, „Gammelhald“, er en oval, omtr. 20 F. høj Borgbanke, foroven 220×270

Hald Aar 1900.

F., der mod Ø. til Søen har et jævnt Affald, men paa de andre 3 Sider synes at have været omgivet af Vold og Grav. Det *tredje Hald* opførtes paa et Næs nordostligere i Søen. Voldstedet, der er det betydeligste, bestaar af en aflang, firkantet Plads, paa alle Sider begrænset af høje Jordvolde. Pladsen eller Borggaarden, hvis Bygninger nu næsten helt ere forsvundne, er 80×200 F. og ligger kun 6-8 F. over Søen; Voldene ere 17-25 F. over Søen, 170 F. lange i Ø.-V. og 325 F. i N.-S.; ind mod Land ere de dobbelt saa svære (omtrent 100 Fod i Grunden) som ud mod Søen. Uden for Vestvolden har der været en Grav. Adgangen fra Land til Borggaarden var ad en Landtange mod S. V., hvor der endnu findes svage Murlevninger af Porthuset. Ved Vestvolden staar Ruinen af et rundt Taarn af røde Munkesten, 30 F. i Gnmst., nu 21 F. højt; det istandsættes nu. Paa Sydvolden findes Levninger af Murværk af raa Kamp. I Borggaardens sydl. Hjørne udgravedes 1829 Fundamenter af en Bygning, 74×28 F. M. H. t. Opførelsestiden for andet og tredje Hald er andet Hald rimeligvis Niels Bugges Hald, der blev nedbrudt ifl. Dron. Margrethes ovenn. Bestemmelse af 1393, og tredje Hald opf. af Biskop Jørgen Friis omtr. 1528; at de 3 sidste kat. Viborgbisper have resideret paa H., er sikkert urigtigt. (Efter en ældre

Antagelse var andet H. det ældste, tredje H. var bygget af Niels Bugge, første H. var som nævnt kun en Skanse fra Belejr. 1355, og paa Tomten af Bugges H. havde Jørgen Friis opf. sin Borg). Tidligst i Slutn. af 1529 forlagde Jørgen Friis sin Residens til H., under hvilket han altsaa lagde Bispedømmets store Gods. Af det tredje Halds Bygninger i 2. Halvdel af 17. Aarh. har man et Billede hos Resen. Da de vare helt forfaldne, nedbrød Gregers Daa dem i Beg. af 18. Aarh. og opførte i Stedet en ny Hovedbyggn. (det *fjerde Hald*), noget nærmere ved Søen end den nuv. (i Haven paa-vises Kældere deraf), i 1 Stokv. af Mur og Bindingsværk, og omgav den med en Have i fransk Stil. Endelig opførte Schinkel 1789 den nuv. Hovedbygning (det *femte Hald*): den er af røde Mursten i 1 Stokv. med et 3 Stokv. højt Taarn paa Midten. Schinkel paatænkte at oprette et privat Kapel paa Gaarden, hvad der vistnok har givet Anledn. til den Fortælling, at han vilde gøre Bygningen til Sognekirke. I et af Værelserne hænge Portrætter bl. a. af Brødr. Lima. I den store Have, med smukke Alleer, Terrasser osv., findes det franske Anlæg bevaret. (Se *J. G. Burman-Becker*, Efterretn. om de gamle Borge osv., I S. 141 flg. og III S. 90 flg.; *A. Fabricius*, H. og Omegn, Kbh. 1874; Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 197 flg.).

I Nærheden af Hald ligger Udsigtshøjen *Guldbergshøj*. — Om en Høj række se Frederiks Sogn.

Ravnstrup Sogn, Anneks til Dollerup, omgives af det andet Anneks Finderup, Viborg Købstadsjorder og Romlund Sogn samt Fjends Hrd. (Borris, Gammelstrup og Mønsted S.). Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 161 F., 50,5 M.) ere overvejende sandmuldede med en Del Hede og nogen Plantage. *Fiskbæk Aa* løber gennem Sognet og danner noget af Vestgrænsen, hvor ogsaa *Bredsgaard Sø*, omtr. 16 Td. Ld., ligger. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Holstebro og den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 3140 Td. Ld., hvoraf 902 besaaede (deraf med Rug 336, Byg 64, Havre 295, Boghvede 81, Bælgsæd 7, Spergel 27, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 14, Kartofler 51, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 1178, Høslæt, Brak, Eng m. m. 243, Have 8, Skov 140, Moser 30, Kær og Fælleder 84, Hegn 21, Heder 362, Veje og Byggegr. 143, Vandareal m. m. 29 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 452 Stkr. Hornkv. (deraf 213 Køer), 646 Faar, 210 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 58 Td.; 11 Selvejrgaarde med 18, 14 Arvefæstegd. med 28, 30 Huse med 12 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 357 (1801: 171, 1840: 190, 1860: 221, 1880: 292), boede i 60 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomh., 268 af Jordbr., 30 af Industri, 20 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ravnstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Mejeri og Vandmølle med Valkeværk samt Jærnbanehpl.; *Jegstrup*. Gaarde og Huse: *Bredsgde.*, *Gaarsdal*, *Hallum* (1440: Halme).

Ravnstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 139. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere væsentlig af Granit i Overgangsstil. Nogle Vinduer og begge Døre (Vinduerne og Sydd. tilmurede) samt Korbuen ere bevarede. Taarnet, af Mursten med hvalvet Underrum og Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Vaabenhuset, af Granit og Mursten, er senere. Koret er til Dels ombygget 1887 af røde Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont.

Vorde Sogn, eet Pastorat med Fiskbæk og Romlund, omgives af Fiskbæk Sogn, Viborg Købstadsjorder, Graabrødre Landdistr., Lovel Sogn, Rinds Hrd. (Skals S.), hvorfra det skilles ved Skals Aa, og Hjarbæk Fjord. Kirken, mod N. V., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. N. V. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Galgehøj, 217 F., 68 M., med trig. St.) ere dels sandede og letmuldede, dels gode, muldede. Langs Fjorden gode Enge, mod S. nogen

Hede og *Lyngsø*, omtr. 3 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Vib.-Aalestrup Banen og Landevejen fra Viborg til Løgstør.

Fladeindholdet 1896: 3775 Td. Ld., hvoraf 1351 besaaede (deraf med Rug 355, Byg 157, Havre 611, Boghvede 43, Bælgsæd 8, Grøntf. 35, Kartoffler 84, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 1184, Høslæt, Brak, Eng m. m. 638, Have 21, Skov 52, Moser 66, Kær og Fælleder 133, Hegn 10, Heder 215, Veje og Byggegr. 90, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 230 Heste, 814 Stk. Hornkv. (deraf 430 Køer), 1096 Faar, 514 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 115 Td.; 42 Selvejergaarde med 98, 55 Huse med 17 Td. Hrtk. og 23 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 660 (1801: 353, 1840: 398, 1860: 499, 1880: 640), boede i 119 Gaarde og Huse; Erhverv: 26 levede af immat. Virksomh., 423 af Jordbr., 4 af Gartneri, 76 af Fiskeri, 77 af Industri, 10 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirksomh., 33 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vorde* med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1884); *Kjølenseng* (Kjølsen, o: Kjelds Eng) med Missionshus (opf. 1889), Vej- og Vandmølle og Jærnbanehpl.; *Hjarbæk*, Ladeplads med Havn, Kro og Statstelef. *Navntoft*, Gde. og Huse. *Lyngsøgd.* med Skole, *Kjølensengde.*, *Lundsgde.*, *Vordegde.*

Vorde S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 136. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere i Overgangsstil af Granitkvadre. Nogle oprindl. Vinduer ses. Syddøren, i det senere opf. Vaabenhus, benyttes endnu (Døren er skænket 1623 af Christen Worre til Kjærgd.), Norddøren er tilmuret. Den spidse Korbue bæres af et Par svære Gesimssten, paa den ene nogle udhugne Lindorme (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 265). Taarnet, af Granit og Mursten og med Spidsbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. Skibets og Korsets Sydside er ombygget 1885. Altertavle og Prædikestol, sidste med Aarst. 1671, ere fra Graabrødrekirke i Vib. (se S. 580); herfra stammer ogsaa det sjældne Kors paa Messehaglen. Granitdøbefont med Løvværk paa Kummen. I Skibet Epitafium over Anders Christensen i Lundsgd., † 1661, og Hustru, opsat af Sønnen, Præsten Niels Lundsgaard til Ørslevkl. (Malerier af de afdøde).

Hjarbæks Betydning som Ladeplads for Viborg er nu forbi, efter at Jærnbanen er aabnet; Hjarbæk Toldsted ophævedes 1865, og Havnen, der anlagdes 1840 og senere udvidedes indtil 9 F., er nu opfyldt af Mudder og har ved det ydre Brohoved kun 3-4 F. Vand; nu istandsættes den paa Statens Bekostning. Nu er Fiskeriet Hovederhverv.

Ved Vorde er Gravhøjen *Galgehøj* fredlyst. — Ved Vordegd. ligger *Voldbakken*, en firkantet Borgbanke (75 × 95 F.) med Rester af omgivende Grave; paa Banken er der opgravet Munkesten. Sagnet lader Rane Jonsen have ejet denne Borg.

Ved Vorde Kirke var et af Viborg Domkapitels vigtigste Birketing, som omfattede Vorde, Fiskbæk og Romlund Sogne, hvor Kapitlet havde mange Ejendomme. — I Fundatsen for Vib. alm. Hospital af $\frac{13}{2}$ 1583 bestemtes, at Hospitalsforstanderen fremtidig skulde være en Præst, der tillige skulde have Vorde, Fiskbæk og Romlund Sogne, til hvilke han dog skulde holde en Kapellan. Allerede i 17. Aarh. synes dog de tre Sogne at være blevne et eget Pastorat.

Fiskbæk Sogn, Anneks til Vorde, omgives af dette, Viborg Købstadsjorder og Romlund Sogn samt Fjends Hrd. (Kvols S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk samt Hjarbæk Fjord. Kirken, mod V., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med nogen Hede mod Ø. I Sognet *Fiskbæk Sø*, omtr. 9 Td. Ld., og *Rogenstrup Sø*, 6 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Skive, over Nybro, og Vib.-Aalestrup Banen.

Fladeindholdet 1896: 2422 Td. Ld., hvoraf 881 besaaede (deraf med Rug

240, Byg 75, Havre 354, Boghvede 39, Bælgsæd 13, Spergel 6, Blands. til Modenh. 21, Grøntf. 36, Kartofler 59, andre Rodfr. 38), Afgræsning 748, Høslæt, Brak, Eng m. m. 242, Have 14, Skov 34, Moser 27, Kær og Fællede 41, Hegn 9, Heder m. v. 340, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 433 Stkr. Hornkv. (deraf 237 Køer), 509 Faar, 282 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 52 Td.; 21 Selvejrgd. med 42, 45 Huse med 10 Td. Hrtk., 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 418 (1801: 152, 1840: 229, 1860: 281, 1880: 346), boede i 81 Gaarde og Huse; Erhverv: 1 levede af immat. Virksomh., 294 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 30 af Industri, 41 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fiskbæk* med Kirke, Skøle, Vandmølle og Andelsmejeri; *Rogenstrup*, begge ved Landevejen; *Løgstrup* med Jærnbane- og Telegrafst. *Melgde. Ørredgd.* (1440: Ørre) med Teglværk. *Vestergd.*

Fiskbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 137. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og et i den senere Middelalder tilbygget Taarn mod V., med hvalvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet; men dets øvre Del er senere nedtaget, og i Stedet er opf. et lögformet Bindingsværksspir med Fløjstang (restaur. 1900). Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre (Nord. og Vinduerne tilmurede) samt Korbuene ere bevarede. Paa Korgavlens FBSM. 1842 (c): Fiskbæk Sognekommend, der da købte Kirketienden). Prædikestol i Renæssancestil fra 1641. Malmalterstagerne ere skænk. 1650 af Hans Olufsen og Else Bolisdatter, Løgstrup. Romansk Granitdøbefont med Løvværk paa Kummen. I Skibet et Krucifiks, i Korgulvet Ligsten over Bøjle (?) Christensen i Løgstrup, † 1643, og Hustru Else Bolisdatter.

Ved *Fiskbæk* samledes en Del af den Flaade, hvormed Knud den hellige vilde drage mod England 1085. — Niels Mikkelsen Krabbe maatte 1408 afstaa *Fiskbæk Gods* til Dronn. Margrethe for Brud paa Tingfred; Hr. Tyge Krabbe fik Godset tilbage 1523. — Fra Gaarden *Løgstrup* stammer Familien Luxdorph, hvis første Medlem Oversekretær Bolle L., † 1698, var Søn af en Bonde Christen Bollesen fra L., og som uddede med Gehejmer. Bolle Willum L., † 1788. — *Ørredgaard* ejedes 1724 af Fr. Chr. Høg. — I Sognet har ligget en By *Ormstrup*, der nævnes 1355 og 1408, og et øde Byggested *Knudslund* (endnu er der et Hus af dette Navn), der nævnes 1443. (Flere Steder ses tydelige Spor af fordums Opdyrkninger). — I Sognet en stor, hvid Sten, *Algestenen*.

Ved Fiskbæk gjordes 1831 et betydeligt, i et Broncekar liggende, Møntfund, bestaaende af 8-9000 danske Kobbermønter (Borgerkrigs-mønter), nedlagte i 1. Halvdel af 14. Aarh. (se Nord. Tidsskr. f. Oldk., I S. 206).

I Sognet er der fredlyst 1 Dyse og 11 Gravhøje.

Romlund Sogn, Anneks til Vorde, omgives af det andet Anneks Fiskbæk, Viborg Købstadsjorder og Ravnstrup Sogn samt Fjends Hrd. (Borris, Taarup og Kvols S.), hvorfra det skilles ved Fiskbæk. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil N. V. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder (Brunhøj, 169 F., 52 M.) ere sandede, med nogen Hede mod N. Ø. og V. Det østl. Hjørne berøres af Vib.-Aalestrup Banen.

Flådeindholdet 1896: 2863 Td. Ld., hvoraf 1032 besaaede (deraf med Rug 297, Byg 71, Havre 393, Boghvede 76, Bælgsæd 14, Blandsæd til Modenhed 6, Grøntf. 48, Kartofler 76, andre Rodfrugter 50), Afgræsning 953, Høslæt, Brak, Eng m. m. 262, Have 16, Skov 109, Moser 27, Kær og Fællede 50, Hegn 9, Heder 338, Veje og Byggegr. 66 Td. Kreaturhold 1898: 89 Heste, 472 Stkr. Hornkv. (deraf 256 Køer), 583 Faar, 312 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 45 Td.; 18 Selvejrgaarde med 32, 42 Huse med 13 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1890: 352 (1801: 141, 1840: 194, 1860: 275, 1880: 337), boede i 60 Gaarde og Huse; Erhverv: 6 levede af immat. Virksomh., 258 af Jordbr., 4 af Gartneri, 51 af Industri, 3 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 21 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Romlund* med Kirke og Skole; *Kirkebæk*. *Bollergde.*; *Vejsbækgd.*

Romlund S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr. 138. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, opf. i Overgangsstil, væsentlig af Granit, dog ogsaa af røde Mursten, og et 1872 opf. Vaabenhus, af Mursten, mod S. Derene (den spidsbuede Nordd. er tilmuret) ere bevarede. Ny Altertavle med Maleri (Christus i Getsemane) af Wenzel Tornøe. Prædikestol fra 1685. Granitdøbefont. I Skibet et Krucifiks, med Indskr. fra 1704, og et Epitafium over Oluf Olufsen, † 1704, og Hustru.

Boller var fordum en By (1555 nævnes „Mikkel Ibsen udi B.“; endnu 1625 ejede Vib. Domkapitel en Gaard i B.) og senere en Hovedgaard, der 1600 tilhørte en Adelsmand Niels Thomesen, der med sin Hustru Karen Krag er begr. i Kirken. Jørgen Rosenkrantz skødede 1668 B. til Mogens Krag, som 1669 solgte den for 270 Rd. til Brødr. Oluf († 1704) og Christen Olufsen i Boller; den kom saa til Jørgen Pedersen Schals, som 1720 solgte den til Adam Ernst Pentz, der straks solgte den med Mølle (8 Td. H.) til Stadskæmner i Vib. Jens Jørgensen Serup, der 1726 solgte den med Ml. for 2520 Rd. C., 344 Rd. i Kroner og 100 Dukater til Matth. Gandorff i Vib., sagtens paa dennes Hustru Cath. Kirst. Arctanders Vegne, thi paa Aukt. efter hende 1733 fik han selv for 2125 Rd. Skøde paa B. (8, 31 og 52 Td. H. m. m.). Han solgte den (8, 24 og 29 Td. H.) 1751 til Mads Rosborg, der endnu 1771 ejede den, men 1778 solgte Jacob Rosborg den (8, 23 og 47 Td. H.) for 5500 Rd. til sin Fætter Krigsr. Hans Rosborg. Dennes Enke A. Wassard ægtede Niels Ferslev, der 1797 solgte B. for 11,000 Rd. til Lars Wandborg Friis.

Rødding Sogn omgives af Annekserne Løvel og Pederstrup, Vammen Sogn, Sønderlyng Hrd. (Tjele, Viskum og Vejrum S.), Tapdrup og Asmild Sogne, Viborg Købst. og Landdistr. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil N. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 217 F., 68 M.) ere lerede og muldsandede; en Del Hede og Skov (Sødal Sk.). I Sognet *Rødding Sø*, den østl. Del af *Loldrup Sø*, hvorigennem Mølleaa løber, en Del af *Rød Sø* (se S. 699) samt *Vansø*.

Fladeindholdet 1896: 5371 Td. Ld., hvoraf 1713 besaaede (deraf med Rug 459, Byg 187, Havre 815, Boghvede 40, Blands. til Modenh. 32, Grøntf. 49, Kartofler 68, andre Rodfr. 60), Afgræsn. 1452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 890, Have 24, Skov 290, Moser 47, Kær og Fælleder 138, Heder 695, Veje og Byggegr. 116, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 249 Heste, 1070 Stkr. Hornkvæg (deraf 541 Køer), 1394 Faar, 493 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 124 Td.; 36 Selvejergaarde med 100, 73 Huse med 24 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 680 (1801: 248, 1840: 408, 1860: 446, 1880: 632), boede i 137 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 493 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 84 af Industri, 3 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rødding* med Kirke, Præstegd., Skole og Andelsmejeri; *Batum* (gml. Form: Bartum); *Sønder-* og *Nørre-Ingstrup* med Skole og Vandmølle. *Ingstruphede*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Sødal* har $20\frac{7}{8}$ Td. Ager og Engs Hrtk. og $4\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., omt. 820 Td. Ld. (i R. og Løvel S.), hvoraf 80 Eng, 350 Skov, 120 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde *Klarisdg.*, *Søgd.*, *Overgd.*, *Over-* og *Neder-Kokholm*, *Mejlgd.*

Rødding S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 135. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer i Koret (tilmurede) og Korbuen ere bevarede; Syddoren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Fra den senere Middelalder ere Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Mursten, Skibs og Kors Sydside samt Korgavl ere 1891 ombyggede. Altertavle i Rokokostil. Udskaaren Prædikestol fra 1646. Granitdøbefont. Ved Indgangen til denne en Del ret værdifulde Alabasttavler med Fremstillinger i Hautrelief af Lidelseshist. m. m. (nogle af dem ere gaaede tabt i Nutiden). Prægtigt, baldyret Alterklæde fra kat. Tid. Paa Kirkevæggen et Billede af And. Kjørulf og Hustru, f. Braes (tidligere paa Sødal). I Koret stort Epitafium over Verner Parsberg til Sødal, hvis Lig tillige med andre findes i en Begravelse under Koret. Klokken, med Majuskelindskr., men uden Aarst., er vistnok fra 14. Aarh.

Sødal skal tidligere have heddet *Stapelgaard* og tilhørt Erik Glippings Kammer-svend Rane Jonsen, men være nedbrudt efter Kongens Mord og genopbygget paa sit nuv. Sted. I 16. Aarh. tilhørte den Chrf. Parsberg († 1608), derefter Sønnen Verner P., der endnu 1663 ejede S. (16 Td. H.). De flg. Ejere vare hans Broderdatter Ellen P., g. m. Ebbe Gyldenstjerne, 1683 Jens Simonsen, hvis Enke Birg. Bille ægtede Ove Jensen Mangor, der 1707 solgte S. (19, 27 og 214 Td. H.) til Justitsr. Henr. Bille til Mejlgd., hvis Born solgte den til Assessor Bent Winter; Sønnen Niels Bentsen W. pantsatte 1722 S. til Anders Kjørulf til Bjørnsholm for 12,000 Rd., hvorefter denne 1729 fik Skøde paa Gaarden. 1749 solgte Peter Enevold Braes S. (19, 59 og 219 Td. H.), som han havde arvet efter sin Fader Didr. Chr. B., for 9000 Rd. og 50 Speciesdukatere til Diderik Iversen paa Sødal († 1764). Paa Auktion efter dennes Enke Ane Cathr. Friisenberg 1766 blev S. købt for 25,600 Rd. af Andr. Friisenberg; derefter fulgte Henrik F., † 1810, hvis Enke Anne Elisabeth Lauridsdatter Sundstrup 1813 ægtede Chr. Tolstrup til Hald, † 1817; 1826 købtes den af R. Bay for 6500 Rd., 1841 af J. Bjerregaard for 30,000 Rd.. 1847 af M. L. Kall for 45,000 Rd., hvorefter den 1860 overtoges af Statskassen, der 1866 solgte den for 60,050 Rd. til den nuv. Ejer, Kmjkr. P. L. Baron Petersdorff. — Hovedbygningen, der tidligere har været omgivet af Grave, er opf. 1865 af Grundmur i 1 Stokv., med 2 ældre Fløje.

Ved Rødding er der fredlyst 4 Gravhøje, ved Batum de 5 *Vanhøje*, ved Bjerregaard den anselige *Store Viskumhøj*.

I Klemmebrevet af 1555 siges, at Rødding og Løvel Sogne efter den dav. Præsts Død skulde være Annekser til Sortebrødre Sognekirke i Viborg; Pederstrup Sogn henlagdes vistnok ogsaa dertil. Fra $\frac{9}{10}$ 1728 til $\frac{5}{8}$ 1786 vare de 3 Sogne perpetuerede til Kaldet og styredes af en Kapellan; da bleve de (ifl. Reskr. af 1776) et eget Pastorat.

Løvel Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og det andet Anneks Pederstrup, Rinds Hrd. (Skals S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Vorde Sogn samt Viborg Landdistr. Kirken, mod Ø., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Viborg. De især i den sydl. og vestl. Del noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede, enkelte Steder lerblandede, med en Del Hede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aalborg og til Løgstor.

Fladeindholdet 1896: 5322 Td. Ld., hvoraf 1549 besaaede (deraf med Rug 389, Byg 144, Havre 720, Boghvede 48, Bælgsæd 5, Spergel 15, Blandsæd til Modenh. 36, Grøntf. 84, Kartofler 67, andre Rodfr. 38), Afgræsning 1318, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1002, Have 21, Skov 35, Moser 54, Kær og Fællede 495, Hegn 8, Heder m. v. 750, Veje og Byggegr. 83, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 244 Heste, 915 Stk. Hornkvæg (deraf 455 Køer), 1350 Faar, 304 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylsdbartk. 1895: 111 Td.; 36 Selvejergaarde med 96, 53 Huse med 15 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 585 (1801: 204, 1840: 292, 1860: 373, 1880: 494), boede i 102 Gaarde og Huse; Erhverv: 13 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbr., 70 af Industri, 7 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Løvel*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1882), Vandmølle og Telefonst. samt Valgsted for Amtets 5. Folketingskr.; *Aastrup* med Teglværk; *Havris*; *Kistrup* med Forskole.

Løvel S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks,

hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 134. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibet og det lange Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I Koret eet oprindl. Vindue; Korbuen mangler. De oprindl. Døre (Nordr. tilmuret) sidde umiddelbart ved Vestgavlen (maaske har da Skibet været længere). Fra den senere Middelalder ere det lille Taarn, af Granit og Munkesten, uden Forbindelse med Skibet og med aaben Spidsbue mod V. til Klokken, og Vaabenhuset, af Munkesten. Korgavlen er omsat i 19. Aarh. og den øverste Del opf. af Mursten. Korets Sydside er ombygget 1886. Altertavle, med Malerier, og Prædikestol ere i Barokstil. Malmalterstagerne ere skænkede 1722 af Bisp Lintrup. Granitdøbefont.

Ved Løvel er der fredlyst 1 Gravhøj.

Pederstrup Sogn, Anneks til Rødding, omgives af dette og det andet Anneks Løvel, Rinds Hrd. (Skals, Bjerregrav og Hersom S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Vammen Sogn. Kirken, mod Ø., ligger 1³/₄ Mil N. N. Ø. for Viborg. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med nogen Hede og Enge langs Skals Aa. Til Sognet hører den vestl. Del af den omtr. 500 Td. Ld. store *Rød Sø*. Gennem den nordvestl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Aalborg over Løvel Bro.

Fladeindholdet 1896: 2119 Td. Ld., hvoraf 627 besaaede (deraf med Rug 168, Byg 68, Havre 301, Boghvede 9, Grøntf. 50, Kartofler 23, andre Rodfr. 8), Afgræsn. 594, Høslæt, Brak, Eng m. m. 365, Have 5, Skov 16, Moser 3, Kær og Fælleder 162, Heder 291, Flyvesand 10, Veje og Byggegrunde 45 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 364 Stkr. Hornkv. (deraf 176 Køer), 597 Faar, 156 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshrtk. 1895: 51 Td.; 20 Selvejergaarde med 44, 13 Huse med 6 Td. Hrtk., 4 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1890: 229 (1801: 107, 1840: 158, 1860: 181, 1880: 204), boede i 41 Gaarde og Huse; Erhverv: 9 levede af immat. Virksomh., 188 af Jordbr., 7 af Industri, 7 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Pederstrup* med Kirke og Skole; *Vraa*. *Løvelbro Kro*. Flere Teglværker.

Pederstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse, samt 5. Udskrivningskr.' 133. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødal.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granit paa Sokkel med Skraakant, og et af Bindingsværk senere opf. Vaabenhus mod N. Syddoren benyttes endnu. I nyere Tid er der foretaget Ombygninger af Murene (Korgavlen er af røde Mursten). Altertavle i senere Renæssancestil med et Maleri (Christus i Templet) af Jæger i Viborg. Prædikestol fra 1635. Granitdøbefont med Løver og Menneskehoveder paa Kummen. Over Korbuen et Krucifiks samt St. Knud og en anden Figur, udsk. i Træ. Klokken er fra den tidligere Middelalder.

Dalsgaard er mulig den Gaard D., der 1354 ejedes af Laur. Nielsen og 1449 af Ove Tagesen og Fru Gissel Podebusk blev skødet til St. Hans Kloster i Viborg.

Vammen Sogn, eet Pastorat med Lindum og Bigum, omgives af dette, Rinds Hrd. (Klejtrup og Hersom S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, Pederstrup og Rødding Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Tjele S.), fra hvilket det skilles ved Tjele Aa og *Tjele Langsø*, af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken, midt i Sognet, ligger 1³/₄ Mil N. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels muld-, dels skarpsandede, med Enge langs Skals og Tjele Aa. Fastruplund Skov. Den østl. Del af *Rød Sø* hører til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3929 Td. Ld., hvoraf 1366 besaaede (deraf med Rug 325, Byg 197, Havre 661, Boghvede 27, Bælgsæd 8. Blands. til Modenh. 23, Grøntf. 30, Kartofler 61, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1187, Høslæt, Brak, m. m. 798, Have 20, Skov 100, ubevokset 6, Moser 36, Kær og Fælleder 150, Hegn 4, Heder 175,

Stenmarker 6, Veje og Byggegrunde 68, Vandareal m. m. 13 Td. Kreaturhold 1898: 188 Heste, 841 Stkr. Hornkv. (deraf 425 Køer), 1072 Faar, 381 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 120 Td.; 30 Selvejergaarde med 95, 1 Fæstegd. med 5, 67 Huse med 20 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 521 (1801: 263, 1840: 331, 1860: 413, 1880: 515), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv: 22 levede af immat. Virksomh., 385 af Jordbr., 58 af Industri, 5 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vammen* (1214: Wathum, 1418: Wammendal) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1880), Købmandshdl. og Mølle; *Fastrup*; *Norup*; *Torup*. Gaarde: *Fastruplund*, *Sønderholm*, *Sønderup*, *Havgd.*, *Lægtagergd.*, *Pøtgd.*, *Vestergd.* og *Nævægd.*

Vammen S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 132. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stamhuset Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Det brede, høje Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. Nogle oprindl. Vinduer og Korbuene ere bevarede; en lign. Bue fører fra Kor til Apsis, men er senere tilmuret. Syddøren, med Søjle paa hver Side og Tympanon, benyttes endnu; Norddøren, med Halvsøjle paa hver Side og et Kors paa den store Overligger, er tilmuret. Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Granit og Munkesten, ere fra den senere Middelalder. Sydsiden af Skib og Kor samt Apsis ere ombyggede 1875. Altertavle i Renæssancestil. Ny Granitdøbefont. I Vaabenhusets udv. Mur en middelalderlig Ligsten.

I *Vammen* boede 1626 en Adelsmand Niels Brun. — To Gaarde i V. hed 1455 *Hoffuetlowenn*.

Ved Vammen er der fredlyst 4 og ved Torup andre 4 Gravhøje, deribl. de to *Tinghøje*. Ved Genopførelsen af Vib. Domkirke bortførtes bl. a. Granitsten fra en Jættestue, som helt ødelagdes.

Bigum Sogn, det mindste i Herredet, Anneks til Vammen, omgives af dette og mod Ø. af det andet Anneks Lindum, mod N. af Rinds Hrd. (Klejtrup S.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og mod S. af Sønderlyng Hrd. (Vinge S.), paa hvis Grænse ligger *Tjele Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, mod S., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Viborg og $1\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Hobro. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerede og sandede. En Del Skov (Bigum Sk.).

Fladeindholdet 1896: 1693 Td. Ld., hvoraf 435 besaaede (deraf med Rug 102, Byg 66, Havre 214, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 10, Kartofler 16, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 314, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 237, Have 6, Skov 556, ubevokset 47, Moser 9, Kær 18, Heder 41, Veje og Byggegr. 30 Td. Kreaturhold 1898: 56 Heste, 291 Stk. Hornkvæg (deraf 133 Køer), 371 Faar, 97 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 53 Td.; 8 Selvejergaarde med 35, 3 Fæstegd. med 11, 22 Huse med 7 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 201 (1801: 142, 1840: 169, 1860: 156, 1880: 191), boede i 35 Gaarde og Huse; Erhverv: 14 levede af immat. Virksomh., 134 af Jordbr., 16 af Industri, 3 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bigum* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $\frac{1}{5}$ 1886; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 50,204 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 2494 Kr., Antal af Konti 273); *Erikstrup*. *Bigum Huse*.

Bigum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 131. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken, paa en Odde i Tjele Langsø, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer ses; begge Døre (Sydd. tilmuret)

ere bevarede; Norddøren har Halvsøjler med som Mandehoveder formede Kapitæler. Taarnet, af Granit og Munkesten, er fra den senere Middelalder; Vaabenhuset, af Mursten, er langt yngre. Sydturen er til Dels ombygget 1874 og 1888. Granitdøbefont. I Koret lille Epitafium over Maren Eriksdatter Juul til Bigum, † 1600, samt Prydelser fra hendes Ligkiste.

I Bigum laa tidligere to smaa Hovedgaarde *Østergaard* og *Vestergaard*. Ø. ejedes 1471 af Simon Spend, og derefter af Sønnenne Anders og Jens S., hvilken sidste 1511 solgte den til Mogens Munk, hvis Datter Fru Ide Munk ejede den 1573. Vestergd. eller *Bigumgd.* ejedes 1468 af Jep Mogensen, 1489 af Datteren Gye Ibsdatter og hendes Ægtefælle Philip Unger, Sønnen Otte U. 1501, hans Søster Karen, g. m. Jep Brenderup, dennes Døtre Maren, Erik Juuls, der 1573 laa i Proces med Fru Ide Munk, og Jfr. Edel Jepsdatter. Med Maren Eriksdatter Juul (se under Kirken) kom Gaarden til Jesper Nielsen (Basse). Hun synes ogsaa at have erhvervet Østergd., men Jesper Nielsen synes at være forbleven paa Bigumgd., thi 1613 skrev hans 2. Hustru Maren Knudsdatter sig endnu til B. De flg. Ejere vare Fru Kirsten Munk 1620, Chr. Grubbe, der 1624 solgte halve Østergd. i B. til Iver Juul, Iver Lykke til B. 1623-47, Erik Grubbe 1638 og 1684, der sikkert solgte B. sammen med Tjele til Gert Didr. v. Levetzau, som 1713 frasagde den sin Frihed, da den i 20 Aar havde været en Bondegaard.

Ved Bigum er der fredlyst 7 Gravhøje, ved Taarupgaard Skov 1.

Lindum Sogn, Anneks til Vammen, omgives af dette og Bigum, Rinds Hrd. (Klejtrup S.) og Randers Amt (Onsild Hrd.), fra hvilket det for en Del skilles ved Skals Aa, samt Sønderlyng Hrd. (Vorning og Vinge S.), fra hvilket det skilles ved Tjele Aa, som gennemløber *Tjele Langsø*, hvis østl. Del ligger i Sognet. Kirken, mod V., ligger 2³/₄ Mil N. Ø. for Viborg og 1¹/₂ Mil S. V. for Hobro. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Ulvebjærg, 176 F., 55 M.) ere dels skarp-, dels muldsandede. Over ¹/₃ er dækket med Skov (en Del af Lindum Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3813 Td. Ld., hvoraf 721 besaaede (deraf med Rug 169, Byg 106, Havre 343, Boghvede 24, Spergel 8, Grøntf. 15, Kartofler 42, andre Rodfr. 12), Afgræsn. 454, Høslæt, Brak, Eng m. m. 572, Have 17, Skov 1395, ubevokset 39, Moser 47, Kær og Fællede 441, Heder 68, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 125 Heste, 610 Stkr. Hornkv. (deraf 259 Køer), 844 Faar, 230 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 112 Td.; 16 Selvejergaarde med 72, 8 Fæstegd. med 30, 38 Huse med 10 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse, c. ¹/₄ i Fæste og Leje. Befolkningen, ¹/₂ 1890: 409 (1801: 275, 1840: 275, 1860: 291, 1880: 356), boede i 74 Gaarde og Huse; Erhverv: 21 levede af immat. Virksomhed, 254 af Jordbr., 44 af Industri, 20 af Handel, 52 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lindum* (1200: Lynum, 1467: Lyndom) med Kirke, Skole og Købmandshdl.; *Sjorring* (1426: Sørind), ved Landevejen, med Skole og Kro. *Hvornum Vasehus*, Gd. ved Vasehusbroen. *Idasminde*, Skovridergd.; *Høndrup* og *Sørig*, Skovfogedhuse. *Brobjærggd.*, *Ushus*, Gd., *Løkkegd.*

Lindum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Hobro Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 130. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer ses; Korbuen og begge Døre, med Halvsøjler, ere bevarede; ved den tilmurede Nordd. ere Kapitælerne Mandehoveder. Taarnet, af Granit og Munkesten, er fra den senere Middelalder (paa Taarnet Bogst. C. D. L. — H T. og Aarst. 1739), Vaabenhuset, af Mursten, langt yngre. Paa den i nyere Tid ombyggede Korgavl en Kvader med et Mandehoved. Ny Altertavle med et Maleri (den korsfæstede). Granitdøbefont.

Bakkebol i Sjorring nævnes 1440.

Ved Lindum er der fredlyst 3, ved Sjorring 6 Gravhøje.

Sønderlyng Herred.

Sogne:

Tjele, S. 703. — Vinge, S. 705. — Ørum, S. 706. — Viskum, S. 707. — Vejrum, S. 708. — Vorning S. 708. — Kvorning, S. 709. — Hammershøj, S. 710. — Nørbæk, S. 711. — Sønderbæk, S. 712. — Læsten, S. 712. — Bjerregrav, S. 713. — Aalum, S. 714. — Taanum, S. 716. — Hornbæk, S. 717.

Sønderlyng Herred omgives af Nørlyng Hrd., hvorfra det for en stor Del skilles ved Tjele Aa og Tjele Langsø, Middel-som Hrd., hvorfra det skilles ved Nørreaa, og Randers Amt (Galten, Støvring og Nørhald Hrd.). Størst Udstrækning, omtr. 4 Mil, er fra V. til Ø.; fra N. til S. er der højst $1\frac{3}{4}$ Mil. Overfladen er, naar undtages Aadalene, der omgive Herredet, højtliggende og bakket, især mod Udkanterne (højeste Punkt: Vorning Bavnehøj, 220. F., 69 M., med trigonometrisk Station). Jorderne ere mod V. skarpe og sandede, men blive bedre

mod Ø. og ere gode mod S.Ø. Der findes en Del Skov (i alt 2390 Td. Ld.). Det hører til Amtets mere frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $19\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 41,556 Td. Ld. ($4,_{16}$ □ Mil, $229,_{05}$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskuldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2040 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1901: 6771 (1801: 3492, 1840: 4558, 1860: 5455, 1890: 6646). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Middelsom Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds (Tjele, Vinge, Ørum, Viskum, Vejrum, Vorning og Kvorning) og Randers Amts 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Sønderlyng Hrd., i Vald. Jrdb. *Lyungæhæreth syndæ*, horte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt over 510 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og andre

Stenalderes Stengrave, Resten Gravhøje); men over $\frac{2}{3}$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 39 fredlyste. Monumenterne ere talrigst i den vestl. Halvdel; flest kendes fra Sognene Vorning (omtr. 75), Ørum (70), Aalum og Kvorning (hvert 55), Tjele (50) og Sønderbæk og Vejrum (hvert 45).

Tjele Sogn omgives af Annekset Vinge, Kvorning, Ørum og Viskum Sogne samt Nørlyng Hrd. (Rødding og Vammen S.), hvorfra det skilles ved Tjele Aa og Tjele Langsø. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Viborg og $2\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, paa sine Steder lerblandede. Til Sognet hører en Del af den 843 Td. Ld. store *Tjele Langsø*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 4144 Td. Ld., hvoraf 1434 besaaede (deraf med Rug 385, Byg 230, Havre 599, Blandsæd til Modenhed 124, Grøntf. 6, Kartoffler 39, andre Rodfrugter 48), Afgræsning 1085, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1142, Have 27, Skov 209, Moser 13, Kær og Fælleder 11, Heder 182, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 186 Heste, 926 Stkr. Hornkv. (deraf 524 Køer), 864 Faar, 424 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 151 Td.; 18 Selvejergaarde med 115, 5 Fæstegd. med 21, 56 Huse med 15 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 546 (1801: 250, 1840: 306, 1860: 391, 1890: 494), boede 1890 i 89 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 358 af Jordbrug, 14 af Gartneri, 54 af Industri, 7 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet *Tjele Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Fovlum* (gml. Form: Føvlum), ved Landevejen, med Præstegd., Skole, Menigheds- hus (opf. 1900), Hospital (til Bolig for gamle trængende fra Tjele Gods), Sparekasse (opr. $\frac{1}{5}$ 1867; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 47,620 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reservef. 364! Kr., Antal af Konti 219) og 2 Købmandshdlr.; *Formyre*, ved Landevejen; *Rise. Fovlumhede*, Huse. Hovedgaarden *Tjele*, under Stamhuset af s. Navn*), har $61\frac{3}{8}$ Td. Hrtk., 550 Td. Ld. (foruden Skovareal og fraliggende Enge), hvoraf 30 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Tjele Møllegd.*, *Vester-Tjele*, *Flarupgd.* (omtr. 16 Td. H.).

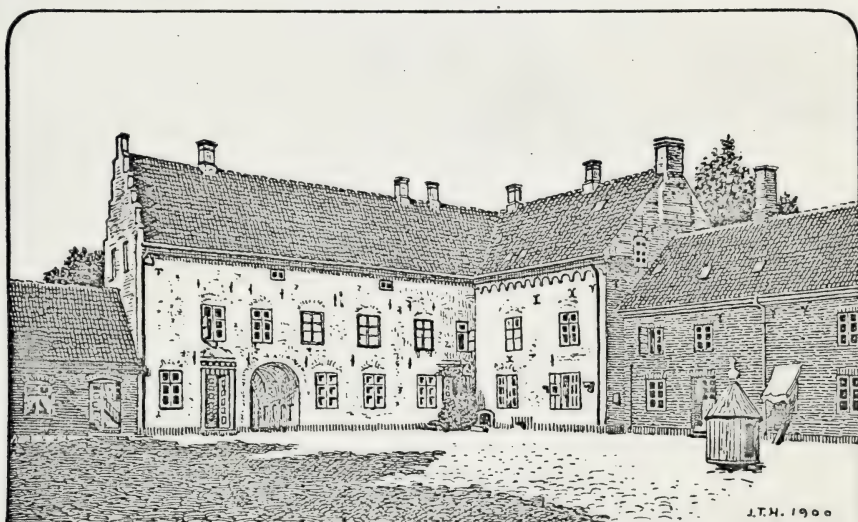
Tjele S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 102. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor med femsidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Den oprindl. Kirke bestod af Skib og Kor med lige Gavl, fra romansk Tid, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre ere bevarede; Nordd. er tilmuret, Sydd., der benyttes, har Halvsøjler og Tympanon med Kors. I den senere Middelalder tilbyggedes Taarnet, af store Mursten paa Granitsokkel og med hvælvet Underrum. I 2. Halvdel af 16. Aarh. udvidedes Koret, saa at Sidemurene opførtes i Flugt med Skibets, og Korafslutningen — nu Sakristi, adskilt fra Koret — opførtes; Kor med Afslutn. og Skib bleve hvælvede, det sidste med Tøndehvælvning. Ombygningen er foretagen af Jørgen Skram (hans og Hustrus Vaabener findes paa Gjorden; 1573 fik han kgl. Tilladelse til at nedbryde Taarnet og de to nordl. Kapeller ved St. Hans Klosterkirke i Vib. for at benytte Materialet til at bygge paa T. Kirke).

*) Til *Stamhuset Tjele*, som indbefatter Hovedgaardene Tjele og Vinge, høre omtr. 266 Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord 111, Skovsk. $9\frac{1}{4}$, Bøndergods 100 $\frac{1}{2}$, Kirketiende 45 Td., i Fideikommisskapitaler omtr. 895,800 Kr., foruden omtr. 336 Td. Byg i aarl. Arvefæstef. af bortsolgt Gods. Hovedgaardenes Jordtilliggende udgør omtr. 1500 Td. Ld. foruden 184 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. Skov (i Bigum og Lindum Sogne) og omtr. 600 Td. Ld. Hedeplantning (i Tjele og Vinge Sogne).

Vaabenhuset, af Mursten, er fra s. Tid. Altertavlen er et Maleri (Christus) af Adam Müller, skænket 1842 af Kmhr., Overpræs. Lüttichau. Prædikestol i Renæssancestil med Jørgen Skrams og Hustrus Vaabener. Granitdøbefonten er ifl. D. Atl. fra den nedbrudte Fovlum Kirke. De øverste Stolestader, med Jørg. Skrams og Hustrus Vaab., have Aarst. 1589 og 1617 (restaur. 1885). To Messinglysekroner fra 1887, skænkede af Beboerne i Anledn. af Stamhusbesidderens Sølvybrillup. I Korafslutningens Gulv Ligsten over Erik Skram til Hastrup, † 1568, og Hustru; i Korets Nordmur Ligsten over Rigrs. Jørgen Skram, † 1592, og Hustru; deres Epitaf. hænger i Skibet. Smstds. Tavler over Erik Grubbe, † 1692, med Hustru Maren Juul, † 1647, og over Anna Grubbe Pedersdatter til Herlufstrup, † 1658. Paa Nordmuren pragtfuldt Epitafium af sort og hvidt Marmor og Alabast over Ritmester G. D. Levetzau, † 1737, udf. af Fr. Ehbisch 1740. I Taarnrummet, adskilt fra Kirken ved et Jærngitter, hviler Levetzau i en pragtfuld sort Marmorkiste, baaren af 6 Kvindeskikkelse af hvidt Marmor, af s. Kunstner. Der er fundet Kalkmalerier (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 34), som senere ere overkalkede.

Tjele omtales 1392, da Johs. Gunnissen og Hustru Marianna Iversdatter — der først havde været g. m. Niels Eskildsen, med hvem hun havde faaet Ejendommene —

Tjele, set fra Gaarden.

skødede deres Ejendomme i Sønder- og Nørlyng Herreder, deribl. Hovedgaarden „Thyelriis“, til Provst Johannes og Vib. Kanniker. Ovenn. Niels Eskildsen havde en Broder Jep Eskildsen, hvis Søn Eskild Jepsen D. Atl. nævner som første Ejer af T. (Provsten og Kannikerne have vel altsaa kun faaet Andel i Godset). Efter Eskild Jepsen fulgte Sønnen Christen Eskildsen og saa dennes Halvbroder Laur. Mogensen (Løvenbalk), † 1500. Hans Søn Hr. Mogens Lauridsen, † 1536, havde med en skotsk Adelsdame Genete Jacobsdatter Cragengelt, † 1567 („den skotske Kvinde paa T.“, se ogsaa Haslev Sogn) en Søn, Knud Mogensen, og en Datter, men overdrog ved sin Død T. til sin Søsters Mand Landsdommer Erik Skram, uagtet Sønnen søgte at bevise, at Forældrene havde været gifte og senere bl. andet fik Medhold af Universitetet i Kbh. Efter Erik Skram fulgte Sønnen Rigrs. Jørgen Skram, der afbrød den hosliggende Bondeby, med 12 Gaarde, og lagde Jorderne under Hovedgaarden. Efter hans barnløse Død 1592 kom T. vistnok til hans Broderdatter Lisbet Lauridsdatter Skram, Henr. Belows; den ejedes i alt Fald 1654 af Fru Karen Lange, Enke efter deres Søn Cl. B. Hun solgte den s. Aar til Erik Grubbe, † 1692, hvis ældste Datter Anna Marie (den yngste var den fra St. Blichers og J. P. Jacobsens Fortællinger bekendte Marie Grubbe, se III S. 303) bragte T. til sin Mand Etatsr. Jørgen Arenfeldt til Rugd., † 1717, som 1698 for Gæld maatte sælge den (80) med Vingegd. (13) og Tiender og Gods (i alt 597 Td. H.) for 20,000 Rd. til Ritm. G. D. Levetzau,

† 1737, om hvis udsvævende, vilde Levned der paa Egnen fortælles meget (bl. a. at han gav Billedhuggeren Bestilling paa den under Kirken omtalte Marmorkiste med de Ord, „at ligesom Kvinderne altid havde været ham til Vilje, medens han levede, skulde de ogsaa bære hans Lig efter Døden“, og at han ofte endte sine Sviregilderovre i Kirken, hvor Kisten stod færdig). Paa Auktion efter hans Død købtes T. (80) og Vingegd. (13) med Tiender og Gods (46 og 491 Td. H.) af Generalmajor Chr. D. L. Lüttichau († 1767), der meget forbedrede Godset og ^{18/11} 1759 fik det oprettet til Stamhus. Nuv. Besidder er Kmhr. Chr. D. Lüttichau, fhv. Finansminister. — Efter at Gaarden var bleven afbrændt i Klementsfejden, blev den ombygget 1585 af Jørgen Skram. Hovedbygningen bestaar nu af et firkantet Kompleks, der indeslutter Borggaarden. Det meste af Nordfløjen og noget af Østfløjen er den 1585 opf. Bygning, af Grundmur i to Stokv. med Rundbuegesims langs Tagskægget og Spidsgavle. Over Porten i Nordfløjen staa Jørgen Skrams og Hustrus Navne og det Vers, som ogsaa staa paa Ronnebæksholm (se II S. 912). Øst- og Vestfløjen ere til Dels lavere Bygninger. Sydfløjen, i to Stokv. med hvælvede Kældere og Kamgavle, er den ældste Del, vistnok fra den Tid, T. var i Vib. Kapitels Eje; af en Synsforretning 1685 ses, at den har haft et Trappetaarn (se Saml. til j. Hist. IX S. 229). Paa Gaarden findes flere Værelser med interessante Dekorationer, saaledes en tidligere Riddersal i Sydfløjen med Krystalmønster og med Spor af rig Vægdekoration (se *Mejborg*, Gl. d. Hjem S. 26 og 31), et Stukloft, et Bjælkeloft osv.

Fovlum har været et eget Sogn; 1583 bevilgede Kongen Præsten i F. en Præstegaard i hans Sogn og By (tidligere havde han ingen Præstegd. haft); 1656 blev F. og Tjele sammenlagte, „da F. Kald er saa ringe, at dets Indkomster ikke kan tilstrække, hvorefter Kirken efterhaanden er forfalden, saa at i mange Aar ikke der udi har været prædike“ (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 124). Kirken i Fovlum har staaet, hvor den endnu af Byen benyttede Kirkegaard findes. Rudera af Kirken saas endnu i Slutn. af 18. Aarh.; en Klokke er ført til Nørbæk Kirke, Døbefontens Kumme til Tjele Kirke.

I Sognet er der fredlyst 1 Runddysse, 3 Langdysser (to af dem tokamrede) samt 6 Gravhøje (to af dem ligge delvis i Vinge Sogn).

Vinge (Nørre-V.) Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Tjele, omgives af dette, Kvorning og Vorning Sogne samt Nørlyng Hrd. (Bigum Sogn), hvorfra det skilles ved *Tjele Langsø*, af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken, mod N. V., ligger omtr. $2\frac{1}{4}$ Mil N. Ø. for Viborg og 2 Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, mod Søen bakkede Jorder ere skarpe, enkelte Steder med Lerblanding. Paa Østgrænsen løber Tjele Aa og dens Tilløb Vingemølle Bæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 1372 Td. Ld., hvoraf 461 besaaede (deraf med Rug 116, Byg 53, Havre 203, Bælgsæd 4, Blandsæd til Modenh. 25, Grøntf. 15, Kartofler 14, andre Rodfr. 31), Afgræsn. 345, Høslæt, Brak, Eng m. m. 353, Have 8, Skov 88, Moser 14, Kær og Fælleder 15, Heder 64, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 79 Heste, 319 Stkr. Hornkvæg (deraf 186 Køer), 229 Faar, 192 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 56 Td.; 5 Selvejergaarde med 42, 2 Fæstegd. med 11, 11 Huse med 3 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, $\frac{1}{2}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 186 (1801: 109, 1840: 128, 1860: 139, 1890: 159), boede 1890 i 24 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomh., 114 af Jordbr., 11 af Industri, 13 af forsk. Dag-lejervirks., og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vinge*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Mølle. Hovedgaarden *Vingegaard*, under Stamhuset Tjele (se S. 703), har $25\frac{5}{8}$ Td. Hrtk., omtr. 505 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 55 Skov, Resten Ager. *Karlslyst*, Gd. (9 Td. H.).

Vinge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 103. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Tjele.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant, Taarn mod V., af Granit og Munkesten, med Spidsbue ind til Skibet, fra den senere Middelalder — senere er Overdelen nedbrudt i Højde med Skibet —, og Vaabenhus mod S., af Mursten, fra 1860'erne. Den oprindl. Norddør er tilmuret; Syddøren har Halvsøjle og Tympanon med et Par Griffer. Kirken er restaur. 1890-94 og forsynet med Klokkespir. Altertavle med et Maleri (Nadveren) fra 1850'erne. Prædikestol med Enevold Kruses og Hustru Anne Vinds Navne og Vaabener. Granitdøbefont med Rundbue paa Foden.

Vingegaard nævnes 1447 og 1468 som ejet af Offe Tagesen Reventlow til Winge; Jakob Offesen 1497, Søster Kirsten 1520, g. m. Enevold Kruse; og siden Søn efter Fader: Enevold K. 1536 (V. skal være brændt i Klementsfejden 1534), Enevold K. 1564, Enevold K. 1580-1612, Datter Maren Kruse 1613. Hendes Fætter Chrf. K. solgte 1625 sin Del i V. til Iver Juul. En anden Part ejedes af Fru Karen Lange, Claus Belows, der 1632 solgte V. til Gunde Rostrup, hvis Broder Albert R. alt 1630 skrev sig til V. Gunde R. solgte 1637 V. til Palle Rodsteen, med hvis Datter Edel Claus Dyre fik V., som han 1647 solgte til Hr. Anders Bille, der straks mageskiftede den til Kronen. 1668 ejedes V. af Erik Grubbe, som da gav sin Tjener Rasmus Iversen Livsbrev paa V. (16 Td. H.). Siden kom den til Ritmester Levetzau og Generalmajor Lüttichau, der lagde den under Stamhuset Tjele. — Hovedbygningen, i 1 Stokv. af Grundmur, er opf. 1830 med Tilbygning fra 1860.

Ved Vinge er der fredlyst 2 Gravhøje.

Ved Klemmebrevet 1555 blev Vinge Anneks til Tjele.

Ørum Sogn, eet Pastorat med Vejrum og Viskum, omgives af dette, Middelsom Hrd. (Skjern S.), Kvorning og Tjele Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg og $2\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Hobro. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder (Burrehøj, 218 F., 69 M.) ere muldsandede og sandmuldede. Paa Sydgrænsen ligger den til Dels tilgroede *Hulbæk Sø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 3829 Td. Ld., hvoraf 1383 besaaede (deraf med Rug 330, Byg 180, Havre 648, Boghvede 20, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 89, Kartofler 57, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 1000, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1052, Have 22, Skov 52, ubevokset 10, Moser 34, Kær og Fællede 34, Heder 156, Veje og Byggegr. 70, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 1038 Stkr. Hornkvæg (deraf 525 Køer), 1236 Faar, 418 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 150 Td.; 38 Selvejergaarde med 115, 1 Fæstgd. med 5, 96 Huse med 30 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 774 (1801: 305, 1840: 374, 1860: 513, 1890: 737), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhv. 1890: 31 levede af immat. Virksomh., 535 af Jordbr., 89 af Industri, 21 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 37 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegaard, Skole og Kro; *Møllerup*, ved s. Vej, med Skole, Forsamlingshus og Andelsmejeri; *Velds*; *Hulbæk*. *Ørumhede Huse*, *Velds Huse*. *Velds Vandmølle*.

Ørum S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 101. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuene, Vinduerne mod N. og begge Døre ere bevarede; Norddøren har Søjler, paa hvis Kapitæler er udhugget Pelikaner (se Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S., 3. R., Pl. 4). Senere Tilbygninger ere Apsis (Sakristi), Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Mursten. Kirken er restaur. 1885 og 1889. Altertavle fra 1638 og Prædikestol fra 1607, som „Hr. Christen Jensen og Jakob Jørgensen lod gøre“. Granitdøbefont.

Vestergaard i „*Velyss*“ blev 1514-15 solgt af Erik Hvas og hans Søster til Bisp Erik Kaas.

Viskum Sogn, Anneks til Ørum, omgives af dette og Tjele Sogn, Nørlyng Hrd. (Rødning S.), det andet Anneks Vejrum og Middelsom Hrd. (Mammen, Le og Skjern S.), hvorfra det til Dels skilles ved Nørreaa. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Viborg og $3\frac{3}{4}$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende Jorder, afvekslende Bakker, Engdrag og Hedeflader, ere sandmuldede med Grus og Ler til Underlag. En Del Skov (Viskum og Thorsager Sk.). Den største Del af *Hulbæk Sø* (se S. 706) hører til Sognet. Gennem den nordl. Del gaa Landevejene fra Viborg til Randers og Hobro.

Fladeindholdet 1896: 3420 Td. (287 Td. Ld., med 6 Td. H. høre under Middelsom Hrd.), hvoraf 901 besaaede (deraf med Rug 263, Byg 102, Havre 366, Boghvede 31, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenhed 60, Grøntf. 13, Kartoffler 31, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 718, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 20, Skov 482, Moser 58, Kær og Fællede 150, Heder 222, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 749 Stkr. Hornkvæg (deraf 404 Køer), 690 Faar, 355 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 118 Td.; 22 Selvejergaarde med 105, 41 Huse med 12 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 391 (1801: 219, 1840: 318, 1860: 376, 1890: 339), boede 1890 i 69 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 265 af Jordbr., 23 af Industri, 6 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet *Viskum Kirke*, ved Hovedgaarden af s. Navn, og Byerne: *Over-Viskum* med Skole; *Faardal*; *Øby* med Skole. Hovedgaarden *Viskum* har 33 Td. Hrtk., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf 100 Eng, 300 Skov, Resten Ager. *Lunddorf*, Gde. *Store- og Lille Thorsager*, Gde. *Dunkø*, Gd.

Viskum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 100. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Viskum.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft (oliemalet med forgyldte Stjerner), af raa Granit, fra romansk Tid, samt Taarn mod V. (endnu paa D. Atl. Tid var der intet), med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og Vaabenhus mod N., med Kamgavl, begge af Mursten. To oprindl. Vinduer og Syddøren (tilmurede) ere bevarede; den gamle Korbue er erstattet med en Træbue. Altertavle med et Maleri (Christus i Templet, Kopi, se Molbech, Nord. Tidsskr., III S. 588). Prædikestol fra 1780. Granitdøbefont. Epitafiaer over Kancellir. Christen Juul, † 1788, og Hustru, samt over Else Juul, f. Bjerregaard, † 1841 (deres Begravelser paa Kirkegaarden). Mindetavle over Kmhr. H. H. Lüttichau, † 1889, skænk. af Vib. Amts landokon. Forening.

Viskum hørte i kat. Tid til Viborg Bispestol og tilfaldt ved Reform. Kronen, der bortforleuede den 1543 til Morten Grøn, saa til Joh. Bagge og hans Enke Johanne, 1546 til Landsdommer Jens Mogensen, senere til Landsdommer Peder Kruse og dennes Enke, indtil Mourids Stygge 1579 tilbyttede sig den mod Herslevgd. Efter ham ejedes den af Søsteren Jfr. Inger S., saa af Søstersønnen Hans Dyre, der 1624 udkøbte sit Søskendebarn Jfr. Berte Stygge af V., som han 1629 forærede til sin Datterson Ove Arenfeld; men siden kom han paa andre Tanker og solgte 1632 V. til Erik Lunov, der 1653 købte en Arvelod deri af Fru Anne Friis, Laurids Lindenovs. Erik Lunov solgte 1666 V. (hvis Udbygninger nylig vare brændte) til Bertel Jensen Dons, † 1669, og hans Enke Anne Tornsdatter og Børn solgte saa 1681 V. (27, i alt 155 Td. H.) for 4000 Rd. til Fr. Charisius, men Handelen maa være gaaet tilbage, thi 1683 solgte de V. til Peter Hansen paa Holbækgd. 1694 lod Kronen den (33 og 156 Td. H.) stille til Auktion. 1730 ejedes den af Greve Christen Scheel, hvis Søn Greve Jørgen S. 1749 solgte den (33) og Hemmestrup (39) med Tiender (41) og Gods (461 Td. H.) til Hans Christensen Juul til Tyrrestrup, † 1769; senere ejedes den af hans Søn Kancellir. Chr. J. († 1788) og dennes Søn Justitsr. Hans J. († 1839) og Hustru Else Bjerregaard († 1841), hvorefter den for 61,520 Rd. solgtes til R. Bay (for til Sødal), † 1848; den solgtes da for 61,000 Rd. til Hofjægerm. Th. E. Neergaard, hvis Enke skodede den 1875 for 300,000 Kr. til Kmhr. H. H. Lüttichau til Tjele, efter hvis Død 1889 den arvedes af Broderen, Kmhr. C. L. til Tjele, der 1897 overdrog V. for 265,000 Kr. til Sønnen H. H. Lüttichau, den nuv. Ejer. —

Hovedbygningen, i 3 Floje i 1 Stokv. af Grundmur, er opf. i 1780'erne; den sydl. Floj er dog noget ældre, den nordl. er opf. 1860. Ved Gaarden findes en Lystskov, „Vesterskoven“ (16 Td. Ld.), med en obeliskformet Granitstøtte med Marmor-medailon af Fr. VI, rejst til Minde om dennes Besøg her, og en af Beboerne 1890 rejst Mindestøtte for Kmhr. H. H. Lüttichau. Det var her, at Præsten, Konsistorialr. Hans Bjerregaard († 1860), en af Hedeselskabets Banebrydere, som ung Mand begyndte sine Plantninger.

I Øby har ligget en Hovedgaard, ogsaa kaldet *Viskumø*, der 1461 ejedes af Laurids Jensen; siden kom den til Fru Anne Lauridsdatter; 1492 nævnes Erik Bugge, 1542 Jørgen Bugge i Viskumø.

Ved Lunddorf er der fredlyst 1 Gravhøj.

Vejrum Sogn, Anneks til Ørum, omgives af det andet Anneks Viskum samt Nørlyng Hrd. (Rødding og Tapdrup S.) og Middelsom Hrd. (Vinkel og Mammen S.). Vejrum Sø er tilgroet. Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil Ø. for Viborg. De noget højtliggende, især mod S. bakkede Jorder ere overvejende skarpe, dog nogle Steder med Ler til Underlag. Gennem den nordl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Hobro og Randers.

Fladeindholdet 1896: 2389 Td. Ld. (537 Td. Ld., 16 Td. Hrtk., høre under Middelsom Hrd.), hvoraf 781 besaaede (deraf med Rug 219, Byg 88, Havre 371, Boghvede 14, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 15, Kartofler 31, andre Rodfr. 9), Afgræsning 663, Høslæt, Brak, Eng m. m. 567, Have 12, Skov 28, Moser 27, Kær og Fælleder 27, Hegn 6, Heder 163, Veje og Byggegr. 98, Vandareal m. m. 16 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 506 Stk. Hornkvæg (deraf 288 Køer), 641 Faar, 227 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 67 Td.; 20 Selvejergaarde med 55, 59 Huse med 12 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 434 (1801: 192, 1840: 212, 1860: 252, 1890: 451), boede 1890 i 84 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbrug, 81 af Industri, 11 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vejrum* med Kirke, Skole og Forsamlingshus. *Vejrumhede*, Huse. *Vejrumholt*, *Fuglsang* og *Snigstrup*, Gde. *Vejrumbro*, Kro. *Bromølle*.

Vejrum S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 99. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Viskum.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Klokkehus af Bindingsværk mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere af tilhuggen og raa Granit (maaske har der været Apsis, hvad nogle Sten i Trappen til Kirkegaarden kunne tyde paa). Eet oprindl. Vindue, begge Døre (Norrd. tilmuret) og den runde Korbue ere bevarede. Vaabenhuset, af Mursten, er fra Midten af 19. Aarh. (i Stedet for et ældre). Altertavle med Maleri (Christus og Peder, Kopi fra 1830'erne, efter Klopstock). Tarvelig Prædikestol fra c. 1780. Granitdøbefont. Et Egetræskrucifiks. Klokken, med Majuskelindskr., er fra 14. Aarh.

Ved Vejrum er der fredlyst 3 Gravhøje.

Vorning Sogn omgives af Annekserne Kvorning og Hammershøj, Sønderbæk og Nørbæk Sogne, Randers Amt (Nørhald Hrd.) og Nørlyng Hrd. (Lindum S.), fra hvilke det skilles ved Tjele Aa, samt Vinge Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Viborg, $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Randers og $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Hobro. De noget højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (Vorning Bavnehøj, 220 F., 69 M., med trig. Stat.) ere overvejende skarpe, dog nogle Steder med Ler til Underlag. Noget gmlt. Egekrat (Hvidding Krat) og nyere Naaletræsplantager.

Fladeindholdet 1896: 4337 Td. Ld., hvoraf 1451 besaaede (deraf med Rug 359, Byg 228, Havre 733, Boghvede 21, Spergel 5, Blandsæd til Modenh. 8, Grøntf. 19, Kartofler 62, andre Rodfr. 16), Afgræsning 1143, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1033

Have 23, Skov 183, Moser 49, Kær og Fællede 234, Heder 150, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 190 Heste, 1008 Stk. Hornkvæg (deraf 471 Køer), 1362 Faar, 354 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 186 Td.; 39 Selvejrgaarde med 164, 81 Huse med 22 Td. Hartk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 617 (1801: 404, 1840: 410, 1860: 467, 1890: 650), boede 1890 i 118 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 494 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 46 af Industri, 8 af Handel, 30 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vorning* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Sparekasse (opr. $\frac{12}{12}$ 1884; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 124,292 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4914 Kr., Antal af Konti 445) og Købmandshdl.; *Hvidding* med Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 15 Lemmer) og Forsamlingshus (opf. 1894). *Holme*, Gde., *Kjepsmark*, Gd. og Huse. *Vorninggaard* eller *Bjerregaard* (11 Td. H.). *Vorning-* og *Vinge Vandmøller*.

Vorning S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middel-som-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 106. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Den ret anselige og høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhv. og Granitgesims, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede; den tilmurede Norddør har 3 Søjler paa hver Side og Overligger, der omgives af Rundbuer. Det vistnok tidlig tilbyggede, lave Taarn, af Granitkvadre (maaske fra en nedbrudt Kirke) og Mursten, er en Del bredere end Skibet, til hvilket en senere gennembrudt Spidsbue fører ind; den øvre Del af Taarnet skal være styrtet ned i 19. Aarh. Vaabenhuset er fra senere Tid. Kirken er restaur. 1878 (Arkitekt: Olivarius). Udskaaen Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil fra 17. Aarh. Granitdøbefont med Dobbeltløver. En middelalderlig Ligsten paa Kirkegaarden (se *Løffler*, Gravst., Pl. VII).

I et Vidne af Sønderlyng Herredsting 1491 nævnes en Væbner Jens Grøn af *Holme*, og alt 1446 nævnes en Jep Grøn af Holmegd., men denne sidste Gaard synes at have ligget i Bølling Hrd.

Morten Mortensen Hegelund, en af Reformationens Forkæmpere i Jyll., var Præst i Vorning, indtil han omtr. 1527 grundede en luthersk Menighed i Aalborg. Broderen Mads H., hans Efterfølger i Vorning, er ogsaa bekendt for sit Luthersind og sin Strid med Bisp Jørgen Friis. — Om en Nøddaab i Vorning Præstegaard se St. St. Blicher i „Eneboeren paa Bolbjærg“.

Tæt ved Hvidding Skole skal der have staaet en Kirke; der er fundet Grundsten, Kalk og Grus paa Stedet. — Ved Hvidding har der været en hellig Kilde. — Ved Vorning er der fredlyst 2, ved Hvidding 5 Gravhøje. — Som til mange andre Steder er Sagnet om Hagbarth og Signe ogsaa knyttet til dette Sogn, hvor der er en med Hagbarths Navn benævnt Høj.

Kvorning Sogn, Anneks til Vorning, omgives af dette og det andet Anneks Hammershøj, Middel-som Hrd. (Skjern S.), Ørum, Tjele og Vinge Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $2\frac{3}{4}$ Mil V. for Randers og $2\frac{1}{4}$ Mil S. S. V. for Hobro. De højtliggende Jorder, der mod N. ere jævne, men mod S. med lyngklædte Bakkeskrænter sænke sig ned til Nørre-aa Dal, hvilken Aa danner en Del af Sydgrænsen, og ved hvilken der er Enge, ere overvejende sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2559 Td. Ld., hvoraf 923 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 211, Byg 169, Havre 462, Boghvede 8, Blandsæd til Modenh. 11, Grøntf. 17, Kartofler 31, andre Rodfr. 10), Afgræsn. 688, Høslæt, Brak, Eng m. m. 761, Have 12, Skov 16, Kær og Fællede 124, Heder 12, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 141 Heste, 705 Stkr. Hornkv. (deraf 308 Køer), 852 Faar, 232 Svin

og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshartk. 1895: 129 Td.; 19 Selvejergaarde med 85, 4 Arvefæstegd. med 34, 38 Huse med 8 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 388 (1801: 166, 1840: 225, 1860: 296, 1890: 381), boede 1890 i 72 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 312 af Jordbrug, 39 af Industri, 10 af Handel, 4 af forsk. Daglejervirks. og 10 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Kvorning* (i Knyttingsaga: Kornung), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894), Mølle og Teglværk; *Aarup*. *Aarupgaard* har 12 Td. Hrtk., 210 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager; Teglværk med Dampkraft. *Kvorning Vandmølle*.

Kvorning S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 104. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Vaabenhus mod S., en senere Tilbygning af Mursten. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre samt en lille Dør helt mod V. (denne og Nordd. tilmurede) ere bevarede. Kirken er restaur. 1882 og 1895; bl. a. er der opsat et lille Spir over Vestgavlen, medens et lille Taarn nedbrødes. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri fra 1882 (Bjærgprædikenen) af Siegmundfeldt. Egemalet Prædikestol med Søjler. Granitdøbefont. Udskaarne Stolestader fra 1626; i en af Kvindestolene findes endnu den Trækiste, hvori Liget af det ved Vorning omtalte Barn skal have ligget.

Hammershøj Sogn, Anneks til Vorning, omgives af dette og det andet Anneks Kvorning, Middelsom Hrd. (Skjern S.), Læsten og Sønderbæk Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $2\frac{1}{4}$ Mil V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, mod S. bakkede Jorder, med store Enge mod S., ere sandede og sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2487 Td. Ld., hvoraf 859 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 208, Byg 149, Havre 385, Boghvede 16, Spergel 17, Blandsæd til Modenhed 29, Grøntf. 17, Kartofler 21, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 642, Høslæt, Brak, Eng m. m. 772, Have 7, Skov 11, Moser 25, Kær og Fælleder 73, Heder 75, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 144 Heste, 618 Stk. Hornkvæg (deraf 268 Køer), 941 Faar, 194 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshartk. 1895: 121 Td.; 24 Selvejergaarde med 103, 4 Arvefæstegd. med 9, 29 Huse med 9 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 389 (1801: 245, 1840: 269, 1860: 303, 1890: 363), boede 1890 i 65 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 36 levede af immat. Virksomhed, 240 af Jordbr., 48 af Industri, 7 af Handel, 25 af forsk. Daglejervirks. og 7 af deres Midler.

I Sognet Byen *Hammershøj* (*Over- og Neder-H.*), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Lægebolig, Dyrslægebolig, Kro, Andelsmejeri, Bageri, Købmandshdl. og Telefonst. *Lundgaard*. *Kringelhoevd*.

Hammershøj S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Viborg Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 105. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. De oprindl. Vinduer mod N. og begge Døre ere bevarede; Syddøren, der benyttes, har en Søjle paa hver Side og Rundbue. Taarnet, af Granit og Mursten, med Bjælkeloft og Spidsbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder. 1881 ombyggedes Skib og Kor samt opførtes Apsis (i Stedet for et tidligere Sakristi), og 1882 opførtes et nyt Vaabenhus, af Mursten (Arkitekt: Olivarius). Altertavle med Krucifiks. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltlovet.

Ved Hammershøj er der fredlyst 2 Gravhøje, *Ørnehøjene*.

Nørbæk Sogn, eet Pastorat med Sønderbæk og Læsten, omgives af Sønderbæk og Vorning Sogne samt Randers Amt (Nørhald Hrd.), hvorfra det skilles ved Skals Aa. Kirken, mod Ø., ligger 3 $\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Viborg, 2 Mil N. V. for Randers og 1 $\frac{1}{2}$ Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder, med store Enge mod N., ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2342 Td. Ld., hvoraf 647 besaaede (deraf med Rug 151, Byg 113, Havre 313, Boghvede 11, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 5, Kartofler 26, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 484, Høslæt, Brak, Eng m. m. 763, Have 10, Skov 14, Moser 34, Kær og Fælleder 126, Heder 194, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 110 Heste, 498 Stkr. Hornkv. (deraf 211 Køer), 620 Faar, 184 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 107 Td.; 18 Selvejergaarde med 100, 39 Huse med 7 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 322 (1801: 131, 1840: 191, 1860: 233, 1890: 306), boede 1890 i 56 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 207 af Jordbr., 43 af Industri, 10 af Handel, 22 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Nørbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle, Købmandshdl. og Maltgørieri.

Nørbæk S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelalder-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 107. Læg. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, fra Overgangstiden, med Bjælkeloft, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, lavt Taarn mod V., fra senere Middelalder, af Granit og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhus mod N., af Bindingsværk, fra nyere Tid. Eet oprindl. Vindue og Norddøren, med Ellipsebue af Munkesteen, ere bevarede. Koret er ombygget i nyeste Tid. Altertavle med et Maleri (Nadveren) af Jæger i Viborg. Prædikestol med Bogst. GPS—NJS. Paa Malmalterstagerne Palle Dyres og Marie Grubbes Initialer og Aarst. 1678. I Koret Mindetavle over Provst Jesper Pedersen Lindholt, † 1671, og Hustru (begr. ved Alteret).

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Nørbæk* (Beg og Nørbeg). 1313 nævnes Petrus Muly de Bæg og Joh. Muli de Beg, 1328 Jakob Beg, 1343 Joh. Dyaconus de Begh, 1363 Petrus Hviid de Begh, 1396-1408 Mattis Nielsen af Beg. Derefter kom Beg til Slægten Pig, der kaldte den *Pigsgaard*. 1421 solgte Jens Pig og hans Svigersøn Bertel Esbærnsen P. til Mogens Pig, der pantsatte den til Jens Kande (se under Fussingø), fra hvem Jens Pig indløste den. Dennes Søn Ysick Jensen oplod før 1439 Gaarden til sin Svoger Bertel Esbærnsen, hvis Enke Ingeborg Pig ægtede Anders Stigsen, der 1451 oplod sin Stif søn Esbern Bertelsen sin Hustrus og sine Børns Arv i den af ham paaboede Gaard i Nørre-Begh; Esbern Bertelsens Børn solgte denne Gaard til Christen Sommer. 1543 ejedes B. af Iver Blik, 1568 af Sønnen Anders B. (begr. i Nørbæk Kirke); hans Søn Chr. B. skrev sig snart til Nørbeg, snart til Sønderbeg; 1624 nævnes Peder Munk til B. og 1625 Peder Munk til Nørbeg, 1637-38 Fru Margr. Rantzau til Beg og til Nørbeg. 1636 ejedes den af Ove Christoffersen Blik, medens Erik og Enevold Christoffersen Blik arvede Sønderbeg; den sidste solgte 1649 sin Part til Erik Blik. Ove B. solgte 1657 Nørbeg til Erik Grubbe, og samtidig solgte Erik B. Sønderbeg til Claus Dyre, der 1667 mistede den ved Indførsel til en ufri Mand Anders Jensen, der 1672 overdrog en Halvpart til sin Broder Christen Jensen, hvorefter Gaarden forsvinder. Nørbeg overlod Erik Grubbe til sin Datter Marie og Svigersøn Palle Dyre, der i nogen Tid beboede den, men 1688 nedlagde den som Hovedgaard. 1705 solgte Palle D. den (15 T. H.) med andet Gods til G. D. Levetzau til Tjele. (Se *Chr. V. Christensen*, Nogle Medd. om N., i Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 230 fg.).

Nørbæk, Sønderbæk og Læsten henlagdes $\frac{16}{10}$ 1680 til Domkirkekaldet i Vib., som skulde forsyne Sognene med en Kapellan (siden 1669 havde Sognepræsten til Graabrødrekirke i Vib. Jak. Worm haft dem); ved Reskr. af $\frac{16}{4}$ 1817 bleve de atter et eget Sognekald (se Kirkeh. Saml. 3. R. V S. 654).

Ved Nørbæk er der fredlyst 2 Gravhøje.

Sønderbæk Sogn, Anneks til Nørbæk, omgives af dette, Vorning, Hammershøj, det andet Anneks Læsten, Aalum og Bjerregrav Sogne samt Randers Amt (Nørhald Hrd.). Kirken, omtr. i Midten, ligger $3\frac{1}{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $1\frac{3}{4}$ Mil V. N. V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De især mod V. noget højtliggende, i det hele ret jævne Jorder ere sandmuldede, med Enge langs Skals Aa, der danner Syd- og Sydøstgrænsen, og nogen Hede mod V. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 2423 Td. Ld., hvoraf 656 besaaede (deraf med Rug 141, Byg 120, Havre 300, Boghvede 6, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntf. 44, Kartoffler 32, andre Rodfr. 8), Afgræsning 386, Høslæt, Brak, Eng m. m. 665, Have 10, Skov 137, ubevokset 5, Kær og Fælleder 219, Heder 275, Veje og Byggegrunde 69 Td. Kreaturhold 1898: 127 Heste, 555 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 702 Faar, 167 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 116 Td.; 24 Selvejergaarde med 107, 1 Arvefæstegd. med 4, 25 Huse med 5 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 341 (1801: 125, 1840: 204, 1860: 234, 1890: 299), boede 1890 i 55 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 7 levede af immat. Virksomh., 226 af Jordbrug, 36 af Industri, 4 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sønderbæk* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsmejeri, Købmandshdl. og Teglværk; *Rejstrup*.

Sønderbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Randers Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 108. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og de senere Tilbygninger: Taarn mod V., af Granitkvadre og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhus mod N., væsentlig af Granit, til Dels med profileret Sokkel (der skal være hidført fra Vorning Kirke) og Kamgavl af Mursten. Af oprindl. Enkeltheder findes nogle Vinduer, begge Døre (Sydd. tilmuret), den smukke Granitkorbue og de sjældne Konsolsten paa Skibets og Korets Hjørner. Kirken er restaur. i 1880'erne. Altertavle (restaur. 1894) og Prædikestol i Renæssancestil, sidste fra 1634. Smuk Alterkalk (maaske fra 13. Aarh.). Granitdøbefont med Dobbeltløver. De øverste Stolestader ere i Renæssancestil med adel. Vaabener. I Taarnrummet Ligsten over Maren Mikkelsdatter, † 1609, og hendes Mand Hans Jespersen Pedersen, der lod Prædikestolen opstille.

I *Sønderbæk* har ligget en Hovedgaard; 1616 nævnes Niels Krag til S., g. m. Abel Andersdatter Blik; se i øvrigt under Nørbæk.

Ved Rejstrup er der fredlyst 1, ved Sønderbæk 10 Gravhøje.

Om Sognets Hist. se S. 711.

Læsten Sogn, Anneks til Nørbæk, omgives af det andet Anneks Sønderbæk, Aalum Sogn, Middelsom Hrd. (Skjern S.) og Hammershøj Sogn. Kirken, mod S. Ø., ligger $3\frac{1}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Viborg, $1\frac{3}{4}$ Mil V. N. V. for Randers og 2 Mil S. for Hobro. De noget højtliggende, særlig mod S. bakkede Jorder (Kragbjærg Høj, 186 F., 57 M., med stor Udsigt) ere sandmuldede, med nogen Eng og Hede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

Fladeindholdet 1896: 1373 Td. Ld., hvoraf 492 besaaede (deraf med Rug 115, Byg 80, Havre 227, Grøntf. 39, Kartoffler 17, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 351, Høslæt, Brak, Eng m. m. 283, Have 6, Skov 5, Moser 19, Kær og Fælleder 16, Hegn 5, Heder 178, Veje og Byggegr. 18 Td. Kreaturhold 1898: 71 Heste, 351 Stk. Hornkvæg (deraf 167 Køer), 464 Faar, 137 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 58 Td.; 1 Selvejergaard med 3, 13 Arvefæstegd. med 48, 33 Huse med 7 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 223 (1801: 100, 1840: 204, 1860: 228, 1890: 243), boede 1890 i 50

Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 191 af Jordbrug, 23 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks., 4 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Læsten*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894) og Mølle. *Norge*, Huse.

Læsten S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Randers Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 109. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, lille Taarn mod V., til Dels af Mursten, med Spir, og Vaabenhus mod N., begge senere tilføjede. Nogle oprindl. Vinduer, Korbuen og Norddøren ere bevarede (maaske har der aldrig været Sydd.). Skibets Nordside, Kor og Vaabenhus ere ombyggede 1887. Nyt Alterbord med Kors. Gammel, tarvelig Prædikestol. Granitdøbefont.

I en Mose ved Læsten gjordes 1837 det største kendte, samlede Fund af Ravperler, hvoraf omtr. 4000 nu ere i Nationalmus.; de vare vistnok nedlagte i et Trækar. Fundet hidrører fra en tidlig Del af den yngre Stenalder.

Bjerregrav Sogn omgives af Annekset Aalum og Taanum Sogne, Randers Amt (Støvring og Nørhald Hrd.), fra hvilket det til Dels skilles ved Skals Aas Baa Kovsted Aa, og Sønderbæk Sogn, mod hvilket Skals Aa til Dels danner Grænsen. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 4 Mil Ø. for Viborg og $1\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Randers. De mod V. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandmuldede, med store Enge mod N. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Randers, Østgrænsen berøres af den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 3012 Td. Ld., hvoraf 1082 besaaede (deraf med Rug 226, Byg 260, Havre 558, Kartofler 17, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 578, Høslæt, Brak, Eng m. m. 888, Have 20, Moser 320, Kær og Fælleder 47, Flyvesand 4, Veje og Byggegr. 71 Td. Kreaturhold 1898: 225 Heste, 946 Stkr. Hornkvæg (deraf 435 Køer), 906 Faar, 272 Svin og 44 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 246 Td.; 4 Selvejergaarde med 25, 49 Arvefæstegd. med 202, 92 Huse med 17 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 664 (1801: 398, 1840: 514, 1860: 650, 1890: 678), boede 1890 i 136 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomhed, 508 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 84 af Industri, 5 af Handel, 15 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Bjerregrav* med Kirke, Præstegd., Skole og Poge-skole, Forsamlingshus (opf. 1891), Sparekasse (opr. $\frac{1}{11}$ 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 25,601 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 5346 Kr., Antal af Konti 231), Jærnbanehpl. og Telefonst.; *Over-Fussing* (i Vald. Jrdb.: Upfusing), ved Landevejen, med Fattiggaard (opr. 1871, Pl. for 26 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1891), Mølle og Telefonst. *Neder-Bjerregrav*, Gde. og Huse. *Bjerregravholm* og *Over-Fussingholm*, Huse.

Bjerregrav S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 111. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Den anelige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib, med Bjælkeloft, Kor, med senere indb. Hvælving, og Apsis, med oprindl. Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokke og med profileret Granitgesims. Enkelte oprindl. Vinduer og begge Døre (Nord. tilmuret) ere bevarede; særlig smuk er Sydportalen (omsat 1883) med 3 Søjler paa hver Side, prydede med Bladornamenter paa Fodstykker og Kapitæler. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., og

Taarnet, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum og bred Spidsbue ind til Skibet, tilføjedes. Vaabenhus og Sakristi ere af samme Materiale som Taarnet. Smukt udskaaret Alterbord fra Chr. IV's Tid; Alterbilledet (Christus som Barn) er malet af Kapt. Christiani. Prædikestol fra 1591, bekostet af Magister Petrus Caspari. Granitdøbefont. To Runesten, der fandtes ved Portalen 1883 som Grund- og Trappesten, og hvoraf den mindste er rejst over en Thorbjørn, staa nu i Vaabenhuset.

En Bylov for Bjerregrav fra Midten af 17. Aarh., se Hist. Tidsskr. 1. R. IV S. 523 flg.

Aalum Sogn, det største i Herredet og Anneks til Bjerregrav, omgives af dette, Sønderbæk og Læsten Sogne, Middelsom Hrd. (Skjern, V.- og Ø.-Velling og Helstrup S.), hvorfra det skilles ved Nørreaa, og Taanum Sogn. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger 3 $\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Viborg og 1 $\frac{1}{2}$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere sandmuldede, med Enge ved Nørreaa og mod N., hvor Fussing Sø for en Del danner Grænsen. Omtr. $\frac{1}{4}$ af Arealet er dækket med Skov (Hesselbjærg Sk.,

Aalum Kirkes Ydre.

Nedensk., Sønder-, Nørre- og Vestersk. m. m.). I Sognet *Fussing Sø*, 386 Td. Ld. Gennem den sydl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Randers.

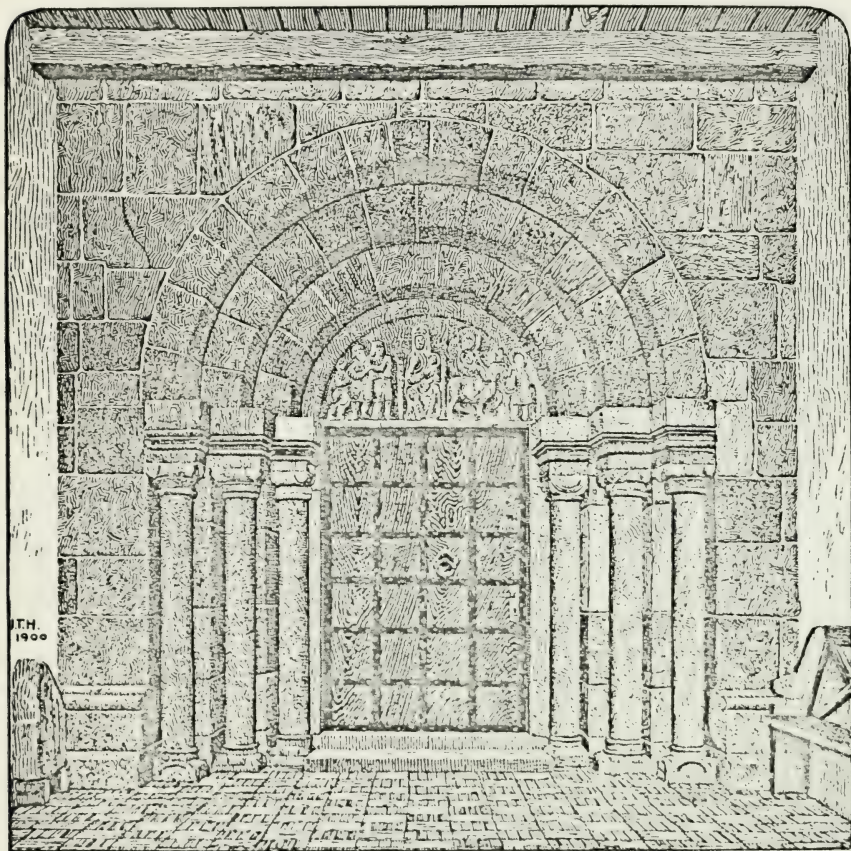
Fladeindholdet 1896: 4438 Td. Ld., hvoraf 1269 besaaede (deraf med Hvd 21, Rug 234, Byg 299, Havre 549, Boghvede 8, Frøavl 6, Blandsæd til Modenh. 31, Grøntf. 70, Kartofler 26, andre Rodfrugter 23), Afgræsn. 641, Høslæt, Brak, Eng m. m. 875, Have 26, Skov 1187, Moser 38, Kær og Fælleder 246, Heder m. v. 26, Veje og Byggegr. 129 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 930 Stkr. Hornkv. (deraf 482 Køer), 1176 Faar, 345 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshrtk. 1895: 260 Td.; 3 Selvejergaarde med 62, 39 Arvefæstegd. med 177, 72 Huse med 14 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 633 (1801: 411, 1840: 585, 1860: 680, 1890: 729), boede 1890 i 138 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 403 af Jordbr., 4 af Gartneri, 147 af Industri, 16 af Handel, 105 af forsk. Daglejervirks. og 13 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Aalum* (i Vald. Jrdb.: Alum) med Kirke og Skole; *Svinding* med Skole og Telefonst.; *Venning*; *Gjandrup*. Hovedgaarden *Fussingø*, under Stamhuset af s. Navn, har 50 $\frac{3}{8}$ Td. Ager og Engs H.

og $4\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., 1855 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 1140 Skov, 330 Kær, Resten Ager; desuden af Arvefæstegods 508 og af Lejehuse $6\frac{3}{4}$ Td. H., Fussingø Vand- og Fussingø Vejmølle (sidste i Læsten S.) samt Bjerregrav, Aalum, Taanum, Vorning, Kvorning, Hammershøj, Kovsted og Raasted Kirker *). *Vols-trupgde. Aalumhede* (Sortesogn), Huse. *Hindshøj, Savværk. Fussing-Vasehus.*

Aalum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 110. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Den anselige *Kirke* (hele Længden 111, Bredden 26 F.) bestaar af Skib- og Kor

Aalum Kirkes Sydportal.

med Apsis, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokkel. Senere Tilbygninger ere Taarnet, af Granit og Mursten, med en sjælden à la grecque Bort, Renaissancegavle (paa Østmuren: Mogens Skeels og Helle Rosenkrantz' Initialer) og hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet, og det høje Vaabehus, af Mursten, med Kamgavle. I den senere Middelalder ere ogsaa Skib, Kor og Apsis blevne overhvalvede. Nogle op-rindl. Vinduer i Kor og Apsis samt begge Døre (Vinduer og Nordd. tilmurede) ere bevarede; særlig interessant er den af Vaabehuset dækkede Sydportal, der paa

*) Til *Stamhuset Fussingø* hører omtr. 811 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 57, indtaget til Skov 4, Bøndergods 512, Kirke- og Kongetiende 236 $\frac{3}{4}$ Td., Bankaktier 8200 Kr., i Fideikommiskapitaler 193.636 Kr.

hver Side har 3 Søjler og paa Tympanon Fremstilling af Maria med Barnet, de helige tre Konger og Flugten til Ægypten. Koret er restaur. 1893. Altertavlen er et Maleri fra 1854 (Christus paa Oliebjarget, Kopi efter Bellini) i en Egetræsramme. Prædikestol fra 1601. Granitdøbefont med Dobbeltløver og Løvværk (se Vignetten S. 702). Nogle udskaarne Stolestader med adl. Vaabener. I Kormuren smuk Ligsten over Rigsr. Christen Skeel, † 1595, med Hustru og Børn; ved Siden en Stamtavle over Familien. I Kormuren Ligsten, med to Figurer, over Albert Skeel og Hustru; smstds. Epitafium over Rigsr. Christen Skeel den yngre, † 1659, med to Hustruer, (udv. paa Apsis i et tilmuret Vindue er anbragt en Mindetavle over dem). I det til Gravkapel indrettede Taarnrum to pragtfulde Marmorkister med Ligene af Gehejmer. Chr. L. v. Plessen, † 1752, og Hustru; i Hvalvingen undernæden staa 5 Kister med Lig bl. a. af Mogens Scheel v. Plessen, † 1749. En Gravkælder under Kor og Apsis er opfyldt af Kister. Der er fundet maledte Dekorationer fra omtr. 1600 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 38). — Paa Kirkegaarden staaer en 1890 i en nærliggende Have funden Runesten. (Om Kirken se Molbechs Nord. Tidsskr. III S. 596 fig.).

Fussingø (Fousingø) blev 1583 opbygget af Albert Skeel i Stedet for en ældre Gaard *Gjendrup* eller *Generup*, der skal have ligget ved Gjandrup og blev afbrændt i Grevens Fejde 1534 (Jens Kande til Generup 1438 og 1450, Oluf Sommer 1468, Chr. Sommer til Gjendrup 1530), og ejedes derefter i Familien fra Fader til Søn: Albert S. til Hegnet, † 1568, Rigsr. Christen S., † 1595, Rigsadm. Albert S., † 1639, Rigsr. Christen S., † 1659, Stiftsbefalingsm. Mogens S. († 1694), der $\frac{3}{7}$ 1688 erigerede Stamhuset. Ved hans Datter Charl. Am. Skeels († 1729) Giftermaal med Gehejmer. Chr. L. v. Plessen til Glorup († 1752) kom F. til denne, der oprettede F. i Forbindelse med Selsø til et Stamhus for Familien Scheel-Plessen (se II S. 174), der senere har ejet det (nu en Del af det „grevl. Scheel-Plessenske Forlods“): Overceremonimester Mogens S.-P., † 1749, Gehejmer. Chr. L. S.-P., † 1801, Kmhr. Mogens S.-P., † 1819, dennes Fætter Gehejmer. Mogens J. Greve S.-P., † 1853, dennes Søn Gehejmer. Wulff Henr. Bernh. Greve S.-P., † 1876, derefter hans Søn Magn. S.-P., † s. Aar, og hans yngre Broder Baron Otto, † 1888, hvorefter det (ved Højesteretsdom af $\frac{20}{2}$ 1895) gik over til den nuv. Ejer, deres Søster Grevinde Louise Emma Aug. Birg. S.-P. — Den Gaard, som Alb. Skeel opførte, laa paa en Halvø, tidligere en Ø, i Fussing Sø og var en stor Bygning med 3 Taarnrundinger; paa Halvøen ses endnu Spor af den og Havens store Lindealleer (i Viborg Museum findes en rekonstr. Tegn. af Bygningen). Men den blev nedbrudt i Slutn. af 18. Aarh., og i Stedet opførtes 1796-98 noget N. V. for den i meget smukke, ejendommelige Naturomgivelser den nuv. Hovedbygning (126 F. lang, 36 F. bred) af Grundmur i to Stokv. med høj Kælder. Paa en Bakke ved Vejen staaer en, 1875 rejst Mindestøtte for Chr. L. S.-Plessen († 1801), der gav Bønderne deres Gaarde i Arvefæste. — Ved F. laa indtil 1867 et „Stenhus“, 1 Stokv. af røde Munkesten, der benyttedes som Studestald, men før skal have været Sygehus (mulig det Stenhus, om hvilket Chr. Sommer i 1535 handlede med Prioren i Randers Helligaandskloster se Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 497 fig.).

Ved Venning er *St. Kjeld* født (se om ham S. 591); i V. var der længe en Gaard, som kaldtes Kjelds Gaard, og endnu er der en Plet Jord, som kaldes St. Kjeld.

Taanum Sogn omgives af Annekset Hornbæk, Randers Amt (Støvring Hrd.), Bjerregrav og Aalum Sogne samt Middelsom Hrd. (Helstrup og Grensten S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, midt i Sognet, ligger $4\frac{1}{4}$ Mil Ø. for Viborg og 1 Mil V. for Randers. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder ere muldsandede, med Enge ved Nørreaa. Gennem Sognet gaa den nordl. og sydl. Landevej til Randers.

Fladeindholdet 1896: 1975 Td. Ld., hvoraf 758 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 192, Byg 189, Havre 333, Boghvede 5, Blandsæd til Modenh. 6, Kartofler 26, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 608, Høslæt, Brak, Eng m. m. 523, Have 18, Skov 13, Moser 6, Kær og Fælleder 5, Heder 9, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 203 Heste, 617 Stkr. Hornkv. (deraf 317 Koer), 735 Faar, 194 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 136 Td.; 34 Selvejergaarde med 127, 41 Huse med 9 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 445 (1801: 218, 1840: 307, 1860: 358, 1890: 425), boede 1890 i 79 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 311 af Jordbr., 8 af Gartneri, 66 af Industri, 18 af forsk. Daglejervirks., 4 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Taanum* (Tanum) med Kirke, Skole og Andelsmejeri. *Klørupgaard. Fladbrohede* og *Klørupmark*, Huse. *Mosegd.*; *Agentofgd.*

Taanum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelssom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 112. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fusingø.

Den ret anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med senere indbygget Hvæl., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., og Taarnet samt Vaabenhuset, af Granit og Munkesten, tilføjedes. De oprindl. Vinduer mod N. og begge (tilmurede) Døre ere bevarede; over Sydd. en Tympanon med Flugten til Ægypten. Paa Vaabenhusets Østside et udhugget Mandehoved. Altertavle fra 1609, med et Maleri fra 1885 (Christus i Emaus) af Anker Lund. Prædikestol fra 1634. Granitdøbefont. Gml. jærnbeslaaet Egedør fra Vaabenhus til Skib.

Ved Taanum er der fredlyst en Gravhøj.

Taanum var tidligere et eget Birk. — Taanum var Anneks til Bjerregrav-Aalum, indtil det ved Res. af $\frac{9}{12}$ 1875 blev et eget Pastorat med Hornbæk til Anneks.

Hornbæk Sogn, Anneks til Taanum, omgives af dette og Randers Amt (Støvring og Galten Hrd.), fra hvilket det mod S. Ø. skilles ved Gudena, samt Middelssom Hrd. (Grensten S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod Ø., ligger $4\frac{3}{4}$ Mil Ø. for Viborg og $\frac{1}{2}$ Mil V. for Randers. De noget højtliggende, ujævne Jorder ere muldsandede og til Dels lerede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Viborg og til Silkeborg samt, i den sydøstl. Del, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1456 Td. Ld., hvoraf 605 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 126, Byg 133, Havre 265, Boghvede 12, Blandsæd til Modenh. 22, Grøntf. 7, Kartofler 20, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 359, Høslæt, Brak, Eng m. m. 274, Have 17, Skov 24, Moser 25, Kær og Fælleder 67, Heder 24, Veje og Byggegr. 47, Vandareal m. m. 14 Td. Kreaturhold 1898: 147 Heste, 442 Stk. Hornkv. (deraf 218 Køer), 583 Faar, 156 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 138 Td.; 29 Selvejergaarde med 128, 27 Huse med 8 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 398 (1801: 219, 1840: 311, 1860: 335, 1890: 392), boede 1890 i 80 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 218 af Jordbr., 9 af Gartneri, 39 af Industri, 48 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Neder-Hornbæk* med Kirke og Præstegd. (Sophiesminde); *Over-Hornbæk* med Skole.

Hornbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 113. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid, oprindl. af Limsten, men ved Ombygning 1853 overalt skalmurede med Mursten og forsynede med Stræbepiller. Taarnet, væsentlig af Munkesten (Underrummet er Forhal), med Kamgavle, er fra den senere Middelalder. Paa Skibets Vestgavl ses en oprindl. Rundbuefrise i Limstenskvadre. Udskaaen Altertavle, med Floje, fra kat. Tid, til Dels ombygget i Renæssancetiden. Prædikestol fra 1637. Stolestader med Aarst. 1653. Granitdøbefont med Dobbeltlover. Egetræskrucifiks, vistnok fra 14. Aarh.

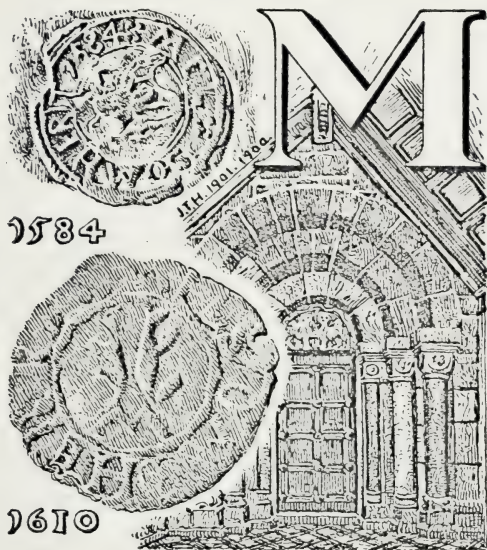
I Sognet har ifl. D. Atl. ligget Hovedgaardene *Fruerlund*, *Stanungd.* og *Lenhøj*, i 18. Aarh. omdannede til Bøndergaarde.

Hornbæk var fra 1615 Anneks til Kristrup (Randers Amt, Sønderhald Hrd.), indtil det ved Res. af $\frac{3}{6}$ 1865 bestemtes at skulle være Anneks til Taanum, hvilket skete 1875.

Middelsom Herred.

Sogne:

Vinkel, S. 719. — Rind, S. 720. — Vindum, S. 721. — Bjerring, S. 722. —
Mammen, S. 723. — Hjermind, S. 724. — Le, S. 725. — Hjorthede, S. 726. —
V.-Velling, S. 727. — Skjern, S. 727. — Ø.-Velling, S. 729. — Helstrup, S. 730. —
Grensten, S. 730. — Langaa-Torup, S. 731. — Vinge, S. 732.

Middelsom Herred grænser mod N. og N. V. til Sønderlyng og Nørlyng Hrd., fra hvilke det skilles ved Nørreaa, mod S. V. til Lysgaard Hrd., mod S. til Hovlbjærg Hrd. og mod Ø. til Randers Amt (Galten Hrd.), hvorfra det skilles ved Gudena. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $4\frac{1}{4}$, fra N. til S. højst $1\frac{1}{4}$ Mil. De for det meste højtliggende og stærkt bakkede Jorder (højeste Punkt 282 F., 88,5 M.) ere overvejende lette, sandede, dog ogsaa muldsandede og muldlerede, med Hedestrækninger mod V.

Skovarealet er ikke stort (i alt 3140 Td. Ld.). Det hører til Amtets mere frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $23\frac{3}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 46,180 Td. Ld. ($4,63$ □ Mil, $254,9$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1922 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1901 8509 (1801: 3752, 1840: 4939, 1860: 6596, 1890: 8533). I gejstlig Henseende danner det eet Provsti med Sønderlyng Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds (Vinkel, Rind, Vindum, Bjerring, Mammen, Hjermind, Le og Hjorthede) og Randers Amts 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Middelsom Hrd., i Vald. Jrdb.: *Mathalsholmhæreth* (senere Form: Mejslom) — det er næsten helt omflydt af Gudena og dens Biaer Nørreaa og Tangeaa —, hørte i Middelalderen til Ommersyssæl, senere til Hald Len og fra 1660 til Hald Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 850 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf knap 10 Dysser og andre Stenalders Stengrave, Resten Gravhøje); men henved $\frac{2}{3}$ er nu sløjftet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare $47\frac{1}{2}$ fredlyste. Der kendes flere i den

vestl. end i den østl. Halvdel, flest fra Sognene Vindum (omtr. 190), Rind (140), Skjern (120), Le (70) og Vinkel (65). Enkelte Steder danne Højene sammenhængende Rækker. Det er det Herred, hvor der er fundet de fleste Runesten.

Vinkel Sogn omgives af Annekset Rind, Vindum og Mammen Sogne samt Sønderlyng (Vejrum S.) og Nørlyng Hrd. (Tapdrup og Asmild S.). Kirken, noget vestl., ligger $\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, særlig mod Ø. noget bakkede Jorder (Bavnhøj, 221 F., 69 M.) ere ret godt muldede med Ler- og Mergelunderlag, med nogen Hede mod Ø.; Randrup Skov. Paa Nordvest- og Nordgrænsen løber Nørreaa.

Fladeindholdet 1896: 4006 Td. Ld., hvoraf 1334 besaaede (deraf med Rug 360, Byg 227, Havre 569, Boghvede 10, Blands. til Modenh. 101, Grøntf. 10, Kartofler 21, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1042, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1113, Have 17, Skov 138, Moser 57, Kær og Fælleder 31, Heder 208, Veje og Byggegr. 61, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 982 Stkr. Hornkvæg (deraf 625 Køer), 957 Faar, 452 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 170 Td.; 42 Selvejergaarde med 166, 45 Huse med 14 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 566 (1801: 312, 1840: 338, 1860: 403, 1890: 576), boede 1890 i 100 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomhed, 468 af Jordbr., 34 af Industri, 2 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 40 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vinkel* med Kirke, Præstegd., Skole og Forskole, Missionshus (opf. 1895) og Forsamlingssal. *Vigstrupgde.*; *Odsge.*; *Nabegde.*; *Horsdalge.* Hovedgaarden *Randrup* har 28 $\frac{1}{2}$ Td. H., 601 Td. Ld., hvoraf 110 Eng og Mose, 85 Skov, 46 Bakker og Plantning, Resten Ager; desuden $\frac{3}{8}$ Td. H. Fæstegods. Paa Randrup Mark et Andelsmejeri. Andre Gaarde: *St.-* og *Lille Kjerrestrup* og *Engedalgd.*, *Sønderhedegd.*, *Nørgd.* *Randrup Vejr- og Vandmølle.* *Tromholt*, Hus.

Vinkel S., en egen Sognekommune, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Lands-tings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 114. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhv., fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel, og et i den senere Middelalder tilføjet Taarn, af Granit og store Mursten, med Pyramidetag (ifl. D. Atl. er Kirke og Taarn ombyggt. 1744 af J. Friedenreich til Palstrup). Et Vaabenhus mod S. nedbrødes 1867 og Taarnrummet, med Bjælkeloft, indrettedes 1868 til Forhal; samtidig tilmuredes Sydportalen, med 3 Søjler paa hver Side og 3 Rundbuer, og der indsattes en Dør paa Taarnets Vestside; Nordd., med en Søjle paa hver Side og med Overligger med Grif og Løve, er ligeledes tilmuret. Nogle oprindl. Vinduer og den store Granitkorbue ere bevarede. Kirken er restaur. 1891. Altertavle (fra 1649) og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Krucifiks. I Korgulvet en middelalderlig Ligsten med Kors og Navnet Ubbe (se *Løffler*, Gravst., Pl. V). Ligsten over Joh. v. Lennep og Margrethe Gladebek (begge Sten skulle indmures i Kirke-muren). Series pastorum.

Randrup ejedes i 14. Aarh. af Hr. Anders Ovesen Hvide, hvis Son Stig Andersen og Svigersøn Hr. Svend Udsøn pantsatte den til Hr. Kjeld Mogensen. 1460 skal den have tilhørt Christen Stygge, og 1530 og 1553 ejedes den af en yngre Christen Stygge, 1592 af Jens Mogensen Harbou, 1606 af dennes Svogre Erik Kaas og Knud Daa samt Søsteren Fru Edel Mogensdatter, efter hvilken sidste Hans og Iver Dyre arvede R., som de 1636 solgte til Albert Røstrup og kort efter sammen med deres Medarvinger Jørgen Kruse, Berte Stygge og Markor Kaas til Gunde Røstrup, hvilken sidste 1649 solgte R. til Hr. Anders Bille; hans Datter Mette B. bragte formodentlig R. til Hr. Niels Krabbe, † 1660, hvis Datter Elisab. K. ejede den 1664. Hun ægtede

Herluf Trolle, der 1689 tilsikrede sin Hustru alt sit Gods, deribl. R. (34 og 222 Td. H.). Deres Son Holger T. solgte 1726 R. til Forpagter paa R. Holger Clausen. Ved Auktion 1754 købte Oberst Lüttichau til Tjele R., som han 1766 solgte for 20,000 Rd. til Laur. Buck, efter hvis Død 1783 Dødsboet solgte R. til Kancellir. N. Skou, der afhændede Bøndergodset. Efter hans Død solgtes R. 1812 ved Aukt.; 1837 solgte Krigsr., Branddirektor Bahnson den for 27,000 Rd. til J. H. Faber fra Lübeck, † 1869, hvis Enke solgte den 1874 for 200,000 Kr. til den nuv. Ejer, C. Lund. — Hovedbygningen er opf. 1847-48 af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder og to Frontespicer. *Odsgaard* tilhørte 1345 Jens Nielsen (Galskyt), hvis Søn Peder Jensen 1363 solgte sin Part i den til Hr. Chr. Vendelbo, medens Svigerensonsen Johs. Brandsen solgte sin Hustrus Part til Hr. Jens Nielsen Løvenbalk til Avnsbjærg, der 1406 solgte O. til Dronn. Margrethe, der gjorde den til en Bondegaard. 1505 nævnes Laurids Skadeland til O., og 1646 skødede Knud Ulfeld O. med Ml. og Skov samt 9 Gde., nogle Bol og Gadehuse til Hr. Anders Bille.

I Vinkel maa have ligget en gammel Sædegaard, thi 1263 gav Fru Margrethe, Hr. Joh. Gunnesens Enke, til St. Claræ Kloster i Roskilde 9 Mk. Gulds Jord i Winclæ. Hr. Langsum Bardsun til Winclæ nævnes 1277 og 1346 Niels Jensen af Vinkel, der førte Slægten Rotfelds Vaaben.

I Horsdal fødtes 1539 Præsten og Digteren Hieron. Justesen Ranch († 1607), hvis Fader Just Lauridsen, tidligere kat. gejstlig, senere Præst i Vinkel-Rind, boede her og havde Odsgd. i Forlening af Kronen.

Sognet skal ifl. D. Atl. tidligere have haft store Skove.

Ved Randrup er der fredlyst 4 Gravhøje. N. og N. V. for Vinkel By findes en Gruppe paa omtr. 20, S. og S. V. for Byen en Gruppe paa omtr. 10 Gravhøje.

Rind Sogn, Anneks til Vinkel, omgives af dette og Vindum Sogne samt Lysgaard Hrd. (Sjorslev og Almind S.) og Nørlyng (Vib. Købstadsjorder og Asmild S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henvend 1 Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels lermuldede, dels sandmuldede og sandede. Paa Nordgrænsen løber Rindsbæk, der falder i den paa Nordvestgrænsen løbende Nørreaa. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Aarhus og Silkeborg og den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2608 Td. Ld., hvoraf 1067 besaaede (deraf med Rug 260, Byg 126, Havre 517, Boghvede 27, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 20, Kartofler 54, andre Rodfr. 34), Afræs. 726, Høslæt, Brak, Eng m. m. 512, Have 15, Skov 31, Moser 101, Kær og Fællede 33, Heder 80, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 146 Heste, 513 Stkr. Hornkv. (deraf 360 Køer), 630 Faar, 265 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 62 Td.; 24 Selvejergaarde med 44, 59 Huse med 18 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 473 (1801: 194, 1840: 277, 1860: 336, 1890: 468), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 330 af Jordbr., 2 af Gartneri, 69 af Industri, 8 af Handel, 24 af forsk. Daglejer-virks. og 17 af deres Midler.

I Sognet Byen *Rind* med Kirke og Skole. *Middelthede*, Gde. *Skaber Vandmølle*. *Rindsholm Mølle*, se Asmild Sogn, S. 687.

Rind S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 115. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvalv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindl. Vinduer, Granitkorbuene og Syddøren ere bevarede. Senere Tilbygninger ere Taarn, af Granit og Mursten, med hvælvet Underrum (ifl. D. Atl. opf. fra Grunden af J. Friedenreich til Palstrup, † 1755), og Vaabenhuset, af Mursten. Kirken er restaur. i 1880'erne (Arkitekt: Paludan). Altertavle med et Billede („Kommer til mig“) fra 1885 af Anker Lund. Krucifiks. Granitdøbefont. I Taarnrummet, med Indgang med Aarst. 1786, er Gravkapel for den Hauch-Jespersenske Familie til Skavngd.

Medelthede Gaard blev 1391 af Niels Bugges Datter Fru Elisabeth, Gotskalk Skar-

penbergs Efterlev., skødet til Vor Frue Kirke i Vib.; 1488 solgte Graabrødrene smstds. den til Bisp Niels Glob. — *Skaber Vandmølle* tilhørte i sin Tid Domkapitlet i Viborg. Ill. kgl. Brev af $21\frac{1}{8}$ 1573 havde Kapitlet, Borgmester og Raad i Vib. i Nærheden ladet „impe og opføre“ „Skaberkrat“ (nu Rindsholm Skov, i Asmild Sogn). Allerede 1535 nævnes en Skov „Rindsholm“ ved Skaber Mølle, se S. 687.

I Sognets vestl. Del findes en Række Gravhøje (omtr. 90), der strækker sig ind i Vindum Sogns sydl. Del og ind i Bjerring, hvor den synes at ende; $6\frac{1}{2}$ af de ansligste i Rækken samt *Rævehøj* N. for Rind By ere fredlyste.

Vindum Sogn, det største i Herredet, omgives af Rind, Vinkel, Mammen og Bjerring Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Sal S.) og Lysgaard Hrd. (Højbjærg, Elsborg og Sjørslev S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaa og dens Biaa Tange Aa. Kirken, mod Ø., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels lerede, dels lermuldede, mod S. noget lavtliggende og sandede; nogen Hede, for en stor Del opdyrket, og betydelige Tørvemoser. En Del Skov (Statsskoven Vindum Sk.). *Brandstrup Sø* er omtr. 14 Td. Ld. (Faldborg Sø er udtørret); paa Sydvestgrænsen *Vandet Mose*. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Viborg til Aarhus og den jyske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 6808 Td. Ld., hvoraf 2373 besaaede (deraf med Rug 559, Byg 386, Havre 1005, Boghvede 41, Bælgsæd 8, Frøavl 8, Blandsæd til Modenhed 134, Grøntf. 43, Kartofler 85, andre Rodfr. 96, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 1498, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 40, Skov 734, ubevokset 8, Moser 507, Kær og Fælleder 150, Heder m. v. 230, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 362 Heste, 1360 Stkr. Hornkvæg (deraf 881 Køer), 1192 Faar, 667 Svin og 47 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 177 Td.; 50 Selvejergaarde med 135, 153 Huse med 42 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1414 (1801: 398, 1840: 546, 1860: 880, 1890: 1409), boede 1890 i 266 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 127 levede af immat. Virksomhed, 935 af Jordbr., 130 af Industri, 28 af Handel, 81 af forsk. Daglejer-virks., 73 af deres Midler, og 35 vare under Fatigv.

I Sognet Byerne: *Vindum* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $16\frac{1}{4}$ 1869; $31\frac{1}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,244 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reserverf. 7797, Antal af Konti 532); *Brandstrup* med Kirke, Præstegd., Skole og Teglv.; *Faarup* med Skole. *Stenhuse*. *Vindumskov* og *Skovmarken*., Gde. og Huse. *Rødkjærsbro*, Gde. og Huse, med Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Hovedgaarden *Vindumovergaard* har $25\frac{1}{2}$ Td. H., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 20 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Skavngd.* (10 Td. H.), *Lillemølle*, med Vandmølle.

Vindum S., en egen Sognekommune, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 116. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vindumovergd., Brandstrup Kirke Sognebeboerne.

Den ansligste *Kirke* bestaar af Skib, Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvelv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsokke. Nogle oprindl. Vinduer ere bevarede; Syddøren, med Søjle paa hver Side, benyttes endnu, men dens øverste Del skjules af Hvelvingen i Vaabenhuset, der ligesom Taarnet er senere, begge af Mursten, det nederste af Taarnet dog af Granit. Ved den gamle Nordd. en muret Trappe til Herskabsstolen. Taarnet, med hvelvet Underrum, har logformet Kuppel og ottekantet Spir. Alterbillede (Christus i Getsemane) af Jæger i Viborg. Udsk. Prædike-stol med Søjler og Felter med Vaabenskjolde. Granitdøbefont med Bladornamenter. Over Korbuen et Trækrucifiks. Taarnrummet er Gravkapel (sidst restaur. 1871) for Kancellir. H. E. Steenfeldt, † 1779, og Hustru.

Brandstrup Kirke er opf. 1869-70 efter Tegn. af F. Uldall, for største Delen for Overskuddet af et af H. E. Steenfeldt til hans Familiebegravelses Vedligeholdelse

udsat Legat, af røde Mursten og bestaar af Skib, Kor og Vaabenhus med lille Spir over Skibets Vestgavl; fladt Loft. Alter med Krucifiks. Granitdøbefont fra Nørresogns Kirke i Viborg.

Adelige i *Vindum* kunne spores langt tilbage, nemlig Hans Mattisen 1443, hans Enke Fru Birgitte 1476, deres Datter Mette, g. m. Hartvig Limbek, 1490, disses Datter, g. m. Joh. Bagge, 1543, hvis Datter bragte en Part til sin Ægtefælle Mads Grøn; en anden Part ejedes af Jep Brun, hvis Hustru ogsaa var en Datterdatter af Hartvig Limbek. Disses Søn Mourids B. skrev sig 1556 til V., som hans Søn Niels B. 1626 solgte til sin Broder Hartvig B. († 1629), hvis Søn Mourids B. og Medarvinger 1632 solgte deres Ejendom i Gaarden til Iver Lykke, † 1648. Mads Grøns Andel gik vistnok i Arv til Sonnen Iver G., som synes at have solgt den til Jmfr. Agnete Friis, der 1568 skrev sig til V., men mulig kun havde Ophold her hos sin Svoger Mourids Brun. I Krigen 1628 blev V. ødelagt. Fra Iver Lykke kom V., nu kaldet *Vindum-overgaard* (alt 1630 omtales Vindumgd. og Vindum Nedergd., begge tilhør. Hartv. Bruns Arvinger), til Marsken Hr. Anders Bille, med hvis Datter Lisbet Jørgen Skeel til Arreskov tilgiftede sig den, og efter dennes Død 1696 tilfaldt den Sønnen Erik, Mogens, Albert og Anders S., men sidstn. udkøbte 1698 Brødrene og mageskiftede 1700 V. (47, 247 Td. H. m. m.) for Mullerup til Christen Lauridsen Krarup, som 1708 solgte den (47, 69 og 235 Td. H.) til Janus Friedenreich til Palstrup († 1755); efter ham kom V. til hans Enke Anne Margr. Linde og deres Svigersøn Generallieutn. C. Gotfr. Irminger († 1764), hvis Enke og Børn 1779 solgte V. (47, 79 og 224 Td. H.) for 38,000 Rd. C. til Kancellir. Hans Eilersen Steenfeldts Enke Cathr. Marie Foss, som 1780 skænkede den til Math. Hansen Steinfeldt, der 1787 solgte den for 41,200 Rd. C. til Thom. Thomsen fra Erholm, af hvem Jean Arnold Fischer 1794 købte den for 50,000 Rd. C. Fischer solgte den 1804 til Kapt. Niels Secher til Trudsholm. Senere ejedes den af Generalkrigskomm. Schuchardt, der afhændede Bøndergodset, og fra 1819 af hans Stifsøn Justitsr. H. J. R. Fønss († 1859), der købte den for 22,000 Rd.; 1827 købtes den for 4400 Rd. af Niels Gjørup, 1835 af V. F. Burmeister, 1841 for 33,000 Rd. af J. M. B. Jürgensen, 1853 for 65,000 Rd. af A. V. Nohr, 1859 for 73,000 Rd. af J. Chr. Holm, 1868 for 95,000 Rd. af H. J. C. Rendtorff, 1888 for 134,000 Kr. af A. G. Pedersen, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, 1 Stokv., er opf. 1648 af Grundmur sammen med Ladegaarden og senere indrettet til Hovedbygning.

Skavngaard, tidligere en lille By „Skaffuen“, skal ifl. D. Atl. (IV S. 691) være oprettet af to Bøndergaarde, der (13 Td. H.) 1663 laa under Hald, 1700 under Vindumovergd.; 1708 skænkede Chr. L. Krarup den m. m. (21 Td. H.) til Mads Andersen Listo, der 1731 skødede den til sin Svigersøn Seier Sommer, som 1742 solgte den til Kapt. Jens Povlson, der 1749 solgte den til Hans Rafn, af hvem Janus Friedenreich købte den 1750. 1779 solgte Fru Steinfeldt den (12, 24 og 88 Td. H.), vurderet til 7950 Rd., til Erik Jespersen, hvis Enke Christiane Ulrika Hauch 1793 solgte S. for 15,500 Rd. til Etatsr. Chr. M. Folsach, som 1795 skødede den for 17,998 Rd. til sin Svigersøn Justitsr. Chr. Lange til Eskjær, der 1797 afhændede den for 20,300 Rd. til Kasserer Jørgen Gorm.

Den vestl. Del af Sognet, Brandstrup og Skavngd., udgjorde tidligere et eget Sogn, *Faldborg* (Faldbjærg) *Sogn* (ogsaa kaldet *Brandstrup S.*), hvortil Vindum var Anneks indtil 1653, da *Faldborg Kirke* snart efter paa Grund af Faldefærdighed blev nedbrudt af Anders Bille, der skal have benyttet noget af Materialet til Ladegaarden paa Vindumovergd. og maaske Vaabenhuset ved Vindum Kirke. Endnu ved 1870 saas Grundstenene, noget af Muren og af Kirkegaardsdiget; nu er Stedet næsten ikke til at skelne (i Brandstrup nye Kirke og Kirkegaardsdiget findes flere Sten fra den). I kat. Tid har Vindum været Hovedsognet, og der var Præstegaarden indtil 1520, da Bisp Erik Kaas „skiftede“ Præstegaarden bort. Præsten flyttede da til Brandstrup, hvor han dog først 1573 fik anvist en af Kronens Gaarde til Præstegaard. Faldborg Kirke nævnes bl. a. 1471, 1476, 1503 og 1521; 1555 kaldes den „øde“.

I Sognet er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. ved Faarup en 145 F. lang Langhøj.

Litt.: C. A. Thyregod, Faldborg Kirke, i Saml. til j. Hist. II, S. 281 flg., og H. P. Schuster, Faldborg Sogn, smstds. IV S. 1 flg.

Bjerring Sogn omgives af Vindum, Annekset Mammen og Hjerminde Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gullev og Sal S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. Ø. for Viborg. De højt-

liggende, for en Del bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede, med en Del Eng mod S.; Bjerring Skov ved Østgrænsen. Gennem den sydl. Del gaar den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2185 Td. Ld., hvoraf 908 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 138, Havre 417, Boghvede 35, Blands. til Modenh. 15, Grøntf. 27, Kartofler 35, andre Rodfr. 38), Afgræsn. 572, Høslæt, Brak, Eng m. m. 328, Have 16, Skov 108, Moser 48, Kær og Fællede 84, Heder 40, Stenmarker 18, Veje og Byggegr. 53, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 133 Heste, 538 Stkr. Hornkv. (deraf 335 Køer), 511 Faar, 314 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 81 Td.; 23 Selvejrgaarde med 63, 63 Huse med 18 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 438 (1801: 181, 1840: 249, 1860: 367, 1890: 472), boede 1890 i 97 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 331 af Jordbr., 79 af Industri, 14 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Bjerring* (1355: Biring, 1494: Bering) med Kirke, Præstedg. og Andelsmejeri. *Bjerringhede* og *Bjerring-Nedermark*, Huse. *Bjerring Vejr- og Vandmølle. Serupgaard.*

Bjerring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 117. Lægd. Kirken tilhører Sognekaldet.

Kirken bestaar af Skib med Forhal mod V., Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Forhal, Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbeltsoffel. Til Forhallen, hvis tykke Mure kunne tyde paa, at den oprindl. har baaret et Taarn, føre fra N. og S. Portaler, hvoraf den nordl., der endnu benyttes, paa hver Side har to Søjler og en Halvsøjle samt Overligger med to Løver (se Vignetten S. 718). Forhallen er skilt fra Skibet ved en stor Granitrundbue. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og røde Munkesten, med hvælv. Underrum og lav Rundbue ind til Forhallen. Vaabenhuset, af røde Mursten med Granitsoffel, opførtes 1889 (tidligere har der været et Vaabenhus af Bindingsværk) ved en Restauration (Arkitekt: Wiinholt), hvorved bl. a. ny Korbue af Mursten opførtes og Bjælkelofterne dekoreredes. Altertavle (fra 1617) og Prædikestol, med Malerier, begge restaur. 1889. Granitdøbefont. Series pastorum. En Begravelse under Koret, hvor bl. a. Præst Rasm. Christenen Fogh, † 1714, hvilede, fyldtes 1889. Paa Nordvæggen i Skibet er der fundet Kalkmalerier fra omtr. 1520 (*M. Petersen*, Kalkm. S. 15). Se Studierejs. af Kunstakad. Elever, II Pl. 7.

Mammen Sogn, Anneks til Bjerring, omgives af dette, Vindum og Vinkel Sogne, Sønderlyng Hrd. (Vejrum og Viskum S.), Le og Hjerminde Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede.

Fladeindholdet 1896: 3116 Td. Ld., hvorat 1282 besaaede (deraf med Rug 290, Byg 207, Havre 609, Boghvede 8, Blandsæd til Modenhed 44, Grøntfoder 30, Kartofler 38, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 802 Høslæt, Brak, Eng m. m. 617, Have 20, Skov 107, Moser 65, Kær og Fællede 24, Heder m. v. 130, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 197 Heste, 784 Stkr. Hornkvæg (deraf 519 Køer), 707 Faar, 417 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 110 Td.; 39 Selvejrgaarde med 83, 93 Huse med 27 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 675 (1801: 303, 1840: 393, 1860: 520, 1890: 667), boede 1890 i 136 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 534 af Jordbr., 3 af Gartneri, 60 af Industri, 6 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Mammen* med Kirke, Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1897 og 1894) samt Mølle og Fattiggaard (paa Mammen Søndermark, opr. 1881, Pl. for 26 Lemmer). *Dalsgaarde*; *Korreborg*, Gde. *Stribegaard. Hesselholt*, Gd. og Huse. *Herkegd.*

Mammen S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 118. Lægd. Kirken tilhører Sognekaldet.

Kirken bestaar af Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med senere indb. Hvælv., fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, samt Vaabenhus mod N., fra 1853 af Mursten (med senere Tøndehvælv. af Træ). Norddøren, med Halvsøjler og Tympanon med Dyrefigurer, benyttes endnu. Flere oprindl. Vinduer og Korbuen ere bevarede. Ved en Restauration 1886 (Arkitekt: Paludan) fik Kirken et lille Træspir paa Vestgavlen. Man fandt Spor af et forlængst nedbrudt Taarn mod V. Altertavle, restaur. 1886, med to Malerier af Wenzel Tornoe. Ny Prædikestol. Granitdøbefont. Gammelt Vievandskar med udhuggede Mandehoveder.

Under Bunden af den anselige *Bjerringhøj* fandtes i 1868 nedgravet i den oprindl. Jordflade og omgivet af et Lag Blaaler en 10 F. lang, firkantet Kiste af Egeplanker; i den laa paa dunfyldte Puder et ubrændt Lig og derved Rester af Klæder af Uld og Silke samt to Stridsøkser af Jærn, den ene med indlagte Sølvornamenter; over Graven fandtes en Bronzekeedel, to Træspande og et Vokslys. Fundet er fra omtr. 900 e. Chr. (se Aarb. f. n. Oldk. 1869 S. 203 flg.). — I en Grusgrav S. for Mammen By fandtes 1871 tæt under Jordoverfladen forgyldte Beslag til to Mankestole samt Fragmenter af Beslag af drevet Arbejde, Laaseblik til et Træskrin, en Bronceskaal m. m., hidrørende fra Oldtidens Slutn. (se Ill. Tid. $\frac{5}{8}$ 1872).

Hjermind Sogn omgives af Annekserne Hjorthede og Le, Mammen og Bjerring Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gulleb og Gjering S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 256 F., 70 M.) ere dels sandede, dels lermuldede. Hjermind Skov og Tulstrup Skov; langs Gudena Enge. Gennem Sognet gaar den jyske Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2552 Td. Ld., hvoraf 937 besaaede (deraf med Rug 215, Byg 150, Havre 410, Boghvede 16, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 17, Grøntf. 51, Kartofler 32, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 570, Høslæt, Brak, Eng m. m. 426, Have 16, Skov 284, Moser 51, Kær og Fælleder 24, Heder 142, Veje og Byggegr. 100 Td. Kreaturhold 1898: 154 Heste, 543 Stkr. Hornkvæg (deraf 324 Køer), 587 Faar, 393 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 100 Td.; 26 Selvejergaarde med 90, 48 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 542 (1801: 242, 1840: 297, 1860: 411, 1890: 527), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 303 af Jordbrug, 87 af Industri, 32 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjermind* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 36 Lemmer), Missionshus og Forsamlingshus (begge opf. 1888) samt Sparekasse (opr. $\frac{7}{3}$ 1883; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,657 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 4465 Kr., Antal af Konti 422); *Bjerringbro* med Udskibningssted, Apotek, Lægebolig, Købmandshdl., Mølle, Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i hver Maaned med Kreaturer), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. *Tavlgaarde*; *Sophielyst*, Gd., *Østergd.*, *Solgd.*

Hjermind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 119. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hemmestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid, væsentlig af Kvadre af Al (senere er en Del af Murene skalmuret med Mursten) paa Granitsokkel med Skraakant, og et i den senere Middelalder tilbygget Taarn, af røde Munkesten, hvis Underrum, med Bjælkeloft, er Forhal. Taarnet har mulig før været højere.

Korbuen, nogle Vinduer og begge Døre (sidste tilmurede) ere bevarede. Udskaaen Altertavle, med Nadveren (skal være skænket af en Bonde, der ejede Kjellinghøi i Hjorthede), og Prædikestol, begge i Renæssancestil. Granitdøbefont. Ligsten over Præsten Niels Jensen, † 1619, med to Hustruer, og over Herredsfoged Anders Andersen, † 1623, med Hustru.

Den S. 708 omtalte H. Bjerregaard var 1798-1857 Præst i Hjermind, hvor han 1814-16 paa Præstegaardens Hede anlagde en 7 Td. Ld. stor Plantage. I Præstegaardens Have staar en Runesten („Thulfr rejste denne Sten over sin Broder Rate, Broder sin“), paa hvis Bagside et indristet Skib (en anden Runesten er gaaet tabt), og en Obelisk til Minde om Fr. VI's Besøg her ¹⁷/₆ 1827.

Lundtingsgaard i Hjermind nævnes 1480. — *Tavlggaard* er mulig den 1510 nævnte „Thoballe“; 1447 skrev Oluf Torisen sig til „Taflæ“. — Las Jensen af *Kjergaard* i H. Sogn nævnes 1470.

V. for Hjermind Kirke paa et Sted, der endnu kaldes „Kappelet“, har der ligget en mindre Kirke, hvis Grundsten endnu saas i Slutn. af 18. Aarh.

Ved Tavlggaard er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Hjermind 2, deribl. den anselige *Loddenhøj*.

Le Sogn, Anneks til Hjermind, omgives af dette og det andet Anneks Hjorthede, Skjern Sogn, Sønderlyng Hrd. (Viskum S.), fra hvilket det til Dels skilles ved Nørreaa, og Mammen Sogn. Kirken, mod Ø., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede. En Del Skov (Hemmestrup Sk., m. m.); langs Nørreaa store Enge.

Fladeindholdet 1896: 3609 Td. Ld., hvoraf 1179 besaaede (deraf med Rug 233, Byg 145, Havre 599, Boghvede 28, Bælgsæd 14, Blandsæd til Modenhed 33, Grøntf. 23, Kartofler 59, andre Rodfr. 45), Afgræsn. 867, Høslæt, Brak, Eng m. m. 860, Have 16, Skov 259, Moser 40, Kær og Fælleder 80, Heder m. v. 226, Veje og Byggegr. 80 Td. Kreaturhold 1898: 129 Heste, 606 Stkr. Hornkv. (deraf 322 Køer), 878 Faar, 269 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk og halv. Skovskylshartk. var 1895 124 Td. Der var 28 Selvejergaarde med 115, 35 Huse med 9 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen $\frac{1}{2}$, 1901: 391 (1801: 265, 1840: 319, 1860: 409, 1890: 369), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomh., 260 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 52 af Industri, 6 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Le* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1889); *Nørre-Tulstrup*. *Krogsteder* (*Restrupkrog*), Gd. og Huse; *Knebbherhede* og *Mangehøje*, Huse. Hovedgaarden *Hemmestrup* har 21 Td. H., omtr. 500 Td. Ld., hvoraf omtr. 50 Eng, 150 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Fruede.*, *Koldbæk*, *Tulstrupgd.* og *Hedemølle*, med Mølle.

Le S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 121. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeløft, fra Overgangstiden, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant (Murene ere til Dels ombyggede, den spidse Korgavl er af Mursten og Bindingsværk), samt et 1858 opf. Vaabenhus mod N., af røde Mursten. Nogle oprindl. Vinduer, Norddøren og den lidt tilspidsede Korbue ere bevarede. Altertavle og Prædikestol, med Malerier, i Rokokostil. Granitdøbefont med Mandehoveder paa Foden. Epitafium over Madam Anne Cathrine Lassen, † 1736, og Herredsfoged Peder Høeg, † 1753. Klokken, i en Stabel paa Kirkegaarden, er fra den tidligere Middelalder.

Hemmestrup (1495: Himmestrup) blev 1511 af Johanne Hansdatter, Enke efter lange Jens Hvas, og Sønnen Erik Hvas overdragen til Landsdommer Niels Clementsen til Avnsbjerg; derpaa fulgte Peder Ebbesen Galt til Palsgd., hans Svigersøn Erik Kaas til Lindbjærg († 1578), dennes Enke Kirsten Pedersdatter Galt († 1616), den egentlige Stifter af Hovedgaarden, Sønnen Mogens Kaas til Støvringgd. († 1656), der samlede Godset (omtr. 250 Td. H.), hans Datter Mette K., hvis Arvinger 1695 solgte H. (21 og 218 Td. H.) til Fru Benedicte Margr. Brockdorff, Jørgen Skeels,

hvis Søn Christen Greve S. og Sønesøn Jørgen Greve S. derefter ejede den (1746: 39, med Tiender og Gods i alt 267 Td. H.). Sidstn. solgte den og Viskum 1749 til Hans Christensen Juul, † 1769, hvis Arvinger 1770 skødede den (39, 13 og 224 Td. H.) for 30,000 Rd. C. til deres Broder og Svoger Kancellir. Christen Juul til Viskum, som 1787 solgte begge Gaarde for 50,000 Rd. C. til sin Søn Hans J., der 1801 solgte den (24, 33 og 94 Td. H.) for 26,000 Rd. C. til Christen Hedegaard († 1816), hvis Enke ejede H. til sin Død 1847, hvorpaa den gik over til Datteren, Enkefru Preetzmann, der 1853 solgte den til Th. H. Rendtorff. Han sammenlagde Store og Lille Hemmestrup og nedbrød den sidstes Bygninger 1858 (to fritstaaende Ælmetrær betegne, hvor Gaarden har ligget). Efter Rendtorffs Død 1898 solgtes H. 1899 til Laursen. — Hovedbygningen, der ligger højt, bestaar af en 1 Stokv. høj Bygning, opf. 1830, samt to Sidefløje, tidligere af Bindingsværk, (hvoraaf den ene skal have været Hovedbygning), opf. af Grundmur af den nuv. Ejer. I Haven findes et Par høje, af H. Bjerregaard 1801 plantede Ædelgraner. (Om H. se Saml. til j. Hist. II S. 175 flg. og 323 flg.).

Jep Tordsen i *Kneberhede* nævnes 1447. Paa K., paa det sydvestl. Hjørne af Mammen Bymark holdtes, ifl. Viborg Stiftsbog af 1620, dengang Herredets Ting. — N. for Le By paa en Bakke i Skoven skal der ifl. D. Atl. have ligget en Herregaard *Restrup*; Rudera saas endnu i Slutn. af 18. Aarh.; paa dens Grund ligger Krogsteder. — I Dalen neden for Le Kirke laa der i 17. Aarh. en Runesten, senere ført til Kbh.

I Sognet er der fredlyst et anseeligt Dyssekammer, *Jynovnen*, staaende i den østl. Ende af en Langhøj, og 4 Gravhøje.

Hjorthede Sogn, Anneks til Hjermind, omgives af dette, det andet Anneks Le, Skjern, Vester-Velling og Vinge Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Gjerning S.). Kirken, noget nordl., ligger 2 $\frac{1}{2}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, mod N. og S. bakkede Jorder ere dels sandede, dels lermuldede. Nogen Skov (Elleshave). Gennem den sydl. Del gaar den jydskke Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 2480 Td. Ld., hvoraaf 885 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 198, Byg 165, Havre 404, Boghvede 17, Bælgsæd 7, Blandsæd til Modenh. 4, Grøntf. 24, Kartofler 30, andre Rodfr. 32), Afgræs. 667, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 12, Skov 120, ubevokset 69, Moser 21, Kær og Fælleder 66, Hegn 7, Heder 148, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 132 Heste, 531 Stkr. Hornkvæg (deraf 310 Køer), 676 Faar, 313 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 92 Td.; 17 Selvejergaarde med 79, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 409 (1801: 169, 1840: 214, 1860: 309, 1890: 395), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 292 af Jordbr., 53 af Industri, 3 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen: *Hjorthede* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1892). *Hjorthede Udflyttersteder*. Gaarde: *Sønder-Tulstrup*, *Sløvkrog*, *Kjellinghøl*.

Hjorthede S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 120. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Hemmestrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, i Overgangsstil, af Granitkvadre (Kor og østl. Del af Skibet) og raa Granit, samt af Mursten fra senere Ombygninger, og et 1883 opf. Vaabenhus mod S. (i Stedet for et ældre), af røde Mursten. Den lidt tilspidsede Granitkorbue og begge Døre (Nord. tilmuret) ere bevarede. Altertavle fra 1621 med udsk. Figurer, Troen og Haabet, samt et nyere Maleri (Kopi efter Bloch: Christus med Barnet). Granitdobefont. Klokkeren, i en Stabel paa Kirkegaarden, med Muskelindskr., er fra 1473.

Kjellinghøl, i et Tingsvidne af 1564 kaldet *Hølingsholm* og *Hylingsholm*, var fordum en Hovedgaard, der 1487 ejedes af Henning Hansen og af Brødr. Erik og Ove Hase. Sidstnævntes Søn Elef H. solgte 1501 sin efter sin Fader og Farbroder arvede Part i K. til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, hvis Dattersøns Datter Fru Kirsten

Rud ejede den 1557. Hun var g. 1. m. Herman Skeel, 2. m. Laurids Rostrup. Hendes Søn Albert Skeel, henrettet 1609, var g. med en Anne Kaas; maaske er Gaarden paa den Maade kommen til Hr. Mogens Kaas til Støvring, der 1624 solgte den og „et Bolig Workrogh“ m. m. til Hr. Jørgen Skeel, hvis Søn Christen S. siden ejede den, men da var den bortfæstet til Bønder. — Noget Ø. for den nuv. Gaard nær ved Gudenaaligger det 1891 fredlyste Voldsted i et indhegnet Vænge, „Graven“. Det bestaar af to meget uregelmæssig firsidede Voldbanker: en større mod S., 126×212 F. stor og 12 F. høj, og en mindre mod N., 80 F. lang og bred; de ere omgivne af Eng, og mod S. Ø., endnu nærmere ved Aaen, findes en Vold, 416 F. lang og 15 F. høj, der har inddæmmet Engen. Borgen, som vel har haft Havn ved Aaen, har ligget tæt indesluttet af store, nu forsvundne Skove.

Vester-Velling Sogn omgives af Annekset Skjern, Hjorthede, Vinge, Torup, Langaa og Ø.-Velling Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod Ø., ligger 3½ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 1½ Mil V. S. V. for Randers. De højtliggende, med bratte Hedebanker langs Nørreaa's Dal, i øvrigt temmelig jævne Jorder ere lermuldede, til Dels sand- og grusblandede; langs Nørreaa store Enge. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3094 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 230, Byg 205, Havre 513, Boghvede 26, Blandsæd til Mødenh. 32, Grøntf. 19, Kartofler 40, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 1049, Høslæt, Brak, Eng m. m. 641, Have 19, Skov 59, Moser 29, Kær og Fællede 53, Heder 80, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 888 Stkr. Hornkv. (deraf 377 Køer), 1153 Faar, 284 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 152 Td.; 31 Selvejergaarde med 138, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 554 (1801: 263, 1840: 370, 1860: 568, 1890: 559), boede 1890 i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat Virksomhed, 432 af Jordbrug, 4 af Gartneri, 58 af Industri, 9 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks. og 34 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *V.-Velling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889) og Sparekasse (opr. 29/7 1872; 31/3 1899 var Sparernes Tilgodehav. 70,510 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservef. 7750 Kr., Antal af Konti 461); *Terp* med Skole; *Lille-Torup*. *Dengsø*, Gd.

V.-Velling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 123. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (Nord. tilmuret) ere bevarede; Sydørens Overligger har en Fremstilling af Christus. Taarnet, af Granit og Mursten, med Rundbue ind til Skibet, er fra den senere Middelalder, Vaabehuset, af røde Mursten, paa Granitsokkel, er i Stedet for et ældre opf. 1888 ved en Restauration af Kirken (F. Uldall). Altertavlen, med et nyt Maleri, og Prædikestolen ere fra Renæssancetiden. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Mod V. i Skibet et Pulpitur med Malerier af Christus og Apostlene. I Koret Ligsten over Præsten Jens v. Haven, † 1778. I Skibet Mindetavle over Præsten Clemens Müller, † 1788. Klokken er fra den senere Middelalder. Udv. i Taarnmuren en middelalderlig Ligsten med Kors og Runeindskrift (se *Thorsen*, Runemindesm. II Fig. 59).

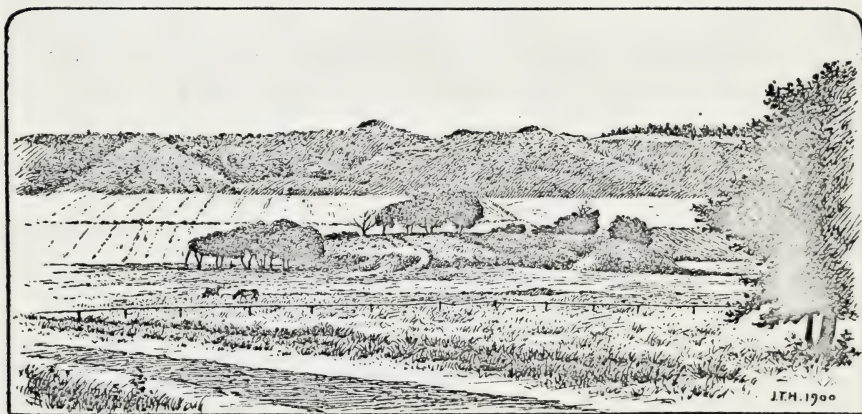
Velling Birk var 1406 forlenet til Stig Andersen Hvide og hans Søn Poul Stigsen.

Skjern Sogn, Anneks til V.-Velling, bestaar af to ved Hovedsognet og Hjorthede adskilte Dele og omgives, foruden af disse, af Vinge og Le Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum, Læsten, Hammershoj, Kvorning, Ørum og Viskum S.). Kirken, mod Ø., i den nordl., største Del, ligger 2¾ Mil Ø. for Viborg og 2¼ Mil V. for Randers. De for en Del højtliggende, noget

bakkede Jorder ere muldsandede med betydelige Enge omkring Norraa, der løber gennem den nordl. Del. En Del Skov (Skjern Sk., Tindbæk Hestehave, m. fl.).

Fladeindholdet 1896: 4764 Td. Ld., hvoraf 1379 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 311, Byg 223, Havre 618, Boghvede 40, Bælgæd 20, Blands. til Modenh. 23, Grøntf. 37, Kartoffler 51, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 1216, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1049, Have 31, Skov 664, ubevokset 10, Moser 50, Kær og Fællede 88, Hegn 5, Heder 186, Veje og Byggegr. 79, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 237 Heste, 971 Stkr. Hornkv. (deraf 465 Køer), 1342 Faar, 345 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 170 Td.; 36 Selvejergaarde med 147, 80 Huse med 21 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 484 (1801: 323, 1840: 509, 1860: 666, 1890: 690), boede 1890 i 142 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 454 af Jordbrug, 150 af Industri, 12 af Handel, 2 af Skibsfart, 18 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet *Skjern* (1355: Skerne) *Kirke* og *Byerne*: *Løvskaal* med Skole, Kro, Købmandshdl., Bageri og Farveri; *Tindbæk* med Skole og Fattiggaard (opr. 1884, Pl. for 26 Lemmer). *Stubberupgaard*, med Teglværk. *Ilsøgaard*

Skjern Voldsted.

(i den sydl. Del). Hovedgaarden *Skjerngaard* har 12 Td H., 392 Td. Ld., hvoraf 78 Eng, 124 Skov, 20 Kær og Mose, 39 Hede, Resten Ager. *Karmark*, Gd. (omtr. 9 Td. H., 200 Td. Ld.) og Vandmølle. *Tindbækgd.*

Skjern S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Vib. Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr.' 122. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men Kirken er næsten helt ombygget 1887 (Arkitekt: Paludan) af det ældre Materiale, Vaabenhuset, af store, røde Munkesten i Munkeskifte paa Granitsokkel, alt i romansk Stil. Skibet har ferniseret Bjælkeløft, Koret en i senere Middelalder indb. Hvalving. Begge Døre, med Søjle og Halvsøjle paa hver Side, ere bevarede; over den tilmurede Nordd. Tympanon med to Løver. Da D. Atl. udkom, havde Kirken et lille spidst Taarn. Anselig udskaaen Altertavle (restaur. 1876) fra kat. Tid med Jmfr. Marias, Elisabeths og St. Catharinas Helgenbilleder i Midten; desuden Helgenbilleder paa Flojene (en ældre Altertavle i Koret). Granitdøbefont, over hvilken et lille Krucifix. Ved Vaabenhuset staa to Runesten, hvoraf den største er funden i Ruinerne af Skjern Slot; den ene er et Brudstykke. Den største er rejst af Sasgiridr, Finulfs Datter, over

Otinkar Usbjørns Søn (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 59); en Tydning er op-hængt i Kirken.

Skjerngaard antages at have været Ladegaard til *Skjern Slot*, der var et af de ældste Herresæder i Egnen. Af dets Ejere kendes 1347 den yngre Peder Vendelbo, som kalder det i Dokumenter „castrum meum Skærnae“, 1355 Jonas Hwit, „advocatus in Skiirnae“, 1419 Henning Podebusk, 1446 hans Enke Fru Kirstine Jensdatter, 1466 Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz; derefter ejedes den af Sønnen Niels Eriksen R., † 1516, dennes Søn Henrik R., † 1537, og dennes Broder Chrf. R. Ved hans barnløse Død 1561 kom i alt Fald en Arvepart i den til hans Søsterson Hr. Erik Krabbe, hvis Datter Fru Anne K. 1608 solgte den til Esge Brock; dennes Svigersøn Frands Lykke ejede den 1638. En anden Part blev 1601 af Tage Krabbe mageskiftet til Kronen, der yderligere 1617 erhvervede en Part af Chrf. Gersdorff. III. et Sagn skal S. være blevet odelagt 1657 af de kejserlige Tropper. 1663 var S. delt i 3 Gaarde (12, 11 og 14 Td. H.), af hvilke den ene tilhørte Kronen, men var pantsat til Frands Lykke, den anden laa under Overgd., medens den tredje havde forskellige Ejere. Til disse Gaarde laa Skov til 390 Svins Olden. Godset blev af Chr. V skænket til General Fr. Arenstorff († 1689), hvis Hustru († 1728) af Levningerne opførte *Karmark* og det nuv. S., som begge solgtes 1721 af Henning Arenstorff til Kmjkr. Chr. Scheel til Gl. Estrup (S. 34, K. 10 Td. H.). 1726 var S. (70, 33 og 312 Td. H.) indlemmet i Grevskabet Scheel, ligeledes 1795, da den ansattes til 70, 33 og 410 Td. H. (med Karmark). — Den nuv. *Skjerngd.* solgtes 1812 for 66,000 Rd. Banko-sedler til Gehejmekonferensr. H. v. Schilden-Huitfeldt til Clausholm, hvis Dødsbo solgte den 1822 til 12 Gaardmænd, der atter 1841 solgte den for 10,200 Rd. til Fr. Borch, efter hvis Enkes Død den 1887 solgtes for 52,400 Kr. til de nuv. Ejere, Propr. Chr. S. Poulsen og Sagfører N. Poulsen. — Hovedbygningen, af Grundmur i 1 Stokv. med Kælder, er som nævnt fra Slutn. af 17. Aarh., restaur. 1842.

Noget S. for Gaarden paa en Forhøjning i en næsten udtørret Mose (tidligere Sø) ligger Voldstedet af Skjern Slot, Borgpladsen har været omgivet af en bred Grav og der udenom en Vold. Slottet har været opf. paa nedrammede Egepæle, oven paa hvilke er lagt en Grundvold af Kamp. Bygningen, af Mursten, har bestaaet af 4 sammenbyggede Fløje (udv.: 96 og 130 F.); ved den i en stump Vinkel udbyggede Nordfløj har der inde i Gaarden vistnok staaet to firkantede Taarne, af hvilke det østl. har været 16 F. i Gnmst. I den nordl. Vold er der fundet Levninger af en Bygning, 18 F. i Firkant, mulig et Porttaarn, (Grundtegn, og Afbild. af Ruinerne i Nationalmuseet, hvor der ogsaa er nogle Oldsager fra Ruinerne).

Karmark tilhørte 1340 Drost Peder og 1344 Niels Jensen.

Ved Vejlbæk N. Ø. for Tindbæk findes en Gruppe af 25-30, væsentl. smaa, Gravhøje; 18 Høje, deribl. 4 af denne Gruppe, de øvrige ved Skjern og Løvskal ere fredlyste.

Øster-Velling Sogn omgives af Annekserne Helstrup og Grensten, Langaa og V.-Velling Sogne samt Sønderlyng Hrd. (Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod V., ligger 3 $\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Viborg og 1 $\frac{1}{4}$ Mil V. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 1585 Td. Ld., hvoraf 620 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 125, Byg 121, Havre 280, Boghvede 5, Blandsæd til Mødenh. 40, Grøntf. 11, Kartofler 12, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 433, Høslæt, Brak, Eng m. m. 345, Have 9, Skov 104, Moser 23, Heder 12, Veje og Byggegr. 39 Td. Kreaturhold 1898: 145 Heste, 474 Stkr. Hornkvæg (deraf 240 Køer), 536 Faar, 191 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjuldshartk. 1895: 107 Td.; 25 Selvejergaarde med 97, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 389 (1801: 165, 1840: 227, 1860: 272, 1890: 356), boede 1890 i 73 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomhed, 221 af Jordbr., 4 af Gartneri, 61 af Industri, 10 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ø.-Velling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Vejr- og Vandmølle, Fabrik for elektriske Anlæg, m. m. *Velling Vandmølle*.

Ø.-Velling S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Middelsom-Sønderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers

Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 127. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med højtliggende Bjælkeloft, af Granitkvadre, fra romansk Tid, men paa Grund af Brøstfældighed helt ombygget 1875, indviet $\frac{2}{1}$, 1876 (F. Uldall) med Benyttelse af det gamle Materiale, samt Vaabenhush mod N. af røde Mursten. Norddøren og de ældste Vinduer paa Nordsiden benyttes endnu. Paa Alterbordet et Egetræskrucifiks (Billedhugger Fjeldskov). Prædikestol i Renæssancestil. Ejendommelig Granitdøbefont med Mandehoveder og Bladornamenter. Klokkeren, i et Lydhul i Vestgavlen, er fra den tidligere Middelalder.

Velling (Wæling) nævnes alt i Vald. Jrdb., anslaaet til 3 Mark Guld tillige med Byen, der var 5 Bol. Kronens Gods her blev Hovedstammen til det senere *Ø.-Velling Birk*.

Ved *Ø.-Velling* staa to fredlyste Helleristningssten, udgravede i den sløjfede Gravhøj Mandhøj.

Helstrup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til *Ø.-Velling*, omgives af dette og det andet Anneks Grensten samt Sønderlyng Hrd. (Taanum og Aalum S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa. Kirken, mod S., ligger 4 Mil *Ø.* for Viborg og $1\frac{1}{4}$ Mil V. S. V. for Randers. De jævne Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede, med store Enge langs Nørreaa.

Fladeindholdet 1896: 1418 Td. Ld., hvoraf 398 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 91, Byg 76, Havre 178, Boghvede 9, Blandsæd til Modenh. 10, Grøntf. 6, Kartofler 13, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 307, Høslæt, Brak, Eng m. m. 510, Have 7, Skov 7, Kær og Fællede 70, Heder 10, Flyvesand 77, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 441 Stkr. Hornkvæg (deraf 193 Køer), 469 Faar, 83 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 102 Td.; 16 Selvejrgaarde med 90, 1 Fæstegd. med 7, 16 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 195 (1801: 123, 1840: 178, 1860: 190, 1890: 222), boede 1890 i 39 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 180 af Jordbr., 22 af Industri, 4 af Handel og 7 af deres Midler.

I Sognet Byen *Helstrup* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1900). *Anesminde*, Gd.

Helstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr.' 128. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhush mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle oprindelige Vinduer ses; Norddøren benyttes endnu. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granit og Mursten, med Spidsbue ind til Skibet, men senere (før 1768) er den øverste Del til Skibets Højde nedbrudt; paa Vestgavlen staa OF og Aarst. 1843. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyere Tid. Flere Ombygninger ere foretagne 1875-77. Altertavlen er et Maleri (Christus i Emaus) i Egetræsramme. Prædikestol fra 1609. Granitdøbefont med Løver og Bladornamenter. Klokkeren, i en Stabel paa Kirkegaarden, er fra 14. Aarh.

I Sognet nævnes 1750 *Helstrupgd.* (da 10, med Tiender 8, i alt 128 Td. H.), som Hans Adolf Høeg solgte til Forvalter Chr. Kollin. — Ved Helstrup har været en hellig Kilde.

Grensten Sogn, Anneks til *Ø.-Velling*, omgives af dette og det andet Anneks Helstrup, Sønderlyng Hrd. (Taanum og Hornbæk S.), fra hvilket det skilles ved Nørreaa, Randers Amt (Galten Hrd.), mod hvilket Gudena danner Grænsen, og Langaa Sogn. Kirken, mod S., ligger 4 Mil *Ø.* S. *Ø.* for Viborg og 1 Mil S. V. for Randers. De i Midten noget højtliggende Jorder, der skraane ned til alle Sider, ere dels lerede, dels sandmuldede og sandede; langs Aaerne store Enge og Kær. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Silkeborg og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2187 Td. Ld., hvoraf 693 besaaede (deraf med Rug 163, Byg 146, Havre 303, Boghvede 10, Blandsæd til Modenh. 14, Grøntf. 15, Kartoffler 21, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 612, Høslæt, Brak, Eng m. m. 722, Have 10, Moser 7, Kær og Fællede 55, Heder 26, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 203 Heste, 710 Stkr. Hornkvæg (deraf 332 Køer), 827 Faar, 169 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 168 Td.; 31 Selvejergaarde med 156, 30 Huse med 11 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 389 (1801: 207, 1840: 312, 1860: 356, 1890: 382), boede 1890 i 68 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 299 af Jordbr., 26 af Industri, 12 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grensten* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Stevnstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1891), Mølle og Jærnbanepl. *Ledsager*, Gd. *Fladbro Kro*, ved Broen over Nørreaa (købt 1896 af Randers Kommune).

Grensten S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 129. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn. og Bjælkeloft, samt Taarn mod V., ottekantet, foroven med Spir, alt i Rundbuestil af røde Mursten med Granit-sokkel. Den er opf. 1885 (indviet $\frac{11}{10}$ 1885) — efter at den lille Granitkirke, der laa paa samme Sted, var nedbrudt — efter Tegn. af Arkitekt Olivarius. Taarnrummet er Forhal; over Indgangen i Vestmuren sidder en Granitsten, med Baandsløjefornament, fra den gml. Kirke. Ny Altertavle med Maleri (den korsfæstede) af O. Mathiesen; ny Prædikestol. Granitdøbefonten og Klokken, fra den senere Middelalder, ere fra den gml. Kirke. — Paa Kirkegaarden staar en Runesten med Indskrift: „Toke Smed rejste denne Sten efter Rifli, Esge Bjørnsens Søn. Gud hjælp deres Sjæle“ (se *Thorsen*, D. Runemindes. II S. 155 flg.).

Ved Grensten er der fredlyst 2 Gravhøje.

Langaa-Torup Sogn omgives af Annekset Vinge, V.-Velling, Ø.-Velling og Grensten Sogne samt Randers Amt (Galten Hrd.) og Hovlbjærg Hrd. (Vellef S.), fra hvilke det skilles ved Gudena. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 1 Mil S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, muldlerede og muldsandede, med Enge langs Gudena. Nørreskov. Langs Østgrænsen gaar den østjydske Længdebane, langs Sydgrænsen Tværbane fra Langaa til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 3597 Td. Ld. — heraf 976 Td. Ld. af Gml. Torup Sogn —, hvoraf 1444 besaaede (deraf med Hvede 14, Rug 281, Byg 252, Havre 601, Boghvede 8, Blandsæd til Modenh. 65, Grøntf. 50, Kartoffler 41, andre Rodfr. 129), Afgræsn. 1023, Høslæt, Brak, Eng m. m. 540, Have 35, Skov 188, Moser 77, Kær og Fællede 70, Heder 109, Veje og Byggegr. 98, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 273 Heste, 1031 Stkr. Hornkv. (deraf 560 Køer), 993 Faar, 461 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 220 Td. (heraf 62 af Torup S.); 52 Selvejergaarde med 204, 101 Huse med 15 Td. H. og 68 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1224 — 295 i Torup S. — (1801: 454, 1840: 470, 1860: 633, 1890: 1007), boede 1890 i 191 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 172 levede af immat. Virksomh., 548 af Jordbr., 115 af Industri, 41 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Langaa* med Kirke, Præstegd., Skole, Statsbanernes Planteskole, Missionshus (opf. 1899), Hospital (opr. 1655 af Christen Skeel til Ulstrup og Hustru, med et Hus til 6 fattige), Sparekasse (opr. $\frac{11}{12}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 43,944 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 3692 Kr., Antal af Konti 392), Gæstgiveri, Købmandshdlr., Andelsmejeri, Bageri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition (Byen er

Knudepunkt paa den østjydske Længdebane og Tværbanen over Viborg; under Anlæg er ifl. Lov af $27/4$ 1900 en Langaa-Silkeborg Statsbane, se Silkeborg; i Nærheden fører en stor Bro over Gudena; *Torup* med Skole og Landboskole (opr. 1874). *Hollerup*, Gde. og Huse, *Johannesberg*, Gd. (9 Td. H.). *Torupgde*.

Langaa-Torup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Middelsom-Sonderlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg), Viborg Amtstue- og Randers Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr'. 125.-26. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ulstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Det lave Taarn, af Granit og Munkesten, og Vaabenhuset, af Munkesten, ere fra den senere Middelalder. Ved en Restauration 1868 ombyggedes bl. a. Skib og Vaabenhus fra Grunden af det gamle Materiale, Kor og Taarn istandsattes, og en ny Korbue af Granit opførtes (Arkitekt: F. Uldall). Nogle Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. Ny Altertavle i romansk Stil med Thorvaldsens Christus. Prædikestolen, i Renæssancestil, og Døbefonten, af Sten med Spidsbuer paa Kummen, ere fra den gamle Kirke. Ved Kirkens Ombygning fandtes flere Brudstykker af Runesten; en Runesten staar paa Kirkegaarden (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 123 flg.; en, der tidligere fandtes, er nu forsvunden). En middelalderlig Ligsten, med et Kors, sidder i Skibets Sydмур. Paa Kirkegaarden Monument over Præsten Eman. Otterstrøm, † 1864.

Den vestl. Del af Sognet var tidligere et eget Sogn, *Torup Sogn* (som hvilket det ogsaa til Dels betragtes endnu), indtil Kirken blev nedbrudt 1777 (ifl. Resol. 1772) og Beboerne henviste til Vinge Kirke. Kirkegaarden benyttes endnu. En Del af Granitkvadrene fra Kirken bleve benyttede ved Vinge Kirke (se S. 733), andre ved Langaa Kirkes Kor 1868. Kirkens Grundsten ere endnu bevarede. En Runesten, der laa i Korgulvet, er senere ført til Kbh. (se *Wimmer*, Indbydelsesskr. til K. Fødselsd. 1895 S. 39).

Baade ved Langaa og Torup har der været en hellig Kilde. — I Sognet (Torup) er der fredlyst 1 Gravhøj.

Vinge (Sønder-Vinge) Sogn, Anneks til Langaa-Torup, omgives af dette (Torup), V.-Velling, Skjern og Hjorthede Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Hvorslev og Vellev S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, mod N. Ø., ligger 3 Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 2 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (højeste Punkt 246 F., 77 M.) ere sandede, muldsandede og muldlerede. Ulstrup Skov. Langs Sydgrænsen gaar den jydske Tværbane.

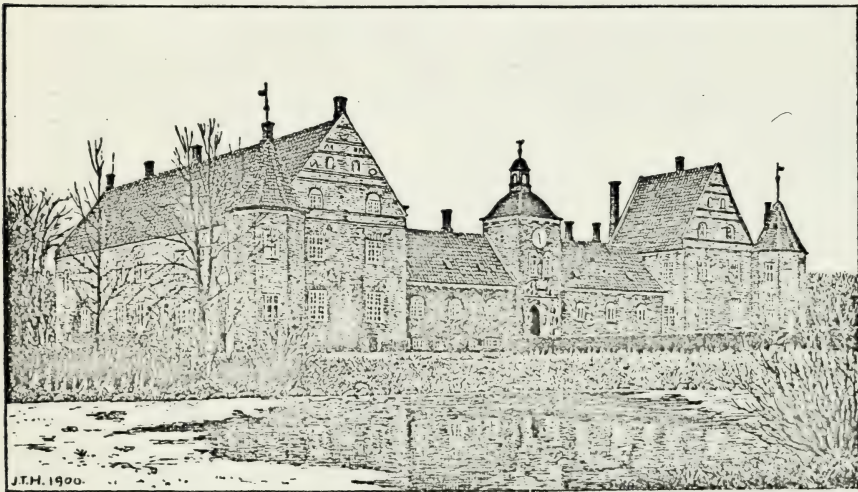
Fladeindholdet 1896: 2171 Td. Ld., hvoraf 742 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 132, Byg 141, Havre 298, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 66, Grøntf. 8, Kartofler 16, andre Rodfrugter 33), Afgræsn. 489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 408, Have 14, Skov 336, Moser 27, Kær og Fælleder 44, Heder 54, Veje og Byggegr. 55 Td. Kreaturhold 1898: 123 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 297 Køer), 382 Faar, 259 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 87 Td.; 13 Selvejergaarde med 80, 34 Huse med 7 Td. H. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $1/2$ 1901: 366 (1801: 153, 1840: 240, 1860: 275, 1890: 434), boede 1890 i 74 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomh., 182 af Jordbr., 3 af Gartneri, 73 af Industri, 1 af Handel, 102 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vinge* med Kirke, Skole, Andelsmejeri og Valgsted for Amtets 4. Folketingskreds; *Rønge* med Skole og Vandmølle, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 20 Lemmer). Hovedgaarden *Ulstrup* har omtr. $40\frac{1}{4}$ Td. Ager og Engs Hartk. og $8\frac{1}{8}$ Td. Skovsk., 1071 Td. Ld., hvoraf 58 Eng, 27 Mose, 500 Skov, Resten Ager; Ved Gaarden *Ulstrup Jærnbane* station med Telegraf og Postekspedition samt Skovriderbolig, Lægebolig og Markedsplads (Marked i Maj og Sept.).

Vinge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 124. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Ulstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Tilbygning og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet oprindl. Vindue ses; Granitkorbuen er bevaret. Tilbygningen og Vaabenhuset, af Granitkvadre, ere opf. i 2. Halvdel af 18. Aarh. af Sten fra Torup Kirke (se S. 732). Paa Skibets Vestgavl et Spir (fornyct 1880). Kirken restaureredes 1872. Altertavle og Prædikestol i Rokokostil. Granitdøbefont. I Skibet Mindertavle over Kammertjener Adam Würgler, † 1791. En Runesten, der fandtes 1869 under Kirkens Nordside, staar paa Kirkegaarden (se *Thorsen*, D. Runemindesm. II S. 149 flg.).

Ulstrup tilhørte i Slutn. af 14. og Beg. af 15. Aarh. Jens Brandtsen, Fader og Søn. Den sidste pantsatte og solgte senere U. 1404 til Hr. Niels Jensen (Løvenbalk) til Avnsbjerg, der 1406 solgte den til Dronn. Margrethe, som nedlagde Herregaarden og gjorde U. til en By af 3 Bøndergde. 1579 mageskiftede Fr. II U. til Rigsr. Christen Skeel til Hegnet og Fussingø mod Gods i Koldinghus Len. Ved Chr. Skeels Død 1595 kom U. med Hegnet til den yngste Søn Rigsmarsk Jørgen S. († 1631), derpaa

Ulstrup.

til dennes Søn Gehejmer. og Stiftsbefalingsmand i Viborg Christen S. († 1688), hans Søn Kmjr. Jørgen S. († 1695), dennes Enke Benedicte Margr. v. Brockdorff, hendes Søn Kmhr. og Oberst Christen S. († 1731), hans Enke Augusta v. Winterfeldt, († 1740), hendes Søn Gehejmer. og Overstaldmester Grev Jørgen S. († 1786), efter hvem denne Gren af Familien kaldte sig Scheel, og som 1767 skødede U. (54, 23 og 456 Td. H.) som mødr. Arv til Sønnen Grev Christen Scheel, Gesandt i Rusland († 1771); derpaa dennes Enke Eleonore Raben († 1808), der 1794 oprettede U. til et Stamhus, men 1798 begærede Erektionen ophævet. Hendes Søn Grev Jørgen Scheel pantsatte 1809 U. til Bankier Gambrecht Moses i Hamborg for 160,000 Rd. D. C., hvilket Beløb transporteredes til den franske Statsminister Bourienne, der ved Auktion 1818 købte U. for 170,000 Rd., men overdrog Ejendommen for omtr. 70,000 Rd. til den danske Regering, som 1835 solgte Gaard og Gods for 118,200 Rd. til Overretsprok. P. I. Knudsen. Denne overdrog Skødet til Hofbager Piper, som atter overdrog det til Forpagter, Kammerr. P. G. Kock, der anlagde Brænderier og Teglværker og afhændede Bøndergodset for 2-300 Rd. pr. Td. H.; han solgte U. 1850 for 150,000 Rd. til cand. jur. F. Mourier Petersen, der 1854 solgte den for 240,000 Rd. til Lensgreve F. M. Knuth til Knuthenborg, efter hvis Død den 1857 for 222,000 Rd. og Udredelsen af nogle Legater solgtes til Grev Jørgen Scheel til Gml.-Estrup, som atter 1868 afhændede den for 235,000 Rd. til den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægerm. S. L. Greve Ahlefeldt-Laurvig. — Hovedbygningen, der ligger smukt ved Gudena

og omgives af en Have, med gamle Alleer, og til Dels skovklædte Banker, bestaar af 3 grundmurede Floje, hvoraf den nordl., i to Stokværk er opført omtr. 1590 af Christen Skeel, medens den sydl., ligeledes i to Stokv., og østl., i Stokv., ere opf. 1617 og 1622. Ved Hjørnerne paa Nord- og Sydflojen, der have Spidsgavle, staa to ottkantede Taarne; midt paa Østflojen er der et Portaarn med smuk Portal; paa hver Side af den hvælvede Port staaar en Sandstensfigur (efter Sagnet Grev Gert og Niels Ebbesen!); over Porten et Taarnur. — I Havegærdet ved Indgangen fra Vejen sidder en Runesten, *Grøndalsstenen* (eller *Ulstrupstenen*), den første, der omtales i Litteraturen. Dens Indskrift, der er meget medtaget og efter gamle Sagn skulde indeholde en Spaadom om Danmarks Fremtid, tydes ifl. Wimmer (Indbydelsesskr. til K. Fødselsdag 1895 S. 8 flg.): „Tord rejste denne Sten efter sine Skippere Tore og Tove“.

Lysgaard Herred.

Sogne:

Vium, S. 735. — *Almind*, S. 736. — *Sjørsløv*, S. 737. — *Højbjerg*, S. 739. — *Elsborg*, S. 741. — *Grønbæk*, S. 742. — *Løvring*, S. 744. — *Hørup*, S. 744. — *Hinge*, S. 745. — *Vindersløv*, S. 746. — *Torning*, S. 748. — *Lysgaard*, S. 751. — *Frederiks*, S. 752. — *Karup*, S. 754.

Lysgaard Herred begrænses mod N. af Fjends, Nørlyng og Middelsom Hrd., mod Ø. af Hovlbjærg Hrd. og Aarhus Amt (Gjern Hrd.), mod S. af Hids Hrd. og mod V. af Ringkjøbing Amt (Hammerum Hrd.). Paa Sydvestgrænsen løber Skive Aa, paa Østgrænsen Gudenaas og paa en Del af Sydøstgrænsen dennes Biaa Alling Aa. Størst Udstrækning fra Ø. til V. er omtr. 4, fra N. til S. $2\frac{3}{4}$ Mil. Overfladen er især i den østl. Del højtliggende og bakket, med dybe Indsnit mellem Bakkerne; højeste Punkt er *Lyshøj*, 299 F., 94 M.; den midterste og vestl. Del hører til Alheden, der skraaner ned til

Skive Aa med Enge og Moser; mod Ø. ere Jorderne ret gode, ler- og muldblandede samt sandmuldede. Det har en Del Skov (i alt 3479 Td. Ld.). Af Vandløbene mærkes Gudenaas Biaa Tange Aa. Det hører til Amtets ufrugtbarste Herreder (ifl. Matr. gnmstl. $41\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 68,624 Td. Ld. ($6,87$ □ Mil, $378,3$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskuldsh. var $\frac{1}{4}$

1895 1664 Td. Folketallet var 1. Feb. 1901: 13,860 (1801: 4529, 1840: 6586, 1860: 9302, 1890: 12,950). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Hids og Hovlbjærg Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Herreds Jurisdiktion og under Amtets 4. Forligskreds.

Lysgaard Hrd., i Vald. Jrdb. *Lysgardhæreth*, hørte i Middelalderen til Loversyssel, senere til Silkeborg Len og fra 1660 til Silkeborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt omtr. 1000 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun 1 Dysse, nogle Langhøje, Resten runde Gravhøje); men over $\frac{2}{3}$ er nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 27 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Almind (omtr. 190), Torning (180), Vium (150), Frederiks (105) og Lysgaard (80). Flere Steder danne Højene sammenhængende Rækker, der sikkert betegne Færdselsveje, langs hvilke Oldtidsbefolkningen boede tæt.

Litt.: *C. Molbech*, Ethnogr. Skizze af en jydsk Hedeegn i Lysgaard Hrd., i Hist. Tidsskr. I S. 169 flg. og II S. 259 flg.; se ogsaa Tidsskr. for Lit. og Kritik III S. 407 flg. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i L. Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiødt*, 1879.

Vium Sogn omgives af Annekserne Almind og Sjørslev samt Torning, Frederiks og Lysgaard Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, for største Delen jævne Jorder (Grevens Høje, 275 F., 86 M.) ere muldede med Ler- og Sandblanding. En Del Skov og Plantage, deribl. en Del af Statsplantagen *Stendals Plantage* (se S. 754). Vium Mose. *Hvam Sø*, *Papsø* og en Del af *Nipgaard Sø* (Resten i Torning S.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 3839 Td. Ld., hvoraf 1463 besaaede (deraf med Rug 306, Byg 173, Havre 724, Boghvede 4, Blandsæd til Modenh. 89, Grøntf. 31, Kartofler 65, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 824, Høslæt, Brak, Eng m. m. 540, Have 36. Skov 358, Moser 297, Kær og Fælleder 101, Heder 93. Veje og Byggegr. 73. Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1898: 260 Heste, 869 Stkr. Hornkv. (deraf 602 Køer), 896 Faar, 496 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 95 Td.; 24 Selvejergaarde med 66, 97 Huse med 29 Td. H. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 766 (1801: 249, 1840: 421, 1860: 548, 1890: 720), boede 1890 i 139 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomh., 456 af Jordbr., 3 af Gartneri, 124 af Industri, 16 af Handel, 33 af forsk. Daglejervirks. og 41 af deres Midler.

I Sognet Byen *Vium* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. $\frac{6}{7}$ 1879; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 34,438 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 332 Kr., Antal af Konti 340). *Hvam* (Neder- og Over-H.), Gde. og Huse, med Skole og Telefonst. *Hornskov*, Huse. *Kokhuse*, Gde. og Huse. *Østermark*, Gde. Hovedgaarden *Marsvinslund* har $12\frac{5}{8}$ Td. H., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 40 Skov, 60 Tørvemose, Hede og Lyngbakker, Resten Ager; til Gaarden høre 3 Huse. *Stendalgaard*, Skovridergaard for Viborg Skovdistr., med Savværk og Telefonst. *Papsøgd.*, *Nipgd.* *Grundvad*, Andelsmejeri.

Vium S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 63. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og

Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren og flere oprindl. Vinduer ere bevarede. Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til det hvælvede Skib; Koret har fladt Loft. Vaabenhuset er af Kvadre fra Kirken og raa Granit. Tilbygningerne ere vistnok fra 16. Aarh. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) samt Jørgen Marsvins og Anne Helvig Gyldenstiernes Vaabener og Aarst. 1652. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet et Maleri af Lidelseshistorien, malet i Aalborg 1737.

Marsvinslund var fra først en Bondeby *Baastrup* paa 4 Gaarde, som gjorde Hoveri til Avnsbjærg; Gaarden blev 1654 opbygget af Jørgen Marsvin, efter hvem den blev opkaldt (1662: 8 Td. H.). Den fulgte saa med Avnsbjærg til 1732, da Steen Jørgensen solgte den (13 Td. H.) til Lars Nielsen Schopphuus, der 1740 skødede den til Gabriel Ferd. Milan, som 1745 afhændede den til Didr. Hansen, hvis Enke Margr. Dyssel 1749 solgte den til Raadm. Arnt Dyssel, † 1781, der 1757 skødede den til Peder Panderup. Af ham købte Enev. Berregaard Lügge 1761 M. og Baastruphus, men solgte dem (13 og 4 Td. H.) 1767 til Chr. Melchiorson Nørager, som 1769 skødede dem for 4000 Rd. til Justitsr. Chr. Siegf. Eenholm, hvis Enke Anna Marie Poulsen 1773 ægtede Major Joh. Haro v. Fochen. Han solgte 1776 M. for 5000 Rd. til Rud. Linde, som 1785 skødede Gaarden for 5400 Rd. til Major Hans Chr. Moldrup, der 1788 solgte den for 6000 Rd. til Laur. Ammitzbøl, der 1789 solgte den for s. Sum til Mette Cathr. Jespersen, Enke efter Bertel Langballe Clementin. Hun ægtede 1801 Anders Hansen, fra hvem den gik over til Brodersønnen P. S. H., derefter til dennes Søn, Landstingsm. Hans Jak. H. († 1900), hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, i 1 Stokv. med Kælder og Midtparti, er oprindl. opf. 1654 af Egebindingsværk; senere er den forlænget mod Ø., og mod S. er der tilbygget en Fløj.

Ved Vium Præstegaard, hvor Digteren *St. St. Blicher* er født ^{11/10} 1782, er der paa Hundreedaarsdagen for hans Fødsel rejst en Mindesten. Faderen Niels Blicher var Præst her 1779-95.

Indtil Beg. af 19. Aarh. laa *Nipgaard* tæt ved Søen af s. Navn paa en Plads, hvor der endnu ses nogle uregelmæssige Højninger. „Gamle Nipgd.“, hvor efter Sagnet det ældste Nipgd. laa, er en naturlig, flad Holm ved Søbredden; Murrester er der, saa vidt vides, ikke fundet.

Ved Vium er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Marsvinslund 10, deribl. den 15 F. høje *Tinghøj*.

Vium havde tidligere Lysgaard til Anneks, men fik i Stedet ved Reskr. af ^{12/6} 1807 Sjerslev og ^{27/12} 1816 tillige Almind til Anneks.

Litt.: *N. Blicher*, Topographie over V. Præstekald, Viborg 1795.

Almind Sogn, Anneks til Vium, omgives af dette og det andet Anneks Sjerslev samt Middelsom Hrd. (Rind S.), Nørlyng Hrd. (Asmild S., Viborg Købstadsjorder og Dollerup S.) og Lysgaard Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. for Viborg. De for største Delen højtliggende og bakkede Jorder, med Affald ned mod Ved Sø, der danner en Del af Nordgrænsen, men med bratte Bakkeskraaninger ned til Hald Sø, der danner Vestgrænsen, ere noget ringere end i Hovedsognet. Fra Bakkerne ved Hald Sø, med store Brunkullag, er der Udsigter over den smukke Egn. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 3773 Td. Ld., hvoraf 1538 besaaede (deraf med Rug 392, Byg 116, Havre 623, Boghvede 42, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 67, Grøntf. 86, Kartofler 82, andre Rodfr. 119), Afgræsn. 1100, Høslæt, Brak, Eng m. m. 577, Have 22, Skov 34, ubevokset 4, Moser 98, Kær og Fælleder 18, Heder m. v. 286, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 207 Heste, 797 Stkr. Hornkv. (deraf 501 Køer), 767 Faar, 435 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1896: 71 Td.; 28 Selvejergaarde med 46, 93 Huse med 25 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, ^{1/2} 1901: 668 (1801: 222, 1840: 332, 1860: 525, 1890: 669), boede 1890 i 126 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 496 af Jordbr., 66 af Industri, 7 af Handel, 30 af forskellig Daglejervirk., 32 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Almind* med Kirke (noget mod Ø. paa Vranum

Bys Grund), Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Sparekasse (opr. $15/_{11}$ 1883; $31/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 27,840 Kr., Rentef. $33/_{4}$ pCt., Reservef. 1847 Kr., Antal af Konti 157) og Mølle; *Vranum* (gml. Form: *Vrandum*). Gaarde og Huse: *Tostrup* og *Tolstrup*. Gaarde: *Petersdal*, *Snabegde*, *Mostgd.* med Mølle. *Birgillelyst Kro*.

Almind S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 61. Lægd. Kirken tilhører en Del af Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. (et Vaabenhus, mod S., er nedbrudt). Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoffel. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (tilmurede) ere bevarede. Flere Kvadre bære indhuggede Figurer. Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten, er Vaabenhus (Indgang i Vestmuren); paa Taggavlen HESCMF. og 1779. Taarnrummet og Kor med Apsis have fladt Loft, Skibet er hvælvet. Altertavlen er et Maleri fra 1889 (Christus med Brødet; Kopi) af Lyders. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet en Kaarde og Kisteplade over Ritmester A. W. Falkenskiold, † 1778. I Skibet Epitafium over Laurens Buchholz samt Hustru og Børn, opsat 1708. Klokker, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

I en Dal „Kapeldalen“, der strækker sig ned til Hald Sø, har staaet et Kapel, 52 F. langt og 30 F. bredt, af raa Granit og Mursten, hvis Grundsten (et Par F. høj) endnu ses; alt 1623 var Kapellet Ruin. Ved Kapellet var der en fordums meget besøgt hellig Kilde, St. Margrethes Kilde (se „Kapellet ved Hald Sø“, i Saml. til j. Hist. II S. 286 flg.).

Brunkullagene ved Hald Sø bearbejdedes en Sommer i 1850'erne, og Kullene benyttedes til en Klædefabrik i Viborg, men Foretagendet svarede ikke Regning.

Ved Almind er der fredlyst 3 Gravhøje, deribl. de to *Hvislehoje*.

Almind Sogn (kaldet *Vranum* S. 1451, 1458, 1488 og i Præsteberetn. fra 1623) har tidligere været Hovedsogn med Præstegaard i Almind og med Sjørsløv til Anneks; ved Reskr. af $19/_{6}$ 1807 fik det Lysgaard til Anneks, medens Sjørsløv henlagdes til Vium; ved Reskr. af $27/_{12}$ 1816 nedlagdes Pastoratet, og Almind blev Anneks til Vium, Lysgaard til Torning.

Sjørsløv Sogn, Anneks til Vium, omgives af dette og det andet Anneks Almind Sogn, Middelsom Hrd. (Vindum S.), Elsborg, Levring, Hørup og Torning Sogne. Kirken, mod Ø., ligger $13/_{4}$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, for største Delen jævne Jorder ere for en stor Del lermuldede, med nogle Hedebanker mod N., der grænse op til Vandet Mose, og nogen Skov (Avnsbjærg Sk., Duelund Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

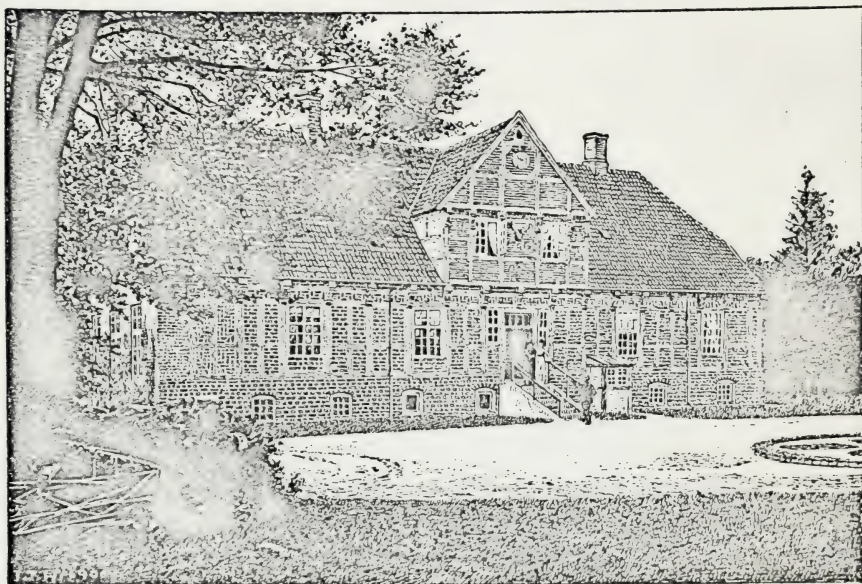
Fladeindholdet 1896: 4908 Td. Ld., hvoraf 2163 besaaede (deraf med Rug 470, Byg 341, Havre 807, Boghvede 6, Blandsæd til Modenh. 266, Grøntf. 47, Kartofler 79, andre Rodfr. 147), Afgræsn. 854, Høslæt, Brak, Eng m. m. 981, Have 45, Skov 413, Moser 173, Kær og Fællede 21, Heder 128, Veje og Byggegr. 122, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 305 Heste, 1380 Stkr. Hornkv. (deraf 995 Køer), 617 Faar, 1035 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 174 Td.; 44 Selvejergaarde med 145, 148 Huse med 29 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, $1/_{2}$ 1901: 1329 (1801: 346, 1840: 645, 1860: 948, 1890: 1234), boede 1890 i 235 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 21 levede af immat. Virksomh., 801 af Jordbr., 223 af Industri, 48 af Handel, 67 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sjørsløv* (1453: Sørsløff) med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1887) samt Sparekasse (opr. $30/_{6}$ 1879; $31/_{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 35,257 Kr., Rentef. $31/_{2}$ -4 pCt., Reservef. 2669 Kr., Antal af Konti 408); *Demstrup*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1898), Sparekasse, Andelsmejeri og Telefonst.; *Vandet* (Øster-, Mellem- og Vester-V.). Hovedgaarden *Avnsbjærg* har $283/_{4}$ Td. Ager og Engs H. og 2 Td. Skovsk., 776 Td. Ld., hvoraf 55 Eng, 220

Skov, 30 Hede og Plantage, 26 til 6 Lejehuse, Resten Ager. Gaarden *Duelund* med *Humle Vandmølle* har $22\frac{3}{8}$ Td. H., 403 Td. Ld., hvoraf 18 Eng, 65 Skov, 24 Have, Gaardspl., Hegn, Veje og Mølledam, Resten Ager; 3 Huse. Andre Gaarde: *Liselund* (11 Td. H.), *Donsborg*, *Stensborg*, *Risbak*, *Brødløsgd.*

Sjorslev S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 62. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Avnsbjerg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoffel. Eet Vindue (tilmuret) er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og røde Munkesten, med hvælv. Underrum (nu Vaabenhus) og Rundbue ind til Skibet, er vistnok fra 16. Aarh., ligesom Korhvælvingen. Ved en af Steen Steensen 1768 foretagen Restauration omsattes Sydmuren med Mursten og Murene forhøjedes, Taarnet fik Portal mod V. og pyramideformet Spir, Skibet fladt Bjælkeloft,

Avnsbjerg.

og Taarnbuen lukkedes med en Mur. Altertavle (med Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol, begge i Louis XVI's Stil, ere skænkede af Steen Steensen 1783 og 1770. Alterkalk med Marsvinernes og Gyldenstiernes Vaaben, Granitdobefont med Dyrefigurer. Nogle udsk. Endestykker til Korstole fra 1505, oprindl. i Karup Kirke (se Tegn. af æ. n. Ark., 2. S. 2, R. Pl. 12). I Skibet et Krucifiks fra sengotisk Tid, et Pulpitur i Louis XVI's Stil og et Epitafium over Steen Jørgensen, † 1754 (se om dette Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 367 flg. og Personalh. Tidsskr. 1894 S. 129). Han og to Hustruer laa begravede under Altergulvet, men de ere senere flyttede ud paa Kirkegaarden i en Høj, der indeholder den Steensenske Familiebegravelse, ved hvilken der findes Søjlebaser og Kapitæler fra Kirkens gamle Portaler. — I Kirken holdtes 1523 et Møde mellem den oprørske jydsk Adel og Chr. II's Udsendinge.

Avnsbjerg (Avensbj.) ejedes 1377 af Niels Eriksen (Lovenbalk) og 1391 af Hr. Jens Nielsen, der levede endnu 1434. A. arvedes af hans Sønner Mogens (1429) og Erik Jensen (1438), sidstnævntes Sønner Peder Eriksen (1447, 1488) og Hr. Erik Eriksen (1447, 1478), dennes Enke Fru Tore 1508, Søn Gert Eriksen og Døtre, der solgte $\frac{1}{3}$ til Hr. Preben Podebusk, medens Rigsr. Niels Clemmetsen (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 143 flg.) ved Indførsel fik $\frac{2}{3}$; ved hans Død 1518 inddrog hans Gods under Kronen (Eiler Bryske havde 1521 A. i Forlening); men Sønnen, Rasmus Clemmetsen, fik 1523 af Fr. I Skøde paa Faderens Del af Gaarden. Efter hans Død

1529 købte Rigshovm. Mogens Gøye († 1544) hele A. Dernæst ejedes A. af Sønnen Chrf. G., † 1584, Peder Marsvin († 1614), hans Søn Jørgen M., som 1655 solgte A. til Rigsmarsk Anders Bille til Damsbo; men allerede det flg. Aar tilhørte A. Erik Bille til Løgismose, hvis Enke Mette Rosenkrantz 1669 solgte A. til Chrf. Ulfeld († 1670); hans Enke Sophie Am. Krag bragte den i sit 2. Ægteskab til Grev Otto Rantzau, hvis Søn Otto R. 1732 solgte A. (74), Marsvinslund (13) med Tiender (60) og Gods (i alt 467 Td. H.) til Kommercer. Steen Jørgensen († 1754). Han overlod 1752 A. (i alt 439 Td. H.) for 30,000 Rd. C. til sin ældste Søn Etatsr. Steen Steensen († 1800), der 1793 solgte A. (75, 108 og 325 Td. H.) for 72,000 Rd. C. til Hans Ammitz-bøll, som 1798 med Birkedommer E. Chr. Møller solgte A. for 106,000 Rd. C. til Hans Ægidius og Søren Schiøtt, der 1803 afhændede den (69, 72 og 247 Td. H. m. m.) for 92,500 Rd. C. til Landsd. H. M. Hoff, hvorefter den 1809 solgtes til Generalaud. Lindahl, † 1812. Derefter ejedes den af Kammer. Gjørup; 1820 købtes den for 25,000 Rd. af Tiendekommissær L. C. Djørup, 1834 for 26,000 Rd. af H. Landmark, 1839 for 39,000 Rd. af E. Joh. Hepke, 1841 af Kammerr. Christensen, hvis Søn C. V. A. C. solgte den for 41,800 Rd. til P. Chrf. Neergaard, † 1870, hvis Enke Ida N. nu ejer den. — Hovedbygningen, 1 Fløj i 1 Stokv. med Kælder og bred Kvist paa Midten, er opf. af Egebindingsværk omtr. ved 1600 og i 18. Aarh. forsynet med en grundmuret Gavlm. S.; Bygningen er 1897-98 restaur. i gml. Stil (Arkitekt: Wiinholt); i Gavlen er indsat et Vaaben (Peder Marsvins og Mette Brahes). Fløjen har oprindl. været Sidebygning til det af D. Atl. omtalte 3 Stokv. høje Hus med Kældere, der nu er nedrevet. Blicher omtaler ofte A., til hvilken mange af hans Barndoms-minder knytte sig, bl. a. i „Skytten paa A.“.

Duelund er, ligesom Humlemølle, Liselund, Donsborg, Stensborg og Risbak, Parcel fra Avnsbjærg, til hvilken den var Ladegaard; den bortsolgte i Beg. af 19. Aarh., for 19,000 Rd. af Lindahl. Humlemølle blev 1865 købt til Duelund (den 1855 tilkøbte Donsborg er atter frasolgt). Duelund tilhører nuv. Landbrugsminister, Hofjægern. F. Friis, der købte den 1862 for 71,000 Rd. og har arbejdet den op til en fortrinlig Avlsgaard. Hovedbygningen, af Grundmur, 1 Stokv. med gennembygget Kvist, er opf. 1883 (Arkitekt: Paludan), Avlsbygningerne efter en Brand 1895. — Da St. Steensen solgte Avnsbjærg, fraskilte han *Liselund* til sin Alderdomsbolig.

Ved Liselund er der fredlyst 1 Gravhøj.

Højbjærg Sogn omgives af Annekset Elsborg, Levring og Grønbæk Sogne samt Hovlbjærg Hrd. (Sal S.), fra hvilket det skilles ved Gudena, og Middelsom Hrd. (Vindum S.), fra hvilket det skilles ved Tange Aa. Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt 217 F., 68 M.) ere overvejende lermuldede, dog nogle Steder sandmuldede og sandede, med Enge langs Aaerne og en Del Skov (Vodsk., Birkesk., Palstrup Plantage). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aarhus, ved Nordgrænsen den jyske Tværbane.

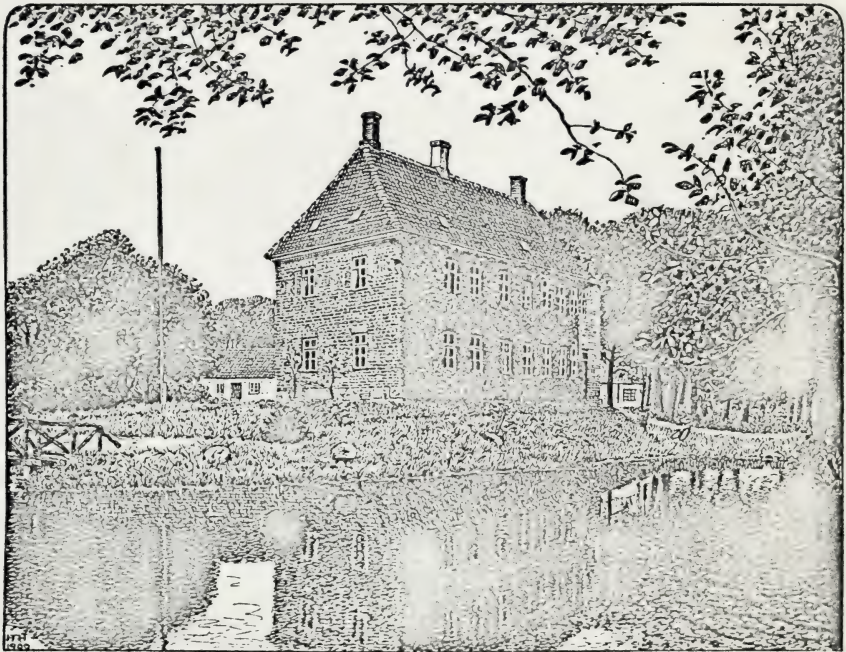
Fladeindholdet 1896: 3790 Td. Ld., hvoraf 1500 besaaede (deraf med Rug 344, Byg 213, Havre 549, Boghvede 56, Blandsæd til Mødenh. 117, Grøntf. 60, Kartofler 52, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 853, Høskæt, Brak, Eng m. m. 617, Have 31, Skov 376, ubevokset 58, Moser 105, Kær og Fælleder 47, Hegn 5, Heder 115, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 871 Stkr. Hornkv. (deraf 542 Køer), 649 Faar, 424 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 131 Td.; 27 Selvejergaarde med 110, 81 Huse med 20 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 690 (1801: 322, 1840: 451, 1860: 631, 1890: 718), boede 1890 i 133 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 44 levede af immat. Virksomh., 481 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 92 af Industri, 9 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 25 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Højbjærg*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingsaal, Sparekasse (opr. $\frac{1}{1}$ 1869; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 40,256 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 799 Kr., Antal af Konti 215), Mølle og Teglværk; *Tange* med Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 35 Lemmer), Jærnbanepl. og Teglværk. Hovedgaarden *Palstrup* har $26\frac{3}{4}$ Td. Ager og Engs H. og $1\frac{3}{8}$ Td. Skovsk., 669 Td. Ld. (en mindre Del i Levring S.), hvoraf 25 Eng, 210 Skov, 75 Plantage, 6 Mose, 53 til 2 Fæste-

huse, Resten Ager. Andre Gaarde: *Kjærsgd.* ($10\frac{3}{4}$ Td. H.), *Højbjærggd.* (9 Td. H.), *Traholt* (1484: Tredeholt), *Ravnholt*, *Trasborg*, *Tangebrohus*.

Højbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 73. Lægd. Kirken tilhører to Privatmænd uden for Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To oprindl. Vinduer ere bevarede i Koret (tilmurede). I 15.-16. Aarh. opførtes Taarnet, af Kvadre og røde Mursten; det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. I 18. Aarh. (1723) gennembredtes Korets Østmur med to Døraabninger, der føre ind til et da af Friedenreich opf. stort Gravkapel, med 4 Krydshvælv., der hvile

Palstrup fra Haven

paa en Midtpille (paa Gavlen og Gitterdørene staa Friedenreichs og Hustrus Navne samt Aarst 1757). Samtidig blev største Delen af Taarnet ommuret (paa Sydsiden: JFR. AML. 1747) og Vaabenhuset, af røde Mursten, opført. Ny Altertavle med et Maleri (Christus). Den gml. Altertavle fra 1586 er i Nationalmus. (se Tegn. af æ. nord. Arkit. 1. S. 4. R. Pl. 9 og 16, og Saml. til j. Hist. VIII S 371). Romansk Granitdøbefont med Menneske- og Dyrefigurer. Prædikestol i Renæssancestil. Messinglysekroner, skænket 1734 af J. Friedenreich. Under Koret er en lukket Begravelse, hvor bl. a. Kancellir. P. Charisius og Hustru hvile. I Kapellet 10 Kister med Lig af Slægten Friedenreich.

Palstrup ejedes 1483-86 af Las Braad, men havde kort forinden tilhørt Tvilum Kloster, senere af Frands Dyre, hvis Enke Kirsten Mogensdatter 1571 solgte den til Ove Juul, g. m. hans Søsterdatter Johanne Kaas, og kom saa til deres Søn Frands Juul og Sviger søn Holger Bille, som ejede den 1611, saa til Joh. Rantzau, som 1630 mageskiftede den til sin Svigerfader Chrf. Gersdorff (\dagger omtr. 1635) mod Tanderup. Han maa straks have solgt den til Rigsr. Oluf Parsberg. Den tilfaldt hans Sviger sønner Ebbe Gyldenstjerne og Otte Pogwisch, hvilken sidste 1662 solgte den til Corfitz Ulfeld, fra hvem den kom til Kronen, som 1663 mageskiftede den til Mogens

Friis. Fra ham kom P. atter til Otte Pogwisch, som 1672 solgte den (93 Td. H.) til Kancellir. og Amtmand Peder Charisius, der i sit Dødsaar 1683 skal have faaet et særligt Frihedsbrev paa P. og Eftergivelse af de resterende Skatter. Hans Svigersøn Baron Const. Marselius til Marselisborg solgte 1694 P. (59 Td. H.) for 10,900 Rd. til Apoteker Daniel Friedenreich († 1706), som først 1697 efter Proces med Charisius' Arvinger fik formeligt Skøde paa P. Den ejedes derpaa af Sønnen Major Janus F., † 1755, Enken Anne Margr. Linde († 1759) og Sønnen Chr. Dan. F. († 1780), der 1771 overlod P. til sin Søn Major Frands F. († 1780), der 1777 solgte P. (69, 48 og 329 Td. H.) for 55,750 Rd. til Chr. Linde Friedenreich († 1786), som 1780 solgte den for 58,000 Rd. til Justitsr. Jac. Petersen Hygom († 1780), hvorefter P. kom til Enken Ulrikka Antonette Sundt, som 1783 skødede den til sin Svigersøn Ritm. C. Chr. V. Irminger, som 1786 solgte den for 64,000 Rd. til Generaladjud. Jens de Poulson; denne udskilte Ravnholt og Kjærsgd. (den første skal 1788 være givet i Fadder-gave til Præsten i Højbjærg Halds Søn Jens Poulson Hald) fra P. og afhændede 1792 P. til Kammerr. H. Gundorph, der frasolgte en Del af Godset og 1799 solgte P. (30 og 6 Td. H.) for 17,380 Rd. til Henr. Hollesen, af hvem Landfoged S. J. G. Behrens († 1828) 1804 købte Hovedparcellen (26 Td. H.) for 45,000 Rd., hvorefter den 1834 gik over til hans Søstersøn H. P. Kelter, † 1840. Derefter ejedes den af W. v. Deurs; 1847 købtes den for 80,000 Rd. af Jagtjkr. A. Brun, der 1852 solgte den for 85,000 Rd. til C. J. Otto, som 1862 solgte den for 110,000 Rd. til G. Plenge, der 1871 afhændede den for 115,000 Rd. til den nuv. Ejer, Jægerm. F. Ræder. — Det ældste Palstrup har ligget paa to mindre Højninger i en nu udtørret Dam, „Gammelgaards Kjær“, N. V. for Gaardens nuv. Plads; mange Murstensbrokker ere fundne her. Efter at Gaarden var brændt, opførte Oluf Parsberg 1631 en Hovedbygning i to Stokv. med Taarn og Spir. Den nuv. Hovedbygning er opf. omtr. 1740 af J. Friedenreich af røde Mursten med $\frac{5}{4}$ Al. tykke Mure i 2 Stokv. med Frontespice (F.'s og Hustrus Vaaben i Sandsten staa over Indgangsdøren). Den er dog kun den østl. Fløj af Hovedbygningen, idet den vestl., i to Stokv. med Gennemkørselsport, nordl. og sydl. bleve nedbrudte i Slutn. af 18. Aarh. af Gundorph. Gaarden er omgivet af en firsidet Grav (om Vinteren med Vand). Fra V. fører over Graven en Bro, ved hvis Endepiller der er 4 Sandstensløver, med Parsbergernes og Krusernes m. fl. Vaabener og Aarst. 1656. En endnu bredere Grav, ligesom den indre stammende fra Parsbergs Tid, omgiver atter Borggaarden, Ladebygningerne og et 4 à 5 Td. Ld. stort Vænge. Under de nye Staldbygninger er der fundet Grunden af en ældre Bygning.

I Sognet laa forud en Hovedgaard *Tange*, der 1418 tilhørte Niels Pedersen Galskyt. — *Kjærsgaard* ejedes en Tid af Christen Harbou, 1536 af Brødr. Niels og Hans Lauridsen og 1565 af disses Sønner Laurids Nielsen og Laurids Hansen; men ogsaa Hr. Mogens Gøye skal have ejet K., der 1567 tilhørte hans Datterdatter Fru Mette Oxe.

Elsborg Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Højbjærg, omgives af dette, Levring og Sjørslev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vindum S.). Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels sand-, dels lermuldede. Paa Nordøstgrænsen løber Tange Aa, paa Nordgrænsen dens Baa Langmose Bæk. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Aarhus, ved Nordgrænsen den jydsk Tværbane.

Fladeindholdet 1896: 1434 Td. Ld., hvoraf 779 besaaede (deraf med Rug 156, Byg 111, Havre 313, Boghvede 13, Blandsæd til Modenh. 65, Grøntfoder 23, Kartofler 29, andre Rodfr. 67), Afgræsn. 327, Høslæt, Brak, Eng m. m. 213, Have 10, Skov 42, Moser 19, Kær og Fælleder 5, Heder 3, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 444 Stkr. Hornkvæg (deraf 306 Køer), 300 Faar, 357 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 64 Td.; 16 Selvejergaarde med 47, 64 Huse med 17 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 598 (1801: 142, 1840: 212, 1860: 316, 1890: 512), boede 1890 i 97 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomh., 312 af Jordbr., 127 af Industri, 10 af Handel, 27 af andre Erhverv og 16 af deres Midler.

I Sognet Byen: *Elsborg* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $\frac{2}{5}$ 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 28,771 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2170

Kr., Antal af Konti 170). *Vindelsbæk Huse. Elsborggd.* (omtr. 9 Td. H.), *Bjerringgd. Højbjærg Vandmølle og Kro.* Andelsmejeri ved Rødkjærstro (se S. 721).

Elsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 72. Lægd. Kirken tilhører Worres Stiftelse i Viborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (tilmurede) og eet Vindue ere bevarede. Skibet har fladt Loft, Koret er hvælvet. Det lille Taarn, af Kvadre og røde Mursten, med hvælvet Underrum (nu Vaabenhus, med Portal i Vestmuren) og Rundbue ind til Skibet (paa Vest- og Sydturen IA. og 1744), er vistnok fra 16. Aarh. Altertavlen er et Maleri af Jæger i Viborg. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil (skal være fra Nørresøgn Kirke i Vib.).

Grønbæk Sogn omgives af Højbjærg, Levring og Hinge Sogne, Annekset Svstrup i Hids Hrd., fra hvilket det skilles ved Gudenaas Baa Alling Aa, samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.) og Hovlbjærg Hrd. (Vejerslev og Sal S.), fra hvilke det skilles ved Gudenaas. Kirken, mod S., ligger 3 Mil S. Ø. for Viborg. De især mod V. højtliggende, noget bakkede Jorder, med Enge langs Aarne og nogle Tørvemoser mod Ø., ere for største Delen sandede, enkelte Steder lerede. Ved Sydgrænsen ligger *Alling Sø*, omtr. 60 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Svstrup Sogn. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg og Aarhus.

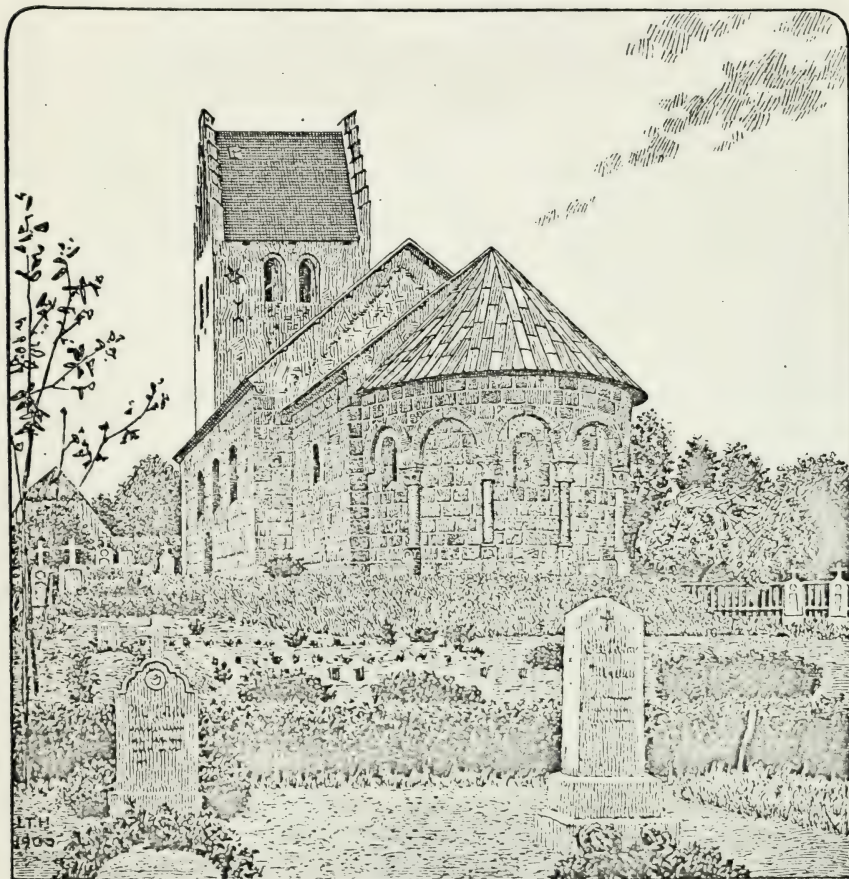
Fladeindholdet 1896: 6039 Td. Ld., hvoraf 2482 besaaede (deraf med Rug 618, Byg 317, Havre 1038, Boghvede 131, Spergel 52, Blands. til Modenh. 28, Grøntf. 40, Kartofler 147, andre Rodfr. 109), Afgræsn. 1878, Høslæt, Brak, Eng m. m. 844, Have 44, Skov 123, Moser 224, Kær og Fællede 102, Hegn 7, Heder 204, Veje og Byggegr. 110, Vandareal m. m. 21 Td. Kreaturhold 1898: 366 Heste, 1265 Stkr. Hornkvæg (deraf 844 Køer), 1103 Faar, 826 Svin og 45 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 173 Td.; 57 Selvejergaarde med 135, 151 Huse med 38 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1518 (1801: 485, 1840: 662, 1860: 1003, 1890: 1389), boede 1890 i 270 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 877 af Jordbr., 5 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 222 af Industri, 36 af Handel, 2 af Skibsfart, 132 af forsk. Daglejervirksomh., 58 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Grønbæk*, ved Silkeborgvejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1759 af Chr. Fischer til Allinggd. m. m., med et Hus til 6 fattige, gamle, vanføre Lemmer; Hospitalet hører til den 1759 oprettede „Chr. Fischers store Stiftelse“, hvis Kapitals Renter uddeles til fattige i flere Sogne, til Testators Familie og til Hospitalet) og Sparekasse (opr. $\frac{6}{5}$ 1866; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 57,657 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3602 Kr., Antal af Konti 332); *Iller*, ved s. Vej, med Forsamlingshus (opf. 1899), og Teglværker; *Ans*, ved s. Vej, med Skole, Missionshus (opf. 1887), Lægebolig, Mølle, Andelsmejeri, Teglværker, Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.) og Ladeplads ved Gudenaas; *Braarup* (i Vald. Jrdb. Brothærthorp) med Skole; *Roe. Grønbæk Huse*; *Illerhede*, Gde. og Huse; *Illerhuse*; *Ris* og *Naderupgd.*, Gde. og Huse. *Ansgd. Kongensbrohus*, Kro med Købmandshdl., ved Kongens Bro over Gudenaas paa Vejen til Aarhus.

Grønbæk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 76. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, samt Taarn mod V. Skib (med fladt Loft) og Kor med Apsis (senere overhvælvede) ere fra romansk Tid af Granitkvadre

paa Sokkel med Skraakant. Apsis er prydet med 4 fritstaaende Søjler, der bære Buer. Flere oprindl. Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede; Syddøren, ligeledes tilmuret, er delvis omdannet. I 15.-16. Aarh. tilføjedes Taarnet, af Kvadre og røde Munkesten; Underrummet (nu Vaabenhus med Indgang fra V.; et Vaabenhus mod S. nedbrødes 1862) havde tidligere en stor Rundbue ind til Skibet, nu lukket med en tynd Mur. Altertavlen bestaar af Thorvaldsens Christus i Gibs med en moderne Ramme. Alterstager, skænkede 1644 af Chr. Fischer. Døbefont af rødt Marmor. Prædikestol fra 1686, med smukt Snitværk. Stolestader fra 1687. I Skibet et stort Krucifiks fra den ældre Renæssancetid. Epitafium, med Portræter, over Præsten Niels Christensen Lind, † 1665, Hustru, Svoger Thomas Jensen, Præst i Hvorslev og Gjering,

Grønbæk Kirke.

† 1684, hans Hustru, Præsten Søren Jensen, † 1664, og Præsten Otto Jensen, † 1723, med Hustru (opsat 1668). I Koret lille romansk Ligsten. I Skibet Ligsten over Peder Nielsen Fog, † 1672, og Hustru. I den oprindl. Syddør er indsat en Gravsten, med Portrætfigur, over ovenn. Præst Søren Jensen. Paa Kirkegaarden Ligsten over Præsten Niels Pedersen Fog, † 1628, og en anden over Præsten Laurids Nielsen, † 1611, med Hustru. Klokkeren, med Minuskelindskr., er fra 1485. Der er fundet Spor af Kalkmalerier paa Kor- og Apsishvælv. Paa Skibets Mur sidder en Sten med udhugne Menneskefigurer. (Om Kirken se Kirkeh. Saml. 2. R. IV, S. 121 flg., Saml. til j. Hist. VI S. 70 flg., og Tegn. af æld. n. Arkit. 1. S., 2. R. Pl. 3).

V. for Grønbæk By har ligget „Kongens Gaard“, der nævnes 1444. Her ligger det saakaldte „Erik Glippings Jagthus“, Grunden af en middelalderlig Bygning

(indv. 34×20 F.), med $2\frac{1}{2}$ F. tykke Mure, af Kamp og Mursten, der endnu staa i en Højde af 4 F.; paa Sydsiden er der Spor af en muret Indgang (se Saml. til j. Hist. VI, S. 73 flg.).

Byen *Iller* (Jallær) nævnes i Vald. Jrdb., hvor den er ansat til 18 Mark Guld; *Grønæk* (Grønæbæk) var ansat til 5; desuden ejede Kongen da *Roe* (Rouægård) og *Braarup* (Brothærthorp). — 1425 nævnes *Over Rvæ* og *Neder Rvæ* med en Gaard, kaldet *Svend Diegns Gaard*. — *Ris* var 1399 en Gaard, som Peder Høg da skødede til Hr. Jens Nielsen Løvenbalk, der 1412 afhændede den til Alling Kloster. — *Kongens Bro* nævnes 1530.

Levring Sogn omgives af Annekset Hørup, Hinge, Grønæk, Højbjærg, Elsborg og Sjørslev Sogne. Kirken, mod V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. S. Ø. for Viborg. En Biaa til Gudenaaløber her. De højtliggende, temmelig ujævne Jorder ere muldede, lerblandede med Lerunderlag. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Ringkjøbing.

Fladeindholdet 1896: 3535 Td. Ld., hvoraf 1542 besaaede (deraf med Rug 358, Byg 335, Havre 723, Blandsæd til Modenhed 26, Grøntf. 21, Kartofler 38, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 937, Høslæt, Brak, Eng m. m. 807, Have 28, Skov 18, Moser 82, Kær og Fællede 23, Hegn 10, Heder 13, Veje og Byggegr. 75 Td. Kreaturhold 1898: 357 Heste, 1176 Stkr. Hornkvæg (deraf 808 Køer), 957 Faar, 649 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 195 Td.; 63 Selvejergaarde med 177, 51 Huse med 18 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 878 (1801: 446, 1840: 587, 1860: 713, 1890: 979), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 675 af Jordbr., 139 af Industri, 16 af Handel, 46 af forsk. Daglejervirks., 51 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Levring*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole (opr. 1897), Andelsmejeri og Telefonst.; *Døssing*; *Midstrup* med Missionshus (opr. 1884), Friskole og Sparekasse (opr. $\frac{22}{12}$ 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 141,506 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 9146 Kr., Antal af Konti 418); *Hindbjærg* med Mølle; *Skovsborg* med Skole, Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 32 Lemmer) og Mølle; *Trøholt*. Gaarde: *Dysbjærggd.*, *Vesterskovgd.*, *Holgersdal*, *Klausholm* ($8\frac{1}{2}$ Td. H.), *Pinneberg*, *Rotterdam*, *Levringgd.* ($7\frac{1}{2}$ Td. H.), *Bukkrog* og *Skovsborggd.*, *Liseborg*, *Lillemølle*.

Levring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 69. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Flere Vinduer og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. I 15. Aarh. tilføjedes Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten; det hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet; 1751 blev Taarnet delvis nedtaget og udv. ommuret med smaa røde Mursten; Buen til Skibet blev lukket med en Mur, og den oprindl. Syddør anbragtes i Taarnets Vestmur. Ny Altertavle fra 1881 med et nyere Maleri (1881); den gml., fra 1745, opsat af J. Friedenreich i Stedet for en ældre, der „blev sat i Almind Kirke, i Steden for den, der 21. Juli 1743 befandtes afbrændt, med mere“, hænger i Vaabenhuset. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Ny Prædikestol. Epitafium over Præsten Adam Levin Hammer, † 1736, og Hustru. Ligsten over Præsten Elias Pedersen, † 1594. Den ene Klokke er fra 1474.

Omt. 1369 levede en Mathæus Petersen de *Dyssingh*.

Ved Kjeldgaard (i Levring By) har der været en hellig Kilde. — I Teglhøjen S. for Palstrup er der udgravet en Teglovn og fundet Brokker af store, røde Mursten.

Hørup Sogn, Anneks til Levring, omgives af dette, Sjørslev, Torning, Vinderslev og Hinge Sogne. Kirken, mod N., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. for Viborg. De højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere ler- og sandblan-

dede Muldjorder. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Viborg til Silkeborg og fra Randers til Ringkjøbing.

Fladeindholdet 1896: 2406 Td. Ld., hvoraf 1186 besaaede (deraf med Rug 241, Byg 233, Havre 512, Blandsæd til Modenh. 68, Grøntf. 22, Kartofler 26, andre Rodfr. 83), Afgræsning 496, Høslæt, Brak, Eng m. m. 550, Have 45, Skov 27, Moser 20, Kær og Fælleder 4, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 622 Køer), 484 Faar, 774 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 134 Td.; 45 Selvejergaarde med 109, 135 Huse med 24 Td. Hrtk. og 39 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1684 (1801: 318, 1840: 461, 1860: 659, 1890: 1360), boede 1890 i 240 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 138 levede af immat. Virksomhed, 587 af Jordbr., 12 af Gartneri, 353 af Industri, 114 af Handel, 66 af forsk. Daglejervirks., 77 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørup*, ved Landevejen, med Kirke, Ting- og Arresthus — opf. 1839, til Dels ombygget 1859; Plads for 8 Arrestanter —, Andelsmejeri og Mølle; *Kjellerup* (1490: Koldrup) — $\frac{1}{2}$ 1901: omtr. 1000 Indb. — ved Landevejen, med Herredskontor (fra 1869), Herredsfogedbolig, Valgsted for Amtets 3. Folketingskr., Sessionssted for 5. Udskrivningskr.' Lægd 61-86, Missionshus (opf. 1899), Skole, Forskole, Realskole (opr. 1890), teknisk Skole (opr. 1893), Apotek, Lægebolig, Sparekasse for Lysgd. m. fl. Herreder (opr. $\frac{4}{4}$ 1866; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 693,240 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 20,931 Kr., Antal af Konti 1524), Købmandshdlr., Mølle, Maskinværksteder, Ølbryggeri, mange Haandværkere, Hotel, Markedsplads (Marked i Apr., Maj, Sept. og Okt.; paa Markedspladsen en 1894 rejst Mindestøtte for Folketingsmand Niels Albertsen), Telegraf- og Telefonst. samt Postkontor (Byen er mod V. og N. omgivet af en 1889-97 anl. Plantage); *Almtofte* med Forskole. *Dalsgaard*.

Hørup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 68. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken er opf. af Arkit. F. Uldall 1874 (indviet $\frac{20}{12}$ 1877) paa samme Sted og væsentlig af samme Materiale som den oprindl., af Lynilden 1872 ødelagte Kirke. Den bestaar af Skib med Forhal, over hvilken et lille Klokketaarn med Pyramidetag, samt Kor, alt af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant i romansk Stil med Bjælkeløft. Norddøren, med Halvsøjler, er nu tilmuret; Sydøren, med 2 Søjler og en Halvsøjle paa hver Side, er flyttet til Vestgavlen. Altertavlen er et Maleri (en af de kloge Jomfruer) fra 1876 af Dalsgaard. Romansk Granitdøbefont; Prædikestol i Renæssancestil (restaur. af Fjeldskov); Krucifiks i sen Renæssancestil og et Mariebillede fra gotisk Tid, alt fra den gamle Kirke.

Hinge Sogn omgives af Annekset Vinderslev, Hørup, Levring og Grøn-bæk Sogne samt Hids Hrd. (Lemming og Serup S.), fra hvilket det skilles ved Alling Aa. Kirken, mod S., ligger 3 Mil S. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldede, dels ler-, dels sandblandede. Nogen Skov (Hingeballe Sk., Østergaard Sk.). Paa Sydgrænsen ligge *Alling Sø* (se S. 742) og *Hinge Sø*, 220 Td. Ld., hvilke til Dels høre til Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3634 Td. Ld., hvoraf 1434 besaaede (deraf med Rug 298, Byg 262, Havre 656, Boghvede 15, Blandsæd til Modenh. 48, Grøntf. 30, Kartofler 48, andre Rodfr. 76), Afgræsning 687, Høslæt, Brak, Eng m. m. 793, Have 30, Skov 202, ubevokset 8, Moser 232, Kær og Fælleder 69, Hegn 11, Heder 47, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 232 Heste, 929 Stkr. Hornkv. (deraf 650 Køer), 662 Faar, 575 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 103 Td.; 28 Selvejergaarde med 76, 97 Huse med 27 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 815 (1801: 243, 1840: 409, 1860: 607, 1890: 817), boede 1890 i 151 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42

levede af immat. Virksomhed, 559 af Jordbr., 9 af Gartneri, 108 af Industri, 18 af Handel, 10 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hinge* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 25 Lemmer), Missions- og Forsamlingshus (opf. 1897 og 1891), Sparekasse (opr. $\frac{9}{3}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 41,604 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2010 Kr., Antal af Konti 281), Andelsmejeri og Telefonst.; *Hingeballe*; *Astrup*; *Frausing* (i Vald. Jrdbr.: Fraxing) med Skole. *Frausinggd.* (9 Td. Hrtk.). *Marielyst* (se ndfr.).

Hinge S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 71. Lægd. Kirken tilhører Beboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, samt Taarn mod V. Skib og Kor med Apsis (med fladt Loft) ere fra romansk Tid af røde Munkesten i Munkeskifte; Apsis har Sokkel med Skraakant samt et oprindl. Vindue (tilmuret). Taarnet, af store, røde Sten, er vistnok opf. 1779 (Aarst. i Fløjen); Underrummet, med fladt Loft og Indgang mod V., har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil, skænk. 1612 af Præsten Hans Sørensen og Hustru. Stolestader fra Renæssancetiden. I Koret Epitafier over Præsten Christen Erichsen, † 1671, og Hustru. I Skibet Epitafium over Præsterne Søren Michelsen, † 1597, og Hustru, og Hans Sørensen, † 1632, og Hustru. Paa Skibets Væg er der fundet Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 35). Paa Kirkegaarden Ligsten over Chr. Lunov, † 1758, og over Jens Laasby Lunov, † 1784, samt en romansk Ligsten med Korsfigur.

Torsten af *Hinge* nævnes 1333 og en Gaard *Dyregaard* i Hinge Mark 1446.

I Hinge levede i mange Aar en „klog Mand“, Bondelægen Mads Weis, † 1839, der af Regeringen fik Jus practicandi og i H. oprettede et Slags Kurhus for Folk, der lede af Benskade og lign.

Vinderslev Sogn, Anneks til Hinge, omgives af dette, Hørup og Torning Sogne samt Hids Hrd. (Kragelund, Sinding og Serup S.). Kirken, mod Ø., ligger 3 Mil S. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder (Fladbjerg, 298 F., 95,5 M.) ere sandblandede og lerede Muldjorder, med store Engstrækninger langs Sydgrænsen. Ved Nordvestgrænsen ligger *Hauge Sø* (80 Td. Ld., 212 F. o. Havet), ved Østgrænsen *Hinge Sø* (se S. 745). Gennem den østl. Del gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

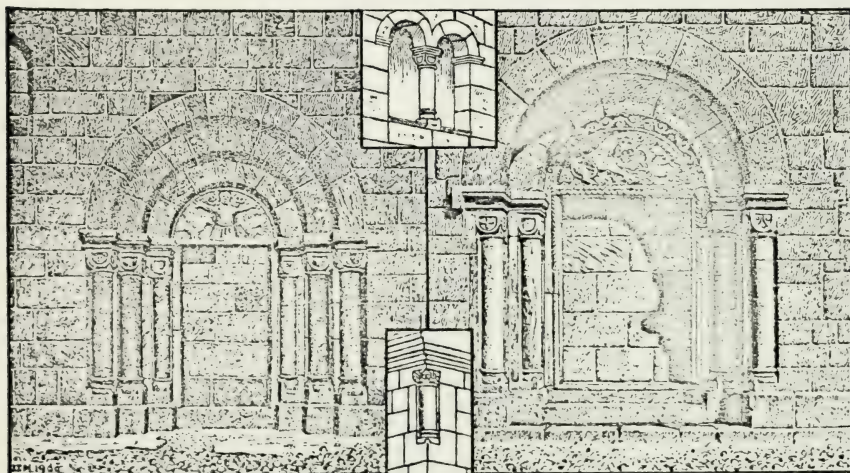
Fladeindholdet 1896: 5610 Td. Ld., hvoraf 2572 besaaede (deraf med Rug 543, Byg 464, Havre 1202, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 59, Grøntf. 52, Kartofler 91, andre Rodfrugter 153), Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1323, Have 39, Skov 97, Moser 231, Kær og Fælleder 37, Hegn 20, Heder m. v. 128, Veje og Byggegr. 132, Vandareal m. m. 25 Td. Kreaturhold 1898: 439 Heste, 1622 Stkr. Hornkv. (deraf 1163 Køer), 1092 Faar, 1214 Svin og 49 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 182 Td.; 58 Selvejergaarde med 130, 189 Huse med 52 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1461 (1801: 587, 1840: 718, 1860: 1035, 1890: 1413), boede 1890 i 283 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 1126 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 160 af Industri, 24 af Handel, 12 af andre Erhverv, 59 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vinderslev* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. ca. 1887), Andelsmejeri (Økilde), Kro og Teglværk; *Elkjær*; *Hauge* med Skole; *Pedersstrup* med Sparekasse (opr. $\frac{1}{1}$ 1870; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 68,665 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 4371 Kr., Antal af Konti 582), *Mausing* med Skole, Forsamlingshus (opf. ca. 1900) og Mølle. *Fruerlund*, *Revl* og *Havrbak*, Gde. og Huse; *Lysdalgd.*; *Hauge-Hedehuse*. Hovedgaarden *Vinderslevgaard*, med Forpagtergaardene *Vinderslev-Nygd.* og *Marielyst* (Hinge S.), har omtrent 27 Td. H., 584 Td. Ld., hvoraf 92

Eng, 53 Skov, 14 Mose og Kær, Resten Ager; til Gaarden høre ca. 35 Td. Ld. af Hinge Sø, hvoraf optages en stor Mængde god Mergel. Andre Gaarde: *Vorgd., Fuglemosegd., Hønholt, Skovhusgd.*, m. m.

Vinderslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 70. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vinderslevgd. og en Del af Beboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer, deribl. et Dobbeltvindue i Korgavlen, ere bevarede (tilmurede); rigest udstyret er den 1881 restaur. Norddør med 2 fritstaaende Søjler og en Halvsøjle paa hver Side (tidligere hensat i Taarnets Vestmur). Skibets Vestende har vistnok oprindl. været Forhal (der maaske har baaret et oprindl. Taarn), adskilt fra det øvrige Skib ved to Buer, der hvilede paa en Midtpille, hvis Fundamenter bleve fundne 1879 under Skibets Gulv. Koret har profileret Granitgesims og to Halvsøjler i Hjørnerne. Senere tilføjedes Taarnet, af Granit og røde Munkesten; det hvælv. Underrum, med Rundbue ind til Skibet, er nu Vaabenhus; Nordportalen er indsat i Vestmuren. Hvælvingerne i Skib

Portaler fra Vinderslev Kirke, Vindue i Korgavlen og Søjle paa Korets Hjørner.

og Kor ere vistnok samtidige med Taarnet. Altertavle (stafferet 1650) og Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. I Koret Epitafium over Niels Skeel til Vinderslevgd., † 1561, og Hustru, opsat 1564 til Altertavle (!). Paa Skibets Hvælvinger er der Kalkmalerier fra omtr. 1460 (Himmerige, Dømedag, Lykkehjulet) og paa Korhvælv. nogle fra 2. Halvdel af 16. Aarh., deribl. adel. Vaaben og en Mand og Kvinde, der spille Kort; Sagnet fortæller, at Damen vandt den Sum, for hvilken Kirken blev bygget (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 37). Klokken, med Majuskelskr., men uden Aarst. — Paa Kirkegaarden staa to lave Stenkors (se Vignetten S. 734), der have været Endesten for en Gravsten fra romansk Tid; men Gravstenen mangler. Paa den ene Endesten er udhugget en Mand med Værktøj, sikkert Kirkens Bygmester, paa den anden bl. a. en Klokke (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 94 flg.).

Vinderslevgaard tilhørte 1442-1501 Peder Eriksen Løvenbalk, hvis Datter bragte den til sin Mand Hans Skeel til Nygaard, derpaa deres Son Niels Skeel († 1561), hvis Enke Karen Krabbe 1579 overdrog den til Kongen. Chr. IV bevilgede 1636 Anne Folquartsdatter at beholde V. paa Livstid, som Lensmanden paa Silkeborg havde bortfæstet til hende. 1651 blev V. forlenet til Mogens Høg og 1658 til Hans Friis. Senere var V. forlenet til Oberst Ditlev Rantzau i hans og hans Frues Levetid, men tilhørte siden Amtmand Joh. Otto Raben, der solgte den til Hans Thomsen

Strømborg, efter hvis Død 1719 den blev delt mellem hans 5 Døtre, af hvem Chr. Fischer til Allingg. atter sammenkøbte den. Han solgte 1751 V. (21, 26 og 252 Td. H.) for 14,540 Rd. grov Cour. til Etatsr. Arnold Chr. Dyssel († 1763), der 1756 afhændede V. for 19,800 Rd. til Math. Johansen Wedderking, der 1758 solgte den for 15,000 Rd. til Baron Chr. Fred. Juul-Rysensteen, af hvem Assessor Jens Jørgen Bredahl († 1774) 1759 købte den. Boet solgte 1775 V. til Kapt. Math. Hansen Lund, som 1786 afhændede den for 34,000 Rd. til Hans Hansen, der 1795 skødede den (21, 26 og 88 Td. H.) for 32,680 Rd. til Søren Chr. Glud († 1838), som ægtede hans Datter og bortsolgte Godset; 1832 blev den købt for 15,000 Rd. af Th. S. Hansen, der 1841 solgte den for 32,000 Rd. til N. C. Ree; denne solgte den 1846 for 60,000 Rd. til J. Pilegaard Bay, hvis Enke 1866 skødede den for 70,000 Rd. til Svigersønnen C. Maule († 1878), efter hvis Enkes Død den 1895 for 176,200 Kr. gik over til hendes Børn, Frk. Helene Fox-Maule og Ingeniør C. Fox-Maule. — Hovedbygningen ligger paa en lav, flad og smal Odde i den vestl. Del af Hinge Sø; Landtungen er gennemskaaren af

Døbefont i Vinderslev Kirke.

(der skiller det fra Annekset), Frederiks og Karup Sogne samt Hids Hrd. (Engesvang og Kragelund S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende Jorder ere i den østl. Del bakkede (Møgelhøj, 268 F., 84 M.), paa sine Steder med temmelig dybe Dalstrøg og bratte Kløfter, og for en stor Del lermuldede, i den vestl. Del jævne og magre, sandmuldede, med Heder, *Grathehede* (Graahede), *Kompedal Hede*, hvoraf dog store Dele ere beplantede og opdyrkede. I Sognet ligger Statsplantagerne *Kompedals Plantage* og Halvparten af *Uvedals Plantage* (Resten i Frederiks S.). *Haller Aa*, Biaa til Skive Aa, løber gennem Sognet; mod N. ligger *Nipgaard Sø*, mod S. Ø. *Hauge Sø* (se S. 735 og 746), hvoraf Dele høre til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Vejle til Viborg og Skive.

Fladeindholdet 1896: 15,840 Td. Ld., hvoraf 3791 besaaede (deraf med Rug

en 45 F. bred Grav. Af de gamle Bygninger er kun tilbage Stuehuset, 1 Stokv. af røde Munkesten paa høj Fod af raa Kamp, med Kælder og Kamgavle; Murene ere i Kælderen 4, højere oppe 3 F. tykke. Oprindl. skal Gaarden have ligget paa Skolelodden ved Vinderslev Kirkegaard; der er her fundet Murbrokker, Brolægning og Jærnslogger.

Sagnet siger, at der ved Revl har ligget *Revl Slot*, og man har villet vise Vold og Grave; men disse ere kun Skeldiger og naturlige Render; der er heller ikke fundet Grundeller Mursten.

Ved Vorgaard er der fredlyst 6 Gravhøje.

Torning Sogn, det største i Herredet og hele Amtet, med Lysgaard til Anneks, omgives af Vinderslev, Hørup, Sjørlev, Vium

926, Byg 508, Havre 1702, Boghvede 38, Bælgæsød 8, Spergel 46, Blandsød til Modenhed 104, Grøntf. 64, Kartofler 187, andre Rodfr. 207), Afgræsn. 2073, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1637, Have 73, Skov 434, ubevokset 18, Moser 444, Kær og Fælleder 93, Hegn 14, Heder 6988, Veje og Byggegr. 236, Vandareal m. m. 38 Td. Kreaturhold 1898: 565 Heste, 2099 Stkr. Hornkvæg (deraf 1441 Køer), 1708 Faar, 1402 Svin og 56 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshartk. 1895: 212 Td.; 71 Selvejergaarde med 143, 253 Huse med 69 Td. Hrtk. og 29 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 2142 (1801: 678, 1840: 1029, 1860: 1457, 1890: 1947), boede 1890 i 354 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 128 levede af immat. Virksomhed, 1240 af Jordbr., 311 af Industri, 37 af Handel, 103 af andre Erhv., 99 af deres Midler, og 29 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Torning* (1471: Torning, 1478: Tornung) med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1883), Fattiggaard (paa *Ilkumgd.*, opr. 1880, Pl. for 25 Lemmer), Sparekasse (opr. $\frac{9}{13}$ 1873; $\frac{31}{13}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 70,543 Kr., Rentef. $4\frac{1}{4}$ pCt., Reservef. 5428 Kr., Antal af Konti 533), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Skrae*, ved Skivevejen, med Skole; *Ungstrup* med Skole og Telefonst.; *Vattrup* med Andelsmejeri; *Nørre-Knudstrup*, ved Horsensvejens Deling til Viborg og Skive, med Skole, Kro og Markedsplads (Marked i Juni). Gaarde og Huse: *Ovstrupgd.* med Skole; *Sønder-Knudstrup*; *Ravnholt*; *Graaskovgd.*; *Graagde*; *Oddermark*; *Bøgild* med Opdragelsesanstalt og Skole for forsømte Børn; *Impgaard* (1497: Ympegd.) med Mølle. Gaarde: *Mallinggd.*; *Over- og Neder-Kjærsholm*; *Ravnborg*, *Torning Østergd.*, *Kauergd.*; *Kraghøj*; *Gadegd.*; *Ulvrøgel*; *Bangshaab* med Mølle; *Bækgd.* *Kjærsholm Mølle*. Byer paa Heden: *Stenrøgel* ell. *Over-Frederiksmose* med Teglværk; *Graamose* ell. *Gml. Frederiksmose*; *Gml. Frederiksdal* ell. *Kompedal* med Skovfogedbolig; *Sangild*.

Torning S., en egen Sognekommune, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 67. Lægd. Kirken tilhører nogle af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Skibet udvidet i 16. Aarh. af Materiale fra Kirken i Ungstrup (se ndfr.). Kirken har kun Vinduer i Sydturen. Begge Døre ere tilmurede. I 1743 (Indskr. paa Taarnet) lod J. Friedenreich til Palstrup Skibet forlænge mod V., et ældre Taarn nedtage og et nyt opføre, der mod V. har Indgang til Skibet under en høj Bue, alt af røde Mursten. Altertavlen er et delvis forgyldt Alabast-Relief i sen-gotisk Stil. Alterkalk fra 1620 med Henrik Sandbergs og Kirsten Juuls Navne og Vaaben. Romansk Granitdøbefont, mulig fra Ungstrup Kirke; Døbebækken, skænket 1661 af Niels Nielsen, Foged paa Kjærsholm, og Michel Andersen i Ungstrup. Prædikestol i Renæssancestil fra 1662. Bag paa Altertavlen en Kisteplade over ovenn. Henr. Sandberg, † 1588. I Koret Ligsten med legemsstore Portrætfigurer over samme, hans første Hustru Tale Maltesdatter, Son Anders S., og anden Hustru Kirsten Juul, † 1626. Under Koret er en tilmuret Begravelse for Familien Sandberg, samt for Provst M. Windfeldt, † 1773.

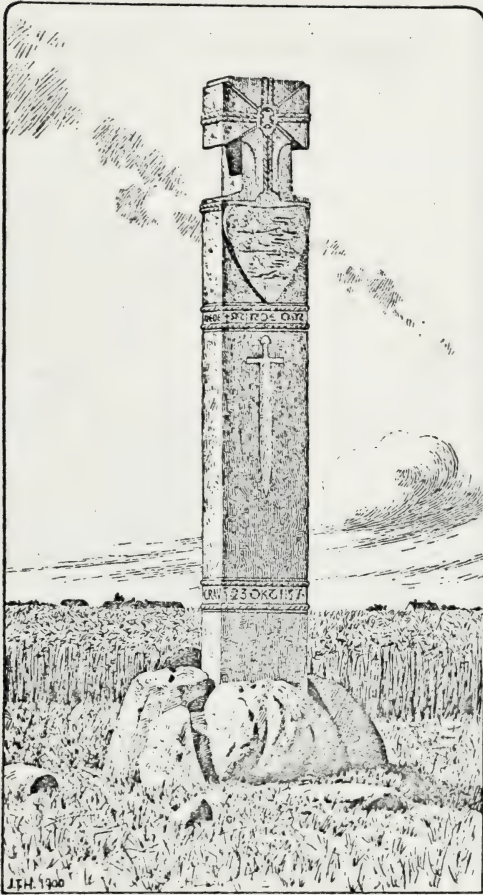
Kjærsholm har været en Hovedgaard, som i 16. og 17. Aarh. tilhørte Familien Sandberg: Chr. S., falden 1568 i Sverige, Henr. S., Enken Kirsten Juul og Oberstlieutn. Tyge S., falden ved Nyborg 1659. Dennes Arvinger Anders og Ulrik S. pantsatte 1666 K. (26 Td. H.) for 3500 Rd. til Hans Jørgen Majoner og Jakob Hasse i Viborg, der transporterede Pantet til Peder Jensen Bering, som atter 1681 overlod det til Lic. Niels Hofmand, † 1698, hvis Enke Kirsten Trane 1709 solgte K. (17, 19 og 48 Td. H.) til Janus Friedenreich, hvis Søn Chr. D. F. 1771 overdrog den til sin Søn Major Frands F., af hvis Dødsbo Kmjkr. G. D. Levetzau 1786 købte K. (17, 36 og 216 Td. H.) for 17,750 Rd. Han solgte den 1789 for 25,500 Rd. til Insp. Jak. Brøgger, der 1792 solgte den for 25,000 Rd. til Peder Glud, som 1794 skødede Hovedgaarden for 8150 Rd. til Peder Kastrup og Thom. Wissing, der 1796 afhæ-

dede den for 12,000 Rd. til Andr. Laursen og Mads Mikkelsen Weierslev, af hvem Peder Hansen fra Stenderupstrand 1799 købte den for 12,770 Rd. I 19. Aarh. deltes Gaarden i 8 Parceller, hvoribl. de ovenn. Over- og Neder-K. — K. har ligget paa to fir-kantede Pladser, omgivne af Grave og naturlige Indsænkninger. Den østl., største Voldbanke var oprindl. en i Mosen udskydende Bakkearm, der ved en Grav mod S. afskares fra den øvrige Bakke og mod Ø. og V. dækkedes af Grave, uddybede i Mosen. Den vestl. Banke, hvorpaa Borggaarden vistnok laa, hæver sig kun 10 F. over Engbunden; mod N. ses endnu en Grav og der udenom en delvis sløftet Vold. Paa Stedet ligge enkelte Munkesten. Til det nye Neder-Kjærsholm, paa den vestl. Voldbanke, er anvendt

Granitkvadre fra Ungstrup Kirke.

Bøgilgaard købtes af Staten 1830 og overdroges Slesvigeren P. Schmidt († 1885) for at indrettes til en Opdragelsesanstalt efter Fellenbergs Mønster. Anstalten (med 208 Td. Ld.) sorterer nu (ifl. Lov af 25/3 1852) under Kultusministeriet og bestyres af en Forstander. Der findes i Reglen 50-60 Dreng (se *N. Bojsen*, Medd. om den fellenbergske Opdragelsesanstalt B.'s Institut i Fortid og Nutid, Silkeborg 1888, 3. Udg., Viborg 1900).

Til *Grathehede* (Graahede), der ligger i den sydl. Del af Sognet og gaar ind i Kragelund Sogn, Hids Hrd., knytter Historien Beretningen om Slaget 23/10 1157 mellem Kongerne Valdemar og Svend og den sidste Drab paa Flugten efter Slaget. Traditionen henlægger Kampen til det ved Bækgaardliggende *Bækmarksdige*, ogsaa kaldet *Koksnæpdiget* (Kong Knaps Dige; Svend Knap o: Svend Grathe), en henved 700 F. lang, indtil 20 F. bred, nu indtil 3 F. høj Jordvold, der gaar fra N. V. til S. Ø. hen over en Lavning mellem to Bakker og noget op ad disses Skraaninger. Længs den sydvestl. Side løber en indtil 4 F. dyb Grav, fremkommen ved, at Jorden er opgravet for at danne Volden. Et 200 F. langt Stykke af Digets bedst bevarede sydøstl. Del blev fredlyst 1879, 1893 købtes det hele af Staten. Diget er en Vejspærring vistnok fra den ældste Middelalder, opkastet for at dække Overgangen

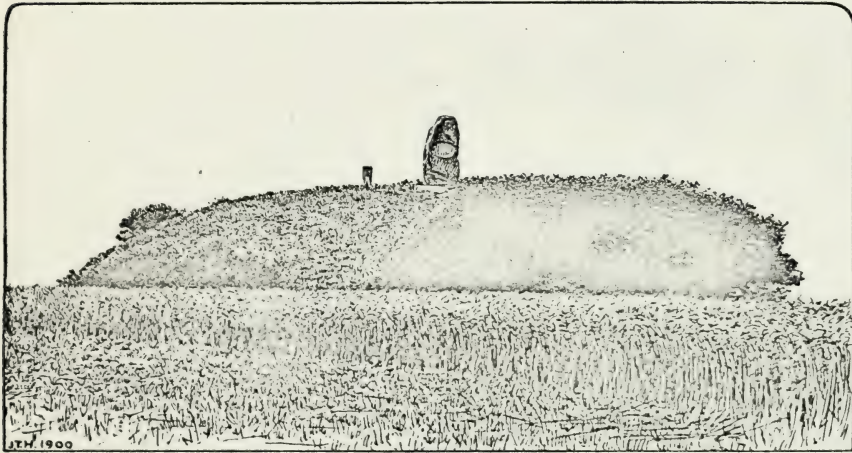
Mindesten paa Grathehede.

over den N. for løbende Haller Aa. En anden Vold med Grav nordligere i Sognet sættes ogsaa i Forb. med Kampen. (Ved Gjedbæk, der danner Skel mellem Torning og Hørup Sogne, sejrede Svend over Knud 1151). Men hvad enten nu Kampen 1157 har staaet her eller noget østligere (i Middelsom Hrd.), er det utvivlsomt, at Svend er dræbt her i Sognet paa et Sted N. Ø. for Bækmarksdiget; thi paa Stedet, hvor Drabet foregik, opførtes et Kapel, *Graa Kapel*, som vistnok nedbrødes efter Reformationen (1623 var det Ruin, 1852 bortførtes de sidste Kvadre, 1864-65 opbrødes Grunden helt). Kapellet var vistnok oprindl. af Træ, men ombyggedes senere af Sten til et Bodskapel, da Kongen var bleven jordet her straks efter Drabet. Graven laa N. for Kapellet og dækkedes af en tagformet Granitsten, der med Enderne hvilede paa to tvækløftede Sten; 1892 fandtes her Skelettet af en Mand, der var dræbt ved et Hug i Hovedet.

Paa Gravens formentlige Sted er der ²³/₁₀ 1892 afsløret en 15 F. høj Mindestøtte af Neksøgranit med Kors, Vaabenskjold, Krone, Scepter og Sværd samt Indskr.: „Minde om Slaget paa G. Hede 23. Okt. 1157. Rejst ved Svend Magnussens Grav“ (efter Tegn. af V. Koch, bekostet af Thor Lange). Paa Græthede er der oftere fundet Økseblade af Jærn, hvoraf flere tilhøre 12. Aarh. (dels i Nationalmus., dels i jydsk Samlinger). (Litt. vedr. disse Æmner: III. Tid. 1860 Nr. 69; *Henry Petersen*, i Aarb. f. n. Oldk. 1887 S. 78 flg. og III. Tid. ¹¹/₁₂ 1892; *A. D. Jørgensen*, i Hist. Tidsskr. 6. R. II S. 623 flg. og III S. 108 flg.; *Johs. Steenstrup*, „Vore Folkeviser“ S. 215 flg. og Hist. Tidsskr. 6. R. III S. 226 flg.; *M. H. Rosenørn*, i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 159 flg.).

Ungstrup har tidligere været et eget Sogn. Kirken (opf. i romansk Tid af Kamp og Mursten, best. af Skib og Kor ud i eet, omtr. 67 F. lang) blev lukket ifl. Kongebrev af ²⁸/₁₀ 1558, og Sognefolket henvistes til Torning Kirke: 1560 befaledes den nedbrudt, og Materialerne overlodes til Torning Kirke, for at denne „des bedre kan forlænges“, da Menigheden klagede over, at den var for lille. En svag Højning paa jævn Mark betegner Kirkens Plads; nu ses ingen Rester. Mange Granitkvadre ere anvendte til Præstegaarden, Skolen, Kjærsholm osv. I Nationalmus. findes herfra en romansk Ligsten (se *Løffler*. Gravst. Pl. X). Kirken nævnes 1497. 1498 og 1524.

Kompedals (=: Kongedals) *Plantage* anlagdes 1791 paa et ved Hedebrand 1783

Lyshøj med Blicher Mindestenen.

ødelagt, omtr. 4850 Td. Ld. stort Terræn, hvor der havde dannet sig Klitter, adskilte ved alholdige, sure Lavninger, hvorfor ogsaa Plantningen mislykkedes; først i de senere Aar er Plantningen af Rødgran paa Klithøjene lykkedes. Plantagen er nu omtr. 680 Td. Ld., deraf 115 ældre Skov; der beplantes aarl. omtr. 140 Td. Ld.

Lysgaard Sogn, Anneks til Torning, omgives af Almind, Vium, der skiller det fra Hovedsognet, og Frederiks Sogne samt Norlyng Hrd. (Dollerup S.), paa hvis Grænse Hald Sø (se S. 691) ligger. Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Viborg. De højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (Lyshøj, 299 F., 94 M., med trig. St.) ere sandmuldede med grusblandet Ler til Underlag; nogen Hede mod N. V. Gennem det sydøstl. Hjørne gaar Landevejen fra Viborg til Vejle.

Fladeindholdet 1896: 2467 Td. Ld., hvoraf 982 besaaede (deraf med Rug 227, Byg 112, Havre 448, Boghvede 5, Blandsæd til Modenhed 64, Grøntf. 31, Kartofler 41, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 612, Høslæt, Brak, Eng m. m. 409, Have 14, Skov 34, Moser 82, Kær og Fælleder 8, Heder 234, Veje og Byggegr. 89 Td. Kreaturhold 1898: 172 Heste, 550 Stkr. Hornkvæg (deraf 340 Køer), 572 Faar, 290 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk.

1895: 63 Td.; 24 Selvejergaarde med 50, 50 Huse med 13 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 490 (1801: 159, 1840: 212, 1860: 354, 1890: 486), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 328 af Jordbr., 86 af Industri, 9 af Handel, 7 andre Erhv., 40 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lysgaard* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $\frac{11}{12}$ 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 14,958 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ -4 pCt., Reservef. 1300 Kr., Antal af Konti 165); *Sjørup*. Gaarde og Huse: *Bisballe*; *Over-* og *Neder-Katballe*; *Over-Testrup*; *Knækkeborg*. *Neder-Testrup*, Gd. (omtr. 7 Td. H.).

Lysgaard S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 66. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og Sydøren ere bevarede. Korets Østmur og Skibets Vestende ere omsatte. Vaabenhuset, af smaa, røde Mursten, er nyt. Alterramme i Renæssancestil, med et Olietryk, og Prædikestol, begge fra 1698. Romansk Granitdøbefont. Over Korbuen et gotisk Krucifiks. I Skibet Mindetavler over Chr. Christensen af Neder-Testrup, † 1840, og Præsten H. N. Holten, † 1871. Sjælden Klokke fra den tidligere Middelalder.

Tæt N. for Kirken ligger den anselige, fredlyste Gravhøj *Lyshøj* (se S. 751), hvorfra der er en storartet Udsigt over Hald Sø til Viborg og over de store Plantager i Omegnen. Paa Højen er der 1883 rejst en Granitmindesten for *St. St. Blicher*, der var Præst i Torning-Lysgaard 1819-25, og hvis Noveller særlig have denne Egn til Skueplads (her er saaledes Scenen for „E Bindstouw“). — Ved Katballe er der fredlyst 3 Gravhøje.

Om Sognehistorien se S. 737.

Frederiks Sogn — hvoraf en Del i Fjends Hrd., se S. 664 —, beliggende paa Alhedens nordl. Del, omgives af Annekset Karup, Torning, Vium og Lysgaard Sogne samt Nørlyng (Dollerup og Finderup S.) og Fjends Hrd. (Davbjerg og Resen S.). Kirken, noget østl., ligger 2 Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, næsten helt jævne Jorder, kun enkelte Steder med Smaahøje og langstrakte Sænkninger, ere for en stor Del dækkede af Lyng, under hvilken en mere eller mindre dyb, men i det hele ret god Mor. En Del af Arealet er beplantet — en stor Del af Statsplantagerne *Stendals Pl.* med *Ulvedals Pl.* og hele *Havredals Pl.* —; desuden en Del Enge. I Sognet krydses ved Frederiks Kirke Landevejene fra Skive til Vejle og fra Viborg til Karup.

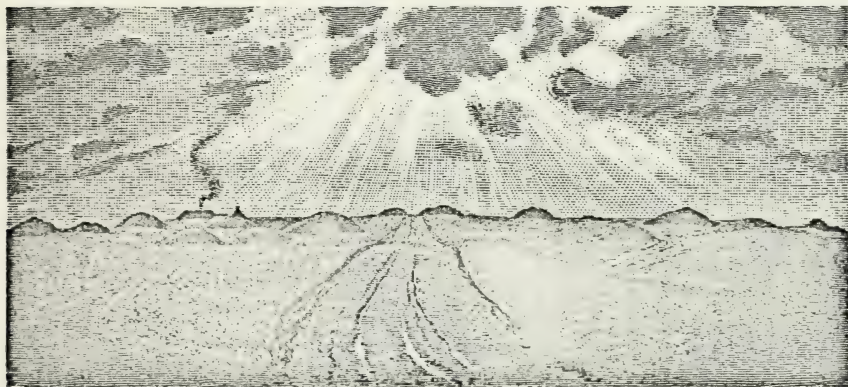
Fladeindholdet 1896: 12,454 Td. Ld. (5764 Td. i Fjends Hrd.), hvoraf 2352 besaaede (deraf med Rug 586, Byg 121, Havre 1001, Boghvede 82, Bælgsæd 16, Spergel 85, Blandsæd til Modenh. 28, Grøntf. 200, Kartoffler 189, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 1915, Høslæt, Brak, Eng m. m. 389, Have 20, Skov 1320, Kær og Fælleder 34, Heder 6291, Veje og Byggegr. 132 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 909 Stkr. Hornkv. (deraf 484 Køer), 1169 Faar, 449 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 68 Td. (33 i Fjends Hrd.); 24 Selvejergaarde med 29, 128 Huse med 39 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 862 — 341 i Fjends Hrd. — (1801: 422, 1840: 518, 1860: 598, 1890: 775), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 49 levede af immat. Virksomh., 533 af Jordbrug, 71 af Industri, 22 af Handel, 52 af forsk. Daglejervirksomh., 38 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognets sydl. Del (Lysgaard Hrd.) ligger *Frederiks Kirke* med Præstegaard og Byerne: *Frederikshede* eller *Havredal* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Andelsmejeri („Frederik“) og Kro; *Aarestrup*. *Ulvedal*, Gd. og Skovfogedbolig. Gaarde og Huse: *Øster-Frederikshede* eller

Trehuse. I den nordl. Del (Fjends Hrd.) Byen *Frederikshøj* ell. *Grønhøj* med Skole, Købmandshdl., Mølle og Kro. Gaarde og Huse: *Vester-Frederikshøj* ell. *Resenfelde*; *Øster-Frederikshøj* ell. *Sandkjærgde.*; *Nørre-Frederikshøj* ell. *Tohuse*; *Sønder-Frederikshøj* ell. *Firhuse*; *Benslehigh.*

Frederiks S., een Sognekommune med Annekset, er delt i to Sognefoged-distrikter, hvoraf det sydl. hører til Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), det nordl. til Fjends-Nørlyng Hrd.'s Jurisdiktion (Viborg). i øvrigt til Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 64. (sydl. Distr.) og 142. Lægd (nordl. Distr.). Kirken tilhører Staten.

Kirken bestaar af Skib, af Mursten, opført 1766 (indviet ^{18/4}), og Vaabenhus, af røde Mursten, opført 1866. Aar 1896 opførtes et lille Klokketaarn, over Skibets vestre Gavl. Kirken har fladt Loft. Altertavle og Prædikestol fra 1766. Alterbilledet er malet af C. A. Schleisner. Paa Alterets Bagside staar: „Alheden bygged op Kong Frederik den Femte, — De Tysker var han god og Kirken ej forglemte; — Hans Søn, Kong Christian den Syvende af Navn, — Tog den i Naade an og fremmed hver Mands Gavn“. Døbefont af Zink.

Højække i Frederiks og Lysgaard Sogne.

Den egentlige *Alhede* ligger i Frederiks, Resen, Karup og noget af Torning Sogne, begrænset mod V. af Karup Aa mellem Hagebro Kro og Bøgelund, mod Ø. omtr. af en Linie mellem Vedhovedgde. og Knudstrup (i videre Forstand bruges Navnet „Alheden“ om Hedestrækningerne paa begge Sider af Karup Aa, den saakaldte „Karupflade“, omtr. 12 □ Mil, hvortil Fjends, Lysgaard og Hids Herreder samt noget af Ringkjøbing og Aarhus Amt høre). Det første alvorlige Forsøg, der gjordes paa at opdyrke Alheden, som tilsyneladende er helt horisontal, men i Virkeligheden falder ganske svagt af til Karup Aa, var 1759, da Regeringen indkaldte omtr. 1000 Kolonister (265 Familier, 965 Personer) fra Egnene ved Rhin og Main. De fordeltes i smaa Byer, der oprindl. vare byggede efter Rhineggenes Monster med to snorlige Gader, hvori hvert Hus, af Mur- og Bindingsværk, var indrettet til to Familier, og med en Brønd i hver Gade. Til Driften fik hver Mand et Par Stude, en Ko, Plov, Harve og Vogn. Efter at have afbrændt Lyngen saade Kolonisterne først Boghvede, dernæst Rug og til sidst Kartofler. Men man havde til Opdyrkning valgt nogle af de daarligste Strækninger uden Enge og Vandløb, og desuden vare de fleste Kolonister Haandværkere uden Kendskab til Landbrug. Resultatet var derfor kun daarligt, saa at mange af Kolonisterne snart tabte Modet og rejste tilbage eller flyttede andre Steder hen; 18 Familier bosattes saaledes paa Randbøl Hede i Ribe og Vejle Amter; 1768 var der kun 49 Familier, med 241 Personer, tilbage i de to Byer. Havredal og Grønhøj (Frederikshede og Frederikshøj), fra hvilke de andre ovenfor nævnte Bebyggelser senere ere udflyttede. Ved store Pengetilskud (1760-66: omtr. 300,000 Rd.) lykkedes det Regeringen at holde Resterne af Kolonisterne til

Stedet, indtil de, særlig ved at bruge Hornkvæg som Arbejdsdyr og ved Kartoffelavl („Kartoffeltyskerne“ var længe deres Spottenavn), kunde hjælpe sig selv. I de første Aar boede i hver af de to Byer en teol. Kandidat, der prædikede, medens Præsten i Torning og den reformerte Præst i Fredericia besørgede Kommunionen for de dels lutheranske, dels reformerte Kolonister. Skønt den reformerte Præst vedblev at fungere indtil 1808, fik dog Kolonien alt 1764 sin egen lutherske Præst i Ungareren Oswald, der boede i Frederikshede; 1773 fik Præsten sin egen Præstegaard, idet Kongen skænkede to Kolonigaarde, der vare opf. ved Kirken, til dette Brug. Nu ere alle Lutheranere. Kirkesproget var udelukkende tysk, indtil det ved kgl. Res. af 19/3 1856 bestemtes, at det skulde være afvekslende tysk og dansk, og fra 1870 bruges alene dansk. Kolonisterne have efterhaanden arbejdet sig op til forholdsvis velhavende Folk; skønt de endnu ved deres mørkere Lød røbe deres fremmede Oprindelse, ere de dog nu til Dels smeltede sammen med den oboende Befolkning, have opgivet det tyske Sprog og indgaa Ægteskaber uden for Sognet.

Ogsaa Statens første Forsøg paa Træplantning i disse Egne mislykkedes til Dels paa Grund af Ukendskab til Hedernes Natur og de Træarter, der skulde benyttes. I den nordøstl. Del af Alheden anlagdes 1790 *Stendals Plantage*, omtr. 595 Td. Ld.; 1796 forøgedes den med *Ulvedals Plantage*, omtr. 433 Td. Ld., og 1828 kom *Havredals Plantage*, omtr. 332 Td. Ld., til. Til Beplantningen, der forestodes af G. W. Brüel, benyttedes alm. Fyr; men denne viste sig senere ikke at kunne trives her. Først da man særlig anvendte Rødgran, og da der ved Hedeselskabets Stiftelse kom nyt Liv i Træplantningssagen, trivedes Plantagerne. (Se *F. C. Carstens*, Bemærkn. over Alheden og dens Kolonier, Viborg 1839, og *E. Dalgas*, En Oversigt over Hederne i Jyll., Aarhus 1866, Geogr. Billeder fra Heden, Kbh. 1870, og Hederne i Danm. og deres Trækultivering, Aarhus 1878).

Paa begge Sider af Skellet mellem Frederiks og Lysgaard Sogne strækker sig i en ret smal Stribe en tæt Række af Gravhøje (se Billedet S. 753). Mod N. fortsættes Rækken ind i Dollerup Sogn, mod S. gaar den gennem Torning Sogn langt ind i Funder Sogn. Formentlig betegner den ligesom andre lign. Højrækker en ældgammel Færdselsvej, ved hvilken man i Oldtiden boede tæt.

Øster-Aarestrup nævnes 1466; men 1486 var A. en Gaard, som Bisp Niels Glob i Viborg forlenede til Niels Andersen og hans Afkom i 300 Aar.

Karup Sogn, Anneks til Frederiks, omgives af dette og Torning Sogn, Hids Hrd. (Kragelund S.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skive Aa, og Fjends Hrd. (Resen S.). Kirken, mod N. V., ligger 3 Mil S. V. for Viborg. De højtliggende, næsten helt jævne Jorder (Gammelund Bjærg, 206 F., 65 M.), der høre til Alheden, ere sandede med store Hedestrækninger. I nogle Dalstrøg løbe *Aaresvød Aa*, *Haller Aa* og *Vallerbæk*, alle Biaaer til Skive Aa. Langs Aaen er der Enge, der i den nyeste Tid betydelig ere forbedrede og udvidede ved Engvandingens anlæg. Mod N. gaar Landevejen fra Viborg til Karup.

Fladeindholdet 1896: 4659 Td. Ld., hvoraf 698 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 22, Havre 172, Boghvede 76, Spergel 56, Blandsæd til Modenh. 7, Kartoffler 66, andre Rodfr. 6), Afgræsning 1323, Høslæt, Brak, Eng m. m. 461, Have 6, Moser 5, Kær og Fællede 285, Heder 1806, Veje og Byggegrunde 75 Td. Kreaturhold 1898: 97 Heste, 380 Stkr. Hornkv. (deraf 202 Køer), 585 Faar, 135 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 32 Td.; 12 Selvejergaarde med 18, 42 Huse med 14 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, 1/2 1901: 300 (1801: 111, 1840: 187, 1860: 221, 1890: 259), boede 1890 i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 195 af Jordbrug, 20 af Industri, 8 af Handel, 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karup*, ved Landevejen og Karup Bro, der fører over Aaen, med Kirke, Skole, Købmandshdl., Vandmølle og Kro; *Vallerbæk* med Skole, Missionshus (opf. 1898), Andelsmejeri (Hedenshaab) og Vandmølle; *Bogelund*. Gaarde: *Stordal*, *Majlund*.

Karup S., en egen Sognekommune, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 5. Udskrivningskr. 66. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib, opf. i sen gotisk Tid af røde Munkesten i Munkeskifte med 3 Hvælvinger, og Vaabenhus mod V., opf. i ny Tid af smaa, røde Mursten. Skibets Østmur er nyere. Begge de spidsbuede Døre, med Tympana, som i nyeste Tid ere genindsatte paa deres Plads, ere tilmurede. Kirken er kun en Levning af en i katolsk Tid anselig Bygning, kaldet *St. Marie* eller *Vor Frue Kirke*. Skibet har strakt sig længere mod Ø., afsluttet af en femsidet Apsis, i alt med 7 Hvælvinger; mod N. og S. var der Korsarme, mod S. et Vaabenhus og mod V. et Taarn med Spir. Grunden til, at der her kunde rejse sig en saa anselig Kirke, var, at Karup i Middelalderen var et berømt Valfartssted med en hellig Kilde, der besøgtes af Pilegrimme og syge i Mængde, og der tilflød Kirken rige Gaver; saaledes skænkede en Adelsmand Jes Quie og hans Hustru Margrethe 1486 en sølvforgylt Kalk, som Fr. III 1652 ombyttede med den, der nu findes i Kirken, medens den oprindelige indsendtes til det af Kongen oprettede Kunstammer (nu er den i Nationalmus.). Oprindelsen til Kildens Ry for Hellighed skyldes efter Sagnet en blind, som ifl. en Drøm badede sig i den og efter Paakaldelsen af Jmfr. Maria fik sit Syn igen, hvorefter der først opførtes et Kapel og senere Kirken. Efter Reformationen forfaldt den efterhaanden (1578 udgik Befaling til at skaffe Sognefolket Mursten og Tømmer til det forfaldne Taarn, 1589 Kongebrev om, at Spiret paa Taarnet, som Fr. II kort før sin Død havde befaleet opsat paa sin Bekostning, nu skulde gøres færdigt og tækkes med Bly, thi Menigheden havde ikke Raad til at fuldføre det); $\frac{22}{2}$ 1714 blev Taarnet ødelagt ved Lynild. Da St. Jørgensen til Avnsbjerg 1744 havde faaet Kirken overdraget af Kongen, nedbrød han Apsis, den

østl. Del af Skibet, de to Korsarme og Resterne af Taarnet. Kun faa Ting ere tilbage fra Kirkens Stortid. Altertavle (med Indskr. fra 1745 om Kirkens Omændring) og Prædikestol ligesom Skrifte- og Degnestoi ere opsatte af St. Jørgensen. Granitdøbefont med Døbefad fra 1537. Af de 12, i Aaret 1505 forfærdigede Korstole (se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 2. R. Pl. 12) er der nu kun to tilbage; de øvrige ere dels gaaede til Grunde, dels

Tympanon paa Karup Kirkes Nordside.

komne til andre Kirker, saaledes til Sjørslev (se S. 738). Indv. i Sydmuren sidder et Vievandskar af Granit, maaske det eneste i Landet, der har sin oprindl. Plads. I Sydportalens Blinding er indsat en til Dels ødelagt Ligsten over Johannes Avonis presbyter et provisor, † 1480 (Hovedet er nedad!). Gammel jærnbeslaet Kirkeblok. Klokkeren, med Minuskelindskr., er fra 1525. Et Monstranshus og nogle Helgenbilleder findes nu i Viborg Museum (se S. 565), andre i Domkirken (S. 590) og i Sjørslev Kirke (se S. 738). Alteret er restaureret 1900, ved hvilken Lejlighed ogsaa nogle Kalkmalerier paa Hvælvingerne fandtes (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 31).

Kilden, *Vor Frue Kilde*, er nu udtørret, men en grøn Plet paa Marken viser endnu dens Plads. Sagnet siger, at den blev tør, da en Mand havde vasket en blind Hest i den.

I Forbindelse med Kirken stod et Hospital, hvis Forstander Præsten i alt Fald til Tider var. Det nævnes første Gang 1480 og er næppe meget yngre end Kirken. Af Forstanderne nævnes den ovenn. Johs. Avonis 1480, Hr. Anders Nielsen 1484-87, Hr. Jens Ouszen 1489 (?), Hr. Peder Clementsen 1511, Hr. Mourids Poulsen 1525 og Hr. Søren 1537. Det var Hr. Mourids, som iværksatte det i det satiriske Skrift: „En Samtale mellem Peder Smed og Atser Bonde“ omtalte Bedrageri med et Helgenbillede (i et Hul i Figurens Hoved fyldte han Vand, som sivede ud gennem Øjenhullerne; se Kirkeh. Saml. 2. R. V S. 738 flg., 3. R. III S. 187 flg. og 4. R. I S. 552 flg.). Overhovedet var det vel Valfartsstedet, som betingede Hospitalets Stiftelse og Eksistens. Det bestod endnu 1537, thi da førte Forstanderen Trætte om en Gaard i Ungstrup; men snart efter er det sikkert ophævet.

Et Kapel i eller ved Karup nævnes 1482, maaske det samme som et 1490

uden Stedsbetegnelse nævnt „St. Margrethes Kapel“, som man dog ogsaa har gættet paa, skulde være det samme som Graa Kapel (se S. 750).

At Karup paa Grund af disse Forhold i sin Tid har været en ret anelig By, er vel utvivlsomt (at den har været Købstad, og at der er holdt Herredage her, er der dog intet, som bekræfter); den havde sin egen Birkeret indtil 1637, da Kongen lagde Birket ind under Lysgaards Herredsting. Navne som Bøgelund og Majlund vise, at Sognet tidligere har haft Skov, og det har været langt mere bebygget end nu. Aar 1487 nævnes *Vestergaard, Østergaard, Kjelgaard, Skyttegaard* i Karup, *Hallers Byggested* og et øde Byggested hedder *Jlskov*.

Ved Karup ligger paa en et Par hundrede Kvadratal. stor Flade en Mængde Diger, Forhøjninger og Fordybninger, vistnok Vidnesbyrd om ældre Opdyrkninger. — Ved Karup er der fredlyst en Gravhøj.

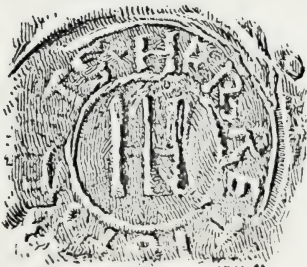
Begyndelsen til Engvandingens anlæggene ved Karup Aa gjordes af Bonden Jens Stoulund i Beg. af 19. Aarh. og ere senere fortsatte af Hedeselskabet, der fra 1866 har anlagt flere Kanaler, saaledes Vallerbæk, Overskov, Klelund, Ludvigs og Karupmøllens Kanal.

Karup var tidligere Anneks til Torning Sogn (1553 fik Sognepræsten i Karup Brev om, at Kronens Gaard i Torning sønden op til Kirken maatte lægges til en Præstegaard til Karup Kirke), indtil det ved Reskr. af 17/8 1787 blev Anneks til Frederiks Sogn. — Bisp Ejler stadfæstede 1485, at Karup Kirke maatte være Sognekirke, hvad den i øvrigt fra ældre Tid, ifl. Tingsvidne fra 1487, havde været.

Hids Herred.

Sogne:

Serup, S. 757. — Lemming, S. 758. — Svostrup, S. 759. — Gjedvad, S. 761. — Balle, S. 762. — Sejling, S. 763. — Sinding, S. 763. — Kragelund S. 764. — Funder, S. 765. — Engesvang, S. 766.

Hids Herred, det sydligste i Amtet, begrænses mod N. af Lysgaard Hrd. og omgives i øvrigt mod Ø., S. og V. af Aarhus Amt (Gjern og Vrads Hrd.)

og Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.). En Del af Syd- og hele Østgrænsen dannes af Gudena, noget af Nordgrænsen af dens Baa Alling Aa. Størst Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. $3\frac{1}{2}$, fra N. til S. omtr. $1\frac{1}{2}$ Mil. Overfladen er højtliggende, men for det meste jævn med enkelte Bakkeøer (Rishøj, 336 F., 105, M.); Jorderne ere overvejende sandede, ofte med Underlag af Al; mod V. ligger en Del af Grathede. Af Vandløbene nævnes den til Alling Aa løbende Lemming Aa. Paa Skov er det fattigt (i alt 1735 Td. Ld.). Det er Amtets ufrugtbarste Hrd. (ved Matr. gnmstl. $49\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet

45,610 Td. Ld. ($4,57 \square$ Mil, $251,6 \square$ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 907 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 7604 (1801: 2420, 1840: 3462, 1860: 5119, 1890: 7197). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Lysgaard og Hovlbjærg Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Hrd.'s Jurisdiktion og Gamle Skanderborg Amts 4. Forligskreds.

Hids Hrd., i Vald. Jrdb. *Hizhæreth*, hørte i Middelalderen til Løversyssel, senere til Silkeborg Len og fra 1660 til Silkeborg Amt, indtil det 1794 lagdes ind under Skanderborg, 1799 under Aarhus og 1821 under Viborg Amt.

Der er talt omtr. 600 Gravhøje, men ikke en eneste Dysse eller Jættestue; omtr. $\frac{3}{4}$ af Højene er dog nu sløjft eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 7 fredlyste. De ere ret ulige fordelte; i Funder, Kragelund og Engesvang Sogne er der tils. talt omtr. 320, i Balle 110 og i Serup 70; Sejling, Sinding, Lemming og Svostrup Sogne have derimod tils. kun 45.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser, af S. Müller og E. Schiødt, 1885.

Serup Sogn omgives af Annekset Lemming, Sejling, Balle og Sinding Sogne samt Lysgaard Hrd. (Vinderslev og Hinge S.). Kirken, mod N., ligger $3\frac{1}{4}$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $1\frac{1}{2}$ Mil N. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, mod S. V. noget bakkede (Tandskov Bavnehøj, 326 F., 102 M.), i øvrigt jævne Jorder ere overvejende sandmuldede. Østgrænsen dannes af Lemming Aa, Nordgrænsen til Dels af *Hinge Sø* (se S. 745), hvoraf en Del hører til Sognet, og Alling Aa. Serup Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3007 Td. Ld., hvoraf 1284 besaaede (deraf med Rug 294, Byg 223, Havre 541, Boghvede 23, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 47, Kartoffler 49, andre Rodfr. 83), Afgræsning 650, Høslæt, Brak, Eng m. m. 720, Have 26, Skov 129, Moser 31, Kær og Fælleder 8, Heder 83, Veje og Byggegr. 71 Td. Kreaturhold 1898: 233 Heste, 881 Stkr. Hornkv. (deraf 574 Køer), 551 Faar, 511 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 89 Td.; 29 Selvejergaarde med 64, 92 Huse med 24 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 665 (1801: 206, 1840: 257, 1860: 369, 1890: 675), boede 1890 i 128 Gaarde og Huse; Erhv. 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 462 af Jordbr., 101 af Industri, 13 af Handel, 16 af forsk. Daglejervirks., 39 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Serup* (1424: Sæthorp) med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1900 og 1896), Sparekasse (opr. $\frac{1}{10}$ 1881; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 7646 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 603 Kr., Antal af Konti 238) og Andelsmejeri (Alhambra): *Resdal*, ved Landevejen, med Skole. *Tandskov* og *Høgdal*, Gde. og Huse; *Holmgaarde*. *Signesminde*, Kro. *Fællemark*, Gd. *Holm Vandmølle*.

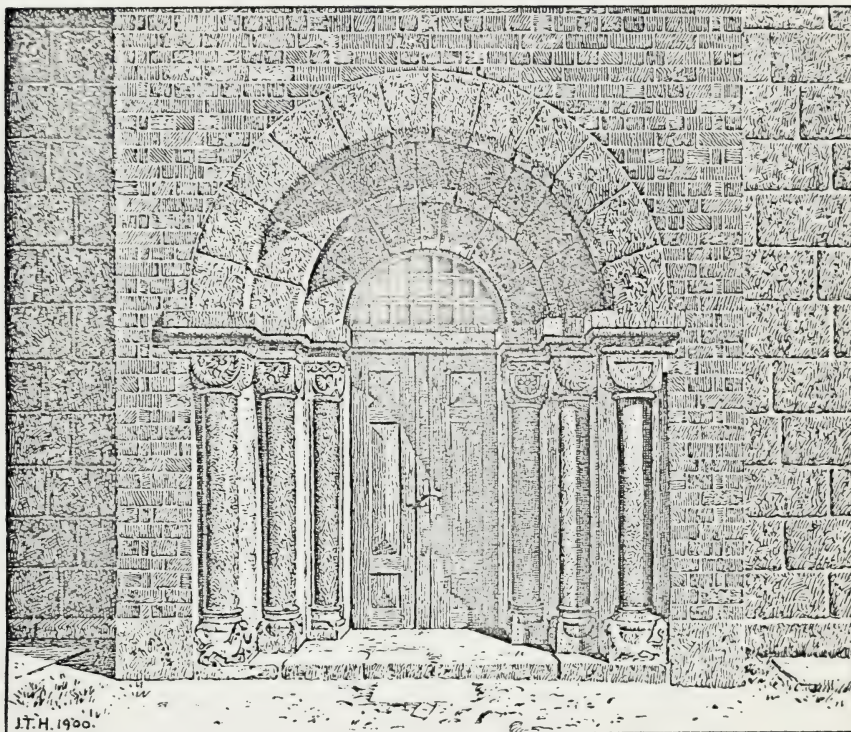
Serup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 79. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, 1542 kaldet St. Peders Kirke, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V.

Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Sydturen er omsat. To Vinduer og Norddøren ere bevarede (tilmurede). I 18. Aarh. er Taarnet, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, tilføjet, af røde Mursten; i Vestgavlen er den gamle Sydportal anbragt, med fritstaaende Søjler. Altertavle fra 1612, med Maleri (Christus) af Fru M. D. Krabbe efter Guido Reni. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet Epitafium, med Portraeter, over Præsten Jørgen Nielsen Brandstrup, † 1662, med Hustru og 13 Børn (opsat 1651).

Stoffgaard i Serup nævnes 1555. — 1460 kendtes Maren Nielsdatter at have *Holmgaard* i Forlening af Ring Kloster.

Præsten til Serup fik 1555 Brev paa at faa Præstegaarden i Serup, der hidtil havde hørt til Alling Kloster.

Serup Kirkes Portal.

Lemming Sogn, Anneks til Serup, omgives af dette, Sejling, Gjødvad og Svostrup Sogne samt Lysgaard Hrd. (Hinge S.). Kirken, mod V., ligger $3\frac{1}{2}$ Mil S. S. Ø. for Viborg og 1 Mil N. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Bavnbakke, 271 F., 85,5 M.) ere overvejende lermuldede. Vest- og Nordgrænsen dannes af Lemming Aa, langs hvilken store Engstrækninger.

Fladeindholdet 1896: 3341 Td. Ld., hvoraf 1404 besaaede (deraf med Rug 314, Byg 231, Havre 557, Boghvede 10, Blandsæd til Modenh. 87, Grøntf. 52, Kartofler 65, andre Rodfr. 88), Aigræsn. 636, Høslæt, Brak, Eng m. m. 725, Have 20, Skov 44, Moser 313, Kær og Fælleder 32, Heder 84, Veje og Byggegr. 82 Td. Kreaturhold 1898: 222 Heste, 872 Stkr. Hornkv. (deraf 638 Køer), 542 Faar, 606 Svin og 50 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 111 Td.; 38 Selvejergaarde med 85, 73 Huse med 26 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 791 (1801: 291, 1840: 377, 1860: 613, 1890: 713), boede

1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomh., 488 af Jordbrug, 142 af Industri, 10 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lemming* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Sparekasse (opr. $\frac{12}{1}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 27,342 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 1489 Kr., Antal af Konti 331) og Købmandshdl.; *Nisset* med Skole. *Lemming-Nørrehede*, *L.-Vesterby* og *L.-Vesterskov*, Gde. og Huse. *L.-Nygaard*. *Søndergaard*, *Nedergde.*, *Kjærgde.*, *Bondegde.*, *Kirkegd.*

Lemming S., een Sognekommune med Annekset, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 78. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med Hvæl., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I 1727 bleve Murene omsatte, hvorved alle oprindl. Enkeltformer udslettedes. Taarnet, hvis Underrum (med Adgang i Vestmuren) er Vaabenhus, er fra Slutn. af 18. Aarh., af røde Mursten. I Fløjen staar F. (Chr. Fischer til Allinggd.) og 1786. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gips. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Pulpitur, med Aabning i Vestgavlen ind til Skibet; paa Gelænderet Aarst. 1727.

Ved *Nisset* skal have ligget en Herregaard; 1448 nævnes en Jens Nielsen af „Nestuedgaard“, 1491 „Priors neszit“. Gaardens Plads vises endnu: en lang, smal Dam og en herfra udskydende lang, smal Fordybning, mulig en Rest af en Grav. — I Sognet laa *Riene Mølle*, som Fru Else af Støvring 1438 skødede til Alling Kloster. Lemming blev Anneks til Serup ifl. Kongebrev af $\frac{2}{10}$ 1558.

Svostrup Sogn, Anneks til Grønbæk i Lysgaard Hrd., omgives af dette og Hinge Sogn i s. Hrd. samt Lemming og Gjødvad Sogne og Aarhus Amt (Gjern Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudenaas. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil S. S. Ø. for Viborg og $1\frac{1}{4}$ Mil N. Ø. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Dansig Bakke, 258 F., 81 M.) ere overvejende lermuldede, dog ogsaa for en Del skarpsandede. Paa Nordgrænsen løber Alling Aa gennem *Alling Sø*, omtr. 60 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Sognet. En Del Skov og Plantage (Allinggd. Skov, Allingskovgd. Sk. og Borup Sk.). Gennem Sognet gaar Landvejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 5689 Td. Ld., hvoraf 2368 besaaede (deraf med Rug 556, Byg 287, Havre 708, Boghvede 67, Spergel 8, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 265, Grøntf. 36, Kartofler 186, andre Rodfr. 250), Afgræsn. 1234, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1013, Have 48, Skov 572, Moser 149, Kær og Fældeled 106, Hegn 11, Heder 69, Veje og Byggegr. 113, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 284 Heste, 1342 Stkr. Hornkvæg (deraf 914 Køer), 645 Faar, 708 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 174 Td.; 37 Selvejrgaarde med 152, 69 Huse med 22 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 972 (1801: 402, 1840: 614, 1860: 877, 1880: 968) boede 1890 i 173 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 588 af Jordbr., 8 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 135 af Industri, 3 af Handel, 135 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 37 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svostrup* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. $\frac{1}{7}$ 1866; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 16,010 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1141 Kr., Antal af Konti 221) og Færge over Gudenaas; *Dalsgaard*; *Nebel*; *Grønballe*, ved Landevejen, med Missionshus (opf. 1899), Forsamlingshus, Fattiggd. (opr. 1881, Plads for 39 Lemmer), Kro og Telefonst.; *Borup* med Andelsmejeri (Boruplund). *Asmildgaard* med Skole. Parcellerne af Hovedgaarden Allinggd.: *Allingskovgaard*, *Allinggaard* og *Alling Vandmølle* (med nogle mindre Ejendomme i Grønbæk Sogn) have tils. $34\frac{3}{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $4\frac{3}{4}$ Td. Skovsk., 1646 Td. Ld., hvoraf 591 Ager, 148

Eng og Græsning, 552 Skov og Plantager, 36 $\frac{1}{2}$ Tørvemoser, 34 Have, Gaardspl., Veje, m. m. og 284 $\frac{1}{2}$ til 28 Afbyggersteder og Huse; til Ejendommen hører stort Fiskeri i Gudena, Alling Sø og Aa; i Alling Sø optages fortrinlig Kalkmergel. Hovedgaarden *Gravballegaard* har 21 Td. A. og E. Hrtk. og $\frac{1}{2}$ Td. Skovsk., 685 Td. Ld., hvoraf 14 Eng, 70 Tørvemose, 22 Skov, Resten Ager; ved Gaarden en Tørvfabrik. Andre Gaarde: *Nebelgd.* (8 $\frac{1}{2}$ Td. H.), *Borupgd.* og *Borupholm* (8 Td. H.).

Svostrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 77. Lægd. Kirken tilhører en Del af Hartkornsejerne.

Kirken, indviet til St. Michael, bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I Slutn. af 18. Aarh. opførtes Taarnet (i Fløjen F. 1788), af røde Mursten, Skibets og Korets Mure omsattes, og der indbyggedes Hvalvinger i hele Kirken. Indgangen er gennem Taarnets Vestmur; i Taarnrummet et Pulpitur, med Aabning i Skibets Vestgavl. Altærtavlen er et gotisk Alterskab, hvis udskaarne Figurer ere erstattede af et Maleri (Jesus som Barn i Templet) af Jæger i Viborg, fra 1845. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Alling Sø, omgivet af Skov, har *Alling Kloster* ligget. Dets Stiftelsestid falder mulig efter 1231, da „Alyung“ i Vald. Jrdb. nævnes som Kongens Gods, men i alt Fald før 1268, thi da betænktes „claustrum Alfing“ i et Testamente. Det tilhørte formentlig Benediktinerordenen, i Spidsen for Munkene stod en Abbed; Værnehelgenen var St. Hans (1444 kaldes Kl. „St. Johannis Kloster i Grønbæk“). Det synes efterhaanden at være blevet en ganske anset og rig Stiftelse. Abbeden her var en af de tre, til hvem Paven 1330 stilede et Brev om Hjælp til Opførelsen af den afbrændte Domkirke i Aarhus. Klosteret ejede, ifl. en 1580 optaget Registrant over dets Breve, Gaarde og andet Gods spredt i Hids, Hovlbjærg, Lysgaard, Rinds, Middelsom, Lisbjærg, Hasle, Sabro og Gjærn Hrd., deribl. Hovedgaarden Kjørbygd, og Remstrup; desuden erhvervede det efterhaanden Grønbæk, Svostrup, Serup, Lemming, Ajdt og Vejerslev Kirker. Nogle af disse Besiddelser har det formentlig faaet ved Ophævelsen af Vejerslev Kloster, hvis Munke mulig ere henflyttede til Alling. Efter Reform. sekulariseredes Klosteret; den sidste Abbed Hans Lauritsen blev 1538 Præst til Grønbæk-Svostrup. A. var nu en Tid (ligesom ogsaa en Aarrække før 1536) forlenet til adelige; 1562 blev det med Allinggaards Bøndergods og Kirker som et særskilt Len forenet med Silkeborg Len, 1573 lagdes det helt ind under dette, og snart efter ere Bygningerne vel nedrevne. Tomten ses dog endnu som en lille Højning paa en lav, flad Skraaning. Ved en Udgravning omtr. 1820 er der blottet Grundsten, Flisegulv og Underdel af flere Mure, hvorefter det synes, at Klosteret paa sædvanlig Vis har bestaaet af 4 Fløje, hvoraf Kirken dannede den sydlige. Flere ved Allinggd., Alling Mølle o. a. St. henliggende Bygningsrester af Granit fra romansk Tid hidrøre maaske delvis fra Klosteret. I en Bakke tæt S. Ø. for det fandtes ogsaa en Teglovn, fuld af brændte Mursten (1577 og 78 tales om en Teglovn ved Alling Kloster). Se Saml. til j. Hist. I S. 173 flg. og VI S. 59 flg.

Aar 1661 skødede Kongen *Allinggaard* (38 Td. H.; da beboet af 3 Bønder), der skal have været Ladegaard til Klosteret, med mere Gods til sin Vinskænk Chr. Fischer, † 1677, fra hvem den kom til Broderen Rasmus F. († 1686), hvis Enke Kirstine 1708 skødede den (27 Td. H.) med Skov, Mølle, Tiender og Gods til sin Søn Thomas F. († 1718), hvis Enke Anne Poulsen 1719 solgte den (i alt 214 Td. H.) til Chr. Fischer († 1774), der efterfulgtes af Jean Arnold Fischer, som nogle Dage før sin Død 1804 solgte A. (43 Td. H.), *Gravballegd.* (13) med Tiender (171), flere Kirker og Gods (485) til Kapt. N. Secher til Trudsholm for 430,000 Rd. Han maa dog snart efter have afhændet den, thi 1805 nævnes Major Schuchardt med Medinteressenter som Ejer; men 1809 skødede Sechers Enke A. med Mølle m. m. for 205,800 Rd. til Schuchardt, der bortsolgte Godset og udstykkede Hovedgaardens i Allinggd., Allingskovgd. og Alling Mølle, som afhændedes til forskellige Ejere. Allinggd. blev 1813 skødet til A. Ledertoug, der 1814 solgte den til H. L. Poulsen; 1828 blev den med paahvilende Skatte- og Renterestancer solgt for 211 Rd. (!) til D. Poulsen, som 1838 solgte den for 13,100 Rd. til C. H. Vorbeck, der 1857 afhændede den

for 70,000 Rd. til Konsul H. P. Rygaard, der s. Aar solgte den til Brødr. J. R. og H. L. Hansen. De solgte den 1860 til Hofchef, Grev Tramp, hvis Enke 1867 solgte den for 51,000 Rd. til Landvæsenkomm. A. V. Wahl (se S. 620), hvorefter den 1886 ved Aukt. solgtes til et Interessentskab, der s. Aar solgte den for omtr. 70,000 Kr. til H. Th. Uldall Jørgensen. Han solgte den 1890 for omtr. 60,000 Kr. til Højesteretsadvok. S. S. Nellemann, der atter har samlet hele Ejendommen, idet han 1884 havde købt Allingskovgd. for 245,000 Kr. af sin Fader, Justitsr. L. N. og s. Aar Alling Mølle for 46,400 Kr. — Allinggd. og Møllen ligge meget smukt ved Aaen; Allingskovgd. ligger højt; fra dens Skov med stærkt kuperet Terræn er der smukke Udsigter over Alling Sø og Aadalen. Allinggd.'s Hovedbygning, af Bindingsværk i 1 Stokv. og Kælder med svært Loft af Egeplanker (nu væsentlig Funktionærboliger), er formentlig opf. af Chr. Fischer († 1774); Allingskovgd.'s Hovedbygning, i 3 Fløje af Grundmur med Kvist, er opf. 1847-48; Udbygningerne ere nyopførte eller ombyggede siden 1884 (se *J. B. Krarup*, Beskr. af Landbr. Udø., III S. 453 flg., Kbh. 1899. — Allinggd., „Mørkedal“, omhandles i St. St. Blichers Noveller „Fruentimmerhaderen“ og „Tulipanen“).

Gravballegaard er oprettet af fire Gaarde i Gravballe By og tilhørte Jens Jensen Avnsbjerg († 1706), derefter Niels Vendelbo, der testamenterede den til Chr. Fischer til Allinggd.; 1769 ejedes den af Andr. Fischer, derefter af Jean A. Fischer, efter hvis Død den 1805 ejedes af Schuchardt og Medinteressenter. Omtr. 1814 solgtes den af Kapt. Müller til C. C. Alberti († 1831, Fader til Politikeren C. C. A., der er født her 1814), hvis Enke 1835 solgte den til A. Hillebrandt, † 1895, hvis Dødsbo 1897 solgte den for 157,500 Kr. til den nuv. Ejer, F. Neukirch. — Hovedbygningen, 1 Stokv. af Grundmur, opf. 1866, bestaar af et Midtparti og to Sidefløje.

Svostruplund nævnes 1432, *Svostrupdal* 1530. — *Asmildgd.* var 1429 forlenet af Bisp Torluf til Mogens Jensen Løvenbalk.

Paa *Kapelhøj* mellem Allinggd. og Alling Mølle skal der ifl. D. Atl. (IV S. 474) have staaet et Kapel, der brugtes endnu nogen Tid efter Reformationen.

Gjødvad Sogn omgives af Annekset Balle, Sejling, Lemming og Svostrup Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.), hvorfra det skilles ved Gudena, der løber gennem *Silkeborg Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, noget østl., ligger $4\frac{1}{4}$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Silkeborg. De højtliggende, især mod S. bakkede Jorder ere skarp- og muldsandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3343 Td. Ld., hvoraf 1356 besaaede (deraf med Rug 363, Byg 161, Havre 555, Boghvede 36, Bælgæd 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 38, Kartofler 87, andre Rodfr. 75), Afgræsning. 877, Høslæt, Brak, Eng m. m. 595, Have 24, Skov 44, ubevokset 5, Moser 96, Kær og Fællede 55, Hegn 4, Heder m. v. 151, Veje og Byggegr. 135 Td. Kreaturhold 1898: 150 Heste, 669 Stkr. Hornkv. (deraf 504 Køer), 435 Faar, 291 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 66 Td.; 24 Selvejergaarde med 52, 72 Huse med 14 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 540 (1801: 217, 1840: 336, 1860: 459, 1890: 519), boede 1890 i 101 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 345 af Jordbr., 6 af Gartneri, 59 af Industri, 9 af Handel, 36 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet *Gjødvad Kirke* og Byerne: *Gjødvad* (1487 og 1494: Gedeuadt) med Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897 paa Marken); *Resendal*. *Nørreskov Skole*. *Øster-Kejlstrup*, Gd. Fiskerianstalt ved Gudena til Udklækning af Laks og Ørred, med 6 Fiskedamme.

Gjødvad S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 85. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med vistnok senere indb. Hvæl., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Vinduerne og Norddøren tilmurede). Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten i

Munkeskifte, er opf. i 15. Aarh. (paa Vestgavlen CF—CAR. 1755). Det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er opf. i ny Tid af smaa Mursten. Restauration af Skibets Sydmer 1897. Altertavle i Renæssancestil med et nyt Maleri (den korsfæstede) af Schmidt-Sinding. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Prædikestol i Renæssancestil, givet 1603 til Resen Kirke af Provst Niels Lauridsen Hase. Nogle Stolestader ere fra gotisk Tid. Epitafium over Klemen Fischer til V.-Kejlstrup og Hustru. Ved Vaabenhuset Ligsten over Præsten Peder Harch, † 1760.

Fru Thore oplod 1414 sine Børns Gods i Ø. og V.-*Kjelstrup* til Biskop Bo i Aarhus, men 1485 vidnes, at Ø.-*Kjelstrup* i 40 Aar havde ligget til Ring Kloster. 1755 ejedes den af Regimentskvartermester Klemen Fischer (Søn af Laur. Christophersen til V.-K.; se Personalh. Tidsskr. VI S. 67 flg.), hvis Dødsbo 1781 solgte den (6 $\frac{1}{2}$ Td. H.) for 1505 Rd. til Peder Müller paa Allinggø., der 1789 afhændede den (4 $\frac{1}{2}$ Td. H.) for 2999 Rd. til Peder Glud. — Niels Mikkelsen i *Resendal* nævnes 1486.

Balle Sogn, Anneks til Gjødvad, omgives af dette, Sejling, Serup, Sinding, Kragelund og Funder Sogne samt Aarhus Amt (Vrads og Gjærn Hrd.), fra hvilket det skilles ved *Silkeborg Langsø*, hvoraf en Del hører til Sognet. Kirken, mod Ø., ligger 4 Mil S. S. Ø. for Viborg og $\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Silkeborg. De højtliggende, særlig mod S. bakkede Jorder ere for det meste sandede, enkelte Steder lerblandede. Ved Nordgrænsen ligger *Gub Sø*, fra 1883 næsten udtørret, ved Sydgrænsen *Ørn Sø*, af hvilke Dele høre til Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 5255 Td. Ld., hvoraf 2186 besaaede (deraf med Rug 523, Byg 288, Havre 952, Boghvede 33, Blandsæd til Modenhed 37, Grøntf. 62, Kartofler 161, andre Rodfr. 128), Afgræsn. 1246, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1026, Have 43, Skov 119, Moser 186, Kær og Fælleder 41, Hegn 8, Heder m. v. 213, Flyvesand 15, Veje og Byggegr. 167, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 1089 Stkr. Hornkv. (deraf 748 Køer), 773 Faar, 677 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 129 Td.; 39 Selvejergaarde med 96, 127 Huse med 33 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1176 (1801: 303, 1840: 481, 1860: 852, 1890: 1142), boede 1890 i 214 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomh., 639 af Jordbrug, 6 af Gartneri, 286 af Industri, 27 af Handel, 7 af Skibsfart, 90 af forsk. Daglejervirks., og 47 af deres Midler.

I Sognet *Balle Kirke* og Byerne: *Balle* med Skole; *Hvinningdal* (1446: Huninghdall) med Forsamlingshus (opf. 1887); *Øster-Bording* med Skole; *Alderslyst*, Arbejderby. *Vester-Bording*, Gde og Huse; *Overgde*. Gaarden *Vester-Kejlstrup* har 15 $\frac{3}{4}$ Td. H. (1 $\frac{1}{2}$ i Gjødvad S.), 763 Td. Ld., hvoraf 528 Ager, 28 Eng, 80 Skov, Resten til 10 Lejehuse; til Gaarden høre en Vejr- og en Vandmølle. Andre Gaarde: *Kjærsgd.* med Vandmølle.

Balle S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 84. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Koret og den østl. Del af Skibet ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue og Norddøren (tilmurede) samt Syddøren, med Tympanon og fritstaaende Søjler (se Vignetten S. 756), ere bevarede. Senere forlængedes Skibet mod V., af Granitkvadre (fra et oprindl. Taarn eller fra en nedbrudt romansk Kirke), ligesom vistnok Vaabenhuset, af Granitkvadre og Mursten, opførtes; 1703 (Aarst. paa Vestgavlen) opførtes af smaa røde Mursten et Klokketaarn over Vestgavlen, restaur. 1776 (dette og Bogstaverne DFIF paa Taarnet). Skibets og Korets Hvælvinger ere vistnok fra 15. Aarh. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil; paa Lydhimlen MH—CRK og Høgernes og Rosenkrantzernes Vaabener. Nogle Stolestader have Aarst. 1590. I Koret en Trætavle med Indskr., ifl. hvilken Kalk, Disk og Oblatæske ere skænkede 1763 af Daniel Fischer til V.-Kejlstrup og Hustru. Klokkeren, med Majuskelindekr., er fra den tidligere Middelalder. I Koret er der fundet Indskrifter med Aarst. 1494 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 31). Lille romansk Ligsten i Vaabenhusets Mur.

Vester Kejlstrup var 1662 en Bondegaard paa 13 Td. H. 1743 solgte Præsten Peder Lorens Nerholm sin Part i V.-K. ($3\frac{1}{2}$ Td. H.) for 400 Sld. til Chr. Fischer. 1755 blev den (med Gods, i alt 65 Td. H.) af Klemen Fischer (se S. 762) skødet til hans Søn, Kammerr. Daniel F. († 1784), hvis Dødsbo 1786 solgte den (11 og 120 Td. H.) for 22,707 Rd. C. til Niels Hastrup fra Vrejlevkl. († 1815). 1804 blev en stor Del af Godset bortsolgt. Hastrups Enke ægtede 1817 Krigsr. G. H. Munch. Nuv. Ejer er Chr. Hee.

Hunningdal nævnes 1426 og synes at være tilfalden Erik og Las Hvas i Arv efter Hr. Elef Elefsen, men blev af dem 1446 solgt til Biskop Ulrik i Aarhus. Den nævnes endnu 1524, og 1489 tillige en Hunning Mølle.

II. en uhjemlet, stedlig Tradition har der lige ved Gub Sø paa en lav Højning staaet et Kloster, og man sagde at have fundet Munkesten der. Nu er der ingen Bygningsrester.

III. Kongebrev af $\frac{2}{10}$ 1558 blev Balle (tidligere ogsaa „Ryballe“) Anneks til Gjødvad. Kongen tilstod 1573 Præsten i B. og Gjødvad „paa Grund af Kaldets ringe Indkomster, som han ikke kunde leve af“, to Pund Korn aarl. af Silkeborg Slot.

Sejling Sogn, som har Sinding til Anneks, omgives af Balle Sogn (der skiller det fra Annekset), Gjødvad, Lemming og Serup Sogne. Kirken, mod V., ligger $3\frac{1}{2}$ Mil S. S. Ø. for Viborg og $\frac{3}{4}$ Mil N. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere let lermuldede. Ved Sydgrænsen *Gub Sø* (se S. 762).

Fladeindholdet 1896: 1706 Td. Ld., hvoraf 783 besaaede (deraf med Rug 178, Byg 145, Havre 328, Blandsæd til Modenhed 38, Grøntf. 28, Kartofler 23, andre Rodfrugter 41), Afgræsn. 368. Høslæt, Brak, Eng m. m. 388, Have 14, Skov 23, Moser 64, Kær og Fælleder 18, Heder 3, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 163 Heste, 571 Stkr. Hornkv. (deraf 405 Køer), 349 Faar, 321 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 75 Td.; 26 Selvejergaarde med 57, 51 Huse med 18 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 465 (1801: 169, 1840: 239, 1860: 329, 1890: 425), boede 1890 i 81 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 301 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 55 af Industri, 6 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sejling* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1881), Sparekasse (opr. $\frac{12}{2}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 42,047 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reservef. 1513 Kr., Antal af Konti 436), Mølle og Telefonst.; *Ebstrup* med Andelsmejeri. *Bjørnholthuse*, Gde. Gaarde: *Lysthavegd.*, *Overlund*, *Elkjær* og *Mosegd.*

Sejling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 80. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V., af røde Mursten. I Slutn. af 18. Aarh. ere Kirkens Mure omsatte og Portalerne flyttede til det samtidig opførte Taarn (i Flojen staa A. F. 1782), gennem hvis Vestgavl der nu er Adgang (tidligere var der dog ogsaa et lille Taarn). Skibet har fladt Loft, Taarnrum og Kor Hvælvinger. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur af Gibs. Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Ligsten over Præsten Niels Henriksen Sinding, † 1748, og Hustru.

Vester-Elkjær Gaardsted i Sejling Sogn nævnes 1484. — II. stedlig Tradition har der ved Sejling eller Ebstrup ligget en Gaard, hvorom Rester af Mur- og Tagsten forudm vidnede. Stedet kan nu ikke paavises. — Ved Udtørringen af Gub Sø fandtes Murstenslevninger paa en Odde, der laa højere end den øvrige Søbund.

Sinding Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Sejling, omgives af Serup og Balle Sogne, hvilket skiller det fra Hovedsognet, Kragelund Sogn og Lysgaard Hrd. (Vinderslev S.). Kirken, omtr. midt i Sognet

ligger $3\frac{1}{2}$ Mil S. for Viborg og 1 Mil N. V. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1653 Td. Ld., hvoraf 761 besaaede (deraf med Rug 171, Byg 147, Havre 333, Blandsæt til Modenh. 13, Grøntf. 29, Kartoffl. 16, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 332, Høslæt, Brak, Eng m. m. 378, Have 13, Skov 99, Moser 23, Kær og Fælleder 9, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 135 Heste, 509 Stkr. Hornkv. (deraf 360 Køer), 213 Faar, 293 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 69 Td.; 23 Selvejergaarde med 55, 42 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 375 (1801: 155, 1840: 233, 1860: 272, 1890: 363), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 275 af Jordbr., 60 af Industri, 8 af Handel, 12 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sinding* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1884), Andelsmejeri, Købmandshdl. og Telefonst. *Sømose*, Gde. og Huse. Gaarde: *Sinding-Østergd.*, *Ballevad*, *Ungstrupgd.*, *Anskovgd.*, *Thomasbjerg*.

Sinding S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 81. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Dobbelt-sokkel. To oprindl. Vinduer og begge Døre (Norrd., med fritstaende Søjler og en Sten med udhuggede Skikkelser ved Siden, tilmuret; se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 2. R. Pl. 8) ere bevarede. Taarnet, af Kvadre og store, røde Mursten, har hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset er af samme Materiale som Taarnet. Altertavle i Renæssancestil med Christusfigur i Gibs. Romansk Granitdøbefont. Døbefadet er 1682 skænket af K. Pogwisch. Prædikestol i Renæssancestil, opsat 1589 af Præsten Mickel.

Skovgaard i Sinding nævnes 1512. — I Sinding oprettedes 1868 en Folkehøj-skole, ophævet 1889.

Ved Kongebrev af $\frac{2}{10}$ 1558 blev Sinding Anneks til Sejling.

Kragelund Sogn omgives af Annekset Funder, Balle og Sejling Sogne, Lysgaard Hrd. (Vinderslev og Torning S.) og Engesvang Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3\frac{3}{4}$ Mil S. for Viborg og $1\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Silkeborg. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder (Rishøj, 336 F., 105 $\frac{5}{8}$ M.) ere dels mulderede med Ler- og Grusunderlag, dels sandmuldede. En Del Hede- og Mosestrækninger. Vands og Stenholt Skov. Den paa Grænsen af Funder Sogn liggende Bølling Sø er nu udtørret.

Fladeindholdet 1896: 13,626 Td. Ld. (heri medregnet de 7010 Td., der ere udskilte til Engesvang Sogn, se S. 766; Sognet er altsaa nu 6616 Td. Ld.), hvoraf 3904 besaaede (deraf med Rug 975, Byg 371, Havre 1875, Boghvede 103, Bælgsæd 14, Spergel 19, Blands. til Modenh. 88, Grøntf. 76, Kartoffl. 245, andre Rodfr. 132, Havesager 5), Afgræsn. 2997, Høslæt, Brak, Eng, m. m. 1602, Have 67, Skov 338, ubevokset 86, Moser 1108, Kær og Fælleder 206, Hegn 13, Heder 3090, Flyvesand 52, Veje og Byggegr. 158, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: (alene for det nuv. Kr. Sogn): 241 Heste, 833 Stkr. Hornkvæg (deraf 579 Køer), 756 Faar, 489 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. (med nuv. Engesv. Sogn) 1895: 101 Td.; 29 Selvejergaarde med 48, 223 Huse med 53 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 1475 — det nuv. Kr. Sogn $\frac{1}{2}$ 1901: 851 Indb. — (1801: 391, 1840: 544, 1860: 796, 1880: 1190), boede i 286 Gaarde og Huse; Erhverv: 49 levede af immat. Virksomh., 990 af Jordbr., 5 af Gartneri, 146 af Industri, 32 af Handel, 192 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kragelund* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1894), 2 Købmandshdlr., Mølle og Kro; *Refsdale*; en Del af *Stenholt* (Resten i Engesvang S.). *Malmhøj*, *Buskhede* og *Sindinghede*, Huse.

Kolonier paa Heden: *Christianshøj* med Skole, *Frederiksdal* med Forsamlingshus (opf. 1898); *Neder-Frederiksmose* med Fattiggaard (opr. 1882, Pl. for 26 Lemmer). *Charlottenlund*, Gd. med Teglværk.

Kragelund S., een Sognekommune med Annekset og Engesvang S., hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. Lægd 82a. Kirken tilhører en Del af Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvalv., ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre og flere Vinduer ere bevarede (Norddøren og nogle af Vinduerne tilmurede). Paa Sydportalens Tympanon, med 2 Løver, staar med Runeskrift: „Ase bad Wagh rist“ (afdækket 1879). Taarnet, forneden af Granitkvadre fra en nedreven romansk Kirke, foroven af Munkesten i Munkeskifte, var oprindl. aabent mod V.; (Aarst. 1768 paa Vestmuren). Vaabenhuset er, ligesom Taarnet, af romanske Kvadre, formodentlig fra den nedbrudte Kirke i Engesvang. Kirken er restaur. i de allersidste Aar. Ny Altertavle med Gibsfigur. Malmstager, skænkede 1631 af Peder Nielsen, Skriver i Staxhede, til Minde om hans Fædre, der ere begr. i Kirken. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, opsat 1645 af Præsten Mads Andersen Bering, † 1697, og Hustru, hvis Ligsten er indsat i den tilmurede Norddør, over hvilken et gmlt. Træbillede; i Koret deres Epitafium. Et Par Stolestader ere fra 1654. I Skibets Vestende et Pulpitur fra 1647. Series pastorum.

Refshale blev 1459 af Laur. Pedersen Kruse skødet til Alling Kloster. — *Fraaslund* Byggested i Kr. Sogn nævnes 1452. — De ovenn. Kolonier paa Heden bleve anlagte omtr. 1765.

Paa *Kongehus Bakke* Ø. for Kragelund By skal der ifl. D. Atl. (IV S. 473) have staaet „*Fr. II's Jagthus*“, hvoraf der da endnu saas Rudera; nu findes der intet. — Ved Stenholt staar i et Havegaard en Sten med stærkt slidt Indskrift, tidligst fra 16. Aarh.

Funder Sogn, Anneks til Kragelund, omgives af dette, Balle Sogn, Aarhus Amt (Vrads Hrd.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.) og Engesvang Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 4 $\frac{1}{2}$ Mil S. for Viborg og 1 Mil V. S. V. for Silkeborg. De højtliggende, mod Ø. bakkede Jorder ere sandede, lerede og mulderede med Sand, Ler og Grus til Underlag. Nogen Skov (Hørbylunde). Mod V. en Del Hede og Mose. I Sognet *Ulv Sø*. Ved Nordgrænsen en Del af den udtørrede Bølling Sø. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Silkeborg til Herning og Skanderborg-Skjern Banen.

Fladeindholdet 1896: 7990 Td. Ld. (heri medregnet de 2893 Td., der ere udskilte til Engesvang Sogn, se S. 766; F. Sogn er altsaa nu 5097 Td.), hvoraf 2251 besaaede (deraf med Rug 555, Byg 253, Havre 1123, Boghvede 63, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 44, Kartofl. 101, andre Rodfr. 68), Afgræsn. 1608, Høslæt, Brak, Eng m. m. 961, Have 31, Skov 367, ubevokset 33, Moser 635, Kær og Fælleder 48, Hegn 13, Heder 1929, Veje og Byggegr. 109, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: (alene for det nuv. F. Sogn): 211 Heste, 791 Stkr. Hornkv. (deraf 506 Køer), 774 Faar, 361 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. (med nuv. Engesvang Sogn) 1895: 94 Td.; 30 Selvejergaarde med 67, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 917 — det nuv. F. Sogn $\frac{1}{2}$ 1901: 744 — (1801: 286, 1840: 381, 1860: 552, 1880: 783), boede i 177 Gaarde og Huse; Erhverv: 55 levede af immat. Virksomh., 629 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 91 af Industri, 23 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Funder Kirkeby* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); *Funder*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1897), Mølle, Kro og Jærnbanepl. En Del af *Paarup*. *Ellinggaarde*, *Abildskov* og *Moselund*, Gde. og Huse. *Nørhede* og *Skjerskovhede*, Huse. Hoved-

gåarden *Sejlgård* har $11\frac{7}{8}$ Td. H., 707 Td. Ld. (38 i Tem Sogn), hvoraf 255 Ager, 50 Eng, 95 Skov, 88 Plantage, Resten Hede. Andre Gaarde: *Tollund* (1492: Thorlund), *Nørskovgd.*

Funder S., een Sognekommune med Hovedsognet og Engesvang S., hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 5. Udskrivningskr. 83. Lægd. Kirken tilhører nogle af Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, hvælvede, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. To Vinduer og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne ere tilmurede). Vaabenhuset er opf. af Kvadre fra Kirken. Skibets Vestende, under hvilken der har været Begravelse for Sejлгаards Ejere, er afskildret til Materialhus, hvorover et Pulpitur. Altertavle fra 1654 i Renæssancestil, med et Maleri (Nadveren), med Bogstaverne HL—MH—CRK samt Lindenovernes, Høgernes og Rosenkrantzernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil fra 1608. Paa det nederste af Sokkelen i Sydportalen staar med Runer Navnet „Niklas“.

Sejlgård var 1662 en Bondegård paa 2 Td. H., men 1733 en Avlsgård paa $6\frac{1}{2}$ Td. H., som Etatsr. Jens Jørgensen Serup da skødede til sin Svigersøn Landsdommer Enev. Heug, efter hvem den (i alt 114 Td. H.) 1740 blev paa Aukt. solgt for 4765 Rd. til Peder Christensen Holst; 1741 ejedes den af Christen Holst, † 1745, 1746 af Chr. Fischer, 1748-68 af Joh. Ellerup, † 1769, hvis Enke Gertr. Marie Breum 1770 solgte den (7, 7 og 90 Td. H.) for 11,650 Rd. til Amtsf. Just Mich. Lund, † 1801, hvis Svigersøn N. Hastrup til Kejlstrup derefter ejede den. Efter hans Død blev den ved Aukt. 1818 solgt til A. Pape og 1834 ved Aukt. til Ph. A. Ree, der 1837 solgte den for 12,600 Rd. til cand. phil. J. F. C. Haubroe, som 1845 afhændede den for 30,000 Rd. til Firmaet Johs. I. Bruun til Bruunshaab. Dette solgte den 1854 for 51,000 Rd. til A. Neumann, hvorefter den ved Aukt. 1862 udlagdes til Firmaet og overtoges for 40,700 Rd. af Etatsr. M. P. Bruun og 1900 ved Arv overgik til den nuv. Ejer, Fabrikejer B. Bruun. — Hovedbygningen, af Egebindingsværk med to Sidebygninger, alle i 1 Stokv., er formentlig opf. 1723 (dette Aarst. staar i en Mursten ved Indgangsdøren).

Fru Else Eriksdatter (Fasti) skrev sig 1527 til *Funder*. — *Bjergisgaard* i Funder blev 1417 af Hr. Ebbe Willadsen givet til Vestervig Kloster, og Henr. Persen Prip gav s. Aarh. *Moslund* til Kirken. Bjergisgd. nævnes endnu 1542.

Ved Ellingsde. er der fredlyst 3, ved Sejlgd. 4 Gravhøje.

Engesvang Sogn, det største i Herredet, omgives af Funder og Kragelund Sogne, Lysgaard Hrd. (Torning og Karup S.), Ringkjøbing Amt (Ginding Hrd.), hvorfra det for en Del skilles ved Skive Aa, som udspringer i Sognet, og Aarhus Amt (Vrads Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4\frac{1}{4}$ Mil S. for Viborg og 2 Mil V. for Silkeborg. De højtliggende, for største Delen bølgeformede Jorder ere overvejende sandede, med store Hede- og Mosestrækninger samt nogen Eng. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Viborg til Vejle og fra Silkeborg til Herning samt Skanderborg-Skjern Banen.

Sognet, der ifl. Res. af $12\frac{1}{12}$ 1896 er dannet af Dele af Kragelund og Funder Sogne, har et Fladeindhold af omtr. 9903 Td. Ld. Kreaturhold 1898: 228 Heste, 1028 Stkr. Hornkv. (deraf 616 Køer), 1137 Faar, 598 Svin og 47 Geder. Befolkning $\frac{1}{2}$ 1901: 1025. Se i øvrigt under Kragelund og Funder Sogne.

I Sognet Byerne: *Engesvang* (1494: Inggiswang), ved Viborgvejen, med Kirke, Præstebolig, Skole, Forskole, Mølle med Bageri og Købmandshdl.; *Skygge* med Skole; *Paarup* (en Del i Funder S.), ved Landevejenes Krydsning, med Skole, Andelsmejeri (Egelund) og Kro; *Stenholt* (det meste i Kragelund S.). Gaarde og Huse: *Elbæk*; *Frederiksværk*; *Klode-Mølle*, Gd. med Andelsmejeri (Holdgaard); *Julianehede* (Over- og Neder-J.) med Skole og Missionshus (opf. 1901); *Moselund* (det meste i Funder S.) med Tørve-

fabrik, Jærnbanest., Telegrafst. og Kro. *Skyggehale*, Huse; *Engesvanghuse*. *Engesvang Skiftespor* med stor Tørvefabrik. *Klosterlund*, Gd. og Huse.

Engesvang S., een Sognekommune med Kragelund-Funder S., hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Silkeborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. Lægd 82b. Kirken tilhører Staten.

Kirken er opf. 1895-96 (indviet $14\frac{1}{3}$ 1897) af røde Mursten i romansk Stil (Arki- tekt: Frimodt Clausen) og bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Altertavle og Prædikestol af Egetræ; Alterbilledet er en Kopi af v. Dycks Christus paa Korset; Cementdøbefont. To Lysekroner.

Omtr. paa Kirkens Plads har der i Middelalderen staaet en Kirke, der har været af hugne Granitsten (omtr. 53 F. lang, 20 F. bred); efter Sigende ere Stenene førte til Holgersdal eller Dalsgd. ved Kjellerup. I Tomten fandtes 1835 og 1837 to smaa Metalklokker og nogle Mønter fra Vald. Sejrs, Chrf. I's og Erik Menveds Tid; 1697 fandtes en Kælderruin og nogle Lertavler.

Om den tidligere Industri i Jærnudsmaeltning af Myremalm, hvoraf der findes Lag saavel paa Karupfladen som længere mod Ø. og i Silkeborgegnén, minde Navne som *Klode Mølle* (Jærnet udsmaeltedes i Kloder) og Malmhøj i Kragelund Sogn.

Hovlbjærg Herred.

Sogne:

Sal, S. 768. — *Gullev*, S. 770. — *Hvorslev*, S. 770. — *Gjerning*, S. 771. — *Vellev*, S. 772. — *Vejerslev*, S. 773. — *Ajdt*, S. 774. — *Torsø*, S. 775. — *Hovlbjærg*, S. 776. — *Granslev*, S. 776. — *Havrum*, S. 778. — *Sall*, S. 779. — *Skjød*, S. 780.

1584.

1648

J.H.
1901.

Hovlbjærg Herred, det sydøstligste i Amtet, begrænses mod V. og N. af Lysgaard og Middelsom Herre- der, mod Ø. og S. af Randers Amt (Galten Hrd.) og Aarhus Amt (Sabro og Gjern Hrd.). Størst Ud-

strækning fra V. til Ø. er 3, fra N. til S. 2 Mil. Grænsen mod V. og N. dannes af Gudena; paa Nordøstgrænsen løber Gudenaas Baa Lilleaa. Jor- derne ere bakkede og meget afvekslende, højest mod Ø., hvor det Højdedrag, der danner Vand- skellet mellem Gudena og Lilleaa (højeste Punkt: Dejhøj, 345 F., 108 M.), ligger, samt ler- og sandmuldede og ret gode. Det har en Del Skov (i alt 3864 Td. Ld.). Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $17\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fla- deindholdet 39,597 Td. Ld. ($3_{,96}$ □ Mil, 218 □ Km.). Ager og

Engs Hartk. samt halv. Skovskjoldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2233 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1901: 8311 (1801: 3847, 1840: 4590, 1860: 6121, 1890: 8142). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Lysgaard og Hids Herreder (undt. Skjød, der er Anneks til Lyngaa i Sabro Hrd.), i verdsl. Hens. høre Sal og Gullev S. under Lysgaard og Hids samt en Del af Hovlbjærg Herreds Jurisdiktion og Amtets 4. Forligskreds, Resten af Herredet under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion og Aarhus Amts 3. Forligskreds.

Hovlbjærg Hrd., i Vald. Jrdb. *Haghælbiarghæreth*, hørte i Middelalderen til Aabossyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 558.

Der er talt knapt 500 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf kun omtr. 5 Dysser og Jættestuer, Resten Gravhøje), men henved $\frac{3}{4}$ er nu slojftet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{10}$ 1900 vare 9 fredlyste. Monumenterne ere ret ligelig fordelte; flest kendes dog fra Sognene Vellev (omtr. 80), Ajdt (50), Skjød (45), Havrum og Gjærning (hvert 42), Granslev og Vejerslev (hvert 40).

Sal Sogn omgives af Annekset Gullev, Vejerslev Sogn, Lysgaard Hrd. (Grønbæk og Højbjærg S.) og Middelsom Hrd. (Vindum og Bjerring S.). Kirken, noget østl., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Viborg. De især mod Ø. og S. Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels sandede, dels sandmuldede, særdeles gode. Gudenaå danner Grænsen mod S., V. og N. V.; *Frisholt* (eller *Ormstrup*) Sø er 26 Td. Ld. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Bjerringbro til Ans.

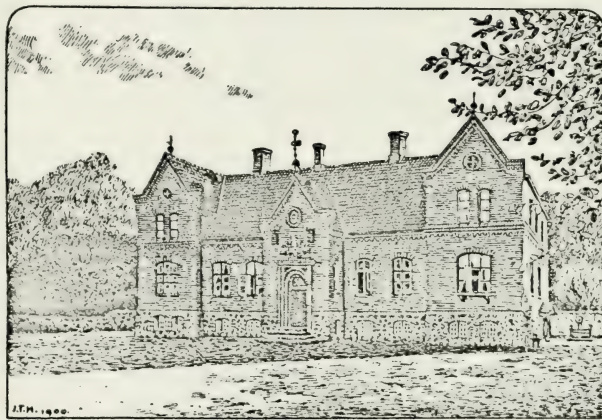
Fladeindholdet 1896: 4258 Td. Ld., hvoraf 1585 besaaede (deraf med Rug 412, Byg 142, Havre 558, Boghvede 110, Bælgsæd 7, Spergel 36, Blands. til Modenh. 110, Grøntf. 48, Kartoffler 74, andre Rodfr. 87), Afgræsn. 1100, Høslæt, Brak, Eng m. m. 570, Have 25, Skov 205, Moser 89, Kær og Fælleder 161, Hegn 18, Heder 375, Flyvesand 28, Veje og Byggegr. 72, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 177 Heste, 770 Stkr. Hornkv. (deraf 482 Køer), 664 Faar, 369 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshartk. 1895: 156 Td.; 30 Selvejergaarde med 134, 71 Huse med 22 Td. Hrtk. og 27 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 611 (1801: 276, 1840: 336, 1860: 518, 1890: 693), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 490 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 73 af Industri, 5 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sal* (1355: *Salæ*), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattigggaard (opr. 1881, Pl. for 31 Lemmer), Sparekasse (opr. $\frac{11}{12}$ 1866; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 69,609 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2885 Kr., Antal af Konti 358) og Telefonst. *Skibelundgaarde* med Vand- og Vejmølle. *Vinkelhede*, Huse. Hovedgaarden *Ormstrup* har $41\frac{1}{4}$ Td. A. og E. Hrtk. og $1\frac{7}{8}$ Td. Skovsk., 884 Td. Ld., hvoraf 400 Ager, 55 Eng, 240 Skov og Plantning, 26 Sø, 14 Gaardspl., Have m. m. og 89 under 10 Huse; til Gaarden hører godt Laksefiskeri i Gudenaå. Andre Gaarde: *Bredholt* ($11\frac{1}{4}$ Td. H.); *Vinkelholm* (8 Td. H.); *Tinggd.* Færgefarten over Gudenaå er nedlagt, da der 1879 er bygget en Bro ved Ans.

Sal S., een Sognekommune med Annekset, hører under Lysgaard m. fl. Herreders Jurisdiktion (Kjellerup), Viborg Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 74. Lægd. Kirken tilhører Etatsr. Bruuns Enke.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Vaabenhus mod S. og Tilbygning mod N. Skib, med Bjælkeloft, og Kor, med 2 i den senere Middelalder indb. Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre; under Koret er Dobbeltsoffel. Syddøren og Korbuen ere bevarede. Den hvælv. Tilbygning, af Granitkvadre, er opf. i 18. Aarh. (paa Gavlen staar: JATR—EKA og 1756) som Gravkapel, der nedlagdes 1837; Vaabenhuset, omtr. fra s. Tid, er af Mursten og Bindingsværk. Over Skibets Vestgavl, hvorpaa: SDG og 1762, er opsat et lille Træspir. Altertavle i Renæssancestil; Prædikestol fra 1649, renov. 1763; Granitdøbefont. Series pastorum. I Korvæggen Ligsten over Niels Mikkelsen paa Ormstrup, † 1622, i Korgulvet Ligsten over Anne Elisab. Niim, † paa Ormstrup 1758. I Tilbygningens Vestmur er indsat en Ligsten med Kors og Navnet „Ingerth“ i Runer. En anden Ligsten, med Kors, Figurer og Runeindskr., der har været indsat i Kirkegaardsdiget, er 1882 ført til Aarhus Museum (se *Loffler*, Gravst., Pl. XI.)

Ormstrup (Wormstrup), der er opstaaet af to Torper, Ormstrup og Simenstrup eller Vestrup, ejedes 1344-63 af Hr. Laurids Hvas, hans Efterleverske Fru Kirsten 1371, Sønnen Hr. Laurids H., † 1430, g. 1. m. en Datter af Hr. Elef Elefsen, der bragte ham Dyrnæs og Dyrnæsfang med Lavind og mere Gods, dernæst med Fru Thore Eriksdatter Mus, der bragte ham Silkeborg med Gods. Af deres Børn blev Erik H. († 1483) Eneejer, dernæst Enken Fru Kirsten Jensdatter († eft. 1499),

Ormstrup.

Sønnen Jens Lange H. († ca. 1503) og hans Hustru Fru Johanne Hansdatter fra Vindum. Deres Børn Erik og Anna H. solgte 1514-15 paa Grund af Gæld Ormstrup med Gods til Bispem. O. kom efter Reform. til Kronen, som 1570 mageskiftede den til Hans Johansen Lindenov, men fik den tilbage 1581. Fr. III overdrog 1649 O. til Rentem. Mogens Friis, der gav den Navnet *Frisholt*; 1672 overdroges den (43, med Tiender og Gods i alt 600 Td. H.) af Mogens F. til hans Datter Mette, der ægtede Etatsr., Landsdommer C. Lindenov. Paa Aukt. efter hende 1733 købte Højesteretsprok. Andr. Lowsen F. (33, 36 og 233 Td. H.) for 14,000 Rd., men solgte den atter 1737 for 14,000 Rd. til Hans Rosborg til Haraldslund († 1752), som 1750 overdrog den til Sønnen H. T. R. († 1779), hvis Enke Anna Wassard ægtede Kammer. Niels Ferslev, der 1799 solgte F. for 71,500 Rd. til Ritmester H. G. Halling († 1839); denne solgte Gaardene til Fæsterne, oprettede Parcelgaardene Bredholt (1807), Gudenlund, Tinggd. m. fl. og lod Skovene omhugge. 1840 købtes F. for omtr. 80,000 Rd. af cand. phil. G. Ipsen, 1844 af Johs. Bruuns Enke fra Bruunshaab, der 1845 solgte den (uden Kirke) for 75,000 Rd. til G. Barner. Derpaa ejedes den af Schønheider, der 1855 solgte den for 115,000 Rd. til cand. med. Sandholt, som 1865 afhændede den for 128,000 Rd. til A. Buchwald, efter hvem den 1888 gik over til den nuv. Ejer, Hofjægerm. H. Estrup, der 1890 gav Gaarden dens gamle Navn Ormstrup. — Hovedbygningen, 1 Fløj af røde Mursten i 1 Stokv. med Kvist og Kældere og frempringende Gavle. er opf. 1867 paa den gamle Bygnings Plads (Hovedfløj i 1 Stokv. og to Sidefløje, alt af Egebindingsværk). En Bjælke, med Indskr. og Aarst. 1733, fra den gml. Bygning sidder nu i den østl. Bindingsværks Staldlænge. (Se *F. Hvass*, Saml. af Medd. om Pers. og Familier af Navnet Hvass III, og Saml. til j. Hist. VII S. 201 flg.)

Litt.: *J. Christensen*, Beskr. over S. og Gullev Sogne, i Saml. til j. Hist. X S. 128 flg. Se ogsaa VII S. 203 flg.

Gullev Sogn, Anneks til Sal, omgives af dette, Vejerslev og Gjærning Sogne samt Middelsom Hrd. (Bjerring og Hjermind S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, midt i Sognet, ligger 2½ Mil S. Ø. for Viborg. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede, gode mod S. og Ø. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Viborg.

Fladeindholdet 1896: 2682 Td. Ld., hvoraf 1118 besaaede (deraf med Rug 276, Byg 186, Havre 514, Boghvede 21, Bælgsæd 9, Blandsæd til Modenh. 7, Grøntf. 20, Kartofler 41, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 690, Høslæt, Brak, Eng m. m. 529, Have 18, Skov 52, ubevokset 5, Moser 71, Kær og Fælleder 81, Heder 66, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 171 Heste, 710 Stkr. Hornkv. (deraf 420 Køer), 602 Faar, 389 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 124 Td.; 33 Selvejergaarde med 102, 79 Huse med 22 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, ¼ 1901: 728 (1801: 216, 1840: 325, 1860: 412, 1890: 646), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 50 levede af immat. Virksomh., 414 af Jordbr., 118 af Industri, 24 af Handel, 28 af forsk. Daglejervirks. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Gullev* (1355: Guthelef, 1406: Gudhløff) med Kirke, Skole (ny Skole under Opf. paa G. Mark og Missionshus (opf. 1898); *Bøgeskov*; *Nøddelund* med Skole og Andelsmejeri. *Kraghede* og *Bønderskov*, Huse.

Gullev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 75. Lægd. Kirken tilhører Etatsr. Bruuns Enke.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis, alt med Bjælkeloft (Apsis har vistnok oprindl. haft Halvkuppelhvælv.), ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Enkelte oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede; Nordd. er tilmuret, Sydd. har Tympanon med indhuggede Figurer. Senere opf. er Vaabenhuset, af Mursten; et Træspir paa Skibets Vestgavl er opf. 1769. Altertavle og Prædikestol fra 1769, forfærdigede af Math. Ulrichsen Sartz, med Malerier. Granitdøbefont med Dobbeltløver m. m. I Skibet to Ligsten over Christen Christensen i Bøgeskov (lagt 1653) og over hans Søn.

To „Søstre“ Fru Maren Christensdatter og Kirsten Olufsdatter gav 1396-97 en Gaard *Gudløffskoff* til Tvilum Kloster i Sjølegave. — I Gullev Bakke har der været en Sundhedsskilde.

Litt.: se under Sal Sogn.

Hvorslev Sogn omgives af Annekset Gjærning, Ajdt og Vellev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vinge S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, meget bakkede Jorder (Loddenhøje, 294 F., 92 M.) ere sandede og sandmuldede. Hvorslevgaard Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3240 Td. Ld., hvoraf 1285 besaaede (deraf med Rug 286, Byg 237, Havre 580, Boghvede 12, Blands. til Modenh. 11, Grøntf. 33, Kartofler 43, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 703, Høslæt, Brak, Eng m. m. 618, Have 22, Skov 185, ubevokset 6, Moser 55, Kær og Fælleder 89, Heder 187, Veje og Byggegr. 86, Vandareal m. m. 2 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 903 Stkr. Hornkvæg (deraf 515 Køer), 825 Faar, 484 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 168 Td.; 38 Selvejergaarde med 146, 1 Fæstegd. med 2, 66 Huse med 18 Td. Hrtk. og 24 jordløse Huse. Befolkningen, ¼ 1901: 820 (1801: 291, 1840: 339, 1860: 474, 1890: 730), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomh., 378 af Jordbrug, 192 af Industri, 38 af Handel, 6 af Skibsfart, 61 af forsk. Daglejervirks., 24 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvorslev* (1355: Hoslef, 1497: Horsloff) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Sparekasse (opr. $2\frac{1}{6}$ 1872; $3\frac{1}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 40,285 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reservef. 3932 Kr., Antal af Konti 238); *Amstrup*; *Aldrup*; *Vidstrup* med Skole. En Del af *Ulstrupbro* (Resten i Vellev S.) med Skole, Lægebolig, Handels- etabl., Gæstgiveri m. m. *Hvorslevgd. Hagenstrup Vandmølle*.

Hvorslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 92. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit og Fraadsten (sidste især i Hjørnekvadrene). I den senere Middelalder opførtes Taarnet, af Mursten med hvælv. Underrum, ligesom Skib og Kor overhvælvedes. Ved en uheldig Restauration 1869 fik bl. a. Taarnet et højt Spir, og Taarnrummet, hvis Hvælvning nedtoges, blev Forhal, idet et Vaabenhus mod S. blev nedbrudt, og Sydportalen, med Halvsøjler af Fraadsten, fjernedes. Altertavle, fra 1651, og Prædikestol i Renæssancestil; den sidste, med Aarst. 1650 og Oluf Parsbergs og Karen Kruses Vaabn., bæres af en Figur, Maria med Barnet, der er en Rest fra kat. Tid. Granitdøbefont med Løvefigurer og Mandehoveder. Lysekrone, skænket 1731 af Præsten Amdi Blichfeld og Hustru. I de sidste Aar er der fundet Kalkmalerier i Koret og i to Alternicher paa Siderne af Korbuen (restaur. 1899 af Kunstmaler Rothe).

Jens Pabe pantsatte 1388 *Hotzløffgaard* til Niels Madsen, som kaldes Fod, og 1489 blev den af Peder Hoffmand tilskødet en Jens Madsen. — *Aldrupgaard* havde 1770 16 Td. H. og laa under Grevsk. Frijsenborg. — Vidstrup maa være det *Wytyesthorp*, der nævnes 1355 som et Sogn i Hovlbjærg Hrd.

Paa Præstegaardens Mark har der været en hellig Kilde.

Gjærning Sogn, Anneks til Hvorslev, omgives af dette, Ajdt, Vejerslev og Gullev Sogne samt Middelsom Hrd. (Hjermind og Hjorthede S.), fra hvilket det skilles ved Gudena. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. En Del Skov (Kirkesk., Nørrekrog). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3766 Td. Ld., hvoraf 1572 besaaede (deraf med Rug 353, Byg 300, Havre 717, Boghvede 9, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 37, Grøntf. 28, Kartofler 36, andre Rodfr. 86), Afgræsn. 721, Høslæt, Brak, Eng m. m. 838, Have 23, Skov 277, Moser 37, Kær og Fælleder 72, Heder 61, Flyvesand 44, Veje og Byggegr. 114, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 279 Heste, 1042 Stkr. Hornkvæg (deraf 622 Køer), 770 Faar, 584 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 190 Td.; 41 Selvejergaarde med 162, 1 Fæstegd. med 3, 61 Huse med 20 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 676 (1801: 323, 1840: 451, 1860: 592, 1890: 636), boede 1890 i 118 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 434 af Jordbr., 96 af Industri, 15 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjærning* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Danstrup*; *Tind* med Mølle; *Borridsø* (1467 og 76: Borris) med Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 30 Lemmer) og Forsamlingshus. *Stærkjær- gaarde* (1399: Starkier) med Teglværk. *Hesselbjærggaarde*. *Bundgaard* ($10\frac{1}{2}$ Td. H.), *Borridsølund*, Gd. (8 Td. H.).

Gjærning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 91. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Taarnet, af røde Mursten i Munkeskifte med enkelte Granitkvadre og hvelvet Underrum, er opf. i den senere Middelalder, da ogsaa Kirken overhvalvedes. Kirken er restaur. 1854 og 1869; i sidstn. Aar tilmuredes de sidste oprindl. Vinduer, Vaabenhuset, af Mursten, opfortes, og Apsis' Halvkuppelhvelv. erstattedes med et fladt Loft, m. m. Altertavle fra 1869 med Thorvaldsens Christus i Gibs; Alterkalk fra 1580, skænket af Provst Jak. Thuresen. Prædikestol i Renæssancestil. Lille Granitdøbefont med Bladornamenter og Dyrefigurer. Klokke fra 1503, støbt af Gerhardus de Won. Ved en Restaur. 1900 fandtes Kalkfarvedekorationer paa Hvelvingerne.

Digsgaard i Gjærning og *Tregaard* i Tind nævnes 1432. — *Hesselbjerggaard* ejedes 1391 af Hr. Claus Krumpen og 1425 af Enken Sophie Olufsdatter, men fra sidstn. Aar kendes ogsaa et Hr. Thomes Jensens Skodebrev paa H. og *Michelstrup*. 1461 skrev Stig Vesteni sig til H. (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 43 flg.). — *Stærkjær* blev 1399 af Hagen Tygesen pantsat til Hr. Elef Elefsen, der 1404 oplod Pantet til Elof Jensen, som 1419 skødede det til Aarhus Bisp, der samtidig fik Skøde derpaa af en vis Niels Pallesen og af Peder Lykke, der kort forinden havde købt Ejendomsret i S. af Henrik Langelow. Efter Reform. kom S. ind under Kronen (se Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 35 flg.).

Ved Danstrup er der fredlyst 3 Gravhøje. — Ved Gjærning har der været en hellig Kilde.

Vellev Sogn, det største i Herredet, omgives af Hovlbjærg, Ajdt og Hvorslev Sogne samt Middelsom Hrd. (Vinge og Langaa-Torup S.), fra hvilket det skilles ved Gudena, og Randers Amt (Galten Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, noget vestl., ligger 3 $\frac{1}{2}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 2 $\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Randers. De højtliggende, især mod N. bakkede Jorder (mod S. Dejhøj, 345 F., 108 M.) ere mod N. til Dels sandede, med Enge langs Gudena, i øvrigt lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 4848 Td. Ld., hvoraf 2144 besaaede (deraf med Rug 457, Byg 411, Havre 821, Boghvede 8, Bælgsæd 14, Blands. til Modenh. 182, Grøntf. 17, Kartofler 32, andre Rodfr. 201), Afgræsn. 1176, Høslæt, Brak, m. m. 903, Have 41, Skov 153, ubevokset 8, Moser 78, Kær og Fælleder 102, Hegn 9, Heder 124, Veje og Byggegrunde 108 Td. Kreaturhold 1898: 375 Heste, 1581 Stkr. Hornkv. (deraf 938 Køer), 941 Faar, 791 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 299 Td.; 64 Selvejergaarde med 268, 114 Huse med 30 Td. Hrtk. og 76 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1064 (1801: 483, 1840: 636, 1860: 761, 1890: 1036), boede 1890 i 195 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomh., 672 af Jordbr., 6 af Gartneri, 164 af Industri, 46 af Handel, 64 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vellev* med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. $\frac{9}{2}$ 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 64,432 Kr., Rentef. 3 $\frac{3}{5}$ pCt., Reservecf. 5963 Kr., Antal af Konti 336) og Andelsmejeri; *Ensløv*; *Tostrup* med Skole, Forsamlingshus og Mølle. *Kovdalgaarde*. Hovedgaarden *Østergaard*, under Grevsk. Frijsenborg (s. d.), har 29 Td. H., 485 Td. Ld., hvoraf 60 Eng (en Del i Hovlbjærg S.), Resten Ager. Præstegaarden har 11 Td. H., 90 Td. Ld. Andre Gaarde: *Christiansholt* (Skovfogedgd.), *Sophienlund* med Kalkværk, *Sparregd.*, *Juellund*, *Holmgd.*, *Holmris*, *Grevhaven*, *Friisbæk*, *Vindbjerg*, *Mosegd.*, *Vellevgd.* (før *Kraghedegd.*). *Overaarup Vandmølle*. *Aabrohus Kro* ved Broen over Gudena.

Vellev S., en egen Sognkommune, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. '93. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Den ret anseelige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og

Kor ere fra romansk Tid, væsentlig af Fraadsten, dog ogsaa af Granitkvadre, raa Granit og Al, paa Granitsokkel. Nogle oprindl. Vinduer og begge Døre ere bevarede (tilmur.). I den senere Middelalder overhvalvedes Kirken, og Taarnet, af røde Munkesten med hvælv. Underrum, tilføjedes. 1863 genopbyggedes dets øverste Del, der var falden ned for længe siden, og fik Spir, og Underrummet blev Forhal, idet et Vaabenhus mod S. nedbrødes. Nyt Alter med et Maleri fra 1864 (Christus i Getsemane) af Th. Jensen. Prædikestol i Renæssancestil fra 1633. Granitdøbefont med Løver og Menneskefigurer. Orgel fra 1892. Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Af Ligsten, der 1863 indmuredes i Forhallen, nævnes en over Præsten Peder Hansen Randers, † 1651, og Hustru, og en over Herredsfoged Lars Jensen Leth, † 1600, og Hustru. Kløkke fra 1393, stammende fra Nederlandene. Paa Korvæggen er der 1898 fundet Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 13. Aarh. (restaur. af Rothe), paa Skibets Væg et Kalkmaleri af St. Christoffer.

Østergaard ejedes 1460 af Eggert Vesteni, der med sin Hustru Eline Jensdatter endnu 1497 skrev sig til den, skønt han alt 1494 havde skødet den til Axel Lagesen Brok; men Hr. Axel havde undt ham Gaarden i Leje. 1501 tilhørte den Mogens Gøye, 1552 Fru Eline Gøye, men var beboet af en Bonde; en flg. Ejer Hans Johansen Lindenov mageskiftede den til Kronen; 1662 tilhørte den (22 Td. H.) Mogens Friis, der lagde den under Grevskaftet. — Bygningerne, af Grundmur, ere opf. 1839-41.

I Sognet synes at have ligget en Ejendom *Velleholm*, der 1333 ejedes af Ebbe Galt og endnu nævnes 1512. — I en lavtliggende Eng ved Gaarden Holm har ligget en større Gaard, „*Holm Kloster*“ ell. „*Herregaarden*“; dens ligesom Broens og Gravenes Plads ses endnu; ved 1870 fandtes endnu Grundsten og Murrester. — Et Byggested *Bjørnstrup* nævnes 1472.

Ved Tostrup er der fredlyst 1 Gravhøj. — Ved Vellev ligger den forstyrrede *Tinghøj*, hvor der skal have været holdt Ting. — Ved „Holm Kloster“ har der været en søgt hellig Kilde; en græsklædt Plet viser dens Plads; i Mands Munde ere syge Børn badede i den og Pengestykker henlagte ved den.

Vejerslev Sogn, eet Pastorat med Ajdt og Torsø, omgives af Ajdt, Gjærning, Gullev og Sal Sogne samt Lysgaard Hrd. (Grønbæk S.), fra hvilket det skilles ved Gudenaas Baa Gjelaas. Kirken, noget syd., ligger $3\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere muldede og lerblandede. Gennem Sognet løber *Borre Aa*, Baa til Gudenaas. En Del Skov (Bosk., Boballe Sk., Vejerslev Krat, Borre Sk.).

Fladeindholdet 1896: 2825 Td. Ld., hvoraf 1051 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 231, Byg 234, Havre 487, Blandsæd til Modenhed 19, Grøntf. 18, Kartofler 15, andre Rodfr. 43), Afgræsn. 522, Høslæt, Brak, Eng m. m. 550, Have 20, Skov 492, ubevokset 27, Moser 8, Kær og Fælleder 33, Heder 20, Veje og Byggegrunde 84, Vandareal m. m. 17 Td. Kreaturhold 1898: 193 Heste, 730 Stkr. Hornkv. (deraf 485 Køer), 467 Faar, 296 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 130 Td.; 27 Selvejergaarde med 100, 1 Fæstegd. med 1, 48 Huse med 13 Td. Hrtk., 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 518 (1801: 218, 1840: 229, 1860: 333, 1890: 485), boede 1890 i 87 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 66 af Industri, 10 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vejerslev* (1203: Witherlesf, 1345: Wettersleff, 1355: Wythyeslof, 1493: Veyersleff) med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus. *Borre* med Skole og Forsamlingshus. *Vejerslevgaard*; *Aagaard*. *Katvads Vandmølle*.

Vejerslev S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 90. Lægd. Kirken tilhører Grevskaftet. Frijsenborg.

Kirken, 85 F. lang og 28 F. bred, bestaar nu kun af Skib og Kor, Taarn med V. samt Korsarm mod N. Skib og Kor ere opf. i romansk Stil af Kvadre, væsentlig

af Granit, dog ogsaa af Al, og have haft Apsis. I den senere Middelalder ere vistnok to hvælvede Korsarme tilføjede, ligesom Koret har faaet Krydshvælving, medens Skibets vestlige Del har beholdt sit flade Loft. Maaske har den østlige Side af Korsarmene haft smaa Apsider, idet der paa den tilbagestaaende nordl. Korsarms Østmur ses en dobbelt Rundbue. Flest Spor af Bygningens ældste Arkitektur findes paa Nordsiden, idet her ses flere oprindl. Vinduer og Norddøren, afsluttet med en dobbelt Bue (tilmur.), ligesom Koret og Korsarmen her have Sokkel med Skraakant. Korsarmen har stor Rundbue ind til Skibet; paa den ene Kragsten en Slangefigur. I D. Atl. (IV S. 427) omtales en af Chr. Friis 1713 foretagen Restauration, ved hvilken Apsis og den sydl. Korsarm ere nedbrudte. Ved en Restauration 1854 ommuredes Skibets Sydside med røde Mursten, og et Rum afskildredes i dets Vestende, og over dette opførtes 1875 et Taarn af røde Mursten, med slankt Spir, og Taarnrummet gjordes til Forhal med Indgang i V., idet et Vaabenhus mod S. nedbrødes (der var før et lille Træspir paa Vestgavlen); tillige forsvandt Vestgavlens Lisener (af Alkvadre). Altertavle i Renæssancestil fra 1595. Prædikestolen, i Barokstil, er skænket 1717 af Skipper Niels Pedersen Borre af Randers (forlist 1717). Den gamle, oprindl. Granitdøbefont, der før kort Tid siden fandtes i et Stendige ved Fattighuset, benyttes nu (en yngre Granitdøbefont, før Præstegaardens Have, er nu i Skorup Kirke). Epitafium over Præsten Anders Vinding, † 1682. I Kirken to Ligsten frø 13. Aarh., begge med Korsstav og Indskr., den ene over „Petrus“ (se *Löffler*, Gravst., Pl. III), den anden over „Margareta“ (se Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 93 flg.). I Kirken en Runesten fra omtr. 1150 med Indskriften: „Iver huggede disse Runer over sin Broder Skalmæ“.

Ved Kirken har i den tidlige Middelalder staaet *Vejerslev Munkekloster*, af uvis Orden. Det nævnes kun i 1203, da der forekommer som Underskriver af et Dokum, en Abbed Ingemar. Snart efter maa det været ophævet; Munke og Jordegods ere mulig overførte til det nærliggende Alling Kloster (se S. 760), der i alt Fald kom i Besiddelse af Vejerslev By og Kirke (at V. Kloster, som formodet, først er nedlagt ved 1350, skyldes en urigtig Tydning af de to ovenn. Ligsten med Navne, paa Kirkegaarden). I Slutn. af 18 Aarh. skal der være fundet Fundamenter af Klosteret. En Brønd og et Kær tæt S. V. ved Byen bære endnu Navn efter det.

Nær ved det Sted, hvor Borre Aa falder i Gudena, ligger *Voldstedet Ilensborg* (80×30 F.), hvor der i 18. Aarh. skal være fundet Mursten. Borgen skal i sin Tid have været beboet af en Herremand Erik Staale, som siges at have hjulpet til ved Kirkens Opførelse. — *Bjergsgaard* i „Borg“ blev 1345 skødet til Alling Kloster af Mikkel Thomesen. Maaske er den den samme som den *Borregaard* (Avlsgaard til Ilensborg?), som Gotskalk Rostrup 1407 skødede til Bisp Bo i Aarhus, og som 1530 blev tildømt Alling Kloster. For øvrigt laa ogsaa i Sognet en *Brendegaard*, som Bisp Bo 1407 købte af Hr. Elef Elefsen, og som atter nævnes 1443.

I Sognet har der ligget to Byer *Knubdrup* og *Sønderby*, der skulle være lagte øde under Pesten 1350, og hvis Jorder siden lagdes ind under Vejerslev By.

Litt.: *J. Christensen*, V. og Ajdt Sogne, i Saml. til j. Hist. VI S. 281 flg.

Ajdt Sogn, Anneks til Vejerslev, omgives af dette, Aarhus Amt (Gjern Hrd.), det andet Anneks Torsø, Havrum, Hovlbjærg, Velle, Hvorslev og Gjærning Sogne. Kirken, noget sydvestl., ligger 3½ Mil S. Ø. for Viborg og 3 Mil S. V. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2103 Td. Ld., hvoraf 924 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 180, Havre 441, Blandsæd til Modenhed 11, Grøntf. 14, Kartofler 21, andre Rodfr. 54), Afgræsn. 519, Høslæt, Brak, Eng m. m. 415, Have 12, Skov 134, Moser 26, Kær og Fællede 19, Heder 10, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 400 Køer), 472 Faar, 357 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 116 Td.; 31 Selvejergaarde med 84, 4 Fæstegd. med 12, 66 Huse med 16 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, ½ 1901: 529 (1801: 252, 1840: 274, 1860: 383, 1890: 553), boede 1890 i 109 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomhed, 350 af Jordbr., 96 af Industri, 8 af Handel, 34 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ajdt* (Ajgt; 1425: Akthe) med Kirke, Skole, Fattiggaard (paa Marken, opr. 1869, Pl. for 20 Lemmer), Lægebolig,

Købmandshdl., Kro og Telefonst.; *Astrup*; *Mondrup* (1435: Mumdrup): *Tungelund*. *Ajdthede*, Huse. *Salpeterhus*, Gd.

Ajdt S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse, samt 5. Udskrivningskr. 89. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding samt Vaabenhus. Skib og Kor, med Bjælkeloft, og Apsis, med Halvkuppelhvælving, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibets vestl. Del, af Munkesten, er Rest af et i den senere Middelalder opf. Taarn. Ved en Restauration 1856 erstattedes et Vaabenhus mod S. af et nyt mod V. Nye Ombygninger 1878, 1885 og 1886, sidste af Prof. Walther, da bl. a. Vaabenhuset, af røde Mursten i romansk Stil, opførtes. Eet Vindue i Apsis, Kirkens bedst bevarede Parti (med Granitgesims), findes endnu; de tilmurede Døre spores. Udskaaeren Altertavle i Renæssancestil fra 1601, med et Maleri fra 1857 (Christus indvier Brødet) af T. M. Jensen. Prædikestolen er skænket 1659 af Tim Klausen Salpetersyder (fra Salpeterhus, hvor han havde anlagt et Salpeterværk). Granitdøbefont.

Jens Pedersen, som kaldes Lille Munk, af Tungelund nævnes 1407.

Ved Tungelund er der fredlyst 2 Gravhøje.

Litt.: se under Hovedsognet.

Torsø Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Vejerslev, omgives af det andet Anneks Ajdt, Havrum og Sall Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, noget nordl., ligger $3\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg og 3 Mil S. V. for Randers. De især mod N. højtliggende og noget bakkede Jorder (Brunhøj, 302 F., 95 M.) ere sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Rug 149, Byg 136, Havre 305, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 13, Kartofler 9, andre Rodfr. 55), Afgræsn. 324, Høslæt, Brak, Eng m. m. 277, Have 10, Moser 4, Kær og Fælleder 22, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 136 Heste, 488 Stkr. Hornkv. (deraf 332 Køer), 276 Faar, 296 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 86 Td.; 20 Selvejergaarde med 73, 36 Huse med 13 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 309 (1801: 133, 1840: 170, 1860: 238, 1890: 316), boede 1890 i 57 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomh., 242 af Jordbrug, 46 af Industri, 6 af forsk. Daglejervirks. og 16 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Torsø* (1433: Thorsø) med Kirke, Skole, Forsamlingshus og Mølle; *Putting*. Gaarden *Torsølund* har $13\frac{1}{8}$ Td. H., 170 Td. Ld., hvoraf $5\frac{1}{2}$ Eng, 2 Hede, Resten Ager. *Torsøgd.* med Fællesmejeri. *Torsø Vandmølle* og *Vejrmølle*.

Torsø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt under 5. Udskrivningskr. 88. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Korrunding samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, samt Apsis, med Halvkuppelhv., ere fra romansk Tid, oprindl. af Al og Fraadsten, men ved Ombygninger i ny Tid er Materialet til Dels erstattet af Mursten, ligesom dens oprindl. Stil er forsvunden, navnlig ved en Restauration 1867, da Apsis fik fladt Tag i Stedet for det tidligere spidse, Skib og Kor fik Gesims af røde Mursten og Gavlkamme, og et Vaabenhus nedbrødes. Bedst bevaret er Apsis, med Lisener, der foroven ere forbundne ved fladtrykte Buer. Enkelte oprindl. Vinduer og Norddøren ses (tilm.). Taarnet (til Dels ombygget 1898), af røde Munkesten, med hvælv. Underrum, der nu er Forhal, er opf. i den senere Middelalder. Altertavle, med Udskæringer, og Prædikestol i Barokstil. Granitdøbefont.

Torsølund har tidligere været en adelig Gaard, til hvilken Claus Steen nævnes 1486. Den ejedes indtil 1833 af Grev Frijs-Frijsenborg, nu (fra 1888) af J. Black.

Ved Torsø er der fredlyst 2 Gravhøje.

Torsø var Anneks til Sall, indtil det $12\frac{1}{7}$ 1673 annekteredes til Vejerslev.

Hovlbjærg Sogn omgives af Annekset Granslev, Havrum, Ajdt og Vellef Sogne samt Randers Amt (Galten Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $4\frac{1}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og 2 Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerede, med Enge ved Lilleaa. En Del Skov (Hovlbjærg Sk., Klostersk., Valborg Hegn). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg og Skanderborg.

Fladeindholdet 1896: 3670 Td. Ld., hvoraf 1169 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 232, Byg 251, Havre 528, Blandsæd til Modenhed 20, Grøntf. 18, Kartofler 15, andre Rodfr. 100), Afgræsn. 605, Høslæt, Brak, Eng m. m. 597, Have 21, Skov 984, Heder 74, Moser 29, Kær og Fællede 89, Veje og Byggegr. 93, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 211 Heste, 824 Stkr. Hornkv. (deraf 508 Køer), 509 Faar, 420 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 230 Td.; 41 Selvejergaarde med 203, 1 Fæstegd. med 2, 66 Huse med 12 Td. Hrtk. og 43 jordløse Huse, $\frac{1}{5}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 709 (1801: 391, 1840: 427, 1860: 521, 1890: 607), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 355 af Jordbr., 109 af Industri, 17 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hovlbjærg* (1231: Haghalsbearg, 1467: Hoffuelbjerg), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1877; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 20,358 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1300 Kr., Antal af Konti 165), Købmandshdl. og Telefonst.; *Kongstrup*; *Hagsholm*; *Bøstrup* med Andelsmejeri og Mølle. *Tjærbæk*, Gde., med Andelsmejeri; *Frislund*, Gde.

Hovlbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 94. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder tilføjedes det store Taarn, af Granit og røde Mursten i Munkeskifte, med Pyramidetag fra nyere Tid og hvælv. Underrum, der nu er Forhal, efter at et Vaabenhus mod S. var nedrevet 1863. Koret blev 1599 udvidet og hvælvet af Manderup Parsberg ifl. en Indskrift (Kalkmaleri) i Forhallen. Ved en Restaur. 1890 (Arkitekt: C. Kiilsgaard) er Koret atter ombygget og ligesom hele Kirken bragt tilbage til sin oprindl. Skikkelse. Anselig Altertavle, i Renæssancestil med to Sidefløje og Malerier, fra 1598, og Prædikestol, skænkede af Manderup Parsberg og Hustru, hvis Navne og Vaabn. findes saavel paa disse som paa Alterstagerne og de øverste Stolestader. Granitdøbefont med Dobbeltløver. De oprindl. Døre ses udv. som Blindinger, i den nordl. Ligsten over J. Mikkell og Hustru fra 1609. Lysekrone, skænklet af Grevinde Frijs-Frijsenborg ved Kirkens Indvielse 1890.

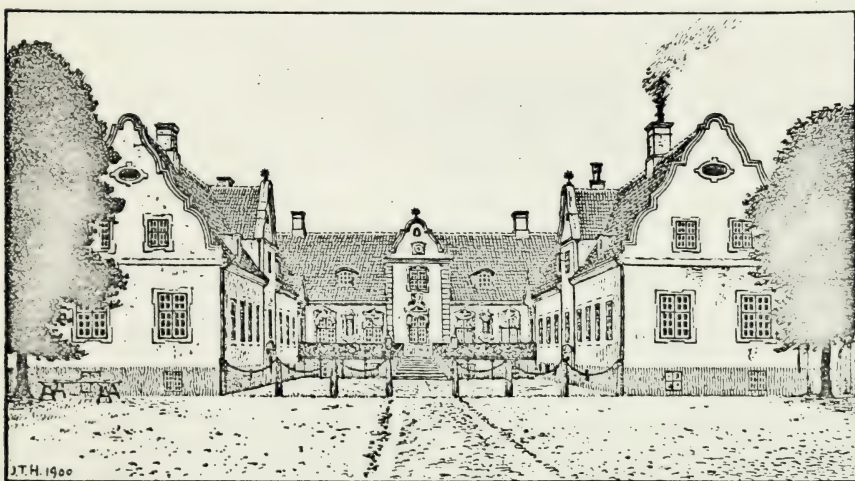
Hagsholm var før en Hovedgaard, der 1549 tilhørte Laurids Vesteni og derefter Brødr. Chrf. og Erik Vesteni, med hvilken sidste Familien uddøde 1607. Han solgte Gaarden til Manderup Parsberg; dennes Brødersøn Oluf P. († 1661) arvede den og derefter hans Datter Anne Cathr. P., g. m. Generalkrigskomm. Otto Pogwisch, der 1662 skødede H. til Mogens Friis, som nedbrød den og lagde Godserne under Frijsenborg. Tæt S. for Hagsholm By ses Voldstedet af Hagsholm, en firkantet Borgbanke, omgivet af en bred, dyb Grav. Efter de endnu værende Rester af Grundsten af Ydermurene har Gaarden været i 4 Fløje, hver omtr. 120 F. lang. Den sydl. Fløj, vistnok Hovedfløjen, havde mod S. V. et rundt Hjørnetaarn, og paa Midten, ind mod Gaarden, havde baade den og Vestfløjen et Taarn. Midt gennem Nordfløjen gik Porten.

Granslev Sogn, Anneks til Hovlbjærg, omgives af dette, Havrum og Skjød Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.) og Randers Amt (Galten Hrd.). Kirken, noget sydl., ligger $4\frac{1}{2}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $2\frac{1}{4}$ Mil S. S. V.

for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere lerede. En Del Skov (Birkebakker, Hestehave, Østervoer, Søndervoer, Hasager Sk. m. m.).

Fladeindholdet 1896: 3041 Td. Ld., hvoraf 1145 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 197, Byg 200, Havre 441, Blandsæd til Modenh. 99, Grøntf. 37, Kartoffler 16, andre Rodfr. 144), Afgræsn. 548, Høslæt, Brak, Eng m. m. 505, Have 30, Skov 592, ubevokset 45, Moser 40, Kær og Fællede 53, Heder 5, Veje og Byggegr. 76 Td. Kreaturhold 1898: 219 Heste, 846 Stkr. Hornkvæg (deraf 559 Køer), 391 Faar, 497 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 225 Td.; 33 Selvejergaarde med 188, 3 Fæstegd. med 13, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 34 jordløse Huse, over $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 540 (1801: 388, 1840: 392, 1860: 516, 1890: 599), boede 1890 i 113 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomhed, 363 af Jordbr., 3 af Gartneri, 106 af Industri, 13 af Handel, 69 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Granslev* med Kirke, Skole, Fattiggård (paa G. Mark, opr. 1879, Pl. for 20 Lemmer), Forsamlingshus (opf. 1896), Spare-

Bidstrup.

kasse (opr. 1889; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 9361 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 525 Kr., Antal af Konti 70) og Vandmølle; *Knudstrup*; *Vrangstrup*. *Rosenlund*, Gde. Hovedgaarden *Bidstrup*, under Stamhuset af s. Navn, har $57\frac{1}{4}$ Td. Hrtk., omtr. 1500 Td. Ld., hvoraf 125 Eng, omtr. 950 Skov, Resten Ager; under Stamhuset drives 2 Vandmøller — *Røde* og *Voer M.* — og en Afbyggergd.; desuden hører dertil af Fæste- og Arvefæstegods i alt $58\frac{1}{4}$ Td. H., i Granslev, Skjød, Helstrup, Laurbjærg og Lyngaa Sogne*).

Granslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr. 95. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Bidstrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I 1766 lod Justitsr. H. H. de Lichtenberg Kirken næsten helt ombygge

*) Til *Stamhuset Bidstrup* hører ifl. Statskalenderen 1931 $\frac{1}{2}$ Td. Hrtk. af alle Slags, hvoraf fri Jord 68 $\frac{1}{2}$, indtaget til Skov 10 $\frac{1}{2}$, Bondergods 48, Kirke- og Kongetiende 72 Td.; i Bankaktier 8200 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 703,000 Kr.

og tilføjede Taarnet, med Kuppel og Spir, Vaabehuset og Kapellet, alt af røde Mursten i Rokostil, samt overhvalvede Koret; Skibet har fladt Loft. Døren ind til Kapellet er tilmuret 1879, og den Lichtenbergske Begravelse er nu paa Kirkegaarden. Altertavle i Renæssancestil fra 1642. Prædikestol som Alteret. Granitdøbefont med Dobbeltlover. Stolestader med Lichtenbergernes Vaaben. Paa Kirkegaarden en middelalderlig Ligsten med en kvindl. Figur med et Kors i Haanden.

Bidstrup nævnes 1345 og tilhørte 1347 Peder Jensen (Galskyt), siden Hr. Jens Falk til Vallo, med hvis Datter Kirsten den kom til Hr. Henning Podebusk og saa til Hans Eriksen 1461, g. m. Marine Henningsdatter Podebusk. Han solgte den til Oluf Sommer. Derefter tilhørte den Rigsr. Preben Podebusk og kom ved Giftermaal til Familien Gyldenstjerne, nemlig Axel G. til Tim († 1603), Søn Knud G., dennes Søn Arild G. og hans Broder Axel G., hvis Enke Christence Lindenov endnu ejede B. (33 Td. H.) 1662, men siden aftraadte den til sin Datter Øllegaard G., der bragte den til sin anden Mand, den bekendte Kaj Lykke; Fru Øllegaard boede til sin Død (1694) paa B., som derefter tilfaldt hendes Datter af 1. Ægteskab Sophie Am. Friis († 1696), der bragte den til sin Mand Generallieutn. Joh. Rantzau († 1708). Hans Datter Christiane Barbara R. bragte B. til Oberst Verner Parsberg († 1719), efter hvis Død Enken 1721 solgte Gd. og Gods (55, 18, 353, i alt 450 Td. H.) til Etatsr. og Landsdommer Mathias de Poulson; efter hans Død 1729 tilfaldt B. hans Svigersønner, af hvilke Oberst Anders Vinding 1732 udkøbte sine Medarvinger, men 1749 solgte B. til Etatsr. Gerh. Honnens de Lichtenberg (adlet 1739), der under $\frac{3}{4}$ 1763 fik B. (55, 70, 513 samt Kirke- og Præstegæsteri 25 Td. H.) oprettet til et Stamhus, som dernæst ejedes af Sonnen H. H. de L. († 1777), dennes Søn Kapt. G. H. de L. († 1842), hans Søn, Kmhr. H. H. de L. († 1867), dennes Datter, g. m. Hofjægerm., Major F. F. A. Honnens de Lichtenberg, hvis Søn, den nuv. Besidder, Hofjægerm. H. H. Honnens de L., overtog det 1892 efter Moderens Død. — Hovedbygningen, i 3 Floje af Grundmur, 1 Stokv. med Kviste og meget ældre, hvælv. Kældere, er opf. 1698. Det Indre er istandsat omtr. 1760. Paa Gaarden findes en Saml. Kuriosa, uforandret fra Midten af 18. Aarh. Stald og Ladebygningerne ere opf. 1760; under Laden er inddraget det gml. Ridehus, opf. 1590 af Sidsel Oxe, Erik Podebusks (ifl. Indskr. paa en Bjælke).

En Adelsmand Anders Pedersen af „*Grandersleff*“ nævnes 1344. Heidenrik Lunov oplod 1375 til Kong Vald, sin Gaard *Neesfæri* med *Grandisløffholm*, *Haasagher* og 2 Gaarde i *Wongstrop*, som han havde i Pant af Henrik og Timme Limbek. — 1597 skrev Fru Agathe Vesteni, Palle Friis', og Niels Friis sig til *Vrangstrup*.

Havrum Sogn omgives af Annekset Sall, Torsø, Ajdt, Hovlbjærg, Granslev og Skjød Sogne samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg og $2\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere frugtbare, dels sandede, dels lerede, med Ler- og Mergelunderlag. Paa Syd- og Østgrænsen løber Granslev Aa. En Del Skov (Korrild Sk., Havrum Sk., Frijsendal Bakker). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 2344 Td. Ld., hvoraf 906 besaaede (deraf med Rug 109, Byg 189, Havre 424, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 38, Kartofler 14, andre Rodfr. 101), Afgræsning 587, Høslæt, Brak, Eng m. m. 300, Have 19, Skov 381, Moser 44, Kær og Fælleder 59, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 165 Heste, 726 Stkr. Hornkv. (deraf 415 Køer), 386 Faar, 343 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 161 Td.; 24 Selvejergaarde med 142, 2 Fæstegd. med 9, 30 Huse med 9 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 474 (1801: 228, 1840: 284, 1860: 333, 1890: 419), boede 1890 i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 244 af Jordbrug, 72 af Industri, 18 af Handel, 51 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Havrum*, ved Landevejen, med Kirke, 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1896) og 3 Købmandshdr. *Njær Præstegaard*, $13\frac{1}{2}$ Td. H., 200 Td. Ager. Hovedgaarden *Frijsendal*, under Grevsk. Frijsenborg, har $58\frac{1}{4}$ Td. H., omtr. 940 Td. Ld. (320 i Sall S.), hvoraf 76 Eng, 340 Skov,

Resten Ager; nedfr. Gaarden et Teglværk (aarl. Prod.: omtr. 700,000 Murst.). Andre Gaarde: *Kraglund*, Bolig for Grevsk. Frijsenborgs Overførster.

Havrum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr.' 86. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den senere Middelalder tilføjedes et Taarn, af røde Mursten; ved en Restauration omtr. 1850 opførtes et Vaabenhus V. for Taarnet og et andet mod S. nedbrødes; 1879 ombyggedes Kirken, idet bl. a. Granitkvadrene omsattes, Koret fik Spidsgavl og Kirken Gesimsar af røde Mursten, Taarnet nedbrødes undt. det nederste Parti, der inddroges i Kirken, og der opførtes et nyt (50 Al.) mod V., af røde Mursten, med højt, ottekantet Spir; Taarnrummet blev Forhal. Udskaaren Altertavle, med Maleri (den korsfæstede), og Prædikestol fra senere Renæssancetid. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Orgel fra 1897 paa et Pulpitur i Kirkens Vestend.

Frijsendal oprettedes omtr. 1704 af Byerne *Njær* (1479: Nerstorp) og *Terp* (i alt 12 Gaarde) af Grev N. Frijs. Kun den Gaard i Njær, som er Præstegaard, blev tilbage.

Njær (Nerdæ) udgjorde tidligere et eget Sogn, som nævnes 1479; dets Kirke nævnes 1524. Hvornaar Kirken blev nedbrudt, vides ikke. I Præstegaardens Have, den gamle Kirkegaard, findes stadig Menneskeknogler.

Chr. Lauridsen (Udson) skrev sig 1580 til *Havrum*. I Havrum Skov findes en Borgplads „*Gaardstedet*“. — Ved Havrum er der fredlyst en Gravhøj, *Brunebjerg*.

Sall Sogn, Anneks til Havrum, omgives af dette og Torsø Sogn samt Aarhus Amt (Gjern Hrd.). Kirken, midt i Sognet, ligger $4\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Viborg, $3\frac{1}{4}$ Mil S. S. V. for Randers og 3 Mil Ø. for Silkeborg. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandede, nogle lerede. Sall Skov, Kildedal Skov. Paa Sydgrænsen løber Tulstrup Møllebæk, der løber i *Søbygaard Sø*, omtr. 150 Td. Ld., hvoraf en Del hører til Sognet. Langaa-Silkeborg Banen (under Bygning) gaar gennem Sognet.

Fladeindholdet 1896: 2384 Td. Ld., hvoraf 1164 besaaede (deraf med Rug 260, Byg 236, Havre 452, Blands. til Modenh 15, Grøntf. 56, Kartofler 22, andre Rodfr. 120), Afgræsning 490, Høslæt, Brak, Eng m. m. 397, Have 16, Skov 122, Moser 87, Kær og Fællede 48, Heder m. v. 10, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 198 Heste, 740 Stkr. Hornkv. (deraf 509 Køer), 399 Faar, 426 Svin og 69 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 157 Td.; 33 Selvejergd. med 127, 1 Fæstegd. med 5, 79 Huse med 21 Td. Hrtk., 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 704 (1801: 327, 1840: 376, 1860: 551, 1890: 738), boede 1890 i 134 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 407 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 148 af Industri, 16 af Handel, 101 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Sall* med Kirke, 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1892), Sparekasse (opr. $\frac{15}{8}$ 1886; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 13,035 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 531 Kr., Antal af Konti 240), Kro og Købmandshdlr.; *Aptrup* med Fattiggaard (paa A. Mark, opr. 1886, Pl. for 18 Lemmer); *Tulstrup* med Vandmølle. *Sallhede*, Huse. *Eriksgaard*; *Ladekjær*, Gd. *Kragero*, Gd., *Sandhøjgd.*

Sall S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 5. Udskrivningskr.' 87. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V., væsentlig af røde Munkesten i Munke-skifte, fra den senere Middelalder. Sydportalen, med 2 Søjler paa hver Side og Menneske- og Dyrefigurer samt Bladornamenter paa Fodstykker og Kapitæler, er bevaret; ved dens Vestside en udhugget Dyrefigur. Taarnet er i ny Tid restaur. med

rundbuede Blindinger paa Gavlene. Ved en Restaur. 1873 bleve Granitkvadrene til Dels omsatte og Taarnrummet indrettet til Forhal, medens et Vaabenhus mod S. nedbrødes. Altertavle (se under Skjød K.) og Prædikestol fra Midten af 19. Aarh. I Skibets Vestende et Pulpitur med Orgel fra 1893.

I Sognet har ligget en Hovedgaard *Tulstrup*, der 1433 ejedes af Ebbe Henriksen (Udson) og 1537 af hans Ætling Laurids Simonsen (Udson), 1546 dennes Søn Ebbe Lauridsen og 1611 sidstnævntes Søn Laurids Ebbesen, der 1625 skødede den til sin Fætters Datter Maren Kruse, Erik Krabbes. Siden tilhørte den Oluf Parsberg og kom derpaa til Grev Friis, der 1672 lagde dens Jorder under Frijsenborg. — I Sognet laa 1348 en Gaard *Helbæk*. — En Adelsmand Las Nielsen skrev sig 1453 „i *Apstrup*“.

Sall havde tidligere Torsø til Anneks, indtil Torsø fra $\frac{12}{7}$ 1673 blev lagt til Vejerslev og Sall til Hammel, Gjærn Hrd.; ved Reskr. af $\frac{19}{11}$ 1802 blev Sall, fra 1812, Anneks til Havrum.

Skjød Sogn, Anneks til Lyngaa Sogn, Sabro Hrd., Aarhus Amt, omgives af dette Amt (Sabro og Gjærn Hrd.), Havrum og Granslev Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $4\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Viborg og $2\frac{1}{2}$ S. S. V. for Randers. De højtliggende, særlig mod N. og V. bakkede Jorder ere dels lerede, dels sandmuldede. Kvolbæk Skov, Torup Skov og Bodtoft Skov. Paa Vestgrænsen løber Granslev Aa.

Fladeindholdet 1896: 3067 Td. Ld., hvoraf 1375 besaaede (deraf med Rug 190, Byg 237, Havre 592, Blandsæd til Modenhed 46, Grøntf. 57, Kartofler 16, andre Rodfrugter 232), Afgræsning 744, Høslæt, Brak, Eng m. m. 503, Have 20, Skov 287, ubevokset 4, Moser 26, Kær og Fælleder 14, Heder 22, Veje og Byggegr. 67. Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 232 Heste, 904 Stkr. Hornkv. (deraf 625 Køer), 411 Faar, 591 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 192 Td.; 35 Selvejergaarde med 171, 1 Fæstegd. med 2, 67 Huse med 15 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 629 (1801: 321, 1840: 351, 1860: 492, 1890: 684), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 414 af Jordbr., 6 af Gartneri, 107 af Industri, 11 af Handel, 111 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

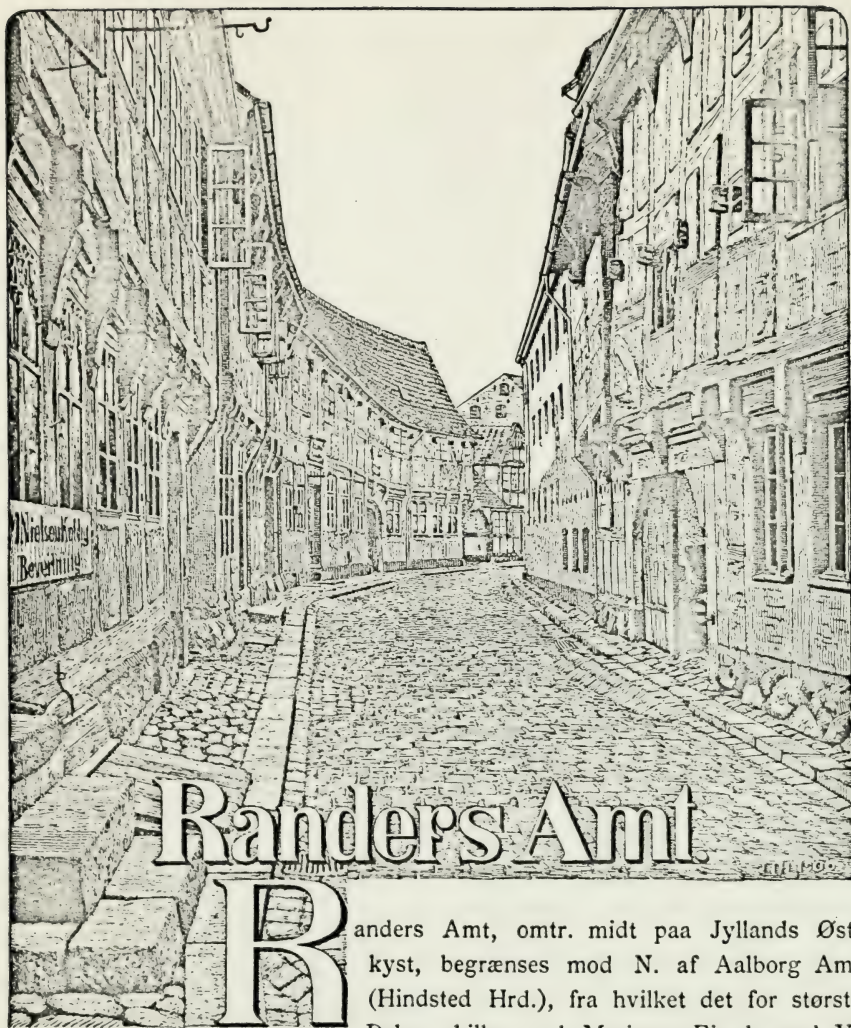
I Sognet Byerne: *Skjød* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1898); *Brundt*; *Kvolbæk*. *Lindguarde*; *Torup*. Gde. *Kirkeskov*, Huse. *Sølvsten*, Gd., med Skole. *Glæsborg*, 2 Gde. *Rottenborg*, Gd.; *Gejlund*, Gd.; *Helstrup*, Gd. med Skovfogedbolig; *Loptrup*, Gd. med Mølle; *Husagergd.*

Skjød S., en egen Sognekommune, hører under Frijsenborg-Favrskov Birks Jurisdiktion (Hammel), Viborg Amtstue- og Frijsenborg Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 96. Lægd. Kirken tilhører Grevsk. Frijsenborg.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, og Taarn mod V. Norddøren spores. I den senere Middelalder er Kirken udvidet mod V., vistnok med et Taarn, af Mursten, hvis øvre Del senere er nedbrudt til Skibets Højde. Ved en Restauration 1870-71 blev bl. a. et nyt Taarn opf., med 4 Kamgavle og firsidet Spir, samt Underrum til Forhal, og samtidig nedbrødes et Vaabenhus (af Bindingsværk) mod S. Den rigt udskaarne Altertavle i Barokstil, skænket af Laur. Ebbesen (Udson), er flyttet hertil fra Sall Kirke. Prædikestol i Renæssancestil fra 1595. Granitdøbefont med Løvefigurer. Et Malm-døbefad, med lat. Indskr. og Aarst. 1477, er forsvundet.

Lars Jensen i *Helstrup* nævnes 1455, Joh. Pors i H. 1473.

I Skjød By har der været en hellig Kilde, *St. Heins Kilde*.

Randers Amt

R

anders Amt, omtr. midt paa Jyllands Østkyst, begrænses mod N. af Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det for største Delen skilles ved Mariager Fjord, mod V.

af Viborg Amt (Rinds, Nørlyng, Sønderlyng, Middelsom og Hovlbjærg Hrdr.), fra hvilket det for en stor Del skilles ved Skals Aa og noget af Gudena, mod S. V. af Aarhus Amt (Sabro, V.-Lisbjerg og Hasle Hrdr.) og mod Ø. af Kattegat. M. H. t. Overfladen kan Amtet væsentlig deles i 3 Afsnit:

- 1) Partiet mellem Mariager Fjord, Skals Aa og Randers Fjord; det er i den vestl. Del temmelig højtliggende og stærkt bakket (Hohøj, 352 F., 110,5 M.) og sænker sig mod Ø. til det lave Kystland; af de smaa Vandløb, der løbe til alle Sider, er Kastbjerg Aa (til Mariager Fjord) det største.
- 2) Fortsættelsen af Midtjyllands Højdeparti mellem Randers Fjord og Aarhus Bugt, et til dels stærkt bakket Terræn, højest mod V. og S. V. (Lysned, 417 F., 131 M.) med stærkt indskaarne Aadale mellem Bakkerne; det største Vandløb er Alling Aa (til Randers Fjord).
- 3) Djursland, den mellem Randers

Fjord og Aarhus Bugt udskydende Halvø, i hvis forgrenede Sydkyst Æbeltoft- og Begtrup Vig, skilte ved Helgenæs, og Kalø Vig skære sig ind; Djursland har kun ringe Højder, imellem hvilke store Lavninger — størst er den, hvori den udtørrede Sø Kolindsund ligger, og hvori Gren Aa flyder —, naar undtages ved Nordkysten (Høgebjærg, 236 F., 74 M.) og især mod S. omkring Kalø Vig (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) og paa Mols (Agri Bavnehøj, 438 F., 137 M., og Ellemandsbjærg, 314 F., 98,5 M.). Øen Anholt hører til Amtet. Hvad Jordbundsforholdene angaar, er der hyppig Afveksling mellem frugtbare og magre Strøg, ofte med ret bratte Overgange. I det hele har den vestl. Del bedre Jorder end den østl.; af de magre Sandjorder og Heder findes de fleste langs Mariager Fjord og Kattegat; en Del af Jorderne ere kalkholdige. Ved Matr. gik der gnmstl. 17 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk. (588 Td. H. paa 1 □ Mil, svarende til Takst 11,5); i gnmstl. Frugtbarhed er det det bedste af de jydsk Amter. For øvrigt menes, at Amtet (ligesom Maribo Amt) boniteredes vel højt.

Amtets Størrelse var ifl. Arealopgørelsen 1896: 44,06 □ Mil (2426 □ Km.); af de jydsk Amter er kun Thisted og Vejle mindre. Af det samlede Fladeindhold udgøre Købstæderne 0,79 □ Mil (43,5 □ Km.). Det opmaalte Fladeindhold, hvori Søplanens Vandareal (1900 Td. Ld.) ikke er medregnet, opgjordes $\frac{16}{7}$ 1896 til 437,891 Td. Ld. (omtr. 240,840 Hekt.). Heraf var besaaet Fladeindhold 161,090 (deraf med Hvede 2460, Rug 36,703, Byg 30,200 — aldeles overvejende 2-radet —, Havre 63,385 — mest hvid Havre —, Blandsæd til Modenhed 7349, Boghvede 1032, Bælgsæd 320, Spergel 492, Frøavl 1127, Kartofler 5336, Gulerødder 320, Foderroer 9637, Grøntfoder 2603, Havesager m. m. 126); der henlaa til Brak 34,379, til Høslæt 17,923 og Afgræsning 103,340; Engarealet var 32,972, Fladeindholdet af Have var 3009, af Skov 26,267 bevoksede og 1377 ubevoksede Arealer, Tørvemoser 7877, Kær og Fællede 14,185, Hegn 321, Byggegrunde, Veje osv. 8733 Td. Ld. Af væsentlig ubenyttede Arealer var der Heder med 19,188, Flyvesand og Klit 4283, Stenmarker og Forstrande 1977 og af Vandareal uden for Søplanen 970 Td. Ld. Kornarealet udgør her, som i de to andre østjydske Amter, forh. set en langt større Del — om end noget mindre end i disse — af det saml. Areal end i de andre jydsk Amter, og Brakarealet er derfor ogsaa forholdsvis større i Østjylland. Havren indtager det største Areal; men saavel denne som Rugen udgør inden for Kornarealet en mindre Andel her og i de andre østjydske Amter end i Jyllands øvrige Amter; til Gengæld er saa Dyrkningen af Hvede og navnlig af Byg langt mere udbredt i disse; efter Aarhus har Randers Amt det største Areal udlagt til Byg i Jylland. Kartoffelavl er vel mere udbredt her end i Vejle og Aarhus Amter, men staar langt tilbage for det øvrige Jyll., hvorimod Arealet til Foderroer forh. set er en Del større i Østjyll. Boghvedearealet er ret betydeligt; dog spiller navnlig

Frøavl en stor Rolle i dette Amt, og der anvendes hertil et større Areal end i noget andet af Landets Amter. Agermarkens Græsarealer indtage et meget betydeligt Areal, og Engarealet er ogsaa forh. set ret stort og navnlig langt større end i Aarhus og Vejle Amter. Skovarealet er meget betydeligt som i Østjylland overhovedet, medens paa den anden Side Moser, Kær og Fællede forefindes i langt mindre Udstrækning end ellers i Jyll. De væsentlig ubenyttede Arealer ere naturligvis ogsaa mindre, og dette Amt har det mindste Hedeareal af Jyllands Amter, men dog henimod 2 □ Mil. Flyvesandsarealet er forholdsvis større.

Af Husdyr fandtes $\frac{15}{7}$ 1898: 30,583 Heste, 109,862 Stkr. Hornkvæg (deraf 64,730 Malkekøer), 98,942 Faar, 52,852 Svin, 2849 Geder og 2843 Kaniner. Husdyrbestandens Værdi opgjordes til 29,3 Mill. Kr., den største Værdi inden for de jydske Amter efter Aarhus Amt. Sættes Værdien i Forhold til Folketallet, staar det øverst, i Forhold til Arealet staar kun Aarhus Amt højere; derimod staar Amtet langt nede i Rækken, naar man bruger Hartkornet som Maalestok — kun Thisted og Vejle Amter staa da med lavere Tal. Den store Værdi af Husdyrbestanden skyldes navnlig det store Antal Heste — flere end i noget andet Amt i Landet —, hvor navnlig de yngste Aldersklasser ere talrigt til Stede, hvilket tyder paa stærkt Tillæg som Salgsvarer, men ogsaa Hornkvæget er meget talrigt; her har vel foruden Aarhus ogsaa Aalborg, Hjørring og Ringkjøbing Amter flere, men Værdien er dog langt større i Randers A. end i disse tre. Svineholdet er ikke særlig stort (kun mindre i Ribe og Thisted Amt.), medens Faareholdet er langt større end i de andre østjydske Amter. Svineholdet har været i stærk Opgang i den senere Tid; Fremgangen for Hestene var ogsaa betydelig, men for Faarene er der stærk Tilbagegang. Af bedækkende Handyr høre de fleste til jydsk Race. Inden for Fjerkræavl er Hønsesholdet ret udbredt og i stærk Stigning; der fandtes i 1898: 408,512 Høns, 2545 Kalkuner, 29,876 Ænder og 6400 Gæs. Antallet af Bistader var 5872.

Det hele Ager og Engs Hartkorn og halverede Skovskyldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1900: 24,865 (halv. Skovsk. 83); deraf var Købstædernes 497. Landdistrikternes Hrtk. fordelte sig $\frac{1}{1}$ 1895 saaledes, at der fandtes 139 større Landbrug paa 12 Td. H. og derover med 3571 Td., 4821 Bøndergaarde (1-12 Td. H.) med 18,741 Td., 8561 Huse (under 1 Td. H.) med 1886 Td., samt forskellige andre Jordlodder med i alt 170 Td. Endvidere var der 2506 jordløse Huse i Amtet. Af samtlige Gaarde vare 4714 med 21,250 Td. H. Selvejergaarde, 103 med 496 Td. H. Arvefæstegaarde med Ret til at sælge og pantsætte, 9 med 44 Td. H. Arvefæstegaarde uden denne Ret og 134 med 522 Td. H. alm. Fæstegaarde paa Livstid. Af samtlige Huse vare 9443 med 1744 Td. H. Selvejer- og Arvefæstehuse, hvoraf 1465 jordløse; af Fæste- og Lejehuse

fandtes 1624 med 142 Td. H., deraf 1041 jordløse. Det samlede Antal Gaardbrug er ret betydeligt, og de findes navnlig i Klasserne med det større Hartkornstilliggende; deler man saaledes Gaardene i to Klasser paa over og under 4 Td. H., er dette det jyske Amt, der har flest Gaarde paa over 4 Td. H., medens paa den anden Side de smaa Gaarde udgøre et langt mindre Antal end i de andre Amter (bortset fra Thisted A.), hvilket selvfølgelig hænger sammen med den høje Bonitering. Bevægelsen fortsætter sig for saa vidt nedad, som det ogsaa er det Amt, der absolut set har det mindste Antal Huse paa $\frac{1}{4}$ til 1 Td. H.; af de smaa Huse med Jord (indtil $\frac{1}{4}$ Td.) har Amtet derimod mange og staar kun tilbage for Aarhus A. Antallet af jordløse Huse er ogsaa stort. M. H. t. Besiddelsesmaaden er Selveje det almindeligste; af Arvefæstegaarde er der ikke mange, dog har kun Viborg A. flere; alm. Fæstegaarde er der lidt flere af, kun Aalborg A. har flere. Ogsaa inden for Husbruget er Selveje overvejende; af Husene med Jord er saaledes kun c. 600 i Fæste og Leje, omtr. som i Aalborg A.; af de jordløse Huse er derimod $\frac{4}{10}$ undergivet Fæste- og Lejeforhold.

Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1901: 118,679 (1801: 49,858, 1840: 66,187, 1860: 85,763, 1890: 110,444), hvoraf Købstæderne 28,854 og Landdistrikterne 89,825. M. H. t. til Befolkningstætheden staar det tilbage for de to andre østjyske Amter, men over alle Jyllands andre Amter. Paa 1 □ Mil kom der i 1901: 2693 Mennesker ($48,91$ paa 1 □ Km.). Inddeler man Befolkningen i Næringsklasser, saaledes at der til hver Klasse ikke alene regnes Forsørgerne, men ogsaa hele deres Husstand, viser det sig, at i 1890 levede 6410 af immateriel Virksomhed (Embeds- og Bestillingsmænd, Læger, Sagførere, Lærere, osv.), 53,025 hørte til Jordbrugernes Klasse, 546 til Gartnerne, 1342 til Fiskernes, 24,056 til Haandværk og Industri, 6963 til de handlendes, 415 til de søfarendes; der var 11,727, som hørte til Gruppen „andre Erhverv“, hovedsagelig „forskellig Daglejervirksomhed“, 3736 levede af deres Midler, og 2224 vare under Fattigvæsenet. Landbruget er selvfølgelig Hovederhvervet, men tæller dog en forh. mindre Del af Befolkningen end i Nord- og Vestjylland; til Gengæld leve flere af Haandværk og Handel, men dog færre end i Vejle og Aarhus Amter; dette skyldes Østjyllands store Byer. Fiskeri spiller nogen Rolle som Erhverv, Søfarten en meget lille.

Amtskommunens finansielle Forhold i Aaret $\frac{1}{4}$ 1899- $\frac{31}{3}$ 1900. Af Indtægtsposterne: Udskrivning paa Amtsraads kredsens Hrtk. 280,270 — 11,50 Kr. pr. Td. —, Bidrag fra Købstæderne 2049, Indtægt af Aktiver 8597, Tilskud fra andre Komm. til Fællesanliggender 6973; af Udgiftsposterne vare de væsentligste: Vejvæsen 91,069, Medicinalvæsen 77,117, Justits-, Politi- og Fattigvæsen 74,440, Amtsskolefond 26,804, Dyrkegevæsen 5013, Regulering af Vandløb 7896, Amtsraadet 4742, Bidrag til Sogne til Personers Ophold paa Abnormanst., Kysthospitalet og Prof. Finsens Lysinstitut

6095 Kr. Amtsrepartitionsfonden ejede $\frac{31}{3}$ 1900 i Panteoblig. og Kapitaler 354,802, og faste Ejendomme til Værdi af 317,000 Kr., men skyldte 361,168 Kr. bort. Amtsfattiggkassen udredede s. A. til døvstummes Oplæring 2353, i Anl. af afsindiges og Idioters Underhold 6100, andre Sygeudgifter 1274 Kr. og fik sine væsentligste Indtægter fra $\frac{1}{4}$ pCt. Afgiften 1070, Bøder 729, i Henh. til Plak. 1845 878, Indtægt af Aktiver 2579 samt i Tilskud fra Amtsrepartitionsfonden 6000 Kr. Amtsfattiggkassen ejede $\frac{31}{3}$ 1900: 56,584 Kr.; desuden bestyres under Kassen Legatmidler til samlet Beløb af 13,691 Kr. — M. H. t. Købstædernes finansielle Forhold henvises til Afsnittene for hver enkelt By. — For Sognekommunerne anføres af Indtægterne følgende: de paalignede Skatter udgjorde i 1899: paa Hartkornet 499,461 (gnmstl. c. $19\frac{1}{2}$ Kr. pr. Td. H.), paa Formue og Lejlighed 238,008, Ligning paa Menigheden 1270; Indtægt af Aktiver 21,516, Afgifter efter Næringsloven 31,805; desuden udrededes Naturalarbejde uden for Paaligningen til samlet Værdi af 43,306 Kr. De væsentligste Udgifter vare: Fattigvæsen 224,299, Skolevæsen 275,610, Alderdomsunderst. 191,619 — s. A. modtoges 94,090 i Statstilskud —, Vejevæsen 86,823, Udgift ved Sogneraadene 11,449, Bidrag til Jærnbaneanlæg 38,550. Sognekomm. ejede i Slutn. af 1899 i Kapitaler 483,667 Kr., i faste Ejendomme 3,025,563 og skyldte 1,582,966 Kr. bort. Under Sogneraadenes Bestyrelse stod Legater til samlet Beløb af 128,662 Kr. Hvad Beskatningens Højde angaar, staar Amtets Paaligning paa Hartkornet (til Amt og Sogne) lidt under Jyllands som Gnmst. — kun Aarhus Kreds og Ringkjøbing Amt have lavere Beløb—, ligesom Formue- og Lejlighedsskatten udregnet pr. Td. H. er langt lavere end Landsdelens Gnmst. og overhovedet den laveste i noget jydsk Amt. Det saml. Skattepaalæg bliver derfor ogsaa i Forhold til Hrtk. det laveste af de jydsk Amter, men i Forhold til det produktive Areal er det højt og overgaas kun af Aarhus Kreds og Thisted Amt; ogsaa i Forhold til Høstværdien ere Skatterne højere end i noget andet af Amterne i Jylland.

Amtet bestaar af Købstæderne: *Randers, Hobro, Mariager, Grenaa og Æbeltoft* og Herrederne: *Onsild, Gjerlev, Nørhald, Støvring, Galten, Rougsø, Sønderhald, Nørre, Sønder, Mols og Øster-Lisbjerg.*

Amtets samtlige Landkommuner danne eet Amtsraadsdistrikt, der har 9 valgte Medlemmer. Amtet har i alt 74 Sognekommuner.

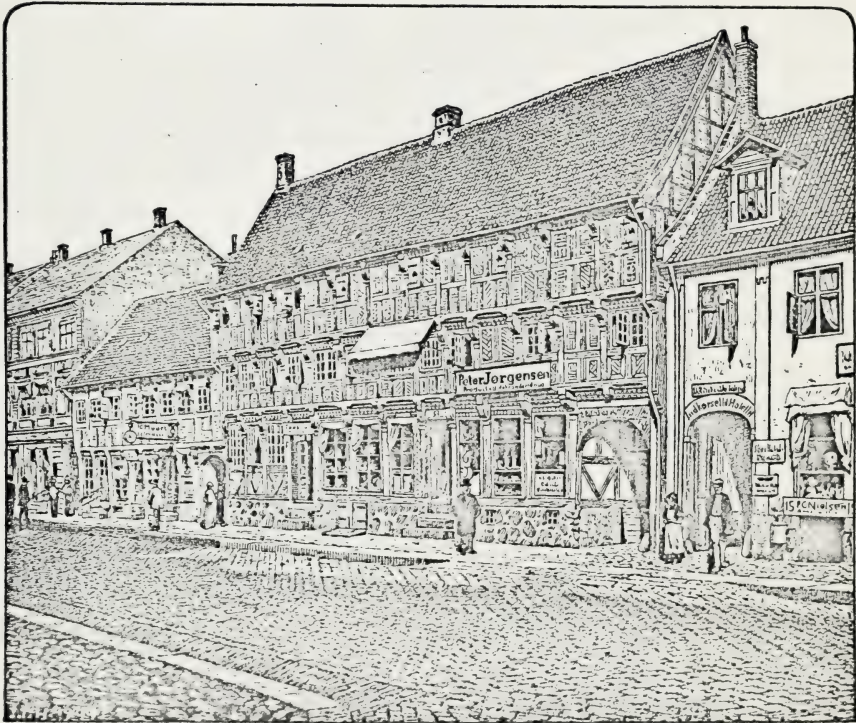
Amtet udgør sammen med gamle Aarhus Amt og en Del af Viborg Amt 9. Landstingskreds, og har 6 Folketingskredse.

I gejstlig Henseende hører Amtet under Aarhus Stift og omfatter 4 Provstier: 1) Nørhald, Gjerlev og Onsild, 2) Støvring og Galten, 3) Rougsø, Sønderhald og Nørre og 4) Ø.-Lisbjerg, Mols og Sønder Herreder.

I juridisk Henseende omfatter Amtet, foruden de 5 Købstadsjurisdiktioner, 5 Landjurisdiktioner: 1) Gjerlev og Onsild Her-

reders, 2) Nørhald, Støvring og Galten Herreders, 3) Rougsø, Sønderhald og Øster-Lisbjerg Herreders, 4) Nørre- og en Del af Sønder Herreds og 5) Mols og en Del af Sønder Herreds.

Amtet hører til 4. Udskrivningskreds og til Aarhus Stiftsfysikat; der er 8 Lægedistrikter: 1) Randers, 2) Hobro, 3) Mariager, 4) Grenaa, 5) Æbeltoft, 6) Hornslet, 7) Ørsted og 8) Anholt. M. H. t. Oppebørselen af Skatter danner Amtet to Amtstuedistrikter: Randers og Æbeltoft. Amtet har for Tiden 9 Branddirektorater: 5 for Købstæderne og 4 for Landdistrikterne (et for Onsild Hrd., et for Støvring, Nørhald, Gjerlev, Galten, Rougsø og Sønderhald Hrd., et for

Storegade Nr. 13 i Randers („Niels Ebbesens Gaard“).

Nørre- og en Del af Sønder Hrd. og et for Mols og en Del af Sønder Hrd.); Ø.-Lisbjerg Hrd. hører til Aarhus Branddirektorat.

Randers Amt udgjorde i Middelalderen Dele af *Ommersyssel* (Onsild, Gjerlev, Støvring og Nørhald Hrd.) og *Aabosyssel* (Galten, Sønderhald — med Rougsø, som først opstod senere —, Nørre, Sønder, Mols og Ø.-Lisbjerg Hrd.). Fra 1660 horte det til *Dronningborg Amt* (de vestl. Herreder) og *Kalø Amt* (de ostl.), indtil Randers Amt oprettedes ved Res. af 4/10 1793; se i øvrigt under de enkelte Herreder.

Litt.: *J. C. Hald*, R. Amt, beskr. efter Opfordr. af Landhusholdningsselsk., Kbh. 1827. — *J. B. Krarup*, Beskr. af Landbrugets Udvikl. i Danm., I. det sydøstl. Jyll., Kbh. 1895.

Randers

Randers Købstad ligger i Støvring Hrd. under 56°

27' 36,⁴⁹" n. Br. og 2° 32' 39,⁷⁷" v. L. for Kbh. (beregnet for St. Mortens Kirke-taarns Spids). Byen ligger smukt ved Gudenaas nordl. Bred og ved dens Udmunding i Randers Fjord (se S. 812), dels paa et lavt Terræn

ved Aaen, der her danner en Del Holme, dels paa en jævn Skraaning af det N. for Byen lejrede Bakkedrag Flinte-

bjerg (191 F., 60 M., Hvilhøj er 202 F., 65 M.), omgivet dels af Enge mod V. og Ø. langs Aaen og Fjorden, dels af en Krans af Skovplantninger paa Skraaning af Bakkedraget. Det højeste Punkt i Byen er paa Vejen ved dens Nordgrænse, 120,⁸ F., 38 M.; ved St. Mortens Kirke er der 18,⁸ F., 5,⁹ M. Afstanden fra Aarhus er omtr. 4¹/₂, fra Viborg 5, fra Hobro 3¹/₄ Mil (ad Jærnbanen henh. 7,⁸³ Mil, 59 Km., 7,⁰⁴ Mil, 53 Km., 4,¹² Mil, 31 Km.) og fra Mariager 2³/₄ Mil. Byens største Udstrækning er fra V. til Ø. omtr. 2800 Al., fra N. til S. 2600 Al. Naar undtages Hovedgaderne, ere Gaderne i Byens gamle

1423

J.H. 1900

1610

J.H. 1901

Del for største Delen snævre og krumme; mange Gader i de nye Kvarterer mod Ø. og især mod N. V. (Slyngborgkvarteret) ere stejle. Husene ere for det meste anselige, i flere Stokv., ikke alene i de nyere Dele, men ogsaa i den gamle By, hvor de ældre Bygninger mere og mere vige Pladsen for nymodens høje Huse. Dog er der endnu bevaret en Del gamle Bindingsværkshuse og Købmandsgaarde. Hovedgaderne ere: Søndergade, der begynder ved Havne-

pladsen og fortsættes i Storegade og Middelgade, hvorefter den forgrener sig mod N. V. i Kirkestræde og Vestergade, som fører ud forbi Jærnbanegaarden og udmunder i Landevejen til Viborg, og mod N. i Torvegade, der gaar til Raadhustorvet, fortsættes i Nørregade og under Navn af Adelgade fører ud til Landevejene til Hobro og Mariager; fra Storegade udgaar mod N. Brødregade, der støder til den mod Ø. gaaende Slotsgade, fortsat i Østergade, som udmunder i Landevejen til Udbyhøj. Fra Havnepladsen fører mod S. over Aaen Sønderbro, delt i to Dele ved en af Holmene i Aaen: den indre, forhen en Vindebro, den ydre („Christian IX's Bro“), en 1865 anlagt Hængebro; herfra fortsættes Vejen gennem *Strømmen* (Vorup og Kristrup S.), en Slags Forstad til Randers, ud til Landevejen til Aarhus.

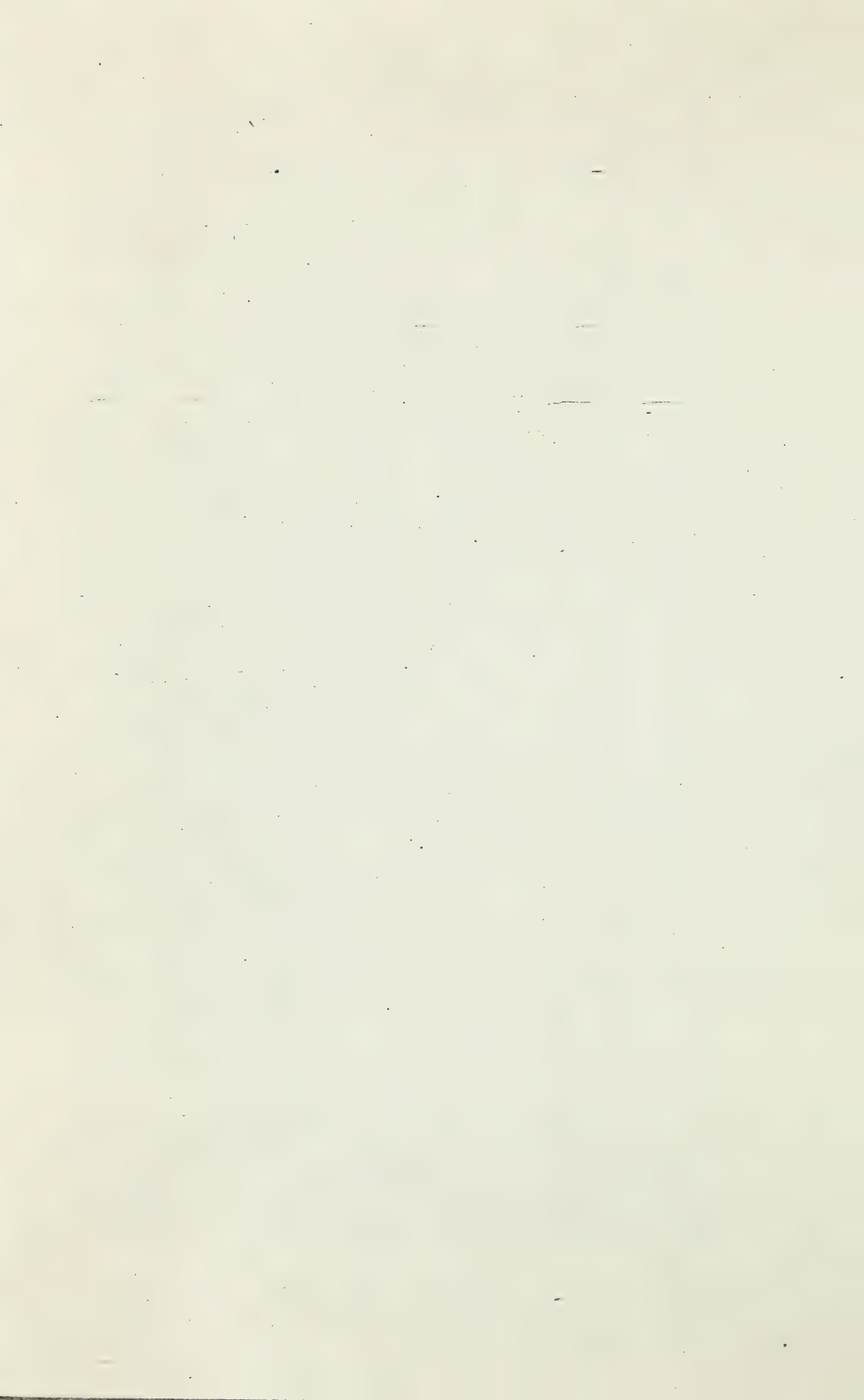
Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 196 Td. Ld., Markjorderne 2402 Td. Ld. Byen havde Marts 1901 82 Gader og Stræder og 5 Torve. Husenes Antal var i Marts 1901 1201, hvoraf 809 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 2598 Td. Ld.; deraf vare besaaede 888, Afgræsn. 520, Høslæt, Eng, Brak 620, Fællede 156, Have 126, Skov 45, Veje og Byggegr. 234 Td. Hartk. var $\frac{1}{11}$ 1895 274 Td. (deraf 8 inddragne under Købstadsgrunden); heraf hørte 195 under 76 Gaarde og 71 under 372 Huse; 23 Gaarde og 79 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Markjorderne bestaa af 3 Hoveddele: 1) Ejendomsvangene (Østervang, Vestervang, Vester-Nyvang, Udenvang, Vesterkjær, m. m.); 2) Voldum Mark, 3) Jorder, der før laa til de nu forsvundne Byer Vallev, Stistrup og Hygind, hvilke Jorder, efter at have hørt til Frue Kirke og Kloster og senere til Mariager Kloster, 1554 bortarvefæstedes til Randers, som købte dem 1740; og 3) den gamle Fædrift, som til 2. Halvdel af 18. Aarh. alene benyttedes til Græsning. Paa Markjorderne, som ifl. Reskr. af $\frac{18}{11}$ 1847 for en stor Del ere udskiftede til Byens Grundejere, ligge et stort Antal Huse, nogle mindre Gaarde og en større Gaard *Langevang* (omtr. 18 Td. H.) samt Epidemihuset, Randers Damprebslaeri, en Klædefabrik m. m.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{3}$ 1901 22,463,566 Kr. (Antal af Forsikringer 1201).

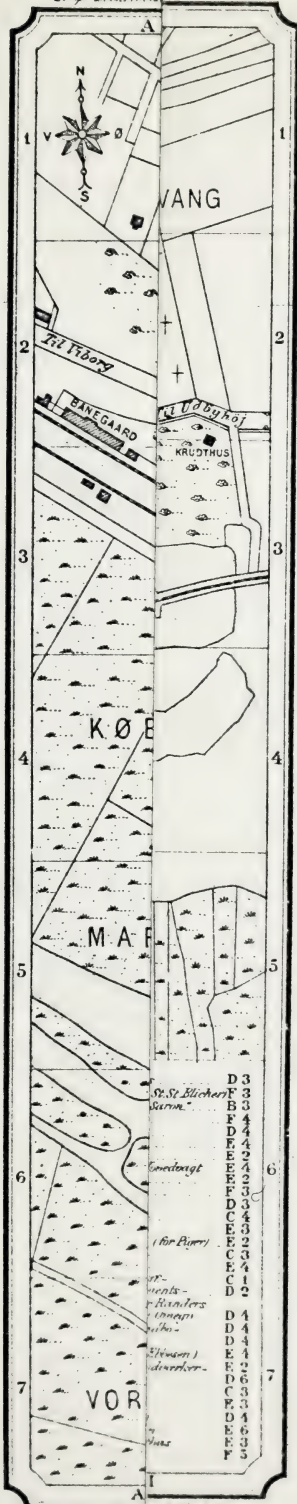
Til Randers St. Mortens Sogn hører St. Mortens østre Landdistrikt, der har Fattigvæsen fælles med Købstaden; se om dette Støvring Hrd.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

St. Mortens Kirke nævnes allerede 1346; men af den dav. Kirke, mulig en langt mindre Granitkirke, er nu intet tilbage. Den nuv. Kirke, der staar paa den ældres Plads, er i sine oprindl. Partier opf. i gotisk Stil i sidste Halvdel af 15. og Beg. af 16. Aarh. og er bygget af store, røde Mursten (i Koret dog iblandet med gule) i Munkeskifte paa Granitsokkel, hvis Sten mulig til Dels have hørt til den ældre Kirke. Kirken, der overalt er hvælvet, bestaar af Midtskib og to lavere Sideskibe, et ligeledes lavere Kor med tresidet Afslutn. mod Ø., Taarn mod V. og en i Højde med Midtskibet opf. Tilbygning, St. Hans' Kapel, ved den østl. Ende af Midtskibet mod S., samt et Sakristi ved Korets Nordside. Ved den østl. Ende af det nordl. Sideskib er der en muret, oprindl. Vindeltrappe, der danner Adgang til Rummet over dettes og Midtskibets Hvælvinger. Ved

Trop. Beskrivelse af Tryk. Kartover

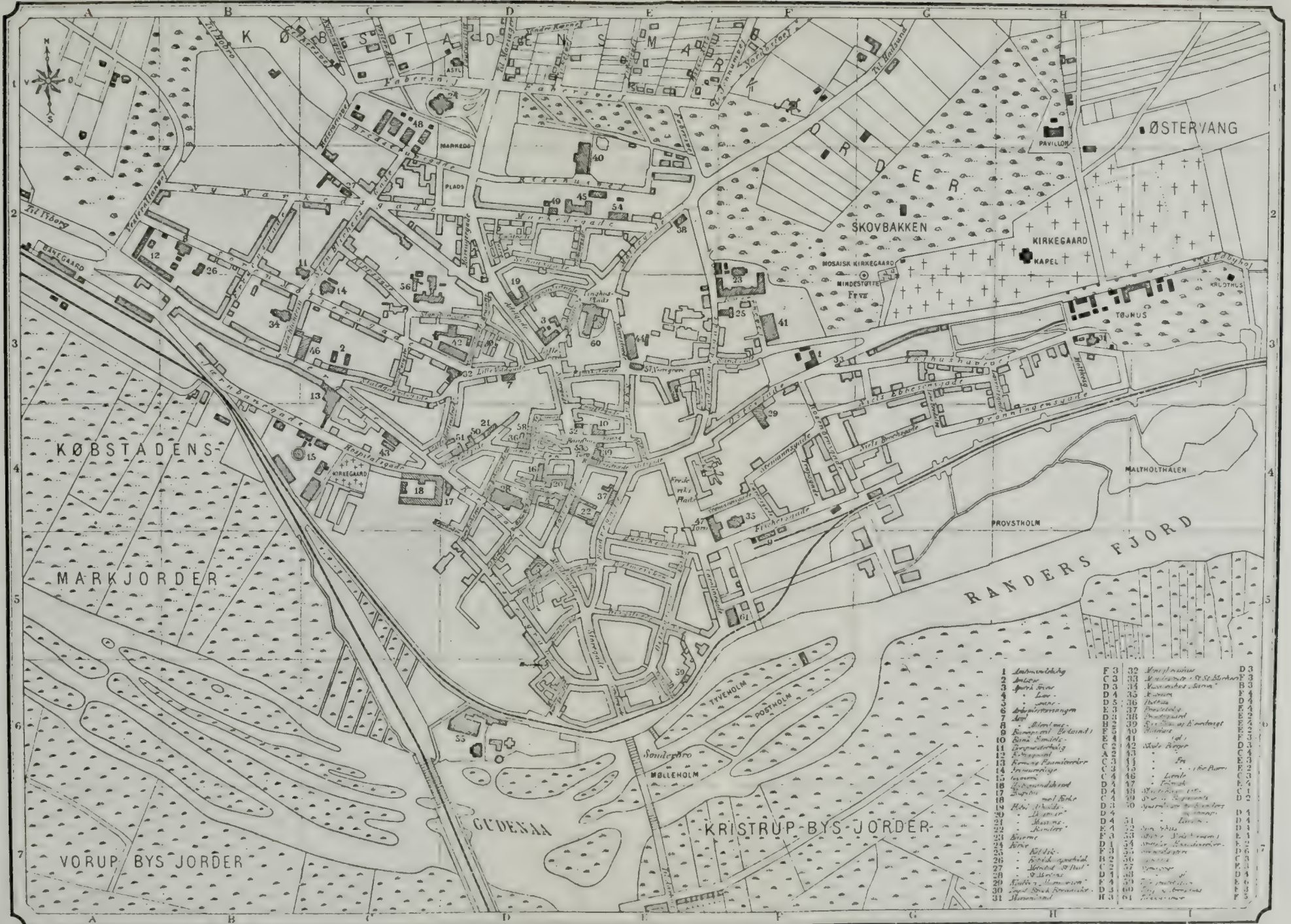

D 3
 E 3
 B 3
 F 4
 D 4
 E 4
 E 4
 E 4
 F 4
 D 4
 C 4
 E 4
 E 4
 C 4
 C 4
 D 2
 D 4
 D 4
 D 4
 E 4
 F 6
 C 3
 C 3
 D 4
 E 6
 E 3
 F 5

RANDERS.

Topographical Map of Randers, Denmark, 1875

Scale 1:50,000

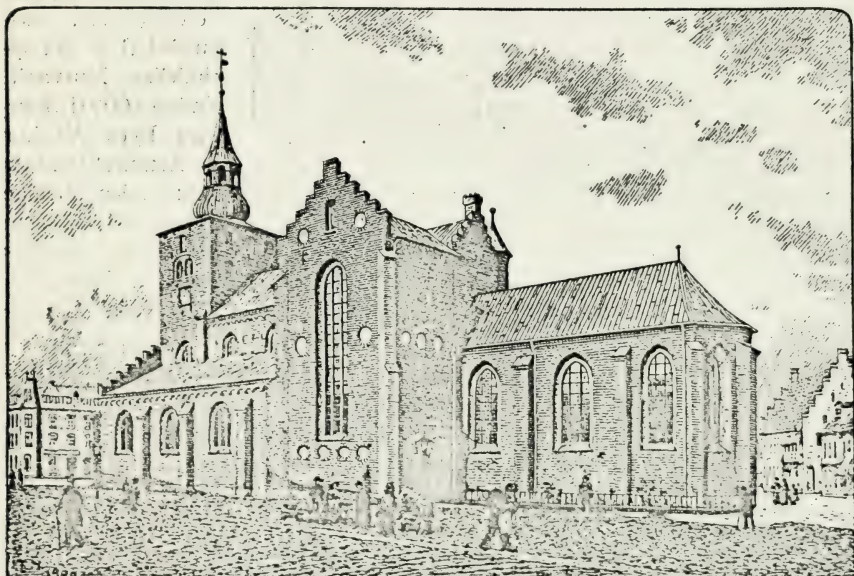
1	Landmænd	F 3	32	Kirkegårde	D 3
2	Andet	C 3	33	Kirkegårde	D 3
3	Andet	D 3	34	Kirkegårde	D 3
4	Andet	D 4	35	Kirkegårde	D 3
5	Andet	D 5	36	Kirkegårde	D 3
6	Andet	D 6	37	Kirkegårde	D 3
7	Andet	D 7	38	Kirkegårde	D 3
8	Andet	E 1	39	Kirkegårde	D 3
9	Andet	E 2	40	Kirkegårde	D 3
10	Andet	E 3	41	Kirkegårde	D 3
11	Andet	E 4	42	Kirkegårde	D 3
12	Andet	E 5	43	Kirkegårde	D 3
13	Andet	E 6	44	Kirkegårde	D 3
14	Andet	E 7	45	Kirkegårde	D 3
15	Andet	F 1	46	Kirkegårde	D 3
16	Andet	F 2	47	Kirkegårde	D 3
17	Andet	F 3	48	Kirkegårde	D 3
18	Andet	F 4	49	Kirkegårde	D 3
19	Andet	F 5	50	Kirkegårde	D 3
20	Andet	F 6	51	Kirkegårde	D 3
21	Andet	F 7	52	Kirkegårde	D 3
22	Andet	G 1	53	Kirkegårde	D 3
23	Andet	G 2	54	Kirkegårde	D 3
24	Andet	G 3	55	Kirkegårde	D 3
25	Andet	G 4	56	Kirkegårde	D 3
26	Andet	G 5	57	Kirkegårde	D 3
27	Andet	G 6	58	Kirkegårde	D 3
28	Andet	G 7	59	Kirkegårde	D 3
29	Andet	H 1	60	Kirkegårde	D 3
30	Andet	H 2	61	Kirkegårde	D 3
31	Andet	H 3	62	Kirkegårde	D 3

Scale 1:50,000

Printed at Universitetsbogtrykkeriet, Copenhagen, 1875

1875

Korets Nordside maa der vistnok oprindl. have ligget et Sakristi; den rundbuede Dør ind til Koret ses endnu. For omtr. 130 Aar siden stod her en grundmuret, hvælvet Udbygning, der efter Reform. vistnok brugtes til Oplag for Kirkens Vin, og som har været Materialhus; i Slutn. af 18. Aarh. blev den afløst af det saakaldte „Kalkhus“, hvori ogsaa Blypladerne til Kirkens Tage støbtes. Dette nedbrødes 1850, da det nuv. Sakristi, af smaa røde Mursten, opførtes (1882 indrettet til Varmeapparat). Taarnet, over Højkirkens vestligste Hvælvingsfag, med løgformet Kuppel og gennembrudt Spir (76 Al. højt), er først opf. 1795-97 (Bygmester Chr. Mørup); dog har der i sin Tid været et Klokkehus, der synes at have staaet ved Korets Nordside (i et Dokum. fra 1496 nævnes Vor Frue Alter i Taarnet paa den nørre Side af Kirken; endnu 1625 nævnes Taarnet; af Kirkens

St. Mortens Kirke.

Regnskabsbog fra 1634 — i Provinsarkivet i Vib. — ses, at Mester Hans fik 9 Mark for at have flyttet Østgavlen ind og nedtaget et lille Klokkehus).

Kirkens Størrelse er meget anseelig. Dens indv. Længde er 84 Al., deraf Koret $32\frac{1}{4}$, Bredden $31\frac{1}{2}$ Al., nemlig Midtskibet 11 og hvert af Sideskibene omtr. $7\frac{1}{4}$ Al., medens Resten optages af de omtr. 3 Al. brede, ottekantede Piller, der bære Højkirkens Mure. Koret er $11\frac{1}{4}$ Al. bredt; St. Hans' Kapel, hvis Sydgavl springer omtr. $3\frac{1}{2}$ Al. frem foran det sydl. Sideskib (det nordl. Sideskib fortsættes derimod i hele Midtskibets Længde), er omtr. $10\frac{3}{4}$ Al. i Kvadrat. Højkirkens 5 Hvælvinger (den vestl. skjules af Orgelfaçaden) hæve sig 30 Al. over Flisegulvet, ligesom St. Hans' Kapels smukke Stjernehvælv.; Korets 3 Hvælvinger ere 19 Al., det sydl. Sideskibs 4 Hvælvinger 14 Al. og det nordl. Sideskibs 5 Hvælvinger 12 Al. høje.

At Kirken paa det nøjeste har været knyttet til Byens Helligaandshus (se S. 815), til hvilket den i øvrigt blev skænket 1489 af Kong Hans, ses endnu tydeligt paa det nordl. Sideskibs Façade i Tryklejerne for Hvæl-

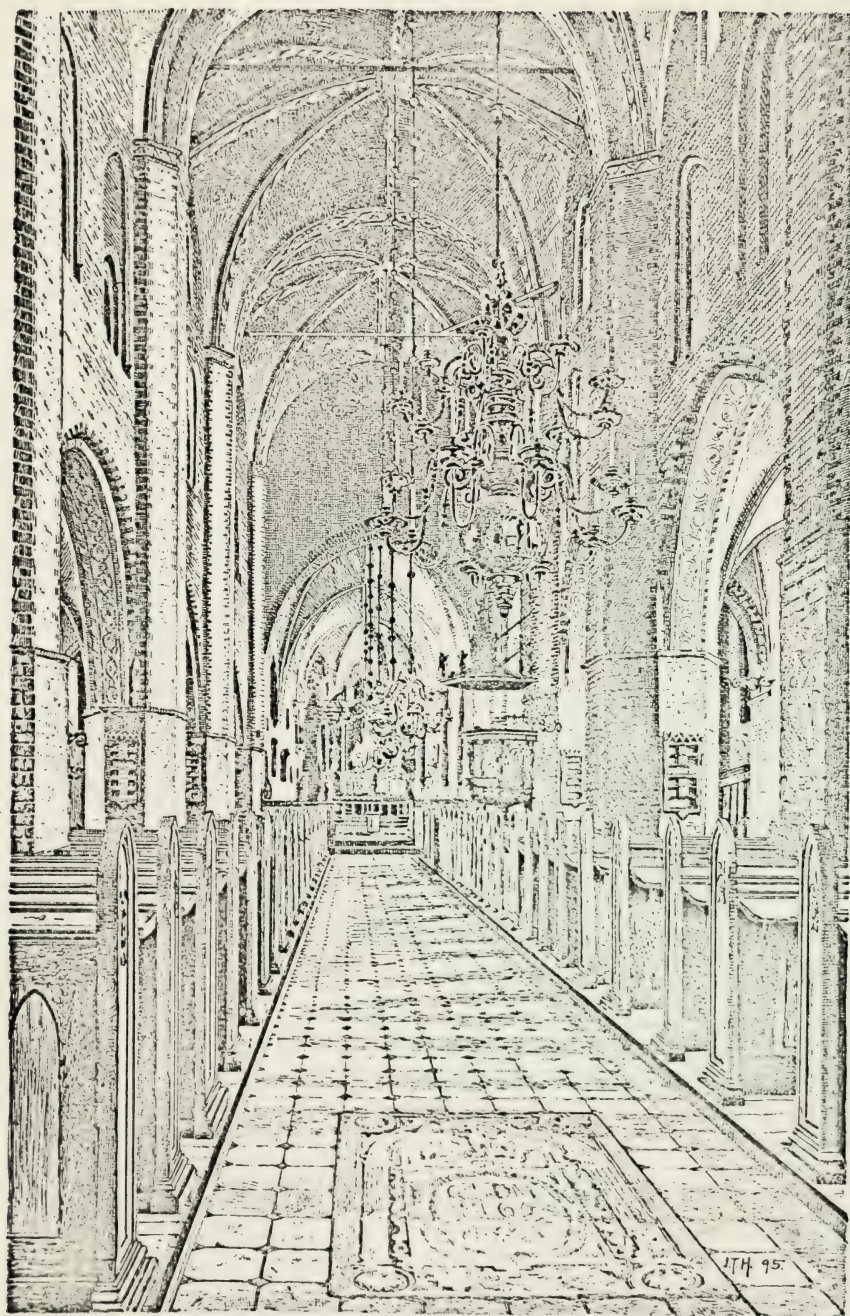
vingerne i den Omgang, der var paatænkt som Forbindelse mellem Helligaandshuset og Kirken, men som aldrig kom i Stand (godtgjort ved Udgravninger, i det mindste hvad den Fløj angaar, der skulde strække sig langs Kirken). Hele Kirkens Bygning kan desuden først forstaaes, naar den tænkes sammenbygget med en saadan Omgang. Da der intet Lys kunde komme gennem det nordl. Sideskibs Ydermur, som skulde dækkes af den paatænkte Omgang, gjorde man, for at bøde derpaa, fra først af det sydl.

Kirkens Hovedindgang fra Vest.

staaet Aarst. 1522). Paa Hvælvingskapperne ses 3 Vaabener med Navnene: „Jens Nielsen til Ristrup, Væbner“, og „Oluf Jens (o: Friis), Væbner, Lensmand til Kalø“ — det 3. Navn, Otte „Philposzen“ (Bøistrup) til Tvedegd., er borte; se Kirkeh. Saml. 4 R. VI S. 13 —, vistnok Adelsmænd, der have været behjælpelige ved Kirkens Opførelse; Dekorationen blev genfunden 1869-70 og atter opfrisket. Kapellet er vistnok det sidst tilbyggede Parti; i alt Fald er der Tegn paa, at det ikke har hørt med til den oprindl. Plan. Paa Reformationstiden er Kirken gaaet over til Byen. I 1529 blev den anvist de ældre Menigheder til Vor Frue og St. Laurentii Kirker (se S. 815)

Sideskib langt højere og gav det forholdsvis store Vinduer; de nuv. mod N. ere udhuggede langt senere, og kun deres øverste, spidsbuede Del er det oprindelige Murværk. Endnu 1609 (i „Randers Byes Wilckor og Artikler“) hedder det: „den hellige Aands Kirke, som kaldes St. Mortens Kirke“. Koret er, ifl. en Indskrift i Minuskler paa den østl. Hvælv. over Alteret, opf. 1494 af Helligaandsklosterets Prior J., o: Jens Mathiesen. At Kirken saaledes for en stor Del er opf. i Kong Hans' Tid, bestyrkes ved en anden Indskrift paa Hvælvingen i St. Hans' Kapel, der siger, at Kongen „har grundlagt dette Sted“ (ifl. Resen skal der under Indskriften have

St. Mortens Kirkes Indre 1893.

til Sognekirke, og 1542 tilsagde Chr. III Borgmester, Raad og Menighed at maatte beholde til evig Tid „den Helligaandskirke og Koret i Randers“ til Sognekirke for Byen.

Kirken havde oprindl. 3 Hovedindgange, i V., S. og N. Den første, der 1700 kaldes „Ligporten“ og da kun benyttedes ved Ligs Indførelse i Kirken, har en 1700 forfærdiget Port med interessant Billedskærerarbejde. Den anden, i 2. Hvælvingsfag fra V., blev tilmuret 1827 (den med godt Billedskærerarbejde dækkede Dør, fra 1688, skænket af H. J. Coep og Hustru, findes nu i Randers Museum); den tredje førte fra den paatænkte Omgang til det nordl. Sideskib (tilmuret 1869). Alle Vinduer have en karakteristisk Hulliste (som i Korsarmene paa Aarhus Domkirke, i Taarnet i Assens Kirke, i Aalsø Kirke og i Vaabenhuset i Glenstrup). Højkirken og Sideskibene have en Gesims med flade Buer, der bæres af Konsoller. Koret har en langt simplere Gesims, hvilket sammen med andre Kendetegn synes at tyde paa, at man oprindl. har tænkt paa at gøre Koret højere, end det er. Gavlene prydes af Kamme. Murene støttes af Stræbepiller undtagen det nordl. Sideskibs, hvor Omgangen skulde være. I det Indre aabne sig ind til Sideskibene store Spidsbuer, der ere højest paa Sydsiden, hvor der over Buerne ses slanke, spidsbuede Blindinger, der altid have været lukkede, medens de langt lavere, tilsvarende mod N. oprindl. have været aabne ind til Sideskibets Rum over Hvælvingerne. Foran disse Aabninger synes der i Renæssancetiden til Dels at have været bragt Pulpiturer, som senere ere fjernede. Oven over Aabningerne findes en Række lavere Vinduer under Højkirkens Hvælvinger. Den Spidsbue, der fører ind til Kirkens smukkeste Parti, St. Hans' Kapel, er langt højere end Buerne til Sideskibene. Den brede Spidsbue ind til Koret ligesom Gavlmuren over denne og Højkirkens Hvælvinger ere fra 1634, idet disse sidste styrtede ned ^{14/11} 1632 og genopførtes af Bygmester Jørgen Schöffel fra Kbh. (i ovenn. Regnskab fra 1634 omtales disse Arbejder); til Minde om Restaurationen er over Korbuen malet Chr. IV's og Dronn. Anna Cathrines Vaabener med R. F. P. (Valgsproget) og Aarst. 1634 (under neden disse Vaabn. lod P. v. Spreckelsen 1687 male sit Vaaben, da han havde ladet Kirken kalke). Paa Korets Sydside laa i sin Tid Eske Brocks (senere det Scheelske) Kapel, der vistnok opførtes 1627, men snart efter nedbrødes for at give Plads for et større, der opførtes foran det midterste af Korets 3 Vinduer efter 1640 af J. Schöffel af gotlandske Sten i Renæssancestil; det havde Spir; udvendig var det prydet med Apostlene i to Rækker og en sort poleret Sten med Gravskrift i forgyldte Bogstaver; det var hvelvet og havde en underjordisk Gravhvelving. I Kapellet var der et Epitafium over Eske Brock, † 1625, og Hustru Christence Viffert, † 1624, med deres udhuggede Billeder. Af andre, der have hvilet i Kapellet, nævnes Tyge Brahe til Tostrup, † 1640, med Hustru, og Oberst Frands Brockenhuus til Overgd., † 1660, med Hustru. Kapellet blev nedbrudt 1801-2, og Kisterne nedsænkedes i Jorden. En lille Stentavle paa Korets Sydmur, opsat 1807, minder om Kapellet. Af større Restaurationer ved Kirken nævnes, foruden den i 1634, en i 1699, da de fleste af Tegltagene erstattedes med Blytage, en i 1826-28, da bl. a. Korets Tagrejsning sænkedes, Gulvene omlagdes og et nyt Læsekammer indrettedes i det nordl. Sideskibs Østende, en i 1856, der angik Taarnet, og en i 1862, da Vinduerne istandsattes. Endelig var der 1869-70 en indiv. Reparation (kostede 16,000 Rd.), hvorved bl. a.

en Forhal i Midtskibets Vestende indrettedes, og Hvælvinger og Murværk bleve eftersete og dekorerede (Arkitekt: F. Uldall); 1882 indlagdes Varmeapparat; 1887-88 restaureredes Kirken udv. (undt. Taarnet og Sakristiet), da der opførtes et Spir paa Trappetaarnet, og Kamgavlene, der vare forsvundne, genopførtes (Bygningsinspektør Walther med Bistand af Uldall); 1897 indlagdes Gas. Nu forestaar en Istandsættelse af Taarnet.

Den anselige Altertavle, med Billedskærerarbejde og i Midtfeltet et Maleri (Christus i Getsemane), er opsat $24/8$ 1765, skænket af Grosserer Niels Brock († 1802), Indfatningen forfærdiget af Svogeren Agent Simonsen. Den katolske, pragtfulde Altertavle, der var anbragt i 1500 af Prior Jens Mathiesen (ifl. en forlængst forsvunden lat. Indskrift paa Kormuren), solgtes 1765 og flyttedes til Hald Kirke, Nørhald Hrd. (s. d.). I øvrigt udmærker Kirkens Inventarium sig ved rigt og godt Billedskærerarbejde i Barokstil. Saaledes nævnes: Prædikestolen, skænket 1686 af Købmand Søren Simonsen i Frederikshald, stafferet 1723 af Handelsmand Mikkel Justesen Randers, Korgitteret, med massive Messingbalustrer, skænket 1685 af Borgmester Niels Jacobsens Datter Maren (ombygget, til Dels ødelagt og gjort lavere 1826-28), Pulpituret under Orgelet, opsat 1693 af Peter v. Spreckelsen til Dronningborg, staff. af Jobst v. Overbeck i Hamburg, og „Funtelukkelsen“, en Skranke i St. Hans' Kapel (oprindl. i nordl. Sideskibs Vestende), nu Læsekammer, skænket 1695 af Handelsmand Christen Nielsen Randers og Hustru. Orgelet, forfærdiget 1751 af ovenn. Agent Simonsen (ombygget 1869-70 af Demant, Aarhus), har Façade i Rokokostil. Døbefonten er fra 1826 af malet Fyrretræ; kun den øverste Plade, af graa norsk Marmor er Levning af den gml. Font fra 1695. Det smukke Sølvdøbefad, fra 1695 (omgjort 1771), er skænket af ovenn. Christen Nielsen og Hustru. Af Epitafier hænge i Koret: 1) over Borgmester Niels Jacobsen, † 1624, og Hustru, opsat 1653 (Portrætterne ere malede paa Mahogni 1870 af H. Siegumfeldt, til Dels efter det tidligere Billede paa Marmor), 2) over Borgmester Peder Lasson, † 1618, og Hustru, 3) over Konsumptionsforv. Thom. Michelsen Bering, † 1734, og Hustru, og 4) over Sognepræst, forhenv. Rektor, Mag. Peter Estrup, † 1818 (af Marmor, med et Relief af Freund); i nordl. Sideskib: 5) over Borger Bendt Hansen, † 1622, og to Hustruer (med Portrætter af dem og deres Børn), 6) over Farver og Kirkeværge Niels Mortensen, † 1746, og Hustru, og 7) over Dr. jur. Chr. Schønning, † 1673, Nicolai Ægidiesøn, † 1696, og deres Hustru Cathrina Thomasdatter, † 1694; i det sydl. Sideskib: 8) over Borgmester Mikkel Thygesen Hviid, † 1672, og Hustru, † 1680, opsat 1668 (med Portrætter), 9) over Jens Poulsen til Søbygd., † 1687, med Hustru Maren Madsdatter, † 1723, og Borgmester Niels Mogensen, † 1666, med Hustru Karen Madsdatter, † 1710, opsat 1715, og 10) over Sophie Magd. Folsach, † 1794, g. m. Oberst Conr. Bokkelman, og Frk. E. C. Bokkelman v. Albertin (deres Kister staa i en Gravhvælving under det sydl. Sideskib). Af mindre Mindetavler nævnes en over Amtsforv. Jul. H. Keyl, † 1718, og Hustru (Kisterne staa under Trappen fra nordl. Sideskib til Forstuen), en, der beretter, at Raadm. Niels Jacobsen og Hustru i 1613 stiftede en Lordag Aftensangprædiken, en om, at Raadm. Laur. Jacobsen 1605 gav en Lysekroner, og en fra 1627 over Hans Cremmersøn og Hustru. Af de mange Ligsten, der laa i Gulvene indtil Restaur. 1826-28, da Begravelserne ryddedes

og Kisterne udførtes paa Kirkegaarden, ere nogle levnedede, bl. a. over Slotspræst Niels Adamsen, † 1587, med Hustru, over Raadm. Peder Pedersen, † 15.., med Hustru, over Raadm. Mogens Mogensens Schow, † 1647, med to Hustruer, over Borgmester Peder Anchersen, † 1655, med to Hustruer, over Provst Hans Dinesen Mossin, † 1711, med hans 1. Hustru, over den ovenn. Kirkeværgæ Niels Mortensen, med Hustru, og over Kirkeværgæ Mads Pedersen Essenbæk, † 16.., med Hustru. Ved Fornylsen af Altergulvet og Anbringelsen af en ny Alterskranke 1897 fandtes to Ligsten, nu i Kormuren, over Provst Mag. Thøger Lassen, † 1608, med Hustru og Søn, Præst Peder Thøgersen, † 1634, med Hustru, og over Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648, med Hustru og Datter (i Provinsarkivet i Vib. findes et Par Planer, antagelig fra 1. Halvdel af 18. Aarh., som give Oplysn. om alle de ældre Begravelser). I Læsekamret findes to Tavler over Præsterne ved Kirken siden Reform. og de residerende Kapellaner fra Slotskirkens Nedlæggelse 1698. Kirken har 8 Malmlysekroner, hvoraf den ældste fra 1605, omstøbt 1641, da den ødelagdes ved Hvælvingernes Nedstyrtning 1632, og flere af Messing. Af Kirkens Klokker er den ældste fra 1637. En Runesten, der tidligere stod ved Kirkens Østende, er nu i Randers Museum (se *L. Wimmer*, Danske Runemindesm. II S. 245). En Kalk fra 1490 er nu i Gjerrild Kirke, Nørre Hrd., ved Grenaa (s. d.). (Litt.: Foruden de under Byens Hist. nævnte Værker se *F. Uldall*, St. M. Kirke i R., i Saml. til j. Hist. II S. 323 flg. og i Kirkeh. Saml. 4. R. IV S. 191 flg., samt Artikler i Randers Amts Avis Dec. 1894 og Jan. 1895). — Kirkegaarden omkring Kirken nedlagdes 1812; Pladsen planeredes og udlagdes til Torv.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst og to residerende Kapellaner, hvoraf den første er Præst ved Hospitalet, den anden i Vorup Landsogn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 30,000 Kr. i Kapitaler, en Ager i Vestervang (aarl. Leje 60 Kr.), en aarl. Arvefæsteafgift paa 10 Td. Byg af 2 Ager i Øster- og Nyvang, Vorup Sogns halve Kongetiende (omtr. 200 Kr.) og et Legat paa 76 Kr.; dens Gæld var 65,816 Kr.

En anden Sognekirke, **St. Peders Kirke**, opføres 1901 mod N. i Byen ved Markedspladsen og Mariagervejen, for Byens nordl. Kvarterer. Det bliver en Korskirke i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel med et over Midten opf. Taarn med Spir, efter Tegn. af Arkitekt Wiinholt.

St. Pauls Kirke, Hj. af St. Blichersgade og Hobrovejen, er opf. af Metodisterne 1898 (indv. $\frac{11}{12}$) med Taarn og Spir (Arkit.: Jensen, Odense).

Katolsk Kirke, Ladegaardsgade, er opf. 1877-79 (indviet $\frac{31}{3}$ 1879) af røde Sten med Taarn og Spir (Arkit.: Sophus Petersen). Med Kirken er forbunden en Præstebolig og en Skole. Den katolske Menighed i Randers dannedes 1867.

Katolsk-apostolisk Kirke, Søren Møllersgade, er opf. 1894.

Missionshuset „Saron“, St. Blichersgade, af røde Mursten, er opf. 1890 af Indre Mission (Arkit.: Jensen Wærum). Et Missionshus paa Missionsvej, opf. 1872, er nu nedlagt.

Et **Menighedshus**, Hj. af Lille Voldgade og Søren Møllersgade, er opf. 1895-96 af røde Mursten med glasserede Sten i gotisk Stil, for 43,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum).

Synagogen, Nordregrave, er opf. 1858 efter Tegn. af Bygningsinspektør C. G. F. Thielemann. Jøderne, der 1803 fik Tilladelse til at holde Guds-

tjeneste i Randers, havde tidligere Synagoge i en dertil 1808 indrettet Bindingsværksbygning i Snaregade (se Randers Amtsavis Apr. og Maj 1895).

Kirkegården („Dødsminde“) ligger mod Ø. uden for Bygrænsen mellem Udbyhøjvej og Skovbakken. Dens ældste vestl. Del, 5,2 Td. Ld., indviedes $\frac{2}{9}$ 1811; 1860 og 1885 udvidedes den mod Ø. med henh. $4\frac{1}{5}$ og $6\frac{1}{4}$ Td. Ld. Et Ligkapel, paa den næstældste Del, i Rundbuestil med to Korsarme, er opf. for omtr. 20,000 Kr. 1876 (indv. $\frac{25}{2}$ 1877) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall. En lille Del af Kirkegården er overladt den kat. Menighed. Et Areal paa 10 Td. Ld. i Østervang N. Ø. for Kirkegården er indkøbt 1900 til dens Udvidelse; her paatænkes ogsaa opført et Kapel. Af mere bekendte Mænd, der ere begr. paa Kirkegården, nævnes: Etatsr. D. Kirketerp, † 1792, Apoteker C. Faith, † 1818, Borgm. J. F. Carøe, † 1819, Borgm. S. A. Stadfeldt, † 1840, Plantør V. Schaldemose, † 1848, Justitsr.,

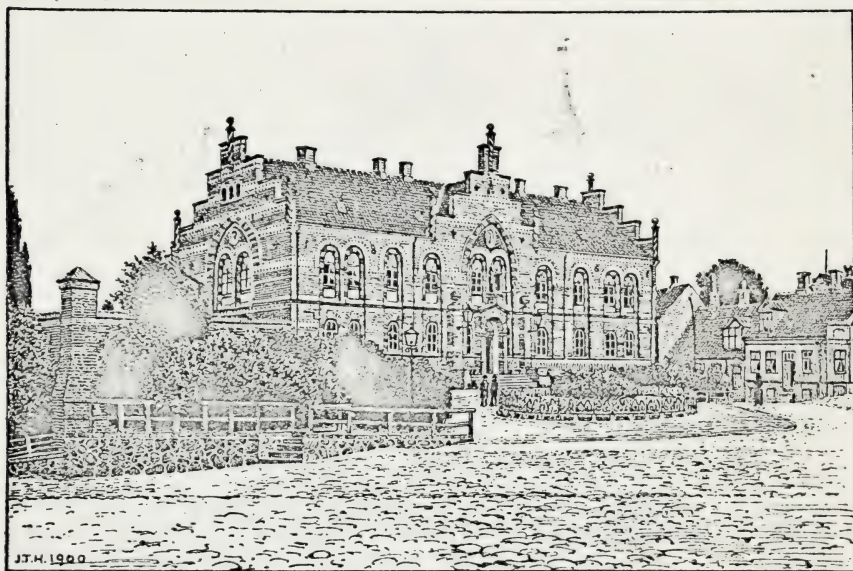
Raadhuset med Niels Ebbesens Monument.

Herredsf. A. L. Reiersen, † 1850, Oberst C. F. S. Faber, † 1859, Borgm. L. C. Neckelmann, † 1865, Etatsr., Herredsf. H. Kampmann, † 1878, Legatstifteren Søren Møller, † 1880, Etatsr., Borgm. Chr. Fischer, † 1885, Ritmester H. Gether, † 1891, Prof., Rektor H. K. Whitte, † 1894, Læge H. N. Bay, † 1900. — Den mosaiske Kirkegaard, 3500 □ Al., mellem Kirkegården og Indgangen til Skovbakken, er indviet 1807.

Raadhuset, paa Torvet, i to Stokv. er opf. 1778 (hvor det tidligere, grundmurede, 1656 opf. Raadhus stod), 1796 forsynet med et Spir paa det høje Tag, restaureret udvendig 1865 og indv. 1898-99. Det ejes af Købstaden. Det indeholder Lokaler for Byraadet, Skifteretten, Kæmnerkontor og Kommunebogholderkontor samt Politistation. I Raadhuset hænge Olie-malerier af ovenn. Borgmestre J. F. Carøe og Chr. Fischer og af Legatstifteren Grosserer Niels Brock, † 1802, og Hustru Lene Bredal, † 1786, Sognepræst Chr. F. C. Reiersen, † 1890, og Legatstifteren Søren Møller;

tillige et 1884 udf. vandfarvet Billede af Helligaandshuset før dets Restauration. (Om „Skipper Klements Sværd“, der før hang paa Raadhuset, men nu er i Museet, se Saml. til j. Hist. V S. 340 flg.). — I det omtr. 1831 N. for Raadhuset tilbyggede (senere ombyggede) tidligere Arresthus er der indrettet Vagttstue for Dragonregimentets Vagtmandskab, militære Arrester og Forhorslokaler. — Foran Raadhuset paa Torvet staar en Broncestatue af Niels Ebbesen, modell. af Billedhugger Edv. Ring, paa Granitfodstykke efter Tegn. af Etatsr. V. Dahlerup, afsløret $\frac{2}{11}$ 1882.

Ting- og Arresthuset, paa St. Laurentii Bakke, hvor før St. Laurentii Kirke stod, er opf. 1861-62 (taget i Brug $\frac{13}{11}$ 1862) for 92,300 Kr. efter Tegn. af Kmhr. F. Meldahl, i to Stokv. med Kælder i blandet gotisk Murstensstil. Det er fælles for Byen, for Nørhald, Støvring og Galten og for Rougso, Sønderhald og Ø.-Lisbjerg Herreder, tillige afbenyttet af Amts-

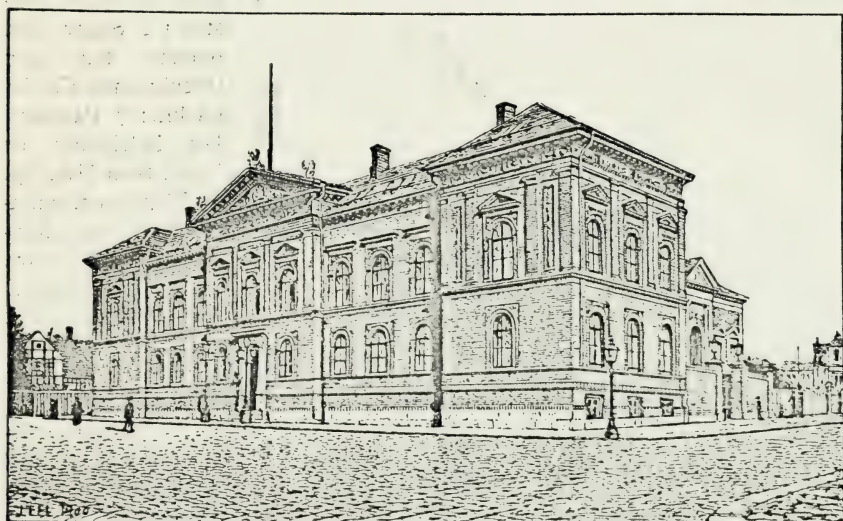
Ting- og Arresthuset.

raad og Forligskommission. Det ejes af Byen med $\frac{1}{3}$ og af Amtskommunen med $\frac{2}{3}$. Det indeholder bl. a. 32 Enkeltceller og 4 Fællesarrester, 3 Retslokaler samt Amtsraadssal og Arkiv.

Den lærde Skole, Vestergade, er en af røde Mursten 1857 opført Bygning i to Stokv. med Kælder, efter Tegn. af Bygningsinspektør Thielemann; den er bygget for 47,000 Rd. af Randers Kommune, der har Ejendomsret til den. Paa Gavlfacaden, der vender ud til Gaden, staar paa en Marmorplade Opførelsesaaret og: „Samler Eder Skatte, som Rust og Møl ej fortære“. I Forbindelse med Bygningen opførtes 1888—90 en Gymnastik- og Festsal (Arkit: Bygningsinspekt. Walther). Selve Bygningen indeholder, foruden Rektorbolig, 15 Klasseværelser (4 Realklasser) og i vestl. Sidefløj et Værelse med naturhist. Samling og Bibliotek (9000 Bd.). Skolen har for Tiden 1 Rektor, 2 Overlærere og 10 Adjunker. Skolen har tillige en af Lærerne opr. Forberedelsesskole. Der var $\frac{1}{3}$

1901 198 Elever, hvoraf 84 i Forberedelsesskolen. — Skolen er oprettet af Chr. III og havde sit første Lokale i en grundmuret Bygning i 1 Stokv. Ø. for St. Mortens Kirke, indtil den 1783 forlagdes til Helligaandshuset (se S. 799). (Se *H. M. Flemmer*, Hist. Efterretn. om R. lærde Skole, Randers 1833—34; *F. E. Hundrup*, Lærerst. ved R. lærde Skole, Randers 1872).

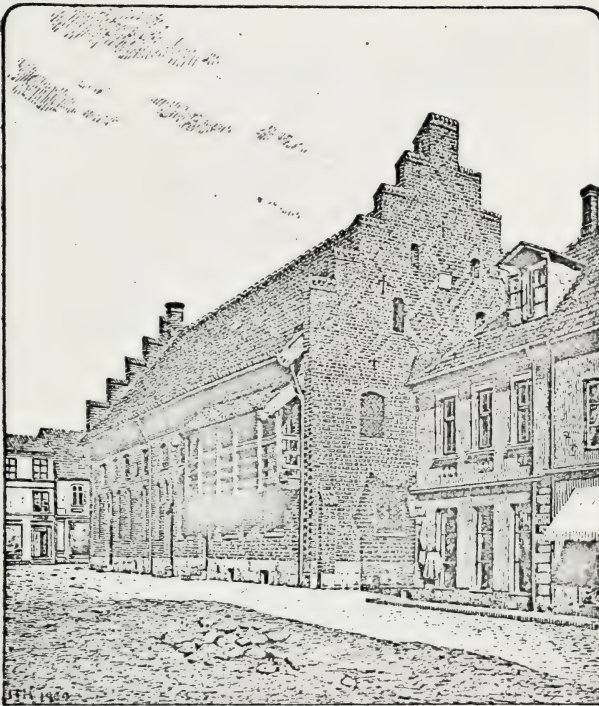
Det kommunale Skolevæsen omfatter to Skoler: Den **Bay-Kirke-terpske-Borgerskole**, opkaldt efter Stifterne af to mindre Skoler, Etatsr. D. Kirketerp, der 1778 oprettede en Skole paa Brødregade, og Købmand J. N. Bay, der 1776 oprettede en lign. paa Kirkegade; 1821 fik de Lokaler i Friskolens Gaard, Hj. af Store Voldgd. og Kirkegd.; 1844 sloges de to Skoler sammen. Dens nuv. Bygning, i to Stokv. med Kælder, Vestergade, er opf. 1846-47 og indeholder, foruden Klasseværelser, Bolig for Overlæreren. Den havde ved Udg. af 1900 355 Elever (209 Dreng og 146 Piger) i 11 Klasser, samt 1 Overlærer, 5 faste Lærere og 2 Lærerinder,

Teknisk Skole, til højre Museet.

2 Timelærere og 1 Timelærerinde. Bygningen, der er forældet, skal nu afløses af en ny, der opføres i Søren Møllersgade (Arkit.: Jensen Wærum). Den **Brock-Bredalske Kommuneskole** (før kaldet „Friskole“), oprettet 1817 og opkaldt efter Grosserer N. Brock og Hustru Lene Bredal paa Grund af de store Legater (13,100 Rd. C.), som de have skænket til Almueskolevæsenet. Skolen har to Bygninger: Drengeskolen, Norrestræde, af røde Mursten i 3 Stokv., opf. 1867-68 (Arkit.: H. A. Paludan) med 14 Klasseværelser og Bolig for Overlærer og Pedel, og Pigeskolen, Markeds-gade, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, opf. 1884-85 (Arkit.: Olivarius), med 16 Klasseværelser og Bolig for en Pedel; Skolen havde ved Udg. af 1900 811 Dreng og 856 Piger, fordelt i 51 Klasser, samt 1 Overlærer, 10 faste Lærere, 2 Timelærere, 16 faste Lærerinder og 3 Timelærerinder. — **Teknisk Skole** er opr. 1852 af Haandværkerforeningen med Lokale i Helligaandshuset og overgik til et særligt Selskab 1891, da den nuv. Bygning opførtes ved Frederikspladsen, af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit.: Jensen Wærum). Undervisningen foregaar i en

Aftenskole, for alle Industriens Arbejdere, og en Dagskole, der meddeler vordende Haandværksmestre, Fabrikanter, Dekoratorer og Arkitekter teknisk Uddannelse; omtr. 600 Elever, hvoraf 10 pCt. i Dagskolen; i Aftenskolen er der 22, i Dagskolen 15 Lærere. — Af Privatskoler er der 20, hvoraf 3 med Dimissionsret, nemlig Randers private Realskole, Nørregade, opr. 1869, Bygningen indrettet 1874, 125 Elever; Frk. Nisteds Realskole for Piger, St. Blichersgade, og Frk. la Cours Realskole for Piger, opr. 1876, Tøjhushavevej, Bygningen opf. 1893-94, 150 Elever; af de øvrige maa to kaldes private Borgerskoler, Resten nærmest Pøgeskoler. En Handelsskole, opr. 1876, har Lokale i R. private Realskole.

Helligaandshuset.

Randers Museum, stiftet 1893, Fischersgade, en 1891-93 opf. Bygning af røde Mursten i 2 Stokv. (det øverste har kun Ovenlys) med Kælder (Arkit.: P. Paulsen). Det indeholder en hist. Samling (st. 1872), i Stuen, omfattende Oldsager, Minde fra Byen osv., og en Kunstsamling, 1. Sal, med danske Malerier, Gibsafstøbninger og Raderinger; hver Afdeling har en selvstændig Bestyrelse. Bygningen er assureret for 52,800, den historiske Samling for 35,000 og Kunstsamlingen for 46,250 Kr.

Helligaandshuset,

ved Nytorv N. N. Ø. for Kirken, er et anseligt, middelalderligt Stenhus (49 Al. langt, 17 Al. bredt og 23 Al. højt til Tagrygningen), der alm., men ikke uimodsagt, er opfattet som en Rest af Randers Helligaandskloster (se S. 815). Huset er opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, væsentlig i Munkeskifte paa et Fundament af Kampesten; det er i to Stokv. med Kælder under den sydl. Ende og med Kamgavle mod N. og S., men ikke af een Støbning, idet den nordlige Del er lidt yngre (i Nordgavlen, sidst tilbygget, ligge Stenene til Dels i Blokskifte). Vestsiden er Husets smukkeste og i arkitektonisk Hens. interessanteste Parti; Vinduer og Døre ere fladbuede (den nordligste Dør dog rundbuet), og de omfattes i 1. Stokv. af spidsbuede Blindinger, i hvis Buer der er anvendt sortglasserede Sten; en stor Del af Murfladen er prydet af en Mønstermuring, som ogsaa ses paa

Sydgavlen, medens den paa Østsiden lige er paabegyndt og paa Nordgavlen helt mangler. Østsiden havde oprindl. kun (smaa fladbuede) Vinduer i 2. Stokv. Begge Stokv. og Kælder have fladt Bjælkeloft. Til Husets sydvestl. Hjørne har forudm stødt en Mur med en rundbuet Port.

Huset har i nyere Tid længe været i Privateje; 1783 indrettedes det til Latinskole (se S. 797); efter 1858 benyttedes det af Haandværkerforeningen og Tekn. Skole samt fra 1877 af den hist. Samling. Da den første fik sin egen Bygning 1876 (se S. 797), foreslog et Byraadsudvalg at nedbryde Bygningen og udlægge Tomten til Torveplads; men Planen strandede, og tekn. Skole forblev i Bygningen indtil 1891, da den flyttede til sin egen Bygning. Byraadet tænkte nu atter paa at nedrive Huset; men efter langvarige Forhandlinger og en heftig Polemik bestemtes det endelig 1893, at det skulde bevares. Restaurationen, hvortil Staten bevilgede 46,258 Kr. (ved privat Indsaml. indkom 26,712 Kr. til Byens Skadesløsholdelse for Torveplads) foretoges 1894-97 af Bygningsinspektør H. Kampmann og gik væsentlig ud paa at føre Bygningen tilbage til dens oprindl. Skikkelse. Den var nemlig efterhaanden, især ved Omdannelsen til Latinskole, undergaaet store Forandringer; bl. a. vare de oprindl. Dør- og Vinduesaabninger udmurede og nye brudte og Gavlkammene vare huggede bort og det Indre omkalfatret og afdelt ved nye Skillerum. Bygningen var dog ikke mere medtaget end, at alle de oprindl. Dør- og Vinduesaabningers Form og Profiler kunde fremdrages. Gavlkammene opsattes; i 1. Stokv. udbrødes af praktiske Hensyn mod Ø. nogle nye Vinduer. I det Indre omordnedes Skillerummene, og de gamle Vinduesnicher med murede Bænke og smaa Fordybninger samt Rester af malede Dekorationer fremdroges: i Stueetagen et terningformet Vægmonster fra Bygningens ældste Dage og paa 1. Sal et Vægmonster med Planteslyngninger og Vaabenskjolde fra 16. Aarh. I den vestl. Ydermur opdagedes i 2. Stokv. et Par „Hemmeligheder“, smaa firkantede Rum med muret Sæde dækket af Egetræ, hvorfra føre murede Rør, som udmunde i Sökkelen under to Granitkvadre, der oprindl. have siddet i en romansk Kirke som Vinduesoverligger. I Sökkelen indsattes tilhugne Granitkvadre. Udvendig paa Vestmurens sydl. Ende ud for 2. Stokv. opsattes en Svale (af Egetræ fra en nu nedreven Bindingsværksbygning i Byen), da flere Omstændigheder (en oprindl. Udgangsdør her, nogle Bjælkehuller over Stuevinduerne m. m.) kunde tyde paa, at der oprindl. havde været noget lign. Bygningen ejes nu af Kommunen; den benyttes nu bl. a. til Folkebibliotek, omtr. 12,800 Bd. (i Rummet med det terningformede Vægmonster), i Stueetagen, og til Byens Arkiv, paa 1. Sal, hvor der tillige findes en stor Forsamlingssal. (Litt.: Om Anvendelsen af det forrige Helligaandshus i R., Kbh. 1880. *P. H. Jacobsen*, Nogle hist. Notitser om Helligaandshusets Køb og Indretn. til Latinsk., i Randers Amtsavis 5/4 1893. *Henry Petersen*, i Ill. Tid. 19/2 1893. *H. Kampmann*, i „Arkitekten“ 12/2 og 26/2 1897. Se i øvrigt Litt. S. 815).

Hospitalet, Vestergade, er oprettet af Chr. III ved Fundats af 25/3 1558, som foruden Tiender og Jordegods (deribl. noget af det, som ved Helligaandshusets Ophævelse 1541 var skænket til Aarhus Hospital) skænkede det den saakaldte Provstegaard, som i den kat. Tid var Bolig for det Medlem af Aarhus Domkapitel, der var Provst for Ommersyssel. Hospitalets Fundats blev givet af Fr. II 22/4 1573. Stiftelsen optog oprindl. ogsaa sindssyge; men ved den fuldstændige Ombygning 1866-68 bleve disse

overførte til Aarhus og senere til Viborg paa Hospitalets Bekostning. Ifl. den nye Fundats af $\frac{5}{10}$ 1868 er Hospitalet bestemt til Understøttelse for værdige trængende, der ere forsørgelsesberettigede i en Kommune i Jyll., men trængende af Aarhus Stift have Fortrinsret under lige Vilkaar. Stiftelsen optager 100 faste Lemmer (hvoraf omtr. $\frac{1}{3}$ Mænd), som foruden Husly faa Lys, Vask, Brændsel, Medicin og Lægehjælp samt ugentlig 3,50 Kr., der kunne forhøjes til 4 Kr. Ifl. Res. af $\frac{26}{10}$ 1892 ere Understøttelserne uden for Stiftelsen fastsatte til 50,000 Kr. aarl., fordelte i 200 Portioner à 50, 200 Portioner à 100 og 100 Port. à 200 Kr. aarlig. Stiftelsens Kapital var $\frac{31}{3}$ 1900 1,403,230 Kr. Foruden nogle Jordlodder og Enge af Hrtk. $5\frac{3}{4}$ Td. ejer den Konge-Korntienden af 49 Sogne, Provstekornsafgiften af 60 Kirker, Konge-Kvægtienden af nogle Sogne, m. m.; den saml. Kornindtægt udgør aarl. omtr. 938 Td. Rug, 2007 Td. Byg og 2604 Td. Havre. Hospitalet bestyres under Stiftsøvrighedens Direktion og Borgmesterens, Sognepræstens og Byfogdens Inspektion af en Forstander. Den 1. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke er Præst ved Hospitalet. — I Stedet for den gml. Provstegaard opførtes 1866-68 paa samme Sted en ny Bygning for 71,000 Rd. efter Tegn. af Bygningsinsp. Walther, 3 Fløje af røde Mursten for største Delen i 1 Stokv., der foruden Bolig til c. 100 Lemmer og til Økonomen indeholder Kirke i Hovedfløjen ud mod Gaden (smukt dekoreret med Bjælkeloft og Pulpitur langs Sidemurene), Ligkapel, Sygestue m. m.; 1899-1900 opførtes for omtr. 87,000 Kr. paa den Hospitalet tilhørende Naboejendom en Tilbygning (Arkit.: H. F. Estrup), af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder, væsentlig beregnet for ældre og svagelige Lemmer, da den afgiver større Bekvemmeligheder end den gamle; den indeholder ogsaa Forstanderbolig. — Da Vognfabrikken „Scandia“ blev flyttet, blev dennes Grund, der helt omsluttedes af Hospitalets Ejendom, købt 1897 af dette for 75,000 Kr. Det har egen Kirkegaard tæt V. for Hospitalet.

Sygehuset, ved Hobrovejen, opf. 1869-70 af Kommunen, som ejer det, for omtr. 50,000 Rd. Det bestaar af en anelig Hovedbygning af røde Mursten i to Stokv. med Kælder (Arkit: H. A. Paludan); den er senere undergaaet flere Forandringer og Udvidelser, senest 1895-96, da der for omtr. 27,000 Kr. opførtes en Tilbygning mod V. i Forbindelse med Hovedfløjen, med Plads til 18 Senge (Arkit.: Jensen Wærum). Sygehuset har to Afdelinger, en civil (Plads til 78 Patienter) og en militær (30 Patienter), hver med sin Administration, men med fælles Økonomi. I Sidefløjen er offtl. Dampbadeanstalt, i en særlig Bygning offtl. Desinfektionsanstalt. Bygningerne ere brandforsikrede for 167,220 Kr. — Epidemihuset, N. for Byen ved Hadsundvejen, er opført 1886, ejes af Byen med $\frac{1}{4}$ og Amtet med $\frac{3}{4}$ og har 12 Senge; 1892 tilføjedes et Karantænehus for søværts ankomne, 8 Senge, 1895 en Afdeling for Difteritispatienter, 26 Senge, og 1901 en for Skarlagens og Mæslingpat., 24 Senge (Arkt.: Olivarius).

Fattigforsørgelses- og Tvangsarbejdsanstalten, Vestergade ved Vesterport, er grundlagt 1807, udvidet 1816 og 24, ombygget 1867 og 74 (for henh. 16,700 og 13,000 Rd.) og endelig 1888-89 dels ombygget, dels udvidet. Den udgør et anseligt Bygningskompleks af røde Mursten i to Stokv., en Del med Kælder, og bestaar af en egentlig Fattiganstalt med en Sygeafdeling paa 30 Senge og en Arbejds- og Tvangsarbejds-

anstalt for Mænd med Plads til 30 Forsørgelses- og Arbejdslemmer og 9 Tvangsarbejdsfanger. Foruden Bolig for Inspektøren, Overopsynsmanden, 2 Underopsynsmænd, Husholderske og Diakonisse indeholder Anstalten en Bedesal og Arbejds- og Spindestuer. Der er Plads til i alt 150 Lemmer; i 1899 var Gennemsnitsbelægningen 114. Bygningerne ere brandforsikrede for 102,975 Kr. Fattiggaarden har haft sin egen, ved Anstalten beliggende Kirkegaard (indviet $31/12$ 1820), som blev nedlagt 1858.

Alderdomsasylet, Søren Møllersgade, en af Kommunen for omtr. 63,000 Kr., 1895-96 opf. Bygning i 2 Stokv. med Kælder af røde Mursten (Arkit.: Jensen Wærum). Foruden Lejlighed til Økonoma, Betjening og Lokaler til Økonomien har det Plads til 50 Beboere (gamle, svagelige Personer, der nyde Alderdomsunderst.), som foruden fuldstændigt Underhold faa et mindre ugentl. Pengebeløb. Det har stadig været fuldt belagt; hver Person har gnmstl. kostet omtr. 58 Øre pr. Dag.

Et **St. Josephs Hospital**, til hvilket et Areal uden Vederlag af Kommunen er overdraget St. Josephssøstrene, skal opføres 1902 paa Hj. af Hadsundvejen og Fabers Allé (Arkit.: Jensen Wærum).

Milde Stiftelser: **Haandværkerstiftelsen**, Markedsgade, af røde Mursten i to Stokv. (Arkitekt: P. Hansen), er opf. 1868 for 16,000 Rd. af Haandværkerforeningen ved frivillige Tilskud og andre Bidrag; den har 12 Friboliger for trængende Haandværkere og deres Enker og yder desuden Pengeunderst. til enkelte uden for Stiftelsen. Den ejer omtr. 115,000 Kr., deri indbefattet nogle Legater, og har sin egen Bestyrelse. — **Randers Børneasyl**, Lille Voldgade, opf. 1847 i 1 Stokv. med Kælder, er opr. 1840 til Minde om Ständerinstitutionens Indførelse (senere udvidet); det har Plads for omtr. 200 Børn og har sin egen Bestyrelse. — **Chr. IX's og Dronning Louises Jubilæumsasyl for Smaa børn**, Missionsvej, er opr. til Minde om Regeringsjubilæet og taget i Brug $26/5$ 1892; det har Plads for omtr. 80 Børn og har sin egen Bestyrelse.

Byen har to Jærnbanestationer: **Hovedbanegaarden**, mod S. V. i Byen ved Vesterport, fælles for den østjydske Længdebane og Grenaa-banen, tagen i Brug $3/9$ 1862 (flere Gange udvidet, en ny Banegd. paa-tænkes), og **Hadsundbanegaarden**, ved Fischersgade, tagen i Brug $10/10$ 1883. Desuden maa nævnes den for Byen vigtige **Strømmen Station**, aabnet 1876. Lige V. for Sønderbro er der af Staten 1898-1900 opført en Jærnbro for Grenaa-banen; den har kostet 375,000 Kr., er 380 F. lang og hviler paa murede Piller, en i Midten og to for Enderne.

Gasværket, mod S. V. i Byen ved Stationsvej, er anlagt 1853 af det engelsk-danske Gaskompagni, som ejer det, og er senere blevet betydeligt udvidet. Produktionen i 1900 var omtr. 54 Mill. engl. Kbfd. — **Vandværket** blev anlagt 1873-74 for omtr. 150,000 Kr. N. V. for Byen ved Kilderne ved Ovstmølle (Møllen købtes for 75,000 Rd., men solgtes atter med Hovedbygning, „Frøvadsholm“ og det meste af Arealet) med en Maskinbygning, en Vandbeholder til omtr. 3000 Td. Vand, m. m.; 1881 anlagdes omtr. 12 F. højere og noget nærmere Byen en ny Beholder til 6500 Td. Vand, og 1897 bleve baade Bygninger og Maskinkraft udvidede og forøgede til det dobbelte. Hele Vandværkets Anlægssum angives til 485,500 Kr. Det gnmstl. Forbrug pr. Døgn er omtr. 20,000 Td. (6000 ved dets Anlæg).

Posthuset har Lokale i en Bygning i Hovmeden, **Telegraf- og Telefonstationen** har Lokale ved Havnen (den skal 1902 flyttes til et lejet Lokale i Storegade Nr. 8), hvor en ny Bygn. opføres (Arkit.: Skovgaard).

Toldkammerbygningen, Hj. af Havne- og Karolinegade, af røde Mursten i to Stokv. med Taarnbygning paa Midten og Terrasse foran Facaden, efter Tegn. af Bygningsinspektør Walther, er opf. 1879-80 af Staten. Den gamle Toldkammerbygning, ved Havnen, opf. 1834, benyttes nu til Havnekontor, Børslokale og af det forenede Dampskibsselskab.

Som Garnison for 5. Dragonregiment har Byen flere militære Etablissementer. Det **gamle Ridehus**, ved Sandgade, blev opf. 1857 af Staten, væsentlig af Tommer og Brædder med Tegtag; 1892 blev det ombygget (Arkit.: Jensen Wærum) og fik grundmurede Sider og Gavle samt Skifertag. Det **nye Ridehus**, N. for Markedsgade, er opf. 1887 for 55,000 Kr. af Kommunen (Arkit.: Jensen Wærum). **Rekrutkasernen**, ved Ladegaardsgade, er opf. efter en Brand 1880-81 af Kommunen for 200,000 Kr. (Arkit.: Jensen Wærum). **Møllegadens Kaserne** er opf. 1877 af Kommunen, der ogsaa ejer den saakaldte „Fabrikstald“, en ældre Bygning, omdannet til Kaserne for en Eskadron. Om Vagtstuen se S. 796, Sygehuset S. 800; Sygestalden og Beslagsmedien ligge i Markedsgade. Eksercerpladsen, i Ny-Østervang, er 58 Td. Ld.

Nørrejylland's Tøjhus, et stort Bygningskompleks Ø. for Byen ved Udbyhøjvej lige over for Kirkegaarden, bestaar af en Bygning i to Stokv. med en Hovedfløj og to Sidesløje, desuden en Kasernebygning, flere mindre Bygninger, et Vagthus og i nogen Afstand et Krudttaarn. Hovedbygningen opførtes 1801-2, enkelte af de mindre Bygninger 1805; Opførelsen kostede 34,000 Rd. C., hvoraf 20,000 Rd. vare udredede ved patriotiske Bidrag (over Indgangen staar bl. a. en Medaillon af Kronprins Frederik og: „Den bedste Regering helliget af den reneste Patriotisme“). Fra Bygningen blev der 1802 (se S. 804) anlagt en Vej gennem „Dronningens Have“ og fra Enden af denne gravet en Kanal ud til Fjorden, for at Kanoner og Ammunition kunde tilføres Tøjhuset. Kanalen benyttedes endnu 1851, men er senere tilgroet og opfyldt. Tøjhuset, der ejes af Staten, blev senere i nogle Aar benyttet som Lejrlasaret.

Af andre Bygninger mærkes: Amtmandsboligen, for Enden af Østergade, opf. 1828 (tidligere „Christineberg“), Embedsboliger for Sognepræsten ved St. Mortens Kirke, Brødregade, opf. 1856, for 2. resid. Kapellan ved St. Mortens Kirke og Sognepræst for Vorup, Møllegade, opf. 1882, for Borgmesteren, St. Blichersgade, opf. 1891 (Arkit.: Olivarius), og for Herredsfogden over Rougsø m. fl. Herreder, ved Tøjhushavevej, opf. 1862; Amtstuen har Lokale i en Gaard paa Vestergade. Kornpakhuset, ved Havnen, er opført 1899-1900 for 200,000 Kr. af røde Mursten i 4 Stokv. med Kælder (efter Tegn. af Ingeniør Schouboe), Vejerboden, smstds., er opf. 1883; begge ejes af Havnen. Et offtl. Slagtehus med Kødkontrolstation, et anseligt Bygningskompleks, er opf. af Kommunen 1898-99 for 215,000 Kr. ved Markedspladsen (Arkitekt: Justitsr. H. Meyer og Olivarius). Frimurerlogen „St. Martin“ har en 1881 opf. Bygning, Hj. af St. Blichers- og Søren Møllersgade (Arkit.: Achen og Uldall), indviet $16/3$ 1882. Odd-Fellow Logen „Absalon“, opr. $19/5$ 1885, har fra 1893 Bygning paa Tøjhushavevej (tidligere Restaurationen „Rosenlund“). Nordisk Good-Templar Loge,

opr. 1892, har Lokale paa Niels Ebbesensgade; desuden er der flere mindre Good-Templar Loger. Frelsens Hær har en Bygning i Provstegade. Haandværkerforeningens Bygning, Vestergade, er en 1875-76 opf. Bygning i to Stokv. (Arkit.: Paludan), senere udvidet (den har et omtr. 3000 Bd. stort Bibliotek). Arbejdernes Forsamlingsbygning „Jylland“, Vestergade, er opf. 1899 (Arkitekt: Skovgaard). Klubben Harmonien, Østergade, har en Bygning med Teater (rummer omtr. 500 Tilskuere). I Vestergade er der et Højskolehjem, i Markedsgade et Soldaterhjem. — En væsentlig Del i den store Udvidelse, Byen har faaet i den sidste Snes Aar, skyldes det saakaldte Slyngborgkonsortium, der efter den ovenn. Søren Møllers Død 1880 købte Gaarden Slyngborg med omtr. 24 Td. Ld. og derpaa har anlagt det nye Slyngborgkvarter.

Af Velgørenhedsforeninger og andre Selskaber nævnes: Bombebøssen, opr. $24/5$ 1824; Købmændenes Hjælpeforening, opr. 1860; Randers ældre Købmænds Liglav, opr. omtr. 1692 (*N. H. Bay*, R. ældre Købmænds Liglaugs Hist., Randers 1893), fra 1849 tillige et Understøttelsesselskab for trængende Enker og Børn; Randers Skipperlav, opr. $13/3$ 1780, et Understøttelsesselskab; Randers Syge- og Begravelseskasse, opr. 1862; Bager-Liglavet, opr. 1735 (se *R. C. Andersen*, R. Bager-Liglaug, Randers 1885); Haandværkerens Sygekasse, opr. 1853; Jærnbanehaandværkerens Sygekasse, opr. 1861; Ligsocietetet „Den gode Hensigt for alle skikkelige Folk“, opr. $1/10$ 1801; Skomagernes Begravelsesforening, opr. 1780; Skrædernes Begravelsesforening, opr. 1796; Underofficerernes Ligkasse for Børn; Underofficerernes Enkekasses Understøttelsesforening, opr. $29/10$ 1868; det mosaiske Sygeplejeselskab, opr. $15/4$ 1819; Randers Arbejderes Bygge- og Alderdomsunderstøttelses-For-ening, opr. $31/1$ 1874; Randers Arbejderes Sygekasse (2500 Medl.), opr. 1872; Haandværkerens Rejse- og Sygeforening med Svendehjem, opr. $5/9$ 1883; Randers Afholdsforening, opr. $26/4$ 1879; Understøttelsesforeningen, opr. $29/10$ 1868; Konfirmationsudstyrsselskabet, opr. $1/11$ 1887; Foreningen til fattige Børns Bispising, opr. 1885; St. Stefansforeningen (Foreningen for Menighedspleje ved Diakonisser), opr. $5/10$ 1881; Husholdningsselskabet for Randers Amt (samt Hornbæk og Taanum Sogne i Viborg Amt), opr. $29/1$ 1810; Haandværkerforeningen, opr. 1848 (se *K. Langdal Kristensen*, Randers Haandværkerforening 1848-98, Randers 1898); Haandværkersangforeningen, opr. 1852; Borgerforeningen af 28. Maj, opr. 1841; Randers Arbejderforening (2300 Medl.), opr. $10/3$ 1867, med Bageri og Dampbadeanstalt (Nordregrave); Handelsforeningen, opr. 1824; Kristelig Forening for unge Mænd, opr. 1884; Randers borgerlige Skydeselskab, opr. $21/10$ 1852; Randers Skyttekreds, opr. 1868; de danske Vaabenbrødres Afdeling i Randers og Omegn, opr. 1866; Foreningen Brage, opr. $30/11$ 1865 ved Sammensmeltning af Randers Musikforening og Foreningen af $12/12$ 1857; Kunstforeningen, opr. $3/6$ 1851; Klubben Harmonien, opr. $1/1$ 1805 (dramatisk Forening); Klubben Marielund, opr. 1845; m. m.

Af Pengeinstituter nævnes: Sparekassen for R. og Omegn, i Store Voldgade (Bygning opf. 1878-79; Arkitekt: Olivarius), Randers Diskonto- og Laanebank, Kirkegade, Handelsbanken i R. (Filial af Kbh.'s

Handelsbank), Raadhustorvet, Landbosparekassen for R. Omegn, Store Voldgade. Om disse se nærmere S. 812.

Byen er overalt mod Ø., N. og V. omgivet af smukke Anlæg, tils. omtr. 46 Td. Ld., der meget bidrage til at forskønne Byen og skærmen mod Nordenvinde. De ejes af Kommunen. Ø. for Byen mellem Tøjhuset og Gudenaaligger **Tøjhushaven**, oprindl. kaldet Dronningens Have eller Marielund, omtr. 6 Td. Ld., væsentlig anlagt 1802-5 ved Generallieutn. Moltkes, Kmhr., Amtmand P. S. Fønss' og Justitsr. L. Holbergs Bestræbelser, senere fortsat af Planør V. F. Schaldemose. I Haven

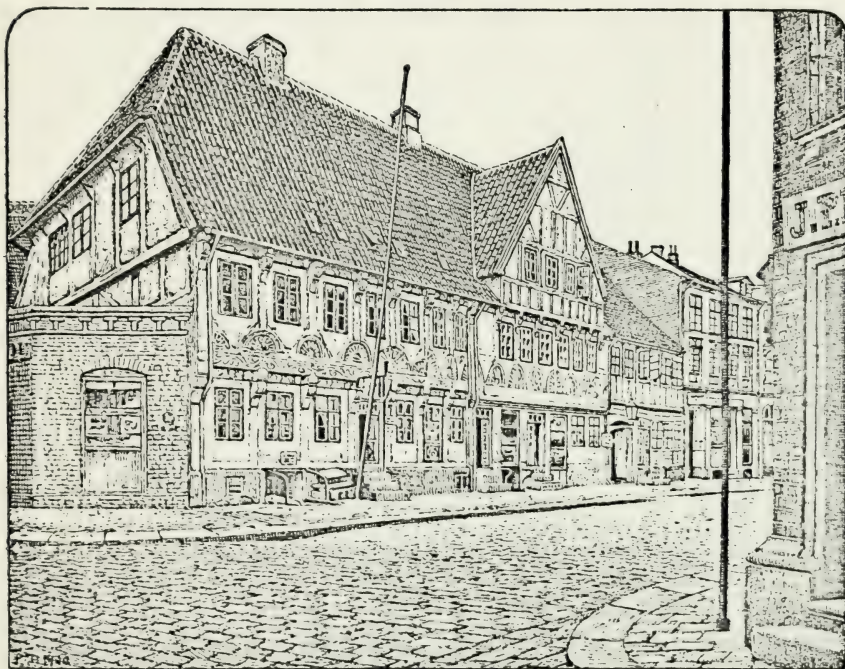
staa to fredlyste Granitsøjler, der siges at hidrøre fra Essenbæk Kloster, hvorfra de efter Klosterets Nedlæggelse førtes til Stenalt af Fru Anna Krabbe (paa Søjlerne staa AFK og Aarst. 1589), samt en Mindestøtte for Jyllands Forsvar i Krigen med England, med en Portrætmedaillon af Generalieutn. A. L. Moltke († 1810), oprindl. rejst paa en Høj ved Krudttaarnet, flyttet til sin nuv. Plads og fornyet 1852. Ved Aar 1820 paabegyndtes Beplantningen af **Fabers Anlæg**, omtr. 1 Td. Ld., V. for Tøjhushaven og S. for den nu nedlagte lille Ridebane; det skyldes dav. Lieutn., senere Oberst C. F. S. Faber, der i flere Henseender har gjort sig fortjent af Byens Forskønnelse; han har saaledes plantet „Fabers

Gammelt Stenhus paa Raadhustorvet, Nr. 7.

Allé“, N. for Byen. Beplantningen af **Skovbakken**, omtr. 20 Td. Ld., paa Skraaningen af Flintebjerg N. for Kirkegaarden, paabegyndtes 1829 (senere udvidet mod V. til Hadsundvejen) af Kmhr., Amtmand W. Lorentz, udført af ovenn. Schaldemose. I Anlægget, der strækker sig over et ret kuperet Bakkeparti, og hvorfra der er vide Udsigter over Randers og Gudenaadalen, findes to af Kommunens ejede Pavilloner, Skydepavillonen, opf. 1854 af det bogl. Skydeselskab (Arkit.: P. Hansen), der senere solgte den til Kommunen, og Tepavillonen, opf. 1892-93 (Arkit.: Olivarius); desuden en Broncebuste af Fr. VII paa et Granitfodstykke, skænket 1862 af Galvanoplastiker Møller, Kbh., samt en 9 Al. høj Mindestøtte af Granit

(Sokkel, Piedestal og Obelisk), rejst 1896 til Minde om de Mænd, der have gjort sig fortjente af Lystanlæggene; paa Støtten staa Navnene: Lorentz, Schaldemose, Faber og Gether (se nedf.). Allerede 1818 paabegyndtes Beplantningen af Bakken uden for Vesterport ved Fattiggd., **Vesterplantage** eller **Vesteraltan**, omtr. 9 Td. Ld., væsentlig ogsaa af Schaldemose, senere fortsat af Faber og Toldkasserer, Ritmester H. L. Gether, hvilke to Mænd ogsaa iværksatte Plantningerne N. for Byen, omtr. 10 Td. Ld., der forbinde Skovbakken med Vesteraltan. Endelig har Kommunen 1896 for 36,600 Kr. købt Fladbro Kro (Grensten og Hornbæk Sogne, s. d.) med et Areal paa omtr. 94 Td. Ld., af hvilke omtr. 70 nu ere beplantede („Fladbro Skov“). Kommunen har ogsaa 1900 købt det 2 Td. store Eng-

Bindingsværkshuse i Brødregade, Nr. 24 og 26.

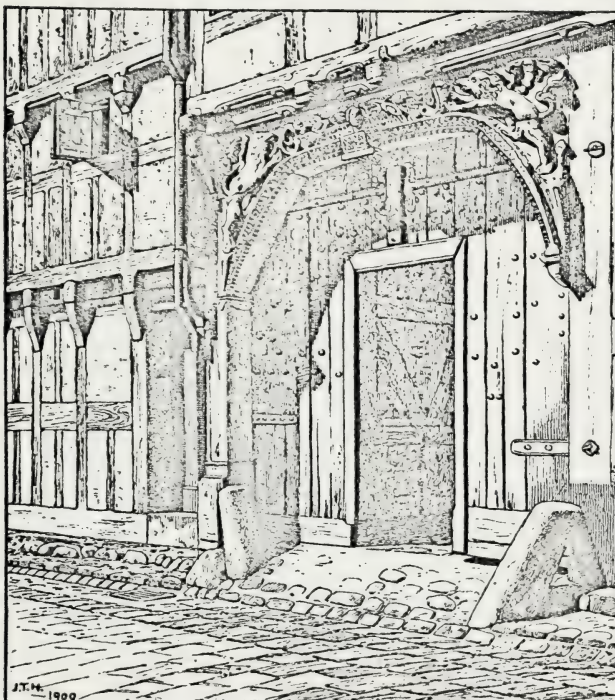
areal mellem Tojhushaven og Hadsundbanen (Se *F. Uldall*, *Lystanlæggene ved R.*, i „Museum“ 1896, 1 Hbd. S. 280 flg. og 371 flg.).

I et lille Anlæg for Enden af Østergade er der $\frac{5}{6}$ 1891 afsløret et Mindesmærke for St. St. Blicher, en rød Granitsokkel med Buste, modell. af Stein.

Gamle Huse. Næst Ribe, Aalborg og Aarhus turde R. være den jydsk By, i hvilken de fleste gamle Bygninger ere bevarede. Af middelalderlige Stenhuse findes, foruden det S. 798 omtalte „Helligaandshus“, endnu eet: Raadhustorvet Nr. 7. Det er 3 Stokv. med Kælder (fladt Bjælkeloft), opf. i 15. Aarh. af røde Munkesten, nu delvis overpudset. Mod S. har det en smuk, blindingspudset Kamgavl, mod N. har det oprindl. strakt sig længere, vistnok mindst til Torvestræde (noget af denne Del nedbrødes omtr. 1826); Rester af spids- og fladbuede Vinduer spores. Gaardsiden skju-

les af en formentlig i Slutn. af 18. Aarh. paasat Bindingsværkstilbygning. Det er sagt, at Huset mulig er den i Folkeviserne omtalte „Paaske-sønnernes Gaard“, opf. af Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske; i hvert Fald er det urigtigt, som før antaget, at det er en Rest af Vor Frue Kloster (se *N. H. Bay*, Smaa Medd. om R., i Randers Amtsavis ²⁰/₆ 1894). En interessant Levning fra den senere Middelalder, mulig dog fra Renæssancen, er en Kælder, med 2¹/₂ Fag spidsbuede Krydshvælv., under en Del af det nye Hus paa Hj. af Torvegade og Raadhusstr. (se Randers Amtsavis ²⁶/₃ 1895).

Af Bindingsværksbygn. ældre end 1650 ere bevarede: De to Søster-

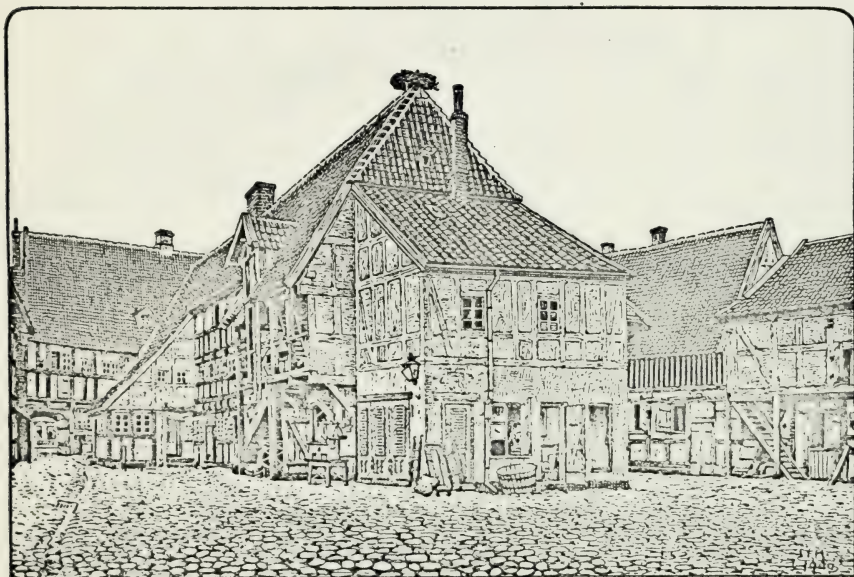

Port i Store Kirkestræde Nr. 2.

huse paa Brødre-gade Nr. 24 og 26, maaske oprindl. een Gaard. De ere fra omtr. 1600 (paa en nu forsvunden Bjælke skal have staaet: 1592) i 2 Stokv., tils. 15 Fag lange, delvis med en med Tøndehvælvinger dækket Kælder; Nr. 24 har 1898 faaet en Kvistgavl. Husenes Façade er i øvrigt ret velbevaret; Stolper og Skraastivere paa 2. Stokv. bære smukke Palmet-Ornamenter, paa Mellemstykkerne er der næsten overalt udskaaet Englehoveder og -vinger, og Overgangsfoeden har ved Nr. 26 en

Rankedekoration. Mulig fra 1640 er Raadhustorvet Nr. 1, to Stokv. med Kælder, med Façade ogsaa ud mod Hovmeden og Lille Skidenstr.; Overgangsfoeder, Mellemstykker og Knægte have paa 1. Stokv. simple Udskæringer og Profileringer, Fyldetømret staaer delvis i Andreaskorsform. Af en prægtig Bindingsværksbygning i Kirkegade, 2 Stokv., efter Sigende opf. 1626, nedbrudt 1853, staaer endnu en Sideløj ud mod St. Kirkestræde, Nr. 2, to Stokv. paa højt Kampestensfundament; særlig smukt er Portpartiet med en udsk. Porthammer, hvorpaa Indskr. og Bomærker, der vise, at Bygherren har været Raadm. og Tolder Mogens Nielsen, † 1648. Under den nyopf. Hovedfløj i Kirkegade findes endnu de gamle Kældre, dels med Tøndehvælvinger, dels med fladt Bjælkeloft. Interessantere er dog „Niels Ebbesens Gaard“, Storegade Nr. 13 (se ogsaa Bill. S. 786), 3 Stokv., 13 Fag lang, med let profilerede Knægte under de let profilerede Bjælkehoveder paa alle Stokv.;

ved en Oppudsning 1895 er Udmuringen mellem Tømmerskelettet delvis malet som Mønstermurværk og Fundamentet som en høj Sokkel af raa Kamp; 2. Stokv. har overalt, 1. Stokv. delvis smaa, lave Vinduesaabninger; 3. Stokv. er endnu som oprindl. Kornlofter. Gaardsiden viser kun to Stokv. Ifl. en paa Portovertræet anbragt Indskr. er Huset opf. 1643 af Raadm. Jens Jensen. Et senere noget ombygget Bindingsværkshus i Brødregade Nr. 19, to Stokv., har lat. Indskr. og Aarst. 1584 paa Porthammeren. — Af Bindingsværkshuse fra Slutn. af 17. og fra 18. Aarh. nævnes flg.: Brødregade Nr. 25, ifl. Indskr. paa Portovertræet opf. 166. af Købmand Chr. Nielsen; Kirkegade Nr. 9 (Farvergaard indtil omtr. 1885) fra 1725, med tarveligt Snitværk paa Portpartiet; Storegade Nr. 11, med Indskrift og Aarst. 1741 over Porten, men vistnok opf. noget tidligere; Søndergade Nr. 3, fra 1763,

Storegade Nr. 13, Gaardsiden.

bygget af C. H. Lund; Torvestræde Nr. 3, opf. 1772 af J. C. Møller; Torvestr., Sidebygn. til Nørregade Nr. 1, fra 1760; samt de to Huse Vestergrave Nr. 46 og 48 (se Vignetten S. 781), af hvilke det første vistnok er fra 1735 (paa et Stykke Egetræ i en Sideløj staar: Anders Jensen Ancker, Elisab. Ottisdatter og Aarst. 1735), det andet fra 1749. Alle disse Huse ere i to Stokv.; en Ejendommelighed ved dem er, at Façaderne næsten altid, selv ved de yngste Huse, ere knægtbyggede, men Knægtene kunne være ganske smaa. Et Bindingsværkshus i 1 Stokv., „Lille Rosengård“, ved Vestergrave, er opf. 1741 af Søren Andersen Mammen.

Blandt de i nyeste Tid forsvundne Bindingsværkshuse nævnes: Loveapotekets gamle Bygning, Torvegade Nr. 12, nedbrudt 1893. Den var opf. af Borgm. Niels Jacobsen 1622 (mulig dog alt paabegyndt i Slutn. af 16. Aarh. af Borgm. Søren Hofmann) i 2 Stokv. med senere paasatte Svaler langs hele Gaardsiden; et Portovertræ med udsk. Lovefigurer, en Engel og Bomærkeskjold samt Aarst. 1622, er nu med nogle Knægte og andet Træ-

værk fra dette Hus benyttet ved en Karnap i den nyopførte Gaards Sidebygning. Fremdeles „Apostelgaarden“, Kirkegade Nr. 7, brændt omtr. 1860; den var ifl. Indskr. paa Portbjælken opf. 1667 af Borgm. Mads Hansen Benzon og havde Navn af de udsk. Egetræsfigurer (Christus med Apostlene og Evangelisterne) paa Bjælkehovederne mellem 1. og 2. Stokv. (nu næsten alle i R. Museum; en Tegn. af Huset i Trap, Danm., 1. Udg.). En Bindingsværksbygning Storegade Nr. 8, vistnok fra 17. Aarh., blev nedbrudt 1901 (se R. Amtsavis ²³/₅ 1901). Fra andre nedbrudte eller stærkt moderniserede Bindingsværkshuse ere Overtræer med Indskrift bevarede. Saaledes sidder i Søndergade Nr. 1 en Dørhammer fra 1623, i Storegade Nr. 9 en Bjælke med Navnene J. R. Bay og C. E. Knabe og Aarst. 1757; i R. Museum findes et Portovertræ fra Nørregade Nr. 2 med Aarst. 1744, samt et Stykke Træ fra Østergade Nr. 2, med paa den ene Side det Spreckelsenske Vaaben og Aarst. 1690, paa den anden en Indskr. og Aarst. 1782 (oprindl. vistnok fra Dronningborg Slot). I Dansk Folkemus. findes et Portovertræ med Navnet Borgm. P. Anchersen og Aarst. 1618, fra det moderniserede Hus Torveg. Nr. 6. I privat Eje er et Portovertræ med Aarst. 1642, paa Storegd. Nr. 10. I Hornbæk opbevares en Døroverligger med Aarst. 1592, fra Østergave. (Se *J. Rohde*, i Saml. til j. Hist. VIII S. 193 flg. — Gamle Bygn. i R., en Saml. Fotografier med Tekst, i R. Museum, Nationalmuseet o. a. St. — Tegn. af æ. n. Ark. 1 S. 2. R., Pl. 8, 12 og 15).

Indbyggerantallet var Febr. 1901 20,050 (1801: 4562, 1840: 6633, 1860: 9725, 1880: 13,457, 1890: 16,617). — Erhverv 1890: 1833 levede af immateriel Virksomhed, 6363 af Haandværk og Industri, 3228 af Handel, 447 af Jordbrug, 171 af Gartneri, 219 af Søfart, 39 af Fiskeri, 3364 af forsk. Daglejervirksomh., 636 af deres Midler, 299 nøde Almisse, og 18 vare i Fængsel. — Ved Siden af Haandværk og Industri, der have taget et betydeligt Opsving i de senere Aar, maa nævnes Handel og Søfart som Byens Hovederhverv. Større Skibe kunne gaa op til Byens Havn, og Randers er den eneste Købstad i Landet, der ligger ved et Vandløb, op ad hvilket der er nogen Trafik af Betydning, idet der paa Gudenaas indtil Silkeborg er Sejlads med fladbundede Baade, „Kaage“, der især føre Brænde, Tørv og Mursten*). Denne Trafik er dog betydeligt aftagen i de senere Aar paa Grund af Jærnbaneanlæggene. Færdslen paa Nørreaa, der næsten helt var ophørt, er nu atter tiltagen. Fiskeriet er nu ikke videre stort; det tidligere betydelige Laksefiskeri, der dreves fra Frisenvold Laksegaard ved Gudenaas, omtr. 1 Mil S. V. for Randers (Ørum Sogn, Galtens Hrd., s. d.), er nu ophørt, idet den Laksegaarden tidligere tilkommende Eneret til Laksefiskeri er bortfalden ved Lov af ⁷/₄ 1900, der i det hele ordner Fiske-

*) Fra Beg. af 19. Aarh. er der af Staten blevet gjort en Del for at sejlbar gøre Gudenaas op til Silkeborg. Efter at Randers Havnekommission 1800 og 1802 havde oprenset Strækningen fra Randers til Bjerring Mølle, traadte Staten til og satte ved Laan den dav. Ejer af Silkeborg, Overkrigskommissær Ingerslev, i Stand til 1808-9 at anlægge *Silkeborg Kanal*, hvorved Aaen udgravedes paa en Strækning af 4 Mil til en Dybde af mindst 3 F., saa at den kunde besejles med Pramme, med en Trækvej langs Aaen. Men da Kanalen var utilfredsstillende, navnlig i dens øvre Del mellem Tange og Silkeborg, hvor den har temmelig stærkt Fald og mange Krumninger, genoptoges Arbejdet 1851-55, idet Løbet mellem Tange og Svøstrup reguleredes under Vandbygningsinspektør C. Carlsens Ledelse (Omkostninger: 50,000 Rd.), og 1859 fuldendtes Arbejdet op til Silkeborg, med en Trækvej langs hele Strækningen (67,500 Rd.). Se *Carlson*, Beretn. om de ved Gudenaas mellem Silkeborg og Tange udførte Reguleringsarbejder, Kbh. 1861. Forholdene ved Sejladsen ordnedes ved Lov af ³⁰/₁ 1861 og kom da under Statens Kontrol. *Nørreaa* blev 1862-63 under Ledelse af R. Havnekommission opmudret og reguleret op til Vibæk ved Viborg; men Arbejdet er ikke senere vedligeholdt.

riforholdene i Gudena og Randers Fjord. Om Fiskeriet i Fjorden se *Z. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettighederne i R. Fjord, Kbh. 1884.

Af fremmede Varer fortoldedes i Randers 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 87,775 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 118,606 Pd., uldne Manufakturv. 63,426 Pd., Vin 153,936 Pd., andre Spirituosa à 8° 2649 Vrtlr., Glas og Glasvarer 76,976 Pd., Humle 46,144 Pd., Stentøj, Fajance osv. 43,965 Pd., Kaffe 211,309 Pd., Olier 2,064,383 Pd., Risen-gryn og Rismel 720,066 Pd., Stensalt 335,375 Pd., andet Salt 1,012,263 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 6,250,652 Pd., Tobaksblade og Stilke 93,359 Pd., fabrik. Tobak og Cigarer 6708 Pd., Stenkul 62,752,218 Pd., Metaller og Metalvarer 8,459,507 Pd., samt Tømmer og Træ 6680 Clstr. og 17,756 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 5825 Td. Byg, 6012 Td. Havre, 761,509 Pd. Flæsk, 133,566 Pd. Kød, 18,682 Td. Smør, 5320 Pd. Uld, 54,917 Pd. Huder og Skind og 282,760 Snese Æg. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a.: 10,378 Td. Havre, 11,074 Pd. Foderstoffer, 15,546 Pd. Flæsk, 171,403 Pd. Kød, 6350 Stkr. Hornkv. og Kalve, 12,585 Stkr. Faar og Lam, 141,168 Pd. Uld, 31,412 Pd. Krads- og Kalkuld, 808,222 Pd. Huder og Skind, 17,650 Snese Æg.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 24 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 2432 Tons, deribl. 3 Skibe paa mellem 200 og 400 T. hvert og 2 paa over 400 T.; 6 vare Dampskibe paa tils. 2145 Tons og med 505 H. Kraft. Fra Udlandet indkom 406 og udgik 365 Skibe med henh. 45,455 og 5648 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 278 og udgik 323 (henh. 123 og 127 Dampsk.) med henh. 23,941 og 13,584 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 667,289 Kr., og Krigsskatten af Vareindførselen 21,355 Kr., i alt 688,644 Kr. (44,365 mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 268,445 Kr. (21,418 Kr. mere end i 1898); det produc. Udbytte var 3,148,059 Potter, hvoraf 1710 udførtes til Udlandet og 151,055 til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Randers holdes aarl. flg. Markeder: 2 Dage i Jan., 3 Dage i Feb. og 3 Dage i Marts med Heste, 1 Dag i Maj med Kreaturer, 2 Dage i Juni med Uld, 2 Dage i Juli med Heste, 2 Dage i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 Dag i Sept. med Kvæg, Faar og Heste, 1 Dag i Okt. med Kvæg, Faar og Uld, 1 Dag i Nov. med Kvæg og Faar og 1 Dag i Dec. med Heste og Kvæg. Torvedag hver Onsd. og Lørdag.

Af større Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Fabrikken „Scandia“ for Tilvirkning af Jærnbane- og Sporvognsmateriel, m. m. (den købte 1896 Ejendommen Marienlyst Ø. for Tøjhusen, se S. 800), et Aktieselskab, opr. 1876, Aktiekapit. 950,000 Kr.; i 1900 beskæftigedes gnmstl. 376 Mand, og der afleveredes 308 Godsvogne, 37 Truckpersonvogne, 18 Personvogne, 2 Bagage-, 4 Pak-, 2 Post- og 2 Afkølingsvogne, 1 Kongevogn med Bagagevogn samt 4 Snepløve. Buchtrups Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; Aktieselsk., oprettet 1897, Kapital 140,000 Kr.; omtr. 70 Arbejdere, aarl. Prod. for omtr. 140,000 Kr. Smiths Jærnstøberi og Maskinfabrik, med Majolikabrænderi; Aktieselsk., opr. 1882, Kapit. 20,000 Kr.; omtrent 55 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 70,000 Kr. Randers ny Jærnstøberi. K. Sørensens Jærnstøberi og

Maskinfabrik, særlig Landbrugsmaskiner; omtr. 20 Arbejd. Jærnstøberiet og Maskinfabrikken „Strømmen“ (i Strømmen); Aktieselsk., opr. 1875, Kapit. 168,000 Kr.; omtr. 100 Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 220,000 Kr. Maskinfabrikken „Pasteur“, med Kobbersmedie og Blikkenslageri, særlig Mejerimaskiner; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 150,000 Kr.; omtr. 50 Arbejd. Randers Dørgrebsfabrik og Metalstøberi, den største i sin Slags i Landet; omtr. 20 Arbejd. Henriksens Vægtfabrik, omtr. 10 Arbejd. Randers Trævarefabrikker; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 250,000 Kr.; beskæftiger 38 mdl. og 3 kv. Arbejd. og forbruger aarl. omtr. 100,000 Kbfd. haardt Træ. Juuls Dampsnedkeri, Save- og Høvleværk (10 Arbejd.). Randers Dampsnedkeri og Listefabrik. Brødr. Steenbergs Damp-Saveværk (15 Arbejd.). Justesens Stolefabrik; omtr. 65 mdl. og 45 kv. Arbejd., Prod. for omtr. 250,000 Kr. Junckers Klædefabrik, 110 Arbejd., aarl. Forbrug: omtr. 300,000 Pd. Raamateriale. Randers Linnedvarefabrikker, Aktieselsk., opr. 1897, Kapit. 75,000 Kr., omtr. 24 mdl. og 22 kv. Arbejd., aarl. Prod. for omtr. 250,000 Kr. Randers Rebslaaeri; Aktieselsk., oprettet 1898, Kapit. 200,000 Kr.; omtr. 40-50 Arbejdere, aarl. Prod.: 8-900,000 Pd. Randers Handskefabrik, omtr. 130 mdl. og kv. Arbejd., aarl. Prod. for c. 300,000 Kr.*). Dampgarderobefarveri og kemisk Tøjrensingsanstalt (12-14 Arbejd.). Desuden 4 Farverier. Bryggeriet „Thor“; Aktieselsk., opr. 1898 ved Sammenslutn. af „Thor“ og „Randers Bryghus“, Kapit. 600,000 Kr.; 33 mdl. og 12 kv. Arbejd.; det solgte 1900 omtr. 13,450 Td. overgæret og 10,120 Td. underg. Øl. Aktiebryggeriet Hejmdal, opr. 1894, Kapit. 170,000 Kr.; 12 Arbejd. Bryggeriet „Strømmen“ (6 Arbejd.). Randers Spritfabrikker, der høre ind under „De danske Spritfabrikker“; 52 Arbejd. og 7 Funktionærer, aarl. Omsætn. omtr. 1 Mill. Kr. Randers Dampbrænderi; Aktieselsk., opr. 1887, Kapit. 220,000 Kr., aarl. Prod. omtr. 360,000 Pd. Gær, 1,540,000 Potter Sprit og Brændevin og 1,560,000 Pd. sød Mælk. Randers Svineslagteri, et Interessentskab, 20 Arbejd., aarl. Omsætning omtr. 2 Mill. Kr. Randers Andels-Svineslagteri (i Strømmen), 20 à 30 Arbejd. To Tobaksfabrikker (Thostrups og Terchilsens), hvoraf den ene beskæftiger 10 mdl. og 4 kv. Arbejd. samt 40 Børn, den anden omtr. 40 Arbejd. Bagernes Rugbrødsfabrik; Aktieselsk., opr. 1898, Kapit. 30,000 Kr., hvormed er forbunden en Dampbadeanstalt, paa Nordregrave. Tændstikfabrikken „Merkur“, anlagt 1854, omdannet til Aktieselsk. 1884, nu kaldet „De nord. Tændstikfabrikker“, Aktiekap. 68,000 Kr.; 70 Arbejd., hvoraf 35 Børn; aarl. Prod. for omtr. 150,000 Kr. Randers Korkvarefabrik; 16 mdl. og 6 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. 18 Mill. Propper. Glødenætsfabrikken „Phønix“; Aktieselsk., opr. 1899, Kapit. 25,000 Kr. Heerfordts Sæbefabrikker og Lysestøberi. Sabroes Bitterfabrik (sælger 14-15,000 Flasker aarl.). En Rørvævsfabrik. To større og to mindre Mineralvandsfabrikker. Ran-

*) Handskemageriet er en gammel, berømt Industri i R. („saa bekendt som Randers Handsker“) og var allerede almindelig der i 17. Aarh.; 1684 oprettedes Handskemagerlavet i R., og 1685 havde det 16 Mestre; det blomstrede især i 1. Halvdel af 18. Aarh., da det havde indtil 28 Mestre, Randers Handsker, der for øvrigt ogsaa forfærdigedes i Horsens og vare stærkt søgte i Udlandet, syedes af Lammeskind og garvedes med Pilebark, hvad der gav dem den ejendommelige behagelige Lugt. I 2. Halvdel af 18. Aarh. tog imidlertid Industrien af. Et nyt Opsving fik den, da Franskmanden Ch. L. F. Mattat († 1852) indkaldtes til R. og 1811 anlagde den ovfr. nævnte Fabrik, der nu er den eneste større, der er tilbage i Byen.

ders Dampvadskeri. Buemans keramiske Fabrik. Randers Cementvarefabrik. Teglværket „Lille Bjellerup“; 40 à 50 Arbejd., aarl. Prod. omtr. $4\frac{1}{2}$ Mill. Mursten foruden Tagsten og Drænrør. Et Kalkbrænderi (i Strømmen), aarl. Omsætn. omtr. 7000 Td. Kalk. Randers Margarinefabrik; Aktieselsk. opr. 1892, Kapit. 100,000 Kr.; 14 mdl. og 5 kv. Arbejd., aarl. Prod. omtr. $1\frac{1}{2}$ Mill. Pd. Et større og et mindre Garveri (sidste i Strømmen). Et Baadebyggeri, m. m. Desuden 5 Bogtrykkerier.

I Randers udgives 4 Aviser: „R. Amtsavis“ (grl. 1810), „R. Dagblad“, „R. Venstreblad“ og „R. Arbejderblad“ („Hobro“, „Grenaa“ og „Æbeltoft Dagblade“ samt „Hadsten Folketidende“ trykkes ogsaa i Randers).

Kreaturhold i Byen og paa Markjorderne 1898: 991 Heste, 1377 Stkr. Hornkvæg (deraf 1185 Køer), 546 Faar, 527 Svin og 43 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Auktionsdirektør, og en Byfoged, der tillige er By- og Raadstueskriver, Byens Bestyrelse af et Byraad, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 19 valgte Medlemmer, hvortil slutte sig flere Embedsmænd, som Kæmneren, Kommunebogholderen, Stadsingeniøren, Havneingeniøren, Bygnings- og Brandinspektøren, Fattig-, Sygehus- og Slagtehusinspektøren. — Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Skolevæs., f) for de tekniske Anliggender, g) for Markvæs., h) for Plantager og Lystanlæg, i) for de offtl. Bygninger, k) for Sygehusets Bestyrelse, l) for Tilsyn med Plejebørn, m) for det offtl. Slagtehus og Kødkontrollen, n) for Byens Udvidelse, Bebyggelse og Regulering. Desuden mærkes Bestyrelsen for „De fattiges Kasse“, Bygnings-, Indkvarterings-, Kirke-, Skole-, Lignings-, Brand- og Sundhedskommissionen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 285,891 (deraf Grundsk. 5784, Hussk. 17,549, Formue- og Lejlighedssk. 260,997, Bidr. fra Landdistr. 1561), Afgifter efter Næringsloven m. fl. 29,305, Indtægt af Aktiver 115,052 (deraf af Vandforsyning 63,133), Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 22,132, Skolekontingent 9681, Indt. af Slagtehuset 15,650 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 5362, til Amt 945, til Amtsskolefond 5146, Byens Bestyrelse 25,281, Fattigvæsen 59,568, Alderdomsunderst. 43,640, Skolevæs. 64,772, Rets- og Politivæs. 28,135, Medicinalvæs. 34,179, Gader og Veje 45,817, Belysn. 8989, offtl. Renlighed 18,470, Vandforsyning 53,074, Brandvæs. 4207, Indkvarteringsvæs. 7503, Lystanlæg 6597, Højtidsoffer m. m. 4281, Udgift ved Slagtehus 8213, ved den offtl. Badning 2085 Kr. Kommunen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler og Obligationer 267,431, i Ejendomme med Udbytte 1,204,441 og i Ejendomme uden Udbytte 748,582 Kr. og skyldte bort 1,346,200 Kr. Under Byraadet var ved Udg. af 1900 Legater til et Beløb af 806,293 Kr.; N. Brocks og Hustrus Legater (under egen Bestyrelse) udgøre 308,600 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $7\frac{1}{2}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 5,110,550 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 3,804,100 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Andel i Ting- og Arresthuset (fælles for By og Amt), de to Borgerskoler (i Vestergade og Søren Møllersgade), de to Kommuneskoler, Helligaandshuset, Fattiggården, Sygehuset, Epidemihuset (fælles for By og Amt), Alderdomsasylet, Vandværket,

det offtl. Slagtehus, Sprøjtehuset, det nye Ridehus, Kaserneerne i Møllegade og Fabrikstræde, Rekrutkasernen, Sygestalden og Beslagsmedien, Gartnerhuset Marielund, de to Pavilloner paa Skovbakken, Fladbro Kro, to Ejendomme i Rosengade og en ved Hobrovej. Desuden af Jorder: et Jordstykke ved Stemannsgade, et do. i Norrestræde, et do. uden for Østerport, et do. ved Ridehusvej, Ridebanen, Eksercerpladsen, Renovationspladsen i Vestervang, 5 Arealer i Udenvang, 1 i Nyvang og 1 samt Lergravene i Lergravfaldene, Plantagerne, de til Borgmester- og Byfogedembedet tidligere henlagte Jorder, m. m.

Byens Politi bestaar af 1 Politiassistent, 6 Politibetjente, 1 Overpatrouillebetj., 13 Patrouillebetj. og et Politikorps paa 20 Mand. — Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Vicebrandinspektør, 4 Assistenten, 2 Brandmestre, 50 Brandmænd, 1 Tambur og 1 Bud.

I Sparekassen for R. By og Omegn (opr. $\frac{26}{11}$ 1829) var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 9,451,266 Kr., Rentef. $\frac{33}{4}$ pCt., Reservef. 835,950 Kr., Antal af Konti 11,360. — I R. Diskonto- og Laanebank (opr. $\frac{30}{8}$ 1854) var Aktiekapit. 500,000 Kr.; $\frac{30}{6}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 3,907,587, Vekselkontoen 2,035,791 Kr. — I Landbosparekassen for R. Omegn (opr. $\frac{11}{4}$ 1866) var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 1,213,961 Kr., Rentef. $\frac{33}{4}$ pCt., Reservef. 43,605 Kr., Antal af Konti 1971. — I Kjøbenhavns Handelsbanks Afdeling i R. (opr. $\frac{1}{9}$ 1876) var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 3,677,723 Kr., Rentef. $\frac{33}{4}$ pCt., Antal af Konti 3948. En Kreditbank er opr. $\frac{23}{2}$ 1891.

Havneforhold. Sejladsen op til Havnen, der ligger omtr. 4 Mil fra Fjordens Munding, er i Løbet af 19. Aarh. meget lettet ved betydelige Reguleringer og Opmudringer af Fjordløbet, saa at nu Skibe af 15 F. Dybgaende kunne gaa op til Byen. Selve Fjordløbet deles i en østl., større Del, den egentlige Randers Fjord, der gaar fra N. til S., og en vestl., mindre Del, der begynder ved Uggeluse og gaar fra Ø. til V. ind til Byen; den sidste Del regnes ofte som hørende til Gudena. Sejlløbet, der efterhaanden vil blive uddybet til 16 F., er 100-180 F. bredt. Havnen, som er udvidet betydeligt i 19. Aarh., saaledes 1830, 1868, 1881 og 89 samt 1897-98, er nu 15 F. dyb og 124,000 □ Al. stor; Havnepladsen er 64,700 □ Al., Bolværkernes Længde 2800 F.; Tørvebryggen, V. for Sønderbro, er Ånlægsplads for Kaagene, der gaa paa Gudena. Ved Indløbet til Randers Fjord paa dens Nordside ejer Randers Havn en Forhavn, *Udbyhøj Vinterhavn*, hvis Dybde er 13 F., og som er 14,000 □ Al. stor. Randers Havn ejer en isbrydende Bugserdamper. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af 5 Medlemmer, hvoraf to kunne vælges uden for Byraadet. Ved Havnen er ansat en Havneingeniør, en Havnefoged og en Pakhusforvalter. Ved Udg. af 1900 var Havnens Aktiver 934,665, Passiver 854,716 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge er aarl. omtr. 77,000 Kr. Paa Elkjær Bakke ved Indsejlingen til Fjorden er Udbyhøj Fyr, et Vinkelfyr med hvidt, rødt og grønt Lys, der vises fra en hvid Bygning; Flammens Højde o. Havet 100 F., Lysvidden 3 à 4 Mil. Ved Udbyhøj er der Lodsstation med 1 Lodsoldermand og 3 Lodser, der lodse ind til Byen samt til Frederikshavn, Lille- og Store Bælt; i Randers er der en Lods, der lodser til Udbyhøj.

I gejstlig Hens. danner Randers eet Sogn med Landdistr. Der paa-tænkes oprettet et nyt Sogn, St. Peders (se S. 794).

Randers hører til 9. Landstingskreds og Amtets 2. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted ligesom for 3. Kreds, og Randers Amtstuedistr. (Amtsforvalteren bor her), og har en egen Stadslæge (Distriktslægen for R. Lægedistr. bor her) og 3 Apoteker: Løveapoteket (opr. 1634), Svaneapoteket (1831) og Kroneapoteket (1898). Den hører til 4. Udskrivningskreds' 427. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 304-11, 313-28 og 371-427.

Ved Randers Toldsted er ansat 1 Toldinspektør, 1 Toldkasserer, 1 Toldkontrollør og 9 Toldassistenter, hvoraf 1 er Strandkontrollør ved Udbyhøj, ved Postvæsenet 1 Postmester, 1 Postkontrollør 5 Ekspedienter og 4 Assistenten, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer, 1 Overtelegrafist og 11 Telegrafister. Randers har Statstelefon og staar i Forbindelse med de jyske Byer ved Jydsk Telefonaktieselskab.

Randers er efterhaanden bleven et ret vigtigt Jærnbaneknudepunkt, idet den er Station paa den østjydske Længdebane, der aabnedes mod S. $\frac{3}{9}$ 1862 og mod N. $\frac{18}{9}$ 1869 (se i øvrigt under Fredericia), og Udgangspunkt for Randers-Grenaa Banen og Randers-Hadsund Banen. Randers-Grenaa Banen (8,50 Mil, 64 Km.), bygget ifl. Lov af $\frac{23}{5}$ 1873, aabnedes $\frac{25}{8}$ 1876 som Privatbane; ifl. Lov af $\frac{4}{3}$ 1875 byggedes Aarhus-Ryomgaard Banen (5,18 Mil, 39 Km.), der aabnedes $\frac{1}{12}$ 1877 og dreves sammen med R.-Grenaa Banen som den „østjydske Bane“. Da den imidlertid ikke svarede Regning, og der var Tale om at sælge den ved Tvangsauktion, gik den ifl. Lov af $\frac{18}{2}$ 1881 over til at blive Statsbane. Randers-Hadsund Banen (5,31 Mil, 40,7 Km.), bygget som Privatbane ifl. Lov af $\frac{25}{5}$ 1881, aabnedes $\frac{10}{10}$ 1883. Paa Statsbanerne solgtes i Driftsaaret 1899-1900 142,266 Billetter; af Gods ankom 66,616 og afgik 59,032 Tons. Paa Randers-Hadsund Banen ankom 28,096 og afgik 31,367 Personer; der ankom 2,734,906 og afgik 14,810 Kgr. Gods.

Randers staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Newcastle.

Historie. Navnet forekommer, saa vidt vides, første Gang i 2. Halvdel af 11. Aarh. Dets oprindelige Form er vistnok det islandske *Randarós*; i Vald. Jrdb. staves det „Randrøs“ og „Rondrus“; andre Former ere „Rand“ eller „Rander“; Saxo kalder Byen paa Latin Randrusium. Den sandsynligste Afledning af Navnet er vistnok „Byen ved Munden af Aaen Rand“, hvad enten dette nu er det gml. Navn paa Gudenaal eller maaske Nørreaa. Aar 1086 nævnes Byen som Samlingsplads for Oprørerne mod Knud den hellige; for den endelige Kamp mellem Vald. og Svend Grathe 1157 bliver den nævnt som Mødested for Valdemars Mænd; nogle Aar senere havde Kong Vald. et Møde her med den norske Høvding Erling Skakke. Under Borgerkrigen mellem Erik Plovpenning og Abel skal den være bleven afbrændt 1247 af Abel; i alt Fald vides, at den brændte 1244. Mest historisk bekendt i Middelalderen er R. dog ved Niels Ebbesens Drab paa Grev Gert Natten til Lørdag $\frac{1}{4}$ 1340 hvorefter han med sine Folk undkom over Randers Bro (bygget mellem 1086 og 1157), hvis Planker i Forvejen vare løsnede. Ogsaa under Vald. Atterdag omtales Byen, da Jyderne rejste sig til Oprør paa Grund af de store Byrder, han paalagde dem. Et Slot, som Kongen lod bygge her, uvist hvor (se dog Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 509), og til hvilket Materialet ifl. Sagnet skal være taget af 11 nedbrudte Landsbykirker, blev indtaget 1357 af den jyske Adel, og 1359 belejrede Kongen den maaske kort forinden befæstede By, „rettende Skyts, Bukker og Blider rundt om“, men de belejrede, fortælles der, gjorde Udfald og opbrændte Fjendens Lejr. Af Hovedsmænd paa det gamle Randershus nævnes Peder Laurensen (Panter) 1357, Eske Croch 1364 (antages at have været Broder til Niels Ebbesen) og Fikke Moltke 1365.

Hvornaar Byen er bleven Købstad, vides ikke. De første omtalte Privilegier for R. ere givne af Erik Menved i Viborg $\frac{8}{3}$ 1302; herved fik Indb. i R. („villa forensis“)

Toldfrihed for de Varer, de solgte i Riget, uden alene paa Skanør Marked; tillige stadfæstede Kongen $\frac{22}{4}$ 1311 de Rettigheder, som Indb. i R. (her kaldet „civitas“) havde faaet under Kong Vald. (formodentlig Vald. Sejr), nemlig Jurisdiktion i Sager som Drab, voldeligt Overfald, Ran, voldsomt Husbrud og lign., som forøves inden Byens Grænseskel („Wibols pali“, o: Skelpæle), et Privilegium, der 1321 udvidedes til, at Byen i alle Sager skulde have sin egen Ret, med yderligere Bestemmelser om Udenbysmænd. Senere ere Privilegierne bekræftede bl. a. 1356 af Vald. Atterdag, 1391 af Dron. Margrethe, 1436 af Erik af Pommern, 1441 af Chr. af Bayern, 1483 af Kong Hans, 1514 af Chr. II og 1527 af Fr. I, ligesom ogsaa af Kongerne i den nyere Tid, saaledes $\frac{29}{5}$ 1566.

R. har i Middelalderen været en ret anselig Handelsby, hvis Omsætning dog vistnok for en stor Del har været i Hænderne paa Lübeckerne, om hvis Herredømme der her, saavel som i andre danske Byer, er flere Minder; saaledes har der midt i Byen mellem Brødregade og Middelgade været en blind Gyde „Peberslip“, og Trangstræde, 1465: Travnstr., 1491: Traffuenstr., vidner maaske ogsaa om lybsk Oprindelse (se Randers Amtsavis $\frac{10}{5}$ 1894), ligesom mange Personnavne af tysk Afstamning stamme fra den Tid. Ogsaa Fiskeriet i Aaen, der dengang har været langt betydeligere end nu, og anden Næring, som Ølbrygning, har været af Vigtighed for dens Opkomst. Flere af Kongerne i Middelalderen søgte ogsaa at fremme Handelen. Saaledes gav Chr. af Bayern 1445 Bevill. paa et efter hans Foranstaltning med Pæle indstukket Sejlløb i Fjorden, saa at Borgerne kunde have fri Gennemfart saavel som Pramgang oven i Fjorden, og ved Brev af 1457 fastsattes det, at ingen i Fjorden maatte købslaa, før de kom op til Randers Broer, under Skibs og Gods' Fortæbelse. Byen Ørsted, Rougsø Hrd. (s. d.), er altsaa allerede da ophørt at drive Handel, eller er i hvert Fald derefter berøvet Retten dertil. At R. har været en ret anset Stad, kan ogsaa ses af, at den, om end periodisk, har været Møntsted, saaledes under Erik Ejegod, i Perioden 1147-57 og under Erik af Pommern, og at den har haft 3 Klostre og flere Sognekirker og Gilder.

Ældst var *Vor Frue Kloster*, for Nonner af Benediktinerordenen; det forekommer første Gang i 2. Tredjedel af 12. Aarh., da der nævnes en Nonne Thorgun; men i øvrigt kendes meget lidt til dets Hist.; 1263 og 1268 betænkes det i Testamenter. I Spidsen for Kl. stod vistnok en Priorisse samt en Prior, hvis Indsættelse et Bytingsvidne af 1424 siger tilkom Kongen. Klosteret blev ophævet længe før Reformationen. Alt i Beg. af 15. Aarh. var det i Tilbagegang, Bygningerne i Forfald og Nonnerne faa; paa Erik af Pommerns Anmodning overdrog derfor Aarhusbispens Ulrik i 1428 Klosteret (undt. Kirken, Vor Frue K., der blev Sognekirke i R.) til Kartheusermunke, som heraf og af det ligeledes forfaldne Glenstrup Kloster skulde indrette sig en Ordensstiftelse i Tjæreby, Gimming Sogn, Støvring Hrd.; fra 1431 haves en Supplik fra Kong Erik med pavl. Resol. om de to Klosters Omdannelse til Kartheuserbo. Noget Kartheuserkloster blev dog aldrig grundlagt; derimod vare de to Klostre 1445 i Birgittinernes Eje; $\frac{4}{1}$ 1446 udstedte Paven en Bulle om deres Overgang til Birgittinerne og 1451 paany en Bulle om, at Glenstrup og Vor Frue Kl. i R. maatte henlægges til Mariager Kloster; dermed vare de to Klostre ophævede for stedse (se Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.). Snart efter ere vistnok Vor Frue Klosters Bygninger nedbrudte; de laa ved Raadhustorvet. Kirken blev som nævnt Sognekirke; $\frac{7}{6}$ 1529 fik Borgerne efter Anmodning kgl. Tilladelse til at nedbryde den; 1537 var den vistnok forsvunden. — Et *Graabrødre kloster* blev stiftet 1236. I Testam. vides det af og til at være blevet betænkt, bl. a. 1263, 1268, 1456, 1509 og 1514; desuden fik det efterhaanden noget Jordegods, saaledes 1443 en Eng ved Essenbæk Klosters Hestehave og 1455 en Jord i Randers St. Peders Sogn. Aar 1467 forpligtede Guardianen sig til „i den nye Kirke paa den nørre Side ved Koret“ at opføre et Kapel, hvor der skulde holdes 3 ugl. Messer og en aarl. Begængelse for Anders Jacobsen Bjørn til Stenalt og Hustru; 1472 stiftede Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru (begge begr. i Klosterkirken) et andet Kapel, og 1497 optoges Medlemmerne af St. Barbara Gildet i Ordenens Broderskab. Af Klosterets Guardianer vides et Par at have været Provincialministre. 1503 blev Konventet bragt til Observans. Klosteret ophævedes 1530 og skænkedes af Kongen med alt Tilbehør til Røgshofmester Mogens Gøye, der dog endnu s. Aar overlod Kirken til Borgerne og den lutherske Præst Mattis Lang. Efter Mogens Gøyes Død 1544 kom Klosteret tilbage til Kronen og omdannedes til Dronningborg Slot (se ndfr.). — Yngst var *Helligaandsklosteret*. Oprindelig var det kun en borgerlig Hospitalsstiftelse som de smaa Helliggesthuse, der fandtes i adskillige Købstæder. Det nævnes første Gang 1417, men er vistnok en Del ældre (en Peder Nielsen Galde, nævnt 1400 som „Forstander i

Randers⁴, har mulig hørt hjemme her). Til Hospitalet var der som sædvanlig knyttet et lille Helligaandskapel. Skønt Stiftelsen flere Gange støttedes med Afladsbreve og af Omegnens Adel med Gaver af Jordegods, vedblev den sikkert at være ringe, indtil den senest 1489 omdannedes til et Hospitalskloster med Helligaandsklosteret i Rom som Moderstiftelse. Saa kom især under dets to første Priorer, Jens Mathiesen og Laurids Nielsen, dets Glansperiode. Kong Hans skænkede Klosteret St. Mortens Kirke i R. mod, at der her skulde holdes en ugtl. Messe for hans og hans Slægtninges Sjæle, og fra nu af blev St. Mortens Kirke Klosterets egentlige Kirke, om den end ved Siden af synes vedblivende at have været Sognekirke; ved denne Anledn. undergik den en hel Ombygning (se S. 790). Blandt de Gaver, Klosteret modtog omkring 1500, nævnes flg.: 1496 skænkede Sognepræsten i Gimming det en Fiskegaard m. m. ved Randers Bro, og s. Aar fik det af Axel Lagesen Brock til Clausholm nogle Gaarde i Hammelev og Laen samt en Fiskegaard; 1500 gav Jens Nielsen (Munk) til Restrup det noget Gods i Lyngaa, 1510 Tyge Jensen Seefeld af Dalsgd. en Gaard i Troelstrup, Rinds Hrd., og 1515 Aarhuskanniken Jens Eriksen en Gaard i Voldby, Gjern Hrd. I og ved Randers fik det desuden flere Abildgaarde, Haver og Jorder, „Priorgaarden“ m. m.; 1250 omtales, at det havde 3 Kalkovne ved Mariager Fjord. Reformationsrøret og andet gjorde dog Ende paa denne Stortid, og den sidste halve Snes Aar af Klosters Bestaaen var en fortsat Nedgang. Da Chr. II 1522 forlangte en stor Skatteydelse af Gejstligheden, erklærede Klosteret, at det havde en Gæld paa 3000 Mark; 1527 maatte det sælge flere Ejendomme, deribl. det ovenn. Helligaandskapel, der efter Reformen ved 1489 vist var blevet overflødig. Fr. I lod 1530 foretage de første Skridt til dets Ophævelse som Kloster, og 1532 var det som alm. Fattig- og Sygehus underlagt verdsl. Øvrighed, idet Forstanderen da forpligtedes til at gøre Mogens Gøye og Borgmester og Raad i R. Regnskab vedr. Lemmernes Underhold. Endelig ophævedes det helt 1541, og dets Gods overdroges Aarhus Hospital, hvortil ogsaa Lemmerne førtes; men som nævnt S. 799 blev noget af Godset atter frataget Aarhusklosteret, da det nye Hospital i Randers stiftedes 1558. Helligaandsklosteret har ligget noget N. for St. Mortens Kirke. Hvor-naar Bygningerne ere nedrevne, vides ikke, mulig ved 1550; det S. 798 omtalte „Helligaandshus“ menes dog at være en Rest, men herom er der i de seneste Aar rejst Tvivl. St. Mortens Kirke staaar derimod endnu som Sognekirke. (Se Artikler af J. O. Andersen, N. H. Bay, C. Neergaard og G. Stemann, i Kirkehist. Saml. 4. R. I S. 74 og 764, 4. R. II S. 180, 4. R. V S. 68, 355 og 481, og 4. R. VI S. 1, 294 og 809)*. — Desuden hørte til R. i Middelalderen en St. Jørgens Gaard for spedalske (se under Vorup S., Galten Hrd.).

Foruden *St. Mortens Kirke*, *Vor Frue Kirke* og *Graabrødrekirken* (se ndfr.) havde Randers i Middelalderen endnu 3 Kirker. Paa Raadhustorvets Nordside laa *St. Peders Kirke*, opf. i den tidligere Middelalder af Kamp og Mursten, med to eller tre Skibe og et vistnok senere tilbygget Taarn (den nævnes 1455); af den sidste kat. Aarhusbisp Ove Bille blev den overladt Borgerne i R., stadf. af Chr. III 1535; den er vistnok snart efter bleven nedbrudt; men Taarnet, som Byen brugte som Klokketaarn, og som 1687 fik et nyt Spir, stod indtil 1795 (en Granitdøbefont som for stod paa Holmsgd. ved R., var maaske herfra). Af Kirken staaar dog endnu et Murparti. Mellem Middelgade og Brødregades sydl. Del laa *St. Clemens Kirke* (nævnt 1403); 1532 fik Henning Baltersen Præsentens paa Kirken, men ²⁴/₁₀ 1540 tillod Kongen Borgerne i R. „at nedbryde den og Kirkegaarden og dermed bygge og holde de andre to Sognekirker ved Magt“; Taarnet skulde dog blive staaende. Ved Byens Brand 1671 ødelagdes Spiret, hvorefter Taarnet forfaldt og nedbrødes mellem 1724 og 1736. Taarngaden har Navn efter dette Taarn. I Ejendommen Matr. Nr. 300 paa Middelgade staaar som Rest af Kirken et større Parti af røde Munkesten i Munkeskifte med Granitkvadre forneden. Paa St. Laurentii Bakke (se S. 796) laa *St. Laurentii Kirke* (nævnt 1483); samtidig med St. Peders Kirke overlod Ove Bille den til Borgerne, kgl. stadf. 1535; men ⁷/₆ 1529 havde Kongen dog alt givet sin Tilladelse til, at den maatte nedbrydes og Sognefolket søge Helligaandskirken; kort efter er den sikkert forsvunden. Omtr. 1650 lod Borgmester Jesper Lauritzen paa Kirkebakken opføre et Kapel (nedblæst 1718, men genopf.), hvori han stiftede en Lørdagsprædiken, som varede til 1730, hvorefter Bygningen brugtes til at holde Ligprædiken i, indtil den solgtes 1771. Om et *St. Hans Kapel* se under Vorup Sogn, Galten Hrd. — Af Gilder omtales foruden det ovenn. *St. Barbara Gilde*, der havde Medlemmer af

*) At der, som for antaget, ogsaa skulde have været et 4. Kloster, for Dominikanermunke, er en Misforstaaelse; den „Sortebroder Aron fra Randers“, som med andre Dominikanere 1246 sendtes til Lifland, opholdt sig kun i R. som Terminsbroder (fra Sortebroderklostret i Viborg?)

begge Kon, et *St. Knuds Gilde*, et *Hellig Kors Lav*, hvis daglige Messe holdtes i Graabrødre Klosterkirke, et *St. Katharine Gilde* (det „store Præstegilde“), *Fruer Præstegilde de compassion* (det „lille Præstegilde“; dettes Skraa fra 1484 er trykt i *C. Nyrop*, Danm. Gilde- og Lavsskr. I S. 430). Ved Siden af disse gejstlige Gilder var der et mere verdsligt, *Guds Legems Lav* eller *Købsvendenes Lav*, hvis Broderskab for det meste bestod af Kræmmere og Købmænd og deres Hustruer, og af hvis Gildeskraa fra 1417 (se *Nyrop*, I S. 560) der er bevaret et Brudstykke.

At Byen har været befæstet i Middelalderen, er vel som ovfr. berørt sikkert; men i øvrigt vides intet om denne Befæstnings Beliggenhed (den har bestaaet af en „inderste“ og „yderste“ Grav, Porte og Broer og maaske Ringmur; se Kirkeh. Saml. 4. R. V S. 77 og 493 og VI S. 32 og 330) eller, om det ovenn. af Vald. Atterdag byggede Slot har dannet et Led i den. Derimod ved man, at Byen fik en af Chr. III anlagt Befæstning i 1. Halvdel af 16. Aarh. Den har bestaaet i en Grav, der i en Halvkreds strakte sig om Byens nordl. Del fra Vesterport over Nørreport til Østerport, og inden for Graven var der atter dels en Vold (mod V.), dels en Mur (mod Ø.). Der var ingen Befæstning mod Sydsiden, hvor Sønderport (Sønderbroport, der dengang laa en Del vestligere end den nuv.) førte ud af Byen; her dannede Aaen tilstrækkeligt Værn. Se Resens Kort fra 1677 (gengivet i Trap, Danm. 1. Udg., og Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 205). Befæstningen blev ikke længe holdt vedlige; allerede 1587 omtales Muren som forfalden, i Krigene i 17. Aarh., da R. var besat af Fjenden (se nedfr.), ses den ikke at have haft nogen Betydning, og 1687 siges Byen endog udtrykkelig ikke at være nogen Fæstning, om end Gravene endnu vare til. Af de sidste ses endnu Spor (navnlig i Haverne til Nr. 6 og 8 i Nygade), hvorimod der intet er tilbage af de gamle Porte. Om Vesterport, der stod paa Vestergade omtr. ud for det nuv. Hospital, fortælles, at den 1695 paany blev opsat af Tømmer. Om Nørreport, der stod paa Nørregade mellem Provste- og Fabrikstræde, ved man, at den havde Taarn med Hvælvinger samt Vindebro mod N. og fast Bro mod S. ind til Byen, og at den vistnok benyttedes til Fangetaarn („Randers Nørrebaand“); i alt Fald var under Taarnet en Daarekiste; ved Udgravninger 1873 (se *Uldall*, Jyll. Posten ^{23/10} 1873 og Tegn. i Nationalmus.) er der fundet Rester af den. Porten solgtes til Nedbrydelse ^{21/2} 1795. Østerport, som stod paa Frederikspladsen omtr. ud for Enden af Slotsgade, siges i Slutn. af 17. Aarh. at være yderlig forfalden; ved Udgravninger i 1900 (se *Uldall*, i Randers Amtsavis i Juni og Juli 1900, Opmaalinger og Fotografier i Nationalmus. og Randers Mus.) fandtes der Rester af den; i Brolægningen er der lagt et Par Granitsten med Bogst. Ø. og P. for at betegne Stedet. (Se Artikl. af *G. Stemann*, i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 203, 293 og 508).

I Beg. af den nyere Tid fik Randers ogsaa sit kgl. Slot, nemlig det omdannede Graabrødrekloster (se S. 814), der fra 1544 kaldtes „Randersgaard“ eller „Vor Gaard i R.“, men fra omtr. 1550 *Dronningborg*. Klosterkirken blev Slotskirke, foruden at den vedblev at være Bykirke. Chr. III opholdt sig oftere paa Slottet, saaledes Vinteren 1551-52, da han her udstedte den Dronningborgske Reces, og Efteraar 1558; i øvrigt boede Lensmændene over Dronningborg Len her. Slottet var 1559-71 som Livgeding tillagt Dronn. Dorothea, efter hvis Død det atter kom til Kronen; Foraar 1573 holdt Fr. II Hus her; senere gæstedes det sjældnere af Kongerne. Blandt Lensmændene nævnes Eske Brock († 1625), i hvis Dagbøger baade Byen og Slottet ofte omtales. I Krigen 1644-45 huserede de svenske slemt her, som det bl. a. ses af en Synsforretn. fra ^{28/11} 1645 (se „Orion“ Kvartalsskrift II S. 254 flg. og Randers Amtsavis ^{28/3} 1894), og i Krigen 1657-60 har Slottet sikkert ogsaa lidt Skade. Efter 1660 solgtes det med Gods og Kirker til Peter v. Sreckelsen fra Hamburg (adlet 1682), efter hvis barnløse Død 1706 det gik over til Søstersønnen Jobst v. Overbeck, † 1710, hvorpaa det som arveløst Gods faldt til Kongen, som lagde det ind under Ryttergodset, men ved Auktion ^{22/10} 1721 solgte det med alt Tilliggende til Peder Thomassen Bering. Slottets Bygninger bleve nu nedrevne (ved Plak. af ^{13/10} 1721 anbefalede Kongen, at Slottet skulde nedbrydes tillige med Staldgaarden og al den Grund, som samme staar paa med tilh. Gaardsplads samt Frugt- og Lysthave); Materialet er til Dels anvendt til de to nye Fløje paa Clausholm. Slotskirken var alt nedlagt 1698 og Menigheden henvist til St. Mortens Kirke. Efter Berings Død blev Godset solgt ved Aukt. 1740, da Justitsr. H. Folsach købte det meste. Ryttergodset — Hovedgaardstakst 135, Bøndergods, Skov- og Møllesk. 2230 og Tiender 45 Td. Hrtk. — solgtes ved Aukt. 1765, da de fleste af Beboerne købte deres Gaarde. En Del af Hovedgaardstaksten og Godset købtes af Etatsr. D. Kirketerp, som opbyggede en Gaard „Dronningborg“ noget N. for Randers. Slotsgrunden, som var unddraget Købstadens Jurisdiktion, indlemmedes først i Byen ved Reskr. af ^{13/10}

1819. Den nu saakaldte „Slotsgaard“ er en Saml. Bygninger, der vistnok før tjente til Staldgaard m. m. — Ved Omdannelsen fra Kloster til Slot er der foretaget flere Byggeforetagender, om hvilke man hører Tale navnlig i Beg. af 1550'erne. Kronens Bønder i Middelsom og Sønderlyng Hrd. fik 1551 Ordre til med Heste og Vogne og 2 Arbejdere hver at arbejde i 2 Dage paa egen Kost ved Slottet; 1552 ses, at Kongen i Bohus Len har forskrevet Tømmer til Slottet, og s. Aar befalede han Vorup Kirke nedbrudt og Materialerne anvendte til Bygningen; 1552 og flg. Aar arbejdedes der paa en Grøft til Slotsmøllen, som Kongen lod opføre, og for at faa yderligere Materiale fik Lensmanden 1553 Lov til at nedlægge Kirkerne i Bjærgby (Støvring Hrd.), Erslev (Galten) og V.-Alling og Skjørring (Sønderhald); kun de to første blev dog nedbrudte. Desuden benyttedes Materiale fra det omtr. 1550 afbrudte Tordrup Slot (Galten Hrd.; se ogsaa Glenstrup S.). Om Slottet haves Oplysninger, dels fra Synsforretn., bl. a. fra 1626, 29, 45, 46, 47, 48, 50 og 62, dels fra ovenn. Kort hos Resen. Som en fhv. Klosterbygning bestod det af 4 Fløje. Hovedfløjen, den sydl., var „af Grund opmuret og 3 Loft høj“; i vestre Ende var Kongens Sal, i øvrigt indeholdt Fløjen Dronningens Sal, Fruerstue, to Borgestuer, Slotsfogdens Kammer, Smørkælder, Saltkælder m. m.; paa Fløjens Nordside var et eller to smaa Trappetaarne; paa Sydsiden var der en mindre Udbygning, ogsaa i 3 Stokv., bl. a. med Skriverstue. Vestfløjen var delvis nedbrudt 1646 („synes at have været 19 Fag Hus, muret af Grund, 4 Loft høj, og har tilforn været kaldt Kongens Kancelli“); det er vistnok en Rest af Fløjens Østmur, der hos Resen mod V. lukker for Borgegaarden. I Østfløjen (1647: „hvor Lensmanden plejer at holde Hus“) var der mod S. en Over- og en Neder Fruerstue og derunder to hvælv. Kældere; i øvrigt var der Køkken, Bryggers m. m. samt i Nordenden en Stald (1646: før et stort Bryggers); Lofterne brugtes en Tid til Korn. Nordfløjen var Slotskirken, der bestod af Skib og Kor, med Hvælvinger, og et Taarn paa Nordsiden; under Kirken var en hvælv. Kælder. Fra Østfløjen førte en Bro over den gamle Bygrav. Slotsmøllen (nedlagt ved kgl. Konf. af 9/3 1649) laa Ø. for Slottet, og hvor den nuv. Slotsgaard (paa dennes Port stod endnu 1839: Chr. IV 1631) er, laa Staldgaarden og Smedien. Til Slottet hørte flere Haver, en Ladegaard Bjellerup (se St. Mortens Landdistr.) m. m. Der er nu intet tilbage af Slottet; det har ligget mellem Frederikspladsen, Slotsgade, Brødregade og Burschesgade, saa at Sydfløjen laa parallelt med Burschesgade, Slotskirken langs Slotsgade.

Ved Beg. af den nyere Tid tog R. ivrig Del i Reformationsrøret. Som den nye Læres første Forkyndere i R. nævnes Henning Baltersen († 1552), Niels Christensen, vistnok før Munk i R. Graabrødrekloster, der blev den første evangeliske Præst ved St. Mortens Kirke († 1566), og Mattis Lang († 1557), der blev Præst ved Graabrødre Kirke (se S. 814) og virkede her, indtil han 1537 blev Bisp i Aarhus (se Kirkeh. Saml. 2. R. II S. 727 flg., 2. R. V. S. 790 flg. og 4. R. IV S. 188 og 205 flg.). Povl Helgesens Skrift: „En kort og kristl. Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Kanon, med et føje Brev til Borgemestre og Raad i R.“, der giver gode Oplysninger om Reformationen i Byen, lod Øvrigheden nagle til Kagen. I Grevens Fejde stod Byen paa Chr. III's Side. Efter Slaget ved Svensstrup flygtede de slagne Adelsmænd til R. (der ifl. Ordre af 20/10 1534 skulde befæstes), og Skipper Klement fulgte snart efter og slog Lejr N. for Byen paa Flintebjærg, men Adelsmændene sammen med Borgerne forsvarede sig saa tappert, at han ikke kunde indtage den, og da Vendelboerne „sloge sig fulde i Randers Burøl“, lede de Nederlag. Aaret efter gav Chr. III Byen et Beskærmelsesbrev mod Vendelboerne, der havde truet med at hævne dette Nederlag, og berømede Borgerne for deres Kongetroskab. Chr. III holdt Herredag her 1537, Fr. II ligeledes 17/5 1573.

I øvrigt har vistnok denne Periode i Beg. af 16. Aarh. været mindre gunstig for Byen, hvortil en Brand før 1527 og en 1530, der lagde R. i Aske paa de grundmurede Kirker og Klostre nær, have bidraget. Ogsaa den følgende Tid har vel haft sine Ulykker. Saaledes bortrev Pesten 1602 mange Mennesker, og 17. Aarh.'s Krige lod den heller ikke uberørt; 1627 blev den indtaget af de kejserlige, som det synes uden Modstand (Befæstningen var vel da alt i Forfald, som ovfr. omtalt); 1644 besatte den svenske General Helm. Wrangel Flintebjærg; han havde sit Hovedkvarter i R. og lod Fæstningsværkerne udbedre (maaske den Skanse, der findes hos Resen S. for Byen — hvor nu Skansmøllen er — stammer fra den Tid); ogsaa i Krigen 1657-60 var den besat af Fjenden. Men alligevel har 2. Halvdel af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. været en Stortid for Byen, da den under Landets alm. Fremvækst tog et stort Opsving, især ved Handel og Sofart. Driftige Købmænd skabte store For-

muer og bragte Glans over deres By. („Det liden Kiil, fordi mange Rentenerer boede der, og der var mange rede Penge“). Alt i Slutn. af Middelalderen havde Brødr. Niels, Peder og Anders Paaske „forbygget alle Borge“, o: bygget Huse større end Borge; i den nyere Tid nævnes bl. a. Peder Anchersen († 1655), tillige Raadm. og Borgmester, der „lod bygge og til Søen udrede herfra Stranden 30 Skibberumme“, Niels Jacobsen (se under Kirken S. 793), Niels Mogensen († 1666), tillige Borgm., Brødr. Mads Poulsen og Thomas Poulsen († 1669), Michel Thygesen Hviid († 1672), tillige Borgm., Mads Hansen Bentzen († 1673), Familien Bay osv. Dr. Chr. Skjønning skrev i sit Klagevers ved Th. Poulsens Begravelse: „Du fede Laksestad, berømte Rigdomskiste, — Du som af Borgerslægt i danske Land fremviste — Det allerbedste Blod, din Poulsen, Hemmer, Hviid, — Din Hofmann, Bentzen og din Lasson fordum Tid“. Af Verset ses, at Fiskeriet, særlig af Laks, endnu dengang havde stor Betydning for Byen. Af andre bekendte Varer fra R. nævnes foruden de S. 810 omtalte Handsker ogsaa Bryggeri af Burof, hvis Ry vistnok holdt sig til langt op i 18. Aarh.; allerede i den S. 816 omtalte Gildeskraa fra 1417 spiller det en stor Rolle; at det har været stærkt og meget søgt, kan man tænke sig af det Ord-sprog, der endnu brugtes op i 18. Aarh.: „Wer von R. kommt unbesoffen und ungeschlagen, der mag vom grossen Glück sagen“.

Efter Midten af 17. Aarh. kom der en alvorlig Nedgangsperiode. Krigen 1657-60 gjorde sit; dertil kom, at mange af Byens rige Familier efter 1660 købte Godser og drog deres Formuer fra Byen; men mest har en voldsom Brand 1671 skadet Byen (1672 havde den 2036 Indb.). Som Vidnesbyrd om dens Tilbagegang kan nævnes, at den i Forordn. af $\frac{28}{1}$ 1682 ikke var blandt de Byer, hvem det var tilladt at drive Handel med Udlandet, en Bestemmelse, der dog alt blev modificeret ved Reskr. af $\frac{16}{8}$ 1687 og ophævet $\frac{5}{3}$ 1689. Denne Nedgang varede til langt op i 18. Aarh., da der atter i de sidste Aartier kom nogen Fremgang, særlig paa Grund af gunstigere Handelsforhold under den nordamerikanske Frihedskrig og flg. Aar. Af de driftige Købmænd paa den Tid maa særlig nævnes den S. 797 omtalte D. Kirketerp, der var den første til at bringe en Handel med Udlandet i Stand; Sejladsen paa Fjorden blev forbedret, og han byggede større Skibe, der for paa Frankrig, Spanien og Vestindien. Der kom atter Velstand til Byen, og dens Folkemængde (1769: 2718) tog stærkt til. Vel satte Krigen 1807-14 (i 1808 havde R. en Tid Indkvartering af 2 spanske Rytterregimenter, kort efter blev den Depot for engelske Krigsfanger) og de følgende trange Aar den noget tilbage, men den genvandt det snart, og efter Midten af 19. Aarh. er den vokset meget betydeligt ved forbedrede Havneforhold og de mange Jærnbaneanlæg; de mange Nybygninger og Institutioner, der ere omtalte ovfr., vidne noksom herom.

Af bekendte Mænd, der ere fødte i R., nævnes: Etatsr., Landsdommer og hist. Forfatter Casp. Peter Rothe (1724-84), hans Broder Etatsr. og Forfatter Tyge Jesper R. (1730-95), den S. 797 omtalte Handelsmand og Legatstifter Niels Brock (1731-1802), Historikeren, Etatsr. H. F. J. Estrup (1794-1846), Historikeren Biskop J. B. Daugaard (1796-1867), Gehejmer. J. P. Trap, Grundlæggeren af dette Værk (1810-85), Indenrigsminister og hist. Forfatter Math. H. Rosenørn (f. 1814), Violoncellisten C. L. Kellermann (1815-56).

Litt.: *L. N. Randrop*, Randers March, det er R. Stads Drifters Beskr., Dyders Berømmelse, itzige Ringheds Beklagelse, med Forønskning til Forbedring; Manusk. fra 1698, udg. af J. M. Wintmøller, Sorø 1769, paany udg., Randers 1895 (se Saml. til j. Hist. 3. R. IS. 295 flg.). — *M. Galthen*, Forsøg paa en Beskr. over Kiøbstaden R., Aarhus 1802. — *S. A. Stadfeldt*, Chorogr. og oconom. Beskr. over R. Kiøbsted, Kbh. 1804. — *J. F. Carøe*, Efterretn. om R. og sammes nærmeste Omegn (fra Aug. 1813, med et Tillæg i Marts 1816), i Efterretn. for indenlandsk Kunstflid II S. 534 flg. — *L. C. Neckelmann*, Kortf. Uds. over R. Kjøbstad i Aaret 1830, Randers 1830; s. Forf., R. Kjøbstæds hist.-topogr. Beskr.; den alm. Dels 1. Hæfte (indtil 1448) og den specielle Dels 1. Hæfte (det sidste vedr. Fiskeriet i R. Fjord), Randers 1833. — *R. Kjøbstads Vejviser*, 1900. — Desuden henvises til de specielle Artikler, der ere nævnte i Teksten.

Hobro

1584-1610

Hobro Købstad ligger i Onsild Herred under $56^{\circ} 38' 14''$ n. Br. og $2^{\circ} 46' 55''$ v. L. for Kbh. (be-

regnet for Kirkens vestl. Ende). Byen ligger usædvanlig smukt mellem høje Bakker inderst inde ved Mariager Fjord, her ogsaa kaldet Hobro Fjord, paa en Skraaning, der fra et Højdedrag S. for Byen løber ud paa en Landtunge mellem Fjorden (Østerfjord) og en mindre Del af Fjorden mod V., Vesterfjord, der optager Onsild Aa, og som kun ved et smalt

Løb er forbunden med den egentlige Fjord. Over Løbet fører en Bro over til Hørby Sogn (Hindsted Hrd., Aalborg Amt), hvor *Hostrup Huse* (se S. 500) kunne betragtes som Hobros Forstad, hvis omtr. 800 Indb. for en stor Del have Erhverv som Arbejdere i Hobro. Fra de høje Bakker baade S., N. og V. for Fjorden er der store, smukke Udsigter over Byen og Fjorden med dens lyng- og skovklædte Bredder. Det højeste Punkt i Byen er ved Vejdelingen ved Byens Sydende, 68 F., 21 M.; ved Kirken er der 45,8 F., 14 M. Afstanden fra

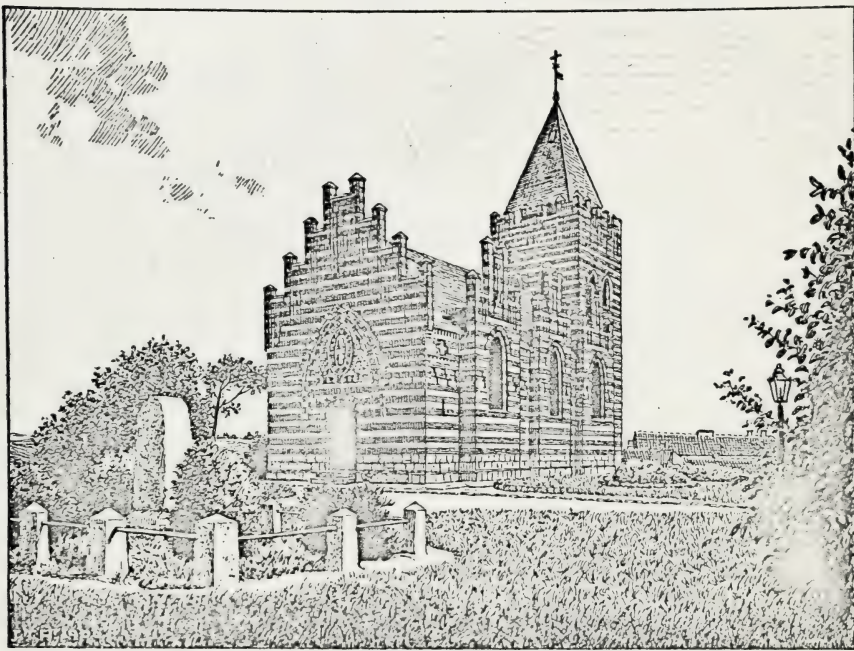
Randers er omtr. $3\frac{1}{4}$, fra Aalborg 6 og fra Viborg 4 Mil (ad Jærnbanen henh. 3,98 Mil, 30 Km., 6,6 Mil., 49,7 Km., og 11,1 Mil, 84 Km.) samt fra Mariager $1\frac{3}{4}$ Mil. Byens Udstrækning fra V. til Ø. og fra N. V. til S. Ø. er omtr. lige stor, 1500 Al. Hovedgaden er den fra S. til N. gaaende Adelgade, der mod S. fører ud til Landevejen til Randers og mod N. over den omtalte Bro til Landevejen til Aalborg. Byen har en Del 2 Stokv. høje Huse; af ældre Bygninger er der saa godt som ingen bevaret.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 966,860 \square Al., omtr. 69 Td. Ld., Markjorderne 1566 Td. Ld. Byen havde April 1901 11 Gader og Stræder, 2 Torve og 4 Veje. Husenes Antal var Okt. 1900: 311, hvoraf 202 paa Købstadsgrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1635 Td. Ld.; deraf vare besaaede 669, Afgræsn. 520, Hoslæt m. m. 183, Kær og Fælleder 42, Have 36, Skov 124, Stenmarker 4 og Veje og Byggegr. 54 Td. Hartk. var $\frac{1}{4}$

1895 60 Td.; deraf horte 44 under 17 Gaarde og 15 under 89 Huse; 10 Gaarde og 20 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge Gaarden *Louisdal*, *Blaakilde Møllens Fabrikker*, *Vindø Teglværk* og *Amerika Huse* samt *Hobro Skov*.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{10}$ 1900 3,678,135 Kr. (Antal af Forsikringer 311).

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes: **Kirken**, paa en Bakke ved Adelgade, er opf. 1850—51 (indviet $\frac{31}{10}$) efter Tegn. af M. G. B. Bindsbøll for 27,522 Rd. paa den samme Plads, hvor

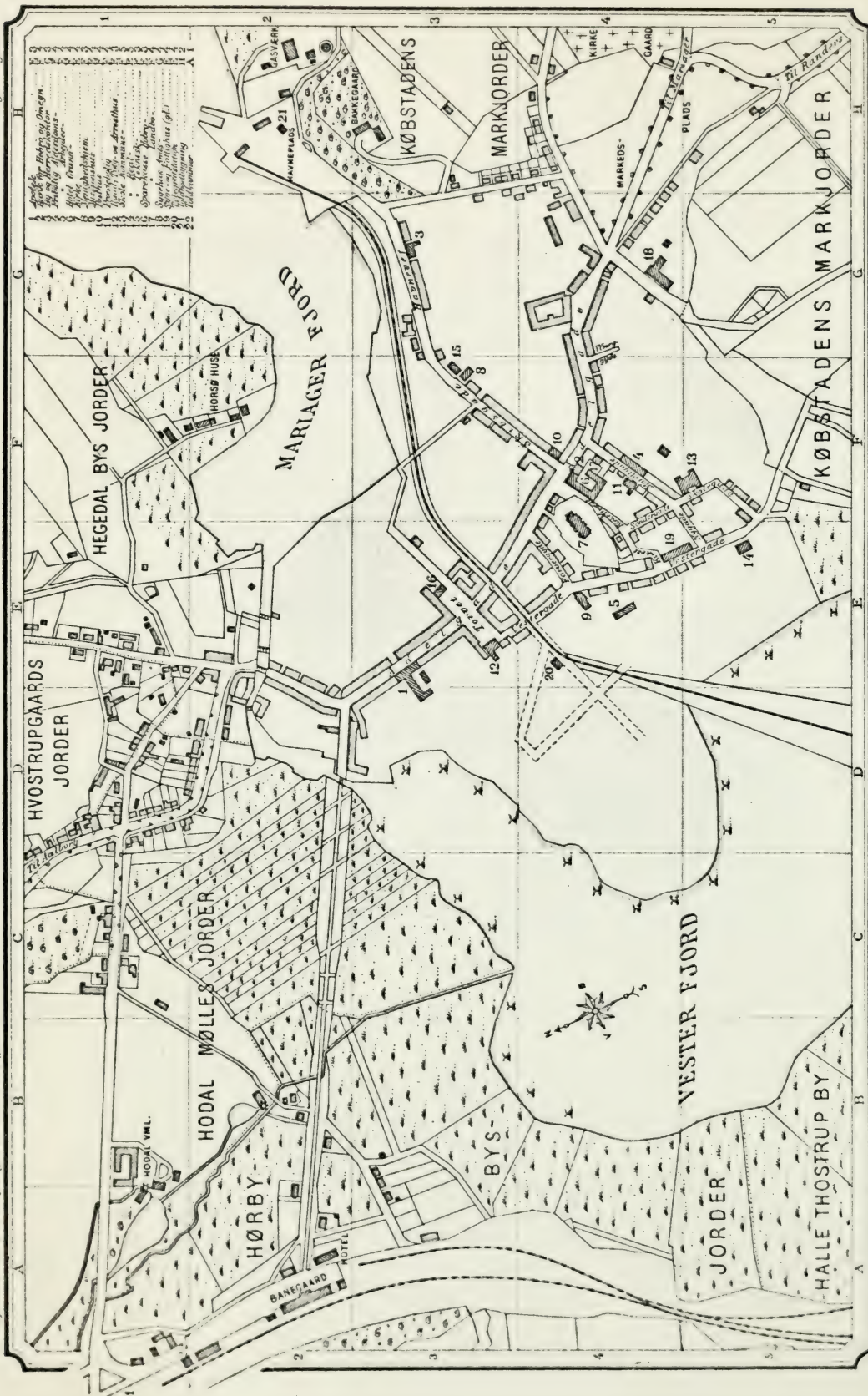
Hobro Kirke.

den ældre Kirke laa. Den er bygget i gotisk Stil af afvekslende Skifter røde og gule Mursten paa høj Sokkel af hugne Granitkvadre, af hvilke nogle ere fra den gamle Kirke, og bestaar af et Skib (indv. 40 Al. langt og 17 Al. bredt) og et Kor mod Ø. ($11 \times 10\frac{1}{2}$ Al.), over hvilket et Taarn (30 Al.) med firsidet tilløbende Spir (25 Al.). Skibet har Kamgavl med Murtinder mod V., og paa Nord- og Sydsiden er der tre lign., mindre Gavle, i hvilke de store spidsbuede Vinduer sidde. Kirken har Skifertag, Skibet en lidt tilspidset Tøndehvælving af Træ (18 Al. til Toppunktet), Koret Kuppelhvælving af Mursten. Den vestl. Ende af Skibet optages af en lille Forhal. Hovedreparationer foretoges 1871 og 1889, ved hvilken sidste Lejlighed Hvælvingerne dekoreredes paany. Altertavlen, fra den gamle Kirke, er skænket 1699 af Byfoged Laur. Skipper og Hustru Mette Laurids-

HOBRO.

Tops. Bortrivelse og Kjøpmænds Hus. III. Udgave.

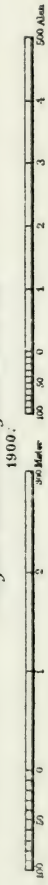
Efterlyst forbydes.

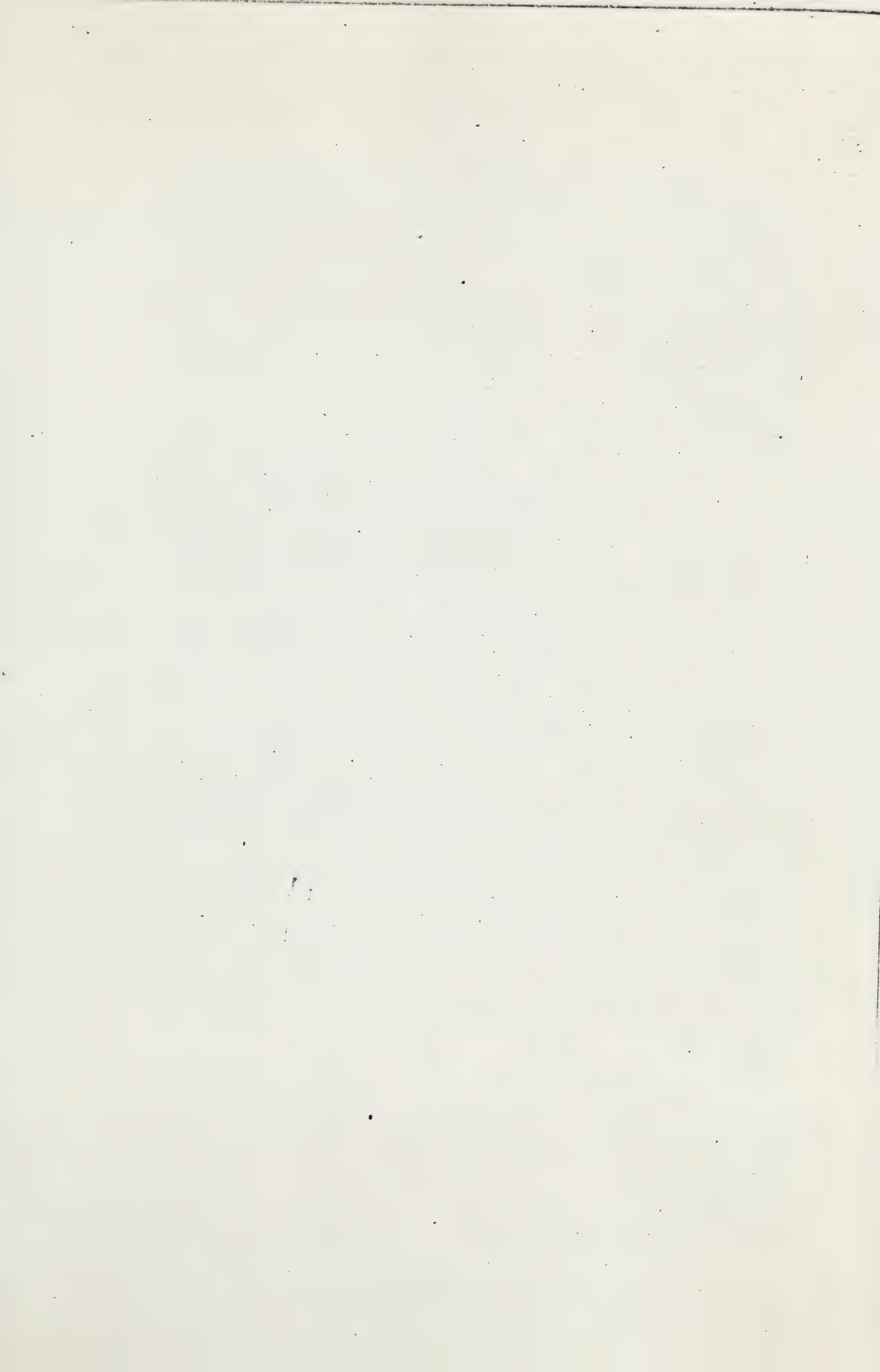

Udvalgt af V. A. Henningsen

Forlagt af Universitetsboghandleren E. C. Lind.

— Axel E. Sørensen's Arkiv —

datter Skaarup, hvilken sidste tillige med sin anden Mand Math. Pedersen Hamborg lod den male og staffere 1703; den er i Barokstil med en Del fritstaaende Figurer: den korsfæstede i Midten med Moses og Johs. paa Siderne; nederst Nadveren i Hautrelief, øverst den opstandne Frelser. Prædikestolen, ligeledes i Barokstil med fritstaaende Figurer, og fra den gamle Kirke, er skænket 1698 af Laur. Sørensen Hobro og Hustru Maren Lauridsd. Skaarup. Gammel Granitdøbefont paa Træfod. Orgelet, over Forhallen, er fra 1889. Broncealterstager, skænkede 1604 af Niels Lauridsen og Anne Eskilsdatter. Broncelysekroner, skænkede henh. 1699 af ovenn. Mette Skaarup og 1765 af M. Kirketerp. I Koret en Mindetavle af brunt Marmor over hende og hendes to Mænd Laur. Skipper, † 1699, og Math. Hamborg, † 1718, samt dennes 1. Hustru, Mette Sophie Calov, † 1699, og Børn (Tavlen har faaet Indfatning af hvidt Marmor 1887, og s. Aar er paa Kirkepladsen, hvor deres Grav nu er, rejst en Mindesten). I Skibet Epitafium over Handelsmand Morten Kirketerp, † 1765, og Hustru Ane Marie Wedege. I Koret en Stol med Aarst. 1546. I Forhallen staar en Runesten (se *L. Wimmer*, Die Runenschrift, S. 246 flg.), der før har siddet i Kirkegaardsdiget mod S. (hvor Latinskolen har staaet), med Indskriften: „Denne Sten rejste Tore efter Karl den gode, sin Fælle, en saare brav Mand“ (en anden Runesten, se Mon. Dan. S. 280, der skal have siddet over Indgangsdøren til en Gaard i Byen, forsvandt ved Branden 1813). Den lille Klokke, uden Indskrift, er fra Middelalderen. Paa Kirkepladsen, der nedlagdes som Kirkegaard 1842, ligge nogle Ligsten over Slægten Wassard.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst i Skjellerup. Kirken ejer nogle Jorder paa Byens Mark af omtr. 1 Td. Hrtk. samt Tiende, der svarer 86 $\frac{1}{2}$ Td. Byg aarl.

Et Missionshus „Pnuel“, Vestergade, af røde Mursten, er opf. 1895. — Et Menighedshjem, Havnevej, af røde Mursten i gotisk Stil, er opf. 1897 (Arkitekt: F. Uldall).

Kirkegaarden, mod S. Ø. uden for Byen ved Mariagervej, er anlagt 1842, udvidet 1870 og 85 (ifl. en Sten paa Kirkegaarden), 2 $\frac{1}{3}$ Td. Ld. Paa den stærkt bakkede Kirkegaard en Stenstøtte over 6 Soldater, der faldt ved Lundby $\frac{3}{7}$ 1864, og 3 plumpe Sandstensfigurer (Apostle?), der skulle stamme fra Dronningborg ved Randers og maaske have haft Plads i Graabrødre Klosterkirke smstds.

Raad-, Ting- og Arresthuset, paa Torvet ved Vestergade, i to Stokv. af Grundmur (Arkitekt: Arboe), er opf. 1869 og ejes af Byen med $\frac{1}{3}$ og Viborg og Aalborg Amter. Det indeholder bl. a. i Stuen en Byraadssal, der tillige bruges af Forligskommissionen, og Arrestforvarerens Lejlighed, paa 1. Sal Retssalen, samt i Bagbygningen 9 Celler med Plads for 15 Arrestanter.

Kommuneskolen, Skolegade (den tidligere Skole, opf. 1821, laa paa Torvet ved den østl. Gadelinie, men brændte 1880), i to Stokv. af røde Mursten (Arkitekt: Arboe), er opf. 1881-82. Skolen, der har fælles Undervisning for Drengene og Piger og Ret til at afholde Borgerskoleeksamen (fra 1896), og som deles i en Fri- og en Betalings-skole, havde $\frac{1}{1}$ 1901 16 Klasser, 1 Skoleinspektør, 8 Lærere og 3 Lærerinder samt 456 Elever. **Teknisk Skole**, oprettet 1847 af Borgerforeningen, ved Havnevej, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1884 (Arkit.: E. Achen) for omtr. 13,000 Kr. ved Bidrag fra Stat, Kommune, Borgerforening og privat Tilskud; den har omtr.

60 Elever. Den private **Realskole** (et Aktieselskab), Vestergade, af røde Mursten i to Stokv., er opf. 1886; Undervisningen er fælles for Drengene og Piger; den har Dimissionsret, 7 Klasser og 1 Forberedelsesklasse, 2 Bestyrere, 2 Lærere, 4 Lærerinder og 1 Timelærer samt $\frac{1}{7}$ 1900 103 Elever. Desuden er der en 1885 opr. Handelsskole og et mindre Pigeinstitut.

Fattiggaarden, uden for Byen i Hørby Sogn ved Løgstørvejen (se S. 500), er indrettet 1888 paa Gaarden Rosendal; omtr. 25 Lemmer. Det gamle Fattig- og Sygehus, Vestergade, benyttes nu til Dels til alderdomsforsørgede. **Amtssygehuset**, ved Sønderallé, af røde Mursten i 1 Stokv. med Kælder (Arkit.: Arboe), toges i Brug 1881; det kostede 48,000 Kr., ejes af Byen med $\frac{1}{3}$ og Aalborg Amt ($\frac{1}{3}$), Viborg Amt ($\frac{5}{24}$) og Randers Amt ($\frac{3}{24}$) og har 30 Senge.

Milde Stiftelser: **Hobro Kommunes Alderdomsfriboliger**, Morellgade, 2 Stokv., er opf. 1877 til Fribolig for trængende Familier; Stiftelsen, brandforsikret for 25,570 Kr., har en egen Bestyrelse. **Apoteker Hansens og Hustrus Arbejderfriboliger**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1883 af Apoteker H. H. E. Hansen, med 6 Friboliger; Stiftelsen, der er brandforsikret for 8440 Kr., bestyres af Legatstifterne.

Gasværket, Ø. for Havnen ved Fjorden, er anlagt 1897-98 for omtr. 117,000 Kr., udvidet 1900; 1899 forbrugtes 110,078 Kbm. Gas. **Vandværket**, ved Fattiggaarden i Hørby Sogn, er anlagt 1885-86 for omtr. 47,000 Kr., udvidet 1899; Forbrug pr. Døgn omtr. 1800 Td. Vand.

Jærnbanestationen, N. Ø. for Byen i Hørby Sogn, Station paa den østjydske Længdebane og Udgangspunkt for Hobro-Løgstør Banen, er opf. 1869 og flyttet noget mod S., da Banen til Løgstør kom til; en Stations-spaserevej, der gaar mod Ø. lige til Byen, er anlagt 1894—95 af Staten. — **Posthuset** ligger i Skibsgade, **Telegrafstationen** V. for Vestergade. **Toldbodbygningen**, ved Havnen, er opf. 1840, ombygget 1881, **Toldkammerbygningen**, ved Jærnbanestationen, er opf. 1893.

Af andre Bygninger nævnes: Præstegaarden, Morellgade, opf. 1882, By- og Herredsfogedkontoret, Havnevej, Sparekassen, paa Torvet, to Stokv., opf. 1884 (Arkitekt: Achen), Landbosparekassen, Morellgade. Et Teater rummer omtr. 375 Tilskuere.

Kommunen ejer: det vestl. Stykke af Hobro Skov, nærmest ved Byen, omtr. 8 Td. Ld.; her er 1898 af et Aktieselsk. opf. en anselig, smukt beliggende „Skovpavillon“; samt den østl. Del af Skoven, „Østerskov“, 45 Td. Ld., købt 1897 for 9500 Kr. med et Skovfogedhus (Traktørsted); endvidere to smaa Anlæg, et ved Havnen og et ved Sygehuset.

Indbyggerantallet var 1. Februar 1901 3161 (1801: 488, 1840: 770, 1860: 1909, 1890: 2543). Erhverv 1890: 281 levede af immateriel Virksomhed, 175 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 37 af Fiskeri, 26 af Sofart, 945 af Industri, 548 af Handel, 408 af forskellig Daglejervirksomhed, 94 af deres Midler, og 19 nøde Almisse. Medens Jærnbaneanlæggene snarest have skadet Byens Handel ved at gøre Oplandet mindre, er Industri og Haandværk i god Opkomst i de senere Aar.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 6040 Pd., uldne Manufakturvarer 4674 Pd., Vin 3151 Pd., Glas og Glasvarer 24,248 Pd., Humle 4097 Pd., Stentøj, Fajance osv. 5529 Pd., Kaffe 22,889 Pd., Risengryn og Rismel 24,844 Pd., Salt 44,699

Pd., Sukker, Mallas og Sirup 31,935 Pd., Tobaksblade og Stilke 18,000 Pd., Stenkul og Kokes 6,605,495 Pd., Metaller og Metalvarer 572,984 Pd. samt Tømmer og Træ 791 Clstr. og 1399 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a.: 509,700 Pd. Gødning og 1740 Td. Kridt. Til indenlandske Steder uden for Jylland udskibedes bl. a. 2955 Pd. Hvedemel, 143,000 Pd. Malt, 3028 Snese Æg, 144,684 Pd. Huder og Skind, 100,000 Pd. Gødning, 1078 Td. Cement og 24,003 Pd. Uld.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 13 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 405 Tons, deraf 3 Dampskibe paa tils. 120 Tons og med 67 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 55 og udgik 35 Skibe med henh. 4729 og 436 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 155 og udgik 162 Skibe (af hvilke henh. 100 og 97 vare Dampsk.) med henh. 5033 og 3538 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 37,522 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 1956 Kr., i alt 39,478 Kr. (1342 Kr. mindre end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradrag af Godtgørelser, 326,786 Kr. (96,983 Kr. mere end i 1898); det prod. Udbytte var 3,830,266 Potter, hvoraf 1,588,470 udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Hobro holdes aarl. 12 Markeder: 1 i Jan. med Heste og Kvæg, 1 i Feb. med Kreaturer, 1 i Marts med Heste og Kvæg, 1 i Apr. og 1 i Maj med Kreaturer, 1 i Juni og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Aug. med Kvæg og Faar, 1 i Sept. med Heste, Kvæg og Faar, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar og 1 i Dec. med Kvæg, Faar og Heste. Torvedag hver Fredag.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Jærnstøberi, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Aktiekapit. 70,000 Kr., 25 Arbejdere; Blaakilde Mølles Fabrikker, Fabrikation af Kunstgødning, overgaaet 1899 til et Aktieselsk., Kapit. 200,000 Kr., 11 Arbejd., aarl. Prod. omt. 3 Mill. Pd.; Vindø Teglværk, omtr. 30 Arbejd., prod. omtr. 3 Mill. Sten aarl.; Spritfabrikken „Fortuna“, omtr. 30 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 4 Mill. Potter Sprit; Bies Bryggeri, anlagt 1841 som Hvidtølsbryggeri, 1879 udvidet til Bayerskølbr., 20 Arbejd., aarl. Prod. omtr. 9000 Td.; 1 Tobaksfabrik, 2 Farverier og Uldspinderier, 1 Garveri, 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Hobro udgives 1 Avis: „Hobro Avis“.

Kreaturhold 1898: 199 Heste, 486 Stkr. Hornkv. (deraf 306 Køer), 152 Faar, 227 Svin og 9 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Gislum Hrd., Aalborg Amt, og Rinds Hrd., Viborg Amt, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Driften af Byens Fattiggaard, e) for Alderdomsunderst., f) for Brolægning, Gader og Veje, og Byens Ejendomme, g) for Skolevæs., h) for Gasværket, i) for Vandværket, k) for Affattelse af Valglist, l) for Lystskoven.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 56,241 (deraf Grundsk. 1075, Hussk. 3856, Formue- og Lejlighedssk. 51,310), Afgifter

efter Næringsloven 6091, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3643, Indtægt af Aktiver 14,526, Skolekontingent 1980 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 811, til Amt 211, til Amtsskolefond 799, Byens Bestyrelse 1967, Fattigvæs. 8498, Alderdomsunderst. 8716, Skolevæs. 14,887, Rets- og Politivæs. 4410, Medicinalvæs. 2631, Gader og Veje 5207, Belysn. 2599, Vandforsyning 6141, offtl. Renlighed 263, Brandvæs. 1176, Lystanlæg 840, afløst Højtidsoffer 2174 Kr. Kommunen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler 64,679, i faste Ejendomme 356,882 og skyldte bort 319,355 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 26,809 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6\frac{1}{2}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 1,013,800 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 746,650 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Andel i Ting- og Arresthuset og i Sygehuset, Skolen, Fattiggaarden Rosendal, med omtr. 200 Td. Ld., Gasværket, Vandværket, den østl. og vestl. Lystskov, det gamle Fattig- og Sygehus (til Bolig for alderdomsforsørgede), et Sprøjtehus og Markedspladsen samt to smaa Plantageanlæg og en Del Jord (i alt 33 Td. Ld.).

Politikorpset bestaar af 2 Politibetjente og 2 Patrouillebetjente, Brandkorpset af 6 fastlønnede Brandsvende; i øvrigt have alle mandl. Indb. fra 20 til 50 Aar Forpligtelse til at gøre Tjeneste i Korpset, men kunne frikøbe sig for 6 Kr. aarl.

I Banken for H. og Omegn (opr. $\frac{12}{5}$ 1892) er Aktiekapitalen 120,000 Kr.; $\frac{31}{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 1,168,179, Vekselkontoen 473,563 Kr. — I Spare- og Laanekassen for H. og Omegn (opr. $\frac{1}{3}$ 1851) var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodehav. 3,903,109 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 159,416 Kr., Antal af Konti 5431. — I Hobrøegnens Landbosparekasse (opr. $\frac{8}{7}$ 1886) var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 1,500,205 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 9783 Kr., Antal af Konti 2580.

Havnevæsenet i Mariager Fjord er indrettet saaledes, at der ved Siden af de særlige Havnekasser i Hobro og Mariager findes en fælles Havnekasse, hvoraf udredes Udgift til Sejlløbets Vedligeholdelse gennem Fjorden samt til Hadsund Havn. Denne Havnekasse har en Gæld paa omtr. 195,000 Kr. og kan paaregne en aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge paa omtr. 28,000 Kr. Sejlløbet over Barren ved Fjordens Indløb og gennem Fjorden er 1899 uddybet til 14 F. (1879 uddybedes den over Barren til $9\frac{1}{2}$ F.). Havnen ved Hobro, der er betydelig uddybet ved Udgravning af Grundene N. for Byen, er egentlig først anlagt 1834, da der byggedes Bolværk og Skibsbro (før foregik Ladning og Losning paa Pramme og Baade); den er nu 12 F. dyb; Bolværkernes Længde er 245 Al.; Havnepladsen er omtr. 18,500 □ Al. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen har for Tiden ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge er omtr. 7000 Kr. Ved Lov af $\frac{19}{3}$ 1898 er der af Staten anlagt en $1\frac{1}{2}$ Fjerdingvej lang Havnebane fra Jærnbane-stationen ad en Bro over Vesterfjord til Havnen, aabnet Dec. 1900.

I gejstlig Hens. danner Hobro eet Pastorat med Skjellerup Sogn, Onsild Hrd.

Hobro hører til 9. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, Randers Amtstue- og Hobro Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskr. 426. Lægd og er desuden Sessionssted for Lægderne 332—46 og 418—20 af 5. Udskrivningskr.

Ved Hobro Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, ved Postvæsenet 1 Postmester og 2 Ekspedienter, ved Telegrafvæsenet 1 Bestyrer. Der er Statstelefon, og Byen er desuden i Telefonforbindelse med de andre jydsk Byer ved jydsk Telefonaktieselskab.

Hobro er Station paa den østjydske Længdebane, aabnet $\frac{18}{9}$ 1869, og Udgangspunkt for Statsbanen Hobro-Løgstør (8,9 Mil, 67 Km.), der er bygget ifl. Lov af $\frac{12}{4}$ 1889 og aabnedes 1893. I Driftsaaret 1899-1900 solgtes i Hobro 55,729 Billetter; der ankom af Gods 15,965 og afgik 10,959 Tons. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Mariager, Hadsund og Kjøbenhavn.

Historie. Navnet — gml. Form: *Hofbroe* — betyder vistnok Broen over Ho, det gamle Navn paa Onsild Aa (en anden Forklaring er: Broen, der fører til Hov, et Offersted ved Fjorden). Sagnet fortæller i øvrigt, at en Mand Ho byggede en Bro over det smalleste Sted ved Fjorden, hvor der hidtil havde været Færgе, at han selv boede N. for Broen („Hostrup Huse“), men at han sammen med 12 andre Mænd, som boede i en By Kirkedal (en lang, dyb Dal „Kirkedal“ ligger omtr. 1 Fjerdingvej Ø. for det nuv. Hobro), anlagde Hobro S. for Broen. Byens Navn forekommer vistnok første Gang i et Frihedsbrev for Mariager Kloster, udstedt af Chr. I 1449, hvori „Hobro Fjord“ omtales. Dens ældste Købstadsprivilegier kendes ikke; $\frac{14}{10}$ 1560 bekræftede Fr. II dem. Broen tilhørte i 16. Aarh. Kronen; 1533 fik Niels Blok, Herredsfoged i Hindsted Hrd., kgl. Brev paa i sin Livstid at maatte beholde den, og ved Bevill. af $\frac{29}{4}$ 1574 fik Byens Borgmester og Raad Broen, ligesom senere Byfogden, indtil Brokornet bortfaldt i 19. Aarh. ved det nye Chausséanlæg. Tidligere hørte Byen til Hald Amt under Stiftamtmanden i Viborg (medens det øvrige Onsild Hrd. hørte til Mariager Amt), indtil den ved Randers Amts Oprettelse 1794 lagdes ind under dette. Et Reskr. af $\frac{17}{8}$ 1824, ifl. hvilket Byen skulde lægges ind under Aalborg Amt, blev omstødt 1830.

Ved en kgl. Rettertingsdom af 1537 (*Kolderup-Rosenvinge*, Udv. af gml. d. Domme II S. 43 flg.) blev 12 Ejere i H. kendte berettigede til fremdeles at nyde og bruge Hobro Mark, saaledes som fra Arildstid havde været Tilfældet. Den gamle Bymark kaldes nu Østermark; Vestermark hørte tidligere under en Gaard Tvingstrup, som ved kgl. Gavebrev af $\frac{1}{12}$ 1542 blev skænket Byens Borgmester og Raad.

Ved Beg. af den nyere Tid begunstigedes Byen paa flere Maader af Kronen. Til at samle Kongens Tiendekorn gaves der 1567 og 68 kgl. Befaling til at bygge et Kornhus ved Hobro. For at H. Købstad desmere kunde bygges, forbedres og ved Magt holdes, blev 1552 det Marked, som holdtes i Glenstrup, forflyttet til Byen; 1558 befaledes det, at det Marked, som holdtes i Dybdal ved Testrup, skulde henlægges til Hannedal, og $\frac{7}{9}$ 1561 (gentaget $\frac{24}{10}$ 1574) blev Testrup Markeder henlagte til H.; vel blev det under $\frac{25}{8}$ 1578 atter tilladt at holde Marked i Dybdal ved Testrup, men 1635 blev disse „Dalmarkeder“ endelig henlagte til Hobro. I øvrigt har H. aldrig været nogen anelig By, og i den nyere Tid hæmmedes dens Fremgang ved flere Ulykker; den led saaledes meget under Svenskekrigen 1657-60. Mest har den dog vistnok dojet under hærgende Ildebrande; den siges saaledes to Gange i ældre Tid at være brændt N. for Kirketrappen, $\frac{23}{6}$ 1690 brændte Halvdelen af Byen, nemlig „alt, hvad der var oven for Kirketrappen“; $\frac{19}{8}$ 1812 brændte 26 Huse, $\frac{2}{2}$ 1813 10 Gaarde og Huse; den sidste Gang blev Ilden paasat af en 18aarig Pige, der $\frac{15}{8}$ 1814 henrettedes tæt uden for Byen. Aar 1672 havde Byen 343, 1769 492, 1787 kun 465 Indb. Fra Midten af 19. Aarh. er den imidlertid tiltaget en Del, navnlig ved at dens Handel voksede paa Grund af de forbedrede Havneforhold. Toldstedet var i ældre Tid ved Hadsund (opr. $\frac{5}{8}$ 1581), senere flyttedes det til Mariager, vistnok 1592, da denne By blev Købstad, derpaa til H.; ved Reskr. af $\frac{13}{7}$ 1672 henlagdes det til Mariager, dernæst $\frac{4}{9}$ 1680 atter til Hadsund, igen til Mariager $\frac{17}{8}$ 1780, indtil det 1839 omsider deltes mellem de to Købstæder.

Den S. 822 omtalte *Hobro Skov* skal i ældre Tid have været ret stor ($\frac{11}{2}$ Fjerdingvej i Omkreds), men blev ødelagt under de svenskes Indfald 1657-60. Den ejedes, ligesom Markjorderne, af forskellige Lodsejere; men da Lodderne i Tidens Løb vare forglemte, afgjordes ved Bytingsdom af $\frac{21}{3}$ 1707, at Krattet skulde rebes og deles efter Lodsejernes Adkomster. De af Byens Indb., som ikke vare Lodsejere,

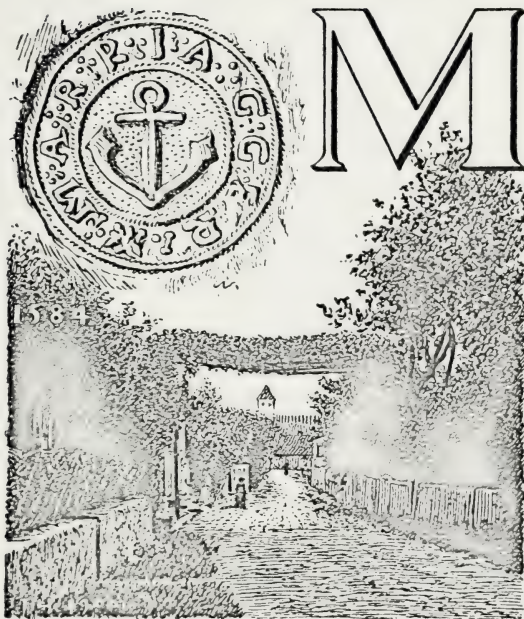
nøde dog fri Gerdselhugst til egen Fornødenhed. Skoven er udskiftet siden 1816, men Ødelæggelsesværket blev fortsat af Skovejerne, indtil Skovens Indhegning blev paabudt 1858.

Blandt Byens Borgere maa nævnes Købmand Laurids Christensen Stistrup, † 1766 i Kbh., der skænkede det meste af sin Formue til et Legat, for hvis Renter der skulde trykkes danske Bibler til Uddeling blandt Almuen i Danm. og Norge.

Hobro Latinskole (se S. 821), der allerede nævnes 1553, nedlagdes 1739.

Litt.: *Dorthea Thomsen*, Det forsvundne H. eller Fortiden og Nutiden, Hobro 1876. — *V. Greibe*, H., Mariager og Hadsund, Kbh. 1900.

Mariager

Mariager Købstad ligger i Onsild Herred under $56^{\circ} 38' 52,80''$ n. Br. og $20^{\circ} 35' 8,61''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Arbejdsanstaltens østligste Punkt af Tagryggen paa Midtpartiet). Den ligger meget smukt ved en lille Bugt paa Mariager Fjords Sydside paa et noget kuperet Terræn, rundt omgivet af høje, til Dels skovklædte Banker, hvorfra der er vide Udsigter over Byen og Fjorden; særlig gælder det den omtr. 2000 Al. S. Ø. for Byens Midte liggende Hohøj, 352 F., 110,5 M., med trigon. Station; ogsaa fra Møllebakken („Dahlerups Bæk“) Ø. for Byen er der god Udsigt. Paa Vejen S. Ø. i Byen er der 105,7 F., 33 M.,

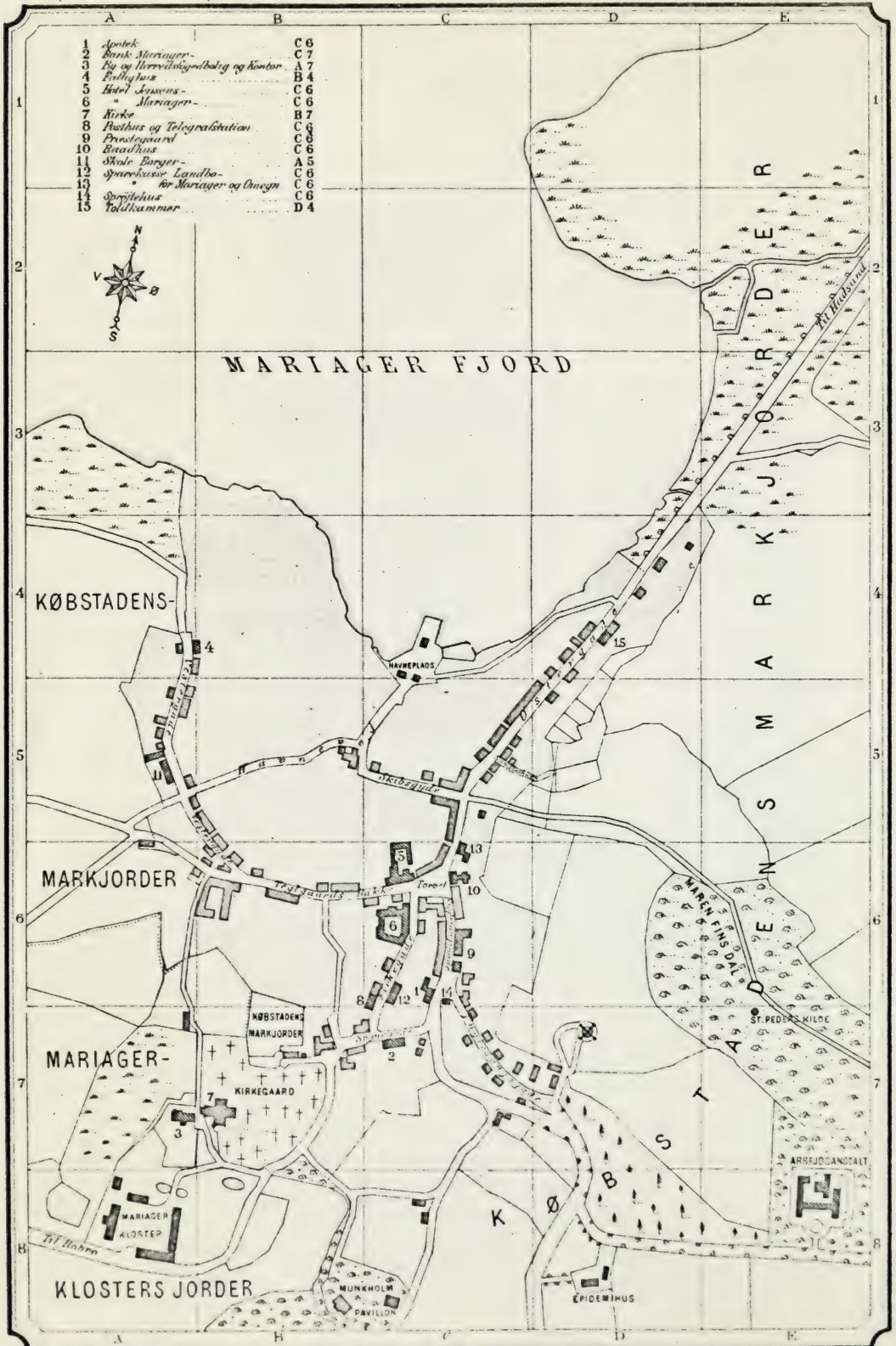
ved Kirken 53,5 F., 16,8 M., ved Havnebroen 2,2 F. Afstanden fra Hobro er $1\frac{3}{4}$, fra Randers $2\frac{3}{4}$ og fra Aalborg 6 Mil. Byens største Udstrækning fra N. til S. er omtr. 1300, fra V. til Ø. 900 Al. De 3 Gader Østergade, Teglgades Bakke og Fuglesangsgade løbe sammen paa det lille Torv; den første fører mod N. Ø. ud til Hadsundvejen, mod S. kommer man ud til Randers- og Hobrovejen; fra Vestergade fører en Markvej langs Stranden til den smukke Vesterskov. Flere af Gaderne ere stejle; Husene ere smaa og lave, for det meste omgivet af Haver. Ejendommelige ere Løvportene ved Indgangen til Byen (se Vignetten). Af gamle Bygninger er der kun faa.

Byens Købstadsgrund var 1901 omtr. 50 Td. Land, Markjorderne omtr. $754\frac{1}{2}$ Td. Ld., og der var 8 Gader og Stræder og 1 større og 1 mindre Torv. Husenes Antal var 116, hvoraf 96 paa Købstadsgrunden. Fladeind-

MARIAGER.

Trop. Beskrivelse af Kongeriget Danmark III. Udgave

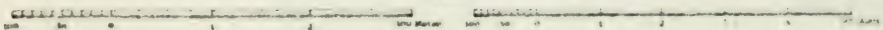
Eftertrykt København

Udgivet af Forlaget

København af Universitetsforlaget 1885

1900.

holdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 854 Td. Ld.; deraf vare besaaede 347, Afgræsn. 186, Høslæt m. m. 164, Kær og Fællede 3, Haver 17, Skov 38, Heder 32, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 33 Td. Hartk. var $\frac{1}{1}$ 1895 41; deraf hørte 34 til 11 Gaarde og 6 til 30 Huse; 5 Gaarde og 9 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge, foruden Pleje- og Arbejdsanstalten, Epidemihuset og Skovpavillonen, *Mariagergaard*, omtr. 8 Td. Hrtk., og *Marenmølle*. Ved kgl. Approb. af $\frac{14}{8}$ 1795 bleve 36 Td. Ld. af Byens Fællesjorder bortsolgte til nogle af Byens Indb. mod en aarl. Afgift, Resten er udskiftet til Grundene ifl. Resol. af $\frac{3}{8}$ 1847.

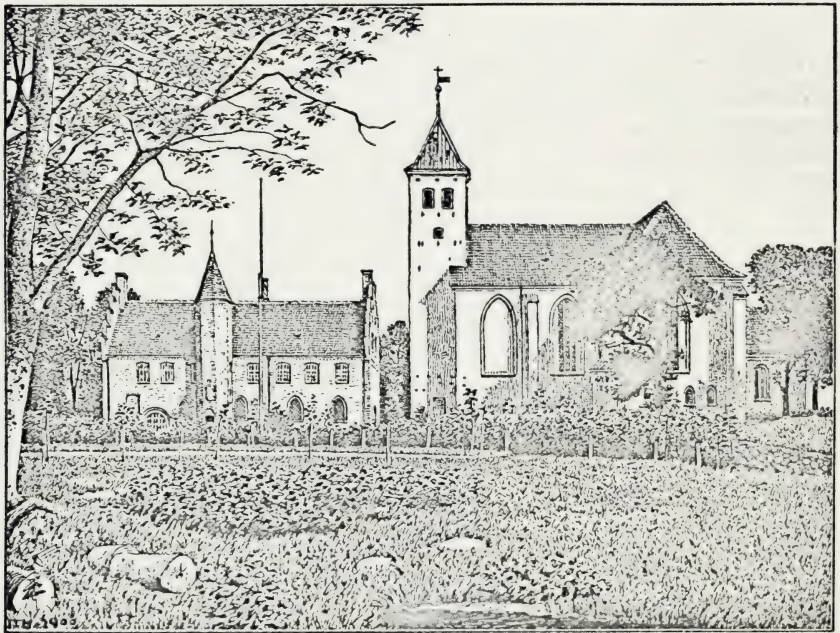
Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{11}$ 1900 894,316 Kr. (Antal af Forsikringer 130).

Om Mariager Landsogn se Onsild Hrd.

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

Kirken, mod S. V. i Byen, en Rest af den tidligere meget anelige Klosterkirke (se Landsognet), der opførtes af røde Mursten i gotisk Stil og fuldendtes i 2. Halvdel af 15. Aarh., er nu en Slags Korskirke med 4 omtr. lige lange Korsarme samt Taarn mod V.; den udv. Længde fra V. til Ø., med Taarnet, er 70, Bredden 18 Al.; fra N. til S. er Længden omtr. 50, Bredden 22 Al. Som alle Birgittinernes Kirker bestod den oprindl. af et Langhus, der har været over 90 Al. langt (godtgjort ved Undersøgelser af Prof. J. B. Løffler 1895), hvortil sluttede sig mod V. et Kor, til hvis Vestside atter var føjet et slankt Taarn, saa at Kirken i alt har haft en Længde af $120\frac{1}{2}$ Al. og en Bredde af 50 Al. Langhuset var ved to Rækker, ved Spidsbuer forenede Piller — 4 fritstaaende, ottokantede og to Vægpillen i hver Række — delt i et Midtskib og to Sideskibe, alle tre omtr. lige brede og samlede under et fælles Tag, ligesom de mod Ø. afsluttedes af en fælles Gavl, hvis store Murflade kun afbrødes af 3 spidsbuede Vinduer med Murpiller imellem, men uden Dør, idet Indgangene til Kirken vare mod N. og S. i Sideskibene helt mod Ø. nær ved Østgavlen. Kun mod Ø. ud til Kirkegaarden laa en Del af Kirken frit, idet den i øvrigt mod N. og S. var begrænset henholdsvis af Nonnernes og Munkenes Gaard. Langhuset havde 3 Rækker Krydshvælvinger, 5 Fag i hver, der i Midtskibet havde en Højde af omtr. 40 Al., medens Sideskibene kun vare 25 Al. høje, ligesom Korets to Hvælvinger. Maaske have Højkirkens Mure, der altsaa ikke vare synlige udefra paa Grund af det fælles Tag, været prydede med Blindinger over Spidsbuerne, der forbandt Pillerne. I det hele taget har Kirken vistnok i arkitektonisk Henseende været rigere udsmykket, end det ellers var Tilfældet ved Birgittinerkirkerne, hvilket de endnu bevarede Rester af den oprindl. Bygning tyde paa. Inde i Kirken har der langs Østgavlen og Sideskibenes Ydermure omtr. 6 Al. fra Gulvet været en Omgang eller Pulpiturer (som i Mariibo Kirke, se III S. 113), der hvilede paa lave Piller og flade Buer. Paa Omgangen mod Ø. har maaske det saakaldte Jomfrukor for Nonnerne været, idet der her har været Indgang fra Nonnegaardens østl. Længe. Pladsen under Omgangens Hvælvinger har vistnok været optaget af smaa Kapeller. Paa Nordsiden kendes kun eet, opf. ifl. Testam. af 1495 af Holger Eriksen Rosenkrantz; paa Sydsiden vides at have ligget 4, opf. af Lars

Mogensen (Lovenbalk) til Tjele, Jens Madsen (Munk) til Visborg, Erik Ottesen Rosenkrantz og Jens Olufsen til Bustrup, alle ligeledes fra 15. Aarh.; desuden har der været et St. Annæ Kapel (maaske det samme som det, der i Kolderup-Rosenvinge, Gl. d. Domme I S. 98, kaldes Otte Krumpens og hans Broders Kapel). I Koret mod V., Munkekoret eller, som det senere kaldtes, „Domkirken“, stod i den katolske Tid Højalteret; men efter Reform. flyttedes dette til Langhusets Østende, der saaledes blev Kor. Efter at Kirken efter Klosterets Nedlæggelse Aar 1588 var bleven Byens Sognekirke, høres der flere Gange om Restaurationer, saaledes 1603, da Kirkens Overdel var nedblæst, og efter Krigen 1627—29, da de kejserlige havde anrettet store Ødelæggelser, ligeledes 1694 og 1699. Men dens Brøstfældighed blev trods Udbedringerne til sidst saa stor, at der under Fr. IV var Tale om

Mariager Kirke og Kloster.

at nedbryde den og bruge Materialet til at bygge en mindre Kirke. Planen blev dog dengang opgivet, navnlig ved Provst Ph. H. Friedliebs Mellekomst, og der blev endog tilvejebragt Penge til Restaurationsarbejder, særlig til Styrkning af Ydermurene, der vare svækkede ved Klosterbygningernes Nedbrydning (se Lands.). En Storm ²¹/₁ 1737 svækkede dog yderligere Bygningen; 1775 maatte Vestgavlen ombygges, og da Kirken helt truede med at styrte sammen, udgik ¹⁹/₁₀ 1787 kgl. Befaling om at ombygge den. Paa dette Tidspunkt stod Kirken væsentlig i sin oprindl. Skikkelse med takkede Endegavle og med svære Murpiller mellem de slanke, spidsbuede Vinduer (i Pillen i Nordøsthjørnet var Vindeltrappe op til Rummet over Hvalvingerne) samt med de oprindl. Indgangsdøre, hvoraf den sydl. var Hovedindgang. Hvalvingerne under Omgangen benyttedes til Dels

endnu til Gravkapeller; i et af Kapellerne, bag ved Alteret, var der dog indrettet Sakristi.

Den smågløse, barbariske Ombygning, hvortil Midlerne tilvejebragtes bl. a. ved Tilskud fra alle Landets Kirker, udførtes 1788—89 under Ledelse af Bygmester Andr. Kruse, Horsens, og bestod i, at man nedrev Midtskibets og Sideskibenes 4 østl. Hvælvingsfag og ved den nye Østgavl opførte et lille, uanseligt Kor med fladt Loft, saaledes at dette sammen med „Domkirken“ og Sideskibenes tilbagestaaende vestl. Hvælvingefag kom til at danne det nuv. Kors, medens Midtskibets vestlige Hvælvning, der nu alt-saa danner Midtpartiet i Korset, fik fladt Loft, en Forandring, der dog vistnok ikke skyldes „Ombygningen“, idet denne Hvælvning alt var styrtet ned længe før. Tillige nedtoges den øverste Del af Taarnet (omtr. 15 Al.), der var 56 $\frac{1}{2}$ Al. højt og ragede 23 Al. op over „Domkirken“, men kun 4 $\frac{1}{2}$ Al. over Langhusets Tagrygning, og hvis oprindl. spidse Spir i Tidens Løb var blevet afløst af et Sadeltag med Gavle i Ø. og V.; vistnok nu fik det det nuv. firsidede, spidst tilløbende Blytag. Hovedindgangen, over hvilken en Indskrift mælder om „Ombygningen“, henlagdes til den nordl. Korsfløjs Nordside; et Stykke af den gamle Omgang her er nu omdannet til Vaabenhus; det tilsvarende Stykke i den sydl. Korsfløj gjordes 1874 til Ligkapel. Det ældre Murstensgulv blev 1873—74 erstattet med et Flisegulv. Saaledes staar Kirken og venter paa sin Restauration.

Udskaaren egetræsmalet Altertavle fra 17. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet og Apostlene ved Siderne, bekostet af Borgmester Hans Nielsen Drostrup og hans Svigersøn Licentiat Nicolaus Broberg i Aarhus, stafferet 1694 af Niels Kall, Præst i Als (Indskrifterne ere nu forsvundne); et udsk. Træbillede af Kristus med Tornekronen, i Legemsstørrelse, som tidligere fandtes ved Alteret, er nu anbragt i et Rum bag dette. Paa Alteret to 7armede Lysestager, skænkede 1899 af Oberst Voss, Fredericia. Et sjældent Alterklæde, formentlig broderet af Nonner, er fra Kirken. Udskaaren Prædikestol, staff. 1724 af Severin Benzon til Havnø og Hustru (restaur. 1874). Døbefont af gotlandsk Sandsten fra 1892, efter Tegn. af Prof. J. B. Löffler; den afløste en Font af Træ, der var skænket midt i 18. Aarh. af Etatsr. Math. Thestrup til Mariagerkloster. Orgelet, i „Domkirkens“ Vestende, er fra 1801 (Orgelbygger Peerstrup). I Midtpartiet hænge 3 Lysekroner fra 1746, 1755 og 1789. Desuden findes i Kirken fra katolsk Tid en „Christi Grav“, o: en Trækiste med tagformet Laag og indeni en Kristusfigur, samt et stort Trækrucifiks (6 Al.), der skal have staaet over Alteret. I Koret hænger et Epitafium over de to sidste Abbedisser i Mariager Kloster, Sidsel og Hilleborg Lykke, † 1582 og 1585, med deres malede Billeder (restaur. 1892 af Nationalmus.); i Præstens Værelse bag Alteret en Mindetavle over Rektor og Legatstifter Laur. Mortensen Hassing, † 1734; hans Ligsten ligger i Koret under Døbefonten. Af de mange Ligsten, der tidligere dækkede Gulvet, reddedes en Del ved Ombygningen 1788; ved Gulvets Omlægning 1873—74 bleve de indsatte i det indvendige af Murene, medens Gravhvælvingerne undersøgte og Ligene nedsattes i en Gravhvælvning, der midt i 18. Aarh. blev indrettet i Midtskibets Vestende. Der findes Ligsten bl. a. over den sidste kat. Bisp i Borglum, Styge Krumpen, † 1551, med Billede (se Danm. Riges Hist. III S. 50; et Lig, der var indtørret som en Mumie, og hvis Træk lignede Billedet paa Stenen, laa længe i en aaben Kiste og forevistes de besøgende som Bispens, indtil det 1873

nedsattes i den nævnte Gravhælv.), over Rigmarsk Otte Krumpen, † 1569, og hans to Hustruer Drude Krummedige og Anne Lykke, med deres Billeder, over de ovennævnte Jens Madsen (Munk) til Visborg, med Hustru, og over Laur. Mogensen (Løvenbalk) til Tjele, † 1500, med Hustru (se *Løffler*, Gravst., Pl. XXXI), over Kirstine Høg, † 1542 (g. l. m. Lave Brock til Estrup, 2. m. Peder Lykke til Demstrup m. m.), og over Gertrud Lykke, † c. 1583, Søster til de to ovfr. nævnte Abbedisser. Paa Kirkegaarden ligger desuden Brudstykket af en Sten fra omtr. 1480 over Johannes Johannis, „Presbiter in Jælingh“. I Kirken er ogsaa bevaret en lille Sten af rød Granit med Indskriften: „Her ligger thii Krumpen Slecht“, der har siddet over Krumpernes Kapel (se ovfr.). Paa en Pille i den nordl. Korsfløj staar malet et Vaaben og: „Velbørdig Mand Thord Deign, som hidgaf gott Gozs, hans Siel Gud bevar“; det var før malet paa en Pille i Koret, men ommaledes (forvansket) ved Ombygningen. Om Thord Degn har været begravet i Kirken, er dog tvivlsomt*). Af andre, der have hvilet i Kirken, nævnes Borgm. Hostrup fra Hobro (Epitafium), Overhofmester Henning Chrf. Holstein, † 1753 (i Forhallen findes Epitafium over ham saavel som over J. A. Brask til Kjellerup, med Hustru), Etatsr. H. Folsach til Gjessinggd., † 1758, Etatsr. Math. Thestrup, † 1769 (hans Epitafium hænger i Kirken), og Kmhr. Frands Thestrup, † 1796. Ud. i Østgavlen ere indmurede to Sten (maaske fra Hov Kirke eller Glenstrup Kl.), den ene med to Løver, den anden med en Christusfigur; de sad før paa hver Side af den nordl. Dør. Ved Gavlen staa tillige nogle Stensøjler, Kapitæler osv., der skulle være fra Hov Kirke eller fra St. Peders Kirke i Mariager. Af Kirkens 3 Klokker er den saakaldte Tiklokke, med Majuskelindskriften: Magister Nicolaus me fecit, fra den tidligere Middelalder (sidste Halvdel af 13. Aarh.). (Litt.: Artikler i Danske Magazin VI, særlig S. 236. flg. *H. Dahlerup*, Mariager Kl. og Bys Hist., S. 65 flg. *S. Bergsøe*, Optegn. fra M. Kirke, i Saml. til j. Hist. VI S. 128 flg. *F. Uldall*, Klokkerne i M. Kirke, i Randers Amtssavis, $\frac{3}{2}$ 1873).

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst. Den ejede ved Udg. af 1900 9350 Kr. i Kapitaler og 35 Td. Byg som aarl. Kanon samt 28 Td. Rug, 96 Td. Byg og 74 Td. Havre, der ligesom ovenn. Kanon betales med Penge efter Kapitelstakst.

Kirkegaarden, ved Kirken, har 1894 ved Erhvervelsen af et Areal fra Mariagerkl. faaet en betydelig Udvidelse, saa at den nu er 4 Td. Ld. (Paa Kirkegaarden skal der tidligere have ligget noget, der hed „Marenborg“).

Raadhuset, ved Torvet, 1 Stokv., med Indskriften: „Var ej Lov i Landet, havde den mest, som mest maatte gribe“, er opf. 1821—22 og indeholder, foruden nogle mindre Lokaler, en Byraadssal og en Tingstue; i den sidste et Oliemaleri af Chr. V. Bag ved Raadhuset er 1860 opf. et Arresthus med 7 Arrester, deribl. en Fællesarrest. Raad- og Arresthuset ejes af Byen med $\frac{1}{6}$ og Amtet med $\frac{5}{6}$.

Den kommunale Borgerskole, Vestergade, to Stokv. af røde Mursten, er opf. 1893 paa en af Prof. Christen Rovsing († 1889) m. fl.

*) Han levede paa Vald. Atterdags Tid, var Landstingshører og Ejer af Bjerregaard i det nedlagte Hov Sogn (s. d.) og døde længe før Kirken blev færdig (rigtignok kan hans Lig senere være ført hertil fra Glenstrup Klosterkirke eller fra den nedrevne Hov Kirke). Man har for antaget ham for Forfatter til det bekendte Tillæg til Jydske Lov, „Thord Degns Artikler“, men det er sandsynligt, at Forfatteren er Thord Lille (se Saml. til j. Hist. II S. 230 flg.).

skænket Grund (Arkitekt: Achen); den havde ved Udg. af 1900 2 Lærere og 2 Lærerinder, 5 Klasser og 141 Elever (den tidligere Skolebygning, af Bindingsværk, paa Vestergade, var en gammel Kapellanbolig). En **teknisk Skole**, opr. 1895 af Haandværkerforeningen, har Lokale i Borgerskolen. Desuden er der et Par smaa Pogeskoler.

Byens **Fattighus**, Vestergade, 1 Stokv., er opf. 1843; det har 8 Lejligheder. — **Epidemihuset**, mod S. Ø., uden for Byen, er opf. af Byen, som ejer $\frac{1}{100}$, og Amtet; det har 12 Senge. — **Pleje- og Arbejdsanstalten**, mod S. Ø. uden for Byen paa Sødes Bakke, er opf. 1866—67 af Byen, der ejer $\frac{1}{100}$, og Amtet og bestaar af en Tvangsafdeling, en Arbejdsafdeling og en Plejefdeling for syge og aandsvage; Plads til 43 Lemmer. Bygningerne bestaa af en Hovedfløj og 2 Sidefløje, alt i 1 Stokv. af gule Mursten (Arkitekt: Herholdt).

Posthuset og Telegrafstationen ligger i Kirkegade; Toldbodbygningen, ved Havnen, er opf. 1822. Præstegaarden, i Fuglesangsgade, Embedsbolig fra 1868, er den tidligere Herredsfogedbolig; den har en 100 Al. lang Façade og gamle, hvælvede Kældere. By- og Herredsfogedbolig og Kontorer samt Byens Arkiv ere indrettede i den tilbagestaaende Del af Klosterbygningerne (se Lands.). Paa Hj. af Torvet og Kirkegade ligger en stor Bindingsværksbygning (Hotel Mariager) omtr. fra 18. Aarh.'s Midte. I Fuglesangsgade er der under et Par Steder hvælvede Kældere, maaske Levninger af tidligere Adelsgaarde.

S. for Byen ligger det smukke Anlæg **Munkholm**, omtr. 4 Td. Ld., til Dels ifl. Gavebrev af $\frac{17}{2}$ 1839 skænket Byen af Etatsraad, Over-toldinspektør F. M., Tetens. I Anlægget, der støder lige op til den Mariagerkloster tilhørende Skov Himmelkold, er en Mindestøtte for ham, rejst 1876 af Byens Borgere, og en Udsigtspavillon. Paa Bakkerne langs Østergade er der 1871 paa Borgm. H. Dahlerups Initiativ anlagt en Plantage. Ogsaa *Fuglesangsbakken* mellem Byen og Arbejdsanstalten har Kommunen ladet beplante 1872—76, ligesom den 1898 har ladet opføre en Skovpavillon (Arkitekt: Olivarius) ved Munkholm. — Paa Østergade er 1877 bygget en Granitniche med Metalløvehoved (efter Tegn. af J. V. Dahlerup), hvorigennem en af de to Smaabække, der løbe gennem Byen, har Udlob. Ø. for Byen ligger den smukke *Maren Fjinds Dal*.

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1901: 917 (1801: 414, 1840: 564, 1860: 680, 1890: 761). Det er Landets mindste Købstad, naar Sandvig paa Bornholm regnes sammen med Allinge. Erhverv 1890: 122 levede af immat. Virksomhed, 90 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 26 af Fiskeri, 3 af Søfart, 249 af Haandværk, 147 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, 35 node Almisse, og 12 vare i Fængsel (mærk Arbejdsanstalten). — Byen har et meget lille Opland, Handel og Haandværk er kun ringe. De nedennævnte Tal give selvfølgelig ikke et Billede af Omsætningen i selve Byen, da Tolddistriktet ogsaa omfatter Hadsund samt Cementfabrikkerne „Cimbria“ og „Dania“.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linned-manufakturvarer 37,209 Pd., Kaffe 3605 Pd., Sukker 1848 Pd., Stenkul 2816 Td. og 42,171,342 Pd., Kokes 2,757,084 Pd., Metaller og Metalvarer 23,133 Pd. samt Tømmer og Træ 1026 Cistr. og 3021 Kbfd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer.

Af indenlandske Frembringelser udskibedes til indenlandske Steder uden for Jylland samt til Udlandet bl. a.: fra Cementfabrikkerne „Cimbria“ og „Dania“ 107,979 Td. Cement samt fra de s. Fabrikker og fra Aamølle 10,032 Td. Raakridt og 1219 Td. slemmet Kridt.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 38 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 566 Tons, deraf 5 Dampskibe paa 174 T. og med 113 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 164 og udgik 128 Skibe med henh. 16,570 og 1317 Tons Gods; i indenrigsk Fart indkom 836 og udgik 888 Skibe (deraf henh. 349 og 347 Dampsk.) med henh. 5915 og 22,649 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde, efter Fradrag af Godtgørelser, 32,361 Kr., Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 32,517 Kr. (3758 mindre end i 1898).

I Mariager holdes aarl. 4 Markeder: 1 i Feb. og 1 i Juli med Kreaturer, 1 i Okt. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag 1. og 3. Torsdag i hver Maaned med Kreaturer.

Af industrielle Anlæg i Byen nævnes et Andelsmejeri, et Hvidtølsbryggeri og en Sodavandsfabrik; i Omegnen ligge flere Teglblanderier foruden de ovenn. Fabrikker.

Kreaturhold 1898: 62 Heste, 176 Stk. Hornkvæg (deraf 133 Køer), 152 Faar, 103 Svin og 13 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Onsild og Gjerlev Herreder, og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 7 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Skolevæs. og e) for Brolægnings- og Vejvæsen.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 10,815 (deraf Grundsk. 1187, Hussk. 728, Formue- og Lejlighedssk. 8626, lignet paa Menigheden 274), Afgifter efter Næringsloven 779, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 741, Indtægter af Aktiver 979, Skolekontingent 157 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 178, til Amt 141, til Amtsskolefond 235, Byens Bestyrelse 478, Fattigvæs. 1273, Alderdomsunderst. 1436, Skolevæs. 3702, Rets- og Politivæs. 813, Medicinalvæs. 754, Gader og Veje 421, Belysn. 273, offtl. Renlighed 35, Brandvæs. 165, Lystanlæg 100 og afløst Højtidsoffer 626 Kr. Kommunen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler 12,688 og i faste Ejendomme 56,403 og skyldte bort 32,827 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 7075 Kr. For 1901 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $5\frac{6}{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 203,900 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 193,550 Kr.

Et Brand- og Politikorps, oprettet 1820, tæller omtr. 100 Mand.

I Sparekassen for M. og Omegn, opr. $\frac{3}{11}$ 1853, var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 474,806 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 22,722 Kr., Antal af Konti 852. — I Landbosparekassen for M. og Omegn, opr. $\frac{15}{12}$ 1888, var $\frac{31}{3}$ 1899 Spar. Tilgodeh. 277,684 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5675 Kr., Antal af Konti 334. — I Banken for M. og Omegn, opr. $\frac{17}{10}$ 1897, er Aktiekapit. 30,000 Kr.; $\frac{31}{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 130,403, Vekselkontoen 84,726 Kr.

Da Vigen danner en naturlig Havn, har der aldrig været andet end en

Skibsbro, der 1804 ombyggedes og indrettedes væsentlig, som den nu er. Havnen er fra 5 til 14 F. dyb, Bolværkernes Længde 538 F., Havnepladsenes Størrelse omtr. 8300 □ Al.; 1895 anlagdes en Baadehavn, 3—4 F. dyb. Havnevæsenet bestyres af et Havneudvalg, der foruden af Borgmesteren som Formand bestaar af 3 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnen ejede $\frac{1}{1}$ 1900 i Penge 6445 og i Ejendomme og Løsøre 2550 Kr.; Indtægten af Havne- og Broenge er aarl. omtr. 2000 Kr. Se S. 824.

I gejstl. Hens. danner Mariager eet Pastorat med østre og vestre Lands.

Mariager hører til 9. Landstingskreds og Amtets 1. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Randers Amtstue- og Mariager Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 425. Lægd.

Ved Mariager Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 2 Toldassistenter samt 3 Strandkontrollører, henh. ved Hurup, Hadsund og Alsodde, ved Postvæsenet 1 Postmester, som tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen staar i Forb. med de jydsk Byer ved jydsk Telefonaktieselskab, i Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn og Byerne ved Fjorden.

Historie. Byen har vistnok oprindl. været en Landsby, der maaske har tilhørt Glensstrup Kloster og senere, efter at dette var ophævet, gik over til Mariager Kloster (s. d.); men man ved intet om Byen før dette Klosters Oprettelse, ja den nævnes endog først 1434, da Hans Valtersens tilskødede Klosteret sin Gaard der. Om ikke sin Oprindelse skylder den Klosteret i alt Fald sin Frømvækst, især efter at dette havde faaet Brev paa en fri Havn ved Fjorden, da handlende og Haandværkere bosatte sig i Klosterets Nærhed og Skibsfart efterhaanden blev den lille Bys Hovederhverv, om det end kun var smaa Skibe, der kunde besejle Fjorden; navnlig var Udførselen fra Omegnens Teglværker og Kalkbrænderier ret betydelig i Beg. af den nyere Tid; Chr. III lod hente store Skibsladninger Kalk til Kolding og andre Steder, Fr. II og Chr. IV til Kronborg, Frederiksborg og Kjøbenhavn, ja der skete endog Udførsel til Tyskland. Ogsaa Folk, der søgte Klosteret, droges til Byen; saaledes vides enkelte adelige at have haft Gaarde i Byen. Købstadsprivilegier fik den dog vistnok først ved Brev af $\frac{23}{5}$ 1592, der gav Indb. Ret til at bruge saadan Handel og borgerlig Næring og Købstadsfrihed, som andre Købstæder i Riget nyde, navnlig samme Privilegier som Hobro (de ældre Privilegier af 1449 og senere, der anføres i D. Atl., lyde paa Klosteret). Indtil 1592 har M. vel indtaget en Stilling omtr. som Flække, om end den ofte er bleven behandlet som Købstad; saaledes havde den 1457 et Byting, og 1486 nævnes baade Byfoged og Byskriver; 1536 opføres den ogsaa blandt Landets Købstæder, der sendte Afsendinge til Kjøbenhavn, og i de flg. Aar er der flere Eksempler paa noget lign. For øvrigt vedblev den længe at staa i Afhængighedsforhold til Klosteret, til hvilket den foruden Jordskyld og Kornafgift maatte yde Hoveri indtil 1631 eller 1634. Byen havde for øvrigt fra gammel Tid sin egen Kirke, *St. Peders Kirke*, der vistnok har været Sognekirke for den oprindl. Landsby og laa omtr. paa Hj. af Teglgades Bakke og Kirkegade. Den er maaske bleven nedbrudt, efter at Klosterkirken var bleven Sognekirke; endnu paa Resens Tid (1677) stod dog Taarnet, hvori Byens Stormklokke hang; men 1729 var det forsvundet. Paa Pladsen er der fundet Murbrokker. Byen har ogsaa i Middelalderen haft et Hospital for fattige (først nævnt i et kgl. Brev af 1490), senere kaldet „Kærlingegaarden“ eller „Hr. Erik Ottesens fattige Folks Gaard“ (Erik Ottesen Rosenkrantz gav Gods til Hospitalet 1496 og 1503). I den katolske Tid har det vistnok været knyttet til Klosteret, efter Reformationen stod det under Lensmændene. Det nævnes sidste Gang 1650. Hvor det har ligget, vides ikke (maaske paa den nuv. Kirkegaard eller paa Teglgades Bakke). Byens Øvrighed var en Borgmester og 3 Raadmænd; ved Forordn. af $\frac{28}{1}$ 1682 blev de sidste Antal indskrenket til 2, ved Reskr. af $\frac{19}{10}$ 1682 endog kun til en Byfoged. Først 1808 fik M. atter Borgmester og Raad.

Nogen større By blev den dog aldrig, og dens Tilbagegang begyndte allerede tidlig, vistnok endnu før den blev Købstad, hvad der skyldtes dels Klosterets Nedlæggelse som Forsorgelsesanstalt for adelige Kvinder, idet de adelige Familier da snart flyttede bort fra Byen, dels et Par store Ildebrande, $\frac{22}{6}$ 1573 og 1583, dels Kalkbrændingens Aftagen, efterhaanden som de omliggende Skove ødelagdes ved

den skaanselsløse Forbrug af Brændsel; i Beg. af 18. Aarh. var den næsten helt standset. Efter Branden 1583 skal næppe Halvdelen af de brændte Huse være bleven genopført, og Grundene udlagdes til Haver, Marker og Enge. Ogsaa den Omstændighed, at Landevejen mellem Randers og Aalborg, som fra gammel Tid gik over M. og gjorde Byen til det vigtigste Færgested over Fjorden, blev forlagt over Hadsund, vistnok i 1. Halvdel af 17. Aarh., har skadet den. I 17. Aarh. kom nye Ulykker over den lille By. Under Krigene var den besat af Fjender, saaledes 1627-29 af de kejserlige; ^{28/10} 1629 gav Kongen en Del brandlidte Frihed for Skat og Tynge, og dette gentoges 1636 for nye brandlidte. Efter Krigen 1657-60, i hvilken M. utvivlsomt har lidt meget, flyttede mange bort fra Byen; 1672 var der 370 Indb.; 1680 oplyste Borgerne i en Ansøgning til Kongen, at der i de sidste Aar var brændt 16 Gaarde og 43 Huse, og at i alt 123 Ejendomme stode ødelagte eller ubeboede. I de flg. Aar var næsten al Næring ophørt, bl. a. fordi Toldstedet 1680 var blevet forlagt til Hadsund (se under Hobro, S. 825), og Fattigdommen var overordentlig stor. Efter en ny Brand 1687 gav Kongen Byen Frihed for Skatter i 10 Aar. Atter i den nordiske Krig led den; 1732, 1764 og ^{1/12} 1775 var der nye Brande; dertil kom ødelæggende Kvægsygdomme (1746-47 døde 148 Stkr. Hornkvæg). Aar 1769 havde Byen 402, 1787 393 Indb.; 1775 havde den kun eet Skib. Først op i 19. Aarh. er Byen kommen noget til Kræfter og har taget Del i Landets almindelige Opkomst, om den end er vedbleven at indtage den beskedne Plads som Landets mindste Købstad; Hobro og Hadsund ere dens lykkelige Konkurrenter. — I 1808 var en Afdeling spanske Tropper indkvarteret i M.; 1864 var den en Tid besat af Preusserne.

En Latinskole, der grundlagdes af Chr. III, ophævedes 1739. Skolen laa N. for Kirken; en Rest af den, Graverboligen, staar endnu.

Litt.: *H. Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist., Kbh. 1882. — *V. Greibe*, Hobro, M. og Hadsund, Kbh. 1900.

Grenaa

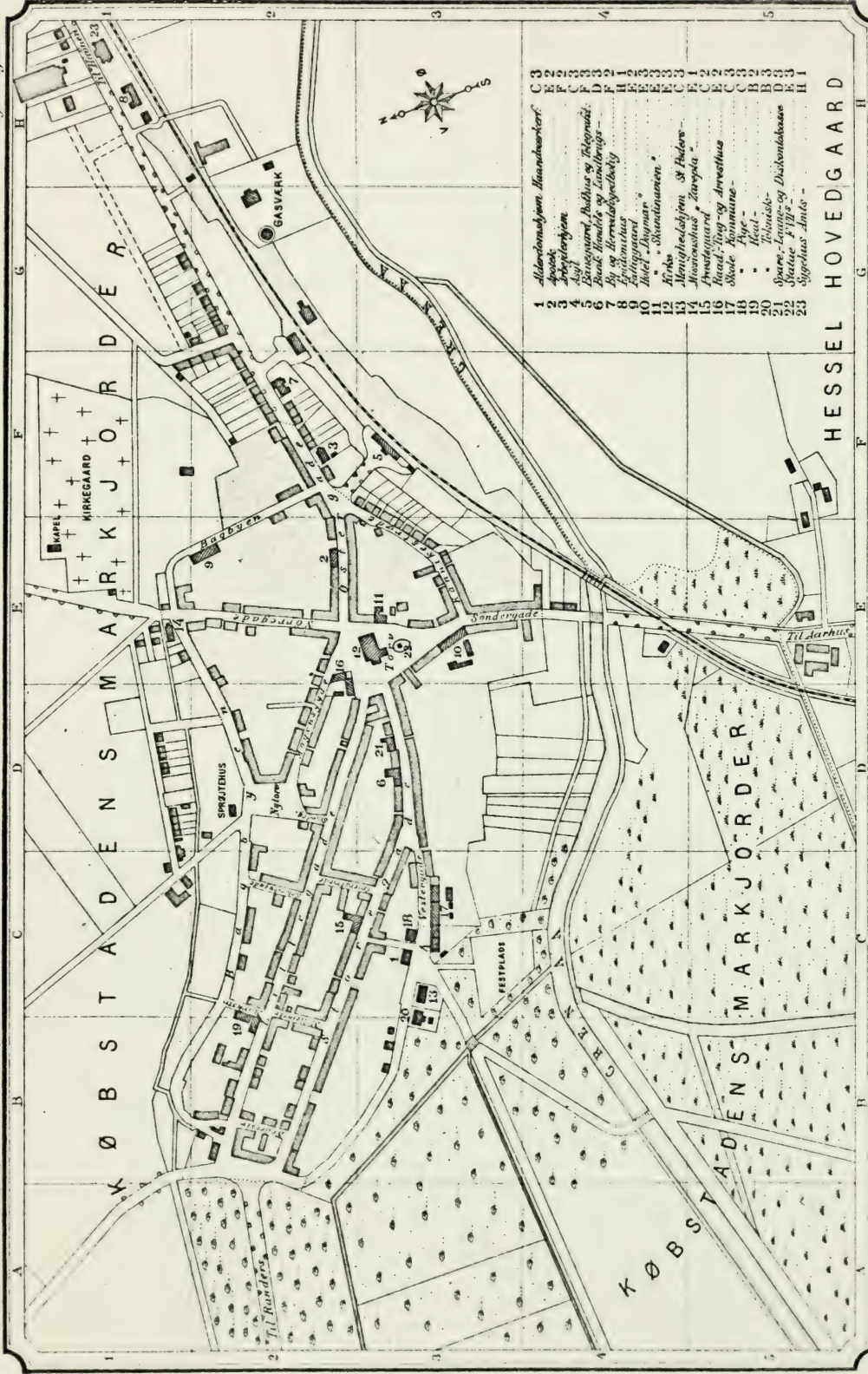
14 AARHUNDREDE.

Grenaa
Købstad
ligger i
Nørre
Herred
under

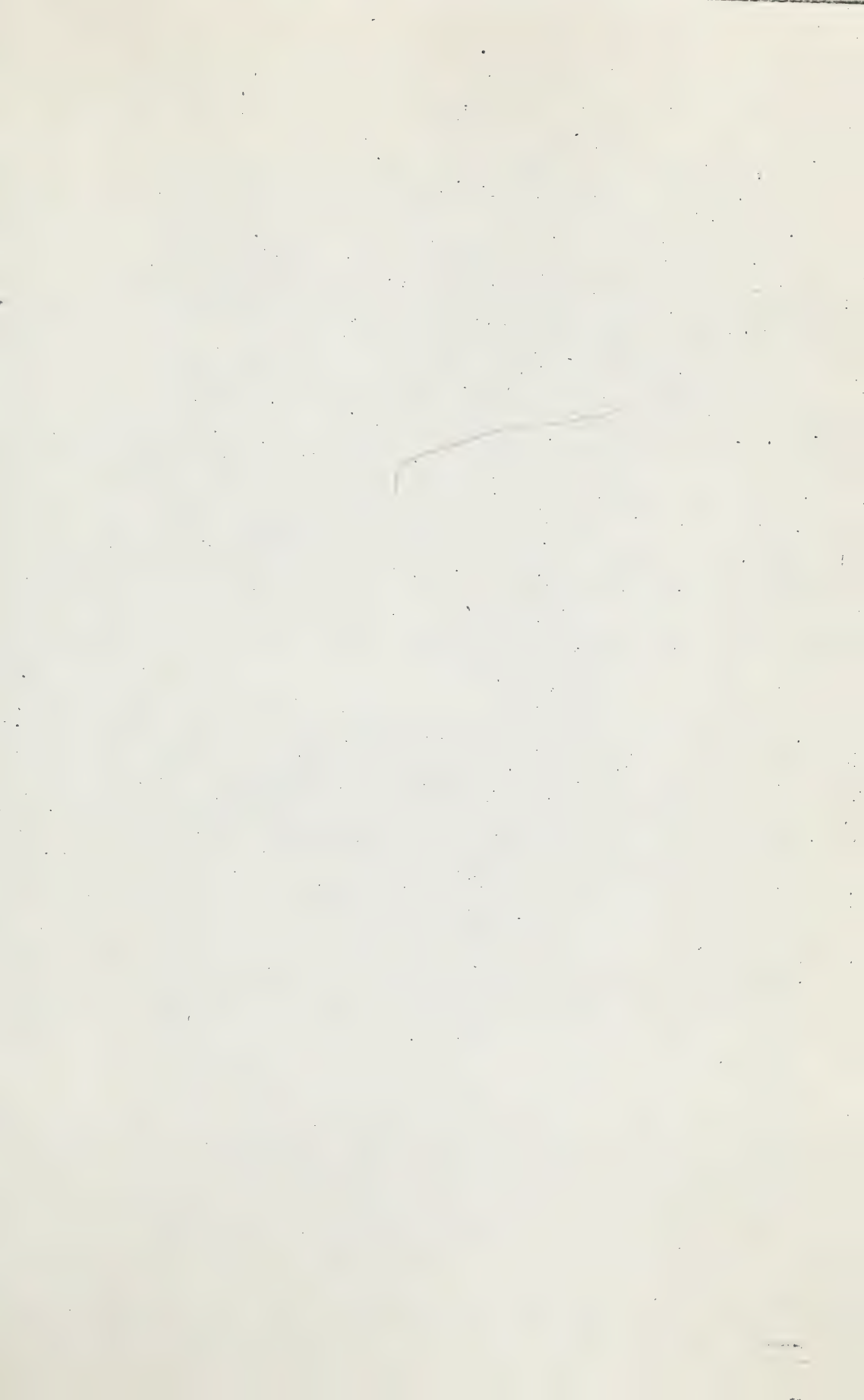
56° 24' 49,¹⁶" n.Br.
og 1° 42' 1,⁰²" v.L.
for Kbh. (beregnet
for Kirkens Sydgavl).
Byen ligger lige N.
for Gren Aa, der
før har dannet Ud-
løbet for den nu ud-
tørrede Sø Kolind-
sund, paa et lavt og
temmelig fladt Ter-
ræn og over ¹/₄
Mil fra Kattegats

17H.
1901.

Kyst; højeste Punkt er ved Kir-
kens Nordvesthjørne, 21,₂ F., 6,₆
M., paa Vejene ved Byens Ost- og

- Aldersomslysten Hovedværker:
1	Apotek	C
2	Andetorsten	B
3	Bøttemønstret	C
4	Byggeskolen	D
5	Byggeskolen, Bøttemønstret og Følgerne	E
6	Bank Handels og Landbrugs	F
7	By og Herredskontoret	G
8	Byggeskolen	H
9	Byggeskolen	I
10	Byggeskolen	J
11	Byggeskolen	K
12	Byggeskolen	L
13	Byggeskolen	M
14	Byggeskolen	N
15	Byggeskolen	O
16	Byggeskolen	P
17	Byggeskolen	Q
18	Byggeskolen	R
19	Byggeskolen	S
20	Byggeskolen	T
21	Byggeskolen	U
22	Byggeskolen	V
23	Byggeskolen	W

Vestgrænse er der 17, i Søndergade ved Bygrænsen 6,7 F.; kun N. for Byen hæver Egnen sig lidt; Bavneshøj, hvorfra der er Udsigt over Byen, er 130 F., 41 M. Afstanden fra Randers er omtr. $6\frac{3}{4}$, fra Ebeltoft $3\frac{1}{2}$ Mil (ad Jærnbanen henh. 8,6 Mil, 65 Km., og 4,3 Mil, 32,5 Km.). Byens største Udstrækning fra V. til Ø. er omtr. 1400 Al., fra N. til S. højst 700 Al. Hovedgaderne ere Storegade og Lillegade, der fra Torvet føre mod V. til Randersvejen; fra Torvet fører Østergade mod Ø. til Havnevejen og Søndergade mod S. til Aarhusvejen. Blandt Husene, hvoraf flere i 2 Stokv., ere enkelte ældre Bindingsværksbygninger bevarede.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. $41\frac{1}{2}$ Td. Ld., Markjorderne omtr. $875\frac{1}{2}$ Td. Ld. Byen havde da 12 Gader og Stræder og 2 Torve. Husenes Antal var 373, deraf 239 paa Bygrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 957 Td. Ld.; deraf vare besaaede 454, Afgræsn. 108, Høslæt, Eng osv. 233, Have 16, Skov 30, Veje og Byggegr. 88 og Vandareal 28 Td. Det saml. Hartk. var $\frac{1}{1}$ 1895 64 Td.; deraf hørte 45 til 18 Gaarde og 12 til 94 Huse; 15 Gaarde og 88 Huse dreves fra Ejendomme i Byen. Paa Markjorderne ligge foruden en Del af Byen, der i Fortsættelse af Gaderne er udbygget, med flere offtl. Bygninger (se ndfr.) og nogle industrielle Anlæg, *Bavneshøj Mollegaard*.

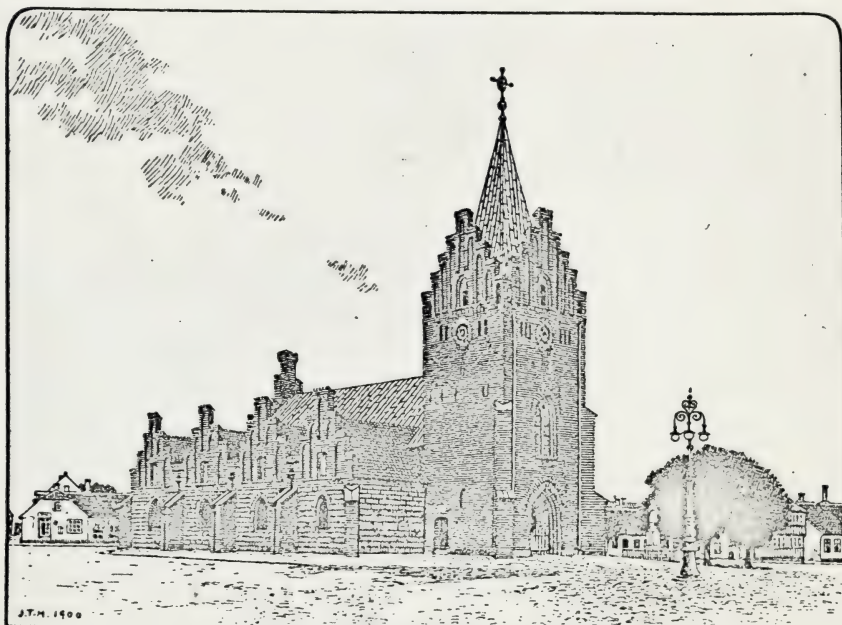
Husenes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{10}$ 1900 3,570,312 Kr. (Antal af Forsikringer: 372).

Om *Grenaa Landsogn* eller *Gammelsohn* se under Nørre Hrd.

Af offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

Kirken, midt paa Torvet, forud indviet til St. Peder eller St. Gertrud (i Præsteindberetn. fra 1623 til Worm siges: I Nørre Hrd. er 17 Kirker + 1 Kirke paa Anholt, nemlig Grenaa Kirke eller St. Gertruds Kirke...), bestaar af Skib og Kor ud i eet, Sideskib mod N., Taarn mod V. og Udbygning mod S. Den er af Munkesten (Sideskibets nordl. og vestlige Ydermur dog beklædt med Granitkvadre i 14 F. Højde) og er for den ældste Dels Vedk., Skib og Kor, opf. i gotisk Stil, vistnok i 14. Aarh., medens Taarn og Udbygninger ere senere tilføjede. Skib og Kor (90 F. langt, 39 F. bredt og 24 F. højt) afsluttes mod Ø. af en Kamgavl og har 4 Krydshvælvinger, hvoraf den østl. er Koret. Sideskibet (88 F. l., $19\frac{1}{2}$ F. br. og 15 F. højt) har ligeledes 4 Krydshvælv., hvoraf den østl. er Sakristi og skilt fra Skib og det øvrige Sideskib ved Grundmur; Sideskibets Tag er delt i 4 Afdelinger med Kamgavle mod N. Taarnet, hvis hvælv. Underrum er Vaabenhus med Hovedindgangen i Vestmuren (til henved Midten af 19. Aarh. var den syd. Udbygning Vaabenhus), har 4 blindingsprydede Kamgavle og et højt Spir (32×27 F., til Murtinden 56, med Spiret i alt 121 F.). Udbygningen mod S. ($27\frac{1}{2}$ F. l. og br. og 24 F. høj) er hvælvet og har Kamgavl mod S. Om Bygningen høres intet, før den ødelagdes ved en Brand i Byen 1627, men snart efter genopførtes, maaske af Materiale fra den nedlagte Gammelsohns Kirke (se S. 841); fra denne stammer vistnok en Del Kridtstenskvadre, indsatte i Skibets Vestgavl og i Udbygningens Vestmur. Paa Taarnets Syd- og Nordmur staar: 1760, vistnok Minde om en større Restauration. I 19. Aarh. er Kirken restaur. 1865-66, da bl. a. Hvælvingerne dekoreredes (Bygningsinspektør Walther), 1874-75 (Walther),

da Taarnet fik de nuv. Kamgavle og Spiret samt Sideskibet de 4 Kamgavle; 1884 restaureredes Udbygningen, fik Kamgavl og omdannedes til Skriftestol, 1892 restaureredes Sakristiet (Walther). Dekorationerne i Skriftestol og Sakristi ere efter Tegning af N. Fristrup. Altertavle fra Chr. IV's Tid med 2 nyere Malerier (opforyldt af Maler Hartmann 1884) og Prædikestol fra samme Tid, begge i Renæssancestil. Døbefonten, af sort Marmor, er fra 1866; det nuv. Orgel, paa en muret Underbygning i Skibets Vestende, er fra 1881. I Skibet hænge 3 Lysekroner, de to fra 1697, den 3. fra 1724, i Sakristiet 4 Tavler med Navne paa Præster m. fl., udf. 1892-93 af Arkitekt L. A. Petersen, i Taarnrummet et Epitafium over Byfoged Blichfeldt, † 1729. Kirkens 3 Klokker ere støbte 1648 af Claus Wandam. Ved Restaurationen 1866 forsvandt Kirkens Ligsten (mange

Grenaa Kirke.

Lig nedgravedes paa Kirkegaarden) ligesom et Pulpitur i Kirkens Nordvesthjørne, der siges at have været fra Gammelsojns Kirke. En kisteformet, middelalderlig Ligsten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Løfler*, Gravst. Pl. XV). — Den omliggende Kirkegaard planeredes 1822-40.

Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst, der tillige er Præst ved Gammelsojn. Kirken ejede ved Udg. af 1900 i Kapitaler 15,620 Kr. og i Jorder 60½ Td. Ld. (deribl. Kirkegaarden), omtr. 6 Td. Hrtk.; dens Gæld var 8353 Kr.

Et Missionshus „Zarepta“, mod N. i Byen tæt ved Kirkegaarden, af røde Mursten i 1 Stokv., er opf. 1889. Et Menighedshjem, for Enden af Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1894-95; Kirken har givet 3000 Kr. til dets Opførelse.

Kirkegaarden, N. for Byen, omtr. 4½ Td. Ld., er indviet 2¼ 1822

(paa en Sten staar, at Generalkrigskommissær Chr. Fischer, † 1822, var den første, der blev begravet her), udvidet 1848, 1869 og 1896. Et Ligkapel, af røde Mursten i gotisk Stil med Kamgavle, er opf. 1881 (Bygningsinspektør Walther, Dekorationerne indv. efter Tegn. af N. Fristrup). Paa Kirkegaarden staar Kirkens gamle Granitdøbefont.

Raadhuset, ved Torvet, er opf. 1805 af Grundmur i 2 Stokv. med en Frontespice paa Midten og ejes af Byen. Det indeholder bl. a. en Byraadssal, en Retssal, Lokale for Forligskommissionen, Politistation og Arrestforvarerens Bolig. Et særligt Arresthus, med Plads til 13 Arrestanter, er opf. 1879 i Forbindelse med Raadhuset. I Retssalen et Portræt af Borgm., Justitsr. J. Aagaard, † 1852, og et Billede af Grenaa Havn, skænket 1895 af Frk. Caroline Benzon.

Kommuneskolen, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1867, udvidet mod V. 1887. Skolen, der er Friskole, har 8 Klasseværelser, 1 Gymnastiksal og 1 Lærerværelse; $\frac{1}{1}$ 1900 var der 6 Dreng- og 6 Pigeklasser, 5 Lærere og 4 Lærerinder samt 390 Elever (deraf 195 Piger). **Teknisk Skole**, mod S. V. i Byen, ved Plantagen, af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder og Tagetage, er opf. 1891 (Arkitekt: Overbanemester Jensen); den har 3 Klasseværelser i hvert Stokv. foruden 1 i Kælderen og Malerskole i Tagetagen og 150-60 Elever. Grenaa private **Realskole**, Lillegade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opf. 1883; Skolen, der har Dimissionsret, har 7 Lærere og 106 Elever. Desuden er der en privat Pigeskole, Vestergade, opf. 1896 (32 Elever).

Fattiggaarden, mod N. Ø. i Byen ved „Bag Byen“, er opf. 1879, med Plads til omtr. 20 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Havnevejen, er opf. 1900 af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder efter Tegn. af Arkit. T. Olivarius; det ejes af Amtet med $\frac{5}{6}$ og Byen med $\frac{1}{6}$ og har 20 Senge (det tidligere Amtssygehus laa N. for Byen og er nu solgt). Ved Siden af Amtssygehuset ligger det af Amt og By 1889 opførte **Epidemihus** (ejes af Amt med $\frac{5}{6}$, af By med $\frac{1}{6}$).

Milde Stiftelser: Grenaa Asyl, Vestergade, af røde Mursten i 1 Stokv., er opr. af Diakonisseforeningen 1882 (indviet $\frac{1}{10}$ 1884) og har Plads til 40-50 Børn. **Haandværkerforeningens Alderdomshjem**, Vestergade, af røde Mursten i 2 Stokv., er opr. 1883 med 10 Friboliger for trængende Foreningsmedlemmer. **Arbejderhjemmet af 1894**, Østergade, af gule Mursten i 2 Stokv., er opr. af Købmand C. J. Momme med Friboliger for 12 Familier. Der er et 1879 opr. **Velgørenhedsselskab**.

Gasværket, ved Havnevejen, er anlagt 1897 for omtr. 115,000 Kr.; 1899 produceredes 115,243 Kbm. Gas.

Jærnbanestationen, ved Østergade, er opf. 1876; Posthuset og Telegrafstationen er i Stationens østl. Del. **Toldbodbygningen**, ved Havnen — der ligger omtr. 4000 Al. Ø. for Byen, hvor der er opstaaet en lille By (se S. 840) —, er opf. 1871.

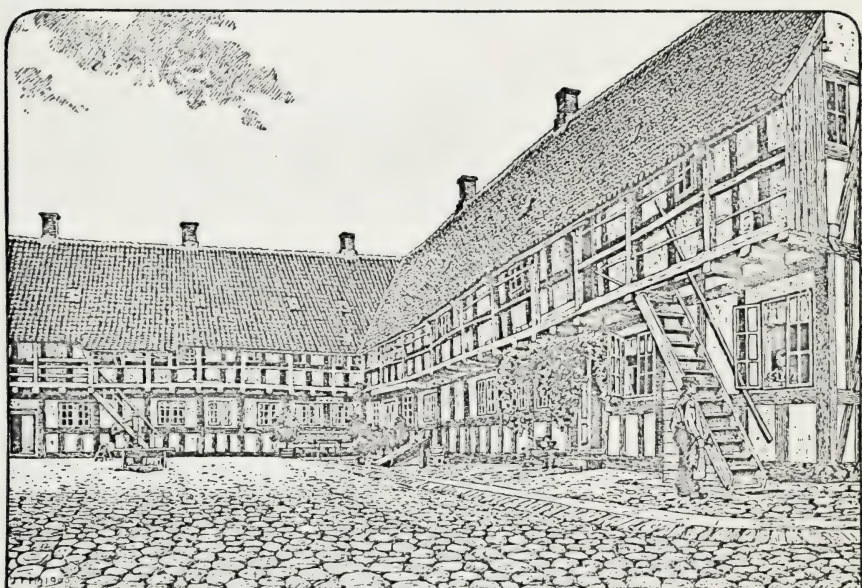
Af andre Bygninger nævnes: Embedsboligen for By- og Herredsfogden, ved Havnevejen, opf. 1898 (Arkit.: Hoffmeyer, Aalborg), Apoteket, Østergade, opf. 1899, Handels- og Landbrugsbanken, Storegade, og Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet, Storegade, af røde Mursten i 2 Stokv., opf. 1888. Handels- og Kontoristforeningen har Lokale ved Torvet.

Paa Torvet S. for Kirken, mellem denne og to store Kastanietræer, er

1884 rejst en Statue af Fr. VII (Kopi af Statuen i Odense). V. for Byen paa begge Sider af Randersvejen, er 1842—43 anlagt en smuk vel vedligeholdt **Plantage**, udvidet 1871 og fig. Aar, omtr. 31 Td. Ld., der med smukke Spaseregeange fortsættes S. om Byen langs Aaen. En almindelig Promenade for Beboerne er Chausseen, der fører ud til Havnen.

Af gamle Bindingsværkshuse nævnes en stor Købmandsgaard paa Torvet, Hj. af Kannikestræde, vistnok fra 18. Aarh.; 2. Stokv. krager ud, men i øvrigt er den uden Forsiringer; til Gaardsiden har den Svalegeange. Paa Storegade, ved Torvet, findes ligeledes en stor, gammel Bindingsværks Købmandsgaard.

Indbyggerantallet var $\frac{1}{2}$, 1901: 3257 (1801: 760, 1840: 902, 1860: 1636, 1890: 2933). Erhverv 1890: 388 levede af immat. Virk-

Gammel Købmandsgaard paa Torvet.

somhed, 71 af Jordbrug, 21 af Gartneri, 84 af Fiskeri, 12 af Søfart, 1103 af Industri, 598 af Handel, 556 af forsk. Daglejervirks., 61 af deres Midler, og 39 nøde Almisse. — Næst Handel, især med Landbrugsprodukter, er Haandværk og Industri Byens vigtigste Erhverv. Men ogsaa Fiskeriet, af Torsk og især af Rødspætter, har Betydning. Ifl. Fiskeriberetn. fangedes der i 1899—1900 i Grenaa og ved Gjerrilds Kyst af 158 Fiskere fra 37 Kuttere bl. a. 13,776 Pd. Torsk og 94,606 Pd. Rødspætter, desuden 14,000 Pd. Aal, hvoraf en Del i Aaløbet fra Kolindsund.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedgarn 97,668 Pd., Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 5064 Pd., uldne Manufakturv. 10,560 Pd., Glas- og Glasvarer 21,104 Pd., Humle 2015 Pd., Kaffe 28,004 Pd., Risengryn og Rismel 55,814 Pd., Salt 70,359 Pd., Sukker, Mallas og Sirup 43,377 Pd., Stenkul 15,239,293 Pd., Metaller og Metalvarer 191,546 Pd. samt Tømmer og Træ 1180 Clstr. og 378

Kbfd. Desuden tilførtes fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udførtes til Udlandet bl. a. 1025 Td. Kartofler; til indenlandske Steder uden for Jyll. udskibedes bl. a. 65,000 Pd. Rug, 204,800 Pd. Byg, 161,650 Pd. Havre, 1280 Pd. Flæsk, 4326 Pd. Kød, 3897 Stkr. Faar og Lam, 39,600 Pd. Huder og Skind, 58,018 Pd. Klude, 14,255 Snese Æg, 22,680 Pd. Græsfrø, 29,585 Pd. Kreaturben og 7595 Pd. Hø.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 53 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 690 Tons, deraf 1 Dampmuddermaskine paa 13 T. og 6 H. Kraft. I udenrigsk Fart indkom 66 og udgik 53 Skibe med henh. 6614 og 115 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 115 og udgik 144 Skibe (af hvilke 50 og 51 Dampsk.) med henh. 2943 og 1435 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 43,728, Krigsskatten af Vareindførselen 1401, ialt 45,129 Kr. (4539 Kr. mindre end i 1898).

I Grenaa afholdes aarl. 4 Markeder: 1 i Marts og 1 i Juli med Heste og Kvæg, 1 i Sept. og 1 i Nov. med Kvæg og Faar. Torvedag hver Lørd.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: Grenaa Dampværeri, omtr. 100 Arbejdere, aarl. Prod. omtr. 25,000 Stkr. Bomuldstøj, 1 Jærnstøberi, 2 Kalkværker, der ejes af „De forenede Kalkværker“, 1 Bogtrykkeri, m. m.

I Grenaa udgives 2 Aviser: „Grenaa Avis“ og „Grenaa Folketidende“. („Gr. Dagblad“ udgives i Randers).

Kreaturhold 1898: 165 Heste, 209 Stkr. Hornkvæg (deraf 168 Køer), 119 Faar, 62 Svin og 6 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver samt Herredsfoged og Skriver i Nørre- og en Del af Sønder Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Bro-lægnings- og Vejvæs., f) for Markvæs., g) for Plantninger, h) for kommunale Bygninger, i) for Legatvæs., k) for Gasværket, l) for Renovationsvæs., m) for Rigsdagsvalgsteder, n) for kommunale Valg.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 43,744 (deraf Grundsk. 1030, Hussk. 2053, Formue- og Lejlighedssk. 40,661), Afgifter efter Næringsloven 5343, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 2103, Indtægt af Aktiver 10,234, Skolekontingent 880 Kr.; Udgifter: Bidrag til Stat 846, til Amt 223, til Amtsskolefond 904, Byens Bestyrelse 3935, Fattigvæs. 10,653, Alderdomsunderst. 5015, Skolevæs. 12,840, Rets- og Politivæs. 4900, Medicinalvæs. 2203, Gader og Veje 11,985, Belysn. 2575, offtl. Renlighed 1414, Brandvæs. 190, Lystanlæg 405, Tilskud til Havnen 1000 Kr. Kommunen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler 40,765 og i Ejendomme 384,135 Kr. og skyldte bort 220,211 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 31,831 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $6\frac{1}{2}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var omtr. 946,300 Kr., deraf var skattepligtig Indtægt 638,050 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: Raadhuset, Arresthuset, Kommuneskolen, Fattiggaarden, et Sprøjtehus, Gasværket og Andel i Syge- og Epidemihuset; desuden af Jorder omtr. 878 Td. Ld., derunder Plantagen.

Byen har et Brandkorps paa omtr. 300 Mand. En Afdeling heraf

er organiseret som et Politikorps paa 15 Mand under en Overbefalingsmand og en Næstkommanderende.

I Spare-, Laane- og Diskontoinstitutet for G. og Omegn, opr. $\frac{30}{9}$ 1856, er Aktiekapitalen 44,000 Kr.; $\frac{31}{3}$ 1900 var Folio- og Indlaanskontoen 1,236,289, Vekselkontoen 96,065 Kr. — I G. Handels- og Landbrugsbank., opr. 1894, er Aktiekap. 75,000 Kr.; $\frac{31}{12}$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 941,541, Vekselkontoen 203,183 Kr.

Havnen er i sin nuv. Skikkelse anlagt i 18. Aarh.; 1874—78 udvidedes den med et nyt Bassin, Yderhavnen (Arbejdet kostede omtr. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr.); i 1899 er Inderhavnen ombygget og den ældste, 1812 anlagte Havn, der oprindl. var Aaens Udlob, bleven opfyldt. Yderhavnen er 71,800 □ Al. og har en Dybde af 13-14 F. undt. i det sydvestl. Hjørne, hvor der kun er 5 à 12 F., Inderhavnen er 13,200 □ Al. og 7 til 10 F. dyb; Havnepladsen er 94,000 □ Al., Bolværkslængden i Yderhavnen 2030, i Inderhavnen 1080 F. Da Havnen saa godt som aldrig fryser til, har der været Tale om at gøre den til en vigtig Forbindeshavn mellem Sjælland og Jylland; men Planen er foreløbig opgivet, og Havnen er desuden udsat for Tilsanding, vel navnlig fordi den mangler en beskyttende Mole mod N. Ø. Havnen er en udmærket Fiskerihavn. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 valgte Medlemmer, hvoraf 2 uden for Byraadet. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 3000 Kr. og skyldte 322,736 Kr.; den aarl. Indtægt af Havne- og Bropenge har i de sidste 3 Aar gnmstl. været 16,193 Kr. Ved Havnens to Brohoveder er der to Ledefyr, et rødt og et grønt. Ved Havnen er ansat 2 faste Lodser, der lodse mod N. til Frederikshavn, mod S. til Bælterne. En Havnebane, anlagt samtidig ved Randers-Grenaa Banen, forbinder Havnen med Jærnbanestationen. Ved Havnen er der en Redningsstation (opr. 1899).

I gejstl. Hens. danner Grenaa eet Pastorat med Gammelsogn.

Grenaa hører til 9. Landstingskreds og Amtets 5. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistrikt (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskreds' 348. Lægd og er Sessionssted for Læggerne 348-70.

Ved Grenaa Toldsted er ansat en Toldforvalter og 4 Toldassistenter, hvoraf den ene er Strandkontrollør i Bønnerup, ved Postvæsenet 1 Postmester (og to Ekspedienter), der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Byen har Statstelefon og privat Telefonselskab.

Grenaa er Endestation for Randers-Grenaa Banen (se S. 813). I Driftsaaret 1899-1900 solgtes 30,975 Billetter, og der ankom 12,962 og afgik 12,862 Tons Gods. Byen har regelmæssig Dampskibsforbindelse med Kjøbenhavn.

Historie. G. er en gammel By, der alt forekommer i Vald. Jrdb., hvor den nævnes som Konunglef og kaldes *Grindhugh*, maaske af det oldnord. Ord „grind“, o: Bro; i Byens ældste Sigil (se S. 834) vises en Bæk, hvorover fører en Bro, som forbinder to Bygninger med Kors paa Gavlene; andre Former for Navnet ere: Grindugh (1354), Gryndu (1404), Grindw (1505), Grinnow (1464), Grindæ (1441) osv. Den har i gamle Dage haft en langt gunstigere Beliggenhed end nu ved den da sejlbare Djursaa eller Gren Aa, som dannede Afløbet for den udtørrede Sø Kolindsund, der antages i gammel Tid at have været et Sund, som fra Kattegat er gaaet mod V. ind til Randers Fjord (om Kolindsund se Kolind Sogn). At Djursaa, som

har givet de omliggende Egne Navn (Djursland, Djursø nørre og søndre Herreder), har været et søgt Sejløb i Middelalderen, er der flere Vidnesbyrd om. Harald Haarderaade slog 1060 Svend Estridsens Flaade i Djursaa; det var her, Svend Grathe landede 1157, da han drog mod Valdemar efter Mordet paa Knud; 1165 løb den norske Høvding Erling Skakke ind i Djursaa og overfaldt en Del af den jydsk Flaade, og der fortælles, at en nærliggende Købstad (Grenaa?) da blev plyndret. I øvrigt har Byen maaske i ældre Tid haft en nogen anden Beliggenhed; i alt Fald laa *Gammelsoogn* eller *Gammel-Grenaa Kirke*, der maa antages at have været dens ældste Kirke, vistnok opf. i 1. Halvdel af 13. Aarh., 4-500 Al. V. N. V. for den nuværende Kirke. Da denne vistnok først er opf. i 14. Aarh. (og vel som den største straks er bleven Sognekirke, medens den anden blev Anneks), har Byen altsaa en Tid haft to Kirker — hvad ogsaa Sigillet synes at antyde —, indtil den gamle Kirke nedlagdes 1558; den blev dog først nedbrudt efter 1627 (se *Gammels.*). Kirkegaarden brugtes dog indtil 1740, særlig til fattige. Grenaa har dog aldrig været nogen By af Betydning, ligesom den heller ikke har haft noget Kloster, men vel en St. Jørgens Gaard for spedalske, der laa S. for Byen (se Aalsø S., Sønder Hrd.).

Hvornaar den har faaet Købstadsprivilegier, vides ikke. Aar 1441 gaves Kronens Købstad Grenaa m. a. i Forlening til Otte Nielsen Rosenkrantz. De ældste kendte Privilegier ere fra 1445, da Chr. af Bayern paa Grund af Borgernes Troskab mod Kongen og Riget gav dem Toldfrihed undt. for Skanør, Falsterbo og andre kgl. Sildelejer om Høsten (Privilegierne ere mange Gange senere bekræftede); 1500 gav Kong Hans dem den Frihed, at ingen paa 2 Mil nær maatte købe med Bonden uden Borgerne i G., og de, som boede omkring Byen og brugte dens Havn, skulde give 4 Sk. af hvert Skib, som bær 10 Læster eller mere, 2 Sk. af hver Skude og 1 Sk. af hver Baad, og at ingen maatte dele eller forfølge Borgerne uden ved deres Byting med Loven; $\frac{1}{4}$ 1552 indrømmede Kongen Byen, at den til dens Havns og Skibsbros Behov maatte oppebære 2 Sk. danske af hvert indenlandsk og 3 Sk. af hvert udenlandsk Skib, som kom til Byen; $\frac{3}{4}$ 1571 befalede Kongen Lensmanden paa Kalø at afsætte den anden Borgmester, som Borgerne havde indsat, da de før kun havde haft een; 1595 gav Kongen Borgerne Frihed for indtil videre at betale Byskat og for at holde Bøsseskytter og Baadsmænd paa Grund af dens Uformuenhed til at faa Havnen repareret*); 1686 tillader Kongen, at Konsumtionen anvendes til Havnens Forbedring. Byen har i sin Tid drevet en ret betydelig Kornhandel, især paa Norge, fra det temmelig store Opland. I Præsteindberetn. fra 1623 siges om Byen: „Samme Købstad har været en fornem By i gamle Dage, da Sejlads smstds. og Havnen var ved Magt, forringes nu meget for Flyvesand af en Hede sønden op til Aaen, kaldes Brohede“. I 17. Aarh. blev den imidlertid sat meget tilbage, navnlig ved Ildebrande; 1627 brændte under Krigen Byens østl. Del med Kirken (i et Kongebrev af $\frac{1}{6}$ 1576 forbydes det rejsende at skyde i Byen, da der derved forarsages Ildebrande); ogsaa i de to andre Krige i 17. Aarh. har den vistnok lidt meget; 1672 havde den 453 Indb. I 18. Aarh. vedblev Tilbagegangen; i D. Atl. 1768 siges, at Havnen var forfalden, og at Byen før havde „haft 18 Fartøjer, men Skibsfarten har saaledes aftaget, at den nu kun har 7-8 Fartøjer fra 6 til 17 Læster, som gaa dels til Kbh. med Brænde, Korn og Fedevarer, dels til Norge med Korn, Malt og Fedevarer og tage Trælast og Jærn tilbage“; 1769 havde den 702 Indb. Først efter Midten af 19. Aarh. begyndte Byen at vokse, nærmest paa Grund af den forbedrede Havn, der gjorde, at mange, som før søgte Randers, nu droges hertil. Endnu mere vilde det selvfølgelig gavne den, hvis den S. 840 omtalte Plan at gøre Havnen til en Hovedforbindelsehavn med Sjælland kunde komme til Udførelse.

Byen har haft en Latinskole, der blev ophævet 1739. Ved Kongebr. af $\frac{9}{12}$ 1558 (se Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 189) gives Kongens Gaard „Provstegaarden“ i G. til Skole og Bolig for Skolemesteren ($\frac{10}{8}$ 1572 nævnes ogsaa en „Kongsgaard“ i G.); fra 1664 laa Skolen paa Lillegade (se Saml. til j. Hist. 2. R. II S. 190).

En Væbner Thord Madsen af Grenaa nævnes 1496-1505.

Litt.: Kirkeh. Saml. 3. R. VI S. 371 flg. — I kgl. Bibl. findes et Haandskr. af *Fr. J. V. Dauw*, Annotationer henh. til Købstaden G., Kirken og den latinske Skole, fra 1738.

*) Et Svar paa et Brev af Chr. IV skal være indledet med de Ord: „Vi Grenaa Mænd selv niende af Guds Naade“ (Suhm, Nye Saml. III S. 189). En endnu morsommere Vending er dog den i en Ansøgning fra Byens 20 Borgere: „Vi G. Mænd af Guds Naade nitten og een Mand ansøge naadigst om at faa en Galge rejst til at hænge os og vore Efterkommere i“ (se Kristensen Almucliv, V. 103). Kolding 1893-94).

Æbeltoft

1584.

Æ

beltoft Købstad ligger i Mols Herred under $56^{\circ} 11' 41,48''$ n. Br. og $1^{\circ} 54' 1,97''$ v. L. for Kbh. (beregnet for Kirketaarnets Spids) paa Halvøen Hassens (Hasnæs)

langs med Æbeltoft Vigs østl. Side i Retning fra N. til S., omgivet af et kuperet Terræn med høje Bakker, af hvilke Skjelhøje, noget Ø. for Byen, er den højeste, 195 F., 61 M.; fra Højen, ligesom fra Skansen mod S. (se S. 844), er der vid Udsigt over den smukt beliggende By og Vigen. Det højeste Punkt i Byen er ved dens Nordende, 49 F., 15 M.; ved Kirken er der 27, ved Byens Sydside 10 F. Afstanden fra Grenaa er $3\frac{1}{2}$, fra Randers $6\frac{1}{2}$, fra Aarhus 4 Mil (ad Jærnbanen henh. $4,3$ Mil, $32,5$ Km., $10,2$ Mil, $76,5$ Km., og $10,6$ Mil, $79,5$ Km.). Fra

N. til S. er Byen omtr. 2000 Al., fra V. til Ø. højst 500 Al. Hovedaaren er Adelgade, der mod N. gennem Nørregade fører ud til Randersvejen og mod S. deler sig i Neder- og Overgade. Gaderne ere for en Del bakkede og stejle, Husene for det meste smaa og uanselige, mange med høje Stentrupper; nogle, dog ikke videre gamle Bindingsværkshuse ere bevarede, især paa Adel- og Overgade. Ejendommeligt for Byen ere de mange Haver og de lange, svære Tangdiger langs Byens Vestgrænse ud mod Vigen.

Byens Købstadsgrund udgjorde 1901 omtr. 54 Td. Ld., Markjorderne omtr. 1799 Td. Ld. Byen havde da 12 Gader og Stræder og 1 Torv. Husenes Antal var 227, deraf 202 paa Bygrunden. Fladeindholdet af Byen med Markjorder var ved Opgørelsen 1896 1853 Td. Ld.; deraf vare besaaede 568, Afgræsn. 581, Høslæt m. m. 247, Kær og Fælleder 154, Have 13, Skov 218, Hede 8, Stenmarker 9, Veje og Byggegr. 52 Td. Det saml. Hartk. var $\frac{1}{1}$ 1895 58 Td., hvoraf 32 hørte til 14 Gaarde og 13 til 44 Huse; 6 Gaarde og 27 Huse dreves fra Ejendomme i Byen.

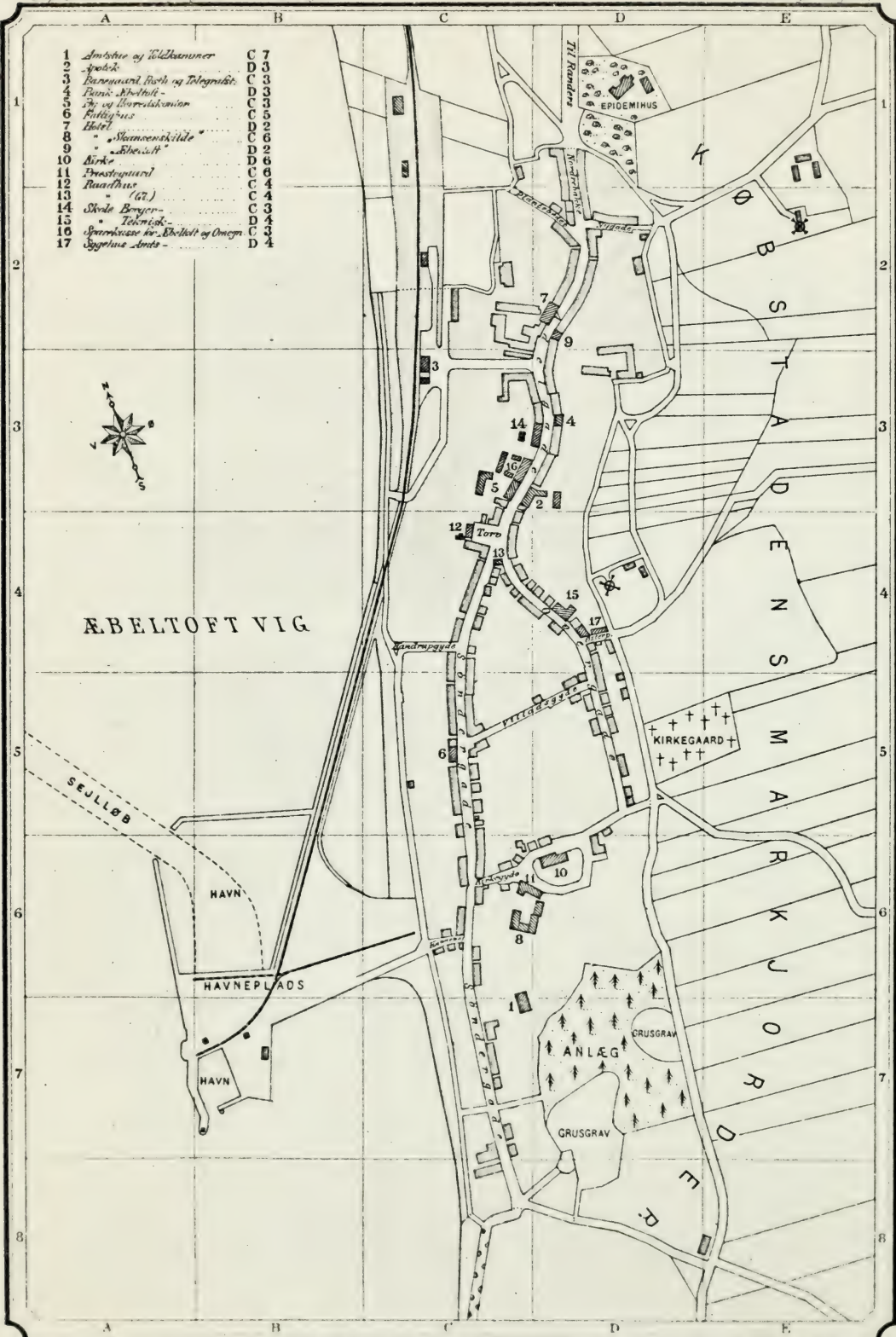
Bygningernes saml. Brandforsikringssum var $\frac{1}{11}$ 1900 1,645,331 Kr. (Antal af Forsikringer 229).

Om Æbeltoft Landdistrikt se under Mols Herred.

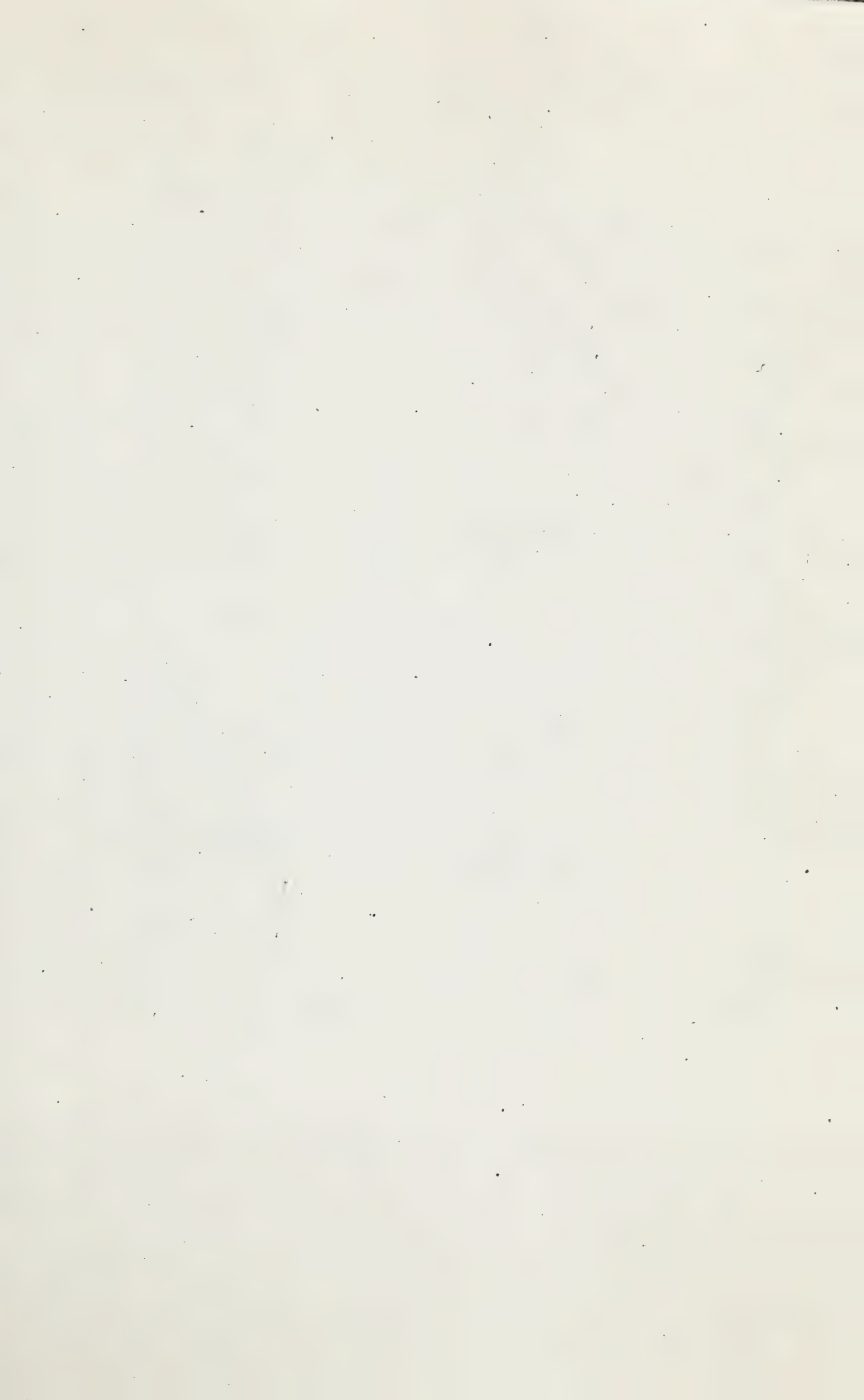
ÆBELTOFT.

Trop: Baskerhøi af Høiørret Danmark III (1799).

Eftertrykt fra 1845.

1	Amstien og Toldkammer	C	7
2	Apotek	D	3
3	Barnvård, Børn og Tølgemåle	C	3
4	Bank, Skole og	C	3
5	By og Børnehøjskole	C	5
6	Højskole	C	2
7	Højskole	D	6
8	" " Skoleværelse	D	6
9	" " Skoleværelse	D	6
10	Børn	D	6
11	Præstegård	C	4
12	Rådhus	C	4
13	" (7.)	C	4
14	Skole Børn	C	3
15	" Teknisk	C	3
16	Spekulation for Skole og Omegn	C	4
17	Spekulation for	D	4

Af Byens offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

Kirken, mod S. i Byen ved Enden af Kirkegade, bestaar af Skib og Kor ud i eet, et smalt, højt Taarn mod V. og mod N. en Tilbygning, dækket ved Forlængelse af Kirkens Tag, nu brugt som Ligkapel. Kirken (hvidtet undtagen Taarnet), hvis hele udv. Længde med Taarn er 115 F., er opf. af røde Mursten (kun indiv. i Taggavlen mod Ø. findes Kamp). Langhuset har 5 Krydshvælvinger, hvoraf den østligste udgør Koret, der er hævet 3 Trin over Skibets Gulv; den vestl. Del af Langhuset (de tre Hvælvingsfag) er den ældste, opf. i sengotisk eller Renæssancetiden. Det maaske senere tilbyggede Taarn (1458 kaldes Kirken „Kapel“) er ligeledes af røde Mursten og har for haft Sadeltag og Kamgavle, men ombyggedes 1790-92 (Bygmester: Just Møller) og fik et højt, gennembrudt Spir (92 F.), og Taarnrummet, med fladt Loft, omdannedes til Vaabenhus (et tidligere Vaabenhus, mod S., der havde tjent til Begravelse for Præsten Mag. Knud Utrecht, † 1711, blev da nedbrudt). Over Hovedindgangsdøren i Taarnets Vestside staar en Tavle med Indskrift, der siger, at Taarnet blev ombygget og Kirkens Bygning betydelig forbedret 1792 ved Gehejmer. Ove Høegh-Guldbergs og Bisp H. F. Jansens Omsorg (der havde været en Reparation af Kirken 1771). Ved Restaurationen 1790-92 bleve de fleste af Kirkens Pulpiturer fjærnede, Gravkælderne tilmurede og en Mængde Ligsten borttagne, hvoraf flere findes i Byen og Omegnen, brugte som Trappesten; en Del anvendtes til den 12 Trin høje Trappe, der fører op til Indgangen fra Gaden, saaledes en over R. Pedersen Lund, † 1618, en over Præsten Søren Albertsen, † 1673, med Hustru, og en over Kirkevæрге Peder Rasmussen Mørk, † 1692; nogle enkelte bevarede Ligsten forsvandt 1866-67, da Kirken fik nyt Flisegulv; 1869 indlagdes Dampvarmeledning. — Altertavlen, der er sammensat af ældre og nyere Dele, har øverst et Maleri af Opstandelsen, i Midten er udskaaet Korsfæstelsen, og derunder en Kopi af Leon. da Vincis Nadvere, udf. 1842 af C. E. Bøegh; paa Siderne er malet Evangelisterne Johs. og Matthæus; paa Bagsiden et gammelt Maleri. Sølvkalken er skænket 1627 af Christen Madsen Kock og Hustru. Døbefonten (defekt) er af Granit, Prædikestolen, fra omtr. 1850, uden nogen Prydelse. Orgelet, med Chr. VII's Navnetræk, er anbragt paa et Pulpitur; i Kirken 3 Messinglysekroner, den ene skænket 1667 af Birkefoged Jak. Nielsen, den anden 1694 af ovenn. Præst Utrecht (den tredje er uden Indskr.), og et Skib fra 19. Aarh. I Koret et Træepitafium over Borgmester Jens Hege-lund, † 1630, med Hustru og Datter, opsat 1620, bag Alteret en Sten-tavle over Præsten Niels Pedersen, † 1653, og Hustru. Paa Skibets Nord-væg et Maleri (Christus vandrer paa Søen), skænket 1886 af Malermester C. Hansen. Kirkens to Klokker ere fra 1575. D. Atl. fortæller, at den har haft flere Klokker, men da den ligger saa langt mod S. i Byen, var een ophængt i Raadstuespiret, en anden længere oppe i Byen; den sidste, „Pinken“, hang i en Galge, som endnu stod i 18. Aarh. — Paa den beplantede og indhegnede Kirkeplads er af Beboerne rejst en Mindestøtte for Præsten N. J. Jensen, † 1896, og Hustru.

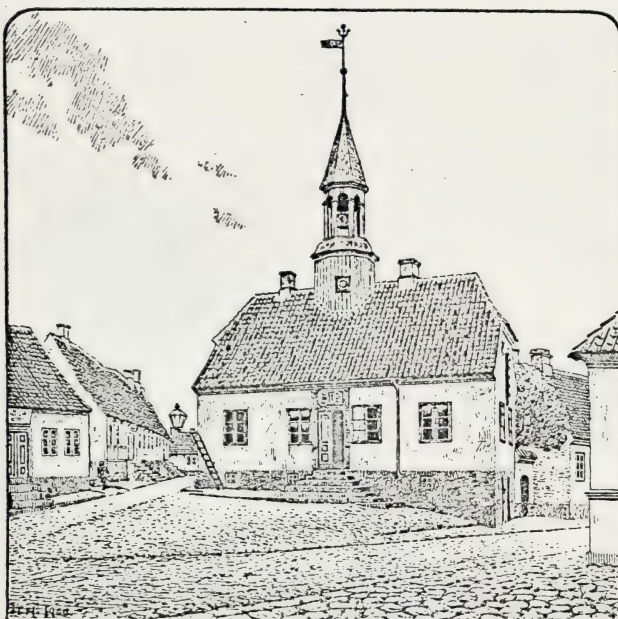
Ved Kirken, der ejer sig selv, er ansat en Sognepræst (og en Kapellan pro loco), der tillige er Præst i Draaby. Kirken ejer i Kapitaler omtr. 10,000 Kr. og 37 Td. Ld.; dens Gæld er omtr. 4000 Kr.

Kirkegaarden, mod Ø. uden for Byen, anlagt ved 1830, er omtr. 2 Td. Ld. Midt paa Kirkegaarden under en Høj ligger begr. Borgmester

J. C. W. Stockfleth, † 1849, for hvem Beboerne have sat et Monument der.

Raadhuset, ved Torvet, er opf. 1840 af Grundmur i to Stokv. Det ejes af Byen (med $\frac{1}{3}$) og Amtet og indeholder Byraadssal, Retssal, Lokale til Forligskommissionen (tillige brugt som Udvalgsværelse), Arkiv og Bolig for Arrestforvareren samt Arrester for 9 Arrestanter. — Det gamle Raadhus, ved Torvet, opførtes 1576, restaur. 1710, og havde Spir med Klokke; som det nu staar; er det ombygget 1789 af Bindingsværk; Klokken i Spiret er omstøbt 1803; Huset er nu udlejet.

Den kommunale **Borgerskole** (dannet 1820-21 ved Sammensmeltning af en Forskole og „den danske Skole“), Adelgade, 2 Stokv., er opf.

Det gamle Raadhus.

1855—56, et Gymnastikhus 1898; Skolen havde Nov. 1900 5 Klasser foruden en Realklasse, 4 Lærere og 188 Elever. **Teknisk Skole**, Overgade, 2 Stokværk, er opf. 1872 (omtr. 80 Elever). Desuden er der en privat mindre Pige-skole (26 Elever).

Fattighuset, Søndergade, 1 Stokv., har Plads til 10 Lemmer. **Amtssygehuset**, ved Østerstræde, 1 Stokv., er opf. 1865 og ejes af Amtet; det har 8 Senge. **Epidemihuset**, mod N. uden for Byen, omgivet

af en Have, er opf. 1891-92 i 1 Stokv. med to Fløje (Arkitekt: Olivarius) og ejes af Byen (med $\frac{2}{3}$) og Amtet; det har 12 Senge.

Jærnbangestationen, mod V. i Byen nær ved Kysten, Udgangspunkt for Æbeltoft-Trustrup Banen (se S. 847), er opf. 1901 (Arkitekt: Wenck) i to Stokv. By- og Herredsfogedkontoret er paa Adelgade. Posthuset og Telegrafstationen er paa Jærnbangestationen, Amtstuen og Toldkamret paa Søndergade.

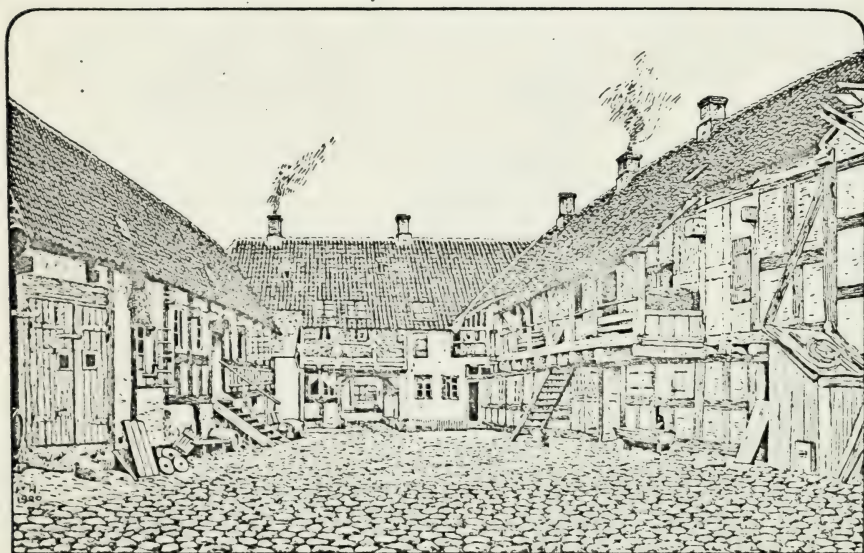
Af andre Bygninger nævnes Præstegaarden, ved Kirken (Byfogedbolig til omtr. 1860). Der er et Velgørenhedsselskab og en borgerlig Understøttelsesforening. Byen har flere stærkt vandholdige Kilder.

S. for Byen ligger „Skansen“, en ret anselig Befæstning med Jordvolde, ved hvilke der skal være fundet Munkesten; ved Foden af den stejle Bakke løber en lav Vold; paa Bakken selv ligge to firkantede Skanser, der berøre hinanden i det ene Hjørne. Ingen af disse to Skanser synes at gaa tilbage til Middelalderen. Paa Skansen er der et **Lystanlæg**, omtr.

3 Td. Ld., anlagt 1876. Ved den nordl. Indgang til Byen, paa begge Sider af Randersvejen, er der to smaa Anlæg, omtr. 1 Td. Ld. Desuden ejer Kommunen Æbeltoft Lystskov („Tøllykke“), $\frac{1}{4}$ Mil S. for Byen, omtr. 62 Td. Ld., hvori den har en Skovfogedbolig og en 1877 opf. Pavillon.

Af Bindingsværksbygninger nævnes en paa Adelgade, vistnok fra 18. Aarh.; ud til Gaden er den moderniseret, men til Gaardsiden staar den endnu med Svalegange (se Billedet); ved Jærnbanegade ligger ogsaa en i det Ydre moderniseret Bindingsværksbygning med Svalegang til Gaarden; paa „Juulsbakke“, den Del af Adelgade, der ligger N. for Torvet, ligger et Bindingsværkshus („Uranienborg“) fra omkring 1700 (se Vignetten, S. 842).

Indbyggerantallet var 1. Feb. 1901: 1469 (1801: 598, 1840: 929, 1860: 1313, 1890: 1284). Erhverv 1890: 192 levede af immat.

Gammel Gaard paa Adelgade.

Virksomhed, 114 af Jordbrug, 11 af Gartneri, 21 af Fiskeri, 12 af Søfart, 495 af Industri, 176 af Handel, 183 af forsk. Daglejervirks., 65 af deres Midler, og 15 nøde Almisse. — III. Fiskeriberetn. fiskedes der 1899-1900 i Æ. med Sletterhage af 56 Fiskere fra 9 Damjoller og 21 mindre Fartøjer 67,100 Pd. Torsk og 23,000 Pd. Aal.

Af fremmede Varer fortoldedes 1899 bl. a.: Bomulds- og Linnedmanufakturvarer 2627 Pd., Glas- og Glasvarer 4005 Pd., Kaffe 1974 Pd., Risengryn og Rismel 9699 Pd., Salt 3000 Pd., Sukker 2821 Pd., Stenkul 1,835,302 Pd., Kokes 82,296 Pd. og Metaller og Metalvarer 13,672 Pd. Desuden tilførtes der fra andre indenlandske Steder en Del fortoldede Varer. Af indenlandske Frembringelser udskibedes til Steder uden for Jylland 7086 Td. Malt, 2828 Faar og Lam, 35,172 Pd. Huder og Skind, 13,405 Pd. Limklæder, 80,000 Stkr. Torv, 20,114 Pd. Tang, 50,000 Mursten og 5600 Pd. fersk Fisk.

Ved Udg. af 1899 var der ved Toldstedet hjemmehørende 1 Fartøj paa 27 Tons og 7 ikke maalte Baade. I udenrigsk Fart indkom 15 og udgik 16 Skibe med henh. 1698 og 12 T. Gods; i indenrigsk Fart indkom 328 og udgik 317 Skibe (henh. 233 og 233 Dampsk.) med henh. 3794 og 3499 T. Gods.

Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1899, efter Fradrag af Godtgørelser, 5719, Krigsskatten af Vareindførselen 156, i alt 5875 Kr. (2513 Kr. mere end i 1898). Brændevinsbrændingsafgiften indbragte, efter Fradr. af Godtg., 6818 Kr. (467 mere end i 1898); det prod. Udbytte var 79,907 Potter, hvoraf 8439 udførtes til indenlandske Steder uden for Jylland.

I Æbeltoft holdes aarl. 4 Markeder: 1 i Feb., 1 i Marts og 1 i Juni med Heste og Kvæg, 1 i Sept. med Kvæg og Faar.

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: 1 Garveri (anl. 1900, vil formentlig beskæftige omtr. 100 Mand), 1 Maltfabrik, 2 Bryggerier (det ene med Maltfabr.), 1 Brænderi, 1 Teglværk, 2 Møller og 1 Fællesmejeri.

I Byen udgives „Æbeltoft Avis“ og „Æ. Folkeblad“, („Æ. Dagblad“ udgives i Randers).

Kreaturhold 1898: 129 Heste, 256 Stkr. Hornkvæg (deraf 177 Køer), 404 Faar, 203 Svin og 9 Geder.

Byens Øvrighed bestaar af en Borgmester, der tillige er Byfoged og Byskriver i Æbeltoft samt Herredsfoged og Skriver i Mols og en Del af Sønder Hrd., og et Byraad, der foruden af Formanden (Borgmesteren) bestaar af 9 valgte Medlemmer. Staaende Udvalg: a) for Kasse- og Regnskabsvæs., b) for Havnevæs., c) for Fattigvæs., d) for Alderdomsunderst., e) for Brolægnings-, Vej-, Vand- og Lygtevæs., f) for Kommunens Jorder og Skov.

Finansielle Forhold 1899. Indtægter: Skatter 18,118 (deraf Grundsk. 336, Hussk. 1223, Formue- og Lejlighedssk. 16,117, lignet paa Menigheden 108, Bidr. fra Landd. 334), Afgifter efter Næringsloven 950, Tilskud fra Stat til Alderdomsunderst. 3163, Indtægt af Aktiver 4230, Skolekontingent 267 Kr.; Udgifter: Bidr. til Stat 320, til Amt 214, til Amtsskolefond 411, Byens Bestyrelse 965, Fattigvæs. 2288, Alderdomsunderst. 5016, Skolevæs. 6915, Rets- og Politivæs. 1822, Medicinalvæs. 1959, Gader og Veje 885, Belysn. 377, Vandforsyning 78, offentl. Renlighed 216, Brandvæs. 1356, Bidr. til Jærnbaneanlæg 67,260 Kr. Kommunen ejede $\frac{31}{12}$ 1899 i Kapitaler 16,466 og i Ejendomme 133,437 og skyldte bort 101,412 Kr. Under Byraadet var Legater til Beløb af 2000 Kr. For 1900 var Skatteproc. for Afgiften paa Formue og Lejlighed $\frac{63}{10}$ pCt.; den anslaaede Indtægt var 428,000, deraf var skattepligtig Indt. 302,500 Kr.

Kommunens faste Ejendomme: det gml. Raadhus, Skolen, Fattighuset, Skovfogedbolig og Pavillon i Skoven samt Andel i Raad- og Epidemihuset; desuden en Del Jorder, deribl. Æbeltoft Skov (væsentlig Eg og Bøg), som giver Kommunen en aarl. Indtægt af omtr. 1000 Kr.; endvidere har Kommunen i de senere Aar beplantet store Arealer med Naale- og til Dels Løvtræer (det beplantede Areal i alt omtr. 130 Td. Ld.).

Byen har 2 Politibetjente, hvoraf den ene er Arrestforvarer. Der er et

borgl. Politikorps, bestaaende af 1 Over- og 1 Underbefalingsmand samt 24 Medlemmer. Der er intet fast Brandkorps, men Borgerne ere pligtige til at gøre Tjeneste i Ildebrandstilfælde under 1 Brandinspektør og 2 Assistentter, der vælges af Byraadet.

I Sparekassen for Æ. og Omegn, opr. $28/10$ 1829, var $31/3$ 1899 Spar. Tilgodehav. 883,636 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 71,844 Kr., Antal af Konti 984. — I Æbeltoft Bank, opr. $10/12$ 1872, er Aktiekapitalen 30,000 Kr.; $31/12$ 1899 var Folio- og Indlaanskontoen 431,078, Vekselkontoen (inkl. Kassekredit) 86,137 Kr.

Havnen ligger ude i Vigen, forbunden med Byen ved en 3-400 Al. lang Dæmning. Omtr. 1754 anlagdes der en Skibsbro (før havde Byens Skibe maattet søge Vinterhavn i Aarhus). D. Atl. (1768) kalder Havnen god, men nogle Aar efter omtales den som ubrugelig, og saaledes blev den, indtil Stockfleth, Borgmester her 1821—31 (se S 844), paa egen Haand anlagde den nuv. Havn, hvorfor han afskedigedes. Den er dannet ved Opfyldning paa de to Sider og Moler paa de to andre; den største (vestl.) af Molerne er anl. 1853—55; 1872 udvidedes Havnebassinet mod Ø. med 56 F. i den sydl. og 36 F. i den nordl. Ende. Havnen er nu omtr. 550 □ Al., Bolværkernes Længde 300 Al., Dybden 14 F. Havnepladsen, efterhaanden forøget ved Opfyldning N. for Havnen, er omtr. 1 Td. Ld. Der anlægges 1901 en ny Havn N. for den gamle (Dybden omtr. 18 F., Bassinet 4 Td. Ld., og Havnepladsen forøges med omtr. 1 Td. Ld.). Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer. Havnekassen ejede ved Udg. af 1900 i Kontanter 24,385 og i Pengeeffekter 600 Kr. og havde ingen Gæld; den aarl. Indtægt af Bro- og Havnepenge er omtr. 7500 Kr. Der er to røde Ledefyr, det ene paa Brohovedet, det andet paa Bakken „Skansen“; desuden er til Vejledning for Indsejling i Vigen anbragt i Bunden af denne ved Nordmandshuset 2 Fyr (se Draaby Sogn). Ved Havnen er der 2 Lodser, der lodse til de nærmeste jydsk Byer.

I gejstl. Henseende udgør Æbeltoft eet Pastorat med Draaby.

Æbeltoft hører til 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskreds, for hvilken den er Valgsted, Æbeltoft Amtstuedistr. (Amtsforsvalteren bor her) og Æbeltoft Lægedistr. (Distriktslægen bor her) og har et Apotek. Den hører til 4. Udskrivningskr. 329. Lægd og er Sessionssted for Lægderne 294—96, 312 og 329—47.

Ved Æbeltoft Toldsted er ansat 1 Toldforvalter og 3 Toldassistenter, hvoraf de to ere Strandkontrollører ved Ruggaardsstrand og paa Mols (Klokkeholm), ved Postvæsenet 1 Postmester, der tillige er Bestyrer af Telegrafstationen. Æbeltoft har Statstelefon og privat Telefon.

Æbeltoft er Udgangspunkt for den private Æbeltoft-Trustrup Bane, anl. ifl. Lov af $19/3$ 1898 (ved Lov af $8/3$ 1894 var der først vedtaget en Bane fra Æ. til Thorsager). Banen, der er 3 Mil, 22,5 Km., og har kostet omtr. 950,000 Kr., aabnedes $26/3$ 1901. Byen staar i regelmæssig Dampskibsforbinding med Kjøbenhavn, Horsens og Aarhus.

Historie. Navnet staves 1301 Æpplætøfte, 1317 Æplætøft, 1356 Æblætøfthæ, 1532 Æbeltovtth osv.; man har ment, at det skal komme af „Abel“ eller „Eble“ (Abild); det sidste er vel det sandsynligste, især da Æbletræet findes i Byens ældste Sigiller (Navnet latiniseredes til „Pomagrina“ og „Pomagrium“). Fra Beg.

har Stedet vel været en Landsby eller et Fiskerleje og var Anneks til Draaby op til Reformationen (at det tidligere skal have været et eget Pastorat, er ikke sandsynligt). Men Navnet forekommer, saavidt vides, første Gang i Erik Menveds Brev af $21/1$ 1301, hvorved Æ. fik Købstadsprivilegier; $25/8$ 1317 udstedte Kongen et nyt, hvorved han gav Borgerne samme Lov og Vedtægt som Viborg og Aarhus. Dens Privilegier ere mange Gange blevne bekræftede og udvidede, saaledes $29/7$ 1356, 1443, 1506, 1552, $21/3$ 1563, $28/6$ 1607 og $30/11$ 1648 (alle, i det hele 17 Breve, opbevarede før i Byens Arkiv, nu i Provinsarkivet i Viborg). Den Lov, der nævnes i Brevet af 1317, er vistnok den gamle slesvigske Stadsret, af hvilken Byen s. Aar fik tilsendt et Eksempel fra Horsens (dens Ordlyd var ukendt, indtil Eksemplaret 1770 fandtes i Byens Arkiv; se *P. G. Thorsen*, De med jydsk Lov beslægtede slesv. Stadsretter, S. 31 flg.). Aar 1430 nævnes Bytinget, 1479 en Borgmester. I øvrigt omtales Byen kun lidt. Den led af Pesten 1619-20 og blev ilde medtagen i 17. Aarh.'s Krige, navnlig 1627-29, da den brandskattedes saaledes, at dens rige Præst Niels Pedersen (se S. 843) maatte forstrække den med Penge, og „den største Del af Byen blev nedskudt“. Som Virkningen af Krigen fortæller D. Atl., at „halve Gader ligge efter den Tid øde, og Stenmure af de gamle Huse lukke de adspredte Bygninger tilsammen“, ja endnu op i 19. Aarh. omtales øde Pladser. Men noget af Ødelæggelsen kan vel ogsaa skrives paa de flg. Kriges Regning; thi ogsaa 1643-45 led den Skade, og i Krigen 1657-60 havde de svenske deres Befæstning paa „Skansen“ (der dog ikke skyldes dem, da den nævnes før den Tid; se S. 844), ligesom der dengang har staaet Kamp i Vigen mellem svenske og danske Skibe (ved Havnearbejder 1884 og 1893 er der gjort Fund fra den Tid, saaledes sidstn. Aar en Kanon (se Æb. Avis 1893, N. 270). Byens Hovederhverv var Søhandel, der navnlig var ret betydelig i 2. Halvdel af 17. Aarh., da Æ. voksede sin Konkurrent Grenaa over Hovedet (1672 havde Æ. 817 Indb.), havde store Købmands- og Pakhuse, Skibsbyggerier og en indbringende Trafik, især paa Bergen, ligesom den store Brændetransport fra de kgl. Skove i Omegnen bragte meget Liv (se Saml. til j. Hist. 2. R. IV S. 519); Regeringen havde ogsaa et Kornmagasin der („Magasingaarden“, der laa paa Adelgade, nedbrødes 1806). D. Atl. siger, at Byen en Tid har haft 30 Skibe, og dens Borgere berette selv 1772, at den i forrige Tider havde nogle og tyve større Far-tøjer. I den store nord. Krig, da den mistede en Del af sine Skibe, indtraadte imidlertid Vendepunktet; 1711 havde den endnu 18 Skibe paa 442 Læster, 1732-35 12, 1768 9, 1772 5 og 1798 kun 2 Skibe; 1769 havde den 562 Indb. og var mindre end Grenaa. I 19. Aarh. er den ogsaa kun gaaet lidet frem, om ogsaa de forbedrede Havneforhold bragte noget mere Liv, og den er en af Landets mindste Køb-stæder; den nylig aabnede Jærnbane vil vel nok forøge dens Opland. — I Krigen 1807-14 var den ogsaa besat af Fjenden; 1808 laa her nogle af Spanierne. — Byen har haft to Porte, Nørre- og Østerport.

Byen har haft en Latinskole, opr. 1558 (se K. Brevb. $9/12$ 1558), ophævet 1739. „Det gamle Skolehus, der var for lille til den danske Skole, blev solgt“, hvor det har ligget, vides ikke. — Sognepræsten N. J. Jensen oprettede 1874 en Folkehøj-skole, som nedlagdes 1891.

Litt.: *L. J. Bottiger*, Æbeltoft og Omegn, Aarhus 1893.

Onsild Herred.

Sogne:

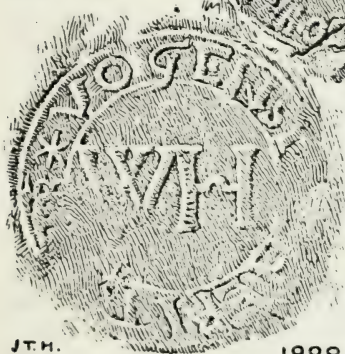
Mariager Lands., S. 850. — Falslev, S. 852. — Hem, S. 853. — Sem, S. 854. — Svenstrup, S. 855. — Skjellerup, S. 856. — S.-Onsild, S. 857. — N.-Onsild, S. 858. — Hvornum, S. 859. — Snæbum, S. 860.

1584.

• 1610

1648.

J.T.H.

1900

Onsild Herred, det nordvestligste i Amtet, begrænses mod Ø. og S. af Gjerlev og Nørhald Hrd., fra hvilke det for en Del skilles ved Kastbjærg Aa, mod V. og N. V. af Viborg Amt (Nørlyng og Rinds Hrd.) og Aalborg Amt (Gislum og Hindsted Hrd.) og mod N. af Mariager Fjord. Det smalle Herred er omtr. 4 Mil fra V. til Ø., største Bredde fra N. til S. er $1\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er ret højtliggende og noget bakket mod V. og især mod Ø. (højeste Punkt: Hohøj, se

S. 826), Jorderne for en stor Del sandede, nogle Steder blandede med Ler og muldede; mod S. V. findes en Del Eng, mod N. og i Midten nogen Hede. Der er nogen Skov, især mod Ø. (i alt 2048 Td. Ld.). Det er Amtets mindst frugtbare Herred (ved Matr. gnmstl. $24\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter

Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 32,965 Td. Ld. ($3,30 \square$ Mil, 171,7 \square Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskylldshrtk. var $\frac{1}{2}$, 1895 1174 Td. Folketallet i Landdistr. var $\frac{1}{2}$ 1901 5241 (1801: 2189, 1840: 2648, 1860: 3251, 1890: 4587). I Herredet ligge Købstæderne Hobro og Mariager. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Gjerlev og Nørhald Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Onsild og Gjerlev Hrd.'s Jurisdiktion og Amtets 1. Forligskreds (S.- og N.-Onsild Sogne) og 2. Forligskr. (de øvrige S.).

Onsild Hrd., i Vald. Jrdb. *Othanshyllahæreth* (1240: Othenshilla, 1403: Othenshül, 1440: Wonsildh), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 en kort Tid til Mariager Klosters Amt og derefter til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Herredet har i Oldtiden været en ikke uvigtig Beboelsesplads. Ved Mariager Trap: Danmark, 3. Udg. IV.

Fjords Bred har der været flere Køkkenmøddinger, og af jordfaste Oldtidsmonumenter er der i Herredet talt omtr. 650 (deraf tils. henv. 25 Jættestuer, Rund- og Langdysser og Dyssekamre, 15 Høje med andre større Stengrave, Resten Rundhøje), af hvilke dog kun omtr. 250 ere helt bevarede; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 80 fredlyste. Flest kendes fra Mariager Lands. (omtr. 160), Svenstrup (95), Hem (75) og Hvornum (60).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i O. Hrd., af S. Müller, K. Bahnsen, V. Koch og Th. Bindesbøll, 1882.

Mariager Landsogn, det største i Herredet, omgives af Falslev, Sem, Hem og Svenstrup Sogne, Nørhald Hrd. (V.-Tørslev S.), Skjellerup Sogn, Mariager Fjord og Mariager Købstads Jorder. De højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt, Hohøj, se S. 826), med høje, kalkholdige Skrænter ud mod Fjorden, ere sandede og sandmuldede. En Del Skov (Hov Skov, Alstrup Krat, Bugges Sk., Vestersk., Himmelkold Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejene fra Mariager til Hobro og Randers.

Fladeindholdet 1896: 6358 Td. Ld., hvoraf 1964 besaaede (deraf med Rug 475, Byg 340, Havre 874, Boghvede 11, Bælgsæd 10, Blandsæd til Modenh. 49, Grøntf. 83, Kartofler 88, andre Rodfr. 32), Afgræsn. 1614, Høslæt, Brak, Eng m. m. 799, Have 26, Skov 619, Moser 33, Kær og Fælleder 22, Heder 1184, Stenmarker 19, Veje og Byggegr. 73, Vandareal 5 Td. Kreaturhold 1898: 258 Heste, 1024 Stkr. Hornkvæg (deraf 636 Køer), 1388 Faar, 543 Svin og 61 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 240 Td.; 60 Selvejergaarde med 211, 1 Fæstegd. med 3, 92 Huse med 26 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 965 (1801: 474, 1840: 612, 1860: 752, 1890: 901), boede 1890 i 173 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 589 af Jordbr., 7 af Fiskeri, 157 af Industri (67 ved Cementfabr.), 77 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hov* (1343: Haugh) med Skole og Vandmølle; *Fladbjerg*; *Trinderup*; *Alstrup*; *Fjelsted* med Skole (Testrup Sk.); *Katbjerg*, ved Hobrovejen; *Brødløs* (Broløs) med Mølle. *Skalborg Huse*. Hovedgaarden *Mariagerkloster* har $22\frac{1}{8}$ Td. H., 500 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 40 Skov, 100 Hede, Resten Ager; ved Gaarden mange Fiskedamme. Andre Gaarde: *Frydensbjerg*, *Frandsbjerg*, *Voldstedlund*, *Katbjergodde*, *Marsilleborg* (o: Marselish.), *Silleborg*, (o: Cecilieborg), *Jomfrubakken*, *Bjerregd. Hov*- og *Maren Vandmølle*.

Mariager Lands., en egen Sognekommune, delt i et østre (Hov, Alstrup, Trinderup og Fladbjerg) og et vestre Sognefogeddistr. (Fjelsted, Katbjerg og Brødløs), hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. Lægd 407 (vestre) og 408 (østre Del). I gejstl. Hens. danner det eet Pastorat med Købstaden.

Mariager Kloster tilhørte Birgittinerordenen og var det andet og sidste Kloster, som denne Orden fik her i Landet. Efter alm. Antagelse grundlagdes det alt under Dronn. Margrethe; men da dets Moderstiftelse, Maribo, først rejstes under Erik af Pommern, og da et Brev af 1524 siger, at „Gudstjenesten i Mariager Kl. var stiftet og begyndt af højbaarne Herrer og Konger Erik af Pommern, Chr. af Bayern, Chr. I og Hans“, maa det hidrøre fra den førstes Tid, formentlig fra omtr. 1420; i alt Fald er det yngre end 1418, thi da ansøgte Kongen Paven om Afslad for de nord. Birgittinerklostre, men som disse nævnes kun Maribo, Vadstena i Sverige, Mariendal ved Reval og Marienvold ved Ratzeburg. Som M. Klosters Grundlæggere nævner en Gravskrift i Hornslet Kirke (O.-Lisbj. Hrd.) „Otte Nielsen Rosenkrantz og flere andre af Adelen“. Det voksede hurtigt til et rigt og anset Kloster. Chr. I gav det 1449 Privilegium paa en fri Havn og Købmandshandel i den nærmest tilstødende Vig af

Hobro Fjord (se S. 825) og 1453 Brev paa Birkeret og andre Rettigheder; 1468 anmodede han Paven om Hjælp til Bygning af den endnu ikke fuldførte Klosterkirke. Hans, Chr. II og Fr. I stadfæstede og udvidede M.'s Privilegier. Ligesom Maribo Kl. havde det dog sin vigtigste Støtte i Adelen, bl. a. fordi det fra den især hentede sit af Nonner og Munke med en Abbedisse og en Skriftefader bestaaende Personale; mange adelige skænkede Penge eller Jordegods for Sjælemesser, for Ophold i Klosteret eller for Tilladelse til at begraves i Klosterkirken; Novicerne medbragte ogsaa ofte Jordegods eller Penge. Ogsaa paa anden Maade forøgede Klosteret sit Jordtiliggende; saaledes fik det ved Midten af 15. Aarh. alle de Ejendomme, der hørte til de to nedlagte Klostre Glenstrup og Vor Frue i Randers (se S. 814); alene med det første fik det 6 Kirker, 3 Møller og en Del Gaarde og Bøndergods, iflg. en Jordebog fra 1584 havde Klosteret da omtr. 550 Gaarde og Huse, 31 Skove, 8 Møller, 8 Kirker, 3 Birker, Ret til Fiskeri i Randers Fjord m. m., og dette har vistnok omtr. svaret til, hvad Klosteret ejede i kat. Tid. Efter Reform. kom Klosteret under Kronen og stod fra omtr. 1542 under kgl. Lensmænd; sine Munke og Nonner beholdt det dog foreløbig, men Lensmændene skulde holde en Prædikant, der „skulde prædike og læse for Jomfruerne og de Folk, som indgivne ere, Guds rene Ord“. Sidst i 1550'erne synes Munkekonventet at være opløst; Søsterkonventet holdt sig længere, idet Adelen ønskede at bevare Klosteret som et Henvisningssted for sine ugifte Døtre; endnu 1576 optoges en Søster; 1585 døde den sidste Abbedisse, Hilleborg Lykke. Endelig ophævedes Klosteret helt $\frac{4}{7}$ 1588, idet Lensmanden Jak. Seefeld da fik kgl. Ordre til at omdanne Nonnegaarden til en Ladegaard, da den gml. Ladegaard var brøstfældig, „och Nunne er ødde“. — Efter 1660 ophørte M. K. at være et kgl. Len, medens et af de nye Amter fik Navn efter det (se S. 518). Klosteret selv blev med tilliggende Gods som Hovedgaard solgt ved Skøde af $\frac{14}{8}$ 1664 til Købmand Alb. Baltser Berns' Arvinger og Leonhard Marselis, dog med Forbehold af Indløsningsret. En af Berns' Arvinger, hans Svigersøn Generalpostm. P. Klingenberg († 1690), bestyrede den, og da Fællesskabet mellem Arvingerne blev hævet 1680, gik den over til den anden Svigersøn, Frands Ludv. v. d. Wiele († 1680), hvis Enke 1683 overgav den til Svigersønnen Rigsfriherre Andr. Pauli v. Liliencron († 1700), som atter skaffede Gaarden Birkeret 1689. Hans Arvinger havde M. til 1713, da Kongen atter overtog det ifl. sin Indløsningsret for 64,750 Rd., hvilken Sum ved Højesteretsdom af 1716 formindskedes med 28,000 Rd., fordi Godset var forringet ved ulovlig Behandling af Skovene. Ved Aukt. 1720 solgte Kronen Gaard og Gods for 18,350 Rd. til et Interessentskab (Fuldmægtig M. Thebring og Amtsf. P. Sperring), som atter 1724 maatte sælge M. til Justitsr. Severin Benzon, † 1726, hvis Enke s. A. solgte Gaarden (i alt 340 Td. H.) for 13,500 Rd. til Etatsr. Math. Thestrup († 1769), efter hvem den ejedes af Sønnen, Kmhr. Frands T., † 1796 som Slægtens sidste Mand. Ved Aukt. 1798 solgtes M. til et Interessentskab (Major F. R. C. Bülow, Kapt. E. C. Müller og Amtm. P. S. Fønss), hvilket fik Lov til at bortsælge Bøndergodset og ligeledes begyndte at udstykke Hovedgaardsjorderne og odelægge Skovene, hvorefter M. 1807 solgtes til F. V. Poulsen († 1833), i hvis Tid Birkeretten atter ophævedes; derefter ejedes M. af hans Enke († 1862) og to Døtre, hvilke sidste for 200,000 Kr. solgte M. 1876 til Kmhr. J. M. Grevenkop-Castenskiold til Hørbygd., og hans Arvinger solgte M. 1897 til den nuv. Ejer, Chr. Møller. — M. H. t. Klosterbygningernes oprindl. Udseende (en Grundtegn. hos Resen er gengivet hos Dahlerup S. 86) bemærkes, at Nonnernes og Munkenes Bygninger som alm. laa adskilte, hver paa sin Side af Kirken. Nonnegaarden, N. og N. V. for Kirken, bestod af 3 Fløje, der sammen med Kirken omsluttede en firkantet Gaard. Munkegaarden, S. V. for Kirken, bestod af 4 Fløje, ligeledes omsluttede en firkantet Gaard; Nordfløjen (i Lensmændenes Tid: „Fadburshuset“) laa omtr. i Forlængelse af Kirken. Hertil sluttede sig flere andre Bygninger, og uden om det hele Komplex var der Haver og Fiskedamme. Nu staar kun Kirken og den nordl. Fløj af Munkegaarden tilbage; 1721-22 nedbrødes en Del af Nonnegaarden, og Resten samt en Del af Munkegaarden nedbrødes 1724 af S. Benzon, der opførte en ny Ladegaard (af Bindingsv.) S. for Hovedbygningen; i Beg. af 19. Aarh. forsvandt det sidste af Munkegaardens Østfløj. — Den tilbagebl. Fløj af Munkegaarden (se Billedet S. 828) er opf. i 15. Aarh. i to Stokv. af gule Munkesten i Munkeskifte med spidsbuede Krydshvælvinger i 1. Stokv.; omtr. midt paa Sydsiden staar et formentlig i 2. Halvdel af 16. Aarh. tilbygget, ottekantet Trappetaarn (oprindl. med Klokkespir), over hvis Indgang en Sten med Indskr., der melder, at S. Benzon 1724 lod „denne Borgegaard forandre og forbedre samt Ladegaarden forflytte og af ny opbygge, saasom begge forhen dels af Ælde vare forfaldne, dels de

største gamle Huse med deres Hvælvinger af forrige Besiddere udi de Aar 1721 og 1722 nedbrudne, hvilket alene paa denne Sten til Efterkommernes Minde bliver antegnet“. I Taarnets Væg sidder en Sten med Indskrift, som tyder paa, at den har siddet over en Lade; rundt om i Murene sidde udhuggede Christushoveder. V. for Taarnet var i Lensmændenes Tid en Gennemkørselsport paa tværs gennem Bygningen, „Morkestueport“. Fløjen havde i Tidens Løb lidt meget ved Vanrøgt og flere Reparater, til Dels med røde Mursten, navnlig var 2. Stokv. blevet ombygget i Beg. af 19. Aarh. Aar 1891 købte Staten Fløjen og lod den restaurere (Arkit.: Prof. H. C. Amberg); Murene rensedes for Overpudsning, de senere indsatte røde Mursten erstattedes med gule, der opførtes blindingspydede Kamgavle i Stedet for de afvalmede Gavle, de spidsbuede Vinduesaabninger i 1. Stokv. genaabnedes, i 2. Stokv. gjordes de smallere og fladbuede, Hvælvingerne restaureredes, og Taarnet, hvis øverste brøstfældige Del maatte nedtages, skalmuredes delvis (Vindeltrappen, af Egetræ, er den oprindl.); ved Fløjens Nordside opførtes et nyt Halvtårn med takkede Gavle, til Køkkentrappe. I 1. Stokv. er der nu Herredsfogdens og Borgmesterens Kontor, i 2. Stokv. hans Bolig. — Mariagerklosters nuv. Stuehus er opf. 1876 af Grundmur i 1 Stokv. (Om Klosteret se Danske Mag. VI; *Dahlerup*, M. Klosters og Bys Hist.; Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 170 flg.; Aarb. f. n. Oldk. 1890 S. 284 flg.).

Ved Katbjerg har ligget *Katbjerg Slot*, som under den jydsk Adels Opstand mod Vald. Atterdag 1359 blev belejret af de kgl. Tropper, og Mikkelsdag drog Kongen selv over til Jyll. og forstyrrede Katbjerg; men senere toge Jyderne det tilbage. Ved Fjelsted er der paa flad Mark Spor af et Voldsted: to lave Forhøjninger, der stode sammen i en ret Vinkel. — I Hov By ligger *Bjerregaard*, hvorpaa Thord Degn (se S. 830) 1343 fik Pantebrev.

Sognet bestod tidligere foruden af Mariager Kloster af 3 Kirkesogne, nemlig *Hov Sogn* (nævnt 1442-91 og endnu 1552), *Alstrup Sogn* (1465-68 og 1565) og *Fjelsted Sogn*. Af den fra romansk Tid hidrørende *Hov Kirke*, der i sin Tid tilhørte Glenstrup Kloster og senere Mariager Kl., ses endnu Ruinen; nogle Sten, Søjler m. m. findes ved Mariager Kirke (se S. 830); Granitdøbefonten med Dyrefigurer er i Nationalmus.

I Sognet har der været en meget søgt hellig Kilde, *St. Helenes Kilde*; man mener, at den er identisk med en Kilde i Lyngbakkerne S. for Skoven Himmelkold. En anden, *Marie Kilde*, nævnes ogsaa. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 14).

I Sognet findes flere fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Alstrup *Hohøj* (se S. 826), forsøgt udgr. af Preusserne 1864, ved Brødles 7 Gravhøje, deribl. de 3 anselige *Trehøje*, ved Katbjerg 2 Gravhøje med Jættestuer (begge udgravede, Fundene i Nationalmus.), nemlig *Ormehøj* (til Jættestuens Kammer er der fejlet et lille Sidekammer; Dækstenene mangle overalt undt. over Sidekamret) og *Jordhøj* (Kamret 9 F. langt og indtil 7 F. højt, Gangen 19 $\frac{3}{4}$ F. lang); samt ved Voldstedlund en Gravhøj, *Dronningehøjen*, med en udgravet, mindre Jættestue, og den 150 F. lange Langdysse *Kongehøj*.

Om de tidligere store Kalkbrud ved Fladbjærg og Assens i Falslev Sogn se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 110.

Falslev Sogn, hvortil Vindblæs S. i Gjerlev Hrd. er Anneks, omgives af Mariager Lands., Sem Sogn, Gjerlev Hrd. (Vindblæs S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, ved Østgrænsen, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De højtliggende, mod S. noget bakkede Jorder (Simonshøj, 207 F., 65 M.) ere overvejende sandmuldede, for en stor Del beplantede.

Fladeindholdet 1896: 1821 Td. Ld., hvoraf 577 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 95, Havre 238, Boghvede 4, Grøntf. 63, Kartofler 49, andre Rodfr. 7), Afgræsn. 365, Høslæt, Brak, Eng m. m. 199, Have 16, Skov 124, Kær og Fælleder 43, Heder 319, Stenmarker 124, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 88 Heste, 311 Stkr. Hornkv. (deraf 224 Køer), 483 Faar, 192 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 95 Td.; 23 Selvejergaarde med 85, 43 Huse med 10 Td. H. og 29 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1452 (1801: 172, 1840: 238, 1860: 295, 1890: 890), boede 1890 i 84 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 209 af Jordbr., 22 af Fiskeri, 523 af Industri (284 ved Cementfabr.), 8 af Handel, 9 af Skibsfart, 87 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Falslev* med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 108,862 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6157 Kr., Antal af Konti 535); *Assens*, ved Landevejen, med Cementfabrikken *Dania*, et 1886 opr. Interessentskab, aarl. Prod. omtr. 200,000 Pd. Cement, 500,000 Pd. Slemmekridt og 8000 Pd. Kridt, omtr. 350 Arbejdere (Udførsel til Europa, Asien og Amerika); til Fabrikken høre 5 Td. Ld. Kolonihaver, Forsamlingssal med Teater, Sygekasse, Læge, Brugsforening m. m.. *Ballegaard* har 12 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 70 Skov, 50 Hede, Resten Ager; ved Gaarden 2 Planteskoler. Cementfabrikken *Cimbria*, et 1873 opr. Aktieselsk., Aktiekapit. 254,000 Kr. Fabrikken udgør et stort Bygningskompleks med Udskibningssted; aarl. Prod. Cement omtr. 100,000 Td., 150 Arbejd. (se S. 831-32). *Blæsborg*, Gd. *Tus Vandmølle*.

Falslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 413. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Dobbeltsokke. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Sydd. og Vinduerne tilmurede; se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 261 og 279). Taarnet, af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten, har Underrum med fladt Loft og en nu tilmuret Rundbue ind til Skibet. Oprindl. var Taarnet aabent forneden med en stor Spidsbue i Vestmuren. Vaabenhuset, med fladt Loft, er af samme Materiale som Taarnet. Alterbord af huggen Kamp. Altertavle med et nyere Maleri (Kopi). Prædikestol i sen Renæssancestil, malet 1701. Romansk Granitdøbefont. Flere af Familien Kruse ere begr. i Kirken. I Midtgangen nogle Ligsten.

Ballegaard, før en Hovedgaard, ejedes 1430 af Mikkell Kruse af Balle; derpaa fulgte (Søn efter Fader) Laur. Pedersen 1459-71, Peder Lauridsen K. 1478-84, Enevold K. 1492, Chrf. K. 1510-36, Peder K., Landsdom. i Nørrejyll., † 1562. Laur. K., † 1597, der opbyggede Gaarden af Bindingsværk 1582, Mogens K., † 1624, Otto K., † 1628, Tyge K., † 1650, og Otto K., † 1699 (en med Kruserne beslægtet Adelsm. Anders Lounkjær skrev sig 1480 til B.). Sidstn. Otte K. solgte 1684 B. (12 Td. H.) til Chr. Jensen ved Vivebro, der 1685 solgte den til Otte Kruses Fæstemø Eva Margr. Pentz, men 1698 gik den atter og nu for steds ud af Krusernes Eje, idet Otto K. da solgte den (17, med Gods i alt 93 Td. H.) til Forpagter Hans Axelsen Stenberg, † 1698; hans Enke Mette Graa ægtede 1701 Jak. Bastrup, som 1707 skødede B. til Anders Laursen af Torrild, † 1716. Efter Enkens Død 1748 overtoges den af en af hendes Arvinger, Toldkontrollør Niels Jørgensen, † 1770, hvis Døtre Anne og Kirstine Margr. 1771 skødede den til deres Søster Sybille og hendes Ægtefælle Niels Hvass († 1799). I 19. Aarh. har den bl. a. tilhørt det Huitfeldtske Fideikommissgods (1823-27), Kapt. J. F. Neckelmann og Familien Glenstrup; nuv. Ejer er F. C. Glenstrup.

I *Assens* laa tidligere en Adelsgaard; 1469 og 1490 nævnes Jep Henriksen af A., Væbner, 1504 Mads Knudsen, 1509 Mogens Knudsen og 1520 Knud Madsen, Væbner, i A.; 1546 solgte Knud Madsen Gaarden til Peder Kruse. — Ogsaa i *Falslev* har vistnok været en Adelsgaard, thi 1581 nævnes Falslev Gods ses øde Mark.

Ved *Ballegaard* er der fredlyst 2 Gravhøje, den ene omsluttende en Jættestue, ved Falslev Gravhøjen *Simonsøj*. — I *Simons Mose* er der fremdraget et interessant Depotfund fra den ældre Bronzealder, bestaaende af 1 Armring samt 10 lave Bronceskaale af norditalisk Arbejde.

Hem Sogn omgives af Annekset Sem, Mariager Lands. og Svenstrup Sogn med dets Enklaver samt Nørhald Hrd. (Gassum S.) og Gjerlev Hrd. (Kjærby og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa. Kirken, noget sydl., ligger henved $\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, bakkede Jorder (Mogelhøj, 319 F., 100 M.) ere overvejende sandmuldede. En Del Skov (Kjellerup Sk., Hem Sk., Skrødstrup Sk.).

Fladeindholdet 1896: 3290 Td. Ld., hvoraf 853 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 175, Havre 398, Grøntf. 27, Kartofler 35, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 708, Høslæt, Brak, Eng m. m. 498, Have 11, Skov 622, ubevokset 31, Moser 45, Heder 475, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 502 Stkr. Hornkvæg (deraf 295 Køer), 743 Faar, 299 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 151 Td.; 28 Selvejergaarde med 117, 4 Fæstegd. med 15, 50 Huse med 18 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 428 (1801: 303, 1840: 376, 1860: 407, 1890: 386), boede 1890 i 91 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 63 af Industri, 26 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hem* med Kirke og Præstegd.; *Skrødstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1897) og Mølle. *Skrødstrup-Skov*, Huse. *Kvotrup-gaarde*. *Charlottenpris*, Gd. *Vasehus*, Gd. *Nymølle*, Vandmølle.

Hem S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 411. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup, Svenstrup S.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue (tilm.) og Syddøren (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 274) ere bevarede. Skibet er mod V. i romansk Tid afdelt fra Hovedrummet ved en Mur og en firkantet Midtpille, forbundne ved Rundbuer. Denne afskildrede Del har oprindl. raget op over Skibet som et lavt Taarn; i gotisk eller tidlig Renæssancetid blev den nordl. Del af Taarnet nedtaget, medens den sydl. Del forhøjedes med store, røde Mursten og understøttedes i Skibet med en indbygget Spidsbue. Paa Taarnets Vestmur staar: NIS. 1766. (Se *Løffler*, Udsigt osv., S. 144 flg.). Vaabenhuset er væsentlig af Kvadre fra Taarnet. Alterbord med Trækors. Prædikestolen er ny. Den gotiske Alterkalk er skænket af Johs. Harthbo og Hustru, vistnok fra Slutn. af 16. Aarh. Granitdøbefont. I Skibet Epitafium (restaur. 1900), paa hvis tomme Indskrifttavle en Kisteplade over Anne Nielsdatter, † 1595 paa Dronningborg. I Vaabenhusets Mur en romansk Ligsten med et Kors.

I *Kvotrup* (Kaathorp, ogsaa Kortrup) laa fordum en Hovedgaard, der 1483 ejedes af Jørgen Poulsen, 1488 og 1490 af Jep Povelsen, Væbner, 1525 af hans Søn Mourids Jepsen, af hvis Sønner Jørgen Mouridsen til K. faldt 1565 ved Svarteraa, medens Niels Mouridsen døde 1605 som sidste Mand af sin Slægt (Benderup). Sidstes Datter Else havde 1580 paa K. Bryllup med Chrf. Lauridsen Seefeld. En Søster Jfr. Anne Nielsdatter, † 1593, ligger begr. i Hem Kirke. Chrf. Seefelds Børn arvede K., men Jørg. Seefeld solgte sin Part til Broderen Viffert S. 1631. Begge døde barnløse, og K. kom da til Svogeren Axel Urne, der alt 1638 skrev sig til K.; efter ham overtoges K. af Panthaveren Anker Povelsen i Randers, der solgte den til Grev Mogens Friis, som mageskiftede den til Kongen, fra hvem den 1665 blev tilskødet Ludvig Lorensen. Hans Enke Elisabeth v. Dort afstod 1692 til sin Søn Nicolai Lorensen sin Brugsret til K.

Anders Jonsen af *Skræxstorp* nævnes 1334.

Ved Hem er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. *Mogelhøj* (18 F. høj). Ved Hem har der været en hellig Kilde.

Hem og Sem vare tidligere et eget Pastorat, men bleve ved Reskr. af $\frac{23}{10}$ 1684 forenede med Mariager, indtil de atter 1808 (Reskr. af $\frac{26}{10}$ 1803) bleve eet Pastorat.

Sem Sogn, Anneks til Hem, omgives af dette, Mariager Lands., Falslev S. og Gjerlev Hrd. (Vindblæs, Kastbjærg, Enslev og Gjerlev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, mod S., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, stærkt bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 2379 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Rug 132, Byg 97, Havre 298, Boghvede 7, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenhed 5, Grøntfoder 29, Kartofler 47), Afgræsn. 461, Høslæt, Brak, Eng m. m. 296, Have 9, Skov 46, Kær og Fælleder 58, Heder 794, Flyvesand 59, Veje og Byggegr. 33 Td. Kreaturhold 1898: 90 Heste, 316 Stkr. Hornkvæg (deraf 180 Køer), 444 Faar, 156

Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 76 Td., 15 Selvejergaarde med 57, 1 Fæstegd. med 8, 39 Huse med 11 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 250 (1801: 149, 1840: 183, 1860: 237, 1890: 290), boede 1890 i 57 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 184 af Jordbr., 76 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 18 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Sem* (1340, 1380 og 1396: Seem, 1458: Zeem; udt. Siem) med Kirke; *Edderup. Grove Skole*.

Sem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 412. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvælv. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er bevaret; et Par Vinduer i Koret spores. Taarn og Vaabenhus ere opf. i 18. Aarh. af Kvadre fra Skibets Vestgavl og store røde Mursten. Det hvælvede Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle, med et Maleri fra 1901 (Kopi af C. Bloch: Opstandelsen), og Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Romansk Granitdøbefont. Paa Kørhvælvingen fandtes 1883 to, nu overmalede Figurer. Epitafium over Christen Christensen Kremer af Edderup, † 1736.

Ved Sogneskillet mod Enslev er der midt i en Mose en lav, afrundet Jordhøjning, *Hovskov* ell. *Tovskov* (50 × 80 F., 5 F. høj), vistnok et Voldsted; der er fundet enkelte Jærnvaaben og Rester af en Pælebro, som mod S. har forbundet Pladsen med fast Land. — Ved Sem er der fredlyst 6 Gravhøje, deribl. *Møgelhøj* (24 F. høj).

Om Sognehist. se S. 854.

Svenstrup Sogn, Anneks til V.-Tørslev, Nørhald Hrd., omgives af Hem Sogn og Mariager Købstadsjorder og Lands. samt Nørhald Hrd. (V.-Tørslev, Asferg og Gæssum S.). Kirken, noget vestl., ligger $\frac{3}{4}$ S. S. V. for Mariager. De højtliggende, særlig mod N. Ø. bakkede Jorder (Midtbjerg, højeste Punkt 238 F., 74 M.) ere sandmuldede, sandede og grusede. Nogen Skov. Midt i Sognet ligge *True* eller *Svenstrup Sø* (13-14 Td. Ld.), gennem hvilken *Østerkjær Aa* løber, mod S. Ø. *Kjellerup Sø* (14 Td. Ld.), hvorfra *Kastbjerg Aa* har sit Udløb. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Mariager til Randers.

Fladeindholdet 1896: 3571 Td. Ld., hvoraf 765 besaaede (deraf med Rug 191, Byg 164, Havre 367, Blands. til Modenh. 18, Kartoffler 18, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 702, Høslæt, Brak, Eng m. m. 412, Have 14, Skov 156, ubevokset 15, Moser 50, Kær og Fælleder 10, Heder 1361, Veje og Byggegr. 56, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 502 Stkr. Hornkv. (deraf 252 Køer), 593 Faar, 239 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 128 Td.; 20 Selvejergaarde med 108, 3 Fæstegd. med 12, 28 Huse med 8 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 269 (1801: 212, 1840: 228, 1860: 301, 1890: 323), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 6 af Gartneri, 42 af Industri, 35 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Svenstrup* med Kirke, Skole og Vandmølle; *True*; *Gunderup*. Hovedgaarden *Kjellerup*, ved Landevejen, har 32 $\frac{3}{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og 2 $\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., 1630 Td. Ld. (i Svenstrup og Hem S.), hvoraf 350 Ager, 80 Eng, 400 Skov, 120 Plantage, Resten Hede-banker og Sø; til Gaarden en Vandmølle. *Svenstrup Hørgaard*, 8 $\frac{3}{8}$ Td. H., 300 Td. Ld., *Lykkemark*, Gd., *Arnsbjerg Hede*, *Bagged*.

Svenstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 410. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og hvæl. Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmurede) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i Renæssancetiden af Kvadre fra Skibets Vestgavl, store Mursten og tilhuggen Kamp; Murene ere senere omsatte. Vaabenhuset er vistnok samtidigt med Taarnet, af Kvadre, senere ommuret med smaa Mursten (1568 udgik Kongebrev om, at alle Kirker i Aarhus Stift skulde hjælpe Kirken med $\frac{1}{2}$ Dl. hver, da den var meget bygfældig). Altertavle og Prædikestol ere 1779 opsatte af Poul Møller til Skovsgaard. Alterstager med Knud Mogensen Løvenbalks Navnetræk og Vaaben, fra 1588. Prætestolen, fra 1694, er nu i Randers Museum. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Døbefad, skænket af ovenn. Knud Mogensen og Hustru. I Skibet Ligsten fra 1584 over dem og over Jens Brask, † 1685, og Hustru.

Kjellerup (Navnet maaske af flere i Nærheden værende Kilder) tilhørte i 14. og 15. Aarh. Jens Ubbesen, Thomas Jensen, Jens Thomesen ved Aar 1415, Jep Hege-dal 1430 og 1462, senere Chrf. Kruse 1521, Peder Kruse, Landsdom. i Nørrejyll., 1551, Jørgen Bernekov 1561-65 og Henrik Gyldenstjerne, som 1579 mageskiftede K. til Kongen, der igen mageskiftede den til Knud Mogensen Løvenbalk. Flg. Ejere vare Erik Høg, † 1612, hvis Broder Christen H. 1627 solgte den til Enevold Seefeld, som mageskiftede den tillige med Svenstrup Hovgd. til Axel Urne, g. m. Anne Rodsteen; han ejede K. 1646. Knud Rodsteens Enke Else Vind solgte K. 1655 til Claus Dyre til Sindinggd., som 1678 solgte den (12, med Mølle og en Del Gods i alt 103 Td. H.) til Borgmester i Randers Joh. Steenbek. Derefter fulgte Kommercer. Hans Benzon til Sohngaardsholm, † 1715, der 1715 solgte K. (11, med Mølle og Gods i alt 29 Td. H.) for 3000 Rd. til Fuldmægtig Jens Brask, † 1747 (Søn af den under Kirken nævnte), hvis Enke Sidsel Cathr. Hostrup døde 1771, hvorpaa K. (17, med Tiender og Gods i alt 277 Td. H.) gik i Arv for 20,000 Rd. til Sonnen R. A. B., † 1800, og dennes Søn Jens Andr. B. († 1818), hvis Enke Kirstine f. Ring 1833 solgte den til Forvalter Christen Juul, † 1848, der testamenterede K. til den nuv. Ejer, C. J. H. Brask. — Den nuv. Hovedbygning, lavt beliggende paa en flad Tunge i Søen, der tidligere har været skilt fra Land ved en Grav, er opf. 1887-88 i 3 Fløje af Grundmur paa Kampestenssokkel med takkede Gavle i 1 Stokv. Den tidligere Bygning var opf. i 3 Fløje af Bindingsværk af J. Brask († 1747), der lod de gml. Grave opfylde og underlagde Gaarden den afbrudte By Kjellerups Jorder (den nævnes alt 1699 som afbrudt).

Svenstrup Hovgaard havde alt 1492 adelig Ejer, Erik Juel, og 1502 Hans Iversen Juel. Med Birgitte Lauridsdatter Munk erhvervede Tyge Kruse S., som saa tilhørte deres Sønner Chrf. K. 1580-1608 og Laurids K., † 1609. Med disses Broderdatter Karen Enevoldsdatter K. kom S. til Oluf Parsberg, der 1629 solgte den, som da i den kejsl. Fejdetid var lagt øde, til Enevold Seefeld. Den havde saa Ejere fælles med Kjellerup. Claus Dyre pantsatte den 1666 til Fru Ide Lunge, og hans Enke Ingeborg Rodsteen pantsatte den 1675 for 200 Rd. til Søren Vinter i Mariager. Senere tilfaldt den Kronen og var ved Beg. af 18. Aarh. beboet af Jægermester Joh. Chrf. v. Zepelin, men Kongen solgte den 1722 til G. D. Levetzau paa Tjele, der 1723 solgte den til Jens Mortensen, Forpagter paa Holbækgd., der s. A. solgte den (13 Td. H.), da regnet for en Bondegd., til Dines Pedersen i Randers. 1755 afhændede Forpagter Niels Randrup og Peder Dinesen til Bækmark og Holmgd. halve S. H. (6 Td. H.) m. m. til førstnævntes Broder Christen Jensen paa S. H. Nuv. Ejer er fra 1867 P. Aarup.

I True boede 1469 en Bonde Las Bugge, der skal have været en Sonnesøns Sønnesøn af den bekendte Hr. Niels Bugge, men havde mistet sin Adel, fordi hans Moder ikke var af Adel, og af samme Aarsag al sin Arv til de Flemminge.

Kjellerup By, nævnt 1699 som nedbrudt, har ligget Ø. for Hovedgaarden K. Tæt S. for den sidste har der staaet et Kapel.

Ved Kjellerup er der fredlyst 6 Gravhøje, ved Gunderup 1, ved Svenstrup 3 og ved True 3. — Ved Kjellerup har der været 3 hellige Kilder, *St. Knuds Kilde*, *Sykhilde* og *Pløvmands Kilde*.

Skjellerup Sogn, Anneks til Hobro, omgives af dennes Købstadsjorder, Hobro Fjord, Mariager Lands. og Nørhald Hrd. (V.-Tørslev og Glenstrup S.), hvorfra det skilles ved den fiskerige *Glenstrup Sø* (636 Td. Ld., 45 F. over H., 108 F. dyb), af hvilken en Del hører til Sognet. Kirken,

noget nordl., ligger $\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Hobro. De højtliggende, temmelig jævne Jorder, med til Dels stejle Skrænter ud til Fjorden (her findes den smukke „Ørnedal“), ere sandmuldede og sandede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Hobro til Mariager.

Fladeindholdet 1896: 2927 Td. Ld., hvoraf 982 besaaede (deraf med Rug 228, Byg 161, Havre 486, Boghvede 12, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 9, Kartofler 33, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 753, Høslæt, Brak, Eng m. m. 443, Have 17, Skov 125, Moser 19, Kær og Fælleder 81, Heder 448, Stenmarker 14, Veje og Byggegr. 42 Td. Kreaturhold 1898: 139 Heste, 541 Stkr. Hornkvæg (deraf 345 Køer), 647 Faar, 287 Svin og 5 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 106 Td.; 26 Selvejergaarde med 92, 35 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 341 (1801: 212, 1840: 211, 1860: 281, 1890: 311), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 228 af Jordbr., 31 af Industri, 6 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjellerup* (1403: Scelvetorp), ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Andrup*, ved Glenstrup Sø; en Del af *Gjettrup* (Resten i V.-Tørslev S.). *Skovsgaard* har $12\frac{5}{8}$ Td. H., omtr. 472 Td. Ld., hvoraf 262 Ager, 10 Eng, 100 Skov, Resten Hedebakker og Fjordstrand; 3 Lejehuse. *Andrupgd.*; *Strandholt*, Gd.

Skjellerup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Lands-tings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 402. Lægd. Kirken tilhører en Gaardejer i Sognet.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af tilhugne Limsten uden Sokkel. Norddøren og eet Vindue (nu tilmur.) ere bevarede. Senere ere Murene delvis omsatte med Mursten. Taarnet er vistnok fra gotisk Tid, af utilhugne Kampsten; Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. Vaabenhuset er af hugne Kvadre og Mursten. Altertavle med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Vaabenhuset to romanske Ligsten med et Kors.

Skovsgaard ejedes i 17. Aarh. af Jørgen Seefeld til Visborggd., derefter fra 1661 af Borgm. Hans Drostrup til Kollerup, † 1684, og dennes Enke Else Helvad. 1662 siges, at den er bygget paa Drostrups egen Skovjord og taget af hans Bønders Hede og et Stykke Eng. Senere tilhørte den Peder Jensen Vintmøl, † 1733, efter hvem den ved Aukt. blev købt med Tiender (10 og 11 Td. H.) og noget Gods for 4000 Rd. af Borgmester i Aarhus Ditlev Eggers. Hans Enke Maren Jensdatter Vintmølle solgte den (10, 11 og 44 Td. H.) til Forvalter Hans Thornson, † 1766; derefter ejedes den af Chrf. Rougtved til Odden indtil 1770, og Amtsforv. Lang, der 1773 solgte S. (9, 25 og 78 Td. H.) til Kmjkr. Hans Benzon, som 1777 solgte den for 14,000 Rd. til sin Fader Konferensr. Joh. Benzon til Sohngaardsholm, der atter solgte den til Poul Møller, hvis Enke Johanne Færs 1786 skodede den til sin Fuldmægtig N. S. Würnfeld for 10,000 Rd. Nu ejes den af Kapt. J. E. Bluhme.

I Gjettrup skal have ligget en Kirke. — Ved Skjellerup Kirke holdtes 1688 Herredstinget.

I Sognet er der fredlyst 8 Gravhøje, deribl. ved Skovsgaard *Grønhøj* og *Alshøj*. — I Ørnedalen har der været en hellig Kilde.

Sønder-Onsild Sogn omgives af Annekset N.-Onsild, Hvornum Sogn, Viborg Amt (Nørlyng Hrd.) og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.), fra hvilket det skilles ved *Kongsvad Mølleaa*, en Baa til *Skals Aa*, der ogsaa danner noget af Sydvestgrænsen og løber gennem Sognets sydl. Del. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, enkelte Steder lerede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Hobro til Viborg og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2855 Td. Ld., hvoraf 867 besaaede (deraf med Rug 206,

Byg 168, Havre 407, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 31, Grøntf. 13, Kartofler 21, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 805, Høslæt, Brak, Eng m. m. 767, Have 10, Skov 38, ubevokset 14, Moser 14, Kær og Fælleder 151, Heder 134, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 155 Heste, 655 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 749 Faar, 201 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 149 Td.; 28 Selvejergaarde med 142, 18 Huse med 7 Td. H. og 11 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 396 (1801: 239, 1840: 253, 1860: 270, 1890: 365), boede 1890 i 61 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomh., 239 af Jordbr., 43 af Industri, 5 af Handel, 21 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *S.-Onsild* (gml. Form se S. 849), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1894 og 1880), Andelsmejeri, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition; *Ulstrup. Sparehuse. Kongsvad Vandmølle.*

S.-Onsild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 405. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Syddøren ere bevarede, Nordd. og en Dør i Korets Sydmur tilmurede. Taarnet, af Granitkvadre, er fra gotisk Tid og var før forbundet med Skibet ved en oval, nu tilmuret Aabning. Nyt Vaabenhus af Munkesten. Altertavle fra 17. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Paa Kalken Indskriften: „Det af Præsten Boecks Huus bortstjaalne Kalk og Disk har han og velædle Hr. Kirke Patron Peder Kircheterp, Købmand i Hobro, paa fælles Bekostning erstattet“. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1640 med Lydhimmel fra 1681.

Ved S.-Onsild er der fredlyst en Gruppe af 5 Gravhøje samt *Stolpehøj.*

Nørre-Onsild Sogn, Anneks til S.-Onsild, omgives af dette, Hvorum Sogn, Aalborg Amt (Hindsted Hrd.), fra hvilket det skilles ved Onsild Aa (der ogsaa danner Sydvest- og en Del af Sydgrænsen), Hobro Købstadsjorder og Nørhald Hrd. (Glenstrup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $\frac{1}{2}$ Mil S. V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede. Mod S. Ø. gaar Landevejen fra Hobro til Viborg, mod V. den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2002 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Rug 158, Byg 119, Havre 326, Boghvede 6, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 17, Kartofler 28, andre Rodfr. 10), Afgræsning 538, Høslæt, Brak, Eng m. m. 463, Have 10, Skov 43, Moser 16, Kær og Fælleder 21, Heder 196, Veje og Byggegr. 37 Td. Kreaturhold 1898: 108 Heste, 480 Stkr. Hornkvæg (deraf 197 Køer), 503 Faar, 144 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 70 Td.; 17 Selvejergaarde med 61, 29 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 295 (1801: 140, 1840: 149, 1860: 178, 1890: 302), boede 1890 i 55 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 233 af Jordbrug, 30 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet Byen *N.-Onsild* med Kirke og Skole. *Mikkelborg og Rørbakke, Huse. Fyrkat Vandmølle.*

N.-Onsild S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 406. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korets Mure ere senere omsatte fra Grunden. Skibet har fladt Loft, Koret Krydshvælving. Taarnet er opf.

i gotisk Tid af Kvadre fra Skibets Vestgavl; dets øverste Del er i ny Tid om-muret med smaa Mursten; paa Syddøren staar: 1710. Ved en Restaur. 1898 om-byggedes Skibets Sydside, hvorved Sporene af Syddøren forsvandt, et Vaabenhus mod S., af Granitkvadre og Mursten, nedbrødes, og Taarnrummet, før aabent mod V. med en stor Spidsbue, blev Forhal. Altertavle fra 1663 med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra omt. s. Tid som Altertavlen. Klokke fra 14. Aarh., uden Indskr., med Aftryk af 4 Medailloner.

Ved *Onsild Bro* slog Kong Niels 1132 Erik Emune, som nær var bleven tagen til Fange, men reddedes af Bjørn Jærnside (Harald Kesjas Søn) og Aage Christiensen (Svend Aagesens Fader), der holdt Broen mod Fjenderne, indtil Erik havde naaet sine Skibe. Et Synsvidne fra 1490 over Onsild Bro siger, at den da nylig var sat i Stand. Traditionen henlægger Kampen 1132 til et Overgangssted over Onsild Aa, der udmunder omt. 2000 Al. Ø. for Ølst Kirke, og som i sin oprindl. Skikkelse mulig er fra Oldtidens Slutn. Endnu ses Rester af den stensatte Vej; den førte i en Bue over Aaen og Engene paa begge Sider og fortsatte sig i Hulveje. Et 500 F. l. og 50 F. br. Stykke Jord med Rester af Vejen og 3-4 Hulveje er fredlyst Aar 1900. Paa dette Areal ligger en Gravhøj. — Paa Lokes Hede er der fredlyst en 225 F. lang Langhøj og 5 runde Gravhøje.

Hvornum Sogn omgives af Annekset Snæbum, Viborg Amt (Rinds og Nørlyng Hrd.) — fra hvilket det for en Del skilles ved *Klejrup Sø* (se S. 678), hvoraf en Del hører til Sognet, og Skals Aa —, S.- og N.-Onsild Sogne samt Aalborg Amt (Hindsted og Gislum Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger 1 $\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Hobro. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmuldede. Nogen Skov (Trinderup Sk., Lille Mølle Krat). I den østl. Del gaar den østjydske Jærnbane.

Fladeindholdet 1896: 3658 Td. Ld., hvoraf 1261 besaaede (deraf med Rug 292, Byg 169, Havre 586, Boghvede 23, Spergel 8, Frøavl 4, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 36, Kartofler 55, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 1062, Høslæt, Brak, Eng m. m. 579, Have 21, Skov 98, Moser 29, Kær og Fælleder 142, Hegn 4, Heder 398, Flyvesand m. v. 9, Veje og Byggegr. 45, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 167 Heste, 883 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 851 Faar, 404 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 120 Td.; 38 Selvejergaarde med 100, 71 Huse med 19 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 656 (1801: 218, 1840: 313, 1860: 411, 1890: 624), boede 1890 i 120 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 435 af Jordbrug, 95 af Industri, 5 af Handel, 47 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvornum* (Hornum) med Kirke, Præstegd. og Skole; *Brøndum* med Skole. Hovedgaarden *Trinderup* har 18 Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 80 Eng, 70 Skov og Plantning, 70 Hede, Resten Ager; til Gaarden en Mølle. *Brøndum* og *Lille Vandmøller*.

Hvornum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 403. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trinderup.

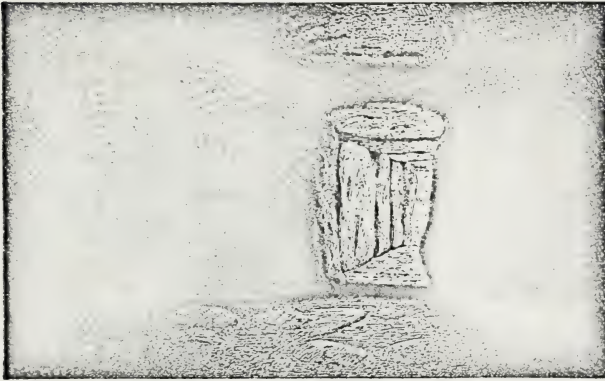
Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Nordd. tilmur.). Hele Kirken er overhvalvet. Den blev restaur. indv. 1867. Taarnet er af Granitkvadre og store røde Mursten; Underrummet har Spidsbue ind til Skibet. Det store Vaabenhus bærer udv. Aarst. 1793. Altertavlen er et Maleri (Kopi af Leon. da Vinci: Nadveren). Granitdøbefont. Epitafium over Major Muderspach til Trinderup og Familie. — Paa Kirkegaarden ligge begr. L. og J. Ring samt Vandborg (se ndfr.).

Trinderup tilhørte i første Halvdel af 15. Aarh. Niels Gjed, som skodede den til Glenstrup Kloster, hvorfra den med dets øvrige Ejendomme kom til Mariager Kl. og efter Reformat. til Kronen, der formodentlig solgte den til Otte Nielsen Munk til Gjesinggd. Senere Ejere vare Poul Stigsen Hvide 1535, dennes Halvbroder

Henrik Krag, med hvis Datter Maren K. T. først kom til Bagge Griis og efter hans Død til hendes 2. Husbond Niels Fredberg, der 1642 skrev sig til T. Hendes Søn Palle Griis solgte 1656 T. til Erik Grubbe, hvis bekendte Datter Marie G. bragte den til sin anden Ægtefælle Palle Dyre, der 1700 solgte den (13 Td. H.) til Forvalter paa Mariager Kl. Fr. Olufsen, † 1715, hvis Enke Mette Sørensdatter 1730 solgte den for 5000 Rd. til Kapt. Fr. v. Muderspach, † 1745 som Major; den ejedes saa af hans Enke Fru Anne Helvig Marsvin, † 1763, hvorefter Sønnen Kapt. C. Chr. v. M. († 1787) 1764 overtog T. (14, 25 og 141 Td. H.) for 14,000 Rd. Enken Mette Marie Bachmann solgte 1787 T. (i alt 140 Td. H.) til Laurs Ring, † 1793, hvis Enke Margr. Lauridsdatter døde 1798, hvorefter deres Søn J. R. († 1837) overtog T. (14,43 og 139 Td. H.) for 29,000 Rd. Derefter købtes den (med 130 Td. H. Bøndergods m. m.) for 20,000 Rd. af M. P. Vandborg, † 1859, efter hvis Enkes Død 1881 den (uden Gods) for 100,000 Kr. gik over til Svigersønnen, den nuv. Ejer, Landstingsm. H. C. D. la Cour. — Hovedbygningen, 2 Fløje i 1 Stokv., af Grundmur, er opf. 1861.

I *Hvornum* har boet Adel, thi 1394 nævnes Niels Pedersen i H. og 1424 Jes Poulsen i H. — Just Ibsen i *Brøndumdal* nævnes 1492.

Ved Brøndum er der fredlyst 1 Gravhøj, ved Hvornum 1 Runddysse samt 4 Gravhøje, deribl. de 3 *Bavnehøje*.

Jættestue paa Snæbum Mark.

Snæbum Sogn, det mindste i Herredet og Annes til Hvornum, omgives af dette samt Aalborg Amt (Gislum Hrd.) og Viborg Amt (Rinds Hrd.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil V. for Hobro. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og sandmul-

dede. Ved Nordøstgrænsen løber Simested Aa.

Fladeindholdet 1896: 1615 Td. Ld., hvoraf 550 besaaede (deraf med Rug 130, Byg 76, Havre 247, Boghvede 8, Spergel 30, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 14, Kartofler 25, andre Rodfr. 9), Afgræsn. 520, Høslæt, Brak, Eng m. m. 170, Have 6, Skov 15, Moser 16, Kær og Fælleder 5, Heder 305, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 69 Heste, 374 Stkr. Hornkvæg (deraf 172 Køer), 467 Faar, 165 Svin og 2 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 40 Td.; 11 Selvejergaarde med 30, 30 Huse med 10 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 189 (1801: 70, 1840: 85, 1860: 119, 1890: 195), boede 1890 i 36 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 167 af Jordbr., 8 af Industri, 5 af Handel, og 11 af deres Midler.

I Sognet Byen *Snæbum* (1472: Snebung), omkring en lille Sø, med Kirke og Skole. Gaarden *Øster-Gundestrup*.

Snæbum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 404. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Senere ere Murene nedtagne indtil et Par Skifter over Soklen og paany opf. af Mursten og raa Kamp. Syddøren er bevaret, Nordd. tilmuret. Taarnet, hvis Underrum ikke er i Forbindelse med Skibet, og Vaabenhuset ere af Granitkvadre og Mursten. Kirken

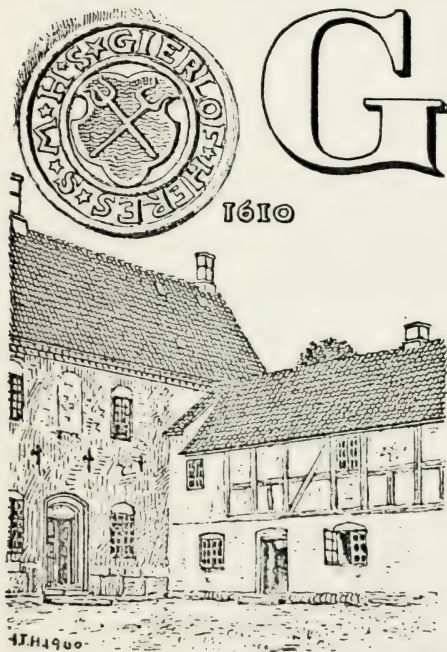
har fladt Loft. Altertavle med to Malerier. Romansk Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol med Henrik Krags Navn.

Ved Snæbum er der fredlyst 10 anselige Gravhøje samt en 24 Fod høj Gravhøj, der indeslutter to ualmindelig smukke og velbevarede, imponerende Jættestuer (den nordlige Stues Kammer er $12\frac{3}{4}$ F. langt og indtil $5\frac{1}{2}$ F. højt, den sydlige $11\frac{1}{3}$ F. langt og indtil $6\frac{1}{2}$ F. højt, Gangene henh. $17\frac{1}{2}$ og 24 F. lange). Jættestuerne synes kun at have været benyttede en kort Tid i Stenalderen, idet de ved Nationalmus. Undersøgelser 1895 og 1896 viste sig omtr. jordfri og med kun faa Skeletter og Oldsager.

Gjerlev Herred.

Sogne:

Vindblæs, S. 862. — Udbyneder, S. 863. — Kastbjerg, S. 866. — Dalbyneder, S. 868. — Dalbyover, S. 868. — Raaby, S. 869. — Sødring, S. 870. — Ø.-Tørslev, S. 872. — Gjerlev, S. 872. — Enslev, S. 873. — Kjerby, S. 874.

jerlev Herred, det nordøstligste i Amtet og den yderste Del af Halvøen mellem Mariager- og Randers Fjord, begrænses mod V. af Onsild Hrd., fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa, mod S. V. af Nørhald Hrd., i øvrigt mod S. Ø., Ø. og N. af Randers Fjord, Kattegat og Mariager Fjord. Fra V. til Ø. er der højest omtr. 2, fra N. til S. $2\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er i det hele lavtliggende og temmelig jævn, særlig ved Kastbjerg Aa og mod Ø. ved Kattegat, hvor der er store Eng- og Kærstrækninger; i Midten er der højere, mod N. V. hæver Løddenhøj sig til 200 F., 63 M.; Jorderne ere for en stor Del lerede og muldede, enkelte Steder sandede.

M. H. t. Frugtbarheden svarer det til Amtets Gnmst. (efter Matr. 16 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 34,940 Td. Ld. ($3,50$ □ Mil, $193,7$ □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2174 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 7618 (1801: 3642, 1840: 4599, 1860: 5707, 1890: 7053). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Nørhald Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 2. Forligs-

kreds (Vindblæs, Udbyneder, Kastbjærg, Dalbyover og Kjørby S.) og 3. Forligskreds (de øvrige S.).

Gjerlev Hrd., i Vald. Jrdb. *Herlefhæreth* (!), hørte i Middelalderen til Ommersyssel, fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Herredet talt henvend 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 8 Lang- og Runddysser og omtr. 10 Stenalder Høje med store Gravkister, Resten Rundhøje), men over $\frac{2}{3}$ er nu sløjet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{4}$ 1901 vare $56\frac{1}{2}$ fredlyste. Flest kendes fra Sognene Vindblæs (omtr. 105), Ø.-Tørslev (75), Udbyneder (50) og Gjerlev (42). Langs Fjorden findes flere Køkkenmøddinger.

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af F. Uldall, 1875—76.

Vindblæs Sogn, Anneks til Falslev, Onsild Hrd., omgives af Udbyneder og Kastbjærg Sogne, Onsild Hrd. (Sem og Falslev S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa, og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Mariager. De i Midten og mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder (Loddenhøj, 200 F., 63 M.) ere dels lerblandede, dels sandmuldede, sandede og skarpsandede, med en Del Eng, især mod S. Nogen Skov (Havkjær, Ajstrup Krat). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4744 Td. Ld., hvoraf 1748 besaaede (deraf med Rug 380, Byg 273, Havre 685, Boghvede 11, Spergel 15, Blandsæd til Modenh. 37, Grøntf. 205, Kartoffler 116, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 1185, Høslæt, Brak, Eng m. m. 851, Have 27, Skov 144, Moser 41, Kær og Fælleder 99, Heder 541, Flyvesand m. v. 17, Veje og Byggegr. 87 Td. Kreaturhold 1898: 233 Heste, 878 Stkr. Hornkv. (deraf 538 Køer), 1320 Faar, 490 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 206 Td.; 54 Selvejergde, med 173, 116 Huse med 31 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 957 (1801: 470, 1840: 628, 1860: 814, 1890: 888), boede 1890 i 183 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 644 af Jordbrug, 123 af Industri, 12 af Handel, 3 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet *Vindblæs Kirke*, ved Landevejen, med Skole og Byerne: *Norup* med Andelsmejeri og Jærnbaneest.; *Haderup*; *Lystrup* med Skole; *Ajstrup*; *Nebstrup* med Teglværk og Jærnbanehpl. *Hadsundhuse* (Søndre H.) med Kro, Færgeoverfart til Hadsund, Endestation for Randers-Hadsund Banen og Telegrafst. *Lundskov*, Huse. *Aamølle*, Kridtslemmeri og Jærnbanehpl. Gaarden *Kragelund* har 12 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 2 Have og Skov, 30 opdyrket Hede (i Sem S.), Resten Ager. *Rævsbækgd.* med Tegl.

Vindblæs S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 417. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende, høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, højt Taarn (brugt som Sømærke) mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvelvinger, ere fra romansk Tid af hugne Granitkvadre paa profileret Sokkel. Begge Døre og en Dør i Korets Sydside ere bevarede (Nordd. og Kordoren tilmur.) Portalerne bære mærkelige indhuggede Fremstillinger (Thor med Midgaardormen, den sidste paa Sokkelen, Lammet med Korset, Kundskabens Træ, Lindorme og Løver m. m.; se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 273). Taarn og Vaabenhus ere fra den senere Middelalder, af Mursten. Kirken er restaur. 1886 og flg. Aar. Altertavle fra 1747 i Rokokostil. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil.

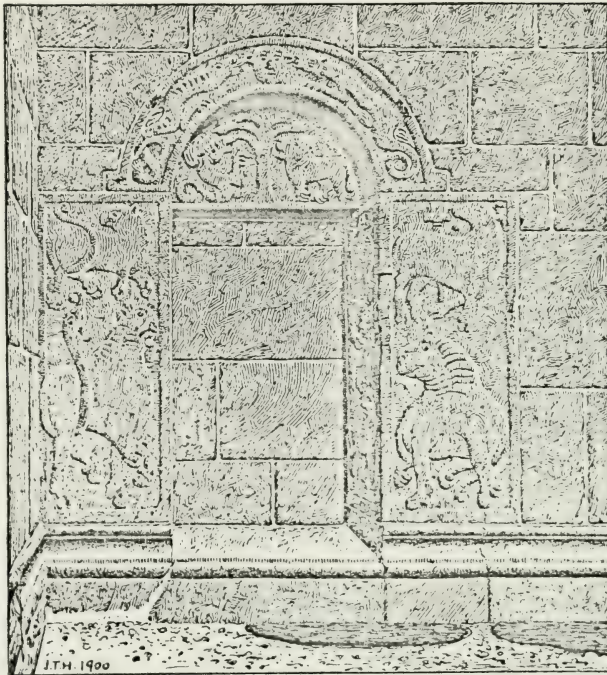
Kragelund tillige med *Aamølle* og en Gaard i Haderup tilhørte i Beg. af 14. Aarh. Hr. Jep Flæp, Kongens Marsk, og bleve 1328 tildømte Hr. Peder Vendelbo. Siden berettes, at K. var pantsat til Axel Jepsen (Thott) og 1447 (!) blev indløst af Niels Andersen (Munk) til Visborg; Axel Jepsens Enke ægtede Hr. Brock (!), som forbrød K. til Kongen, som saa 1448 (!) gav Gaarden til Tyge Jensen (Seefeld). Sikrere er det, at Hr. Axel Lagesen (Brock) 1494 solgte Gaarden til Oluf Friis, efter hvem den gik i Arv til hans Søstersøn Laurids Munk, der 1533 indværgede den med Lovhævd. Hans Sønner Chrf. og Jesper M. trættedes 1552 om den med Enevold Jensen (Seefeld), men den blev tildømt Chrf. Munk. 1688 skødede Kirsten Hansdatter, sl. Licentiat Nicolaus Brobergs, til Jmfr. Frederikke Ane Pentz den af hendes Broder og Svoger Daniel Kallou sidst bebøede Bondegaard K., hvilken (10 32 og 18 Td. H.) Jmfr. Pentz 1697, da Enke efter Amtmd. Ove Lange til Falkenstein, solgte til Hans Hansen Guldager, som 1702 afhændede den (8 Td. H.) til Assessor Bent Winter paa Visborggd., hvis Arvinger 1718 skødede den med Tiender (8 og 19 Td. H.) og Gods til Præsten i Udbyneder Hr. Peter Chr. Piper. Denne solgte 1721 K. (i alt 32 Td. H.) for 1700 Rd. i 8 Skillings Stykker og 40 Rd. i danske Kr. til Niels Pedersen paa Nøragergd., † 1735, hvis Enke Maren Pedersd. 1736 ægtede Jørgen Hornbech, som 1741 solgte den til Hr. Jokum Klog, Præst i Vindblæs, der 1749 afhændede den (5, ialt 29 Td. H.) til sin Embedsbroder i Brøndum, Hr. Hans Rosenkilde, † 1758.

Om *Hadsund Toldsted* se under Hobro S. 825. — En Jærnbanebro over Fjorden til Forbindelse af de to Hadsundbaner skal ifl. Finansloven 1900-1 opføres af Staten med Tilskud fra

Randers og Aalborg Amter samt Jærnbannerne (anslaet til omtr. 450,000 Kr.).

I Sognet er der fredlyst 34 $\frac{1}{2}$ Oldtidsmonumenter: ved Ajstrup en Gruppe af 9 Gravhøje samt 8 Høje (deribl. *Hanehøj*) og en stenomsat Langhøj; ved Haderup 6 Høje; ved Lystrup 3 $\frac{1}{2}$ Høje; ved Nebstrup 4 og ved Norup 2 Høje samt en 170 F. lang Langhøj med enkelte Randsten. Paa den flade Forstrand langs Fjorden er der truffet flere Køkkenmøddinger, deribl. ved Aamølle (undersøgt af Nationalmus.), Hadsundhuse og Rævsbækgd.

Sognet var fra 1630 henlagt til det residerende Kapellani i Mariager, indtil det ved Reskr. 27/4 1742 blev et eget Pastorat; 1/1 1873 blev det Anneks til Falslev.

Portal paa Vindblæs Kirkes Kors Sydside.

Udbyneder Sogn, det største i Herredet, omgives af Vindblæs, Anneksset Kastbjerg, Dalbyover, Dalbyneder og Sodrning Sogne samt Kattegat og Mariager Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. for Mariager. De noget højtliggende og bakkede, kun i den østl. Del lavtliggende og jævne

Jorder ere afvekslende muldsandede, sandede og lerblandede, med store Eng- og Kærstrækninger langs Kattegat, hvorfra flere Vige skære ind og danne Øer og Halvøer (*Pletterne*, *Saltholmen*); mod S. Ø. nogen Hede. En Del Skov (Skovshoved, Overgaard Sk., Møllekrat). Nogle ubeboede Smaaøer — *Træskjelbakkeholm*, *Pletten*, *Hesseltørre*, *Mejplet* — i Indløbet til Mariager Fjord høre til Sognet. Mod S. V. i Sognet ligger *Udbyover Sø*, omtr. 40 Td. Ld. Gennem den sydl. Del gaar Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 8084 Td. Ld., hvoraf 2133 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 479, Byg 403, Havre 840, Bælgsæd 4, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 206, Grøntf. 31, Kartofler 63, andre Rodfr. 97), Afgræsn. 697, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2236, Have 75, Skov 317, Moser 50, Kær og Fællede 2033, Heder 335, Veje og Byggegr. 119, Vandareal m. m. 89 Td. Kreaturhold 1898: 410 Heste, 1952 Stkr. Hornkvæg (deraf 992 Køer), 2082 Faar, 746 Svin og 52 Geder. Ager og Eng Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 410 Td.; 56 Selvejergaarde med 378, 126 Huse med 31 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 1498 (1801: 655, 1840: 767, 1860: 1042, 1890: 1397), boede 1890 i 246 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 73 levede af immat. Virksomh., 893 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 192 af Industri, 56 af Handel, 122 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 24 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Udbynder* med Kirke, Præstegd., Skole, Hospital (opr. 1577 af Rigsr. Jørgen Lykke til Overgd., med et Hus til 6 fattige, der aarl. hver faar 18 Skp. Rug, 18 Skp. Byg og 12 Kr. m. m., alt af Overgd.), Andelsmejeri (Haastoft), Købmandshdl. og Telefonst.; *Bjerre*; *Klattrup*; *Udbyover*; *Haavndal*, en i de sidste 20 Aar om Stationen opstaaet By, med oftil. Politiret for Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdikt., Sparekasse for Udbynder-Kastbjerg Komm. (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 141,817 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5973 Kr., Antal af Konti 849), Haandværkere, Farveri, Uldspinderi, Maltgørerer, Teglv., Andelsmejeri, Købmandshdl., Gæstgiveri, Afholdshotel, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Skole mellem Havndal og Udbyover. *Udbynderkjær*, *Madsdige*, *Hestehave*, *Gildehøj* og *Vesterskovmark*, Huse. Hovedgaarden *Overgaard* med Gaarden *Arensborg*, under Fideikommisgodset Overgd., har $99\frac{1}{4}$ Td. H., 1978 Td. Ld., hvoraf 250 Eng, 240 Skov, 38 Gaardspl. og Have, 609 Oredrev og Kær, 85 Kanaler og Vejler, 32 Inddæmning og Enge, Resten Ager; Gaarden *Julianeholm*, ligeledes under Fideikommisgodset, har $5\frac{3}{8}$ Td. H., 228 Td. Ld.*). Gaarden *Charlottendal* har 33 Td. H., omtr. 600 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 100 Eng, 15 Have og Plantage, Resten Græsningsjord. *Fuglsøgaard* har omtr. 25 Td. H., 407 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 40 Græsnings, 34 Skov, 7 Veje og Sø, 6 til nogle Huse, Resten Ager. *Vellinggaard* (11 Td. H.). *Overgaards Mølle*.

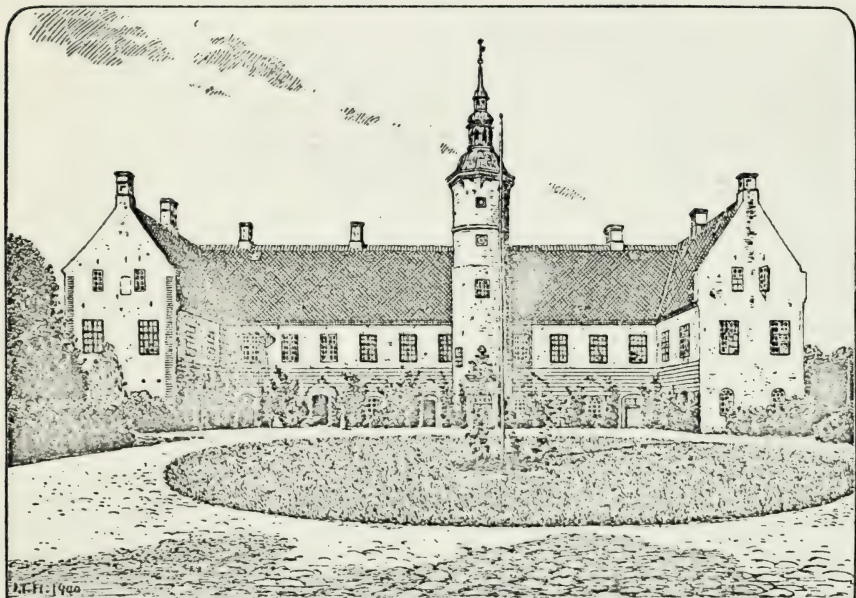
Udbynder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktation (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 418. Lægd. Kirken tilhører Besidderen af Fideikommisg. Overgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Opgang til Herskabsstolen, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Den ældste Del, Skibets østl. og Korets vestl. Del, er fra romansk Tid af røde Munkesten. Eet Vindue, Skibets to Døre og en Dør i Korets Nordmur ere bevarede (tilmur.). Senere forlængedes Skib og Kor, og Taarn og Vaabenhus opførtes, alt af Munkesten; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib

* Til Fideikommisgodset *Overgaard*, der omfatter de ovenn. Gaarde, hører 1 alt $140\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., hvoraf fri Jord $103\frac{1}{4}$, Bøndergods 1, Kirke- og Kongetiende 36; i Eankaktier 3200, i Fideikom- miskapitaer 26,500 Kr. Jordtiliggendet udgør 1266 Td. Ld. foruden omtr. 240 Td. Ld. Skov.

og Kor. Det hvælv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet. Altertavle i Renæssancestil fra 1666, med rige Udskæringer. Døbefont af Træ (den romanske Granitfont, med Dyrefigurer, er i Nationalmus.). Prædikestol i Renæssancestil. I Koret Ligsten over Rigsr. Jørgen Lykke, † 1583, Hustru Beate Brahe og 3 Sønner; Epitafium over den ene af disse, Chr., opsat 1585. Under Koret Gravhvelving med Lig af Familierne Lykke og Arenstorff. I Skibet Begravelse for Præsterne. Series pastorum. Den ene Klokke, uden Indskr., er fra 14. Aarh. Paa Hvelvingerne Kalkmalerier fra omt. 1450-1500 (rest. 1898 af E. Rothe). Taarnets Tømmerværk brændte $\frac{6}{8}$ 1892 ved en stor Brand i Byen, som ødelagde Skolen, Hospitalet, 11 Gaarde og 14 Huse.

Overgaard ejedes 1547 af Rigsr. Jørgen Lykke, som 1545 af Kronen havde tilbyttet sig 12 Gde. og 2 Bol i Udbyneder Sogn, af hvilke han nedlagde de 5 Gde. og deraf oprettede O. Efter hans Død 1583 fulgte hans Søn Rigsr. Henrik L., † 1611, hans Sønner Jørgen L. († ugift 1616) og Chr. L. († 1619), deres Broder Frants L. († 1655), dennes Søn den bekendte Kai L. († 1699?), hvis Søster Christence bragte O. til sin Mand Oberst Frands Brockenhuus til Sebberkl. og efter

Overgaard.

hans Død 1660 solgte Gaard og Gods 1661 til Rentem. Chrf. Gabel, der s. A. skødede den til Oberst Fr. v. Arenstorff til Rosenau († 1689), der ægtede Christence Lykke. Hans 2. Hustru Augusta Elisab. Rumohr arvede den og overdrog den (114, 70 og Gods) for 49,000 Rd. til Stedsønnen Etatsr. Fr. v. Arenstorff († 1731), der arvedes af Enken Marie Antoinette Liliencron, som paa Grund af store Godskøb nær havde spillet Fallit († 1739). Dernæst fulgte Sønnen Konferensr. og Landsdom. Fr. v. A., der 1743 paa Skiftet efter Faderen overtog O. for 53,500 Rd. og afbetalte Gælden ved at sælge af Godset († 1762), hans Enke Ollegaard Sophie Ide Rantzau (til 1775), deres Søn Etatsr. Fr. Chr. v. A. († 1793), der overtog O. (115, 72 og 477 Td. H.) 1772, hans Søn Major og Kmhr. Fr. v. A. († 1844), der paa Skiftet 1798 overtog O. for 127,500 Rd., 1799 solgte Gaard og Gods, men snart efter købte det tilbage, senere afhændede næsten hele Bondergodset, 1805 byggede *Arensborg* (af Materialet fra østlige Sidesløj) i Stedet for det nedrevne Færgeshus, 1807 *Overgaards Mølle*, ligeledes Gaarden *Charlottendal*, og 1835 oprettede O. til Fideikommisgodt; hans Enke Joh. Marie Charl. Jermin fik kgl. Tilladelse til at afhænde Resten af Bondergodset; efter Sønnen, cand. jur. Johs. Fr. v. A.'s Død 1873 gik O. over til dennes Søn, den nuv. Besidder, Hofjægerm. Fr. v. A. —

Hovedbygningen, smukt beliggende ved Fjorden, omgivet af Skov, er vistnok opf. 1545-47 og bestod oprindl. af 3 Fløje af Grundmur med 2 anselige Taarne, medens Borggaarden paa den 4. Side var lukket af murede Piller med Stakitværk imellem. Vestre Sidesfløj nedreves 1730-32, østre Sidesfløj i Beg. af 19. Aarh.; nu staar kun Hovedfløjen, med to nyere Sidesfløje, alle i 2 Stokv., samt inde i Gaarden ved Hovedfløjen et rundt Taarn med Aarst. 1730 og kobbærtækket Spir (124 F.); i Taarnet en Vindeltrappe, der fører op til Værelserne.

Fuglsøgaard var 1661 en til Overgd. hørende By Fuglsø, men 1775 en Avlsgaard (28, 3, 3 og 21 Td. H.); Fr. v. Arenstorff solgte den (29, 18 og 51 Td. H.) 1801 for 20,000 Rd. til Forpagteren paa F., Lieutn. P. Poulsen, der opførte Gaardens Bygning til Dels af Materiale fra den ene Sidesfløj og det ene Taarn paa Overgaard, hvilke han ogsaa havde købt.

Klattrup var tidligere et eget Sogn, nævnt 1477 og 1549, med Byerne Østerkov og Vesterskov; af *Klattrup Kirke*, der har ligget Ø. for Byen, skal der endnu have været Spor i 19. Aarh. Ogsaa *Udbyover* har været et eget Sogn, nævnt 1524 og 1549, med en egen Kirke.

Ved Udbyover er der fredlyst 4 Gravhøje og en lille Langdysse. — I Udby-neder er der en fordm hellig Kilde, *Stenkilden*.

Kastbjerg Sogn, Anneks til Udbyneder, omgives af dette, Dalbyover og Enslev Sogne, Onsild Hrd. (Sem S.) og Vindblæs Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger henved $1\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Mariager. De noget højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Aalbakke, 136 F., 43 M.) ere sandede og sandmuldede; en Del Eng. I den vestl. Del løber *Kastbjerg Aa* (Kjærby Aa). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

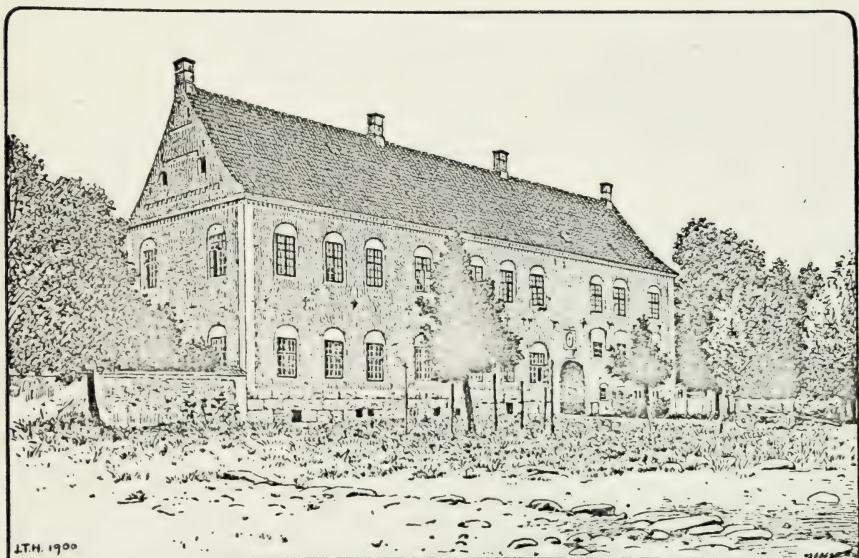
Fladeindholdet 1896: 2781 Td. Ld., hvoraf 1011 besaaede (deraf med Rug 201, Byg 166, Havre 465, Blands. til Modenh. 56, Grøntf. 17, Kartoffler 31, andre Rodfr. 72), Afgræsn. 489, Høslæt, Brak, Eng m. m. 670, Have 23, Skov 32, ubevokset 19, Moser 56, Kær og Fælleder 283, Heder 156, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 191 Heste, 770 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 928 Faar, 377 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 184 Td.; 28 Selvejergaarde med 170, 51 Huse med 14 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 515 (1801: 251, 1840: 322, 1860: 402, 1890: 458), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 297 af Jordbrug, 64 af Industri, 6 af Handel, 59 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kastbjerg* (gml. Form: Kasbjerg) med Kirke, Skole og Vandmølle; *Øster-Kondrup*. Hovedgaarden *Trudsholm* har 34 Td. A. og E. Hrtk. og $\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., 914 Td. Ld., hvoraf omtr. 300 Ager, 250 Eng og Kjær, 60 Skov (Havkjær i Vindblæs S.), 275 indtaget til Plantage, Resten Gaardspl., Have og Oredrev; nogle Lejhuse; stort Tørveskær.

Kastbjerg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 416. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Nordd. tilmur.). Taarnet, hvis Underrum har fladt Loft, er opf. af Kvadre og Munkesten i gotisk Tid, samtidig med at Skib og Kor fik Hvælvinger. Vaabenhuset, af smaa Mursten, er fra nyeste Tid. Altertavle fra 1599. Døbefont, af Træ, og Prædikestol i Renæssancestil, fra 1655. Gotisk Alterkalk fra St. Jacobs Kirke i Viborg. Over Korbuen Adelsvaaben med Navnene Jacob Høg, Fru Elisab. Maltessdatter og Fru Marine Bryske samt Aarst. 1604. I Koret Ligsten (med næsten legemsstore Portrætfig.) over ovenn. Jacob Høg, † 1610, og hans 1. Hustru Elisab. Maltessdatter, † 1600. Under Koret en lukket Begravelse. I Skibet Epitafium over Provst Villads Nielsen, † 1681, og Hustru; han er begr. i Udbyneder Kirke; Kirkecejeren satte sig imod, at Epitafiet opsattes der.

Trudsholm nævnes 1381, da Mogens Jensen overgav Gaard og Gods til Hr. Christiern Vendelbo, for at denne skulde udløse ham og hans Stalbrødre af det Fangenskab, hvori de vare, at beholde, til Hr. Vendelbo var fyldestgjort derfor. 1387 fremviste Hr. Chr. Vendelbo sine Brevskaber paa T. paa Landstinget i Viborg, hvor ingen gjorde Indsigelse mod hans Ret (Suhm, Hist., XIV. S. 179.). Senere ejedes T. af Rigsmarsk Otte Krumpen, der formodentlig har arvet den efter sin Fader Jørgen Pedersen K., g. m. Ellen Thott. Efter Hr. Ottes Død 1569 kom T. til hans Søsters Sønesøn Jacob Høg († 1610) og dennes Søn Just H., hvis Enke Anne Rantzau 1623 solgte T. til Landsdom. Niels Krag († 1650); dernæst til dennes Søn Landsdom. Kjeld. K. († 1673), hvis Enke Fru Sophie Krabbe 1693 solgte T. (307 Td. H.) til Otte Marsvin til Aalegd. († 1725), hvem hun ægtede. Efter hendes Død ægtede Otte Marsvin Fru Helene Marie Hovenbek til Palsgd. Enken fik udlagt T. (66, 26 og 343 Td. H.), men døde kort efter; derpaa fulgte Sønnen Etatsr., Landsdom. Peder M. († barnløs 1758), og hans Enke Regitse Sophie Reedtz testamenterede ved sin Død 1760 Gaard og Gods til sin Slægtning Frk. Hedvig Margr. v. Raben, der ægtede Kmhr. og Major Erik Rosenkrantz Baron Holck til Holckenhavn, hvem hun

Trudsholm (se ogsaa Vignetten S. 861).

overlevede til 1791. Deres Datter Sophia Dorothea Hølek bragte T. til sin Mand Tycho v. Arenstorff, som 1804 solgte den til Kapt. Niels Secher (56, 61 og 306 Td. H.) for 95,000 Rd.; han overdrog den (55, 61 og 210 Td. H.) s. A. for 108,085 Rd. til sin Svoger Provst Ole Ankersen Secher, der 1807 solgte den til Peder Mørch Secher. Senere har den været ejet af Neergaard, G. H. Koch († 1871), Sønnen E. Koch og Johansen, hvorefter den ved Tvangsauktion 1885 købtes for 141,500 Kr. (deri Dalbyover Kirke) af den nuv. Ejer J. Schwensen. — Hovedbygningen, omgivet af Grave, består af en Hovedfløj i to Stokv. med Kælder (under Indkørselsporten er den hvalv.), af røde Munkesten (3 F. tykke Mure) paa høj Kampestenssokkel, samt to Sidefløje, i 1 Stokv. Over Indgangsporten paa Hovedfløjen staar Aarst. 1654 og Kragernes og Hogernes Vaabn. (i Havestuen er der et Maleri paa Træ med Jac. Høgs og Elisab. Maltedatter Sehesteds „seksten Aner“). Sidefløjene ere opf. senere, den ene vistnok af Etatsr. Peder Marsvin, der foretog store Ombygninger. Inde i Gaarden har der tilhøje for Porten staaet et Taarn. Paa den nuv. Gaards Plads har der for staaet en af Otte Krumpen opf. Bygning — en gml. Beretn. siger, at han kaldte „Lindholm“ Trudsholm efter sin Frue (Drude Krummedige) —; men for den Tid har Borgen ligget en Fjerdingvej N. O. for den nuv., hvor man endnu ser det gamle *Voldsted*, bestaaende af flere aflang-firkantede Forhøjning-

ger, omgivne af Grave og Volde og vistnok i ældre Tid hver omflydte af Vand; paa den højeste af Forhøjningerne, længst mod N., har den egentlige Borg ligget; her er fundet Rester af Murværk; i en Synsforretn. af 1521 omtales Trudsholm som en øde Gaard, der har været omgiven af Grave, Volde og Dæmninger. (Se Saml. til j. Hist. IX S. 1 flg.; paa T. opbevares et Kort fra 1800 over Gaarden).

I Sognet har ogsaa ligget Hovedgaarden *Skjætterup* (Skyttrup), hvortil Jørgen Krumpen skrev sig 1475, hans Enke Anne Rosenkrantz 1506 og Sønnen Otte Krumpen 1556. Jørgen Krumpen lod genopføre *Kastbjerg Mølle* (nævnt under Vald. Atterdag), der var bleven øde for Jep Axelsens Forsømmelses Skyld, eller (som andetsteds berettet) fordi Bisp Jens Iversen (Lange) lagde den øde for ham.

Ved Kastbjerg er der fredlyst de to anselige *Galgehøje* og *Mogelhøj* (18 F. høj), paa Trudsholms Marker *Venskabsøj* og *Lohnhøj* (20 F. høj).

Dalbyneder Sogn omgives af Annekset Dalbyover, Udbyneder, Sødring og Raaby Sogne. Kirken, mod V., ligger henved 2 Mil Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder mod S. ere til Dels gode, muldede med Ler- eller Kalkunderlag; den store østl. Del er Enge og Kær.

Fladeindholdet 1896: 1420 Td. Ld., hvoraf 497 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 100, Byg 106, Havre 210, Blandsæd til Modenhed 3, Grøntf. 36, Kartofler 19, andre Rodfr. 11), Afgræsn. 165, Høslæt, Brak, Eng m. m. 464, Have 10, Skov 13, ubevokset 19, Moser 18, Kær og Fælede 206, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 139 Heste, 531 Stkr. Hornkvæg (deraf 264 Køer), 564 Faar, 218 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 100 Td.; 22 Selvejergaarde med 96, 26 Huse med 4 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 387 (1801: 203, 1840: 247, 1860: 287, 1890: 327), boede 1890 i 53 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 220 af Jordbr., 37 af Industri, 5 af Handel, 3 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dalbyneder*, smukt beliggende i en af Bakker omgiven Dal, med Kirke, Præstegd., Skole, Højskole (opr. 1895) og Forsamlingshus (opf. 1898); *Binderup*. *Dalbynederkjær* og *Dalbynederlund*, Gde. og Huse.

Dalbyneder S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 420. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Overgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. og Vinduer tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Kvadre fra Vestgavlen og Munkesten, med hvælvet Underrum og Spidsbue ind til Skibet, samt Vaabenhuset, af Mursten, i hvis ene Mur et Vievandskar af Granit er indsat. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus og en Synder). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Under Koret er begr. Præsten Joh. Jensen, † 1653, og Hustru; den smukke Ligsten er indsat i Kormuren. I Taarnet Epitafium over Forpagter paa Demstrup Otto Galthen, † 1733, Ellen G., † 1735, og Peder G., † 1731 (begr. under Taarnets Gulv). Series pastorum for Udbyneder, Dalbyneder, Tørslev, Gjerlev og Vindblæs Sogne.

Jens Pele i *Binderup* nævnes 1416. Mulig ogsaa Adelslægten Binderup eller Benderup (jfr. Kvottrup, Tustrup osv.) har sin Herkomst og sit Navn fra denne By.

Dalbyover Sogn, Anneks til Dalbyneder, omgives af dette, Raaby, Ø.-Tørslev, Gjerlev, Enslev, Kastbjerg og Udbyneder Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende gode, muldrige Lerjorder, blandede med Sand, med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1833 Td. Ld., hvoraf 840 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 185, Byg 184, Havre 399, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 24, Kartoffler 9, andre Rodfrugter 24), Afgræsn. 530, Høslæt, Brak, Eng m. m. 387, Have 10, Moser 12, Kær og Fællede 6, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 202 Heste, 736 Stkr. Hornkv. (deraf 401 Køer), 789 Faar, 268 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 185 Td.; 36 Selvejergaarde med 175, 33 Huse med 10 Td. H. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 436 (1801: 222, 1840: 250, 1860: 302, 1890: 420), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 308 af Jordbr., 42 af Industri, 10 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Dalbyover* med Kirke og Lægebolig; *Dalbyover Stationsby* med Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Vinstrup* med Skole og Forskole; *Stangerum*. En Gaard i Vinstrup har 12 Td. H., 118 Td. Ld. (14 i Raaby, 3 i Ø.-Tørslev S.), hvoraf 18 Eng, Resten Ager.

Dalbyover S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 404. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Trudsholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Hvælvinger, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret. Taarnet, hvis hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet, er opf. samtidig med Kirkens Hvælvinger i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten; restaur. 1891. Vaabenhuset er i ny Tid opf. i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel i Stedet for et ældre. Altertavle og Prædikestol i Rokokostil. Døbefont af Træ. Kirken er restaur. indvendig 1901. Taarnets Underrum har været Gravkapel for Etatsr. Peder Marsvin til Trudsholm, † 1758, og Hustru; deres Kister ere nu nedsatte under Taarnet. Epitafium over Degnen Niels Bach, † 1802, med Hustru. I Vaabenhuset staaer en Runesten, fundet 1882 i Kirkegaardsdiget (*Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 139).

I *Stangerum* nævnes 1469 en Væbner Lave Kjeldsen.

Ved Vinstrup er der fredlyst et fritstaaende Dyssekammer. — I Dalbyover har der været en hellig Kilde.

Dalbyover var Anneks til Ø.-Tørslev, indtil det 1763 (ifl. Reskr. af $\frac{7}{9}$ 1759) blev Anneks til Vindblæs; $\frac{1}{11}$ 1873 (Reskr. af $\frac{18}{12}$ 1872) blev det Anneks til Dalbynder.

Raaby Sogn omgives af Annekset Sødring, Dalbynder, Dalbyover og Ø.-Tørslev Sogne samt Randers Fjord. Kirken, noget vestl., ligger omtr. 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager. De mod V. noget højtliggende, temmelig bakkede, mod Ø. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede, muldede og sandede, med Enge og Kær langs Fjorden. Til Sognet hører den lille Ø *Odpold*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj; Nordvesthjørnet berøres af Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3603 Td. Ld., hvoraf 1063 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 235, Byg 245, Havre 482, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 5, Kartoffler 34, andre Rodfr. 16), Afgræsn. 799, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1309, Have 20, Skov 38, ubevokset 21, Moser 58, Kær og Fællede 162, Heder 59, Veje og Byggegr. 70 Td. Kreaturhold 1898: 271 Heste, 1049 Stkr. Hornkvæg (deraf 577 Køer), 1199 Faar, 353 Svin og 39 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 238 Td.; 40 Selvejergaarde med 210, 102 Huse med 25 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 939 (1801: 367, 1840: 477, 1860: 652, 1890: 821), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 34 levede af immat. Virksomhed, 382 af Jordbr., 27 af Fiskeri, 169 af Industri, 24 af Handel, 2 af Skibsfart, 106 af forsk. Daglejervirks., 49 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Raaby*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa Raaby Mark; opr. 1881, Pl. for 20 Lemmer),

Sparekasse (opr. 1872; ³¹/₃ 1899 var Spar. Tilgodeh. 164,944 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7338 Kr., Antal af Konti 499) og Købmandshdl.; største Delen af *Knejsted*, ved Landevejen (Resten i Ø.-Tørslev S.). En Del af *Udbyhøj Vasehuse* med Anlægsbro og Vinterhavn (se S. 812), Færgested med Overfart til søndre Side af Fjorden, Toldassistent- og Telegrafstation. *Kjærhuse*; *Demstrup Huse*. Hovedgaarden *Demstrup* har 35 Td. H., 620 Td. Ld., hvoraf omtr. 200 Eng, 100 under Plantning, Resten Ager; 3 Huse. *Demstrup Mølle*.

Raaby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 422. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og den med Søjler og figurlige Fremstillinger prydede Norddør ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger. Samtidig opførtes Taarnet, hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og store røde Mursten, og Vaabenhuset, af afvekslende Bælter af røde og gule Munkesten. Paa Skibets Sydside har tidligere været en Tilbygning; Grundstenene ses endnu. Anselig udskaaen Altertavle i Barokstil fra 1655 (rest. 1893). Alterstager fra 1616. Romansk Granitdøbefont. Udskaaen Prædikestol i Renæssancestil. I Taarnet Begravelse for Præsten Christen Lauridsen, † 1779, med Hustru, samt Epitafium over dem. Over Korbuen et sent-gotisk Krucifiks. |Klokke, uden Indskr., fra 14. Aarh. I Vaabenhusets og Trappetaarnets Mure sidde to romanske Ligsten.

Demstrup ejedes af Hr. Erik Nielsen (Gyldenstjerne) til Tim, hans Søn Erik Eriksen til Fogelvik († 1477), dennes Søn Abraham Eriksen G. († 1520), der solgte D. til Hr. Peder Lykke til Hverringe m. m. († 1535), hvis Datter Anne bragte den til sine Mænd Rigsr. Anders Bille til Søg. og Rigsmarsk Otte Krumpen; senere af Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. og Sødriingholm, med hvilken sidste D. længe var forenet, fra 1674 hørende under det 1742 nedlagte Grevskab Løvenholm. Dens Hrtk. var 1738 78 og tilligg. Gods 420 Td. 1742 blev D. (78 Td. H.) med Sødriingholm (29, med Tiender 42 og Gods 491 Td. H.) solgt til Kancellir. Hans Eilersen Steinfeldt, der 1772 solgte D. (78, 31 og 339 Td. H.) til Kammerr. Matth. Secher, som ogsaa ejede Sødriingholm og 1790 solgte D. (56 Td. H.) for 9000 Rd. til Forvalter N. Bach; denne solgte den 1804 for 25,000 Rd. til Forpagter paa Estrup O. Esmarch. Senere har den været ejet af Forvalter Jespersen, A. Berg til Sødriingholm, Sennen J. M. Berg, G. Borup, C. Chr. Bloch, Berthelsen og Vildau, derpaa af Grosserer Alfred Hage, der købte den for 120,000 Rd., senere bl. a. af S. Olsen, efter hvem „De Spanjerske Legater“ overtog den 1900 for 125,000 Kr. — Hovedbygningen er af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist; Hovedfløjen er ombygget 1865 af Hage; en Sidefløj, af Grundmur, er opf. 1900, en anden er af Bindingsværk. Da den ældre Gaard, som har været omgivet af Grave, var forfalden, lod ovenn. Steinfeldt en ny opføre af Bindingsværk.

I *Raaby* (Rogby) har ligget en større Sædegaard, thi 1428 nævnes Mikkil Nielsen i R. og 1477 Iver Jepsen og Mikkil Jepsen i R.

Fru Anne Lykke Pedersdatter, Enke efter Otte Krumpen, oprettede i Raaby for 4 fattige ved Demstrup et Hospital, hvortil hun lagde 2 Gaarde i Dalbynder. Hospitalet er for længe siden forsvundet.

Ved Demstrup har ligget en Sundhedskilde, *Thekilden*.

Raaby var tidligere ligesom Sødriing (fra 1633) Anneks til Dalbynder, indtil det blev et eget Pastorat med Sødriing til Anneks ved Reskr. af ¹⁸/₁₂ 1872.

Sødriing Sogn, Anneks til Raaby, omgives af dette, Dalbynder og Udbynder Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger ²³/₄ Mil Ø. for Mariager. Jorderne ere, med Undt. af en Bakke i Midten, hvorpaa Sødriing By ligger, lavtliggende og jævne samt skarpsandede, med store Enge og Kær. Sødriingholm Skov. Paa Nordgrænsen skærer *Storevejle* sig ind; her

ligger Holmen *Eskeplet*, ved Indløbet til Randers Fjord de ubeboede Smaasøer *Mellempolde*.

Fladeindholdet 1896: 2711 Td. Ld., hvoraf 494 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 128, Byg 120, Havre 166, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 3, Kartoffler 17, andre Rodfr. 24), Afgræs. 311, Høslæt, Brak, Eng m. m. 622, Have 11, Skov 469, Kær og Fælleder 507, Heder 249, Stenmarker 5, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 112 Heste, 457 Stkr. Hornkv. (deraf 263 Køer), 656 Faar, 130 Svin og 18 Geder. Ager og Engs Hartk og halv. Skovskjuldshartk. var 1895 100 Td.; 17 Selvejergaarde med 89, 1 Fæstegd. med 1, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen $\frac{1}{2}$ 1901: 333 (1801: 209, 1840: 279, 1860: 303, 1890: 313), boede 1890 i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 10 af Fiskeri, 51 af Industri, 5 af Handel, 5 af Skibsfart, 21 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Sødring* med Kirke, Skole og Sparekasse (opr. 1872). Hovedgaarden *Sødringholm* har 29 Td. H., omtr. 1100 Td. Ld., hvoraf omtr. 150 Eng, 550 Skov, 150 Græsning eller Oredrev, Resten Ager. En Del af *Udbyhøj Vasehuse* (se S. 870).

Sødring S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 419. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Sødringholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus (nu Gravkapel) mod S. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere opf. af røde Munkesten i 15. Aarh. — et Sagn lader Jmfr. Gunder eller Gundelil, der boede paa „Sødringborg“ paa Erik Ejegods Tid (!), opføre Kirken. Flere af de dels spids-, dels ellipsebuede Vinduer ere bevarede. Senere Tilbygninger ere en Forlængelse af Skibet mod V., Taarnet (pyramideformet Tag), hvis Underrum (nu Vaabenhus med Indgang fra V.) har fladt Loft, og Vaabenhuset (Gravkapel for Familien Secher). Skib og Kor have Hvelvinger, vistnok samtidige med Ydermurene. Altertavle i Barokstil med Snitværk (Treenigheden), rest. 1897. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. I Skibet Epitafium over Præsten Niels Secher, † 1768, og Hustru.

Sødringholm, som man har sat i Forbindelse med det ovenn. „Sødringborg“, erhvervedes i 13. Aarh. af Æm Kloster dels fra Biskop Peder Elavson, dels fra Johs. Jude, men 1248 overdroges det atter til sidstn. Senere Ejere vare Lave Brockenhuus, Rigsadmiral Peder Munk til Estvadgd. († 1623), Statholder Gert Rantzau († 1627), hans Søn Grev Chr. R. († 1663), dennes Søn Grev Ditl. R., der under $\frac{1}{5}$ 1674 fik sine tre Hovedgaarde S., Demstrup og Gjesingholm oprettede til Grevskabet *Løvenholm*, der 1726 blev inddraget af Kronen, da sidstnævntes Søn Chr. D. Rantzau var bleven skudt af sin yngre Broder, som derfor dømedes til livsvarigt Fængsel. Kronen forlenede det 1732 til Grev Fr. Chr. Danneskiold-Samsøe. S. havde 1738 29 Td. H., Tiender 42 og Bøndergods 491. Greven fik 1742 Tilladelse til at nedlægge Grevskabet, hvorpaa S. og Demstrup s. A. solgtes som Allodialgods til Kancellir. Hans Eilersen Steensfeldt, der 1744 afhændede S. (29, 12 og 200 Td. H.) til Præsten Niels Secher († 1768); derefter ejedes S. af Enken Joh. Margr. Anchersen († 1775), efter hvis Bestemmelse den (med Tiender 25, i alt 282 Td. H.) overtoges for 20,002 $\frac{1}{2}$ Rd. og indestaaende 2000 Rd. Legatpenge af Sønnen, Kammerr. Matth. S. († 1794), hvis Enke Adolfine Sophie Müller 1800 solgte den (30) med 26 Td. af Demstrups Hovedgaardstakst, Tiender 56 og Gods til S. (325) og til Demstrup (219 Td. H.) for 114,500 Rd. til H. Ammitzbøll, Landinspektør Fr. Wessenberg, Niels Secher, Anker Secher og Jørgen Mørch Secher (henholdsvis af Kjærgd., Kjærbygd. og Skafføgd.), der 1802 solgte den (29, 13, 298 Td. H. etc.) for 64,325 Rd. til Anders Berg; han solgte den 1807 til Overkrigskomm. M. A. Secher, efter hvem den har tilhørt Krigs. Jens Rahbek, Oberst Müller og Forstkand. Holsten; nuv. Ejer er C. F. H. Holsten. — Hovedbygningen, som afbrændte 1752, er opf. af ovenn. Præst Niels Secher, og bestaar af en Hovedfløj i 1 Stokv., med fremspringende Midtparti med Kvist, og 2 Sideløje, hvoraf den ene af Bindingsværk. — Sødringholm havde Birkeret indtil 1637, da Chr. Rantzau af Chr. IV fik Birkeret for Gjesingholm (*Løvenholm*).

Sødring var Anneks til Vor Sogn, Rougsø Hrd., indtil det 1633 annekteredes til Dalbyner; se videre S. 870.

Øster-Tørslev Sogn omgives af Raaby, Dalbyover og Gjerlev Sogne samt Nørhald Hrd. (Hald og Tvede S.), hvorfra det for en Del skilles ved Tvede Aa, og Randers Fjord. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. S. Ø. for Mariager og $2\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Randers. De mod Ø. noget højtliggende og bakkede Jorder ere dels skøre Lerjorder, dels sandmuldede og gode Sandjorder, med store Enge og Kær ved Fjorden. *Ø.-Tørslev Aa* løber ud i Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 4323 Td. Ld., hvoraf 1602 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 316, Byg 375, Havre 763, Blandsæd til Modenh. 43, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 56), Afgræsn. 1077, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1368, Have 56, Skov 3, Moser 50, Kær og Fælleder 134, Veje og Byggegr. 30, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 422 Heste, 1534 Stkr. Hornkv. (deraf 822 Køer), 1664 Faar og 651 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1896: 373 Td.; 44 Selvejergaarde med 166, 26 Arvefæstegd. med 148, 6 Fæstegd. med 35, 114 Huse med 24 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1140 (1801: 656, 1840: 852, 1860: 969, 1890: 1118), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 698 af Jordbr., 32 af Fiskeri, 184 af Industri, 28 af Handel, 64 af forskellig Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ø.-Tørslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,849 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 3423 Kr., Antal af Konti 446), Kro, Købmandshdr., Kalkværk, Mølle, Ølbryggeri, Andelsmejeri og 3 Teglværker samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Ilshøj*, ved Landevejen, med Vandværk; *Tørring* med Skole og Vandværk; en Del af *Knejsted* (Resten i Raaby S.). *Hvilehuse. Aagaard.*

Ø.-Tørslev S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 414. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjesingd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, samt Taarn mod V. Den er opf. 1875—76 (indviet $\frac{19}{8}$) paa en tidligere romansk Granitkirkes Plads og med delvis Benyttelse af de gamle Materialier (Arkit.: F. Uldall). Taarnrummet er Vaabenhus, med Indgang fra V. Fra den gl. Kirke ere Altertavle, med et nyt Midparti (Christus hos Maria og Martha, af Billedhugger V. Fjeldskov), Prædikestol og Døbefont af Egetræ, alle i Renæssancestil. Krucifiks. Epitafier over Provst Rasmus Jensen, † 1646, med Hustru; over Provst Jens Arentsen Printsler, † 1704, med 2 Hustruer, og over Degnen Chr. Fred. Friis, † 1770, med Hustru.

Ved *Ø.-Tørslev* er fredlyst Gravhøjen *Kirkehøj*. — I og ved *Ø.-Tørslev* har der været to hellige Kilder, *St. Mortens* og *St. Niels' Kilde*.

Gjerlev Sogn omgives af Annekset Enslev, Dalbyover og *Ø.-Tørslev* Sogne, Nørhald Hrd. (Hald S.), Kjærby Sogn og Onsild Hrd. (Hem og Sem S.); paa Nordvestgrænsen løber Kastbjærg Aa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende gode, muldrige, sandblandede Lerjorder, med en Del Eng. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 2883 Td. Ld., hvoraf 1226 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 268, Byg 258, Havre 580, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 16, Kartofler 26, andre Rodfr. 44), Afgræsn. 755, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 28, Moser 84, Kær og Fælleder 10, Hegn 3, Heder 70, Veje og Byggegr. 79 Td. Kreaturhold 1898: 236 Heste, 996 Stkr. Hornkvæg (deraf 578 Køer), 909

Faar, 413 Svin og 42 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 214 Td.; 43 Selvejergaarde med 196, 89 Huse med 17 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 883 (1801: 317, 1840: 400, 1860: 523, 1890: 792), boede 1890 i 154 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 426 af Jordbr., 4 af Gartneri, 164 af Industri, 45 af Handel, 98 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gjerlev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus og Forsamlingshus (opf. 1890 og 1896), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 83,960 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 7070 Kr., Antal af Konti 382), Kro, Andelsmejeri, Markedsplads (Marked i Apr. og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Blenstrup* med Skole. *Stolsbjærg Huse. Vindbylundgaard. Nørlanggaard* med Mølle; *Nøragergd.*; *Blenstrupgd.*

Gjerlev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrd.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 423. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn Ø. for Koret og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Eet Vindue og begge Portaler (Nordd. og Vinduet tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af røde Munkesten (senere delvis ommuret), opførtes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1867 i Stedet for et ældre. I 1900 blev Skibet forlænget mod V. med eet Hvælvingfag. Altertavlen bestaar af et Krucifiks af Egetræ. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil fra 1762. I Koret Ligsten over Præsten Anders Pedersen, † 1631, og to Hustruer.

Blenstrupgaard var før en Hovedgaard; 1481 nævnes Niels Nielsen af B. og 1486 Jes Mikkelsen af B.; 1551 blev den af Hans Stygge mageskiftet til Kronen. — *Vindbylund* (1430: Winberlum) var vistnok før en Hovedgaard. Ved Kongebrev af 1542 blev den givet tilbage som fri Ejendom til Enevold Jensen Seefeld, hvis Forfædre før havde skænket den til Helligaandshuset i Randers.

I *Blenstrup*, mod N., har der staaet en Kirke. Paa Stedet er der oplojet Kalk, og der er i ny Tid taget tilhugne Granitsten, deribl. Sokkelsten med Skraakant.

Enslev Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Gjerlev, omgives af dette, Dalbyover og Kastbjærg Sogne samt Onsild Hrd. (Sem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjærg Aa. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ S. Ø. for Mariager og $2\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere som i Hovedsognet, med nogen Eng.

Fladeindholdet 1896: 1148 Td. Ld., hvoraf 474 besaaede (deraf med Rug 92, Byg 99, Havre 201, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntfoder 30, Kartofler 15, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 253, Høslæt, Brak, Eng m. m. 221, Have 11, Skov 3, Moser 134, Heder 26, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 81 Heste, 342 Stkr. Hornkv. (deraf 216 Køer), 347 Faar, 179 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 79 Td.; 16 Selvejergaarde med 69, 41 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 320 (1801: 142, 1840: 179, 1860: 233, 1890: 336), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomhed, 219 af Jordbr., 58 af Industri, 6 af Handel, 13 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Enslev* med Kirke, Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1898 og 1897), Teglværk og Telefonst. *Bjerregaard*.

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 421. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og

Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer (tilmur.) og Syddøren, med Halvsojler og udhuggede Figurer, ere bevarede. Granitkorbuuen bærer Spor af Brand (formodentlig Branden 1689, se ndfr.). I den senere Middelalder overhævedes Skib og Kor; samtidig tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, samt Vaabehuset, af Mursten. Tarvelig Altertavle med et malet Kors, Prædikestol fra 1702. Som Døbefont tjener midlertidigt et lille Bord.

Christiern Persen af *Enslev* nævnes 1492. — Enslev By undergik en stor Brand $\frac{21}{8}$ 1689.

Kjærby Sogn, Anneks til Hald i Nørhald Hrd., omgives af Gjerlev Sogn, Nørhald Hrd. (Hald og Gassum S.) og Onsild Hrd. (Hem S.), fra hvilket det skilles ved Kastbjerg Aa. Kirken, mod N. V., ligger 1 Mil S. Ø. for Mariager og 2 Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede.

Fladeindholdet 1896: 1410 Td. Ld., hvoraf 455 besaaede (deraf med Rug 110, Byg 93, Havre 216, Blandsæd til Modenh. 6, Kartofler 16, andre Rodfr. 11), Afgræsning 321, Høslæt, Brak, Eng m. m. 280, Have 8, Kær og Fælleder 136, Heder 184, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 99 Heste, 324 Stkr. Hornkvæg (deraf 185 Køer), 443 Faar og 132 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 85 Td.; 11 Selvejergaarde med 54, 5 Fæstegd. med 28, 18 Huse med 3 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 210 (1801: 150, 1840: 198, 1860: 180, 1890: 183), boede 1890 i 34 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 29 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Kjærby* med Kirke, Skole og Vandmølle. *Kjærbygaard* (omtr. 5 Td. H.).

Kjærby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 415. Lægd. Kirken tilhører Sognepræsten i Falslev.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod Ø. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, Skibet paa Sokkel med Skraakant, Koret paa Dobbeltsokke. Flere Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Samtidig med denne er det lave Taarn opf. Ø. for Koret, af Mursten. Vaabehuset, af Mursten, er ligeledes nyere. Større Restaur. 1893, hvorved bl. a. Sydsiden omsattes (Arkit.: Ahlmann). Altertavle i Rokokostil med et nyt Maleri (Christus velsigende et Barn). Prædikestol i Renæssancestil. Romansk Granitdøbefont.

Ved Kjærby er der fredlyst 10 Gravhøje.

Kjærby var i ældre Tid Anneks til Gjerlev-Enslev; $\frac{6}{10}$ 1626 forenedes det med Kapellaniet i Mariager, $\frac{12}{3}$ 1630 blev det Anneks til Falslev, indtil det $\frac{10}{10}$ 1816 annekteredes til Hald.

Nørhald Herred.

Sogne:

Glenstrup, S. 875. — V.-Tørslev, S. 877. — Asferg, S. 878. — Faarup, S. 879. —
Kovsted, S. 880. — Spentrup, S. 881. — Gassum, S. 882. — Hald, S. 883. —
Tvede, S. 885. — Linde, S. 886.

1584.

1655.

N

ørhald Hrd. grænser mod N. til Onsild og Gjerlev Hrdr., mod Ø. til Randers Fjord, mod S. til Støvring Hrd., hvorfra det for en Del skilles ved Kovsted Aa, og mod V. til Viborg

Amt (Sønderlyng og Nørlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa. Det er fra V. til Ø. over $3\frac{1}{2}$, fra N. til S. højst $1\frac{1}{4}$ Mil. De for største Delen højtliggende, bakkede Jorder (højeste Punkt ved Hald By, 331 F., 104 M.) ere mod N. sandede, mod S. og Ø. ret gode, mulderede. Der er lidt Skov (642 Td. Ld.). Mod V. løber Kaatbæk til Skals Aa. Det hører til Amtets middelgode Herreder (ved Matr. gnmstl. $17\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 30,041 Td.

Ld. ($3,01 \square$ Mil, $165,7 \square$ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1718 Td., Folketallet var $\frac{1}{3}$ 1901: 5421 (1801: 2785, 1840: 3493, 1860: 4175, 1890: 5277). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Onsild og Gjerlev Herreder, i verdsl. Hens. hører det under Onsild og Gjerlev Hrdr.'s og Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktioner samt Amtets 1. Forligskreds (Glenstrup), 2. Forligskreds (V.-Tørslev) og 3. Forligskreds (de øvrige Sogne).

Nørhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallahareth*, hørte i Middelalderen til Ommersyssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i Hrd. talt knap 600 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf tils. omtr. 25 Jættestuer, Lang- og Runddysser, omtr. 5 Stenaldershøje med andre større Stengrave, omtr. 10 kredsrunder Stensætninger, Resten runde Gravhøje); men heraf er nu over $\frac{2}{3}$ sløjft eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 34 fredlyste. Flest kendes fra Sognene Gassum (omtr. 145), Glenstrup (105), Asferg (85), Hald (70) og V.-Tørslev (55).

Glenstrup Sogn omgives af Faarup og V.-Tørslev Sogne, Onsild Hrd. (Skjellerup S., Hobro Købstadsjorder, N.- og S.-Onsild Sogne), fra hvilket det

for en Del skilles ved *Glenstrup Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet (se S. 856) — og Kongsvad Molleaa, samt Viborg Amt (Nørlyng og Sønderlyng Hrdr.), fra hvilket det til Dels skilles ved Skals Aa. Kirken, mod N., ligger $\frac{3}{4}$ Mil S. S. Ø. for Hobro og $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Randers. De til Dels højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandede, enkelte Steder med Lerunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Viborg til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 4529 Td. Ld., hvoraf 1555 besaaede (deraf med Rug 363, Byg 292, Havre 734, Boghvede 4, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 28, Kartofler 44, andre Rodfr. 55, andre Handelspl. 9), Afgræsn. 1060, Høslæt, Brak, Eng m. m. 915, Have 27, Skov 18, Moser 30, Kær og Fælleder 196, Heder 389, Veje og Byggegr. 188, Vandareal m. m. 151 Td. Kreaturhold 1898: 257 Heste, 1143 Stkr. Hornkv. (deraf 596 Køer), 1103 Faar, 451 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshartk. 1895: 233 Td.; 41 Selvejergaarde med 209, 70 Huse med 22 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 680 (1801: 358, 1840: 436, 1860: 500, 1890: 641), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 433 af Jordbr., 4 af Gartneri, 70 af Industri, 11 af Handel, 56 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Glenstrup* (gml. Form: Glechingstorp, 1403: Glandstorp, Glønstrup) med Kirke og Præstegd.; *Holmgaarde* med Skole og Sparekasse (opr. 1880; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodehav. 7301 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 789 Kr., Antal af Konti 153); *Karlby*, ved Landevejen; *Handest* (1312: Halnest, 1452: Hannest, 1524: Hanlest), ved Landevejen, med Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Ilderhuse*. Gaarde: *Husumgd.*, *Bilidt*, *Gundestrupgd.*, *Mejlbjærggd.* (8 Td. H.), *Kirkholm*, *Mølgd.* *Kongsvad Vandmølle*.

Glenstrup S., en egen Sognekommune, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Hobro Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 401. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken (hvidtet), den tidligere Klosterkirke (se ndfr.), fordm kaldet „de 3 Mariers Kirke“, bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde 81 F., Bredde 23 F.), lavt Taarn mod V. (19 × 20 F.) med Pyramidetag og Korsarm mod N., nu Vaabenhush. Taarnet er samtidigt med de ældste Partier, eller endog maaske den eneste Del fra tidlig Middelalder, idet Kirken efterhaanden er undergaaet store Forandringer. Den nuv. Kirke er opf. af Mursten, huggen og raa Granit, Limsten og Fraadsten. Tidlig er det oprindl. Kor nedbrudt og Skibet forlænget mod Ø. og afsluttet med lige Gavll. Ved Aar 1500 er den høje, smukke, hvælv. Korsarm af Munkesten, med blindingsprydet Kamgavl, tilføjet; et Vindue i Gavlen omgives af en karakteristisk Hulliste; Korsarmen har, ligesom den samtidig opf. søndre Korsarm, der nu er nedbrudt (paa Kirkegaarden ses endnu Fundamenter af den), været forbunden med Skibet ved en Spidsbue, nu lukket ved et Skillerum. Samtidig med Korsarmene fik Langhuset 4 Krydshvælvinger (den østl. dog mulig yngre), hvoraf den vestl. for længe siden er styrtet ned og erstattet med Bjælkeløft, maaske 1764, hvilket Aarst. staar paa Taarnet, der har været meget højere; dets øverste Stokv. er maaske styrtet ned og har revet Hvælvingen med sig (den nuværende Klokke er fra 1766). I Taarnets Underrum, der før har været Forhal, findes Bjælkeløft og Rundbuer af Limsten, medens Taarnet ellers er af raa Granit. Fra Forhallen har ført en dobbelt Rundbue ind til Skibet; men i Slutn. af Middelalderen undermuredes den med et Skillerum, paa hvis til Skibet vendte Side maledes „St. Christoffers Billede i fuld Corpus“ (senere overhvidtet); en lign. Rundbue synes at have aabnet sig mod V. Ny Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen, i Jakobskirken i Kbh.) fra 1895 (den ældre udsk. Altertavle, den korsfæstede, hænger i Kirkens vestl. Ende). Døbefont af Granit. Muret Prædikestol med Søjler og Mandchoveder af Limsten (restaur. 1894). I Koret Ligsten over Provst Peder We-

dege, † 1731, og Hustru, i Vaabenhuset en anden over Præsten H. Chr. Adolph, † 1820; i Korgavlen ere indsatte to Ligsten (før paa Kirkegaarden) over Præsterne Jens Hørby, † 1637, og Th. Ursin, † 1782. (Om Kirkens Forfald i Beg. af 17. Aarh. se *Dahlerup*, Mariager Kl. S. 44 flg.). I Vaabenhuset en 1890 opsat Runesten fra Handest nedbrudte Kirke, med Indskriften: „Toke satte denne Sten efter sin Fader Gole, en saare brav Mand“. En anden Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (Se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 148 og 241).

Glenstrup Kloster, ogsaa *Nørre Kl.*, indviet til St. Marie, husede Munke af Benediktinerordenen under Styrelse af en Abbed. Det grundlagdes i den tidligere Middelalder (i hvert Fald før 1261), efter Sigende af en Adelsmand Svend Bo og hans Hustru Inger Thot; men dets Hist. er kun lidet kendt. I Testam. betænkttes det af og til, saaledes 1268 og 1396; bl. dets Besiddelser nævnes 6 Kirker (Hov, Vester-Tørslev, Svenstrup, Handest, Mov og Als), nogle Hovedgaarde, en Del Bøndergods og Bolsteder, 3 Møller m. m. I Beg. af 15. Aarh. kom Kl. i Forfald, og efter flere Forhandl. kom dets Gods midt i 15. Aarh. til Mariager Kl. (se S. 851), medens det selv ophævedes og Bygningerne vel snart efter nedbrødes, undt. Kirken. Paa en Eng N. for Glenstrup By, omtr. 6—700 Al. fra Kirken, spores en Dam og en Dæmning, og her viser Traditionen, men sikkert med Urette, Klosters Plads; der er aldrig fundet Kalk eller Murrester der. Klosteret har utvivlsomt været sammenbygget med Kirken.

Baade i Karlby og i Handest har der været Kirker, som skulle være nedbrudte til Opførelsen af Dronningborg Slot. Af *Karlby Kirke* fandtes endnu 1838 Ruiner, da de opbrødes for at anvendes til en ny Bro ved Glenstrup Søes vestl. Ende; Tomten er nu næsten ukendelig; i Heden Ø. S. Ø. for den ses endnu Diger, Levninger af den nu udflyttede By. *Handest Kirke*, endnu nævnt 1524, laa Ø. for Handest By.

Ved Præstegaarden er der en 1901 restaureret Kilde, den fordum meget besøgte hellige *Mariékilde* (Marekilde). — Ved Glenstrup er der fredlyst 3 Gravhøje.

Vester-Tørslev Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Glenstrup, Faarup og Asferg Sogne samt Onsild Hrd. (V.-Tørslevs Anneks Svenstrup, Mariager Lands. og Skjellerup S.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. Ø. for Høbro, 1 Mil S. V. for Mariager og $2\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende grusede og sandede, med nogen Eng, og Hede mod S. Paa en Del af Nordgrænsen løber *Østerkjær Aa*, der forbinder True Sø i Svenstrup Sogn og *Glenstrup Sø*, der ligger paa Vestgrænsen, og hvoraf en Del hører til Sognet (se S. 856).

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 419 besaaede (deraf med Rug 91, Byg 79, Havre 219, Blandsæd til Modenh. 3, Kartofler 20, andre Rodfr. 5), Afgræsn. 278, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 6, Skov 11, Moser 39, Kær og Fælleder 80, Heder 233, Veje og Byggegr. 15, Vandareal m. m. 39 Td. Kreaturhold 1898: 67 Heste, 306 Stkr. Hornkvæg (deraf 176 Køer), 272 Faar, 213 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovkyldshartk. 1895: 62 Td.; 15 Selvejergaarde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 179 (1801: 135, 1840: 147, 1860: 149, 1890: 182), boede 1890 i 38 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af immat. Virksomh., 126 af Jordbrug, 13 af Industri, 7 af Handel, 18 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *V.-Tørslev* med Kirke, Præstegd. og Skole; største Delen af *Gjeltrup* (se S. 857). *Skalborg-* og *Bolshjærg Huse*.

V.-Tørslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Onsild-Gjerlev Hrdr.'s Jurisdiktion (Mariager), Randers Amtstue- og Mariager Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 1. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 409. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kjellerup.

Den lille, smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor, med Bjælkeloft, Taarn, med Pyramidetag, mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere opf. i romansk Tid af Limstenskvadre; senere er der anvendt Mursten. Flere Vinduer og Norddøren (til-

murede) ere bevarede. Taarnet, af raa Granit, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilføjede. Alterbord med Kors. Granitdøbefont med Dyrehoveder. Prædikkestol fra 18. Aarh. Epitafium over Præsten N. Lachmanns Hustru Margr. Seiling, † 1726 („Saa længe der er fisch i Glenstrups huule Søe, — schal Hendes Dyd og Navn i Tørslef aldrig døe“). I Vaabenhuset er 1870 opstillet *Gjettrupstenen*, en Runesten, der fandtes paa Gjettrup Mark; paa Stenen staar: „Halle, Lites Søn, rejste denne Sten efter sin Broder Asulv (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 221).

Ved V.-Tørslev er der fredlyst: en Langdysse, en Runddysse, et Dyssekammer (paa Dækstenen skaalformede Fordybninger), 5 Gravhøje samt et Oldtidsmonument, bestaaende af 6 i Rundkreds stillede Sten.

Asferg Sogn omgives af Annekset Faarup, V.-Tørslev Sogn, Onsild Hrd. (Svenstrup S.), Gassum og Spentrup Sogne, Støvring Hrd. (Borup og Raasted S.), hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Hobro, $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. Ø. for Mariager og $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende Jorder ere dels skørlerede og muldede, dels sandede; mod N. *Kaathede*. Gennem den nordl. Del løber *Kaalbæk*; mod Ø. den næsten udtørrede *Bundløs Sø*. Ved Sydvestgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Hobro.

Fladeindholdet 1896: 4039 Td. Ld., hvoraf 1428 besaaede (deraf med Rug 305, Byg 269, Havre 641, Boghvede 5, Spergel 11, Blandsæd til Modenh. 27, Grøntf. 22, Kartoffler 47, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 951, Høslæt, Brak, Eng m. m. 612, Have 32, Hegn 5, Skov 62, ubevokset 122, Moser 149, Kær og Fælleder 33, Heder 531, Veje og Byggegr. 106, Vandareal m. m. 8 Td. Kreaturhold 1898: 230 Heste, 885 Stkr. Hornkvæg (deraf 467 Køer), 819 Faar, 553 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 218 Td.; 39 Selvejergaarde med 197, 98 Huse med 21 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 737 (1801: 347, 1840: 412, 1860: 563, 1890: 760), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 118 af Industri, 24 af Handel, 80 af forsk. Daglejervirks., 38 af deres Midler, og 21 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Asferg* (1453: Asferi) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1883; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 45,296 Kr., Rentef. 4-4 $\frac{1}{3}$ pCt., Reservef. 3799 Kr., Antal af Konti 281), Børne- og Arbejdersparekasse (opr. 1880), Købmandshdlr. m. m.; *Kaatrup*; *Ejstrup* med Mølle. *Svallinggaard* har 13 $\frac{1}{2}$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager; 1 Hus med Smedie. Præstegaarden har 11 $\frac{5}{8}$ Td. H., omtr. 94 Td. Ld., *Østervang*, Gd., med Teglværk (10 $\frac{1}{2}$ Td. Hrtk., 217 Td. Ld.; desuden 145 Td. Ld. af *Kaathede*). *Gl. Pushus*, Gd. (før Kro).

Asferg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Herreders Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 395. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med senere Hvælvinger, og nedre Del af Taarnet ere fra romansk Tid, dels af Limstenskvadre, dels af raa Granit; senere er der anvendt Mursten, saaledes til Taarnets øvre Del, i gotisk Stil med Kamgavle, og Vaabenhuset. Taarnet, der er bredere forneden, har en senere indbygget spidsbuet Hvælving og Rundbue ind til Skibet. Syddøren med Søjler og Tærningekapitæler er bevaret; Norddøren spores; den halvcirkelformede Korbue, med Søjle paa hver Side, er oprindl. (D. Atl. kalder Kirken en Korskirke). Gammelt Granitalterbord; Altertavle fra 1901 (med Kopi af C. Bloch: Christus i Getsemane). Granitdøbefont. Prædikkestol i Renaissancestil. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1636 og 1637. Stenepitafium over Præsten Laur. Eskildsen Vivild, † 1734, og Hustru (begr. under Gulvet). En Runesten fra Kirken er nu i Nationalmus. (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 234 fig.).

Griis Poulsen af *Asferg* nævnes 1447, Laur. Munk af A. 1584. — I *Kaatrup* (Kovtrup) skal der fordum have været en Herregaard, tilhørende Levetzauerne.

Ejstrupstenen, en Runesten, der er funden paa Ejstrup Mølles Mark, er nu i Nationalmuseet.

I Sognet findes det omfr. 4060 F. lange *Dandige* (spændende over en stor Bue, som Kaatbæk danner), en 4-6 F. høj og omtr. 30 F. bred Jordvold (uden Grav), der er opf. i Oldtidens Slutning eller den tidl. Middelalder og har skullet tjene til Værn og Landafspærring. Navnet Dan er ogsaa knyttet til mindst 10 Gravhøje der i Egnen. — Omtr. i Sogneskillet mellem Faarup og Asferg staa *Kaatshøj*. — Ved Asferg er der fredlyst 2 Gravhøje samt et Monument, best. af en Gravhøj og en Stenkreds, forbundne ved en Række Sten.

I Ejstrup Mølle er Sprogforskeren Ivar Abel († 1788) født 1700.

Litt.: Asferg og Bjerregrav samt omligg. Bønderbyers Vide- og Vedtægtsbog, i Saml. til j. Hist. IX S. 261 flg.

Faarup Sogn, Anneks til Asferg, omgives af dette, V.-Tørslev og Glenstrup Sogne, Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), fra hvilket det skilles ved Skals Aa, og Kovsted Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. Ø. for Hobro, $1\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Mariager og $1\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende sandmuldede, for det meste med Kalkunderlag, med store Engstrækninger mod V. og S. Gennem Sognet løber *Kaatbæk*, ligesom Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Jærnbane gaa gennem det.

Fladeindholdet 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 126, Byg 109, Havre 249, Blandsæd til Modenh. 32, Grøntf. 6, Kartofler 20, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 398, Høslæt, Brak, Eng m. m. 547, Have 13, Skov 61, Moser 71, Kær og Fælleder 10, Heder 199, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 137 Heste, 491 Stkr. Hornkv. (deraf 251 Køer), 501 Faar, 193 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 119 Td.; 23 Selvejergaarde med 115. 28 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 388 (1801: 177, 1840: 205, 1860: 241, 1890: 393), boede 1890 i 70 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 203 af Jordbr., 61 af Industri, 35 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Faarup* med Kirke, Skole, Læge- og Dyr lægebolig, Mølle, Købmandshdl., Teglv., Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Ørrild*. *Ny Purhus*, Kro, Andelsmejeri, Mølle og Købmandshdl. *Vestergaard*, *Østergd.*, *Faarup Hedegd*.

Faarup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 394. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre og huggen Granit. Syddøren, til Dels skjult af Vaabehusets Loft, er bevaret, Nordd. tilmuret. Korbuen er en dobbelt Rundbue af Limsten. I den senere Middelalder indbyggedes Hvalvinger i Skib og Kor, og det anselige Vaabehus, af røde Munkesten og med Kamgavl, opførtes, ligeledes et Taarn mod V., hvoraf endnu 1866 saas Spor; der fandtes da i Vestgavlen, som blev ombygget, en Sten med Aarst. 1742. Oprindl. Alterbord af Limstenskvadre. Ny Altertavle i Renæssancestil (Arkitekt: Jensen Værum), med Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen). Prædikestol i Renæssancestil fra 1634 med muret Fod. Granitdøbefont med Rundbuefrise og Bladornamenter. Epitafium over Raadm. Skotte og Hustru Else Klog. Klokken, i Vaabehusets Gavl, er fra 14. Aarh. uden Indskr. Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier (restaur. 1890, se *M. Petersen*, Kalkm. S. 19), ligesom ogsaa ellers i Kirken, fra 1. Halvdel af 13. Aarh.; paa Korhvalvingen er oprisket en Kalkdekoration fra 15. Aarh.

En 1875 opr. *Folkehøjskole* i Faarup nedlagdes 1878.

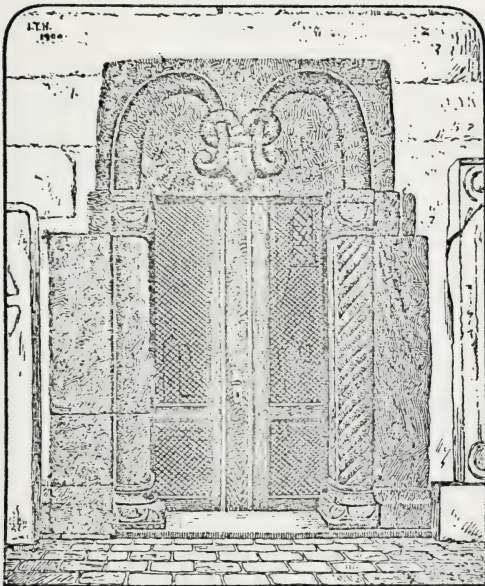
Kovsted Sogn omgives af Faarup og Asferg Sogne, Støvring Hrd. — Annekssognet Raasted —, hvorfra det skilles ved Kovsted Aa, og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.), hvorfra det delvis skilles ved Skals Aa. Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. V. for Randers og 2 Mit S. Ø. for Hobro. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Enge og Kær langs Aaerne. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1709 Td. Ld., hvoraf 714 besaaede (deraf med Rug 118, Byg 147, Havre 358, Blandsæd til Modenh. 18, Grøntf. 8, Kartofler 22, andre Rodfr. 39, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 406, Høslæt, Brak, Eng m. m. 316, Have 11, Skov 27, Moser 103, Kær og Fælleder 65, Heder 37, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 105 Heste, 461 Stkr. Hornkvæg (deraf 254 Køer), 462 Faar, 257 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 122

Td.; 20 Selvejergaarde med 118, 15 Huse med 4 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 323 (1801: 194, 1840: 223, 1860: 289, 1890: 311), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomhed, 183 af Jordbr., 65 af Industri, 3 af Handel, 26 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kovsted* med Kirke, Præstegd., Skole og Mølle; *Terp*, ved Landevejen, med Mølle. En Gaard i Kovsted har 18 Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 10 Tørveskær, Resten Ager. Gaardene *Brobjærg*, *Stensgaard* og *Vindingholm*.

Kovsted S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3.

Sydportalen i Kovsted Kirke.

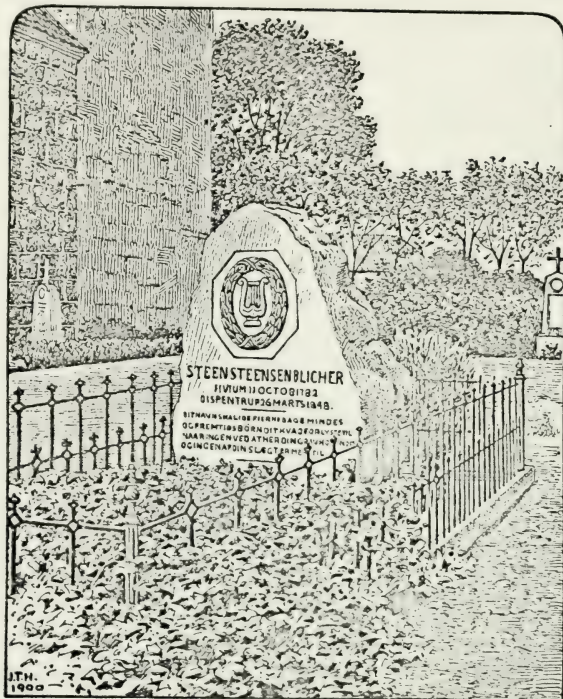
Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 393. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Granitkorbuene, flere Vinduer mod N. og Syddøren, med Halvsojler, Tærningekapitæler og Overligger med Baandsløjfe, ere bevarede; Norddøren er tilmuret. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten i Munkeskifte, og Vaabenhuset, af Mursten, opførtes. Taarnrummet er ikke forbundet med Skibet. I Vaabenhusets Østmur et Vievandskær i en Niche (oprindl. Kornkruusesten fra Oldtiden). Altertavle og Prædikestol ere i Renæssancestil (begge restaur.). Granitdøbefont med Løvefigurer. I Vaabenhuset en 1898 opstillet Ligsten over Præsterne Jens Brasch, † 1654, og P. Brasch, † 1683, en mindre Sten over førstn. og en Ligsten fra tidligere Middelalder med Kors og Lovværk.

I Sognet skal der have været en Herregaard, *Stensgaard*, hvis Plads endnu skal kunne spores i Kæret S. for Køvsted By, ligesom Navnet endnu er bevaret for en Gaard i Byen.

Spentrup Sogn omgives af Asferg Sogn, Anneks sognet Gassum, Hald og Linde Sogne samt Støvring Hrd. (Lem og Borup S.). Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. for Randers og $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. Ø. for Mariager. De højtliggende Jorder ere sandmuldede og til Dels lerblandede; nogen Hede mod N. I Sognet udspringer *Kovsted Aa*, som danner noget af Sydgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Mariager og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 3273 Td. Ld., hvoraf 1263 besaaede (deraf med Rug 247, Byg 259, Havre 645, Bælg-sæd 8, Blandsæd til Modenh. 15, Grøntf. 14, Kartofler 21, andre Rodfr. 52), Afgræsn. 790, Høslæt, Brak, Eng m. m. 715, Have 33, Skov 15, ubevokset 4, Moser 18, Kær og Fælleder 23, Heder 331, Veje og Byggegr. 76, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 207 Heste, 822 Stkr. Hornkv. (deraf 447 Køer), 919 Faar, 378 Svin og 36 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 199 Td.; 38 Selvejergaarde med 181, 65 Huse med 18 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 663 (1801: 334, 1840: 494, 1860: 548, 1890: 607), boede 1890 i 124 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 377 af Jordbr., 9 af Gartneri, 109 af Industri, 9 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

St. St. Blichers Grav paa Spentrup Kirkegaard.

I Sognet Byerne:

Spentrup med Kirke,

Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,189 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5531 Kr., Antal af Konti 217), Kro, Jærnbane- og Telegrafst.; *Hastrup*, ved Landevejen; *Jenum* (gml. Form: Enum). *Risagergaard* har 16 Td. H., 243 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 10 Have, Plantning og Molledam, Resten Ager; 1 Hus og Vandmølle (Hastrup M.). Præstegaarden har 12 Td. H., 191 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 86 Hede, Resten Ager. Andre Gaarde: *Spentrupgd.*, *Nøragergd.*, *Birkemosegd.*, m. m.

Spentrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 396. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, Korbuen

og flere Vinduer ere bevarede. Murene ere delvis omsatte ved en Restauration 1884. Vistnok allerede tidlig blev Kirken udvidet mod V. ved Tilbygning af et stort Taarn, af Granitkvadre; i den senere Middelalder blev dette nedtaget, og en Pille opf. midt i Taarnrummet med Buer mod N. og V., paa hvilke der opførtes et nyt Taarn, af Munkesten, som kun indtager $\frac{1}{4}$ af det gamles Plads. Samtidig fik Skib og Kor Hvalvinger; Vaabehuset, af Mursten, er vistnok fra 19. Aarh. Kirken blev restaur. 1884. Paa Korbuen fandtes 1882 interessante Kalkmalerier fra omtr. 1200 (restaur. af J. Kornerup, se Aarb. f. n. Oldk. 1884, S. 110 flg., og *M. Petersen* Kalkm. S. 19). Den usk. Altertavle, i Barokstil, er skænket 1706 af Præsten Hans Bröchner († 1710) og Hustru. Granitdøbefont. Prædikestol i Barokstil. Mindetavler over Provst Søren Pedersen Asferg, † 1698, og Hustru, over Provst Hans Pedersen Bröchner, † 1780, og over hans Søn Arild Friis Bröchner, † 1778. Ligsten og Epitafium over Præsten Christen Nielsen Randers, † 1616, og Hustru. Series pastorum. I Kirkens Vestgavl er indmuret en romansk Ligsten.

Paa Kirkegaarden ligger Brudstykket af en Runesten, der udtoges af Kirke-muren 1884 (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 130 flg.), og over St. St. Blichers Grav, Præst her 1825—47, † $\frac{29}{3}$ 1848, er der 1864 rejst en Mindesten (Kampesten med Lyre, Laurbærkrans og Mindevers). Gravstedet er restaur. 1901.

I *Hastrup* laa forstum en Hovedgaard, som 1396 ejedes af Hans Kruse og 1452 arvedes af Iver Blich. — Peder Ascersen af *Enum* nævnes 1401.

Gassum Sogn, det største i Herredet og Anneks til Spentrup, omgives af dette, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Kjærby S.), Onsild Hrd. (Hem og Svens-trup S.), hvorfra det for største Delen skilles ved Kastbjerg Aa, og Asferg Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil S. for Mariager og $1\frac{1}{2}$ Mil N. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere lerblandede, sandmuldede og sandede, med nogen Eng, stort Tørveskær mod V. og betydelig Hede mod Ø. Nogen Skov (Dyrby Krat). I den nordl. Del ud-springer *Kaatbæk*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mariager.

Fladeindholdet 1896: 5255 Td. Ld., hvoraf 1544 besaaede (deraf med Rug 343, Byg 269, Havre 707, Spergel 8, Blandsæd til Modenhed 83, Grøntf. 33, Kartofler 45, andre Rodfr. 53), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 778, Have 21, Skov 151, ubevokset 61, Moser 161, Kær og Fælleder 89, Heder 1230, Veje og Byggegr. 139 Td. Kreaturhold 1898: 267 Heste, 1079 Stkr. Hornkv. (deraf 533 Køer), 1168 Faar, 440 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 232 Td.; 50 Selvejergaarde med 209, 102 Huse med 22 Td. Hrtk. og 13 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 743 (1801: 407, 1840: 507, 1860: 578, 1890: 766), boede 1890 i 153 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 84 af Industri, 19 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 35 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gassum*, ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1886); *Hvidsten*, ved Landevejen; *Dyrby*. *Randrupgaarde* med Fattiggaard (opr. 1881; Pl. for 18 Lemmer). Gde. og Huse: *Ballegaarde*, *Sparrehuse*. *Dyrby-Hovgaard* har 14 Td. H., 266 Td. Ld., hvoraf 22 Eng, 35 Skov, Resten Ager. *Allestrupgd.*, *Søgd.*

Gassum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Mariager Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognets samt 4. Udskrivningskr. 397. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren kan spores; eet Vindue (tilm.) er bevaret. I den senere Middelalder opførtes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten (delvis ommuret 1846). Det hvælv. Underrum, med Indgang fra S., er Vaabehus. Samtidig med Taarnet ere Hvalvingerne i Skib og Kor. Et Vaabehus, mod S., er nedrevet. Altnerbord af Limstenskvadre. Altertavle i Barokstil, skænket af Kancellir. Peder Rosenørn til Tvilungd. Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1615. Prædikestol i senere Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Aarst. 1564 samt Fru Maren Ibsdatters Navn og flere Vaabner.

I *Dyrby* (Dyærby, Deyerby, Deggerby) laa forstum en *Hovedgaard*, der ejedes

1401 af Jep Nielsen, 1430 af dennes Søn Niels Jepsen, hvis Døtre Maren og Else ægtede Jep Poulsen (Benderup) og Anders Christensen, der begge 1469 skrev sig til D. Endnu 1543 ejedes den af en Niels Poulsen, men synes saa at være kommen til Henrik Gyldenstjerne til Aagd., der 1579 mageskiftede den til Kongen.

I *Hvidsten* laa en Hovedgaard, som 1343 tilhørte Nicolaus Jonsun, 1428—78 Anders Benderup, 1499 og 1525 hans Søn Jep B., hvis Datter Maren ægtede Erik Juul, fra hvem den kom til Las Munk, der 1584 skrev sig til H. Den blev 1623 af Laurids Ebbesen til Tulstrup bortmageskiftet til Kronen.

I Kæret N. for Dyrby ligger det 1892 fredlyste Voldsted *Ulvholm Slot*, en firsidet Borgbanke (100 F. l. og br., 15 F. høj), der har været omgivet af Grave samt mod Ø., S. og V. af en lavere Vold; mod S. V. er der en vistnok oprindl. Aabning i Volden; paa Bankens sydøstl. Hjørne er der en lille, rund og stejl Jordhøjning, Ulvholm nævnes som Hovedgd. under Chr. I, og Sagnet lader Dyrby Hovgd. have været dens Ladegaard.

Ved den nordvestl. Gaard i *Randrup* har der staaet en Kirke (eller et Kapel), hvoraf der endnu ses tydelige Rester. Gamle Diger og et Gadekær ved Kirketomten vise, at der har været en By. — Ogsaa ved *Dyrby* og *Hvidsten* (nævnt 1419 som et Sogn) skal der have staaet Kirker, men af dem findes ingen Rester.

Fra Halekjær mod S. til Glovdal mod N. gaar over en omtr. 3100 F. lang Strækning *Trevolden*, en vistnok tidlig middelald. Vejspærring, der bestaar af 3 jævnsides løbende lave Jordvolde, adskilte ved to smalle, ikke dybe Grave; foran den østl. Vold løber atter en Grav. Monumentets hele Bredde er 70—75 F., Voldenes Højde 1—6 F. Kun en lille Rest mod S. og en omtr. 590 F. lang Rest mod N. (fredlyst 1890) ere nu bevarede; det mellemliggende Parti sløjfedes 1869. — Ved Dyrby er der fredlyst en Stenkreds samt 7 Gravhøje, deribl. de to anseelige *Kulshøje* og *Hestbjærgshøj*.

Hald Sogn, hvortil Kjærby, Gjerlev Hrd., er Anneks, omgives af Tvede, Linde, Spentrup og Gassum Sogne samt Gjerlev Hrd. (Kjærby, Gjerlev og Ø.-Tørslev S.), hvorfra det for en Del skilles ved Ø.-Tørslev Aa. Kirken, midt i Sagnet, ligger 1½ Mil N. N. Ø. for Randers og 1¾ Mil S. Ø. for Mariager. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Kirkebakken, 282 F., 88,5 M.) ere overvejende lerede og lermuldede; nogen Hede. Gennem Sagnet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

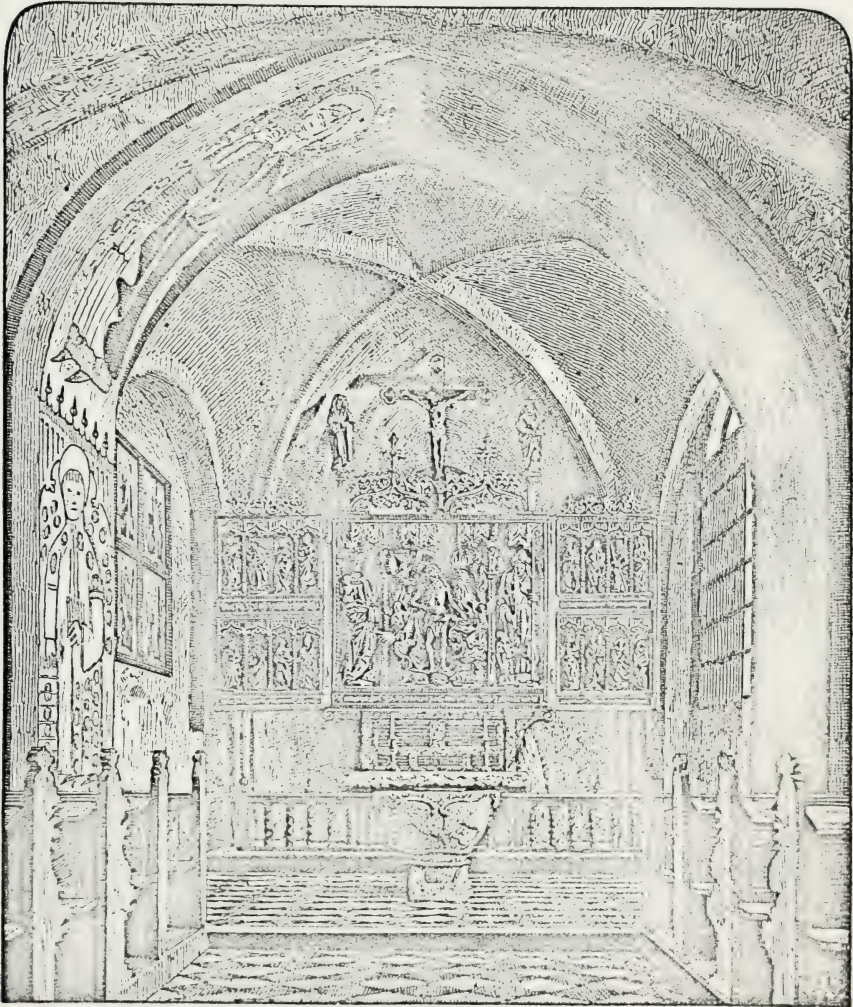
Fladeindholdet 1896: 3996 Td. Ld., hvoraf 1572 besaaede (deraf med Hvede 12, Rug 334, Byg 349, Havre 756, Boghvede 8, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 19, Grøntf. 11, Kartofler 31, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 1009, Høslæt, Brak, Eng m. m. 707, Have 25, Hegn 7, Skov 82, Moser 16, Kær og Fælleder 16, Heder 460, Veje og Byggegr. 100 Td. Kreaturhold 1898: 289 Heste, 1130 Stkr. Hornkv. (deraf 666 Køer), 991 Faar, 552 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 256 Td.; 54 Selvejergaarde med 231, 110 Huse med 25 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, 1/3, 1901: 889 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 663, 1890: 842), boede i 1890 i 184 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 37 levede af immat. Virksomh., 592 af Jordbrug, 114 af Industri, 20 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 41 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sagnet Byerne: *Hald*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1870; 31/3 1899 var Spar. Tilgodehav. 28,673 Kr., Rentef. 33/5 pCt., Reservef. 2313 Kr., Antal af Konti 442), Vandværk, Jærnbane- og Telefonst.; *Storby* med Skole; *Mostrupgaard*.

Hald S., en Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. LandsTINGS- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 398. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Sakristi ved Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Syddøren, med Søjler og Terningkapitæler, benyttes

endnu; Nordd. er tilmuret. I den senere Middelalder fik Kor og Skib Hvælvinger, og Taarnet, Vaabehuset og Sakristiet, af Granitkvadre og navnlig Munkesten, tilføjes. Det hvalv. Taarnrum og Sakristiet anvendes nu som Materialhuse. Kirkens Nordside omsattes 1872, Sydsiden 1876. Altertavlen (et gotisk Alterskab fra omtr. 1500, der 1765 flyttedes fra St. Mortens Kirke i Randers, se S. 793) har i Midtfeltet en Fremstilling af Treenigheden, paa Siderne Jmfr. Marie og St. Morten, paa Fløjene de 12 Apostle og de 4 store Kirkefædre m. m., alt i Snitværk

Hald Kirkes Kor, med Altertavle.

(se *Fr. Beckett*, *Altert.*, S. 68 fig.). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil (restaur. 1876). Orgel, skænket 1900 af Particulier Chr. Winther. For faa Aar siden fandtes Kalkmalerier paa Korbuen (restaur. af J. Rohde) og nogle paa Skibets Hvælvinger, deribl. to Vaabenskjolde, hvoraf man ser, at Hvælvingerne indbyggedes omtr. 1490.

I *Stovby* har fordum ligget en Hovedgaard; 1469 nævnes Christen og Oluf Persen, Væbnere af S.

Ved Hald siges Vidrik Verlandsen at have boet (se Peder Syvs Viser S. 41 fg. og Suhm. Hist. af Danm. II S. 162 fg.).

I Hald har der været en hellig Kilde. Ved Hald er der fredlyst 11 Gravhøje. Hald var Anneks til Borup, Støvring Hrd., indtil det ved Reskr. af $14/7$ 1786 blev et eget Pastorat, hvortil Kjørbjy annekteredes $10/10$ 1816.

Tvede Sogn omgives af Annekset Linde, Hald Sogn, Gjerlev Hrd. (Ø.-Tørslev S.), Randers Fjord og Støvring Hrd. (Mellerup, Støvring og Harridslev S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over $1\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Randers. De mod V. noget højtliggende, lidt bakkede Jorder ere lermuldede, mod Ø. sandblandede, med Enge. Nogen Skov (Hunstrup Sk., Lunden). Gennem Sognet løber *Tvede Aa*, der ved Nordgrænsen falder ud i Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Fladeindholdet 1896: 2093 Td. Ld., hvoraf 750 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 114, Byg 153, Havre 354, Blandsæd til Modenh. 41, Grøntf. 6, Kartofler 21, andre Rodfr. 39), Afræs. 460, Høslæt, Brak, Eng m. m. 460, Have 11, Skov 192, ubevokset 4, Moser 16, Kær og Fællede 153, Heder 16, Veje og Byggegr. 26, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 629 Stkr. Hornkvæg (deraf 363 Køer), 523 Faar, 398 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 155 Td.; 17 Selvejergaarde med 113, 5 Arvefæstegd. med 34, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, $1/4$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $1/3$ 1901: 436 (1801: 245, 1840: 299, 1860: 336, 1890: 394), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 15 levede af immat. Virksomh., 270 af Jordbr., 4 af Gartneri, 67 af Industri, 4 af Handel, 2 af Skibsf., 10 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tvede*, liggende paa Banker paa begge Sider af Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle og Telefonst.; *Skalmstrup*. Hovedgaarden *Gjessinggaard* har 54 Td. A. og E. Hrtk. og $3\frac{3}{4}$ Td. Skovsk., 873 Td. Ld. (i Tvede, Hald, Ø.-Tørslev S. og Mariager Lands.), hvoraf 117 Eng, 208 Skov, Resten Ager; omtr. 66 Td. Ld. af Arealet drives under to Vandmøller; desuden hører til Gaarden af Fæstegods $36\frac{7}{8}$ og af Arvefæstegods $188\frac{3}{4}$ Td. H. *Tvedegaarde*, *Bjerregaarde*. *Gade- og Hjørnekjær Vandmøller*.

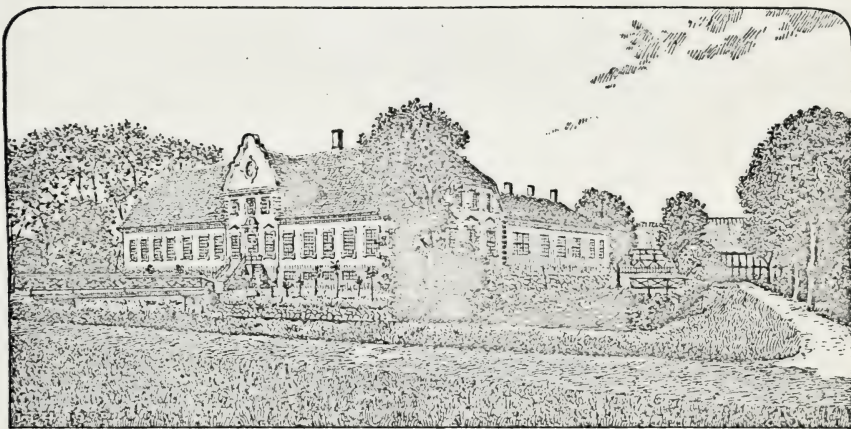
Tvede S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 400. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gjessinggd.

Kirken bestaar af Skib, med fladt Loft, og Kor, med Hvælv., Taarn mod V. samt Vaabenhus og Tilbygning mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside (alle tilmur.) og Syddøren, med Halvsøjler, der fortsættes paa Overliggeren som en Baandsløffe, ere bevarede. Taarnet, af Munkesten, senere delvis ombygget af smaa Mursten, er ifl. en Indskrift opf. 1584 af Christen Munk til Gjessinggd. til Begravelse. Det hvælv. Underrum har Rundbue ind til Skibet. Vaabenhuset, med hvælv. Træloft, og Tilbygningen ere opf. af Mursten i Slutn. af 18. Aarh.; den sidste er Gravkapel og har Opgang til et Pulpitur. Altertavle, Prædikestol (begge fra 1594) samt Døren mellem Vaabenhus og Skib (fra 1586) ere skænkede af ovenn. Christen Munk og Hustru (begge † 1612). Deres Ligsten, fra 1585, med Billede, findes i Taarnet. Granitdøbefont. Mindetavle, malet paa Glas, over. Præsten Jens Lykke, † 1647, med Hustru og Børn, og en over Præsten Rasmus Poulsen, † 1602, med 3 Hustr. Epitafium over Etatsr. H. Folsach, † 1758, med 2 Hustruer. I Vaabenhuset en Sten med Fordybninger, i Middelalderen anvendt som Lampe

Gjessinggaard, som Sagnet har villet sætte i Forb. med Hovdingen Thorkil Geysa under Svend Estridsen, tilhørte Oluf Friis, Lensmand paa Kalø († omtr. 1501), hans Sosterson Otte Munk 1521, Niels M. 1549, hans Søn Christen M. († 1612); hans Søster Kirstine M., g. m. Henrik Krag til Trinderup, solgte 1618 G. til Iver Juul

til Villestrup, der 1621 fik Skode paa Hungstrup af Anders Friis til Krabbesholm, som havde ejet den siden 1609; dernæst hans Son Malte J. († 1648), hans Datter Margr. J., g. m. Mourids Putbus til Einsidelsborg († 1689), deres Datter Anna Sidonia v. P., der 1713 solgte G. (87 og 313 Td. H.) til Kancellir. Gothard Braem (adl. 1713), efter hvis barnløse Død 1733 G. kom til Etatsr. H. Folsach († 1758), hans Søn Krigs- og Landkommissær Etatsr. Chr. Michael de F. (adlet 1760), der 1793 skodede G. (87, 158 og 410 Td. H.) for 70,000 Rd. til sin Søn Generalkrigskommissær Hans de F. († 1830); derefter gik den over til Sønnen Hofjægern. Johs. F. († 1878), dennes Broderson Hofjægern. J. v. F. til Ristrup, der overdrog den 1894 til Sønnen, Lieut. C. v. F., den nuv. Ejer. — Hovedbygningen er opf. 1747 i 1 Stokv. med Kældere og Kviste, af Grundmur paa Fundament af raa Kamp, der vistnok stammer fra den ældre Bygning; desuden er der to Sidefløje af Bindingsværk.

Tvedegaard var forudm en Adelsgaard, der 1468 ejedes af en Pors, 1480 af Philip Ottesen (Bøjstrup), en Halvbroder til Oluf Friis paa Gjessinggd., og omtr. 1500 af Otto Philipsen (se S. 790). — *Bjerregaard* var en adelig Gaard, der 1600 ar Kronen blev mageskiftet til Christen Munk til Gjessinggaard. — I Nærheden af Gjessinggd. laa Hovedgaarden *Hungstrup*; den tilhørte 1466 Niels Munk, 1511-49 hans Søn Lars M., 1556 dennes Sønner Niels og Jesper M., 1570 Lars Jespersen M. († 1601), 1601—9 Eske Brock, der solgte den til Anders Friis, som 1621 af-

Gjesinggaard, set fra Haven.

hændede den til Iver Juul, hvis Chr. Munk til Gjessinggd., som der siges, har ejet H., maa det være en ganske kort Tid umiddelbart før eller efter Eske Brock.

Linde Sogn, Anneks til Tvede, omgives af dette, Hald og Spentrup Sogne samt Støvring Hrd. (Harridslev og Lem S.). Kirken, midt i Sagnet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N.Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere skørlerede og lermuldede, med en Del Eng. I Vesthjørnet gaar Landevejen fra Randers til Hadsund.

Fladeindholdet 1896: 1864 Td. Ld., hvoraf 749 besaaede (deraf med Rug 162, Byg 165, Havre 362, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 13, Kartofler 18, andre Rodfr. 26), Afgræsn. 502, Høslæt, Brak, Eng m. m. 386, Have 12, Skov 23, Moser 23, Kær og Fælleder 28, Heder 113, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 554 Stkr. Hornkv. (deraf 303 Køer), 539 Faar, 265 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 123 Td.; 31 Selvejergaarde med 110, 40 Huse med 13 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 383 (1801: 228, 1840: 272, 1860: 308, 1890: 381), boede 1890 i 75 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomh., 302 af Jordbr., 43 af Industri, 4 af Handel, 11 af forsk. Daglejervirks., 14 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Linde* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1897); en Del af *Mejlby* (Resten i Harridslev S.). *Lindegaard*. *Lindegaard Vandmølle*.

Linde S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 399. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Vindue (tilm.) og Syddøren ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre fra en nedbrudt Kirke og af Mursten; med Underrum med fladt Bjælkeloft og Rundbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder samtidig med, at Koret overhvævedes. Skibet har fladt Loft. Vaabehuset er opf. 1837 af Granitkvadre og smaa Mursten. I dets Vestside er indsat en romansk Ligsten med et Kors. Ved en Restaur. 1900 blev Indgangen forlagt til Taarnets Vestside, og Sydportalen flyttedes til den ny indv. Indgangsdør. Altertavle med Korsfæstelsen og Prædikestol med de 4 Evangelister, malede. Romansk Granitdøbefont med Rundbuefrise, Løvefigurer og Rebsnoning.

Lindegaard ejedes 1355 af Erik Nielsen (Saltensee), som pantsatte den til Johs. Svendsen, hvis Søn Svend Skobe 1401 overdrog den til Dronn. Margrethe, der 1407 gav L. og Tjæreby til Aarhus Domkirke (Udv. af d. Diplomer, S. 315). Efter Reformat. tilhørte den, med Mølle, Hr. Jørgen Lykke til Overgd., som 1549 mageskiftede den til Kongen. 1614 fik Mogens Kaas til Støvringgd. L., et øde Møllested i „Lindbjerg Sogn“ med Skov i Mageskifte af Kongen.

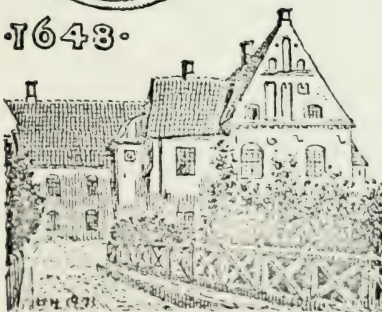
Støvring Herred.

Sogne:

St. Mortens ø. Landd., S. 888. — *Borup*, S. 889. — *Raasted*, S. 890. — *Gimming*, S. 891. — *Lem*, S. 892. — *Harridslev*, S. 892. — *Albæk*, S. 893. — *Støvring*, S. 894. — *Møllerup*, S. 896.

1643

Støvring Herred begrænses mod N. af Nørhald Hrd., mod Ø. og S. af Randers Fjord, mod S. V. af Galten Hrd. og mod V. af Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Udstrækningen fra V. til Ø. er $2\frac{1}{2}$ Mil, fra N. til S. er der højst 1 Mil. De mod N. ret højtliggende og bakkede Jorder (højeste Punkt 240 F., 75 M.) med jævnt Fald mod S., ere muldede og lerholdige, rige paa Enge. Der er kun lidt Skov (681 Td. Ld.), mest mod Ø. Det er Amtets frugtbarreste Hrd. (ved Matr. gnmstl. $10\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Randers Købstad) 21,006 Td. Ld., 2,14

□ Mil, 117,₈ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1698 Td., Folketallet i Landd. $\frac{1}{3}$ 1901: 4612 (1801: 2388, 1840: 3178, 1860: 3686, 1890: 4163). I Herredet ligger Købstaden Randers. I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Galten Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion samt Amtets 3. Forligskreds.

Støvring Hrd., i Vald. Jrdb. *Styfringhæreth*, hørte i Middelalderen til Ommer-syssel, senere til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se S. 786.

Der er kun talt omtr. 180 jordfaste Oltidsmonumenter, deraf 3 Dysser, Resten runde Gravhøje; men $\frac{2}{3}$ er nu sløjfet, og af de øvrige ere kun knap 20 nogen-lunde velbevarede; ingen ere fredlyste. Flest kendes fra Sognene Borup (omtr. 35), Randers Købstadsjorder (35), Raasted (35) og Gimming (25).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af F. Ul-dall, 1874.

Randers St. Mortens østre Landdistrikt (*Dronningborg Distr.*) omgives af Randers Købstadsjorder, Randers Fjord, Gimming og Lem Sogne. De højtliggende, jævne Jorder, naar undtages nogle Bakker mod V. ved Randers Bymark (se S. 787), ere lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Ladegaardsbæk til Gudena. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Ran-ders til Udbyhøj samt Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1020 Td. Ld., hvoraf 443 besaaede (deraf med Hvede 3, Rug 47, Byg 105, Havre 200, Bælgsæd 8, Blandsæd til Modenhed 23, Grøntf. 7, Kartofler 12, andre Rodfrugter 29, andre Handelspl. 7), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 259, Have 12, Skov 61, Moser og Kær 4, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 66 Heste, 277 Stkr. Hornkv. (deraf 159 Køer), 122 Faar, 59 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 106 Td.; 10 Selvejergaarde med 96, 13 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 590 (1801: 72, 1840: 140, 1860: 137, 1890: 192), boede 1890 i 32 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 108 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 35 af Industri, 24 af forsk. Daglejervirks. og 4 af deres Midler.

I Sognet *Torupkjær*, Huse med Forsamlingshus (opf. 1894). Hoved-gaarden *Dronningborg* (Parcel af Dronningborg Ladegaard) har 26 $\frac{1}{4}$ Td. H., 265 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 60 Skov, Resten Ager; 4 Lejehuse og et Teglværk. Hovedgaarden *Bjellerup Ladegaard* (ligeledes Parcel af Dr.), med Teglværk, har 25 $\frac{3}{4}$ Td. H., 194 Td. Ld., hvoraf 34 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Rismøllegd.* (*Schougaardsminde*), *Marienborg* (9 $\frac{3}{4}$ Td. H.), *Rahrseje* (8 $\frac{1}{4}$ Td. H.), *Thorupgd.*, *Dronningborg Mølle*. Siden 1895 er opf. en Del Huse, til Dels beboet af Arbejdere paa Fabrikken *Scandia*, som nu ligger i Distriktet (s. S. 809), med Skole.

Distriktet, een Sognekommune med Randers Købstad, med hvilken det har Fattigvæsen tilfælles, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 387. Lægd.

Bjellerup Ladegaard tilhørte tillige med Byen af s. Navn Mariager Kloster, fra hvilket den 1552 kom til Kronen, hvorefter den var Ladegaard til Dronningborg Slot. 1662 ejedes B. L. (50 Td. H.) af Lucas v. Spreckelsens Arvinger i Hamborg; 1683 tilskødede Benjamin Wiese, Bernt Hart Clausen, Joachim Wichmand m. fl. til Peter v. Spreckelsen sl. Joachim Bechmands Part i B. L.; 1707 tilhørte den P. v. Spreckel-

sens Søstersøn Jobst v. Overbeck. Fr. IV lagde B. L. til det dronningborgske Rytterdistrikt og indrettede den til Barakker; 1765 blev den med Tiender og Bøndergods (54, 103 og 374 Td. H.) for 60,605 Rd. solgt til Etatsr. D. Kirketerp († 1792), der delte Gaarden i to Parceller, hvoraf den ene beholdt Navnet B. L., medens den anden kaldtes Dronningborg. Den første ejedes 1773-92 af Hans Randrup, senere af Fasting, Mads Broch og Sønnen L. B. F. Broch, som 1875 solgte den til N. Mogenssen; 1896 købtes den for 165,000 Kr. af den nuv. Ejer, Etatsr. J. C. Ankerstjerne. Hovedbygningen, opf. 1877-78, bestaar af 2 Floje, 3 Stokv. med høj Kæld. Teglværket, anlagt af den nuværende Ejer, producerer indtil 2 Mill. Sten aarl. — *Dronningborg* solgte Kirketerp 1775 (63, 102 og 304 Td. H.) for 70,000 Rd. til Kmhr. Chr. Fr. v. Juel, der 1784 solgte den til Sukkerrefinadør N. Ammitzbøll, der 1803 solgte den til Oberst F. v. Arenstorff, † 1844, hvorefter den kom til Kammerr. Langballe († 1870) og dennes Søn Henr. Langballe, den nuv. Ejer. Hovedbygningen, en Hovedfløj i 2 Stokv. og to Sideløje, er opf. i Slutn. af 18. Aarh.

I Distriktet har tidligere ligget flere Byer, saaledes foruden Bjellerup, *Brastrup*, *Stistrup*, *Hygind* og *Vallev* (se S. 788). *Rismøllegd.* var tidligere en Vandmølle, derpaa en Stampemølle, nu en Gaard; den senere oprettede Dronningborg Vejrmølle fik dens Møleskyld omtr. 1780. *Hvidemølle* (opr. i Stedet for Slotsmøllen, se S. 817), der tidligere laa i Distriktet, blev 1876 inddraget under Randers Købstad og nedbrudt. Over den 1 Stokv. høje Bindingsværksbygning sad tidligere en Sten med Indskrift, at Raadm. Mogens Nielsen og Hustru i 1643 havde ladet den bygge paa Ejerens Bekostning.

Borup Sogn, det største i Herredet, omgives af Randers Købstadsjorder, Lem Sogn, Nørhald Hrd. (Spentrup og Asferg S.), Raasted Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod V., ligger $\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede, lermuldede og grusblandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Hobro og Mariager.

Fladeindholdet 1896: 3766 Td. Ld., hvoraf 1627 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 304, Byg 328, Havre 798, Blandsæd til Modenh. 66, Grøntf. 19, Kartofler 20, andre Rodfr. 79, andre Handelspl. 6), Afgræsn. 1080, Høslæt, Brak, Eng m. m. 822, Have 36, Hegn 3, Skov 4, Kær og Fælleder 28, Heder 80, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 324 Heste, 1241 Stkr. Hornkv. (deraf 695 Koer), 854 Faar, 510 Svin og 38 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 299 Td.; 45 Selvejergaarde med 280, 1 Fæstegd. med 3, 83 Huse med 16 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 764 (1801: 421, 1840: 569, 1860: 764, 1890: 756), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomhed, 494 af Jordbr., 146 af Industri, 5 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 44 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Borup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887) og Mølle; *Bjærgby*, ved Mariagervejen; *Helsted* med Skole og Fattiggaard (opr. 1879, Pl. for 20 Lemmer); det meste af *Kondrup* (Resten i Raasted S.) med Telefonst. *Helstedhuse*. Gaarden *Hovmark* (før „Kondruphald“ og „Frederikkesminde“) har 15 Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, Resten Ager. *Ovstmølle*, Gd. (*Frøvadsholm*, se S. 801), har 13 Td. H.; en Gaard i Helsted: 15 Td. H., en Gaard i Bjærgby: $12\frac{1}{2}$ Td. H.; en Gaard i Kondrup: $11\frac{3}{4}$ Td. H., 100 Td. Ld. Andre Gaarde: *Fiskergd.* (*Aussenbeimir*), *Henrikseje*, *Egegd.*, *Bræstrupgd.*, *Kirkegd.*

Borup S., en egen Sognekommune, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 385. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), flere Vinduer og Korbuene ere bevarede. I

den senere Middelalder blev Skib og Kor overhvalvede, og Taarnet (restaur. 1687 af nedenn. Spreckelsen), med hvælvet Underrum med Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af Munkesten, tilføjedes. Gravkapellet er 1692 opf. af P. v. Spreckelsen († 1706), med Smedejærnsdor ind til Skibet; i Kapellet hans Kiste. Den udsk. Altertavle, fra 1690 i Barokstil, og Malmalterstagerne ere skænkede af Spreckelsen. Prædikestol i Renæssancestil fra 1612. Nyt Orgel. Over Korbuen et Maleri: Kobberslangen i Ørkenen. I Vaabenhuset Ligsten over Provst Jørgen Sørensen i „Roxø“ Hrd. († 1602) og Hustru, fra 1583. Under Koret tilmuret Begravelse med flere Kister.

Ovstmølle, oprindl. „Øverstmølle“ i Modsætning til „Nederstmølle“, der har ligget $\frac{1}{4}$ Mil sydligere tæt Ø. for Hornbæk (nedlagt, da Hvide Mølle blev bygget, se ovfr.), er en gammel Mølle, der altid har været Domæne, hørende under Dronningborg Slot, indtil Fr. III $13\frac{1}{2}$ 1662 tilskødede „Øffuerst Mølle til Borger og Handelsmand Carl Roessenmeier udi Kbh. med Frihed, Højhed og Herlighed, som ellers Adelsgods følger og følge bør“. Senere er den ved Giftermaal gaet over til forskellige Ejere, hvoribl. nævnes en Steen, Peder Lassen Borup og Laur. Ploug, derpaa Familien Faith, af hvilken Lieutn. G. Faith opførte en Hovedbygning med Taarn og en Vejrmølle samt gav den Navnet Frøvadsholm. Efter at Randers Kommune havde købt Ejendommen til Vandværket (se S. 801), solgte den atter det meste af Arealet med Hovedbygningen til M. J. A. Neckelmann, den nuv. Ejer.

Vandet fra Borup Mølle forsvinder, efter at have dannet en Bæk paa nogle hundrede Al. Længde, i Jorden mellem nogle Fordybninger, der kaldes Kalkgrave og ere fulde af opholdede Flintesten. Paa en Del af Markerne S. for Byen ligesom paa den tilgrænsende Helsted Mark er Jordens Overflade sunken undertiden en Favn eller mere, hvorved der fremkom et vandløst Hul; man har ment, at Vandet løber til Gudenaal eller til Ovstmølle Aa.

Borup havde tidligere Hald til Anneks (se S. 885). — I Bjærgby har ligget en Kirke, der nedbrødes ifl. Kongebrev af $27\frac{1}{5}$ 1553, for at Materialet kunde anvendes til Grundvold for Slotmøllen ved Dronningborg Slot.

Raasted Sogn, Anneks til Kovsted, Nørhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Kovsted og Asferg S.), Borup Sogn og Viborg Amt (Sønderlyng Hrd.). Kirken, mod N., ligger 1 Mil N. V. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere lettruldede med Kalkunderlag. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hobro og den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1916 Td. Ld., hvoraf 889 besaaede (deraf med Rug 188, Byg 178, Havre 403, Blandsæd til Modenh. 40, Grøntf. 8, Kartoffler 14, andre Rodfr. 56), Afgræsning 542, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 13, Hegn 4, Skov 15, Moser 15, Kær og Fælleder 24, Heder 17, Veje og Byggegr. 32 Td. Kreaturhold 1898: 156 Heste, 613 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 513 Faar, 232 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 160 Td.; 29 Selvejergaarde med 155, 22 Huse med 5 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 362 (1801: 201, 1840: 261, 1860: 325, 1890: 339), boede 1890 i 59 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 266 af Jordbr., 30 af Industri, 6 af Handel, 12 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Raasted* (1406: Rolsted), ved Landevejen, med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Telefonst.; *Svejstrup* (1277: Sweghestorp); en Del af *Kondrup* (se S. 889). Gaarde: *Blegvadgd.*, *Buggesholm*, *Hedegd.*, *Johannelyst*, m. m. *Raastedbro*, Andelsmejeri.

Raasted S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 392. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Fussingø.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere væsentligst af Limstenskvadre, Koret med Rundbuefrise og Lisener paa Hjørnerne, fra romansk Tid, med Bjælkeloft. Flere Vinduer, Syddoren, med Halvsøjler og Kapitæler, og Korbuen ere bevarede. Taarnet og Vaabenhuset ere fra den senere

Middelalder, af Munkesten. Altertavle i Renæssancestil. Alterbord af Limstenskvadre. Granitdøbefont. Prædikestol i Rokokostil.

I *Kondrup* (Kommæthorp) boede 1319 en Adelsmand Peder Eskildsen.

Gimming Sogn omgives af Annekset Lem, St. Mortens ø. Landd., Randers Fjord samt Albæk og Harridslev Sogne. Kirken, mod N. ligger $\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere lermuldede, med gode Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Udbyhøj og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1828 Td. Ld., hvoraf 676 besaaede (deraf med Hvede 11, Rug 123, Byg 171, Havre 335, Blandsæd til Modenh. 13, Kartofler 9, andre Rodfr. 14), Afgræsn. 452, Høslæt, Brak, Eng m. m. 610, Have 11, Skov 17, Kær og Fælleder 13, Heder m. v. 12, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 176 Heste, 727 Stkr. Hornkv. (deraf 327 Køer), 640 Faar, 195 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 198 Td.; 25 Selvejergaarde med 190, 42 Huse med 8 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 395 (1801: 275, 1840: 374, 1860: 401, 1890: 418), boede 1890 i 76 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomh., 219 af Jordbr., 6 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 59 af Industri, 77 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Gimming* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Jærnbanehpl.; *Tjæreby* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1893). *Torupdal* og *Bunkedal*, Vandmøller. I Tjæreby er der 5 Gaarde paa over 12 Td. H.: 1) 16 Td. H., 145 Td. Ld., hvoraf 70 Eng, Resten Ager (1 Hus); 2) 15 Td. H., 128 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, Resten Ager; 3) $14\frac{3}{4}$ Td. H., 125 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; 4) $13\frac{1}{8}$ Td. H., 105 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; og 5) en paa 15 Td. H., 117 Td. Ld.

Gimming S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 386. Lægd. Kirken tilhører et Interessentskab.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Eet Vindue, Granitkorbuene og begge Døre ere bevarede; Syddøren har Overligger med Baandsløjfe (Vinduet og Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vaabehuset, af Mursten, er opf. 1842. Ombygning af Skibets Nordside 1899. Altertavle med et Maleri (Kopi af Bloch: Opstandelsen) fra 1899. Ny Døbefont af Træ (den gml. Granitdøbefont er solgt ved Auktion i 19. Aarh.). Udskaaren Prædikestol i Renæssancestil. Smuk Malmlysekroner i Renæssancestil.

Tjærebygaard blev af Dronn. Margrethe 1407 givet til Aarhus Domkirke; den ejedes 1510 af Peder Lykke til Demstrup. — De to *Torupgaarde* og *Kvernbæk Mølle* tilhørte Hr. Axel Lagesen Brock til Clausholm, der solgte den til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, som 1496 gav Godset til de fattige i Kjerlingeegaarden i Mariager (se S. 833), hvis Adkomst dog bestredes af senere Besiddere: Mogens Gøye, Eskil Gøye og Fru Eline Gøye, Mour. Olufsen Krognos' Efterlev. (se *Dahlerup*, Mariager Kl., S. 151).

I Tjæreby har der ligget en Kirke, nævnt sidste Gang 1524. Det var her, at der i 1. Halvdel af 15. Aarh. paatænkte opf. et Kartheuserkloster (se S. 814). Paa Kirkens Tomt er der oppløjet Grundsten og Murbrokker; i en nærligg. Gaard findes herfra nogle tilhugne Vinduessten af Granit.

Gimming S. var ved Reskr. af $\frac{21}{8}$ 1722 henlagt til et af de to residerende Kapellanier i Randers; men efter at det ene af disse ifl. Reskr. af $\frac{26}{8}$ 1803 var nedlagt, blev Gimming tillige med Lem et eget Pastorat, der dog vedblev at bestyres af Kapellanen i Randers og senere af en Vicepastor, indtil Gimming 1856 fik en Præstegaard, hvorpaa Kaldet blev selvstændig besat.

Lem Sogn, Anneks til Gimming, omgives af dette, St. Mortens ø. Landd., Randers Købstadsjorder og Borup Sogn samt Nørhald Hrd. (Spentrup og Linde S.). Kirken, midt i Sognet, ligger over $\frac{1}{2}$ Mil N. N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere skørlerede og muldede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Hadsund og Randers-Hadsund Banen.

Fladeindholdet 1896: 1277 Td. Ld., hvoraf 531 besaaede (deraf med Rug 100, Byg 144, Havre 273, Blandsæd til Modenh. 3, Kartofler 6, andre Rodfr. 4), Afgræsn. 357, Høslæt, Brak, Eng m. m. 338, Have 6, Skov 3, Kær og Fælleder 12, Heder 13, Veje og Byggegr. 15 Td. Kreaturhold 1898: 132 Heste, 499 Stkr. Hornkv. (deraf 255 Køer), 515 Faar, 156 Svin og 3 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 114 Td.; 25 Selvejergaarde med 111, 19 Huse med 2 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 270 (1801: 179, 1840: 238, 1860: 243, 1890: 283), boede 1890 i 47 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 195 af Jordbrug, 32 af Industri, 32 af forsk. Daglejervirksomh., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lem* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1876), Mølle og Jærnbanepl. *Brastrupholm*, 2 Gde.

Lem S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 387. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge med Søjler prydede Døre (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 274) og eet Vindue ere bevarede. Skibet har fladt Bjælkeloft, Koret senere indbygget Hvælving, med Kalkmalerier fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm., S. 25). Taarnet (restaur. 1760 og 1901), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opf. i den senere Middelalder af Granitkvadre og Munkesten. Vaabehuset er af Mursten. Anseelig Altertavle i Renæssancestil med Eske Brocks og Christence Vifferts Navn og Vaabn. og Aarst. 1615 og 1616. Den ældre kat. Altertavle (restaur. 1900) hænger nu i Vaabehuset; paa de yngre Sidefløje staa Claus Hardens og Rebekka Schinkels Navne og Aarst. 1661. Prædikestol i Renæssancestil fra 1671. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I Sognet har ligget Hovedgaarden *Sørup* med en Vandmølle i Lindal og Jomfruløkken (nu en Del af Randers Mark) samt en Laksegaard i Fjorden. Den ejedes af Erik Nielsen (af Slægten Abildgaard) og dennes Søn Niels Eriksen, der 1407 gav og skødede S. til sin Frænde Biskop Niels Jacobsen Lunge i Strengnæs, dog at han skulde indløse den fra Panthaveren Biskop Peder i Roskilde (forhen i Aarhus), der havde 98 lødige Mark tilgode derpaa. Senere ejedes S. af Marqvard Lauritsen; Hans Stygge til Holbægd. mageskiftede den 1551 til Kronen, hvorefter den laa under Bjellerup Ladegaard.

Lem var tidligere Anneks til Borup, men blev fra 1722 henlagt til et af de to resid. Kapellanier i Randers; se videre under Gimming S. 891.

Harridslev Sogn, med Enklaver i Linde Sogn, omgives af Annekset Albæk, Støvring Sogn, Nørhald Hrd. (Tvede og Linde S.) og Gimming Sogn. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede med gode Enge ved Fjorden. Lindbjærg Skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Udbyhøj.

Fladeindholdet 1896: 2598 Td. Ld., hvoraf 1105 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 230, Byg 277, Havre 511, Blandsæd til Modenhed 8, Grøntf. 8, Kartofler 24, andre Rodfr. 35), Afgræsn. 830, Høslæt, Brak, Eng m. m. 444, Have 20, Skov 70, Moser 23, Kær og Fælleder 7, Heder 58, Veje og Byggegr. 41 Td. Kreaturhold 1898: 257 Heste, 1042 Stkr. Hornkvæg (deraf 569 Køer), 1099 Faar, 415 Svin og 15 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 228 Td.; 51 Selvejergaarde med 205, 98 Huse med 23 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolk-

ningen; $\frac{1}{2}$ 1901: 778 (1801: 358, 1840: 525, 1860: 647, 1890: 761), boede 1890 i 162 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomhed, 478 af Jordbr., 6 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 114 af Industri, 2 af Handel, 77 af forsk. Daglejvirks., 31 af deres Midler, og 30 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Harridslev*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole; *Lindbjerg*; en Del af *Mejlby* (Resten i Linde S.) med Skole. *Lindbjerggaarde*; *Vanggaarde* og *Grønbækgde*.

Harridslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 389. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis ombyggede med smaa Mursten, vistnok efter en Brand. Eet Vindue er bevaret (tilmur.); Syddøren benyttes endnu (Nordd. tilm.). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, med hvælvet Underrum med Rundbue ind til Skibet, og Vaabehuset, af Munkesten, tilføjedes. Altertavlen er et Maleri (Opstandelsen) af Schleisner, fra 1866. Prædikestol i Barokstil, skænket af P. v. Spreckelsen, med hans Vaaben. Granitdøbefont. Paa Skibets Hvælvinger findes Kalkmalerier fra omtr. 1450 (se *Magn. Petersen*, Kalkmal. S. 22).

Lindbjerggaard var forudm en Adelsgaard, der af Kongen blev solgt eller udlagt i Betaling til Ollegaard Gyldenstjerne. Enke efter Chr. Friis til Lyngbygd., hvis Broder Oberst Hans Friis til Clausholm 1658 købte Halvparten af hende.

Mejlby har tidligere haft en Kirke, af hvilken Grunden laa hen indtil for en Snes Aar siden; nu er der Pløjeland. — En smuk Runesten, der længe sad i et Stendige i Mejlby („Aane rejste denne Sten efter sin Søn Askel, som døde med Tore i Øresund“), er nu i Randers Museum (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II, S. 213).

I den saakaldte Gallelose er der fremdraget et stort og vigtigt Depotfund fra den ældre Bronzealder, med flere Økseblade, Ringe m. m.

Albæk Sogn, Anneks til Harridslev, omgives af dette, Støvring Sogn, Randers Fjord og Gimming Sogn. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. noget højtliggende og bakkede, mod S. lavtliggende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med store, fortrinlige Enge langs Fjorden; mod S. den næsten tilgroede *Laa Sø*, omtr. 30 Td. Ld. Østrup Skov.

Fladeindholdet 1896: 2946 Td. Ld., hvoraf 647 besaaede (deraf med Hvede 10, Rug 107, Byg 183, Havre 315, Blandsæd til Modenh. 5, Grøntfoder 3, Kartofler 18, andre Rodfr. 6), Afgræsn. 385, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1656, Have 12, Skov 120, Kær og Fælleder 90, Veje og Byggegr. 35 Td. Kreaturhold 1898: 192 Heste, 816 Stkr. Hornkvæg (deraf 386 Køer), 710 Faar, 263 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 318 Td.; 31 Selvejergaarde med 275, 54 Huse med 21 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 472 (1801: 339, 1840: 423, 1860: 455, 1890: 442), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 349 af Jordbr., 56 af Industri, 2 af Handel, 15 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Albæk* med Kirke, Skole og Mølle; *Vestrup* med Andelsmejeri; *Østrup*. To Gaarde i Albæk have 1) $13\frac{3}{4}$ Td. H., omtr. 110 Td. Ld., hvoraf 62 Eng, Resten Ager; 2) $12\frac{1}{4}$ Td. H., 100 Td. Ld., hvoraf 45 Eng, Resten Ager; to Gaarde i Vestrup: 1) $13\frac{1}{2}$ Td. H., 120 Td. Ld., hvoraf 56 Eng, 1 Plantage, Resten Ager (1 Hus); 2) $13\frac{1}{2}$ Td. H., 112 Td. Ld. hvoraf 53 Eng, Resten Ager; 1 Gaard i Østrup: 13 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Resten Ager.

Albæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 338. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, med Lisenner paa Hjørnerne, hvorfra Rundbuer udgaa. Senere ere Murene, navnlig i Skibet, blevne omsatte, og en Gesims af smaa røde Mursten opført. Eet oprindl. Vindue i Korgavlen spores. Skibet har en ejendommelig Tøndehvælving fra Renæssancen, Koret (der staar skævt til Skibet) Krydshvælv. fra den senere Middelalder. Taarn, med hvælv. Underrum og Pyramidetag (i Fløjen: 1750), og Vaabenhus, af store røde Mursten, ere fra gotisk Tid. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Emaus) af Schleisner, fra 1864. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltøver. I Skibet Mindetavle over Herredsfoged Peder Nielsen Østrup, † 1653, med Hustru og Born.

I *Østrup* har ligget en Bispegaard, af hvis Lensmænd kendes 1460 Hr. Niels Christiensen (Munk) og 1480 dennes Søn Jens Nielsen, 1511 Gert Eriksen Løvenbalk og ved 1530 Hr. Joachim Lykke. Ved Reformat. kom den til Kronen og lagdes 1547 under Dronningborg Len. Omkring Voldstedet, der er bevokset med større Træer, og hvorpaa der findes en Mængde Sten, ses Spor af Volde og Grave; en meget stor Grusgrav er ført ind i Borgbanken. Bygningen blev nedbrudt i Lensmanden Hans Stygges Tid († 1568). — 1374 nævnes Niels Jonsen af *Albæk*.

Albæk har udgjort et eget Birk, der endnu eksisterede 1655. — Kirken blev 1277 af Bisp Tyge skænket til et nyt Præbende ved Aarhus Kapitel.

Støvring Sogn omgives af Annekset Mellerup, Randers Fjord, Albæk og Harridslev Sogne samt Nørhald Hrd. (Tvede S.). Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Randers. De mod N. (Koldbakke, 200 F., 63 M.) og V. noget højtliggende og bakkede, mod Ø. til Fjorden skraanende og jævne Jorder ere lerede og lermuldede, med Enge langs Fjorden. En Del Skov (Søndersk., Koldbakken, Nørresk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

Fladeindholdet 1896: 2082 Td. Ld., hvoraf 731 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 127, Byg 155, Havre 305, Spergel m. m. 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 10, Kartoffler 22, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 447, Høslæt, Brak, Eng m. m. 441, Have 17, Skov 336, ubevokset 13, Moser 32, Kær og Fællede 7, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 162 Heste, 676 Stkr. Hornkvæg (deraf 379 Køer), 508 Faar, 295 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 181 Td.; 36 Selvejergaarde med 172, 42 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 476 (1801: 321, 1840: 308, 1860: 345, 1890: 484), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 20 levede af immat. Virksomh., 333 af Jordbr., 45 af Industri, 11 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirksomh. og 46 af deres Midler.

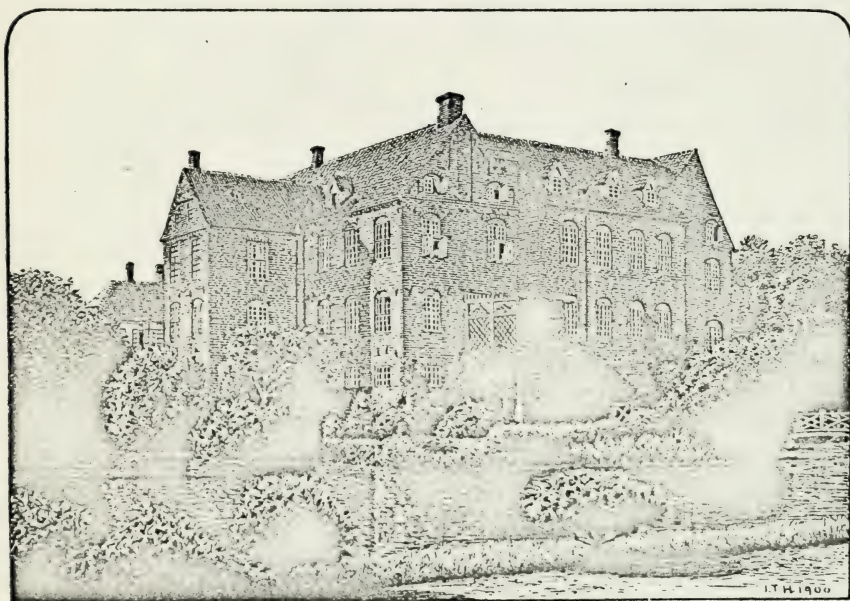
I Sognet Byerne: *Støvring* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 25,567 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2094 Kr., Antal af Konti 231) og Telefonst. *Aastrup*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Støvringgaard*, med Jomfrukloster, hvori et Kapel, har omtr. $38\frac{3}{4}$ Td. Hrtk., omtr. 920 Td. Ld., hvoraf 420 Skov, Resten Agerland (deraf 300 fri Hovedgaardsjord og 200 Bønderjord inddraget til Bepantning).

Støvring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 390. Lægd. Kirken tilhører Støvringgd. Kloster.

Den højtliggende *Kirke* (vistnok indviet til St. Nicolaus) bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Norddøren, med Søjlé paa hver Side, er bevaret; der er Spor af flere oprindl. Vinduer. Skibet har fladt Gibsloft, Koret er i den senere Middelalder blevet hvælvet. Vaabenhuset er opf. af røde Mursten i 1865 i Stedet for et ældre, af Bindingsværk. Et Taarn, mod V., er nedbrudt, vistnok i 18. Aarh. Altertavle i Rokokostil fra 1633 med et Maleri (den korsfæstede). Prædikestol i Barokstil fra

1720. Paa Dobefonten, af Sandsten, findes Mogens Kaas' og Hustru Sidsel Friis' Navne og Vaaben samt Aarst. 1631. Samme Navne og Vaabn. paa Alterstagerne, fra 1621. I Koret en Fortegnelse over Frøkenerne paa Støvringgd. indtil 1801.

Støvringgaard ejedes ved 1319 af Palne Jonsen af „Stifring“, der førte Slægten Juuls Vaaben, senere maaske af Hr. Niels Bugge, derpaa af hans Svigersøn Hr. Christiern Vendelbo († omtr. 1400); hans Datter Else bragte den til sine to Mænd Axel Jepsen (Thott) og Lyder Holck, hvilken sidste nævnes til „Steuringe“ 1434 og 1437. Efter Fru Elses Død kom S. til Sønnen Jep Axelsen Thott, dernæst til hans Søn Axel Jepsen Th. og dennes Enke Margr. Andersdatter Bjørn, efter hvem hendes Brødre, deribl. Jacob Andersen Bjørn, arvede S. Efter ham (omtr. 1525) fulgte hans Enke Margr. Povelsdatter, deres Datter Dorthe, g. 1. m. Chr. Haak, 2. m. Oluf Glob til Vellumgd., Niels Kaas til Birkelse († 1620) og hans Broder Rigsraad Hr. Mogens K. til Restrup († 1656), dennes Søn Jens K., dennes Enke Birgitte Urne, hvis Mands Broder Jørgen K. († 1692) arvede S., men mistede den vistnok 1672 ved Indførsel til Biskop Svane og Thomas Fuiren. Ogsaa den bekendte Generalmajor H. Løvenhielm fik 1680 Indførsel i en Part af S. Højeste-

Støvringgaard, set fra Haven (se ogsaa Vignetten S. 887: Indkørselen).

retsass. og Justitsr. Diderik Fuiren († 1686) købte 1685 $\frac{1}{3}$ af S. (11 Td. H.) af Oberst Chr. Fred. v. Marschalek til Østeraa; derefter fulgte Sønnen Baron Diderik F. d. y. († 1700) og dennes Søster Baronesse Christine F., g. m. Gehejmer. Jens Harboe († barnløs 1709). Enken († 1735) oprettede ved Testam. af $\frac{23}{11}$ 1735 (kgl. Fund. $\frac{12}{3}$ 1745) S. til et Jomfrukloster, til hvilket hun skænkede S. med Bondergods og Tiender samt en Kapital paa 15.200 Rd. i Kr. og 43.956 Rd. C. m. m., til Ophold for 1 Priorinde og 12 Jomfruer, alle Dotre af Mænd af de første 5 Rangklasser. Priorinden fik 120, Jomfruene hver 80 Rd. aarl. Senere er Hævingen forskellige Gange forøget, saa at Priorinden nu faar 1000 og hver af de 12 Konventualinder 600 Kr. aarl. foruden Bolig og Underhold i Klosteret. Desuden er der 190 Ekspektantinder, hvoraf de 20 ældste (selv om de maatte have faaet Bolig paa Kl.) hver faar 500, de næste 25 400, de næste 35 300 og de næste 50 200 Kr. aarl. Ved Klosteret, hvis Direktion bestaar af Stiftamtmanden og Biskoppen over Aarhus Stift, er ansat en Godsforvalter. Dets Kapitalformue udgjorde $\frac{30}{4}$ 1899 1,407,049 Kr. (hvoraf ikke rentebærende 16,930 Kr.). — Hovedbygningen, der er omgivet af Grave, over hvilke fører en muret, hvælvet Bro, ligger smukt nær ved Fjorden mellem Sønder-

og Nørreskov. Den er opf. af Niels og Mogens Kaas 1622-23 og bestaar af 3 grundmurede Floje i N., Ø. og S., alle i 2 Stokv. med Kældere og Spidsgavle. I Østflojen findes i 1. Stokv. i den saakaldte Sommerspisesal et Billede af Stifterinden og flere andre Portrætter, og i 2. Stokv. et Kapel, hvori Sognepræsten for Støvring holder Gudstjeneste (fra omtr. 1736). Haven er anlagt af Christine Fui ren i fransk Stil med Terrasser, store Lindealleer og klippede Buksbombhækker, i hvilke ses Bogst. CF. I Sønderskov er der Kirkegaard for Konventualinderne.

Mellerup Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Støvring, omgives af dette, Nørhald Hrd. (Tvede S.) og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger 1½ Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Mellerup.

Fladeindholdet 1896: 975 Td. Ld., hvoraf 441 besaaede (deraf med Hvede 5, Rug 83, Byg 85, Havre 183, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 20, Kartofler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 208, Høslæt, Brak, Eng m. m. 229, Have 14, Skov 10, Kær og Fælleder 35, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 124 Heste, 550 Stkr. Hornkvæg (deraf 299 Køer), 460 Faar, 205 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshartk. 1895: 94 Td.; 23 Selvejergaarde med 81, 73 Huse med 13 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, ½ 1901: 505 (1801: 222, 1840: 340, 1860: 369, 1890: 488), boede 1890 i 92 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 81 levede af immat. Virksomh. (heraf 57 Højskoleelever), 229 af Jordbr., 24 af Fiskeri, 79 af Industri, 19 af Handel, 10 af Skibsf., 18 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Mellerup* (Over- og Neder-M.), ved Landevejen, med Kirke, Valgmenighedskirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1880), Forsamlingshus, Købmandshdl., Kro og Færge til Voer i Rougsø Hrd. *Sædovgaard*.

Mellerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 391. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand, Valgmenighedskirken Menigheden.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. Vaabenhuset, af store, røde Mursten, med Kamgavle, er fra den senere Middelalder. Altertavle fra 1621 med et nyt Maleri (Nadveren). Paa Alterstagerne Mogens Kaas' og Sidsel Friis' Navne og Vaaben og Aarst. 1631. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol fra 1634 i Renæssancestil. Over Korbuen et Krucifiks, vistnok fra 14. Aarh. Klokker, i Vestgavlen, uden Indskr., er fra den senere Middelalder.

Valgmenighedskirken, paa en Bakke, er opf. 1890 af røde Mursten og bestaar af Skib og Kor med Bjælkeloft; Klokker hænger over Vestgavlen. Som Altertavle tjener et forgyldt Kors. Granitdøbefont. Ved Siden af Kirken ligger Præsteboligen.

Ved Indgangen til Kirkegaarden staar en Buste af Hojskolens Forstander Jens Bek, † 1893, udf. af N. Holm.

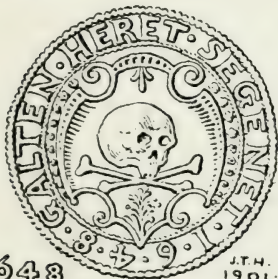
Galten Herred.

Sogne:

Vorup, S. 898. — Haslum, S. 899. — Ølst, S. 900. — Værum, S. 901. — Ørum, S. 902. — Lavrbjærg, S. 904. — Lerbjærg, S. 905. — Galten, S. 905. — Vissing, S. 906. — Voldum, S. 907. — Rud, S. 911. — Ødum, S. 911. — Hadbjærg, S. 912. — Halling, S. 914.

1610

1648

J.H.
1901

□ Mil, 199,3 □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskyldshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2847 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 9072 (1801: 4594, 1840: 6010, 1860: 7146, 1890: 8469). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Støvring Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskreds.

Galten Hrd., i Vald. Jrdb. *Galtanhæreth*, horte i Middelalderen til Aabosyssel (1355 udgjorde Sognene Ørum, Værum, Lavrbjærg og Nielstrup „Brofjerding“), senere til Kalø Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; fra 1794 horte det til Havreballegaard og Stjernholm Amter og indlemmedes først 1799 i Randers Amt.

Der er kun talt omtr. 235 jordfaste Oldtidsmonumenter (deribl. ikke een Dysse eller Jættestue, lutter Gravhøje); men heraf ere nu mindst 150 slojfede, og af Resten ere kun henved 25 nogenlunde bevarede; 1 er fredlyst. Flest Monumenter kendes fra Sognene Ødum (omtr. 55), Voldum (45) og Galten (40).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i G. Hrd., af *F. Uldall*, 1874-75.

Galten Herred begrænses mod N. af Støvring Hrd., mod N. Ø. og Ø. af Sønderhald Hrd. mod S. Ø. af Ø.-Lisbjærg Hrd. og omgives for øvrigt af

Aarhus Amt (V.-Lisbjærg og Sabro Hrd.) og Viborg Amt (Hovlbjærg, Middelsom og Sønderlyng Hrd.), fra hvilke det for en stor Del skilles ved Gudena og dens Baa Lilleaa. Fra V. til Ø. er der højst $2\frac{3}{4}$ Mil, fra N. V. til S. Ø. omtr. ligesaa langt. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M.), gennemskaarne af dybe Aadale, ere mod N. overvejende sandede, i den sydl. Del mere eller mindre muldrige Lerjorder. Skovarealet er 2040 Td. Det hører til Amtets frugtbareste Herreder (efter Matr. $12\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 36,086 Td. Ld. ($3,62$

Vorup Sogn ell. **St. Mortens søndre Landsogn**, eet Pastorat med 2. resid. Kapellani i Randers, omgives af Gudena, Randers Købstadjorder, Haslum Sogn og Sønderhald Hrd. (Kistrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{1}{4}$ Mil S. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere sandmuldede og sandede. Langs Østgrænsen gaar Landevejen fra Randers til Aarhus, midt gennem Sognet Landevejen fra Randers til Silkeborg, mod N. Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 1301 Td. Ld., hvoraf 505 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 80, Havre 236, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 4, Kartoffler 44, andre Rodfr. 21), Afgræsn. 270, Høslæt, Brak, Eng m. m. 279, Have 14, Skov 10, Kær og Fælder 193, Heder 10, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 121 Heste, 338 Stk. Hornkv. (deraf 232 Køer), 275 Faar, 168 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 103 Td.; 26 Selvejergaarde med 86, 85 Huse med 7 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1286 (1801: 309, 1840: 390, 1860: 589, 1890: 804), boede 1890 i 130 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 134 af Jordbr., 30 af Gartneri, 278 af Industri, 41 af Handel, 4 af Skibsf., 224 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vorup* (gml. Form: Vordrop, Voretorp) med Kirke, Skole og Forskole. *Vorupkjær*, Huse. Den vestl. Del af *Strømmen* (Resten i Kistrup S.), Forstad til Randers, paa begge Sider af Landevejen flere industrielle Anlæg (se S. 809-11) samt Jærnbane- og Telegrafstation (se S. 801). *Blækhuse*. *Skanderboggaarde*. *Skansemølle*.

Vorup S., en egen Sognekommune (hvis Fattigv. faar 30 Rd. aarl. af Randers Købstads Fattigvæs.), hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers) — Strømmen er dog ved kgl. Res. af $\frac{17}{1}$ 1840 henlagt under Randers Politijurisdiktion —, Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 384. Lægd. Kirken tilhører Kommunen.

Kirken er opf. 1876 (indviet $\frac{3}{12}$) i gotisk Stil af røde Mursten (Arkitekt: F. Uldall) og bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn. samt lille Vaabenhus mod V. og Klokkekam paa Skibets Vestgavl; Murene have Lisener, Friser under Gesimsen og Baand af sort glaserede Sten. Kirken har fladt Bjælkeloft, dekoreret i gotisk Stil. Alterbord og Altertavle af Egetræ med en Kopi (af Siegmufeldt) efter Blochs Maleri i Holbæk Kirke; ny Døbefont af Granit. Prædikestol af Egetræ.

Vorup har i kat. Tid udgjort et eget Sogn og haft sin egen Kirke. Det antages alm., at Kirken har været identisk med det *St. Hans' Kapel*, der nævnes sammen med *Randers' St. Jørgens Gaard* for spedalske som dennes Kapel. Dette er dog usikkert, ligesom ogsaa om St. Jørgens Gaard virkelig har ligget i Vorup Sogn (Spedalskhusets og Kapellets Plads siges at have været ved Byens Hovedvej fra S., i Vorupkjær). St. Jørgens Gaarden nævnes første Gang i et Testam. fra 1263; sammen med Kapellet blev den af Chr. I skænket til Mariager Kloster (stadf. af Chr. II 1514); i 1542, da St. Jørgens Gaardene overalt i Landet befaledes lukkede som selvstændige Stiftelser, er denne sikkert ogsaa bleven nedlagt. Vorup Kirke blev ved Kongebrev af $\frac{18}{7}$ 1552 befalet nedbrudt (se S. 817), og Menigheden henvistes til St. Mortens Kirke i Randers (Ordren gentoges 1568). Men Kirkegaarden benyttedes til 1876, da der anlagdes en ny ved Kirken.

I Vorupkjær har der ligget en Gaard *Fruerlund* (maaske den Gaard, hvor Niels Ebbesen og hans Mænd ifl. Visen bandt deres Heste, før de drog ind til Randers) og en Skov af s. Navn; endnu 1651 nævnes Gaarden, og 1698 omtales Fruerlund som et Krat, men i Mands Minde havde der været store Ege. S. Aar nævnes ogsaa *Klarup Krat*, en Levning af en Skov mellem Vorup og Tebstrup i Haslum Sogn. *Nielstrup-* eller *Kjærs Mølle* nævnes 1484; paa Reformationstiden tilhørte den Righofm. Mogens Goye og senere hans Børn (ifl. et Tingsvidne fra 1600). Paa Grund af Vandmangel var den 1718 forvandlet til en Stæmpe-mølle. Den hørte under Claus-holms Hovedgaardstakst og nedlagdes paa Dronn. Anna Sophies Tid. En Synsfor-

retning blev optaget 1687 over det ødeliggende Møllested i Vorupkjær, „det afhugne Skovland, kaldet Fruerlund“, Kirkeskoven, Klarup Skov og Tyersholt, som da laa til den nye Gaard i Vorup (Skanderborggd.) og Husene i Tebbestrup, for det meste tilhørende Oberst Hans Friis til Tustrup. Til Clausholm var i 1391 erhvervet Næs Færgegaard og Fruerlund og 1460 og 1462 *Bistoftegaard* og andre Gaarde i Vorup. — Det 1355 nævnte *Nielstrup Sogn* (se S. 911), endnu omtalt 1524, er vistnok identisk med Vorup Sogn (se *O. Nielsen*, Vald. Jrdb. S. 96).

Ved Strømmen Station ligger der en fordum hellig Kilde, *St. Helene Kilde*.

Haslum Sogn omgives af Annekset Ølst, Galten, Vissing, Værum og Ørum Sogne, Viborg Amt (Middelsom og Sønderlyng Hrd.), Vorup Sogn og Sønderhald Hrd. (Kristrup S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger over $\frac{1}{2}$ Mil S. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede, med Engstrækninger (*Haslumø*) la. og Gudena, der danner Nordvestgrænsen. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers til Silkeborg, Skanderborg og Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3235 Td. Ld., hvoraf 1312 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 236, Byg 270, Havre 591, Boghvede 9, Blandsæd til Modenhed 12, Grøntf. 11, Kartofler 45, andre Rodfr. 67, andre Handelspl. 10), Afgræsn. 880, Høslæt, Brak, Eng m. m. 711, Have 31, Hegn 4, Skov 73, Moser 5, Kær og Fælleder 87, Heder 75, Veje og Byggegr. 57 Td. Kreaturhold 1898: 287 Heste, 1085 Stkr. Hornkv. (deraf 583 Køer), 734 Faar, 475 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 254 Td.; 55 Selvejergaarde med 238, 65 Huse med 16 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 738 (1801: 396, 1840: 562, 1860: 654, 1890: 758), boede 1890 i 144 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 36 levede af immat. Virksomh., 571 af Jordbr., 2 af Gartneri, 95 af Industri, 1 af Handel, 7 af Skibsf., 5 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Haslum* (Haslund) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus, Mølle og Andelsmejeri; *Tebbestrup* med Skole og Forsamlingshus; *Sønder-Borup*, ved Landevejen. *Haslumkjær*, Gde. og Huse. Gaarden *Engelsholm* har $17\frac{1}{2}$ Td. H., omtr. 200 Td. Ld., hvoraf 16 Eng (10 i Kristrup S.), 6 Skov, Resten Ager. Gaarden *Frederiksdal* har $18\frac{5}{8}$ Td. H., 148 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Tørvejord (Eng og Mose i Kristrup S.), 3 Gaardspl. og Have, Resten Ager. Andre Gaarde: *Amstrup* (1501: Ommestrup; se dog S. 902), *Andersborg*, *Carlsberg* med Teglværk, m. m.

Haslum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 383. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og flere Vinduer ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen (maaske 1517, se D. Atl. IV S. 423) indbyggedes Hvælvinger, Skibet forlængedes mod V. og Vaabenhuset opførtes. Senere er Kirken flere Gange restaur., især 1869, da det vistnok i 1763 opf. lille Taarn afløstes af et nyt; Vaabenhuset ombyggedes 1868; 1892-93 blev Inventariet restaur. Altertavle i Renæssancestil fra 1601 med et nyere Maleri (Christus velsignende Menigheden). Alterstagerne ere skænkede af Provst Rasmus Kjeldsen, † 1587. Udsk. Prædikestol, opsat 1612 af Præsten Jens Jensen. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Stolestader fra 1665 og 1670. Over Korbuen et gmlt. Krucifiks. I Skibet et 1688 opsat Epitafium over Provst Otto Thomsen Lyngaae, † 1671, og Hustru.

Frederiksdal, oprindl. en Bondegd., samledes af Boghldr. Smith, Randers, der opførte Hovedbygningen 1830; H. C. Kassel delte Gaardens Tilligg. 1863 mellem det nuv. *Engelsholm* (s: Englandsholm) og *Frederiksdal*, der beholdt omtr. 93 Td. Ld. Den sidste solgtes 1863 til K. Houmann, der s. Aar solgte den for 35,000 Rd. til

dav. Justitsr. F. Hvass, som tilkøbte 42 Td. Ld. fra Haslum Præstegd.; 1877 solgtes den for 108,000 Kr. til Klitgaard, der fratraadte den 1896, hvorefter den overtoges af Etatsraadinde Hvass, som 1898 solgte den for 80,000 Kr. til nuv. Ejer Søren Hansen (se Fam. Hvass V S. 142). Engelsholm ejes nu af A. Andersen.

I *S.-Borup* har ligget en større Sædegaard, der 1428 ejedes af Nis Hvid og 1456 af Per Hvid, hvis Enke Karine Iversdatter 1478 skødede den til Hr. Axel Lagesen Brock.

Ølst Sogn, Anneks til Haslum, omgives af dette, Galten, Rud og Voldum Sogne samt Sønderhald Hrd. (Aarslev, Essenbæk og Kristrup S.). Kirken, mod S., ligger $\frac{1}{4}$ Mil S. S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede. Gennem Sognet løbe *Alling Aa* og Landevejen fra Randers til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3300 Td. Ld., hvoraf 1355 besaaede (deraf med Hvæde 55, Rug 233, Byg 253, Havre 582, Blandsæd til Modenh. 81, Grøntf. 14, Kartoffler 26, andre Rodfr. 111), Afgræsning 943, Høslæt, Brak, Eng m. m. 678, Have 28, Hegn 9, Skov 106, Moser 50, Kær og Fælleder 25, Heder m. v. 32, Veje og Byggegr. 71, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 275 Heste, 1160 Stk. Hornkv. (deraf 625 Køer), 645 Faar, 432 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 242 Td.; 46 Selvejergaarde med 227, 62 Huse med 13 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 641 (1801: 387, 1840: 471, 1860: 598, 1890: 687), boede 1890 i 132 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomhed, 483 af Jordbr., 4 af Gartneri, 99 af Industri, 8 af Handel, 54 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ølst*, ved Landevejen, med Kirke og Skole; *Askildrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og en Gaard „Slottet“; *Robdrup*; *Trustrup* med Forsamlingshus (opf. 1899); *Ginnerup*. Hovedgaarden *Brusgaard* har 23 $\frac{1}{2}$ Td. H., 350 Td. Ld., hvoraf 25 Eng, 25 Skov, Resten Ager; en Vejr- og Vandmølle samt 4 Huse. Gaarden *Eriksborg* har 19 $\frac{1}{2}$ Td. H., 320 Td. Ld. (i Ølst, Kristrup, Essenbæk og Aarslev S.), hvoraf 15 $\frac{1}{2}$ Eng, 4 $\frac{1}{2}$ Mose og Skov, Resten Ager. Gaarden *Birkeholm*: 13 Td. H., 152 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 6 Skov, Resten Ager; til Gaarden hører et Hus, „Billethuset“. Andre Gaarde: *Mikkelsstrup*, *Holmgd.*, *Karlslund*, m. m.

Ølst S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 382. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Skibet har Bjælkeloft, Koret en senere indbygget Hvælving. Begge Døre (Nordd. tilmur.) og flere Vinduer ere bevarede. Syddøren har Halvsøjler og Baandsløjfe (se ogsaa Aarb. f. n. Oldk. 1880 S. 307). Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. 1857. Siden 1867 er Kirken bleven delvis restaur. (Arkit.: Uldall), idet Kvadrene ere blevne omsatte og et Klokketaarn opf. over Vestgavlen. Altertavlen er et Maleri (Christus og den samaritanske Kvinde) af Dorph fra 1896. (Den mærkelige gml. Altertavle fra omt. 1200, af drevet og forgyldt Kobber, er nu i Nationalmus.). Alterstager fra 1586 med Vaabener. skænkede af Niels Jonsen Viffert til Torstedlund. Ejendommelig Døbefont, af Klæbersten (?), med ottokantet Kumme med Dyrefigurer. Ny Prædikestol.

Brusgaard ejedes ved 1400 af Christiern Jonsen, 1408-58 af Hr. Niels Munk, ogsaa kaldet Mus, hans Søn Anders Munk (ell. Mus) 1469-97, dennes Datter Karen M., g. m. Mikkel Krabbe til Tandrup, deres Datter Anne K., g. m. Jøn Madsen Viffert til Torstedlund, deres Søn Niels Jonsen V. († 1595 ugift), hans Søskendebarn Niels Krabbe, dennes Søner Lucas K. (1580) og Kjeld K. († 1612), Jens Juul, Datter Elsebe J., g. m. Ove Juul († 1616); deres Datter Dorte ægtede Rud. v. Offenbergh, der 1675 skrives til B., men 1678 fik Marie Worm, sl. Kommissær Peder Lassens, Indførsel i den, og 1679 tilskødede Fru Elsebe hende B. (72 Td. H.). Marie Worm ægtede General Math. Numisen (adl. 1688), og de solgte 1695 B. med Tiender (50 og 30 Td. H.) og Gods til Oberst Holger Rosenkrantz († 1704); den kom saa til

hans Enke Anne Brahe († 1722) og Søn Søkapt. Niels R., som 1744 solgte B. (50, 14 og 298 Td. H.) til Grev Conr. Ditl. Reventlow († 1750), som lagde B. under Stamhuset Frisenvold, hans Søn Grev Chr. Ditl. R. († 1759), dennes Datter Juliane, g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow, deres Søn Grev Chr. H. A. H.-R., der tiltraadte B. efter Moderens Død 1793 og efter meddelt kgl. Bevill. af $18\frac{1}{2}$ 1798 til Salg af Frisenvold, Løjstrup og B. (285 Td. H.) 1799 solgte B. Hovedparcel (37. Tiender 23, m. m.) for 18,500 Rd. til Hans Jordhøj og Ulrik Thomsen; Ritmester Baron Krag-Juel-Wind til Stensballegd. fik derefter 1799 Skøde paa B. for 19,500 Rd., men solgte den 1801 til S. Søndergaard († 1854), der 1847 solgte den til C. E. Bay; derefter købtes den 1852 af J. P. Hansen, hvis Enke ægtede Jak. Møller; nu ejes den af Hansens Søn, Alfr. H. — Hovedbygningen blev opf. i Beg. af 19. Aarh. af Bindingsværk i Stedet for den gamle grundmurede Bygning, som Søndergaard lod nedrive; Bygningen, i 1 Stokv., af Grundmur, er ombygget 1889, med Kvist til Gaard og Have. I Haven ses den gml. Borgplads med Grave, nu udtørrede.

Lidt N. for Teglgården i Askildrup Hede skal der i Middelalderen have været en Kirke, paa hvis Tomt der i 19. Aarh. endnu fandtes Murbrokker. Den nævnes dog intetsteds med Navnet Askildrup Kirke; man har ment, at den er den samme som Hinge Kirke (se S. 906).

Værum Sogn omgives af Annekset Ørum, Haslum og Vissing Sogne. Kirken, noget vestl., ligger over $\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. Nogen Skov (Haslum Sk., m. m.) og en Del Eng langs Gudena (Værumø, et Enklave). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 1904 Td. Ld., hvoraf 707 besaaede (deraf med Hvede 28, Rug 114, Byg 146, Havre 333, Blands. til Modenh. 5, Grøntf. 26, Kartoffler 8, andre Rodfr. 47), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 390, Have 15, Hegn 4, Skov 138, ubevokset 3, Moser 4, Kær og Fællede 83, Veje og Byggegr. 58 Td. Kreaturhold 1898: 162 Heste, 635 Stkr. Hornkv. (deraf 341 Køer), 373 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 170 Td.; 39 Selvejergaarde med 157, 59 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 496 (1801: 290, 1840: 372, 1860: 461, 1890: 499), boede 1890 i 105 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 27 levede af immat. Virksomhed, 264 af Jordbr., 92 af Industri, 5 af Handel, 84 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Værum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1871; $31\frac{1}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 15,227 Kr., Rentef. $3\frac{4}{5}$ pCt., Reservef. 1390 Kr., Antal af Konti 247) og Andelsmejeri. *Værumgaard* har 15 Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 26 Eng, 9 Skov, Resten Ager. Saml. af Gaarde: *Værum-Fælled*. *Langagerlund*, Gd. *Værum Vandmølle*.

Værum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 381. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.), Korbuen og eet Vindue ere bevarede. Kamgavlene ere senere ommurede med Mursten. Vaabenhuset, fra gotisk Tid, er til Dels ommuret 1886. Altertavle i Barokstil med et Maleri (Christus i Getsemane). Gammel Granitdøbefont med Lovefigurer. Prædikestol fra 1877. Mindetavler over Christen Pedersen Sommer, opsat 1696, og over Provst Niels Wedel, † 1779, med Hustru, begr. under Korgulvet med deres Born, deribl. Faderens Efterfølger Søren W., † 1787, med Hustru. Klokke, uden Indskrift, fra den senere Middelalder.

Eggert Vesteni pantsatte 1463 *Nørregaard* i Værum til Hr. Axel Lagesen Brock.

I Sognet skal have ligget Byen *Damdrup*, der var øde 1406. Ligeledes laa her *Kjærs Mølle*, der næppe er den samme som den nuv. Værum Vandmølle, da Nonneklosteret i Randers 1374 ejede 2 Møller og 4 Gaarde i Werm Sogn, og da Kjær

Ml. s. Aar af Hr. Anders Offesen blev tilskødet Kronen med Tordrup Slot m. m. Imellem Haslum og Værum Byer har ligget Byen *Ommestrup*, hvis Mark endnu kaldes Ommestrupjorden (se dog S. 899).

Ørum Sogn, Anneks til Værum, omgives af dette og Haslum Sogne, Viborg Amt (Middelsom Hrd.), fra hvilket det skilles ved Gudena, samt Lavrbjærg og Vissing Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 1 Mil S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Lysned, 417 F., 131 M., med trigon. Stat.) ere ler- og sandmuldede, med Enge langs Gudena. Lidt Skov (Lamsk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Silkeborg.

Fladeindholdet 1896: 3298 Td. Ld., hvoraf 1266 besaaede (deraf med Hvede 58, Rug 226, Byg 257, Havre 498, Bælgsæd 6, Blandsæd til Modenh. 96, Grøntf. 31, Kartofler 19, andre Rodfr. 75), Afgræsning 773, Høslæt, Brak, Eng m. m. 713, Have 30, Skov 207, ubevokset 10, Moser 42, Kær og Fællede 179, Heder 10, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 278 Heste, 1032 Stkr. Hornkv. (deraf 605 Koer), 692 Faar, 484 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 268 Td.; 50 Selvejergaarde med 254 og 72 Huse med 13 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1890: 644 (1801: 441, 1840: 523, 1860: 619, 1890: 679), boede 1890 i 128 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomhed, 485 af Jordbr., 3 af Gartneri, 123 af Industri, 15 af Handel, 5 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Ørum Kirke*, paa en Bakke, og Byerne: *Væt* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst.; *Jebjærg* med Skole, Forsamlingshus og Telefonst. Hovedgaarden *Frisenvold* har $21\frac{1}{2}$ Td. H., 251 Td. Ld., hvoraf 22 Skov, Resten Ager og Eng. Hovedgaarden *Christianslund* (Parcel af Frisenvold) har $22\frac{5}{8}$ Td. H., 255 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 65 Skov, Festen Ager. *Ørumgaard* har $17\frac{1}{2}$ Td. H., 130 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 5 Skov, Resten Ager. Gaarden *Lundbjærg* har omtr. 12 Td. H., $248\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 19 Skov, 50 Plantage, Resten Ager; *Store Lundgaard* har 14 Td. H., 175 Td. Ld., hvoraf 9 Eng (mest i Galten S.), 8 Skov, Resten Ager; 56 Td. Ld. af Jorden ere meget svære Lerjorder („Begyrd“). *Frisenvold Laksegaard*.

Ørum S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 380. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtliggende *Kirke*, vistnok indviet til St. Morten, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre, med Søjler, ere bevarede (Nordd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælving i Koret, og Taarn og Vaabenhus, begge af store, røde Mursten og med Kamgavl, tilføjedes; Skibet har dekoreret Bjælkeloft. Taarnet (med Spir) blev nedbrudt 1818 i Højde med Skibet og den tilbagestaaende Del forenet med dette. Ved en Restaur. 1891-92 (Arkit.: Ahlmann) blev der bl. a. opf. en Tagrytter over Taarnets Vestgavl. Altertavlen (restaur. 1866) er et Snitværk fra gotisk Tid med Fremstillinger af Gud Fader med Christus, Jomfru Maria og St. Morten, samt paa Fløjene Apostlene. Granitdøbefont. Udsk. Prædikestol. Mindetavler over Jacob Mathiesen Meier, † paa Frisenvold 1730, og over Knud Mammen. Klokkeren er 1638 givet til Graabrødrekirke i Viborg. Nogle Kalkmalerier fra Renæssancen fandtes 1891. (Se om Kirken Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 282).

Frisenvold hed tidligere *Tordrup Slot* og *Torupgaard* og ejedes 1310 af Joh. Niclessen, senere af Marsk Stigs Efterkommere; 1342 af Offe Andersen, dernæst af Hr. Anders Offesen († 1404), der 1374-75 solgte T. til Kong Vald., men efter Kongens Død alligevel beholdt T. til sin Død, hvorefter hans Børn Stig Andersen og Christine Andersdatter, Hr. Svend Udsens, maatte overdrage Gaarden til Dronn. Margrethe, der ogsaa 1406 alkøbte Zacheus Myre hans Part i T. 1419-29 nævnes

Peder Lykke som Kongens Hovedsmand paa T. 1501-1544 havde Rigshofm. Mogens Gøye T. i Pant tillige med Galten, Hovlbjærg og Gjerlev Hrdr., og dernæst hans Søn Albert G. 1544-48. 1548 blev Hans Stygge forlenet med T., 1573 Jørgen Skram til Tjele, hvorefter T. blev forenet med Dronningborg Len; Slotsbygningen var alt afbrudt omtr. 1550 (se S. 810). Ved Skøde af $\frac{25}{100}$ 1661 blev Gaarden solgt til Gehejmer. Mogens Friis († 1675), der 1664 opbyggede den under Navnet Frisenvold og $\frac{1}{4}$ 1672 fik Godset oprettet til *Baroniet Frisenvold*, der 1683 ophævedes, idet Enken da paa Grund af Gæld maatte sælge F. til Kongen. der 1684 solgte den til Storkansler Conr. Reventlow († 1708), som 1703 skødede F. (86, 188 og 532 Td. H.) med Løjstrup og Kalø til sin Svigerdatter Benedicte Margr. Brockdorff, der med sin Ægtefælle Overjægerm. Chr. Dittl. R. oprettede 1731 af F., Løjstrup og Kalø et Stamhus paa i alt 2049 Td. H., som efter hans Død 1738 tilfaldt Sønnen Gehejmer. Conr. Dittl. R. († 1750), der 1744 lagde Brusgaard under det, dennes Søn Chr. Dittl. R. († 1759), hans Datter Juliane Frederikke Christiane († 1793), g. m. preussisk Statskansler C. A. Hardenberg-Reventlow († 1822), deres Søn C. H. A. H.-R., der tiltraadte Stamhuset efter Moderens Død, men 1798 ifl. kgl. Bevill. afhændede F. til Andr. Strøver, som udstykkede Godset 1799. Senere Ejere have været Kapt. Kelp, hvis Enke solgte den ved Aukt. 1836 til H. Chr. Øckenholt, Krigsassess. Ad. Hein og Lundby, af hvem S. Preetzmann købte den 1853; nuv. Ejer er fra 1888 hans Søn, Landbrugskand. S. P. — Den gamle Hovedbygning var opf. 1664 af Mogens Friis (den var „ikkun maadelig“, ifl. D. Atl.); den nuv. opførtes vistnok i Beg. af

Frisenvold Laksegaard.

19. Aarh. af Bindingsværk i 1 Stokv. og er restaur. 1888. (Om F. se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 26 flg.).

Ved Udstykningen 1799 opstod Parcellerne Christianslund, Ørumgaard, Lundbjærg og Frisenvold Laksegaard. *Christianslund* købtes 1799 for 10,010 Rd. af Baron V. Rosenkrantz († 1823), 1824 ved Aukt. for 22,100 Rd. Sølv og de rest. Skatter af Broderen Holg. Rosenkrantz, 1829 for 10,000 Rd. Sølv og 5000 Rd. Sedler af Prokurator L. Ostenfeld, 1858 ved Aukt. for 58,600 Rd. af C. Christensen, 1876 for 240,000 Kr. af Grev Chr. B. Reventlow og 1896 for 145,000 Kr. af den nuv. Ejer, A. E. C. H. Løvenskjold. Hovedbygningen er opf. 1835 af Bindingsværk i 1 Stokv.; Midtpartiet ombyggedes 1881 af Grundmur i 2 Stokv. *Ørumgaard* ejes nu ogsaa af Løvenskjold, *Lundbjærg* af Fabrikant S. A. V. Houmann.

Frisenvold Laksegaard var allerede til 1661, da den nævnes i Mogens Friis' Skøde, og Laksefiskeriet var fra gml. Tid hørt til Frisenvold. Efter dens Udstykning ejedes Fiskergaarden af Apotekerne Chrf. Faith († 1853) og hans Søn G. C. Faith, der 1879 solgte den til Svigersønnen, Exam. jur. S. Ostenfeld. Den engang indbringende Fangst af Laks, Ørred og Hælt, hvorpaa Fiskergaarden havde en i de senere Aar meget omstridt Eneret, er nu ophørt, idet Eneretten er bortfalden ved Lov af $\frac{7}{4}$ 1900, der ordner Fiskeriforholdene i Gudenaa og Randers Fjord og i det hele gaar ud paa at oparbejde Aaen til et Laksevand. Laksegaarden solgte Ostenfeld 1898 for 153,978 Kr. til Staten, der nu har indrettet den til Forsøgsstation. Der fanges nu kun Laks til Indvinding af Lakseæg, som efter at være befrugtede sendes

til Udrugningsstationerne i Silkeborg og Holstebro. Saa snart Befrugtningsarbejdet er endt, slippes Hun- og Hanlaksen atter fri. En af de 6 Opsynsmænd ved Fiskeriet i Gudenaå har Station ved Frisenvold. (Se *T. Leth*, Oplysn. om Fiskerirettingh. i R. Fjord, 1884; Fiskeriberetn. for Finansaaret 1899-1900 S. 243 flg.).

Mellem Frisenvold Hovedgd. og Laksegaarden ses endnu Voldstedet af Tordrup Slot.

I Sognet har ligget *Ørum By* og *Tordrup By*, i hvilken en Mølle nævnes 1374 og 1406.

I Væt har der været en hellig Kilde. — Ved Lundbjærg er der fredlyst en ret anselig Gravhøj.

Lavr bjærg Sogn omgives af Annekset Lerbjærg, Vissing og Ørum Sogne samt Viborg Amt (Middelsom og Hovlbjærg Hrd.) og Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilke det skilles ved Gudenaå og dens Biaå Lilleå. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede, medens de i Dalen, undt. Engdraget langs Aerne, ere sandmuldede. En Del Skov (Nørsk., Essendrup Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Silkeborg og, langs Sydvest- og Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 2347 Td. Ld., hvoraf 843 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 187, Byg 140, Havre 372, Blandsæd til Modenh. 50, Grøntf. 8, Kartofler 25, andre Rodrugter 51), Afgræsn. 595, Høslæt, Brak, Eng m. m. 410, Have 21, Skov 340, Moser 12, Kær og Fælleder 51, Heder 41, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 644 Stkr. Hornkv. (deraf 309 Køer), 423 Faar, 279 Svin og 21 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 142 Td.; 19 Selvejgergaarde med 129, 62 Huse med 12 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 600 (1801: 273, 1840: 326, 1860: 421, 1890: 555), boede 1890 i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 45 levede af immat. Virksomhed, 291 af Jordbr., 9 af Gartneri, 120 af Industri, 31 af Handel, 40 af forsk. Daglejervirks., 12 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lavr bjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (den gamle Skole) med Telefonst., Lægebolig, Andelsmejeri, Savmølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Essendrup*. Hovedgaarden *Løjstrup*, med Ladegaarden *Gerhardsminde*, har henved 7 Td. H., 240 Td. Ld., hvoraf 130 Skov, Resten Ager, Eng og Mose. Gaarden *Gerhardslyst* (St.-Løjstrup), Parcel af Løjstrup, har 25 Td. H., 300 Td. Ld., hvoraf 50 Eng og Mose, Resten Ager. Gaarden *Over-Løjstrup* har $14\frac{3}{4}$ Td. H., 210 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 42 Skov, 7 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager. *Nørskovgd.* ($8\frac{1}{4}$ Td. H., 160 Td. Ld.); *Nygd. Nymølle*, Vandmølle. *Båbro Kro* med Telefonst.

Lavr bjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 379. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Gerhardslyst.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nord. tilmur.) ere bevarede; eet Vindue kan spores. Vaabenhuset, med Kamgavl, er opf. i den senere Middelalder af store, røde Mursten i Munkeskifte. Altertavle med et Maleri (Christus taler til Disciplene) af Fru Ingemann. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil fra 1615. Stolestader fra 1566. I Koret Epitafium af Sandsten og Marmor, ifl. D. Atl. opsat over Sandbergerne, der hvile i en Gravhøveling under Koret, forsynet med et lille Alter med en Tavle i Renæssancestil. I Nordportalen er indsat en Ligsten over Fru Anna Sommer, Chr. Sandbergs Enke, med hendes Billede og Vaaben. I Vaabenhuset en Runesten.

Løjstrup var fordom en By (endnu nævnt 1606 og 1631), hvori var en Adelsgaard (Lotenstorp), som 1351 tilhørte en Niels Jensen og 1408 en Adelsmand af

Slægten Sommer, saa Christen Sommer, dennes Søn Oluf S. til Ginnerup (Fussingø) 1461-88. Senere tilhørte L. Familien Sandberg: Chr. S. til Kvelstrup og Isgaard, g. m. Anna Sommer, deres Søn Anders Sandberg, † 1567, hans Søn Mads S. († 1597), hvis Enke Sophie Rostrup ægtede Steen Brahe. Dennes Svigersøn Hr. Fr. Reedtz solgte 1636 L., som han 1631 havde købt af Mads Sandbergs Broder Ulrik, til Jacob Grubbe, som 1637 solgte den til Hr. Oluf Parsberg. Dennes Svigersøn Generalkrigskomm. Otte Pogwisch solgte 1662 L. (54 Td. H.) til Mogens Friis, der solgte den til Kongen, som 1684 athændede den til Storkansler Conr. Reventlow, hvis Søn Chr. R. indlemmede L. (56, 92 og 217 Td. H.) i det af ham 1731 oprettede Stamhus Frisenvold (se S. 903). Efter dettes Opløsning blev L.'s Hovedparcel (16 Td. H.) solgt 1799 for 10,733 Rd. til Landinspektør Fr. Wesenberg og har senere tilhørt Kapt. G. H. de Lichtenberg til Bidstrup († 1842) og Sønnen, Jægerm. F. de L., efter hvem den solgtes til C. Thorup, der 1899 udskilte *Gerhardslyst*, som han selv beholdt, medens han solgte L. for 75,000 Kr. til E. Müller, den nuv. Ejer. — Løjstrups nuv. Hovedbygning, der tidligere har været omgivet af Grave (se bl. a. en Synsforretn. fra 1693 i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33), er opf. 1843-45 og bestaar af 3 Floje i 1 Stokv., med høj Kælder under Midtflojen, af røde Mursten.

I *Essendrup* har der været en Hovedgaard; 1462 nævnes Svend Orm af E.

Lerbjærg Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Lavrbjærg, omgives af dette, Vissing og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa. Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærklerede og lermuldede. Langs Sydgrænsen ved Lilleaa gaar den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 950 Td. Ld., hvoraf 346 besaaede (deraf med Hvede 27, Rug 38, Byg 73, Havre 153, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 10, Grøntf. 12, Kartofler 5, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 252, Have 5, Skov 95, Moser 3, Heder 4, Veje og Byggegr. 14 Td. Kreaturhold 1898: 87 Heste, 298 Stkr. Hornkvæg (deraf 170 Køer), 156 Faar, 122 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 58 Td.; 10 Selvejergaarde med 51, 24 Huse med 7 Td. Hrtk. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 200 (1801: 109, 1840: 126, 1860: 162, 1890: 219), boede 1890 i 45 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 119 af Jordbr., 32 af Industri, 12 af Handel, 20 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Lerbjærg* med Kirke, Skole, Købmandshdl., Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafstation samt Vandværk. En Gaard i Lerbjærg har $11\frac{1}{2}$ Td. H., 180 Td. Ld.

Lerbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 378. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, Vaabenhuset, af smaa, røde Sten, er yngre. Granitkorbuene og begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede; Sydd. har Karmsten med utydelige Figurer og Overligger med Dyrefigurer. Restaur. af Kirken 1896. Granitalterbord med Thorvaldsens Christus i Gibs. Altertavle og Prædikestol i senere Renæssancestil. Granitdøbefont. Paa nogle Stolestader Aarst. 1640 og 1654; paa Altersranken er indsk.: Arnoldus v. Wolden, 1743.

Galten Sogn omgives af Annekset Vissing, Haslum, Ølst, Rud og Hadbjærg Sogne, Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa, og Lerbjærg Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghoj, 243 F., 76 M.) ere overvejende stærklerede og lermuldede, med Enge langs Aaen. Paa Vestgrænsen løber Vissing Bæk til Lilleaa. I det nordøstlige Hjørne gaar

Landevejen fra Randers til Aarhus, langs Lilleaa den østjydske Længdebane. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Skanderborg.

Fladeindholdet 1896: 3939 Td. Ld., hvoraf 1649 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 276, Byg 329, Havre 783, Boghvede 3, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 34, Grøntf. 18, Kartofler 24, andre Rodfr. 119), Afgræsn. 1231, Høslæt, Brak, Eng m. m. 800, Have 30, Skov 79, Moser 40, Kær og Fælleder 5, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 383 Heste, 1438 Stkr. Hornkv. (deraf 779 Køer), 916 Faar, 735 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 322 Td.; 65 Selvejergaarde med 302, 143 Huse med 18 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1488 (1801: 480, 1840: 689, 1860: 814, 1890: 1292), boede 1890 i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 80 levede af immat. Virksomhed, 672 af Jordbr., 11 af Gartneri, 330 af Industri, 34 af Handel, 90 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Galten* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Sparekasse (opr. 1869; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 10,224 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1743 Kr., Antal af Konti 266), Andelsmejeri og Telefonst.; *Vinterslev* med Skole; *Erslev*; *Hinge* med Skole. *Ballegaarde*. *Hinge Udflyttersleder*. *Hadsten Jærbanestation* med *Hadstens Stationsby* paa Vinterslev Mark (se i øvrigt Hadsten S., Sabro Hrd.). *Ny-Ølstvad*, Hus (Kroen her er nedlagt og de tidligere Heste- og Kvægmarkeder forlagte til Randers).

Galten S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 376. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten og Limstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, Lisener paa Hjørnerne og Rundbuefrise under Gesimsen. Korbuen, af Limsten, er bevaret; Dørene ere tilmurede, ligesom Vinduerne mod N. og Ø., saa at Kirken kun faar Lys fra S. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger. Taarnet, med hvælv. Underrum, er opf. 1698 af Conr. Reventlow; det er ottekantet for oven og ender i et ottek. Spir. Ved en Restaur. 1868 (Murerm. Kiilsgaard) blev bl. a. et Vaabenhus mod S. nedbrudt og Indgangen forlagt til Taarnets Vestside. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaureret 1872 og fik da et Maleri (den korsf.) af Dorph; Alterstager fra 1584. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Dobbeltløver. Orgel fra 1899. I Koret smuk Ligsten med Figurer over Erik Nielsen Tornekrands til Kollerup, † 1561, og to Hustruer: Ingeborg Juel, † 1536, og Ellen Kaasdatter, † 1559. Over Korbuen Træepitafium over Thom. Juel til Estrup m. m., † 1647, og Hustru Maren Orning, † 1648; deres Ligsten nu i Taarnet. I Koret Mindetavle over Provst Peder Nielsen Galthen, † 1728, og Hustru (begr. inden for Sydportalen).

Buckisgaard i Galten nævnes 1504.

I *Erslev* har der i Middelalderen været en Kirke, nævnt 1448 og 1524 („Aarsløff Kirke“); efter at den vistnok i nogen Tid havde staaet lukket, fik Lensmanden paa Dronningborg Slot (se S. 817) $\frac{27}{6}$ 1553 kgl. Tilladelse til at nedbryde den for at benytte Granitstenene til Grundvold for Slotsmøllen. Kirken har ligget Ø. for Byen paa Erslevgaards Grund, paa „Kirkeageren“; dens Plads vises endnu; der er oplojet Sten med Kalk. — Ogsaa *Hinge* har været et eget Sogn, nævnt 1431; Kirken nævnes 1531 og 1532; den har dog maaske alt dengang været lukket. Den menes at have ligget lidt S. for Byen paa „Kirkebakken“, hvor der er fundet mange Kampesten. En anden Formodning er, at Hinge Kirke har ligget N. for Byen paa Askildrup Hede, se S. 901. (Se Saml. til j. Hist. 3. R. III S. 68 flg. og 78 flg.).

Vissing Sogn, Anneks til Galten, omgives af dette, Lerbjærg, Lavrbjærg, Ørum, Værum og Haslum Sogne. Kirken, noget sydl., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede. En Del Skov (Tusø Sk., Bybak Sk., m. m.). Paa Nordøst- og Østgrænsen løber Vissing Bæk.

Fladeindholdet 1896: 2136 Td. Ld., hvoraf 690 besaaede (deraf med Hvede

17, Rug 126, Byg 159, Havre 333, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 15, Kartofler 9, andre Rodfrugter 17), Afgræsning 551, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 18, Skov 381, Moser 5, Veje og Byggegr. 44 Td. Kreaturhold 1898: 164 Heste, 689 Stkr. Hornkv. (deraf 355 Køer), 429 Faar, 293 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 162 Td.; 32 Selvejergd. med 154, 46 Huse med 8 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 410 (1801: 260, 1840: 358, 1860: 430, 1890: 460), boede 1890 i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 334 af Jordbr., 63 af Industri, 8 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Vissing* med Kirke, Skole, Andelsmejeri og Telefonst. Enkelte Gaarde: *Holtgaarde*, *Trængsel (Nyborg)*, *Øksenholt*, *Duelund*, *Frydensang*, *Holbækgd.*

Vissing S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 377. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren benyttes endnu (Nordd. tilmur.) I den senere Middelalder fik Skibet Hvælvinger (Koret har sit oprindl. Bjælkeloft), og Vaabenhuset, af store, røde Mursten i Munkeskifte med Kamgavl, opførtes. En Brand har tidligere hjemsøgt Kirken, saa at Granitkvadrene vare skørnede; 1879 ombyggedes Koret, 1890 omsattes Sydsiden. Udsk. Altertavle (rest. 1901) i Renæssancestil fra 1633 med Malerier; Prædikestol i s. Stil fra 1611. Granitdøbefont.

Peder Lykke i *Vissing* nævnes 1446. — Af Vissing By brændte $\frac{26}{6}$ 1775 14 Gaarde og 12 Huse.

Voldum Sogn omgives af Annekset Rud, Halling Sogn, Sønderhald Hrd. (Skader, Krogsbæk, Lime, Mygind, Hørning og Aarsley S.), hvorfra det for en Del skilles ved Alling Aa og dens Biaa Rosenholm Aa, samt Ølst Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, til Dels bakkede Jorder (Bavnehøj, 269 F., 84,5 M.) ere overvejende kalk- og muldblandede Lerjorder, med Enge mod N. En Del Skov (Mygind Sk., Dyrehave). Fra S. til N. løber Skader Aa gennem Sognet.

Fladeindholdet 1896: 3556 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Hvede 26, Rug 231, Byg 293, Havre 607, Blandsæd til Modenh. 97, Grøntf. 17, Kartofler 32, andre Rodfr. 119, andre Handelspl. 5), Afgræsn. 787, Høslæt, Brak, Eng m. m. 760, Have 48, Hegn 8, Skov 324, Moser 76, Kær og Fælleder 10, Heder 14, Veje og Byggegr. 88, Vandareal m. m. 12 Td. Kreaturhold 1898: 276 Heste, 1063 Stkr. Hornkv. (deraf 617 Køer), 616 Faar, 709 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 322 Td.; 5 Selvejergd. med 153, 30 Arvefæstegd. med 131, 4 Fæstegd. med 24, 47 Huse med 11 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 590 (1801: 474, 1840: 544, 1860: 577, 1890: 599), boede 1890 i 107 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 23 levede af immat. Virksomh., 357 af Jordbr., 79 af Industri, 11 af Handel, 2 af Skibsf., 93 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Voldum* med Kirke, Præstegd., Skole, „Voldum Hospital“ (ved Kirkens Kor, bygget af Oberst Hans Friis, dot. med 4000 Kr. 1710 af Storkansler Grev C. Reventlows Enke Sophie Amalie Hahn, for 6 Lemmer, der foruden Fribolig aarl. faa ca. 75 Kr.; Hospitalet skal ombygges), „Den Oppen-Schildenske Stiftelse“ (opr. 1875, til 8 Lemmer), Sparekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 43,850 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 2708 Kr., Antal af Konti 311), Vandværk og Telefonst.; *Hvallose*; *Rigstrup*. Hovedgaardene *Clausholm* har 92 Td. A. og E. Hrtk. og $13\frac{1}{2}$ Td. Skovskylld, omtr. 1860 Td. Ld., hvoraf 120 Eng, 1160 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre af Fæstegods $30\frac{1}{2}$, af Arvefæstegods 282 Td. H.; og *Schildenseje*: $42\frac{1}{2}$ Td. H., omtr. 400 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, Resten Ager, begge

under Fideikommisgodset Clausholm*); ved Clausholm Mølle, Kalkbrænderi og Teglværk. *Mellemølle*, Vandmølle.

Voldum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 374. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Den anselige *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (indv. Længde omtr. 53,

Mogens Gøyes Ligsten i Voldum Kirke.

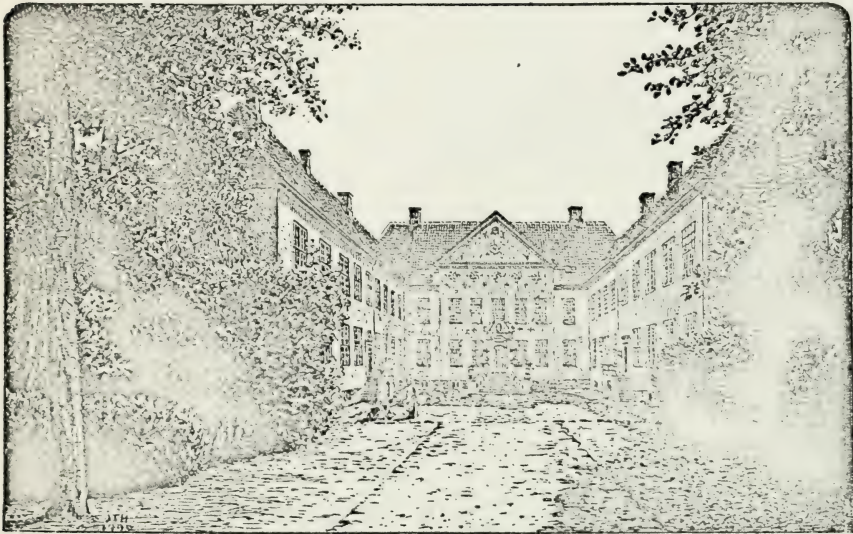
i Barokstil paa Inventariet og sine smukke Ligsten. Den udsk. Altertavle, med Nadveren i Midten, Prædikestolen, der bæres af Moses, Stolestader og Herskabsstol ere skænkede 1678 af Oberst Hans Friis. Udsk. Døbefont af Træ; det ældre Døbefad har Herluf Trolles og Birgitte Gøyes Vaaben og Aarst. 1570. Den mindste Klokke, uden Indskr., fra den senere Middelalder, synes at have tilhørt en anden

Bredde 13 Al.), Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken er hovedsagelig opf. 1606 af Peder Brahe og Hustru samt Svigersøn Otte Marsvin — efter at den gamle Kirke var revnet en Søndag under Gudstjenesten og derpaa falden ned om Natten — i Renæssancestil af store, røde Mursten med Fyldimurene fra den gamle, af Fraadsten opf. Kirke. Vaabenhuset, af røde Mursten med Kamgavl og Blindinger, og den vestl. Del af Skibet, som er det hvælv. Underrum af et Taarn, der ligesom Vaabenhuset har været senere Tilbygning, ere dog Rester af den gamle Kirke. Paa Korgavlen, med Kamme og Blindinger, staa Bygherrens Navnetr. og Aarst. 1606. Kirken har, foruden den ældre vestl. Hvælving, 5 Hvælvinger, der stamme fra 1606. Det nuv. Taarn, der er noget yngre, har Pyramidetag; Underrummet, hvortil kun er Adgang udefra, har været Gravkapel, men staa nu tomt. Det Indre udmærker sig ved sit rige Snitværk

*) Til *Fideikommisgodset Clausholm*, der indbefatter Hovedgaardene Clausholm, Schildenseje og Sophie-Amaliagd. (Todbjerg S.), hører saml. Hrtk. 327 Td., hvoraf fri Jord 144 $\frac{1}{2}$, indtaget til Skov 20 $\frac{1}{2}$, Bondergods 36 $\frac{1}{2}$, Bankaktier 7000 Kr., i Fideikommiskapitaler omtr. 298,400 Kr. foruden aarl. Arvefesteafgift af bortsolgt Gods 225 $\frac{1}{2}$ Td. Byg. Hovedgaardenes Tilligg. udgør 1560 Td. Ld. foruden 1163 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. Skov.

Kirke. I Korvæggen er 1899 opsat to Ligsten (før i Gulvet), 1) over Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, med hans to Hustruer, Mette Albrechtsd. Bydelsbak og Margr. Claud. Sture, og 2) over hans Søn Axel Gøye, † 1537, med hans udhuggede Billede. I Korgulvet Ligsten over en anden Søn, Eskild G. til Gunderslevholm, † 1560, og Hustru Sidsel Bryske, og over Otte Gyldenstjerne, † 1551, og Hustru Helvig Gøye. I det ældre Taarnrum staa 3 Marmor-kister med Lig af Math. Wilh. Huitfeldt, † 1803, og Hustru samt Berthe Grevinde Moltke, f. Huitfeldt, † 1787.

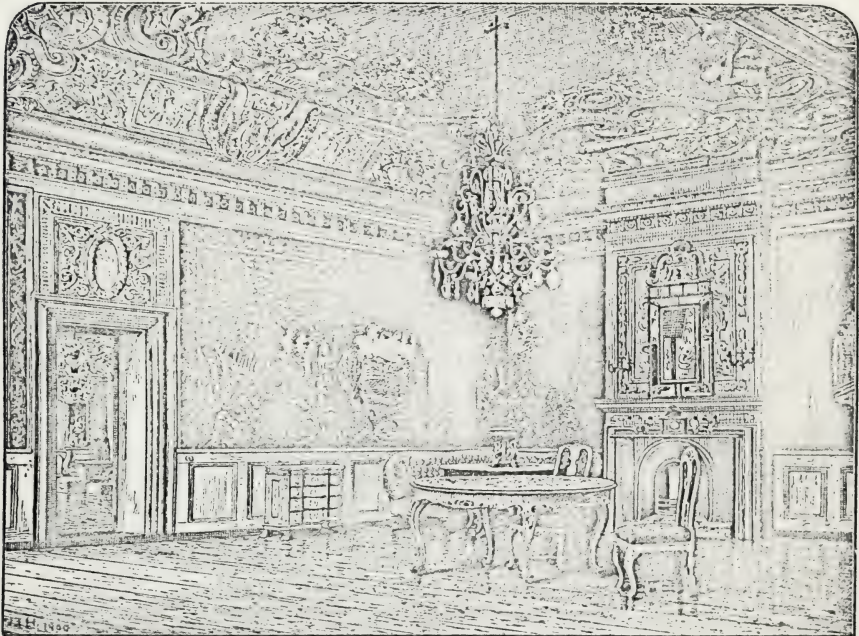
Clausholms (Klaxholm) ældste kendte Ejer var Hr. Ove Nielsen 1314-48, hvis Søn Lage Ovesen til C. var en af Hovedmændene for det jydsk Oprør 1368. Med hans Datter Ide kom C. til Niels eller Jens Jensen Brock, dræbt 1404 af Jens Nielsen (Løvenbalk) til Avnsbjærg, hans Søn Lage Jensen, † 1435, dennes Søn Hr. Axel Lagesen, † 1498, hans Datter Pernille Brock, g. m. Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak, deres Søn Laurids Albrechtsen, † 1500 som Slægtens sidste Mand, og Datter Mette Bydelsbak, g. m. Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, som opførte en ny Hovedbygning, hvorpaa C. deltes mellem hans Bern Albert G., † 1558, og Ellen G.,

Clausholm, set fra N.

g. m. Mourids Olsen Krognos; af Godset tilfaldt der hende 83 Gaarde og Bol og 3 Møller. Efter hendes Død 1565 blev Gaarden atter samlet i Familien Gøyes Besiddelse (først Oluf Mouridsen Krognos, † 1573, og derefter Chr. Gøye, † 1584) og kom derefter til Peder Brahe, g. m. Margr. Gøye, deres Datter Mette B., g. m. Otte Marsvin til Dybæk; disses Datter Helvig Marsvin, g. m. Oberst Hans Friis, † 1697, som efter eget Sigende tappert forsvarede C. mod Svenskerne 1658; efter Helvig Marvins og hendes Datter Christiane Barbara Friis' Død (henh. 1678 og 1679) delte Hans Friis C. med Svigersønnen Brigadør Joh. Rantzau, der 1684 havde gjort Indførsel i C. (166, 32 og 151 Td. H.) for 40,440 Rd., som Svigerfaderen var ham skyldig, men for hvilken Sum han alt 1683 havde solgt Gaard og Gods til Storkansler Grev Conr. Reventlow († 1708). Den havde 1685 95, 32 og 1044 Td. H. 1712 bortførte Fr. IV fra C. Conr. Reventlows Datter Anna Sophie, den senere Dronn., og 1718 købte han C. af hendes Moder Sophie Am. Hahn. Efter Fr. IV's Død 1730 blev Anna Sophie forvist til C., † der 1743. Aaret efter solgtes C. (193, 88 og 934 Td. H.) for 61,000 Rd. til Justitsr. Chr. v. d. Maase, † 1753, hvorefter C. (95, 88 og 949 Td. H.) solgtes 1758 for 80,000 Rd. til Gehejmer. Math. Wilh. Huitfeldt († 1803), der 1800 afhændede C. (195, 88 og 1126 Td. H.) for 250,000 Rd. til sin Svigersøn, Gehejmekonferensr. Hans Heinr. Friicius v. Schilden, der 1805 antog Navnet v. Schilden-Huitfeldt og døde barnløs 1816, efter at han havde oprettet et holstensk og

et jydsk Fideikommis af sine Ejendomme. Det jydsk Fideikommis (opr. $\frac{4}{8}$ 1810), der bestod af C., *Schildenseje*, oprettet til Hovedgaard 1809, og Sophie Amaliegaard, en tidligere Skovriderbolig, bestemte han for Enken, † 1819, hvorefter det tilfaldt hans Broderdatter Rosalie v. Schilden, 1. g. m. Herm. v. Schilden til Horst († 1819), og 2. m. C. R. A. v. Oppen, preuss. Major, optaget i dansk Adel 1834 med Navnet Oppen-Schilden († 1872). Efter at Besidderinden af det holst. Fideikommis var død 1859, gik det over til Rosalie v. Oppen-Schilden, medens det jydsk Fideikommis tilfaldt den nuv. Besidderinde, Sophie Magdalene Baronesse Berner-Schilden-Holsten til Baroniet Holstenhus (se III S. 658). — Af Mogens Gøyes Bygning er intet tilbage, uden hvad der af Sten og Tømmer er anvendt ved den 1699, i Rokokostil opf. Hovedbygning, der staar paa s. Plads. Den bestaar af en Midtfløj (indv. 127 F.), der ligger i V.-Ø., to nordl. Sidefløje (hver 102 F.) og 2 sydl. Sidefløje (hver 31 F.), alle af svær Grundmur i 2 Stokv. paa høj Granitsokkel med Kældere (hvælvr. under Midtfløjen og Nordfløjene) og afvalmede Gavle. Midtfløjens Nordfaçade har et fremspringende Midtparti, der rager op over Tagskægget og har Frontespice samt

Værelse paa Clausholm, Midtfløjens 1. Stokv. („Overhofmesterindens Værelse“).

høj Stentrappe op til Hovedindgangen; over Døren, med Halvsøjler af blaa gotlandsk Sten, ses Reventlows Marmorbuste og en latinsk Indskr. med Aarst. 1699 (Syd-façaden har haft et lign. Midtparti). Midtfløjen og de to Nordfløje ere opf. af Reventlow, de to Sydfløje af Fr. IV 1722-23 (under Landkonduktor J. D. Planitz' Ledelse), til Dels af Sten fra Dronningborg Slot (se S. 816); de fleste Sten ere dog købte paa Ryomgd. Borggaarden, mod N., der til Dels er brolagt med tilhugne Granitsten fra Dronningborg, har mod N. været lukket af en senere nedreven Mur, hvori der var to Jærngitterporte. Det Indre er helt bevaret, som det var i Dronning Anna Sophies Tid, med prægtige Stuklofter (i 12 Værelser; et kuppeldannet Stukloft i Riddersalen, Midtfløjens 2. Stokv., er senere nedtaget), til Dels af C. H. Brenno, Stuk over Kammer og Døre, Gobelinstapeter (i 2 Værelser), Væg- og Loftsmalerier, hvoraf et forestiller Anna Sophies Bortførelse fra C., osv. Et Kapel, indrettet af Reventlow i 2. Stokv. i Vestfløjen mod N. og rigt udstyret af Dronningen, er nu ubenyttet. Over de brede, vandrige Grave, der omgive Bygningen, fører mod N. fra Borggaarden en med Lindetræer beplantet Dæmning (tidligere var der en Vindebro, som 1735 afløstes af en fast Egetræbro med 4 Statuer „i Morians Lignelse“ med Lygter paa Hove-

derne) over til „Ridestaldgaarden“, begrænset af to Bygninger i Ø. og V., af røde Mursten i to Stokv. med Gennemkørselsporte; de, ligesom en Del af Ladebygningerne, blev 1719 af Kongen indrettede til Barakker for 3 Rytterkompagnier. S. for Hovedbygningen fører over Graven en Træbro til Haven, der er anlagt paa Terrasser („Voldene“), oven over hvilke ligger Ladegaarden, der af Fr. IV ombyggedes fra Bindingsværk til Grundmur, til Dels af Sten fra Dronningborg. (Se Kommissionsforretn. over Cl. $\frac{1}{9}$ 1743, og Rytterdistr. Kontorskopibøger 1720 flg., i Rigsarkivet).

Imellem Voldum og Clausholm skal der have staaet et Kapel; nogle Marker der kaldtes endnu paa D. Atl. Tid „Kapselagrene“. — Voldum Birk bestod fra 1472 til 1668, senere Clausholm Birk til 1820, da det ophævedes.

Rud Sogn, Anneks til Voldum, omgives af dette, Halling, Ødum, Hadbjærg, Galten og Ølst Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere stærkt lerede og ler-muldede. Gennem den vestl. Del gaar Landevejen fra Randers til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 2355 Td. Ld., hvoraf 1052 besaaede (deraf med Hvede 18, Rug 196, Byg 229, Havre 494, Blandsæd til Modenhed 35, Grøntf. 6, Kartoffler 11, andre Rodfr. 63), Afgræsn. 710, Høslæt, Brak, Eng m. m. 477, Have 14, Skov 22, Moser 20, Kær og Fælleder 6, Heder 8, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 805 Stkr. Hornkv. (deraf 392 Køer), 427 Faar, 203 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 212 Td.; 21 Selvejergd. med 128, 11 Arvefæstegd. med 78, 42 Huse med 4 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 445 (1801: 296, 1840: 412, 1860: 423, 1890: 472), boede 1890 i 85 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 325 af Jordbr., 59 af Industri, 4 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 6 vare. under Fattigv.

I Sognet *Rud Kirke*, paa en Banke, med Skole, og Byerne: *Nielstrup* med Andelsmejeri (Enighed) og Telefonst.; *Bramstrup*; *Hallendrup*. *Drosstrupgaarde*; *Stobdrupgd.* *Alstrupgaard* med Vandmølle har $22\frac{1}{2}$ Td. H. og $2\frac{1}{8}$ Td. Møllesk., $22\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 8 Skov, 3 Have, Resten Ager; til Gaarden høre desuden et Hus og et Teglværk.

Rud S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 375. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Granitsokkel med Skraakant. Korbuen, flere Vinduer (tilmur.) og begge Døre (Nord. tilmur.), med interessante Overligger, ere bevarede. Flere Ombygninger, navnlig 1722 og 1877-78; 1888 opførtes Vaabenhuset af røde Mursten i rom. Stil. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil; paa den sidstes Fod et udsk. Billede: Gud med den korsfæstede foran sig, en Rest af den kat. Altertavle i Skader Kirke. Granitdøbefont med Dobbeltløver.

I *Nielstrup* har ligget en Hovedgaard, hvortil skal have hørt Gods, som grænsede til Randers Fjord. — Ogsaa i *Alstrup* har været en Hovedgaard, som blev til-dømt Essenbæk Kloster 1406; 1744 var den en Bondegaard (15, før 23 Td. H.) under Clausholm. — At det S. 899 nævnte Nielstrup Sogn ikke har ligget her, viser et Dokum. af 1445, hvori nævnes en Gaard „i Nielstrup i Rude Sogn.“

Ødum Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hadbjærg, Rud og Halling Sogne, Ø.-Lisbjærg Hrd. (Mejlby S.) og Aarhus Amt (V.-Lisbjærg og Sabro Hrd.), fra hvilket det for en Del skilles ved Lilleaa. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Digerhøj, 325 F., 102 M.) ere sandede, sand-muldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og langs Vestgrænsen den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 4481 Td. Ld., hvoraf 2048 besaaede (deraf med Hvede

15, Rug 366, Byg 397, Havre 960, Blandsæd til Modenh. 47, Grøntf. 33, Kartoffler 24, andre Rodfr. 206), Afgræsn. 1230, Høslæt, Brak, Eng m. m. 865. Have 28, Skov 112, Moser 67, Kær og Fællede 10, Heder 10, Veje og Byggegr. 108 Td. Kreaturhold 1898: 385 Heste, 1455 Stkr. Hornkvæg (deraf 882 Køer), 643 Faar, 1107 Svin og 43 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 353 Td.; 55 Selvejergd. med 338, 1 Arvefæstegd. med 1, 70 Huse med 13 Td. Hrtk. og 21 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 911 (1801: 496, 1840: 673, 1860: 774, 1890: 807), boede 1890 i 146 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 591 af Jordbr., 7 af Gartneri, 96 af Industri, 16 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ødum*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole. Sparekasse (opr. 1876; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 54,216 Kr., Rentef. $\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 1664 Kr., Antal af Konti 392), Andelsmejeri og Teglværk; *Astrup*; *Taastrup*; *Selling* med Skole, Mølle og Teglværk; *Røved*; *Langskov* med Mølle og Teglværk. Gaarden *Haraldsmark* har 22 Td. H., 335 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 15 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Taastrupgaard* har $14\frac{1}{4}$ Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 4 Skov, Resten Ager. *Amdrupgaard* har $12\frac{3}{8}$ Td. H., 134 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 8 Skov, Resten Ager. Til Gaarden er knyttet *Ødum Landboskole* (opr. 1896). Gaarden *Højstrup* (for *Kirstenseje*): 12 Td. H., 125 Td. Ld. *Ebbestrupgaard*: $11\frac{5}{8}$ Td. H., 140 Td. Ld., hvoraf 15 Eng, 5 Skov, Resten Ager; 1 Hus og en Vandmølle. Andre Gaarde: *Sellinggd.*, *Gunderuplund* (10 Td. H.), *Damgd.* *Taabæk Vandmølle.* *Røved Mølle.*

Ødum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 371. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den store *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Fraadsten paa Granitsokkel med Skraakant, med Rundbuefrise under Gesimsen og Mandehoveder paa Hjørnerne af Korsokkelen. Flere oprindl. Vinduer, begge Døre og en Dør paa Korets Nordside spores; Korbuen er bevaret; Kirken faar kun Lys fra Sydsiden. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af store, røde Mursten, opførtes; den øverste Del faldt ned 1734 og blev ved Genopførelsen lavere; Taarnrummet er nu Forhal. Hvælvingssribber og Gjordbuer ere dekorerede efter nogle 1873 fundne Dekorationer. Altertavle, fra 1593 (restaur. 1896), og Prædikestol, fra 1634, ere i Renæssancestil. Granitdøbefont. De øverste Stolestader have Aarst. 1671 og Niels Drostrups til Kollerup og Anna Graves Vaabn. Epitafium, med Maleri, over Præsten Niels Fogh, † 1654, med Familie (hans Navn staar ogsaa paa et Stolestade med Aarst. 1652).

Amdrup nævnes 1578 som Hovedgaard. Senere var den en Bondeby paa 5 Gaarde, som paany samledes af Oberstlieutn. Jørgen Vind, † ved Gadebusch 1712. Den ejedes siden af Cathrine Hansdatter Ovit, sl. Niels Nielsen Hørsings, † 1724, hvis Arvinger 1725 solgte „A. By eller Gaard“ (18, ialt 97 Td. H.) for 5250 Rd. til Kongen, som 1766 solgte A. (21 Td. H.) for 4767 Rd. til Jacob Rosborg til Haraldslund, hvis Enke Christine Marie Sveistrup ejede den 1791. — Ill. kgl. Gavebrev af $\frac{11}{3}$ 1633 var Ødum Sognekald benaaded med et enligt Sted, „Hare-, Harild- eller Haraldsmark“, dog imod Afgift og Landgilde til Kronen; men under Fr. III fik Baron C. Marselis kgl. Skøde paa Herligheden; en flg. Ejer Hans Rosborg byggede her *Haraldslund*, i det tilgrænsende Grundfør Sogn, V.-Lisbjerg Hrd. (s. d.). Fra denne er senere *Haraldsmark* udskilt som en selvstændig Gaard; nuv. Ejer er S. C. Brask. Hovedbygningen er opf. 1857.

En By *Ulstrup* i Sognet nævnes 1330 og 1500; den østl. Del af en ved *Astrup* By liggende Skov kaldes endnu „Ulstrup Buske“.

Hadbjerg Sogn, Anneks til Ødum, omgives af dette, Rud og Galten Sogne samt Aarhus Amt (Sabro Hrd.), fra hvilket det skilles ved Lilleaa.

Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.) ere sandede, sandmuldede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Aarhus og, langs Vestgrænsen, den østjydske Længdebane.

Fladeindholdet 1896: 1993 Td. Ld., hvoraf 871 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 192, Havre 392, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 3, Kartoffler 13, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 380, Have 13, Skov 62, Moser 31, Kær og Fællede 8, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 157 Heste, 649 Stkr. Hornkv. (deraf 393 Køer), 356 Faar, 269 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 146 Td.; 26 Selvejergd. med 135, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 413 (1801: 262, 1840: 358, 1860: 446, 1890: 427), boede 1890 i 86 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 299 af Jordbr., 71 af Industri, 9 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Hadbjærg* med Kirke, Skole og Telefonst. Hovedgaarden *Kollerup* har $23\frac{1}{4}$ Td. H., 358 Td. Ld., hvoraf 250 Ager, 31 Eng, 68 Skov, Resten Græsningsjord; til Gaarden hører en Vejr- og Vandmølle.

Hadbjærg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 372. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere i Overgangsstil (vistnok fra 1. Halvdel af 13. Aarh.) af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Den tilspidsede Korbue og begge Døre (Nord. tilmur.) ere bevarede; Syddøren er ret rigt udstyret; nogle oprindl. Vinduer ses (se Aarb. f. nord. Oldk. 1894 S. 235 og 1896 S. 282). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvalvinger, og Vaabenhuset, af Granit og store Mursten, tilføjedes. I den vestl. Spidsgavl hænger Klokken. Kirken er restaur. 1881 og flg. Aar. Altertavlen, i Renæssancestil, er restaur. 1900 og har et Maleri (Christus vandrende paa Søen) af A. Dorph. Udskaaen Prædikestol fra 1664. Granitdøbefont. Træepitafium, opsat 1664, med ulæselig Indskrift.

Kollerup (Koltorp) ejedes 1313 af Anders Pedersen, senere af Sorte Jens Lagesen af Slægten Udson, hvis Søn Lage Jensen ejede den 1421, men døde barnløs, hvorfor K. tilfaldt hans Søster Karen, g. m. Mads Jensen (Munk) til Visborg, og derefter deres Søn Hr. Jens Madsen. Med dennes Datter Jøllien (o: Juliane) kom Gaarden til Lars Lunov, nævnt 1485 og 1489, Sønnen Jens L. 1503, dennes Søskenbarn Erik Nielsen Tornekrands († 1561). Hans Datter Maren ægtede Hartvig Juel, der kun efterlod sig en Datter Ingeborg J., g. m. Manderup Parsberg, men da hun døde barnløs, kom K. til hendes Farbroder Chrf. Juel († 1588) eller vel snarere dennes Søn Thomes J. († 1647 barnløs), derefter til dennes Sosterdatter Dorthe Abildgaard, Enke efter Wenzel Rothkirch, 1656. 1662 blev den (38 Td. H.) af Kronen udlagt til Hr. Ove Gjeddes Arvinger, der 1663 mageskiftede den til Mogens Friis, fra hvem den kom til Land-Rets Notarius Marcus Kohlblatt i Hamborg, som 1666 solgte den til Hans Nielsen Drostrup, hans Søn Kancellisekr. Niels D., † 1675 (?), dennes Datter Karen D., g. m. Mag. Eiler Jacobsen Eilertz, der 1689 købte en Halvpart ($12\frac{1}{2}$ Td. H.) i K. af Hans Brochmand, der havde arvet den efter sin Hustru Anne Eriksd. Grave, men 1692 solgte Gaarden til Grev Conr. Reventlow. Oberst Ditl. Reventlow solgte 1715 K. (25, i alt 76 Td. H.) til Erik Baggesen Giørup, † 1746; derefter fulgte Erica Cathr. Sommer, g. m. Jacob Tryde, † 1751, derefter med Christen True, der 1754 solgte K. til Greve Chr. Friis, som 1760 i sit Testam. bestemte, at K. (20 Td. H. m. m.) bestandig skulde følge Frijsenborg, men 1802 solgte Grevinde Krag-Juel-Vind-Frijs ved Aukt. K. (25 og 226 Td. H.) for 66,850 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1803 solgte den (25 og 116 Td. H.) for 46,314 Rd. til Anders Sjelle; senere har den været ejet af Overkrigskommissær Johs. Dahl († 1815), en Bay (Forvalter paa Clausholm), Bertel Lihme og fra 1835 af Hollesen, senere af Hans Tørsleff og hans Søn, hvorefter den nuv. Ejer, M. J. Hviid, købte den 1889 for 165,000 Kr. — Den nuv. Hovedbygning er opf. omtr. 1840 af Grundmur og bestaar af en Midtløj og to Sideføje, alle i 1 Stokv. Udbygningerne brændte 1899.

Haven er terrasseformet med Grave. Om den gml. Bygning, af Bindingsværk, 3 Floje i V., N. og S. i to Stokv. med Kældere under Vest- og Nordflojen og et Taarn i Borggaarden ved Nordflojen, se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 33.

Hadbjærg var før Anneks til Galten-Vissing. I Slutn. af 16. Aarh. søgte Præsten i Ødum om at maatte faa Hadbjærg til Anneks, og $\frac{1}{9}$ 1583 udgik Kongebrev om, at Sagen skulde undersøges; først $\frac{27}{8}$ 1823 blev H. dog Anneks til Ødum.

Halling Sogn, Anneks til Søby og Skader i Sønderhald Hrd., omgives af dette Hrd. (Skader S.), Ø.-Lisbjerg Hrd. (Mejlby S.), Ødum, Rud og Voldum Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede. Halling Skov.

Fladeindholdet 1896: 1291 Td. Ld., hvoraf 542 besaaede (deraf med Rug 107, Byg 115, Havre 262, Blandsæd til Modenh. 20, Grøntf. 6, Kartofler 3, andre Rodfr. 29), Afgræsn. 358, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 7, Skov 91, Moser 17, Kær og Fælleder 4, Veje og Byggegr. 18, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 102 Heste, 375 Stkr. Hornkv. (deraf 190 Køer), 239 Faar, 150 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 93 Td.: 14 Selvejerd. med 89, 20 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 210 (1801: 121, 1840: 206, 1860: 178, 1890: 211), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 118 af Jordbr., 40 af Industri, 12 af Handel, 24 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Halling* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Villendrup* (1406: Windeldorp).

Halling S., een Sognekommune med Søby og Skader, hører under Nørhald m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 373. Lægd. Kirken tilhører Clausholm.

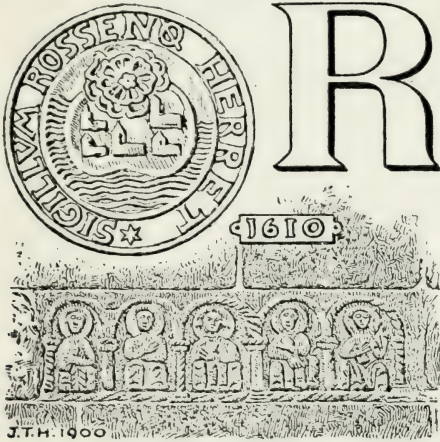
Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Den er opf. 1880 i romansk Stil efter Tegn. af Arkitekt F. Uldall af røde Mursten paa høj Granitsokkel med Skraakant, dannet af Kvadre fra den gamle forfaldne Granitkirke, der nedbrødes 1879. Kirken har Bjælkeloft. Over Vestgavlen, der har en Gruppe af 3 Vinduer, er der en Klokkekam. Ny Altertavle af Egetræ med Figurer fra den gml., katolske Tavle. Prædikestol i Renæssancestil fra den gml. Kirke. Granitdøbefont.

Jens Pedersen af *Halling* nævnes 1328.

Rougsø Herred.

Sogne:

Holbæk, S. 915. — Udby, S. 917. — Voer, S. 917. — Estruplund, S. 918. — Ørsted, S. 919.

R

ougsø Herred, det mindste i Amtet, danner en Landtunge, der skyder mod N. ud mellem Randers Fjord og Kattegat, og begrænses i øvrigt mod S. af den fra Randers Fjord indtrængende Grund Fjord og Sønderhald Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa. De noget højtliggende, men overvejende temmelig jævne Jorder (højeste Punkt 141 F., 44 M.) ere dels gode, muldede Lerjorder, dels sandede. I den sydøstl. Del løber Hevring Aa.

Der er meget lidt Skov (480 Td. Ld.). M. H. til Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Herreder (efter Matr. gnmstl. 18 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 19,440 Td. Ld. (1,95 □ Mil, 107,5 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskyldehrtk. var $\frac{1}{4}$ 1895 1079 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 4343 (1801: 2234, 1840: 2804, 1860: 3687, 1890: 4470). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Nørre Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 3. Forligskr.

Herredet har i ældre Tid været en Ø, idet den Kærstrækning mellem Grund Fjord og Kattegat paa Sydgrænsen, hvori nu Hejbæk og noget af Hevring Aa løbe, oprindelig har været et Sund; 1203 nævnes Utby in *Roxo* og 1282 Vilgrip Provst i *Roxho*. Kærdannelsen hviler paa hvidt Strandsand med Rester af Østers- og Muslingskaller. Paa Valdemars Jordebogs Tid var Herredet ikke til, men udgjorde en Del af Sønderhald Hrd. og hørte som saadan til Aabosyssel. Senere hørte det til Dronningborg Len og fra 1660 til Dronningborg Amt; se videre S. 786.

Der er i alt kun talt omtr. 25 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf to Langdysser, Resten Gravhøje); Traditionen beretter om flere Høje, hvis Plads dog ikke lader sig eftervise. Kun omtr. 5 Monumenter ere endnu delvis bevarede; intet er fredlyst.

Holbæk Sogn omgives af Annekset Udby, Randers Fjord, Voer, Ørsted og Estruplund Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$

Mil N. Ø. for Randers. De noget højtliggende, men temmelig jævne Jorder, med enkelte Bakker mod Fjorden og Kattegat, ere dels frugtbare, lerede og lermuldede, dels for en mindre Del sandmuldede og sandede, med Enge og Kær ved Fjorden. Ud for Sognet ligger i Fjorden den ubeboede *Karholm*, der for største Delen hører til Favsing Sogn, Sønderhald Hrd.

Fladeindholdet 1896: 3307 Td. Ld., hvoraf 1221 besaaede (deraf med Hvede 71, Rug 218, Byg 264, Havre 528, Boghvede 4, Frøavl 3, Blandsæd til Modenhed 31, Grøntf. 12, Kartofler 31, andre Rodfr. 59), Afgræsn. 834, Høslæt, Brak, Eng m. m. 803, Have 16, Skov 93, Moser 21, Kær og Fælleder 249, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 255 Heste, 1061 Stkr. Hornkv. (deraf 644 Køer), 883 Faar, 601 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 216 Td.; 34 Selvejergd. med 191, 4 Arvefæstegd. med 12, 74 Huse med 13 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 742 (1801: 406, 1840: 562, 1860: 706, 1890: 791), boede 1890 i 147 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomhed, 573 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 107 af Industri, 18 af Handel, 4 af Skibsf., 4 af forsk. Dag-lejervirks., 23 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Holbæk* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1872, Pl. for 20 Lemmer), Andelsmejeri (Bos), Købmandshdlr. og Telefonst.; *Kare* (1437: Kardhæ) med Skole og Købmandshdl.; det meste af *Ingerslev* (Resten i Estruplund S.) med Købmandshdl. Hovedgaarden *Holbækgaard* har 38 Td. H., 676 Td. Ld. (lidt i Udby S.), hvoraf 136 Eng, 100 Skov, Resten Ager; 6 Lejehuse. *Ingerslevgaard* har $15\frac{3}{4}$ Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 3 Eng, 8 Skov og Have, Resten Ager; 1 Hus. *Holbæk Mølle*.

Holbæk S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer (tilmur.) ere bevarede; Dørene ses. I Renæssancetiden fik Skib og Kor Tøndehvælving, Koret udvidedes, og Korbuen fjernedes. I den senere Middelalder tilføjedes Vaabenhuset, af Mursten, og Taarnet, af Granit og Mursten; dets nederste to Stokv. have Krydshvælvinger, Underrummet Spidsbue ind til Skibet. I D. Atl.'s Tid havde Taarnet ottekantet Spir, „hvis øverste Spids staa paa 8 høje Pillarer“; nu er der Spidsgavle. Rigt udsk. Altertavle i Barokstil med Relieffer, opsat 1682 af Birthe Skeel. Romansk Granitdøbefont med Løvværk, og over den en Himmel fra 1697 med Birthe Skeels og Niels Rosenkrantz' Navne og Vaabn., hvilke ogsaa staa paa en Tavle med Aarst. 1664 ved den udskaarne Prædikestol i Renæssancestil. Stolestader med Mourids Stygges og Anne Lykkes Navne og Vaaben. I Korgulvet (under hvilket Gravhvelv. for Holbækgaards tidligere Ejere) smuk Ligsten over Hans Stygge og Hustru Christence Strangesen, med Portrætfigurer. Klokke med Majuskelindskr., uden Aarst.

Holbækgaard skal have tilhørt Kammersvend Rane Jonsen, senere ejedes den af Familien Munk, saaledes 1340 af Hr. Peder M. Dernæst nævnes Hr. Johan Paulsen (Munk) 1408, Magnus Pedersen (Munk) 1410, Væbner Knud M. 1426, Provst i Rougsø (se Saml. til j. Hist. V S. 62) Nis M. 1446, Chr. M. 1460 og en Fru Elne 1494. Ved 15. Aarh.'s Slutn. kom H. til Aarhus Bispestol og bortforleendes med Rougsø Hrd. til Adelsmænd, saaledes Anders Jakobsen (Hvittenstiern) 1523 og hans Enke Fru Marine Lunov 1537. Ved Reformat. kom den til Kongen, der 1540 forlenede den til Hans Stygge, † 1568, som 1544 købte H. Den arvedes af Sonnen Mourids S., † 1603, hvis Enke Anne Lykke 1613 solgte H. til Albert Skeel til Fusingø, † 1639; derefter hans Søn Christen S., † 1659; hans Datter Birthe S., † 1720 (se om hende II S. 308), bragte S. til Generallicutn. Niels Rosenkrantz († 1676) og oprettede 1700 H. til et Stamhus, for hvilket hun fik Birkerettighed $\frac{2}{10}$ 1701 (først ophævet 1852), og som arvedes af hendes Broderdatter Charl. Am. Skeel, hvis Mand Gehejmer. Chr. L. v. Plessen († 1752) 1727 med kgl. Tilladelse solgte H. (58, 28 og

379 Td. H.) til Etatsr. Axel Bille til Ørumgd., † 1739, hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog H. (58, 62 og 326 Td. H.) til sin Søn, Gehejmer. Henr. Bille-Brahe († 1789); han solgte den 1765 til Konsistorialr. Joh. Ernst Tegder († 1779), hvis Enke 1780 solgte H. (58, 26, 325 Td. H. m. m.) for 41,000 Rd. til Hans Ammitzbøll, der 1791 solgte den for 52,000 Rd. til sin Fætter Kapt. Rasmus A. († 1850). Derefter bortsolgtes Godset, medens Hovedgaarden med Tilligg. købtes af Etatsr. A. Mourier-Petersen, der 1893 solgte den til den nuv. Ejer, Jægerm., Fideikommisbesidder H. Qvistgaard. — Hovedbygningen, der endnu til Dels er omgivet af Grave, er opf. 1562 og bestaar af een Fløj af Grundmur i 2 Stokv. med høj Kælder; Indgangen har tidligere været gennem et stort Taarn med Vindeltrappe, men paa Grund af Brøstfældighed blev det nedrevet i Beg. af 19. Aarh. Over Hovedindgangen sidder en Sten med Chr. Skeels og Hustru Birg. Ruds Vaabener og Aarst. 1645. (Se *K. Hansen*, D. Ridderborge I S. 37 flg.).

En Rettertingsdom 1499 beretter, at *Kardeholm* fordum kaldtes *Roxø Haffwe*, og at Jens Hasenberg, Ridder, i Roskilde for Kong Vald. tilskødede en velbaaren Mand Niels, kaldes Bugge, sin „Haffwe“ i Roxø, og at Axel Jepsen (Thott) — en Datterdattersøn af Hr. Niels Bugge — siden fik den paa Skifte med sin Svoger Jørgen Krumpen.

Den i engl. Krigstjeneste bekendte Generallieutn. Alb. Borggaard, † 1751, er født i Sognet 1659.

Udby Sogn, Anneks til Holbæk, er den nordligste Spids af Halvøen og omgives mod S. af Holbæk Sogn. Kirken, mod S. V., ligger $2\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere ler- og sandmuldede samt skarpsandede, med Enge og Kær ved Fjorden og Kattegat.

Fladeindholdet 1896: 2116 Td. Ld., hvoraf 738 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 187, Byg 129, Havre 303, Boghvede 6, Spergel 5, Blandsæd til Modenhed 7, Grøntf. 22, Kartofler 28, andre Rodfrugter 42), Afgræsn. 470, Høslæt, Brak, Eng m. m. 363, Have 10, Hegn 7, Skov 21, Heder 267, Stenmarker m. m. 219, Veje og Byggegr. 19 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 563 Stkr. Hornkv. (deraf 314 Køer), 541 Faar, 248 Svin og 25 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyls-hartk. 1895: 87 Td.; 24 Selvejerd. med 74, 58 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 466 (1801: 256, 1840: 292, 1860: 345, 1890: 445), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 280 af Jordbrug, 8 af Gartneri, 11 af Fiskeri, 68 af Industri, 9 af Handel, 30 af Skibsf., 10 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Udby* med Kirke, Skole, Sparekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 118,565 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 8511 Kr., Antal af Konti 650) og Mølle. *Udbyhøj*, Lodsstation og Fyr, paa Elkjær Bakke (se S. 812), med Skole (paa *Ringvangen*) og Købmandshdl. *Udbygaard* har $18\frac{1}{2}$ Td. H., omtr. 300 Td. Ld., hvoraf 229 Ager, 26 Eng, Resten Hede og Kær. *Ryderne*, Gde.

Udby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 328. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Holbækgaard.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Mursten paa Sokkel med Skraakant. Syddøren og eet (tilmur.) Vindue ere bevarede. Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, er opført i gotisk Tid af Granit og Munkesten. Vaabenuset, af smaa Mursten, er fra nyere Tid. Udsk. Altertavle i Barokstil med Niels Rosenkrantz' og Birthe Skeels Vaabn., fra 1682. Prædikestolen, fra 1688, Stolestaderne, Alterstagerne og Døbefadet, fra 1689, bære de samme Vaabn. som Altertavlen, ligesom disse ere maledede paa Kormuren med Aarst. 1686. Klokke med Minuskelindskrift fra 1474.

Paa Udby Mark er en hellig Kilde, endnu besøgt ved Midten af 19. Aarh. (efter Sagnet tabte den sin Kraft, da en blind Hest vaskedes i den).

Voer Sogn, det mindste i Herredet og adskilt fra Annekset Estruplund ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Randers Fjord. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 2 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede samt sandede.

Fladeindholdet 1896: 1914 Td. Ld., hvoraf 684 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 199, Byg 130, Havre 296, Blandsæd til Modenh. 11, Kartoffler 23, andre Rodfr. 15), Afgræsn. 501, Høslæt, Brak, Eng m. m. 447, Have 7, Skov 3, Moser 7, Kær og Fælleder 168, Heder 73, Veje og Byggegr. 24 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 463 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 666 Faar, 174 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 99 Td.; 8 Selvejergd. med 39, 13 Arvefæstegd. med 39, 3 Fæstegd. med 10, 48 Huse med 10 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 414 (1801: 240, 1840: 311, 1860: 384, 1890: 408), boede 1890 i 89 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 265 af Jordbr., 30 af Industri, 15 af Handel, 11 af Skibsf., 49 af forsk. Daglejervirks., 15 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet *Byerne: Voer* (gml. Form: Oræ) med Kirke, Præstegd., Skole, Kornmagasiner, Kro, Købmandshdl., Anløbsbro for Dampskibe (ved Broens Yderende 13 F.), Færgested med Overfart til Mellerup (*Støvring Hrd.*) og Telefonst.; en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Ørsted S.).

Voer S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 326. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra rom. Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Norddøren og en Dør paa Korets Sydside ere tilmurede, Syddøren benyttet endnu; Korbuen er bevaret. I gotisk Tid tilføjedes det lille Taarn (Taarnrummet ikke forb. med Skibet) af store, røde Mursten, med Pyramidetag; Vestsiden hviler paa 2 Piller med 3 store, spidsbuede Aabninger. Vaabenhuset, af Mursten med afskraaet Tag, er vistnok senere. Ny Altertavle (Forklarelsen) af Billedhugger Fjeldskov, fra 1874. (Den gml. Altertv., i Renæssancestil, med Bjørn Andersens og Hustruer Sidsel Ulfstands og Karen Friis' Vaabener, fra 1573, er opsat i Skibets Vestende). Romansk Granitdøbefont med Løver, Ørne og Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil, med Evangelisterne (af Fjeldskov), fra 1874. Stolestader fra 1604 og 1607. Præstestol fra 1649. I Skibets Vestende en Ligsten med Indskr.: F. Bvol Mws og 1431; en romansk Ligsten med Korsfigur ligger ved Indgangen til Vaabenhuset. Der er 1898 fundet Kalkmalerier fra omtr. 1500.

Estruplund Sogn, Anneks til Voer, hvorfra det skilles ved Ørsted Sogn, omgives af dette og Holbæk Sogn samt Kattegat. Kirken, mod N., ligger 3 Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende lermuldede, dog langs Kysten til Dels sandede, med Engstrækninger. Nogen Skov (Hulsk., m. m.).

Fladeindholdet 1896: 2767 Td. Ld., hvoraf 1120 besaaede (deraf med Hvede 59, Rug 208, Byg 258, Havre 436, Bælgsæd 4, Spergel 4, Blandsæd til Modenh. 23, Grøntf. 17, Kartoffler 36, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 536, Høslæt, Brak, Eng m. m. 501, Have 17, Hegn 8, Skov 189, Moser 31, Kær og Fælleder 294, Heder 17, Veje og Byggegrunde 48, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 220 Heste, 930 Stkr. Hornkv. (deraf 537 Køer), 642 Faar, 511 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 178 Td.; 29 Selvejergd. med 169, 49 Huse med 8 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 575 (1801: 263, 1840: 332, 1860: 508, 1890: 625), boede 1890 i 116 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomh., 398 af Jordbrug, 92 af Industri, 9 af Handel, 71 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 17 vare under Fattigv.

I Sognet *Estruplund Kirke*, ved Gaarden af s. Navn, og *Byerne: Store-Sjørup*, omkring en Sø, med Skole og Telefonst.; *Tørslev* med Skole; en Del af *Ingerslev* (Resten i Holbæk S.). Hovedgaarden *Estruplund* har $34\frac{3}{4}$ Td. H., 610 Td. Ld. (i Estruplund, Holbæk og Ørsted S.), hvoraf 105 Græsareal, 146 Skov og Plantage, 3 Tørvemose, Resten Ager. *Tørslevgaard* har $17\frac{1}{4}$ Td. H., 235 Td. Ld. (en Del i Voer S.), hvoraf 22 Eng, 2 Skov, 3 Mose, Resten Ager; 1 Hus. En Gaard i Ingerslev (2

sammenlagte Gde.) har 13 Td. H., 172 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 12 Skov, Resten Ager; 2 Huse. *Hevring Mølle*, Vand- og Vejrmølle.

Estruplund S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 327. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor med lille Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor med Apsis ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten. Paa Skibet Rundbuefrise, paa Nordsiden baaren af Søjler. Begge Døre og eet Vindue ere bevarede (Nordd. og Vinduet tilmur.). Senere i Middelalderen forlængedes Skibet mod V.; samtidig indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarn, med Pyramidetag, og Vaabenhus, med Kamgavl og Blindinger, opførtes af Mursten. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont med Ornamenter og Figurer. Klokken, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. Der er 1899 fundet Kalkmalerier over hele Kirken, fra 1537. Den ene Klokke er meget gammel.

Estruplund (ifl. D. Atl. oprindl. Ladegaard til Hevringholm) ejedes af Anders Jørgensen Friis, Eske Brock († 1625), hans Svigersøn Frands Lykke 1638 (i Tingbogen for 1680: „For 53 Aar siden stode 2 Bøndergde. ved E., som bleve afbrudte, og Jorderne underlagte Hovedgaarden“), dennes Søn Kaj L. Kommissærerne i dennes Bo udlagde 1662 E. til Herredsfoged i Bjevverskov Hrd. Peder Gad for 2514 Rd.; derefter ejedes den af Knud Jensen 1671-80, Maren Jensdatter Hammel, Oberst Joh. Rantzau, Laurids Erichsen Vraae 1689, † 1712; hans Enke Else Eskildsd. solgte 1723 E. (34 og 215 Td. H.) til Justitsr. Jacob Kaalund, † 1744, hvorefter den 1745 paa Aukt. blev solgt for 11,720 Rd. Sølv i 8 og 10 Skillingsstykker til Kancellir. Hans Eilert Stenfeldt, der straks overdrog Buddet til Forpagter paa Mariagerkl. Hans Vincentsen Tørslev, som 1765 overdrog den (34 og 210 Td. H.) til sin ældste Søn Laurs Chr. T., † 1783; hans Enke Anne Margr. Schifter solgte 1785 E. (33 og 215 Td. H.) for 30,000 Rd. til Chr. Møller fra Aalykkegd., der 1787 overlod den for 25,000 Rd. til sin Søn Hans Adolf M., † 1791, hvorefter den (34 og 204 Td. H.) paa Aukt. blev købt for 38,100 Rd. af Kancellideputeret Grev Preben Brahe Schack til Stenalt, med hvilken E. var forenet til 1806, da Greven solgte den for 98,000 Rd. til Kapt. J. C. Mylius († 1852), som 1851 overdrog den (i alt 175 Td. H.) for 80,000 Rd. til Sennen, Kmjkr. S. W. V. M., og han solgte den (32 og 25 Td. H.) 1853 for 120,000 Rd. til Brygger H. Müller og Kapt. Fr. Buchwald til Anneberggd., hvilke 1854 afhændede den til sidste Søn Lieutn. J. Chr. B. for 81,405 Rd., fra hvem Sparekassen Bikuben overtog den 1899 for 219,500 Kr. — Den nuv. Hovedbygning er opf. 1863 af røde Sten. I den paa en høj Skrænt smukt anlagte Have er en høj, klippet Bøgehæk.

Tørslevgaard er en gammel adelig Sædegaard, thi 1412 nævnes Jon Nielsen i T., 1462 Niels Henriksen Prip i T., 1477 Maren Torbernsdatter i T. og 1610 Fru Kirsten Munk smstds.

Estruplund var Anneks til Ørsted, indtil det blev Anneks til Voer 1761 (Reskr. af $\frac{9}{10}$ 1751).

Ørsted Sogn, det største i Herredet og Amtet, omgives af Estruplund, Holbæk og Voer Sogne, Randers Fjord med Grund Fjord, Sønderhald Hrd. (Vejlby, Gjesing og Vivild S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger $2\frac{1}{2}$ Mil Ø. N. Ø. for Randers. De for en Del noget højtliggende, bakkede Jorder ere gode, muldede og lerblandede, en mindre Del sandede (Hevring Hede, „Lykken“ og „Bakkerne“), med meget betydelige Engstrækninger. Stenalt Skov. De tidligere *Hollandsbjerg Holme* i Grund Fjord ere nu inddæmmede.

Fladeindholdet 1896: 9336 Td. Ld. (deraf opføres i Matr. 460 i Sønderhald H.), hvoraf 3185 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 671, Byg 690, Havre 1263, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 153, Grøntf. 14, Kartofl. 142, andre Rodfr. 174), Afgræsn. 2379, Høslæt, Brak, Eng m. m. 2817, Have 46, Hegn 11, Skov 174, Moser 84, Kær og Fælleder 78, Heder m. v. 422, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 698 Heste, 2820 Stkr. Hornkv. (deraf 1506 Køer), 2715 Faar, 1126 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 499 Td.; 96 Selvejrgd. med 406, 11 Arvefæstegd. med 30, 1 Fæstegd. med 5, 247 Huse med 53 Td. Hrtk.

og 68 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 2146 (1801: 1069, 1840: 1307, 1860: 1744, 1890: 2201), boede 1890 i 431 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 107 levede af immat. Virksomh., 1280 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 389 af Industri, 100 af Handel, 199 af forsk. Daglejervirks., 66 af deres Midler, og 50 vare under Fattigv.

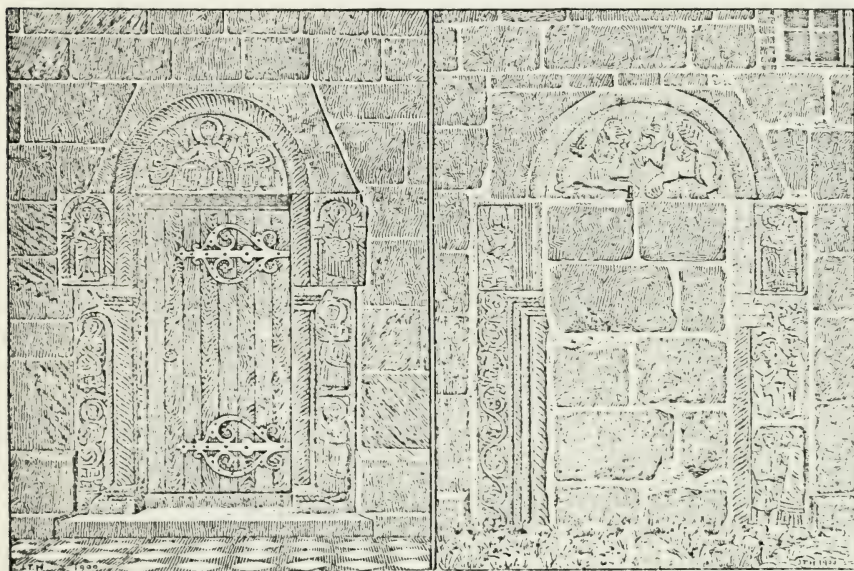
I Sognet Byerne: *Ørsted*, stor, købstadlignende Landsby med Kirke, Præstegd., Missionshus („Bethesda“, opf. 1899), Skole, teknisk Skole (opr. 1881), Tinghus (Lokale i Fattiggaarden) med Politistation, Syge- og Epidemihus (opf. af Amtet 1885, med 25 Senge), Fattiggaard (paa Ørsted Mark, opr. 1881, Pl. for 32 Lemmer), privat Haandgerningsskole med Pogeskole, Distriktslægebolig, Lægebolig, Dyrlægebolig, Apotek (opr. 1867), Farveri, Bryggeri, 2 Møller, Andelsmejeri, Købmandshdlr., m. m., Gæstgiveri, Statstelefonst. og Postkontor; *Høvring* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1891); *Bode* med Skole; *Hollandsbjerg* med Skole og Forsamlingshus (opf. 1894); en Del af *Lille-Sjørup* (Resten i Voer S.). Hovedgaard den *Stenalt* med *Christianslund* har $105\frac{1}{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $\frac{7}{8}$ Td. Skovsk., omtr. 2200 Td. Ld. (i Ørsted, Voer, Gjering og Marie Magdalene S.), hvoraf omtr. 400 Eng, 800 Skov, Resten Ager; desuden høre til Stenalt omtr. $21\frac{1}{2}$ Td. H. Fæstegods og 98 Td. H. Arvefæstegods. *Sandgaard*, *Langtoftedg.*, *Lykkegd.*, *Maarupgd.*, *Højgd.*, *Bomhøje*, Gd.

Ørsted S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 325. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Stenalt.

Den anselige *Kirke* (udv. Længde med Taarnet 127 F., Skibets Bredde 33 F.) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabehus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere oprindl. Vinduer og begge Døre (Vinduer og Sydd. tilmur.) ere bevarede. Begge Portaler ere rigt smykkede med Billeder; paa den sydl. ses saaledes til højre Frelseren med Korsglorie, Syndefaldet m. m., til venstre en Konge og derunder Løvværk, og paa Overliggeren et Par Løver; den nordl. har ligeledes Figurer paa hver Side og paa Overliggeren Frelseren. Ogsaa paa andre Steder i Murene findes Stenbilleder, saaledes mod S. en Frise med Christus og Evangelisterne (se Vignetten S. 915). I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger, og Taarnet, af Granitkvadre og store Mursten, med hvælvet Underrum og Pyramidetag, og Vaabehuset, med Kamgavl, tilføjedes. Ved Korets Sydside har været et 1595 af Jak. Bjørn og Anne Krabbe opf. Gravkapel: (i Kapellet lod Anne K. 1597 opsætte en rødlig Sten med Stenalts Ejeres Navne); det blev solgt 1826 og nedbrudt, og Ligene nedsænkede i et Hjørne af Kirkegaarden. Rigt udsk. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk. Paa Alterstagerne Jak. Bjørns og Anne Krabbes Vaabn. og Aarst. 1594. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder paa Foden. Prædikestol i Renæssancestil med Vaabn. og karakteristiske Karyatider. Paa de øverste Stolestader Vaabner og Aarst. 1607. Under Korbuens en Tavle med Indskr., der melder, at Anne Krabbe 1613 har givet en Kalk og Disk af Sølv og ladet en Kande gøre af den gml. Kalk; Kalken er en af de prægtigste i Landet (se Tidsskr. for Kunstind. 1889 S. 198). Orgel fra 1892. I Skibet Malmlysekrone, givet 1685 af Chr. Seefeld og Hustru (Kronen vist fra 1588). I Korvæggen en pragtfuld Ligsten, med Portrætfigurer, over Bjørn Andersen, † 1583, og hans to Hustruer Sidsel Ulfstand og Karen Friis, og en anden (beskadiget) over Sonnen Jak. Bjørn, † 1596, og Hustru Anne Krabbe, † 1618. Af andre Ligsten nævnes en over Mette Nielsd. Rosenkrantz, † 1436 (Enke efter Laur. Muus), med Billede, og en over Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, og Hustru Anne Lauridsd. Muus, begge i Taarnrummet. I Skibet Epitafium, med Portrætter, over Præsten Thøger Nielsen Ferslev, † 1670, opsat 1666 af ham og hans 2. Hustru Gertrud Jensdatter. Paa Hvælvingerne er der fundet Dekorationer fra omtr. 1570.

Stenalt (Stenholt; om en Jmfr. Gunder paa Stenalt, se Skjorring Kirke, Sønderhald Hrd.) ejedes af Bo Leigel, der 1375 solgte Gaarden m. m. til Jens Muus, derpaa dennes Sønner Laur. og Strange M., hvilken sidste senere overdrog Broderen al sin

Arv. Laur. M. tog 1433 Laas paa Gaarden, men døde uden Sønner, hvorfor S. kom med Datteren Anne til Anders Jakobsen Bjørn, † 1490, Sønnen Gamle Bjørn Andersen (bekendt fra Drabet paa Povl Laxmand), hans Sønner Henrik og Anders Bjørnsen, dennes Søn Bjørn Andersen den yngre, † 1583, hans Søn Jak. Bjørn, † 1596 som Slægtens sidste Mand. Efter Enken, Anne Krabbes Død 1618 blev S. solgt til Enevold Kruse til Hjermeslevgd. m. m., † 1621. Efter hans Enke Ellen Marsvins Død 1632 tilfaldt S. deres Sønnesøn Tyge Tygesen Kruse, † 1649, hvis Moder Fru Karen Sehested arvede S. og bragte den til sin 2. Mand Jørgen Seefeld til Visborggd., † 1667, derpaa Sønnen Chr. S., hans Søn Kapt. Mogens S., der med sin Moder 1713 solgte S. (81, Tiender 111 Td. H. m. m.) til sin Svoger Etatsr. Axel Bille til Holbækgd. m. m., † 1739, som 1730 fik kgl. Bevill. paa, at S. maatte høre under Holbækgd.s Birketing, og hvis Enke Sophie Seefeld 1751 overdrog S. (94, med Estruplund, 123 og 399 Td. H.) til den ældste Søn Etatsr. Knud Bille, † 1787. Hans Datter Ida Skeel B. bragte S. til sin Mand Grev Fr. Chr. Schack til Stamhuset Giesegd. († 1790), der 1768 fik Skøde paa hendes Søsters og Svogers Sophie Seefeld Billes og Major Axel Rosenkrantz' Halvpart i S. Under $29/1$ 1787 oprettedes S. til et

Portaler fra Ørsted Kirke.

Stamhus (80, 111, 442 Td. H.), hvori 1802 ogsaa Estruplund indlemmedes (se S. 919), for Sønnen Grev Preben Brahe Schack, der dog allerede $27/12$ 1805 fik Bevill. til at afhænde Stamhuset imod en Fideikommisskapital paa 125,000 Rd., hvorefter S. 1810 blev solgt til Generalkrigskommissær B. Holm og fra 1812 ejedes af Kmjkr. (senere Gehejmer.) Fr. S. Raben til Beldringe, derpaa Solieutn. J. Kraft Dinesen Vedel, Etatsr. H. J. Hansen til Bramstrup († 1832), Statskassen, og fra 1823 af General Frands Chr. Bülow († 1844), der 1824 solgte den til Højesteretsadvokat Jens Laasby Rottbøll († 1824) og Etatsr., Stænderdeputeret Malthe Bruun Nyegaard († 1877), der 1842 solgte Gaard og Gods for 227,000 Rd. til P. Chr. Bruun, som 1847 overdrog den til Sønnen, den nuv. Ejer, Kmhr., Hofjægerm. R. Bruun. — Den nuv. Hovedbygning, der ligger lavt, næsten helt omgivet af Moser og Kær, er opf. ved Aar 1800 i italiensk Stil af Grundmur med fladt Tag og bestaar af 1 Fløj i 2 Stokv. med Kælder. Den tidligere Bygning, som da blev nedbrudt, var opf. af Bjørn Andersen den y.; den var omgivet af Grave og bestod af 3 grundmurede Fløje i 2 Stokv.; over Graven førte fra S. en Bro, ad hvilken man gennem en hvælvet Port kom ind til Gaarden; i Bygningen var et Kapel. I Haven har staaet en af Anne Krabbe opstillet Runesten, der nu er forsvunden. Om de to Søjler, som have staaet ved Indkørslen til den gml. Bygning, se under Randers S. 804. I Skoven er anlagt en Vildandepark. — Omtr. $1/4$ Mil S. for Stenalt ved Udkanten af Skoven har den nuv. Ejer paa

en nedlagt Fæstegd. 1866 opf. en herskabelig Bolig med Taarn og Spir, *Christianslund*. (Om St. se *K. Hansen*, D. Ridderborge I S. 1 flg.).

Ved Kirken staar en grundmuret gml. Kirkelade, der 1639 indrettedes til et Hospital af Tyge Kruse og 1649 fornyedes af Jørgen Seefeld samt 1738 forbedredes af Axel Bille; det var indrettet til 14 Lemmer; 1869 solgtes Bygningen til Kommunen, der afgav den til Økonomilejlighed for Førstelæreren, og Renten af Kapitalen, nu 10,000 Kr., uddeles til 14 Almisselemmer.

Mikkel Poulsen i Ørsted nævnes 1458.

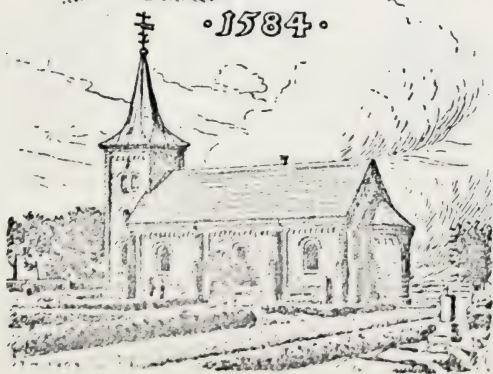
At Herredet før har været en Ø, er alt omtalt S. 915, og *Ørsted* skal i gamle Dage have været dens Købstad (se S. 814), der har staaet i umiddelbar Forbindelse med Fjorden og Havet. Fra den S. 915 omtalte Kærstrækning skyder der sig en lang, smal Arm op til Byen, og mod S. V. i Byen findes et Gadekær, som Traditionen lader være en Rest af Havnen, og hvori der i 19. Aarh. skal være fundet et Skibsanker; baade her og mod S. ved det fordums Indløb til Havnen har der været Rester af Fortøjningspæle; en Gade i Byen kaldes Toldbodgyde.

Byen *Bode*, der ligger nærmere ved Grund Fjord, skal have været Ørstedes Ladeplads. Det meste af Ørsted By, 49 hele og halve Bol med Præstegaarden, brændte $2\frac{1}{4}$ 1696 (*Bircherods Dagb.* S. 318), og $12\frac{1}{4}$ 1777 brændte 7 Gaarde og 17 Huse. Præstegaarden er nyopf. efter en Brand $16\frac{1}{3}$ 1899.

Sønderhald Herred.

Sogne:

Kristrup, S. 923. — *Virring*, S. 924. — *Essenbæk*, S. 925. — *Fausing*, S. 927. — *Avning*, S. 929. — *Vivild*, S. 930. — *Vejlby*, S. 932. — *Gjesing*, S. 933. — *Nørager*, S. 935. — *Marie Magdalene*, S. 937. — *Koed*, S. 938. — *Ø.-Alling*, S. 939. — *V.-Alling*, S. 940. — *Aarslev*, S. 941. — *Hørning*, S. 941. — *Hvilsager*, S. 944. — *Lime*, S. 946. — *Mygind*, S. 947. — *Skjerring*, S. 947. — *Krogsbæk*, S. 948. — *Søby*, S. 949. — *Skader*, S. 949.

Sønderhald Herred, det største og midterste i Amtet, begrænses mod N. af Randers Fjord med Grund Fjord og Rougsø Hrd., fra hvilket det til Dels skilles ved Hejbæk og Hevring Aa, samt Kattegat, mod Ø. af Nørre Hrd., mod S. af Sønder og Ø.-Lisbjerg Hrdr. og mod V. af Galten Hrd. Fra V. til Ø. er det højst $4\frac{1}{4}$, fra N. til S. $2\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er meget afvekslende; de højtliggende og bakkede Jorder ligge mest mod V. og S. (Tothøj, 284 F., 89 M.; mod N. nær ved Grund Fjord hæver Helligbjerg sig dog til 252 F., 79 M.), mod N. og Ø. ere de overvejende lavtlig-

gende og jævne med store Kærstrækninger, saaledes mod Rougsø og Nørre Hrd. Ogsaa Jordbeskaffenheden er meget forskellig, bedst mod V., hvor den er muldet, leret og lerblandet, i øvrigt middelmadig, for en stor Del sandet. Af Aaerne, der bugte sig mellem Bakkerne, mærkes *Alling Aa* med dens Biaaer *Skader Aa* og *Rosenholm Aa*. Herredet er ret rigt paa Skov, særlig mod Ø. (i alt 6639 Td.). M. H. t. Frugtbarheden hører det til Amtets middelgode Hrdr. (ved Matr. gnmstl. 17 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 74,785 Td. Ld. (7,49 □ Mil, 412,4 □ Km.). Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 4150 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 16,303 (1801: 7302, 1840: 9689, 1860: 12,296, 1890: 15,117). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Rougsø og Nørre Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og Amtets 7. Forligskreds (Hvilsager), 4. Forligskr. (Koed) og 3. Forligskr. (de øvrige Sogne).

Sønderhald Hrd., i Vald. Jrdb. *Hallahæreth*, herte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter, deraf omtr. 3 Jættestuer, 25 Langdysser, 10 Runddysser, 10 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, Resten Gravhøje; henved $\frac{3}{4}$ er dog nu sløjfet eller mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 11 fredlyste. Dysserne og Jættestuerne kendes især fra Herredets østl. Del, Højene ere mere jævnt fordelte, sparsomt dog i den sydvestl. Del, tættest mod Ø. Flest Monum. kendes fra Sognene Koed (omtr. 105), Nørager (60), Vivild, Virring, V.-Alling, Lime og Favsing (hvert 40).

Litt.: Præsternes Indberetn. til Worm om Aarhus Stift 1623, udg. af *O. Nielsen*.

Kstrup Sogn omgives af Randers Købstad, Randers Fjord, Esserbæk Sogn og Galten Hrd. (Ølst, Haslum og Vorup S.). Kirken, mod N. V., ligger $\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder, med lave Engstrækninger langs Fjorden, ere overvejende muldsandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa samt Randers-Grenaa Banen og, langs Vestgrænsen, Landevejen til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 3847 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 2, Rug 316, Byg 287, Havre 707, Blandsæd til Modenhed 25, Grøntf. 37, Kartofler 53, andre Rodfr. 97), Afgræsning 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1054, Have 31, Skov 37, ubevokset 6, Moser 86, Kær og Fælleder 84, Heder 22, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 331 Heste, 1304 Stkr. Hornkv. (deraf 772 Køer), 732 Faar, 391 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 312 Td.; 77 Selvejergde. med 273, 196 Huse med 36 Td. Hrtk. og 32 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 2835 (1801: 782, 1840: 1148, 1860: 1646, 1890: 2024), boede 1890 i 343 Gaarde og Huse: Erhverv 1890: 84 levede af immat. Virksomh., 610 af Jordbr., 31 af Gartneri, 17 af Fiskeri, 689 af Industri, 121 af Handel, 6 af Skibsf., 353 af forsk. Daglejervirks., 50 af deres Midler, og 63 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kstrup* (i Vald. Jrdb.: Christiærnsthorp, 1320: Christorp) med Kirke, Præstegd., Skole og Forsamlingshus (opf. 1897): *Romalt* (Over- og Neder R.) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Andels-

mejeri; *Paderup* med Andelsmejeri (Moselund); *Munkdrup* med Skole; *Staanum*; en Del af *Strømmen* (se S. 898) med Garveri, Kalkbrænderi, Andelsmejeri og Ølbryggeri. *Stribsig Huse. Vilstrupgde.*, Gde. og Huse. *Nedergde.*, *Krogmosegde. Munkholm, Gd.*, *Bækholm, Gd.*, *Holmsgd.*, m. m.

Kristrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 2. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 324. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken, indviet til St. Anna, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel, men af denne Bygning (se Sallinglands Kirker, Rødding Hrd., S. XVI) staar kun et lille Parti mod V., medens Resten i 1847 nedbrødes og paany opførtes af Mursten. Over Vestgavlen opførtes en Tagrytter, hvis Spir opsattes 1855. Kirken har fladt Loft. Altertavle i Renæssancestil med et nyere Maleri (Christus i Templet) af Frk. C. Preetzmann. Prædikestol i s. Stil fra 1640. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Præstestol fra 1651. Epitafium over Præsten Niels Jensen Winther, † 1695, og Hustru, opsat 1677, med Maleri. — Paa den nye, 1870 anlagte Kirkegaard, ved Vejen til Aarslev, er et Ligkapel (Arkitekt: Fr. Uldall) opf. 1887.

Ved Romalt har ligget en Gaard *Ørnehoved*, med Gods i Kristrup og Virring Sogne, som ved Gavebrev af $13\frac{1}{2}$ 1276 blev skænket af de brunsvigske Hertuger Albert og Johs. til deres Frænde Grev Albert af Eberstein og hans Arvinger. Ejendommen er vistnok tilfaldet Estrups Ejere som uindløst Pant. Ifl. et Pantebrev af 1377 erkender nemlig Hr. Peder Albertsen at være Hr. Jens Andersen af Essendrup skyldig 500 Mark rent Sølv, hvorfor pantsættes til denne „min Gaard Ørnehoved og alt mit i Kristrup Sogn beliggende Gods“, inkl. Indløsningsretten til hans øvrige Ejendomme, Fiskegaarden indbefattet. En nu forsvunden Laksegaard i Fjorden hed *Ørnegaarden*, og paa Kristrup Mark nævnes ved Udskiftninger „Ørnehøjsblokken“ og „Greveholmen“.

I *Staanum* har ligget en Hovedgaard, der skal have været ejet af Hvide Slægten. 1396 skødede Gunde Esbernsen Staffnumgaard m. m. til Jens Jensen (Brock), hvis Enke Fru Ide Lagesd. 1407 fik Skøde paa Gaarden af Anders Jepsen Stygge i Gliberup; 1463 tilhørte S. hendes Sønneson Hr. Axel Lagesen (Brock). — I D. Atl. nævnes en anden Hovedgaard, *Enhøj*.

Kristrup har været et eget Birk. Ved Privilegium af $23\frac{3}{8}$ 1320 (konf. af Vald. Atterdag $14\frac{1}{2}$ 1344 for Peder Albertsen) skænkede og bekræftede Chr. II Hr. Albert Albertsen, „sin kære Frænde, de Love i Sognet Christrup, som kaldes Birkelove, med alle de Rettigheder og Herligheder, som Hr. Alberts Fader og hans Forgængere i vore Forfædres Tid erkendes hidtil at have haft“. Birket ophørte, da det og Essenbæk Birk 1688 forenedes med Sønderhald, Rougsø og Ø.-Lisbjærg Hrdr. med fælles Tinghus i Skoven S. for Ø.-Alling.

I *Kristrup* brændte $29\frac{1}{4}$ 1869 5 Gaarde og 41 Huse; Sommeren 1873 var der atter en stor Brand. — I *Romalt* brændte $9\frac{1}{10}$ 1877 13 Gaarde og 22 Huse.

Kristrup har tidligere haft Hornbæk, Sønderlyng Hrd., til Anneks (se S. 717), indtil det 1876 blev et eget Pastorat.

Virring Sogn, med Enklave i Hørning Sogn, omgives af Annekset Essenbæk, Hørning og Favsing Sogne samt Grund Fjord og Randers Fjord. Kirken, mod S., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. højtliggende og bakkede Jorder ere muldblandede Ler- og Sandjorder, med Enge langs Fjorden. Flores Skov. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3875 Td. Ld., hvoraf 1534 besaaede (deraf med Rug 370, Byg 250, Havre 607, Boghvede 3, Spergel 6, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 41, Grøntf. 37, Kartofler 72, andre Rodfr. 139, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 1063, Høslæt, Brak, m. m. 658, Have 32, Skov 117, ubevokset 25, Moser 123, Kær og Fælleder 182, Heder 17, Veje og Byggegrunde 122 Td. Kreaturhold 1898: 282 Heste, 1089 Stkr. Hornkv. (deraf 629 Køer), 996 Faar, 430 Svin og 24 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshrtk. 1895: 237 Td.; 57 Selvejergde. med 203,

146 Huse med 30 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1144 (1801: 476, 1840: 681, 1860: 923, 1890: 1063), boede 1890 i 226 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 57 levede af immat. Virksomh., 493 af Jordbr., 2 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 210 af Industri, 32 af Handel, 7 af Skibsf., 115 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 31 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Virring* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1881, Pl. til 37 Lemmer), Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 34,050 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 3700 Kr., Antal af Konti 238) og Kro; *Ammelhede*; *Floes* med Teglværk og Jærnbanepl.; *Langkastrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1896) og Mølle; *Uggelhuse* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Kro, Ladeplads, Jærnbane- og Telegrafst. Enkelte Gaarde: *Overgaard*, *Virringgd.*, *Kirkegd.* (i Enklavet), m. m.

Virring S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougso m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 320. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Den smalle *Kirke* bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af raa Granit og Limstenskvadre. Korbuens (se Aarb. for n. Oldk. 1895 S. 233 flg.) samt Norddøren og 2 Vinduer (tilmur.) ere bevarede. Skibets vestl. Del er Underdelen af et oprindeligt Taarn (samme Højde og Bredde som Skibet), der brændte 1799 og styrtede ned 1800; en Tagrytter er senere opf. paa Vestenden. Taarnets tilbagestaaende Del, med Rundbue ind til Skibet, er af Granitkvadre paa Dobbeltsoekkel. Vaabenhuset, af Mursten, er fra den senere Middelalder. Altertavlen er en Kopi af Bloch's „Paaskemorgen“, malet 1897 af Mourier-Petersen. Døbefont af Træ; den oprindl. romanske Granitdøbefont staar i Præsternes Kirke i Kbh. Udsk. Prædikestol fra 1665. Stolestader fra 1618. I Taarnrummet en Ligsten over Præsterne Thomas Christensen, † 1584, og Rasmus Andersen, † c. 1619, og deres Hustru, med Brystbilleder. I Vaabenhuset en over 4 F. høj Runesten med Indskr. „Gudmund, Tokes Søn, gjorde denne Høj efter Sasser. Starkad rejste Stenen efter den døde. Thor vie dette Mindesmærke“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 151 flg.), en Ligsten med Korsstav, fra den tidligere Middelalder og et Vievandskar.

I Præsteindberetn. fra 1623 omtales ved Ammelhede en Grav med 2 store Sten, en paa hver Ende, „Kongehøjen, hvori Kong Amlæt menes begr.“. Det har vistnok været en Langdysse. Paa Præstegaardsmarken er der fredlyst en Gravhøj. Paa et højt Terræn V. for Virring er der undersøgt en større Gravplads fra den romerske Jærnalder, i hvis Grave er fundet Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler.

Essenbæk Sogn, Anneks til Virring, omgives af dette, Høring og Aarslev Sogne, Galten Hrd. (Ølst S.), Kristrup Sogn og Randers Fjord. Kirken, midt i Sognet, ligger 1 Mil Ø. S. Ø. for Randers. De højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede og sandmuldede, med Enge langs Fjorden. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3692 Td. Ld., hvoraf 1345 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 303, Byg 191, Havre 608, Boghvede 6, Frøavl 7, Blandsæd til Modenhed 40, Grøntf. 25, Kartofler 53, andre Rodfr. 105), Afgræsn. 771, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1104, Have 22, Skov 75, ubevoksede 11, Moser 88, Kær og Fællede 87, Heder m. v. 111, Veje og Byggegr. 73, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 1043 Stkr. Hornkvæg (deraf 529 Køer), 845 Faar, 415 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 220 Td.; 42 Selvejergde. med 206, 82 Huse med 14 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 726 (1801: 311, 1840: 539, 1860: 647, 1890: 735), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomh., 530 af Jordbr., 96 af Industri, 9 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 8 vare under Fattigv.

I Sognet *Essenbæk Kirke* (i Assentoft) og Byerne: *Assentoft*, ved Landevejen, med Skole og Andelsmejeri (Birkehøj); *Drastrup* med Skole og Telefonst.; *Tammestrup*. *Tammestrupgaard* har 12 $\frac{1}{2}$ Td. H., 250 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 20 Skov, Resten Ager. *Drastrupgaard* har 13 Td. H., 196 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, 15 Skov og Plantage, Resten Ager. *Klostergaarde*; *Ladegaarde*; *Essenbækgd.*, *Langagergd.* *Volk mølle*, Vejr- og Vandmølle, med Jærnbanehpl.

Essenbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 32 i. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken (se Vignetten S. 922) er opf. 1868-69 (indviet $\frac{28}{11}$ 1869) efter Tegn. af Arkit. F. Uldall, S. for den ældre Kirke, der laa paa en Banke ved Essenbækgd. og nedbrødes paa Grund af Brøstfeldighed. (Kirkegaarden med Diget og Porten staar endnu). Kirken, der er af røde Mursten paa Sokkel af Granitkvadre fra den gl. Kirke, er i rom. Stil og bestaar af Skib og Kor i eet med Apsis, med dekoreret Bjælkloft, samt Taarn, med ottekantet Spir (42 Al.), mod V. Taarnets Underrum er Vaabenhus, med Adgang fra V. Altertavlen er et Maleri (Christus og Farisæerne) af A. Dorph (den gml. kat. Altertavle købtes af en Antikvitetshandler). Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver (længe i Haven ved Gml. Estrup, formentlig fra Essenbæk Kl.).

Essenbæk Kloster, indviet til St. Laurentius, var stiftet af Knud Lavards Svigersøn Stig Hvide († 1151) som Bolig for Munke af Benediktinerordenen. Mulig var det oprindl. opført paa en anden Plads, end det senere indtog, thi 1180 nævnes, at der foretoges en Forandring ved Klosteret. I Testamenter blev det oftere betænkt, saaledes 1268 og 1396, og paa denne og anden Vis samlede det sig efterhaanden betydeligt Jordegods, som det bl. a. fremgaar af Lovhævder og Stadfæstelser fra 1424, 1438, 1479, 1492 og 1500. Foruden Essenbæk Sognekirke (1424: „som man kalder gammel Essenbæk“). Virring og Fløjstrup Kirker og Ejendomme i disse 3 Sogne havde det en Del Gods i Favsing, Aarslev, Høring, Lime, Gjesing (Gjesingholm), Glæsborg, Tøstrup, Rimsø, Voldby, Homaa, Egens, Mejlby, Mørke, Hornslet, Bregnet, Skjødstrup, Egaa, Ødum, Gimming, Albæk, Harridslev, Mariager, Dalbyover, Udbyneder og Kastbjærg Sogne samt i Hovlbjærg, Middelsom og Hjælmslev Hrdr. Ikke langt fra Klosteret ved dets Hestehave og Enge laa Ladegaarden, og i Fjorden en Fiskegaard. Om det aandelige Liv, der rørte sig i Klosteret, turde en der udarbejdet hist. Aarvog (til 1323) vidne. Den sidste Abbed var Jens Thomsen, som 1516 af Chr. II havde købt Klosteret frit for Borgeleje; da han blev affældig, valgte Munkene selv (fordi „Klosterets Gods daglig vindes fra det, og Brødrene i lang Tid ikke have faaet deres Nødtøft efter deres Regels Udvisning“) Adelsmanden Hans Emiksen til deres Forstander, hvilket Valg Fr. I 1529 bekræftede; Hans Emiksen skulde dog underholde Abbed og Munke, holde Gudstjenesten vedlige osv. Ved Reform. inddrogtes Klosteret under Kronen; sidst i 1540'erne blev det lagt under Dronningborg Len. — Hvornaar det er kommet i privat Eje, vides ikke. I 17. Aarh. tilhørte E. Eske Brock, dernæst Oberst Hans Friis til Clausholm, som 1697 oprettede Stamhuset Hevringholm for sin Brodersøn Oberst Christen F., der efter sin Broder Gregers F.'s Død arvede E. og Tustrup og indlemmede disse Godser i Stamhuset. Dette gik efter Chr. Friis' barnløse Død 1727 over til hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis og efter hans Død 1731 efter en langvarig Proces til Grev Joachim Beck-Friis i Skaane, som 1782 fik kgl. Bevill. til at sælge Stamhuset og 1785 solgte Tustrup og E. (31 Td. H.) for 71,000 Rd. til Generalauditør Chr. Kallager, der 1787 afhændede E. for 75,000 Rd. til Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Caroe i Randers, der udstykkede Gaarden, solgte Godset til Fæsterne og Hovedparcellen (30 Td. H.) for 5100 Rd. til Niels Christensen Kutsch, som yderligere udparcellerede, saa at der nu kun er en Bondegaard (ved den 1868 nedbrudte Kirke) med Navnet tilbage. Essenbæk Birk var allerede ophørt 1688. — Naar Klosterbygningerne ere nedbrudte, vides ikke. De have ligget N. for Klostergaarden paa Engen ved Gudenaa. En lav, firsidet Jordhøjning med Bygningsfundamenter betegner endnu Pladsen. Det har været et firfløjet Komplex, af hvilket Kirken sikkert har været den sydl. Fløj. Ved en af Nationalmuseet 1899 foretagen Undersøgelse er der afdækket noget af Kirkens Underparti, navnlig Sydmuren (Fundament af raa Kamp og derover et Par Skifter af røde Munkesten i Munkeskifte). Midt i Fratergaarden ses Rester af en

stensat Brønd. Paa Klosterkirkegaarden er der i ny Tid fundet murede Grave. Om et Par Granitsojler se S. 804.

Mellem Drastrup og Langkastrup er en Dal, *Svendsdal*, som efter Sagnet har Navn efter en sønderjydsK Konge Svend Langfod, som skal være falden og begravet der (*Suhn*, Hist. af Danm., II S. 454). De store Skove mellem Dalen og Romalt (Kristrup Sogn) ere for længe siden forsvundne. — Neden for Assentoft ud mod Engen har der været en hellig Kilde.

Favsing Sogn omgives af Annekset Avning, Ø.- og V.-Alling, Hørning og Virring Sogne, Grund Fjord og Vejlbj Sogn. Kirken, mod V., ligger 2 Mil Ø. for Randers. De for en Del højtliggende, bakkede Jorder (Helligbjærg ved Estrup, 252 F., 79 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandmuldede og sandede, med Enge langs Fjorden og Øst- og Sydgrænsen, der dannes af Alling Aa (Estrup Aa). En Del Skov (Lunden, Nørkjær, Klibo). En Del af *Karholm* i Randers Fjord (se S. 916) hører til Sagnet. Gennem Sagnet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 4760 Td. Ld., hvoraf 1427 besaaede (deraf med Rug 373, Byg 232, Havre 595, Boghvede 8, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 21, Grøntl. 10, Kartofler 75, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 1336, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1105, Have 40, Skov 598, ubevokset 22, Moser 26, Kær og Fællede 113, Heder 19, Veje og Byggegr. 74 Td. Kreaturhold 1898: 272 Heste, 1139 Stkr. Hornkvæg (deraf 675 Køer), 1344 Faar, 490 Svin og 26 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 305 Td.; 50 Selvejrgd. med 276, 3 Fæstgd. med 14, 80 Huse med 15 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 850 (1801: 496, 1840: 632, 1860: 718, 1890: 873), boede 1890 i 152 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbrug, 3 af Gartneri, 2 af Fiskeri, 120 af Industri, 11 af Handel, 83 af forsk. Daglejvirks., 22 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sagnet Byerne: *Favsing* (gml. Form: Faxinge), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1895) og Andelsmejeri; *Liltved* med Skole og Købmandshdl.; *Drammelstrup* med Skole; *Grund*. Hovedgaarden *Gammel-Estrup*, under Stamhuset Estrup*), med Afbyggergaarden *Christensminde* (Avning S.), *Gl.-Estrup Møllegaard*, *Karholm*, *Gl.-Estrup Krogaard*, Molshuset og Øen Hjælm; Stamhusets Ejendomme ligge i Favsing, Avning, Marie Magdalene S., Hjælm i Æbeltoft Landdistrikt.

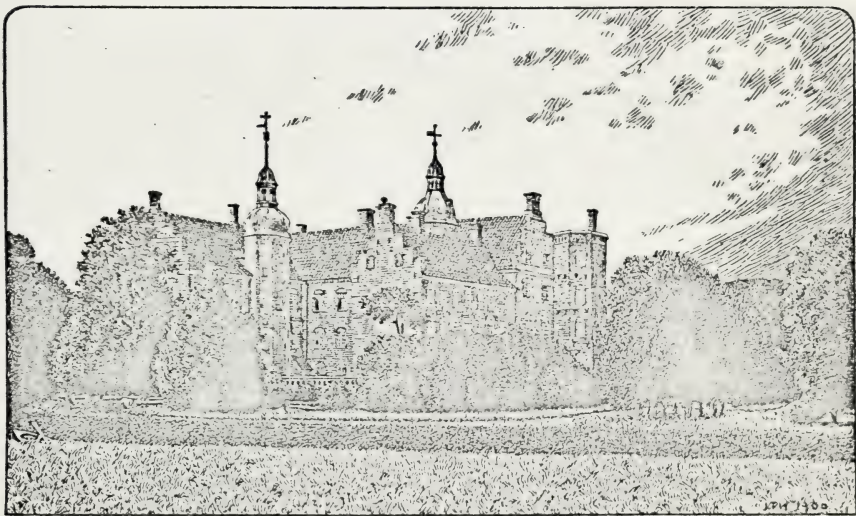
Favsing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 317. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syddøren er bevaret, et Par Vinduer ses. I gotisk Tid tilføjedes Vaabenhuset og Taarnet, med Bjælkeloft (oprindl. Hvælv.); i Beg. af 19. Aarh. nedbrødes Taarnet til Skibets Højde, og senere opførtes en Tagrytter over Vestgavlen. Fra den senere Middelalder ere Hvælvingerne i Skib og Kor (den 3. Hvælv. i Skibet synes dog at være fra nyere Tid); paa Hvælvingerne er der fundet (nu overhvidtede) Kalkmalerier fra omtr. 1550 (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 28). Altertavle i Renæssancestil, med et Relief (Nadveren). Malmføbfont. Udsk. Prædikkestol i Renæssancestil. I Taarnrummet (forbundet med Skibet) Ligsten fra 1584 (for i Korgulvet), med 2 Portrætfigurer, over Gregers

*) Til *Stamhuset Estrup*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, hører 318 $\frac{1}{2}$ Td. H. af alle Slags, hvoraf fri Jord 93 $\frac{1}{2}$, Skovenes Hrtk. 5 $\frac{1}{2}$, Skovsk. 143 $\frac{1}{2}$, Bøndergods 50, Kirke- og Kongetiende 155 Td.; i Bankaktier 13,400 Kr., i Fideikommisskapitaler omtr. 1,584,151 Kr. Skovarealet udgør omtr. 1300 Td. Ld.

Trudsen Ulfstand til Estrup og Torup, † 1582, Hustru Karen Banner og Søn Trud. I Vaabenhusets Ydermur en romansk Ligsten med Korsstav.

Gammel Estrup (1397: Esendrop, 1406: Esendorp) har kun været i to Familiers, Brocks og Skeels, Eje. Den nævnes først 1340, da Grev Gerts Sønner i Freden med Vald. Atterdag tilbagegave Anders Jensen denne hans faste Borg, hvorfra deres Fader havde fordrevet ham. Hans Enke, Johanne Brock, efter hvem Familien tog Navn, stillede sig paa Oprørernes Side mod Kongen, som derfor 1359 odelagde E. Sønnen Jens Andersen B., senere Drost, † 1408, var derimod en Tilhænger af Kongen. Dennes Søn Eske Jensen B. († 1441, se S. 221) arvede E.; hans Søn Lave B., bekendt for sin Voldsomhed (han dræbte 1468 Borger Niels Paaske i Randers), begyndte at samle Bøndergodset og fik 1469 Birkebrev paa alt sit Gods i Faving og Avning Sogne: Estrup Birk, der 1700 udvidedes til det senere erhvervede Gods og bestod til Midten af 19. Aarh. Efter hans Død 1503 ejedes E. af Enken Kirstine Høg — g. 2. med Peder Lykke — indtil 1529, da Børnene Niels og Ide, g. m. Trud Ulfstand til Torup, tiltraadte deres Fædrearv og delte E. og Vemmetofte (se II S. 871) saaledes, at den første fik $\frac{2}{3}$, den sidste $\frac{1}{3}$ i Bygningerne, medens Bøndergodset m. m. var fælles. Herved opstod Sameje, hvorved to Familier kom til at bo paa Gaarden,

Gammel Estrup, set fra Ø.

og da disse atter forgrenede sig i andre Familier (Gyldenstjerne, Bille, Bryske), kom der flere Samejere og idelige Stridigheder mellem dem. Niels Brock faldt ved Svenstrup 1534, hans Søn Lave B. ved Svarteraa 1565; dennes Søn, Rigsr. Eske B., † 1625 som den sidste Mand af Slægten, samlede atter Godset ved 1587 at udkøbe Carl Bryske til Margd. († 1613). Hans Datter Ide B. bragte E. til sin Mand Jørgen Skeel til Sostrup (Benzon), Skjærvad m. m., † 1631; dernæst fulgte Sønnen Christen S., „den rige“, † 1688, og dennes Søn Kmjkr. Jørgen S., † 1695, hvis Enke Benedicte Margr. Brockdorff († 1739; 2. g. m. General Grev Chr. D. Reventlow) $\frac{28}{6}$ 1697 oprettede E. til et Stamhus for Sønnen Kmhr. Christen S., † 1731, der af sine andre Gaarde oprettede Grevsk. Scheel. De flg. Besiddere af Stamhuset vare hans Søn Gehejmer. Grev Jørgen Scheel, † 1786, dennes Sonnesøn Kmhr. Jørgen S., † 1825, hans Søn Christen S., † 1844, og dennes Søn Kmhr. Jørgen S., † 1889, hvis Enke Grevinde Christiane D. C. Scheel er den nuv. Besidderinde.

Gammel Estrup, et af Landets stolteste Herresæder, ligger omgiven af Skove og Enge mellem Alling Aas vestl. Bred og det ovfr. nævnte Helligbjærg. Hovedbygningen, der sikkert ligger paa den samme Plads som den tidligere Borg fra 14. 15. Aarh., stammer i sin nuv. Skikkelse hovedsagelig fra Slutn. af 16. og 1. Halvdel af 17. Aarh. og er opf. i gotisk Renæssancestil, med Trappegavle. Den bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, i 3 Stokv., paa Granitsokkel, af røde Munkesten (Kærnen

af Mursten og Kamp) i Krydsskifte, Midtfløjens østl. Façade dog i Munkeskifte. Murtykkelsen er ofte over 3 Al. og størst i Ydermurene, men aftager opad (paa to Steder er der murede Trapper i Ydermurene). Den vestl. Fløj, Midtfløjen, har hvælv. Kælder og ved Hjørnerne paa Vestfaçaden to ottekantede, 4 Stokv. høje Taarne med fladt Tag og Murstens Balustrade samt midt paa samme Façade en Udbygning med blindingspydet Kamgavl og hvælv. Gennemkørselsport. Den sydl. Sidefløj har hvælv. Kælder, midt paa Sydfaçaden en Hængekarnap og paa Façaden ind til Borggaarden et ottekantet Trappetaarn (Egetræsvindeltrapper) med Kuppel, aaben Arkade og Spir. Den nordl. Sidefløj, uden Kælder, er noget lavere end de to andre. I Hjørnet mellem Nord- og Midtfløjen inde i Borggaarden staar et Trappetaarn som det ved Sydfløjen. En 4. østl. Fløj i 1 Stokv., til Dels af Bindingsværk, der lukkede for Borggaarden, er nedrevet i 2. Halvdel af 19. Aarh. og erstattet med en muret Altan. Den ældste Del af Midtfløjen, hvis Façade ind til Gaarden har en Række Spidsbuer i 1. Stokv., er vistnok fra 2. Halvdel af 15. Aarh.; dog kan godt dennes og Nordfløjens Murkærne være endnu ældre. Oprindeligt synes Midtfløjen (efter Skifter og Tingsvidner fra 1523, 1531, 1551 og 1577) at have været Hovedfløj (Brockernes Bolig i Samejetiden), den nordl. Fløj Mellemløj (Ulfstanders, Gyldenstiernes, Billers og Bryskers Hus) med Gennemkørselsport, medens den lave Østfløj har været Bryggers m. m., og der ikke har været nogen Sydfløj. Da Eske Brock var bleven Enejer, byggede han meget, da Bygningerne vare brøstfældige (endnu 1577 var der opf. nye Huse paa de andre Lodtageres Grund), navnlig skyldes vistnok Sydfløjen og Taarnene ham og Svigersønnen Jørgen Skeel (den sidste og Hustrus Vaaben og Forbogstaver samt Aarst. 1650 stod før over Sydfløjens Taarndør, hvor nu det Skeelske Vaaben er indsat). Det Indres Indretning er væsentlig fra Slutn. af 17. og Beg. af 18. Aarh.; i mange Værelser findes Loftter med Malerier og Stuk, dekorerede Paneler og Døre, Gobelins m. m.; Riddersalen, i Sydfløjens 2. Stokv. mod V., har Stukloft og Gobelins, hvori det Skeelske Vaaben og Afbildninger af de Skeelske Gaarde ere indvævede (fra omtr. 1700; Gengivelser, ved R. Mejborg, findes i Nationalmuseets Arkiv); under Riddersalen er et hvælv. Kapel, hvis Altertavle har Chr. Skeels († 1688) Vaaben; i Taarnværelset ved Siden af er denne Skeels Laboratorium (han var ivrig Alkymist). Paa Gaarden findes en stor Portrætsamling. Borggaarden er helt omgivet af en Grav, og uden om denne er der atter mod V. og S. en ydre, noget bredere Grav; paa Dæmningen mellem Gravene er der en klippet Lindeallé. Over Gravene føre murede Broer (opf. af Jørgen S., † 1786) mod V. til Ladegaarden, der bestaar af flere Bygninger af røde Munkesten, fra omkring 1600, en med hvælv. Gennemkørselsport og Renæssancegavle, en anden er Lade og Ridehus (indrettet af Chr. S., † 1786, der var en stor Hestekender og havde et Stutteri paa den til Godset hørende Ø Hjælm). Paa Ladens sydvestl. Façade er der tilmurede Skydeskaar. En 3. Bygning har Renæssancegavl og et rundt Trappetaarn. Nordligere ligger den af 4 Længer bestaaende Avlsgaard (brændt i 2. Halvdel af 19. Aarh., genopf. 1874 med de gamle Mure, af røde Munkesten). N. for Borggaarden ligger den smukke Have, gennemskaaren af Grave og omgivet af høje, midt i 18. Aarh. opf. Mure; i Haven to Orangerier, ligeledes fra 18. Aarh. (Litt.: *T. A. Becker*, i Folkekal. f. Danm. 1852 S. 79 flg. — I Rigsarkivet: Voss Saml.; Topogr. Saml. paa Pergam. og Papir; Beckers Registr. over Breve paa Gml. E.).

I Lunden er 1889 indrettet en Familiebegravelse, hvori hvile Jørgen Scheel, † 1889, hans Svigerdatter Ingeborg S., f. Bröchner, † 1890), samt Christen Scheel, † 1844, og Hustru (se S. 930).

Avning Sogn, Anneks til Favsing, omgives af dette, Vejlbj, Gjesing, Marie Magdalene og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod V., ligger 2³/₄ Mil Ø. for Randers. De overvejende lavtliggende, jævne Jorder ere sandede og skarp-sandede. En Del Skov (Taarup Sk., Holmene, Avning Sk.). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Randers til Grenaa og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3372 Td. Ld., hvoraf 980 besaaede (deraf med Rug 267, Byg 116, Havre 330, Boghvede 23, Spergel 6, Blandsæd til Modenh. 94, Grøntf. 10, Kartofler 75, andre Rodfr. 58), Afgræsn. 764, Høslæt, Brak, Eng m. m. 563, Have 20, Skov 610, ubevokset 18, Moser 53, Kær og Fællede 169, Heder 141, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 174 Heste, 552 Stkr. Hornkv. (deraf 357 Køer), 697 Faar, 266 Svin og 27 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 104 Td.; 22 Selvejergde. med 75, 116 Huse med

23 Td. Hrtk. og 1 jordløst Hus. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 832 (1801: 271, 1840: 332, 1860: 513, 1890: 787), boede 1890 i 170 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 61 levede af immat. Virksomh., 434 af Jordbr., 141 af Industri, 51 af Handel, 61 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Avning*, ved Landevejen, med Kirke, Skole, Hospital (opr. af Jørg. Skeel, † 1631, og Jørg. Scheel, † 1786, med et Hus for 7 Lemmer og en Forstanderinde), Lægebolig, Sparekasse (opr. 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 26,340 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1891 Kr., Antal af Konti 332), Købmandshdl., Mølle, Bageri, Kro, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Taarup. Christensminde*, Gd., se S. 927. En Skovridergaard.

Avning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 318. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel mod N. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkv. paa Sokkel med Skraakant, Apsis, med Halvkuppelhv., af raa Kamp. Flere Vinduer (tilmur.) og Syddøren ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen eller Beg. af den nyere Tid indbyggedes der Hvælvinger i Skib og Kor, og Murene forhøjedes, af store, røde Mursten; 1616 forlængedes Skibet mod V. og Taarnet (med Rundbue ind til Skibet) tilføjedes, af Mursten. Det hvælv. Gravkapel er opf. af Jørgen Skeels Enke Benedicte Margr. Brockdorff, af vekslede Skifter smaa røde og gule Mursten og paa Granitsokkel. Ved Taarnets Vestsidde er i nyere Tid opført en Halvtagsbygning af røde Sten (nu Materialhus). Rigt udskaaren Altertavle i Renæssancestil med Skeelernes og Brockdorffernes Vaabener. Døbefont af Træ fra 1736. Prædikestol i Renæssancestil. Paa de øverste Stolestader Skeelernes og Winterfeldternes Vaabn. I Kapellet, skilt fra Kirken ved en Smedejærnsdør, findes et pragtfuldt Marmorepitafium over Jørgen Skeel, † 1695, opsat af Enken, og 14 Kister (11 af Marmor, 3 af Sandsten med Marmorplader til Indskrifterne), med Ligene af ovenn. Jørg. Skeel, hans Søn Christen Scheel, † 1731 (flere af ham erobrede Faner have hængt i Kapellet), dennes Hustru Augusta f. Winterfeld, † 1740, deres Søn Jørg. Scheel, † 1786, dennes to Hustruer Lucia f. v. Thienen, † 1743, og Charl. Louise f. v. Plessen, † 1801, russ. Gesandt Christen Scheel, † 1771, og Hustru Eleonore f. v. Raben, † 1808 paa Ulstrup, og disse sidstes 5 Børn, deribl. Kmhr., Oberstlieutn. Jørg. Scheel, † 1825, og hans Hustru Mette Christiane f. Bille, † 1844. I en Gravhvælv. under Skibet have Grev Christen Scheel, † 1844, og Hustru Christiane f. Pind, † 1855, hvilet (se S. 929). Paa Hvælvingerne er der fundet Kalkmalerier fra 1562 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 29).

En *Taarupgaard* nævnes 1530.

Vivild Sogn, skilt fra Annekset Vejlby ved Gjesing Sogn, omgives af dette og Nørager Sogn, Kattegat og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det for en Del skilles ved Hevring Aa. To Enklaver mellem Gjesing og Nørager Sogne høre til Sognet. Kirken, mod S., ligger $3\frac{1}{4}$ Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels ler-, dels sandmuldede og sandede, med store Enge mod V. Rokkenbolt Skov, Bendskjær Skov, plantede i den nyeste Tid.

Fladeindholdet 1896: 4771 Td. Ld., hvoraf 1865 besaaede (deraf med Hvede 4, Rug 471, Byg 288, Havre 563, Blandsæd til Modenh. 245, Grøntf. 50, Kartofler 59, andre Rodfr. 183), Afgræsn. 1096, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1157, Have 29, Skov 237, Moser 36, Kær og Fælleder 19, Héder m. v. 211, Stenmarker 57, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 384 Heste, 1474 Stkr. Hornkv. (deraf 947 Køer), 1076 Faar, 843 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 348 Td.; 62 Selvejergde. med 339, 64 Huse med 9 Td. Hrtk. og 25 jordløse Huse, ca. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1007 (1801: 564, 1840: 788, 1860: 919, 1890: 980), boede 1890 i 193 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomh., 586 af Jordbr., 2 af Gartneri, 189 af Industri, 27 af Handel, 111 af forsk. Daglejervirks., 19 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vivild* med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1887), Sparekasse (opr. 1881; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 140,485 Kr., Rentef. $3\frac{4}{5}$ pCt., Reservef. 8160 Kr., Antal af Konti 634), Købmandshdr., Fællesmejeri, Kro og Telefonst.; *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Skole, Forsamlingshus (opført 1900), Fattiggaard (paa Lystrup Mark, opr. 1870, Plads for 26 Lemmer), Mølle, Købmandshandel og Telefonstation; *Nielstrup* med Vand- og Vejrmølle. *Vivild Huse. Vindingsminde*, Huse. Hovedgaarden *Hevringholm* har 41 Td. H., 1028 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 160 Skov, 130 opdyrket Sandmark, 118 Lynghede, 20 Plantage og Gaardspl., Resten Ager. *Julianeholm*, Parcel af Hevringholm, har 35 Td. H., 415 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 130 Skov (i Nørager S.), Resten Ager. *Vidtskue*, Gd. ($9\frac{1}{2}$ Td. H.), *Skovkjær*, Gde., *Store Sorvad*, Gd.

Vivild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 315. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Sydd. tilmur.) ere bevarede, og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder tilføjedes Taarnet (med Pyramidetag), hvis hvælv. Underrum har Spidsbue ind til Skibet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af store Mursten, og der indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor. Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdebefont med Figurer og Løvværk. Prædikestol i Barokstil fra 1662. I Skibets Vestende Pulpitur fra 1663. Epitafium, med Maleri med Portræter, over Clemens Jensen i Nielstrupgd., † 1677, og Hustru, samt Degnen Rasmus Sørensen, † 1679, og Hustru. I Koret Ligsten over Jørgen Rosenkrantz til Hevringholm, † 1551, Erik R., † 1561, og Peder R., † 1570. I Skibet Ligsten over Oberst Chr. Friis til Hevringholm, † 1727.

Hevringholm (1401: „Holm“, 1397 „Hevringholm“) er Rosenkrantzernes gamle Stamsæde (se *A. Heise*, i Personalh. Tidsskr. 2. R. III S. 155 flg.). Af Ejerne kendes Hr. Erik Nielsen 1355, Hr. Iver Nielsen 1356—69, Hr. Jens Nielsen 1361—77 (disse tre vare Brødre), Niels Iversen 1377 († omtr. 1412), Hr. Niels Jensen til Tange 1411 (Sønner af Iver og Jens Nielsen), Otto Nielsen til Bjørnholm 1466 († 1477), Anders Nielsen, kaldet Stygge (Sønner af Niels Jensen) i Sameje til 1466, Eiler Styggesen 1515 († omtr. 1535), dennes Søn Chrf., hvis tre Sønner Jørgen, Erik og Peder ere begr. i Vivild Kirke. Peder R. († 1570) og den fjerde Broder Stygge R. († 1571) vare de sidste Ejere af denne Slægt. Sidstnævntes Datter Karen R. bragte 1582 H. til sin Mand Niels Skram til Urup, † 1601, hvis Datter Elsebe Skram, g. m. Eske Bille til Svanholm, 1608 solgte H. for 50,000 Dl. til Eske Brock til Estrup, † 1625. H. tilfaldt hans yngste Datter Elisab. B., g. m. Frands Lykke til Overgd., † 1655, dernæst deres Søn, den bekendte Kaj L., efter hvis Domfældelse H. tilfaldt Kongen. Godset udstykkedes, dog med Indløsningsret for dem, der bleve Ejere af Gaarden, og denne (72 Td. H.) kom 1664 til Oluf Daa (se II S. 914) og udlagdes 1666 som Mødrenearv til hans tre Sonner, der 1667 solgte den, da den var for vidtløftig for dem, til Oberst Hans Friis (et Salg, som mellem Fader og Sonner fremkaldte en Proces, der ved Højesteretsdom faldt ud til disses Fordel), som indløste Bøndergodset og paany gjorde H. til en komplet Hovedgd.; $\frac{11}{3}$ 1697 oprettede han af H. (79 og 356 Td. H.) et Stamhus for sin Brodersøn Oberst Christen Friis, der efter Broderen Gregers F.'s Død arvede Tustrup og 1726 for at efterkomme sin Farbroders Vilje oprettede af H., Tustrup og Essenbæk et nyt Stamhus. Efter hans Død 1727 tilfaldt H. hans Farbroders Dattersøn Generallieutn. Chr. Rantzau-Friis, † 1731, efter hvis barnløse Død H. efter en langvarig Proces mellem Familierne Below og Beck kom til Oberstlieutn. Joakim Beck, der derefter kaldte sig Beck-Friis, † 1762; hans Søn Grev Joakim B.-F. fik 1782 Tilladelse til at afhænde Stamhuset, og 1783 solgte han H. (79 og 363 Td. H.) for 34,840 Rd. til Laur. Sørensen af Hevring Mølle, der 1796 solgte den (26 og 134 Td. H.) for 35,260 Rd. til Kmhr., Amtm. P. S. Fönss til Løvenholm († 1824), der udparcellerede Gaarden, afhændede Bøndergodset og nedbrød den gamle, af Frands Lykke ved

1650 opf. Hovedbygning for at genopføre den paa et bekvemmere Sted, nær ved Kysten. Efter hans Død solgte Aalborg Hospital, der havde Gaarden i Pant, den 1828 til Mogens Chr. Kjeldsen, som tillige med Sønnen Christen K. og Svigersønnen Distriktslæge Zimmermann solgte den 1862 for 164,000 Rd. til den nuv. Ejer, M. S. Olsen. — Den nuv. Hovedbygning er som nævnt opf. af Kmhr. Fønss nærmere ved Kysten i Stedet for den ældre, hvis Materiale til Dels er benyttet. Den bestaar af een oprindl. Længe i 1 Stokv. af Egebindingsværk; 1870 tilbyggedes en grundmuret Længe, 1 Stokv. Det firkantede Voldsted af den af Frands Lykke opf. Gaard (3 grundmurede Floje, i 2 Stokv. med hvælv. Kældere, Taarn og Kapel) saas endnu for nogle Aar siden S. V. for den nuv. Gaard; nu er det udjævnet. Det var en meget stor, 3—5 F. høj Banke, omgivet af en omtr. 20 F. bred; nu tilgroet Grav, og uden om den en lavere Vold. Paa Banken er der fundet Fundamenter af to lange Bygninger mod S. og Ø.; Grundstenene ere dog helt opbrudte. (Om H. se *K. Hansen*, Danske Ridderborge, 1832 S. 65, og *K. Barner*, Familien Rosenkrantz' Hist., Kbh. 1874).

Julianeholm er ogsaa opf. af Kmhr. Fønss, som 1817 solgte den til J. Lassen Faurschou; 1827—38 ejedes den af Overkrigskom. Jørg. Mørch Secher, derpaa af Chrf. Neergaard, der solgte den til N. Friis; nuv. Ejer er Chr. Friis.

I *Nielstrup* har ligget en Adelsgaard, som 1511 tilhørte Niels ell. Jens Christiensen (Væbner), 1543 Fru Karen, derefter Chrf. Lunov til Rygd. omtr. 1580—1607, saa Eske Bille til Ellinge, der 1608, solgte den for 14,000 Rd. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død den tillige med Hevringholm tilfaldt Svigersønnen Frands Lykke og dennes Søn Kaj L.; efter hans Fald er den maaske udlagt til Kreditorerne, og Hovedgaarden ved Godssets Adspjættelse bleven øde. Dens Plads vises endnu lidt Ø. for Byen (se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 116 flg., og *Vedel Simonsen*, Bidr. til Eske Brocks Levnedbeskr. S. 68, 76 flg.).

En By i Sognet, *Vodkjær*, nævnes endnu 1608. N. for Sorvad Bro og V. for Gaarden Lille Sorvad har efter Sagnet ligget en By, *Brokjær* (mulig den samme som Vodkjær).

Vejlby Sogn, Anneks til Vivild, fra hvilket det skilles ved Gjesing Sogn, omgives af dette, Avning og Favsing Sogne og Rougsø Hrd. (Ørsted S.), fra hvilket det skilles ved Hejbæk. Kirken, mod V., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil Ø. for Randers. De bølgeformede Jorder ere sandmuldede og sandede. Sydvestgrænsen dannes af Alling Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Ørsted og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2654 Td. Ld., hvoraf 1054 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 265, Byg 149, Havre 355, Boghvede 12, Ærter og Vikker 3, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 99, Grøntf. 24, Kartofler 51, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 692, Høslæt, Brak, Eng m. m. 664, Have 16, Skov 27, ubevokset 20, Moser 20, Kær og Fællede 98, Flyvesand m. m. 14, Veje og Byggegr. 48 Td. Kreaturhold 1898: 249 Heste, 742 Stkr. Hornkv. (deraf 442 Køer), 785 Faar, 310 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 177 Td.; 39 Selvejrgde. med 161, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 861 (1801: 266, 1840: 363, 1860: 475, 1890: 784), boede 1890 i 143 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 33 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 4 af Fiskeri, 229 af Industri, 51 af Handel, 78 af forsk. Daglejervirks. og 23 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vejlby* med Kirke; *Allingaabro*, ved Landevejen, med Skole og privat skole, teknisk skole, Garveri, Farveri, Karteri, Bageri, Damp-Sav- og Hølevværk, Kalkværk, Maltgørieri, Maskinfabrik, Trælastforretn., Gæstgiveri, Markedsplads (6 Markeder), Jærnbane-, Telegraf- og Telefon. samt Postekspedition; *Vejlby* Skole ligger paa Marken, $\frac{1}{4}$ Mil fra Byen; *Allestrup*; *Tøjstrup* med Mølle. *Udbygaarde*, *Klitbo*, *Hedemark*, Gde. og Huse. *Korsholt*, Huse. Gaardene *Julielund* ($10\frac{1}{2}$ Td. H., 170 Td. Ld.) og *Allestrupgd.* ($10\frac{1}{2}$ Td. H.).

Vejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, horer under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 316. Lægd. Kirken tilhører den Horningske Stiftelse.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, enkelte Vinduer og begge de interessante, med udhugne Figurer prydede Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.; se *Løffler*, Udsigt S. 104, og Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 277 flg.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Skib og Kor, og Taarnet, med hvælv. Underrum og Pyramidetag, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførtes. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Kirken er rest. 1899—1900 (Arkit.: Clausen, Aarhus). Paa Korbuen er der fundet Kalkmalerier fra omtr. 1300 og fra Midten af 16. Aarh. (se *Magn. Petersen*, Kalkm. S. 20).

Julielund, tidligere *Kjærgaarden*, ejedes af Monsr. Just Holst, † 1754, som Aaret før solgte den til sin Svoger Forpagter Eggert Chrf. Tryde, der 1754 skødede den (13, i alt 81 Td. H.) til Krigsr. Jac. Adler. — Mikkel Assersen i *Tygstrup* 1471 førte adeligt Vaaben.

I Vejlbj har været en nu forsvunden Runesten. — Ved Udbygaarde har der været en hellig Kilde.

Vejlbj har tidligere været et eget Pastorat. Den sidste Præst i Vejlbj var Anders Rud.

Gjesing Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Nørager, Vivild Sogn, Rougsø Hrd. (Ørsted S.), Vejlbj, Avning, Marie Magdalene og Koed Sogne samt Nørre Hrd. (Nimtofte og Ørum S.). Kirken, mod V., ligger 3 $\frac{1}{4}$ Mil Ø. for Randers. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og skarpsandede, med store Mosestrækninger og nogen Hede. Store Dele ere dækkede af Skov (Løvenholm Sk., Eldrup Sk., Højholt Sk. m. m.). Paa Nordvestgrænsen løber Hevring Aa. Midt i Sognet ligge *Langsø* og *Gjesing Mose*. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 7440 Td. Ld., hvoraf 1916 besaaede (deraf med Rug 522, Byg 253, Havre 703, Boghvede 7, Spergel 10, Blandsæd til Modenhed 183, Grøntf. 25, Kartofler 70, andre Rodfr. 140), Afgræsn. 1083, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1207, Have 30, Skov 1668, ubevokset 111, Moser 646, Kær og Fællede 123, Hegn 6, Heder 515, Veje og Byggegr. 95, Vandareal m. m. 40 Td. Kreaturhold 1898: 248 Heste, 1094 Stkr. Hornkv. (deraf 639 Køer), 1046 Faar, 558 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 226 Td.; 33 Selvejergd. med 207, 1 Fæstegd. med 2, 57 Huse med 16 Td. Hrtk. og 30 jordløse Huse, c. $\frac{1}{2}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 774 (1801: 407, 1840: 478, 1860: 644, 1890: 806), boede 1890 i 157 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 30 levede af immat. Virksomhed, 452 af Jordbr., 5 Gartneri, 112 af Industri, 16 af Handel, 158 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

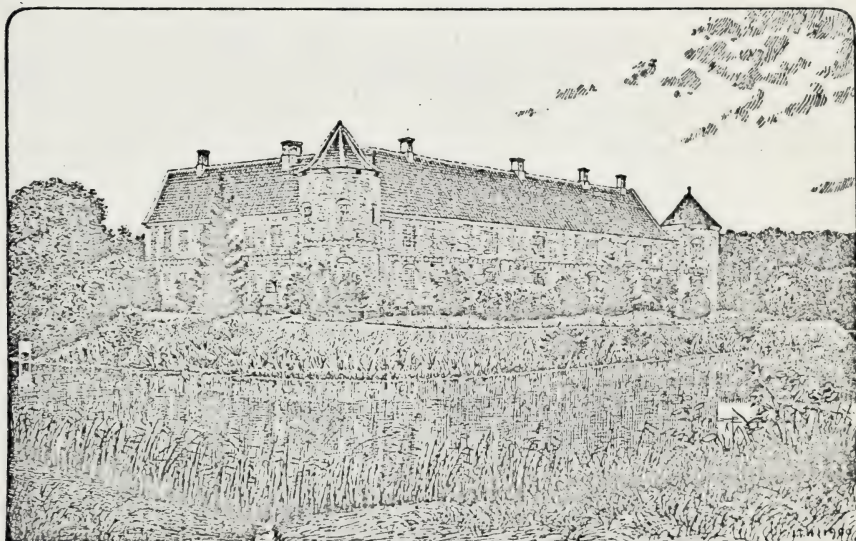
I Sognet Byerne: *Nørre-Gjesing* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1880, Pl. for 28 Lemmer) og Købmandshdl.; *Sønder-Gjesing* med Andelsmejeri og Telefonst. *Krusborg*, Gde. *Stenbergholt*, Huse med Skole og Skovridergaarden *Dyrbæk*. Hovedgaarden *Løvenholm*, med Afbyggergaarden *Georgsminde*, har 58 Td. A. og E. H. og 17 $\frac{5}{8}$ Td. Skovsk., 3554 Td. Ld. (i Gjesing, Vivild og Ørsted S.), hvoraf 1523 Ager, 84 Eng, 1557 $\frac{1}{2}$ Skov, Resten Sø, Hede og Mose; til Gaarden høre et Teglværk; en Torvemose, Nielstrup Vand- og Vejrmølle (Vivild S.) og omtr. 4 $\frac{1}{2}$ Td. H. Fæstegods. Hovedgaarden *Sorvad* har 41 Td. H., 462 Td. Ld., hvoraf 60 Eng, 29 Skov, 40 Mose og Kær, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Kjærhavegd.* har 13 Td. H., 161 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 4 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Eldrupgd.* (gml. Form: *Ælmæthorp*), *Søholt*, *Højholt*, Skovfogedhus. *Dyrballe*, Skovridergd.

Gjesing S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Ørsted Lægedistr.,

9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 313. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Løvenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Vinduer og Sydd. tilmur.). I den senere Middelalder indbyggedes Hvelvinger i Skib og Kor, og Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og det store Vaabenhus, af Mursten og raa Granit, tilføjedes. Altertavle og udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Granitdøbefont. Maleri af Provst Søren Hansen Ølgod, † 1694, med to Hustruer. Den lille Klokke, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Løvenholm hed tidligere *Gjesingholm* og blev tillige med 5 Bol fra St. Hans Kloster i Viborg 1445 tilskødet Essenbæk Kloster, der ejede N.- og S.-Gjesing til Reformationen. Ved denne Tid kom G. til Familien Banner, nemlig Erik Eriksen Banner, † 1554, Anders Eriksen B., † 1583, hans Sonner Erik B., † 1597 ugift, og Otto B. († 1625), der 1608 solgte G. (om Underhandlinger om G. med Eske Brock

Løvenholm, set fra Haven.

til Estrup se *Vedel Simonsen*, Bidr. til E. B.'s Levnedbeskr. S. 74 flg.) til Gert Rantzau til Breitenburg, † 1627; hans Søn Overstatholder Chr. R., † 1663, fik G. 1637 oprettet til et Birk (senere Løvenholms Birk, ophævet 1800); dennes Søn Gehejmer., Statholder Ditl. R. († 1697) fik $\frac{1}{5}$ 1674 Grevskabet *Løvenholm* oprettet af sine Hovedgaard G., Demstrup, Sødringholm, Eskjær i Salling (udgik 1681, se S. 615) og Skovgaard i Koldinghus Amt. Af hans Sønner blev Chr. Ditl. R. 1721 skudt paa Jagten paa Foranstaltning af sin Broder Vilh. Adolf R., der 1726 blev dømt til livsvarigt Fængsel († 1734), hvorefter Grevskabet tilfaldt Kronen. Chr. VI genoprettede $\frac{12}{4}$ 1732 Grevskabet L. for Grev Fr. Chr. Danneskjold-Samsøe, som 1733 med kgl. Bevill. frasolgte Skovgaard og 1742 Demstrup og Sødringholm og $\frac{17}{8}$ 1742 fik Tilladelse til at nedlægge Grevskabet. 1738 bestod det af L. (Jordsk. 85, Skovsk. 18, Tiender 33, Gods Jordsk. 620, Skovsk. og Mlsk. 11), Demstrup (77, $\frac{3}{8}$, 416 og 4) og Sødringholm (28, 1, 42, 487 og 4 Td. H.). Han solgte det som Allodium til sin Broder Grev Ulr. Ad. D.-S., hvis Enke solgte det (102, 33 og 636 Td. H.) ifl. kgl. Bevill. af $\frac{30}{4}$ 1751 for 40,000 Rd.; Gaarden beholdt grevelige Rettigheder, indtil den 1827 overtoges af Staten. L. tilhørte derefter Regimentskvartermester Søren Seidelin (1751—53), Kammerr. Niels Basse til Hindsgavl, Kancellir. Hans Fønss (1756—83), † 1791, der 1783 overdrog L. (67, Skovsk. 18, Afbyggere 18, Tiender 33, Bøndergods. 614, hvoraf 20 Td. H. under Sorvad) for 74,000

Rd. til sin Søn Kmhr., Amtm. P. S. F., som solgte Bøndergodset og 1813 Gaarden til et Interessentskab (Etatsr. Saaby, Overkrigskommissær Kemp, Baron Eggers og Kammerr. O. Esmarch); dette solgte L. 1817 for 180,000 Rd. til Etatsr. Hansen fra Fyn; 1827 overtog Statskassen den for resterende Skatter, og 1831 solgte Staten den til Etatsr. Saabys Arvinger og Skibskapt. Krøyer, hvilke 1833 afhændede den til H. Frelsen fra Flensborg, som 1836 solgte den til Forpagter paa Estrup Christen Pind, efter hvis Enke den 1874 købtes af Konsul la Cour; 1887 købtes den for 520,000 Kr. af Hofjægerm. C. A. F. Neergaard (Landstingsmand, † 1901), hvis Dødsbo nu ejer den. — Den af Grave omgivne Hovedbygning bestaar af to sammenbyggede Fløje: en østl. (120 F. lang) og en sydl. (96 F.), begge af røde Munkesten i to Stokv. med til Dels hvælv. Kældere under Østfløjen (en 3. vestl. Fløj, i 1 Stokv., nedreves i 19. Aarh.). I Sydfløjen ind til Gaarden er Hovedindgangen med en frontespicelign. Kvist over; paa Østfløjens Hjørner ud til Graven staa to runde Taarne (under det nordl. et Fangehul) med spidse Tage; ved samme Fløj ind til Gaarden har før været et 3. rundt Taarn, hvori en Egetræsvindeltrappe (vistnok den, hvor den videnskabelige Glarmester Alb. Holst fra Hornslet 1616 fandt en Runeindskr. om en Herremand Eggert Ugerup!), og som vist har haft et højt Spir, hvori en Klokke, der 1705 førtes til Gjesing Kirke. Bygningerne siges opf. af Anders Banner i 2. Halvdel af 16. Aarh., fra hvilken Tid i alt Fald Østfløjen vistnok er, medens Sydfløjen synes noget yngre. De 1732 meget brøstfældige Bygninger (de havde da været ubeboede i omtr. 70 Aar; se ogsaa Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 30) bleve restaur. af H. Fønss, hvis Søn udstyrede det Indre. Over Graven fører en Bro mod N. til Ladegaarden (Bygningerne, af Grundmur, ere opf. i Stedet for de tidligere, af Bindingsværk, der brændte under Pind, og ere senere udvidede), mellem hvilken og Graven der er Rester af en ydre Grav; mellem Gravene har vistnok den Portbygning staaet, der nævnes endnu 1732. V. for Gaarden har ligget et 1729 opf. Tinghus, af Bindingsværk. I den 12 Td. Ld. store Have, S. for Gaarden, er der bl. a. Kanaler og et Lysthus, indv. udstyret i Louis XVI's Stil. Paa det gml. Gjesingholm har der været et Kapel, foran hvis Dør der fra Beg. af 17. Aarh. laa en romansk Ligsten med Bispefigur og Runeindskrift, der senere blev flyttet og forsvandt, indtil den atter fandtes og 1821 flyttedes til Kbh. (nu i Nationalmus.); se *G. Stephens*, Runehallen, S. 14 flg. — I Løvenholms Skove findes Kronvildt.

Sorvad var før en By med 5 Gaarde, hvoraf 1744 oprettedes en Ladegaard (18 og 19 Td. H.) til Løvenholm, som af P. S. Fønss 1804 blev solgt for 24,600 Rd. og 200 Dukater til Anders Hviid, hvis Søn P. Hviid 1872 solgte den for 150,000 Rd. til C. H. Greve Moltke til Lystrup, som nu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1804 og 1854—55 af Grundmur, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kvist ud til Haven.

Munkegaard og *Vestergaard* i Gjesing nævnes 1509.

Ved Løvenholm er der fredlyst: paa en svag Højning i Dyremose en Langdysse og paa en Højning i Fuglsomose en smuk, lille Runddysse.

Nørager Sogn, Anneks til Gjesing, omgives af dette, Vivild Sogn, Kattegat og Nørre Hrd. (Fjellerup og Glæsborg S.). Kirken, mod V., ligger $3\frac{3}{4}$ Mil Ø. for Randers og $3\frac{1}{4}$ Mil V. N. V. for Grenaa. De mod N. højtliggende, bakkede Jorder ere sandede, med en Del Mose og Hede. I Sognet udspringer *Hævring Aa*; mod S. ligger *Dyr Sø*.

Fladeindholdet 1896: 5898 Td. Ld., hvoraf 2111 besaaede (deraf med Rug 639, Byg 271, Havre 686, Boghvede 6, Ærter og Vikker 35, Frøavl 6, Blandsæd til Modenhed 170, Grøntf. 50, Kartofler 85, andre Rodfr. 161), Afræs. 1564, Hoslæt, Brak, Eng m. m. 943, Have 21, Skov 182, ubevokset 72, Moser 499, Kær og Fælleder 31, Heder 288, Flyvesand m. v. 40, Veje og Byggegrunde 104, Vandareal m. m. 42 Td. Kreaturhold 1898: 303 Heste, 1065 Stk. Hornkv. (deraf 651 Køer), 1163 Faar, 505 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 207 Td.; 55 Selvejergd. med 184, 84 Huse med 23 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 763 (1801: 357, 1840: 435, 1860: 624, 1890: 775), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse: Erhverv 1890: 5 levede af immat. Virksomh., 600 af Jordbr., 11 af Fiskeri, 66 af Industri, 27 af Handel, 31 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nørager* med Kirke, Skole og Missionshus (opf.

1892) og Købmandshdl.; *Tustrup* med Købmandshdl. og Pogeskole; *Rygaardsstrand* med Skole. Saml. af Gaarde og Huse: *Rygaard*, *Mogenstrup*, *Skovgaard*, *Fjerupgaard* med Skole. Enkelte Gaarde: *Nørager Hedegd.* (127 Td. Ld.), *Petersholm*, *Marienburg*, *Hanstedgd.*, *Sultenborg* (før Kro.), *Fredenslund* (omtr. 9 Td. H.), *Johannelund* m. fl. *Nymølle*, Vandmølle.

Nørager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 314. Lægd. Kirken tilhører Løvenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre ere bevarede (Norrd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har Bjælkeloft, Koret Tønde-, og Apsis Halvkuppelhvælving. Senere tilføjedes Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, og Vaabenhuset, af raa Granit- og Munkesten. Paa Taarnets Sydside staar HF-ET, 1761, Minde om en Restaur. Altertavle med et Maleri (Christus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1575. Under Koret lukket Begravelse for Ejerne af Løvenholm.

Rygaard eller *Rudgaard* har været en Hovedgaard, der ifl. Sagnet skal have tilhørt Hvide-Slægten, som siges at have ejet hele Nørager Sogn (Sagnet fortæller ogsaa, at der endnu før Knud den Stores Tid levede paa Rudgd. en hedensk Hovding, Rani, Stig Hvides Morbroder, som blev begravet paa Stedet; Enken, Karen, lod sig med sine Børn døbe efter hans Død, men lod sig dog begrave hos sin Mand, og Børnene opførte et Kapel over Graven). Johs. Papes Arvinger tildømtes 1338 deres Gods i Nørager Sogn, han har vel ejet R. Senere ejedes Rygaard af Jens Lagesen (Udson) 1388, hvis Hustru kaldes Anne Rani til Rygaard, deres Datter Karen, g. m. Mads Jensen Munk (ogsaa en Jes Palnesen nævnes 1441), Sønnen Hr. Jens Madsen 1457—95, af hvis Døtre Ellen fik Hans Lykke, der 1486 skrev sig til R., og Julien ægtede Laurids Lunov, hvis Søn Jesper L. til R. druknede 1498 i Sverige, Brødrene Niels og Lars Lunov 1543—58; i Niels Lunovs Enke Fru Anne Bliks Tid brændte R., og hun kom nøgen derfra uden Klæder og Sko; Jesper Nielsen L. 1570, hans Broder Chrf. L., der 1585 solgte R. til Erik Lykke d. y. til Skovgd. og Stensmark († 1592); dennes Børn Jørgen og Falk L. solgte 1612 R. til Eske Brock til Estrup, efter hvis Død 1625 R. med Hevringholm og Nielstrup arvedes af hans Svigersøn Frands Lykke til Overgd. († 1655) og hans Søn den bekendte Kaj L. 1673 boede en Niels Thomesen paa R., der da næppe mere var en Hovedgd. Nu er den 4 Bøndergaarde.

En anden Hovedgaard i Sagnet, *Skovgaard* („Skoff“), ejedes 1511 af Fru Ellen, dernæst af Erik Lykke d. æ. og hans Enke Anna Kaas, i hvis Ejetid Gaarden og Adkomsterne brændte 1541, derefter af Sønnen Erik Lykke d. y., † 1592, hans Søn Falk L., 1619, Fru Dorete Juul, Jørgen Kaas' Efterlev., 1638, Hans Juul, som 1648 solgte S. til Hr. Just Høg, Axel Sehested til Tim, hans Søn Kjeld Krag S., Adam Ernst Pentz til Mejlgd., Otto Kruse til Østergd., hans Enke Eva Margr. Pentz, deres Svigersøn Kapt. Simon Sivers, † 1727, H. Weghorst, † 1746, Grev Jørgen Scheel, som 1754 solgte S. til Krigsr. Jac. Adler; Kancellir. Niels Hansen, g. m. sidstes Enke, solgte S. 1760 til Hans Moldrup, hvorefter den har været 3 Bøndergaarde. — Voldstedet af S., fredlyst 1885, er en firkantet Borgbanke, 180-215 F. bred og 5-8 F. høj over de nu udtørrede Graves Bund. Der ses svage Rester af Bygningerne, navnlig af den sydl. Fløj (omtr. 127 × 22 F.), hvoraf der staar Murstenspartier til 4-6 F.; den nordl. Fløj (omtr. 150 × 30 F.) er næsten helt forsvunden, ligesom ogsaa den vestl. Fløj, Hovedfløjen (138 × 26 F.); mod Ø., hvor en Bro har fort over Graven, har der staaet et Porttaarn; i øvrigt synes Borggaarden at have været aaben her. Den oprindl. Brolægning i Gaarden er bevaret under Gronsværen. (Om Rudg. og Skovgd. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 109 flg., og 121 flg. og Saml. til j. Hist. 2. R. I S. 298 flg.).

Mogenstrup var ogsaa fordum en Hovedgd., der 1355 af Ebbe Galt blev solgt til Nicolaus Hølek, som samtidig fik en Anpart i Gaarden i Pant af Thure Jonson. Dog ejedes M. 1392 atter af et Medlem af Slægten Galt, Hr. Jens Lagesen.

En Gaard „Fjelerupgd.“, der ejedes af Eske Brock til Estrup († 1625), maa antages at være *Fjerupgaard* (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 325 flg.).

Ved Skovgaard er der fredlyst 2 Gravhøje, ved Tustrup en Høj, omsluttende en

ikke udgravet Jættestue (Kamret omtr. 32 F. langt), samt en Runddysse og et Dyssekammer med Gang.

Marie Magdalene Sogn (*Marie Malene S.*) omgives af Annekset Koed, Gjesing, Avning, Ø.-Alling, Lime og Hvilsager Sogne samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager og Skarresø S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger $3\frac{3}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Randers og $3\frac{1}{4}$ Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede, sandede og lerblandede, med en Del Eng og Mose samt store Skove (Fjeld Sk., en Del af Gl.-Estrup Sk., m. m.). En Del af den omtr. 25 Td. Ld. store *Vallum Sø*, paa Østgrænsen, hører til Sognet; gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen med Forgrening fra Ryomgaard til Aarhus.

Fladeindholdet 1896: 6686 Td. Ld., hvoraf 1527 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 423, Byg 245, Havre 509, Boghvede 34, Bælgæd 9, Spergel 13, Blandsæd til Modenh. 134, Grøntf. 15, Kartofler 60, andre Rodfr. 77), Afgræsn. 1128, Høslæt, Brak, Eng m. m. 776, Have 31, Skov 1826, ubevokset 200, Moser 557, Kær og Fælleder 146, Hegn 13, Heder m. v. 193, Veje og Byggegr. 254, Vandareal m. m. 35 Td. Kreaturhold 1898: 195 Heste, 807 Stkr. Hornkv. (deraf 501 Køer), 1001 Faar, 334 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyls-hartk. 1895: 164 Td.; 24 Selvejergde. med 125, 1 Arvefæstegd. med 4, 1 Fæstegd. med 3, 68 Huse med 14 Td. Hrtk. og 59 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 954 (1801: 295, 1840: 409, 1860: 554, 1890: 911), boede 1890 i 156 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 57 levede af immat. Virksomhed, 562 af Jordbr., 3 af Gartneri, 126 af Industri, 24 af Handel, 127 af forsk. Daglejervirks, 9 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Marie Magdalene* (udt. Marm'lin) med Kirke, Præstegd., 2 Skoler, Forsamlingshus (opf. 1893) og Sparekasse (opr. 1874; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,148 Kr., Rentef. $3\frac{3}{8}$ pCt., Reservef. 7210 Kr., Antal af Konti 470); *Pindstrup* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Jærnbane- og Telegrafst.; *Bøjstrup*; *Ryom Stationsby* med Andelsmejeri, Teglværk, Købmandshdl., Mølle, Gæstgiveri, Jærnbane- og Telegrafst. samt Postekspedition. *Brunmose*, *Bjærghuse* og *Stadsvæhusmark*, Huse. Hovedgaarden *Gammel- og Ny-Ryomgaard* med Gaarden *Marienhof* har $57\frac{5}{8}$ Td. H., omtr. 1160 Td. Ld. (i Marie Magd. og Koed S.), hvoraf 100 Eng, 160 Skov, 100 Mose m. m., Resten Ager; til Gaarden høre en Vand- og en Vejrmølle, et Teglværk og omtr. 6 Td. H. Fæstegods. Andre Gaarde: *Margrethelund*, *Frederikslund* (før *Kragelund*) med Teglv. (Parceller af Ryomgd.); *Grønholt*, *Klemstrupgd.*, *Stadsvæhus*. Skovridergaarden *Rosenborg*.

Marie Magdalene S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougso m. fl. Hrd.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslæt Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 311. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, stort Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Korets Sydside. De ældre Dele, Kor og Apsis, ere opf. 1458 af Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz og Hustru, af Munkesten med Sokkel af Granitkvadre fra en ældre Kirke, paa et Sted, „hvor Traer og Skov tilforn stod“ (D. Atl.). Lidt yngre er Skibet, hvis Hvalvinger ere indbyggede omtr. 1500 af Niels Eriksen Rosenkrantz og Hustru Birgitte Olufsdatter; deres Vaabn. og Navne ere maalede paa en af Hvalvingerne; paa Korhvalv. er der en Bladdekoration. Et Par Vinduer i Apsis og Norddøren ses. Skibet faar kun Lys fra Syd. Taarnet, der før har haft Spir (nedbrudt 1739), er opf. 1593 af Mogens Juul, det hvalv. Gravkapel vistnok 1639 (paa Gavlen: H. G. og 1780). Vaabenhuset, af Mursten som de andre Tilbygninger, er ogsaa fra en senere Tid. Altertavle med et Maleri (den korsfæstede; den gml. Tavle i Kapellet) og Mogens Juels og Hustrus Vaabn. Granitdobefont med Vaabener og et Bomærke. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. I Kapellet Epitafium

over Etatsr. P. Fogh, † 1753, med 3 Hustruer, samt en Del Kister; under Kapellet en Gravhvæl. I Taarnrummet Ligsten over Christen Mikkelsen Bering, † 1701, og Hustru. Over Vaabenhusets Dør vokser der i Muren et Rønnetræ.

Ryomgaard ejedes af Landsdom. Mogens Pallesen Juel, † 1605, g. m. Birgitte Erikzdatter Rosenkrantz (hvis Fader og Farfader synes at have ejet Gaarden), Børge R., Axel Galt, der fik den tildømt ved Rettertingsdom 1608 (efter at have fort Procès med Birgitte Rosenkrantz og Broderen Børge R.), Enevold Kruse til Kjellerup og Stenalt, † 1621, hans Søn Jørgen K., † 1666, hvis Arvinger fragik Gæld og Arv efter ham, Mag. Laur. Bording, † 1677, der 1671 lod sig den udlægge for Gæld (se Personalh. Tidsskr. 2. R. II S. 91), Dr. Rasmus Bording, † 1703, hvis Søster Magdalene († 1720) var g. m. Etatsr. Peder Fogh, der 1713 købte R. (i alt 339 Td. H.) for 20,000 Rd. af sine Svogre Justitsraaderne Povl Glud og Hans Nansen; efter Foghs barnløse Død 1753 kom hans Søstersøn Jørgen Fogh Wilster, † barnløs 1756, hvis Enke ægtede Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff til Høgholm, † 1798, hans Søn Landsdom. Henr. Mule H., der købte R. (63, 75 og 329 Td. H.) 1799 paa Aukt. for 92,100 Rd.; 1804 fik Peter Marcussen Wodschou Skøde paa Gaardens Hovedparcel (26 Td. H.) for 55,000 Rd. († 1824). Derefter ejedes den bl. a. af V. P. Brockenhuus 1825—34 og Th. Carstensen, der 1854 solgte den til den nuv. Ejer, E. Mourier-Petersen, som tillige har købt Parcellerne Ny-Ryomgd. og Marienhof. — Hovedbygningen ligger paa en Holm, mod N. begrænset af et Engdrag, hvorigennem Afløbet fra Vallum Sø løber, mod Ø., S. og V. omgivet af Eng- og Kærstrækningerne ved Ryom Aa. Den er opf. omtr. 100 Al. N. for en ældre Gaard 1642-43 af Jørg. Kruse (hans og Hustrus Navne, fædr. og mødr. Vaabn. samt det sidste Aarst. staa paa Sandstensportalen ved Hovedindgangen) og forandret af P. K. Hoff og bestaar af en Midtfløj mod N. og to korte Sidefløje mod Ø. og V. med afvalmede Gavle, alle af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv., med hvæl. Kældere under Midtfløjen. Dennes vestl. Del samt Vestfløjen er opf. 1768 af Hoff (hans og Hustrus Navne og Vaabn. staa paa Vestfløjens Sydgavl), som vistnok ogsaa har nedbrudt Østfløjen — undt. det Stykke, der endnu staa —, Midtfløjens høje Gavle, det ottekantede Taarn, der stod paa Midtfløjens Nordøsthjørne og et rundt Trappetaarn paa samme Fløjs Syd façade. Ladegaarden, mod Ø., er opf. af røde Munkesten (vistnok fra den ældre Gaard), Laden 1633 og Staldbygningen 1635.

I Sognet har der været en By *Ryum*.

Ved Marie Magdalene har der været en meget søgt hellig Kilde, *Marie og Magdalenes Kilde*; efter Sagnet bleve to Jomfruer Marie og Magdalene helbrede ved den, hvorfor de byggede et Kapel her, som senere blev nedbrudt og afløst af den nuv. Sognekirke. Ogsaa ved Bøjstrup har der været en hellig Kilde.

Koed Sogn, Anneks til Marie Magdalene, omgives af dette og Gjesium Sogn, Nørre Hrd. (Nimtofte og Tøstrup S.), Sønder Hrd. (Kolind S.) og Ø.-Lisbjerg Hrd. (Skarresø S.). Kirken, mod S., ligger 4½ Mil Ø. S. Ø. for Randers og 2½ Mil V. S. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede, med Engstrækninger (i det udtørrede Kolindsund). Nogen Skov (Vedø Sk., Stadsborg Sk., det meste af Skoven ved Frederikslund). Paa Sydgrænsen løber Ryom Aa, paa Østgrænsen Nimtofte Aa; paa Vestgrænsen ligger en Del af *Vallum Sø* (se S. 937). I den sydl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 4094 Td. Ld. — heraf 348 Td. Ld. indvundne ved Soudtørring [Kolindsund] —, hvoraf 1560 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 363, Byg 345, Havre 502, Boghvede 9, Bælgæsød 4, Blands. til Modenh. 86, Grøntf. 25, Kartoff. 58, andre Rodfr. 106), Afgræsn. 911, Høslæt, Brak, Eng m. m. 810, Have 32, Skov 285, Moser 67, Kær og Fælleder 84, Heder 210, Veje og Byggegr. 131, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 234 Heste, 815 Stkr. Hornkvæg (deraf 518 Køer), 677 Faar, 320 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. 1895: 211 Td.; 39 Selvejergde. med 196, 61 Huse med 13 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, ½ 1901: 749 (1801: 267, 1840: 452, 1860: 557, 1890: 722), boede 1890 i 131 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levede af immat. Virksomh., 424 af Jordbr., 112 af Industri, 21 af Handel, 87 af forsk. Daglejervirks., 29 af deres Midler, og 11 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Koed* (1333: Couit) med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1888); *Attrup* med Skole; *Kjærende. Korupskov*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Vedø* har 38 Td. A. og E. Hrtk. og $1\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., $644\frac{1}{2}$ Td. Ld. (deraf 128 Td. Ld., der tillagdes Gaarden ved Kolindsunds Tørlægning, uden at Hrtk. forøgedes), hvoraf 80 Eng og Kær, 120 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Vandmølle. *Hedevigsløst*, Gd.; *Stadsborg*, Gd.

Koed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Grenaa Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr. 312. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp og Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nordd. tilmur.) og et Vindue ere bevarede. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger i Koret (Skibet har Bjælkeloft), der samtidig forlængedes mod Ø., idet en oprindl. Apsis nedbrødes. Samtidig opførtes Taarnet, af store, røde Mursten, med hvælv. Underrum og Rundbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, af raa og kløvet Granit og Munkesten, delvis ombygget 1776 af P. K. Hoff, der har opsat et Solur over Vaabenhusdøren. Altertavle fra 1705 i Barokstil med et Maleri (Nadveren). Døbefont i Barokstil, af Træ. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1638. I Koret Ligsten med Portrætfigurer over Anders Sandberg, † 1567, med Hustru og Datter. Kisterne, der før stode i Taarnrummet, ere nedgravede paa Kirkegaarden.

Vedø, der har Navn af Byen Vede, som laa tæt N. for Gaarden og endnu var til paa D. Atl.'s Tid, ejedes af Anders Christensen Sandberg til Kvelstrup, hans Enke Gjertrud Krabbe, deres Søn Tyge S., hans Enke Ellen Rostrup, en kort Tid Gert Bryske († 1651), g. m. Kirsten Tygesdatter Sandberg († 1647 paa Vedø), derefter Rigsr. Fr. Reedtz († 1659), dennes Søn, Amtmd. Jørgen R. 1662-81 († 1682), Anders Christensen 1688, Erik Henriksen 1687-1704, hans Enke Anne Svendsdatter († 1714, g. 1. m. Niels Thomesen paa Rudgd.), der delte V. (22, 47 og 214 Td. H.) mellem sin Datter Nille Marie Behr og sin Søn Anders Nicolai Behr. Førstn. († 1759) ægtede Konsistorialr. Mag. Fr. Thomesen Lyngby († 1734) og testamenterede 1758 V. (22, 74 og 262 Td. H.) til sine afdøde Sønners Halvbroders Sønnedatter Nille Olerica Reinfranck og hendes Forlovede Henrik Jacobi Boesen, Fuldmægtig paa Gaarden, senere Krigsr. 1775 solgte Enken V. (22, med Sørupgd. 8, Tiender 55 og Gods 265 Td. H.) for 33,440 Rd. til Oberstlieutn. Palle Kragh Hoff, der 1795 solgte den (30, 59, 270 og Tøstrup Præstegd. 8 Td. H.) for 48,745 Rd. til Rasmus Christensen til Østergd., † 1803. Derefter ejedes den af hans Enke, Baron Jørgen Rosenkrantz til Sophiendal (1811-25), Kapt. J. N. Kastrop († 1825), hvis Enke solgte den til Krigsassessor J. B. Secher, som ejede den 1835-47, derpaa Sønnen A. J. Secher, der 1873 solgte den for 264,000 Kr. til Aktieselsk. Kolindsund, som 1884 afhændede den for 315,000 Kr. til den nuv. Ejer, Henning Møller. — Den gamle Hovedbygning, omgivet af Kærstrækninger, mod S. af det udtørrede Kolindsund, bestaar af 3 Floje i 1 Stokv. af Bindingsværk.

Attrup var før en Hovedgaard, der 1429 ejedes af Palne Lille og 1445 af Fru Else i Atrop; 1629 skodede Chrf. Lunov sin Gaard A. Hovgaard i Sønderhald Hrd. til Chrf. Gersdorff.

Ved Attrup har ligget „*Koed Slot*“, hvis Voldsted, en lav, firkantet Banke (120×150 F.), omgivet af Grave, ses endnu; Stedet er nu dog helt overplojet.

Ved Koed er der fredlyst en Langdysse og to ret anseelige Gravhøje.

Koed var Anneks til Nimtofte indtil $\frac{1}{6}$ 1775, da det blev Anneks til Marie Magdalene Sogn.

Øster-Alling Sogn omgives af Annekset V.-Alling, Favsing Sogn, fra hvilket det skilles ved Alling Aa, Avning, Marie Magdalene, Hvilsager og Lime Sogne. Kirken, mod N. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil Ø. S. Ø. for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere letmuldede med Lerunderlag, med Enge langs Aaen.

Fladeindholdet 1896: 2201 Td. Ld., hvoraf 795 besaaede (deraf med Rug

204, Byg 123, Havre 345, Blandsæd til Modenh. 62, Grøntf. 9, Kartofler 23, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 544, Høslæt, Brak, Eng m. m. 623, Have 15, Skov 10, Moser 58, Kær og Fælleder 117, Veje og Byggegr. 38 Td. Kreaturhold 1898: 199 Heste, 649 Stkr. Hornkvæg (deraf 378 Køer), 478 Faar, 314 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 137 Td.; 30 Selvejergde. med 126, 45 Huse med 11 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 483 (1801: 236, 1840: 243, 1860: 291, 1890: 448), boede 1890 i 83 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 320 af Jordbr., 64 af Industri, 38 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ø.-Alling* med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (opf. 1896 og 1888), Sparekasse (opr. 1895; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 24,907 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservecf. 241 Kr., Antal af Konti 105), Andelsmejeri og Telefonst.; *Ring* (1203: Rind) med Skole og Ølbryggeri. *Ringsø*, Huse. *Ovstrupgaarde*, med Mølle, deraf den ene paa 13 Td. H., 164 Td. Ld., hvoraf 24 Eng, Resten Ager. Præstegaarden har 12 Td. H., 136 Td. Ld., hvoraf 54 Eng, Resten Ager. *Ringgård* (8 Td. H.).

Ø.-Alling S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 319. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Estrup.

Kirken, indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Taarnet, af samme Materiale, er mulig fra samme Tid og har Rundbue af Granit ind til Skibet. Korbuen og Norddøren (i Vaabenhuset) ere bevarede, Sydd. er tilmur., enkelte Vinduer spores. Vaabenhuset er opf. i den senere Middelalder af raa Granit og Munkesten. Skibet har nyt kaseret Bjælkeloft, Koret (en senere indbygget) Hvælving, Taarnrummet Bjælkeloft. Altertavle (ændret 1900) og Prædikestol, fra 1610, i Renæssancestil. Granitdøbefont med Løvefigurer og Mandehoveder. Stolestader fra 1617. Series pastorum. I Vaabenhuset en Runesten (før foran Kirkedøren) med Indskr.: „Tore rejste denne Sten efter Fastulv myge“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 167). I Skibet og paa Korets Hvælving er der Kalkmalier fra Beg. af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 25).

Ovstrupgaard samt 1 Gaard og 2 Bol i *Ø.-Alling* blev 1344 paa Hald Herreds Ting af Johs. Laurensen Mule skødet til Iver Nielsen. Den siges at have været ejet af Ove Stigsen, som skal have bygget Kirken og dræbt Esbern Udsen (se *V.-Alling Sogn*), og have sit Navn efter ham. Ved *Ovstrup Dam* vises endnu *Gaardens Plads*.

Vester-Alling Sogn, Anneks til *Ø.-Alling*, omgives af dette, Lime, Skjørring og Høring Sogne, fra hvilket sidste det skilles ved *Alling Aa*. Kirken, mod N. V., ligger 2 Mil *Ø. S. Ø.* for Randers. De mod S. noget højtliggende, bakkede Jorder ere fortrinligt muldede med Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 1341 Td. Ld., hvoraf 578 besaaede (deraf med Rug 139, Byg 81, Havre 233, Blandsæd til Modenhed 43, Grøntf. 16, Kartofler 15, andre Rodfr. 51), Afgræsn. 367, Høslæt, Brak, Eng m. m. 301, Have 8, Moser 32, Kær og Fælleder 33, Veje og Byggegr. 20 Td. Kreaturhold 1898: 130 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 243 Køer), 394 Faar, 171 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 99 Td.; 23 Selvejergaarde med 94, 11 Huse med 5 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 232 (1801: 170, 1840: 175, 1860: 209, 1890: 240), boede 1890 i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 3 levede af immat. Virksomh., 203 af Jordbr., 15 af Industri, 9 af forsk. Daglejervirks. og 10 af deres Midler.

I Sognet Byen *V.-Alling* med Kirke, Skole og Købmandshdl. *Hede- gaarde*.

V.-Alling S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører Stamh. Estrup.

Den lille *Kirke*, indviet til St. Jørgen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere og have Bjælkeloft. Korbuen og Syddøren ere bevarede, enkelte Vinduer spores. I Korgavlen er der indv. tæt under Loftet indmuret tre Lydpotter. Vaabenhuset er en sen-middelalderlig Tilbygning, af raa Kamp og Mursten; i dets Mure ere to romanske Ligsten med Korsstave indsatte, medens en tredje ligger som Tærskelsten. Altertavlen er et gotisk Alterskab; i Midten Gudfader m. m., paa Fløjene Apostilene, foroven St. Jørgen og St. Katharina. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Om Befalingen til Kirkens Nedbrydelse 1553 se S. 817.

I Sognet skal have ligget en Gaard *Bolhave*, som tilhørte Esbern Udsen, der byggede V.-Alling Kirke og blev dræbt af Ove Stigsen i Ovstrup. Rudera af Gaarden saar endnu i 18. Aarh. — I *V.-Alling* boede 1371 Jortred, Niels Jensen Mackeprangs Enke.

Aarslev Sogn omgives af Annekset Hørning og Essenbæk Sogn samt Galten Hrd. (Ølst og Voldum S.), fra hvilket det paa Sydgrænsen skilles ved Alling Aa. Kirken, mod S. Ø., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere sandmuldede eller lerblandede.

Fladeindholdet 1896: 1284 Td. Ld., hvoraf 587 besaaede (deraf med Rug 119, Byg 107, Havre 254, Blands. til Modenh. 26, Grøntf. 28, Kartofler 13, andre Rodfr. 39), Afgræsn. 396, Høslæt, Brak, Eng m. m. 217, Have 8, Skov 16, Moser 13, Heder 13, Veje og Byggegr. 31 Td. Kreaturhold 1898: 120 Heste, 490 Stkr. Hornkvæg (deraf 238 Køer), 320 Faar, 157 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 109 Td.; 22 Selvejergde. med 102, 32 Huse med 7 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse, c. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 311 (1801: 222, 1840: 314, 1860: 339, 1890: 273), boede 1890 i 64 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 147 af Jordbr., 61 af Industri, 8 af Handel, 14 af forsk. Daglejervirks., 17 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byen: *Aarslev* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1887), Mølle og Telefonstation. *Ejstrupgaard* har 14 Td. H., 183 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 3 Mose, Resten Ager. *Aarslev Mølle* har 13 Td. H., 138 Td. Ld., hvoraf 16 Eng, 7 Skov, Resten Ager. Andre Gaarde: *Elisaholt*, *Vandborg*, *Charlottehøj*, *Birkehus*.

Aarslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 3. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 323. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken (i kat. Tid Præbende til Aarhus Kapitel), indviet til St. Karen, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af huggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Korbuen, Norddøren (tilmuret), paa hvis Tympanon Christus paa Korset (se Aarb. f. n. Oldk. 1896 S. 281), og et Vindue ere bevarede. I 1868 blev Kirken delvis ombygget (Arkitekt: V. Puck i Aarhus), Skibet forlængedes betydeligt mod V., hvor en høj Klokkekam opførtes, og Vaabenhuset tilføjedes, alt væsentlig af Mursten og cementpudset. Altertavlen, i Renæssancestil, er rest. 1900; i Midtfeltet et Maleri (Mariæ Bebudelse) af Frk. C. J. Preetzmann, fra 1844. Alterstager, skænkede 1656 af Jmfr. Anne Lange. Døbefont af Træ i Renæssancestil. (Den oprindl. Granitfont, med Dobbeltlover, staar i Præstegaardens Have). Prædikestol i Renæssancestil. Malmlysekrone, skænket 1698 af Præsten Ole Pedersen Oye og Hustru.

Efter Sagnet har der i Nærheden af Birkehus staaet et lille Kapel, indviet til St. Nicolaus. Stedet vises endnu, men der er ingen Bygningsrester.

Hørning Sogn, Anneks til Aarslev, omgives af dette, Essenbæk, Virring, Favsing, V.-Alling, Lime og Mygind Sogne samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, noget vestl., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Randers. De til Dels

højtliggende Jorder (Sorthøj, 203 F., 64 M.) ere mod V. jævne og lermuldede, mod Ø. sandmuldede, med Engstrækninger mod N. og S. Paa Sydgrænsen løber Alling Aa; Hald Sø, paa Nordgrænsen, er udtørret. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 4266 Td. Ld. (deraf ca. 80 indvundne ved Søndtørring, Hald Sø) hvoraf 1812 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 385, Byg 278, Havre 740, Frøavl 3, Blandæsed til Modenh. 69, Grøntf. 19, Kartofler 50, andre Rodfrugter 227), Afgræsn. 982, Høskæt, Brak, Eng m. m. 1058, Have 26, Skov 95, Moser 150, Kær og Fælleder 19, Heder 61, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 1217 Stkr. Hornkv. (deraf 619 Køer), 767 Faar, 438 Svin og 23 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 333 Td.; 49 Selvejrgde. med 314, 60 Huse med 16 Td. Hrtk. og 38 jordløse Huse, c. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{3}$, 1901: 794 (1801: 499, 1840: 659, 1860: 697, 1890: 769), boede 1890 i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomh., 517 af Jordbr., 96 af Industri, 4 af Handel, 1 af Skibsf., 83 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hørning* med Kirke, Skole, Hospitalet „Den Hørningske Stiftelse“ (se ndfr.), Forsamlingshus (opf. 1889), Sparekasse (opr. 1875; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 16,090 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 2243 Kr., Antal af Konti 162), Vandværk og Telefonst.; *Gundestrup*; *Lund*; *Krosgager*; *Moeskjær* med Mølle; *Fløjstrup* med Skole. Hovedgaarden *Tustrup* har 46 Td. H., 580 Td. Ld., hvoraf 90 Eng, 80 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 8 Arbejdshuse, et Hus i Hørning By, et Teglværk og et Kalkbrud samt 1 Td. H. Fæstegods. *Raaballegaard*, med Teglværk, har 21 Td. H., 280 Td. Ld. Gaarden *Pindsminde* har $19\frac{1}{2}$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 17 Eng (5 i Essenbæk S.), 5 Gaardspl., Have og Skov, Resten Ager; til Gaarden et Kalkbrud. Gaarden *Ravnholt* (i Gundestrup) har 12 Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng (i Essenbæk S.), 5 Skov, Resten Ager. *Gundestrupgaard* (9 Td. H.).

Hørning S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 322. Lægd. Kirken tilhører den Hørningske Stiftelse.

Kirken (i kat. Tid et Præbende til Aarhus Kapitel), fordm kaldet St. Trinitatis Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Korsarme mod N. og S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Døbbeltsokkel. Fire Vinduer og Norddøren (tilmurede) ere bevarede. I den senere Middelalder fik Kirken Hvalvinger, og de hvalv. Korsarme og Taarnet, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Taarnet, hvis hvalv. Underrum er Forhal, har et ottekanter, gennembrudt Spir (102 F.), der vistnok stammer fra en Restaur. i Beg. af 18. Aarh. (paa Sandstensportalen i Vestmuren staar: 1726), da Hvalvingerne prydedes med legemstore Relieffigurer i Stuk. Ved en Restaur. 1886-88 (Bygningsinspektør Walther) fandtes i Murfylden en udsk. og bemalet Planke (nu i Nationalmus.), der viser, at her oprindl. har staaet en Trækirke, vistnok fra omt. 1000 (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 383 flg.). Altertavle i Barokstil, skænk. af Oberst Hans Friis († 1697), med et nyt Maleri (den korsfæstede) af A. Fritz. I Altersranken udsk. Figurer af Christus og Apostlene. Af Kirkens Kar, der opbevares i et Jærnskab i Muren, nævnes et Sølvdøbefad med Friis-Vaabenet. Døbefont af Smedejærn fra 1649, skænket af Bisp Peter Vinstrup (i Hørning Hospitalforstanders Have staar en rom. Granitdøbefont, i en Gaard i Gundestrup en lign., maaaske fra Hørning og Fløjstrup Kirker). Udsk. Prædikestol i Renæssancestil fra 1641. I den sydl. Korsføj et af H. Friis skænk. Orgel og en lille Altertavle, der siges at være anvendt af ham i Felten og paa Rejser. Den nordl. Korsarm er af Friis indrettet til Gravkapel, skilt fra Skibet ved et Smedejærnsgritter; i Kapellet et af Th. Quilinus udf. Epitafium over Friis, med hans knælende Billede af hvidt Marmor, hans to Hustruer og Datter (med Basrelieffer), hvilke tillige med andre hvile i Hvalvingen under Kapellet. Stor Malmlysekrone. Series pastorum. Mindetavle over Mikkel Rasmussen, † 1630, og Hustru.

Tustrup var en Bondeby paa 4 Gaarde, der af Fr. III tilskødedes Oberst Hans Friis († 1697), som 1657 kompletterede den til Hovedgaard med Gods fra Clausholm og 1695 oprettede T. Gaard og Gods (73 og 393 Td. H.) til et Stamhus for sin Broder, Oberstlieutn. Grøgers F., efter hvis Død 1711 det tilfaldt dennes Broder Oberst Chr. F., der 1726 oprettede et nyt Stamhus af T. og Essenbæk i Forening med Stamhuset Hevringholm († 1727 som Slægtens sidste Mand); se videre S. 931. Grev Joakim Beck-Friis fik 1782 Tilladelse til at nedlægge Stamhuset og solgte 1784 T. (74) og Essenbæk (31) med tilligg. Gods (740 Td. H.) for 71,000 Rd. til Chr. Kallager til Mejlgd., der 1787 solgte begge Gaarde (74, 31 og 733 Td. H.) for 75,000 Rd. til Amtm., Kmhr. P. S. Fønss til Løvenholm og Borgmester Joh. Fr. Carøe i Randers. Disse solgte s. Aar T. (73 og 270 Td. H.) for 35,000 Rd. til Anders Dyhr, der 1789 fik Tilladelse til at udparcellere, uden at Hovedparcellen mistede sin Frihed, hvorefter han 1795 solgte denne (T. Østergd., 24 Td. H.) for 6525 Rd. til Anders Sørensen Møller, † 1805, hvorefter Enken Anne Levinsen ægtede Skipper Laur. Peter Dienstmann. En anden Parcel (12 Td. H.) solgte Anders

Hørning Kirke. I Baggrunden Hospitalet.

Dyhr 1795 for 3263 Rd. til Anders Christensen Møller af Gundestrup og en tredje af s. Storrølse til s. Pris til Christen Pedersen Refsbech, der 1804 solgte denne (11 Td. H.) for 6000 Rd. til Lieutn. Erik Paulsen, som 1800 paa Aukt. havde købt den anden Parcel til for 4450 Rd. af Niels Christensen Tøger. Derefter ejedes den 1808-9 af Gehejmekonferensr. Schilden-Huitfeldt til Clausholm, som overdrog den til Baron Holger Rosenkrantz, hvorefter den 1832 købtes af And. Pind, der 1860 overdrog den til Sønnen, Lieutn., Jægerm. J. Pind; han solgte den 1898 for 311,000 Kr. til den nuv. Ejer, Herm. Lovenskjold. — Hovedbygningen, opf. 1809, bestaar af en Midtfloj i 2 Stokv. og 2 Sidefloje (opf. 1862), i 1 Stokv., af Grundmur.

Pindsminde er samlet af 3 Bøndergaarde 1860 af den nuv. Ejer, Justitsr. O. Høy, der ogsaa ejer Ejstrupgd. i Aarslev Sogn. — *Ravnholt* ejes af N. Levinsen, hvis Familie har haft den siden 1760.

Krogsager var endnu 1530 en Gaard Krogsagergaard; 1368 nævnes Oluf Jensen af Krogsager. — Mod Ø. i Sognet findes tæt ved Alling Aa, der i gamle Dage skal have været sejlbær, en aflang rund Bakke *Brattingsborg*, hvor Sagnet vil vide, at der har været en Borg.

Den Hørningske Stiftelse, med en trefløjet Bygning i 1 Stokv. med Kamgavle, ved Kirken, er opr. 1697 af ovenn. Hans Friis; den afgiver Fribolig foruden Lægehjælp, Brændsel osv. samt aarl. 88 Kr. foruden Naturalier til en Værdi af 60 Kr. til hvert af de 12 Lemmer; desuden gives der aarlig Understøttelse til 16 trængende uden for Stiftelsen, til 5 forældreløse Skolebørn og 8 fattige Adelspersoner, samt til Læreren i Høring og Organisten i Østbirk. Stiftelsen, der ejer omtr. 230,000 Kr., Aarslev, Høring, Vivild, Vejlbj, Kristrup og Østbirk Kirketiender samt omtr. 4 Td. H. Bondergods, bestyres under Justitsmin. Overtilsyn, Biskoppens Direktion og Sognepræstens Inspektion af en Forstander.

Fløjstrup har forudm været et eget Sogn, hvis Kirke (indviet til Jmfr. Marie; efter Sagnet er den opf. af en adelig Jomfru, der strandede ikke langt derfra) tilhørte Essenbæk Kloster, der ogsaa ejede 7 Gaarde og 2 Bol i Høring samt Gaarde i Byerne Balle, Gundestrup, Krogsager, Lund, Moeskjær og Tustrup 1479 og 1482. Sognet var Anneks til Virring, men paa Grund af dets Ringhed og den besværlige Vej fra Virring blev Kirken afbrudt, formentl. i 16. Aarh., og Byen henlagt til Høring Sogn undtagen det under Virring Sogn omtalte Enklave. Af Kirken (nævnt 1406, 1424, 1456 og 1492), der laa østl. i Byen, fandtes endnu i Slutn. af 19. Aarh. Kalk og Murstensbrokker; paa Kirkegaarden er der opgravet Menneskeben og Ligkistestumper.

I Fløjstrup Bakker har der været en hellig Kilde.

Hvilsager Sogn omgives af Annekset Lime og Marie Magdalene Sogn, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager, Mørke og Hornslet S.) samt Krogsbæk og Skjørring Sogne, med et Enklave mellem Lime og Ø.-Alling Sogne. Kirken, mod N., ligger 2³/₄ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede og lermuldede, med store Enge mod N. Ø., hvor Ryom Aa danner Grænsen, og mod S. V., hvor Rosenholm Aa er Grænsen. En Del Skov (Hvilsager Sk., Termestrup Sk., Holmene, m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

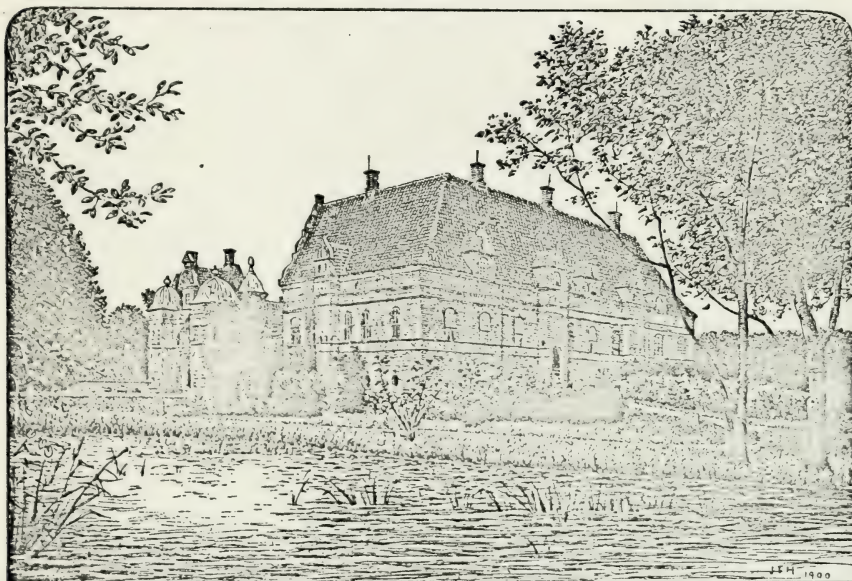
Fladeindholdet 1896: 3935 Td. Ld., hvoraf 1362 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 260, Havre 541, Blands. til Modenh. 123, Grøntf. 11, Kartoffler 26, andre Rodfr. 116), Afræsn. 722, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1040, Have 32, Skov 386, ubevokset 30, Moser 149, Kær og Fællede 89, Veje og Byggegr. 103, Vandareal m. m. 21 Td. Kreaturhold 1898: 245 Heste, 1087 Stkr. Hornkvæg (deraf 656 Køer), 659 Faar, 464 Svin og 49 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 230 Td.; 36 Selvejergde. med 213, 72 Huse med 17 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 611 (1801: 359, 1840: 393, 1860: 578, 1890: 666), boede 1890 i 125 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbrug, 7 af Gartneri, 107 af Industri, 14 af Handel, 38 af forsk. Daglejervirks., 16 af deres Midler, og 22 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hvilsager*, højt beliggende, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 29,597 Kr., Rentef. 3³/₄ pCt., Reservef. 2162 Kr., Antal af Konti 273); *Bendstrup*, ved Landevejen, med Forsamlingshus (opf. 1891); *Termestrup*, ved Landevejen, med Skole og Mølle. Hovedgaarden *Skafogaard*, med Afbyggergaarden *Højholt* og Ejendommen *Fjeld*, den sidste i Marie Magdalene Sogn, har 54³/₄ Td. Ager og Engs Hrtk., 3425 Td. Ld. (i Hvilsager, Marie Magdalene og Thorsager S.), hvoraf 1739 Skov, 330 Eng, Kær, Mose og Søplan, 670 Ager; ufri Jord (dels indtaget til Skov, dels Mosareal, dels henlagt under Huse og mindre Steder) 35³/₄ Td. H. og 3⁵/₈ Td. Skovsk. *Dalsgaard*, i Enklavet, har 20 Td. H., 342 Td. Ld. (i Hvilsager, Lime og Ø.-Alling S.), hvoraf 80 Eng, 42 Skov, Resten Ager; til Gaarden en Mølle og et Teglværk. *Bovlandsgaard*. To Gaarde af *Bøjen* (se Lime S.). *Lillemølle*, Vandmølle.

Hvilsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Læge-

distr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 310. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den højtbeliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med tresidet Afslutning, ere fra romansk Tid af Granitkvadre. Et Vindue i Koret er bevaret. Senere tilføjedes Taarn (med højt Spir; paa Vestsiden en muret Portal med Bogst. N. B. og A. H.) og Vaabenhus, af Mursten. Aar 1772 (Indskrift over Vaabenhusets Dør) blev Kirken, der har Bjælkeloft, næsten helt ombygget af Niels Behr til Skaføgd. Rigt udsk. Altertavle fra den senere Middelalder. Romansk Granitdøbefont. Kalk og Disk, fra 1663, ere skænkede af Erik Bille og Fru Anne Trolle. I Taarnrummet lukket Herskabsstol. Over Vaabenhusdøren et Orgel. Stolestader i Renæssancestil fra 1651. I Kirken et stort Skib med Indskr.: Erinding af den Bæhrske Familie 1809 (den har haft Begravelse under Vaabenhuset, men 1894 nedsænkedes Kisterne paa Kirkegaarden). I Koret Ligsten (med Portrætfigurer) over Jens Lunov til Bendstrup, † 16. ., og Hustru Fru Elline Brockenhuus, † 1587, samt over Foged paa Skaføgd. Oluf Pedersen, † 1691.

Skaføgaard.

Skaføgaard var oprindl. en Bondeby (Skaby eller Skabø) paa to Gaarde, hvis Beboere 1551 opsagdes af Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596). Gaarden tilfaldt derefter Enken Dorte Lange, † 1613, derpaa Sønnen, den bekendte Holger R., † 1642, dennes Son, Rigsr. Gundt R., † 1675, som 1647 solgte S. til Steen Bille, der 1666 overdrog den til sin Svigersøn Henr. Ditl. Grev Holek, hvis Enke Grevinde Mette Bille 1708 overdrog S. (65 Td. H.) med Tiender og Gods til sin Svigersøn Ritmester Pros Mund († 1710) for 18,000 Rd., han havde udlagt for hende, og en aarl. Livrente af 300 Rd., men han gav hende atter 1709 Fuldmagt til at sælge Gaarden, hvorefter hun 1710 solgte den for 17,500 Rd. til Thomas Nik. Behr. † 1749; derpaa ejedes den af Niels Behr, † 1778, og dennes Son Poul B. († 1786), der overtog den (65, 33 og 340 Td. H.) paa Aukt. i Faderens Dødsbo for 53,000 Rd. Enken Anne Mørch solgte 1797 S. (65, 14 og 243 T. H.) for 60,000 Rd. til sin Søster-son Kammerr. Jørgen Mørch Secher, † 1852, bekendt som en dygtig Landmand. Enken solgte s. Aar Hovedgaarden med 16 Td. H. Bøndergods for 72,000 Rd. til den nuv. Ejer, fhv. Konseilspræsident J. B. S. Estrup, der efterhaanden afhændede Resten af Bøndergodset til Fæsterne, opbyggede Gaarden Højholt 1855 paa Hedejord og sammenkøbte Fjeld, ligesom han tilplantede store Arealer (i alt omtr. 1100

Td. Ld.), opdyrkede Moser og anlagde Veje. — Hovedbygningen, der helt er omgivet af Grave, er opf. paa en Holm Ø. for en lille Sø („Skaby Sø“) 1580-82 af Jørg. Rosenkrantz og bestaar af en Midtfløj (123 F.) i Retning N. V.-S. Ø. med afvalmede Gavle (de høje Gavle ere nedtagne før 1786), og to Sidesløje (36 F.), der udgaa mod N. Ø. fra Midtfløjens Hjørner, og som have Renaissance-gavle, alle Fløje af røde Munkesten paa Sokkel af Kamp (kun tilhuggen mod N. Ø. ind til Borggaarden) i 1 Stokv. med høje, næsten overalt hvælv. Kældere og med meget højt, teglhængt Tag (Kældervinduerne ere senere gjorte firkantede, kun paa Nordvestfacaden have de den oprindl., cirkelrunde Form). Paa Midtfløjens Yderfacade er der to Karnapper med Renaissancegavle og 3 (1856 opsatte) Kviste; Nordvestfløjens Yderfacade har en lign. Karnap (en tilsvarende paa Sydøstfløjen er nedtaget). I Borggaarden, i Hjørnerne mellem Midt- og Sidesløje, har der staaet to firkantede, med Renaissancegavle prydede Karnaptaarne, og mellem dem langs Midtfløjen har der været en Buegang, over hvilken Taget var ført ud, støttet paa en paa Gangens Brystværn opført Bindingsværksmur. Men dette Parti nedbrødes 1811, og i Stedet kom en Stentrappe, der førte op til Indgangen, indtil der 1857-58 opførtes et svært Trappetaarn med svejftet Gavl. Mod N. Ø. afsluttes Borggaarden delvis af en høj Mur, der tidligere har lukket hele Gaarden, men senere mod N. Ø. er bleven erstattet med en Bygning (delvis i 1, delvis i 2 Stokv.), der bruges til Forpagterbolig m. m.; til denne slutter sig atter mod S. Ø. en i 19. Aarh. opf. Bygning (Mejeri). Mellem Forpagterboligen og Nordvestfløjen staaer en med disse ved høje Mure forbunden 2 Stokv. høj Portbygning af Munkesten med hvælv. Gennemkørselsport, hvori de gamle Egetræsportfløje, og Kviste med svejftede Gavle mod N. Ø. og S. Ø. samt paa hver Side af Porten et kuppelprydet, firkantet Taarn og paa Sydsiden et rundt Taarn med Kuppel. Inden for Muren mellem Portbygningen og Nordvestfløjen er der en 1870 opf. Buegang. Værelserne i Portbygningen ere udstyrede fra Midten af 18. Aarh. med Stukarbejde, Dermalerier osv.; i øvrigt er den indre Udstyrelse fra Beg. og Midten af 19. Aarh. I en Stue, med Bjælkeloft, i Midtfløjen staaer et Egetræsskab (7 Al. højt, 6 Al. br.) i Renæssancestil med pragtfuldt Billedskærerarbejde og J. Rosenkrantz' og Dorte Langes Bogst. og Vaabn. (se Tegn. af æ. n. Arkit. 2. S. 1. R. Pl. 13). I Sydøstfløjen har der været et af Dorte Lange indrettet Kapel med nu forsvundne Loftsmalerier og flere udsk. Renaissancecedere, nu anbragte andetsteds. Over Graven (mellem den og Søen findes der en smal Dæmning, „Volden“) fører fra Portbygningen en Dæmning med murede Vanger (tidligere var der Vindebro) over til den mod N. V. liggende Ladegaard, der paa de 3 Sider er omgivet af Grave, og som bestaar af to Gaarde med Portbygning, delvis ogsaa opf. af J. Rosenkrantz. I Haven, mod S. Ø., med meget gamle Elletræer, er der et 1852 fundet Granitvievandskar med udhuggede Figurer.

I *Bendstrup* har ligget en Hovedgaard, der tilhørte Øm Kloster, som 1492 mageskiftede den til Laurids Lunov; 1595 ejedes den af Jens Lunov, senere af Holger Rosenkrantz, der 1642 udlagde den til Bondejord. Dens Plads vises endnu, mod N. V., V. og S. V. omgivet af Kær; ved Udflytningen af en Gaard i Bendstrup i 2. Halvdel af 19. Aarh. fandtes Kældrene af en gml. Gaard.

Hvilsager var Anneks til Mørke i Ø.-Lisbjerg Hrd., indtil det ved Reskr. af 1/7 1851 med Lime til Anneks oprettedes til et eget Pastorat, ved hvilken Lejlighed Dagstrup By og Trællegaard lagdes fra Hvilsager til Mørke Sogn. Præstegaarden i Hvilsager er opf. 1852.

Lime Sogn, Anneks til Hvilsager, bestaar af to ved en smal Strimmel forbundne Dele og omgives af Hovedsognet, Marie Magdalene, Ø.- og V.-Alling, Høring og Mygind Sogne, Galten Hrd. (Voldum S.), Krogsbæk og Skjørring Sogne. Kirken, mod V., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig jævne Jorder ere ler- og sandmuldede. Paa Nordvestgrænsen løber Alling Aa, paa Sydvestgrænsen Rosenholm Aa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 3243 Td. Ld., hvoraf 1460 besaaede (deraf med Rug 340, Byg 266, Havre 657, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 45, Grøntf. 11, Kartofler 37, andre Rodfr. 99), Afgræsning 860, Høslæt, Brak, Eng m. m. 573, Have 18, Skov 20, Moser 111, Kær og Fælleder 105, Heder 28, Veje og Byggegrunde 66 Td. Kreaturhold 1898: 275 Heste, 933 Stkr. Hornkvæg (deraf 458 Køer), 617 Faar, 384 Svin og 34 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk.

1895: 213 Td.; 51 Selvejergde. med 199, 68 Huse med 14 Td. Hrtk. og 11 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 737 (1801: 383, 1840: 459, 1860: 548, 1890: 702), boede 1890 i 145 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 499 af Jordbrug, 80 af Industri, 21 af Handel, 55 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lime* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1894) og Lægebolig; *Lemmer* med Forsamlingshus (opf. 1895); *Hejlskov*; *Bøjen* med Skole; *Kastrup*. *Limegaard*. *Gl.-Ovstrup*, Gd. *Skjelbro Kro*.

Lime S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 307. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Clemens, bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og Nordøren (tilmuret) ere bevarede. Vaabenhuset er opf. i den senere Middelalder, af Munkesten; senere har det faaet et lille Træspir, hvori Klokkeren hænger. Altertavle i Barokstil fra 1727. Alterbord af Granitkvadre. Paa Alterskranken staa 12 Apostelfigurer, der have hørt til en kat. Altertavle. Granitdøbefont. Paa et af Stolestaderne Aarst. 1641. Prædikestol i Renæssancestil.

Claus Knudsen i *Kastorp* nævnes 1408.

Sognet, hvori der er store Kalkgruber („Limgrave“), var i Middelalderen tillige med Skjærring Sogn et Præbende til Aarhus Kapitel; ved Brev af $\frac{24}{1}$ 1309 blev det henlagt til Omunger Syssels Provsti. Aarhus Katedralskole ejer Tienden af nogle Gaarde i Lime By, ligesom der til Skolen betaales 24 Td. Rug aarl. af Præstembedet. Lime var vistnok et Pastorat for sig, indtil det i 17. Aarh. blev Anneks til Aarslev og Hørring Sogne; ved Reskr. af $\frac{1}{7}$ 1851 blev det Anneks til Hvilsager.

Mygind Sogn, det mindste i Herredet, skilt fra Annekserne Skjærring og Krogsbæk ved Lime Sogn, omgives af dette og Hørring Sogn samt Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere lermuldede og kalkblandede. Paa Vestgrænsen løber Rosenholm Aa, der falder i Alling Aa, som danner Nordgrænsen.

Fladeindholdet 1896: 602 Td. Ld., hvoraf 272 besaaede (deraf med Rug 61, Byg 56, Havre 121, Grøntf. 7, Kartofler 5, andre Rodfr. 20), Afgræsn. 110, Høslæt, Brak, Eng m. m. 179, Have 7, Moser 22, Veje og Byggegr. 12 Td. Kreaturhold 1898: 55 Heste, 235 Stkr. Hornkvæg (deraf 132 Køer), 136 Faar, 78 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 63 Td.; 14 Selvejergde med 56, 23 Huse med 6 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 190 (1801: 142, 1840: 161, 1860: 181, 1890: 218), boede 1890 i 43 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 116 af Jordbr., 40 af Industri, 3 af Handel, 41 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet Byen *Mygind* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1898) og Mølle.

Mygind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Rougso m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 306. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor, med Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Sydd. tilmur.), eet Vindue og Korbuene ere bevarede. Senere forlængedes Skibet mod V. omtr. 8 Alen, af Kvadrene fra den nedrevne Vestgavl og raa Granit. I nyere Tid tilføjedes Taarn med Pyramidetag (efter 1768) og Vaabenhus, begge af Mursten. Paa Alterbordet et Kors. Granitdøbefont.

Ved Mygind er der to Kilder, *Vor Frue Kilde* og *Helligkilden*.

Skjærring Sogn, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette, Hvilsager og det andet Anneks Krogsbæk. Kirken, mod S. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, temmelig

jævne Jorder ere sandmuldede, ler- og kalkblandede. Rosenholm Aa danner Syd- og Sydvestgrænsen. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 1024 Td. Ld., hvoraf 430 besaaede (deraf med Rug 101, Byg 68, Havre 195, Blandsæd til Modenhed 21, Kartofler 8, andre Rodfr. 35), Afgræsning 228, Høslæt, Brak, Eng m. m. 297, Have 13, Skov 6, Moser 25, Kær og Fælleder 3, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 96 Heste, 346 Stkr. Hornkvæg (deraf 206 Køer), 170 Faar, 171 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 76 Td.; 11 Selvejergde. med 68, 37 Huse med 8 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 238 (1801: 136, 1840: 153, 1860: 210, 1890: 211), boede 1890 i 48 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 2 levede af immat. Virksomh., 130 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 72 af Industri og 5 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Skjørring* (1348: Skøringh) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1890), Andelsmejeri og Mølle; *Andi. Andigaard* har $14\frac{1}{2}$ Td. H., 183 Td. Ld. (i Skjørring og Krogsbæk S.), hvoraf 35 Eng, Resten Ager; 4 Huse.

Skjørring S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr. 308. Lægd. Kirken tilhører Aarhus Katedralskole.

I Stedet for den gamle, brøstfældige *Kirke*, der var af Granit og Mursten uden Taarn, er 1886-87 opført en ny (Arkitekt: Walther) i romansk Stil af Granitkvadre. Den bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. med Spir og flad Rejsning (Skifertag). Kirken har Bjælkeloft. Altertavle af A. Dorph (Jesus og Synderinden). Granitdøbefont fra den gml. Kirke. Ny Prædikestol.

Som nævnt under Lime Sogn var Kirken i sin Tid et Præbende til Aarhus Kapitel, og Kirken tilhører derfor Aarhus Katedralskole. Om Befaling til Kirkens Nedbødelse 1553 se S. 817.

Krogsbæk Sogn, Anneks til Mygind, hvorfra det er skilt ved Lime Sogn, omgives af dette og det andet Anneks Skjørring, Hvilsager Sogn, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Hornslet S.), Søby Sogn og Galten Hrd. (Voldum S.). Kirken, mod N. V., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere dels sandede og sandmuldede, dels lerede, lermuldede og kalkblandede. Største Delen af Rosenholm Skov. Øst- og Nordgrænsen dannes af Rosenholm Aa.

Fladeindholdet 1896: 2670 Td. Ld., hvoraf 951 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 178, Havre 442, Blandsæd til Modenh. 12, Grøntf. 18, Kartofler 24, andre Rodfr. 73), Afgræsn. 512, Høslæt, Brak, Eng m. m. 619, Have 18, Skov 321, Moser 181, Kær og Fælleder 8, Hegn 6, Heder 7, Veje og Byggegr. 47 Td. Kreaturhold 1898: 187 Heste, 728 Stkr. Hornkv. (deraf 405 Køer), 380 Faar, 326 Svin og 28 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 161 Td.; 29 Selvejergde. med 149, 74 Huse med 11 Td. H. og 9 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 566 (1801: 307, 1840: 355, 1860: 451, 1890: 548), boede 1890 i 113 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomh., 366 af Jordbr., 73 af Industri, 5 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirks., 31 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Karlbj* med Kirke, Skole og Forskole, Forsamlingshus (opf. 1900) og Telefonst.; *Faarup. Borupgaard* ($10\frac{1}{2}$ Td. H., 152 Td. Ld.). *Glavindsminde*, Gd.

Krogsbæk S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr. 309. Lægd. Kirken tilhører Stamhuset Rosenholm.

I Stedet for den gamle, brøstfældige *Kirke*, der nedbrødes 1901 og var af Granit og Mursten uden Taarn, opførtes s. Aar i den sydvestl. Ende af Karlbj en ny Kirke (Arkitekt: V. Haugsted) i romansk Stil, af Granit og røde Mursten. Den har Tøndehvælving. Paa Alterbordet et Kors. Ny Prædikestol. Gml. Granitdøbefont.

Faarup er maaske det *Fardrup*, hvortil Væbneren Christen Hegedal skrev sig 1491.

Søby Sogn omgives af Annekset Skader og Krogsbæk Sogn samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Hornslet, Todbjærg og Mejlbj S.). Kirken, mod N., ligger 2 $\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget bakkede Jorder (Søby Høje, 224 F., 70 M.) ere muldede med Lerunderlag. Nogen Skov (en Del af Estrupbirke). Mod N. ligger *Østersø*.

Fladeindholdet 1896: 1735 Td. Ld., hvoraf 735 besaaede (deraf med Rug 135, Byg 135, Havre 366, Blandsæd til Modenh. 14, Grøntf. 8, Kartofler 12, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 490, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 11, Skov 95, Moser 12, Heder 3, Veje og Byggegr. 41, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 140 Heste, 452 Stkr. Hornkv. (deraf 248 Køer), 206 Faar, 175 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 102 Td.; 19 Selvejrgde. med 73, 1 Arvefæstegd. med 1, 4 Fæstegd. med 17, 36 Huse med 10 Td. H. og 4 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 324 (1801: 181, 1840: 262, 1860: 261, 1890: 312), boede 1890 i 63 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 186 af Jordbr., 48 af Industri, 20 af Handel, 15 af forsk. Dagjervirks., 20 af deres Midler, og 10 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Søby* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1890) og Sparekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 31,036 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 1784 Kr., Antal af Konti 288); *Estrupgaard*, 2 Gde., med Sophie-Amaliegaards Teglværk.

Søby S., een Sognekommune med Annekserne Skader og Halling i Galten Hrd., hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 305. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Clausholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer, Korbuon og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduer tilmur.; mod V. paa Granitportalen et udhugget Dyr). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvalving. Senere tilføjedes Taarnet, af Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten og Granit. Altertavle fra 1895 med et Maleri (en af de fem kloge Jomfruer, Kopi efter Dalsgaard, malet af Fru M. D. Krabbe); gml. Prædikestol. Granitdøbefont med en Figur paa Foden. Mindetavle over Provst Jørgen Madsen, † 1696, og Hustru. I Blindingen af Norddøren en Bispefigur af Egetræ fra den ældre Altertavle.

I Sognet ligge 4 Gravhøje paa et Plateau, der er 211-14 F.

Skader Sogn, Anneks til Søby, omgives af dette, Galten Hrd. (Voldum S. og det andet Anneks Halling) og Ø.-Lisbjerg Hrd. (Mejlbj S.). Kirken, mod N., ligger 2 Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder ere muldede med Lerunderlag. En Del af Skoven Estrupbirke.

Fladeindholdet 1896: 1395 Td. Ld., hvoraf 665 besaaede (deraf med Rug 134, Byg 140, Havre 329, Blands. til Modenh. 9, Grøntf. 6, Kartofler 11, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 355, Høslæt, Brak, Eng m. m. 298, Have 9, Skov 27, Moser 6, Kær og Fælleder 10, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 148 Heste, 523 Stkr. Hornkvæg (deraf 277 Køer), 340 Faar, 204 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 116 Td.; 30 Selvejrgde. med 105, 26 Huse med 10 Td. Hrtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 272 (1801: 175, 1840: 258, 1860: 311, 1890: 270), boede 1890 i 56 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 18 af Industri, 8 af Handel, 11 af forsk. Dagjervirks., 18 af deres Midler, og 5 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skader* (1319: Skathrith, 1524: Skadert) med Kirke, Skole, Mølle og Telefonst.; *Østrup*; *Knagstrup*. Vide, Huse. *Grimskjærgaard*.

Skader S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som Hovedsognet samt 4. Udskrivningskr. 304. Lægd. Kirken tilhører Fideikommisg. Claus-holm.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer, Kor-buen og begge Døre ere bevarede (Nordd. og Vinduerne tilmur.). Skibet har fladt Loft, Koret senere indbygget Hvælving. Vaabenhuset, af Mursten, er opf. 1870 i Stedet for et ældre af Bindingsværk. Altertavle fra den senere Middelalder med udk. Figurer. Granitdøbefont med Rundbuer. Gml. Prædikestol. Uden for Syd-døren en romansk Ligsten.

Skader ejedes 1319 af Johannes Basse.

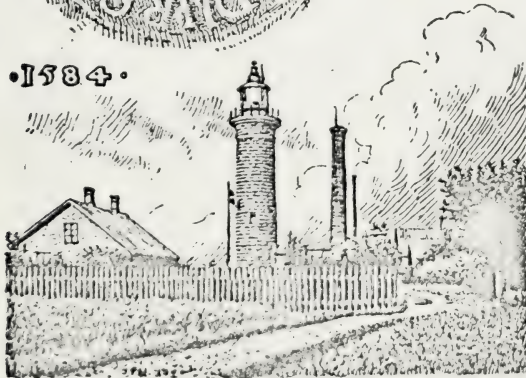
Nørre Herred.

Sogne:

Grenaa Lands., S. 951. — Hammelev, S. 952. — Enslev, S. 953. — Karlby, S. 954. — Voldby, S. 955. — Veggerslev, S. 956. — Villersø, S. 956. — Gjerrild, S. 957. — Hemmed, S. 960. — Rimsø, S. 960. — Kastbjerg, S. 961. — Fjellerup S. 962. — Glæsborg, S. 963. — Ørum, S. 966. — Ginnerup, S. 967. — Nimtofte, S. 968. — Tøstrup, S. 969. — Anholt, S. 970.

•1584•

Nørre Herred, det næststørste i Amtet, udgør det nord-østl. Hjørne af Djursland og begrænses mod V. af Sønderhald Herred og mod S. af Sønder Hrd., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsunds Hovedkanal, og omgives i øvrigt af Kattegat. Til Herredet hører Øen Anholt. Fra V. til Ø. er Herredet højst $3\frac{1}{4}$, fra N. til S. $2\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende, med helt jævne Strækninger mod Ø. og S.; højeste Punkt mod N. er Høgebjerg, 236 F., 74 M. Den østl. Del har meget gode ler- og muldblandede

Sandjorder, den vestl. magre, til Dels skarpe Sandjorder. Ved Kysten i Gjerrild Klint og i Bakkerne mod S. ned til Kolindsund træder Kalkfor-

mationen frem. Der er en Del Skov, mest mod N. (i alt 4991 Td.). Det hører til Amtets ufrugtbarste Herreder (ved Matr. gnmstl. 22 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Grenaa Købstad) 60,021 Td. Ld. (6,01 □ Mil, 330,9 □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2502 Td., Folketallet i Landd. $\frac{1}{2}$ 1901: 10,332 (1801: 4503, 1840: 5637, 1860: 7887, 1890: 10,007). I Herredet ligger Købstaden Grenaa. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønderhald og Rougsø Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion og under Amtets 4. Forligskreds undt. Anholt, der hører til 6. Forligskr.

Nørre Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursæ Nørrehæreth*, hørte i Middelalderen til Aabossyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 1120 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 5 Jættestuer, 45 Langdysser, 30 Runddysser, 40 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemte Dysser, 20 Langhøje, Resten runde Gravhøje); men over $\frac{1}{5}$ er nu sløjet og $\frac{1}{2}$ mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 47 fredlyste. Baade Stengravene og Højene ere talrigst i den østl. Del; flest kendes fra Sognene Tøstrup (omtr. 265), Ørum (205), Hemmed (120), Ginnerup (100), Nimtofte (95) og Glæsborg (85).

Litt.: *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i N. og Sønder Hrd., i Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 97 fig. *H. Storck*, *V. Ahlmann* og *V. Koch*, Grenaa Egnens Kridtstenskirker, Kbh. 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i N. Hrd., af *Magn. Petersen*, 1886.

Grenaa Landsogn eller **Gammelsogn** omgives af Grenaa Købstad-jorder, Enslev, Voldby og Hammelev Sogne samt Kattegat og Sønder Hrd. (Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Grenaa. De ikke videre højtliggende (mod N. V. dog Tyvhøj, 159 F., 49 M., med trig. Stat.) og noget bakkede Jorder ere sandmuldede og sandede. Gennem det sydvestl. Hjørne gaar Landevejen fra Randers til Grenaa og Grenaa Havn.

Fladeindholdet 1896: 2079 Td. Ld., hvoraf 1034 besaaede (deraf med Rug 268, Byg 227, Havre 364, Boghvede 3, Blandsæd til Modenh. 9, Grøntf. 10, Kartofler 65, andre Rodfr. 87), Afgræsning 477, Høslæt, Brak m. m. 366, Have 11, Skov 3, Kær og Fælleder 44, Heder m. v. 77, Veje og Byggegr. 67 Td. Kreaturhold 1898: 213 Heste, 658 Stkr. Hornkv. (deraf 417 Køer), 689 Faar, 418 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 159 Td.; 41 Selvejergde. med 140, 62 Huse med 19 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1094 (1801: 247, 1840: 291, 1860: 499, 1890: 890), boede 1890 i 167 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 367 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 299 af Fiskeri, 107 af Industri, 20 af Handel, 4 af Skibsfart, 32 af forsk. Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 6 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aastrup* med Skole; *Bredstrup* (hvorunder Havnevejen, se under Grenaa, med Skole) med Kalkbrud (tilhørende „De jyske Kalkværker“; drives ikke til Stadighed); *Dolmer*; *Robstrup*. *Vester-Hesseldal*, Gde.

Grenaa Lands., der har Kirke fælles med Købstaden, er en egen Sognekommune og hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeløft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 349. Lægd.

I *Aastrup* laa en Hovedgaard, som 1397 og 1409 af Jep Nielsen Kirt og Hustru Else, Datter af Hr. Peder Gjødesen, blev tilskødet Æm Kloster, der 1415 fik Skøde af Ebbe Henriksen (Udson) paa al hans Hustrus Ret i A.; 1464 lejede Klosteret Gaarden bort til Væbneren Oluf Bosen, som endnu 1489 boede her. — I *Dolmer* boede 1581 Agnete Mikkelsdatter Hvas.

Den anselige *Tyrhøj* (eller *Thorshøj*) er fredlyst.

Sognet har tidligere været et eget Kirkesogn, der først 1558 blev Anneks til Købstaden. *Kirken*, som først blev nedbrudt efter 1627, laa V. N. V. for Grenaa Kirke (paa Købstadjorderne; se S. 841); efter en af Nationalmus. 1893 foretagen Undersøgelse har den lille Kirke været opf. væsentlig af Kridtstenskvadre uden Sokkel og har bestaaet af Skib og Kor fra rom. Tid samt Forhal (Taarn?) mod V. og Vaabenhus mod S., begge senere tilføjede (se Jyllandsposten 11/12 1893). Kirkegaarden benyttedes indtil 1740.

Hammelev Sogn, adskilt fra Annekset Enslev ved Grenaa Lands., omgives af dette og Voldby Sogn samt Kattegat. Kirken, mod V., ligger henved $\frac{1}{2}$ Mil N. N. Ø. for Grenaa. De ikke videre højtliggende, temmelig jævne Jorder, til Dels med kalkagtige Klinter ved Kysten (*Fornæs*, omtr. 25 F.), ere muld- og sandblandede med Kalkunderlag, undtagelsesvis lerblandede.

Fladeindholdet 1896: 2089 Td. Ld., hvoraf 879 besaaede (deraf med Hvede 6, Rug 222, Byg 223, Havre 281, Bælgsæd 5, Blands. til Modenh. 25, Grøntf. 7, Kartoffler 38, andre Rodfr. 72), Afgræsning 320, Høslæt, Brak m. m. 571, Have 9, Skov 96, Kær og Fælleder 5, Stenmarker 181, Veje og Byggegr. 26 Td. Kreaturhold 1898: 170 Heste, 622 Stkr. Hornkv. (deraf 423 Køer), 714 Faar, 484 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 165 Td.; 30 Selvejerd. med 161, 23 Huse med 2 Td. Hrtk., 14 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 414 (1801: 290, 1840: 358, 1860: 447, 1890: 409), boede 1890 i 71 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 309 af Jordbrug, 12 af Fiskeri, 35 af Industri, 3 af Handel, 8 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 22 vare under Fatigv.

I Sognet Byen *Hammelev* med Kirke, Præstegd., Skole, Redningsstation (opr. 1840) og Mølle. *Fornæs Fyr*, paa Jyllands østligste Punkt (hvidt Blinkfyrt med roterende Sirene af meget sjælden Konstruktion; det vises fra et 85 F. højt, 1892 opf. rundt Granittaarn — det tidligere firkanterede Taarn var opf. 1839 —, Flammens Højde 101 F. o. Havet, Lysvidden 4 Mil, se S. 235) med Taagesignal, Signalstation (aabn. 1899) og Signalstation for Is, Telefonstation og Fyrmesterbolig samt Bolig til 2 Assistenten (se Vignetten S. 950). Hovedgaarden *Stensmark* har $36\frac{3}{4}$ Td. H., omtr. 800 Td. Ld., hvoraf 100 Skov, 200 Oredrev og Græsningforstrand, Resten Ager. *Hammelevgaard* (10 Td. H.); *Langager*, Gd. ($9\frac{3}{4}$ Td. H.).

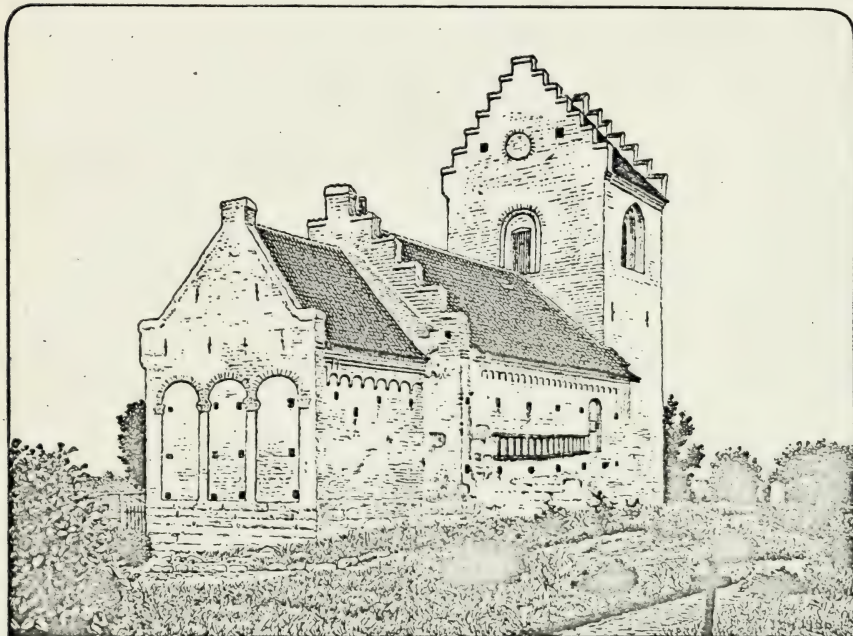
Hammelev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion] (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 350. Lægd. Kirken tilhører Tiendeyderne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en profileret Sokkel og foroven med en Rundbuefrise af Kridtsten. Norddøren er delvis bevaret (tilmur.). Paa Skibets Sydside staar: N. C. S. og 1630, paa Nordsiden A. M. 1669. Taarnet (med Aarst. 1820), der har Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere fra den senere Middelalder. Kirken har Hvalvinger (undt. Vaabenhuset). Altertavlen er et Maleri (den velsignende Kristus) af Fru Ingemann. Kalken er 1671 skænket af Christen Jensen Broch. Romansk Granitdøbefont med Løvværk. Udsk. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle med lat. Indskr. over Præsterne Ove Christensen Nimtofte, † 1644 (?), og Hustru, og hans Svigersøn Christen Jensen

Broch, † 1677, og Hustru Marie Ovesdatter, samt den førstes Søn Christen (se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 301 flg.). Series pastorum. I en tilmuret Krypt under Skibet ere flere Præster begr.

Stensmark hørte ifl. Vald. Jordeb. til Kronens Gods og var forlenet bort indtil 1575, da Kongen mageskiftede den øde Gaard med to Aalegaarde til Erik Lykke til Skovgaard; hans Søn Falk L. mageskiftede S. til Sostrup (Benzon), hvorefter Gaarden (1726: 41 Td. H.) laa under Grevskabet Scheel og senere under Stamhuset Benzon. Herfra blev den solgt 1839, med Rettigheder som fri Hovedgaard, til Aug. la Cour til Timgd., der 1845 solgte den til Svigersønnen N. P. la Cour, som 1855 solgte den til Major A. W. Dinesen til Katholm († 1876); nuv. Ejer er hans Søn Hofjægerm. W. L. Dinesen til Katholm. — Hovedbygningen, opf. 1872, er een Fløj, i 1 Stokv. med Kælder og Taarn.

Enslev Sogn, Anneks til Hammelev, fra hvilket det er skilt ved Grenaa

Enslev Kirke.

Lands., omgives af dette, Voldby og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Vejlby og Aalsø S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, der løber gennem det udtørrede Kolindsund, og Grenaa Købstadjorder. Kirken, ved Sydgrænsen, ligger $\frac{1}{2}$ Mil V. for Grenaa. De ujævne Jorder ere sand-, ler- og muldblandede, for største Delen med Kalkunderlag. Mod N. V. findes Lejer af Rullestenskalk, der brydes og brændes i Grenaa. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 2120 Td. Ld., hvoraf 891 besæede (deraf med Hvede 21, Rug 216, Byg 218, Havre 249, Bælgsæd 5, Froavl 11, Blandsæd til Modenhed 98, Grøntf. 6, Kartofler 12, andre Rodfr. 54), Afgræsning 375, Høslæt, Brak, Eng m. m. 487, Have 13, Skov 50, Moser 7, Kær og Fælleder 235, Hegn 7, Heder m. v. 4, Veje og Byggegr. 51 Td. Kreaturhold 1898: 180 Heste, 620 Stkr. Hornkv. (deraf 434 Køer), 456 Faar, 253 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 146 Td.; 22 Selvejergde. med 143, 20 Huse med 3 Td. Hrtk. og 12 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 377 (1801: 168, 1840: 168,

1860: 247, 1890: 326), boede 1890 i 54 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 6 levede af immat. Virksomhed, 258 af Jordbr., 29 af Industri, 22 af forsk. Daglejervirksomhed og 11 af deres Midler.

I Sognet Byen *Enslev* med Kirke og Skole. *Kolindsund*, Huse (en Del i Vejlbj S.). Hovedgaarden *Christiansminde* har $27\frac{3}{4}$ Td. H. (deraf 16 fri Hovedgaardstakst), 375 Td. Ld. (40 i Villersø S.), hvoraf 28 Eng og Mose, 8 Skov og Plantage, 5 Græsjord og Veje, Resten Ager; til Gaarden høre et større Hus („Nybrohuset“) og et Arbejdshus. *Slemmingegaard* har 24 Td. H. (omtr. 9 i Ginnerup S.), 450 Td.-Ld., hvoraf 38 Eng, 47 Skov, Resten Ager; 5 Legehuse. *Djursgaard* har $16\frac{5}{8}$ Td. H., $242\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf 35 Eng (i det udtørr. Kolindsund), 20 Skov og Have, $2\frac{1}{2}$ Kalkbrud, Resten Ager; 4 Huse. *Aagaard* (for *Kirial*), Gd. ($11\frac{1}{3}$ Td. H.); *Enslevgd. Kirial*, Huse.

Enslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 351. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtsten, Taarnet og Vaabenhuset, af Mursten (paa Taarnet Aarst. 1817), fra den senere Middelalder. Skib og Kor have en Rundbuefrise, Koret tillige Rester af en rigere Udsmykning med Kridtsten. Norddøren (tilmur.) er bevaret. Kirken er senere bleven overhvalvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700 med et nyt Maleri (Kopi af C. Bloch: Christus med Barnet). Prædikestol fra 1582. Romansk Granitdøbefont med Ornament. Ligsten over Skovrider Matthis Nielsen Skiotz, † 1721, og over Anders Andersen, † 1725. Klokkeren, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder.

Christiansminde hed tidligere Debelhede, som 1329 af Ridder Peder Gjødese blev solgt til Ut Ebbesen (Annaler for nord. Oldk. 1846, S. 322; det ældste kendte Diplom paa Dansk). Ejendommen, der senere henlaa ubebygget, tilhørte Svend Udson og hans Arvinger og udgjorde dernæst en Del (24 Td. Hrtk.) af Grevskabet Scheels og Stanhuset Benzons Hovedgaards Mark, indtil Gaarden 1839 blev solgt til Møller fra Viborg, der udvidede Gaarden, bl. a. ved Tilkøb af Fæstegaarde i Villersø Sogn, og gav den Navn; 1847 blev den for 39,000 Rd. købt af H. Hoeck, 1879 for 113,000 Kr. af den nuv. Ejer, Chr. Hviid. — Hovedbygningen, en Fløj i 1 Stokv. med Kælder, er opf. 1847—48. Tæt ved Gaarden ses Murstensrester af en gml. Bygning.

Slemmingegaard (for Over-Slemmingegd.) er sammenkøbt af Gods, der næsten helt har hørt til Skjærvad; nuv. Ejer er Redaktør C. M. Møller, Horsens, der købte den 1884 for 170,000 Kr.

Enslev menes at være det „Joensløff i Nørreherred Dyres“ (o: Dyrso), hvor Grev Gert og hans Søn Henrik 1338 forundte Stig Andersen Kronens Gods for Gods i Rinde, Bregentved og Thuekjer. — *Kirialgaard*, nu *Aagaard*, er vel det „Kildal“, hvortil en vis Niels Pedersen skrev sig 1329. Siden boede Hr. Svend Udson her.

Ved Aagaard er fredlyst en lille Langdysse, omsluttende et ret anseeligt Gravkammer med Gang.

Karlby Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Voldby, Veggervlev og Gjerrild Sogne samt Kattedgat. Kirken, mod S. V., ligger over $\frac{3}{4}$ Mil N. for Grenaa. De jævne Jorder, med indtil omtr. 30 F. høje Kalk- og Kridtstensklinter ved Kysten, ere sandmuldede og lerblandede med Lerunderlag.

Fladeindholdet 1896: 876 Td. Ld., hvoraf 482 besaaede (deraf med Rug 97, Byg 134, Havre 167, Bælgsæd 11, Frøavl 4, Blands. til Mødenh. 8, Grøntf. 4, Kartofler 17, andre Rodfr. 40), Afgræsn. 106, Høsket, Brak m. m. 192, Have 7, Kær og Fælleder 55, Stenmarker m. v. 7, Veje og Byggegr. 27 Td. Kreaturhold 1898: 126 Heste, 393 Stkr. Hornkv. (deraf 274 Køer), 339 Faar, 224 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 97 Td.; 2 Selvejergde. med

16, 22 Fæstegd. med 78, 9 Huse med 3 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 235 (1801: 173, 1840: 224, 1860: 242, 1890: 279), boede 1890 i 41 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 194 af Jordbrug, 24 af Fiskeri, 30 af Industri, 21 af forsk. Daglejervirks. og 1 af sine Midler.

I Sognet Byen *Karlby* med Kirke, Præstegd., Skole og Telefonstation. Karlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 352. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, men senere paa store Partier restaur. med Mursten, Koret helt ombygget. Senere tilføjedes Skibets vestl. Del, Taarnet, der mod V. er aabent med en høj Spidsbue, og Vaabenhuset, alt af Mursten. Over den tilmur. Norddør sidde to i Kalksten udførte romanske Relieffer. Skib og Kor have Hvælvinger. Tarvelig Altertavle med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Ornamenter. Tarvelig Prædikestol. Series pastorum.

Karlby tilhørte Æm Kloster ifl. Biskop Svends Testamente af 1183; 1406 blev K. tillige med Knustrup paa Rettertinget tildømt Kronen.

Midt i den flade Eng ved Veggerslev Aa ligger et formentlig Voldsted: to Holme, den sydl. 100 F. i Gnmst., 6 F. høj, den nordl. 60 F. i Gnmst., 3 F. høj, med en indbyrdes Afstand af omtr. 40 F. Bygningsrester ses ikke.

Voldby Sogn, Anneks til Karlby, omgives af dette, Veggerslev, Vilersø, Enslev, Grenaa Lands. og Hammelev Sogne samt Kattegat. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger henved $\frac{3}{4}$ Mil N. for Grenaa. De mod V. noget højtliggende, i øvrigt jævne Jorder, med indtil omtr. 50 F. høje Kalk- og Kridtstensklinter ved Kysten (*Sangstrup Klint*), ere sandblandede med Underlag af Kalk eller Grus og Klæg.

Fladeindholdet 1896: 2439 Td. Ld., hvoraf 1356 besaaede (deraf med Rug 309, Byg 295, Havre 443, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blandsæd til Modenh. 89, Grøntf. 35, Kartofler 55, andre Rodfr. 120), Afgræsn. 404, Høslæt, Brak, Eng m. m. 571, Have 23, Kær og Fælleder 30, Heder 5, Veje og Byggegr. 49 Td. Kreaturhold 1898: 290 Heste, 948 Stkr. Hornkv. (deraf 648 Køer), 791 Faar, 737 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 268 Td.; 69 Selvejrgde. med 250, 62 Huse med 18 Td. Hrtk. og 42 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 819 (1801: 428, 1840: 512, 1860: 628, 1890: 841), boede 1890 i 151 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomh., 552 af Jordbr., 7 af Gartneri, 49 af Fiskeri, 146 af Industri, 36 af deres Midler, og 19 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Voldby* med Kirke, Skole, Folkehøjskole (opr. 1868), Forsamlingshus (opr. 1894), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Sangstrup* med Skole og Missionshus (opf. 1894); *Thorsø* med Skole, Mølle og Telefonst. *Voldbygaard*; *Sølyst*, Gd.

Voldby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel ved Korets Nordside. Skib og Kor, ligesom det noget senere tilføjede Taarn, ere fra romansk Tid af Kridtsten, men Koret er tidlig helt ombygget og har da vistnok faaet den tresidede Afslutn.; over Vaabenhusloftet staaer paa en Kridtsten i Muren: 1379, vistnok Tiden for denne Ombygning; samtidig ere vel Hvælvingerne i Langhuset og Taarnet indbyggede. Vaabenhuset og det hvælv. Kapel, fra gotisk Tid, ere af Mursten. Ogsaa mod S. har der været et

Kapel (paa dettes Sted er der i Muren indsat en Ligsten over Præsten Jens Peter Aastrup, † 1809). Alterbord af Kridtsten. Rigt udsk. Altertavle i Renæssancestil. Prædikestol i s. Stil fra 1666. Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Stolestader fra 1683. I Skibet to Epitafier, 1) over Præsterne Peder Anchersen, † 1729, og Kjeld Bog, † 1739, samt deres Hustru Marie Hoffmann, † 1796, og 2) over Præsten Jeremias Müller, † 1756; Mindesten over sidstes Søn Lucas M., † 1781. I Vaabenhuset en Ligsten med Indskr.: Peder Mauritsen, f. i Voldby. Paa Vægge og Hvalvinger fandtes der 1891 rige og mærkelige Kalkmalerier fra 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 22).

Ved Thorsø er der fredlyst en 120 F. lang Langhøj *Melsøkken*, samt en Gruppe af 7 runde Gravhøje, deribl. de anselige *Skjelhøj* og *Kongshøj*.

Veggerslev Sogn omgives af Annekset Villersø, Rimsø, Gjerrild, Karlby og Voldby Sogne. Kirken, mod N., ligger henvend 1 Mil N. N. V. for Grenaa. De jævne Jorder ere sandmuldede og lerblandede med Mergel- og nogle Steder Lerunderlag; en Del Mosegrund.

Fladeindholdet 1896: 937 Td. Ld., hvoraf 417 besaaede (deraf med Rug 113, Byg 112, Havre 144, Kartofler 18, andre Rodfr. 28), Afgræsn. 95, Høslæt, Brak, m. m. 236, Have 4, Moser 6, Kær og Fælleder 150, Heder 4, Veje og Byggegr. 25 Td. Kreaturhold 1898: 106 Heste, 379 Stkr. Hornkvæg (deraf 255 Køer), 307 Faar, 287 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 90 Td.; 3 Selvejergde. med 12, 17 Fæstegde. med 67, 3 $\frac{1}{2}$ Huse med 11 Td. Hrtk. og 9 jordløse Huse, omtr. $\frac{1}{2}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 320 (1801: 216, 1840: 239, 1860: 263, 1890: 316), boede 1890 i 60 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 16 levede af immat. Virksomh., 215 af Jordbr., 5 af Gartneri, 59 af Industri, 19 af forsk. Daglejervirks. og 2 af deres Midler.

I Sognet Byen *Veggerslev* med Kirke, Præstegd. og Skole. Gaarde: *Ernstmark*, *Høgebo*, *Castor*, *Pollux*, *Højgd.*

Veggerslev S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrdr.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 353. Lægd. Kirken tilhører Grev C. W. Sponneck.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Eet Vindue er bevaret. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger. Skib og Kor ere hvælvede. Alterbord af raa Granit. Altertavlen er sammenstykket af ældre og nyere Dele, med et Maleri fra 1895 (Christus i Getsemane); bag Alteret den gml. Altertavle. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol af samme Arbejde som Altertavlen. Ligsten over Dorthe Margr. Hansdatter Hammer, † 1730, g. m. Provst Peder Hansen Riise.

I *Veggerslev* har ligget en adelig Sædegaard, der 1460 ejedes af Niels Pallesen og 1474 af dennes Søn Godske Nielsen, hvis Vaaben var en halv Ørn og een eller to Bjelker.

Villersø Sogn, Anneks til Veggerslev, omgives af dette, Voldby, Enslev, Ginnerup, Kastbjærg og Rimsø Sogne. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Grenaa. De temmelig jævne Jorder ere ler- og muldblandede Sandjorder; en Del Tørvemose.

Fladeindholdet 1896: 890 Td. Ld., hvoraf 399 besaaede (deraf med Rug 93, Byg 88, Havre 148, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 6, Grøntf. 10, Kartofler 22, andre Rodfr. 27), Afgræsn. 192, Høslæt, Brak m. m. 170, Moser 52, Kær og Fælleder 33, Heder 12, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 64 Heste, 219 Stkr. Hornkv. (deraf 141 Køer), 255 Faar, 126 Svin og 7 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 58 Td.; 15 Selvejergde. med 54, 18 Huse med 4 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 224 (1801: 76, 1840: 88, 1860: 178, 1890: 248), boede 1890 i 42 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 13 levede af immat. Virksomh., 169 af Jordbrug, 14 af Industri, 6 af deres Midler, og 46 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Villersø* med Kirke og Skole; *Dalstrup* med Fattig- og Arbejdsanstalt, opf. 1880 af røde Mursten, en Hovedfløj og to Sidefløje, Arkitekt: S. Petersen (fælles for Veggerslev-Villersø, Gjerrild-Hemmed, Rimsø-Kastbjerg og Fjellerup-Glæsborg Komm.; Pl. for 150 Lemmer).

Villersø S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette. Kirken tilhører en Gaard-ejer i Sognet.

Kirken består af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer ere bevarede. Senere tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset, begge af Mursten. Skibet og Koret ere hvælvede. Altertavle fra 18. Aarh. med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Ny Prædikestol. Paa Døren til et af Stolestaderne Aarst. 1694. Lille Messinglysekroner fra 1723. Kisteplade over Birkedommer Peder Bay i Grenaa, † 1787, og Hustru.

Gjerrild Sogn omgives af Annekset Hemmed, Rimsø, Veggerslev og Karby Sogne samt Kattedgat (mod V. ligger et Enklave af Rimsø S.). Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. N. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder, med bratte Kalkklinter ved Kysten (*Gjerrild Klint*, indtil 80 F.), ere sandmuldede og lerblandede, med store Enge mod S. Ø. og Skove (Benzon Dyrehave, Oversk., Grøndal, Limovn Krat, Møllekjær, Nedersk., Melleholm, Stensholm). Farvandet uden for Gjerrild By kaldes *Gjerrild Bugt*. Gjerrild Sø er udtørret.

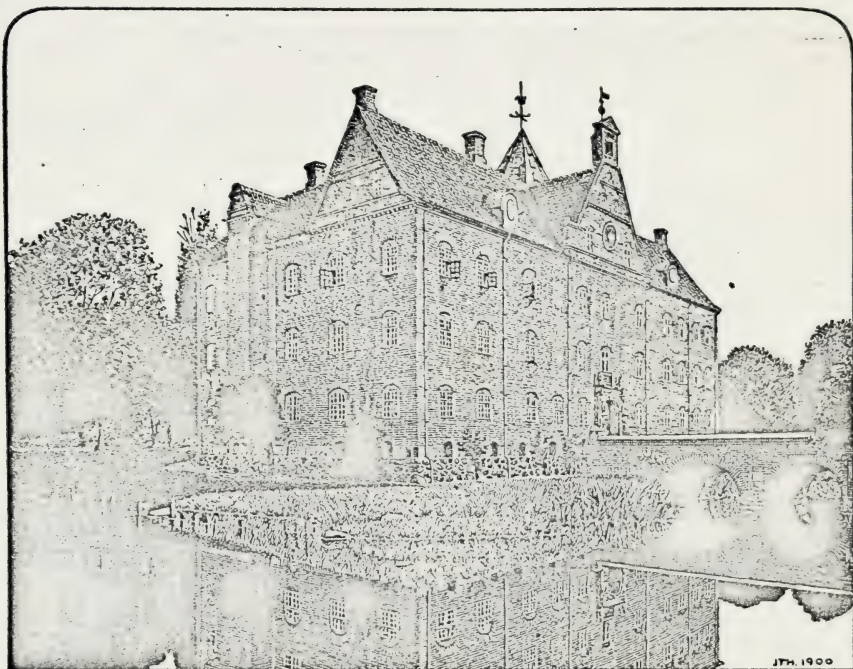
Fladeindholdet 1896: 4847 Td. Ld., hvoraf 1485 besaaede (deraf med Rug 395, Byg 346, Havre 465, Frøavl 4, Bælgsæd 3, Spergel 12, Blandsæd til Modenh. 90, Grøntf. 18, Kartofler 56, andre Rodfr. 91), Afgræsn. 742, Høstæt, Brak, Eng m. m. 1023, Have 31, Skov 1068, Moser 68, Kær og Fælleder 30, Heder 223, Flyvesand m. v. 93, Veje og Byggegr. 77, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 296 Heste, 993 Stkr. Hornkv. (deraf 649 Køer), 1637 Faar, 572 Svin og 19 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 214 Td.; 2 Selvejerdge med 45, 40 Arvefæstegd. med 145, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse, næsten alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 725 (1801: 501, 1840: 578, 1860: 670, 1890: 746), boede 1890 i 117 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 26 levede af immat. Virksomh., 513 af Jordbrug, 10 af Gartneri, 24 af Fiskeri, 117 af Industri, 15 af Handel, 35 af forsk. Daglejervirks. og 6 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Gjerrild* (1342: Gærwyld) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1899), Andelsmejeri, Kro og Telefonst.; *Stokkebro* (Forts. af Gjerrild By); *Brøndstrup* med Vand- og Vejmølle. Hovedgaarden *Benzon*, under Stamhuset af s. Navn*), har $34\frac{1}{4}$ Td. A. og E. Hrtk. og $4\frac{7}{8}$ Td. Skovsk., omt. 1066 Td. Ld., hvoraf 200 Eng, 466 Skov, Resten Ager — foruden omt. 1600 Td. Ld. Skov paa dertil indtaget Bondejord ($23\frac{1}{4}$ Td. H.); til Gaarden hører et Teglværk ved Gjerrild Strand. Paa Knudshoved, den nordøstl. Pynt, *Gjerrild Fyr* (hvidt, fast Fyr, der vises fra en Træbygning; Flammens Højde 60 F., Lysvidden $3\frac{1}{2}$ Mil). *Langholm*, Gd.

Gjerrild S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 354. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

*) Til *Stamhuset Benzon*, der indbefatter ovenn. Hovedgaard, høre 533 Td. Hrtk., hvoraf fri Jord 35, indtaget til Skov 27, Bøndergods 386 $\frac{1}{2}$, Kirke- og Kongetiende 85 Td.; i Bankaktier 14,000, Fideikommisskapital 43,800, Appendix dertil 29,000, Apanagefond 100,000 Kr. Hele Skovarealet er omt. 2000 Td. Ld.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabehus mod S. og Korsarm mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa Dobbeltsoekkel. Langs Taget har lobet en, nu for største Delen ødelagt, Rundbuefrise; Korgavlen er ved Pilastre delt i Felter; Norddøren spores. Taarnet, med Spidsbue ind til Skibet, Vaabehuset og Korsflojen, væsentlig af Mursten, ere fra den senere Middelalder, (den nederste Del af Taarnet, af Kridtsten, synes dog at være fra romansk Tid). Kirken er samtidig bleven overhvalvet (undt. Vaabehuset). I det af Kridtsten opf. Alterbord findes et Rum til Alterkarrene, lukket med en Dør med gotisk Jærnbeslag. Udsk. Altertavle fra Beg. af 18. Aarh. med Nadveren i Midtfeltet. Gotisk Alterkalk fra 1490 fra Helligaandsklosteret i Randers (kun Foden er gml.). Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer og en smuk Træbaldakin i Renæssancestil. Rigt udsk. Prædikestol, med Himmel, fra 17. Aarh. Epitafier over Præsten Gregers Otto Jo-

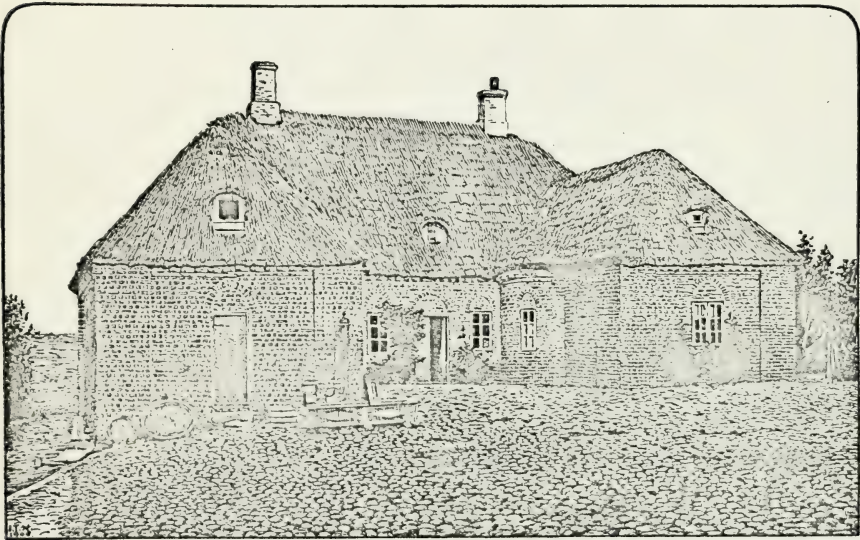

Benzons.

chumsen Bruun, † 1742, og over Degn Jacob Pedersen Fredberg, † 1740. I Korgavlen en romansk Ligsten.

Benzon, tidligere *Sostrup*, nævnes første Gang 1388, da Jens Lagesen (Udson) tilskødede Hr. Svend Udsøn sit Gods Sorstorp og Wibekjær i Nør Herred Dyrs. Hr. Svends Enke Christine, Anders Offesen (Hvide) af Thorups Datter, ejede S. 1428. Derpaa fulgte hendes Datter Gertrud Svendsdatter († 1460), 1. g. m. „lange Jens“, Stamfader til Mur-Kaaserne, 2. m. Hr. Niels Munk til Brusgd. Efter hende gik S. over til Sonnen Anders Munk, † 1505, hans Datter Gertrud Andersdatter, g. m. Jens Hvas (henrettet 1536, se S. 581), deres Sonner Just Hvas († 1557) og Christen H. († 1565-70). S. gik derefter tillige med Kaas i Arv til deres Søkendebarn Jørgen Gundersen, der tidligere skrev sig til Veggerslevgaard. Han blev tillige med sin Søster Ingers Ægtefælle Mikkel Nielsen (der førte en Lillie i sit Vaaben) og Lukas Krabbe, der havde sat sig i Besiddelse af Jens Hvas' Gods, ved Axel Juul tiltalt til dettes Forbrydelse, fordi Jens Hvas havde givet sig til Skipper Klement og udi saa Maade ført Avindskjold mod Riget. Dommen, afsagt $\frac{1}{6}$ 1571 paa Rødding Herredsting, gav Paastanden Medhold, men S. var, som Jens Hvas' Hustrus Arvegods, næppe indbefattet herunder. Ved Brev af $\frac{25}{6}$ 1572 tillodes det J. Gundersen

med Medarvinger at beholde, hvad de havde. Jørgen Gundesen († omtr. 1575-78) efterfulgtes i Besiddelsen eller Bestyrelsen af S. af sin Søster Fru Inger, † 1581-3, derpaa hendes Søn Jens Hvas, der skiftede med sine Søstre og 1586 overdrog S. med Mølle, Skove, 6 Gaarde og 1 Gadehus til Rigsr. Jacob Seefeld, † 1599; efter dennes Enke Fru Sophie Bille, † 1608, tilfaldt S. deres Søn Hans S., der 1612 og 1613 maatte sælge S. og Skjærvad (det fortælles, at han havde bortspillet dem; da han havde tabt den ene Gaard, sagde han, at det var bedst, de fulgtes ad; deraf Ordsproget: „de følges ad som Sostrup og Skjærvad“) til Rigsr. Jørgen Skeel, † 1631, derpaa dennes Sønner Axel S., † 1637, og Christen S., † 1688, hans Søn Kmjr. Jørgen S. † 1695, hvis Søn Kmhr. Oberst Christen S. († 1731) $\frac{1}{10}$ 1725 af de fire Hovedgaarde S., siden den Tid kaldet Scheel (135 Td. H., med Stensmark og Debelhede), Skjærvad, Ørbækgd. (med Tiender 180 og Gods 1686 Td. H.) og Skjern (70, 33 og 312 Td. H.), i alt 2523 Td. H., oprettede *Grevskabet Scheel*. Under de to flg. Ejere Sønnen Gehejmer Jørgen S. († 1786) og dennes Sønneson Kmhr. Oberstlieutn. Jørgen S. († 1825) afhændedes efterhaanden Godset, indtil Regeringen

Bondegaard paa Stokkebro Mark.

1823 lod Grevskabet stille til Auktion for resterende Skatter og sig tilslaa. Den solgte alle de til Grevskabet hørende Godser, undt. Skjern, 1829 til Ritmester Jacob Benzon, som ved Bevill. af $\frac{25}{9}$ 1829 deraf oprettede *Stamhuset Benzon*. En Kommission, der nedsattes 1839 for at ordne Stamhusets Sager, bortsolgte Skjærvad, Ørbækgd., Stensmark og Debelhede samt en Mængde Tiender og Bøndergods. Efter J. Benzons Død 1840 tilfaldt Stamhuset hans Søn Kmhr. E. Benzon, † 1888, derefter dennes Søster Albertine og efter hende den yngre Søster A. M. E. Mylius Benzon (g. m. Kmhr. S. Benzon til Ronningesøgd.), † 1901 (jfr. Højesteretsdom af $\frac{5}{11}$ 1894), hvis Sønneson, Lieutn. Sigismund Mylius, er den nuv. Besidder. — Hovedbygningen, der ligger mellem Skove og er omgivet af Grave, er ifl. en Indskr. over Porten opf. 1599-1606 af Jacob Seefeld og Sophie Bille af røde Munkesten paa Granitsokkel og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje: Midtfløj i Retn. fra N. V. til S. Ø. og to mindre Sidefløje, der gaa mod N. Ø., alle i 3 Stokv. med hvæl. Kældere og Spidsgavl. Midt paa Midtfløjen er Indkørselsporten med Sandstensportal i Renæssancestil og Indskr., og over den en Frontespicegavl, paa hver af Sidefløjenes Yderfacader en firkantet Karnap med Vindeltrappe. I Borggaarden, hvis fjerde Side er aaben, staa mellem Midt- og Sidefløjene to ottekantede Taarne, hvoraf det østl. 1879 har faaet Spir. Bygningen blev delvis restaur. 1866. I en Korridor i Midtfløjen findes en sjælden Samling af Hjortetakker. Over Graven fører fra

Porten en muret, hvælvet Bro over til Forpagterboligen og Ladegaarden mod S. V. I Skoven mod S. staar et Granitmonument for Kmhr. Benzon, † 1888, rejst 1889 af Godsets Beboere. (Se om B. Familien Hvas, II).

Stokkebrogaard blev 1348 af Fru Karine, Hr. Svend Skubbes, solgt til Hr. Niels Bugge og ejedes siden af dennes Datteren Hr. Joh. Skarpenberg. 1470 solgte Mourids Nielsen Gyldenstjerne den til Hr. Axel Lagesen Brock; den var ved denne Tid vistnok forlenet til andre Adelsmænd (Oluf Bosen i „Brogaard“ 1463 og Lave Persen i Stokkebro 1492), thi den gik formodentlig i Arv til Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak, Hr. Mogens Gøyes, hvis Sønnedatters Søn Otte Brahe Pedersen 1618 solgte den til Jørgen Skeel.

Paa Stokkebro Mark ligger en ejendommelig Bondegaard, hvis Stuehus og Ladebygninger ere af røde Mursten i en Slags Spidsbuestil, men med straatækte Tage.

Paa Stokkebro Mark findes en meget stor Boplads fra den ældre Stenalder (Fund herfra i Randers Museum).

Hemmed Sogn, Anneks til Gjerrild, omgives af dette, Rimsø og Glæsborg Sogne samt Kattegat. Kirken, mod S., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, bakkede Jorder (Hessebrønds Høj, 187 F., 59 M., med trig. Station), med temmelig bratte Klinte ved Kysten, deribl. *Stavnshoved*, 113 F., 35,5 M., ere skarpsandede (det ufrugtbareste Sogn i Herredet), med nogen Hede og store Skove og Plantager. Paa Sydvest- og Vestgrænsen løbe Treaa.

Fladeindholdet 1896: 3282 Td. Ld., hvoraf 890 besaaede (deraf med Rug 283, Byg 135, Havre 257, Spergel 16, Frøavl 22, Blands. til Modenh. 50, Grøntf. 43, Kartofler 48, andre Rodfr. 34), Afgræsn. 684, Høslæt, Brak, Eng m. m. 340, Have 8, Skov 1059, Moser 23, Kær og Fælleder 75, Hegn 4, Heder 96, Stenmarker m. v. 39, Veje og Byggegr. 62 Td. Kreaturhold 1898: 134 Heste, 397 Stkr. Hornkv. (deraf 259 Køer), 807 Faar, 194 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrik. 1895: 93 Td.; 21 Selvejrgde. med 50, 7 Fæstegd. med 17, 41 Huse med 14 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, c. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 371 (1801: 224, 1840: 239, 1860: 294, 1890: 365), boede 1890 i 78 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 14 levede af immat. Virksomh., 206 af Jordbr., 47 af Fiskeri, 28 af Industri, 10 af Handel, 48 af forsk. Daglejervirksomh. og 12 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Hemmed* med Kirke, Skole og Vandmølle; *Bønnerup* med Skole og Toldassistentstation; *Emmedsbo*. *Stenhøj*, Gd., *Albertine-lund*, Gd.

Hemmed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 355. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadere. Eet Vindue er bevaret. Vaabenhuset, af Mursten, er fra senere Tid. Som Altertavle tjener Thvorvaldsens Kristus i Gibs. Romansk Granitdøbefont; Døbefad med Holckernes og Juelernes Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil.

Ved Emmedsbo er der fredlyst en lille Langdysse med et sekssidet Kammer med Gang. — Ved Stavnshoved har der været en hellig Kilde.

Rimsø Sogn omgives af Annekset Kastbjerg, Glæsborg, Hemmed, Gjerrild, Veggervlev og Villersø Sogne; mod N. har det et Enklave i Gjerrild Sogn. Kirken, noget østl., ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De noget højtliggende, for en Del bakkede Jorder ere overvejende sandede, med Flyvesand enkelte Steder.

Fladeindholdet 1896: 2422 Td. Ld., hvoraf 866 besaaede (deraf med Rug 285, Byg 143, Havre 310, Bælgsæd 7, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 13, Grøntf. 8, Kartofler 47, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 546, Høslæt, Brak, Eng m. m. 326, Have 10, Skov 12, ubevokset 76, Moser 32, Kær og Fælleder 67, Heder 250, Flyvesand 191, Veje og Byggegr. 46 Td. Kreaturhold 1898: 161 Heste, 435 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Køer), 722 Faar, 329 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 113 Td.; 20 Selvejergaarde med 51, 11 Fæstegd. med 46, 46 Huse med 14 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, c. $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 437 (1801: 219, 1840: 251, 1860: 386, 1890: 397), boede i 90 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 255 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 94 af Industri, 7 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Rimsø* (1455: Rimsøøe, 1494: Rimzøe; i D. Atl.: Rømsø) med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Vandværk; *Emmelev* med Missionshus (opf. 1892) og Teglværk; *Albæk* (i Enklavet). *Højskov* og *Svapkjær*, Huse.

Rimsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 356. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Benzon.

Den højtliggende *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant, men senere delvis restaur. med Mursten. Et Par Vinduer ere bevarede; Sydportalen, af hvilke Dele vare førte til Benzon, opstilledes atter paa sin Plads 1895; 1896 hævdedes Vaabenhusets Loft, saa at Granitbuen over Indgangen igen blev synlig. Hvælvingerne i Kirken ere fra senere Tid ligesom Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten. Alterbord af raa Granit. Altertavle fra 1900 med Kopi af Blochs Maleri i Jakobskirken, Kbh., malet af C. Holsøe. Romansk Granitdøbefont (med Indskr.: „Denne Funt blev fløt af Tornet op i Altergolfet Anno 1686“); Døbefad fra 1599, skænket til Kirken 1689; Trælaag til Fonten fra 1587. Mindesten over Marcus Sørensen Schierph, † 1692, og Hustru, over Præst Simon Rasmussen, † 1696, og Hustru (begr. under 3 Sten i Koret). Kisteplader med Indskr. over Præsterne U. Volquartz, † 1822, og David Seidelin, † 1837. I Taarnet Epitafium (restaur. 1892) over Præsten Jens Sørensen Broge, † 1747. Klokkeren, med Indskr. i Minuskler, er fra den senere Middelalder.

En Runesten, der før har siddet i Kirkemuren, fundet i flere Stykker, er 1889 opstillet paa en Høj paa Kirkegaarden. Den spidst tilløbende Sten er over 10 F. høj (den største af alle jydsk Runesten) og har Indskriften: „Tore, Enraads Broder, rejste denne Sten efter sin Moder [og sin Søster, to gode Kvinder; Døden er den] væreste Ulykke for Sønnen“ (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 64 fig.). — Præstegaarden, af Egetræsbindingsværk, er vistnok fra 17. Aarh.

I *Rimsø* har ligget en Hovedgaard, der 1430 og 1443 tilhørte Torbern Esgesen (Udson) og 1455-94 Svend Torbernsen (et Hus i Rimsø kaldes „Slottet“). — De to *Albækgaarde* ødelagdes 1704-19 af Sandflugt. — I *Emmelev* brændte 11.-12. Marts 1820 alle 6 Gaarde og nogle Huse.

Ved Rimsø er der fredlyst to anselige Gravhøje.

Kastbjerg Sogn, Anneks til Rimsø, omgives af dette, Villersø, Ginnerup og Glasborg Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger over 1 Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede, med et betydeligt Torveskær.

Fladeindholdet 1896: 2450 Td. Ld., hvoraf 1068 besaaede (deraf med Rug 296, Byg 180, Havre 353, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 146, Kartofler 39, andre Rodfr. 48), Afgræsn. 677, Høslæt, Brak, Eng m. m. 451, Have 13, Skov 20, ubevokset 15, Moser 46, Kær og Fælleder 64, Heder 28, Flyvesand 16, Veje og Byggegr. 52 Td. Kreaturhold 1898: 197 Heste, 572 Stkr. Hornkvæg (deraf 370 Køer), 643 Faar, 312 Svin og 13 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 120 Td.; 37 Selvejergaarde med 111, 32 Huse med 9 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 432 (1801: 196, 1840: 239, 1860: 404, 1890: 441), boede

i 81 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 9 levede af immat. Virksomh., 324 af Jordbr., 2 af Gartneri, 59 af Industri, 5 af Handel, 17 af forsk. Daglejervirks., 21 af deres Midler, og 4 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kastbjerg* med Kirke, Skole og Mølle; *Skindbjerg* med Kalk- og Teglværker; *Selkjar* (1311: Siælgjærn, 1360: Siælker) med Andelsmejeri og Mølle. *Kastbjerggaard* (6 Td. H.); *Havndal*, Gd.

Kastbjerg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 357. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere Tilbygninger (paa Taarnet Aarst.: 1834). Kirken har Hvælvinger, undt. Vaabenhuset. Ny Altertavle med et Maleri (Christus i Getsemane) fra 1870. Paa Alterbordets Træbeklædning stod før en Indskrift, ifl. hvilken Alteret blev plyndret af Polakkerne, men atter 1661 klædt af Herredsfoged Søren Pedersen og Birgitte. Romansk Granitdebefont. Stolestader fra 1649, 1651 og 1665. Prædikestol fra 1589.

Fjellerup Sogn omgives af Annekset Glæsborg, Sønderhald Hrd. (Nørager S.) og Kattegat. Kirken, noget nordl., ligger over $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Grenaa. De mod S. højtliggende, temmelig jævne Jorder (Hegedal Bavnehøj, 179 F., 56 M., med trig. Stat.) ere overvejende sandede, med nogle side Strækninger. Nogen Skov (en Del af Oversk.).

Fladeindholdet 1896: 3293 Td. Ld., hvoraf 860 besaaede (deraf med Rug 265, Byg 133, Havre 283, Boghvede 5, Bælgsæd 6, Spergel 6, Frøavl 7, Blands. til Modenhed 35, Grøntf. 23, Kartoffler 52, andre Rodfr. 42), Afgræsn. 768, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 17, Skov 499, ubevokset 48, Moser 44, Kær og Fælleder 35, Heder 208, Flyvesand m. v. 190, Veje og Byggegr. 49, Vandareal m. m. 6 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 501 Stkr. Hornkv. (deraf 320 Køer), 706 Faar, 258 Svin og 20 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. var 1895 71 Td.; 20 Selvejergde. med 56, 54 Huse med 12 Td. Hrtk. og 28 jordløse Huse, c. $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 488 (1801: 221, 1840: 318, 1860: 355, 1890: 499), boede i 107 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomh., 225 af Jordbrug, 16 af Fiskeri, 89 af Industri, 13 af Handel, 136 af forsk. Daglejervirks., 8 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fjellerup* med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Vej- og Vandmølle, Andelsmejeri og Telefonst.; *Hegedal*. Hovedgaarden *Østergaard* har 25 Td. A. og E. Hrtk. og $4\frac{3}{8}$ Td. Skovsk., 1009 $\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf omtr. 100 Eng, 300 Skov, Resten Ager.

Fjellerup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 362. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Nogle Vinduer ere bevarede. Taarnet, af røde Mursten, og Vaabenhuset, af raa Granit og Mursten, ere senere tilføjede, ligesom Kirken er forlænget mod V. Taarnrummet (for Gravkapel) er skilt fra Skibet ved to Smedejærns Gitterdøre med Aarst. 1708 og Pentzernes og Krusernes Vaaben. Som Altertavle tjener Thorvaldsens Christus i Gibs. Alterstager, skænkede 1592 af Chrf. Mikkelsen Tornekrannds og Hustru Dorete Juul, med Tornekranndsernes og Juulernes Vaaben. Romansk Granitdebefont. Prædikestolen er skænket af Dorete Juul og hendes Ægtefælle 1592. Epitafium (med Portrætter) over Anna Møllerup, † paa Østergd. 1734. Under Korbuen Ligsten over Frederikke Sophie, † 1788, og Chrf., † 1793, Børn af Præsten Thom. Høg Møller.

Østergaard ejedes 1486 af Erik Persen Glob, saa af Søren Juul til Hedegd., hans Søn Axel J. til Villestrup, † 1577, dennes Datter Dorete J., g. m. Chr. Mikkelsen Tornekrannds til Lundbæk, hendes Broder Ove J., † 1604, hvis Søn Hans J. 1648 solgte *Ø.* til Morten Skinkel, † 1669, g. m. Elisab. Høg († 1676), Erik Høg til Høgholm og Kongstedlund, hans Søn Baron Iver Juul Høg, † 1683; Enken Hille Trolle ægtede Gehejmer., Generalieutn. Palle Krag til Katholm, som 1695 solgte Mejlgd. (63) og *Ø.* (31) med Tiender (52) og Gods (314 Td. H.) for 18,000 Rd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, som 1699 skødede *Ø.* (31, 9 og 70 Td. H.) til sin Svoger Otte Thygesen Kruse til Balle, hvis Enke Eva Margr. Pentz 1718 solgte *Ø.* til Henrik Weghorst, der 1730 solgte *Ø.* (31, 8 og 101 Td. H.) til Christen Scheel til Grevsk. Scheel, hvis Søn Jørgen S. igen 1754 solgte den til Krigsr. Jacob Adler, † 1756; Kancellir. Niels Hansen, g. m. den forrige Ejers Enke Anne Lisbet, solgte 1760 *Ø.* (31, 8 og 203 Td. H.) til Forpagter Hans Møllerup, † 1768, der 1766 ved Aukt. solgte den for 23,000 Rd. til Kancellir. Hans Fønss til Løvenholm, som 1770 skødede *Ø.* til Chr. Barfod, fra hvem den 1773 blev købt paa Aukt. for 19,240 Rd. af Forpagter Peder Gommessen Errebo. Denne solgte 1782 *Ø.* for 26,000 Rd. til sin Broder Simon Groth E., efter hvis Død 1783 Enken Elisab. Thorbjørnsen ægtede Rasmus Christensen, der 1795 solgte *Ø.* for 29,000 Rd. til Iver Ammitzbøll. Af ham købte Raadm. i Aarhus Hans Peter Ingerslev 1798 *Ø.* (31, 8 og 81 Td. H.) for 30,000 Rd., men solgte den alt 1800 for 37,000 Rd. til Niels Thomsen Secher til Hjortshøjlund, der 1804 overdrog den (29, 9 og 23 Td. H.) for 28,000 Rd. til sin Broder Overkrigskommissær Jørgen Mørch S., som 1827 solgte den til sin Svigersøn Aug. Busck; senere ejedes den af P. Mørch Schmidt († 1838), hans Svoger N. Schou († 1841), hans Enke, og P. C. Schou, der 1889 solgte den for 111,000 Kr. til den nuv. Ejer, Hofjægerm. N. J. C. G. Juel. — Hovedbygningen, er i 3 Fløje, i 1 Stokv., af Bindingsværk undt. Østfløjen, der er ny opf. 1890.

Ved Fjellerup er der fredlyst en endnu delvis jordfyldt Jættestue, hvis Kammer ved en Skillevæg af Sten er delt paa tværs (den ene Afdel. 10 F. den anden 9 F. lang); Gangen er 12 F. lang. — Ved Hagenbjærg Gd. er der en hellig Kilde.

Litt.: *C. Reiersen*, Bidr. til F. Sogns Presbyterologi og Sognekrønike, i Saml. til j. Hist. III S. 1 flg.

Glæsborg Sogn, det største i Herredet og Anneks til Fjellerup, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Nørager og Gjering S.), Ørum, Ginnerup, Kastbjerg, Rimsø og Hemmed Sogne samt Kattegat. Kirken, mod *Ø.*, ligger 1½ Mil N. V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede. Gennem Sognet løber mod N. til Kattegat *Sorteaa*. Paa Nordøstgrænsen løber *Treaa*. En Del Skov (Hagensk., Nedersk., Ajsk., største Delen af Oversk., m. m.).

Fladeindholdet 1896: 8638 Td. Ld., hvoraf 2609 besaaede (deraf med Hvede 20, Rug 787, Byg 345, Havre 829, Boghvede 10, Bælgsæd 5, Spergel 26, Frøavl 61, Blandsæd til Modenhed 226, Grøntf. 53, Kartoffler 134, andre Rodfr. 113), Afgræsn. 2219, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1133, Have 36, Skov 1401, ubevokset 76, Moser 137, Kær og Fællede 189, Hegn 10, Heder 415, Flyvesand, Stenmarker m. v. 280, Veje og Byggegr. 123, Vandareal m. m. 10 Td. Kreaturhold 1898: 363 Heste, 1395 Stkr. Hornkvæg (deraf 827 Køer), 1478 Faar, 685 Svin og 33 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 239 Td.; 48 Selvejergede. med 185, 1 Fæstegd. med 4, 136 Huse med 49 Td. Hrtk. og 33 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 1140 (1801: 457, 1840: 546, 1860: 884, 1890: 1032), boede i 209 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 48 levede af immat. Virksomhed, 761 af Jordbr., 119 af Industri, 32 af Handel, 43 af forsk. Daglejervirks., 28 af deres Midler, og 1 var under Fattigg.

I Sognet Byerne: *Glæsborg* med Kirke, Skole, Lægebolig, Kro, Markedsplads (Marked i Apr. og Sept.) og Telefonst.; *Lavn* (1440: Lande); *Stenvad*; *Hedegaard* med Skole og Missionshus (opf. 1896). *Stenvadhede*, Huse, med Skole. *Glæsborg Kjær*, Huse, med Skole. *Tvedhuse*. *Kukkerhuse*. *Tranchuse*. *Hyllen*, Huse. *Treaa*, Mølle med Udskibningssted. Hovedgaarden *Mejlgaard* med Afbyggersgaarden *Birkelund* har 77¾ Td. A.

og E. Hrtk. og 11 Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld., hvoraf omtr. 350 Eng, 1700 Skov, Resten Ager; under Huse hører 22 $\frac{1}{2}$ Td. H.; store Mosekulturer. *Tustrupgaard. Mejlgaard Mølle.*

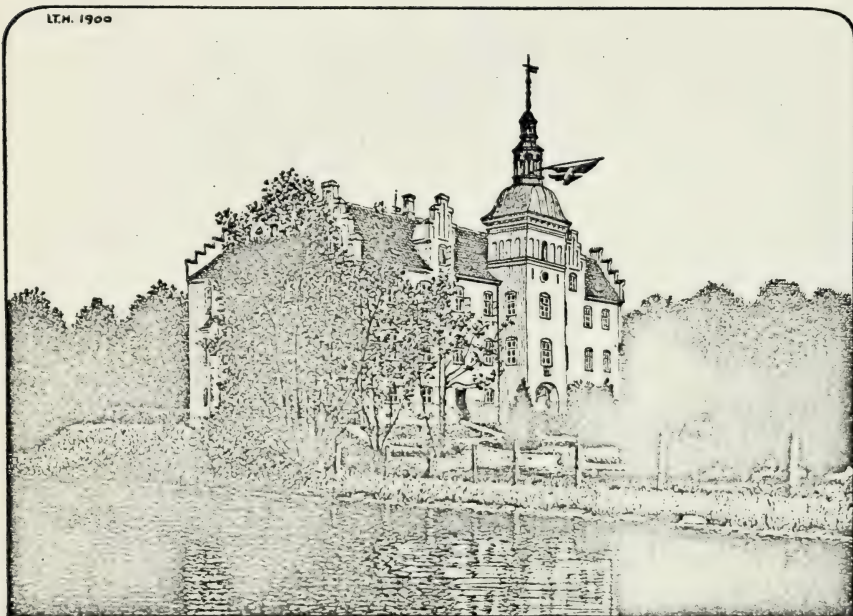
Glæsborg S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 363. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Flere Vinduer og begge Døre (Sydd. tilmur.) ere bevarede. Taarnet (med Aarst. 1799) og Vaabenhuset, begge af Mursten, ere senere tilføjede. Taarnrummet har før været Gravkapel for den Rosenørnske Familie. Kirken har Hvalvinger (undt. Vaabenhuset). Ved en omfattende Restaur. 1898 (Arkitekt: V. Dahl) førtes Kirken saavidt muligt tilbage til den oprindl. Skikkelse (atter indviet 29 $\frac{1}{2}$ 1899). Altertavle (forfærdiget 1618 af Ib Snedker og Geuert Schult af Odense) og Prædikestol i Renæssancestil, skænkede 1617 af Jørgen Kaas og Fru Dorete Juul, med deres Vaabn. og Navnetræk (et Epitafium over dem er nu borttaget). Alterkalk fra 1683 med Trollernes og Juelernes Vaaben. Forstykker af Stolestader fra 1620 med Kaasernes og Juulernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Ligsten over Niels Marqvardsen til Mejlgd., † 1560, og Hustru Fru Dorete Nielsdatter samt Sønnen Niels (se Saml. til j. Hist. V S. 66 flg.), med Portrættig. Paa Korhvalvingen er der fundet Kalkmalerier fra Midten af 16. Aarh. (*M. Petersen*, Kalkm., S. 28), og lign. Dekorationer paa Væggene og Hvalvingerne fandtes ved den sidste Restaur.

Mejlgaard ejedes af Niels Griis, efter hvem en Broderlod i „Medelgaards Mark“ 1345 tilfaldt Vongot Pedersen, der s. Aar solgte M. til Peder Marqvardsen. M. ejedes derefter 1464-68 af Iver Andersen (Skjernov eller Marqvardsen), som maaske har faaet den efter sin Hustru Mette Munk, Enke efter Jep Axelsen Thott til Støvringgd., thi efter deres Død havde hendes Børn af 1. Ægteskab Axel Jepsen og Fru Ellen, g. m. Jørgen Krumpen, Andel i M. tillige med deres Halvsøskende. Fru Ellens Søn Jacob Krumpen og hans Halvbrødre Bishop Stygge Krumpen og Rigsmarsk Otte Krumpen ejede M. i Forening med Iver Andersens Søn Marqvard Iversen, som bortsolgte en Del af Tilliggendet. Men hans Søn Niels Marqvardsen Skjernov samlede atter M. ved at udkøbe Slægten Krumpen og de andre Medejere; han døde 1560 som Slægtens sidste Mand (den under Kirken nævnte Søn Niels var omkommet 1540 ved et Slagsmaal paa Gml. Estrup), efter at have testamenteret M. (tillige med Hedegd.) til sin Fætter Landsdom. Axel Juul til Villestrup, † 1577. Derefter ejedes M. af hans Sønner Absalon J. († 1589) og Ove J. til Palstrup († 1604), hvis Søn Frands J. 1613 solgte M. og Hedegd. m. m. til Jørgen Kaas til Gjelskov († 1619), der var g. m. hans Søster Dorete, efter hvis barnløse Død M. kom til hendes Søstersøn Chrf. Bille, der afkøbte Sten Bille Hedegd.; efter hans barnløse Død solgte Arvingerne 1663 Gaarden til Erik Høg til Kongstedlund og Bjørnholm, hvis Søn Iver Juul H. bestemte dem til Ejendom for sin Hustru Hille Trolle, der senere ægtede Oberst Palle Krag til Katholm og 1695 solgte M. (63 Td. H.) og Østergd. til Adam Ernst Pentz til Aastrup, der 1703 solgte M. til sin Svoger Justitsr. Henr. Bille, † 1708, hvis Enke Ingeborg Kirstine Pentz 1711 ægtede Kjeld Krag Sehested; hun døde 1719, hvorefter hendes Arvinger 1720 solgte M. med Tiender (56) og Gods (225 Td. H.) til Oberst Poul Rosenørn, † 1737 som Generalmaj.; derefter fulgte hans Søn Major Joh. Nic. R., hvis Enke Sophie Am. Dyre ægtede Generalmaj. Otto Chrf. v. Osten, som 1769 solgte Gaard og Gods (63, 82 og 386 Td. H.) for 60,000 Rd. til Chr. Kallager fra Ruballegd. („den gale K.“, en for sit ekscentriske Væsen bekendt Godsejer, der efter at have været under Opbud 1788-92 blev taget i Forvaring ifl. Højesteretsdom, fordi han havde skudt en Politibetjent i Randers, og senere døde som sindssyg paa en Gaard ved Vejle; se „Museum“, 1894 2. Hb. S. 149); han solgte 1783 M. for 63,500 Rd. til Kmjkr. Hans Fr. v. Brüggemann († 1800), hvis Enke Charl. G. D. Korbitz 1804 solgte M. for 165,000 Rd. til Postdirekt., Etatsr. Kolderup-Rosenvinge og Proprietær Peter Schandorff, hvilke 1805 afhændede Gaard og Gods (63, 55 og 345 Td. H.) for 255,000 Rd. til Kmhr. Baron Adam Chrf. Knuth til Lilliendal. Denne solgte 1810 M. til Kammerr. Lars Lassen, fra hvem Statskassen maatte overtage den 1823; Staten solgte den 1839 for 75,200 Rd. til Konsul Hansen fra Aalborg, som 1840 afhændede Gaard og Gods for 120,000 Rd. til Justitsr. (senere Etatsr.) Peter Neergaard til Forslev; han solgte den 1845 for 145,000 Rd. til Jægerm. C. F. Olsen († 1869), der 1868 solgte den til Ritmester, Baron F. Th. A.

Juel-Brockdorff, † 1888, efter hvem den arvedes af den nuv. Ejer, Hoffjægerm. Juel, der ogsaa ejer Østergd. (Se: Nogle Dokum. vedk. M., i Saml. til j. Hist. V S. 39 flg.). — Hovedbygningen, omgivet af Skove mod N. og V. og af Grave, er opf. 1573 af Axel Juul og Hustru Kirsten Lunge, hvis Vaabn., Navne og Brystbillede staa over Porten, og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje af Mursten (hvide), alle i 3 Stokv. med Kamgavle. Ved Midten af Sydfaçaden af Midtfløjen, der ligger i Retning V.-Ø., staaer et firkantet Porttaarn, med hvælvet Gennemkørsel, Kuppel og gennembrudt Spir og to senere Udbygninger (Karnapper); inde i Borggaardens sydvestl. Hjørne staaer et Trappetaarn. Bygningen var fra først af i 2 Stokv.; ved en Ombygning 1891 (Arkitekt: A. Klein) fik den een Etage til, Kamgavle og nyt Spir paa Porttaarnet. Trappetaarnet er opført i 1880'erne. Ladegaarden ligger mod S. — Omtr. 1000 Al. S. Ø. for Bygningen er der mellem høje Banker endnu Spor af et Voldsted, „Gammel Mejlgaard“.

Hedegaard har ogsaa før været en Hovedgaard, der i sin Tid ejedes af Brun Eriksen, Søren Juul, hans Søn Niels J., dennes Søn Søren J. til Østergd. 1500-41,

Mejlgaard.

dennes Søn Landsdom. Axel J., der forenede Hedegd. med Mejlgd., med hvilken den fulgte til 1694, da Palle Krag solgte H. til Ad. Ernst Pentz, der atter solgte den til sin Svoger Henr. Bille til Bangsbo, hvorefter den kom ind under Grevske Løvenholm og blev nedlagt som Hovedgd. — En By *Skjerbæk*, der laa paa Mejlgaards nuv. Hovedgaardsmark, og som bestod af 11 Gaarde og 17 Huse, blev ligeledes nedlagt 1711 tillige med *Skjerbæk Mølle* (se Saml. til j. Hist. V S. 48).

Tustrupgaard var 1619 en Gaard, der af Erik Friis solgtes til Jørgen Kaas. Egnen har været langt mere skovbevokset tidligere. En voldsom Orkan 1557 ødelagde imidlertid Skovene om Mejlgd. og Hedegd.; flere hundrede Træer styrtede om, og mange tusinde knækkedes, saa at de senere gik ud; fra denne Tid hidrøre de store Hedestrækninger i denne Egn. — I Mejlgaard Skove skal det sidste Vildsvin i Landet være skudt i Beg. af 19. Aarh. Der findes Kronvildt.

Ved Stenvad er fredlyst en mindre Jættestue samt en Runddysse og en Langdysse, hver omsluttende et seksidet Gravkammer med Gang. — Ved Mejlgaard ligger omgivet af Ajgholm Skov den bekendte store Køkkenmødding fra den ældre Stenalder, der flere Gange er undersøgt, navnlig af Worsaae 1850, N. F.

B. Sehested 1880, A. P. Madsen 1888 og Jap. Steenstrup. Dyngen, som nu ligger inde i Landet, omtr. 20 F. o. Havet, paa en lav Højning, er i Oldtiden bleven ophobet umiddelbart ved Stranden, idet der da her skød sig en Bugt ind fra Kattegat. Skallaget har været indtil 8 F. tykt. Udstrækningen fra N.-S. omtr. 400, fra Ø.-V. 60-120 F. Den tilbagestaaende Del fredlystes 1896. Dyngen har en egen Interesse, idet det var Undersøgelsen 1850, som ledte til at erkende Køkkenmøddingernes rette Natur (se *N. F. B. Sehested*, Arkæol. Undersøgelser 1878-81, S. 151; Aarb. f. n. Oldk. 1888 S. 299; *W. Sørensen*, Hvem er Opdageren af Stenalderens Affaldsdynger?, Kbh. 1899).

Ørum Sogn omgives af Annekset Ginnerup og Glæsborg Sogn, Sønderhald Hrd. (Gjesing S.) samt Nimtofte og Tøstrup Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger over $1\frac{1}{2}$ Mil V. N. V. for Grenaa. De højtliggende, temmelig bakkede Jorder ere for en stor Del skarpsandede, med store Enge mod N. Ramten Skov. I Sognet ligger *Ramten* og *Dystrup Søer*. Ved Nordgrænsen udspringer *Ørum Aa*, som derpaa løber mod S. gennem Sognet. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 7379 Td. Ld., hvoraf 2729 besaaede (deraf med Rug 782, Byg 363, Havre 966, Boghvede 26, Bælgsæd 22, Frøavl 28, Blandsæd til Modenhed 228, Grøntf. 27, Kartoffler 150, andre Rodfr. 135), Afgræsn. 2145, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1139, Have 30, Skov 252, Moser 461, Kær og Fællede 210, Hegn 6, Heder 214, Stenmarker 50, Veje og Byggegr. 135, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1305 Stkr. Hornkvæg (deraf 763 Køer), 1447 Faar, 694 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 225 Td.; 56 Selvejergde. med 192, 131 Huse med 33 Td. Hartk. og 46 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1046 (1801: 309, 1840: 484, 1860: 900, 1890: 1156), boede i 219 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 41 levede af immat. Virksomhed, 707 af Jordbr., 194 af Industri, 39 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 33 af deres Midler, og 23 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Ørum*, i Ørum Aas Dal, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1896), Mølle og Telefonst.; *Overbroen*, skilt fra Ørum By ved Aaen; *Kni* med *Knikelde*, 3 Gde.; *Dystrup*; *Ramten* (1203: Ramptun, 1404: Ramptæn) med Skole, Missionshus, Mølle og Teglværk; *Ulstrup*. *Ramtenhede*, Gd. og Huse; *Ulstruphede*, Gde. og Huse; *Ørbækhede*, Gd. og Huse; *Løkken*, Huse. Hovedgaarden *Ørbækgaard* har $29\frac{1}{2}$ Td. H., 686 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 386 Skov og Plantage (deraf 200 tilplantet), Resten Ager, 4 Arbejderboliger og noget Arvefæstegods; *Baslandgd.*; *Kvisthus*, Gd. *Trudvang*, Gd. *Gammelmølle*, Vandmølle.

Ørum S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstingskr. og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 358. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Mejlgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor med tresidet Afslutn., Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel, nu Sakristi, paa Korets Nordside. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre, de senere Tilbygninger af Mursten, Begge Døre, med Søjler, ere bevarede (Nordd. tilmur.). Kirken er overhælvvet (undt. Vaabenhuset). Kirken er restaur. 1867 og 1870. Altertavlen er et Maleri (de 3 Kvinder ved Graven) af Const. Hansen, fra 1835, malet paa et kat. Alterskab, der er blevet overstrøget 1592. Smuk gotisk Alterkalk. Granitdøbefont. Prædikestol fra 17.-18. Aarh. Epitafium over Præst i Hornslet Hans Hestermanns Hustru Susanna Cappel, † 1774, over Provst Lorents Heerfordt, † 1784, og Hustru, over Præst Laurids Rasm. Ledemark, † 1694 (i Præstebogen er noteret, at han havde rejst udenlands med en Rosenkrantz, og da Polakkerne vare i Landet, havde nogle Officerer Kvarter i Præstegaarden og kunde godt lide ham for hans Sprogfærdighed og Kyndighed i Musik, hvorfor Sognet spares for at blive plyndret; nogle af Stolene havde tidligere Indskrifter paa Polsk). Ligsten over Provst Jac. Cappel, † 1742. Series pastorum. Paa Væggene er der fundet Kalkmalerier og Skriftsprog fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*,

Kalkm. S. 27). — N. Ø. for Kirken laa i Kirkegaardsmuren en Kirkelade af røde Munkesten; 1860 fjernedes Resterne, og Tomten hører nu til den nye Kirkegaard.

Ørbækgaard ejedes af Henning Podebusk 1442, Baard Jensen 1446, siden de Rosenkrantz: Hr. Otte Nielsen, Hr. Erik Ottesen, Holger Eriksen, Otte Holgersen, dennes Svigersøn Dider. Quitzow 1547, Jørgen Friis 1598, Iver Friis 1601-13, Erik Rantzau, der 1616 solgte den (30 Td. H.) med Gammelmølle, Baslandgd. osv. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen Skeel 1662 ejede den (42 Td. H.). Senere hørte den til Grevskaftet Scheel og takseredes 1795 til 36½ Td. H. Ager og Eng, 5½ Skov, Tiender 46½, Bøndergods 385, i alt 473½. Derefter har den tilhørt Peter Amdi, Lorents Holger Ingstrup, Christen Levring, Kmjkr., Premierlieutn. J. A. J. Lützen 1855-56, O. Pontoppidan og N. og H. Nørgaard, fra hvem den 1897 blev overtaget af Sparekassen for Kbh. og Omegn, den nuv. Ejer. — Bygningen, 4 Længer i I Stokv., er opf. af Grundmur i 19. Aarh. N. for Aaen ses endnu det gamle Ørbækgaards Voldsted med Rester af Grave og Spor af Bygningsrester; S. V. for Voldstedet ses en mindre Voldbanke med Grav foran. — N. for Gaarden har efter Sagnet *Ørbæk By* ligget; der ses endnu Spor af Bygningsrester.

Omr. en halv Fjerdingvej N. Ø. for Ramten By har staaet et *St. Annas Kapel* (Agrene deromkring kaldes endnu „Nord- og Syd- St. Anna Agrene“), hvis Fundament (omtr. 44 Al. langt) af Granitkvadre saas endnu for nogle Aar siden, ligesom der er Rester af tildannede Kridtsten (som Brudstykker af Søjlehoveder, m. m.) og af Murkalk. Mange af Stenene ere anvendte i Ramten By, Ørum Mølle og Overløbsbroen; en Kælder paa Gml.-Estrup skal være bygget af Sten herfra. Ogsaa i Kni har der været Fundament af en Kirke.

Ramten Hede bærer tydelige Spor af tidligere Opdyrkninger. — Ørum By med Præstegaarden brændte 4/12 1710.

Ved Overbroen er der fredlyst *Firhøjene* (4 runde Gravhøje, der ligge i en tæt Række) samt *Bavnehøj* og *Myrehøj*, ved Dystrup de to *Tvihøje* (forbundne ved et Mellemparti). Af Sognets omtr. 30 Stengrave ere fredlyste: i Horsemosen en Runddysse, ved Ulstrup en tokamret Langdysse, og ved Ramten Hede en Runddysse og to tokamrede Langdysser. Ved Kni har der været en Sundhedskilde, *Kongekilden*.

Ginnerup Sogn, Anneks til Ørum, omgives af dette, Glæsborg, Kastbjerg, Villersø og Enslev Sogne, Sønder Hrd. (Vejlby, Lyngby og Albøge S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Tøstrup Sogn. Kirken, mod S., ligger 1 Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder (højeste Punkt 200 F., 63 M.) ere sandede. Nogen Skov (Trustkast, Fannerupgaard Sk.). Mod S. V. løber *Ørum Aa*. Gennem Sagnet gaar Landevejen fra Randers til Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 4679 Td. Ld., hvoraf 1891 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 453, Byg 273, Havre 669, Boghvede 10, Bælgsæd 6, Frøavl 30, Blands. til Modenh. 221, Grøntf. 7, Kartofler 58, andre Rodfr. 125, andre Handelspl. 8), Afgræsn. 1118, Høslæt, Brak, Eng m. m. 951, Have 35, Skov 375, Moser 36, Kær og Fælleder 147, Hegn 9, Heder 18, Veje og Byggegr. 98 Td. Kreaturhold 1898: 285 Heste, 907 Stkr. Hornkvæg (deraf 582 Køer), 629 Faar, 602 Svin og 51 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 188 Td.; 26 Selvejergde. med 177, 40 Huse med 11 Td. Hrtk. og 41 jordløse Huse, c. 1/3 i Fæste og Leje. Befolkningen, 1/2 1901: 778 (1801: 240, 1840: 318, 1860: 487, 1890: 744), boede i 141 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 429 af Jordbr., 5 af Gartneri, 97 af Industri, 7 af Handel, 175 af forsk. Daglejervirks., 6 af deres Midler, og 13 vare under Fattigv.

I Sagnet Byerne: *Ginnerup* med Kirke, Skole og Telefonst.; *Fannerup* (1404: Farændorppæ) med Skole; *Mastrup*, ved Landevejen, med Skole. Hovedgaarden *Skjærvaad*, med Vandmølle og Afbyggergaardene *Neergaardsminde* og *Holmegaard*, har henved 44 Td. H. (hvoraf 36 under Hovedgaarden), 1200 Td. Ld., hvoraf 130 Eng, 445 Skov, 15 Veje og Byggepl., Resten Ager; til Gaarden en Vand- og Vejmølle. *Asgaard* har 25¼ Td. H., omtr. 450 Td. Ld., hvoraf 66 Eng, 24 Kær, 7 Skov og Have, Resten Ager. Gaarden *Constantia* har 15 Td. H., 320 Td. Ld.,

hvoraf 20 Eng, 10 Skov, Resten Ager. *Fannerupgaard*, med Pumpestation, Vandmølle og Bageri, har $13\frac{3}{4}$ Td. H., 374 Td. Ld., hvoraf 135 Ager, 69 Eng og Græsningsjord, 100 Skov og 70 i det tørlagte Kolindsund. *Neder-Slemminge*, Huse.

Ginnerup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 359. Lægd. Kirken tilhører Grev Sponneck.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere vistnok fra sent i 14. Aarh. (den østl. Del og Koret dog vist senere ombyggede), af raa Granit, Kridtsten og røde Mursten i uordnet Skifte; Norddøren kan spores. Taarnet og Vaabenhuset, af røde Mursten, ere senere tilføjede. Kirken har Hvalvinger (undtagen Vaabenhuset). Altertavle i Rokokostil med et Maleri (Discipline i Emaus) af H. C. Levy, fra 1875. Romansk Granitdøbefont. Tarvelig Prædikestol. I Skibet et Krucifiks, Ligsten over Forpagter paa Skjærvad Christen Jensen Vinther, † 1770, og over Forpagter paa Ørbækgd. F. Hansen, † 1782. I Vaabenhuset Ligsten over Borgmester i Grenaa Joh. Welow, † 1685.

Skjærvad (Skærewath) blev 1386 tilskødet Hr. Jens Andersen (Brock) til Estrup af Dronn. Margrethe, der havde købt den af Hr. Thure Knudsen og Vilhelm de Swawen „fratruelis dni. Wilhelmi militis“. Hr. Jens Andersen efterlod S. til sin Sønneson Lage Jensen, hvis Søn Hr. Axel Lagesen 1455 lejede den til Væbneren Niels Munk, der endnu 1464 boede her. Med Hr. Axels Datterdatter Fru Mette Bydelsbak kom S. til Hr. Mogens Gøye († 1554), derpaa til hans Datter Ide, g. m. Otte Rosenkrantz til Næsbyholm, deres Datter Sophie Rosenkrantz († 1571), g. m. Jak. Enevoldsen Seefeld til Visborggd. († 1599), deres Datter Birthe S. († 1593), g. m. Erik Kaas til Voergd., hendes Fader og hans Enke Sophie Bille († 1608), Sønnen Hans Seefeld, der 1613 solgte S. til Jørgen Skeel, hvis Søn Christen S. ejede S. (68 Td. H.) 1662, hvorefter S. laa under Grevskabet Scheel (1795 havde den i alt 814 Td. H.), senere under Stamhuset Benzon indtil 1840, da den solgtes til Kmhr. Chr. Benzon til Christiansdal; senere har den tilhørt Chr. Fr. Jul. Risom og Joh. Andr. Neergaard, der 1856 solgte den til Brødr. Etatsr. J. F. Carøe og C. F. Carøe, hvis Arvinger (Gross. Carøe, Pastor Carøe og Dr. Jantzen) nu eje den. Hovedbygningen, en Fløj i 1 Stokv., er af Bindingsværk med 2 Kviste og Kamgavle. (Et Billede af den gamle Bygning findes paa Tapeterne paa Gml. Estrup, se S. 929). Ved Skjærvad Mølleaa paa lavt Terræn ligger det gamle Voldsted: en større aflang-firkantet Banke, omgivet af en Grav og der udenfor en lavere Vold; paa Banken ses endnu Murelevninger; nu er der anlagt en Frugthave, Voldene ere beplantede og Gravene forvandlede til Enge. S. for Voldstedet ses Spor af gamle Fiskedamme; to af dem ere i ny Tid istandsatte. — Af Skjærvad Bøndergods, som overdroges Kmhr. Benzon med omtr. 540 Td. H., solgtes det meste af ham og Risom, og heraf oprettedes senere flere større Avlsgaarde, deribl. Slemmingegd. i Enslev Sogn samt *Asgaard* (nuv. Ejer: H. H. Vester) og *Constantia* (Ejer: Herlufsholm Skole).

Fannerupgaard hørte i sin Tid under Grevsk. Scheel, derpaa under Stamhuset Benzon; den ejes fra 1872 af Aktieselskabet Kolindsund.

Ved Ginnerup og Fannerup findes Rester af Køkkenmøddinger. En interessant Køkkenmødding (fra den yngre Stenalder) har ligget ved Fannerupgd.; de sidste Rester af den forsvandt 1895 ved en af Nationalmuseet foretagen Undersøgelse. — Ved Fannerup er der fredlyst 5 Gravhøje, af hvilke de 4 høre til Gruppen *Sekshøjene*; ved Ginnerup er der fredlyst en Langdysse med et anseligt Gravkammer med Gang, ved Neder-Slemmingegd. en Jættestue (Jordhøjen og Gangen ere væsentlig sløjfede). — Ved Mastrup er der Spor af en Kirke, med Kirkegaard. — Ved Fannerup har der været en hellig Kilde.

Nimtofte Sogn omgives af Annekset Tøstrup, Ørum Sogn og Sønderhald Hrd. (Gjesing og Koed S.). Kirken, mod V., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil V. for Grenaa. De højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarp-sandede. I den vestl. Del løber *Nimtofte Aa*. Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3231 Td. Ld., hvoraf 1250 besaaede (deraf med Rug 367,

Byg 170, Havre 490, Boghvede 4, Bælgsæd 7, Spergel 6, Blands. til Modenh. 43, Grøntf. 23, Kartofler 35, andre Rodfr. 104), Afgræsn. 1188, Høslæt, Brak, Eng m. m. 470, Have 14, Skov 44, Moser 20, Kær og Fællede 74, Heder 82, Flyvesand 40, Veje og Byggegr. 34, Vandareal m. m. 15 Td. Kreaturhold 1898: 208 Heste, 611 Stkr. Hornkv. (deraf 367 Køer), 617 Faar, 328 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 96 Td.; 25 Selvejergde. med 89, 43 Huse med 7 Td. Hartk. og 36 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 579 (1801: 195, 1840: 299, 1860: 421, 1890: 538), boede i 101 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 24 levede af immat. Virksomhed, 260 af Jordbrug, 139 af Industri, 32 af Handel, 29 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 27 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nimtofte*, Ø. for Aaen, med Kirke, Skole, Missionshus (opf. 1893), Lægebolig, Markedsplads (Marked i Feb. og Okt.), Kro; *Svenstrup* (under Sønderhald Hrd.), V. for Aaen, med Præstegd., Forsamlingshus (opf. 1893), Andelsmejeri, Mølle og Telefonst.; *Mogenstrup*; *Sjørup*. *Sjørupgaard* har 15 Td. H., 468 Td. Ld. (i Nimtofte, Tøstrup og Marie Magd. S.), hvoraf 40 Eng, 8 Skov, Resten Ager; 4 Lejehuse. *Sønder-skovgde.* med Mølle; *Kolstrupgde.*; *Battrupholt*, Gd.; *Ramten Møllegd.*

Nimtofte S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 360. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa og tilhuggen Granit paa Sokkel med Skraakant. Et Par Vinduer og Norddøren ere bevarede (tilmurede). Taarnet og Vaabenhuset, af Mursten, ere fra senere Tid. Kirken har fladt Loft. Altertavle fra Slutn. af 17. Aarh. med et Maleri (Christus i Getsemane). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Ligsten over Søren Andersen Møller af Ramten Mølle, † 1707. I Skibet 3 Malmlysekroner, skænkede 1884-85 af H. P. Grouleff og Hustru.

Sjørupgaard laa 1775 under Vedø og havde 1795 8 Td. H. — Ved den østl. Ende af Sjørup Sø har ligget Byen *Sjørup*, der ødelagdes ved en Brand i Beg. af 19. Aarh.; endnu i Slutn. af Aarh. saas Rester af Brønde, Havediger og Brølægninger. — Paa Hyttebakken ved Kolstrup har der før været en Glashytte, hvoraf endnu ses Spor. — Ved Mogenstrup er der fredlyst en Gravhøj, indesluttende en Jættestue. I Mogenstrup har der været en hellig Kilde.

Tøstrup Sogn, Anneks til Nimtofte, omgives af dette, Ørum og Ginnerup Sogne samt Sønder Hrd. (Albøge og Nødager S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Sønderhald Hrd. (Koed S.). Kirken, mod N., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil V. for Grenaa. De noget højtliggende, bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med Enge ved Kolindsund.

Fladeindholdet 1896: 3747 Td. Ld., hvoraf 1661 besaaede (deraf med Hvede 97, Rug 352, Byg 363, Havre 661, Boghvede 3, Bælgsæd 15, Frøavl 4, Blands. til Modenh. 15, Grøntf. 45, Kartofler 40, andre Rodfr. 66), Afgræsn. 1002, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 13, Skov 37, ubevokset 8, Moser 12, Kær og Fællede 97, Hegn 6, Heder 23, Stenmarker 33, Veje og Byggegr. 40 Td. Kreaturhold 1898: 246 Heste, 670 Stkr. Hornkv. (deraf 397 Køer), 743 Faar, 286 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 149 Td.; 27 Selvejergde, med 137, 39 Huse med 12 Td. Hartk. og 32 jordløse Huse, c. $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 563 (1801: 214, 1840: 325, 1860: 436, 1890: 606), boede i 108 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 11 levede af immat. Virksomhed, 443 af Jordbr., 78 af Industri, 3 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks. og 9 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Tøstrup* med Kirke og Skole; *Skiffard*; *Sivested* med Skole og Missionshus (opf. 1884). *Tøstrupgaard* (for *Christinebjerg*) har

15 Td. H., omtr. 320 Td. Ld., hvoraf 4 Eng (i Ørum S.), 50 Plantage, Resten Ager; under Gaarden hører Gaarden *Lykkeslund* ($4\frac{3}{8}$ Td. H., 155 Td. Ld.). *Kovstrupgaarde*.

Tøstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 361. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Begge Døre (Nord. tilmur.) ere bevarede. Taarnet, af Granitkvadre og Mursten, og Vaabenhuset, af Mursten, ere senere tilføjede (paa Taarn-gavlen Aarst. 1778). Kirken er overhvalvet (undt. Vaabenhuset). Altertavle fra omtr. 1700, med et Maleri (Nadveren), opmalet 1839. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Mellem Skib og Vaabenhus en smuk jærnbelaet Dør. Series pastorum for Tøstrup (ophængt 1898).

Ved Tøstrup ligger i Bunden af en smal, dyb Dal en større, vistnok ved Kunst noget tildannet Banke, „*Slottet*“; Murlevninger findes ikke. I Sivested ligger en Gaard, som ogsaa kaldes „*Slottet*“.

Ved Kovstrup ere de to jævnsides liggende *Pogehøje* fredlyste; af de omtr. 20 Stengrave, som kendes i Sognet, ere fredlyste: ved Tøstrupgd. en Runddysse med seksidet Gravkammer med Gang, ved Tøstrup 2 Runddysser og 3 Langdysser (en af disse trekamret).

Tøstrup var et eget Pastorat indtil 1775, da det blev Anneks til Nimtofte. Fra den nu nedbrudte Præstegaard findes i Randers Museum en Egebjælke med Indskr., at Gaarden brændte $\frac{7}{12}$ 1741.

Anholt Sogn bestaar af Øen *Anholt* i Kattegat, beliggende omtr. 7 Mil N. Ø. for Grenaa, $8\frac{1}{2}$ Mil S. Ø. for Læsø og 13 Mil N. V. for Helsingør, under omtr. $54^{\circ}44''$ n. Br. Øen har Form som en Kile med sin bredeste Ende mod V., omtr. $\frac{1}{2}$ Mil, medens den mod N. Ø. løber ud i en Spids, „*Totten*“; fra S. V. til N. Ø. er der omtr. $1\frac{1}{4}$ Mil. Den er $0,37$ □ Mil, 20 □ Km. Naar undtages Farvandet paa Sydøstsiden, „*Pakhusbugten*“, der er dybt og rent, er Øen ligesom Læsø omgivet af farlige, ofte langt udskydende Grunde og Rev; saaledes ligger ved Nordøstspidsen det over 1 Mil lange *Østerrev*, som ender i *Knoben*; ved Nordvestpynten ligger *Nordvestrevet* og mod S. V. *Stensøre*. Fra en smal, sandet Forstrand hæver Øens vestl. Del sig i høje, med Græs, Marehalm og Senegræs bevoksede Bakker af Moræneler og tilføjet Sand til over 100 F., skilte ved smalle Lavninger; det højeste Punkt, Sønderbjærg, 154 F., 48 M., ligger mod S. V.; Nordbjærg mod N. V. er 124 F., 39 M. Men allerede lidt inden for Kysten falde Bankerne brat af til et Engdrag (før en Vig, derefter en Indsø med Holme), der skiller dem fra Øens østl. Del, som er et lavtliggende, øde Sletteland, opfyldt af Stenrevler med Flyvesand og Miler. Kun Bakkerne mod V., der ere dækkede af et tyndt Lag Muld, ere noget opdyrkede. Af de tidligere Skove (se ndfr.) er ingen tilbage; i de sidste Aar har man dog begyndt at beplante Højlandets Bakker.

Fladeindholdet 1896: 3666 Td. Ld., hvoraf 105 besaaede (deraf med Rug 67, Byg 11, Havre 21, Kartofler 6), Afgræsn. 113, Høslæt, Brak, m. m. 61, Have 4, Skov 45, ubevokset 89, Kær og Fælleder 34, Flyvesand, Klit m. v. 3202, Veje og Byggegr. 13 Td. Kreaturhold 1898: 25 Heste, 62 Stkr. Hornkvæg (deraf 46 Køer), 308 Faar og 36 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 10 Td.: 1 Selvejergd. (Præstegaarden) med 1, 36 Huse med 9 Td. Hrtk. og 5 jordløse Huse, alle i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 296 — hvoraf omtr. 100 Arbejdere ved Havneanlægget — (1801: 129, 1840: 160, 1860: 146, 1890: 174), boede i 47 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 27 af Jordbr., 101 af Fiskeri, 3 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Dag-lejervirks., og 7 af deres Midler.

Paa Øen ligger mod V. lige Ø. for Bankerne *Anholt By* med Kirke, Præstegd., Skole, Distriktslægebolig, Mølle, 2 Kroer og Telefonstation. Midt paa Øen ligger *Ostebakke Fyr*, et hvidt, fast Vinkelfyr, paa den 78 F. høje Ostebakke; det vises fra et Skur, Flammens Højde 84 F., Lysvidden $2\frac{1}{2}$ Mil. Paa Nordostkysten næppe $\frac{1}{4}$ Mil fra Totten er *Anholt Fyr*, et hvidt Blinkfyr, der vises fra et 136 F. højt, rundt og hvidt Taarn af Mursten; Fl. Højde 130 F., Lysvidden $4\frac{1}{2}$ Mil. Ved Fyret er Redningsstation (med en Baad her og en ved Byen), Telegraf- og Statstelefonst. samt Toldassistentstation. Uden for Knobben ligger Fyrskibet *Anholt-Knob*, $1\frac{3}{4}$ Mil Ø. N. Ø. for Fyrtaarnet (hvidt Blinkfyr; Fl. Højde 30 F., Lysvidden $2\frac{3}{4}$ Mil).

Det vigtigste Erhverv er Fiskeri, særlig af Tunger, Rødspætter og Sletvar, men ogsaa Pigvar, Kuller, Torsk og Rokker; ifl. Fiskeriberetn. 1899-1900 fangedes der af 25 Fiskere fra 6 mindre Fartøjer i alt for en Værdi af 8744 Kr., deribl. 27,520 Pd. Sletvar, 3900 Pd. Pigvar og 8385 Pd. Tunger. Ogsaa Bjærgningen ved Strandinger er en Indtægtskilde (se ndr.). Beboerne byggede før selv deres Baade, som de eje, delte i „Selskaber“, ligesom der endnu er en Del Husflid. Skibsfart er der ikke, da Beboerne ikke fare til Søs. Agerbruget er overordentlig ringe paa Grund af Øens Ufrugtbarhed (366 Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.); mest dyrkes Rug. Øen har ingen Havn; der anlægges dog nu en Havn ved Nordvestpynten (saml. Bevill.: 990,000 Kr., 1. Gang ydet ved Finansi. 1899-1900; ventes færdig Efteraaret 1902). Postforbindelsen, med Sejlbaad, foregaar over Grenaa 2 Gange uglt.

Ved Toldstedet fortoldedes 1900 bl. a. 206,375 Pd. Stenkul og 173 Clstr. og 32,464 Kbfd. Tømmer. Paa Øen var der ved Udg. af 1900 5 Fartøjer og maalte Baade paa i alt 49 Tons. Der indkom fra Udlandet 98 Skibe med 4906 T. Gods og udgik 97 uden Ladning; fra Indlandet indkom 13 Skibe med 274 T. Gods og udgik 17 med 48 T. Gods. Postbaaden har 1899 (paa 77 Rejser) indført 1000 og udført 600 T. Gods.

Anholt S., en egen Sognekommune, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Anholt Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 364. Lægd. Kirken ejer sig selv.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor ud i eet (uden Korbue) samt Taarn mod V. Den er opf. 1818, da den ældre Kirke var bleven ødelagt under den engelske Okkupation, af smaa gule Mursten i romansk Stil med Bræddeloft; Taarnet har fir-sidede Pyramidetag; dets Uerrum er Forhal; over Indgangen fra V. staar paa en Rude Fr. VI's Navnetræk og Aarst. 1818. Ny Altertavle (Vandringen paa Søen), malet 1890 af C. Rasmussen; den gml. Altertavle (over Døren), hvis Indfatning ligesom Prædikestolen mulig skriver sig fra en Restauration af den ældre Kirke 1683, er et Maleri (Nadveren) fra 1819. Granitdøbefonten, med Kors paa Kummen, er meget gammel (vistnok fra 13. Aarh.). I Skibets Loft hænger et Skib fra 1819. I Forhallen er indmuret en Stentavle med Indskriften: „Anno 1683 hafve dette Lands Husbond edele Hans Rostgaard kgl. Maist. Ambts Forwalter ofver Cronborg Ambt med sin Søn Friderich Rostgaard hiulpen, at denne Kirche er bleven repareret. Jens Rostgaard“. Den ældre Kirke skal ikke have været ældre end Tiden noget efter Reformationen, idet Øen efter en tvivlsom Beretn. for siges at have været Anneks til Mørup Sogn i Halland*). — Paa Kirkegaarden er begravet Major Melsted, der faldt her 1811 (se S. 973).

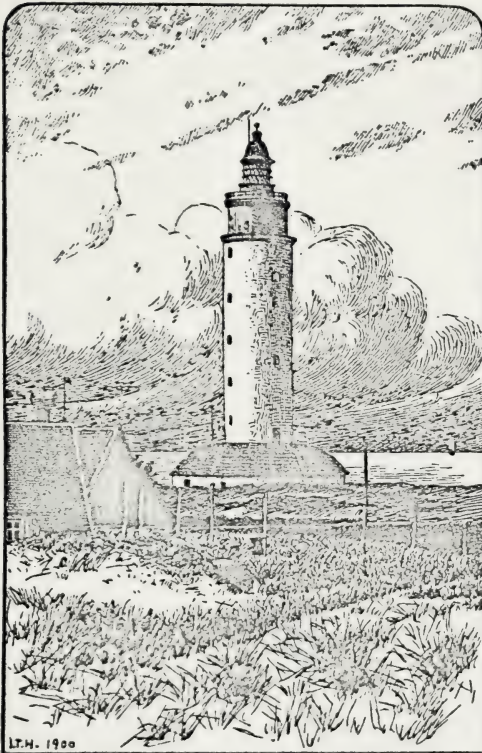
Øen kaldes i Vald. Jrdb. *Anund*; Beboerne selv kalde den *Anø*; Overgangen er vel sket fra *Anundø* (og *Anon*); Navnet kan udledes af Mandsnavnet *Anund* eller

*) Præstekaldet var før kun ringe. Kongen tilstod 1551 Præsten Peder Knudsen Kongetienden af Voldby Sogn; 1567 tilstodes der Kaldet Kronens Part af Korn- og Kvægtienden af Voldby Sogn, da Kaldet ikke havde den nødvendige Indkomst; 1630 paalagdes det Aarhusbispen at sørge for, at Præsten fik af Bønderne Fisketiende og andre lovbehandlede Afgifter; 1706 klagede Præsten over sin elendige Tilstand, osv. Se videre *Cir. Bruun*, Fr. Rostgaard, I S. 408 fig.

af den paa Ænder rige Ø (se *S. Bugge*, Arkiv f. n. Filologi, 1890 S. 244); 1441 er Navnet forvansket til *Anolt*, 1482 og 1486 til *Anaol*. Øen er bleven befolket alt i den tidligste Oldtid. Der er vel ikke paavist Køkkenmøddinger, ikke heller Gravhøje, Dysser eller andre Stengrave; men navnlig paa den østl. Del er der opsamlet Tusinder af Oldsager fra ældre og yngre Stenalder, dels Forarbejder, dels færdige Sager i brugelig eller beskadiget Stand; endvidere findes meget Affald fra Flinttilhugning. Sagerne henligge ofte i stort Antal omkring Stenlægninger, der formentlig have tjent som Ildsteder. Fra Bronzealder og Jernalder synes der derimod ikke at være Minder. Øen tilhørte i ældre Tid Kronen (1441 forleenedes Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz med A. og Grenaa), der 1668 solgte den til Toldforvalter Peder Jensen Grove, hvis Enke 1674 blev gift med Hans Rostgaard til Kraagerup († 1684). Sønnen Fr. Rostgaard, under hvem Øen 1711 blev plyndret af de svenske, lagde den med

Sejrø og Neksøl ind under det af ham 1741 oprettede Stamhus Kraagerup, og den hører endnu til det Stamhuset substituerede Fideikommiss (se II S. 66); nuv. Besidder er Kmhr. F. C. R. v. d. Maase.

Bjærgning ved Strandinger har i lang Tid været en god Indtægt for Beboerne („hver lever kristelig og nærer sig af Vrag“; som bekendt blev Fr. Rostgaard i høj Grad opbragt paa Holberg, fordi han havde valgt A. til Skueplads i Peder Paars), om end disse ere aftagne ved de gode Fyrvæsenforanstaltninger. Af 337 Strandinger i Randers Amt i 1858-81 faldt de 125 paa Anholt; 1882-87 strandede der 34, 1894-99 31 Skibe. Beg. til Fyrvæsenet blev gjort under Fr. II, idet der $\frac{8}{8}$ 1560 udgik kgl. Ordre om at opsætte en „Fyrpande“ paa A., og $\frac{16}{12}$ s. Aar gentoges Ordren, at en „Fyr lampe“ skulde opsættes; senere udgik der jævnlig Kongebrev om, at Fyrlampen skulde passes. Fra først af brugtes der Træ til Fyringen, men den tidligere Antagelse, at det var ved Fyret, at Øens store Skove af Fyr, Gran og Enebær ere ødelagte, er ikke rigtig, thi $\frac{8}{3}$ 1564 forbød Kongen, at der maatte hugges Ved i Skoven paa A., da den ellers vilde blive øde, og endnu 1591 var der saa megen

Anholt Fyr.

Skov, at den tjente som Sømærke. Det, der ødelagde Skoven, var Beboernes skaanselsløse Hugst i den til Tjæreudkogning, og senere kom Sandflugten, der især fra 1643 tog Overhaand og helt gjorde det af med den. Fra Beg. var Fyret vistnok et Papegøjefyr (se S. 40); senere blev det vistnok ligesom paa Skagen omdannet til et Taarnfyr, en „Lygte“ (se et Billede i „Danmarks Natur“, Kbh. 1899, S. 281), og fra 1623 blev der indrettet et Vippefyr med Benyttelse af Stenkul (1622 gjorde Chr. IV Akkord med Wigel Ancher om Anlæggelsen af en „Fyrbakke“ efter hollandsk Mønster), hvilket holdt sig til 1788, da der opførtes et 112 F. højt Taarn med et aabent Blusfyr, hvilket 1805 fik Lanterne og 1838 som det sidste lukkede Kulfyr omdannedes til et Spejlfyr; endelig opførtes 1881 det nuv. Taarn, og Fyret blev et Linsfyr. (Om Skoven se *J. Deichmann Branth*, Bot. Tidsskr. 2. R. I S. 195 flg., og *K. J. V. Steenstrup*, Tidsskr. for Skovvæsen, VIII S. 82 flg.; om Fyrvæsenet *V. A. Secher*, i Saml. til j. Hist. 3. R. II, og *C. D. Bloch*, i Tidsskr. for Sovæns. Ny R. XXXIII S. 436).

En vigtig Erhvervskilde for Øen var ogsaa tidligere Sælhundefangsten

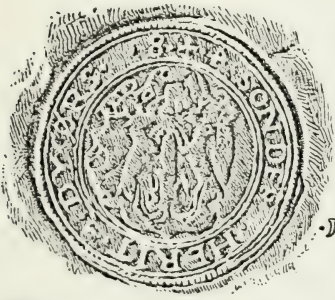
(se *Bruun*, Rostgaard I S. 145); men den er næsten ophørt, som man mener fra den engelske Okkupation af Øen 1809-14, da Englænderne ved deres Skyden paa Dyrene fordrev dem. Ved Englændernes Ankomst lagde de omkring Fyrtaarnets østlige Side et Værk med Volde og Grave, forsynet med Kanoner, ligesom der i Taarnet var anbragt svært Skyts og i Muren Kasematter til Garnisonen, som bestod af 400 Mand. Et Forsøg, som en dansk Ekspedition, best. af Kanonbaade og omtr. 1000 Mand under Anførsel af J. C. Falsen, gjorde paa at tilbageerobre Øen 26.-27. Marts 1811, mislykkedes helt og kostede Major Melsted og flere andre Livet; i det hele var der 300 døde og saarede (se Ugebl. „Dannebrog“, 1881-82, S. 827). Øen er meget rig paa Harer, Høns, Vildænder og Edderfugle. — Chr. IX besøgte Øen 14/3 1871.

Litt.: *L. Bynch*, Efterretn. om A. i „Iris og Hebe“, 1802. — *T. A. Becker*, Nogle Bidr. til Øen A.'s Hist., i „Orion“ IV. — *V. Boye*, A. En topogr.-antiqu. Skizze, i Saml. til j. Hist., I. R. VI, S. 39 flg. — *Tauber*, Fra et Ophold paa A., i Geogr. Tidsskr. VI, 1889. — *E. T. Kristensen*, Øen A. i Sagn og Sæd efter Folks mundtl. Medd., Kolding 1891. — *A. Riis Carstensen*, A., i Danm. i Skildr. og Bild. I S. 274 flg. — Beskr. til geol. Kort over Danm., Kortbl. Læsø og Anholt, ved *A. Jessen*, Kbh. 1897. — *F. J. V. Daun*, Præst paa A. 1736-42, har beskr. A. i et Haandskr., Kgl. Bibl. Kallske Manuskriptsaml.

Sønder Herred.

Sogne:

Aalsø, S. 974. — *Hoed*, S. 977. — *Vejlby*, S. 978. — *Homaa*, S. 979. — *Lynghy*, S. 980. — *Albøge*, S. 982. — *Hyllested*, S. 983. — *Rosmus*, S. 983. — *Tirstrup*, S. 986. — *Fuglslev*, S. 988. — *Feldballe*, S. 989. — *Nedager*, S. 990. — *Kolind*, S. 992. — *Ebdrup*, S. 993.

1584.

S

ønder Herred grænser mod N. til Nørre og Sønderhald Hdr., hvor Grænsen dannes af det udtørrede Kolindsund, mod V. til Ø.-Lisbjerg Hrd., mod S. til Mols Hrd. og mod Ø. til Kattegat. Fra V. til Ø. er der højst 3, fra N. til S. 2 $\frac{1}{4}$ Mil. Overfladen er ikke videre højtliggende og for en stor Del jævn; højeste Punkt, Gratbjerg, 209 F., 66 M., ligger mod S. Ø. Jorderne ere overvejende sandmuldede, sjældnere lerede. Ved Kysten, ved Glatved Strand, fremtræder Kalkformationen, medens den i Herredet ofte danner Underlaget.

Af Skov findes der en Del (i alt 3536 Td. Ld.), især i Midten og paa

Østkysten. Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmst. 20 $\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 55,752 Td. Ld. (5,⁵⁹ □ Mil, 318,⁷⁸ □ Km.). Ager og Engs Hartk. samt halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{4}$ 1895 2589 Td., Folketallet $\frac{1}{2}$ 1901: 10,428 (1801: 4598, 1840: 6939, 1860: 8853, 1890: 10,376). I gejstl. Henseende danner det eet Provsti med Mols og Ø.-Lisbjerg Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s og under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktioner samt under Amtets 4. Forligskreds (Aalsø, Hoed, Vejlbjby, Homaa, Lyngby og Albøge) og 5. Forligskreds (de øvrige S.).

Sønder Hrd., i Vald. Jrdb. *Dyursø Syndrahæret*, hørte i Middelalderen til Aaboysssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 675 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 57 Langdysser, 55 Runddysser, 32 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); heraf er dog nu over $\frac{1}{3}$ sløjfet og over $\frac{1}{3}$ mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{4}$ 1901 vare 30 fredlyste. Baade Stengrave og Høje findes i størst Antal i den nordl. Del; flest kendes fra Sognene Nødager (omtr. 200), Lyngby (90), Aalsø (70), Hoed og Albøge (hvert 60).

Litt.: *J. V. Nissen*, Bidr. til Skildr. af Forhold i Nørre og S. Hrd., i Saml. til j. Hist. III S. 97 flg. — *H. Storck*, Grenaaegnens Kridtstenskirker, 1896. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i S. Hrd., af *J. B. Løffler*, 1880.

Aalsø Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Hoed, Homaa og Vejlbjby Sogne, Nørre Hrd. (Enslev S., Grenaa Købstadjorder og Gammel.), fra hvilket det skilles ved Gren Aa, og Kattegat. Kirken, mod V., ligger henved $\frac{3}{4}$ Mil S. S. V. for Grenaa. De mod S. Ø. noget højtliggende og bakkede (Pynten *Havknude*, omtr. 40 F., ved Kysten), i øvrigt lavtliggende og jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede, med en Del Skov (Katholm Sk., Høbjærgkjær, Harebjærg, Dovne Buske, Lichtenbergs Plantager, m. fl.). Krag Sø er 44 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 7754 Td. Ld., hvoraf 2559 besaaede (deraf med Hvede 51, Rug 564, Byg 526, Havre 868, Boghvede 6, Bælgæd 11, Frøavl 8, Blands. til Modenh. 242, Grøntfoder 22, Kartofler 58, andre Rodfr. 203), Afgræsning 1129, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1475, Have 46, Skov 1389, Moser 17, Kær og Fælleder 105, Hegn 23, Heder 680, Flyvesand m. v. 92, Veje og Byggegr. 147, Vandareal m. m. 92 Td. Kreaturhold 1898: 374 Heste, 1620 Stkr. Hornkvæg (deraf 983 Køer), 1144 Faar, 755 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 361 Td.; 45 Selvejergde. med 336, 1 Fæstegd. med 1, 83 Huse med 23 Td. Hrtk. og 81 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1189 (1801: 610, 1840: 831, 1860: 1122, 1890: 1218), boede i 196 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 87 levede af immat. Virksomh., 759 af Jordbr., 5 af Gartneri, 18 af Fiskeri, 217 af Industri, 4 af Handel, 72 af forsk. Daglejervirks., 22 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Aalsø* (1501: Aalsøy), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (paa Aalsø Mark, opr. 1874, Pl. for 51

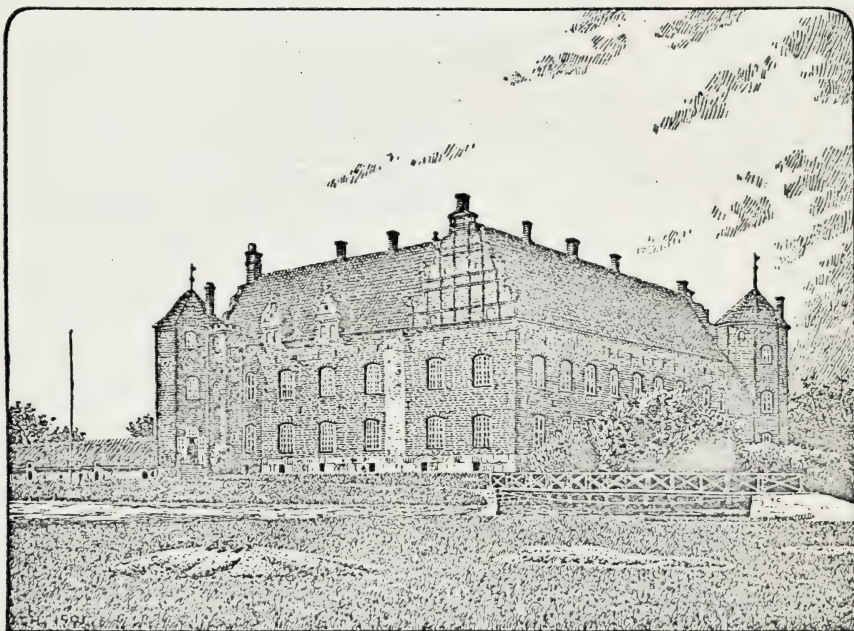
Lemmer), Andelsmejeri, Mølle og Jærnbanest.; *Aalsrode* med Skole, Sparekasse (opr. 1872; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 8834 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 2103 Kr., Antal af Konti 112), Forsamlingshus (opf. 1889), Andelsmejeri og Telefonst.; *Højbjerg*; *Fuglsang* med Skole. Hovedgaard *Katholm* har 84 Td. A. og E. Hrtk. og $5\frac{3}{4}$ Td. Skovsk., omtr. 3000 Td. Ld. (deraf 180 i Hoed S.), hvoraf omtr. 1000 Ager, 200 Eng, 1200 Skov, Resten Hede, Klitter og Søer; til Gaarden høre en Vandmølle, et Dampsavværk og største Delen af Glatved Kalkbrud (Hoed S.). Hovedgaarden *Hessel* har $59\frac{3}{4}$ Td. H., 1738 Td. Ld., hvoraf 371 Eng og Græsgang, 262 Skov, 12 Veje, 100 Hede, 46 Sø, Resten Ager; desuden $1\frac{3}{4}$ Td. H. Fæstegods; til Gaarden hører stort Rørskær. *Grenaa Mølle. Bredjeblik*, Gd. (Aalsrodegd.). *Pedersminde*, Gd.

Aalsø S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 365. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Katholm.

Kirken, indviet til Vor Frue, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V., Vaabenhus og Kapel mod S. samt Sakristi (nu Ligkapel) paa Korets Nordside. Af den oprindl. i romansk Tid af raa Kamp opf. Kirke staa kun Skibets Vestgavl og en Del af Sidemurene. Omtr. 1450 tilføjedes Taarnet, af Munkesten, med Rundbue ind til Skibet. Vistnok samtidig nedbrodes det oprindl. Kor. Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik flad Mur, og Vaabenhuset og Sakristiet opførtes, alt af Mursten. Thomas Fasti til Vennergd. lod Kirken hvælve (cirkelrunde Hvælvinger) 1596; hans Enke Christence Bryske lod 1601 Taarnrummet og Vaabenhuset overhælvæ samt ombyggede dettes Gavl i Renæssancestil (Indskr. herom i den næstsidste Hvælving mod Ø.). Gravkapellet er opf. 1611. Altertavlen er et anseligt Snitværk i Renæssancestil, skænket 1602 af Christence Bryske, restaur. 1899 med et nyt Maleri (Kopi af Blochs Christus consolator) af Luplau-Jansen. Alterkalk, skænket 1700 af Fru Hille Trolle til Høgholm. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil, skænket 1609 af Fru Christence Bryske. Orgelet, foran Buen ind til Taarnet, er skænket 1743 af Margrethe Benzou. I Skibet tre Malmlysekroner, af hvilke den ene er skænket 1731 af Major Henr. Hoff til Hessel, den anden 1741 af Mette Benzou. Ligsten over Mogens Lykke til Hessel, † 1620, over Niels Krabbe til Hessel, † 1564, og Hustru Fru Anne Ugerup, † 1568, over Strange Fasti til Katholm (med Portrætfigurer), † 1569; i Gravkapellet, skilt fra Kirken ved en Jærgitterport, en pragtfuld Ligsten af sort Marmor over Thomas Fasti til Vennergd., † 1600, og Hustru Fru Christence Bryske, † 1611 (med Portrætfigurer, udf. 1600). Epitafium af Marmor over Gehejmekonferensr. Peder Rosenørn, † 1790, og Hustru Ulr. Hedevig v. Heynen, † 1772, udf. af J. Wiedewelt (deres Marmorkister staa i Hvælvingen under Kapellet). Mindetavle over Præsten Mag. Jens Buch, † 1736, og Hustru; Epitafier over Præsten Søren Kjeldsen, † 1666, og Hustru samt fjorten Børn (Maleri) og over Palle Krag til Katholm, † 1723, og Hustru Hille Trolle, † 1722 (de to sidste Kister samt Sonnen Niels Trolle Høgs, nu nedsænkede paa Kirkegaarden, stod tidligere i Kapellet paa Fastis Ligsten). Paa Kirkegaarden er den af St. St. Blicher besungne Søren Mikkelsen Kande († 1860) begravet, der 1815 frelste en ved Grenaa skibbruden Skipper (se Hist. Tidsskr. 6. R. I S. 536 flg.). Paa hans Gravsten (se Vignetten S. 973) staa nogle Vers af Blichers Digt.

Katholm er vel det „Collis Catti“ eller „Kattebjerg“, som Huitfeldt omtaler (I S. 519). 1419 ejedes K. af Iver Bryske, senere af Rigsr. Strange Nielsen til Norholm, dennes Søn Claus Strangesen, hvis Datter Anne bragte den til sin Mand Chr. Fasti til Vennergd., † 1557, der gjorde K. til en Hovedgaard, til hvilken hans Søn Thomas F. efter Faderens Død samlede betydeligt Gods († 1600). K. ejedes derpaa af hans Enke Christence Bryske † 1611 (der i Aarhus lod opføre et grundmuret Hus, „Trods-Katholm“, som havde Livsbrev paa K. og 1608 købte Gaarden og sammes Birk (allerede nævnt 1564, først nedlagt 1812) af sin afdøde Mands Slægtninge; derpaa ejedes den af hendes Broder Karl B. til Margd. († 1631), hans Søn Trud B., der 1616 solgte K. til Rigsadmiral Albert Skeel, som 1626 fik Birkeret til K. og 1630 overdrog Gaarden til sin anden Søn Otte († 1646), dernæst dennes

Søn Albert S. (†1667), hvis Datter Else S. ved sin Død 1683 efterlod K. til sin Mand Generallicutn. Jens Maltesen Schested, der 1684 maatte mageskifte sig sin Svoger Chr. Reedtz's Part i K. (26) og i Hessel (18 Td. H.) for Boller i Vendsyssel og fik Skøde paa en anden Part (8 og 5 Td. H.) af Fru Anne Rammel, Peiter Reedtz's Enke. Han og Hustru Margr. Rammel solgte 1691 K. (60 Td. H.) til Fru Hille Trolle (Enke efter Baron Ivar Høg) og hendes anden Mand Gehejmer. Palle Krag, efter hvis Død 1723 K. blev stillet til Aukt. og købt (49, Skov 16, Tiender 113 og Gods 309 Td. H.) for 21,200 Rd. af Generalmaj. Poul Rosenørn til Mejlgd. († 1737); K. ejedes derefter af hans Enke og Søn Gehejmekonferensr. Peder R. († 1790), der 1776 afstod Gaarden (54, 110 og 310 Td. H.) til sin Søn Kmjkr. Mathias Peter Otto R. til Ulriksholm, som 1804 solgte Gaard og Gods for 127,000 Rd. til Jens Jørgensen og Niels Riis, der dog straks afstod sin Halvpart til Jørgensen. Denne solgte K. 1813 til H. L. Reininghus, i hvis Opbudsbo den ved Aukt. 1818 blev købt af Krigsassessor J. B. Secher og N. Jørgensen, hvilke ejede den til 1823, da den ved Aukt. købtes af Stats-

Katholm.

kassen, som ved Aukt. 1839 solgte den til Kmhr., Major A. W. Dinesen († 1876), der meget forbedrede Driften; nuv. Ejer er hans Søn, Hofjægerm. W. L. Dinesen. — Hovedbygningen, beliggende nær ved Kysten mellem Skov, er omgivet af Grave og bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, alle af røde Mursten med Granitsoekkel; Nord- og Østfløjen ere opf. 1588-91 i gammel gotisk Stil af Thomas Fasti, i 2 Stokv. med Renaissancegavle, Udbygninger og hvælvede Kældere; mellem Fløjerne inde i Borggaarden staar et firkantet Taarn; ved det nordvestl. og sydøstl. Hjørne ud mod Gravene 2 ottekantede Taarne med Halvsøjler paa Hjørnerne helt op til Taget og Pyramidetage; den tredje Fløj, Vestfløjen, i 1 Stokv., er opf. 1622 af Albert Skeel. I Østfløjens Gang og i det firkantede Taarn findes 9 smukt udsk., vistnok oprindelige Døre (en er afbildet i Tegn. af æ. n. Arkit. 1. S. 2. R. Pl. 11). Desuden er der flere Stuklofter, Vægmalier i Riddersalen, osv. Over Gravene føre to Broer til Lade-gaarden og til Haven, der ligger mod N. og har gamle Lindealleer.

Hessel ejedes af Niels Svey 1328, Hr. Christen Kaas 1391, Jens Olufsen 1421-33, Christen Mikkelsen Rud 1458-75, hans Søn Jens Rud 1471-83, Niels Krabbe 1553-64, Hartvig Kaas til Møllerup († 1625), som 1623 skal have solgt den til Rigsadmiral Albert Skeel til Katholm m. m., hans Søn Otte S. og Sonnsøn Albert S.,

sidstnævntes Datter Else S. og hendes Mand Jens Maltesen Sehested. Derefter kom den til Sønnen Malte Skeel († 1712), hvis Enke Anne Kirstine Lange ægtede Major Henr. Hoff, som 1749 skødede H. (64 Td. H.) for 18,000 Rd. til sin Søn Lieutn. Malte Sehested H., hvis Enke Anne Meulengracht Schou 1762 solgte H. (64) med Grenaa Mølle (14) og Gods (281 Td. H.) til Major Jacob Preben Banner v. Heye, der 1764 solgte den paa Aukt. til Raadm. og Fyrforvalter Hans Olufsen, † 1766, for 30,030 Rd. Paa hans Dødsbos Aukt. købte Ritmester Chr. Ehrenreich v. Brockdorff H. og Grenaa Ml. for 28,600 Rd., men solgte den 1769 for 34,200 Rd. til Forpagter Søren Jensen Mønsted († 1786), hvis Enke Bolette Engelbreth 1792 overdrog H. for 31,000 Rd. til sin ældste Søn Otto Chr. Mønsted, der 1798 solgte begge Gaarde (64 og 13 Td. H.) med Gods (275 Td. H.) for 63,000 Rd. til Kammerr. Christen Lang. Han solgte den 1835 til sin Svigersøn Vedel, der solgte den 1840 for 98,000 Rd. til C. G. de Lichtenberg († 1868), som bortsolgte Godset; derefter ejedes den af hans Enke og fra 1889 af den nuv. Ejer, Sønnen Lieutn. G. de Lichtenberg. — Hovedbygningen, 3 Fløje i 1 Stokv., er opf. af Bindingsværk ved Midten af 18. Aarh.; Midtfløjen og Vestfløjen (med Kælder) ere ombyggede 1802 af Grundmur.

I *Aalsrode*, som tidligere har været et eget Sogn, har ligget en adelig Sædegaard, der 1468 og 1479 tilhørte Peder Palnesen, 1477 Joh. Daa, i 17. Aarh. Gregers Bryske. Her laa ogsaa Hovedgaarden *Kastrup*, som tilhørte Aarhus Domkapitel indtil 1580, da den mageskiftedes til Kronen, som 1581 solgte den med Fævejle til Iver Juel. — Til *Fuglsang* skrev sig 1477 Væbneren Jens Rud fra Hessel. — *Strandmøllen* havde 1455 ligget til Øm Kloster i 100 Aar; den er maaske den samme som *Grenaa Vandmølle*, der brændte og nedlagdes 1702, i Stedet for hvilken Vejrmøllen er opført.

Ved Søndermølle, i det nordvestl. Hj. af Hessel Hede (i Middelalder og nyere Tid kaldet Brohede, se S. 841), ligge to større, af Sandflugt dannede Banker. I den nordl. er der i 1870'erne tilfældigt truffet gmlt. Murværk og Fundament af store Granitsten. I den sydl. Banke blottedes i 1860'erne Levninger af 5 F. tykke Kampestensmure, der efterhaanden nedbrødes til Bygningsmateriale; ligeledes fandtes Brokker af Munkesten, Tagsten (Hulsten) m. m. Sidstn. Rum var Levning af en firkantet Bygning (40 F. i Ø. og V., 24 F. bred). S. for den fandtes en Del Mønter fra Tiden 1250-1450, og Ø. for den en Begravelsesplads med en Del Skeletter (et af dem laa i en af flade Sten muret Grav). Mulig er denne Ruin en Levning af det Spedalskhus *St. Jørgens Gaard* med Kapel, som hørte til Grenaa, og som nævnes 1520, da Chr. II's Kapellan Niels Torkildsen paa Livstid blev forlenet med det mod at holde Gaard og Kapel ved Magt og give de fattige, syge Mennesker deres rette Underhold; senere havde Mag. Jesper Brochmand Gaarden i Forsvar; sandsynligvis er den bleven nedlagt 1542 samtidig med Landets andre Spedalskhuse; 1562 var den øde, og Godset henlagdes da til Aarhus Hospital. — Aar 1455 nævnes et „Bro Hospital hos Grenaa“, som Chr. I da forlenede til Hr. Otte Nielsen Rosenkrantz mod, at han skulde bygge og forbedre Hospitalet og give det fattige Folk deri deres Renter og Rettighed. Mulig er det identisk med St. Jørgens Gaard. — *Brogaard*, hvis Besidder Oluf Boszen havde 2 Fjerding Jord af Grenaa Mark i Leje af Øm Kloster, nævnes 1463.

Paa en af Katholms Marker er der en større, nu delvis forstyrret Boplads fra den ældre Stenalder. — Ved Katholm, S. for Skovridergaarden, findes en forstum hellig Kilde, hvortil valfartedes endnu midt i 19 Aarh.

Hoed Sogn, Anneks til Aalsø, omgives af dette, Homaa, Lyngby og Rosmus Sogne samt Kattegat. Kirken, ved Vestgrænsen, ligger 1 $\frac{1}{2}$ Mil S. S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere afvekslende sandede, sandmuldede og lerblandede. Ved Glatved Strand findes en Revle af Saltholmskalk, der strækker sig ud i Havet. Vest- og Sydgrænsen dannes af Hoed Aa.

Fladeindholdet 1896: 1764 Td. Ld., hvoraf 805 besaaede (deraf med Hvede 7, Rug 195, Byg 188, Havre 289, Boghvede 3, Bælgsæd 8, Froavl 4, Blands. til Mødenh. 25, Kartofler 19, andre Rodfr. 65), Afgræsn. 363, Hoslæt, Brak, Eng m. m. 329, Have 11, Skov 22, Kær og Fælleder 39, Heder m. v. 104, Veje og Byggegr. 90 Td. Kreaturhold 1898: 115 Heste, 451 Stkr. Hornkv. (deraf 307 Koer), 248 Faar, 210 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldestrtk. 1895: 101 Td.; 29 Selvejergde. med 96, 30 Huse med 5 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 487 (1801: 253, 1840: 362, 1860: 467, 1890: 535), boede i 95 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 8 levede af

immat. Virksomh., 204 af Jordbrug, 5 af Fiskeri, 222 af Industri, 27 af Handel, 58 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Hoed* (1183: Hagethuet, 1257: Hagæthwet) med Kirke, Kro og Købmandshdl.; *Øster-Balle*; *Glatved* (1257: Glappethwæt, 1456-93: Glaptuid) med Skole og Kalkbrud (aabnet 1882; det hører for største Delen under Katholm og Rugd.; det beskæftiger omtr. 50 Arbejdere og producerer aarl. omtr. 1000 Kub. Favne Kalk); *Glatved Strand*, Huse.

Hoed S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 366. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Af den oprindl. i romansk Tid af raa Granit og tilhugne Hjørnekvadere opf. Bygning staa nu kun Skibets Vestgavl og en Del af dets Sidemure. I Slutn. af Middelalderen nedbrødes Koret, Skibet forlængedes mod Ø., hvor det fik tresidet Afslutn., Murene forhøjedes, og Hvælvinger indbyggedes. Noget senere tilføjedes Taarn og Vaabenhus. Alle Tilbygninger ere af Munkesten. Kirken synes at have haft en Tilbygning mod N. lige over for Vaabenhuset. Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med flere Malerier. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil fra 1689. I Vaabenhuset er indmuret en Ligsten (før i Kirkegulvet) over Herredsfoged Niels Sørensen, † 1655 (bekendt fra Dommen over Vejlbypæresten).

Hoed nævnes i Bisp Svend af Aarhus' Testam. af 1183 blandt de Byer, hvori han testamenterede Æm Kloster Ejendomme. — Ved Øster-Balle er der fundet Rester af en gml. Teglovn, hvorved Munkestensbrokker. — Ved Øster-Balle er der fredlyst en Runddyse, ved Hoed en Høj med et anseligt Dyssekammer med Gang (Kamret 5 F. højt).

Hoed var Anneks til Hyllested indtil 1581, da det blev Anneks til Aalsø.

Vejlby Sogn omgives af Annekset Homaa, Aalsø Sogn, Nørre Hrd. (Enslev og Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal, og Lyngby Sogn. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $\frac{3}{4}$ Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, temmelig jævne Jorder ere overvejende sandmuldede med Kalkunderlag. I det sydøstl. Hjørne gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2376 Td. Ld., hvoraf 1157 besaaede (deraf med Hvede 44, Rug 220, Byg 237, Havre 410, Frøavl 42, Blands. til Modenh. 51, Grøntf. 25, Kartofler 21, andre Rodfr. 107), Afgræsn. 610, Høslæt, Brak, Eng m. m. 481, Have 15, Skov 17, Kær og Fælleder 30, Stenmarker m. v. 6, Veje og Byggegr. 56 Td. Kreaturhold 1898: 218 Heste, 618 Stkr. Hornkvæg (deraf 399 Køer), 319 Faar og 391 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 169 Td.; 37 Selvejrgde, med 162, 30 Huse med 6 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 472 (1801: 220, 1840: 351, 1860: 355, 1890: 483), boede i 93 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 384 af Jordbr., 63 af Industri, 5 af Handel, 2 af forsk. Daglejervirksomh. og 11 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Vejlby* med Kirke, Præstegd. og Skole; *Tolstrup*; *Dalsgaarde*; *Revn. Kolindsund*, Huse (en Del i Enslev S.). Hovedgaarden *Ingvorstrup* har omtr. 20 Td. H., omtr. 280 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 27 Skov, 50 i det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Nesgaard*, i Kolindsund (200 Td. Ld.); *Dalsgaarde. Lillemølle*, Vandmølle.

Vejlby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 5. Folketingskr. samt 5. Udskrivningskr. 367. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Katholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Kirken bestod

oprindl. af Skib og Kor, opf. i romansk Tid af Kridtstenskvadre paa en tredobbelt Sokkel. Vestgavlen og Koret vare smykkede med Pilastre, og langs med Taget løb en Rundbuefrise. Norddøren er bedst bevaret (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 104). I den seneste gotiske Tid tilføjedes Taarn og Vaabenus, af Munkestig; samtidig gennembrødes Vestgavlen med en Rundbue, Koret nedreves, Skibets Mure forlængedes mod Ø., og et nyt, hvælvet. Kor opførtes. Altertavle i Renæssancestil med Høgenes Vaaben, fra 1588. Paa Knæfaldet Høgers og Kragers Vaaben. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1637 og 1695. Epitafium over Anders Jensen Haslund til Ingvorstrup, † 1760, og Hustru. I Skibsgulvet flere Ligsten, bl. a. over Rasmus Pedersen Møller til Ingvorstrup, † 1710, og Hustru. Paa Skibets Vægge er der fundet Kalkdekorationer fra 1. Halvdel af 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 26).

Ingvorstrup skal være anlagt og have Navn efter Ingvor Beske; den tilhørte 1441 og 1446 Ove Henriksen, Væbner, vistnok af Slægten Lunov, 1486 hans Søn Laurids Ovesen. Den bekendte latinske Digter og Professor Erasmus Glad (Lætus) er født paa I. 1526, Søn af Herredsskriver Mikkel Ingvorsen, der boede paa I. Senere ejedes I. af Mogens Lykke († ugift 1620) og hans Fader Chr. L. 1662 var I. en Bondegaard (19 Td. H.), der tilhørte Fru Ide Lunge, men 1688 solgte Fru Margr. Krabbe, sl. Erik Rosenkrantz's, den til Rasmus Pedersen i Skjærvad Mølle, som 1695 skødede den (13 Td. H.) for 2000 Slettedl. i danske Kroner til Renteskriver Søren Rasmussen. Peder Lauridsen Begtrup, der ejede I. 1713, solgte den 1718 for 2000 Rd. Kr. og 600 Rd. i 8-Skillingsstykker til Hr. Palle Krag og Fru Hille Trolle paa Katholm, der 1720 afhændede den til Lieutn. Jokum Fr. Bille († 1722 „hastig paa sin Seng“). Hans Enke Frederikke Am. ægtede 1723 Sr. Mathias Jensen, der 1724 solgte I. (med Gods i alt 92 Td. H.) for 4419 Rd. til Jochum Lihme, der før 1733 afstod den til sin Moder Fru Anna Fisker, † 1735. Paa Aukt. efter hende blev den 1737 købt af Isak Hansen Gøe, Købmd. i Æbeltoft, og Anders Haslund for 2260 Rd., saaledes at sidstn. købte Godset (79), men Gøe Gaarden (12 Td. H.); men 1738 solgte denne ogsaa Gaarden til Haslund († 1760), der arvedes af Sønnen Jens Severin H. († 1772), af hvis Dødsbo Forpagter Vilh. Fr. Fahrenheit fra Ølstedgd. 1773 paa Aukt. købte Ingvorstrup (12, med Gods i alt 111 Td. H.) for 4700 Rd.; 1776 solgte han Gaarden for 8400 Rd. til Poul Behr, der 1780 afhændede den (22, Godset 41 Td. H.) for 4100 Rd. til Kmjkr. M. P. O. Rosenørn paa Katholm. Siden ejedes I. af Knud Høyer til Fævejle 1793-98, Otto Mønsted 1799-1804, M. Secher (senere til Trudsholm) 1805-7, Ole Secher (senere til Hjortshojlund) 1808, Kammer. O. Esmarch 1808, Kmjkr. Adeler (senere til Høgholm) 1811, Chr. Rosenørn 1812-17, Lorentz Petersen 1818-26, P. Kjær, Niels Jørgensen, Jens Hansen Mosegaard, J. V. R. Møller, Gustav Secher og fra 1897 af de nuv. Ejere, P. N. og F. G. Secher. — Hovedbygningen er opf. 1872 i Villastil.

I *Tolstrup* har ligget en Hovedgaard, som tilhørte Evert Moltke af Helsinge, der fik den med sin Hustru Ingeborg, men 1406 pantsatte den til Knud Gotskalksen og 1416 til Jep Herlugsen Brymle. Fra sidstn. kom den ved Arv til Hr. Jens Grims Hustru, hvis Ægtefælle 1426 pantsatte den til Jens Olufsen af Hessel; dennes Arvinger Fru Kirsten Hartvigsdatter Bryske og Jens Rud solgte 1479 T. til Hr. Erik Ottesen Rosenkrantz, hvis Svigersøn Hr. Eskild Gøye ejede den 1482, til Dels som Arving efter Hr. Jens Grims Frue Cathrine Rud (se Fam. Hvass. III S. 48, 50, 69, 124 fig.).

I *Vejlbj* nævnes 1441 Væbnerne Henrik Jensen og Peder Sab, og i *Reefne* 1345 Jens Mikkelsen og 1441 Væbner Jep Nielsen.

Præsten i *Vejlbj* Søren Jensen Qvist blev 1625 dømt fra Livet for at have dræbt sin Karl og henrettet 1626 paa Sønderherreds Ting; han blev begravet ved Vaabenuset paa Aalsø Kirkegaard. En Del Aar efter blev Sagen genoptaget paa Foranledning af Sønnen Peder (senere Præst i *Vejlbj*), og det viste sig, at der var begaaet et Justitsmord; to af Vidnerne, der havde aflagt falsk Ed, bleve henrettede (1634). Et senere Sagn udpegede Søren Qvists Hustru som den, der havde begaaet Mordet. Begivenheden er benyttet af St. St. Blicher i Novellen „Præsten i V.“ (se *S. Kjær*, Præsten i V., Kbh. 1894).

Ved Revn har der været en Sundhedskilde, *Kallekilden*.

Homaa Sogn, Anneks til *Vejlbj*, omgives af dette, Aalsø, Hoed og Lyngby Sogne. Kirken, mod N., ligger 1 Mil S. V. for Grenaa. De noget højtliggende, bølgeformede Jorder ere dels sandmuldede, dels lerblandede. Gen-

nem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft og Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 2350 Td. Ld., hvoraf 1167 besaaede (deraf med Hvede 8, Rug 281, Byg 267, Havre 382, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 93, Grøntf. 12, Kartofler 22, andre Rodfr. 96), Afgræsn. 660, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 19, Skov 48, Moser 7, Hegn 10, Heder m. v. 6, Veje og Byggegr. 38, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 178 Heste, 662 Stkr. Hornkv. (deraf 414 Køer), 304 Faar, 343 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 121 Td.; 29 Selvejergde. med 105, 54 Huse med 16 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 529 (1801: 198, 1840: 335, 1860: 584, 1890: 566), boede i 102 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levde af immat. Virksomhed, 341 af Jordbr., 72 af Industri, 2 af Handel, 94 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Homaa* (1496: Humo, 1517: Hommo), ved Landevejen, med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1896); *Lund*, ved Landevejen. *Homaahede*, Gde. og Huse, med Skole. *Lyngdalgaard* har $15\frac{5}{8}$ Td. H., 375 Td. Ld., hvoraf 15 Skov, Resten Ager; 1 Hus. *Lundskovgaard* (for *Christenslund*) har $12\frac{1}{8}$ Td. H., 200 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 44 Skov, Resten Ager; 2 Arbejderboliger. *Lille-Lykkesholm*, Gd.

Homaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 368. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Fævejle.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. I den seneste gotiske Tid er denne Bygning bleven nedbrudt og paany opf. af det gamle Materiale med indblandede Munkesten. Samtidig indbyggedes Hvælvinger, og Taarn (restaur. 1777) og Vaabenhus opførtes, af Munkesten. (Se Dækstenen over Sydportalen hos *Løffler*, Udsigt osv. S. 106). Altertavle fra Midten af 18. Aarh. med Malerier. Paa Knæfaldet Høgenes og Kragernes Vaabn. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Paa Stolestaderne Aarst. 1635. Mindesten over Præsten Fr. Chr. Worsee, † 1791, og Hustru.

Lyngdalgaard er dannet af 3 sammenlagte Bøndergaarde i 1. Halvdel af 19. Aarh.; den købtes 1872 for 170,000 Kr. af A. Govertz Jensen og udlagdes 1895 til Prioritetshaverne, Lensgreverne Schaffalitzky de Muckadell og Reventlow. — *Lundskovgaard* er en Afbyggergaard fra Hessel, som 1894 gik over til den nuv. Ejer, Fr. Lichtenberg.

Paa Heden mellem Homaa og Lykkesholm skal have ligget to Gaarde, *Gylsgaard* og *Rametsgaard*.

Lyngby Sogn omgives af Annekset Albøge, Tirstrup, Rosmus, Hoed, Homaa og Vejby Sogne samt Nørre Hrd. (Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere mod N. sandmuldede og sandede, mod S. lerede og lerblandede. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Grenaa til Æbeltoft samt Randers-Grenaa Banen og Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 5889 Td. Ld., hvoraf 2710 besaaede (deraf med Hvede 93, Rug 577, Byg 561, Havre 859, Bøghvede 3, Bælgsæd m. m. 11, Frøavl 21, Blands. til Modenh. 249, Grøntf. 15, Kartofler 61, andre Rodfr. 259), Afgræsn. 1459, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1181, Have 45, Skov 153, ubevokset 3, Moser 62, Kær og Fælleder 103, Flyvesand m. v. 29, Veje og Byggegr. 118, Vandareal m. m. 23 Td. Kreaturhold 1898: 460 Heste, 1682 Stkr. Hornkv. (deraf 1113 Køer), 861 Faar, 993 Svin og 47 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshartk. 1895: 384 Td.; 60 Selvejergde. med 369, 103 Huse med 15 Td. Hrtk. og 98 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1625 (1801: 563, 1840: 916, 1860: 1205,

1890: 1531), boede i 260 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 75 levede af immat. Virksomh., 885 af Jordbr., 5 af Gartneri, 300 af Industri, 64 af Handel, 145 af forsk. Daglejervirks., 32 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Lyngby* med Kirke, Præstegd., Skole, Folkehøjskole („Djurslands Folkehøjsk.“), Andelsmejeri (Engvang) og Mølle; *Obdrup*, ved Landevejen; *Trustrup*, ved Landevejen, med Skole, Realskole (opr. 1898), Lægebolig, Andelsmejeri, Kalkværk, Ølbryggeri, Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj, Aug. og Oktbr.), Jærnbane-station — Station paa Randers-Grenaa Banen og Endepunkt for Trustrup-Æbeltoft Banen, se S. 847 —, Telegraf og Telefonst. samt Postekspedition; *Fladstrup*; *Allelev*; *Saldrup*. Hovedgaarden *Lykkesholm* har $27\frac{1}{8}$ Td. A. og E. Hrtk., $1\frac{1}{4}$ Td. Skovsk., 440 Td. Ld., hvoraf 50 Eng, 60 Skov, Resten Ager. Hovedgaarden *Fævejle* har 26 Td. H., 364 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 34 Skov, 70 af det udtørrede Kolindsund, Resten Ager. *Obdrupgaard*, hvorunder *Parcelgaard* drives, har $28\frac{1}{2}$ Td. H., 570 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, 50 Skov, Resten Ager; 8 Huse. *Frederiksdal* (i Saldrup) har $19\frac{1}{2}$ Td. H., 220 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 2 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Petersborg*, Gd. *Nygaard*.

Lyngby S., een Sognekommune med Annekset, hører under Nørre og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Grenaa), Æbeltoft Amtstue- og Grenaa Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 369. Lægd. Kirken tilhører for største Delen Ejeren af Fævejle.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus mod N. og Sakristi paa Korets Nordside. Skib og det oprindl. Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre paa Sokkel med Skraakant, med et Arkadegalleri langs Taget (se *Löffler*, Udsigt osv. S. 103). Begge Døre ere bevarede (Sydd. tilmur.), eet Vindue spores. I den seneste gotiske Tid opførtes Taarnet, 78 F. (rest. 1796), af Munkesten, med hvælv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig forhøjedes dette, og der indbyggedes Hvælvinger. Kort Tid efter nedbrødes Koret, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og fik en tresidet Afslutn., væsentlig af de gamle Materialier. Samtidig opførtes Vaabenhuset og Sakristiet (hvælv., nu Ligkapel). Anselig, udsk. Altertavle fra 1666 (den korsfæstede m. m.). Romansk Granitdøbefont med Dyrfigurer. Prædike-stol i Renæssancestil fra Chr. IV's Tid. Det lille Orgel har tilhørt Lyngby Seminarium. Ligsten (med Portrætfigurer) over Tyge Sandberg til lsgd., † 1587, og Hustru Ellen Rostrup. I Taarnet Mindetavle over Præsten Niels Sørensen Nyekirk, † 1651, hans Eftermand Svend Sørensen Leth, † 1685, og deres Hustruer. Stolestader fra 1616. Paa Kirkegaarden ligge en romansk Ligsten med Figurer (se *Löffler*, Gravst. Pl. XIV) og en anden fra 1. Halvdel af 15. Aarh. over Andreas Eysen, med hans Vaaben. Kirkegaardsmuren, af raa Kamp, var før 1853-54, da den nedbrødes til sin halve Højde, 5-6 F. tyk og indtil 12 F. høj (Sagnet fortæller, at en adelig Jomfru byggede Kirken, hvorefter hendes Søster lovede at bygge en Mur, der var dyrere end Kirken; Muren kostede 1 Sk. mere end Kirken).

Lykkesholm ejedes af Erik Juel 1552, Børge Trolle, Erik Høg 1643; derefter hørte L. (1662: 21 Td. H.) ligesom Fævejle under Baroniet Høgholm, til den 1802 ifl. kgl. Bevill. blev frasolgt. Den (21, 74 og 213 Td. H.) blev købt 1803 paa Auktion af Otto Chrff. Mønsted for 55,000 Rd. og 50 Dukater; han ejede den indtil 1826, da den blev købt af Achton og P. M. Mønsted (se under Fævejle); efter Achtons Død ægtede Enken Justitsr. Westergaard, der 1874 overdrog den til Stifsonnen O. M. Achton; han solgte den 1897 for 258,000 Kr. til den nuv. Ejer, Jørgen Blach. Hovedbygningen, i 1 Stokv. med høj Kælder, af Grundmur, med 2 Fløje af Egebindingsværk, er opf. 1804. Ladebygningerne ere opf. 1854-55 af Grundmur.

Fævejle tilhørte før Reformationen Aarhus Bispestol. 1580 blev den tillige med Kastrop i Aalsrode (Aalsø Sogn) mageskiftet til Kronen (om dens Anvendelse til Præstegaard se S. 986), der 1581 mageskiftede den til Iver Juel; 1621 ejedes den af Fru Kirsten Sandberg, senere af hendes Ægtefælle Gert Bryske († 1651), kom saa til Hr. Fr. Reedtz, hvis Søn Jørgen R. ejede den (21 Td. H.) 1662 og 1664 skødede

den til Matheus Rudolphus Reinfranck († 1680); derpaa tilhørte den Lisbet Margr. Reinfranck, senere Palle Rosenkrantz, og 1681-1802 hørte F. under Baroniet Høgholm (1766 havde den 40 Td. H.); 1802 solgtes den af Generallieutn. inde Schested for 55,000 Rd. og 50 Dukater (40, Tiender 59, Bondergods 202 Td. H.) til Forpagter Knud Høyer († 1821). Ved Dødsboaukt. 1829 solgtes den med Gods og Tiender for 8100 Rigsdalersedler til P. J. Møller, hvorefter den 1833 for 11,300 Rd. Sølvsolgtes til Ejerne af Lykkesholm, Achton og P. M. Mønsted, der s. Aar delte de to Ejendomme, saa at Mønsted beholdt F.; efter ham fik 1868 Sønnen N. J. A. Mønsted, den nuv. Ejer, Gaarden for 46,000 Rd. — Hovedbygningen er opf. 1875 i Villastil. (Om Fæveje se „Fra Griffenfeldts Dage“, i „Museum“ 1890 S. 114 flg.)

Obdrupgaard (i 13. Aarh.: Abæthorp) var 1441 Ladegaard under Bjørnholm og hørte senere sammen med denne. I dens nuv. Skikkelse er den sammenlagt af Bøndergaarde i 1840'erne af la Cour; nuv. Ejer er L. Thiel. I Haven ligger en kredsrund Borgbanke, 20 F. høj, 60 F. i Tværm. foroven, omgivet af en Grav og udenfor en meget udjævnet, 5 F. høj, omtr. 25 F. bred Vold. Paa Banken har staaet et rundt Taarn (Donjon); der er endnu Spor af Kalk og Munkesten (se S. 987).

Væbneren Ove Sab i *Allelev* (Alwæløffue) nævnes 1429.

Præst i Lyngby Hans Peter Barfoed — Fader til Historikeren Fr. Barfod, der er født i Lyngby 1811 — oprettede 1812 her et Skolelærerseminarium, for hvilket Sognepræsterne vare Forstandere, indtil det blev nedlagt 1874. Bygningen benyttes nu som Kommuneskole. — Om Lyngby og Albøge Sogn se under Rosmus (S. 986).

Albøge Sogn, Anneks til Lyngby, omgives af dette, Tirstrup og Nødager Sogne samt Nørre Hrd. (Tøstrup og Ginnerup S.), fra hvilket det skilles ved Kolindsunds Hovedkanal. Kirken, mod Ø., ligger 1 $\frac{1}{2}$ Mil S. V. for Grenaa. De højtliggende, bølgeformede Jorder ere sandede og skarpsandede. I den sydl. Del løber *Nygaard Aa*. Gennem Sognet gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 3512 Td. Ld., hvoraf 1568 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 332, Byg 302, Havre 573, Boghvede 32, Frøavl 70, Blands, til Modenh. 17, Grøntf. 71, Kartofler 54, andre Rodfr. 98), Afgræsn. 917, Høslæt, Brak, Eng m. m. 687, Have 21, Skov 37, ubevokset 4, Moser 47, Kær og Fælleder 86, Heder 21, Flyvesand 63, Veje og Byggegr. 59 Td. Kreaturhold 1898: 238 Heste, 666 Stkr. Hornkv. (deraf 427 Køer), 804 Faar, 353 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 145 Td.; 28 Selvejergde. med 131, 50 Huse med 14 Td. H. og 54 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 676 (1801: 312, 1840: 361, 1860: 454, 1890: 633), boede i 121 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 22 levede af immat. Virksomh., 360 af Jordbr., 60 af Industri, 19 af Handel, 156 af forsk. Daglejervirks. og 16 af deres Midler.

I Sognet Byerne: *Albøge* med Kirke, Skole og Forsamlingshus (opf. 1892); *Hallendrup* (gml. Form: Haldenthorp) med Jærnbanehpl.: *Søby*. *Albogemark*, Huse, med privat Skole. En Gaard i Albøge og Søby har 13 Td. H. *Søbygaard*.

Albøge S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 370. Lægd. Kirken tilhører Hartkornsejerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opførte i romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Ved Midten af 16. Aarh. blev denne Bygning nedreven og den nuv. opført, delvis af det gamle Materiale. Samtidig indbyggedes der Hvælvinger, og Taarnet, med aaben Vestside, opførtes. Vaabenhuset er noget yngre (Aarst. 1793 angiver Tiden for en Restaur.). Altertavlen er sammenstykket fra forskellige Tider, med Aarst. 1698; i Midten et Maleri (Hyrdernes Tilbedelse) af C. Tilly, fra 1855. Romansk Granitløbefont med Dyrefigurer. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh., med Kragernes og Høgenes Vaabn. og Aarst. 1740. Mindetavle over Præsten Lauritz Jensen, † 1620. Klokkeren, uden Indskr., fra den tidligere Middelalder, er omstøbt 1900.

Ved „Nederst“ er der en betydelig Køkkenmødding fra den ældre Stenalder, henved 350 F. lang.

Hyllested Sogn omgives af Annekset Rosmus, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved Havmølle Aa, og Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger 2 Mil S. S. V. for Grenaa og $1\frac{1}{2}$ Mil N. Ø. for Æbeltoft. De noget højtliggende Jorder ere mod N. og V. grusmuldede, mod S. og Ø. lerede, derimellem det ufrugtbare Bakkeparti „Hyllested Bjærg“ (Gratbjærg). Et Bakkeparti, *Arnakke*, mod S. V., løber ud til Kattegat i *Jærnhatten* ved Havmølle Aas Udløb, 156 F., 48 M. Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 2552 Td. Ld., hvoraf 1151 besaaede (deraf med Hvede 39, Rug 256, Byg 238, Havre 367, Boghvede 12, Bælgsæd 3, Frøavl 3, Blands. til Modenh. 89, Grøntf. 6, Kartoffler 41, andre Rodfr. 93, andre Handelspl. 4), Afgræsn. 580, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 58, Moser 106, Kær og Fællede 244, Stenmarker 13, Veje og Byggegr. 62 Td. Kreaturhold 1898: 168 Heste, 546 Stkr. Hornkvæg (deraf 359 Køer), 482 Faar, 260 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 121 Td.; 32 Selvejergde. med 106, 57 Huse med 14 Td. Hrtk. og 36 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 506 (1801: 278, 1840: 616, 1860: 635, 1890: 532), boede i 108 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 21 levede af immat. Virksomhed, 236 af Jordbr., 3 af Gartneri, 138 af Industri, 3 af Handel, 91 af forsk. Daglejervirks., 26 af deres Midler, og 14 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hyllested* (1180: Hildestat), med Kirke, Præstegd., Skole og Jærnbane. (fra 1902 Marked); *Skovgaarde* med Skole. *Hyllested-Bjærg*, Gd.; *Kjærsholm* ell. *Fiskergaarde*, Gd. *Hulgade*, Huse. *Holmegaard*, Gd. *Hyllestedholm*, Andelsmejeri.

Hyllested S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 342. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd., Rosmus Sogn.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Kamp med tilhugne Hjørnekvadere. I Slutn. af Middelalderen tilføjedes Taarn og Vaabenhus af raa Kamp og Mursten. Det hvelv. Taarnrum har Spidsbue ind til Skibet, der samtidig fik Hvælvinger. Altertavle i Renæssancestil, med et Maleri (Nadveren) af Trane fra 1751. Ved Alteret en Kridtstenskvader, der har siddet i Alterbordet som Relikviegemme. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. Orgel fra 1858. I Vaabenhuset Ligsten over Præsten Jens Pedersen Welling, † 1655, og hans to Hustruer. Bag Alteret Rester af en Stol fra Aarhusbispens Niels Clausens Tid (1491-1520).

Paa det sydvestl. Hjørne af Jærnhatten er der fundet Spor af en gml. Teglovn med Munkestensbrokker. — Ved Foden af Jærnhatten er der truffet en stor Stenalder Boplads. I Hyllested Bjærg er der et velbevaret Gravkammer.

Rosmus Sogn, Anneks til Hyllested, omgives af dette, Tirstrup, Lyngby og Hoed Sogne samt Kattegat. Kirken, midt i Sognet, ligger omtr. $1\frac{3}{4}$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og ligesaa langt S. S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende Jorder ere grusmuldede, rige paa Kalksten, undt. i den højtliggende Del mod N. V., hvor de ere lerede, med en Del Skov (Søndersk., Dyrehave, Lunden m. m.). Nord- og Nordøstgrænsen dannes af Hoed Aa. Mod Ø. ligger *Nørresø*, 80 Td. Ld. (Søndersø er udtørr.). Gennem Sognet gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 5089 Td. Ld., hvoraf 1873 besaaede (deraf med Hvede 63, Rug 385, Byg 432, Havre 570, Boghvede 3, Bælgsæd 6, Blands. til Modenh. 233, Grøntf. 15, Kartoffler 37, andre Rodfr. 129), Afgræsning 1001, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1076, Have 27, Skov 720, Moser 187, Kær og Fællede 64, Stenmarker

m. v. 16, Veje og Byggegr. 60, Vandareal m. m. 65 Td. Kreaturhold 1898: 312 Heste, 1163 Stkr. Hornkv. (deraf 722 Køer), 566 Faar, 652 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 247 Td.; 46 Selvejergde, med 231, 80 Huse med 15 Td. Hrtk. og 70 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 1051 (1801: 360, 1840: 498, 1860: 656, 1890: 1048), boede i 192 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 29 levede af immat. Virksomhed, 564 af Jordbr., 3 af Gartneri, 5 af Fiskeri, 265 af Industri, 13 af Handel, 119 af forsk. Daglejervirks., 35 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

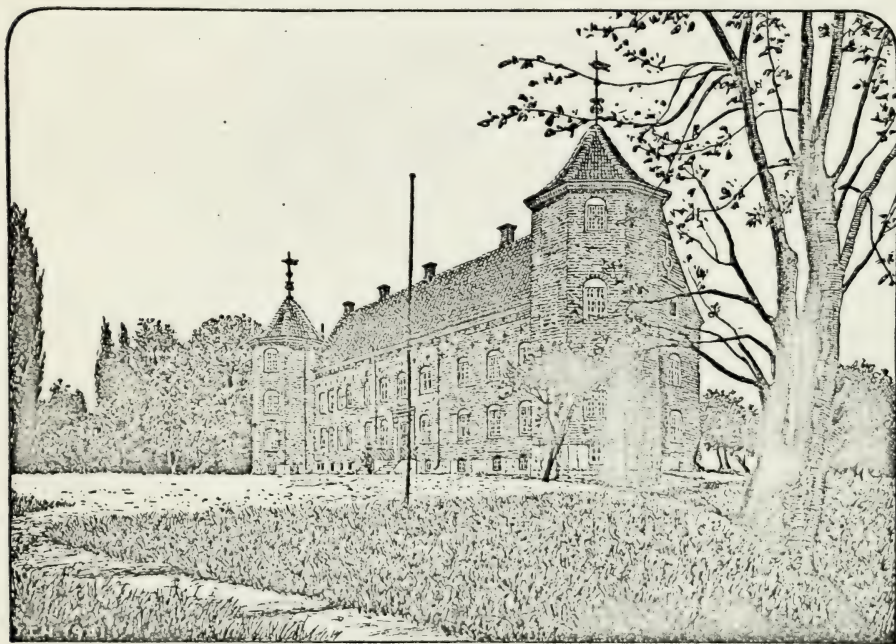
I Sognet Byerne: *Rosmus* (1180: Rezmoze, 1495: Rosmosze) med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Sparekasse (opr. 1866; $\frac{31}{3}$, 1899 var Spar. Tilgodeh. 230,532 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 27,733 Kr., Antal af Konti 706) og Jærnbanest.; *Ørup* med Andelsmejeri; *Attrup* med Skole; *Balle* (Vester-B.; 1492: Ballord) med Skole, Forsamlingshus (opf. 1895), Andelsmejeri, Vand- og Vejrmølle samt Jærnbanest. Hovedgaarden *Rugaard* med Gaarden *Frydensbjærg* har $44\frac{1}{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $17\frac{3}{4}$ Td. Skovsk., 1788 Td. Ld., hvoraf under Rugd. 440 Ager, 108 Eng, 670 Skov og Plantage, under Frydensbjærg 225 Ager og 70 Eng, Resten under Huse og mindre bortforpagtede Ejendomme; til Godset høre et Kalkbrud ved Glatved Strand, Hyllested og Rosmus Kirke- og Kongetiende samt omtr. 34 Td. H. Bøndergods, 682 Td. Ld., (i Hyllested og Hoed Sogne). *Attrupgaard* har $16\frac{1}{2}$ Td. H., 285 Td. Ld., hvoraf 40 Eng, 12 Skov, 16 Tørvemose, Resten Ager; 3 Huse. *Ørupgaard* har $12\frac{1}{2}$ Td. H., 224 Td. Ld. (19 i Tirstrup S.), hvoraf 12 Eng og Tørvemose, 14 Skov, 4 Gaardspl. og Have, Resten Ager; 3 Huse. *Holmen*, Huse. *Nygaard*; *Ennegaarde*. Udskibningssted og Strandkontrollørbolig S. Ø. for Rugaard.

Rosmus S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 344. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rugd.

Kirken (1517: „Vor Frue Kirke“) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skib og Kor ere oprindl. fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med maskeret Arkadegalleri langs Taget. Ved Slutn. af gotisk Tid tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med hvelv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet. Samtidig indbyggedes Hvelvinger i Skib og Kor. Senere bleve Skibets Ydermure Tid efter anden ommurede, saa at Kridtstenskvadrene borttoges, og Vaabenhuset opførtes. Koret, med Apsis, blev nedbrudt 1864 og et nyt med lige Gavl opført, af røde Mursten. Altertavle fra Slutn. af 18. Aarh., med et Maleri (Nadveren). Romansk Granitdøbefont med Dyreskikkelser. Prædikestol fra Slutn. af 17. Aarh. Orgel fra 1858. Under Koret har der været Begravelse for Ejere af Rugd.

Rugaard. I sit Testam. af 1183 skænkede Bisp Svend i Aarhus Øm Kloster forskellige Ejendomme i denne Egn, navnlig i Rosmus Sogn (der nævnes saaledes Gaarde i Attethorp [Attrup], Øgethorp [Ørup], Røzmose og Eninge [Ennegaarde]), som væsentlig kom til at tilhøre Klosteret; Rosmus Kirke har sikkert ogsaa tilhørt det og været bestyret af Munke, der udsendtes derfra. Derfor har der sikkert boet Munke i Rosmus. Som deres Opholdssted udpeger Traditionen en Gaard lige V. for Kirken; ved en Ombygning af Gaarden i 1880'erne fandt man et svært Fundament af raa Kamp som Rest af en ældre Bygning. Sagnet tilføjer, at der fra Gaarden har gaaet en Løngang hen til Kirken. N. for Koret, henimod den nordl. Kirkegaardsmur skal der endnu i Jordens Overflade spores en langagtig Hobning af raa Kamp, lagt i Kalk, der udpeges som Løngangen. Den sidste Abbed i Øm Kl., Hr. Jens Simensen, blev ved Klosterets Nedlæggelse 1560 aflagt med det under samme hørende Rosmus Sognekald og fik Præstegaarden og Rugaard (der skal have Navn af en ved Skovens Rydning opstaaet By Rowe eller Rude) samt en anden Gaard i Sognet (se videre ndfr.); 1545 havde alt Chr. III oprettet Rosmus Sogn til et eget Birk (senere Rugaards Birk, ophævet 1803). Fr. II mageskiftede 1578 dette Birk med Rugd. for Viufgd. i Koldinghus Len til Hans Axelsen Arenfeldt til Palsgd. († 1611), der afbrød Rude By og opførte Rugaards Hovedbygning. Gaarden gik over til Sønnen Mogens A., † 1671 som Stiftamtmd., hvis Søn Kmjkr. Hans A. 1682

solgte Rugd. (72 Td. H. med to Tiender og meget Gods) til sin Fætter Jørgen A., † 1717, der er bekendt for sine Heksefølgelser med Vandprøver (i Smededammen, uden for Gaarden), Pinebænk og Baal, ved hvilke han benyttede sig af Skarpretter Mester Herman Høkers Hjælp; han solgte 1707 ved Aukt. R. (39, Skov 18, Tiender 64 og Gods 45 Td. H.) til sin Søn Axel A., hvis Kreditorer 1737 solgte den (39, 18, 49, Gods Jordskyld 421, Møllesk. 31 Td. H.) ved Aukt. for 28,000 Rd. til Generalmajor Chr. Lerche til Lerkenfeld; han solgte den 1743 til Gehejmer. Jak. Benzon († 1775), som i sit Testam. af 1766 bestemte, at der af R. og Cathrinebjærg (se II S. 296) skulde oprettes et Stamhus (1263 Td. H.), som han ved sin Død overlod til Brodersønnen Kmhr. Chr. Benzon tillige med 80,000 Rd., for hvilke denne 1779 tilkøbte Tirsbæk, hvorhen han flyttede; 1787 ombyttede han med kgl. Bevill. sit første Stamhus med Christiansdal (se III S. 410). R. solgte han 1788 for 71,050 Rd. til Kapt. Jak. Hanson til Lyngsbækgd., der 1798 solgte den for 124,000 Rd. til Kammerr. P. Bech til Kragerupgd., og han solgte den 1799 for 200,000 Rd. til Overkrigskom-

Rugaard.

missær H. P. Ingerslev og Told- og Konsumtionskriver H. A. Stochman. Sidstn. blev udakkorderet 1800 mod, at Ingerslev overtog alle paa Godset hvilende Hæftelser og leverede Stochman 4400 Fv. Bøgebrænde à 4 Rd. Ingerslev fik s. Aar Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardens Frihed. Efter hans Død 1830 gik R. over til Sønnen C. P. R. Ingerslev (til Marselisborg), der 1835 for 50,000 Rd. solgte den til Svogeren M. J. Schjøtt, som 1857 afhændede den til Hofjægerm., Landstingsmd. P. C. F. Mourier-Petersen, † 1898, hvis Enke nu ejer den. — Hovedbygningen, som ligger meget smukt mellem Skov ved Norreso ikke langt fra Kysten, er som nævnt opf. i Slutn. 16 Aarh. af Hans Arenfeld og bestaar af en Hovedfløj i Retning N.-S. af røde Munkesten paa Granitsokkel i 2 Stokv. med hvælv. Kældere og Spidsgavle med Forsringer; ved hver Ende af Bygningen staar der et ottekantet Taarn, langs begge Façaderne er der lige under Tagskægget en Række Skydehuller og fornedet en Række smaa Vinduer, vistnok ogsaa Skydehuller. Før har der paa Midten staaet et Porttaarn; da det nedbrødes, opførtes over Indgangen en Frontespice, der nedtoges af Mourier-Petersen. Til Bygningen støder i Retning V.-Ø. en Sidefløj i 1 Stokv. En tidligere Bindingsværksbygning, ligeledes i V.-Ø., blev nedbrudt 1857. Det Indre er til Dels moderniseret. I søndre Taarn findes et Værelse, „Hamborg“.

som Jørgen Arenfeldt havde indrettet til sig, og hvor han skjulte sig, naar Kreditorerne kom til Gaarden. De tidligere Grave og Volde ere udjævnede og til Dels benyttede til den store, smukke Have. Ladegaarden ligger V. for Hovedbygningen. — Mellem Søen og Kysten ligge 3 Ulvegruber (45 Al. i Firkant, nu overgroede), anlagte til Udryddelse af Ulvene. Om R. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1832, S. 147 flg.

Da Rugd. bortmageskiftedes 1578, lod man for at holde Hr. Jens Simensen skadesløs Præsten i Lyngby-Albøge bytte Kald med ham, dog saaledes at denne Præst foruden at faa Rosmus Sogn beholdt Albøge Sogn og Lyngby Præstegaard, medens Fævejele (se S. 981) overlodes Hr. Jens († 1579) som Præstegd. Ved Kongebrev af 1581 bleve Lyngby og Albøge atter forenede („som de altid tilforn have været“), Rosmus blev Anneks til Hyllested og Hoed til Aalsø. (Se Kirkehist. Saml. 3. R. III S. 102 flg.).

Ved Ørup er der fredlyst en lille Langdysse, ved Balle en Runddysse og et Dyssekammer af sjældnere Form.

Tirstrup Sogn omgives af Annekset Fuglslev, Hyllested, Rosmus, Lyngby, Albøge, Nødager og Feldballe Sogne. Kirken, midt i Sognet, ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. for Æbeltoft og $2\frac{1}{4}$ Mil S. V. for Grenaa. De især mod N. noget højtliggende og bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med en Del Skov (Hestehave, Nørresk., Sønderesk., Søholt Sk. m. m.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Grenaa til Aarhus og Æbeltoft.

Fladeindholdet 1896: 4926 Td. Ld., hvoraf 1626 besaaede (deraf med Hvede 61, Rug 436, Byg 254, Havre 408, Boghvede 21, Bælgsæd 16, Spergel 40, Fræavl 60, Blands. til Modenhed 125, Grøntf. 18, Kartoffler 70, andre Rodfrugter 117), Afgræsn. 1301, Høslæt, Brak, Eng m. m. 930, Have 54, Skov 459, ubevokset 30, Moser 81, Kær og Fælleder 56, Heder m. v. 324, Veje og Byggegr. 58, Vandareal m. m. 5 Td. Kreaturhold 1898: 225 Heste, 898 Stkr. Ørnk. (deraf 561 Køer), 822 Faar, 479 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 199 Td.; 37 Selvejrgde. med 183, 74 Huse med 16 Td. Hrtk. og 50 jordløse Huse, $\frac{1}{3}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 770 (1801; 308, 1840: 554, 1860: 693, 1890: 902), boede i 147 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 501 af Jordbrug, 9 af Gartneri, 163 af Industri, 30 af Handel, 62 af forsk. Daglejervirks., 30 af deres Midler, og 67 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tirstrup* (1235: Tistorp, 1404: Tyffstorp), ved Landevejens Deling, med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (oprettet 1869; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 30,158 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 3695 Kr., Antal af Konti 274), Mølle, Kalk- og Teglværk, Kro, Markedsplads (Marked i Marts og Sept.) og Telefonst.; *Drammelstrup* (1203: Dragmosthorp) med Fattiggaard (Raamosegd.) for Tirstrup-Fuglslev, Hyllested-Rosmus og Lyngby-Albøge Komm. (opr. 1880, Pl. for 67 Lemmer); *Øksenmølle* med Vandmølle; *Graaskgaarde*. *Nøruphuse*. Hovedgaarden *Høgholm* har 32 Td. A. og Engs Hrtk. og $7\frac{1}{2}$ Td. Skovsk., 560 Td. Ld., hvoraf 150 Eng, 150 Skov, Resten Ager; 5 Huse. Hovedgaarden *Bjørnholm* har 22 Td. A. og E. Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 352 Td. Ld., hvoraf 64 Eng, 46 Skov, Resten Ager; desuden $2\frac{1}{2}$ Td. H. Fæstegods. *Drammelstrupgaard* har $12\frac{1}{2}$ Td. H., $186\frac{1}{2}$ Td. Ld., hvoraf $12\frac{1}{2}$ Eng, 5 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Nøruplund*, Gd. *Skransmølle*, Vandmølle.

Tirstrup S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 343. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Høgholm.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V., Vaabenhus ved Taarnets Vestside, Sakristi mod N. og Gravkapel mod S. Skib og Kor vare oprindl. opf. i romansk Tid af Granitkvadre, men bleve nedbrudte i 2. Halvdel af 15. Aarh., hvorefter den nuv. Bygning opførtes 1465 („Hellig tre Kongers Kirke“, ifl. Præsteindberetn. fra 1623 dog indviet til St. Botulf) af Otte Nielsen Rosenkrantz, væsentlig af Munkesten, med 5 Hvalvingsvag og tresidet Afslutn. mod Ø. Fra omtr. 1535

hidrøre Gravkapellet og Sakristiet (hvælvet), begge med Kamgavle. Senere tilføjedes det mod V. aabne Taarn. Paa Kirkens Nordside laa et Vaabenhus, der for omtr. 20 Aar siden nedbrødes, hvorefter det nuv. opførtes. Altertavlen er et gotisk Snitværk fra omtr. 1500, med Gudfader med den korsfæstede m. m. Døbefont af Kalksten, vistnok fra omtr. 1500. Paa Døbefadet Juulers og Parsbergers Vaabn. Ejendommelig Prædikestol af Kalksten med Løvværk, fra 15. Aarh., vistnok Landets ældste (se Tegn. af æ. n. Ark. 1. S. 1. R. Pl. 2). Ligsten 1) (med Portræfigurer) over Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz, † 1516, Hustru Fru Birgitte Thott og Datter Jmfr. Katerina, 2) (med Portræfigurer) over Just Høg, † 1649, og Hustru Anne Rantzau, † 1656. Epitafium over Præsten Ole Christensen Nørup, † 1671, med Hustru og 5 Børn. Lille Krucifiks fra c. 1200, et større fra 15. Aarh. I Gravkapellet hænge 5 Egetræs Mindetavler fra 1535 over Medlemmer af Slægten Rosenkrantz; smstds. en Kiste med Liget af Lovise Dorothea Sehested, f. Lengnick, † 1795. Under Kapellet en muret Begravelse med flere Kister, deribl. Fru Elisabeth Høgs, † 1676, og Hr. Iver Høgs, † 1683.

Høgholm tilhørte i 14. Aarh. Familien Hvide og kaldtes da *Bjørnholm*. 1361 ejedes den af Marsk Stig Andersen, der havde arvet Godset efter sine Forfædre og selv opførte Gaarden († 1369), hvorfra han ledede den jydsk Adels Oprør og trodsede Kongen. B. arvedes af hans Sønesøn Hr. Anders Ovesen, † omtr. 1420, hans Søn Ove Andersen († ugift), dennes Moder Fru Else Krognos, der bragte den til sin 2. Ægtefælle Hofmester Otte Nielsen Rosenkrantz († 1477), der udløste sine Medejere Ove Tagesen Rentvold og Henrik Tagesen R. († 1441; hans Andel i B. skænkede Kongen efter hans Henrettelse til Otte Nielsen R.), skaffede Bjørnholm Birkeret 1459 (senere Høgholms Birk, ophævet 1812) og efterhaanden sammenkøbte betydeligt Gods. Derefter fulgte Sønnen Hofmester Erik Ottesen R., † 1503, der ogsaa udkøbte flere Parthavere, Sønnen Niels Eriksen R., † 1516, Søn Henrik Nielsen R., † 1537, dennes Broder Chr. R., † ugift 1561, hvorefter H. deltes i flere Dele, der ejedes af Krabber, Thotter, Skramer o. fl., af hvilke Chr. Rosenkrantz's Søster Annas Børn med Rigsmarsk Tyge Krabbe, nemlig Rigrs. Erik Krabbe († 1564), Niels Krabbe til Hessel og Morten K. til Bøgsted, fik den største Del. Erik Krabbes Søn Chr. Kr. arvede Faderens Del og sammenkøbte en stor Del af det øvrige. Senere kom B., rimeligvis ved Salg efter Chr. Krabbes Død, til Just Høg til Østrup, der ejede Gaarden 1626, samlede en Del af Godset (1627 solgte Fru Ellen Rostrup til Jfr. Abel Bryske en Andel i B., som hun selv havde købt af Hans og Iver Dyre, samt Jørgen Kruse) og døde 1649; dernæst hans Søn Erik H. († 1673), dennes Søn Iver Juul H., der af B., Fævejle og Lykkesholm under $\frac{30}{8}$ 1681 fik oprettet *Baroniet Høgholm* († 1683), hans Enke Fru Hille Trolle, g. 2. m. Generallieutn. Palle Krag, hendes Søn af 1. Ægteskab Baron Niels Trolle H. († ugift 1700), efter hvem Moderen beholdt Stamhuset til sin Død 1722, hvorefter det tilfaldt Grev Chr. Danneskjold-Samsøe, † 1728; Sønnen Grev Fr. Chr. D.-S. solgte, ifl. kgl. Tilladelse af 1748, Baroniet H. 1753 til Grev Adam G. Moltke til Bregentved, der 1754 solgte det (H. 64, 108 og 324, Fævejle 40, og Lykkesholm 20, 63 og 275 Td. H.) til Gehejmer. Volrath Aug. v. d. Lühe, der 1761 solgte H. til Oberstlieutn. Palle Krag v. Hoff til Ryomgd., som atter 1766 solgte Baroniet (125, 171 og 642 Td. H.) til Generallieutn. Joh. Fr. Sehested († 1784), hvis Enke Pauline Fabricius Tengnagel solgte (ifl. kgl. Bevill. af 1801) 1802-3 Fævejle og Lykkesholm, og 1804 H. (64, 38 og 297 Td. H.) ved Aukt. til Overkrigskommisær H. P. Ingerslev til Rugd. for 285,200 Rd. Han solgte den 1805 til Generalkrigskommisær Marcussen, som bortsolgte Godset og to Parceller af Hovedgaarden, Bjørnholm og Nygaard (sidste i Lyngby S.). Som Kreditor i Marcussens Opbudsbo solgte Regeringen H. 1822 ved Aukt. til Oberstlieutn. J. E. Adler, som saa Aar efter blev Baron, hvorimod Privilegiet med Frihedshartkornet efter 10 Aar skulde inddrages; han solgte H. 1835 for 46,000 Rd. til Laur. Ingerslev, der 1836 solgte den for 41,000 Rd. til M. Kirketerp, hvis Enke overdrog den 1874 til den nuv. Ejer, Sønnen C. S. Kirketerp, for 125,000 Kr. — Den nuv. Hovedbygning, ved Landevejen, er opf. 1788 i moderne Stil og bestaar af en Fløj i to Stokv. Den gamle middelalderlige Borg, der laa paa s. Sted paa en firkantet Banke, omgivet af Grave, er for længe siden nedbrudt; kun Murstensbrokker minde om den. Mod Ø. og V. var den utilgængelig ved Vand og Mosedrag; mod S. V. og N. Ø. laa der to befæstede Gaarde Drammelstrup og Obdrup, af hvilke især den sidste var et vigtigt Udenværk, bestaaende af eet Taarn, hvoraf der endnu ses Levninger (se S. 982).

Det nuv. *Bjørnholm* — saavel som *Nøruplund* — er som nævnt Parcel af Høgholm; den har fra 1842 været i Familien Sechers Eje; nuv. Ejer er P. N. Secher, der overtog den 1898 for 160,000 Kr. Hovedbygningen, opf. i Beg. af 19. Aarh.,

bestaar af en Hovedfløj af røde Mursten i 1 Stokv. med høj Kælder og to Sideboje (før af Bindingsværk, 1874-75 ombyggede af røde Sten). Udbygningerne ere opf. efter en Brand 1889.

I *Drammelstrup* havde Aarhus Kapitel en Hovedgaard, hvortil 17 Fæstere gjorde Hoveri (dertil 2 Møller 1203); et Stutteri smstds. blev 1203 skænket til St. Clemens Kirke i Aarhus af Bisp Peder Vognsen.

Fuglslev Sogn, Anneks til Tirstrup, omgives af dette og Hyllested Sogn, Mols Hrd. (Draaby S.), fra hvilket det skilles ved den 814 Td. Ld. store *Stubbe Sø* — af hvilken en Del hører til Sognet — og dens Afløb Havmølle Aa, samt Feldballe Sogn. Kirken, mod N., ligger $1\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft og 2 Mil S. S. V. for Grenaa. De især mod N. og S. Ø. noget højliggende, i øvrigt temmelig jævne Jorder ere sandede og sandmuldede. Jevshoved Skov (Jev Sø er udtørr.). Gennem den sydøstl. Del gaar Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 2804 Td. Ld., hvoraf 1064 besaaede (deraf med Rug 301, Byg 144, Havre 318, Boghvede 74, Spergel 6, Frøavl 69, Blandsæd til Modenh. 66, Kartofler 50, andre Rodfr. 36), Afgræsn. 1078, Høslæt, Brak, Eng m. m. 327, Have 11, Skov 111, ubevokset 3, Moser 18, Kær og Fælleder 89, Heder m. v. 70, Veje og Byggegr. 28, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 486 Strk. Hornkvæg (deraf 278 Køer), 748 Faar, 244 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 87 Td.; 27 Selvejrgde. med 79, 33 Huse med 8 Td. Hrtk. og 18 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 327 (1801: 259, 1840: 391, 1860: 399, 1890: 331), boede i 64 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 232 af Jordbr., 45 af Industri, 6 af Handel, 2 af Skibsf., 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 25 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Fuglslev* med Kirke og Skole; *Gravlev* med Vandmølle (meget smukt beliggende), Teglværk og Jærnbane. *Søholt*, Gd., 475 Td. Ld., hvoraf 80 Skov.

Fuglslev S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 345. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, i kat. Tid: Vor Frue Kirke, bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere oprindl. opf. i romansk Tid af raa og kløvet Granit med tilhugne Hjørnekvadre. I gotisk Tid opførtes et Taarn, der senere atter nedbrødes, samtidig med at Skibets Sydmur nedtoges og flyttedes omtr. 4 Al. længere mod S.; Koret nedreves, og Skibets Mure fortsattes mod Ø., hvor de fik en tresidet Afslutn. Kort efter indbyggedes Hvalvinger, og et Kapel og et Vaabenhus, begge mod N., nedbrødes. Efter 1768 opførtes det nuv., mod V. aabne Taarn og Vaabenhuset. Tarvelig Altertavle fra 1833 (før stod paa Alteret Jørg. Arenfeldts Vaaben, hans og Hustrus Brystbillederl, ligesom i Rosmus Kirke). Romansk Granitdebefont. Prædikestol fra 18. Aarh. Præstestolen er et smukt sent-gotisk Arbejde, fra 1491-1520, med Aarhusbispen Niels Clausens Vaaben. I Skibet er lille Krucifiks. Partiet bag Alteret er 1704 indrettet til Begravelse for Etatsr. Jørg. Arenfeldt til Rugd. (nogle Paneler herfra ere 1901 førte til Koldinghus), Kisterne staa under Gulvet.

Sømølle med *Søholt* (30 Td. H.) blev 1680 af Handelsmand i Aarhus Dines Pedersen Winds solgt til Frands Rode. Siden ejedes den af Byfoged i Æbeltoft Jørg. Rasmussen, † 1699, hvis Enke Øllegaard Povlsdatter saa solgte „Søe Møllegaard, nu Søe Mølleholt kaldet“ for 940 Rd. Kroner til Herredsfoged Styge Thomsen, † 1707 (begr. i Fuglslev Kirke), hvis Enke Cathr. Vesterholt ægtede Ridefogden paa Skjærso Adrian Becher, † 1738, hvorefter hun 1739 solgte S. (9) med Skov- og Møllesk. (7) og Gods (55 Td. H.) for 6000 Rd. til Borger i Æbeltoft Jens Jensen Rohde, † 1769; dennes Enke Elisab. Poulsd. Helles døde 1775 efter 1772 ved Aukt. at have solgt S. (i alt 77 Td. H.) for 12,000 Rd. til Sonnen Poul Helles Rohde, der 1786 solgte S. (80) med Skov- og Møllesk. (7) og 4 Gaarde i Skovsgde. (19 Td. H.) for 14,630 Rd. til Kapt. Georg Chr. Styrup. 1795 blev den solgt til Birkedommer Søren Asch.

I Fuglslev By holdtes før et Marked 3 Gange aarl.; 1552 henlagdes det til Æbeltoft.

Ved Gravlev, N. for Havmølle Aa, findes en større Køkkenmødding.

Feldballe Sogn omgives af Annekset Nødager, Tirstrup og Fuglslev Sogne, Mols Hrd. (Draaby, Agri og Egens S.) — fra hvilket det til Dels skilles ved Ulstrup Aa og Kolaa —, Ø.-Lisbjerg Hrd. (Bregnet og Thorsager S.) samt Ebdrup Sogn. Kirken, noget østl., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil S. V. for Grenaa. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder (Møgelbjerg, 264 F., 83 M.) ere mod S. V. lerblandede og muldede, i øvrigt overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Vestersk., Stærkjær, Abildhoved). Mod Ø. ligger *Øje Sø* og *Langsø* (Korup Sø paa Nordvestgrænsen er udtørret). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Æbeltoft og Grenaa.

Fladeindholdet 1896: 6161 Td. Ld., hvoraf 2128 besaaede (deraf med Hvede 100, Rug 635, Byg 312, Havre 642, Boghvede 72, Spergel 11, Frøavl 132, Blandsæd til Modenhed 38, Kartofler 84, andre Rodfr. 99), Afgræsn. 1847, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1185, Have 35, Skov 273, Moser 85, Kær og Fællede 4, Heder 452, Flyvesand 103, Veje og Byggegr. 40, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 364 Heste, 1021 Stkr. Hornkv. (deraf 607 Køer), 1599 Faar, 506 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 250 Td.; 57 Selvejrgde. med 227, 101 Huse med 22 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 888 (1801: 435, 1840: 644, 1860: 818, 1890: 854), boede i 190 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 38 levede af immat. Virksomhed, 531 af Jordbrug, 5 af Gartneri, 142 af Industri, 24 af Handel, 57 af forsk. Daglejervirks., 54 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Feldballe*, ved Æbeltoftvejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forskole og Telefonst.; *Taastrup*, ved s. Vej, med Forsamlingshus (opf. 1898); *Essig*, ved Landevejen; *Skaarup*; *Kejlstrup* med Skole, Missionshus (opf. 1890) og Telefonst.; *Ulstrup*, ved Æbeltoftvejen, med Kro og Vandmølle. Hovedgaarden *Møllerup*, med *Nymølle* (Vejr- og Vandmølle) og Gaarden *Eriksminde* ($5\frac{1}{2}$ Td. H., 75 Td. Ld.), har 44 Td. H., omtr. 700 Td. Ld., hvoraf omtr. 60 Eng, 180 Skov, Resten Ager; til Gaarden høre 5 Huse og, foruden ovenn. Møller, en Vandmølle.

Feldballe S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr'. 346. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra Beg. af 13. Aarh. af Munkesten paa profileret Sokkel. Flere Vinduer og begge Døre (Nord. tilmur.) ere bevarede. I Slutn. af Middelalderen opførtes Taarnet og Vaabenhuset, begge af Munkesten. Senere blev Taarnets Underrum forbundet med Skibet ved en Rundbue. Kirken har fladt Loft, Altertavle fra 1607 med et Maleri (Kopi af C. Blochs Jesus velsigner de smaa Børn). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra Midten af 17. Aarh. Mellem Skib og Kor et Tralværk fra Renæssancetiden. I Koret Ligsten over Hartvig Kaas, † 1625, og Hustru (med Portrætfigurer). Rummet bag Alteret er lukket med Døre, hvorpaa Rosenkrantzernes, Gyldestiernernes og Schackernes Vaabn.; det indeholder Epitafier over Knud Gyldestierne, † 1682, Amtmd. Joach. Schack, † 1700, og deres Hustru Elisabeth Rosenkrantz, † 1721, med en lang, af hende selv forf. Gravskr. Under Gulvet er der Hvælvinger med Begravelser.

Møllerup kaldtes 1289 Mylnthorp og ejedes da af Marsken Stig Andersen, der skal have bygget den. Den tilhørte dernæst hans Søn Anders Stigsen, dennes Søn Stig Andersen den yngre († 1369), dennes Sonnesøn Anders Ovesen († c. 1420), hvis Datter Inger bragte den til sin Mand Jacob ell. Joachim Hermansen Flemming til Knudstrup, † 1457 (en Slægtning af hende Henrik Stigsen [Hvide] skrev sig dog

endnu 1438 til M.). Dernæst fulgte deres Son Anders Flemming til Gjelskov, dennes Datter Inger Flemming 1513, g. m. Wulf Skovgaard, hendes Søsterdatter Magdalene Emmiksen, g. m. Albert Maltesen Viffert til Gjelskov 1541, disses Son Christen „Maltesen“ Viffert til Albæk († 1592), hvorefter M. arvedes af Herman Kaas og Hartvig Kaas til Hessel, Sønner af Erik Kaas, en Svoger til ovenn. Albert Maltesen Viffert; da Hartvig K. døde barnløs 1625, arvedes hans Part af hans Broderbørn Iver Kaas til Ulstrup og Anna Nielsdatter Kaas († 1650), g. m. Hartvig Bille til Damsgd. († 1649); han blev 1626 Eneejer af M., dernæst hans Datter Hilleborg B., g. m. Predbjørn Gyldenstjerne til Bogensholm, i hvis Tid (1662) M. havde 30 Td. H., deres Son Knud G. († 1682), hans Enke Elisab. Rosenkrantz (2. g. m. Amtmd. Joach. Schack), deres Datter Hilleborg Gyldenstjerne († 1734), g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle († 1710), deres Son Kmhr. Knud T. († 1760), hvis Enke Birgitte Restorff døde 1790; efter deres Testam. skulde M. og Bogensholm være inddragne under Stambuset Rosenholm, men Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz afslog Tilbudet og tilkøbte sig af de andre Arvinger (1790 af Birg. Restorffs Broderdatter Margr. Elisab. Restorff, g. m. Major Peder Lassen v. Post) M., som han igen 1796 solgte til Landvæsenkommisær Rasmus Müller, nemlig M. (40), Tiender (85) og Gods (243 Td. H.) for 70,500 Rd., for hvilken Sum Müller 1799 overdrog den (efter Fradrag af 11 Td. H. Bøndergods) til Kapt. Erik Chr. Müller til Mariagerkl. m. m. († 1827), der 1799 fik Bevill. til at frasælge Godset uden Tab af Hovedgaardsfriheden for M. Rasmus Schmidt købte 1827 M. (med 34 Td. H. Kirke- og Bøndergods) for 31,000 Rd., frasolgte Resten af Godset og solgte M. 1863 for 160,000 Rd. til Grev Fr. Ahlefeldt-Laurvigen, † 1888, efter hvis Enkes Død 1900 den overtoges af Sønnen, Grev W. Ahlefeldt-Laurvigen, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, der er omgivet af Grave (dels udgravede, dels dannede af naturlig Aa), bestaar af 3 sammenbyggede Fløje, nemlig en Hovedfløj i Retning V.-Ø., opf. 1681 af Bindingsværk, senere beklædt med een Stens Mur, i 2 Stokv. med Kælder under den vestl. Ende, og to mod N. udgaaende Sidefløje i 1 Stokv., hvoraf den østl. er opf. 1722, medens den vestl., fra 1743, er nyopf. 1868 af Grundmur. Over Midtfløjens Port ind til Borggaarden staar Knud Trolles og Hustrus Navne, Vaabn. og en Indskrift, der siger, at Huset blev opf. 1751 (o: restaur.; den har vel da faaet den ydre Beklædning af Sten). Porten, som før var i den østl. Ende af Bygningen, flyttedes til sin nuv. Plads af Kapt. Müller. Fra Porten fører en muret Bro over til Ladegaarden, der blev afbrændt 1709 af en Mordbrænder, men straks genopf. af Elisab. Rosenkrantz; store Dele af Ladegaarden ere opf. i 1860'erne. (Om M. se *K. Hansen*, D. Ridderborge, 1876, S. 203 flg.)

En stor Del af Feldballe Sogn laa i Middelalderen til Aarhus Bispestol, som der havde Birk. Dette er formodentlig blevet grundlagt ved, at Bisp Ebbe gav til Bispestolen bl. a. i „Fællæbalg“ og „Tøstorp“ 6 Mark Guld med et Bol i sidstn. By; Birket blev 1564 forøget med Ebdrup By. Birket og Havreballegaards Len afstod Kronen 1661 til Gabriel Marselis som Vederlag for Leverancer. — Marsk Stig Andersen udstedte 1287 en Forsikring til Aarhus Kapitel om, at hans Folk eller Tilhængere ikke skulde tilføje dets Besiddelser paa *Skramsholm* (formodentlig den høje Del af Sognet ved Øje- og Langsø) eller andetsteds nogen Overlast eller Ulempe. — I *Ulstrup* holdtes Sønder og Mols Hrdr.'s Ting indtil 1756, da det henlagdes til Æbeltoft. — I Ulstrup var et Marked, som 1757 henlagdes til Æbeltoft. — En i Feldballe 1867 oprettet Folkehøjskole nedlagdes 1870.

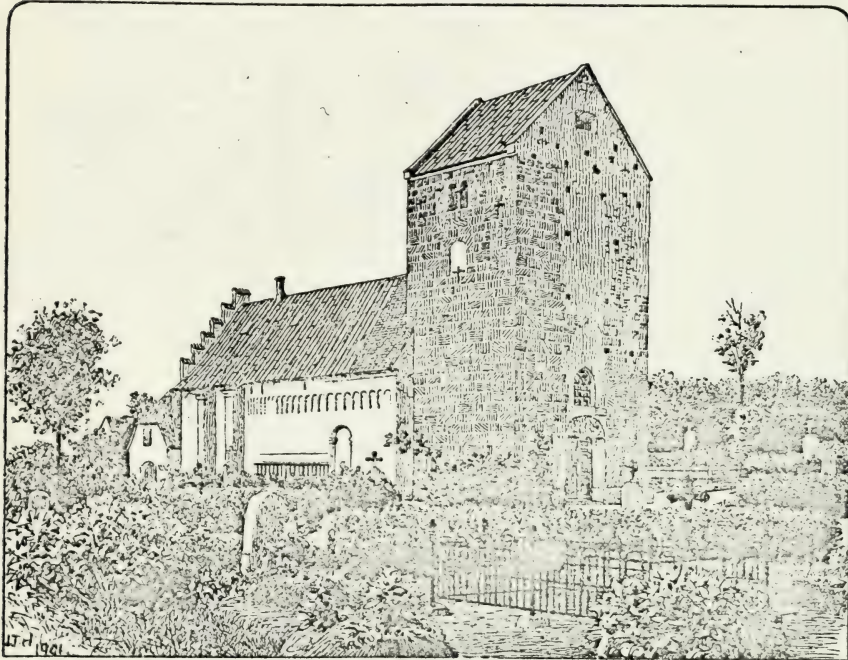
I Taastrup Plantage er der fredlyst en smuk Runddyse; til det sekssidede, 5 F. høje Kammer, der dækkes af en kolossal Overligger, fører en længere Gang.

Nødager Sogn, Anneks til Feldballe, omgives af dette, Ebdrup og Kolind Sogne, Nørre Hrd. (Tøstrup S.), Albøge og Tirstrup Sogne. Kirken, mod N., ligger $2\frac{1}{4}$ Mil N. N. V. for Æbeltoft og ligesaa langt S. V. for Grenaa. De i den nordl. Del noget højtliggende og ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Nogen Skov (Horstved Sk., Plantager). I den sydl. Del gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa, i den nordl. Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 7290 Td. Ld., hvoraf 2750 besaaede (deraf med Hvede 17, Rug 852, Byg 473, Havre 878, Boghvede 137, Bølgæsød 7, Spergel 44, Frøavl 71, Blands. til Modenh. 25, Kartofler 130, andre Rodfr. 116), Afgræsn. 2236, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1334, Have 39, Skov 223, ubevokset 92, Moser 126, Kær og Fæl-

Ieder 14, Heder 344, Veje og Byggegr. 129, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 397 Heste, 1283 Stkr. Hornkv. (deraf 843 Køer), 1319 Faar, 700 Svin og 31 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 256 Td.; 67 Selvejrgde. med 217, 127 Huse med 39 Td. Hrtk. og 20 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1048 (1801: 549, 1840: 695, 1860: 942, 1890: 1109), boede i 244 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 206 af Industri, 25 af Handel, 85 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 28 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Nødager* med Kirke, Skole, Pogeskole, Missionshus (opf. 1891) og Sparekasse (opr. 1881; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 59,754 Kr., Rentef. $3\frac{1}{2}$ pCt., Reservef. 8171 Kr., Antal af Konti 219); *Kjeldstrup* med Fattiggaard (opr. 1873; Pl. for 30 Lemmer); *Pederstrup*

Nødager Kirke.

med Pogeskole; *Horstved*; *Stabrand* (1387: Stabrun, 1416: Staffbrund) med Forsamlingshus (opf. 1896); *Krarup* med Skole og Forskole; *Maarup* med Mølle; *Maarupvad*, Gd. *Ibjærggd.*; *Skaarupgd.*

Nødager S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 340. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

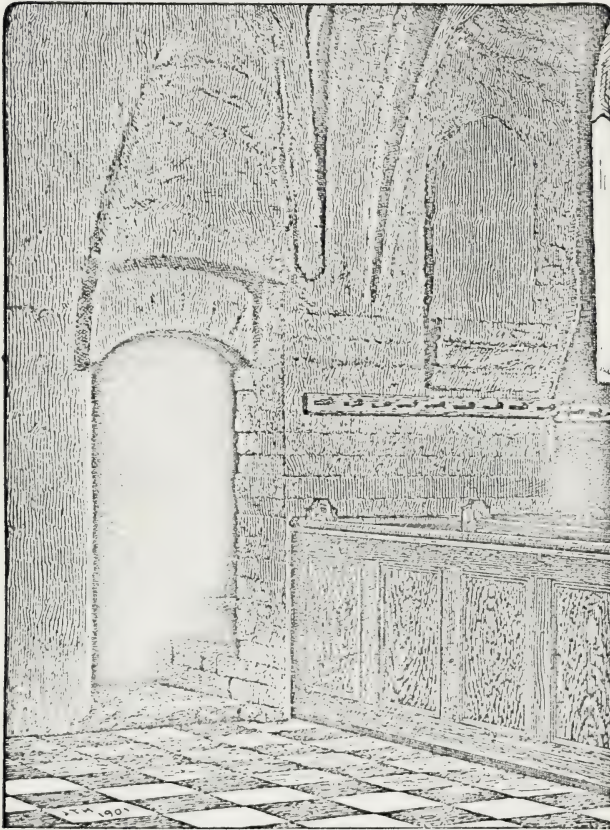
Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet, Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Kridtstenskvadre, med et fint udarbejdet Arkadegalleri langs Taget (se *Løffler*, Udsigt osv. S. 103). Eet Vindue og Norddøren, med Halvsøjler, ere bevarede (tilmur.). Vistnok allerede i Slutn. af 12. Aarh. opførtes det 3 (oprindl. 4) Stokv. høje Taarn (restaur. 1789), af Granitkvadre, med Portal, med en Kampscene i Tympanon, mod V. (se *Løffler*, Udsigt, S. 139). Ved Slutn. af gotisk Tid blev Koret nedbrudt, Skibets Mure forlængedes mod Ø. og afsluttedes med en flad, blindingsprydet Mur med Kamgavl. Samtidig indbyggedes Hvalvvinger i Langhuset og i Taarnets Underrum, der aabnedes ind til Skibet med en Spidsbue.

I Skibets Sydmur er indrettet i Murtykkelsen en Trappe, der fører op til et lille Rum med en muret Pult, hvorfra Messen er bleven læst for Menigheden. Vistnok samtidig opførtes Vaabenhuset. 1869 blev Portalen i Taarnet, der da var tilmuret, atter aabnet, Syddøren lukkedes, og Vaabenhuset blev Materialhus. Altertavle i Renæssancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1647; i Midtfeltet et Maleri (Nadveren, efter Rubens). Kalk fra 1651. Romansk Granitdøbefont, med Rebsn. Paa Døbefadet Urnernes og Arenfeldternes Vaabn. og Aarst. 1579. Prædikkestol fra s. Tid som Altertavlen. Paa Nordvæggen er der fundet Rester af Kalkmalerier fra 14. Aarh.

I en Plantage er der af Kolind Landboforening 1900 rejst en Mindesten for Lærer C. C. Yde. — Ved Pederstrup har der været en hellig Kilde. Der findes

mange fredlyste Oldtidsmonumenter: ved Iibjærg 3 Gravhøje og en tokamret Langdysse, ved Maarup 5 Gravhøje (deribl. den anselige *Store Sorte Høj*), en trekamret Langdysse, 4 Runddysser og 1 Dyssekammer, ved Pederstrup en Langdysse, ved Skaarupgaard en Rundd., ved Kjeldstrup 3 Langdysser og 2 Runddysser, ved Stabrand 1 Langdysse og 1 Runddysse.

Stabrand var endnu 1586 et eget Sogn.

Nødager Kirkes Messepult.

Kolind Sogn omgives af Anneks- et Ebdrup, Ø.-Lisbjærg Hrd. (det andet Anneks, Skarresø), Sønderhald Hrd. (Koed Sogn.) og Nødager Sogn. Kirken, mod N., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil V. S. V. for Grenaa og lige saa langt N. N. V. for Æbeltoft. De især mod S. noget højtliggende, ujæv-

ne Jorder ere overvejende lette, for en Del sandede, med gode Enge og Kærjorder langs Aerne. Ved Nord- og Nordvestgrænsen løbe Ryom Aa og dens Baa Korup Aa. I den nordl. Del gaar Randers-Grenaa Banen.

Fladeindholdet 1896: 1705 Td. Ld., hvoraf 777 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 208, Byg 142, Havre 264, Boghvede 24, Bælgæd 7, Froavl 4, Blands. til Modenhed 26, Grøntf. 18, Kartofler 34, andre Rodfr. 41), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 391, Have 13, Skov 8, Moser 45, Kær og Fælleder 11, Heder m. v. 7, Veje og Byggegr. 43 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 402 Stkr. Hornkvæg (deraf 275 Køer), 431 Faar, 175 Svin og 6 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskuldshartk. 1895: 91 Td.; 23 Selvejrgde. med 82, 46 Huse med 9 Td. Hrtk. og 10 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 632 (1801: 155, 1840: 219, 1860: 261, 1890: 423), boede i 98 Gaarde og Huse; Erhverv 1890:

43 levede af immat. Virksomhed, 251 af Jordbr., 73 af Industri, 38 af Handel, 7 af forsk. Daglejervirks., 10 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Kolind* (med *Ny-Kolind*, omkring Jærnbanestationen) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1888), Andelsmejeri (Kolindsund), Gæstgiveri, Kro, Markedsplads (8 Markeder aarl.), Købmands-hldr., Haandværkere osv. samt Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Post-ekspedition; *Buktrup* (gml. Form: Bukkethorp, 1416: Buckedrop) med Mølle.

Kolind S., een Sognekommune med Annekserne, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft, Æbeltoft Amtstue- og Læge-distr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.) 347. Lægd. Kirken tilhører Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Omtr. midt i 16. Aarh. ommuredes Ydermuren med raa Kamp og Mursten, og det mod V. aabne Taarn (rest. 1776) og Vaabenhuset (rest. 1775) tilføjedes. Altertavle i Renæssancestil. Alterstager fra 1670. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Mindetavle, opsat 1617 over Provst Johs. Gregersen, † 1593, og over Præsten Christen Lucassen Mariager, † 1681, og Hustru (Portrætter). Ligsten over Præsten Søren M. Munk, † 1770, og Hustru. Klokker, uden Indskr., er fra den tidligere Middelalder. I Vaabenhuset staar en Runesten (opdaget 1868 som Tærskel mellem Vaabenhus og Kirke) med Indskr: „Toste, Asveds Smed, rejste denne Sten efter Tove sin Broder, som døde østpaa (se *Wimmer*, D. Runemindesm. I S. 134 flg.).

I *Buktrup* var 1416 en Adelsgaard, der tilhørte Fru Marine Pallesdatter.

Kolindsund, der nu er en frugtbar med Agre og Enge opfyldt Strækning paa Grænsen af Nørre- og Sønder Hrd., ligger i den største af de Lavninger, der gennemskære Djursland. Kolindsund har utvivlsomt i ældre Tid været et Sund, som trængte ind fra Kattegat mod V. og gennem Lavningen, hvori Ryom og Pindstrup Mose ligger, har staaet i Forbindelse med Grund Fjord og saaledes afskaaret den nordlige Del af Djursland som en Ø. Senere har den nordvestl. Del lukket sig, og Kolindsund blev en Sø (Dyrso, Djurso), der var omtr. 4000 Td. Ld., $2\frac{1}{4}$ Mil lang, kun $\frac{1}{8}$ à $\frac{1}{4}$ Mil bred, og som havde Afløb til Kattegat gennem den lille Gren Aa. Aar 1872 dannedes Aktieselskabet K. (Aktiekapital: 1,350,000 Kr.), der af de omtr. 150 Lodsejere fik Tilladelse til Søens Tørlægning mod at afstaa til dem gratis et Stykke Søbund, i Forhold til de forskellige Ejendommers Søgrænse, hvad der har givet disse Landbrug et mægtigt Opsving. Selskabet købte Fannerupgaard (se S. 968), hvor der er Pumpestation, og 1873 Vedø, hvilken sidste den dog atter 1884 solgte (se S. 939). Det egentlige Udpumpningsarbejde begyndte Foraaret 1874, men Tørlægningen var først fuldendt i Beg. af 1880'erne, efter at Selskabet havde haft flere Uheld, saaledes 1875, da en vestl. Dæmning gennembrødes. Søbunden ligger flere Steder indtil 6 F. under dagl. Vande i Kattegat. Jorden er gennemgaaende af fortrinlig Beskaffenhed, idet Søbunden var dækket af et Dyndlag, der ved Boring fl. St. fandtes at være over 50 F. tykt, dels blaalerlignende Dynd fra Saltvandstiden, dels mudret Dynd fra Forstrandsperioden, det sidste til Dels som Overlag, dog er det første paa store Strækninger paa Overfladen. Af Arealet ejer Selskabet omtr. 2600 Td. Ld., medens Lodsejerne fik omtr. 1000 Td. (Om Tørlægningen se *H. Lunoe*, Tekn. Forenings Tidsskr. 1880-81, S. 149 flg.).

S. for Kolind Jærnbanestation har der været en større Køkkenmødding, nu udgravet og forsvunden.

Ebdrup Sogn, det mindst i Herredet og Anneks til Kolind, omgives af dette, Nødager og Feldballe Sogne samt Ø.-Lisbjerg Hrd. (Thorsager S. og det andet Anneks Skarresø), fra hvilket det skilles ved Korup Aa. Kirken, mod N. V., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De for en Del noget højtliggende, ujævne Jorder ere overvejende sandede og skarpsandede. Gode Eng- og Kærjorder langs Korup Aa.

Fladeindholdet 1896: 1580 Td. Ld., hvoraf 507 besaaede (deraf med Rug 198, Byg 63, Havre 134, Boghvede 36, Spergel 10, Froavl 7, Blands. til Modenh. 7, Kartofler 38, andre Rodfr. 13), Afgræsn. 401, Høslæt, Brak, Eng m. m. 140, Have

5, Skov 18, Moser 56, Kær og Fælleder 339, Heder 75, Veje og Byggegr. 39 Td. Kreaturhold 1898: 111 Heste, 307 Stkr. Hornkvæg (deraf 202 Køer), 430 Faar og 141 Svin. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 56 Td.; 18 Selvejrgde. med 48, 35 Huse med 8 Td. Hrtk., og 5 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 228 (1801: 106, 1840: 166, 1860: 198, 1890: 211), boede i 44 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 4 levede af immat. Virksomh., 162 af Jordbrug, 2 af Gartneri, 16 af Industri, 6 af Handel, 6 af forsk. Daglejervirks., 13 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Ebdrup* med Kirke, Skole, Forsamlingshus (opf. 1899) og Sparekasse (opr. 1882; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 120,877 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 6861 Kr., Antal af Konti 480). *Solille*, Gde. og Huse. *Frellinggd.*; *Oldmosegd.*

Ebdrup S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr. 341. Lægd. Kirken tilhører en Del af Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilm.; Syddøren anvendes endnu. Ved Slutn. af 16. Aarh. tilføjedes Taarnet, af raa Granit og Mursten, med aaben Bue mod V. (rest. 1786). Vistnok ved Slutn. af 18. Aarh. tilføjedes Vaabenhuset. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Christus paa Korset). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra s. Tid som Altertavlen. En romansk Ligsten er indsat i Vaabenhusets Østvæg.

I *Ebdrup* ejede Glenstrup Kloster 1366-1427 en Del Gaarde. I Byen var en Adelsgaard, som 1366 ejedes af Bent i E., 1444 af Jens Ubbesen og 1457-58 af Jep Bugge. — Sognet blev 1564 henlagt til Feldballe Birk.

Mols Herred.

Sogne:

Æbeltoft Landdistr., S. 995. — *Draaby*, S. 997. — *Agri*, S. 999. — *Egens*, S. 1000. — *Knebel*, S. 1000. — *Rolse*, S. 1002. — *Tved*, S. 1003. — *Vistoft*, S. 1004. — *Helgenæs*, S. 1006.

Mols Herred, den sydlige Del af Djursland, begrænses mod N. af Sønder og Ø.-Lisbjerg Herreder — hvor Grænsen til Dels dannes af Stubbe Sø og dens Afløb til Kattégat: Havmølle Aa, og mod V. Kolaa —, i øvrigt af Kattégat og bestaar væsentlig af to Halvøer: en østl. (Hassens, Hasnæs, ell. Æbeltoft Halvøen) mellem Kattégat og Æbeltoft Vig, og

en vestl. (det egentlige Mols) mellem, denne og Kalø Vig; navnlig den sidste er stærkt indskaaren (Begtrup- og Knebel Vig). I den nordl. Del af Herredet er der fra Ø. til V. $2\frac{1}{2}$ Mil. Overfladen er overvejende højtliggende og stærkt bakket, især paa den vestl. Halvø, hvor Agri Bavnehøj i Mols Bjerge hæver sig til 438 F., 137 M.; Ellemandsbjærg paa Helgenæs er 314 F., 98,5 M.; kun langs Kalø Vig er Overfladen til Dels lavtliggende og jævn. Jorderne ere gennemgaaende sandede og skarpsandede, langs Kalø Vig mere muldede og lerholdige. Øen Hjælm hører til Herredet. Der er meget lidt Skov (i alt 1358 Td. Ld.). Det hører til Amtets mindre frugtbare Herreder (ved Matr. gnmstl. $20\frac{1}{2}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet (med Æbeltoft Købstad) 33,033 Td. Ld. ($3,31$ □ Mil, $182,25$ □ Km.). Landdistr. Ager og Engs Hrtk. samt halv. Skovskylids-hrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 1538 Td., Folketallet i Landdistr. $\frac{1}{2}$ 1901: 6150 (1801: 3810, 1840: 4915, 1860: 5884, 1890: 6556). I Herredet ligger Købstaden Æbeltoft. I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Sønder og Ø.-Lisbjerg Hrdr., i verdsl. Hens. hører det under Mols og en Del af Sønder Hrds. Jurisdiktion og Amtets 5. Forligskreds.

Mols Hrd., i Vald. Jrdb. *Mulnæs*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel, senere til Kalø Len og fra 1660 til Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt knapt 400 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf omtr. 3 Jættestuer, 6 Langdysser, 15 Runddysser, 50 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemt. Dysser, et Par Langhøje, Resten runde Gravhøje); men deraf er over $\frac{1}{4}$ sløjft og knapt Halvdelen mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 9 fredlyste. Flest Monum. kendes fra Sognene Agri (omtr. 95), Vistoft og Æbeltoft Landd. (hvert henved 75) og Draaby (50); mærkelig nok er Halvøen Helgenæs og Tved Sogn ret fattige paa Monumenter (henh. 10 og 25).

Litt.: *L. J. Battiger*, Æbeltoft og Omegn (Mols), Aarhus, 1893. — *J. Katstrup*, Fordums Folkeliv paa Mols, i Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 38 fig. — Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i M. Hrd., af *S. Müller* og *E. Schiadte*, 1877-78.

Æbeltoft Landdistrikt bestaar af Sydspidsen af Halvøen Hassens, omgivet mod N. V. og N. af Draaby Sogn og Æbeltoft Købstadjorder, i øvrigt af Kattegat, samt af Øen *Hjælm*, der ligger $\frac{3}{4}$ Mil Ø. for Halvøens Sydspids Hasenøre („Ørhagen“). De paa Halvøen højtliggende og bakkede Jorder (Hjulbjærg, 162 F., 51 M.) ere overvejende sandede; mod S. er Eggen („Øer“) jævn. Lidt Skov (Elsegaarde Sk.). Om Hjælm se ndfr.

Fladeindholdet 1896: 2324 Td. Ld., hvoraf 744 besaaede (deraf med Rug 203, Byg 121, Havre 233, Boghvede 22, Spergel 10, Fraavl 9, Blands. til Modenh. 18, Grøntf. 37, Kartofler 26, andre Rodfr. 63), Afgræsning 668, Høslæt, Brak, Eng m. m. 319, Have 9, Skov 52, Moser 6, Kær og Fælleder 397, Heder 64, Stenmarker 30, Veje og Byggegr. 34 Td. Kreaturhold 1898: 102 Heste, 449 Stkr. Hornkvæg (deraf 237 Køer), 801 Faar, 210 Svin og 12 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylidshrtk. 1895: 91 Td.; 15 Selvejergde. med 75, 25 Huse med 11 Td. Hrtk. og 8 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 244 (1801: 104, 1840: 129, 1860: 203, 1890: 237), boede i 39 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 17 levede af immat. Virksomhed, 190 af Jordbr., 9 af Industri, 1 af Handel, 9 af forsk. Daglejervirks. og 11 af deres Midler.

I Distriktet Byerne: *Elsegaard* (gml. Form: *Æbelsjøgde*.) med Skole; *Skovgaard* med Skole. *Rane Ladegaard* (i *Elsegaard*) har 13½ Td. H., 251 Td. Ld. (40 i Draaby S.), hvoraf 40 Eng, 14 Skov, Resten Ager. Paa *Hjælm* er et Fyr omtr. paa Øens højeste Punkt, 143 F., 45 M. (hvidt, fast Fyr med Blus hvert Minut, der vises fra et 59 F. højt, hvidt Taarn; Flammens Højde 160 F., Lysvidde 4¾ Mil), med Fyrmesterbolig.

Distriktet, fra 1868 en egen Kommune med Fattigvæsen fælles med Købstaden, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (*Æbeltoft*), *Æbeltoft Amtstue-* og *Lægedistr.*, 9. Landstings- og Amtets 6. Folke-tingskr. samt 4. Udskrivningskr. 339. Lægd.

Halvøen *Hassens* (Hasnæs) var oprindl. et eget Birk, der omtales 1445 og 1688. Paa dens sydl. Spids ved *Elsegaard* tæt ved *Stranden* ligger ved *Rans Bæk*, der før var Udløb for den nu udtørrede *Vestenseø*, et velbevaret, 1894 fredlyst *Vold-*

Skaadebakken paa Øen *Hjælm*.

(Fra S. Müller: *Vor Oldtid*.)

eller Bygningsfundamenter. — Paa *Rane Ladegaards* Mark gjordes 1889 og 92 Guld-fund (Værdi omtr. 500 Kr.; i *Nationalmus.*). — *Kongsgaarden Æbelsjøgaard* omtales 1479. — *Kronens Skov* (*Bjørnskjær Skove*) omkring *Æbeltoft* var ødelagt 1707 (se S. 848).

Den 98 Td. Ld. store *Ø Hjælm* (i *Vald. Jrdb.*: *Hiælm*, 1307: *Hialm*, 1317: *Hyelm*, 1431: *Hyaln*; den har vel Navn af sin Form) hæver sig fra en lav *Forstrand*, hvorpaa gamle *Strandvolde*, med stejle *Brinker* til een stor *Banke*; kun et Par smalle *Kløfter* danner nogenlunde *Adgang* til *Banken*. *Øen* har alt været beboet i den tidlige *Oldtid*. Der findes vel ingen *Dysser* eller *Gravhøje*, men navnlig oppe paa *Højlandet*, dog ogsaa ved *Brinkerne*, er der optaget ikke faa *Stenalder*s *Redskaber*; paa *Forstranden* er fundet en *Broncehalsring* fra *Broncealderen*. At H. ogsaa har været beboet i den tidlige *Middelalder*, turde tre *Voldsteder* vidne om. Disse, der ere anlagte paa naturlige *Banker*, ere for alle blevne opfattede som henhørende til den *Befæstning*, *Mark Stig* 1290 anlagde paa *Øen* („haver nu *Hjælm* faaet *Horn*“); men de synes at tilhøre forskellige *Tider*. Det ældste *Voldsted*, *Skaadebakken*, fra den ældste *Middelalder* eller mulig *Oldtidens* *Slutn.*, ligger mod S.Ø. Det er en naturlig, spids, lille *Bakke-top*, lige ved *Brinken*, som ved en *indskaaren* *Grav*, der til begge *Sider* ender *aabent* i *Brinken* og saaledes har ligget *tør*, er skilt fra *Bankens* *Fod*. *Bankens* *Tværn*. *for-* *neden* er 65, dens *Højde* over *Gravens* *Bund* omtr. 17 F.; paa dens *Overdel* har der kun været *Plads* til et lille *Taarn*. *Murrester* er der ikke fundet, men dybt i *Jorden* en *Bjælke*. Fra en lidt senere *Tid* stammer det andet, meget større *Voldsted* mod V. ved *Brinken*, *Kastelsbanken*. En *tør* *Grav* har i en stor *Bue* ført fra den stejle *Brink* mod *Havet* omkring *Foden* af en *Bakkeknude*, omsluttende en *Plads* paa 100

sted, *Rane Ladegaard*, (efter *Sagnet* ejet af *Rane Jonsen*), en regelmæssig *firsidet* *Borg-* *banke*, 90F. *for-* *oven*, nogetsænket i *Midten* og omgivet af nu *tilgroede* *Grave*, over hvis *Bund* *Banken* hæver sig 14 F.; ved en *Kanal* have *Gravene* staaet i *Forbindelse* med *Havet*. Ved en af *Nationalm.* 1894 foretagen *Undersøgelse* fandtes en *Jærn-* *økse*, men hverken *Murværk*

- \times 200 F.; den flade Overdel hæver sig 20-25 F. over Bunden af den nu stærkt udjævnedes Grav. Heller ikke her er fundet Murrester; paa Skraaningen lige S. for Banken er der fundet smaa, runde Broncestykker og smaa firkantede Bronzeplader, vistnok falske Mønter, som Marsk Stig lod præge her. Dette Voldsted synes opgivet, da Marsken omtr. midt paa Æen og paa dens højeste Punkt 1290 anlagde sin Borg, hvor Fyrtaarnet nu staar. Den aflag-firkantede Borgbanke er en naturlig Bakkeknupe, der er bleven omgivet af en Grav, hvorover Borgpladsen nu hæver sig 20 F.; men Graven har vistnok oprindl. været dybere og vandfyldt; nogen Vold var der ikke. Efter Marsk Stigs Død paa Hjælm 1293 erklæredes Æen for norsk Ejendoms; men 1306 eller 1307 blev den indtaget af Erik Menved og Borgen nedbrudt. Nu findes saa godt som ingen Levninger (enkelte Munkestensbrokker); ved Graving, baade tidligere og 1894 (ved Nationalmus., under hvis Tilsyn den nu staar) fandtes 3-4 Al. dybt et Kulturlag, nærmest Rest af Grunden; det indeholdt bl. a. Jærnsfiger, Trædele, Benstykker, Potteskaar, Lerklumper og halvbrændt Ler. Om Æen har haft egentlig Bebyggelse, efter at den var kommen under Kronen, vides ikke. Senere var der et kgl. Stutteri; ^{12/11} 1524 gav saaledes Kongen Borgmester i Æbeltoft Mourids Pedersen Befalingsbrev paa Æen og „paa de Æg, som derpaa ere“, og i s. Brev siges, at Fiskerne ikke maa ligge og fiske der, da de forhugge Skov og Krat, som Æene skulle have Skjul af. 1631 fik Frands Rantzau til Rantzauholm Æen, „hvor-paa kan fødes mindst 18 Hopper“. Senere tilhørte den Gammel-Estrup, hvorunder den endnu er. Dette holdt ogsaa en Tid lang Stutteri der; i 19. Aarh. bortforpagtedes den, og der opførtes en Forpagtergaard (endnu 1808 omtales Æen som ubeboet). Efter at Staten havde købt omtr. 9 Td. Ld. af Æen, opførtes 1855 det ovenn. Fyrtaarn.

Draaby Sogn, det største i Herredet og Anneks til Æbeltoft, omgives af Æbeltoft Landdistr. og Købstadjorder, Agri Sogn, Æbeltoft Vig, Sønder Hrd. (Feldballe, Fuglslev og Hyllested S.), fra hvilket det skilles ved Stubbe Sø (hvoraf en Del hører til Sognet, se S. 988) og Ulstrup og Havmølle Aær, samt Kattegat. Kirken, mod Ø., ligger omtr. $\frac{1}{2}$ Mil N. N. Ø. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Tinghøj, 267 F., 84 M.; Skjelhøje, se S. 842) ere i den østl. Del muld- og lerblandede, i øvrigt overvejende skarpsandede. En Del Skov (Storsk., Kjælder Sk., Dyrehave, m. m.). *Draaby Sø* er omtr. 99 Td. Ld. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Æbeltoft til Grenaa og Aarhus og Trustrup-Æbeltoft Banen.

Fladeindholdet 1896: 8928 Td. Ld., hvoraf 2996 besaaede (deraf med Hvede 32, Rug 826, Byg 471, Havre 858, Boghvede 21, Bælgsæd 14, Spergel 26, Frøavl 185, Blands. til Modenhed 139, Grøntf. 50, Kartofler 119, andre Rodfr. 251), Afgræsn. 2029, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1063, Have 40, Skov 645, ubevokset 7, Moser 151, Kær og Fælleder 1286, Heder 320, Stenmarker m. v. 224, Veje og Bygget 117, Vandareal m. m. 50 Td. Kreaturhold 1898: 549 Heste, 1826 Stkr. Hornkvæg (deraf 1127 Køer), 2888 Faar, 1087 Svin og 37 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 341 Td.; 96 Selvejergde. med 313, 133 Huse med 27 Td. Hrtk. og 92 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1510 (1801: 863, 1840: 1247, 1860: 1538, 1890: 1661), boede i 291 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 1004 af Jordbr., 14 af Gartneri, 46 af Fiskeri, 245 af Industri, 27 af Handel, 169 af forsk. Daglejervirks., 69 af deres Midler, og 59 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Draaby* (i Vald. Jrdb.: Dragby, 1416: Drowby) med Kirke, Skole og Jærnbaneest.; *Boeslum* med Skole; *Holme* med Skole og Fattiggaard (opr. 1881, Pl. for 30 Lemmer); *Stubbe*, ved Stubbe Sø; *Egsmark*, ved Landevejen; *Handrup* med Skole, Kapel (opf. 1901) og Kalk- og Teglværk; *Lyngsbæk*. *Kragkjær*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Skjærsø* har 22 $\frac{1}{4}$ Td. H., omtr 800 Td. Ld., hvoraf 180 Eng, Kær og Mosc, 100 gml. Skov, 300 Naaleplantning (plantet fra 1860), Resten Ager; ved Gaarden et Fællesmejeri og Jærnbaneestation. Hovedgaarden *Lyngsbækgaard* har 19 $\frac{1}{2}$ Td. H., 845 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 85 Skov, 120

Kær, Mose og Hedebakker, Resten Ager; 5 Huse. *Frederikkesminde*, 'Gd. (Parcel af Skjærsø), har 13 Td. H., 165 Td. Ld., hvoraf 65 Eng, Resten Ager; 1 Hus. Andre Gaarde: *Kobbergaard, Mariedal, Havmølle, Margrethelund, Godthaab, Ørnebjergmølle og Skovmølle*, Vandmøller.

Draaby S., en egen Sognekommune, delt i to Sognefogeddistrikter, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. Lægd 337 (østre) og 338 (vestre Distr.) Kirken tilhører Ejeren af Skjærsø.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Tilbygning mod N. Kor og Apsis er fra romansk Tid af Munkesten; et Vindue er bevaret; Hvelvingen i Apsis er oprindelig, Korhvelvingen senere indbygget. Skibet, af Munkesten, er opf. i gotisk Tid; dets vestl. Del er Underrummet af et senere nedbrudt Taarn. Taarnet og Tilbygningen (nu Materialhus) ere opf. enh. 1739, af Admiral Rosenpalm, og ved 1730, som Gravkapel af Chr. Benzon, hvis Stenepitafium før hang der (i Gravkældrene i Koret Lig af Skjærsøs Ejere). Altertavle, delvis fra gotisk Tid, med et Relief fra 18. Aarh. (Nadveren). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Herskabsstol med Chr. Benzons Navnetræk og Vaaben. Epitafium (med Portr.) over Peder Andersen til Lyngsbækgd., † 1683, og Hustru. I Korvæggen Ligsten over Falk Gøye († 1554) og Hustru (med Portrætfig.). Ligsten over Præst Lauers Jacobsen Fabricius, † 1725. Tre Messinglysekrone. I Koret er der fundet Kalkmalerier, til Dels restaur. 1893 (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 21), og i Alteret et Madonnabillede, kolor. Træsnit fra 15. Aarh. (nu i Nationalmus.).

Skjærsø ejedes 1343 af Johs. Magnusson; 1371 nævnes Fru Inger af S., Hr. Aage Steks Enke. Senere har den været ejet af Rosenkrantzerne, thi Rigshofm. Mogens Gøye, † 1544, fik den efter sin Moder Mette Eriksdatter Rosenkrantz (g. m. Eskil Gøye, † 1506). Derefter gik den over til Sønnen Falk Mogensen Gøye († 1554) og dennes Søn Falk Falksen G., † 1594, som opførte Gaardens Bygninger og Laden (med Aarst. 1592), den sidste af svært Egetømmer, efter Sigende hugget paa Holmen og givet ham af Chr. IV, fordi han i en Turnering havde overvundet en engelsk Ridder. Derefter fulgte Sønnen Falk Falksen Gøye jun., † 1651 barnløs. Flg. Ejere vare Eske Brock, Claus Pogwisch, hvis Enke 1632 skødede sin Part i S. til sin Søn Henning P., Henrik Rantzau til Schmoel, der 1636 fik Skøde paa den Del af S., som Thomas Eggertsen i Kiel 1631 havde faaet ved Indførsel hos Henrik v. d. Wisch for 3240 Rd., Just Høg, † 1646, hans Søn Jørgen H., der ejede den 1662, da den havde 43 Td. H., men mistede den 1679 ved Indførsel for 2035 Rd., han var Hans Math. Benzon, † 1704, skyldig. Dennes Enke Christine Glud skødede 1717 S. (74, 111 og Gods, i alt 480 Td. H.) til sin Søn Chr. Benzon for 22,590 Rd. Denne oprettede af S. (i alt 496 Td. H.) ¹⁰/₄ 1722 et Stamhus, der ved hans Død 1730 tilfaldt hans Søster Sophie Am. B., g. m. Gehejmer. og Admiral Andr. Rosenpalm, † 1754, derefter dennes Fætter Stiftamtmd. Ulr. Chr. Nissen, † 1756, hans Broder Generalmajor Chr. Siegf. Nissen-Benzon, † 1763, dennes Datter Christine Sophie N., g. m. Oberst J. L. Wauvert, som 1804 overdrog det til Datteren Frederikke Christiane W., g. m. Ritmester Henr. Fischer, † 1794, deres Søn Major J. L. Fischer-Benzon (adlet 1805, † 1833), der 1806 fik Tilladelse til at nedlægge Stamhuset, hvorpaa S. 1812 med Afbyggergaarden Frederikkesminde, Draaby Kongetiende og Kirketiende, m. m. blev solgt for 196,000 Rd. til Jens Klitgaard til Bangsbo († 1843) og Pastor Hans Fønss; den første blev Ene ejer 1815, fra hvem Staten 1823 overtog S. for Skatterestancer og 1825 solgte den for 2400 Rd. til Laur. Ulr. la Cour, † 1875, bekendt som udmærket Landmand; han overdrog den 1873 for 188,000 Kr. til Sonnerne Kapt., Forstander J. C. la Cour († 1898) og J. la Cour, som nu med førstes Enke ejer den. — I Stedet for den af Falk Gøye opførte Hovedbygning opførtes den nuv. 1853 af Grundmur, bestaaende af en Midtfløj med Kvist og 4 mindre Sidefløje, alle i 1 Stokv. Den 1833-34 opf. Lade brændte 1887, hvorefter en ny opførtes. De brede Grave mod V., S. og Ø. ere nu væsentlig fyldte og Søen mod N. tilgroet. (Om S. se *Fr. Barfod*, L. U. la Cour og Ellen Kirst. Poulsen, Kbh. 1877).

Lyngsbækgaard, der sikkert tilhørte Kongen, i alt Fald 1645-75, beboedes 1534-44 af Birkefoged Niels Glad, 1615 af Christen Sørensen og 1675 af Forp. P. Andersen, der maaske har købt den; derefter ejedes den af Byfoged Hans Jacobsen († 1714), og hans Søner Mag. Hans Hanson, Præst i Knebel († 1720), og Mag. Jac. Hanson,

Præst i Agri († 1722), sidstes Enke Birg. Pedersd. Lihme († 1762), hendes Søn Kancellir. I. Hanson († 1763), hvis Enke Marie Elisab. Hutfeld skødede L. (16, Skov- og Mølle-sk. 12, Gods 205 Td. H.) for 24,000 Rd. til Sønnen Kapt. Jak. Hanson († 1813), hvis Søn Kapt. I. J. Hanson døde 1821; hans Svoger Thøger Asch (senere Præst) maatte afhænde den omtr. 1824 til Prokurator A. Hansen, hvis Enke solgte den 1835 for 20,000 Rd. til N. S. Mønsted, hvis Søn H. P. F. M. 1876 overtog den for 84,000 Kr. og endnu ejer den. — Hovedbygningen, opf. 1784, er af Grundmur i 1 Stokv. med to Sideløje.

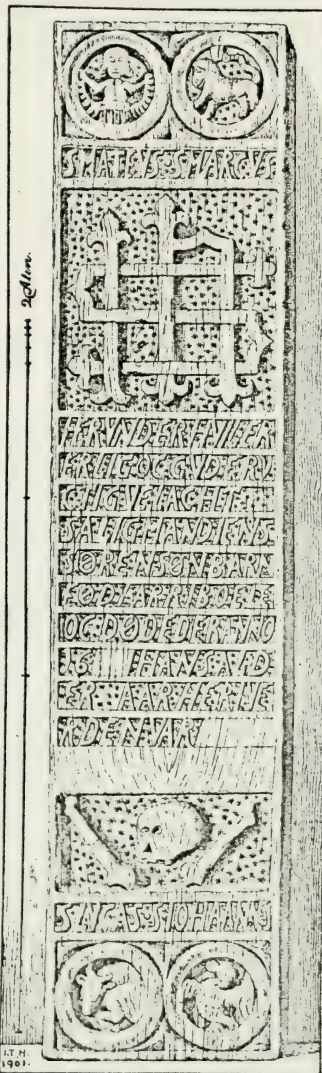
Paa de lyngklædte Bakker nordl. paa Egsmark Bymark og paa Bakkerne V. for Skjærø ses som Vidnesbyrd om Opdyrkning, mulig alt fra Oldtiden, smalle højryggede Langagre; Agrene strække sig i lige Rækker fra Bakkernes Fod op mod Toppen. — Under Stigs Bjærg ved Lyngsbæk lader Sagnet Marsk Stig være begravet; andre Sagn sige, at Marsken har nedgravet en Skat her. — Paa Karlsbjærg ligger et Par velbevarede Gravhøje. — Ved Boeslum har der været et Par Sundhedskilder.

Draaby har som nævnt S. 848 før været Hovedsognt.

Agri Sogn omgives af Annekset Egens, Rolse, Knebel og Vistoft Sogne, Æbeltoft Vig, Draaby Sogn og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, mod S. V., ligger henved 1½ Mil V. N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, meget bakkede Jorder (*Mols Bjerge; Agri Bavneshøj*, 438 F., 137 M., med trig. Stat.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og sandmuldede.

Fladeindholdet 1896: 3727 Td. Ld., hvoraf 1483 besaaede (deraf med Hvede 16, Rug 415, Byg 258, Havre 567, Boghvede 48, Spergel 43, Frøavl 20, Grøntf. 8, Kartoffler 60, andre Rodfr. 46), Afgræsn. 1195, Høslæt, Brak, Eng m. m. 376, Have 18, Skov 67, Moser 18, Kær og Fællede 36, Heder 385, Stenmarker m. v. 44, Veje og Byggegr. 104 Td. Kreaturhold 1898: 276 Heste, 718 Stkr. Hornkv. (deraf 437 Køer), 1316 Faar, 326 Svin og 10 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 174 Td.; 55 Selvejergde. med 157, 75 Huse med 17 Td. Hrtk. og 16 jordløse Huse. Befolkningen, ½ 1901: 670 (1801: 422, 1840: 518, 1860: 632, 1890: 730), boede i 144 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 28 levede af immat. Virksomh., 492 af Jordbrug, 126 af Industri, 14 af Handel, 27 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sogntet Byerne: *Agri* (1487: Agrij) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionssal (indr. 1897) og Sparekasse (opr. 1869; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 78,066 Kr., Rentef. 3 3/5 pCt., Reservecf. 5446 Kr., Antal af Konti 395); *Basballe*; *Femmøller* (smukt beliggende); *Grønfeld* med Skole. *Vraa*, Gde. og Huse, Andelsmejeri. *Strandkjær*, Gde. *Kerrismølle* (efter Familien Kerri), *Gladsmølle* (efter Fam. Glad; tidligere *Kannikemølle*) og *Overmølle*, Vandmøller.

Gravtræ i Agri Kirke.

Agri S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 335. Lægd. Kirken tilhører to Frøkner Mønsted.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af raa Granit. Syddøren er bevaret. Senere bleve Kirkens Mure forhojede og Hvælvinger indbyggede. Derpaa forlængedes Skibet omtr. 20 F. mod V. (røde Mursten og raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V. (senere tilmuret), tilføjedes. Vaabenhuset, af røde Mursten, er opf. i 18. Aarh. som Ligkapel for Familien Hanson fra Lyngsbækgd.; men ovenn. Prokurator A. Hansen lod det i 19. Aarh. indrette til Vaabenhus og Ligene (11) nedsænke paa Kirkegaarden. Altertavle i Renæssancestil fra 1689 med et nyt Maleri (Disciplene i Emaus). Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Series pastorum. Epitafium over Præst Jens Pedersen Hadsten, † 1705, og 2 Hustruer. Fire Gravtræer fra c. 1600 (se S. 299), det ældste over Præst Peder Olsen, † 1599.

Agri Sogn var et Præbende og Kannikedom til Aarhus Domkapitel; det blev 1545 henlagt til Underholdning for Rektoren ved Aarhus Skole. Sognets Kongetiende blev 1674 perpetueret til Aarhus Lektorat, senere Rektorat. — *Essendrup Gaard* og *Mølle* (nu *Femmøller*) og *Strandkjær Gaard* nævnes 1487 og 1511 som tilhørende Erik Hvas' Enke; 1511 solgtes de med mere Gods til Niels Clemensen, Lensmand paa Kalø.

Ved Nedbrydelsen af et gmlt. Hus i Agri fandtes 1847 i Skorstenen indmuret en Krukke med en Mængde danske Skillemonter til et Beløb af omtr. 106 Rd.; den ældste Mønt var fra 1611, den yngste fra 1788.

I Nærheden af Grønfeld i en lav Højning, *Slottet*, der paa to Sider er omgivet af Vandløb, er optaget gamle Mursten. — Ved Agri er der fredlyst en smuk Runddyse samt de to paa Toppen af høje Bakker liggende anselige *Stabelhøje* (15 og 20 F. over Bakkerne).

Egens Sogn, det mindste i Herredet og Anneks til Agri, omgives af dette og Rolse Sogn, Kalø Vig (Egens Vig), Ø.-Lisbjerg Hrd. (Bregnet S.) og Sønder Hrd. (Feldballe S.), fra hvilke det skilles ved Kolaa og Ovst Bæk. Kirken, mod V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Æbeltoft. De temmelig jævne Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 599 Td. Ld., hvoraf 291 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 41, Byg 66, Havre 134, Blands. til Modenh. 3, Kartofler 6, andre Rodfr. 11), Afgræs. 142, Høslæt, Brak, Eng m. m. 130, Have 10, Moser 4, Veje og Byggegr. 22 Td. Kreaturhold 1898: 78 Heste, 209 Stkr. Hornkv. (deraf 133 Køer), 168 Faar, 107 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 53 Td.; 17 Selvejergde. med 49, 36 Huse med 4 Td. Hrtk. og 6 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 230 (1801: 150, 1840: 161, 1860: 192, 1890: 271), boede i 51 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 18 levede af immat. Virksomh., 145 af Jordbrug, 15 af Fiskeri, 55 af Industri, 12 af Handel, 19 af forsk. Daglejervirks., 5 af deres Midler, og 2 vare under Fattigv.

I Sognet Byen *Egens* (1330: Egens, o: Egenæs) med Kirke og Skole.

Egens S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 330. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod N. Skibet er oprindl. opf. i romansk Tid af raa Granit. I Renæssancetiden er det blevet nedtaget til Grunden og opf. paany, af det gamle Materiale og røde Munkesten. Vistnok samtidig tilføjedes Taarnet, med aaben Vestside, og Vaabenhuset. Senere ommuredes Taarnets øverste Del. Altertavle fra Beg. af 19. Aarh. med Malerier. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Den lille Kirke bruges som Somærke.

Knebel Sogn omgives af Annekset Rolse, Agri, Vistoft og Tved Sogne samt den fra Kalø Vig indtrængende Knebel Vig. Kirken, mod V., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (mod S. Ø. en

Del af Mols Bjerge) ere lerede og lermuldede, nog ledog sandede og skarp-sandede, nu til Dels beplantede.

Fladeindholdet 1896: 1369 Td. Ld., hvoraf 623 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 138, Byg 143, Havre 254, Blandsæd til Modenh. 3, Grøntf. 5, Kartofler 33, andre Rodfr. 25), Afgræsn. 299, Høslæt, Brak, Eng m. m. 180, Have 9, Skov 64, ubevokset 22, Moser 4, Kær og Fælleder 6, Heder m. v. 137, Veje og Byggegr. 23 Td. Kreaturhold 1898: 128 Heste, 404 Stkr. Hornkv. (deraf 219 Køer), 506 Faar, 184 Svin og 9 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylldshrtk. 1895: 88 Td.; 22 Selvejergde, med 82, 27 Huse med 6 Td. Hrtk. og 19 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 327 (1801: 220, 1840: 264, 1860: 330, 1890: 362), boede i 61 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 31 levede af immat. Virksomhed, 200 af Jordbr., 3 af Fiskeri, 53 af Industri, 17 af Handel, 2 af Skibsf., 26 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 7 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Knebel* (1425: Knudbyelj, 1446: Knudebøll, 1487: Knudhøl) med Kirke, Præstegd., Skole og Sparekasse (opr. 1873; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 86,878 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reserfef. 7699

Runddysse ved Knebel.

Kr., Antal af Konti 353); *Skjellerup*. Ved Knebel Vig *Thorup-Pakhus* (se S. 1003), Anlægsbro for Dampskibe (16 F. ved Brohovedet) og Telefonstation. *Lyngegd.*; *Aldershvile*, Gd.

Knebel S., een Sognekommune med Annekset, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 336. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Aldershvile.

Kirken bestaar af Skib og Kor med Apsis, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib, Kor og Apsis ere fra romansk Tid af raa Granit. Senere, vistnok i 17. Aarh., bleve Murene forhøjede med 3 Skifter Mursten, Skibet forlængedes henved 20 F. mod V. (raa Granit), hvor et lille Klokketaarn opførtes (1738), Vaabenhuset tilføjedes, af røde Mursten, og Koret fik Hvælving. Nyt Alterbord i Renaissancestil og Alterbillede (Christus i Getsemane); paa Alterbordet et Billede af den torne-kronede Christus. Kalk, udført 1660 for Dal-Regimentet i Stettin, skænket 1676 af Generalmajor A. Sandberg, der havde taget den ved Christiansstad (se Aarb. f. n. Oldk. 1888, S. 121). Romansk Granitdøbefont. Døbefad fra 1618. Prædikestol i Renæssancestil. Degnestol i Renæssancestil fra 1634. I Koret Portræt (fra 1661) af Præst Albert Jensen, † 1671, og to Kvinder. Epitafium over Præst Hans Hendrichsen-Holst, † 1772. Ligsten over samme.

Hethe Nielsen og Christine Christiernsdatter stadfæstede omtr. 1390 det Skøde, som Christiern Nielsen af Vasekjær gav Hr. Jakob Olsen Lunge paa *Skeldorp* og Skeldorp Fang.

Ved Skjellerup har der været en hellig Kilde, *St. Hans Kilde*. — Ved Knebel ligger en af Landets smukkeste og mest imponerende Runddysser (fredlyst 1860). Det seksidede Kammer, hvortil en kort Gang fører, er dækket af en kolossal Overligger (11 F. lang); om Dyssens Fod er en tæt Kreds af 23 ualmindelig svære Randsten (indtil 7 F. høje). Se Billedet S. 1001.

Knebel og Rolse vare Anneks til Tved indtil 1551, „fraskilte ved Hr. Christens Død“, da Knebel blev et eget Pastorat med Rolse til Anneks.

Rolse Sogn, Anneks til Knebel, omgives af dette, Agri og Egens Sogne samt Kalø- og Knebel Vig. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder ere overvejende lerede og lermuldede.

Fladeindholdet 1896: 1627 Td. Ld., hvoraf 858 besaaede (deraf med Hvede 34, Rug 156, Byg 207, Havre 374, Blands. til Modenh. 4, Grøntf. 10, Kartofler 21, andre Rodfr. 50), Afgræsn. 429, Høslæt, Brak, Eng m. m. 249, Have 16, Moser 4, Kær og Fælleder 14, Stenmarker 29, Veje og Byggegr. 28 Td. Kreaturhold 1898: 184 Heste, 527 Stkr. Hornkv. (deraf 321 Køer), 406 Faar, 232 Svin og 8 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 139 Td.; 40 Selvejergede. med 129, 47 Huse med 10 Td. Hrtk. og 14 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 466 (1801: 271, 1840: 383, 1860: 456, 1890: 539), boede i 96 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 19 levede af immat. Virksomhed, 329 af Jordbr., 1 af Gartneri, 7 af Fiskeri, 107 af Industri, 17 af Handel, 21 af forskellig Daglejervirks., 20 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet *Rolse Kirke* (1448: Roldsø, 1483: Roelsze, 1489: Rollso), ved Kysten og Gaarden af s. Navn, og Byerne: *Vrinders* (1486: Vrindes, 1489: Wrinnde, 1576: Vrinæs) med Skole, Missionshus (opf. 1899), Mølle og Telefonst.; *Andrup. Elkjær, Skovgaard, Mortenskjær*, Gde. og Huse. Hovedgaarden *Rolsegaard*, med *Aldershvile* (se S. 1001), har $26\frac{5}{8}$ Td. H., 305 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, 5 Have og Park, Resten Ager; 2 Huse.

Rolse S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 330. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Rolsegd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit. 2 Vinduer ere delvis bevarede. I Renæssancetiden indbyggedes Hvælving i Koret. Senere (omtr. 1700) forlængedes Skibet mod V. (med raa Kamp), hvor Taarnet, med stor Bue mod V., opførtes. Samtidig tilføjedes Vaabenhuset, tidligere Gravkapel. Omtr. 1800 blev Taarnet lukket mod V., dets Overdel nedbrødes og erstattedes af et lille Spir, Korgavlen ommuredes m. m. Skib og Vaabenhus have fladt Loft. Ny Altertavle med Bord i Renæssancestil og med Kopi af Blochs Maleri i Holbæk Kirke; paa Alterbordet Maleri af den torne-kronede Christus. Romansk Granitdøbefont. Prædikelstol i Renæssancestil fra 1634. I Korets Ydermur en Sten med 4 adl. Vaaben, fra 1648.

Rolsegaard laa før i en By Rolse. Af Ejerne nævnes: Johs. Hviding 1328, Marten Nielsen i Roldsø, Væbner, 1448, Gunde Nielsen 1511, g. m. en Datter af Christen Hvas, der skal have ejet R. og maaske faaet den ved Giftermaal med Marten Nielsens Datter, dennes Søn Jørgen Gundersen, dennes Søster Hilleborg, g. m. Mikkil Nielsen, deres Datter Margr. Mikkelsdatter (Hvas), g. m. Erik Krag († 1606), Søn Jørgen K. († 1643), der 1606 solgte den til Hans Skade; derpaa fulgte dennes Svingerson Vogn Hvas 1655-62 (da 31 Td. H.), Enken Kirsten Skade 1669, hendes Svoger Jesper Vognsen, † 1687, hvis Søn Jens Vognsen 1689 skodede R. til sin Svoger Ritmester Otto Andr. v. Lindenquist til Østergd. Denne solgte 1691 R. for 40 Rd. pr. Td. H. Hovedgaardstakst og 25 Rd. pr. Td. H. for det besatte Gods, men kun $12\frac{1}{2}$ Rd. pr. Td. H. af det øde Gods til Bodil Pedersd., sl. Poul Nielsens i Strandkjær, hvilket Skøde hans Arvinger 1693 gentog (nu til Bodil Pedersd.) og Ridefoged Hans Jacobsen Sidstn. udvidede Ejendommen, til Dels ved Nedlæggelse af Rolse By, opbyggede Gaarden

og solgte den 1706 (46 Td. H.) til Amtmand Jochum Gersdorff († 1745), hvis Søn Konferensr. Chr. G. døde 1757, hvorefter dennes Søn Ritmester Jochum G. ved Aukt. 1768 solgte R. (46, 31 og 204 Td. H.) for 27,300 Rd. til Forpagter paa Vosnæsgd. Thornsohn († 1789), hvis Dødsbo 1790 ved Aukt. solgte den for 30,000 Rd. til Svigersønnen Iver Hansen fra Laage, hvorefter den ejedes af Kapt. Erik Chr. Müller til Møllerup 1807-11, Kapt., Vinhandler Lorents Petersen til 1816, Forpagter Jens Dinesen, † 1816, Niels Poulsen, † 1830, Sønnen Poul P., † 1879 (der oprettede Gaarden *Aldershvile*), hvis Svigersøn, den nuv. Ejer, Chr. Ludv. Hansen (Iver Hansens Sønesøn) 1878 overtog Gaarden. — Den nuv. Hovedbygning, paa det lille Næs, der skyder ud mellem Kalø- og Knebel Vig, bestaar af en Midtfløj, opf. 1880 af Grundmur, og to ældre Sidefløje af Egebindingsværk, alle i 1 Stokv. I Forstuen er indsat en sort Marmortavle med Fortegn. over Gaardens tidligere Ejere. En ældre, nu nedreven Hovedbygning, i 3 Fløje, skal være opf. 1770-80 (den ene Fløj dog 1849).

Ved Vrinders har der været en hellig Kilde.

Tved Sogn bestaar af Halvøen, der skyder ud i Kalø Vig mellem Knebel- og Begtrup Vig, og grænser i øvrigt mod Land til Knebel og Vistoft Sogne. Kirken, mod N. Ø., ligger 2 Mil V. for Æbeltoft. De (undt. paa Landtangen mellem Knebel og Begtrup Vig) højtliggende og bakkede Jorder (Møgelhøj, 246 F., 77 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandede og stenede. *Tillerup Sø* er 10 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 4538 Td. Ld., hvoraf 2106 besaaede (deraf med Hvede 55, Rug 442, Byg 437, Havre 710, Boghvede 4, Spergel 7, Frøavl 12, Blandsæd til Modenhed 118, Grøntf. 19, Kartofler 153, andre Rodfr. 148), Afgræsn. 1027, Høslæt, Brak, Eng m. m. 693, Have 38, Skov 78, Moser 20, Kær og Fælleder 369, Heder 28, Stenmarker m. v. 104, Veje og Byggegr. 64, Vandareal m. m. 9 Td. Kreaturhold 1898: 376 Heste, 1344 Stkr. Hornkv. (deraf 841 Køer), 1430 Faar, 674 Svin og 22 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 286 Td.; 77 Selvejrgde. med 257, 103 Huse med 27 Td. Hrtk. og 45 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1160 (1801: 734, 1840: 942, 1860: 1088, 1890: 1161), boede i 229 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 40 levede af immat. Virksomhed, 714 af Jordbr., 8 af Gartneri, 33 af Fiskeri, 210 af Industri, 36 af Handel, 22 af Skibsfart, 48 af forsk. Daglejervirks., 34 af deres Midler, og 16 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Tved* (1327: Thweth, 1487: Tuedh), ved Knebel Vig, med Kirke, Præstegd., Skole, Missions- og Forsamlingshus (begge opf. 1899), Fællesmejeri, Sparekasse (opr. 1871; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 165,091 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ -4 pCt., Reserfef. 7936 Kr., Antal af Konti 442); *Thorup* med Fattiggaard (opr. 1881, Plads for 29 Lemmer), Andelsmejeri, Mølle (Tved M.) og Lægebolig samt *Thorup Pakhus* med Kro, Købmandshdl., Markedsplads (Marked i Maj, Sept. og Okt.) og Telefonst.; *Tillerup* (1320: Tylwlthorp, Tilderup og Tildorp) med Skole; *Eg*; *Bjødstrup* (1310: Byornsthorp); *Landborup*; *Blaakjær* med Møller; *Dejgret* (1320: Digerhoveth) med Skole, Mølle og Anlægsbro for Dampskibe, Afholdshjem (opf. 1897), Teglværker og Udskibningssted. Hovedgaarden *Isgaard* har $25\frac{1}{8}$ Td. H., 470 Td. Ld., hvoraf 20 Eng, Forstrand og Skrænter, 50 Skov og Plantage, Resten Ager; en Bondegaard drives sammen med Ejendommen; Aalefiskeri. Hovedgaarden *Kvelstrup* har $22\frac{1}{4}$ Td. H., 302 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, 10 Skov, 22 til Dels beplantet Strandjord, Resten Ager; en Mølle.

Tved S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 334. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken, indviet til St. Laurentius, bestaar af Skib og Kor med Apsis, Vaabenhus mod S. og Gravkapel ved Skibets Vestgavl (paa D. Atl.'s Tid var der et lille Taarn af Bindingsværk). Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadere. Eet Vindue og Norddøren (tilmuret) ere bevarede. I Renæssancetiden

indbyggedes Hvalvinger i Skib og Kor; senere, vistnok i 17. Aarh., tilføjedes Vaabenhuset, med Hvalving. Gravkapellet, i hele Skibets Bredde, er opf. i 18. Aarh., med en nu tiltumret Spidsbue ind til Skibet, af røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil fra 1592 med et nyere Maleri (den korsfæstede). Kalk og Disk ere 1657 skænkede af Anders Sandberg til Kvelstrup og Hustru Ingeborg Krabbe. Romansk Granitdobefont. Prædikestol i Renæssancestil. Præstestol, foræret 1655 af Præst Christen Rasmussen. I Kapellet, der er den Gersdorffske Familiebegravnelse, staa 15 Kister, den ældste fra 1710; nogle Portrætter ere nu fjernede. Kisteplade med Indskrift over Jmfr. Dorete Maria Sandberg, † 1660. Under Skib og Kor findes to (nu tomme) Begravelser. Paa Korbuen er fundet Kalkmalerier fra 16. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 27). Paa Kirkegaarden er der 1894 opf. et Ligkapel.

Isgaard (Egsgaard) har tilhørt Hvideslægten og senere Aarhus Bispestol, kom ved Reformationen til Kronen og blev bortforlenet; 1544 købtes den af Anders Christensen Sandberg († 1559) og havde fra den Tid ofte Ejere fælles med Kvelstrup, saaledes Anders Sandbergs Son Tyge Sandberg († 1587), hans Datter Kirsten Sandberg, g. m. Gert Bryske til Katholm, Peder Gersdorff 1638, hvis Søstersøn Frands Rantzau 1651 sammen med sin Svoger Joh. Brockenhuus solgte I. til Jochum Gersdorff, hvis Datter Dorte G. 1666 ejede den. Hun ægtede Amtmand Otte Krabbe, som 1677 mageskiftede I. (550 Td. H., Godset indbefattet) mod Aakjær (800 Td. H.) til Rentem. Chr. Gersdorff († 1725), hvis Søn Jochum G. († 1745) tillige ejede Rolsegd. og Kvelstrup. Dennes Sønnen af s. Navn († 1781) solgte 1773 I. (38) med Kvelstrup (22) med Tiender (26) og Bøndergods (402 Td. H.) for 50,000 Rd. til Kammerr. Ole Marcussen († 1831), der 1826 for 12,000 Rd. solgte I. til Chr. Leemeyer, Forpagter paa Kalø († 1843). Han mageskiftede den mod Strandsgaard (Vistoft S.) til Niels Pedersen († 1862), der solgte den, den Gang næsten udyrkede Gaard 1857 for 100,000 Rd. til Gust. Krøger, og han afhændede den 1890 for 253,000 Kr. til den nuv. Ejer, Kmjkr. J. H. Krieger. — Hovedbygningen er opf. af Gersdorfferne i 1. Halvdel af 18. Aarh., i 3 Fløje af Bindingsværk; den er ombygget i 1850'erne og 1890'erne og bestaar nu ligeledes af 3 Fløje i 1 Stokv., hvoraf Midtfløjen har et bredt Indgangstaarn. En høj Terrasse fører ned til Haven, hvori en mindre Sø. I en Højning tæt Ø. for Gaarden ses endnu Grunden af en firkantet Bygning. Af det gml. Isgaard ere mange Mursten indsatte i de nye Ladebygninger; to dekorative, ret anselige Sandstens-Halvfigurer i Renæssancestil ere bevarede.

Kvelstrup er Sandbergernes gamle Familiesæde. Af Ejerne af denne Slægt nævnes 1420 Hr. Henrik S., dennes Søn Ulrik S., saa 1462 Anders Christiensen, hvis Efterkommere ogsaa antog Navnet Sandberg, saa Søn efter Fader: Christen Andersen, † 1517, Anders Christensen, † 1567, Hr. Ulrik S. til Løjstrup, † 1636, Generalmajor Anders S. († 1677 som Slægtens sidste Mand), hans Enke Ingeborg Krabbe, † 1692. Senere tilhørte K. fra omtr. 1692 Chr. Gersdorff († 1725), Jochum Gersdorff († 1745), hans Søn Konferensr. og Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Ritmester Jochum G. († 1781), dernæst Kammerr. Ole Marcussen, som 1795 solgte K. (13, Tiender 9 Td. H.) for 13,990 Rd. til Ole Nic. Hansen paa Kalø, † 1799, hvis Dødsbo 1799 ved Aukt. solgte den (22, 8 og 5 Td. H.) for 20,530 Rd. til Købmand i Randers Hans Chr. Hansen, der 1804 solgte den for 28,000 Rd. til Kystbefalingsmand Erik Rugaard; han solgte den for 12,000 Rd. 1834 til Niels Pedersen paa Isgd., som forøgede Jordtilligg. og 1839 for 22,000 Rd. solgte den til Jens Risager Poulsen, hvis Søn, Chr. S. P., den nuv. Ejer, overtog den 1873. — Hovedbygningen er opf. 1794 og bestaar af 2 Fløje i 1 Stokv. Den gamle Gaard har ligget S. V. for den nuv., i Haven; der ses Spor af to vinkelret sammenstødende Grave, der udgaa fra en Lavning mod S.; paa den lille aflang-firkantede Plads er der truffet Murlevninger.

Tved Sogn var i kat. Tid Præbende til Aarhus Domkapitel. — Om Tved Kirke og Stueursfabrikation i Dejgret se Saml. til j. Hist. 3. R. I S. 62 og 98.

I Præstegaardshaven har der været en hellig Kilde.

Vistoft Sogn omgives af Tved, Knebel og Agri Sogne, Æbeltoft Vig, Helgenæs Sogn og Begtrup Vig. Kirken, mod S. V., ligger 1½ Mil V. for Æbeltoft. De højtliggende, især i den nordl. Del bakkede Jorder (Mols Bjerge; Trehøje, 404 F., 127 M.) ere dels lerede og lermuldede, dels sandmuldede, sandede, skarpsandede og stenede. Mod N. Ø. *Bogens Sø*, omtr. 20 Td. Ld.

Fladeindholdet 1896: 4122 Td. Ld., hvoraf 1526 besaaede (deraf med Hvede 56, Rug 425, Byg 295, Havre 521, Boghvede 8, Spergel 11, Frøavl 20, Blands. til Mødenh. 32, Grøntf. 9, Kartoffel 80, andre Rodfrugter 69), Afgræsning 1037,

Høslæt, Brak, Eng m. m. 518, Have 18, Skov 196, ubevokset 12, Moser 57, Kær og Fælleder 56, Heder 511, Stenmarker m. v. 61, Veje og Byggegr. 80, Vandareal m. m. 30 Td. Kreaturhold 1898: 326 Heste, 839 Stkr. Hornkvæg (deraf 523 Køer), 1492 Faar, 441 Svin og 11 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshartk. 1895: 200 Td.; 61 Selvejrgde. med 185, 79 Huse med 15 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 776 (1801: 522, 1840: 645, 1860: 720, 1890: 818), boede i 159 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 35 levede af immat. Virksomhed, 497 af Jordbrug, 22 af Gartneri, 22 af Fiskeri, 126 af Industri, 32 af Handel, 44 af forsk. Daglejervirks., 45 af deres Midler, og 15 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Vistoft* (1443 og 55: Westhofft, 1464: Vesstoft, 1476: Wetztofft) med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1884), Fællesmejeri og Telefonst.; *Strands* med Skole, Forsamlingshus (opf. 1900), Sparekasse (opr. 1869; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 207,031 Kr., Rentef. $3\frac{3}{5}$ pCt., Reservef. 10,095 Kr., Antal af Konti 355) og Telefonst.; *Begtrup* (1320: Becketorp) med Forsamlingshus (opf. 1900); *Fuglsø* (1320: Fuglæsø) med Kro; *Viderup* (1203: Weddethorp); *Bogens*; *Toggerbo*. *Særbæk*, Ladeplads med Anlægsbro for Dampskibe (ved Brohovedet 13 F.), ved Begtrup Vig. *Klokkerholm*, Gd., med Strandkontrollørstation. *Lægerholmgaarde*. *Bogensholm*, Gd. *Rødegaard*.

Vistoft S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 332. Lægd. Kirken tilhører til Dels Sogneboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa Granit med tilhugne Hjørnekvadre. Begge Døre (Nordd. tilmur.) ere bevarede. Vistnok i 15. Aarh. nedbrødes Vestmuren, og Skibet forlængedes mod V. Over den nye Vestgavl opførtes et Klokketaarn, aabent mod V. (senere tilmuret), med Pyramidetag; samtidig tilføjedes Vaabenhuset, af store røde Mursten. Kirken har fladt Loft, undt. Koret, hvis Hvælving er fra 16.-17. Aarh. Altertavle i Renæssancestil, skænket 1666 af Præsten Christen Christensen og Hustru, med et Maleri (Christus velsigner Menigheden) af Pastorinde N. Jensen. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol fra 1627 med smukt udsk. Dør. Præstestol fra 1666. Et af Stolestaderne har Aarst. 1681. I Korvæggen Ligsten over Provst Søren Jønsen, † 1608, og Hustru, og over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1666. — Paa Kirkegaarden et Lighus, opf. 1894.

Bogensholm var forhen en Hovedgaard, der 1420 ejedes af Johs. Slet, hvorefter den tilhørte Aarhus Bispestol, der 1491 lod den indværges med Lovhævd. Ved Reformat. kom den til Kronen, der 1579 mageskiftede den til Mourids Stygge, hvis Søstersønner Hans og Iver Dyre med deres Svoger Jørgen Kruse 1627 solgte B. til Fru Ellen Rostrup, der straks skænkede den til sin Datterdatter Jfr. Abel Gertsdatter Bryske, † ugift; 1662 ejedes den (12 Td. H.) af Erik Hardenberg Gyldenstjerne, hvis Fader Henrik G. dog 1669 solgte den til Knud Bille til Skjerrildgd., som straks efter mageskiftede den til Predbjørn Gyldenstjerne til Møllerup 1669; derefter ejedes den af hans Son Knud G. († 1682), dennes Datter Hilleborg G., g. m. Oberstlieutn. Chr. Trolle, deres Son Kmhr. Knud T., hvis Enke, født Restorff, efterlod den til sin Broderdatter Margr. Elisab. Restorff og hendes Ægtefælle Major Peder Lassen v. Post til Holmegd., der 1790 solgte sin Arvepart til Gehejmer. Fr. Chr. Rosenkrantz, som 1797 solgte B. (12 og 50 Td. H.) for 10,000 Rd. til Claus Gaardsted. Nuværende Ejer er Rasmus Skjøt. — B. har oprindl. ligget Ø, for den nuv. Gaard i den flade Eng. Voldstedet spores endnu som en svag Forhøjning, omtr. 100 F. i Gnmst., omgivet af en Grav (eller maaske snarere 3 mindre Forhøjninger, indbyrdes adskilte ved Grave og omgivet af en fælles Grav). Der er før oplojet Mursten her.

I *Strands* var tidligere en Hovedgaard, der 1420-58 tilhørte Knud Slet og 1490 kom til Aarhus Bispestol. — I Vistoft ligger *Rødegaard*, oprindelig kun en Bolig med Gods til, der opførtes af Bodil Pedersdatter, Enke efter Herredsfoged Anders Pedersen, i Slutn. af 17. Aarh. og gik over til Sviger sønnen Provst Laur. Aagaard, hvis Enke omtr. 1730 solgte den til Forvalter Chr. Hasselbalch († 1759), hvorefter den ved Aukt. 1760 solgtes til J. E. Hauch, † barnløs 1782, og snart efter adsplittedes Godset. En mulig Levning af Gaarden er et lille Stykke gml. Mur (af tilhuggen

Kamp og Mursten) i Kirkegaardsdiget og en Mængde Murstensbrokker, der findes paa den af Landevejen gennemskaarne Karlshøj.

Paa høj, jævn Flade ved Vistoft ligge de to fredlyste *Brunhøje* (18 F. høje); paa Toppen af meget høje Bakker ved Viderup ligge de fredlyste 3 anseelige *Trehøje*. — Paa Begtrup og Viderup Jorder har der været hellige Kilder.

Et Vedtægts- og et Grandebrev for Vistoft By, se Saml. til j. Hist. 2. R. III S. 1 flg.

Helgenæs Sogn bestaar af den Halvø, der skyder ud mellem Begtrup og Æbeltoft Vig og kun ved den omtr. 350 Al. brede Landstrimmel „Draget“ hænger sammen med Vistoft Sogn. De i Midten og mod S. højtliggende og meget bakkede Jorder (Ellemandsbjærg, 314 F., 98,5 M.) ere dels sandmuldede og lerblandede, dels sandede. Sydspidsen af Halvøen er *Sletterhage*. Vænge Sø er udtørret.

Fladeindholdet 1896: 3964 Td. Ld., hvoraf 1547 besaaede (deraf med Hvede 9, Rug 467, Byg 301, Havre 472, Boghvede 18, Spergel 22, Frøavl 27, Blandsæd til Modenhed 37, Kartoffler 54, andre Rodfr. 135), Afgræsn. 1465, Høslæt, Brak, Eng m. m. 611, Have 16, Skov 38, ubevokset 8, Moser 34, Kær og Fælleder 37, Heder 12, Stenmarker m. v. 126, Veje og Byggegr. 66, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 270 Heste, 892 Stkr. Hornkvæg (deraf 560 Køer), 1221 Faar, 446 Svin og 16 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshrtk. 1895: 167 Td.; 59 Selvejrgde. med 148, 89 Huse med 18 Td. Hrtk. og 15 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$, 1901: 776 (1801: 524, 1840: 626, 1860: 725, 1890: 777), boede i 169 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 32 levede af immat. Virksomhed, 487 af Jordbr., 2 af Gartneri, 29 af Fiskeri, 121 af Industri, 16 af Handel, 7 af Skibsf., 3 af forsk. Daglejervirks., 68 af deres Midler, og 12 vare under Fattigv.

I Sognet *Helgenæs Kirke* (1186; i Vald. Jrdb.: Hælgænæs) og Byerne: *Stadov* med Præstegd., Skole, og Telefonst.; *Fejrup* (1360: Fæghædorp); *Borup* (1320: Bothorp); *Esby* med Skole og Telefonst.; *Ørby* med Kro. *Kongsgaarde* (3 Gde.) med Telefonst. *Stengaaarde* (2 Gde.). *Helgenæs Mølle*. *Klægbjærg*, Gd.; *Vigabet*, Gd. *Sletterhage Fyr* (Vinkelfyr, der vises fra et 52 F. højt, hvidt, rundt Taarn, opf. 1894 af Beton; Flammens Højde o. Havet 53 F., Lysvidden $3\frac{1}{4}$ Mil) med Taagesignal.

Helgenæs S., en egen Sognekommune, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 331. Lægd. Kirken tilhører nogle Privatmænd.

Den højtliggende *Kirke* (Sømærke) bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Loft, ere fra romansk Tid af raa Granit. Norddøren er tilmuret. I 18. Aarh. (paa Taarnet: 1773) blev Skibet forlænget mod V. omtr. 15 F., Taarnet, med stor Bue i Vestmuren, og Vaabenhuset, af røde Mursten, opførte og Hvælving indbygget i Koret. Senere blev Taarnets Vestbue tilmuret og Underrummet forbundet med Skibet. Kirkens Indre og Inventariet er rest. 1884-85. Granitalterbord med Træbeklædning i Renæssancestil. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (den opstandne). Kalk fra 1638. Romansk Granitdøbefont. Prædikestol i Renæssancestil. Ligsten over Præst Chr. Redlich Boserup, † 1786, og over Provst Oluf Sørensen Dal, skudt 1628 af de kejsl. Tropper, og Hustru. Ligtræ over Jon Persen Skriver, † 1580. Epitafium over ovenn. Boserup. Under Skibets Gulv en lukket Begravelse.

Helgenæs nævnes oftere i Historien. I Harald Blaatands sidste Regeringstid blev han af Sønnen Svend Tveskæg overfalden her med en Flaade og slaet paa Flugt, ligesom Saxo her lader ham falde for Palnatokes Skud, medens Knytlingesaga henlægger den sidste Scene til Isefjorden. Ved Helgenæs slog Magnus den godes Flaade 1044 Svend Estridsen. Blandt de Ejendomme, som Bisp Peder Vognsen 1203 skænkede til St. Klemens' Kirke i Aarhus, var ogsaa Helgenæsgaard, formentlig den samme, som senere kaldtes Kongsgaard (se ndfr.), og hvor iflg. D. Atl. de kgl. Jagtbetjente opholdt sig, naar Kongen holdt Jagt her; H. var helt Krongods indtil omtr. 1660. Helgenæs var før, i alt Fald fra 15. Aarh., et eget Birk, hvis Fogder vare de kgl. Bestyrere af Kongsgd.; 1523 fik Jens Pedersen Bassi Bekræft. paa det Livsbrev, han havde paa Kongsgaarden, og 1524 Brev paa at maatte være fri for de to Svin,

han før gav Kronen, saalænge han var Foged paa H.; Birket synes at have været til endnu i 1. Halvdel af 17. Aarh.

Sogneskellet mellem Helgenæs og Vistoft dannes af *Dragsmuren*, en sikkert ældgammel Vejspærring, der strækker sig tværs over den lave Tange, dog saaledes, at den til begge Sider ender 50-70 F. fra Stranden (Tangen har muligvis i ældre Tid været smallere). Den er bygget af raa Kampesten, indtil 3 F. store, der ligger løst ovenpaa hinanden, ret uregelmæssig og højest i 3 Lag. Murens Højde er 2-3 F., Bredden omtr. 5 F., hele Længden omtr. 570 F. En gml. Præsteberetn. til O. Worm fra 1623 (da mindst 100 Aar gml.) lader Diget være opf. af Marsk Stig for at afspærre det ham tilhørende Helgenæs („saa er der gjort en Stenmur af øster Havet og udi det vestre Hav, med Plankeværk ovenpaa, saa at ingen kunde komme ud af Landet uden Marsk Stigs Minde, hvilket Muren, som endnu staar af det ene Hav og ud i det andet, noksom vidner, endog Plankerne ere bortraadnede“). Under den første slesvigske Krig blev Murens Nordside dækket med Jord, og noget S. for Muren anlagdes en befæstet Stilling, hvis Jordvolde med Skydehuller ses endnu; neden for Voldene er der dybe Grave. Fra Helgenæs gik 1849 Olaf Rye med sin Afdeling over til Fyn, faa Dage før han faldt ved Fredericia.

Kongsgaarde blev (15 Td. H.) 1740 (da 2 Gde.) af Antoinette Rhode i Viborg skødet til Herredsfoged Peder Høeg, der Aaret efter solgte en af dem for 50 Rd. pr. Td. H. til Præsten paa Helgenæs Hr. Melchior Olufsen Sommerfeldt. 1789 var den en Bondegaard (5 Td. H.) under Lyngsbækgaard. Ude i en lille næsten tilgroet Sø, tæt ved Bredden, findes endnu Pladsen, hvor den befæstede Del af den gml. Kongsgaard laa. Det er en rund, lav Holm, omtr. 70 F. i Gmst.; man har fundet Murstensbrokker paa den.

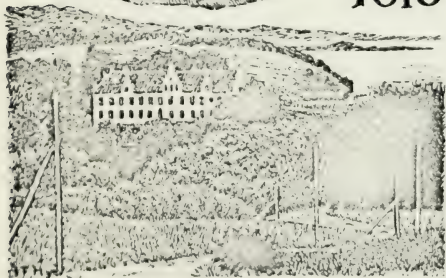
Øster-Lisbjerg Herred.

Sogne:

Skarreso, S. 1008. — *Thorsager, S. 1009.* — *Bregnet, S. 1012.* — *Mørke, S. 1015.* — *Hornslet, S. 1016.* — *Skjødstrup, S. 1020.* — *Hjortshøj, S. 1021.* — *Egaa, S. 1022.* — *Todbjærg, S. 1024.* — *Mejlby, S. 1025.*

1610

Øster-Lisbjerg Herred begrænses mod S. Ø. og Ø. af Mols og Sønder Hrd., mod N. af Sønderhald og Galten Hrd.,

mod V. af Aarhus Amt (V.-Lisbjerg og Hasle Hrd.) og mod S. V. og S. af Kalø Vig. Udstrækningen fra V. til Ø. er omtr. 3, fra N. til S. højest 2 Mil. Overfladen er for en Del bakket og højtliggende; Kampehøj er 372 F., 117 M., Kalø Bavnehøj 325 F., 102 M., Trehøje 329 F., 103 M. kun langs Vigen er Terrænet lavt. Jorderne ere ved Vigen meget gode, ofte lerede og dybtmuldede med godt Underlag, mod V. og N. ret gode, ofte lerblandede, mod

N. Ø. derimod meget ufrugtbar, overvejende skarpsandede. Herredet er ret vel udstyret med Enge og Moser; af Skov har det en Del, især i Midten og ved Vigen (i alt 2838 Td. Ld.). Som Helhed hører det til Amtets frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstl. $12\frac{3}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. Hrtk.). Efter Opgørelsen 1896 var Fladeindholdet 39,804 Td. Ld. ($3,99 \square$ Mil, $219,69 \square$ Km.). Ager og Engs Hrtk. og halv. Skovskylshrtk. var $\frac{1}{1}$ 1895 2903 Td., Folketallet $\frac{1}{1}$ 1901: 10,332 (1801: 4991, 1840: 6477, 1860: 7928, 1890: 10,231). I gejstl. Hens. danner det eet Provsti med Mols og Sønder Hrd., i verdsl. Hens. hører det under Rougso m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion og under Amtets 3. Forligskreds (Todbjærg og Mejlbj) og 7. Forligskr. (Skarresø, Thorsager, Bregnet, Mørke og Hornslet), medens Hjortshøj og Egaa Sogne høre under Aarhus Amts 1. Forligskr.

Ø.-Lisbjærg Hrd., i Vald. Jrdb.: *Lithæsbjærgshæret*, hørte i Middelalderen til Aabosyssel og var delt i 2 Skibsreder, *Koningskibelse* og *Bispskibelse*, hvilket vel har fremkaldt dets senere juridiktionelle Deling i Ø.- og V. Lisbjærg Hrd., dog vistnok først omtr. 1500. Senere hørte Ø.-Lisbjærg Hrd. under Kalø Len og fra 1660 under Kalø Amt; se videre S. 786.

Der er talt omtr. 525 jordfaste Oldtidsmonumenter (deraf 2 Jættestuer, 25 Langdysser, 17 Runddysser, 6 Dyssekamre eller ikke nærmere bestemte. Dysser, Resten Gravhøje), men omtr. Halvdelen er nu sløjet og over $\frac{1}{3}$ mere eller mindre forstyrret; $\frac{1}{1}$ 1901 vare 16 fredlyste. Medens Gravhøjene ere nogenlunde jævnt fordelte, findes Stengravene næsten alle i Bregnet Sogn og den sydl. Del af Thorsager og Mørke Sogne. Flest Monum. kendes fra Sognene Bregnet (omtr. 125), Thorsager (120), Todbjærg (70), Skjødstrup (55) og Mørke (40).

Litt.: Indberetn. til Nationalmus. om antikv. Undersøgelser i Ø.-L. Hrd., af F. Uldall, 1874-75.

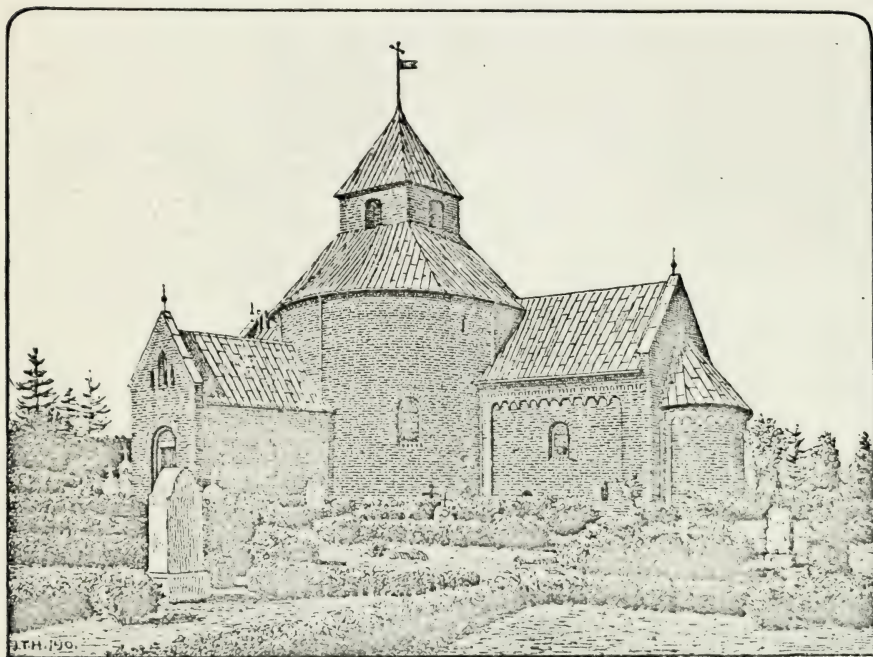
Skarresø Sogn, Anneks til Kolind og Ebdrup i Sønder Hrd., omgives af Thorsager Sogn, Sønder Hrd. (Ebdrup og Kolind S.), fra hvilket det skilles ved Korup Aa, og Sønderhald Hrd. (Koed og Marie Magdalene S.), fra hvilket det skilles ved Ryom Aa. Kirken, noget østl., ligger $2\frac{1}{2}$ Mil N. V. for Æbeltoft og 3 Mil V. S. V. for Grenaa. De noget bakkede Jorder ere sandede og skarpsandede, med gode Enge og Kærjorder langs Korup- og Ryom Aa. Gennem den vestl. Del gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 2910 Td. Ld., hvoraf 1031 besaaede (deraf med Rug 396, Byg 105, Havre 302, Boghvede 92, Spergel 23, Frøavl 10, Blandsæd til Mødenh. 9, Grøntf. 8, Kartofler 49, andre Rodfr. 37), Afgræs. 895, Høslæt, Brak, Eng m. m. 511, Have 10, Skov 5, ubevokset 5, Moser 78, Kær og Fælleder 250, Hegn 5, Heder m. v. 52, Veje og Byggegr. 63, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 160 Heste, 478 Stkr. Hornkvæg (deraf 305 Køer), 732 Faar, 186 Svin og 4 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 94 Td.; 30 Selvejergde. med 82, 37 Huse med 11 Td. Hrtk. og 7 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 346 (1801: 190, 1840: 219, 1860: 240, 1890: 330), boede i 67 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 12 levede af immat. Virksomhed, 259 af Jordbr., 24 af Industri, 17 af forsk. Daglejervirks., 9 af deres Midler, og 9 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skarresø* med Kirke og Forsamlingshus (indv. 1898); *Astrup*; *Mesballe* med Skole og Optagelseshjem for ukonfirmerede Piger; *Tjerrild*. Gaarde: *Ballegd.*, *Bassegd.*, *Tjerrild-Mosegd.*, m. m.

Skarresø S., een Sognekommune med Hovedsognet og det andet Anneks, hører under Mols og en Del af Sønder Hrd.'s Jurisdiktion (Æbeltoft), Æbeltoft Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 294. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Den lille *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor, med fladt Bjælkeloft, ere fra romansk Tid af store, røde Munkesten i Munkeskifte, Koret paa Granitsokkel med Skraakant. Murene ere senere omsatte; Norddøren (tilmur.) og Korbuene ere bevarede. 1773 tilføjedes Taarn og Vaabenhus, begge af røde Mursten (paa Taarnet H. G. og 1773). Taarnrummet har Rundbue ind til Skibet. Udsk. Altertavle i Barokstil. Granitdøbefont. Prædikestol

Thorsager Kirke.

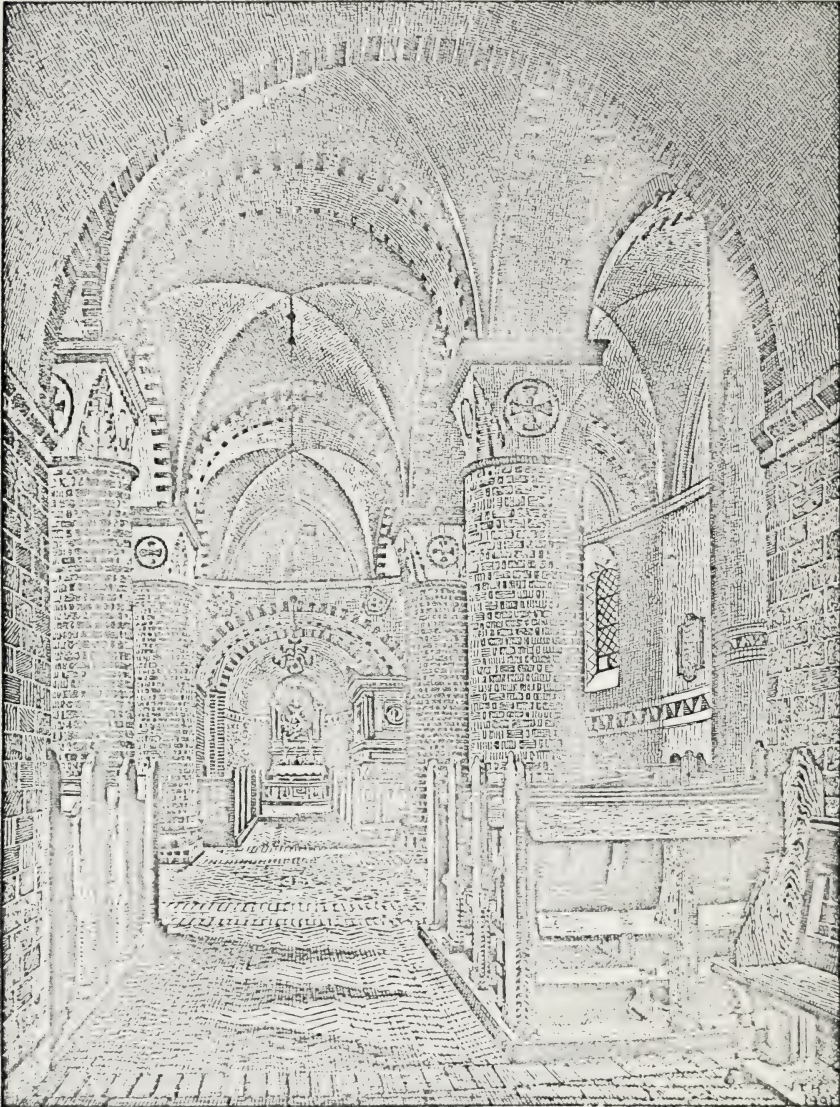
i Stil som Altertavlen, ligesom denne bekostet af Etatsr. Peder Fogh til Ryomgd. Præstestol fra 1685.

Ved Skarresø og ved Ballegaard har der været hellige Kilder.

Skarresø var fra 1. Halvdel af 17. Aarh. indtil $\frac{26}{7}$ 1775 Anneks til Marie Magdalene Sogn, da det blev Anneks til Kolind-Ebdrup.

Thorsager Sogn, det største i Herredet, omgives af Annekset Bregnet og Mørke Sogn, Sønderhald Hrd. (Hvilsager og Marie Magdalene S.), Skarresø Sogn og Sønder Hrd. (Ebdrup og Feldballe S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger $3\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Randers og $2\frac{3}{4}$ Mil N. V. for Æbeltoft. De for en Del højtliggende og bakkede Jorder ere overvejende sandede, nogle lerede og lermuldede. Klokkerholm Skov. Midt i Sognet udspringer *Thorsager Aa*, der optager den paa Østgrænsen løbende Korup Aa. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 6453 Td. Ld., hvoraf 2245 besaaede (deraf med Hvede 68, Rug 626, Byg 335, Havre 872, Boghvede 48, Spergel 25, Frøavl 34, Blandsæd til Modenh. 30, Grøntf. 16, Kartofler 96, andre Rodfr. 91, andre Handelspl. 4), Afgræs. 1740, Høslæt, Brak, Eng m. m. 1007, Have 44, Skov 180, Moser 377,

Thorsager Kirkes Indre.

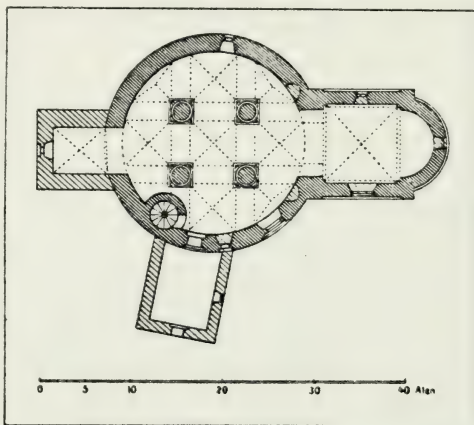
Kær og Fælleder 470, Hegn 5, Heder 180, Stenmarker 44, Veje og Byggegr. 161 Td. Kreaturhold 1898: 422 Heste, 1383 Stkr. Hornkv. (deraf 815 Koer), 1429 Faar, 534 Svin og 29 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 349 Td.; 66 Selvejergde. med 312, 1 Fæstegd. med 6, 141 Huse med 28 Td. Hrtk. og 22 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1157 (1801: 701, 1840: 847, 1860: 809, 1890: 1187), boede i 237 Gaarde og Huse; Erhverv 1890:

60 levede af immat. Virksomhed, 705 af Jordbr., 2 af Gartneri, 192 af Industri, 49 af Handel, 98 af forsk. Daglejvirks., 48 af deres Midler, og 33 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Thorsager* (i Vald. Jordb. Sthorsakær, vistnok en Skrivefejl) med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1886), Sparekasse (opr. 1868; $3\frac{1}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 126,266 Kr., Rentef. $3\frac{3}{4}$ pCt., Reservef. 63+8 Kr., Antal af Konti 580), Andelsmejeri, Kro, Mølle, Jærnbane- og Telegrafst.; *Faarup*; *Skrejrup*; *Rostved* med Skole. *Smøgen* og *Ellev*, Gde. og Huse. *Hvitvedgaard* ($10\frac{1}{4}$ Td. H.).

Thorsager S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 6. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 295 Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø Hovedgaard.

Kirken ligger paa Toppen af en høj, stejl Bakke, der kun mod S. skraaner jævnt, og behersker helt Landsbyen. Den er en af Landets Rundkirker og ligner paafaldende Bjernede Kirke (II S. 628). Den bestaar af Rundbygningen, et ligsidet Kor med Apsis mod Ø., et Vaabenhuis mod S., der ligger i sydvestl. Retning, og en Udbygning mod V. (før Taarn). Den oprindl. Del, Rotunden og Koret med Apsis, er opf. i romansk Tid, c. Aar 1200, vistnok af Aarhusbisp Peder Vogensen († 1204), der var af Hvidernes Slægt, som ogsaa opførte Bjernede Kirke, og er helt af store, røde Mursten i Munkeskifte. Rotunden (indv. Tværmaal omtr. 20 Al.) har 9 smaa Krydshvælvinger ($10\frac{3}{4}$ Al. over Gulvet), der aldeles ligne dem i Bjernede, og som bæres af 4 svære, henved 8 Al. høje Murstenspiller med rigt profilerede Sokler og trapezskjoldede Kapitæler. Ad en Vindeltrappe indvendig i Rotundens sydvestl. Side kommer man op over Hvælvingerne til et $3\frac{1}{2}$ Alen højt Rum ($21\frac{1}{4}$ Alen i Tværmaal), der mod N. Ø. og S. Ø. har smaa, som Skydehuller dannede Lysaabninger; midt i Rummet staa 4 firkantede, lave Piller, der forbindes ved brede Rundbuer, og som danne Underbygningen for det lille firkantede, med Pyramidetag forsynede Taarn, der hæver sig midt over Rotundens omtrent kegleformede Tag. Rotunden, der faar Lys gennem rundbuede Vinduer, har kun een Portal mod S. V., udvendig omgivet af 3 runde Fæse. Den halvcirkelformede Korbue har næsten samme Bredde som Skibet, hvad næppe er oprindeligt. Paa hver Side af Korbuen sidder en dyb, smal Niche. Koret ($8\frac{1}{2}$ Al. langt og br.) har Krydshvælving, Apsis ($3\frac{1}{2}$ dyb og $7\frac{1}{4}$ Al. bred) Halvkuppelhvælving. I den senere Middelalder tilføjedes foran Portalen Vaabenhuset (med Bjælkeløft) med Kamgavle (det viser Spor af senere at være forhøjet, da de øvre Partier ikke have Munkeskifte) og mod V. et 28 Al. højt Taarn, ligeledes med Kamgavle (maaske er dog dets nedre Del oprindl.); det hvælvede Underrum har Rundbue ind til Skibet. Ved en gennemgribende dygtig Restauration 1877-78 (indviet $13\frac{10}{10}$ 1878; Restaur. kostede omtr. 40,000 Kr.) under Ledelse af Bygningsinspektør, Prof. Walther blev Taarnet nedbrudt i Højde med Koret og fik Spidsgavl ligesom Koret, der ogsaa i Tidens Løb var blevet udstyret med Kamgavl; ogsaa Vaabenhushuset omdannedes; Portalen fik sit oprindelige Udseende, Ydermurene rensedes for deres Hvidtning, og største Delen skalmuredes, saa at den røde Farve atter traadte frem, og alle Spor af oprindl. Former fremdroges, saaledes Rundbuefrisen paa Korpartiet, der kun delvis var bevaret, ligesom den vestl. Udbygning fik en lign. Udsmykning; det Indre fik en Dekoration i Kalkfarve, og det meste af

Grundtegnning af Thorsager Kirke.

Inventariet fornyedes. Hele Kirken er tækket med Bly. Altertavle, med et Maleri af A. Dorph (Christus i Getsemane), Prædikestol, med Basrelieffer (Christus, Peder og Paulus), Stolestader og Døre, med Palmegrene, ere alle nye af Egetræ i romansk Stil. Gammel Granitdøbefont. En Malmysekrone i Renæssancetilstil er i Nutiden flyttet hertil fra Bregnet Kirke; en anden er skænket Kirken 1708. I Kirken to Krucifikser fra Renæssancetiden. Kirkens to Klokker hænge i Rummet over Rotundens Hvelvinger. I Rotundens Ydersider er der indsat 3 Ligsten med Kors, hvoraf to have den tilspidsede middelalderlige Form (se *Løffler*, Gravst. Pl. III). (Om Kirken se *Løffler*, Udsigt osv. S. 257 flg., og *Blom*, i Aarb. f. n. Oldk. 1895, S. 65). — Paa Kirkegaarden et Ligkapel, opf. 1885.

Hvitvedgaard med Skov til 42 Svins Olden solgte Grev Mogens Friis 1674 til Bjørn Albrechtsen i Æbeltoft; 1703 solgte Henr. Poulsen den (14 Td. H.) til sin Fætter Erik Henriksen, og 1754 skødede Nille Marie Behr, Consistorialr. Fr. Lyngbys Enke, den for 700 Rd. til Erik Frisenbergs Enke Elisab. Andersd. Østergaard, som 1765 overdrog den for s. Pris til sin Søn Jacob Eriksen Frisenberg, der 1791 solgte den for 1550 Rd. til Dines Simesen fra Randers. Nuv. Ejer er Søren Knudsen.

De Markeder, der 1582 henlagdes til Thorsager fra Marie Magdalene Sogn, bleve 1601 flyttede til Grenaa. — I Thorsager fødtes 1730 kgl. Hofbilledhugger Jens Karlebye († 1812).

I arkæologisk Hens. frembyder Sognet ikke liden Interesse. Ved Smogen er der fredlyst 7 Gravhøje, deribl. de to *Poldhøje*, samt en lille Stensætning, ved Gaarden Nyskov en Gravhøj, og ved Rostved en Langdysse, en smuk Runddysse og 3 Gravhøje, af hvilke en, mulig to, indeslutter Jættestue. Flere Steder i Sognet er der afdækket Stenkister fra den romerske Jærnalder, med Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler; ved Rostved er der undersøgt en Gravplads fra romersk Jærnalder, ved Thorsager en fra førromersk og romersk Jærnalder, og ved Gaarden Haag er der 1895 gjort et i Norden hidtil, enestaaende Fund fra den yngre Bronzealder: en Broncestøbers Arbejdsplads, med mange Fragmenter af Smeltedigler, Støbeformer af Ler, Lerklininge fra Smelteovne o. a., endvidere Ler, Karskaar, Broncesager, Dyreben, m. m. Ved Nyskov har der været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh.; dens Plads er nu næppe kendelig.

Bregnet Sogn, Anneks til Thorsager, omgives af dette og Mørke Sogn, Kalø Vig samt Mols Hrd. (Egens S.), fra hvilket det skilles ved Kolaa, og Sønder Hrd. (Feldballe S.). Kirken, noget sydl., ligger 2 Mil N. V. for Æbeltoft. De højtliggende, bakkede Jorder (Kalø Bavnehøj, 325 F., 102 M.) ere stærkt muldede, mere eller mindre sand- og grusblandede Lerjorder, med en Del Skov (Hestehave, Kohave, Ringelose Sk., Bjødstrup Sk.). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus og Randers til Grenaa og Æbeltoft.

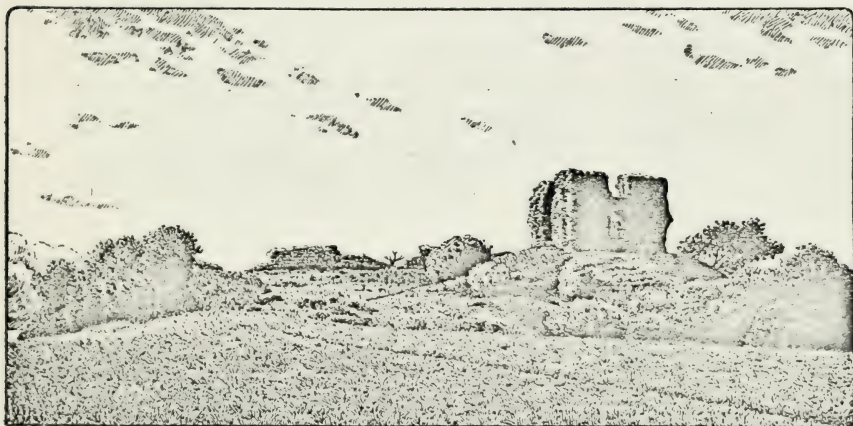
Fladeindholdet 1896: 4170 Td. Ld., hvoraf 1720 besaaede (deraf med Hvede 124, Rug 276, Byg 425, Havre 622, Bælgsæd 9, Frøavl 4, Blandsæd til Modenhed 113, Grøntf. 35, Kartofler 27, andre Rodfr. 85), Afgræsn. 728, Høslæt, Brak, Eng m. m. 814, Have 45, Skov 633, Moser 8, Kær og Fælleder 13, Hegn 13, Stenmarker 74, Veje og Byggegr. 119 Td. Kreaturhold 1898: 412 Heste, 1219 Stkr. Hornkv. (deraf 771 Køer), 687 Faar, 666 Svin og 30 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 365 Td.; 52 Selvejergde. med 336, 3 Fæstegde. med 16, 119 Huse med 13 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse, $\frac{1}{4}$ i Fæste og Leje. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1332 (1801: 601, 1840: 716, 1860: 907, 1890: 1271), boede i 218 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 113 levede af immat. Virksomhed, 544 af Jordbr., 4 af Gartneri, 1 af Fiskeri, 291 af Industri, 86 af Handel, 189 af forsk. Daglejervirks., 23 af deres Midler, og 20 vare under Fattigv.

I Sognet den enligt beliggende *Bregnet Kirke* og Byerne: *Korup*; *Bjødstrup*, ved Landevejen, med Skole; *Rønde*, ved Landevejen, med Missionshus (opf. 1888), Skole, Højskole (opr. 1894), Lægebolig (2 Læger), Dyrslæge, Købmandshdlr., Haandværksdrift, Cementstøberi, m. m., Kro, Markedsplads (Marked i Marts, Sept. og Nov.), Telegraf- og Telefonst. samt Postkontor; *Følle*, ved Landevejen, med Skole, Vand- og Vejmølle samt Købmandshdl. (i F. udgives Adresseavisen „Kalø Vig“). Hovedgaard *Kalø*

har $81\frac{1}{4}$ Td. A. og E. Hrtk. og $6\frac{5}{8}$ Td. Skovsk., 1450 Td. Ld., hvoraf 80 Eng (i Thorsager S.), 650 Skov (70 i Thorsager S.), 70 Forstrand og Kalø Ruins Terræn, Resten Ager; $41\frac{5}{8}$ Td. H. Jord er udtaget til fri Raadighed og bortforpagtet. Gaarden *Hannesminde* har $13\frac{1}{8}$ Td. H., 110 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 7 Skov, 3 Have og Gaardspl., Resten Ager. En Gaard i Følle (*Røndegd.*) har 15 Td. H., 170 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager. *Nappedam*, Ladeplads, med Toldkontrolst. og Anlægsbro (10 F. Vand).

Bregnet S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under Æbeltoft Lægedistr., i øvrigt under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som disse samt 4. Udskrivningskr. 296. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Kalø.

Kirken, smukt beliggende ved Udkanten af Kohave, bestaar af Skib og Kor ud i eet, med tresidet Afslutn., Taarn mod V. og Vaabenhus mod S., alt opf. samtidigt i gotisk Tid af store røde Mursten. Syddøren benyttes endnu, Nordd. er tilmuret. Kirken faar kun Lys fra S. Skib og Kor have oprindelige Hvalvinger; paa Korhvalvingen findes malet Aarhusbispen Jens Iversen Langes Vaaben, og Kirken er da rimeligvis opført i hans Tid (1449-82). Kirken er restaur. 1872 (Arkit.: Bygningsinspektør Walther) og fik da Dekoration i Kalkfarve. Altertavlen er et nyere

Kalø Ruiner.

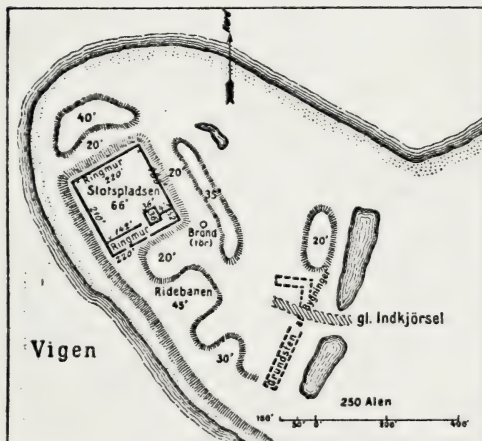
Maleri (den korsfæstede) af Major S. Schack. Romansk Granitdøbefont med Mandehoveder og Dyrefigurer. Prædikestolen, med Evangelistfigurer af Billedhugger Fjeldskov, er fornyet. Orgel fra 1884; Glasmaleri i Koret fra 1893. Kirkens gamle Klokke uden Indskr., fra 12. Aarh., er siden 1898 i Nationalmus. — Paa Kirkegaarden et Ligkapel, opf. 1894.

Kalø (1323: Calvø, 1484: Kallø; vistnok af Kalv, en lille Ø eller Holm, jvfr. Fæno Kalv, Strynø Kalv og andre lignende) nævnes første Gang 1313, da Erik Menved efter at have dæmpet Bondeopstanden i Jylland lod Bønderne opføre et befæstet Slot her. Dette blev ifl. Bestemmelserne i Chr. II's Haandfæstning af 1320 nedbrudt i dette Aar, men maa dog kort efter være opbygget, idet Claus Limbek 1340 var Hovedsmand paa K. Slot, og i Forliget i Spandau mellem Vald. Atterdag og Holstenerne bestemtes, at han skulde indløse Nørrejylland, og at K. med den fjerde Del af Provinsen skulde indløses først; i dette Dokum. ansattes „det Hus Kalfø“ til 10,000 Mark lodigt Solv. 1343 indløste Stig Andersen af Bjørnholm Slottet fra Claus Limbek og hans Arvinger, men sidstn. havde det atter i Pant 1348. 1364 nævnes Hr. Gunder Jakobsen, 1365 Hr. Fikke Moltke og 1369 Niels Muus som Hovedsmænd paa K., endvidere 1370 Jens Pelæ, 1376 Hr. Jens Andersen (Brock), Jep Truelsen, 1423 Hr. Peder Mogensen, 1439 Bo Høg, 1458 Erik Lunov; Vald. Atterdag. havde pantsat Slottet til Aarhus Bispestol, men 1407 indløste Dronn. Margrethe det. Af de flg. Lensmænd nævnes Otte Nielsen Rosenkrantz til Bjørnholm († 1477). 1483 Oluf Stigsen, 1486 Oluf Friis,

1505 Jep Krumpen, 1507 Niels Clemensen, 1514-54 Erik Eriksen Banner, der her bevogtede Gustav Vasa, hvem det 1519 lykkedes at flygte til Lübeck, Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, den senere Regeringsraad, 1563-96, i 17. Aarh. Rigsmarsk Jørgen Skeel til Sostrup, Kansler Christen Thomesen Sehested, Kansler Just Høg til Gjorslev, Gunde Rosenkrantz til Vindinge og hans Broder Erik R. til Rosenholm, i hvis Tid K. Len blev inddraget ved Suverænitets Indførelse; et af de nye Amter blev kaldet Kalø Amt (se S. 786). Slottet forærede Chr. V 1670 til Ulr. Fr. Gyldenløve, der efter at have boet her en kort Tid lod Bygningerne nedbryde 1672 og Materialerne anvende til Palæet paa Kongens Nytorv i Kbh., det senere Charlottenborg.

Slottet laa paa Vestenden af en lille Ø dybt inde i Kalø Vig, kun forbunden med Landet ved en smal, stensat Tange, og paa Øens højeste Punkt (66 F.) paa en naturlig Banke, der falder brat af mod V. til Havet, medens den paa de andre Sider gaar jævner over i Terrænet. Til Værn for Borgen var der i Banken mod N., Ø. og S. indskaaret ret dybe og brede Grave, som vare tørre. Skønt Slottet som nævnt først omtales 1313, menes dog Borgpladsen efter hele sit Anlæg at høre til de tidlig-middelalderlige Voldsteder og altsaa før at have baaet en Borg. Om Udseendet af den senere Middelalders Kalø Slot vides næsten intet; formentlig har det bestaaet af et befæstet Taarn, flere mindre spredtliggende Bygninger og en Ringmur. Det Slot, der nedbrødes 1672, var en firfløjet Bygning. I en Synsforretn. af 1641 beskrives det:

Den sydl. Fløj (grundmur.) med Lensmandens Værelser og Gennemkørselsport; den vestl. Fløj med Køkken og Bryggers; fra vestl. til nordl. Fløj en gml. Brandmur (før Vægtergang), op til hvilken et Halvtagshus; den nordlige Fløj (grundmur., 2 Loft høj), hvori Skriverstue; fra nordl. til østl. Fløj et Stakitværk og en lille Have mellem Muren og Stakittet; den østl. Fløj (grundmur., med hvælv. Kælder), „som Parisis Kammer findes i“, og med et Kapel; et stort Taarn mellem østl. og sydl. Fløj (Fangetaarnet, 3 Loft højt; øverst paa Taarnet en hvælv. Vægtergang og en Hvælvving); et grundmuret Porthus, hvorfra der gik en Mur hen til østl. Fløj og en til sydl. Fløj (at der i 17. Aarh. er foregaaet flere Forandringer, navnlig at ældre Bygninger da ere nedbrudte, ses af Synsfor-

Grundtegning af Kalø Slot.

retn. fra 1607 og 1629; her nævnes bl. a. et Par smaa Stenhuse nordl. i Borggaarden, et gmlt. Bindingsværkshus, 3 Loft højt, og et Par Vægtergange; ligeledes nævnes Fiskedamme ved Slottet, der i Fjendens Tid, o: Krigen 1627-29, siges at være ødelagte. Til Slottet hørte ifl. Synsforretn. af 1641 to Ladegaarde: den ene paa Øen neden for Slottet, best. af 4 Længer (deribl. Ridestalden og derved en Brønd, og Laden), den anden („Over-Ladegaard“) paa fast Land i en Skov, ogsaa 4 Længer (i den østl. Porten). — Den imponerende Borgplads er endnu væsentlig bevaret. Af Slottet staar derimod kun lidt, navnlig det nederste af en Ringmur (Kampesten og Munkesten, nu indtil 6-8 F. høj) og Rester af det fra Middelalderen stammende store Taarn mellem østl. og sydl. Fløj. Det er firkantet, omtr. 36 F. i Kvadrat, nu omtr. 22 F. højt; men den øverste Del er afbrudt, og det er aabent helt op igennem; ligeledes er Siden mod V. S. V. i 10 F.'s Bredde aaben op igennem; der ses Rester af Dør- og Vinduesaabninger. Murene, omtr. 7 F. tykke, have været opf. af Munkesten, en indre og en ydre Beklædn. om en Kerne af Murstensbrokker, Kalkmørtel m. m.; Beklædningen mangler nu næsten helt. Taarnets Fod ligger sikkert et godt Stykke under nuv. Jordoverflade. S. Ø. for Borgbanken paa Øens lavere Del ses svage Spor af Bygningsfundamenter (Ladegaarden?). Den stensatte Vej ud til Øen stammer vistnok fra Slutn. af 16. Aarh.; 1576 fik i alt Fald Jørgen Rosenkrantz Ordre til at maatte anvende 200 Dl. af Slottets Indkomster til en Stenbro over „Kalø Flaske“, da det var farligt at komme over den. — Tæt N. V. for denne Vej

ligger paa fast Land Rester af en Skanse, „Gravensholm“. (Om K. se *K. Hansen*, D. Ridderborge; 1832, S. 161 flg.). I Nationaimus. er der Fund fra Kalø.

Den nuv. Hovedgaard *Kalø*, der ligger omtr. $\frac{1}{4}$ Mil N. N. Ø. for Ruinen, var fordem Ladegaard („Over-Ladegaard“) til Slottet. 1690 blev den (111 Td. H.) af Kongen mageskiftet til Grev Conr. Reventlow for 470 Td. H. i Fyn og Jyll.; 1731 indlemmedes den i Stamhuset Frisen vold; ved dettes Opløsning 1802 blev Gaard og Gods solgt til Justitsr. Secher, der transporterede Købet (111, 71 og 477 Td. H.) for 217,000 Rd. til Kammerr. Morten Leemejer († 1819), efter hvem den overtoges af Staten, som for 88,000 Rd. (kun Skatterestancerne!) solgte den 1824 til Senator M. J. Jenisch i Hamburg; den gik efter ham over til Sønnen M. J. Jenisch († 1857) og er endnu i Familiens Eje; den nuv. Ejer er Legationsr. M. R. J. — Hovedbygningen, antagelig fra Midten af 18. Aarh., bestaar af 2 Fløje i et Stokv. En Jagtpavillon er opf. 1898 (Arkitekt: H. Kampmann).

I *Rønde* havde Kronen en Gaard (nuv. Kappelgd.), der 1570 blev anvist som Bolig for en resid. Kapellan i Thorsager og Bregnet, som tillige var Slotspræst paa Kalø.

Ved Følle er der fredlyst 2 Gravhøje. — Ø. for Bregnet Kirke findes et svagt Kildevæld, der fordem ansaas for hellig Kilde („Tobiæ Kilde“) og var god for øjensvage.

Mørke Sogn omgives af Thorsager og Bregnet Sogne, Kalø Vig, Hornslet Sogn og Sønderhald Hrd. (Hvilsager S.). Kirken, mod N. V., ligger $2\frac{3}{4}$ Mil N. N. Ø. for Aarhus og $3\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De især mod S. og i Midten noget højtliggende og bakkede Jorder ere mod S. gode, lerede og dybtmuldede, mod N. mindre gode, endog sandede. Gennem Sognet gaa Landevejene fra Randers og Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 5007 Td. Ld., hvoraf 2401 besaaede (deraf med Hvede 90, Rug 422, Byg 476, Havre 1005, Blandsæd. til Modenh. 39, Grøntf. 39, Kartofler 59, andre Rodfr. 268), Afgræsn. 1264, Høslæt, Brak, Eng m. m. 888, Have 54, Skov 114, Moser 8, Kær og Fælleder 133, Hegn 7, Stenmarker 8, Veje og Byggegr. 130 Td. Kreaturhold 1898: 462 Heste, 1574 Stkr. Hornkv. (deraf 970 Køer), 790 Faar, 953 Svin og 41 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshartk. 1895: 380 Td.; 77 Selvejergaarde med 335, 195 Huse med 27 Td. Hrtk. og 26 jordløse Huse (18 Td. høre til Arvefæstegd. uden for Sognet). Befolkningen, $\frac{1}{3}$ 1901: 1628 (1801: 645, 1840: 815, 1860: 1188, 1890: 1622), boede i 299 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 102 levede af immat. Virksomhed, 887 af Jordbr., 304 af Industri, 91 af Handel, 132 af forsk. Daglejervirks., 52 af deres Midler, og 54 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Mørke* (1416: Myrke) med Kirke, Præstegd., Skole, Sparekasse (opr. 1868; $\frac{31}{3}$ 1899 var Spar. Tilgodeh. 106,900 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 10,560 Kr., Antal af Konti 607), Mølle, Bageri, Kømandshdl., Gæstgiveri, Markedsplads (Marked i Maj og Okt.), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition; *Balle* (udt. Bale; 1490: Ballov); *Ugelballe*, ved Aarhusvejen, med Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Mølle og Telefonst.; *Ommestrup*, ved Randersvejen, med Skole, Folkehøjskole („Mørke Folkehøjsk.“, opr. 1869) og 2 Teglværker; *Dagstrup* med Skole og Fattiggaard (opr. 1868, Pl. for 25 Lemmer). *Langmørke*, Gde. og Huse. *Balskovgaard*, under Rosenholm, har $23\frac{1}{4}$ Td. H., 310 Td. Ld., hvoraf 2 Eng, 50 Skov, Resten Ager. *Ommestrupgde.*; *Falkjærgde.*, Gde. og Huse. *Trellegaard*.

Mørke S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Æbeltoft Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Lands-tings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 297. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

Den høje *Kirke* bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Syd-

døren, med Søjler og Baandsløjfe paa Overliggeren, er bevaret; Norddøren, en lille Dør paa Korets Sydside og flere Vinduer ere tilmurede; ved Syddøren, den lille Dør i Koret og over Vaabenhuset sidde Sten med udhugne Figurer. I den senere Middelalder indbyggedes Hvalvinger i Skib og Kor, og det lave Taarn, med hvælv. Undertrum (en Del af Kirken), og Vaabenhuset, af store røde Munkesten, opførtes. Altærtavle i Renaissancestil med Chr. IV's Navnetræk og Aarst. 1631; i Midtfeltet et Maleri (Christus og Maria Magdalene). Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Løvefigurer. Prædikestol i Renaissancestil. Orgel fra 1881. I Vaabenhuset staar en gammel jærnbunden Kiste. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Ommestrupgaarde var fordum en Hovedgaard, som 1430 tilhørte Ove Ovesen og 1578 af Kronen blev mageskiftet til Jmfr. Birg. Rosenkrantz for Nebbe; maaske er den efter hendes Død 1586 gaaet over til Kirstine Rosenkrantz, g. m. Niels Skram til Urup.

Da Hvilsager hørte op at være Anneks til Mørke 1851 (se S. 946), blev Dagstrup By og Trellegaard fra Hvilsager Sogn henlagte til Mørke Sogn.

Hornslet Sogn omgives af Mørke Sogn, Kalø Vig, Skjødstrup, Hjorts-høj og Todbjærg Sogne samt Sønderhald Hrd. (Søby, Krogsbæk og Hvilsager S.). Kirken, omtr. midt i Sognet, ligger 3 Mil S. Ø. for Randers og 2½ Mil N. N. Ø. for Aarhus. De dels bakkede, dels jævne Jorder ere afvekslende sandede og grusede, lermuldede og lerblandede, med betydelige Skove (Sophie Amaliegaards Sk., Rosenholm Sk., Hestehave, m. m.). *Rosenholm Aa* udspringer mod V. i Sognet og løber mod N. Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft samt Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 5765 Td. Ld., hvoraf 2064 besaaede (deraf med Hvede 30, Rug 407, Byg 409, Havre 828, Blands. til Modenh. 105, Grøntf. 25, Kartoffler 49, andre Rodfr. 208), Afgræsn. 1090, Høslæt, Brak, Eng m. m. 907, Have 74, Skov 1196, Moser 148, Kær og Fælleder 29, Hegn 8, Heder 28, Stenmarker m. v. 13, Veje og Byggegr. 201, Vandareal m. m. 7 Td. Kreaturhold 1898: 342 Heste, 1469 Stkr. Hornkv. (deraf 904 Køer), 625 Faar, 828 Svin og 86 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskyldshrtk. 1895: 339 Td.; 68 Selvejergde. med 302, 1 Fæstegd. med 5, 177 Huse med 28 Td. Hrtk. og 47 jordløse Huse, c. ¼ i Fæste og Leje. Befolkningen, ½ 1901: 1700 (1801: 780, 1840: 978, 1860: 1184, 1890: 1634), boede i 324 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 92 levede af immat. Virksomh., 974 af Jordbr., 4 af Gartneri, 311 af Industri, 61 af Handel, 99 af forsk. Daglejervirks., 42 af deres Midler, og 51 vare under Fattigv.

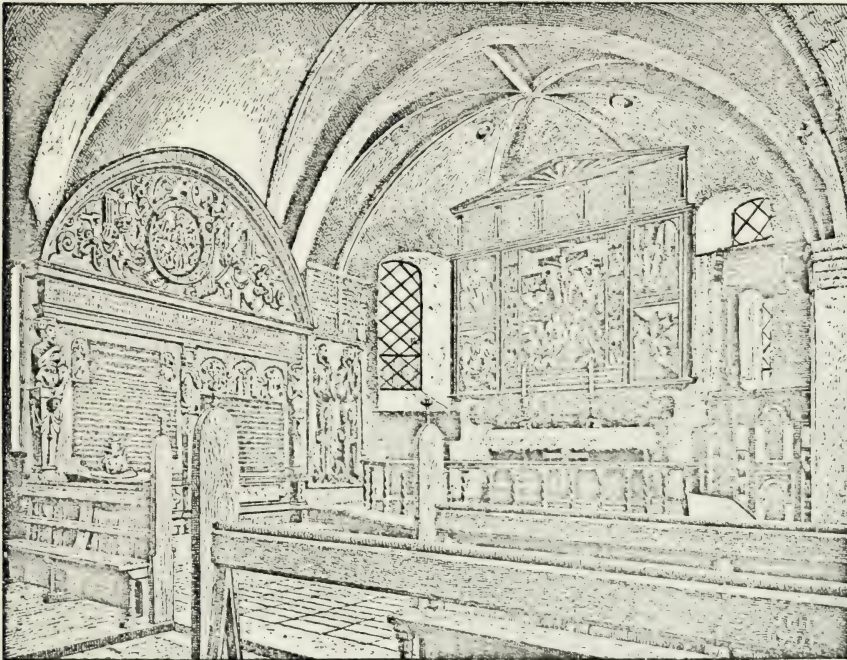
I Sognet Byerne: *Hornslet* med Kirke, Præstegd., Skole, Degnegaard, Amtssyge- og Epidemihus (opf. 1891 af Amtet, Arkitekt: Olivarius; det bestaar af Hovedbygning med Kælder og en Sidesløj samt Epidemihus og har 23 Senge), Hospital (ved Kirken, opf. af Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1642, Fund. af 25/12 1646, for 5 fattige, 1872 udvidet til 7 Lemmer, 1890 indrettet til 2 Lejligheder til 2 Mænd, Kvinder eller Familier af Stamh. Rosenholm, som faa fri Bolig, Brændsel og hver 70 Kr. aarl.), Fattiggaard (opr. 1871, Pl. for 25 Lemmer), Apotek, Distriktslægebolig, Sparekasse (opr. 1872; 31/3 1899 var Spar. Tilgodeh. 67,113 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservecf. 3087 Kr., Antal af Konti 611), Købmandshdr., Haandværkere m. m., Afholdshjem med Forsamlingssal, Valgsted for Amtets 4. Folketingskr., Jærnbane-, Telegraf-, og Telefonst. samt Postekspedition; *Tindrup* med Mølle; *Rodskov*, ved Landevejen, med Skole, Forsamlingshus, Andelsmejeri (Vesterkjær) og Mølle; *Eskerød*; *Krajbjærg* med Skole. *Hornslet-huse*; *Havhuse*. Hovedgaarden *Rosenholm*, under Stamhuset af s. Navn*), der i alt har 207 Td. H., omtr. 1620 Td. Ld. (i Hornslet og Krogsbæk Sogne) — deraf under Hovedgaarden omtr. 73 Td. H. —, hvoraf 520 Ager,

*) Af Stamhusets Hrtk. er 73¼ fri Jord, 2¼ indtaget til Skov, 5 Bøndergods, 96¼ Kirke- og Kongetænde; til Stamhuset høre i Fideikommisskapitaler 693,729 Kr., i Bankaktier 6800 Kr.

300 Eng, 800 Skov. *Reginehøj* og *Frankrig*, Huse. *Skrald* og *Sophielund*, Skovriderboliger.

Hornslet S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Randers Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 298. Lægd. Kirken tilhører Stamh. Rosenholm.

Kirken, der 1310 og 1355 benævnes „Vor Frue og alle Helgeners Kirke i Hornslet“ (1516 omtales „St. Nicolai Sognekirke i H.“, se ndfr.), bestaar af Skib og Kor ud i eet (47 Al.), Taarn mod V. samt Vaabenus og Gravkapel mod S. Kirken er oprindl. opf. i 2. Halvdel af 13. Aarh. af raa Granit. Men af denne Bygning staa kun Langhuset tilbage, idet den i den tidlige Renæssancetid dels er ombygget, dels meget udvidet, navnlig af Jørgen Rosenkrantz, der 1560 fik jus patronatus

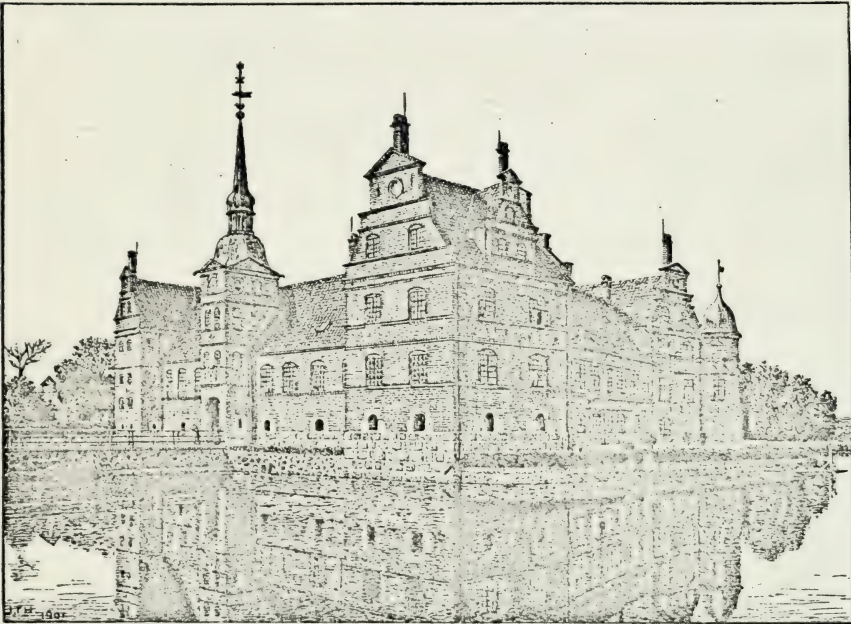
Hornslet Kirkes Kor.

til Kirken. I Stedet for det gamle Kor opførtes et større med tresidet Afslutn., Skibet forlængedes mod V., Taarnet og Gravkapellet (hvælvede) opførtes, og Hvelvinger indbyggedes (den oprindl. Del af Skibet er dog maaske alt hvælvet i Middelalderens Slutn., ligesom Vaabenus til Dels stammer fra denne Tid), alt af røde Mursten. Der findes Spor af den oprindelige Norddør og nogle Vinduer. I nyeste Tid er Taarnrummet, der har været Kapel, omdannet til Forhal, saa at Kirken nu har to Indgange. Altertavlen, forestillende Lidelseshistorien, er dobbelt; den inderste har Relieffer af Alabast, Korsfæstelsen i Midten (fra 1574), den yderste af Træ, med Malerier paa Sidefløjene, bekostet 1674 af Erik Rosenkrantz, restaur. 1854. Paa Altertavlens Fod staa Jørg. Rosenkrantz' og Dorte Langes Vaabn. og Navnetræk, paa Alterstagerne de samme og Aarst. 1592. Romansk Granitdøbefont med Træbeklædning i Barokstil, fra 1699, med Fru Margr. Krabbes og hendes to Mænd Bjørn Ulfeldts og Erik Rosenkrantz' Vaabener. Prædikestol i Renæssancestil fra 1567 med udsk. Figurer. Den smukt udskaaene Præstestol, fra omtr. s. Tid, med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Portrætmedailloner, er enestaaende i sin Form (se Tegn. af æ. n. Arkit., 2. S. 1. R. Pl. 14). Orgel fra 1899. Som Rosen-

krantzernes Gravkirke er den rig paa pragtfulde Epitafier og Ligsten; der findes Gravhvelvinger under Koret, Kapellet og Taarnet. Der er Ligsten 1) over Otte Nielsen Rosenkrantz, † 1477, Hustru Else Holgersd. Krognos, † 1470, og deres Datter; Stenen, med tre Portrætsfigurer, er forfærdiget 1470 af Johs. Priggel og er flyttet af Jørgen Rosenkrantz hertil fra Graabrødrekirke i Randers (se *Løffler*, Gravst., S. 36 og Tvl. XXV); 2) over Erik Ottesen Rosenkrantz, † 1503, og Hustru Sophie Henriksd. Gyldenstjerne, † 1487 (se *Løffler*, Gravst., S. 37), først begr. i Mariager Kloster, flyttede hertil af Jørg. Rosenkrantz; 3) over Fru Anne Meinstrup, Holger Eriksen Rosenkrantz', dræbt paa Ringsted Landsting 1535; 4) over Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, † 1534, 5) over Gunde Lange til Bregninge, † 1564, og Hustru Karen Breide, † 1550. I Apsis' Mure er indsat Ligsten over Holger Eriksen Rosenkrantz til Boller, † 1496 (først begr. i Mariager Kl.), og over Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller, i Taarnrummet over sidste Hustru Margr. Gans, begge † i Lübeck 1525, senere begr. i Ut Kirke ved Boller, men 1642 flyttede hertil. I Kapellet en Ligsten over Jørgen Rosenkrantz, † 1596, og Hustru Dorte Gundesdatter Lange, † 1613, samt deres Søn Otte, † 1582; smstds. deres Epitafium. Af andre Epitafier nævnes et over ovenn. Erik Ottesen Rosenkrantz, et prægtigt Marmorepitafium over den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, og Hustru Sophie Brahe, † 1646, og et over deres Søn Erik Rosenkrantz, † 1681, og hans 3 Hustruer Margr. Skeel, Mette Rosenkrantz og Margr. Krabbe, samt et Maleri over hans Søn Iver Rosenkrantz, † 1745. Til Epitafiet over Erik Rosenkrantz er lænket en Bog med Messingbind, der indeholder Ligtaalen over ham og danske og latinske Vers, hvori han lovprises, samt et Slægtregister over Familien. I Gravkælderne findes foruden de ovennævnte begravede bl. a. Amtmand Holger Rosenkrantz til Rosenholm, † 1690, Fru Charl. Am. Rosenkrantz, f. Scheel, † 1763, Fru Birgitte Rosenkrantz, f. Gersdorff, † 1751, Fr. Chr. Rosenkrantz, † 1802, og hans Hustru Dorothea Reedt, † 1801, m. fl. I Vaabenhusets øvre Stokv. har været opbevaret et Bibliotek (nu paa Rosenholm), opr. af Holger Rosenkrantz, udvidet af Iver Rosenkrantz og forøget med lat. og græske Klassikere af Pastor M. Riise til Nimtofte. — Paa Kirkegaarden staar et 1898 afsløret Mindesmærke over Sognepræst F. Falkenstjerne, † 1896.

Rosenholm, de berømte Rosenkrantzers Herresæde, tilhørte under Navnet „Holm“, „Holme“ eller „Holmgaard“ i 15. Aarh. Familien Petz (Anders Petz 1416, Peder Krabbe, 1506, g. m. Marine Petzdatter), indtil den 1506 kom til Aarhusbispen Niels Clausen Skade. Ved Reformat. tilfaldt den Kronen, der 1559 mageskiftede den til Jørgen Ottesen Rosenkrantz († 1596), som gav den dens nuv. Navn, opførte Hovedbygningen (se ndfr.), samlede betydeligt Gods til den og skaffede Godset Birkerød 1574 (ophævet 1852). Derpaa fulgte hans Søn, den lærde Holger Rosenkrantz, † 1642, som gjorde R. til et Samlingssted og Opdragelsesanstalt for unge adelige og borgerlige (se *J. O. Andersen*, H. R. den lærde, Kbh. 1896), og dennes Søn, Gehejmer. Erik R. († 1681), under hvem det lærde Liv paa R. fortsattes (han havde et Laboratorium, Apoteker, flere Eksercitsmestre osv.); 1662 skødede han R. (78 Td. H.) til Fru Margr. Krabbe, Bjørn Ulfeldts, hvem han senere ægtede. Hendes Arvinger solgte R. 1717 til Fru Elisab. Rosenkrantz til Møllerup, Generalmaj. Schacks Enke; 1727 solgte hendes Søsterdatter Hilleborg Gyldenstjerne, Oberst Chr. Trolles, R. (61, 54 og 457 Td. H.) til sin Morbroder, Gehejmer. Iver Rosenkrantz († 1745), som 1743 oprettede R. til et Stamhus (67, 78 og 521 Td. H.), der tilfaldt Sonnen Gehejmer. Fr. Chr. R., † 1802 barnløs, hvorefter fulgte Erektors Farbroder, Jørg. Rosenkrantz til Kjeldgaard's Sønnensons Sønneson Baron Iver Rosenkrantz til Villestrup, † 1815, dennes Søner Chr. († 1817), Verner († 1823) og Holger R., hvilken sidste aftraadte det til sin Søn, Kmhr. H. H. Rosenkrantz, † 1879, hvis Sønneson, Hofjægerm. H. C. O. Rosenkrantz, er den nuv. Besidder. — Hovedbygningen, der er tæt omgivet af Grave, er opført 1559-67 af Jørgen Rosenkrantz. Den bestaar af 4 skævt sammenbyggede Floje af røde Munkesten, med Baand af brændte Formsten og Cement, paa Granitsokkel. Hovedflojen, i Retning N. Ø. S. V., har to Stokv. og til Dels hvelvet Kælder samt frontspicelign. Gavle og paa Yderhjørnerne to runde Taarne med Kuppelspir; midt paa Façaden ind til Borggaarden er der en Kvist med frontspicelign. Gavl og i l. Stokv. en tilmuret Arkade. Parallel med denne Fløj ligger Portflojen, i Stokværk og hvelvet Kælder; midt paa Yderfaçaden staar et firkantet Taarn med kobberklædt Kuppel, Arkade og Spir (saaledes var Taarnets Afslutn. oprindl. men i Beg. af 19. Aarh. blev Kuppelen nedtaget og erstattet med en spidst tilløbende Blyhætte; 1893 opstod den nuv. Kuppel). Gennem Taarnet er der hvelvt. Gennemkørselsport med Portal med Granitsojler, hvilke ligesom nogle tilhugne Granitsten om Portflojens Vinduer ere fra romanske Kirkebygninger (se ndfr.). Over Porten en Sandsten med

Jørgen Rosenkrantz' og Hustrus Vaabener og Navne samt en Indskr., der viser, at Bygningen er fuldført 1567. Portfløjen er paa Hjørnerne flankeret af to firkantede Bygninger med frontespigelign. Gavle, den nordøstl. 3 Stokv. og Kælder, den sydvestl. 2 Stokv. og Kælder, samt en Kvist paa Façaden mod S. V. (her har tidligere siddet en Karnap). Hoved- og Portfløjen, sikkert de ældste Dele, have vistnok oprindl. været forbundne med Ringmure, der senere, maaske alt i Slutn. af 16. eller Beg. af 17. Aarh. (paa en Kamin i den sydvestl. Forbindelsesfløj staaer: 1576) ere benyttede som Ydermure for de lave Fløje (1 Stokv. og til Dels hvælv. Kælder), som nu forbinde Hoved- og Portfløjen. I Gaarden har der vistnok staaet et Trappe-taarn. Den indvendige Indretning stammer væsentlig fra Iver Rosenkrantz' Tid; han lod Værelserne drage med Gobelins og Guldlæder m. m. (i flere findes endnu smukke Gobelins); dog hidrøre et hvælv. Rum (Rester af Sandstensornamenter paa Loft og Vægge) samt en hvælv. Gallerigang i Hovedfløjens 1. Stokv. fra Opførelsestiden. I denne Fløjs hvælv. Kælder findes et 1604 indrettet Kapel, hvori der endnu holdes regelmæssig Gudstjeneste; det har nyt Inventar, deribl. en Altertavle af A. Dorph,

Rosenholm.

Synderen knælende ved Korset (den gml. Altertavle, af Alabast i Renæssancestil, findes nu i Bedekamret paa Rosenholm); den oprindl. Døbefont er af Sandsten; smukke vasa sacra af Solv. Paa Gaarden er bevaret to Sandstenskaminer, den ene med Jørg. Rosenkrantz' og Hustrus Vaabn. og Aarst. 1576 (se ovfr.), den anden med Holger Rosenkrantz', og en interessant Samling af Portrætter, navnlig af den Rosenkrantzske Familie (det righoldige Arkiv førtes i sin Tid til Kbh. af Statsminister Niels Rosenkrantz, og efter hans Død af Broderen Gehejmer. M. G. R. til Norge, hvor det gik tabt ved Branden i Frederikshald 1826). — Over Graven fører fra Porten en Dæmning af kløvet Kamp med Jærnrækværk (for har der været Vindebro) over til Haven, hvor den i 1890'erne nedrevne „gamle Staldgaard“ laa, til Dels omgivet af Grave og best. af 3 Fløje, af røde Munkesten i 1 Stokv., opf. samtidig med Hovedbygningen; dog er bevaret et firkantet, 1899 restaur. Taarn („Holger Rosenkrantz' Taarn“), af Kridtsten og røde Munkesten, i to Stokv., hvoraf det underste er hvælv.; som Grundsten er benyttet en Granitsten, hvorpaa er udhugget en Mand i gejstligt Skrud og Indskriften „St. Nicolaus“; Murene have Kridtstenspilastre, med korinthiske Sandstenskaptæler, forbundne med Kridtstensbuer; udv. fører en Trappe op til 2. Stokv. S. for Hovedbygningen ligger Ladegaarden,

dels nyopf., dels ombygget i 19. Aarh. — I Haven staar en 1873 rejst Mindestøtte af grønt Marmor for Baron H. H. Rosenkrantz, † 1879.

I *Eskerød* har ligget en Hovedgaard, som Jens Simonsen (Udson) 1514 skødede til Øm Kloster. En ufri, Jens Prang, fik 1560 Brev paa Eskerød. — *Skivegaard* med Mølle laa, „hvor *Rodskov* nu (1429) er bygt“, og var Palne Lille af Attrups rette Arv; 1445 vidnes, at Vesterskibinggaard var Fru Else i Attrups rette Arve-gods. Per Hind solgte 1458 en Halvgaard i Rodskov til Erik Lunov. 1503 gjorde Iver Lunov Lovhævd paa Skivegd. i Rodskov, men afhændede den 1509 til Ømkloster mod at faa Livsbrev paa den. 1516 trættes Klosteret om den med Niels Lunov. 1560 blev Rodskovgd. af Jens Thomesen til Hjermelevgd. mageskiftet til Kronen, der 1567 gav Chr. Lauridsen Brev paa den. — *Solegaard* i Hornslet nævnes 1503.

Paa Drorup Mark ved Krøjbjerg ligger Ruinen af *St. Nicolai Kapel*, omtr. 60 F. lang og 31 F. bred; det har bestaaet af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn.; de 4 F. tykke Mure af Kamp og Munkesten staa endnu til en Højde af 2-3 F.; Dør-aabningen mod N. og S. ses endnu. Tæt ved Ruinen, mod N., har været en hellig Kilde, som endnu besøgtes ved Midten af 19. Aarh. — I Hornslet har ogsaa ligget et *St. Karens Kapel*, hvor der ogsaa har været en hellig Kilde, ligesom ved Rodskov. — I Sognet har ligget en Gaard *Skovkjær* (se Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 456).

Litt.: Medd. om Hornslet S. og Omegn i 16. Aarh., i Saml. til j. Hist. 3. R. II S. 437 flg.

Skjødstrup Sogn omgives af Hornslet, Hjortshøj og Egaa Sogne samt Kalø Vig. Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{3}{4}$ Mil N. Ø. for Aarhus og $3\frac{3}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De især mod N. og V. højtliggende, temmelig ujævne Jorder (Kampehøj, 372 F., 117 M.) ere overvejende lermuldede. En Del Skov (Havsk., Horsehave, Savmøllesk., Vosnæspynt, Gedehave, Busketterne, Indelukket). Gennem Sognet gaa Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft og Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 4173 Td. Ld., hvoraf 1872 besaaede (deraf med Hvede 130, Rug 265, Byg 408, Havre 754, Blandsæd til Modenh. 116, Grøntf. 9, Kartofler 20, andre Rodfrugter 169), Afgræsning 896, Høslæt, Brak, Eng m. m. 794, Have 51, Skov 382, Moser 28, Kær og Fælleder 8, Hegn 4, Stenmarker 21, Veje og Byggegr. 111, Vandareal m. m. 3 Td. Kreaturhold 1898: 343 Heste, 1461 Stkr. Hornkv. (deraf 960 Køer), 382 Faar, 749 Svin og 35 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 416 Td.; 68 Selvejergde. med 397, 100 Huse med 19 Td. Hrtk. og 31 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1184 (1801: 573, 1840: 805, 1860: 928, 1890: 1138), boede i 225 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 72 levede af immat. Virksomh., 619 af Jordbr., 6 af Gartneri, 4 af Fiskeri, 223 af Industri, 39 af Handel, 88 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 60 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Skjødstrup*, ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1893), Fattiggaard (opf. 1879, Plads for 34 Lemmer), Lægebolig, Mølle, Bageri, Købmandshdl., Haandværksdrift, Jærnbanehpl. og Telefoncentralst.; *Vorre* (1245: Wortu, 1427: Høgwordhe, 1485: Wordow) med Andelsmejeri (Lykkesholm) og Telefonst.; *Segalt* med Skole; *Hjelmager*; *Studstrup*; *Aastrup* med Andelsmejeri (Aastruphøj); *Svinbo*. *Gammel-Løsten* (før Kro), Skovridergaard, Udskibningssted med Købmandshdl. Hovedgaarden *Vosnæsgaard* har $84\frac{1}{4}$ Td. A. og Engs Hrtk. og 4 Td. Skovsk., 1100 Td. Ld. (deraf 80, beplantet med Skov, i Hornslet S.), hvoraf 30 Eng, 400 Skov, Resten Ager. Gaarden *Ny-Løsten*, ved Landevejen, har $17\frac{1}{2}$ Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 5 Eng, Resten Ager; 3 Huse; ved Gaarden Kro, Markedsplads (Marked 1. Onsdag i hver Maaned), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. samt Postekspedition. Andre Gaarde: *Aastrupgd.* (c. 8 Td. H.), *Bugelykke* (c. 11 Td. H.), *Vorregd.* (c. 9 Td. H.), *Grævelykke*, 2 Gde., *Holmegd.*, *Indrupgd.* m. m. *Vasken*, Gd., ved Landevejen (tidligere Kro).

Skjødstrup S., en egen Sognekommune, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 299. Lægd. Kirken tilhører Ejeren af Vosnæsgd.

Kirken bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Karnis. Sydportalen, med svære Karmsten med Halvsøjler og Gesimssten med Relieffer samt Tympanon med Dyrefigur, og flere Vinduer (tilmur.) ere bevarede. I den senere Middelalder forlængedes Skibet mod V., Hvalvinger indbyggedes, og Taarn, med hvalv. Underrum og Spidsbue ind til Skibet, og Vaabenhuset (forhøjet paa Reformations-tiden) opførtes, alt af store Mursten. Udsk. Altertavle fra 1600, istandsat 1699 af Fru Margr. Krabbe, der samtidig har skænket Prædikestolen. Romansk Granitdøbefont med Løvefigurer. Epitafier over Søren Rasmussen Rytter paa Indrupgd., † 1634, med Hustru (med Portr.), og over Sennen, Præst Rasmus Sørensen R., † 1670, med 2 Hustruer, opsatte af sidstn. I Koret Ligsten over Christen Juel til Donslund, † 1608, og Fru Karen Strangesdatter. Ved Døbefonten Ligsten over Jesper Thygesen til Kirkholts Datter, Kirsten, † 1655. I Vaabenhuset et Par romanske Ligsten med Korsstav, paa den ene tillige et Dyr (se *Løfler*, Gravst., Pl. I og X). Paa Hvalvingsribberne ere fremdragne Kalkdekorationer fra omt. 1500 (se *M. Petersen*, Kalkm., S. 24). Series pastorum. — Paa Kirkegaarden et 1893 opf. Ligkapel.

Vosnæsgaard ejedes af Oluf Jepsen 1486, Ebbe Strangesen 1497, hans Broder Claus S., dennes Datter Maren Clausdatter, g. 1. m. Godske Holck 1543, 2. m. Morten Svendsen (Orning); Claus Strangesen havde en Søn Otto Clausen, hvis Datter Karen Strangesdatter (bekendt af Processen mod Chrf. Rosenkrantz) ægtede Christen Juel til Donslund; dernæst nævnes som Ejere Søstrene Fru Anne Friis, Gert Rosenkrantz's, og Jfr. Lisbet Friis 1624, deres Søstersøn Stiftamtmand Ebbe Gyldenstjerne, der solgte den til Erik Rosenkrantz († 1681); i hans Tid havde den 63 Td. H., og 1668 fik den Birkeret. Hans Arvinger skødede 1682 Gaarden til hans Enke Fru Margr. Krabbe, efter hvem den 1717 kom til hans Søn Gehejmer. Iver R., som 1719 skødede Gaarden (70, 85 og 514 Td. H.) til Konferensr. og Amtmd. Joch. Gersdorff († 1745); dernæst hans Søn, Konferensr., Amtmd. Chr. G. († 1757), dennes Søn Gehejmekonferensr., Stiftamtmd. Poul Rosenørn G. († 1810), som 1808 solgte V. til Kammerr. Jørgen Mørch Secher, der afhændede den 1811 til Ditm. Fr. Ladiges; han solgte den 1835 til Admiral Joh. W. Corn. Krieger († 1857), efter hvem den 1860 blev købt for 320,000 Rd. af Jægern. J. V. Saxtorph; han solgte den 1870 for 400,000 Rd. til Kmhr. A. V. O. Greve Knuth, hvis Søn, Hofjægern. G. H. F. Greve K. overtog den 1889. — Hovedbygningen, der 1725 opførtes fra ny af Bindingsværk, er ombygget til Grundmur af Admiral Krieger, saa at nu kun noget af Grunden er bevaret. Den bestaar af en Hovedfløj (hvid), i to Stokv. (det øverste paabygget 1897) med Kælder, og to Sideløje i 1 Stokv. (se Vignetten S. 1007).

Hr. Peder Skram mageskiftede 1446 *Damsgaard* i „Skipstrup“ Sogn, Lisbjerg Hrd., til Øm Kloster. I Middelalderen ejede dette Kloster det meste af Sognet. — To forsvundne Byer, *Vosnæs* og *Indrup*, bleve 1656 inddragne under Vosnæsgd. — Ved Segalt har ligget en Gaard *Kirkeholt*, som i 17. Aarh. oprettedes til Adelsgaard af Holger Rosenkrantz og senere ejedes af Jesper Thygesen, hvorefter den snart er bleven nedlagt og vistnok lagt under Segalt. Borgpladsen med Spor af Volde og Grave saas endnu i 19. Aarh., ligesom der er oplojet store Munkesten og andre Levninger af en gml. Bygning. Sænkingen S. V. for Banken har været Sø; nu er der Eng, der endnu kaldes „Kirkeholt's Dam“ (se Saml. til j. Hist. 3 R. II S. 460 flg.).

I en lille Mose ved Præstegaarden, *Hedeliskjær*, er der fundet Vaaben (Sværd, Spyd, Pilespidsr, Skjolde m. m., fra Folkevandrings-tiden; flere af dem bære Mærker af Hug eller ere forsættlig beskadigede. Fundet tyder paa, at der her har staaet en Kamp.

Skjødstrup var indtil 1537 Anneks til Hornslet; det blev da et eget Pastorat, hvortil Elsted, V.-Lisbjerg Hrd., var Anneks fra omt. 1574 til 1874.

Hjortshøj Sogn, det mindste i Herredet, omgives af Annekset Egaa, Skjødstrup, Hornslet og Todbjærg Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjerg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger 1½ Mil N. N. Ø. for Aarhus og 3¼ Mil S. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende lerede og lermuldede. Gennem Sognet gaar Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 1960 Td. Ld., hvoraf 1014 besaaede (deraf med Hvede 80, Rug 144, Byg 207, Havre 434, Blandsæd til Modenhed 32, Grøntf. 20, Kartofler 13, andre Rodfr. 84), Afgræsn. 410, Høslæt, Brak, Eng m. m. 360, Have 26, Skov 57, Moser 20, Kær og Fælleder 14, Hegn 7, Veje og Byggegr. 50 Td. Kreaturhold 1898: 183 Heste, 804 Stkr. Hornkv. (deraf 510 Køer), 227 Faar, 474 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 199 Td.; 48 Selvejergde. med 187 og 57 Huse med 12 Td. Hrtk. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 588 (1801: 259, 1840: 378, 1860: 507, 1890: 589), boede i 123 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 374 af Jordbr., 3 af Gartneri, 98 af Industri, 14 af Handel, 32 af forsk. Daglejervirks., 18 af deres Midler, og 3 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Hjortshøj* med Kirke, Præstegd., Skole, Mølle, Andelsmejeri (Viruplund), Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst.; *Kankballe*; *Hesselballe* med Folkehøjskole (opr. 1875) og Mølle; *Brandstrup* med Skole. *Sortemose*, Huse; *Virup Skov*, med Huse. Gaarden *Kirstineborg* har $16\frac{1}{2}$ Td. H., 140 Td. Ld. (i Hjortshøj, Egaa og Elsted S.), hvoraf 3 Eng, 4 Gaardspl., Have m. m., Resten Ager; 1 Hus. Gaarden *Hjortshøjlund* med *Saastrupgd.* (sidste i Elsted Sogn) har $26\frac{3}{8}$ Td. H. (deraf *Saastrupgd.* $11\frac{1}{8}$), 230 Td. Ld., hvoraf 12 Eng, 16 Skov, Resten Ager; 3 Huse. *Østergaard* har $13\frac{3}{8}$ Td. H., 104 Td. Ld., 3 Eng, 14 Have og Gaardspl., Resten Ager. Andre Gaarde: *Georgsminde*, *Kankballegd.*, *Senaagd.*

Hjortshøj S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- og Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr.' 301. Lægd. Kirken tilhører en Privatmand.

Kirken bestaar af Skib og Kor ud i eet med tresidet Afslutn., højt Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid (senere ombyggede) af raa og huggen Granit. Syddøren er bevaret; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder fik Kirken Hvælvinger, og Taarn (samme Bredde som Skibet) og Vaabenhus tilføjedes, af Mursten. Altertavlen (den korsf.) er malet 1877 af Lyders. Romansk Granitdøbefont med Dyrefigurer. Prædikestol i Rokokostil. Epitafium, med Portr., over Præsten Knud Eskildsen Hjortshøj, † 1674, med Hustru og Børn, opsat 1672. I Taarnet en lukket Stol for Thomas Secher til Hjortshøjlund, fra 1788. Der er fundet Kalkdekorationer fra Slutn. af 15. Aarh. (se *M. Petersen*, Kalkm. S. 23).

Niels Mogensen tilskødte 1262 Æm Kloster al sin Ejendom paa Hjortshøj Mark, hvor Klosteret allerede 1242 havde Jord. Af *Hjortshøjlund*s Ejere nævnes Jens Pedersen Rask, der 1704 solgte den (5 Td. H.) for 300 Rd. til Jmfr. Edel Sehested, † 1716 i Ægteskab med Major Lützw, saa Herredsfoged Mikkel Abelsen, som havde købt den 1731, men 1733 solgte den til Kapt. Cai Bertram v. Brockdorff; 1742 fik Christence Friis Thornsohn Skøde paa H., men 1759 solgte hun som Enke efter Peder Borre Gaarden (6 og 30 Td. H.) for 4900 Rd. til Amtmd. Baron Gersdorff, der 1768 solgte den for 5200 Rd. til Fuldmægtig paa Vosnæsgd. Niels Rhode. Denne skødte 1771 H. for 9200 Rd. til Thomas Secher, der 1808 overdrog den til sin Søn Ole Olesen Secher († 1845), hvis Enke Anne Ammitzbøl 1847 solgte den (15 Td. H.) for 37,500 Rd. til Otte Vilh. Synnestvedt, der transporterede Købet for 46,000 Rd. til Holger la Cour. Han skødte den 1854 for 62,500 Rd. til H. Hastrup, der 1856 solgte den for 73,000 Rd. til C. J. G. Berner; han solgte den 1860 for 84,000 Rd. til Kmjkr. F. Folsach, som 1874 solgte den for 190,000 Kr. til den nuv. Ejer, J. Secher. — Hovedbygningen havde før 3 Fløje; i 19. Aarh. nedreves de to, og den tilbagestaaende Midfløj forlængedes. — *Saastrupgd.* har hørt til Ejendommen siden 1846.

Paa Hjortshøj Mark har der været en endnu i 19. Aarh. meget besøgt hellig Kilde; oprindl. var den aaben som en Brønd og stensat, men nu er den fyldt med Marksten.

Hjortshøj har tidligere haft Elev og, fra $\frac{27}{5}$ 1674, Egaa til Annekser, indtil Elsted og Elev bleve oprettede til eet Pastorat ved Res. af $\frac{1}{4}$ 1874.

Egaa Sogn, Anneks til Hjortshøj, omgives af dette og Skjødstrup

Sogn, Kalø Vig og Aarhus Amt (Hasle og V.-Lisbjerg Hrdr.), hvorfra det for største Delen skilles ved Egaa. Kirken, noget sydl., ligger 1 Mil N. N. Ø. for Aarhus og 4 Mil S. Ø. for Randers. De ikke videre højtliggende Jorder ere overvejende fortrinlig lermuldede. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Grenaa og Æbeltoft; Nordvestgrænsen berøres af Aarhus-Ryomgaard Banen.

Fladeindholdet 1896: 2826 Td. Ld., hvoraf 1374 besaaede (deraf med Hvede 46, Rug 208, Byg 332, Havre 497, Boghvede 4, Bælgsæd 5, Blandsæd til Modenh. 64, Grøntf. 36, Kartoffler 30, andre Rodfr. 152), Afgræsn. 571, Høslæt, Brak, Eng m. m. 562, Have 38, Skov 90, ubevokset 9, Moser 8, Kær og Fælleder 31, Heder 79, Veje og Byggegr. 61 Td. Kreaturhold 1898: 252 Heste, 1068 Stkr. Hornkv. (deraf 742 Køer), 382 Faar, 595 Svin og 32 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrkt. 1895: 286 Td.; 61 Selvejergde. med 269, 114 Huse med 17 Td. Høtk. og 3 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 917 (1801: 469, 1840: 670, 1860: 832, 1890: 947), boede i 186 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 47 levede af immat. Virksomhed, 466 af Jordbr., 8 af Gartneri, 94 af Fiskeri, 143 af Industri, 31 af Handel, 113 af forsk. Daglejervirks., 27 af deres Midler, og 18 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Egaa* (1310: Ego, 1313: Eku, 1320: Ekhøgh, 1414: Æghæ) med Kirke, Skole, Friskole, Forsamlingshus (opf. 1899), Mølle (Rishøj M.) og Telefonst.; *Skjerring*, ved Landevejen, med Skole, Missionshus (opf. 1888), Fattiggaard med Asyl (Kukstrup; opr. 1877, Pl. for 18 Lemmer), Mølle, Bageri og Telefonst.; en Del af *Lystrup* (1320: Liufstorp) med Gæstgiveri, Jærnbane-, Telegraf- og Telefonst. *Skjerring-Munkgaard* har $13\frac{5}{8}$ Td. H., 150 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov (Kastrup Skov i Hjortshøj S.), Resten Ager. Andre Gaarde: *Bynksminde*, *Bækgd.*, m. m.

Egaa S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr. 300. Lægd. Kirken tilhører halvt Beboerne og er halvt i privat Eje.

Kirken, i kat. Tid kaldet Simonis og Judæ Kirke, bestaar af Skib og Kor, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skib og Kor ere fra romansk Tid af raa og kløvet Granit. Korbuen og Syddøren (delvis) ere bevarede, Nordd. og flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvælvinger, og Taarn, med hvæl. Underrum (for Gravkapel, nu Materialhus), og Vaabenhus tilføjedes, af store røde Mursten. Altertavle i Renæssancestil med et Maleri (Nadveren) fra 1873 af Lyders i Aarhus. Antimensalet, fremdraget 1898 og restaur. af E. Rothe, er et Maleri (Kong David m. m. og Aarhusbispen Ove Billes fædr. og mødr. Vaaben) fra 1523, vistnok skænket af Kantor i Aarhus Georg Samsing. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Rigt udsk. Prædikestol i gotisk Stil. Orgel fra 1897. Ligsten over Herredsfoged Anders Pedersen, † 1650. I Koret er opsat en Ligsten med Billedet af to Mænd og en Kvinde, alle fra Skjerring-Munkgd.; hun hed Maren Welowsdatter, † 1650. den ene Mand Søfres (ulæseligt), † 1617, den anden Peder Andersen, † 16. . — Paa Kirkegaarden et 1896 opf. Ligkapel.

Skjerring-Munkgaard (der siges at være opbygget af Materialer fra *Kirkeholt*, se S. 1021) ejedes af Eskil Gøye 1565, Jørgen Hartvigsen, Holger Rosenkrantz, Erik Rosenkrantz, som 1669 solgte den til Jesper Thygesen i Kirkeholt, hans Søn Thyge Jespersen til Matstrup og Skaarupgd., der 1694 skødede S.-M. (32 og 58 Td. H.) til Enevold Randulf; denne solgte 1701 „Skjerringgd.“ til Ritm. Frans Conr. Riise († 1707), hvis Enke Dor. Trane døde 1711, hvorefter deres Arvinger ved Aukt. 1711 solgte S.-M. for 3748 Rd. til Justitsr. og Kancellir. Hans Nansen († 1716, begr. i Egaa Kirke), hvis Enke Maren Thygesdatter 1718 ægtede Sr. Rasmus Randlef († 1755), i hvis Tid Gaarden brændte to Gange (1727 og 1728). Efter ham ejedes den af Axel Thornsohn († 1769), hvis Enke Edel Margr. Bering 1775 solgte S.-M. (8 og 61 Td. H.) for 8000 Rd. til Andr. Speitzer, der 1777 skødede den for s. Pris til Birke-dommer Rasmus Müller, som 1793 solgte den for 14,500 Rd. til Peder Rasmussen

Schmidt († 1836). Hans Svigersøn Christen Møller Schmidt købte den for 10,000 Rd. og solgte den 1865 for 35,000 Rd. til Sønnen, Landvæsenskommisær P. Schmidt, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen, 1 Stokv. af Egebindingsværk, er opf. efter Branden 1728.

En Runesten, der 1814 fandtes i et Stengærde ved Egaa, er nu i Nationalmuseet (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 217). — Ved Skjerring nævnes en Vandmølle 1242 og 1489.

Egaa var oprindl. et Præbende til Aarhus Domkapitel og bestyredes af Kapellaner, 1548 forlenedes Skolemesteren i Aarhus med Egaa Præbende og Kannikedom smstds. Se videre under Hjortshøj Sogn S. 1022.

Todbjærg Sogn omgives af Annekset Mejlby, Sønderhald Hrd. (Søby S.), Hornslet og Hjortshøj Sogne samt Aarhus Amt (V.-Lisbjerg Hrd.). Kirken, mod S. V., ligger $1\frac{1}{2}$ Mil N. for Aarhus og $3\frac{1}{4}$ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, bakkede Jorder (Ballehøje, 372 F., 117 M.) ere dels sandede og grusede, dels lermuldede og lerblandede. Paa Nordvestgrænsen løber Rosenholm Aa.

Fladeindholdet 1896: 4405 Td. Ld., hvoraf 2146 besaaede (deraf med Hvede 49, Rug 342, Byg 404, Havre 849, Frøavl 5, Blandsæd til Modenh. 139, Grøntf. 42, Kartofler 42, andre Rodfr. 272), Afgræsn. 1006, Høslæt, Brak, Eng m. m. 882, Have 40, Skov 104. Moser 90, Kær og Fælleder 43, Hegn 5, Heder m. v. 16, Veje og Byggegr. 69, Vandareal m. m. 4 Td. Kreaturhold 1898: 400 Heste, 1613 Stkr. Hornkv. (deraf 965 Køer), 767 Faar, 947 Svin og 50 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskylshrtk. 1895: 325 Td.; 58 Selvejergde. med 300, 103 Huse med 25 Td. Hrtk. og 17 jordløse Huse. Befolkningen, $\frac{1}{2}$ 1901: 1014 (1801: 535, 1840: 741, 1860: 940, 1890: 1057), boede i 210 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 42 levede af immat. Virksomh., 655 af Jordbr., 188 af Industri, 21 af Handel, 81 af forsk. Daglejervirks., 36 af deres Midler, og 34 vare under Fattigv.

I Sognet Byerne: *Todbjærg* med Kirke, Præstegd., Skole, Fattiggaard (opr. 1886, Pl. for 35 Lemmer) Mølle og Telefonst.; *Haarup* med Telefonst.; *Linaa*; *Balle* med Skole; *Bendstrup* med Skole og Andelsmejeri (Esbenhus) med Forsamlingssal; *Grøttrup*. *Risvang* (paa Haarup Mark), Gde. og Huse. *Ballehøj*, Gd. og Huse. Hovedgaarden *Skaarupgaard* har $43\frac{3}{4}$ Td. A. og E. Hrtk. og $\frac{1}{2}$ Td. Skovsk. (deraf 34 fri Hovedgaards-takst), 490 Td. Ld. (noget i V.-Lisbjerg Hrd.), hvoraf 29 Eng og Tørve-mose, 75 Skov, 15 Have, Gaardspl. m. m., Resten Ager; to Fæstehuse. *Sophie-AmaliEGAARD*, under Fideikommisgodset Clausholm (se S. 908), har $16\frac{3}{4}$ Td. H., 445 Td. Ld. (i Todbjærg, Hornslet og Søby S.), alt Ager. *Bendstrupgaard* har $13\frac{5}{8}$ Td. H., 126 Td. Ld., hvoraf 6 Eng, Resten Ager. Andre Gaarde: *Edelslund*, *Haarupgd.*, *Overgd.*

Todbjærg S., een Sognekommune med Annekset, hører under Rougsø m. fl. Hrdr.'s Jurisdiktion (Randers), Aarhus Amtstue- (6 Td. H. under Randers Amtstue) og Hornslet Lægedistr., 9. Landstings- og Amtets 4. Folketingskr. samt 4. Udskrivningskr. 302. Lægd. Kirken tilhører to Privat-mænd.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenus mod Syd. Skib og Kor ere fra romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Sokkel. Korbuen og begge Portaler (Norddøren tilmur.) med Stenbilleder paa Siderne og paa Tympana ere bevarede; flere Vinduer spores. I den senere Middelalder indbyggedes Hvalvinger, og Taarn og Vaabenus, af Granitkvadre og Munkesten, tilføjedes. Senere blev Taarnets Overdel nedbrudt i Højde med Skibet. 1854 opførtes et lille Klokketaarn over Vaabenuset. I det hvalv. Taarnrum, med Spidsbue ind til Skibet, er der Begravel-seskapel for Familien Secher paa Skaarupgd. Paa Korgavlén er der 2 Mandehoveder i Granit samt Bogst. P. N. S. og Aarst. 1804; udvendig i Vaabenusets Gavlmur 2 middelalderlige Ligsten med Billeder. Altertavle med 3 Gibsfigurer (deribl.

Thorvaldsens Christus i Gibs) og Prædikestol i Renæssancestil. Alterstager fra 1580. Romansk Granitdøbefont med Dobbeltløver. Epitafium over Sognepræst Niels Rasmussen Bramstrup († 1630), opsat 1620 (eller 1627), Series pastorum. Over Korbuken et Maleri med Scener af Christi Liv, opsat 1725 af Peder Jensen Murer og Hustru.

Skaarupgaard tilhørte i Chr. II's Tid Kronen, der 1522 gav Severin Poulsen Livsbrev paa den. Aar 1650 var den en øde Gaard, som det bevilgede Gunde Rosenkrantz til Vindinge og Skafogd. († 1675) at maatte tage; 1662 pantsatte han den til Henr. Thott („i den Tid, han var ude af Landet [han forlod Landet 1662], blev Gaarden ved Nattetide af onde Mennesker nedrevet og plyndret“, fortæller D. Atl.). Senere Ejere vare Anne Laurentze 1670, Kammerassessor Jesper Nielsen Hutfeld († 1696), der opbyggede Gaarden, hvor den nu staar, og 1686 solgte den (38 Td. H.) med 1½ Gd. og 6 Gadehuse for 2600 Rd. til sin Svoger Thyge Jespersen til Matrups († 1706); 1709 solgte Anna Mikkelsd. til Katstrup, sl. Daniel Fischers, S. (26, Tiender 143, i alt 448 Td. H.) til Etatsr. Ole Krabbe til Bjerre († 1728), hvis Enke Ide Sophie Giedde 1733 solgte den (26, 173 og 236 Td. H.) til Oluf Olufsen, † 1759 som Kommercer., hvorefter den tilfaldt dennes Stifdatter Edel Nielsd. Secher (1769), hvis Bo skødede den (26, 159 og 306 Td. H.) for 41,227 Rd. til en af Arvingerne, Peder Nicolai Secher († 1819), der 1803 overdrog den (26, 158 og 362 Td. H.) for 160,000 Rd. til sin Søn Justitsraad Niels Jørgen Secher, hvorefter den tilhørte Statskassen 1824-38; denne solgte den til Agent N. Nyholm, som bortsolgte Godset, hvorefter den 1847 gik over til Chr. Fr. J. Risom († 1850); hans Enke ægtede Læge E. Glæsel i Aarhus; efter hende købtes Gaarden af den nuv. Ejer, Ingeniør Hans E. Jessen, for 345,000 Kr. — Hovedbygningen, opf. 1770 af Egebindingsværk, er i 1 Stokv. med to Fløjhuse; den er af nuv. Ejer restaur. og væsentlig ført tilbage til sin oprindl. Indretning. — Ved Udkanten af Skoven ved Skaarupgd. ligger en Banke, *Ommestruphøj* (100 F. Tværmaal, 25 F. høj), om hvis Fod der synes delvis at være Spor af en Grav; det er mulig det ældste Skaarupgaard's Voldsted.

Paa Skaarupgaard har der været en af Landøkonomen J. B. Krarup ledet Landbrugsskole (se Haraldslund, Grundfør Sogn, V.-Lisbjerg Hrd.), der oprettedes 1855 og 1867 flyttedes til Davgaard ved Vejle.

Sophie-Amaliegaard, opkaldt efter Storkansler Reventlows Enke Sophie Am. Hahn, er oprettet af to Gaarde, Hedegd. i Todbjærg og Elkjærgd. i Hornslet Sogn.

Ved Grøttrup har ligget en Herregaard *Gravensgaard*, hvis Plads vises mellem høje Bakker; det er en uregelmæssig Borgbanke, der nu kun hæver sig 1-1½ F. over Omgivelserne; mod N. Ø., N. V. og S. har den været dækket af Moser og en Dam, i øvrigt af Grave mellem Moserne og Dammen. Bygningsrester er der ikke fundet.

Mejlbj Sogn, Anneks til Todbjærg, omgives af dette, Sønderhald Hrd. (Skader S.), Galten Hrd. (Halling og Ødum S.) samt Aarhus Amt (V.-Lisbjerg Hrd.). Kirken, mod S., ligger 2 Mil N. for Aarhus og 2¾ Mil S. Ø. for Randers. De højtliggende, noget ujævne Jorder (højeste Punkt 301 F., 95 M.) ere overvejende lermuldede. Paa Vestgrænsen løber Nibæk.

Fladeindholdet 1896: 2135 Td. Ld., hvoraf 1045 besaaede (deraf med Hvede 19, Rug 153, Byg 179, Havre 469, Blandsæd til Modenhed 22, Grøntf. 24, Kartoffler 11, andre Rodfr. 166), Afgræsn. 568, Høslæt, Brak, Eng m. m. 392, Have 16, Skov 77, Veje og Byggegr. 36 Td. Kreaturhold 1898: 159 Heste, 763 Stkr. Hornkv. (deraf 416 Køer), 265 Faar, 331 Svin og 17 Geder. Ager og Engs Hartk. og halv. Skovskjoldshrtk. 1895: 150 Td.; 30 Selvejergd. med 140, 53 Huse med 10 Td. Hrtk. og 2 jordløse Huse. Befolkningen, ½ 1901: 464 (1801: 238, 1840: 308, 1860: 393, 1890: 456), boede i 87 Gaarde og Huse; Erhverv 1890: 10 levede af immat. Virksomhed, 284 af Jordbr., 108 af Industri, 9 af Handel, 37 af forsk. Daglejervirks., 7 af deres Midler, og 1 var under Fattigv.

I Sognet Byen *Mejlbj* (1486: Medelby) med Kirke, Skole, Forskole, Sparekasse (opr. 1872; 3⅓ 1899 var Spar. Tilgodeh. 48,325 Kr., Rentef. 4 pCt., Reservef. 5750 Kr., Antal af Konti 318), Dyr læge, Brugsforening med Forsamlingssal, Bageri, Handelsgartneri og Telefonstation. *Venholt*, Huse. *Kalstrupgaard* har 167⅞ Td. H., 195 Td. Ld., hvoraf 8 Eng, 6

Skov, Resten Ager. Gaarden *Krannestrup*: 13 Td. H., 330 Td. Ld., hvoraf 10 Eng, 40 Skov, Resten Ager. *Ogstrupgaard*: 13 Td. H., 203 Td. Ld., hvoraf 30 Eng, 13 Skov, Resten Ager. Gaarden *Bygballe*, 13 Td. H., 146 Td. Ld., hvoraf 18 Eng, 9 Skov, Resten Ager; 1 Hus i Karlby Sogn. Andre Gaarde: *Mejlgd.*, *Dyrgd.*

Mejlby S., een Sognekommune med Hovedsognet, hører under de samme Distrikter, Lands- og Folketingskr. som dette samt 4. Udskrivningskr.' 303. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af Skib og Kor samt Vaabenhus mod V. Skib og Kor, med Apsis, ere oprindelig opf. i romansk Tid af Granitkvadre paa profileret Dobbeltsoffel. 1874 maatte Kirken paa Grund af Brøstfældighed næsten helt ombygges (Arkit.: Uldall); kun Apsis, med den oprindl. Halvkuppelhælv., og største Delen af Koret lodes urørte; de i den senere Middelalder indbyggede Hvælvinger fjernedes, Kirken fik Bjælkeloft, og Vaabenhuset, af hugne Granitkvadre, opførtes. Den tidligere Syddør, med Tympanon med Figurer, opsattes som Indg. til Vaabenhuset; Nordd., ligeledes med Tympanon, og flere Vinduer ere tilmurede. Altertavle og Prædikestol fra den gamle Kirke. Romansk Granitdøbefont med Løvværk og Dyrefigurer. Kirken indviedes $\frac{6}{12}$ 1874.

Kalstrup blev af Niels Jonsen i Underup skødet til Essenbæk Kloster 1450, men tilhørte 1511 Øm Kloster. Den ejedes senere af Erik Rosenkrantz, der 1669 solgte den til Jesper Thygesen til Skjerring-Munkgd.; den kom en Tid under Dronningborg Rytterdistrikt, men blev 1765 solgt til Jens Thygesen, Amtsforvalter i Aarhus, og ejedes senere af Prokurator Westergaard i Aarhus 1794, Mads Bygballe († 1800), hvis Enke ægtede Jens Iversen Lannig; han solgte den 1832 til Joh. Hansen, som 1855 solgte den (9 Td. H.) for 28,000 Rd. til Mogens Christensen Mohnsen († 1890), der sammenlagde den med den ene Bygballegd.; efter Enkens Død 1898 overtoges den af Sønnen J. Chr. Mohnsen, den nuv. Ejer. — Hovedbygningen er opf. 1794-96 af Egebindingsværk, i 1 Stokv. med Frontespice mod Gaard og Have.

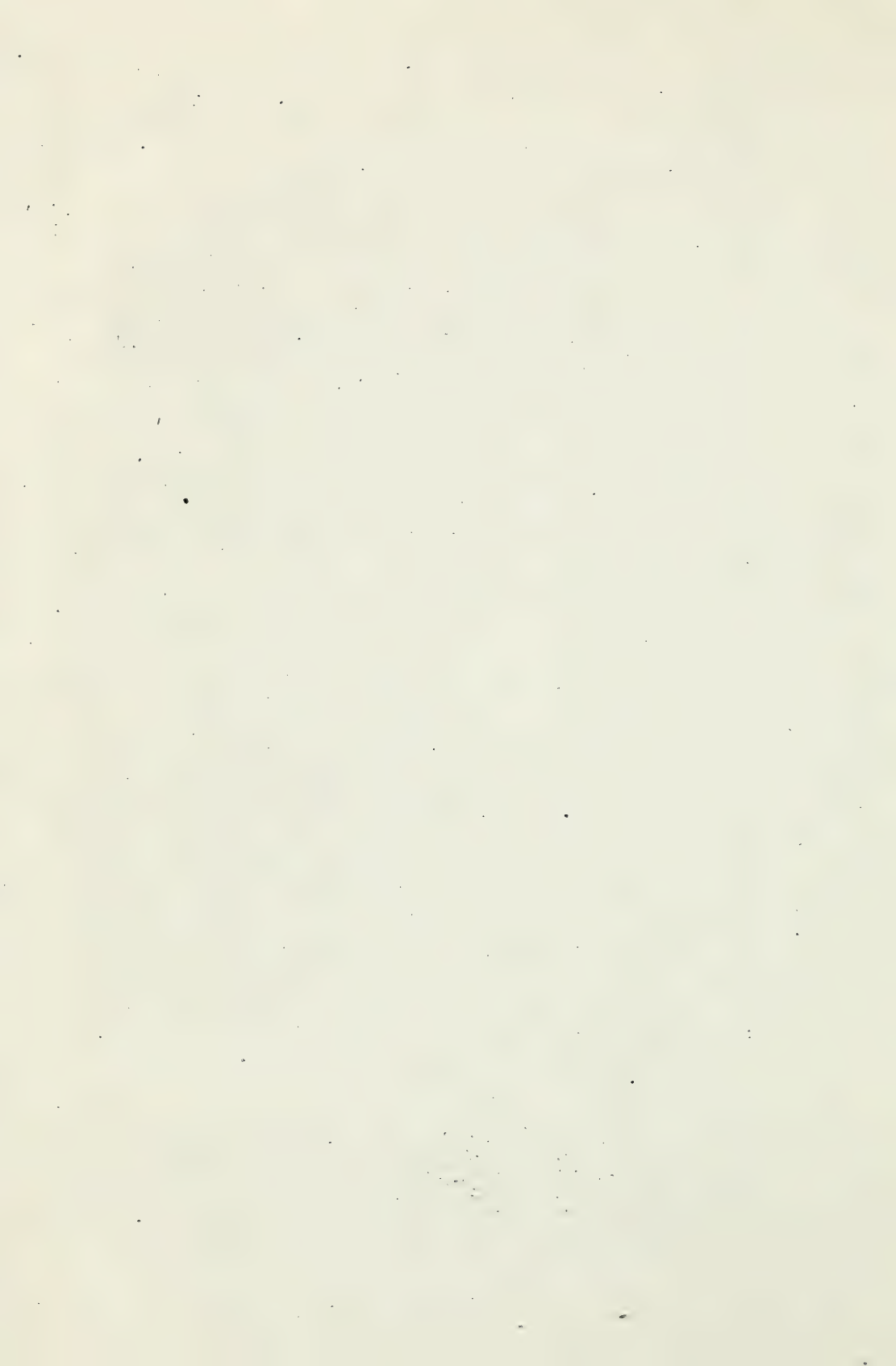
Krannestrup har forhen været en By. Gaarden tilhørte Jens Bjelke til Kjørbygd., som 1697 solgte den (11 Td. H.) til Forpagter paa Favrskov Niels Nielsen; 1725 var den en Bondegaard under Amtrupgd. og blev med denne købt af Kronen, som 1766 solgte den for 2280 Rd. til Niels Jensen Degn, der straks afstod den til Niels Behr til Skaføgd. († 1778); den ejedes af hans Søn Poul B. (da 11 Td. H., Tiender 19, i alt 92). Hans Enke Anne Mørch solgte den 1792 for 5000 Rd. til Mads Meulengracht; derefter ejedes den af J. Jacob Wiid 1802, Hans Bech 1813, Enkens 2. Mand Jørg. Pind († 1857) og A. Hviid, efter hvem Kreditforeningen overtog den; den solgte den 1896 til den nuv. Ejer, J. Pedersen.

Der har i Sognet ligget en By *Bygballe*, der senere samledes i 2 Gaarde. Den nuv. *Bygballegaard* ejes af J. E. Helms.

TILLÆG OG RETTELSER TIL FJERDE BIND

- S. 6, L. 5 f. n. Stude-, 1. Skude-.
- S. 40, L. 25. straataækt og (ifl. D. Atl.) et, 1. straataækt (ifl. D. Atl.) og et.
- S. 40, L. 6 f. n. $\frac{8}{7}$, i. $\frac{8}{8}$.
- S. 46, L. 15. 300, 1. 3000.
- S. 51, L. 28 f. n. overskallet, 1. forskallet.
- S. 53, L. 7. overskallet, 1. forskallet.
- S. 56, L. 9. Tilføj: Gaarden *Møjen*.
- S. 60, L. 6. blindingsprydede Kamgavle, 1. blindingsprydet Kamgavl.
- S. 67, L. 18 f. n. 1901 er der blevet ansat en Præst.
- S. 74, L. 11. Rebild, 1. Ræbild.
- S. 78, L. 9. Hostrup, 1. Hastrup.
- S. 79, L. 22 Efter Juernes tilføj: og Bilernes.
- S. 82, L. 9 f. n. og Jfr. Marie, udgaar.
- S. 89, L. 12. Stentavle med 64, 1. Trætavle med 62.
- S. 92, L. 25. Fyret tændtes $\frac{27}{13}$ 1900.
- S. 103, L. 10 f. n. Efter Kirke. tilføj: „St. Mathæi Kirke“. Den blev indviet $\frac{5}{5}$ 1901.
- S. 104, L. 33. Tilføj: Klokkeren, uden Indskrift, er fra 14. Aarh.
- S. 106, L. 1. efter andre Gaarde, tilføj: *S.-Ravnholt*.
- S. —, L. 4. delt i Fjerdingerne Albæk, Lyngsaa, Vorsaa og Søraa, udgaar.
- S. —, L. 16. Fladbue. 1. Rundbue.
- S. 108, L. 1. i et vestl. og østl. Sognefogeddistr., 1. i Fjerdingerne Albæk, Lyngsaa, Vorsaa os Søraa.
- S. 115, L. 12 f. n. Filiationen indviedes $\frac{4}{11}$ 1900.
- S. 126, L. 26. eller Lungernes, udgaar.
- S. 130, L. 1. Ide, Dorte, 1. Ide Dorte.
- S. 132, L. 11 f. n. 1. Altertavle med et Maleri fra 1898 (Christus velsignende et Barn).
- S. —, L. 6 f. n. Tilføj: Lille Klokke med Runeindskr. (vistnok den eneste hidtil kendte med Runer), vistnok fra 12. Aarh.
- S. 145, L. 14 f. n. I Vraa er opf. en Valgmenighedskirke, indviet $\frac{16}{9}$ 1900.
- S. 159, L. 6 f. n. ved Kirkens Sydmur, 1. i Vaabenhuset.
- S. 162, L. 4. 1. Ny Altertavle med et Maleri (Christus annammer Syndere).
- S. 172, L. 14. midt i 12. Aarh., 1.: vistnok i 13. Aarh.
- S. 175, L. 13. Klokkeren er omstøbt.
- S. 177, L. 3. Efter Altertavlen, tilføj: med et nyt Maleri (Prospekt af Jerusalem).
- S. 188, L. 5 f. n. 300, 1. 309.
- S. 217, L. 7 f. n. Øster-, tilføj: Nørre-.
- S. 218, L. 10. 1898, 1. 1880'erne.
- S. —, L. 11 f. n. udt. Hjordals, 1. udt. Hjordels.
- S. 229, L. 24. Fanen, 1. Korset.
- S. 236, L. 7 f. n. Vaaben med Tavlbæddet, 1. Granitkvader med T.
- S. 252, L. 17 f. n. Nordside, 1. Sydside.
- S. 252, L. 5 f. n. Tilføj: I Vaabenhuset en Runesten (se *Wimmer*, D. Runemindesm. II S. 181).
- S. 260, L. 13. 1472, 1. 1462.
- S. 267, L. 5. Tilføj: omstøbt 1885.
- S. 269, L. 16 f. n. Ved Klokkeren tilføj: omstøbt i 1880'erne.
- S. 270, L. 7 f. n. Østmur, 1. Sydmur.
- S. —, L. 6 f. n. Efter Bladornamenter tilføj: (se Aarb. f. n. Oldk. 1894 S. 291).
- S. 277, L. 18 f. n. 18. Aarh., 1. 15. Aarh.
- S. 280, L. 14 f. n. Midtskibet og Sideskibene osv., 1. Sideskibene have fra først af haft aaben Tagstol, og det samme har vistnok ogsaa været Tilfældet med Midtskibet og Korsfløjene.
- S. 298, L. 24. Korbuen, 1. Kirken.
- S. 306, L. 26. romansk, 1. gotisk.
- S. 312, L. 22. Nielsen, 1. Nissen.

- S. 319, L. 17. efter Tegn. af H. J. Holm, udgaar.
- S. 326, L. 10. Tilføje: Mærkelige Alterstager, nu i Nationalmus.
- S. 331, L. 24. 1483, l. 1486.
- S. 342, L. 16 f. n. $2\frac{3}{8}$ Mil, l. $3\frac{1}{4}$.
- S. 348, L. 18 f. n. Altertavlen er skaaren 1616-19 (se Saml. til j. Hist. 3R. III S. 61).
- S. 352, L. 6 f. n. $2\frac{2}{7}$ 1554, l. $2\frac{1}{7}$ 1554; Skolen er ikke stiftet 1554, men er noget ældre; se Kirkeh. Saml. 3. R. III S. 408.
- S. 366, L. 20 f. n. 375, l. 374.
- S. 394, L. 20. Veggerby, l. Bislev.
- S. 403, L. 2. Tilføje: Mogens Heinesen var en kort Tid efter Fr. II's Død forlenet med Øen.
- S. 436, L. 15 f. n. Kirken tilhører osv., l. Kirken er af Viborg Bispestol bortforpagtet til Ejeren af Klarupgd.
- S. 437, L. 21 f. n. Samme Rettelse som foregaaende.
- S. 438, L. 22. $28\frac{5}{8}$, l. $23\frac{5}{8}$.
- S. —, L. 23. 550, l. 537.
- S. —, L. 23. 50, l. 37.
- S. —, L. 26. 27, l. $29\frac{8}{8}$.
- S. 439, L. 16. en uanselig Længe, l. 3 uanselige Længer.
- S. 441, L. 7 f. n. Tilføje: samt firkantet Midttaarn.
- S. 451, L. 5. 1517, l. 1547.
- S. 455, L. 10 f. n. Klokkeren er omstøbt.
- S. 488, L. 9. 1666, l. 1667.
- S. 501, L. 5 f. n. Tilføje: Et Røgelsekar er nu i Nationalmus.
- S. 504. L. 13. Valgstedet er 1901 flyttet til Aars.
- S. 511, L. 5 f. n. Tilføje: Valgsted (se S. 504).
- S. 524, L. 22. 3 R. III, l. 3 R. II.
- S. 536, L. 24. Slet, l. Aars-Slet.
- S. 573, L. 4 f. n. Sydside, l. Sydende.
- S. 577. L. 22 f. n. 1452, l. 1304.
- S. 577, L. 18 f. n. 1307, l. 1304.
- S. 578, L. 24 f. n. 1263, l. i 1. Tredjedel af 13. Aarh.
- S. 582, L. 13. 5, l. 3.
- S. —, L. 19 f. n. $14\frac{1}{2}$ l. $16\frac{1}{2}$.
- S. 594, L. 10 f. n. 1591, l. 1511.
- S. 608, L. 10. Tilføje: Klokker fra 1506.
- S. 611, L. 26 f. n. Tilføje: Klokkeren er omstøbt 1890.
- S. 632, L. 5. en langt større osv., l. en lang Stolle, endende i en Skakt, findes i Moleret i Havstokken; den er gravet i 1809 for at finde Kul.
- S. 640, L. 26 f. n. († 1900) osv., udgaar.
- S. 667, L. 9. 1584, l. 1583.
- S. 692, L. 7 f. n. 1731, l. 1736.
- S. 739, L. 16. 41,800 Rd., l. 116,500 Rd.
- S. 742, L. 1 f. n. Kor med Apsis (senere overhvælvede), l. Kor (senere overhvælvet) med Apsis (oprindl. Hvælv.).
- S. 745, L. 24 f. n. 1877, l. 1874.
- S. 747, L. 16. Nordportalen osv., udgaar.
- S. 754, L. 3 f. n. en egen Sognekommune, l. een Sognekom. med Hovedsognet.
- S. 754, L. 1 f. n. nogle Privatmænd, l. Beboerne.
- S. 768, L. 5 f. n. 884, l. 824.
- S. 772, L. 9. Won, l. Wou.
- S. 782, L. 13. $11\frac{1}{8}$, l. $7\frac{1}{2}$.
- S. 815, L. 17. 1250, l. 1520.
- S. 836, L. 12. Wandam, l. van Dam.
- S. 894, L. 14 f. n. l. $37\frac{1}{8}$ Td. A. og E. Hrtk. og $3\frac{1}{2}$ Td. Skovsk., 835 Td. Ld., hvoraf 470 Skov, 105 Eng og Kær, Resten Ager.
- S. 899, L. 15 f. n. Sokkel med Skraakant, l. profileret S.
- S. 900, L. 16 f. n. Klokketaarn, l. Klokketårn.
- S. 912, L. 25 f. n. Nordside, l. Sydside
- S. 919, L. 12. Klokkeren, uden Indskr., l. med Majuskelindskr.

STOR PRISNEDSÆTTELSE

DANMARKS STATISTIK

EN HAANDBOG AF

Dr. V. FALBE-HANSEN OG **Dr. WILL. SCHARLING,**

PROFESSORER VED KJØBENHAVNS UNIVERSITET

5 BIND OG 1 SUPPLEMENTBIND

For 64 Kr., nu 15 Kr.

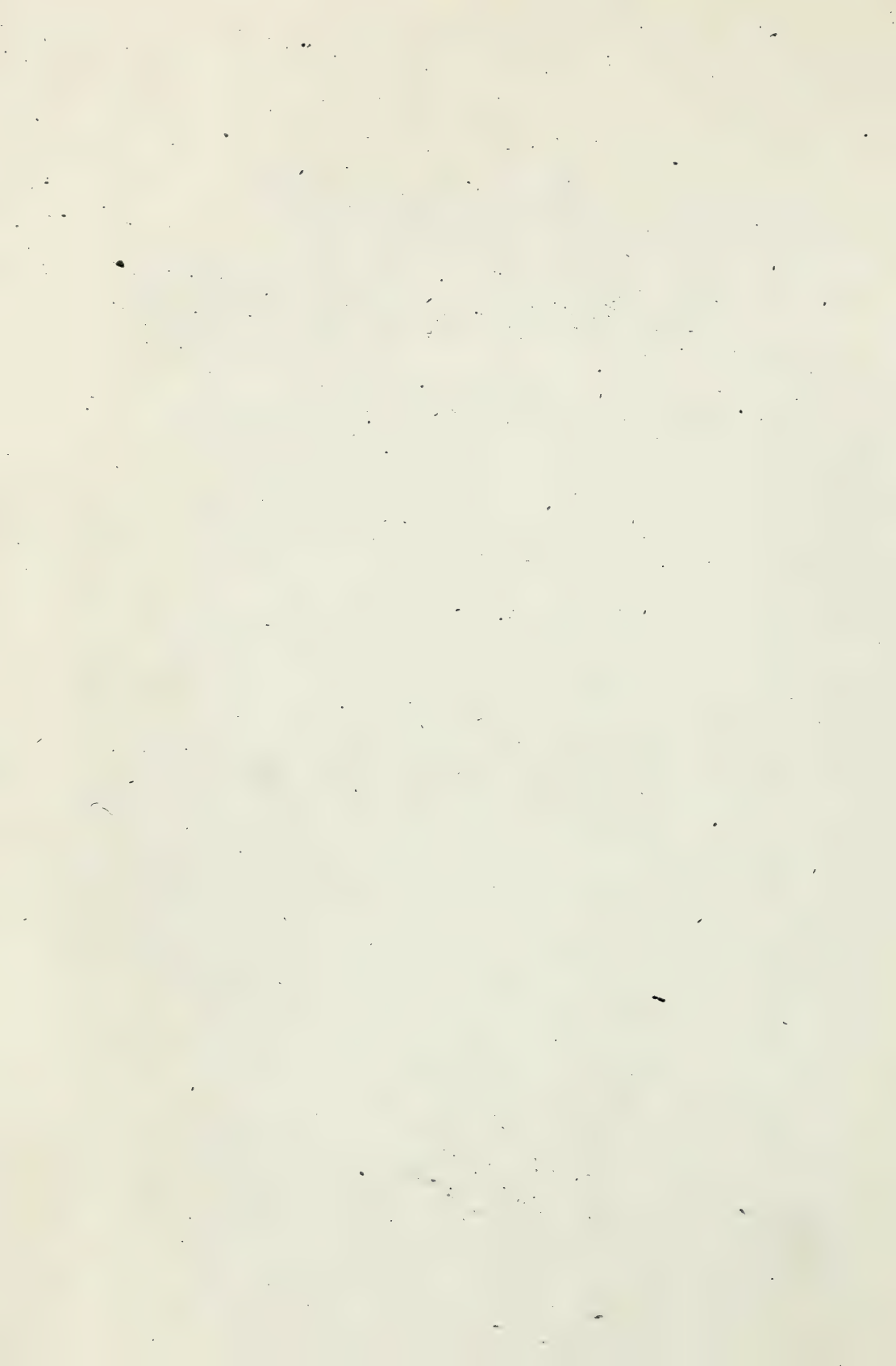
INDHOLD:

- I. Naturkræfterne, Befolkningen, Kapital og Arbejdsløn. 800 Sider samt 7 farvetrykte Kort og Planer.
 - II. Skovbruget, Landbruget, Industrien, Forsikringsvæsenet, Kreditforeninger, Sparekasser, Foreningslivet. 796 Sider samt 2 farvetrykte Kort.
 - III. Samfærdelsmidlerne, Omsætningsmidlerne, Omsættningen. 564 Sider samt 1 farvetrykt Kort.
 - IV. Forfatnings- og Forvaltningsforhold, Valgstatistik, Finansstatistik. 570 Sider samt 1 farvetrykt Kort.
 - V. Kirke- og Undervisningsvæsen, Medicinalvæsen og Sundhedspleje, Retspleje, Forsvarsvæsen, Kommunerne. 432 Sider.
- SUPPLEMENTBIND: Danmark i 1890 omfattende Aarene 1877—90. 670 Sider samt 1 farvetrykt Kort.

Efter Aftale med vedkommende Boghandler kan Værket leveres bindvis med et Bind à 2 Kr. 50 Øre ad Gangen. Enkelte Bind kan, saavidt Forraad haves, købes særskilt à 3 Kr.

FAAS I ALLE
BOGLADER

G. E. C. GAD
UNIVERSITETSBOGHANDLER

BRIGHAM YOUNG UNIVERSITY

3 1197 21670 3295

